- 6 -

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sırâtımüstakīm

Mecmuası

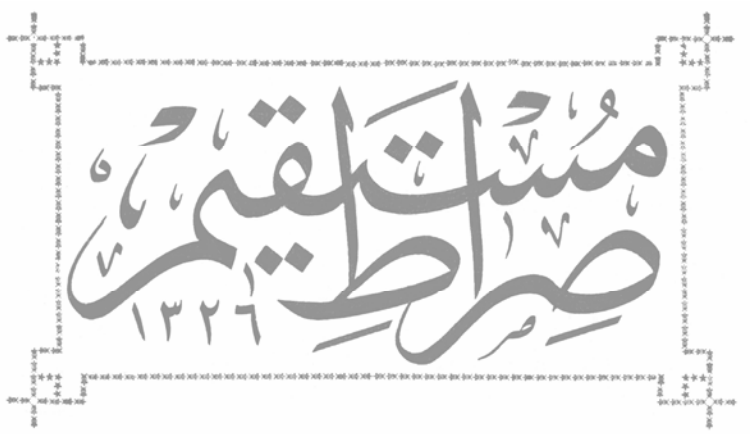

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 6

Sayı 131 - 156

09 Mart 1911 – 31 Ağustos 1911

Proje Yürütücüsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR
BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 6
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/6

ISBN
978-605-83602-2-8 (6. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
İskender TÜRE - Numan YEKELER - Nedim PAKIRDAĞ
Yılmaz KARACA - Fuat RECEP – Nevzat SAĞLAM

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

NİSAN 2016 - Bağcılar / İstanbul

SIRÂTIMÜSTAKİM
Cilt 6

İÇİNDEKİLER

131. Sayı

08 Rebîülevvel 1329 - **09 Mart 1911** - 24 Şubat 1326

Bir İki Söz,
[Sırâtımüstakīm] 1
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 1
Müslümanlık'la Medeniyet: İnsanın Şahsî, Âilî, İctimâî Vezâifi,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 3
[İ'tâu'z-zekât li'd-Dûnanma], Arapça,
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 4
Terâcim-i Ahvâl: Saçaklı-zâde Mehmed bin Ebîbekr-i Mar'aşî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 5
en-Nasîhatü'ş-Şer'iyye li'l-Kabâili'l-Yemeniyye,
Şeyh Bilal Ubeyd el-Yemenî 6
Cava Müslümanları Ahvâlinden 1,
[Sırâtımüstakīm] 6
Cebel-i Lübnan'ın Vaz'iyet-i Hâzırası Müslümanların Nokta-i Nazarı,
Taha el-Müdevver (Beyrut'da münteşir er-Re'yü'l-Âm gazetesi sâhib ve ser-muharriri) 8
Zavallı İran,
[*Mehmed Râgıb*] 9
Matbûât:
Zavallı Türkistanlılar İçin,
(Tanin) 11
Rusların Rusya Müslümanları Hakkındaki Zanları,
(Novoye Vremya) 11
Kafkasya'da Doğup Batan *Hilâl*,
[Sırâtımüstakīm] 12
İttihâd-ı İslâm Hareketi,
(Novoye Vremya) 12

Şuûn:
Sıratımüstakīm Cerîde-i İslamiyyesine,
Abdüsselâm Ragıb, Mahmud Nedim, Kafkasyalı İsmail Hakkı 13
Ufa'da Tevkilef'in tasdîk edilmemesi,
[Sırâtımüstakīm] 13
Buhâra,
Medreselerin Islâhı Hakkında Emîrin Fermânı 13
Yeni Emîrin Islahât Hareketleri 13
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 13

132. Sayı

14 Rebîülevvel 1329 - **16 Mart 1911** - 03 Mart 1327

Leyle-i Mevlidi'n-Nebî (sav), *Şiir,*
[Mehmed Âkif] 14
Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 14
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 17
Müslümanlık'la Medeniyet: Ruhun Levs-i Evhamdan Tathîri,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 19
Terbiye-i Bedeniyye,
Edhem Nejad (Manastır) 20
Cava Müslümanları Ahvâlinden 2,
[Sırâtımüstakīm] 22
Zavallı İran,
M. R. [*Mehmed Râgıb*] 23
Sultan Senûsî'nin Fâcia-i Katli,
(Tanin) 25
Zafer-i Mel'ûn,
[Sırâtımüstakīm] 26
Rusya'da Tazyîkāt,
[Sırâtımüstakīm] 27
Yerinde Râhat! Düello,
(Tanin) 27
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 28

133. Sayı

21 Rebîülevvel 1329 - **23 Mart 1911** - 10 Mart 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 30
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 33

Hutbe, Arapça,
Ali Şeyhu'l-Arab 34
Sırâtımüstakīm Risâle-i Mu'teberesi Vâsıtasıyla Bursa Meb'ûsu Muhterem Tâhir Beyefendi'ye,
Hüseyin Vassâf (Me'mûrîn-i Rüsûmiyyeden) 35
Sırâtımüstakīm Vâsıtasıyla Edîb-i Muhterem Midhat Cemal Beyefendi'ye,
Hasan Ruhî (Samsun İ'dâdîsi muallimlerinden) 35
Türkistan, Şiir,
İshak Re'fet 36
Cava Müslümanları Ahvâlinden 3,
[Sırâtımüstakīm] 36
Hafta Tatili,
Kazanlı Bir Hacı 37
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevabı], ... 37
İstanbul Vekāyii'nin Âlem-i İslâm'a Aksi,
[Sırâtımüstakīm] 38
Japonya Ahvâli: Japonya'da *Daito* Mecellesi ve "Asya Gikay" Cem'iyeti'nin Beyânnâmesi,
[Sırâtımüstakīm] 38
Türk Misâfirlerimizin Japonya Hayâtı ve Japonlar Hakkındaki Mülâhazaları,
İsamura Hanım (The Hochi Shimbon) 40
Bağdad Hattı,
[Sırâtımüstakīm] 40
İzmir'den: Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi,
[Sırâtımüstakīm] 42

134. Sayı

28 Rebîülevvel 1329 - **30 Mart 1911** - 17 Mart 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 45
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 47
Müslümanlık'la Medeniyet: Rûhun İlim ile Tehzîbi,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 49
Terâcim-i Ahvâl: Dâvûd-ı Kayserî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 50
Cinâyet-i Tahrîr,
Tâhirü'l-Mevlevî 51
Cava Müslümanları Ahvâlinden 4,
[Sırâtımüstakīm] 52
Asr-ı Hâzırda İslâmlar 3,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 54
Dârulhilâfeti'l-Aliyye'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i Mu'teberesi Müdîriyeti'ne,
Emir Ali Radâvî (Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti Reîsi) 55
İzmir'den: Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi,
[Sırâtımüstakīm] 57

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesine,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 58
Şuûn:
Rusya,
Müslümanlara Tazyîkāt 58
Yeni Bir Müslüman Mecellesi 59
Müslüman Kadınlarında Himmet 59
Buhârâ,
Hân-ı Nevcâh'ın Teşebbüsât-ı Islâhiyyesi 59
Hindistan,
Hakîm Hân'ın Derdesti 59
İran,
İbretli Bir İntihâr 59
Kuvve-i Askeriyyenin Tezyîdi 59
Faâliyet-i Maârif-perverâne 59

135. Sayı

06 Rebîülâhir 1329 - **06 Nisan 1911** - 24 Mart 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 60
*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 62
Müslümanlık'la Medeniyet: Rûhun Mekârim-i Ahlâk ile Tehzîbi,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 63
Te'âvün (Asya-yı Vustâ Felâket-dîdeleri İçin), *Şiir*,
Tepedelenli-zâde Kâmil 64
Zavallı İhtiyâr (Elvâh-ı Sefâletten), *Şiir*,
İshak Re'fet 64
Fennin Son Safahâtı Münâsebetiyle,
Ömer Lütfi (Mümtaz Yüzbaşı) 65
İslâmlarda Denizcilik, Donanmamız ve Ticâret-i Bahriyyemiz,
Kolağası Behcet (Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne muallimlerinden) 66
Sûret-i Nutk,
[Hamid Nâci] 67
Terâcim-i Ahvâl: Abdullah Eyyûbî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 70
İzmir'den: Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi,
[Sırâtımüstakīm] 70
Asr-ı Hâzırda İslâmlar 4, Buhârâ,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 73
Huzûr-ı Âlîlerine,
Trablusgarblı Muhammed Ekrem (Mühendis Mektebi talebesi) 74
Beyân-ı Teessüf,
[Sırâtımüstakīm] 75

136. Sayı

13 Rebîülâhir 1329 - **13 Nisan 1911** - 31 Mart 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 76
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 79
Vücûd-ı İntibâh,
Manastırlı İsmail Hakkı 80
Müslümanlık'la Medeniyet,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 81
Amerika Notlarım: Mormonluk Nedir?,
Edhem Nejad (Manastır) 82
Abdullah Ahıskavî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 84
Vatikan Kütübhânesi'ndeki Âsâr-ı İslâmiyye,
Hâşim (Roma Sefâret-i Seniyyesi İmamı) 85
Dârulhilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne, Pekin'deki
Din Kardeşlerimizin Fahr-i Kâinât'a Karşı Ta'zîm ve Tebcîlleri,
Ali Rıza (Pekin) 86
Dârulhilâfeti'l-Aliyye'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesine,
Nefer Ali (Novgorod) 86
[Hutbe], Arapça,
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 89
Afrika-yı Merkezî'de İslâmiyet,
[Sırâtımüstakīm] 90
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 90

137. Sayı

20 Rebîülâhir 1329 - **20 Nisan 1911** - 07 Nisan 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 91
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 95
Müslümanlık'la Medeniyet, Tashîh-i İ'tikād,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 97
Terâcim-i Ahvâl: Şârih-i Füsûs Abdullah Bosnevî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 97
Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaçtır?
Ahmed Vasfi Zekeriya 98
Japonya'da Mektepler,
Edhem Nejad 100
İstîzâh,
Emin Yümni (Tensîkāt-ı Cedîde Alay 129, Tabur İmamı) 102

Hilâl ve Salîb,
Ömer (Dârülfünûn me'zûnu) 103
Hutbe [2], Arapça,
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 103
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 105

138. Sayı

27 Rebîülâhir 1329 - **27 Nisan 1911** - 14 Nisan 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 106
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 108
Müslümanlık'la Medeniyet, Tashîh-i İ'tikād,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 109
Vatikan Kütübhânesi'nde Âsâr-ı İslâmiyye,
Hâşim Veli 110
İkinci Hatâ,
Mehmed Fahreddin 111
Hutbe [3], Arapça,
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 114
Kıssa, Hisse, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî 115
Mekteb ve Terbiye Bahisleri: Gezinti,
Edhem Nejad 115
Mekâtîb: Tokyo'dan...,
*Hasan Fehmi (*Tokyo'da Osmanlı talebesi*)* 117
Şuûn:
İttihâd ve Terakkī Fırkası'nın Programı'nda Ahîren İcrâ Edilen Ta'dîlât 119
Mağrib Saltanatı Müeyyed-i Fesâd ve İhtilâl, Taksîm Projesi 119
Şeyh Sünûsî'nin Bir Tahrîrâtı 119
Londra Câmi'-i Şerîfi 120

139. Sayı

05 Cemâziyelevvel 1329 - **04 Mayıs 1911** - 21 Nisan 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 121
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 123
Felsefe Dersleri, Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 124
Sene-i Devriyye-i Hilâfet,
Halil Hâlid 125
Beyrut'ta Maârif-i Ecnebiyye Te'sîrât ve Netâyici,
Ahmed Şerîf 126

Vatikan Kütübhânesi'ndeki Âsâr-ı İslâmiyye,
Hâşim Veli (Roma Sefâret-i Seniyyesi İmâmı) 128
Hutbe, Arapça,
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 129
Mekâtîb:
[Tesettüre Dâir],
M. Muhyiddin 129
[İrticâya Dâir],
Bir Âciz (İffet-i İslâm nâmına) 130
Tokyo'dan,
Seyyid Tâhir el-Hüseynî 130
Müslümanlara,
Konyalı Mustafa Râgıb (Londra) 131
Matbûât:
Haksız İthâm, Muhıkk Müdâfaa,
(Tercüman) 132
Felemenklerin Hind-i Şarkî'de İstibdâdları, Ribu Sultan'ın Beyânâtı,
(Japonya: *Uhuvvet-i İslâmiyye)* 133
Şuûn:
Londra Câmi'-i Şerîfi İâne Cem'iyeti 134
Çin,
Avrupa Misyonerlerine Karşı 134
İran,
Islâh-ı Mekâtib ve Medâris 134
Rusya,
Rusya'da Tazyîkāt 135
Kazakca Yeni Bir Gazete 135
Ma'lûmât-ı Cedîde Mecmûası 135
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 135

140. Sayı

12 Cemâziyelevvel 1329 - **11 Mayıs 1911** - 28 Nisan 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 136
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 139
Felsefe Dersleri, Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 140
Âkif ve Safahât,
Ispartalı Hakkı 142
Mektep ve Terbiye Bahisleri: Mektep Binâları Pavyon Tarzı,
Edhem Nejad (Manastır Dârülmuallimîn Müdürü) 145
Terâcim-i Ahvâl: Müellif-i Cedîd Şeyh Ali Çelebi bin Hüsrev İznîkī,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 146

Sıratımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesine,
Semiz-zâde el-Hâc Mehmed (İnegölü'nde Saraybosnalı) 147
Vatikan Kütübhânesi'nde Âsâr-ı İslâmiyye,
Hâşim Veli 148
Şâyân-ı Teellüm ve Teessür Bir Haber: *Tercümân* Durdu,
[Sırâtımüstakīm] 148
Şuûn:
Rusya,
Müslüman Matbûâtı 149
Türkistan Âsâr-ı Atîka Mektebi 149
Rusya'da Hürriyet-i Vicdâniyye(!) 149
Hindistan,
Dârülfünûn-ı İslâmî Teşebbüsü 149
Hind-i Çînî,
Fransızların Tardı Teşebbüsâtı 149

141. Sayı

19 Cemâziyelevvel 1329 - **18 Mayıs 1911** - 05 Mayıs 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 150
Müslümanlık'la Medeniyet, Vücûdun Metâlibi,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 152
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 153
Türklük Gayreti,
Ispartalı Hakkı 154
Terâcim-i Ahvâl: Sadreddîn-i Konevî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 155
Vatikan Kütübhânesi'nde Âsâr-ı İslâmiyye,
Hâşim Veli (Roma Sefâret-i Seniyyesi İmâmı) 156
Londra Câmi'-i Şerîfi ve Ehemmiyet-i İctimâiyyesi Hakkında Dârülfünûn-ı Osmânî'de Konferans,
Halil Hâlid 156
Sene-i Devriyye-i Hilâfet 2,
Halil Hâlid 158
Sıratımüstakīm Cerîde-i İslamiyyesi Vâsıtasıyla İslâm Ulemâ-yı Kirâmından İstîzâh,
Mehmed Tuğrul 159
İslâm Âlemine, Avrupa Matbûâtı Arasından Bir Nazar, Tunus Mektubu,
*(*Paris: *Mecelle-i Âlem-i İslâm)* 159
Rusya'da Genç Müslümanlık Hareketi,
(Petersburg: *Rus Bayrağı)* 161
Bosna Müslümanları,
*Bosnalı Hidâyet (*Dârülfünûn-ı Osmânî Dîniyye Şu'besi Müdâvimi) 162
Felsefe Dersleri, Medhal,
[M. Şemseddin] 163

Şuûn:
Piriştine Medrese-i Âliyye-i İslâmiyyesi,
(Rumeli) 164
Mağrib-i Aksâ,
Mulay el-Hafîz'ın Meşgalesi 164
Almanya,
Golts Paşa'nın Sene-i Devriyyesi 164

142. Sayı

26 Cemâziyelevvel 1329 - **25 Mayıs 1911** - 12 Mayıs 1327

Vahdet-i Vücûd,
Ferid 165
Müslümanlık'la Medeniyet, Cismin Metâlibinde İ'tidâl,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 169
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 170
Felsefe Dersleri, Medhal,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 172
Hâricdeki Dindaşlarımız,
Edhem Nejad 174
Matbûât:
İttifâklarda Değişmeler – Çin – Fas,
*(*Kırım: *Tercüman)* 175
Osmanlı Toprağında Osmanlılara Hakāret Edilemez,
(İzmir: *İttihâd)* 176
Konferans *Ankara* Refîkımız Priştine'den Gelen Bir Asker Mektubundan Âtîdeki Fıkraları Nakl Ediyor,
(Ankara) 177
Şuûn:
Bu Fenâ Âdet de Yeni Çıktı 177
Çin,
Çin'de Galeyan 178
Son Telgraflar 178
Rusya,
Petersburg Ahundu'nun Vefâtı 178
Sırâtımüstakīm Gazetesi Müdîriyeti'ne [*Sırâtımüstakīm*'in Dîvân-ı Harb'ce kapatılıp, sonra açılması],
(*Dâhiliye Nezâreti Matbûât İdâresi)* 178

143. Sayı

04 Cemâziyelâhir 1329 - **01 Haziran 1911** - 19 Mayıs 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 180

Vahdet-i Vücûd 2,
Ferid 183
Müslümanlık'la Medeniyet, İkinci Vecîbe Âilenin Islâh-ı Maddîsi,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 187
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 188
Hasbihâl-i Târîhî,
Muzaffer Sulhi (Kavala) 189
Emel Yolunda..,
Emel Yolunda yolcularından biri 192
Mekâtîb:
Tokyo: Japonya Meclis-i Meb'ûsânı'nda..,
Hasan Fehmi (Tokyo'da tahsîlde bulunan) 192
Şuûn:
Düello Hakkında 194
İslâm Dârülfünûnu 194
Çin,
İstibdâd ve Ecânib Aleyhine Galeyân 194
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[Sırâtımüstakīm] 194

144. Sayı

11 Cemâziyelâhir 1329 - **8 Haziran 1911** - 26 Mayıs 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 195
Vahdet-i Vücûd 3,
Ferid 197
Müslümanlık'la Medeniyet, İctimâî Vecîbeler,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 199
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 200
Felsefe Dersleri, Medhal,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 201
Beyrut'ta Amerikan Protestan Mektebi,
Sâmi-zâde Süreyyâ 203
[Fazlu'r-Racül...], Arapça,
es-Seyyid Hibetüddin Şehristânî 205
Matbûât:
Asya Gikay Cem'iyeti'nin Maksad-ı Teessüsü,
*(*Tokyo: *Daito-Meşrık-ı A'zam)* 207
Tanin'in Yemen Mektuplarından,
(Tanin) 207
Şuûn:
Mısır'da Da'vet ve İrşâd Medresesi 207
Mısır'da Müslüman-Kıbtî Rekābeti 207

Rusya,
Kazak Edebiyâtı 208
Resmî İstatistike Nazaran; Rusya'da Müslümanların, Câmilerin ve Mekteb-Medreselerin Mikdârı 208
Çin,
Çin Müslümanları 208
Cezâyir,
Fransızların Cezâir Müslümanlarına Mezâlimi 209
İ'tizâr,
[Sırâtımüstakīm] 209

145. Sayı

18 Cemâziyelâhir 1329 - **15 Haziran 1911** - 2 Haziran 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 210
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 212
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 214
Terâcim-i Ahvâl: Süleyman Efendi,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 217
Efsâne: Serçe ile Yavrusu, *Şiir,*
Tepedelenli-zâde Kâmil 218
Memâlik-i Osmâniyye'de hüküm-fermâ olan firengi illet-i müdhişesinin çâre-i indifâına dâir Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Riyâset-i Celîlesi'ne takdîm olunup makâm-ı Sadâret'e havâle buyurulan lâyihadır.,
İbrahim (Beylerbeyli, Sâbık Etfâl Hastahânesi Sertabîbi Bahriye etibbâsından mütekāid) 218
Mekâtîb:
Evkâf Nâzır-ı Muhteremine Bir Ricâ,
Hüseyin Vassâf 220
Düello Mes'elesinin Taşradaki İn'ikâsâtı,
Selim Efendi-zâde Mustafa Naki (Sivas'dan) 220
Matbûât:
Iyd-ı Millî, Büyük Pâdişâhımız Hoş Geldin,
*(*Selânik: *Silah)* 221
İnâs-ı Sultânî Mektebi ve Şarkda İnkılâb-ı İctimâî,
(Sinîn) 221
Şuûn:
Kosova Sahrâsı'nda İctimâ'-ı İslâm 222
Kosova Sahrâsı'nda Ümmetce Edâ Olunacak Cuma Namazı
Hacı Âdil (İttihâd ve Terakkī Cem'iyyeti Kâtib-i Umûmîsi) 222
[Kosova Sahrâsı'nda Cuma Namazı],
(Tercümân-ı Hakīkat) 222

Müslümanlık Ni'mettir,
Ubeydullâh (Rumeli) 223
İhyâ-yı Mefâhir,
(Sinîn) 223
Rumeli'ye Teşrîf-i Hümâyûn, *Sırâtımüstakīm* İdâre-i Aliyyesi'ne,
Saraybosnalı Semiz-zâde el-Hâc Mehmed 224
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevabı] 224

146. Sayı

24 Cemâziyelâhir 1329 - **22 Haziran 1911** - 09 Haziran 1327

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 225
Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Birbirine Karşı Olan Vecîbeleri,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 227
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 228
Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak: Osman,
Ömer Fevzi 231
Terbiye-i İnâs Etrâfında,
Nezihe Muhlis (Büyükada) 232
Sâhibe-i İffet Ümmehât-ı İslâmiyyenin Enzâr-ı Dikkatine,
[Sırâtımüstakīm] 233
Şuûn:
İmâmü'l-Müslimîn Meşhed-i Hüdâvendigâr'da 233
Orenburg Müftî-i Âlîsinin Yirmi Beşinci Sene-i Devriyye-i İftâsı 236

147. Sayı

03 Recebülferd 1329 - **29 Haziran 1911** - 16 Haziran 1327

Hasbihâl,
Mehmed Âkif 240
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 241
Hutbe 22, Arapça,
Ali Şeyhü'l-Arab 244
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 245
Sıratımüstakīm Cerîde-i İslamiyyesine,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi 248
Ravzatü'l-Kurrâ, Mukaddime,
[Hoca-zâde Ahmed Hilmi] 248
Kız Sultânî Mektebi,
A[elif]. Y. [Akçuraoğlu Yusuf]. 250

Beyrut'da Amerikan Protestan Mektebi 2,
Sâmi-zâde Süreyyâ. 251
[Nutuk], Arapça,
es-Seyyid Şeyh Sâlih et-Tunûsî. 252
İmâmü'l-Müslimîn Meşhed-i Hüdâvendigâr'da,
[Sırâtımüstakīm]. 253
Hutbenin Tercümesi
[es-Seyyid Şeyh Sâlih et-Tunûsî]. 253

148. Sayı

10 Recebülferd 1329 - **06 Temmuz 1911** - 23 Haziran 1327

Fesâd-ı İctimâî Bize Nereden Geldi?
Mehmed Ferid Vecdi Bey (Terc. Ankara İstînâf Reisi Ömer Lütfi) 255
Ravzatü'l-Kurrâ, Mukaddime,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi (Kûy-i Çengel) 256
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 258
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin 262
Safahât Hakkında Notlar,
Midhat Cemal 264
Türkiye'de Neşriyât-ı Askeriyye,
*General İmhoff (Militär-Wochenblatt'*den) 266
Âlem-i İslâmiyet'te Sa'y u Amel Yahud Teşebbüs-i Şahsî,
Haydarî-zâde İbrahim 268
Hikmet Mecelle-i Muhteremesi Muharrir-i Hakîmi Şehbender-zâde
Hilmi Beyefendi Hazretlerine,
Ferid 269
Münâsebetsiz bir Tiyatro ve Washington Sefîrimizin Teşebbüsâtı,
(Yeni Asır) 269

149. Sayı

17 Recebülferd 1329 - **13 Temmuz 1911** - 30 Haziran 1327

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 270
Müslümanlık'la Medeniyet, Ufak Bir İstitrâd, Müslümanlık'ta Esâret,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 272
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 273
Ravzatü'l-Kurrâ,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi (Çengelköyü) 277
Safahât Hakkında Notlar,
Midhat Cemal 279
Mekteb Ta'tîlleri,
Edhem Nejad (Manastır) 282

Halil Hâlid Bey'in İsti'fâsı,
*(*Londra: *Near East)* 283
Muhterem *Sırâtımüstakīm Cerîdesi* Müdîriyeti'ne,
İbrahim 284

150. Sayı

23 Recebülferd 1329 - **20 Temmuz 1911** - 07 Temmuz 1327

Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanlık'ta Esâret,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 285
Ravzatü'l-Kurrâ,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi (Çengelköyü*)* 286
Fesâd-ı İctimâî Bize Nereden Geldi? 2,
Mehmed Ferid Vecdi Bey (Terc. Ankara İstînâf Reisi Ömer Lütfi) 287
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 290
Safahât Hakkında Notlar,
Midhat Cemal 292
Sırâtımüstakīm İdârehânesi vâsıtasıyla Bursa meb'ûs-ı muhteremi
Tâhir Beyefendi'ye,
Saraybosnalı Feyzi (Dârülfünûn İlâhiyât Şu'besi müdâvimlerinden) 294
Âlem-i İslâm: Arkadan Çevirme...,
A[ayın]. A[ayın] 294
Matbûât:
Anadolu'da Salgın Hastalıklar, ... 296
Muallimîn-i İslâmiyye Kongresi,
(Filibe: *Balkan)* 296
Konya'da Protestanlık,
*(*Konya: *Babalık)* 297
Şuûn:
Mısır,
İslâm Cem'iyetlerini Tazyîk 297
İngiliz Me'mûr-ı Siyâsîsinin Değişmesi 298
Rusya,
İttihâd-ı İslâm Efkârının İntişârı 298
Arkanjel (Arhanglaski) Vilâyeti'nde Genç Türkler(!) 298
Tazyîkāt 299
Japonya,
Mongol İttihâdı 299

151. Sayı

30 Recebülferd 1329 - **27 Temmuz 1911** - 14 Temmuz 1327

*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 300
Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 301

İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü).....303
Fesâd-ı İctimâî Bize Nereden Geldi? 3,
Mehmed Ferid Vecdi Bey (Terc. Ankara İstînâf Reisi Ömer Lütfi).....306
Ravzatü'l-Kurrâ,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi (Çengelköyü).....309
Safahât Hakkında Notlar,
Midhat Cemal.....311
Şuûn:
Devlet-i Aliyye,
Büyük Yangınlar.....313

152. Sayı

08 Şa'bânülmuazzam 1329 - **03 Ağustos 1911** - 21 Temmuz 1327

Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif).....315
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü).....316
Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân,
Mehmed Fahreddin.....319
Şeref-i İnsân 1,
Ömer Fevzi (Bursa Meb'ûsu).....322
Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak: Nefer Fehim,
Ömer Fevzi.....323
Bâb-ı Mu'allâ-yı Meşîhat-penâhî'ye,
Muhammed Şerif (Bosna ve Hersek Evkāf ve Maârif Müdürü).....324
Nâfi' ve Mühim Bir Teşebbüs,
Tâhirü'l-Mevlevî.....326
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu].....326
Harîk-ı Hâil, *Şiir,*
F. Sâcid.....327
Yangına Dâir,
(Hilâl).....328
Şuûn:
İngiltere,
Bakınız milletler kendilerine nasıl bir istikbâl-i hâkimiyyet hazırlıyorlar?.....329
Rusya,
Büyük Zırhlı Gemiler.....329

153. Sayı

13 Şa'bânülmuazzam 1329 - **10 Ağustos 1911** - 27 Temmuz 1327

Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif).....330

Harîk-i hâin ü hâil musâblarına 5 bin 5 yüz liradan müteşekkil bir servet i'âne buyuran Bhopal hâkime-i zî-şânı Şahcihan Begüm hazretleri hakkında, *Şiir,*
Midhat Cemal 330
Bursa Hâtırası,
Bereket-zâde İsmail Hakkı (Makriköy) 331
Dârülfünun İlâhiyât Şu'besi müdâvimlerinden Saraybosnalı Feyzi Efendi'ye,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 334
Şeref-i İnsan ve Biz,
Bursa Meb'ûsu Ömer Fevzi 335
Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak: Topçu Mehmed,
Ömer Fevzi 336
Safahât Hakkında Notlar,
Midhat Cemal 336
Yanmış Mahallelerin İ'mârı Mes'elesi 1,
[Hepsi bitişik] *S[sin]A[ayın]FS[sad]* 338
İstanbul Harîkı ve Londra Câmii,
Halil Hâlid (Londra) 340
Seyyid Emir Ali'den Halil Hâlid Bey'e,
Emir Ali 340
Matbûât:
Ne doğru bir ihtâr! 340
Rusya ve Müslümanlar 340
Şuûn:
Bhopal Hâkime-i Âlî-Kadri Piyâ Begüm Hazretleri Dârülhilâfeti'l-Aliyye'de ... 342
İran,
Şâh-ı Mahlû'un Avdeti 345

154. Sayı

21 Şa'bânülmuazzam 1329 - **17 Ağustos 1911** - 04 Ağustos 1327

Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri,
Muhammed Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 346
Ravzatü'l-Kurrâ,
Hoca-zâde Ahmed Hilmi (Çengelköyü) 347
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 348
Sarı Abdullah Efendi,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 351
Şeref-i İnsan ve Biz,
Bursa Meb'ûsu Ömer Fevzi 353
Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak: "Gâzîler İçinde Mecrûhlar Önünde",
Ömer Fevzi 354

Celâl Sâhir Bey'e Hem Suâl Hem Cevâb,
Midhat Cemal 356
Elvâh-ı İctimâiyyeden: Va'd-i İzdivâc, *Şiir,*
Tepedelenli-zâde Kâmil 358
Mekâtîb, Gûş-ı Diyânet ve Hamiyyete,
Ereğli müderrisîninden Süllü-zâde Mehmed Sıdkı, ulemâdan Mustafa ve Konya ulemâ ve müderrisîninden Şükrü 359
[Lord Cromer Hakkında],
Bir Hanım (İskenderiye: Hizbü'l-Vatan hanımlarından) 360
Şuûn:
Rusya,
Tazyîkāt 360
Kahtlık 360
Yangınlar 360
Japonya,
[Asya İttifâkı] 360

155. Sayı

28 Şa'bânülmuazzam 1329 - **24 Ağustos 1911** - 10 Ağustos 1327

Vahdet-i Vücûd 4,
Ferid 361
Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri,
Muhammed Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 362
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 363
Neden Muallime Yetiştirilmiyor?
Edhem Nejad (Üsküdar) 365
Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak: Harbiyeli İsmail ve Refîk,
Ömer Fevzi 367
İbrahim Alaaddin Bey'in, *Çocuk Şiirleri* Münâsebetiyle,
Osman Fahri 370
Yanmış Mahallelerin İ'mârı Mes'elesi 2,
[Hepsi bitişik] *S[sin]A[ayın]FS[sad]* 371
Şuûn:
On İki Bin *İncil*! Müslüman Arnavutların Nazar-ı Dikkatine
(Neyyir-i Hakīkat) 373
Rusya,
Sıcaklık. Kuraklık ve Yangınlar 373
Tazyîkāt 373
Kazaklar Artıyor 374
Kafkasya,
Şimâlî Kafkasya'da Arapça Gazete 374
Türkistan,
Türkistan'da Bir Misyoner 374

Buhârâ,
Buhârâ'dan Afgan Lisân Me'mûr-i Siyâsîsinin İhrâcı 374
Bosna ve Hersek,
Sosyalistler İctimâı 374

156. Sayı

07 Ramazan 1329 - **31 Ağustos 1911** - 18 Ağustos 1327

(اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا) [Ramazan Münâsebetiyle], *Şiir,*
[Mehmed Âkif] 375
Müslümanlık'la Medeniyet, Müslümanların Muhâriblerine Karşı Olan Vecîbeleri,
Muhammed Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 375
İslâm'da Fen ve Felsefe,
M. Şemseddin (Midilli İ'dâdîsi Müdürü) 376
Şeref-i İnsan ve Biz,
Bursa Meb'ûsu Ömer Fevzi 380
Şeyh İbrahim Hakkı-i Erzurumî,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 380
Terbiye ve Mekteb Bahisleri, Kız Mektebleri,
Edhem Nejad 382
Hanımların Dikkatine,
Fevziye Reşid 382
Rusya'da Terakkī!
Abdürreşid İbrahim 383
Rusya'da Tazyîk-i İslâm'a Lüzûm Gösterenler,
Selimefendi-zâde Mustafa Naki (Sivas) 385
Tesettür Mes'elesine Cevâb,
[Sırâtımüstakīm] 386
İki İslâm Hükûmeti Arasında,
[Sırâtımüstakīm] 390

YAZAR İNDEKSİ 391

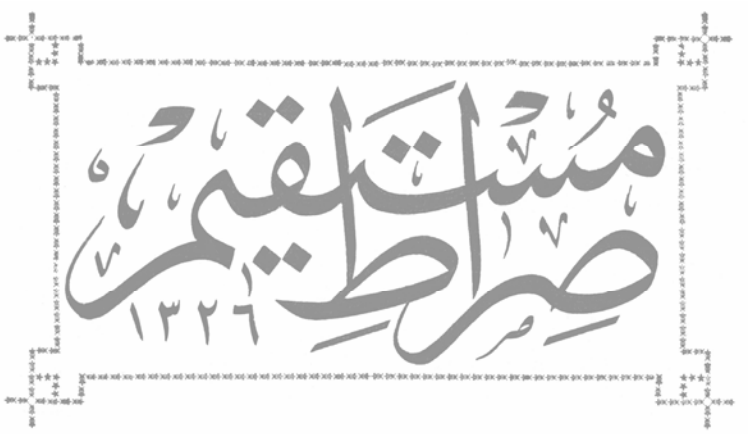

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 6

Sayı 131 - 156

09 Mart 1911 – 31 Ağustos 1911

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

9 Mart 1911 8 Rebîülevvel Perşembe 24 Şubat 326 **Altıncı Cild - Aded: 131**

BİR İKİ SÖZ

İnâyet-i Hak'la beşinci cildini de ikmâl eden *Sıratımüstakīm* bugün altıncı cildinin birinci nüshasını muhterem kāri'lerinin nazar-ı vedâdına arz ediyor.

Şimdiye kadar çıkan cüzlerini ta'kīb etmiş olan erbâb-ı insâf risâlemizin nasıl doğru, nasıl mu'tedil, nasıl açık bir meslek tuttuğunu, sonra, şuûnun, edvârın inkılâbına; efkârın, hâdisâtın tehavvülât-ı bî-hesâbına rağmen o mesleğe nasıl merbût kaldığını elbette takdîr buyurmuşlardır.

Risâlemiz hiçbir fırkanın âmâline, hiçbir cem'iyetin efkârına hizmetkâr değildir. O yalnız, bir müslüman hükûmetinden başka bir şey olmayan Hükûmet-i Osmaniyye'nin menâfi'-i meşrû'asını müdâfaa eder, makām-ı bülend-i Hilâfet'e dünyalar durdukça dînen merbût kalmaları pek tabii bulunan üç yüz bu kadar müslümanı birbirinden haberdâr etmeye, hepsine birden maâlî-i mübeccele-i dîni dilinin döndüğü kadar anlatmaya, bir zamanlar medeniyette, ticârette, ma'rifette, sınâatta, azamet ve şevkette muktedâ-yı cihân iken sonraları ahkâm-ı gāmiza-i şerîatı büsbütün ma'kûs anlamak yüzünden vahşete, zarûrete, cehâlete, zillete, meskenete düşen bu kitle-i nâimeyi uyandırıp sâir milletler gibi onu da bu hayât-ı nûrânûr-i ma'rifete teşrîk eylemeye çalışır.

Bu sa'yin semeredâr olabilmesi için erbâb-ı mütâlaanın iltifâtı, teşvîkı lâzımdır, demek fazla olacağı gibi; gördüğümüz muâvenetleri, rağbetleri söylememek de bahsi eksik bırakmakdır. Ancak biz şimdiye kadar îfâ edebildiğimiz hizmetleri hiçbir zaman kâfî göremediğimiz, âlem-i İslâma daha çok yararlıklar göstermek iştiyâkına aslâ karşı duramadığımız için kāri'lerimizden de bundan çok rağbet beklemekte kendimizi haklı buluyoruz. Cihân-i tevhîdin her tarafında muhâbirler peydâ etmek, şuûn-ı İslâmı günü gününe ta'kīb eylemek matbûât-ı garbiyyeden havâdis nakli kadar külfetsiz, masrafsız olmasa gerekdir.

Vâkıa hizmetimizin doğrudan doğruya hem hükümetimize, hem de şerîatımıza râci' olduğunu bildiğimiz için biz vüs'atimizin yettiği, hatta yetemeyeceği kadar fedâkarlıkda bulunacağız. Lâkin bu mücâhededе ebediyen devâmımız her halde ihvân-ı dînimizin risâlemize gösterdikleri rağbeti bir kat daha arttırmalarına vâbestedir.

Şimdiye kadar âlem-i İslâma dâir bazen ruha inşirâh verecek, bazen de uyûn-ı hamiyyete kan ağladacak haberler verdik. İnşâallah bundan sonraki şuûn hep evvelki kısma dâhil olur. (اللهم من نصر الدين واخذل من خذل المسلمين)

[4]

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

102- Hadîs-i Şerîf

عن أُبَيّ بْن كَعْبٍ عَنِ النَّبِيّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ(1) خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا أَعْلَمُ، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ العِلْمَ الى الله(2) فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ. أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ البَحْرَيْنِ، هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ: رَبِّ(3)، وَكَيْفَ بِهِ؟(4) فَقِيلَ لَهُ: احْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ ثَمَّ. فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ(5) يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَحَمَلاَ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُؤُسَهُمَا وَنَامَا(6). فَانْسَلَّ الحُوتُ مِنَ المِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ

لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا. وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا(7) مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ المَكَانَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ، فَقَالَ(8) لَهُ فَتَاهُ: أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ(9) قَالَ مُوسَى: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَلَمَّا انْتَهَيَا(10) إِلَى الصَّخْرَةِ، إِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ، أَوْ قَالَ تَسَجَّى بِثَوْبِهِ(11)، فَسَلَّمَ مُوسَى. فَقَالَ الخَضِرُ: وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلاَمُ؟ فَقَالَ: (12) أَنَا مُوسَى. فَقَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا. قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لاَ تَعْلَمُهُ أَنْتَ. وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ الله(13) لاَ أَعْلَمُهُ، قَالَ: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلاَ أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ البَحْرِ، لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ، فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعُرِفَ الخَضِرُ فَحَمَلُوهُمَا(14) بِغَيْرِ نَوْلٍ: فَجَاءَ عُصْفُورٌ، فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ فِي البَحْرِ(15). فَقَالَ الخَضِرُ: **[5]** يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَقْرَةِ هَذَا العُصْفُورِ فِي البَحْرِ، فَعَمَدَ الخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ، فَنَزَعَهُ. فَقَالَ مُوسَى: قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا؟(16) قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ قَالَ: لاَ تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلاَ تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا(17) فَكَانَتِ الأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَانْطَلَقَا، فَإِذَا غُلاَمٌ(18) يَلْعَبُ مَعَ الغِلْمَانِ، فَأَخَذَ الخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلاَهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى: أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَّةً(19) بِغَيْرِ نَفْسٍ؟ قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ فَانْطَلَقَا، حَتَّى إِذَا أَتَيَا(20) أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ، قَالَ الخَضِرُ: بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ(21) فَقَالَ لَهُ مُوسَى:(22) لَوْ شِئْتَ لاَتَّخَذْتَ(23) عَلَيْهِ أَجْرًا، قَالَ: هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (موسى النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Bazı rivâyâtta (اليه). 3) Bazı rivâyâtta (يا رب). 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (وكيف لى به). 5) Bir rivâyette (وانطلق معه فتاه). 6) Diğer rivâyette (وناما). 7) Bazı nüshalarda (شيئا). 8) Diğer rivâyette yalnız (قال). 9) Bir rivâyette (وما انسانية الا الشيطان) ziyâdesi vardır. 10) Ekser nüshalarda (فلما اتيا). 11) Bu şekk râvîdendir. 12) Diğer rivâyette yalnız (قال). 13) Diğer rivâyette (علمك الله). 14) Bir rivâyette (فحملوهم). 15) Eldeki Buhârî nüshalarında (فى البحر). 16) (لتغرق) ef'âldendir ve (اهلها) mansûbdur bir rivâyete göre (ليغرق) feth-i ra ile sülâsîden olup (اهلها) merfû'dur. 17) Bazı rivâyâtta (ولا ترهقنى من امرى عسرا) sâkıttır. 18) Eldeki Buhârî nüshalarında (فاذا غلام). 19) Bazı nüshalarda (زكية) olup her ikisi de kıraettir. 20) Bir rivâyette (حتى اتيا). 21) Bir rivâyette (قال فمسح بيده فاقامه) diğer rivâyette araya hiçbir söz karışmaksızın (ان ينقض فاقامه). 22) Bir rivâyette (فقال موسى). 23) Diğer rivâyette (لاتخذت).

102- Tercüme

İhtâr: Bu hadîs-i şerîf içindeki muktebesât-ı *Kur'âniyye* ber-mu'tâd aynen tercemeye nakl edilip meâl-i âlîleri tahşiye tarzında yazılacak yerde doğrudan doğruya metn-i tercemeye derc edilmiştir.

Übey bin Ka'b radıyallahu anhdan Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Mûsâ Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem bir kere) Benî İsrail içinde hutbeye çıkmıştı. Kendisine "Halkın en âlimi kimdir?" diye soruldu. "En âlim benim" diye cevap verdi. (Bu husûsdaki) ilmi Allah'a vermediğinden dolayı Allah (azîmü'ş-şân) ona itâb etti. Allah (teâlâ): "İki denizin bitiştiği yerde kullarımdan biri var. O senden daha âlimdir" diye ona vahy etti. "Yâ Rab! Onu nasıl (bulayım)?" dedi. Ona: "Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede gâib edersen (o kulum) oradadır." denildi. (Mûsâ aleyhisselam) gitti. Hâdimi Yuşa bin Nun (aleyhisselam)'ı da birlikte götürdü. Bir zenbil içine de bir balık koyup yüklendiler. (İki denizin bitiştiği yerdeki) taşın yanına varınca başlarını koyup uyudular. (Derken) balık zenbilden sıyrı(lıp kurt)uldu ve deniz içinde kendine son günkü gibi (bir) yol açdı. (Deniz içinde böyle bir yolun açılması) Mûsâ ile hâdimince (aleyhisselam) şâyân-ı ta'accüb bir şey olmuştu. Yine o gecenin bakiyyesi ile bütün gün gittiler. Sabâh olunca (Mûsâ aleyhisselam) hâdimine: "Kuşluk yemeğimizi ver. Bu seferimizden yorgunluk duy(maya başla)dık. (Halbuki) Mûsâ (aleyhisselam) emr olunduğu o yerin ötesine geçmedikçe yorgunluk duymamıştı. Hâdimi: "Bak hele, taşın dibinde barındığımız zaman balığı unutmuşum" dedi. Mûsâ (aleyhisselam): "Zâten aradığımız bu idi" dedi. Bunun üzerine kendi izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki esvâbına bürünmüş bir zât (duruyor.) Mûsâ (aleyhisselam) selam verdi. Hızır (aleyhisselam): "Acâyib! Bu senin memleketinde selam ne gezer?" dedi. "Ben Mûsâ'yım" dedi. O yine "Benî İsrail Mûsâ'sı mı?" diye sordu. "Evet" dedi. (Mûsâ aleyhisselam sonra yine söze başlayıp): "Sana ta'lîm olunan rüşd (ve hidâyetin)den bana (bir şey) ta'lîm etmek üzere sana teba'iyyet edeyim mi?" dedi. (Hızır aleyhisselam): "Sen benimle edemezsin yâ Mûsâ! Bende Allah'ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki sen onu bilemezsin. Sende de Allah'ın sana verdiği öyle bir ilim vardır ki onu ben bilemem." Cevâbını verdi. (Mûsâ aleyhisselam): "Beni inşâallah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim." Cevâbını verdi. Deniz kıyısında gemileri olmadığı halde yürüyerek gittiler. Bir kayık geçdi. Alsınlar diye (kayıkçılar)la söyleştiler. Hızır (aleyhisselam) (kayıkçılarca) tanındığı için onları navlsız aldılar. (O sırada) bir serçe kayığın kenarına konup denizden bir iki yudum (su) aldı. Hızır (aleyhisselam): "Yâ Mûsâ! Benim ilmimle senin ilmin ilmullahı bu serçenin denizden aldığı yudum kadar bile eksiltmez." Dedi ve ondan sonra kayık tahtalarından birine el atıp söktü. Mûsâ (aleyhisselam): "Adamcağızlar bizi (kayıklarına) navlsız almışlarken sen yine kayıklarına kasd edip içindekileri batırmak için deliyorsun" dedi. (Hızır aleyhisselam): "Sen benimle beraber edemezsin demedim mi?" dedi. (Mûsâ aleyhisselam): "(Şu) dalgınlığımla beni muâhaze edip de bana bu işde güçlük gösterme" cevabına verdi. (Vâkı'âda) Mûsâ (aleyhisselamın) bu ilk (muhâlefet)i dalgınlık (eseri) idi. Yine gittiler. (Diğer) çocuklarla

oynayan bir çocuğa rast geldiler. Hızır (aleyhisselam çocuğun) başını eliyle yukarıya doğru çekip kopardı. Mûsâ (aleyhisselam): "Hiçbir nefse bedel olmaksızın (günâhsız) pâk bir canı nasıl telef ediyorsun?" diye sordu. (Hızır aleyhisselam yine): "Ben sana benimle beraber edemezsin demedim mi?" cevâbını verdi. Yine gittiler. Nihâyet bir karyeye gelince ahâlîsinden yemek istediler. Ahâlî onları misâfir kabûl etmekten ibâ ettiler. Orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. Hızır (aleyhisselam) eliyle (işâret ederek) doğrulttu. Mûsâ (aleyhisselam): "İsteseydin, (hiç olmazsa) bunun için bir ücret alabilirdin" deyince (Hızır aleyhisselam): "Bu (andan i'tibâren) artık ayrılalım" dedi. Nebiyy-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (kıssayı buraya kadar hikâye buyurduktan sonra) buyurdu ki: "Allah Mûsâ'ya rahmet etsin. Ne olurdu sabr edeydi de aralarında geçen mâcerâları (taraf-ı Hak'dan) bize hikâye olunaydı."

103- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مُوسَى رضى الله عنه قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا القِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً. فَقَالَ:(1) «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ العُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ(2).»

1) Metn-i Buhârî'de burada (فرفع اليه رأسه) ziyâdesi vardır. 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (فى سبيل الله عز و جل).

103- Tercüme

Ebu Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve selleme biri gelip: Yâ Resûlallah! Allah yolunda kıtâl ne demektir? Kimimiz gazabına kapılarak, kimimiz ârından dolayı kıtâl ediyor. (Buna ne buyurursun?) diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem başını kaldırıp): "Her kim kelimetullah daha âlî olsun diye kıtâl ederse, onunkisi Allah yolundadır." Buyurdu.

[6]

104- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بن مسعود رضى الله عنه قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فِي خَرِبِ المَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ اليَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ؟ وَقَالَ(2) بَعْضُهُمْ: لاَ تَسْأَلُوهُ، لاَ يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ، فَقَالَ يَا أَبَا القَاسِمِ مَا الرُّوحُ؟ فَسَكَتَ، فَقُلْتُ: إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ:(3) «وَيَسْأَلُونَكَ(4) عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا(5) مِنَ العِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (مع النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette (وقال). 3) Diğer rivâyette (فقال). 4) Diğer rivâyette (ويسألونك). 5) Buhârînin ekser musahhah nüshalarında böyle sîga-i gâib iledir. Bizim kırâetimizde ise siga-i hitâb ile (اوتيتم)'dür.

104- Tercüme

Abdullah bin Mesud radıyallahu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (bir gün) Medîne harâbelerinde yürüyorduk. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) hurma dalından bir değneğe dayanıyordu. Derken birkaç Yahudiye tesâdüf etti, bir takımı diğer takımına: "Ona ruhu sorun" dedi. Bir takımı da: "Ona (bir şey) sormayın. (Belki) hoşlanmayacağınız bir şey söyler. Bazıları ise: "Her halde soracağız" dedi. Derken biri kalkıp: "Yâ Ebe'l-Kāsım! Rûh nedir?" diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) sükût etti. (Kendi kendiye): "Ona şübhesiz vahiy geliyor" diyerek (yanından) kalktım. (Vahiy hâli) sıyrılınca: (وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا)* buyurdu.

Ahmed Naim

İhtâr: 98'inci hadîs-i şerifin tercemesine âid olup sehven geçen hafta konulamayan nottur:

Âyeteyn-i kerîmete[y]nin meâl-i âlîsi "İnzâl ettiğimiz (âyât)-ı beyyinât ile hidâyeti onları biz halka kitabda beyân ettikten sonra ketm edenler öyle kimselerdir ki kendilerine Allah da la'net eder, la'net edenler de la'net eder. Yalnız bu fiillerinden tevbe edip de amel-i sâlih işleyenler ve ketm ettiklerini sonradan beyân edenler müstesnâdır. (Zîrâ) tevvâb ve rahîm benim. E[elif] H[He.] Va'llahu a'lem."

* * *

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

İnsanın Şahsî, Âilî, İctimâî Vezâifi

Cihân-ı mütemeddinede husûle gelen bütün terakkiyâtın yegâne medârı olan üç nevi' hürriyet hakkında söylenecek sözleri yukarıda muhtasaran îrâd ettik; bütün o kavâid-i esâsiyye-i mü[te]meddinenin mihr-i münîr-i İslâmiyet'ten aksetmiş nâçiz bir lem'adan başka bir şey olmadığını delâil-i hissiyye ile gösterdik. Lâkin o kavâid-i esâsiyyenin netâyici sûretinde kabul edilecek diğer bir takım kavâid-i tâliyye daha var ki onları da kısaca bildirmemiz lazım geliyor; tâ ki [1](مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَىْءٍ) âyet-i kerimesini ni'met-i akıldan az buçuk nasîbedar olanlara karşı izah etmiş olalım.

Vezâif-i Şahsiyye

Her insan kendisinin birbirinden mütemeyyiz iki cevherden müteşekkil olduğunu bilir ki onlar da cisim ile ruhdan ibârettir. Bu iki cevher, mâhiyetlerindeki tehâlüfe rağmen yek-diğeriyle öyle şâyân-ı hayret bir ittihâd ile birleşmişlerdir ki birinin teessüründen öteki de müteessir olur; isterse teessürlerin, yahud müessirlerin nevi'leri cidden mütebâyin olsun. İşte bu şuur sâyesindedir ki beşeriyet arzu etmekte olduğu saâdete ancak şu her iki cevheri hüsn-i

---

* Âyet-i kerimenin meal-i âlîsi: "Sana rûh nedir deyi soruyorlar. Onlara de ki "Rûh Rabbimin emri cümlesindendir. Onlara ancak pek az ilim verilmiştir." [İsrâ, 17/85] E[elif] H[He.] Hafs kırâetinde (وَمَا أُوتِيتُمْ) diye rivâyet olunuyor va'llâhu a'lem.

[1] En'âm, 6/38.

muhâfaza edebilmekle, vazîfelerini ihlâl edecek her türlü ârızalardan masûn bulundurmakla varabileceğini yakînen görerek bunların ikisine birden i'tinâda bulunmayı zarûrî addeylemiştir.

Luk diyor ki: "İnsan için bu âlemde vusûlü mümkün olabilecek iki şeyin vücûdunu istilzâm eder ki o da sağlam akıl ile sâlim vücuddan ibârettir. Şu iki ni'met, diğer bütün ni'metlerin esasıdır. Hatta şu iki ni'mete tamamiyle nâil olanların menâim-i sâireye ihtiyacı yoktur, demek de mümkündür. Bunların birinden mahrum olan adam diğer menâimin hepsine birden nâil olsa bile ikisini birden cem' eden bir başkasından daha mes'ûddur denilemez. Çünkü gerek saâdet, gerek hirmân ancak şu iki ni'metin vücuduyle, yahud fıkdaniyle kāimdir. Sağlam bir akla mâlik olmayan adam, ömrü oldukça şeh-râh-ı saâdete yol bulamaz. Vücûdu sâlim olmayan da tarîk-i mes'ûdiyyette ehemmiyetli hatvelerle ilerleyemez.

Şu hakāyık sâbit olduktan sonra deriz ki: İnsan saâdet-i ma'neviyyesinin istilzâm ettiği metâlib-i rûhiyye ile saâdet-i cismâniyyesinin icâb ettiği metâlib-i maddiyyeden ibâret olmak üzere iki nevi' metâlibin mütesâviyen taht-ı te'sîrinde bulunuyor. Metâlib-i rûhiyye bir takım kavâidin hey'et-i mecmûasıdır ki nefs-i nâtıka-i beşeriyyenin emrâz-ı ma'neviyyeden selâmetini te'mîn ederek onu illet-i hilkati olan vezâifini edâ edebilecek bir hâle getirmekle mükelleftir. Nitekim, metâlib-i maddiyye yalnız bedeni ârızât-ı cismaniyyeden masûn tutmaya, bu hayât-ı arziyyede cisimden beklenilen vazîfeyi ifâya sâlih bir dereceye getirmeye hâdim olan kavâidin hey'et-i mecmûasıdır. İmdi, insâniyetin arzu olunan saâdete vusûlü ruh ile cismin birlikte tehzîbiyle her ikisine ait metâlibin arasındaki nisbeti muhâfaza **[7]** etmekten ibâret olduğu bugün bütün ulemâ-yı cihânın indinde münâkaşa götürmeyen hakāyık-ı bedîhiyye sırasına geçmiştir. Halbuki daha insanlar saâdeti dağ başlarında oturmak, dünyadan büsbütün elini eteğini çekmek, yahud bütün ezvâk-ı ma'neviyyeyi bir tarafa bırakarak sırf cismânî huzûz ile uğraşmak gibi şeylerde ararlarken Müslümanlık bu hakīkati meydana koymuş idi. Şimdi şu sözümüzü biraz tafsîl ile izah edelim:

Ruhun Metâlibi

Halkın ahvâline nazar-ı im'ân ile bakan bir göz fıtratlardaki tebâyüne, isti'dâdlardaki tehâlüfe dâir dehşetli acîbeler görür. Şurada bir mu'tedile, orada bir müfrite, ötede bir müferrite tesâdüf eder. Sonra bunların aralarında da o kadar dereceler bulur ki Cenâb-ı Hâlık'tan başkası için ihâta kābil olamaz. Bunların hepsi de a'mâlde, i'tikâdâtta, melekâtta birbirine o kadar muhâliftir ki iki zıddı cem' etmek nasıl gayr-ı kābil ise, iki kalbin beynini te'lîf de öylece imkansız olur. Evet, nev'iyette müttehid, insaniyette müşterek olmalarına rağmen tehâlüfün bu derecesi şayân-ı hayrettir.

Pekâlâ! Nev'-i insânîyi teşkîl eden efrâd arasında bu kadar şiddetli bir tehâlüf neden ileri geliyor, biliyor musun? Ecsâma savlet ederek onların suver-i maddiyyesini çirkinleştiren bir takım hastalıklar, ârızalar bulunduğu gibi, ortada ervâha musallat olarak onların suver-i ma'neviyyesini de biçiminden çıkaran bir takım emrâz ve a'râz mevcûd olduğuna şu hal bir delil-i mahsûs değil midir? Sonra, ya bir müessir nasîhatin, yahud tehdidin te'sîriyle aklını başına toplamış bir serseri, azgınlıktan vaz geçmiş bir sefîh görüyorsun, şu müşâhede, hakīkī ilacı bulunursa emrâz-ı rûhiyyenin de kābil-i izâle olacağına vâzıh bir delil olmaz mı?

Evet, ruh bidâyet-i emirde her kalıba dökülmeye müstaid bir çocuk gibidir. Eğer bir mürebbî-i hakîmin âğûş-ı terbiyyesinde büyüyecek olursa bir rûh-ı müzekkâ olur çıkar; yok, lâkayıd bir mürebbîye düşer, yahud bir takım fena müessirâtın dest-i merhametine bırakılırsa sahibinin başına belâ olacak bir rûh-ı şerîr olur. Demek, gerek hastalığı, gerek ilacı kabul hususunda ruhun hali, ayniyle cismin halidir; bir fark varsa cism-i maddînin hastalıkları ile devaları rûh-ı ma'nevînin emrâz ve muâlecâtına benzememesidir.

Artık, ervâhın tarz-ı terbiyyesiyle, emrâzdan vikāyesi husûsunda, kezâlik vazîfe-i mevdûasını ifâya sâlih bir hâle gelebilmesi için tutulacak tarîk hakkında söz söylemek biraz kolaylaştı demektir.

Bu maksada vusûl için ne lazımdır? Evet, bunun için dört şey elzemdir:

1- Ruhun mülevvesât-i evhâmdan tathîri.

2- Ma'lûmât-ı sahîha ile tehzîbi.

3- Mekârim-i ahlâk ile ülfet ettirilmesi.

4- Akāidinin tashîhi. Şimdi şu dört emr-i mühimmin her biri için münferid bir fasıl tahsîs edeceğiz.

Mehmed Âkif

الحمد لله والصلوة والسلام على افضل خلق اليه اما بعد فقد سئلت عن اعطاء الزكاة للدوننما فاجبت: مذهب اما دارالهجرة ان آية المصرف فى قوله انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم وفى الرقاب والغارمين وفى سبيل الله وابن السبيل مسوقة للبيان لا للتقسيم وان الواو بمثابة اوكانه قيل والله اعلم انما الصدقات للفقراء او المساكين الخ ومثال ذلك ان الزكاة لا يجوزان تخرج عن الاصناف الثمانية وممكن ان تدفع كلها لصنف واحد سيما اذا كان احوج من غيره فان تخصيصه بها يصير مطلوبا كما ان المراد بقوله تعالى وفى سبيل الله الجاهد فى سبيل الله من اعداد المعدات والصرف على الغزات ومن ذلك بناء الاماطيل على التحقيق من المذهب نص كتب الذهب على ما قدمنا من الفقه ماسيئاتى نص مبارة فى الكبير قال مالك رضى الله عنه اللام فى قوله تعالى للفقراء لبيان المصرف لا للملك يعنى ولو كانت للملك للزم عموم الاصناف الثمانية الان الملك يكون لكل صنف منهم ثم قال وفى المجموعة آية الصدقة ليس فيها قسم بل اعلام باهلها فلذلك لواعطيت نصف اجزأ وقيده ابن عبد السلام بما عدا العامل والافلا معنى لدفع جميعهاله ونص القطب الدردير فى اقرب المسالك وندب ايثار المضطر المحتاج على غير بان يخص بالاعطاء اويزادله فيه على غيره على حسب

ما يقتضيه الحال اذ المقصود سد الخلة لا تعميم الاصناف فلا يندب بل متى اعطى لاى شخص وموصوف بكونه من احد الاصناف الثمانية كفى الله ونص الدسوقى عند قول الامام خليل فى بيان مصرف الزكاة مجاهدو آلته ولو غنيا كمحسوس لا سور ومركب هذا قول ابن بشير ومقابله لابن عبد الحكم فيجوز عنده عمل الاسوار والمراكب منها ولم ينقل اللخمى غيره واستظهره فى التوضيح قال ابن عبد السلام هو الصحيح ولذا اعترض المواق على المصنف بانه تبع تشهير ابن بشير وقال انه لم يرالمنع لغير ابن بشير فضلا عن تشهيره اه من البنانى هذه نصوص الفقه المذكور بناء على هذا الفقه يجوز لمن وجبت عليه زكاة ان يخصصها نصف الجهاد فى سبيل الله من بناء الاسطول واعداد معداته بل اذا نظرنا الى الاضطرار شدة الاحتياج نقول لمن وجبت عليه الزكاة يستحب فى حقك ان تدفع كل زكاتك لهذا الجانب لان الضرورة اليه فى هذا الزمان اشد باضعاف متضاعفة من غيره بل اذا نظرنا لمحيطنا نظر متبصر خالص النية نجد الاسلام قاطبة فى حالة هجوم عليه ومفاجاة العدوله ومعلوم ان هاته الحالة توجب وتحتم شرعًا باتفاق المذاهب الجهاد فى سبيل الله ودفع هجمات على اوطان المسلمين ودينهم وحريمهم وذراريهم بالاموال كلها والارواح كلها **[8]** من غير تفرقة بين مال الزكاة وغيره وبين الغنى والفقير والكبير والصغير والرجل والمرأة والعبد والحرفمن دفع زكايهء كلها بل دفع ماله كله فى الاستعداد للجهاد فى هذا الزمان الحرج فقد قام بواجب من اكبر واجبات الاسلام واعظمها على انا نعنى بالزكاة التى نطلب اخواننا المسلمين بدفعها للاسطول زكوات الدراهم والدنانير الموكولة لا مانتهم وهى بعض قليل من مال الزكاة والقسم الاعظم هو زكوات الحرث والماشية وذلك قائمة بجباية الدولة فلا كلام لنافيه وها هى قائمة بغالب الاصناف الممكنة بحسب الزمان من تعيين معاشات للفقراء بحق المتعففين عن صناعة التسول ومن اعانة ابناء السبيل بقدر الاستطاعة ومن نفقة الاستعداد فى سبيل الله والغزات ومن معاشات العاملين عليها الى غير ذلك وحيث كان من المقرر المعلوم عند عموم المذاهب ان كان انسان التزم مذهبًا من المذاهب لاينبغى له ان يخرج عنه لغيرهء الاعند الضرورة فيسوغ له ذلك فالعمل بمقتضى هذا الفقه يخاطب به كل اهل المذاهب الاربع للضرورة التامة الظاهرة التى لا تحتاج الى ايضاح فلا غذر لمتخلف عن ذلك ورجائى من مقام مشيخة الاسلام ان توافق على هذه الفتوى بعد ان تقف على نصوصها المنقولة فى محالها حتى يقنع العموم ويعمل بمقتضاها ولا يخفى ما فى ذلك من الفائدة الكبرى لاسطول الاسلام ومعلوم ايضًا ان ميشخة الاسلام ليست مشيخة السادات الحنفية فقط بل مشيخة السادات المسلمين قاطبة فكل المذاهب الاربع لها حظ فيها وفتواها ترجع اليها كما ان خلافة الاسلام ايضًا لاتتقيد بقول دون قول فى تدبير صوالح المسلمين بل كل قول فى مذهب من المذاهب الاربعية اذا طابق الزمان والحال ولو كان ضعيفًا هو مذهبها والله جل جلاله يلمنا الرشد ويعلمنا التأويل ويفقهنا فى الدين.

Harrerehû fakîru Rabbihî
Salih eş-Şerîf et-Tunusî

Terâcim-i Ahvâl:

SAÇAKLI-ZÂDE MEHMED BİN EBÎBEKR-İ MAR'AŞÎ

Müteahhirîn-i ulemâ-yı Osmâniyye içinde ihâta-i ilmiyyesiyle nâmdâr bir zât-ı fazîlet-şiâr olup Maraşlıdır. Mukaddemât-ı ulûmu vatanı ulemâsından ba'de'l-ikmâl fudalâ-yı be-nâmdan Tefsîrî Mehmed (*Tefsîr-i Tibyân* müellifi) ve Dârendevî Hamza efendilerin derslerine müdâvemet ve ale'l-usûl tekmîl-i tahsîl ile vatanına avdet ve biraz sonra Şâm-ı Şerîf'e giderek vâris-i ulûm-ı Muhyiddin-i Arabî Şeyh-i zü'l-cenâheyn Abdülganî Nablusî hazretlerinden hadîs, tefsîr, tasavvuf gibi ulûm-i 'âliyye tahsîline bezl-i makderet eyleyip ahz-i icâzet ve hilâfetle Maraş'a muâvedet ederek bir taraftan halka-i tedrîsine şitâbân olan tullâb-ı ilm ü ma'rifete tedrîs-i ulûm-i mütenevvi'aya bir tarafdan da te'lîf-i âsâr-ı nâfi'aya mübâderet eyledi. Sinîn-i vefîre bu vechile neşr-i ilm ü irfân ile dem-güzâr iken eş-Şeyh Saçaklı terkîbiyle (Saçaklı-zâde dünyadan bekāya irtihâl etti.) Mısra'ının delâleti olan (1145) târihinde dâr-ı na'îme rihlet etti. Maraş'ın kıble cihetindeki mezaristânda defîn-i hâk-i gufrândır. *Sicill-i Osmanî*'de Üsküdar'da medfûn olduğu gösterilmesi eser-i zühûldür. Âsâr-ı fâzılânesi ber-vech-i âtîdir:

1) *Hâşiye-i Tefsîr-i Keşşâf alâ sûreti'l-Bakara*
2) *Aynü'l-Hayât fî Beyâni'l-Münâsebât fî Sûreti'l-Fâtiha*
3) *Risâle fî Âyâti'l-Müteşâbihât*
4) *Risâle fî Îmâni Vâlideyni Resûlillâh*
5) *Gāyetü'l-Bürhân fî Tefsîri Âyeti'l-Kürsî*
6) *Hâşiye alâ Şerhi Dîbâcei Tarîkati Muhammediyye*
7) *Teshîlü'l-Ferâiz*
8) *İsmetü'l-Ezhân*
9) *Sübhatü'l-Kader fî Medhi Meliki'l-Kadîr*
10) *Selsebîlü'l-Me'ânî*
11) *Tavzîhu Zübteti'l-Menâzır*
12) *Nehru'n-Necât fî Tafsîli Ayni'l-Hayât*
13) *Andelîbü'l-Menâzır*
14) *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-Âdâb li-Taşköprü-zâde*
15) *Takrîru'l-Kavânîn mine'l-Mantık ve'l-Münâzara*
16) *Risâletün fî Tecdîdi Îmân*
17) *Risâletün fi'l-Fetâvâ*
18) *Câmi'u'l-Künûz*
19) *Cehdü'l-Makal mine't-Tecvîd*
20) *Tahrîru't-Takrîr mine'l-Münâzara*
21) *Risâle-i Âdiliyye*
22) *Tehzîbü'l-Kırâet* (otuz cüz' mikdârındadır)
23) *Arâ'is fi'l-Mantık*
24) *Şerh-i Velidinihî*
25) *Hâşiye alâ Şerhi Metâli'*
26) *Hâşiye ale'l-Hayâlî*
27) *Risâle fî İtlâfi Kilâbi'l-Mudırra* (Mahrûkī-zâde Cafer Bey tarafından terceme ve tab' edilmiştir.)
28) *Tertîbü'l-Ulûm* (Bu eserde bir sene akdemine gelinceye kadar medârisde tedrîsi iltizâm olunan havâşın tedrîsinden fâide olmadığı ve her fen için mütehassısları tarafın-

dan -Avrupalıların klasik ta'bîr ettikleri- ayrıca âsâr-ı müfîde te'lîf edilmesi lüzûmu musarrahdır.)

22 Şubat sene 326

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

EN-NASÎHATÜ'Ş-ŞER'İYYE LİL-KABÂİLİ'L-YEMENİYYE

Mısır'da Câmi'-i Ezher'de tahsîl-i ulûm ile meşgûl olan Yemen zâdegânıyla sâir talebe-i ulûm efendilerin husûsuyla Yemen kıt'a-i vesî'asında münteşir olan "Tarîkat-i Merganiyye" reisi Tihâme sâdâtından Şeyh Bilal Ubeyd el-Yemenî hazretlerinin imâmü'l-müslimîn ve Halîfe-i Seyyidü'l-mürselîn hazretlerine **[9]** karşı ref'-i livâ-yı isyân eden kabâil-i Yemâniyyeye hitâben bil-icmâ' ve'l-ittifâk tertîb ve iki bin nüshasını ahîren hıtta-i Yemâniyyeye neşr u ta'mîm ettikleri "en-Nasîhatü'ş-şer'iyye li-kabâili'l-Yemeniyye" serlevhalı imzâlı nüsha-i matbû'anın meâlen tercemesidir:

Yemen kıt'asında serzede-i zuhûr olup bugün "Dâ'ü'l-udâl" gibi vücûd-ı vâhide-i İslâmiyyenin bir uzvuna isâbetle a'zâ-yı sâiresini dahi rencîde ve muztarib eden maraz-ı mühlik şûriş ü fesâd emîn olunuz ki mütefekkirîn-i erbâb-ı îmânı pek derin, pek acı bir his ile düşündürüyor. Onlar, o mütefekkirîn yakînen müşâhede ediyorlar ki: O feyfâ-yı vesî'-i İslâmda o kitle-i mübeccele-i İslâmiyye arasında böyle nifâk u şikâkın vukûu ve menba'-ı dîn ü ahkâm olan İmâmü'l-müslimîn ve Sultanü'l-Arab ve'l-Acem Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerine karşı bu gibi alâim-i isyân ve adem-i itâatin zuhûru maâşir-i İslâmiyyeyi teşfît ve tefrîke çalışan ağyârın teşvîkât-ı menâfi'-perestânesinden başka bir şey değildir.

Bu cihetten bizler yani zîrde vâzı'u'l-imzâ olan tâlibîn-i ilm-i şerîf-i Yemâniyyeye farz oldur ki: Yemen'deki aşâir ve kabâilimize âbâ ve ihvânımıza nesâyih-i şer'iyye ile hizmet-i hasenede bulunup tarîk-i hakk u savâba âcizâne da'vet edelim. Ma'lûm-ı ma'âşir-i İslâmiyyemizdir ki zât-ı ecell ü a'lâ *Kur'ân-ı Kerîm*'inde [1](اَطِيعُوا اللّٰه...الخ) ve [2](وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا...الخ) ve [3](وَاعْتَصِمُوا...الخ) ve [4](يَاقَوْمَنَا اَجِيبُوا...الخ) gibi dîn-i mübîne siyânet-i şe'âir-i müslimîne da'vet buyuruyor.

Bu ecilden deriz ki değil şakk-ı livâ-i itâat etmek hatta cümleniz yed-i vâhide inkılâb edip o dest-i tevhîd ve ittihâdı da İmâmü'l-müslimîn ve Emîru'l-mü'minîn Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerine uzatarak arş-ı a'tâb-ı hilâfet-i uzmâ etrâfında tohm-ı nifâk u şikâk ekenlerin; ve bulanık suda balık avlamaya mütesaddî olan a'dânın def'-i şerrine bezl-i cân u istitâ'at edesiniz.

Bugün şüphesizdir ki devlet-i kaviyyetü'ş-şekîme-i Osmâniyyemiz, Yemen'deki âteş-i fitneyi en küçük bir himmetle itfâya muktedirdir. Ancak hakkınızda ibzâl-i zülâl-i rahm u şefkat eylemektedir. Nitekim bil-cümle teba'a-i zîr-destân-ı hümâyûnları husûsiyle bilâd-ı Arab sükkânı her zaman o cûy-bâr-ı eltâf u inâyetten hisse-mend-i şükrân u saâdet olmaktadır.

Binâenaleyh bizim gibi muhlis ve müşfik evlâdlarınızın, kardeşlerinizin nesâyih-i şer'iyyesini dinlemez, vâdî-i bağy ü tuğyânda inâd ü istimrâr ederseniz bundan, bu nâ-be-câ mu'ânedenizden dolayı kimseyi levm ü takbîh etmeyip ancak kendi nefsinizi ta'yîb ediniz. Ve biliniz ki sefk-i dimâ-yı müslimîne, katl-i nüfûsa, ziyâ'-ı emvâle, kadınların dul, çocukların yetîm kalmalarına siz sebep oluyorsunuz. Ve biliniz ki huzûr-ı ahkemü'l-hâkimînde bundan, bu dökülen kanlardan, yıkılan hânmânlardan yetîm ü bî-kes kalan sıbyân u nisvândan dolayı siz mes'ûl olacaksınız. Ey Yemen'de ikâmet eden peder ve biraderlerimiz! Ey muhterem kabâil! Tahattur etmez misiniz ki: Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ efendimiz hazretleri [5](وَالإِيمَانُ يَمَانٍ، وَالحِكْمَةُ يَمَانِيَةٌ) kavl-i celîli ile bizi medh ü senâ buyuruyor. O halde bize ve peder-i muhteremlerimize âr değil midir ki: Sadr-ı İslâmda en evvel bu dîn-i celîlin nasîr ü zahîri biz Yemenliler iken kurûn-ı ahîrede bunun aksiyle mat'ûn olalım.

Husûsiyle her tarafda şerr ü fesâdın çoğaldığı ve ahlâk-ı umûmiyyeye za'af u fesâd târî olduğu ve ecânibin bizi her cihetten ihâta ettikleri bir zamanda memdûh-ı Muhammedî olmaktan ibâ vü istinkâf eyleyip hâib ü hâsir kalmak bizim için âr değil midir?

Binâenaleyh ulemâ-yı Yemâniyyeden niyâz ü istirhâm eyleriz ki bu nasîhatnâme-i şer'iyyemizi aktâr-ı Yemeniyyede neşr ü ta'mîm ile cühelâyı irşâd ve bağy ü isyânı sükûn ü itâate tebdîle bezl-i makdûr u ictihâd ederek inkıyâd-gerde-i fermân-ı [6](اَطِيعُوا اللّٰه...الخ) olsunlar ve mina'llâhi't-tevfîk.

CAVA MÜSLÜMANLARI AHVÂLİNDEN

– 1 –

İnsan şöyle Asya haritasını açıp bir baksa, bizim Üsküdar'dan tâ Avusturalya büyük adasına kadar muttasıl İslâm memâliki olduğunu görür: Anadolu, Arabistan, İran, Hindistan, Hind-i Çînî ve Cava memâliki… Biz, Hilâfet-i İslâmiyye gibi en mukaddes ve en kavî bir vedî'a-i ilâhiyyeye bugün sâhib bulunan Osmanlı müslümanları, şu memâlik-i vesîa-i İslâmiyyenin ahvâl ve vekâyi'inden pek mücmel bir sûrette bile haberdâr değiliz… Bütün efkâr u âmâlimizi kadîm ve vâsi' Asya'nın ufak bir yarım adasından ibâret Avrupa büyülemiştir. Bir arkadaşımızın dediği gibi, mekâtib-i rüşdiyyede ezberlediğimiz coğrafya kitablarından Fransa'nın köylerine kadar öğreniriz de Şark İslâmının pâyitahtlarından bile haberdâr olmaya lüzûm görmeyiz! İ'dâdî bitirmiş her efendi, Napolyon'un mareşallerini ezberden sayar da üç dört

[1] Âl-i İmrân, 3/32 ve muhtelif âyetlerde.
[2] Fussilet, 41/33.
[3] Âl-i İmrân, 3/103 ve muhtelif âyetlerde.
[4] Ahkaf, 46/31.
[5] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Menâkıb, 2.
[6] Âl-i İmrân, 3/32 ve muhtelif âyetlerde.

asır bütün Hindistan'ı ellerinde tutan Müslüman ve Türk imparatorlarından iki üç pâdişâhın ismini bilmez; Semerkand'da, Açe'de Zengibar'da, bir zamanlar kavî, muzaffer ve müterakkī İslâm devletlerinin teşekkül etmiş olduğundan ise tamamen bî-haberdir. Lâkin âgâh olmalıyız ki Cenâb-ı Âdil-i Mutlak ehil olmayanlarda hiçbir emânetini bırakmaz… Sünnet-i ilâhiyyesi böyle cârî olagelmiştir. Biz de henüz vakit geçmemiş iken, o hâriku'l-âde kıymetdâr ihsân-ı ilâhînin kadrini bilmeliyiz…

"Sıratımüstakīm" yevm-i intişârından beri dâru'l-İslâm sükkânını yek-diğerine tanıtmak, ülfetlerini arttırmak için, vüs' u tâkātinin yettiği kadar çalışıp çabalamak[ta]dır. Me'-haz ve vâsıta buldukça, memâlik-i İslâmiyyenin mâzî ve hâli hakkında haber ve ma'lûmât toplayıp, kāri'lerine vermeye sa'y eylemektedir. Şimdiye kadar Mısır, Asya-yı Vüstâ, bilâd-i Mağrib ve Afrika ve Aksâ-yı Şark ve Rusya müslümanlarına dâir, muttariden şuûn ve vekāyi' nakl etmişti. Fakat âlem-i İslâmiyet'in mühim bir kısmı olup, lisân-ı şarkîde **[10]** Cava müslümanları ve elsine-i garbiyyede "Cezâir-i Hind" denilen adalar ahâlî-i müslimesi hakkında bugüne değin i'tâ-yı ma'lûmâtta kusûr eylemişti. Bugün o kusûrumuzu da biraz ikmâle çalışıyoruz.

Makām-ı hilâfette münteşir bir cerîde-i İslâmiyyenin âlem-i İslâmın bil-cümle nikāt-ı mühimmesinde muhâbirleri bulunmak elbette lâzımdır. *Sıratımüstakīm* bunun ihdâsına uğraşmaktadır. Ancak bu gāyeye erişinceye kadar bil-vâsıta istihsâl-i ma'lûmât da mecbûrîdir. Zâten müslümanlar ilim ve hikmeti nerede bulursa almakla me'mûrdurlar.

* * *

Hind-i Çînî, Malaka Boğazı ve Filipin ve Malay adalarında pek çok müslüman kardeşlerimiz vardır. Yalnız Felemenk taht-ı hükmünde bulunan müslümanların mikdârı 40 milyonu tecâvüz ediyor. Bunların bir kısmı, 300 seneden beri bâr-ı mahkûmiyeti taşıyorlar. Avrupalılarla olan bu temâsın yakın zamanlara kadar, Cavalıların hayât-ı ictimâiyyelerine te'sîri hissolunmakta idi. Felemenk müstemlekât ve ticâret kumpanyaları, bu zengin kıt'anın usâresini emip ahâlisini esir gibi kullandığı halde birkaç batarya ve alay âsâyiş ve itâat-i memleketi te'mîne kifâyet ettikten fazla, Felemenk müstemlekesinin tevsî'-i hudûduna da muvaffak olmuştu. Ahvâl-i memleketi hiç bilmediğimizden dolayı, vekāyi'in Felemenk menâbi'inden tereşşuh eden zevâhirine bakarak ve biraz da Cavalıları Mekke-i Mükerreme'de gören hacıların rivâyetine kulak asarak, Cavalı kardeşlerimizin fazla halîm ve âsâyiş-cû olduklarına hükm ediyorduk. Ancak iki üç sene evvel Sumatra Adası ahâlîsi, Felemenklilere karşı isyân edip, adadaki üç, dört bin kişilik Felemenk fırkasını epey zedelemişlerdi. Bunun üzerine, evvelden beri Cavalılar hakkında takarrür etmiş fikir biraz sarsılmıştı. Sumatra kıyâmı üzerine, o zamanlar Kırım'da münteşir *Tercüman* refikımız şöyle yazmıştı:

"Müslüman, takdîr-i ilâhîye boyun büker; sabırdan ayrılmaz, ama insandır, yaşamakta hiçbir lezzet kalmayınca da ölümden korkmaz." Felemenklilerin cebir ve zulmü her türlü hudûdu aşmış olmalıdır ki Sumatralı müslüman kardeşlerimizin zâlim müstevlîlere karşı kıyâm edip cesârette kerâmet gösterdikleri istihbâr olundu.

"Rus gazetelerinin yazdıklarına göre Sumatra ihtilâli vergi mes'elesinden çıkmış imiş. Ellerinde hiçbir şey bırakılmayan yerliler vâkı'a kurşundan, zehirli oktan başka daha ne versinler? Canlarından ellerini yıkamış bu mücâhidler, iki Felemenk karakolhanesini hücum ile almışlar; diğer karakolhanelerin de cümlesi taht-ı tehlikede imiş.. Arâzî dağlık, ahâlî kâmilen gâsıb ve zâlim Avrupalılara düşman olduğundan bunlar emin değilmiş. Sumatra kıyâmı, Felemenkin bugün Sunda adalarındaki hâkimiyetini sarsıyormuş…

"Sumatra kıyâmına dâir tafsîlât veren bir Rus gazetesi: "Demek pek zengin bu adalar Avrupa boyunduruğundan artık kurtulmak istiyorlar!" diye biraz müteaccibâne tefekküre dalıyor. Bunda taaccübe mahal var mı ya? Muttasıl boyunduruk altında bulunmaya öküzden gayrı kim râzi olur?

Felemenkliler bu 1908 kıyâmını teskîne muvaffak olmuşlardı. Lâkin Sumatra cezîresini hâlâ ellerine tamamen geçirememişlerdir. Bundan başka son senelerde asıl Cava'da yani Felemenklilerin en eski müstemlekelerinde dahi fikr-i millî ve istiklâl seneden seneye tezâyüd ve kesb-i kuvvet[1] etmektedir. Mesela bu sene bir müslüman Cava cezîresi "Talang Pernido" yani "Nay-ı Ümid" nâm-ı müste'âr-ı şâirânesini takınmış bir zâtın bir makālesini yazmıştı. Muharrir, vatandaşlarını Felemenkce tahsilinden ziyâde, lisân-ı necîb-i Arab tederrüsüne teşvîk eyliyor ve bu sûretle müstevlî zâlimlere karşı infi'âl ve nefretini izhâr eyliyordu.

Avrupa medeniyetine temâs, Cava müslümanlarında dahi tıbkı Avrupalılara mahkûm diğer memâlik-i İslâmiyyede olduğu gibi iki cereyân-ı fikrî hâsıl etmiştir. Bu iki cereyândan birisi, kat'î bir muhafazakârlık, diğeri ise düşmana kendi silahıyla mukābele arzusuna müstenid bir nevi' teceddüd-perverliktir. "Nay-ı Ümid" in birinci cereyân sâlikîninden olduğu anlaşılıyor. Bu hafta aldığımız, Fransızca "*Mecelle-i Âlem-i İslâmî*" (*Revue du monde musalman*) ikinci cereyânın bugünkü parlak mümessillerinden Raden* Hüseyin Caridingrat Efendi'den ve onun te'lîf etmiş olduğu *Açe Tarihi*'nden bahs ediyor. Gerek mezkûr cereyânları anlayarak, Cavalıların hayât-ı hâzırasına gerekse Malay saltanatlarının en kavîlerinden olmuş olan Açe saltanat-ı İslâmiyyesi'nin vekāyi'ini biraz öğrenerek, o havâlî müslümanlarının ahvâl-i mâziyyelerine dâir bir fikr-i mücmel edinmiş olmak için *Meccelle-i Âlem-i İslâmî*'nin mü'ellif ve te'lîf hakkında yazdıklarını, gelecek hafta inşâallah aynen terceme ve nakl eyleriz.

[1] Metinde "kesb ve kuvvet" şeklindedir.

* "Raden" eski Cava lisanında seyyid, efendi manasına gelen "hâdiyân" kelimesi ile "ra" edat-ı ihtirâmından mürekkebdir. Ve asillerin ismi önüne getirilir.

CEBEL-İ LÜBNAN'IN VAZ'İYET-İ HÂZIRASI
MÜSLÜMANLARIN NOKTA-İ NAZARI

Cihânın en zengin ve en ma'mûr addi sezâvâr olan Lübnan Dağı Beyrut şehrinin şark-ı cenûbîsinden bed'le şark-ı şimâlîsine kadar imtidâd edip ufkî bir vaz'iyet kazanmaktadır. Mevki'-i tabî'îsi, letâfet-i havası, arâzîsinin kuvve-i inbâtiyyesiyle iştihâr ettiği gibi ahâlîsinin de zekâ-yı fitrîleri, misafir-perverlikleri, ictihâd ve gayretleriyle temeyyüz etmişlerdir.

İşte bunun içindir ki her sene yaz mevsiminde Avrupa'dan, Mısır'dan, Beyrut'dan ve mahâll-i sâireden binlerce erbâb-ı ticâret ve vicâhet, tabîatın hârika-i san'atını temsîl eden, o cemâl-i bî-kerân ile zernigâr edilmiş ve Bahr-i Sefîd sâhiline irkâz edilerek inân-ı semâya kadar yükselmiş olan rengârenk **[11]** o bî-endâz ve muhteşem cebel-i mezkûrun zirvelerindeki, latîf, latîf köylerinde sayfiyelerini imrâr ederler.

Cebel-i Lübnan'ın târihini, safahât-ı mâziyyesini mütâlaa edenler görürler ki cebel, usûr-ı sâlifeden beri yüzlerce buhrânlar, hevl-nâk ıztırâblar geçirdikten sonra bu hâli, şimdiki vaz'iyetini almıştır. Bu buhranların sonuncusu addolunan 1860 senesi ihtilâlidir ki, birtakım eşirrânın te'sîr-i nüfûzuyla ahâlî arasında hûn-rîzâne müsâdemâttan ve içlerinden birlerce telefât ve zâyi'ât gâib olduktan sonra düvel-i ecnebiyyenin müdâhalesiyle idâreten bir nevi' istiklâliyete müncer olarak son rolünü oynamıştır.

Cebel-i Lübnanlılar müstakillen idâre-i şuûn ettikleri günden beri şimdiye kadar gerek tekâmül-i ictimâîlerine ve gerek terbiye-i akliyye ve fikriyyelerine hiçbir eser-i ihtimâm göstermemişlerdir. Bunun sebebi ise fırkalar, ol bî-çâre Cebel'deki ahzâb-ı siyâsiyye arasında günden güne tahaddüs etmekte olan ihtilâfât-ı mezhebiyye ve idâriyyeden ileri gelmiştir. Fi'l-vâki' Cebel-i Lübnan'da bir takım münevverü'l-fikr, erbâb-ı kalem zâtlar bulunuyorsa da bunlar, ya Beyrut darulfünûnlarında veyahud Mısır mekâtib-i âliyyesinde ikmâl-i tahsîl eylemiş bulunuyorlar.

Cebel-i Lübnan'daki fırkalar beyninde ara sıra vukūa gelmekte olan münâzaât-ı siyâsiyye yüzünden sâde kendileri değil, belki tâbi' bulundukları hükûmeti, Hükûmet-i Osmâniyye'yi de ma'nen mutazarrır etmekte bulunuyorlar. Bugünlerde zâhiren mücâdelât-ı dâhiliyye-i âdiyye rengini almış olan fırkalar ihtilâfâtı bir gün gelir ki kesb-i ittisâ' ederek büyük bir ihtilâli, güftügûyu mûcib olacak ve bunun netîcesi de hükûmât-ı ecnebiyyenin müdâhale-i fi'liyyesine müncer olacaktır. Bu ise Bâbıâlî'nın kāil olamadığı ve kabûl edemeyeceği bir hâl-i şemâtet-meâl olup şimdiden telâfîsine çalışmalıdır.

Fırkaların esbâb-ı münâzaasına gelince: Cebel-i Lübnan'da iki fırka vardır. Birincisi Muhâfazakâr Fırkası'dır ki maksad-ı aslîsi Cebel'in hâl-i hâzırını ve daha doğrusu 1860 senesinde düvel-i muazzamanın müşârekesiyle tanzîm edilen "Cebel-i Lübnan İmtiyâzı" nâmındaki kānûnun mantûkunu muhâfaza etmekten ibârettir. İkincisi Liberal Fırkası olup bunun da hatt-ı haraketi imtiyâz-ı mezkûrun ahkâmını muhâfaza etmekle beraber Meclis-i Meb'ûsân'a a'zâ göndermek hükûmetin vilâyâtta tatbîk ettiği veya etmekte bulunduğu bil-cümle kavânîn ve nizâmâtı Cebel-i Lübnan'da dahi mer'iyyü'l-icrâ tutulmak gibi daha vâsi' bir sûrette Osmanlılığını muhâfaza ederek daima merkez-i saltanat ile münâsebâtta bulunmak istiyor. Bunların kısm-ı a'zamı Müslüman ve Dürzî'dir.

Muhâfazakâr Fırkası, şimdiye kadar defâatle sâbit olduğu vechile pek büyük bir takım siyâsî ve idârî hatâlarda bulunmuştur. Ez-cümle pâdişâhımız efendimizin mümessili olan mutasarrıf paşaya karşı zebân-dırâzâne bir vaz'iyyet ittihâz etmesidir ki bunu hiçbir âkıl hiçbir dost kendilerine lâyık göremeyeceği gibi vicdânen ve belki de kānûnen mes'ûliyet-i şedîdeyi müstelzim olacağını vehleten hükm eder. Siyyemâ ki mutasarrıfın zimmetini istilzâm eden esbâb-ı bâ'ise-i mezkûre taharrî edilip de müşârun-ileyh[1] sâde Dersaâdet'den sâdır olan evâmiri Cebelce tatbîk etmeye kalkışmasından münba'is olduğunu görürse büsbütün te'essüfden kendini alamaz.

Bu tehevvür politikasına karşı yalnız şunu diyebiliriz ki Cebel-i Lübnan'ın terakkī-i mâddî ve ma'nevîsini, teâlî ve tekâmülünü arzu eden ve kendine vatanperverlik süsünü veren mârrü'z-zikr Muhâfazakâr Fırkası'ndan böylece her dem şüzûzkârâne bir politikanın ta'kībi Cebel'in vaz'iyetini zîr ü zeber etmekten başka bir netîce hâsıl olamaz zannındayız.

İ'lân-ı Meşrûtiyet'den şimdiye kadar Muhâfazakâr Fırkası Cebel-i Lübnan'ın temâmî-i istiklâliyyetini muhâfaza etmek hevesiyle irtikâb eylediği galatları birer birer ta'dâd ederek bu yüzden Cebel-i Lübnan ahâlîsine hissen vâki' olan zarar u ziyânları göstermekle iktifâ ederiz.

Evvelemirde mezkûr Muhâfazakâr Fırkası Sadâret-i Uzmâ'nın evâmir-i mükerreresine rağmen Lübnanlılar tarafından Meclis-i Meb'ûsân'a a'zâ göndermeyi bütün kuvvetiyle red etmiş ve bu husûsda Cebel'in etrâf-ı erba'asında çevirdiği entrikalar neşr eylediği avâm-firîbâne mütâlaalar sâyesinde Lübnanlıları ve hatta bu uğurda bil-mecbûriyye müslümanları bile men'e muvaffak olmuş ve işbu hakk-ı sarîhlerinden mahrûm bırakmıştır.

Arada bir sene kadar müddet geçer geçmez Cebel-i Lübnan'ın en mühim iskelelerinden addolunan Cünye Limanı'nın Bâbıâlî'nin muvâfakatini istihsâl etmek şöyle dursun, düvel-i mütehâbbece mer'iyyü'l-icrâ kavânîn-i ticâriyye-i bahriyye ahkâmına mübâlâtsızlık göstermek gibi büyük bir vekāhat ile mezkûr limanı serbestî-i ticârete küşâde etmek emelinde bulunarak tâbi' olduğu Devlet-i Aliyye nezdinde icrâ-yı teşebbüsât etmek gibi ma'kūl vesîlelere mürâcaat edeceği yerde birden bire düvel-i muazzamanın Beyrut'da bulunan konsolos cenerallerine mürâcaat etmiş ve bereket versin ki konsolos ceneraller Lübnan Muhâfazakâr Fırkası'nın işbu gayr-ı meşrû' talebine karşı bir tavr-ı istih-

[1] Metinde "müşârun-ileyhe" şeklindedir.

fâfkârâne ve daha doğrusu mübâlâtsızlıkla mukābele etmişlerdir.

Kezâlik, Matbûât Kānûnnâmesi'nin ahkâmı Cebel-i Lübnan'a da şümûlü olacağına dâir Makām-ı Sadâret'in cânib-i mutasarrıfîye vukū' bulan iş'ârı üzerine bit-tabi' mutasarrıf paşa bunun icrâ-yı îcâbına tevessül eylemiş ve gazeteler ile i'lân-ı keyfiyyet eylemiştir. Bunu duyan Muhâfazakâr Fırkası ile fırka-i mezkûre gazetecileri evvelemirde -şurası şâyân-ı istiğrâbdır ki her şeyi Avrupa'ya protesto ederler- düvel-i muazzama konsolosları nezdinde Bâbıâlî'yi ve mutasarrıf paşayı protesto etmişler. Lâkin gene aynı netîceyi yani muvaffakiyet istihsâl etmeksizin ric'ate mecbûr olmuş ve fakat mutasarrıf paşayı iğâza ve daha doğrusu ihâfe etmek için, hod be-hod matbaalarını, iki gün sonra da gazetelerini kapamışlar ve el-ân kapalı bulunmaktadır.

Bu inâdkârâne vaz'iyetin esbâb-ı hakīkiyyesini taharrî edersek sâde Bâbıâlî'ye karşı ma'siyetkârâne bir vaz'iyet almaktan, bir politika çevirmekten başka bir netice göremiyoruz.

İşte bu sebebledir ki mutasarrıf paşa zikri geçen Muhâfazakâr Fırkası'nın **[12]** âmâlini tervîc etmediği cihetle tağlît-ı ezhân için daima aleyhinde dûr u dırâz ve bed-endîşâne mütâlaalar, makāleler yürüdüyorlar. Hatta geçenlerde Muhâfazakâr Fırkası'ndan müteşekkil olan Cebel Meclis-i İdâresi a'zâsından Jorc Bey Zoben nâmında birisi bir gazeteci için mutasarrıf paşanın odasına cebren girmek istemiş ise de kapıda duran yaver tarafından men' edilmiş mezkûr Jorc Bey işbu muâmeleden münfa'il olarak yaveri loververle vurmak istediyse de sesi üzerine mahall-i vak'aya şitâb eden iki nefer jandarma tarafından yakalanmış ve hapishaneye götürülmüştür.

Nihâyet a'yân-ı Cebel tarafından mûmâ-ileyhin tahliye-i sebîli için mutasarrıf paşadan iltimâs etmişler. Mutasarrıf paşa da "Ben hukūkumdan vazgeçtim fakat ortada hukūk-ı makām vardır. Bu ise mukaddesdir. Ondan vazgeçemem" demiştir.

Biz vekāyi'-i mezkûreyi bî-tarafâne muhâkeme etsek bunu söylemeye mecburuz ki mutasarrıf paşanın Cebel-i Lübnan'daki mesleği tam meşrutiyet-perver bir hâkimden sudûru me'mûl olan ciddiyet ve metânet, kānûna tatbîk-ı hareket etmek merci'inin evâmir ve nevâhîsini tenfîz etmekten başka müşârun-ileyhde bir şey göremeyiz.

Fırka ise bilakis ahâlînin, hele avâm tabakasının tadlîl-i efkârından devlet-i metbû'alarına karşı hodserâne ve bîinsâfâne muâmelâtta bulunmaktan başka bir meslek ta'kīb ettiğini göremiyoruz. Sad-hezâr te'essüf…

Ahrâr Fırkası ise –ki ekserîsi müslümanlardandır– muhâliflerinin işbu bed-şikenâne etvâr ve harekâtı karşısında i'tidâl-i demini hiçbir zamanda gāib etmemiştir. Bilâkis daima ahâlînin efkârını teskîn ve Muhâfazakâr Fırkası'nın mesâî-i bed-hâhânelerini keşf ü isbât etmekle uğraşıyor. Hatta ahâlî beyninde iâne-i milliye-i bahriyye için bir mikdâr akçe cem'i maksadıyla icrâ-yı tergībât ve teşvîkāttan geri durmuyor. Ve buna da muvaffak olarak şimdiye kadar hayli mikdâr para cem' etmiştir. Var olsun bu Osmanlı ve hamiyetli fırka…

Ve'l-hâsıl Cebel-i Lübnan'ın şimdiki hâlet-i rûhiyye ve ictimâiyye-i hâzırasını ma'nevî bir dûr-bîn ile tedkīk edersek hayret-âmîz bir takım ahvâl-i esef-iştimâle vâkıf oluruz. Hatta şurası da câ-yı taaccübdür ki, ahâlî daima yek-dil olarak Osmanlı, Osmanlılık ile iftihâr ve ancak bu nâm altında serbestî-i hayâtlarını muhâfaza edebileceklerini tasrîh etmekte bulundukları bir sırada içlerinden bazılarının böylece bazı def'alar da basîretkârâne hareket etmemek ve daima lâ-kaydâne davranmak gibi etvâr ve hareketlerini pek müstagreb ve Devlet-i Aliyyemizin câlib-i intibâhı olsa gerektir…

Beyrut'da münteşir
er-Re'yü'l-Âm gazetesi
Sâhib ve Ser-muharriri
Tâhâ el-Müdevver

* * *

ZAVALLI İRAN!

Evet, yine zavallı İran! diyeceğiz. Zira bî-çâre kendisine her gün indirilen müdhiş darbelerden kurtulmak için mürâcaat etmediği çâreler bırakmıyor; içine düşmüş bulunduğu ye'sin karanlıkları içinde nerede bir şu'le-i ümîd bulursa hemen o tarafa koşuyor, derdine derman, acılarına şifâ arıyor. Fakat heyhât! Ağabeyisi bile kendi mevcûdiyetini müdâfaa ile meşgūl.. Her zaman söyledik, bir daha tekrar ediyoruz. Osmanlılar insanların ilk beşiği olan Asya'nın vahşî ovalarından garb taraflarının müsafirperver kucaklarına ilk şitâblarından beri bir müddet sağdan sola cereyânlar husûle gelmiş; bu cezr ü meddin dalgaları kendini tâ Viyana surlarına kadar hissettirmişti. Osmanlı târihinin nısf-ı ahîrinde bu yükselen suların yavaş yavaş geriye çekilmeye mecbûr oldukları görüldü; garbın sarp kayaları ona bir hareket-i ric'iyye vermişti. İşte bu hareket el-ân devam etmek üzeredir. Evvelce dünyanın mahzeni denilecek kadar zengin bir toprak olan el-Cezîre ovaları bu güne kadar ellerimizde çorak bir hâle getirildikçe memleketlerinde sığışamayıp dışarıda kendilerine bir lokma bulmak ihtiyâcını duyan ecnebiler hasta olduğumuz için yiyemeyeceğimiz bu ekmeği elimizden kapmak üzere etrâfımızda vaz'iyetler aldılar. Bu şimdiye kadar bizim bir fâcia-i tâli'imiz idi. Fakat bu gün mes'elenin rengi tamâmen değişmiş bulunuyor. Gösterdiğimiz ufak bir hareket düşmanların bütün ümidlerini kırdı. Emellerindeki azmi bir kat daha arttırmaya lüzûm gördüler; şimdi bizden daha zaîf bulunan sevgili kardeşimiz İran'ın başına saldırıyorlar. Zavallılar evvelâ bizden istimdâd ettiler… Başka ne yapabilirlerdi? Fakat biz onlara ne yapabilecektik? Hemen muhâlif cereyânın kuvve-i himâyetine sarıldık. Fakat bu tabîidir ki o kadar büyük bir te'sîrse veremezdi. Nitekim ki vermedi. Şimdi İran kendi başının çâresini kendi arıyor.. Muhterem kāri'ler! Bugün onların mürâcaat ettikleri çâre nedir, biliyor musunuz?..

İran'da İngiltere

Hindistan'daki Acemlerin İngiliz Milletlerine İstimdâdnâmesi

Nâmıyla ufacık bir kitap o azametli millet ile baş başa acıklı bir hasbihâl… Zavallı Acemler İngilizlere "Allah aşkına bir kere bizi dinleyin hâl ve keyfiyeti bir def'a iyice anlayın, sonra vicdânlarınızın mahkeme-i adâletinde bir muvâzene edin, ona göre bize karşı olan hareketlerinize bir hüküm verin" diyorlar. Bu kitabdan kāri'lerimize bazı şeyler nakl etmeyi münâsib görüyoruz..

Bu 26 sahîfelik ufacık kitabın başında evvelâ "Kalküta'da Miting" ser-levhası altında şöyle deniyor:

Geçen gün Kalküta'da Acemler tarafından icrâ edilen bir mitingde **[13]** (İran) da'vâsının İngiliz milletine arz olunması ittifâk-ı ârâ ile karâr verildi. İngiltere Hükûmeti'nin, cenûb eyâletlerindeki turuk-ı ticâretin üç aylık bir mühlet zarfında inzibât altına alınması talebi ile âsâyişin muhâfazası için İngiliz kuvvetine mürâcaat edileceğini mutazammın tehdîdi hâvî İran'a verdiği nota yalnız Acemleri değil, dünyanın her tarafındaki müslümanları hayretlere ilkā etti. Daha açık ta'bîrle nota yalnız İngiltere siyâsetinde bir inhirâf gibi değil âlem-i İslâma karşı büsbütün bir ta'dîl-i vaz'iyet gibi telakkī olundu. El-hâsıl Sir Edward Grey'in notası Büyük Britanya'nın müslümanların dostu olduğunu bir hamlede hâfızalarımızdan sildi. Maamâfîh Büyük Britanya ile İslâm arasındaki münâsebât o kadar sıkı bir sûrette râbıtalanmıştır ki böyle bir halde hiçbir sebeb-i hakīkī olmadan birbirleriyle birden bire bozuşmaları her iki taraf için de pek fenâ neticeler tevlîd edebilmek isti'dâdını hâ'izdir.

Şu ufacık kitabı çıkarmaktan maksad bir çok uzun seneler evvel iki memleket arasında mevcûd olan münâsebâtı; İran ile İngiltere arasındaki âheng-i meveddeti diyelim, tekrar te'sîsden ibârettir.

Ticâret veya sâir esbâb-ı maîşet ile Hindistan'da bulunan İranlılara nota adeta bir mukaddime-i felâket gibi geldi. Lâkin İngiliz millet-i muazzamasının hiss-i adâlet ve merdânegîsine olan emniyetleri kat'iyyen sarsılmadı; ve onlar bütün itmi'nânlarıyla hissediyorlar ki İran ahvâlinin doğrudan doğruya İngiliz milletine arzı mu'azzez memleketlerini bîlüzûm bir müdâhale-i hâriciyyeden kurtarabilmek ümîdlerini hâvîdir."

Sonra İngiltere'nin "Evvelki siyâseti" nâmıyla bir takım teşrîhâta girişilmiştir. Onu şöyle bir hülâsa edelim:

Bu âna kadar İngiltere Rusya'nın Hindistan'da beslediği muzır emellerden korunmak için daima İslâma karşı yumuşak davranmış; İran'ın istiklâlini Rusya'nın ihtirâsâtına karşı muhâfaza etmişti. Fakat bugün politika değişti. İki taraf anlaştı, İngiltere İran'dan geçerek Afganistan'da nihâyet bulacak olan Rus şimendifer hattına rızâ gösterdi. Bunun sebebi acaba İngiltere'nin Hindistan'ı nasıl olursa olsun sâkin görmek arzusu mudur? Asya akvâmının intibâha başlaması mıdır? Veyahud Bağdad şimendifer hattının yaklaşması mıdır? Kim bilir.. Rusya ufacık Japonlardan yediği sillenin acısını İngiltere'den çıkaramayacağını bildiği için İran'ı tasavvurâtına bir sâha-i cevelân gibi görmeye mecbûr oluyor… İngiltere'nin daha kim bilir ne kadar çok nokta-i nazarları var. Yalnız işin içinde ne olacak zavallı İran'ın başına patlayacak gibi görünüyor…

İngiltere-Rus İ'tilâfı

İngiltere'nin hürriyet-perverliğinden ibret alan İran'daki intibâh büyük komşusu Rusya'nın istibdâdını ürkütmekte idi. İ'tilâf oldu. Şerâit şunlardır: İki taraf nüfûz-ı ticârîlerine hudûdlar ta'yîn edecekler, aralarında bî-taraf bir arâzî bulunacak ve istiklâl-i memlekete zerre kadar îrâs-ı halel edemeyeceklerdi. Asya-yı Vüstâ işlerindeki vukūfuyla mümtâz olan Lord Curzon bu ittifâkı tabîî Acemleri sevdiği için değil İngiliz nokta-i nazarından düşündüğü halde muvâfık göremedi. Ma'amâfîh i'tilâf bir emr-i vâki' hâlini aldı.

Sir Edward Grey'in 10 Şubat 1907 târihiyle Sen Petersburg Sefîri Sir Nicolson'a 7 Eylül 1907 târihiyle Tahran Sefiri Sir Sprinif'e 12 Kânûnisânî 1908 târihiyle Mister Obriyens'e gönderdiği tahrîrâtta Rusya'nın İran hakkında müdâhaleyi îcâb eder sûrette teklîf ettiği bazı tedâbîri İran milletini gücendireceği için yine kendi menfaatleri nokta-i nazarından münâsib bulmadığının bulundukları mahallerin Rusya vekîllerine arzını tavsiye ediyor.. Fakat bir müddet sonra Reuter tarafından çekilen bir telgraf bakınız ne diyor:

"Rusya ile hükûmetimiz arasında uzun uzadıya vukū' bulan müzâkerelerden sonra karâr verildi ki İran Hükûmeti Isfahan-Buşir yolunu üç ay zarfında taht-ı inzibâta almazsa İngiltere Hükûmeti on kadar Hindistan ordusu zâbitânı kumandasında bir hey'et-i zâbıta göndermeye mecbûr olacaktır. Burada İran'ın tamâmiyet-i mülkiyyesi veya müdâhale-i hâriciyye mes'eleleri mevzû'-ı bahs olamaz"

İngiltere'nin İran'daki Vaz'iyet-i Hâzırası: Anlaşıldı ki artık İngiltere Rusya ile aynı havayı çalıyor.. İngiltere'nin bu notasında müdâhalesini meşrû' göstermek için dayandığı yegâne esâs İngiltere ticâretinin Cenûbî İran'daki emniyeti mes'elesidir? Şimdi acaba İranlıların sormaya hakları yok mudur ki Hindistan hudûdlarında hergün vukū' bulan iğtişâşı böyle bir vesîle ile teskîn etmek için Almanya şöyle bir teklîfde bulunsa acaba İngiltere Devlet-i fahîmesi o zaman ne yapar? İngiltere Rusya'daki ihtilâlleri ne için basdırmaya teşebbüs etmiyor? Lehleri kurtarmak için niye kimse parmağını bile oynatmıyor? Rusya ile Japon Mançuru hakkında i'tilâf ettikleri zaman üçüncü bir devletin araya girmesi ne için gayr-ı meşrû' addediliyor? Henüz dün hürriyetini istihsâl edebilmiş ve terakkīye doğru hazırlanmakta bulunmuş olan İran, rahat bırakılırsa emellerinde muvaffak olacağını pekala ümîd ediyor. Ve bunun için de timsâl-i hürriyyet bildiği İngiltere milletinin ulüvv-i cenâbına mürâcaat ediyor.

Notada şâyân-ı tedkīk ikinci bir nokta-i nazar daha var. İngiltere ticâretinin bu son zamanlarda dûçâr-ı sekte olduğunu ileri sürüyor, o halde ne için gümrük idhâlât sütûnunda İngiltere emti'ası büyük bir tezâyüd gösteriyor. Bir memlekette vukū' bulan inzibâtsızlığın teskîni oranın hükûmetine âiddir; fakat henüz İran Hükûmeti'nin buna iktidârı yoktur. Sanki İngiltere, İran toprağına ilk evvel mavi çaketler çı-

karmakla daha iyi mi etti? Hükûmetin nüfûzunu efkâr-ı umûmiyyede bir kat daha âciz göstererek.

–mâba'di var–

* * *

[14] **MATBÛÂT**

Zavallı Türkistanlılar İçin

Rübâb-ı Şikeste'nin mecrûh anamız Türkistan'ı acıyarak inleyen sesi, sımâh-ı müterakkıbımıza henüz gelip erişmedi. Lakin genç bir şâirimiz İzzet Ulvi Bey bazılarınca artık geçmişlerden ma'dûd o büyük san'atkârın eksikliğini dolduruyor:

İlk Yurd

–Türkistan zelzele ve i'ânesi münâsebetiyle–

Bir ovada düşünüyor tasalı bir ihtiyâr
Her yer harâb.. her gelen ses sanki baykuş feryâdı

Semâsını korkunç, büyük bir kartal kanadı
Kapamış hep her tarafda kanlı, uzun mızraklar

Ey kardeşler! Zelzeleden alt-üst olan, yıkılan
Bu yer bizim -bu ihtiyâr- ilk yurdumuz, Türkistan

Osmanlılık burdan çıktı, bu mukaddes topraktan
Lâyık mı ki bu ananın işi olsun yas, figān?

(Almatu)da, (Yedisu)da, kar üstünde aç, çıplak
İnildiyor sakat gençler, ihtiyârlar, yetîmler,

Bahtsızları -yazık, yazık!- yoksulluklar boğacak.
Bütün bunlar öz kardeşdir, imdâd ister, isterler,

Her şey diyor: Cinse yardım!.. Vermem deme âh sakın!
Dul kadınlar ve genç kızlar düşmana el açmasın!

(*Tanin* refikımızden)

Rusların Rusya Müslümanları Hakkındaki Zanları

Novoye Vremya gazetesine Kazan'dan yazılan bir mektûbun aynen tercemesi:

"Kırk, elli sene kadar Kazan'da yaşayanların hepsi, bu son senelerde müslümanların Ruslar ile olan münâsebetlerinin büsbütün değiştiğini pek açık görür. Müslümanlarda Ruslardan ayrılmak fikri doğduğu gibi, Ruslara karşı kalblerinde bir adâvet hissi de uyanmıştır.

"Kazan Tatarlığı" arasında zuhûr eden bu yeni hâller, ittihâd-ı İslâmdan başka bir şey ile tefsîr edilemez. Bu son yirmi beş sene zarfında dünyanın her köşesinde müslümanların uyanmakta oldukları görülmektedir. Bu hareket Rusya'da; Hive, Buhâra, Kafkasya, Kırım, Kazan, Orenburg, Ufa ve sâir yerlerdeki otuz milyon müslümanı da ihâta etmiştir.

1907 senesinde müslümanlar arasında bir umûmî İslâm Kongresi "Mü'temer-i İslâmî" yapmak fikri zuhûr etmişti. O kongrenin maksad-ı aksâsı; gâh Mısır'da, gâh Makām-ı Hilâfet'te ictimâ' edip İslâmiyetin ve İslâmların canlanmasına çareler, vâsıtalar arayacak, sonra dînî ve siyâsî bir ittihâd-ı İslâmın husûle gelmesine çalışacaktı. Bu fikrin yani dînî ittihâdın bir ân evvel husûlü için ibtidâ *Kur'ân*'ın sûret-i tahrîr ve tab'ını birleştirmek düşünüldü. Tâ ki şerîat-i İslâmiyyenin menba'ından istinbâtta bir gûnâ ihtilâf hâsıl olmasın. Bu vazîfeyi Kazan'da el-yevm on a'zâdan mürekkeb bir hey'et icrâ etmektedir.

Müslümanların 1906 senesinde Nijeni-Novgorod'daki umûmî ictimâ'ları, ittihâd-ı İslâma pek büyük ve mühim bir hizmet etmiştir. Bu ictimâ'dan sonra Rusya'nın her tarafında kemâl-i ciddiyyet ve faâliyyetle ittihâda çalışılmaktadır.

Rusya müslümanları muhtelif Türk lehçeleriyle mütekellim olduklarından ittihâd-ı İslâma biraz müşkilât vereceği nazar-ı dikkate alınarak, umûmî bir Türk lehçesinin meydana getirilmesi düşünüldü. Buna da en ziyâde hizmet edecek lehçe, Osmanlı Türklerinin edebî dili olacağı tanılıp kabûl edildi. Ve bu lisânın bütün Rusya müslüman mekteplerinde okutturulmasına, çareler tedbîrler ittihâz olundu. Aynı zamanda Tatar mekteplerinde Rus dilinin okunmaması için de şiddetli propagandalar icrâ edilmektedir.

Kazan şehri, umûm Rusya müslümanlarının maârif merkezidir. Binâenaleyh Kazan'ın belediye idâresi de müslümanların taht-ı nüfûzunda bulunuyor. Rusların atâleti sâyesinde müslümanlar da bir "Türkistan" teşkîl etmek ümidi gittikçe meydan almakta ve bu ümîd yeni yetişen müslüman gençlerinin dimâğlarında pek iyi yerleşmektedir."

Novoye Vremya gazetesinin neşriyâtına cevap olarak *Osmanischer Lloyd* diyor ki:

"Rusya İslâmları banka ve sâir mü'essesât-ı mâliyye vücûda getirerek sâha-i iktisâdda daha fazla bir mevcûdiyet ibrâzı sûretiyle bir nevi' istiklâl-i siyâsîye mâlik olmak gāyesini ta'kīb ediyorlar. Rusya'daki panislamizm sırf bir mâhiyet-i iktisâdiyyeyi hâizdir. Mezkûr memleket İslâmları sâha-i iktisâdda zaîf olan bir milletin âmâl-i siyâsiyye ta'kībine hakkı olamayacağını anlamışlardır."

Novoye Vremya gazetesi bunu anlamamış görünüyor ve bütün dünyayı bilhassa Rusya'yı tehdîd eden İslâmların ta'assubundan bahs eyliyor. Halbuki bu bir hatâ-yı fâhiş olup efkârı tehyîc etmekten başka bir şeye yaramaz. Âlem-i İslâmda ta'assub mevcûd olmayıp sâir mezâhibin de bunu nümûne-i imtisâl ittihâz eylemesi şâyân-ı temennîdir. Eğer şurada burada birkaç câhil varsa bunlar nazar-ı ehemmiyete alınmaya şâyân değildir. *Novoye Vremya* gazetesi Rus İslâmlarının efkâr-ı mu'tedilâne ve hak-şinâsânesini isti'dâd-ı san'atkârânelerini, terakkīye, şerâit-i ictimâiyyelerini i'lâya masrûf **[15]** olan mesâîsini tedkīk ederek bu vatandaşlarını daha iyi tanıyabilirdi. Rusya'da İslâmiyet büyük bir unsur-ı iktisâdî hâlini almış ve kendi terakkīsine çalışmakla beraber terakkiyât-ı milliyeye de sarf-ı gayret etmekte bulunmuştur. Rusya'da sarf edilen mesâî âlem-i İslâmın merkezinde, Tür-

kiye'de de icrâ edilmelidir. Bununla beraber Rus İslâmları terakkiyât-ı iktisâdiyyeye doğru yavaş ve müteredditd hutuvât ile ilerlemektedir."

Kafkasya'da Doğup Batan *Hilâl*

Geçen haftanın şuûnu sırasında Kafkasya'da *Hilal* adlı bir arkadaşımızın çıktığını ve üçüncü nüshasından i'tibâren Rus polisi tarafından kapadıldığını yazmıştık. Bu hafta kapadılmasını intâc etmiş üçüncü numarası idârehânemize geldi. Bunu görüp anladık ki Rusların cebriyle şimdilik görünmez olan bu *Hilâl* bizim müslüman hilâlinin yarım asırlık ufûlünden sonra Kafkasya'da tekrar tulû'u imiş…

Hilâl kardeşimizin ser-levhası kocaman bir Osmanlı hilâli; üçüncü numaranın baş makālesi ise şu iki beyit ile nihâyet buluyor:

Dûzeh mekânım olsa, bana nüh cennet addolır,
Osmaniyân işidsem olup tâc-ı ser bize…

Bu pek ehemmiyetli makālenin bir iki fıkrasını daha nakl edelim:

Bugün hükümdârân-ı İslâmın melce' ü penâhı daha doğrusu en birinci istinâdgâhı olan Devlet-i Osmaniyye'nin aleyhine çalışan eâdînin desîsesine dil-dâde olup, onların ilkāât-ı fesâd-engîzânelerine hâlâ kapılacak mıyız?

Osmanlılar kendi tanzîmât-ı dâhiliyeleriyle bu derece meşgūl oldukları halde bir dakīkacık olsun ister İran ahâlîsini, ister Kafkaz ahâlîsini aslâ unutmuyorlar. Osmanlıdan gelen telgrafnâmelerin meâlinden kanımızın âhırıncı damlasına kadar İran'ı yalnız bırakmayacağız, fikri bilinip dururken bazı Arablar "hilâfete İmâm Yahya müstahıkdır" iddiâsıyla tecâvüzâta kalkışmaları ne kadar şâyân-ı teessüfdür.

Hilâl'in hoş bir manzûmesi de var. İşte birkaç mısrâı:

Mutlakiyet hardan (nereden) istihsâl eder erbâb-ı zulm
Ortada memleket yıkan bî-kurb-ı câsûs olmasa?
Illar (sene) ile kul olan millet nice etsin kıyâm
Hakkını almak için ilmiyle me'nûs olmasa
Hayât, zulm-i cân-sûz-ı reîs ve ucer-i mer'ûs olmasa
Sehl olur insanlara dünyada imrâr
Fi'l-mesel İraniyân te'mîn-i istiklâl eder.
Bûm-ı hürriyyet tanılmış pençe-i Rus olmasa…

Şâirin ferişte-i ilhâmı muhîtini unutarak, bu kadarca ahrârâne pervâza başlayınca "bûm-ı hürriyyet olan pençe-i Rus" derhal yakasına yapışmış ve gazetesini kapattıktan başka, kendisini de Bakü Hapishanesine tıkamıştır. Fakat Bakü'de hamiyetli zenginler var imiş; bunlardan birisi hemen hapishaneye koşarak 75.000 kuruş kefâlet-i nakdiyye ile *Hilâl*'in ser-muharriri ve manzûmenin şâiri olan Ali İyâz Bey kardeşimizi dar ve karanlık zindandan kurtarmış ve bu mücâhid-i muhterem de hayât ve hürriyete kavuşunca bilâtevkīf gurûb eden *Hilâl*'in yerine "Şihâb-ı Sâkıb"ını yağdırmaya başlamıştır.

Böyle himmetli kardeşler zuhûr ve tekessür ettikçe *Hilâl* hakkını ilâ-nihâye[1] kazanır düşmanlarına karşı "demir kazık" gibi dikilip aslâ batmaz…

İttihâd-ı İslâm Hareketi

Novoye Vremya gazetesinden:

"Geçenlerde telgraf ajansı, İran'da ittihâd-ı İslâm hakkında neşr olunan beyânnâmenin teveccüh-i umûmîye mazhar olmadığını bildiriyordu. Bu kısacık cümleler büyük bir ma'nâyı hâvîdir. Fârisîce neşr olunan "*Şems*" gazetesi Ahmed Ziya Bey nâmında bir zâtın İran ulemâsı nezdinde bir vazîfe-i mahsûsa îfâ eylemek üzere İran'a vâsıl olduğunu yazmıştı. Mûmâ-ileyh, Türk kavmiyetine mensûb olmakla beraber İttihâd ve Terakkī Cemiyeti'yle de sıkı münâsebâtta bulunmaktadır. Ahmed Ziya Bey, sâhib-i servet bir zât olup, bir vazîfe ile te'mîn-i maîşete mecbûr bulunmadığından yalnız ittihâd-ı İslâm uğrunda çalışmaya hasr-ı vücûd eylemiştir."

Novoye Vremya gazetesi Genç Türkler'e Panislamizm emelini isnâd eyleyerek diyor ki: "Osmanlı idâre-i cedîdesinin ricâl-i mes'ûlesi, Devlet-i Osmaniyye'nin rahat bırakılmaktan başka bir arzusu bulunmadığını ve meşâğil-i dâhiliyyesinin kesreti sebebiyle kendisinin hiçbir gûnâ âmâl-i hayâl-perverâneye kapılmak zamanı olmadığını sık sık i'lân ü beyân eylemektedirler. Halbuki aynı zamanda İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'yle sıkı münâsebâtı bulunan bazı zevât ve gazeteler, İran, Asya-yı Vüstâ, Hindistan ve Mısır'da ittihâd-ı İslâm efkârı neşr eylemeye devam etmektedirler. Bu yolda ibrâz olunan faâliyetin mâhiyet-i siyâsiyyesi Osmanlı İmparatorluğu'nu merkez-i İslâmiyet ve hükümdârını da milel-i İslâmiyyenin reîs-i umûmîsi ittihâz eylemekten ibârettir.

"Geçen asır zarfında Avrupa akvâmının harekât-ı târîhiyyesi, her kavmin kesb-i istiklâl ile birer hükûmet-i milliyye te'sîs etmesi emelini ta'kîbden ibâret idi. İttihâd-ı İslâm âmâli ise milliyet hudûdu dâhiline sığmamaktadır. Âmâl-i mezkûre akvâmı, bir râbıta-i kavmiyye değil, münâsebât-ı dîniyye vâsıtasıyla tevhîd etmek istiyor.

"İttihâd-ı İslâm emelinin hayyiz-i husûle gelmesi, hayât-ı hâzıranın târihdeki salîb-i ahmer devirlerine yani bütün Avrupa, Asya ve Afrika'nın İslâmlık ve Hıristiyanlık âlemleri diye iki kısma ayrıldığı zamana avdet eylemesi demektir.

"Târihi tebdîl etmek mümkün değildir. Fakat kanlı müsâdemeler tevlîd edecek mâhiyette heyecân husûle getirmek güç bir şey değildir. İttihâd-ı İslâm taassubu netîcesi olarak husûle gelen Aycan[2] Vak'ası hatırlardadır. Bugün Hindistan, Mısır'da ittihâd-ı İslâm hareketi müşâhede olunmaktadır. Ahâlî-i İslâmiyyenin kesîr bulunduğu memâlik-i vâsi'ada ittihâd-ı **[16]** İslâm lehinde vukū' bulan teşvîkāt netîcesi olarak bir takım yeni iğtişâşâtın zuhûru melhûzdur. İhtimâl ki bir devlet-i İslâmiyye-i muazzama husûle getirmek âmâl-i hayâliyyesi, bir çok başların tekerlenmesine sebeb olacaktır.

[1] Metinde (النیه) şeklinde yazılmıştır.

[2] Metinde (ایجان) şeklinde yazılmıştır.

"Bugün Osmanlı padişahının taht-ı idâresinde bulunan İslâmlar, bütün İslâmların kalîl bir kısmını teşkîl ederler, Türklerin ittihâd-ı İslâm âmâli, bugün taht-ı idârelerinde külliyetli mikdârda İslâmlar bulunan Rusya, İngiltere ve Fransa'yı tehdîd etmektedir.

"İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin ittihâd-ı İslâm propagandasına olan himâyesinin Hükûmet-i Osmâniyye tarafından bilâ-vâsıta ta'kīb olunan emellere fâideli olacağını tasavvur etmek müşkildir."

ŞUÛN

Sıratımüstakīm Cerîde-i İslamiyyesine

Kendileri medenî imiş gibi İran'daki iğtişâşâtı teskîn etmek bahânesiyle oralara sokulup da din kardeşlerimize, alel-husûs şâyân-ı merhamet ve himâye olan bir takım muhadderât-ı İslâmiyyeye insâniyetin kabûl edemeyeceği nâmûs-şikenâne tecâvüzâtta bulunan Ruslara karşı medeniyet ve insâniyet nâmına beyân-ı teessüf eder ve bu hâlin bizim gibi bütün âlem-i İslâmiyyeti de dil-hûn eylediğine şübhe olmadığını arz eyleriz.

Dağıstanlı Abdüsselâm Ragıb	Kızanlıklı Müderris Mahmud Nedim	Yenişehir'de Kafkasyalı İsmail Hakkı

Mütercimi
Ragıb

Ufa'da Tevkilef'in tasdîk edilmemesi – *Ruskoya Salovo* gazetesinin beyânatına göre ikinci ve üçüncü Duma a'zâlarından Ufalı Mehmed Mirza Tevkilef Efendi Zâdegânlar Cem'iyeti'ne reîs intihâb edilmiş ise de Ufa valisi tasdîk etmemiştir.

Şimdiye kadar bütün Rusya'da müslümanlardan yalnız bir zâdegân reîsi bulunup, beş seneden beri intihâb ve tasdîk edilegeldiği hâlde, bu sene Ufa valisinin Tevkilef hazretlerini hiçbir sebebi yok iken tasdîk etmemesi bazı liberal Rus gazetelerinin bile taaccübünü mûcib olmuştur. Müslümanların bu gibi umûmî hizmetlere intihâb edip de tasdîk olunmamaları bu sene pek çoğalmıştır. Ufa Vilâyeti Zalataost Nâhiyesi'nde baytarlığa dâir ma'lûmât vermek için Baytar Şahbaz Giray Nikiyef Efendi konferans vermeye vilâyet meclisi tarafından ta'yîn olunmuş ise de bu da tasdîk edilmemiştir.

Genç avukatlardan İbrahim Aftemof istînâf mahkemesinin kararıyla tekrar hey'et-i udûle idhâl edilmişti. Fakat "istînâf mahkemesinin karârı kâfî değildir, bizden de ruhsat almadınız" meâlinde nezâretten gelen bir haber İbrahim Efendi'yi bu hizmetten alıkomuştur.

Bu gibi vak'alar bu sene Rusya'da pek çok olmuştur.

Buhâra:

Medreselerin Islâhı Hakkında Emîrin Fermânı – Kânûnisânî'nin 22'sinde Buhâra Emîri Seyyid Mîr Âlim Cantura hazretleri bütün Buhâra müftülerine bir fermân göndermiştir ki hülâsası şudur:

"Buhâra'da her sene binlerle talebe ikmâl-i tahsîl ediyorlar. Fakat aralarında hakkıyla âlim olanların adedi beşi geçmiyor. Talebenin böyle nâ-dân kalmalarının başlıca sebebleri derslerine bir takım lüzumsuz hâşiyelerin ilâve edilmesidir. Eğer bu ömür zâyi' eden hâşiyeler olmasaydı, talebe hiç olmazsa mesâil-i şer'iyyeyi hakkıyla öğrenirlerdi. Şu günden i'tibâren talebeye lüzumsuz hâşiyeler okutturulmasın. Bir de hadîs, tefsîr dersleri resmî ders olarak okutturulsun!"

Çoktan beri medreselerin ıslâhını taleb eden talebeler bu fermândan ziyâdesiyle memnûn olup cenâb-ı Emîr'e duâ ve senâlar ettiler. Şimdi pek çok medreselerde lüzumsuz kitap ve hâşiyeleri bırakıp yalnız fıkıh ve usûlden derse şürû' etmişlerdir. Buhâra'da yirmi beş bin talebe mevcûddur.

Yeni Emîrin Islâhât Eserleri – Eski emîrler zamanında askerler arasında 75 sindeki ihtiyârlar ile 14 yaşındaki gençler bir yerde bulunuyorlardı. Bunlar miyânında aksak, kör ve zaîfleri de mevcûd idi. Yeni emir hazretleri Buhâra'da askerlik hizmetini diğer medenî hükûmetlerdeki gibi bir hâl-i intizâma getirilmesini ve ihtiyarların, kör ve topalların askerlikten muâf tutulmasını emr etmiştir.

Buhâra'da dört beş yerde mükemmel mektepler te'sîs edilmesine ve bu mekteplerde mükemmel tahsîl görmüş efendilerin muallim ta'yîn edilmesine dâir de bir irâde çıkmıştır.

Eski emîrler zamanında ahâlî arîzalarını emîre vermekten âciz idiler. Şimdi ise Cuma günleri hazret-i Emîr câmi'e çıktıklarında her sınıf-ı ahâliden pek çok arîzaları bizzât kabûl edip hâcetlerini is'âf ediyor.

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂ[NI] İÂNE DEFTERİ

Çengelköyü'nde Kuleli Mekteb-i İ'dâdî-i Askerîsi ümerâ ve zâbitânıyla me'mûrîn-i mülkiyyesi mekteb-i mezkûr şâkirdânı tarafından Türkistan âfetzedegânı için verilip Dâhiliye Yüzbaşısı Mustafa Vasfi Efendi vâsıtasıyla teslîm kılınan:

Kuruş	Para	
314		Ümerâ ve zâbitân ile me'mûrîn-i mülkiyye tarafından
213	20	187 mevcûdlu i'dâdî üçüncü sene efendileri tarafından
248	35	193 mevcûdlu i'dâdî ikinci sene efendileri tarafından
170	30	312 mevcûdlu i'dâdî birinci sene efendileri tarafından

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

16 Mart 1911 14 Rebîülevvel Perşembe 3 Mart 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 132**

LEYLE-İ MEVLİDİ'N-NEBÎ (SAV)

On dört asır evvelki meşîmen senin ey leyl,
Bir nûr-ı semâ-pâre doğurmuştu, değil mi?
Âgûşunu bir aç: Görelim tayfını olsun..
Sînende nihandır, sanırım, yâd-ı yetîmi
Yâ Rab, o harîminde yüzen dürr-i yetîmin
Tâ haşre kadar şer'i yetîm olmasın.. Âmîn!

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

23- [2](وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

(Âyât-ı tekvîniyyenin, âsâr-ı rubûbiyyetin serd ü beyânıyla vücûd-ı Bârî vahdâniyet-i ilâhî takrîr buyurulmuş idi. Akabinde dahi Resûl-i ekremin isbât-ı nübüvveti üzerine *Kur'ân*'ın i'câzı hüccet olarak ikâme edilip şöyle buyuruluyor:) Kulumuz (hâmil-i vahy Hazret-i Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve selem)e necmen fe necmen tenzîl eylediğimiz şeyden eğer siz reyb ü gümânda iseniz (yani *Kur'ân*'ın vakit vakit teceddüd eden ahvâl ve vekāyi'e göre sûre sûre âyet âyet nüzûl eylemesinden dolayı bunu bülegā ve ekâbir-i nâsın ahvâl-i müteceddide ve hâcât-ı sânihaya nazaran îrâd-ı kelâm etmelerine müşâbih bularak min indi'llâh vahy-i münzel olduğunda şübheniz varsa) ve (şu sûretle *Kur'ân*'ın kelâm-i beşer olduğuna dâir iddiânızda) sâdık iseniz onun mislinden bir sûre ityân edin (hidâyet ve irşâdda ahlâk-i ilâhiyyeyi iştimâlde fesâhat ve belâğatta câzibe-i lütfuyla gönülleri teshîrde ona mümâsil ve muâdil bir sûre vücûda getirin. Siz şevket, fesâhat ve belâğatin zirve-i ulyâ-yı kemâle irtikā eylediği bir asrın şehsüvarân-ı belâğatısınız; mâdem ki *Kur'ân*'ın vahy-i münzel olduğunda şübheniz vardır; mâdem ki onun kelâm-ı beşer olduğu iddiâsında kendinizi sâdık görüyorsunuz, mâdem ki onun evkāt-ı muhtelifede ceste ceste vürûdu sizin inkârınıza vesîle oluyor, onun bir def'asına bir cestesine nazîre olarak siz de bir sûre söyleyin) ve (size yardım etmek üzere) Allah'dan başka şühedânızı (bütün a'vân ve ensârınızı) çağırın (lâkin siz suver-i *Kur'ân*iyyenin bir sûresine bile nazîre getiremezsiniz, siz de a'vân ve ensârınız da bundan âcizdir, şu halde âyâtından her bir âyette nûr-ı Hak leme'ân eden *Kur'ân*'ın vahy-i münzel olduğunu ve onu teblîğ eden Resûl-i müctebânın vahy-i ilâhî ve meded-i semâvî ile müeyyed bulunduğunu bilin. Bir ümmîye kırk sene sonra ifâza-i ulûm eden *Kur'ân*'ı gûş-i cânla dinleyin, bakın mekârim-i ahlâka, maânî-i insâniyyete, cem'iyet-i beşeriyyenin âsâyiş ve irtikā ve kemâline dâir ne âlî hakāik teblîğ ediyor.) Muhâtablarına dem-â-dem *Kur'ân-ı Kerîm*; nahvet ve gayreti tehyîc eden bu gibi âyât-ı sâdı'a ile tahaddî ediyor idi, onlar ise şevket-i kelâmın sevâlif-i eyyâmda emsâli görülmemiş derece irtikā eylediği bir asırda esâlîb ve fünûn-ı belâğat kendilerine müsahhar pîşvâyân-ı ehl-i **[18]** sühan idiler. Nazmen ve nesren her vâdîde söz söylerler, söyledikleriyle iftihâr ve tebâhî ederler idi; arz-ı kâlâ-yı fesâhat ve belâgat için cem'iyetler akd ve panayırlar küşâd ederler idi. Âvâze-i belâgatleri bütün âfâk-ı edebe yayılmış idi. Maa-hâzâ bu ser-âmedân-ı sühanve-

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/23.

rândan hiçbir ferd *Kur'ân*'a muârazaya tesaddî ve kıyâm etmedi. İmdi şek yoktur ki Allahü teâlâ bu kelâmı revnak ve halâvetce te'sîr ve câzibece hidâyet ve irşâdca beşerin irtifâ' edemeyeceği dereceye ref' ve i'lâ eylemiştir. O Allah-ı zü'l-celâl ki onların müntehâ-yı istitâatlerine âşinâ ve ezimme-i kudretlerine mâliktir.

Kur'ân'ın belâgati hakkında söz söyleyenler dediler ki biz *Kur'ân*'ı görüyoruz ki o bülegânın iltizâm eylemiş oldukları sec' ve irsâlden şiir ve ürcûzelerinden hiç birini iltizâm etmemiştir. Öyle bir tarz-ı fıtrî öyle bir uslûb-i sâde üzere vârid olmuştur ki onu taklîd eylemek herkes için sehl olur. Böyle iken onlar âciz kalıp *Kur'ân*'a mümâsil bir sûre ityân etmedikleri gibi diğerleri de ityân edemezler (yani sehl-i mümteni' bir kelâm-ı Rabbânîdir) sonra şunu da mülâhaza ediyoruz ki bu uslûb üzere vârid olan *Kur'ân* ile ba'îd ve müteferrik diyâr ve aktârda vâki' kâffe-i Arab tahaddî edilmiş, etrâf u eknâfa meb'ûslar gönderilerek nâs îmân bil-*Kur'ân*'a da'vet olunmuş, bu sûretle emr-i da'vet diyâr-ı Arab'ın her tarafına ta'mîm olunarak *Kur'ân*'ı işitmedik kimse kalmamış iken dediğimiz gibi hiçbir ferd kalkıp da ona muâraza etmemiştir. Bu hâl aczin nihâyetine ve cümleye şümûlüne ve her belîğin *Kur'ân*'a muârazadan ve taklîdine pervâz ve i'tilâdan nefsinde za'af hissedildiğine ve Cenâb-ı Kādir-i mutlakın *Kur'ân*'ı hârik-i âde olarak beşerin kesb ü kudretleri fevkında bir imtiyâz ile mümtâz kıldığına delâlet etmez mi? Şübhesiz delâlet eder. Bu i'câzın iki vechi vardır. Birisi *Kur'ân* beşerin irtikā etmesi mümkün olmadığı bir mertebede bulunmasıyla bi-zâtihî mu'ciz olmasıdır, ikincisi ma'âhid-i ilimde neşv ü nemâ bulmamış ve kırk yaşına gelinceye dek belâğat ile tavsîf olunmamış olan bir ümmî-i muhteremin lisânı üzere vürûd eylemesidir. – A[ayın].

Bir mu'cizedir ki nûr-ı Kur'ân
Durdukça cihân durur nümâyân
Tâ rûz-ı kıyâm olur salâ-gû
Erbâb-ı şükûke emr-i "fe'tû"
İ'câz değil midir ki Bârî
Tağyîrden onu kıldı ârî
Bunca feterât içinde ağyâr
Tahrîfine olmadı zafer-kâr

Mukaddime-i Harâbât

Şartın husûlünde (وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ) kavl-i şerîfinde (اِنْ) kelimesi şek ifâde eder edât-ı şart olup Cenâb-ı Hak ise şekden münezzeh olduğu cihetle bu makāmda kelime-i mezkûrenin isti'mâli münâsib değildir diye vehme hutûr eden şey vârid değildir, zirâ burada kelime-i mezkûre her muhâverât-ı nâsda mu'tâd olan uslûb üzere mütehakkıku'l-vukū' hâl ü keyfiyyette isti'mâl olunmuştur. Arab'ın (اِنْ كُنْتُمْ ابنى فاطعنى) kavli bu yoldaki muhâverâttan biridir. Muhâtab kendisinin oğlu olduğunu mütekellim bildiği halde ona nush ü pend için (eğer sen benim oğlum isen bana itâat et) diyor. Tercümeden müstefâd olduğu üzere bu uslûb Türkçe'de dahi isti'mâl olunur. Lisânımızda (yerin üstü varsa altı da var) sözü dahi zebân-zeddir. Bu da şu uslûbun lisânımızda da me'lûf olduğunu te'yîd eder. (اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) kavl-i şerîfinden nümâyân olduğu vech ile muhâtabîn *Kur'ân*'ın kelâm-ı beşer olduğunu cezm etmiş bir gürûh-ı câhidîn iken onların *Kur'ân* hakkındaki i'tikādlarından "reyb" ile ta'bîr buyurulması, delâil-i i'câzın kemâl-i vuzûhuna ve nihâyet-i kuvvetine mebnî onların bu cezm ü teyakkunları bir reyb-i zaîf menzilesinde bulunduğuna tenbîh içindir. – S[sin] Ş.

Reybin husûlünden kelime-i şek ile ta'bîr edilmesi, nûr-ı *Kur'ân* âyât-ı furkāniyyeden her birinde leme'ân ederek *Kur'ân*'da hak bi-zâtihî zâhir olduğu cihetle onda irtiyâb edilmemek îcâb eylediğini iş'âr içindir. Fakat göz ma'lûl oluncak nûr-ı subh infilâk eylediği hengâmda bile şübhesiz reyb ü gümân eder.

اذا لم تكن للمرء عين صحيحة
فلا غرو ان يرتاب والصبح مسفر

Tenzîl, evvelce manâsı beyân edilmiş olan inzâl maddesindendir. Şu kadar ki (نزل) sîgası *Kur'ân*'ın vakten bivaktin ceste ceste nüzûl eylediğini ifâde eder ki vâki' olan da budur; (انزل) sîgası da buna münâfî değildir. – A[ayın].

Tedrîci inbâ eden tenzîl kelimesinin mutlak olan inzâl üzerine ta'bîrde tercîh buyurulması, onların menşe'-i irtiyâblarını tezkîr edip de irhâ'en li'l-inân ve tevsî'an li'l-meydân tahaddîyi onun üzerine binâ eylemek içindir; yani onlar *Kur'ân*'ın necmen fe necmen nüzûlünü onu inkâra vesîle ittihâz eylediklerinden *Kur'ân*'ın mecmû'una değil; yalnız bir def'asına yalnız bir cestesine nazîre getirmeleri kendilerinden taleb olunarak vesîle-i inkâr ettikleri hâl ve keyfiyet ile acizlerini kendilerine i'tirâf ettirmek içindir ki bu sûret gāye-i tebkît ve müntehâ-yı izâha-i ileldir. – K[kef].

Sûre: *Kur'ân*-ı azîmin ism-i mahsûs ile tesmiye olunmuş ve telkīb kısmıdır. Ekall-i sûre üç âyettir. Âyetü'l-kürsî unvân-ı izzeti ile şöhret-yâb olan âyet-i kerîmenin şöhret-i vâki'ası tesmiye ve telkīb derecesine vâsıl olmadığı cihetle zikrolunan ta'rîfe ağyârını mâni' değildir diye i'tirâz tevecküh etmez. – Ş. "Sûre"nin vavı aslîdir ve kendisi sûr-ı beleddden menkūldür. Sûr-ı belde beldeyi muhît olduğu gibi sûre-i şerîfe dahi bir kısm-ı *Kur'ân*'ı muhît ve câmi' bulunduğundan sûr-ı beldeye teşbîh olunmuştur. Veyahud sûre, rütbe ve derece manâsına olan sûreden nakl edilmiştir; çünkü süver-i *Kur'ân* ya fazl u şeref veya tûl ü kasr i'tibârıyla hadd-i zâtlarında mertebe mertebe **[19]** derece derece olmakla beraber Mushaf-ı şerîfde her bir sûre ahavâtıyla intizâm ve âhengine nazaran dahi mertebe mertebe, derece derece olarak kāri' o merâtib ve derecâttan tedrîcen irtikā eder. – S[sin].

(مِنْ مِثْلِهِ)'nin zamîri (ما نَزَّلْنَا)'ya, yani *Kur'ân*'a yahud (عَلٰى عَبْدِنَا)'ya râci'dir. Zamîr münzelün-aleyhe râci' olduğuna göre ma'nâ-yı âyet: Eğer siz kulumuz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve selleme necmen fe-necmen inzâl eylediğimiz *Kur'ân*'ın vahy-i münzel olduğunda şekk ü şübhe ediyorsanız onun gibi okumamış tahsîl görmemiş bir ümmîden bir tek sûre-i *Kur'ân*'a mümâsil ve muâdil bir sûre getirin demek olur. Fakat zamîrin münzele râci' olması beş

vech ile müreccahdır. Evvelâ [1](فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ), [2](فَأْتُوا بِعَشْرِ), [3](سُوَرٍ مِثْلِهِ قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ) (لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) gibi daha ne kadar âyât-ı tahaddî var ise onlara muvâfakati; çünkü bunların cümlesinde me'tânın münzele mümâseleti nazar-i i'tibâra alınmıştır, yoksa münzelünaleyhin mümâsilinden husûle gelip gelmemesi câ-yi nazar değildir. Sâniyen, hüsn-i tertîbi yani âhir-i kelâmın evvele rabtını muhâfazadır, hüsn-i tertîbi muhâfaza ise mahall-i reyb-i münzel olup münzelün-aleyh olmadığından münzelin misli taleb olunmakla hâsıl olur. Sâlisen cemm-i gafîre münzelin mislini getirin diye hitâb eylemek, onlara bir ümmînin getirdiğini onun gibi içinizden bir diğer ümmî getirsin diye söylemekten elbette tahaddî ve tebkîtce daha belîğdir. Bir cemm-i gafîrin muârazasını taleb ile bir ümmînin muârazasını taleb arasında dağlar kadar fark vardır. Râbian, [4](قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) kavl-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere münzelin i'câzı münzelün-aleyhin ümmî olmasına nisbet ile olmayıp hadd-i zâtında mu'ciz bulunmasıyladır, halbuki zamîr münzelünaleyhe ircâ' edilse i'câzın bin-nisbe olduğu münfehim olur. Hâmisen, zamîrin (عَبْدِنَا)'ya ircâ'ı münzelin o abd gibi ümmî olmayanlardan sudûru mümkün olduğunu îhâm eder; halbuki (وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ) kavl-i şerîfi ile olan nidâ ve salâ buna mülâim değildir – K[kef], K[kaf], Ş. Şeyh Muhammed Abduh merhûm zamîrin münzele rücû'u râcih olduğuna dâir şu ta'dâd eylediğimiz vücûhu elbette tefâsîrde görmüştür; ma'amâfîh merhûm başka bir nokta-i nazardan zamîrin (عَبْدِنَا)'ya rücû'unu ercah addeylemiş.

Şühedâ, şehîdin cem'idir; fukahâ' fakîhin, zurafâ' zarîfin cem'i olduğu gibi. Şehîd: Hâzır, yahud kāin biş-şehâde (şâhid), yahud nâsır, yahud imâm manâsınadır. İmâma şehîd tesmiye edilmesi, kendisi dîvânda hâzır olup da mehâmm-ı umûr mahzarında rü'yet edildiği için olsa gerektir. Maktûlün fî sebîlillâha şehîd ıtlâk olunması da eltâf-ı ilâhiyyeden ümîdvar bulunduğu na'îm-i dâim-i ebedîye hâzır u mülâkī olduğu içindir. İmâm Vâhidî bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde: İbn-i Abbâs radıyallahu anhümâ hazretlerinin (شُهَدَاءَكُمْ) lafz-ı şerîfini (اعوانكم وانصاركم) diye tefsîr buyurduğunu zikr eylemiştir. K[kaf], Ş.

Lisânımızda gerek şehîd ve gerek cem'i olan şühedâ' yalnız maktûlün fî sebîli'llâh ma'nâsında müsta'meldir. (دون) lafzı manâ-yı aslîsi i'tibârıyla bir şeyin diğer şeyden muvakkaten mekânen münhat bulunduğunu ifâde eder ve meselâ (زيد دون عمرو) denir ki şu terkîb bu ma'nâ i'tibârıyla Zeyd'in, Amr'ın alt tarafında [a]lçak bir yerde bulunduğunu gösterir. Sonra bi-tarîkı'l-istiâre bir şeyin diğer şeyden şeref ve i'tibârca münhat olduğu manâsında isti'mâl edildi ve meselâ Zeyd Amr'ın dûnundadır denilince evvelkisinin ikincisinden şeref ve i'tibârca münhat olduğu ma'nâsı murâd edilir oldu. Daha sonra ittisâ' olunarak iki şeyden birinin âhardan inhitâtı mülâhaza olunmaksızın bir haddin diğer haddi tecâvüzü ve bir hükmün diğer hükmü tahattîsinde isti'mâl olundu ve âdetâ edât-ı istisnâ makāmına kāim oldu. Lisânımızda dûn kelimesi yalnız şeref ve i'tibârca münhat ma'nâsında müsta'meldir.

(اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)) cümlesinin cevâbı (فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ)'dır. Mâ-kablinin delâletine mebnî hazf olunmuştur.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ[5]

(Cenâb-ı Hak muhâtabîni Resûl-i ekremin risâletine ve teblîğ buyurduğu *Kur'ân*'a dâir cüstücû ettikleri cihete âyet-i sâbıkada irşâd etmiş idi, şimdi de: Siz *Kur'ân*'a muâraza husûsunda bezl-i gāye-i makderet ettiğiniz halde ona mümâsil ve muâdil bir şey ityânından cümleten âciz kalmış olduğunuzdan onun mu'ciz olup tasdîki vâcib olduğu nümâyân olmağla ona îmân edin ve tekzîb edenlere tehyi'e edilmiş olan azâbdan hazer eyleyin diye bu irşâda bir fezleke ve hulâsa makāmında tefrî' ederek buyuruyor: İmdi (o kadar sarf-ı makderet eyledikten sonra bunu) yapmadınız (ona mümâsil bir sûret getirmediniz) ise ki elbette yapmayacaksınızdır. (Elbette ona mümâsil bir sûre getirmeyeceksinizdir, çünkü mahlûkînin tâkati fevkındedir) o halde ol âteşten hazer edin ki onun vekūdü nâs ile hicâredir (Hepiniz bu kadar uğraşmış iken *Kur'ân*'ın bir sûresine bile nazîre getirmekten acziniz tahakkuk eyledi ve bundan böyle dahi ilel-ebed acziniz muhakkak ve müekkeddir, şu halde artık *Kur'ân*'ın min indi'llâh münzel olduğunu inkârda inâd ve ısrâr edip de azâb-ı nâra müstahık olmaktan tehâşî edin; maâzallah o bir nâr-ı hevlnâkdir ki bildiğiniz dünya âteşleri gibi odun veya çörçöp veya sâire ile değil ma'bûd ittihâz kılınan ahcâr-ı menhûte ve onlara perestiş eden gürûh-ı nâs ile iş'âl olunur) O âteş (böyle bir bürhân-ı sâtı'dan sonra yine hakkı inkâr eden sizin gibi) kâfirler için i'dâd ve tehyi'e edilmiştir.

Bu makāmda nübüvvet-i Muhammediyye'nin isbâtına iki delîl var; biri kendisiyle tahaddî olunan *Kur'ân*'ın câhidlerini nazîre getirmekten âciz bırakması, diğeri de câhidlerin bunu yapamayacakları haber verilmesi ki bu Allah'dan başka kimsenin bilmediği bir mechûlü ihbâr olduğundan mu'cize-i bâhiredir. Resûl-i **[20]** ekremi vahiy ile mümtâz kılan Allah ki semâvât ve arzın gaybını ve münkirlerin *Kur'ân*'a muârazadan aczlerini bilir, eğer onu intâk etmeye idi, aklen mümkün bir husûsda zât-ı nübüvvet-penâhları gibi bir âkıldan (وَلَنْ تَفْعَلُوا) diye müekked veya mü'ebbed böyle bir nefy-i istikbâlînin sudûru mümkün mü idi? Eğer *Kur'ân*'ın münzelün min indi'llâh olduğunu inkâr edenler *Kur'ân*'a filcümle mukârib bir şey ile muâraza etseler idi *Kur'ân*'a bunca ta'n edenlere karşı setri kābil olur mu idi? Böyle bir hâl zuhûr eylese idi bütün âfâk-ı cihâna intişâr ve rüvât

[1] Tûr, 52/34.
[2] Hûd. 11/13.
[3] İsrâ, 17/88.
[4] İsrâ, 17/88.
[5] Bakara, 2/24.

arasında halefen şübhesiz an-selef deverân ve intikāl eyler idi.

Muhâtabînin nazîre ityânından aczleri meczûm bulunduğu cihetle (فاذا لَمْ تَفْعَلُوا) denilmek îcâb eder iken cümle-i şartiyyenin şek ifâde eden (ان) kelimesiyle tasdîr edilmesi, onlar kendilerini tecrübe etmezden evvel kuvve-i fesâhat ve belâgatlerine iğtirâren *Kur'ân*'a nazîre söylemeye nefslerinde iktidâr var zanneylediklerinden ya onların bu zanlarına mümâşât içindir veya kendileriyle tehekküm içindir – K[kaf]. Ş.

(وَلَنْ تَفْعَلُوا) cümlesi cümle-i şartiyyenin iki cüz'ü arasına haylûlet etmiş cümle-i i'tirâziyyedir ki mukaddime-i şartiyyenin mazmûnunu takrîr ve tâlî-i şartiyye ile amelin îcâbını te'kîd ediyor – S[sin].

(فَاتَّقُوا النَّارَ) cümle-i kudsiyyesiyle emr olunan hazer-i nâr, terk-i inâddan kinâyedir. Yani madem ki *Kur'ân*'a nazîre söylemekten acziniz nümâyân oldu ve ile'l-ebed acziniz de muhakkaktır, şu halde inâdı terk edip ona îmân edin, zirâ inâdı terk etmemek azâb-ı nârdan hazer etmemek demektir ma'nâsını müfîddir. Bu bâbdaki inâd ve ısrâr âteşe saldırmak demek olarak âkıbeti pek vahîm olduğunu bir tarz-ı îcâz ile ifhâm içindir ki bu uslûb-ı şerîf ihtiyâr olunmuştur – K[kaf].

Vekūd: Vavın fethiyle, âteş yakacak oduna ve sâir çörçöpe denir ki tutarak ta'bîr olunur, Fârisî'de âteş-efrûz derler– *Terceme-i Kamus*. Hicâre: Hacerin cem'idir. Burada hicâre ile murâd, evsân-perestânın naht edip ibâdet eyledikleri esnâmdır ki onların şefâatine ümîdvâr olurlar ve indallah onların kurb ve menziletlerine mebnî kendileriyle def'-i mazârr edeceklerini i'tikād eylerler; [1](إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ) kavl-i şerîfi buna delâlet eder. Bunlar menşe'-i cürmleri olan şeyler ile ta'zîb olunmuşlardır, nasıl kim küffâr hayrât ve hasenâta sarf etmeyip de kenz ve imsâk eyledikleri sîm ü zer ile ta'zîb edilmişlerdir – K[kaf].

Cenâb-ı Hak muhâtabîn üzerine aczi tescîl eyledikten sonra (فَاتَّقُوا النَّارَ) buyurdu. O nâr-ı azâb âhiretin mevtın ve mevki'i ve onun âlâtından bir âletidir; Allahü teâlânın ihbâr eylediği şey âlem-i gaybdan olduğu cihetle biz ona îmân ederiz, hakîkatinden bahs etmeyiz, o nâr ne nâr-ı dünyaya şebîhdir ne de gayr-ı şebîhdir deriz biz ona ancak zât-ı ulûhiyyetinin (وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) kavl-i şerîfi gibi tavsîf eylediği cemî' evsâfı ona isbât eyleriz. Hicâre ile murâd (إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ) kavl-i kerîminde olduğu gibi esnâmdır. O âteşin ancak nâs ve hicârenin vücûduyla mevcûd olduğu elbette hâtıra gelmez, zirâ o âteşin vücûdundan sonra bunların ona âlet-i işti'âl olmaları da sahîh ve câizdir.. Hicârenin tahsîs bi'z-zikr buyurulması, inde'l-Arab ahcâr azher-i ma'bûdât olduğu içindir – A[ayın]

(أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ) cümlesi istînâf olup i'râbdan mahalli yoktur. İ'dâd: Tehyi'e ve âmâde eylemek ma'nâsınadır.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

105- Hadîs-i Şerîf

عَن انس رضى الله عنه قَالَ كَانَ مُعَاذ رديف رسول الله صلى الله عليه وسلم على الرحل فقال «يَا مُعَاذُ»(1) قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ: قَالَ: «يَا مُعَاذُ» قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ ثَلاَثًا. قَالَ: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ، إِلَّا حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ.» قَالَ **[21]** يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَفَلاَ أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُون(2) قَالَ: «إِذًا يَتَّكِلُوا»(3). وَأَخْبَرَ(4) بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا.

1) Eldeki Buhâri nüshalarında (يا معاذ بن جبل). 2) Ekser-i rivâyâtta (فيستبشروا). 3) Bazı nüshalara göre (ينكلوا). 4) Bir rivâyette vavsız olarak yalnız (اخبر).

105- Tercüme

Enes (bin Malik) radıyallahu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Muaz (bin Cebel) deve üstünde Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin terkisinde idi. "Yâ Muaz! Diye nidâ buyurdu. (Muaz): "Lebbeyk yâ Resûlallah! buyur" dedi. Yine "Yâ Muaz!" diye çağırdı. O yine "Lebbeyk yâ Resûlallah! buyur" dedi. (Ve bu) üç kere (vâki' oldu) (üçüncüsünde): "Hiçbir kimse yoktur ki kalbinden tasdîk ederek Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlullâh olduğuna şehâdet etsin de Allahü (teâlâ) onu (cehennem) âteşine harâm etmesin" buyurdu. (Muaz): "Yâ Resûlallah, bunu halka haber vermeyeyim mi? (Elbette) sevinirler." Dedi. "Hayır söyleme." Çünkü (sonra buna) güvenirler" buyurdu. Bunu Muaz (bin Cebel) vefâtına yakın günâhdan sıyrılmak için haber verdi.

106- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ رضى الله عنها إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي مِنَ الحَقِّ. فَهَلْ عَلَى المَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ فقَالَ(2) النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(3): «إِذَا رَأَتِ المَاءَ» فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ، يَعْنِي(4) وَجْهَهَا، وَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَتَحْتَلِمُ(5) المَرْأَةُ؟ قَالَ: «نَعَمْ، تَرِبَتْ يَمِينُكِ، فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (الى رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette (قال). 3) Diğer rivâyetlerde (رسول الله صلى الله عليه وسلم). 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (تعنى). 5) Diğer rivâyette (اوتحتلم).

[1] Enbiyâ, 21/98.

106- Tercüme

Ümmü Seleme radıyallahu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Ümmü Seleme radıyallahu anhâ Nebiyy-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellemin yanına gelip: "Yâ Resûlallah! Allahü (teâlâ) hakk(ı beyân etmek)den hayâ etmez. Bir kadın ihtilâm olursa gusl etmesi îcâb eder mi?" diye sordu. Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: "Suyu gördüğünde (evet)" cevâbını verdi. Ümmü Seleme (hicâbından) yüzünü örterek: "Yâ Resûlallah! Kadın da ihtilâm olur mu?" dedi. (Bunun üzerine Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem): "Evet, Allah cezânı kaldırsın, (bu olmasa) çocuğu kendisine nasıl benzeyebilir?" buyurdu.

107- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَلِيٍّ رضى الله عنه قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَأَمَرْتُ المِقْدَاد(1) أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «فِيهِ الوُضُوءُ.»

1) Bir rivâyette (المقداد بن الاسود).

107- Tercüme

Ali (bin Tâlib) radıyallahu anhun şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Mezisi çok kimse idim. Mikdad'a söyledim. Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve selleme sorsun. Sordu. "Abdesti îcâb eder" buyurdu.

108- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضى الله عنهما أَنَّ رَجُلًا، قَامَ فِي المَسْجِدِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُهِلُّ أَهْلُ المَدِينَةِ مِنْ ذِي الحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ» قَالَ(1) ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) قَالَ: «وَيُهِلُّ أَهْلُ اليَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ» وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1) Diğer rivâyette (وقال). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم).

108- Tercüme

Abdullah bin Ömer radıyallahu anhümâdan rivâyet olunuyor ki:

Biri mescidde (ayağa) kalkıp: "Yâ Resûlallah! Nereden ihrâma girelim diye emr edersin?" dedi. Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem: "Medîne ahâlîsi Zü'l-huleyfe'den, Şam ahâlîsi Cuhfe'den, Necd ahâlîsi Karn'dan (i'tibâren) ihrâma girerler. (Abdullah) bin Ömer der ki: Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin: "Yemen ahâlîsi Yelemlem'den (i'tibâren) ihrâma girerler" buyurduğu da söyleniyor. İbn-i Ömer: "Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin böyle bir şey söylediğini bilmiyorum" derdi.

109- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النبى صلى الله عليه وسلم مَا يَلْبَسُ المُحْرِمُ؟ قَالَ:(1) «لاَ يَلْبَسُ القَمِيصَ، وَلاَ العِمَامَةَ، وَلاَ السَّرَاوِيلَ، وَلاَ البُرْنُسَ، وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ(2)، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الخُفَّيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الكَعْبَيْنِ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (فقال). 2) Bir rivâyete göre (مسه الزعفران اوالورس).

109- Tercüme

Yine Abdullah bin Ömer radıyallahu anhümâdan rivâyet olunuyor ki:

Biri, Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden: "İhrâma giren (kimse) ne giyer" diye sordu. Buyurdu ki:

"Ne gömlek, ne don, ne burnüs, ne de cehri veya zağferan ile boyanmış bir ruba giyer, ne de sarık sarar. Na'leyn bulamadığı takdîrde mest giysin. (Mest giydiği vakitte de) onları topuklara varıncaya kadar kessin."

[22] KİTÂBÜ'L-VUDÛ'

Bi'smillahi'rrahmâni'rrahîm

110- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابى هُرَيْرَة رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تُقْبَلُ صَلاَةُ مَنْ(1) أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ» قَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ: مَا الحَدَثُ(2) يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟، قَالَ: فُسَاءٌ أَوْ ضُرَاطٌ.

1) (صلاة) nâib-i fâil olmak üzere merfû'dur. Diğer rivâyette (لايقبل الله صلاة من) olup onda mansûbdur. 2) Diğer rivâyette (فما الحدث).

110- Tercüme

Ebu Hüreyre radıyallahu anhdan Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin: "Kendisinde hades vâki' olan kimsenin namazı (o kimse) abdest almadıkça kabûl olunmaz" buyurduğu rivâyet olunuyor.– Hadramut ahâlîsinden biri: "Yâ Ebâ Hüreyre! Hades nedir?" diye sormuş. "Sessiz veya ses ile çıkan yel." Cevâbını vermiş.

111- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قال سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم(1) يَقُولُ « إِنَّ أُمَّتِي يَأْتُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ أَثَرِ الْوُضُوءِ، فَمَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ.»

1) Bir rivâyette (سمعت النبى صلى الله عليه وسلم).

111- Tercüme

Yine Ebu Hüreyre radıyallahu anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Benim ümmetim kıyâmet gününde (bedenlerindeki) abdest âsârından dolayı parlak yüzlüler, parlak a'zâlılar diye çağırılacaklar. Artık bu parlaklığını daha ziyâde uzatmak her hanginizin elinden gelirse yapsın."

112- Hadîs-i Şerîf

عن عبدالله بن يزيد(1) الانصارى رضى الله عنه انه شكا(2) إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الرجل(3) الذي يخيل إليه أَنَّهُ يَجِدُ الشّيءَ في الصّلاةِ؟ فَقَالَ: «لا ينفتل - أو لا يَنْصَرِفُ(4) - حتىّ يسمع صَوْتًا أو يَجِدَ ريحًا.»

1) Doğrusu Abdullah bin Zeyd'dir. 2) Bir rivâyette binâ-i mechûl üzere (شكى). 3) Mansûbdur. (شكى) rivâyetine göre ise merfû'-dur. 4) Bu şek râvîdendir.

112- Tercüme

Abdullah bin Zeyd-i Ensârî radıyallahu anhdan rivâyet olunuyor ki namazda iken kendisinde bir şey (yani hades vukū'unu) hayâl eden kimsenin hâlini Resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme arz etmiş. (Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem de): "Bir ses veya bir koku duymadıkça (namazdan) çıkmasın" buyurmuş.

113- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابنِ عَبّاس رَضِىَ الله عنهما انّ النبى صلى الله عليه وسلم نَامَ حَتّى نَفَخَ ثمّ صلى ولم يَتَوَضأ وربما قال اضطجع حَتّى نَفَخَ ثُمّ قَامَ فَصَلّىَ.

1) Bir rivâyette (ثم صلى) sâkıttır. 2) Müellif (لم يتوضأ) kaydını nakle lüzûm görmediği diğer hadîs-i mutavvel ve mükerrerden iktibâs etmiştir.

113- Tercüme

(Abdullah) bin Abbâs radıyallahu anhümâdan rivâyet olunuyor ki Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gece) uyudu, hatta horladı bile. Ondan sonra abdest almaksızın namaz kıldı.

(Bu sözü) İbn-i Abbâs radıyallahu anhümânın "horlayıncaya kadar uzan(ıp uyu)du. Ondan sonra kalkıp namaz kıldı" tarzında söylediği de rivâyet olunuyor.

114- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رضى الله عنهما قال دَفَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ بِالشِّعْبِ فبال ثم تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ. فَقُلْتُ الصَّلَاة يا رسولَ الله فقَالَ الصَّلَاةُ أَمَامَكَ. فَرَكِبَ، فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında ikinci def'a (بالشعب) yoktur. 2) Diğer rivâyette yalnız (قال).

114- Tercüme

Üsâmetü bin Zeyd radıyallahu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem arefeden döndü. Caddeye girince inip bevl etti. Ondan sonra abdest aldı. Şu kadar ki bu abdesti hafif aldı. "Namaz mı kılacaksın? Yâ Resûlallah!" diye sordum. "Namaz ileride (kılınacak)" buyurdu. Yine bindi, Müzdelife'ye varınca inip abdest aldı.

Lâkin (bu sefer) abdesti (daha) uzunca tuttu. Ondan sonra namaz ikāme edildi de akşamı kıldırdı. Daha sonra herkes devesini kendi durağında çökertti. Ondan sonra yatsı namazı ikāme edildi. Yine namaz kıldırdı. Ve iki namaz arasında (hiç bir şey) kılmadı.

Ahmed Naim

[23] MÜSLÜMANLIK'TA MEDENİYET

Ruhun Levs-i Evhamdan Tathîri

Bedenin muhâfaza-i sıhhatini te'mîn eden kavâid ile ruhun devâm-ı sıhhatine hâdim kavâid arasında münâsebet-i kâmile bulunduğunu yukarıdaki makālemizde izah eylemiştik. Şimdi diyeceğiz ki:

İnsan için muhâfaza-i sıhhati husûsunda en evvel i'tina edeceği şey vezâif-i hayatiyyesini edâ ederken ârız olan levsden vücudunu sûret-i mütemâdiyyede tathîr etmektir. Eğer temizlikte ihmal edecek olursa bu nezafetsizlik, vücûdun hastalanmasına, kuvvetten düşmesine, nihayet mevte mahkum olmasına badi olur.

Şu hakîkat tekarrur ettikten sonra deriz ki vücûda göre pislik ne ise ruha göre de evhâm-ı fâside, hurâfât-ı kâzibe odur. Onun için bu fâsid vehimler, bu asılsız hurâfeler ruhun üzerine yığılarak onu hasta bir hale getirip vazîfesini îfâdan âciz bırakmadan evvel izâlesine ihtimâm olunmak elzemdir. Çünkü bir hurâfenin ruhu pek çok fezâilden men'-ettiği tecrübe ile sabittir. Ruhun bu fezâilden mahrûmiyeti ise bütün levâzımından mahrûmiyetini istilzâm ederek, cebânet, kin, buğz isimleriyle yâd olunan bir takım hastalıklara tutulmasına sebeb olur. Bunlar ise öyle bir takım hastalıklardır ki, ulemâ-yı ahlâk bütün zamanlarını o hastalıkları izâle uğrunda heder etmektedirler. Evet, ahlakiyyûn edvâr-ı sâlifede insâniyetin ma'rûz olduğu bütün fesadâtın menşe'i, insanlarca her söylenen söze bilâ delîl velâ bürhân baş eğmekten ibâret olduğunu te'yîd ettiklerinden bugün insanlar için evhâm ve hurâfât tuzağına düşmeyi yılanların dişine, aslanların pençesine düşmek kadar mühlik gösteriyorlar.

Müslümanlık bu kavâidi te'sîs husûsunda o feylesoflardan çok evvel davranarak müslümanları kuyûd-ı mühlike-i dalâle düşmekten tahzîr etmiş, insanların bir çoğu tarafından hakîkat olmak üzere gösterilen gāyetin bilakis şân-ı akla nakīsa îrâs edeceğini, sebîl-i haktan uzak düşüreceğini göstermiştir. Hâlik-ı hakîm [1](وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ) buyuruyor. Bundan başka İslâm delil ile burhan ile müeyyed olmayan bir takım bâtıl şeylere i'tikādın ferdâ-yı mahşerde mûcib-i mes'ûliyyet olacağını sarâhaten tebliğ etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm [2](وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا) diyor. Daha sonra din, dalâlette kalanların hâlini hikâye ederek onların bu dalâli zunûn ve evhama tebaiyetleri neticesi olduğunu bize göstermiş, kendilerini de müstehak oldukları âkıbet-i elîme ile mahkûm

[1] En'âm, 6/116.
[2] İsrâ, 17/36.

eylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk [1](وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ) buyuruyor.

Mehmed Âkif

* * *

TERBİYE-İ BEDENİYYE

Vaktiyle cüsseleri, kuvvetleri, metanetleri ile bütün dünyada şöhret kazanan ve hatta kuvvet, cüsseleri darb-ı mesel olarak kullanılan Osmanlılar, bir müddetten beri, i'tiyâd-ı sakîm netîcesi olarak eski kudret ve metanetlerini zâyi eylemeye başladılar.

Eski Osmanlılarda görülen mezâyâya, iri vücutlara, mevzûn kāmetlere, mütenâsib endâma, işlek a'zâya mâlik olanları görmek pek müşkil.. Onlar yerine her tarafda sıtmalı, mütezelzil, en ufak bir mezâhimden rahatsız olmaya müstaid vücûdlar görülüyor….

Biz şehirlilerin ve bâ-husûs taşralıların muhâllebici çocuğu dediği İstanbulluların pek nâ-tüvân, bedence zaîf ü nahîf olduklarını zannederdik. Halbuki taşralılar, köylüler arasında geçirdiğimiz anlarda müşâhade eyledik ki bu memlekette bir zamanlardan beri terbiye-i bedeniyyeye riâyet etmemek, hıfzıssıhha bilmemek, rehâvetin ve kapalı yerlerin, kahvelerin peşinden ayrılmamak yüzünden bu memleketin eski metîn bedenleri şimdi sukūt eylemiştir. Talebelerimiz arasında yapdığımız tecrübelerden anlıyoruz ki bir çoğu kat'iyyen mezâhim-i bedeniyyeye tahammül edememekte, bir iki saatlik yürüyüşlerde, mecbûrî riyâziyât-ı bedeniyyede fevkalâde müşkilât içinde bulunmaktadırlar. Bir saatlik yürüyüşü müteâkib 120 mevcûdlu bir mektep talebesinin altmış kadarı mezâhim hisseylemekte ve on kadarı hastahaneye dâhil olmaktadır. Ebedî kalan sıtmalar, za'fiyetler sebebiyle müddet-i tedrîsiyye zarfında hemen % 7,5 nisbetinde iki, iki buçuk aylık me'zûniyetler verilir.

Gittikçe Osmanlılığı terkîb eden cem'iyet zaafa, kudretsizliğe ve bunun netîce-i tabîiyyesi olarak rehâvete doğru yürüyor. Halbuki bizim ecdâdımız Viyana kapılarına gittiği Rusya vasatlarına doğru yürüdüğü zaman böyle değildi!

Osmanlılar, bizim ecdâdımız ata binmek, cirid, kalkan oynamak, koşular yapmak, yüzmek, kürek çekmek, açık yerlerde hayât-ı sahrâî geçirmek gibi riyâzât-ı bedeniyyeye riâyet ediyorlardı.

Çelimsizlik, za'fiyet sıhhatimize icrâ-yı te'sîr eyledikten başka, bazı vezâifimizin hüsn-i îfâsına mânia-i müstakille teşkîl eylemektedir, insan muvaffak olmak, hayat mübârezeleriyle uğraşabilmek, işlerini şen ve şâtır yapabilmek için yegâne müessir de terbiye-i bedeniyyedir.

Terbiye-i bedeniyyeye muvaffakıyet ancak mekteplerde bâ-husûs kız mekteplerinde mümkün olabilir… İyi çocuklar, evlâdlar yetiştirecek validelere mâlik olan millet istikbâline emîndir. Bu halde kız mektepleri de dâhil olduğu halde bütün mekteplerimize terbiye-i bedeniyye dersini be-hemehâl esaslı ve ciddî ve ehemmiyetli bir ders olmak üzere kabul eylemeliyiz.

* * *

Mekteplerde terbiye-i bedeniyyeye iki sûretle ihtimâm edilir: Biri muallimlerin nezâreti altında, diğeri serbest olarak… Nesl-i âtîyi iyi **[24]** yetiştirmek için bu iki sûrete de fevkalâde atf-ı ehemmiyet eylemeliyiz. Burada muallimlerin nezâreti altında icrâ edilmesi lâzım gelen terbiye-i bedeniyyeden bahs ederek serbest terbiye-i bedeniyyeyi yani oyunları başka nüshalara terk edelim.

Muallimlerin nezâreti altındaki terbiyeyi âtîdeki vechile taksîm ederiz:

1) İsveç usûlü jimnastik ve,

2) Askerî idman ta'lîmi ve piyade ta'lîmi tüfenge kadar ve hatta nişân,

3) Bahçelerde çalışmak, el işleri yapmak ve doğramahânelerde çalışmak,

4) Yürüyüşler yapmak ve dağlara bayırlara tırmanmak.

Daima muallimlerin nezâreti altında güzerân edecek bu terbiye-i bedeniyye bit-tecrübe sâbittir ki pek büyük menâfi' husûle getirmektedir.

Evvelâ İsveç jimnastiği nazarımıza çarpıyor… Bütün memâlik-i medeniyye memleketleri çeviklik, sür'at ve mukāvemet ve faâliyet husûsunda en ziyâde İsveç jimnastiği kabul eylemiştir; çünkü en tabîî ve en ârızasız bir riyâzât-ı bedeniyyedir. Trapezler, barfiksler üzerinde yapılan canbâzlıklar; halterleri, sakîl gülleleri kaldırmak için sarf edilen büyük kuvvetler, bütün bu Alman jimnastikleri, ne kadar tabîî değilse İsveç usûlü jimnastikleri bilâkis en müsâid ve mükemmel terbiyevî bir jimnastiktir.

Bu millet, bir millet-i müsellahadır. Târihde kazandığı şân, liyâkat, muhârebâtındaki şiddet ve cesaret için hep silahına medyûndur, bu büyük millet-i müsellahanın yetiştirdiği askerler cihanın en fedâkâr ve nâmdâr askerleridir. Osmanlılar evladlarını küçükten beri hep asker olarak terbiye ederlerdi. Osmanlıyız, her zaman askeriz, çocuklarımızı daha mektep sıralarında asker olarak terbiye edelim ki bundan sonra da âmâlimiz dâiresinde, müşa'şa', bir millet-i müsellaha teşkîl edelim.

İbtidâî mekteplerimizden yüksek dereceli mekâtibimize kadar hepsinde askerî ta'lîmleri bulunmalıdır. Mektepler ne kadar hür ve serbest bir inzibât ta'kîb eder ise etsin, askerî ta'lîmleri esnasında gerek muallimler ve gerek talebeler gayet ciddî ve vakūr olmalıdır. İyi ve mükemmel ta'lîm yaptıracak muallimlere sâhib olmak için de dâru'l-mu'înlerde ta'lîm muallimliğini muktedir mesleğini sever zâbitlere tevdî' eylemelidir.

Askerî idman ta'lîmlerini talebeler mükemmel sûrette görmelidirler. Esasen İsveç jimnastiğinde bunların kısm-ı a'zamını yapan talebeler için bunları öğrenmek gāyet kolaydır. Yahud idman ta'lîminin bir İsveç jimnastiği olduğu nazar-ı dikkate alınınca, İsveç jimnastiği ile idman ta'lîmini tevhîd ve kumandaları aynı vechile ta'yîn etmek pek mûcib-i muhassenâttır. Piyade ta'lîmlerinden esas vaz'iyeti, dö-

[1] Yûnus, 10/36.

nüş harekâtı, yürüyüşler, sıra harekâtı bölük kolu, takım kolu, manga kolu, istikāmet, hizâ, jimnastik adım koşmalar, çarklar, bir nizamdan diğer nizama geçmek ve sâir yaptırılmalıdır.

Nişan ta'lîmleri bile mekteplerde mahall-i tatbîk bulabilir. Esasen Fransa'da bir kānûn-ı mahsûsla mekteplerde umûmiyetle nişan ta'lîmleri kabul edil[mi]ştir. Mübâreze-i hayâta girişen gençler; bu vatanda ilk evvel vatan, muhâfaza ve müdafaa-i vatan, hatta askerliği duymalıdırlar. Bu hissi ta'lîm ile beraber verecek, silahdır, tüfekdir.

Fransa kānûn-ı mahsûs ile mekteplerde nişan ta'lîmlerini kabûl ettirdikten sonra bizim gibi müsellah bir millet elbette, kemâl-i hâhişle bütün mekteplerine bu kānûnu kabûl edecektir. Memâlik-i medeniyyede nişan ta'lîmlerine o kadar ehemmiyet veriliyor ki ta'rîf edilmez. Nişan ta'lîmleri için birçok programlar, planlar, projeler neşr eden bu milletlerin elbette bunlardan bekledikleri birçok şeyler vardır.

Küçük mekteplerde nişan ta'lîmleri ya filoberler veyahud hava tüfenkleri ile gösterilebilir. Gerek hava tüfekleri ve gerek filoberler ile bu husûsda lâzım gelen mümârese pek mükemmel elde edilir.

Büyük talebeleri askerî endâht mekteplerine, poligonlara göndermek ve bilhâssa orada mavzer attırmak lâzımdır. Avrupa'da mekteplileri münasib zamanlarda bu gibi yerlere cem' ederek endâht tecrübeleri ve müsâbakaları yaptırılmaktadır.

Fransa'da mekteplerde endâht ta'lîmlerine muâvenet eylemek üzere bir de büyük bir cem'iyet teşkîl olunmuştur. Bu cem'iyete en muhterem zevât dâhil olmuş ve hey'et-i idâresini muktedir ve çalışkan sîmâlar teşkîl eylemiştir. Bu endâht cem'iyetinin hemen her mektepte her kasabada şubeleri ve şubelere merbût husûsî poligonlar vardır. Bu poligonlara ufak bir ücretle abone kayd edilir. Bizde de vatanı seven erbâb-ı hamiyyet böyle cem'iyetler vücûda getirmeli ve Maârif Nezâreti bu bâbda hem teşvîk ve hem muâvenet eylemelidir.

Bahçelerde çalışmaya gelince: Bu yoldaki sa'y zirâat memleketi olan bu vatanda pek büyük menâfi' te'mîn edeceğinden zirâate karşı âlî bir muhabbet hâsıl edeceğinden başka, terbiye-i bedeniyye nokta-i nazarından da büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Mini mini çocukların bile ana mekteplerinde bile küçücük âlât-ı zirâiyye ile oynamalarına toprakları karıştırmalarına en iyi bir nazar ile bakılıyor. Toprak içinde geçen bu idman en tabîî ve en sıhhî, en mükemmel bir riyâzâttır.

Bahçelerde çalışmak husûsunda zirâat ve yahud ulûm-ı tabîîyye muallimi talebeye rehber olacağı gibi el işleri muallimi de olabilir. Bahçelerde çalışmak da mektebin programına muntazaman dâhil olmalıdır.

El işleri ve doğramacılık, fevkalâde zevkli, eğlenceli bir riyâzât-ı bedeniyye, jimnastik olduğu[n]u takdîr etmeyecek kimse yoktur zannederim. Bugün büyük müşkilât ile kazanılan kuvvetler, metânetler pek ufak bir ârıza karşısında tehlikelerde kalıyor… Bugünkü terbiye-i bedeniyyeden maksad esâtîr-i Yunaniyyedeki gladyatörlere yetişmek, yaklaşmak değil, belki her türlü avârıza mütehammil, hayatın mübâreze-i dâimesine **[25]** alışkın, sıhhati yerinde, zinde, cevvâl gençler yetiştirmektir. Doğramacılık, bahçevânlık ve sâire gibi el işleri işte bize istediğimiz gibi bir terbiye-i bedeniyye bahş edecektir.

Her mektebin bir bahçesi vardır; o bahçelerde talebeyi, pek ucuza mal olacak âlât ve edevât ile meşgül etmek pek sehîldir.

Bu âlât ve edevâtı Maârif Nezâreti'nce edilecek teşvîk netîcesi olarak gayûr muallimler talebeye tedârük ettirebilirler. Yahud bu pek ucuz olan âlât ve edevâtı Nezâret de mekteplere verebilir.

Doğrama-hâneye gelince taşradaki bütün mekâtibimiz kendilerine ihtiyaçlarına kâfi bir doğrama-hâneye beş liralık bir masrafla sahib olurlar. Maârif Nezâreti'nin hiç olmaz ise mekâtib-i rüşdiyye gibi mekâtib-i ibtidâiyyede böyle birer el işleri daru'l-ameliyyesi vücûda getirilmelidirler. Terbiye-i bedeniyye, büsbütün ihmâl edilmiş unutulmuş olan mekâtib-i i'dâdiyyede diğer milel-i mütemeddine mekâtibinde olduğu vechile, ciddî bir mahall-i tatbîk bulmalıdır.

Yürüyüşler yapmak, dağlara bayırlara tırmanmak en âsûde ve en sıhhî bir spordur. Mektep talebelerinin birkaç saatini muallimleri nezâreti altında olarak, yürüyüşlerde dağlarda, kırlarda geçirmeleri, âsûde-fikir olmak metâ'ib-i zihniyyeyi ifnâ eylemek için pek lüzûmludur. (Alpizizim) diye İsviçre'ye toplanan ve Alplere, müdhiş tehlikelere karşı su'ûd eden binlerce kimse elbette dîvâne değildir. Dağlar, bayırlar, sahrâlar, ormanlar, açık yerler daima insana çalışmak ve sebat eylemek için bir sürûr-ı ma'nevî bahş eylediği gibi ciğerlere sâf hava vermekle, vücûdu pek tabîî olarak hareket ettirmekle de vücûdu; bedeni tenmiye eder. Mekteplerimizde bizim bir vakit "fennî gezinti" unvânını verdiğimiz bu fâideli sporun kabûl ve icrâ edilmesi zannederim güç bir maslahat değildir. Paraya, gayrete, fedâkârlığa muhtaç değil. Belki muallimlerin faâliyetine, çalışkan olmasına, tenbel olmamasına tealluk eder bir keyfiyettir. Maârif Nezâreti muallimlere bu husûsda tabîîdir ki emir verebilir.

Hülâsa, terbiye-i bedeniyyenin ta'dâd eylediğimiz şu kısımları mekteplerde eğer sağlam, dinç, çevik, bütün ma'nâsıyla asker yetiştirilmek isteniliyor ise –ki be-heme-hâl isteniyor– be-heme-hâl taht-ı mecbûriyete almalıdır.

Her kısma aid bir hey'et-i mütehassısa tarafından tanzîm edilecek mufassal program kitabları muallimlere gönderilmeli ve maârif müfettişlerine terbiye-i bedeniyyeyi teftîş için de evâmir-i lâzıme i'tâ eylemelidir. Maârif müfettişleri îcâbı hâlinde terbiye-i bedeniyye hakkında muallimlere her gezdikçe ma'lûmât vermeli ve noksânlarını ikmâl eylemelidir. Bu sûretle müfettişler bir kuru teftîş vezâifi ile kalmazlar. Belki muallimlerin seyyar bir muallimi olmak gibi bir vazîfe-i mu'tenâ îfâ eylemiş olurlar.

Manastır **Edhem Nejad**

* * *

CAVA MÜSLÜMANLARI AHVÂLİNDEN

– 2 –

Hüseyin Efendi'nin Ace târihine dâir yazdığı eserin unvân-ı tâmmı şöyledir: "Malayî Eserlerin Ace Saltanatı Târîhine Dâir İhtivâ Ettiği Ma'lûmât Hakkında Muhtıra-i Tenkîdiyye." Bu risâle, Leiden Darulfünûnu Târih ve Edebiyat Şu'besi tarafından meydan-ı müsâbakaya konulmuş mevzû' üzerine Hollandaca kaleme alınmıştır.

Hüseyin Efendi, Cava'nın eski asîl hânedânlarından, Cajadingrat ailesine mensubdur. Cajadingratlar, esasen Bantamlı olup, dinde salâbetleri, istiklâl ve hürriyet-i milliyyelerine merbûtiyetleri ile ma'rûf idiler; Hollandalıların Cava'yı istîlâlarından sonra, Batavya Hükûmeti'ne hayli endişe vermişlerdi. Lâkin memleketlerinin muhâfaza veya istirdâd-ı istiklâli mümkün olmadığını görüp anlayınca Hollandalılarla uyuştular: On dokuzuncu asr-ı mîlâdînin ortalarına doğru Cava'nın yüksek rütbeli me'mûrları arasında, Cajadingratlardan birkaç zâta tesadüf olunur. 1858 senesinde "Serang"* Valisi Hüseyin Efendi'nin amcasıdır.

Mûmâ-ileyhden sonra Hüseyin Efendi'nin pederi makām-ı vilâyete geçmiştir. Bu vali, o zamanlar Cava asilzâdelerinin cümlesi gibi Avrupa usûlüyle hiç ta'lîm ve terbiye görmüş değildi, zaten umum Cava zâdegânı ve hele medeniyet-i garbiyyeye nazar-i istihkār ve istihfâf ile bakan, mütedeyyin ve muhâfazakâr Bantam zâdegânı Avrupa ta'lîm ve terbiyesinden müteneffir bulunuyorlardı. Mamafih Hüseyin Efendi'nin pederi, öteden beri adada hâkimiyeti yed-i iktidârlarında tutmuş olan Naclit'in, Avrupalılar seviye-i ilm ü irfânına suûd etmediği hâlde, o kudret ve hâkimiyeti elinden düşüreceğini dirâyet-i fıtriyyesiyle derk ve takdîr eylediğinden oğullarına zamân-ı hâzırın iktizâ ettirdiği sağlam ve mükemmel ta'lîm ve terbiyeyi verdirmiştir.

Pantam valisinin bu teşebbüs-i teceddüdkârânesi, hem ahâlî-i mahalliyye, hem de asıl Hollandalı me'mûrlar tarafından hüsn-i kabûl görmedi: Ahâli; avâm, bu teşebbüsde, zâdegânının mukaddes mâzî-i millîye hiyânetini tasavvur ediyordu. Hollandalı me'mûrlar ise bu hareketi hâkimiyetinin istikbâli için mûcib-i endîşe görüyorlardı, Fikr-i teceddüd, her iki tarafdan hüsn-i kabûle mazhar olmamakla beraber bütün mevânie gâlib gelerek nihâyet bugün Cava'nın sınıf-ı mümtâzında kemâliyle cây-gîr olmuştur.

Vali, ikinci oğlunu, Hollandalıları kuşkulandırmamak için "yerli me'mûrlar mahreci mektebi"ne verdiyse de diğer üç oğlunu Avrupa mekâtib-i tâliyyesinde okuttu. Büyük oğlu Ahmed Cajidingrat **[26]** 1900 sene-i mîlâdiyyesinde vefât etmiş pederinin yerine Pantam valisi oldu. Üçüncü oğlu Batavya'da lise tahsîlini ikmâlden sonra hiçbir resmî me'mûriyet almaksızın nümûne çiftlikleri ve zirâat bankaları te'sîs ederek vatandaşlarının terakkī-i zirâîsine pek fa'âlâne çalıştı ve memleketine ciddî hizmetleri dokundu. Dördüncü oğlu Hüseyin Çajidingrat –ki risâlesinden bahsetmek istediğimiz zâttır- isti'dâd ve zekâsına muntazam, ulûma muhabbeti, sevkiyle tahsîlin Avrupalılarca gāyesi i'tibâr edilen noktaya kadar gitmek istedi ve muvaffak oldu. Bu muvaffakıyet, Avrupalıların akvâm-ı Asyâiyyeye isnâd ettikleri noksânî-i isti'dâdın parlak bir tekzîbidir. Hüseyin Efendi ta'lîm-i ibtidâîyi yerli muallimler ile pederinin müşâvir ve emniyeti olan bir Hollandalıdan görerek, ta'lîm-i tâlîyi "Leiden" Jimnazı'nda ikmâl etti. İ'dâdî şehâdetnâmesini kazandıktan sonra Leiden Dârülfünûnu Târîh ve Edebiyat Şubesi'ne devâm ederek, Cezâyir-i Hindiyye edebiyâtı doktorasına hazırlanmaya başladı. Hüseyin Efendi Darulfünûn imtihânlarını pek parlak verdi; 1909 senesinde yalnız doktora tezi münâzarası kalmıştı. O zamanlar Darulfünûn tarafından Ace târîhi müsâbakaya vaz' edilmiş olduğundan, Hüseyin Efendi tezini bu mevzû' üzerine yazdı ve bir altın nişan ile doktorluk** unvânını kazandı.

Hüseyin Efendi Çajidingrat, zamanımız rüteb-i tahsîliyyesinin en yüksek derecesi olan doktorluğu alkış ve mükâfatlarla kazanarak Asyalılık, Müslümanlık, garb medeniyetini temsîle aslâ mâni' olmadığını isbât ettiği gibi talebeliği müddetince Leiden Darulfünûn Talebe Cem'iyeti tarafından cem'iyetin riyâsetine intihâb olunarak, arkadaşları arasında Avrupalılardan ziyâde emniyet ve muhabbete kesb-i liyâkat etmiş olduğunu da izhâr eylemiştir..

Hüseyin Çajdingrat'ın hayât-ı tahsîliyye ve ilmiyyesi, yalnız kendisinin kābiliyet ve zekâsını göstermekle kalmaz, belki bütün akvâm-ı şarkıyyenin muvâfık muhitlerde pek yüksek tekemmülât-ı fikriyyeye müstaid olduklarını da isbât eder. Zirâ Hüseyin Efendi şarklılar arasında bir hârika-i yegâne değildir: Malaylılar, Cavalılar, Annamlılar, Hind ve Çinliler içinde birçok Hüseyin efendilere tesâdüf olunabilir!*** Şimdi artık Japonluların isti'dâd-ı medenîleri inkâr olunmuyor. Çünkü medeniyet-i âliyyesi ve efkâr-ı sulh-perverânesiyle müftehir asrımızda yegâne delîl-i kat'î olan kuvveti bil-irâe bu isti'dâdı isbât etmişlerdir..

---

* Serang, Bansam Vilâyeti'nin merkez-i idâresidir. Eskiden Bansam (Banten) bir saltanat-ı müstakille olup, Serang pâyitaht idi. Hollandalılar, Cava'da ilk Davekçe Bantamı zabt ettiklerinden Batavya'dan evvel merkez-i hükûmetleri Serang şehri olmuştur.

** Bazı kimseler "doktor" kelimesinin yalnız tabib ma'nâsına geldiğini zannettiklerinden îzâhât-ı âtiyeyye lüzûm görüyorum: Doktor, Latince ta'lîm ve tedrîs ma'nâsını ifâde eden bir asıldan müştak olup huzûr-ı âmmede ta'lîm eden, müderris-i âm demekdir. Medâris-i garbiyyede her türlü ulûm ve fünûnu bil-ikmâl icâzet alan zevâta da doktor denilir. Bu haysiyetle doktor tederrüs ile kazanılan rüteb-i ilmiyenin gāyesidir; şarkda bunun mukābili kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkıkīndir. Sanırım bundan anlaşılıyor ki hukūkun lisân ve edebiyatın târîhin, felsefenin ilh… doktoru olmak kābildir. Meselâ, birkaç ay evvel matbûât-ı Osmaniyyede hayli ismi geçen Doktor Dozi, bazılarının zannettiği gibi tabîb değildir. Lisân ve târîh doktorudur.

*** Mesela Avrupa'da şöhret kazanan Cavalı Tabîb Abdullah Rivay, herhangi bir garb memleketine şeref-bahş olabilecek ulemâdandır. Garb pâyitahtlarının çoğunda bulundukdan sonra Paris'in Pastör Enstitüsü'nde hizmet etmişti. Hollanda, Fransız, İngiliz ve Alman lisanlarına gereği gibi âşinâ idi. Rüteb-i ilmiyyenin cümlesini hâizdi. Te'lifât ve taharriyât-ı fenniyyesinde birçok Avrupalı meslekdaşlarının gıbtasını istilzâm eden maharet ve muvaffakıyet göstermiştir.

Eğer bugün Avrupalıların medeniyetçe Asyalılara tefevvuku inkâr olunamazsa bile Asyalıların bir gün olup da Avrupalılar seviyesine vâsıl olacakları ve hatta o seviyeden daha ziyâde yükselemeyecekleri hiç iddiâ edilebilir mi?..

ZAVALLI İRAN

Kuvvetini büsbütün kırdı. Bundan mâadâ Ruslar ve Türklerin aynı sûrette harekete ictisâr etmeleri için bir sû'-i ibret teşkîl etti.

İran İstikrâzı: İngiltere, ticâreti ileri götürmek istiyorduysa mantıken ve ahlâken İran'ın ahvâl-i iktisâdiyyesine bir hüsn-i cereyân te'mînine çalışmalı idi. Maat-teessüf böyle yapmadı? Rusya'nın terakkī-i İran'a darbeler indirmek emellerine iştirâk ile onunla beraber imtiyâzlar koparmak sevdâsına düştü. Bu şübhesiz iyi bir hâl değildi. İran işlerini yoluna koyabilmek için son derece paraya muhtaçtı; en evvel İngiltere'ye mürâcaat etti. Halbuki o yalnız Rusya ile birleşerek pek ağır şerâit ileri sürdü değil, hatta İran'dan, başka yerlerden de para tedârikine çalışmayacağı va'adini almadan istikrâza rızâdan imtinâ' etti. Hatta bu bâbda neşr olunan *Mavi Kitab*'da böyle bir istikrâz için edilen müzâkereler bir netîce-i kat'iyyeye bağlanmazdan evvel İran'ın menâbi'-i husûsiyyeden para te'mînine çalışması adetâ tehdîdkârâne men' bile olunuyordu. Programı bir def'a görmek bile bu bâbda sarîh bir fikir peydâ etmek için kâfidir. Zira bu sırada İran Hükûmeti Mister Seligman ve biraderleri ile 1.250.000 liralık bir istikrâz için müzâkerede idi. Bunun 700.000 lirası peşînen verilecekti. Foreign Ofis Mister Seligman'a müzâkeresinin kat'ı lüzûmunu ekîden bildirdi. İran Hükûmeti işlerini daha iyi idâre edebilmek için lâzım gelen parayı gümrük ta'rifelerinin tereffu'uyla te'mîn etmek istediği zaman İngiltere rızâ gösterememişti. Şimdi kendi ticâretini muhâfaza etmek için zâbıta ikāmesine karşılık olmak üzere aynı çareyi teklîf ediyor!..

İngiltere İran'daki iğtişâşât-ı mahalliyyeyi yatıştırmak için kendinde müdâhaleye bir salâhiyet görüyorsa diğer devletlerden biri İngiltere'nin Gal Eyâleti'ndeki kömür madencileri ta'tîl-i eşgālini basdırmak için neden kendisini haklı göremesin!.. Fransa'dan üç def'a büyük olan **[27]** bir memleketin umûruna müdâhale İngiltere'nin yalnız kendi menâfi'ine ve an'anât-ı hürriyet-perverânesine muhâlif değil, hukūk-ı düvele doğrudan doğruya bir tecâvüz gibi gayr-ı meşrû' bir harekettir..

İran Ticâret İstatistikleri:

Bazı bu gibi da'vâlarda rakamlardan belîğ bir şâhid-i âdil olamaz! Onların sihr-engîz hakīkati karşısında bütün ukdeler çözülür, bütün mesâile müteallika pek sarîh bir sûrette hallolur. Tahran'da neşr olunan *İran-ı Nev* cerîdesi nâşiri Şimâlî ve Cenûbî İran'ın 1909 ve 1910 seneleri zarfında idhâlât ve ihrâcât rakamlarını göstermiş ve muhâlif iddiânın kofluğunu bütün âlem nazarında isbât etmiştir. İşte o kendi lehinde söz söyleyebilen rakamlar ber-vech-i âtîdir:

Şimâl-i Bahrî limanlarından Esterâbâd, Geylan, Mazenderan idhâlât hiç yok. İhrâcât 1909/1910, 8/6, 9/2, 16/7 kıran.

Cenûbî limanlar (1) Bûşîr, (2) Bender-Abbas, (3) Arabistan, (4) Kirmanşah

1) D[dal]	101/104	H[hı] 45/64
2) D[dal]	15/17	H[hı] 10/9 kıran
3) D[dal]	38/77	H[hı] 19/26
4) D[dal]	656/306	H[hı]

(Tabîî bunlar hep nisbettir. Asıl rakamları buraya yazmak uzun olur)

Sir Edward Grey'in bu hareketi Reis-i vükelâ Mösyö Askite de o kadar tutamaksız görünüyor ki (İngiltere Hükûmeti İran'a kendi arzusu hilâfına ıslâhât yaptırmaktan istinkâf eder, İngiltere Hükûmeti İran'a her zaman muâvenete müheyyâdır; bundan ötesi İran'ın kendine aiddir) diyor. Filvâki' böyle bir halde bundan iyi bir nasîhat verilmemiştir; biz kendimizi şu sûretle tesellîye çalışıyoruz ki İngiltere Hükûmeti kendi mes'ûl vükelâsı tarafından verilen parlak vaadleri adem-i incâz ile Britanya nâmını lekelemekten ictinâb edecektir..

Müdâhalenin mehâzîri: İngiltere'nin bu hareketi bir defa kendisinin kıymet-i ma'neviyyesini bütün âlem-i İslâm nazarında birdenbire müdhiş bir sukūta dûçâr edecektir. Zira müslümanlar bu notaya Cenûbî İran'ın istîlâsına bir mukaddime nazarıyla baktıkları için hürmet ettikleri hâmîlerinden bu gāsıbâne muâmeleden dolayı muhabbetlerini kesdiler. Rusya'ya gelince o İran'ın tamamıyla mahv olduğunu görmedikçe bir türlü rahat edemeyecek, onu elinden geldiği kadar tezlîl etmek için yerleri gökleri oynatacaktır. İran bu teklîfi kabûlden imtinâ' ederse İngiltere o zaman şübhesiz ki kollarını bağlayıp bekleyecek değildir; o halde o halde müdâhale ve binâenaleyh istîlâ bir emr-i vâki' olacaktır! İran ahâlisi İngiltere emti'asına bir boykotaj yaparlarsa Almanya için bundan münâsib bir parti olamaz; İranlılar an'anât-ı târîhiyye ve dîniyyeleriyle mümtâz bir millettir; onun hüsn-i nazarını gāib etmek, kim ne derse desin iyi bir şey olamaz!..

Bir de bu bâbda İngiltere cerâidini dinlersek fâide-bahş ibretler elde etmemiz me'mûldür. Şunları birer birer hülâsa edelim:

Daily Telegraph 11 Teşrînisânî 1910

"*Yeni Gazete*'nin beyânâtından anlaşıldığına göre Jön Türk Fırkası İngiltere'nin İran'ı Mısır gibi yapmak tasavvurunda bulunduğu fikrindedir.. Buranın matbûâtı İran'daki ihtilâlleri Rusya ve İngiltere'nin müşterek entrikalarına atf etmektedirler."

Reuter

Berlin 21 Teşrînisânî, Perşembe gece.

Berliner Neuste Nachrichten diyor ki: İşler bu pereseye geldikten sonra Almanya bu mes'elede kendisinden beklenilen vaz'iyeti almak üzeredir.

"Hükûmetin efkârını daha iyi tercüme edebilen *Kölnische Zeitung* da diyorki: Eğer İngiltere, tehdîdkârâne,

yürümek istediği yolu tutacak olursa İran için İngiltere milletine mürâcaattan başka çâre-i necât kalmaz.

"Şimdiye kadar Almanya İran yüreğine ellerini dokundurmadı. Hatta kendisi için kızarmakta olduğunu ümîd edebileceği kestanelerden bile vazgeçmiş görünüyor. Almanya, Türkiye ile olan siyâsetini Baron von Bieberstein'in eline bırakmıştır; fakat sağlam bir işe girişmek için henüz yeni meşrûtiyete emîn değildir.

"*Kölnische Zeitung* ilâve ediyor: İngiltere Hindistan müstemlekesini te'mîn maksadıyla İran'ı elegeçirmek için can atıyor, anlaşılıyor ki Rusya'nın da askerlerini geriye çekmesi ihtimâli mefkûddur. *Kreuzzeitung* beyân ediyor: Bu birinci adım İran'ın istiklâline müntehî olan yola atılmıştır. Bir başka muhâfazakâr gazete "İran üç ay zarfında inzibâtı te'sîs edemez" diyor.. *Germania* şu mütâlaada bulunuyor: "Bu nota İran'ın göğsüne dayanılmış bir tabancadır ki matlûb icrâ edilmediği takdîrde patlayabilir." Liberal *Vossischen Zeitung* da öyle diyor: İngiltere te'sîs-i âsâyiş etmek isterse, bunun nasıl olacağını İran[a] verdiği notada pek güzel gösteriyor.

Paris, 21 Teşrînisânî 1910, gece

"*Secle* gazetesinde Mösyö Arpet makālesini şu sûretle netîcelendiriyor: Birkaç ay evvel Fas işlerinde pek ileriye gittiğine dâir İngiltere'den Fransa'ya bir ihtâr vukū' bulmuştu. Acaba Bûşîr'den Şiraz'a giden yol Kazablanka'dan Marakeş'e giden yoldan daha kolay mı olacak?"

Mezkûr gazetede Genç Türkler hakkında şöyle deniliyor:

"Şimdiye kadar İran'da yalnız İngiliz ve Rus konsülato askerleri vardı; şimdi Türkler de asker sevk ettiler. Jön Türkler âlem-i İslâma karşı ahlâkan bir birader sıfatı takınıyorlar, Tunus ve Cezayir mes'elesindeki heyecan bunu gösteriyordu. Almanya'nın bu bâbdaki rolü onlarca da o kadar sarâhatle ta'yîn olunamıyor; fakat bütün bunlar şarktaki intibâhın alâmetlerinden en büyüğüdür. Anlaşılıyor ki Genç Türkler âlem-i siyâsiyâtta bir te'sîr yapabilmek kuvvetlerine güveniyorlar.."

Guardian Manchester gazetesi şunları söylüyor: İngiltere pek büyük bir kusur yapdı, ticâret vesîlesiyle dostumuz İran'ın istiklâline dokunuyor, Mösyö Bryan Fransa'daki ta'tîl-i eşgāl mes'elesini **[28]** yatıştırmamış olsaydı biz böyle bir vesîle ile onların işlerine müdâhale edecek miydik? İran'a karşı vaz'iyetimiz aynıyla böyle. Aradaki fark şu ki İran kendini müdâfaa edebilecek bir halde değildir! O halde ricâ ederim hareketimizi hangi esâs-ı kānûnî üzerine istinâd ettiriyoruz? Rusya daha kurnaz davrandı, asker idhâl ederken tebe'asının muhâfazası gibi bir vesîle buldu; ve bu İranlılara o kadar güç gelmedi. Bizim ma'zeretimiz daha nâmûskârâne olduğu halde bu kelbîliğimiz onların haysiyet-i milliyyelerini Rusya'nın riyâsından ziyâde cerîhadâr etti. O kadar ki değil yalnız İran'da, bütün âlem-i İslâm'da âteşîn bir feverân-ı infiâl husûle getirdi.

"Pazar günü İstanbul'da icrâ edilen mitingde birçok Türkler hâzır bulunuyorlardı, İngiltere'yi "memâlik-i İslâmiyyenin muhrib-i bî-emânı" sıfatıyla telkîb ve Almanya imparatorunu hâmî-i tabîîleri unvânıyla medh ederek müdâhalesini ricâ ve niyâz" ettiler. Hadd-i zâtında delice bir hareket.. Şübhesiz.. Lâkin bize ayaklarımız altında uçurumlar bulunduğunu ifşâ ediyor.. İstanbul âlem-i İslâmın merkez-i siyâsîsi ise İran pâyitaht-ı fikrîsidir. İran'a husûmet Türkiye'ye tecâvüz demektir, zaîfe taarruz kavîyi tahkīrdir; bu bize Mısır, Hindistan ve Afganistan'da yeniden müşkilât tevlîd etmekten hâlî kalmaz. Bizim her türlü iğtişâşlarda en büyük kuvvetimiz kazandığımız hüsn-i teveccühdür; Avrupa mesâilinde İtalya, Yunan ve Balkan iğtişâşları bize bunu gösteriyor; aynı usûl-i hareketi Asya'da da tatbîk edebiliriz. Bilhassa böyle bir muâmele hürriyetperver bir hükûmete en muvâfıktır, şükrân kazanacağımıza kin topluyoruz. Mâzîden beri biriktirdiğimiz sermâye-i siyâsetimizi ufacık bir ihtiyâtsızlık ile Almanya'nın dest-i muvaffakıyetine terk ediyoruz; tam semerelerini va'ad etmek üzere oldukları bir zamanda tuttuğumuz prensiplerden vazgeçiyoruz!..

"Bizim taht-ı nüfûzumuzda bulunan İslâmlara böyle şiddet göstermekte devâm ettikçe "muhrib-i İslâm" nâmını bir türlü üzerimizden atmaya muvaffak olamayız. Alem-i İslâmın Fransası olan İran'a taarruz pek tuzluya oturur."

Standard gazetesine gelince Almanya İmparatoruna çekilen telgrafın sûretini alıyor.

Acemistan bir siper olabilir: Müstakil ve kuvvetli bir İran İngiliz menâfiine mahmîsi bir İran'dan daha muvâfık gelebilir. İngiltere bir gün Rusya ile bozuşursa o zaman İran şimâlden hücûma iyi bir siper olamaz mı? Almanya'nın 1873'de İran ile akd ettiği bir muâhede mûcebince İran menâfii dûçâr-ı tehlike olduğu zaman müdâhaleye hakkı vardır; bunlardan sarf-ı nazar biz îmân edercesine sağlam biliriz ki İran toprağının parçalandığını görmek için kimse sağ kalmayacaktır! Zorla esir edilmiş olsalar bile sulh çok devâm edemeyecek hükümetin başına müdhiş bir belâ kesilecektir!..

Rusların İran'a Karşı Vaz'iyetleri:

Baharistan Köşkü'nün kimler tarafından bombardıman edildiğini biliyoruz. Binâenaleyh bu bahsi uzun uzadıya teşrîha lüzûm görmüyoruz. Şu kadar var ki İngiltere de onun sözüne uyarsa ondan da bir hayır beklenemez.. Biliriz ki Rusya dostumuz olamaz; bari İngiltere'yi düşman görmemek isteriz;

Acemistan Şimendifer Hattı:

Bu bâbda *Hablü'l-Metîn* pek güzel teşrîh-i mes'ele ediyor:

"Âlem-i siyâsette pekâlâ ma'lûmdur ki Rusya ile İngiltere arasında Hindistan mes'elesinden dolayı asırlarca devâm edegelen gerginlik nihâyet İngiltere i'tilâfı ile hitâm-pezîr oldu ve bundan maksad da Bağdad Demiryolu'yla Asya-yı Vüstâ'da bir tefevvuk-ı ticârî iktisâb edecek olan Almanya'nın nüfûz-ı iktisâdîsine sed çekmekten ibâretti. Bu maksadın husûlü için iki devlet sâha-i faâliyetlerini tahdîde lüzûm gördüler. Kafkasya'dan başlayıp İran'dan geçerek Afganistan'da müntehî olacak olan bir Hindistan hattı inşâsı da i'tilâfın cümle-i safahâtından biri bulunuyordu; bu de-

miryol mes'elesi evvelce gizli tutularak matbûâtta neşr ettirilmemiş ise de iki taraf bu bâbda Acemistan'dan imtiyâz koparmak için teşebbüsâtta bulundular. Bütün o siyâsî mutâlebât ve harekât, Rusya'nın askerî, İngiliz'in istikrâzî mes'eleleri hep bu gāyeye vusûl için idi. Alman.. Asya-yı Vüstâ Deutche Bankası bu işi meydana koydu; derhal İngiltere ve Rusya, İran Hükûmeti'ne kendi sâha-i ticârîleri dâhilinde bulunan arâzîde şimendifer işletmek hakkını başka bir devlete bırakmaya râzî olursa taraflarından bu hareketi dostâne addedemeyeceklerini bildirdiler, bunun üzerine Ruslar planı yapmakta isti'câl gösterdiler, teklîf ettikleri hat Bakü'den hareketle Bahr-i Hazer sâhilini dolaşarak İran hudûduna kadar gelecek, oradan Reşt, Tahran, Isfahan, Yezd, Kirman tarîkıyla Naşki hattıyla bil-iltisâk Afganistan demiryollarıyla intihâ bulacaktı.

Bu sûretle Londra'dan Hindistan'a sekiz günde gidilebilecekti. Halbuki şimdi en aşağı on altı gün tutuyor, şu halde Bağdad hattı ikmâl olunacak olsa bile yine bî-fâide kalacaktır. Fakat Almanya böyle bir takdîrde koltuğunda oturup da sigarasını mı içecek?.. İngiltere Rusya'nın bir şimendifer hattı ile Hindistan'a kadar inmesi ihtimâline nasıl râzî oluyor?.. İngiltere Rusya'nın asırlardan beri beslediği emellere bir püf! diyerek vedâ' edeceğine nasıl inanıyor?.. Böyle bir halde İngiltere Hindistan hudûdunda lâ-ekal iki yüz bin asker beslemeye mecbûr olmayacak mı?.. Acaba bu mikdâr kuvveti memleket verebilir mi?.. Hat muhâfazasına me'mûr asker Rusya sevkiyâtını tevkîf edebilir mi?.. Bugün artık uyanmış olan İran, Rusya'ya Mançurya gibi av düşmeyecek… Bütün bunları **[29]** nazar-ı dikkate aldıktan sonra gerek iktisâd gerek sevku'l-ceyş nokta-i nazarından İngiliz milletinin böyle bir projeyi tasdîka râzî olabileceklerini zannetmeyiz.

İran'da Islâhât:

Her bî-taraf müdakkıkın taht-ı tasdîkındedir ki Acemistan bu kadar kısa bir müddet zarfında yine epeyce şeyler yapabilmeye muvaffak oldu. Yeni İran meşrûtiyetine kadar devâm eden on beş aylık bir müddet zarfında vesâitin fıkdânına rağmen âtîdeki tensîkāt yapılmıştır:

1) İntihâb kānûnları ıslâhâtı. 2) Yeni intihâb kānûnu mûcebince Tahran'da hey'et-i mümessilîn. 3) Yollarda te'mîn-i emniyet için jandarma ta'yîn. 4) Her şehir ve kasabada belediye te'sîsi. 5) İran'ın her tarafında mehâkim-i adliyenin küşâdı. 6) Her beldede terbiye, evkāf, mâliye; dâhiliye ve idâre me'mûrları ta'yînı. 7) Meskûkât ıslâhı ki pek iyi netîceler verdi.. 8) Emlâk-ı devlete nezâret etmek üzere bir dâire ki memleketin îrâdına pek çok te'sîr etti. 9) Vergi-yi Şahsî Dâiresi teşkîli. 10) Hükûmet tarafından tuz inhisârı. 11) Afyon inhisârı. 12) Teftîşât Dâiresi te'sîsi. 13) Muhâsebât Dâiresi te'sîsi. 14) Yeni sistem hastahâneler, müzeler, mebânî-i resmiyye inşâsı. 16) Tahran'da 2.000 gönüllü asker kaydı. 17) Tersâne ve cephanelerin tanzîmi. 18) Şehirde silah taşımasını men' eden yeni kānûnun te'yîdi. 19) Şimdiye kadar meclise verilmeyen büdcenin tahkīki. 20) Devâir-i adliyenin salâhiyetlerinin ta'yînı. 21) Sicil Dâiresi'nin küşâdı. 22) Telgraf ve Posta devâirinde ıslâhât-ı ibtidâiyye. 23) Pasaport i'tâsına mahsûs devâir. 24) Umûr-ı vakfiyyenin tanzîmi için yeni kānûnlar. 25) Terbiye Dâiresi'ne dâir kānûnlar. 26) Kuvve-i icrâiyyenin vezâifine dâir kānûnlar. 27) Muhtelif nezâretler ve şu'abât-ı idâre kānûnları. 28) İran'daki tüccâr şirketleri muâmelâtına dâir kavânîn. 29) Maden imtiyâzına dâir kavâid ve nizâmât..

Acemlerin İngiltere'den İstimdâdı

Ellerindeki mahdûd vesâite rağmen Acemler iktidârlarını pekala gösterdiler, eğer mu'cize yapmadılarsa ayb değildir! Zirâ hürriyetini yeni istihsâl eden her millet tarîk-ı tekâmülünde böyle bir çok mâni'alara tesâdüf eder, tarîk-ı terakkī bugün Acemler için açıktır. İran ahâlîsini tanıyanlar onların ne kadar sulh-perver ve sebatkâr olduklarını takdîr ederler, biz kendi memleketimize güvenebiliriz. Yalnız bizi kendimize bıraksınlar.

Hindistan'da sâkin Acemler bu millî gāileler saatinde kendilerini istiklâlden mahrûm etmeye çalışan tedâbîr-i zecriyyeden muhâfaza zımnında İngiliz milletinden istimdâd ederler… İngiliz milletinin hüsn-i teveccühü sâye[sinde] İran ufuklarında toplanan bulutlar dağılır, ve mes'ûd bir şafak bu bed-baht memleketin yüzünü güldürür.. Biz de İngiliz milleti gibi memleketimizi candan sevdiğimiz için kendini idâre san'atını öğrenen genç bir şâkird sıfatıyla onlara yaklaşır, hissiyâtımızı anlayarak zaîf ve mazlûm bir milletin hukūkunu müdâfaa edeceklerine itmi'nânımız bulunduğunu kendilerine arz ederiz.."

M. R.

SULTAN SENÛSÎ'NİN FÂCİA-İ KATLİ

Kāri'lerimize mûcib-i teessüf bir haber vereceğiz. Sahrâyı Kebîr müslümanlarının en nüfûzlu ve mütemeddin rüesâsından Şeyh Senûsî evlâd ve ekāribiyle beraber efrencî Kânûnisânî'nin on ikinci günü bir sûret-i fecîada şehîd edilmiştir.

Son posta ile aldığımız *Tan* gazetesi bu bâbda tafsîlât-ı âtiyye i'tâ ediyor:

Yüzbaşı, Moda'nın kumandası altında Fransız müfreze-i askeriyyesi târîh-i mezkûrda Nadala civârında Sultan Senûsî'nin hemen kâffesi serî' ateşli tüfenkle mücehhez ordusuna tesâdüf etmiştir. Müsâdeme sabâh alafranga saat sekiz buçukta başlayarak akşam beşte şehîd edilmişlerdir. Mülâzım Gronfelder idâre ettiği rovelver topunu Sultân-ı müşârunileyh ile oğlunun karârgâhı üzerine tevcîh ve bir tavr-ı bâridâne ile ele geçirdim diye bağırmıştır. Senûsî'nin diğer evlâdı da telef edilmiş bütün maiyyeti halkı da birer birer kılıçtan geçirilmiştir. Telefâtın iki yüze ve mecrûhînin dört yüze bâliğ olduğu tahmîn edilir.

Sultan Senûsî 1892 târîhinden i'tibâren kendini tanıtmaya başlamış ve az zaman içinde Oyangi'nin şimâlinde gāyet mühim bir hükûmet teşkîline muvaffak olmuştur. Senûsî serî' ateşli tüfenklerle mücehhez üç dört bin askerlik bir ordu

teşkîl etmişti. Kendisinin ve hânedânının böyle fecî' bir sûrette ziyâ'ından dolayı izhâr-ı teessürden kendimizi alamayız.

(Tanin)

* * *

ZAFER-İ MEL'ÛN

Neden bahs edeceğim bu unvândan anlaşılacak mı? Bizim müslüman kardeşler Afrika'nın göğsünde bir medeniyet-i Avrupâiyyenin işlediği, bir münevver, bir nev-tâli' hükûmet-i İslâmiyye üzerinde işlediği cinâyet-i mel'ûneyi lâyık olduğu heyecân ve gadabla işittiler mi öğrendiler mi?

Senûsî'den, Senûsîlik'den ben burada bahs etmek istemiyorum. Bundan tafsîlât ile tedkīkāt ile bahs edenler oldu ve bahs edenler olacak.

Sultan Senûsî dâhilî Afrika'da 1892 târîhinden beri nazar-ı dikkate çarpacak bir derecede bir hükûmet-i İslâmiyye te'sîs etmiş ve asâkirini Avrupa terakkıyât-ı harbiyyesinin hizâsına çıkarmaya sa'y etmekte bulunmuştu.

Senûsî o zamandan beri, fetânet-i mümtâze ve siyâsetkârânesi sâyesinde Afrika'nın "hinterland" denilen dâhilî kısmında bir çok kabâili kendisine bîat ettirmişti. Avrupa ulemâsından bazıları Sultan Senûsî ile görüşmüş ve bu sahrâ imparatorunun zekâ-yı bârîk ve feyyâzına hayrân olmuştu. Bu hafta çıkan *Le Monde İllustre* mecmûa-i musavveresinde bu husûsda tafsîlât ve vesâik vardır.

Son posta ile Paris'den gelen 7 Mart 1911 târîhli *Tan* gazetesi "Senûsî'nin Mağlûbiyeti ve Ölümü" unvân-ı müftehirânesi altında mufassal bir makāle derc ediyor. Ve Senûsî'nin dostumuz Fransa müfreze-i askeriyyesi tarafından nasıl mağlûb ve katl edildiğini anlatıyor.

[30] İşte şimdi ben yazacağım, sayhanın cângâhına dokunuyorum: Afrika'nın içerisinde faâl bir zekâ çıkıyor hiç kimsenin zarar ve ziyânına olmayarak bir hükûmet-i İslâmiyye teşkîl ediyor, Avrupa medeniyetini memleketine idhâle başlıyor. Memleketinden bir kişver-i ma'mûr ve münevver yapmak istiyor. Fransa Cumhûriyeti bunu iyi gözle görmüyor. Moda isminde bir yüzbaşının taht-ı kumandasında bir müfreze-i askeriyye gönderiyor. Gronfelder isminde bir Yahudi mülâzım, mitrabyözü Sultan Senûsî'nin ve maiyyetinin üzerine çeviriyor. Senûsî'yi, oğlunu ve 200 kadar maiyetini itlâf ediyor. Bu sûretle bir hükûmet-i İslâmiyyenin hayâtına hâtime çekiliyor.

Ben şimdi sorarım. Bizde zerre kadar gayret-i İslâmiyye ve insâniyye var mıdır? Halîfe kelimesi emîru'l-mü'minîn kelimesi ile müterâdifü'l-ma'nâdır. Osmanlı Devleti aynı zamanda bir müslüman imparatorluğudur her halde Osmanlı pâdişâhı umûm müslümanların ma'nevî bir hükümdarıdır. Pekala biz bu unvân-ı hilâfeti kuru bir unvân olarak mı muhâfaza edeceğiz? Fransa bize kendisini düvel-i mütehâbbeden olmak üzere takdîm ediyor; bu takdîm bazı kârlı imtiyâzlar koparmak bol bol siparişler almak için midir? Daha dün bahriyemiz Fransa ile Fransa'nın iki destgâhına Sen Nazer destgâhıyla Fort Eşantiye destgâhına iki yüz on bin liralık gambot ısmarladı. Biz aled-devâm paramızı veriyoruz. Bu paralarımız hâricde bizim aleyhimizde kuvvetler teşkîl ediyor. Bol bol verdiğimiz paralarımızın sonra arkasından koşturuyoruz: Yüzde sekiz…; on fâizle istikrâz etmeye uğraşıyoruz. Bana öyle geliyor ki Hükûmet-i Senûsiye'yi mahv eden darbeye biz buradan bir kısım kuvvet iâre ettik…

Daru'l-hilâfe-i İslâmiyyede intişâr eden Fransızca *Sampoul* gazetesi 25 Şubat 1326 târîhli nüshasında bu vak'ayı "Fransa askerinin Afrika'da muzafferiyet-i celîlesi" unvân-ı küstâhânesi altında yazıyor!

Bana öyle gelir ki Fransa için bu zafer-i mel'ûn bir mağlûbiyettir. Senûsî memleketini mütearrızlara karşı müdâfaa ediyor, vatanperverlik ediyor. Muhabbet-i vataniyyeyi en büyük fazîletlerden addeden Fransa bir haydûd gibi hareket etmiş olduğunu idrâk etmeyecek bir halde ise Fransa mağlûbdur, yok bunu idrâk edecek bir halde iken bu cinâyeti irtikâb ediyorsa yine mağlûbdur. Kuvvet hakka takaddüm etse de hiç bir zaman bir hak teşkîl etmez. Fakat biz Fransa'nın hâliyle meşgūl olmayalım ortada bir hakîkat-i müdhişe var. O da şudur, ki Avrupalılar bütün felsefelerine feylesoflarına bedâyi'ine, edebiyâtına mehâsinine hürriyet-i efkârına rağmen ehl-i salîb evlâdı kaldıklarını vâzıh ve kat'î bir sûrette gösteriyorlar. Binâenaleyh hâzır ve müteyakkız bulunmamız lâzımdır. En büyük gaddarlık, en büyük zâlimlik, en büyük alçaklık zaîf olmaktır. Kavî olmamaktır. Derece-i samîmiyyetlerini bilmediğim bazı müslüman muharrirleri (İttihâd-ı İslâm)dan dem vuruyorlar. Koyunların ittihâdından ne çıkar?.. Biz müslümanlar koyun sürüsü kaldığımız içindir ki en zaîf mütehâbbe dostlarımız bile yırtıcı kurt oluyorlar. Sifilisden, tereddîden, alkolizmden çürüyen, kırılan ma'rûf ulemâsından (Lorvo Apolyo)nun kavlince elli sene sonra, tenâkus-ı mütezâyid nüfûsuyla nâ-bûd olmaya mahkûm bulunan Fransa biz koyunların yırtıcı kurtu oluyor!..

* * *

Sultan Senûsî'nin şehâdeti üzerine din kardeşlerimizden bir zâtın can acısıyla yazdığı makālesini yukarıya derc ettik. Fakat derhal ihvân-ı müslimîne tebşîre lüzûm görürüz ki Fransızların şehîd ettikleri Sultan Senûsî Afrika-yı Vüstâ'da İslâmiyet'in bir rükn-i kavîmi olan tarîkat-i aliyye reisi Şeyh Senûsî hazretleri değildir, tarîkat-i Senûsî'nin müessis-i âlîsi Şeyh es-Seyyid Mehdî es- Senûsî hazretleri 1322 sene-i Hicriyyesinde vefât etmiş idi. Seyyid-i müşârun-ileyhi Şeyh Ahmed Şerîf es-Senûsî hazretleri istihlâf eyledi. Şeyh Senûsî ihvân-ı Senûsîyyenin merkezi olan Bingazi cenûbundaki Kufre vâhasında sâkindir. Burası Afrika-yı Osmanî'nin arâzî-i dâhiliyesinden (hinterlandından) ma'dûd olduğu için oraya hiçbir ecnebî devletin taarruz hakkı yoktur. Fi'l-vâki' henüz ne İngilizler ve ne de Fransızlar buraya yed-i istîlâlarını uzatmamışlardır.

Şehâdeti kemâl-i teessürle haber alınan Sultan Senûsî'ye gelince, müşârun-ileyh Çad Gölü'nün cenûbunda cârî Şari ve Garibingi nehirleri havzasında kâin bir saltanat-ı İslâmiyyenin hâkimidir. Sultan Senûsî 1305 senesinden beri

Afrika taksîminde Fransızların dâire-i nüfûzlarında bırakılan Vaday Hükûmeti'ne tâbi' ve harâcgüzâr olduğu gibi yine o dâirede bulunan Bagirmi Hükûmetiyle de muhâdenet üzere bulunuyordu. Hatta me'mûren oralarda bulunduktan sonra 1314 senesinde Fransa'ya avdet etmiş olan Yüzbaşı Janti refâkatinde Fransa'ya iki meb'ûs bile göndermiş ve bu sûretle hükûmet-i cumhûriyyeye ihtirâm ve sadâkati izhâr etmek istemişti. Lâkin Fransa ile Sultan Senûsî beynindeki hüsn-i münâsebet ahîren Vaday Hükûmetiyle Fransa arasında tahaddüs eden husûmetin netîce-i zarûriyyesi olmak üzere münkatı' olmuş ve bu inkıtâ' Fransız askerleriyle Sultan Senûsî ordusu ça[r]pışmasını ve müşârun-ileyh hazretlerinin evlâd ü ıyâliyle beraber şehîd edilmesini intâc eylemiştir.

Şehîd-i müşârun-ileyhin Brunei Sultanı Râbih ile münâsebet-i sıhriyyesi vardı. 1307 senesinde Fransa tarafından bu havâlînin keşfi için gönderilen Krampel hey'et-i seferiyyesi Sultan Râbih'in tevâbii tarafından katl ü mahv edilmiş idi. Fransa Hükûmeti bu hareket-i hasmâneyi Sultan Senûsî'ye atf eylemiş o zamandan i'tibâren müterakkıb-ı intikām bulunmuştur.

Saltanat-ı Senûsiyye'nin imhâsına Fransa'yı sevk eden esbâbdan birisi de **[31]** sultân-ı merhûmun Şeyh Senûsî hazretleriyle münâsebât-ı dâimede bulunması ve ekser-i tevâbiinin ihvân-ı Senûsiyye'den olmasıdır. Hükûmet-i cumhûriyye bu hareket-i şedîdesiyle Afrika'da metâli'-i envâr-ı İslâmiyyeden en mühimmi olan tarîkat-i aliyye-i Senûsî'ye bir darbe-i şedîde indirmek istemiştir. Lâkin [1](يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)

RUSYA'DA TAZYÎKĀT

Evvelki hafta münteşir *Sırâtımüstakīm*'de Kazan ulemâyı meşhûresinden Damolla Âlimcan ve Damolla Abdullah hazerâtının hâneleri taharrî edildiğini kitap ve evrâkları müsâdere olunduğu ve Bubi Medresesi'nin kapadıldığını yazmıştık. Bu iki hafta zarfında gelen Rusya müslüman gazetelerinin yazdığı haberler tazyîkātın şimdiye kadar görülmedik bir derecede kesb-i şiddet eylediğini bildiriyor. Tazyîkātın tecelliyât-ı mâddiyyesini saymadan evvel, esbâbı hakkında şâyi' olmuş bir rivâyet-i garîbeyi nakl edelim: Rusya'nın şarkında, Volga Nehri havzasında sâkin olan ehl-i İslâm arasında, bundan dört yüz sene evvel Rusya tarafından hayatına hâtime çekilmiş olan Kazan Hanlığı'nın ihyâsı kasdıyla gûyâ bir cem'iyet teessüs etmiş imiş! Ve bu cem'iyetin müessisleri, memâlik-i İslâmiyye ile ve alel-husûs Dârulhilâfe müslümanları ile münâsebette bulunuyorlarmış! Bütün bu efsâneler; bir iki şantajcı tarafından Rus Hükûmeti'ne haber verilmiş imiş: Hükûmet de inanarak veyahud inanır gibi görünerek, bir sürü taharrîyât müsâderât ve tevkîfâta lüzûm görmüş imiş.

Esbâb ne olursa olsun netâyic ber-vech-i âtîdir:

31 Kânûnisânî'de Bubi Medresesi'nin müdîrleri Ubeydullah ve Abdullah efendiler hazerâtı tevkîf edildiler. Aynı günde medresenin bütün muallimlerinin evleri taharrî ve kendileri tevkîf olundu.

6 Şubat'da Lonez Medresesi müdîr ve müderrisi, meşâyih-i meşhûreden Ali Îşân hazretlerinin mahdûmu Necib Efendi hazretleri tevkîf olundu. 5 ve 6 Şubat Kazan şehrinin müslüman kitabcı dükkânlarının cümlesinde polis tarafından taharrîyât icrâ edilip "*Bin bir hadîs-i şerîf*" tercemeleri (Mısır ve Kazan tab'ı) hatta metinleri müsâdere olundu. Şubat'ın 11'nci gecesi, Troiski şehrinde Rusya müslümanlarının faâl hâdimlerinden Abdurrahman Efendi Ahmeref'in hânesinde taharriyât icrâ ve evrâkı müsâdere edildi.

Aynı gecede Ufa şehrinde, Meclis-i Meb'ûsân a'zâ-yı sâbıkasından ve Kırgız-Kazak hânzâdelerinden hamiyet-i milliyye ve dînîyyesi ile ma'rûf Sultan Seyyid Giray Cantura hazretlerinin konaklarında taharriyât icrâ olunup evrâkı müsâdere edildi. Müşârun-ileyh hazretleri dört, beş ay evvel, bir ay tebdîl-i havâ, kışı İstanbul'da geçirecek olan hasta zevcesine refâkat etmek üzere İstanbul'a gelip gitmiş idi.

Şubat'ın 12'nci gecesi, Orenburg'da çıkıp Rusya müslümanları arasında en çok münteşir olan *Vakit* cerîdesinin sermuharriri Fâtih Kerîmî ve muharrirlerinden Burhan Şeref ve Abdurrahman Fahreddin efendilerin hânelerinde beş altı saat taharriyât icrâ edilip kağıda müteallik ne varsa cümlesi toplanıp alındı. Fâtih Efendi, Rusya müslümanlarının elyevm en keskin kalemli muharrirîn-i siyâsiyyesindendir. Riyâset-i tahrîriyyesi altında bulunan *Vakit* âlem-i İslâmın en fâideli cerâidinden biridir. Fâtih Efendi Mekteb-i Mülkiyye'de tahsîl etmişti.

Aynı gecede "*Şûrâ*" mecelle-i İslâmiyyesinin müdîr ve ser-muharririri fudalâ-yı asrdan Kādî Rızâüddîn ibni Fahreddîn hazretlerinin beytü'l-mesâîsine dahi taarruz olunarak, sırf ulûm ve hikemiyyât ile meşgûl müşârun-ileyhin âsâr ve evrâkı da müsâdere edildi.

Yine bu sıralarda Yılangöl Karyesi imâmı Zeki Can Efendi'nin hânesinde taharriyât icrâ olundu. Mısır Tatar Talebe Cem'iyeti'nin iâne defteri bulunduğundan dolayı Bögelme şehrine götürülüp habs edildi. Bireke'de Muallim İshak Efendi'nin ve Bubi civârında kâin iki karyenin imâmı efendinin hâneleri taharrî olunup her üçü tevkîf edildi.

Şubat'ın on dördüncü gecesi Kazan'ın Medrese-i Mansûriyyesi'ne polis gelerek taharriyâtta bulundu.

YERİNDE RÂHAT!

Salı günkü *Tanin*'de şu satırları kemâl-i istiğrâb ile okuduk.

Düello

Mâliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdiri Nesîm Russo Efendi'nin Lütfü Fikri Bey tarafından Meclis-i Meb'ûsân'da kendi aleyhinde vukū' bulan tecâvüzât-ı muhakkırâneden

[1] Tevbe, 9/32.

dolayı düello etmek üzere Dersim meb'ûsuna şâhidlerini gönderdiği müstahberdir.

Hamden li'llâh Saltanat-ı İslâmiyye-i Osmaniyye'de düello denilen âdet-i vahşiyye-i garbiyye bugüne kadar görülmüş, işidilmiş bir cinnet değildir. Garbdaki terakkī-i efkâr ile az çok âşinâ olanlar bilirler ki efkâr-ı münevvere ashâbının cümlesi bu fazîha-i mecnûnânenin tamamen aleyhindedir. Ve bunun için hükûmât-ı medeniyyeden bir kısmı, kurûn-ı vüstâdan kalma bu menhûs göreneğin muhkem bir âdet olmasına rağmen, düelloyu men' eder kavânîn vaz' etmişlerdir. Sanki kendi fenâ göreneklerimiz kifâyet etmiyormuş gibi, birkaç asır evvel cenâh-ı şefkat ve merhametimize sığınmış bir takım mültecîlerin ahfâdı tarafından, cem'iyetimize bu kanlı cinnetin de idhâli istenildiğini "*Tanin*"in yukarıda münderic haberinden anlıyoruz.

Biz müslümanlar, garbın şedâid-i zâlimânesinden ve bilhassa İspanya engizisyonlarından kaçan bir takım zavallıları memleketimize kabûl ettik **[32]** ve hatta son zamanlar onlara kendimize tamamen müsâvî hukûk ve hürriyet alıverdik ise, onlar asla hatırdan çıkarmamalıdırlar ki bu bizim merhamet ve ulüvv-i cenâbımız kendilerine bir takım vezâif-i ma'neviyye tahmîl eder. Bu vezâifden birisi de düello gibi İspanya cinâyetlerinin memleketimize idhâliyle meşgūl olmamalarıdır. Başka bir çok meşrû' ticâret varken bu nevi' idhâlâta kalkışanlara o ellerine pek de yakışmayan silahı bıraktırmak için, kısa ve kat'î emir verenler bulunur: Yerinde râhat!

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI

Kuruş	Para	
8703	10	131 numaraya kadar yekûn-ı sahîh
947	05	131'nci numaradaki yekûn
70		Lefke'de Mustafa Efendi'den
237		Bandırma Redîf Taburu zâbitân ve mütekāid zâbitleri tarafından
47	20	Roma Sefâret-i Seniyyesi imâmı Hâşim Veli Efendi'den
108		*Sırâtmüstakīm* muharrirlerinden biri tarafından
463	10	Brana Askerî Kulübü Hey'et-i İdâresi tarafından
156	20	Brana'da 71'nci Alay'ın 4'ncü Taburu'nun 4'ncü Bölüğü tarafından
10732	**25**	**Yekûn**

Huzûr-ı Fâzılânelerine

Efendim

Türkistan'da vukū' bulan hareket-i arzda dûçâr-ı mesâib olan din kardeşlerimizin tehvîn-i zarûretlerine medâr olmak üzere "Bandırma Redîf Taburu zâbitânı ve mütekāid zâbitleri" tarafından cem' olunan iki yüz otuz yedi kuruş mandapost olarak Bandırma Postahânesi'ne teslîm kılınmıştır. Vusûlünde meblağ-ı mezkûru taraf-ı âlînizden *Sırâtımüstakim* gazetesinde küşâd olunan iâne defterine derci mütemennâdır efendim.

Bandırma Redîf Taburu'nda
Yüzbaşı Sabri

Kuruş	Para	
40		Sâbık Bandırma Fırka Kumandanı ve el-yevm Van Kolordu-yı Hümâyûn Kumandanı Ferîk Muhlis Paşa hazretleri
20		İkinci Bandırma Alayı Kumandanı Mîralay İbrahim Bey
10		İkinci Bandırma Alay emîni Edhem Bey
5		Mütekāid Alay emîni Halim Efendi
10		Mütekāid Kolağası Hâfız Hilmi Efendi
10		Bandırma Tabur Kâtibi Saîd Efendi
20		Bandırma K.[1] 1. Yüzbaşı Sabri Efendi
10		Bandırma K. 2. Yüzbaşı Sâib Efendi
10		Bandırma K. 3. Yüzbaşı İbrahim Efendi
10		Bandırma K. 4. Mustafa Efendi
10		Bandırma Topçu Yüzbaşısı Nazîf Efendi
10		Mütekāid Topçu Yüzbaşısı Mehmed Efendi
5		Tebdîl-i havâ sûretiyle Bandırma Mülâzım-ı Evvel Hakkı Efendi
5		Bandırma'da Topçu Mülâzım-ı Evvel Tâhir Efendi
10		Bandırma Debboy Me'mûru Mülâzım-ı Evvel Ahmed Efendi
10		Bandırma K. 1. Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi
10		Bandırma K. 2. Mülâzım-ı Evvel İrfan Efendi
10		Bandırma K. 3. Mülâzım-ı Evvel Tahsîn Efendi
5		Bandırma K. 4. Mülâzım-ı Evvel Cemal Efendi
5		Bandırma K. 1. de müsâfir Mülâzım-ı Sânî Nûri Efendi
5		Bandırma K. 2. Mülâzım-ı Sânî olup gönüllü olarak Yemen'e giden Mustafa Efendi
5		Bandırma K. 3. Mülâzım-ı Sânî Mustafa Efendi
5		Bandırma K. 4. Mülâzım-ı Sânî Kadri Efendi
240		
3		İrsâl edilen posta parası olup
237		

* * *

Muazzez kardeşlerimiz

Ahîren Türkistan'da vukūa gelen ve günlerce uzayan harekât-ı arziyyeden binlerce kardeşlerimizin melce'siz, aç ve bî-ilâc kalıp imdâd ve muâvenete muhtaç olduklarını muhterem *Sırâtımüstakīm*'in sütûnlarında müşâhede ettik. Hakīkaten bu hâl vicdânlarımızı, kalblerimizi parça parça etmiştir. Binâenaleyh bu âfet-zede kardeşlerimize muâvenet muktezâ-yı hamiyyet olduğundan burada (Brana'da) mevcûd ikinci ve dördüncü tabur zâbitân kardeşlerimiz alâ kadri'l-istitâa 463 kuruş i'tâ-yı iânede bulundular ve esâmîlerini müş'ir cedvel rabten takdîm kılındı. Şu az meblağ kış ve kıyâmette karlar ve yağmur altında perîşân kalan kar-

[1] Bölük anlamında "K" kısaltması kullanılmıştır.

deşlerimizin hiç olmaz ise bir ikisinin birkaç günlük zarûret ve sefâletine medâr olur ümîd-i kavîsindeyiz ve olmasını da Cenâb-ı Hak'dan temennî eyleriz.

Brana Askerî Kulübü
Hey'et-i İdâresi

40 kuruş Brana'da 71'nci Alay'da: Ahmed Şevki Bey Binbaşı- 10 Cafer Sadık Efendi Kâtib- 8 Şükrü Efendi Mülâzım-ı evvel- 20 Ahmed Hilmi Efendi Mülâzım-ı sânî- 20 İbrahim Âgâhî Efendi Mülâzım-ı evvel- 10 Hasan Basri Efendi Mülâzım-ı sânî- 20 Ali Efendi Yüzbaşı- 6 Refik Efendi Mülâzım-ı evvel- 5 Hüseyin Efendi Mülâzım-ı sânî- 5 Bilal Efendi Mülâzım-ı sânî- 20 Nureddin Efendi Yüzbaşı- 5 İbrahim Efendi Mülâzım-ı evvel- 4, 20 Hacı Tevfik Efendi İmâm -20 Salih Efendi Cerrâh- 4,20 Kazım Efendi Tüfenkçi- 18 Murad Efendi Yüzbaşı- 9 Ahmed Hamdi Efendi Kâtib- 9 Hüseyin Avni Efendi Yüzbaşı- 15 Muhtar Efendi Mülâzım-ı evvel- 4 Kâzım Efendi Mülâzım-ı sânî- 9 Cemil Efendi Mülâzım-ı sânî- 13,20 Nezîr Efendi Mülâzım-ı sânî- 30 Ahmed Hamdi Efendi Mülâzım-ı evvel- 20 Çerkes Kâmil Efendi Mülâzım-ı sânî- 10 Kâmil Efendi Mülâzım-ı sânî- 27 Hacı Ziya Efendi Eczâcı- 20,20 Ali Rıza Efendi İmâm- 9 Yahya Efendi Tüfenkçi- 5 Hüseyin Efendi Yüzbaşı musika- 2 Mehmed Ali Efendi Mülâzım-ı evvel musika- 6 Râşid Efendi Topçu Yüzbaşı- 20 Mehmed Ağa Mülâzım-ı evvel- 19 Ordulu Ali- 19,10 Bir sâhib-i mürüvvet tarafından

* * *

Beyefendiler

Bugün derste zâbitimiz târîhden bahseder iken Türkistan mevzû'-ı bahs oldu. İşte o zaman bundan bir mâha karîb Türkistan'da vukū' bulan harekât-ı arziyyeden bahs ederek binlerce kardeşlerimizin yersiz çıplak aç kaldıklarını anladır iken bizi me'yûsiyet istîlâ etti. Paydos borusu çalındı, derhal bölükte mevcûd arkadaşlarımız iâne cem'ine başladılar. Binâenaleyh lira yüz iki buçuk hesâbıyla 156 buçuk kuruş ile iâne i'tâ eden kardeşlerimizin esâmîsini müş'ir cedvel postaya teslîmen idârehânenize gönderiyoruz sizin de vesâtet etmenizi istirhâm ve Cenâb-ı Hakk'ın indinde kabûl olmasını temennî eyleriz, efendim.

71. Alay 4. Tabur 4. Bölük Çavuşu Konyalı **Mehmed**
Bölük emîni Bursalı **Hamid**
Onbaşı Bursalı **Halil**

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

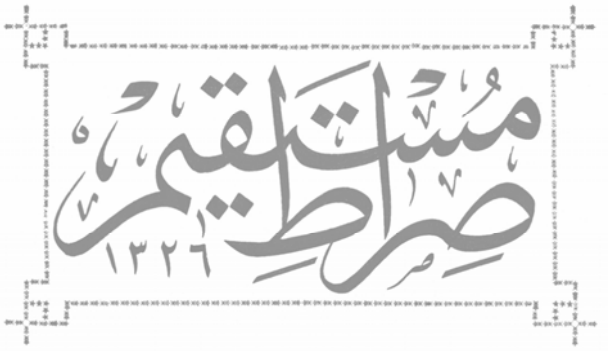

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

23 Mart 1911 21 Rebîülevvel Perşembe 10 Mart 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 133**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

25- [2] ﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

(Kitâb-ı azîzinde Cenâb-ı Hakk'ın âdet-i ilâhiyyesi terhîbe tergîbi ve vaîde va'di mukārin kılmak üzere câri olduğuna ve âyet-i sâbıkada kendilerine karşı hüccet ikāme olunmuşiken onu inkâr eden kâfirîn için i'dâd kılınan ikāb beyân buyurulmuş olmasına mebnî bu âyet-i kerîmede dahi lemeân eden nûr-ı hidâyeti pîşvâ ittihâz ederek îmân ile a'mâl-i sâlihanın beyni cem' eden zümrenin neş'e-i uhrâda nâil olacakları mükâfât-ı sermediyye-i ilâhiyye atfü'l-kıssa ale'l-kıssa sûretiyle beyân edilip şöyle buyuruluyor:) Îmân edip sâlihât işleyenleri de tebşîr et ki onlar için (neş'e-i bekāda eşcârı) altından cûlar revân olur cennât vardır. (Kasr u kâşâneleri cinân u riyâzı muhtevî Cennetü'l-firdevs, Cennet-i Adn, Cennetü'n-na'îm, Dâru'l-huld, Cennetü'l-me'vâ, Dâru's-selâm, İlliyyûn gibi müte'addid mahall-i naîm ve safâlar vardır). Onlar her ne zaman o cennâtın semerâtından bir rızk ile merzûk olsalar (lezzette tefâvüt-i azîm, sûrette teşâbüh-i belîğ bulmalarıyla fart-ı istiğrâb u ferahlarından nâşi) bu bizim evvelce (dâr-ı fenâda) merzûk olduğumuz şeydir derler. (Çünkü) o (merzûk oldukları şey dünyada iken merzûk oldukları şey ile lezzette mütefâvit ise de şeklen) müteşâbih olarak kendilerine getirildi. Onlar için orada (ayb u âfetten) bil-vücûh pâkîze zevceler de vardır. Ve (o cennât-ı lutf u safâdaki sürûr u tena'ümlar rehîn-i zevâl olmayarak onlar orada muhalled ü dâim)'dirler.

Tebşîr ile hitâb ya Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize veyahud verese-i enbiyâ oldukları için her asrın âlimine veyahud lisân-ı Arab'da ma'rûf olduğu üzere tebşîre muktedir her ferdedir. Beşâret haber-i sârre ıtlâk olunur. Haber-i sârre beşâret ıtlâkı zâhir-i cild-i insân demek olan beşerede sürûr izhâr eylediği içindir. Nefs mesrûr olunca dem, suyun ağaçda intişârı gibi, a'zâda intişâr eder de beşere-i vech inbisât eyler. Beşâret haber-i sârre ıtlâk olunduğu içindir ki fukahâ şöyle dediler: Bir kimse abîdine –her hanginiz bana oğlumun kudûmünü tebşîr ederse hürdür- deyip de onlar da kudûm-i veledi ayrı ayrı kendisine haber verdikleri zaman, içlerinden bunu ilk haber vereni ma'tûk olup diğerleri ma'tûk olmaz, çünkü sürûr evvelkisinin ihbârıyla hâsıl oldu. Fakat o kimse tebşîr yerinde ihbâr kelimesini kullanıp da cümlesi ayrı ayrı olarak kendine oğlunun kudûmünü haber verseler, cümlesi ihbâr-ı keyfiyyet etmiş oldukları cihetle hepsi âzâd olurlar – K[kef], K[kaf]. Bir kimse kölelerinin hürriyetini oğlunun kudûmünü tebşîre ta'lîk eylediği zaman cümlesi birlikte olarak bunu müjdelese, cümlesi muhbir-i sürûr olduklarından fukahânın ta'lîllerine nazaran hepsinin âzâd olmaları lâzım gelir – Ş. [3](فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ) gibi *Kur'ân-ı Kerîm*'de makām-ı inzârda vârid olan tebşîr tehekküme mahmûldür. "Tebâşîr-i subh" ta'bîri evâil-i ziyâ-yı subhdan kinâyedir – K[kef], K[kaf].

Sâlihât: Sâlihanın cem'idir. Sâliha lafzı hasene lafzı gibi sıfât-ı gālibedendir, yani bunlar haslet veyahud bu gibi müennes bir mevsûfun **[34]** sıfatları olduğu halde gitgide mev-

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/25.
[3] Âl-i İmrân, 3/21.

sûfları terk olunarak isim menzilesinde isti'mâlleri gālib olmuş sıfatlardandır. Sâliha: A'mâlden şer'in tesvîğ ve tahsîn eylediği amele ıtlâk olunur. Amelin îmân üzerine atfı, atf-ı müteâtıfeyn arasında teğāyürü iktizâ eylediği cihetle, îmân ve amelin teğāyürüne delâlet eylediği gibi âyet-i kerîmede tebşîr kılınan eltâf u in'âmâta istihkākın medârı îmân ve amelin mecmû'u olduğunu da müş'irdir, çünkü tahkīk ve tasdîkten ibâret bulunan îmân esâs olup amel-i sâlih onun üzerine inşâ edilmiş binâ mesâbesindedir, temel üzerine binâ çıkılmayınca ondan bir nef' hâsıl olmaz – K[kaf], Ş.

Cennât, cennetin cem'idir. Cennet: Cimin fethiyle, hurma ve sâir eşcârı müştemil bahçeye denir – *Terceme-i Kāmûs*. Dâr-ı sevâb ve mükâfâtta gayr-ı kābil-i tavsîf kasırlar kâşâneler olduğu halde ona cennet ve hadîka tesmiye edilmesi, ravza ve hadîka o dâr-ı sevâbın menât-ı na'îmi ve azîm penâgâhı olduğu içindir. Cem' ve nekre olarak îrâd buyurulması ise birçok riyâz ve hadâiki müştemil olduğuna ve her birinde a'mâlin ve ashâb-ı a'mâlin tefâvütüne göre merâtib ve derecât-ı mütefâvite bulunduğuna mebnîdir. İbn-i Abbas radıyallahu anhümâ hazretleri zikr ettiği üzere cennet yedidir: Cennetü'l-Firdevs, Cennet-i Adn, Cennetü'n-na'îm, Dâru'l-huld, Cennetü'l-me'vâ, Dâru's-selâm, İlliyyûn.

(وَأُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا) cümle-i şerîfesi mâ-kabline ta'lîl olarak tezyîl edilmiştir.

Tenbîh

Bu ve emsâli âyât-ı kerîmeden murâd, a'mâl-i sâliha işleyenlerin nezd-i celîl-i ilâhîde nâil olacakları eltâf u in'âmâtı fehm ü idrâkçe ezhânımıza takrîb için bizce bu dâr-ı fenâda lezîz ü nefîs ve müştehâ bildiğimiz şeyler ile tasvîr ve temsîldir; Yoksa dâr-ı huld ü bekānın na'îm ve safâsı bu dâr-ı kevn ü fesâdın aynı ezvâk ü lezzâtı demek değildir. Dâr-ı sevâbın metâim ve menâkihi ve sâir ahvâli yalnız bazı sıfât ve i'tibârâtında nezâir-i dünyeviyyesine müşârik olduğundan istiâre ve temsîl tarîkıyla olarak onların isimleriyle tesmiye edilmiştir. İbn-i Abbas radıyallahu anhümâ hazretlerinden mervîdir ki cennette et'ime-i dünyanın isimlerinden başka bir şey yoktur. Na'îm-i sermedî na'îm-i fânîye tamâmı tamâmına müşârik değildir ki levâzım ve havâsda tesâvîleri lâzım gelsin ve âlem-i ebedîdeki na'îmin fâidesi dünyadaki na'îmin aynı fâidesi olmak îcâb eylesin. Şu halde bazı mütefelsifîn ve tabî'iyûnun bu nazm-ı celîl ile emsâli âyât-ı kerîme hakkında: Mat'umun fâidesi tegazzî ve def'-i zarar-ı cû'dur ve menkûhun fâidesi tevâlüd ve hıfz-ı nev'dir, bu fevâid ise dâr-ı sevâbda müstağnâ-anhdır; binâenaleyh dâr-ı na'îm-i âhirette ekl ü şürb ve menâkih gibi ahvâl doğru olamaz diye îrâd eyledikleri ta'n u kadh mezâyâ-yı âyât-ı celîleyi adem-i idrâkten inbi'âs eylemiş bir kusûr ve nakīsadır – K[kaf], Ş.

Bir de Şeyh Muhammed Abduh merhûmun tefsîrine mürâcaat edelim. Bakalım ne çeşm-i irfân ile kavl-i şerîfinde âyet-i kerîmeye[1] nigeh-endâz oluyor. Müşârun-ileyh diyor: (وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا) îmânın tealluk eylediği şeyin ne olduğu zikr edilmemesi, muhâtabın nezdinde müteallak-ı îmân ma'lûm olduğu içindir ki o da Cenâb-ı Bârî; sıfât-ı aliyyesi, vahiy, vahyi getirenler; ba's ve cezâdır. Bu şeyler enbiyâ-i izâm aleyhimü's-salâtü ve's-selâm hazerâtının nâsı da'vet eylediklerı asıllardır; onları bu husûsâtta tasdîk edenler mü'min olur ve kendilerini bu husûsâta tâbi' olan tafsîlde de tasdîk eder. İmânın tahkīkinde yakīn lâzımdır. Yakīn ise nâ-kābil-i şekk ü irtiyâb bulunan bürhân-ı kat'î ile hâsıl olur ancak. Ulûhiyet ve nübüvvete irşâd sem'î olsa da onlar üzerine kāim olan bürhânın aklî olması lâzımdır. Mü'minler ve onlar için i'dâd kılınan şeyler zikrolunduğu halde mü'menün-bih zikr edilmeksizin îmânın mutlak olarak zikr olunması *Kur'ân*'da tarz-ı ma'rûfdur; zirâ dediğimiz gibi müteallak-ı îmân sâmi'în için ma'lûmdur ki o da îmân etmeyenlere nisbet ile nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kendilerini icmâlen da'vet eylediği asıllardır, mü'minler ise bu asılları tafsîl ale't-tafsîl olarak bilirler.

Beşârete şâyân olan mü'minler (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) kavl-i şerîfi ile tavsîf olunuyorlar ve birçok âyetlerde olduğu gibi burada dahi a'mâl-i sâlihanın nelerden ibâret olduğu beyân edilmeksizin mutlak olarak zikr ediliyor. Zirâ amel-i sâlih nâs indinde icmâlen ma'rûfdur, bu mikdâr ma'rûfiyet ise amel-i sâlihe tergībde ve onu levâzım-ı îmândan addeylemekte kâfidir. Cenâb-ı Hak a'mâl-i sâlihayı [2](لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ...الخ) kavl-i şerîfi, Sûre-i Mü'minûn'un evvel ve âhirindeki âyetler, Sûre-i Maâric'in âyetleri ve sâir âyât gibi birçok âyetlerde ber-tafsîl beyân buyurmuştur. Zât-ı Ecell-i A'lâ hazretleri nâsın derûnlarına hayır ve şerrin beynini temyîz edecek kuvveti îdâ' etmiş olduğundan amel-i sâlih inde'n-nâs ma'rûfdur demiş oluyor. Lâkin bazı nâs nefsine târî olarak kendini i'tidâl-i fıtrîden ihrâc eden inhirâf sebebiyle dûçâr-ı dalâl oluyor da onun dalâliyle başkaları da girîve-i dalâle düşüyorlar. Derken salâh ile fesâdı ve hayır ile şerri ma'rifette asıl hidâyet-i fıtriyye mîzân olacak iken bu gümrâhların dalâletlerinden neş'et eden tekālîd ve âdât onlara göre mîzân oluyor. Bunun için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz (كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ اوْ يُنَصِّرَانِهِ او يُمَجِّسَانِهِ) buyurmuştur. Yani insan tabîatına terk olundukta takālîd ve âdâttan ba'îd oldukça elbette hakka ihtidâ eder demektir. Bazı ümmetlerde fesâd-ı tabâ'i ve inhirâf-ı fıtrat ol derecceye vâsıl olmuştur ki bundan dolayı tavr-ı beşerden hemen hemen hurûc etmişlerdir: Berâhime fesâhat-perdâzânı ve bazı kefere-i Arab gibi ki bunlar hayır ancak lezzette ve şer ancak elemdedir diye zu'm eylediklerinden kendilerine göre saâdet ve kemâl âlâm-ı bedeniyyeden ba'îd olmakta ve şehevât-ı hissiyye ile temettu' eylemektedir. Rûh ve aklın kemâlinden mahrûm bulunan bu gibi hastagân-ı kulûbün hâl ve şânı, **[35]** safrası galebe edip de tatlı kendisine acı gelen kimsenin hâl ve şânına benzer. Öyle hastalar da vardır ki hâl-i sıhhat ve i'tidâlde iştihâ etmediği şeye tavr-ı nekāhette iştihâsı olur. Aşerdikleri zaman hâmiller de böyledir.

---

[1] Metinde (آیت قول شریفنده کریمه یه) şeklinde yazılmıştır.

[2] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâiz, 92.

يرى الجبناء ان الجبن حزم

و تلك خديعة الطبع اللئيم

Hayır ile şer, salâh ile fesâd, hak ile bâtıl, fazîlet ile rezîle; bunların hepsi fi'l-cümle ma'rûfdur, hatta eşrâr nezdinde bile ma'rûfdur. Onun içindir ki bunlar da hayır ve salâhı, hak ve fazîleti iddiâ ederler. Şu halde a'mâl-i sâlihâtın mutlak olarak zikr olunması onlara göre de mübhem ve anlaşılmaz bir hitâb değildir. Sâlihler ile fâsıkların, muhikler ile mubtillerin beynini temyîz eden emârât ve delâil zikr olunmuşiken bu husûsda tafsîle ancak mu'tellü'l-fıtarât olan kimseler muhtaç olur. Bunun içindir ki ânifen bazılarına işâret eylediğimiz âyât-ı beyân u tafsîl şeref-nüzûl eyledi ve bununla ağbiyânın telbîsi ve cühelânın i'tizârı münkatı' olduğu cihetle şu beşârete şâyân olanlar îmân ile amel-i sâlihin beynini cem' edenlerdir demek hakîk ve cedîr oldu o amel-i sâlih ki fıtrat-ı selîme ona irşâd eder ve Kitâb-ı Azîz de onun tahdîd ve ta'rîfine hidâyet eyler.

Beşâret (اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ) kavl-i şerîfi ile beyân buyurulandır. Cennet ve cennât lafzı pek çok kere nâr mukābelesinde vürûd etmiştir. Cennet bostan demektir. Cennet ve nâr ile murâd yalnız mefhûm-ı luğavîleri değildir. Cennet dâr-ı ebrâr u müttekīn, nâr dâr-ı füccâr u fâsıkīndir. Biz cennet ve nâra gayben îmân ederiz de onların ne hakīkat-i hâllerinden bahs eyler ne de onlar hakkındaki nusûs-ı kat'iyye üzerine bir şey ziyâde ederiz, zirâ âlem-i gaybda kıyâs cereyân etmez.

Cenâb-ı akdes-i kibriyânın cennâtı tavsîf eylediği evsâfdan biri de (تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ) kavl-i şerîfidir. Besâtînin hayatı enhâr ile olduğundan bu tavsîfdeki münâsebet zâhirdir. Dâr-ı na'îm alâ sebîli't-teşbîh cennet ve cennât tesmiye edilmiş de enhâr da o teşbîhe terşîh olarak mı zikr olunmuş, yoksa dâr-ı naîm hadâik ve riyâzı müştemil bulunduğu cihetle küllü ba'zın ismiyle tesmiye kabîlinden olarak mı ona cennet denilmiş bunu halle idrâk-i beşer pervâz edemeyeceğinden –Allahu a'lem bi-murâdihî– der dururuz.

Sekene-i cennâtın o cennâttaki şuûnundan olmak üzere (كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا) buyurulmuştur. Burada (min) kelimesi ma'a't-teb'îz ibtidâ içindir, yani onlar her ne zaman cennâtın bazı esmârından olarak bir rızık ile merzûk olsalar demektir. (قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ) kavl-i şerîfi de ehl-i cennâtın bu rızık dünyada iken îmân ile amel-i sâliha mükâfâten bize va'd olunan şeydir dediklerini hikâyeden ibârettir. Hülâsa onlar her ne zaman cennâtın bazı esmârından bir rızık ile merzûk olsalar bu rızık îmân ile amel-i sâliha mükâfâten bize dünyada iken va'd olunan şeydir diyeceklerdir. Şu halde ehl-i cennâtın sözlerini hâkî bulunan bu kavl-i şerîf وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ)[1] nazm-ı celîli gibidir. Celaleddin-i Süyûtî ile diğer müfessirîn zâhib oldular ki bu kavl-i şerîfin ma'nâsı semerât-ı âhireti semerât-ı dünyaya teşbîhdir. Zira semerât-ı âhiret taamda semerât-ı dünyaya fâik ise de levn ve şekil ile râyihada onun gibidir. Bu tefsîre göre (وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا) kavl-i şerîfi güftâr-ı ehl-i cennâtın sebebini beyân olur, yani bunların öyle söylemeleri kendilerine dünya ve âhirette ihsân olunan rızıkların biri birine müşâbih olmasından neş'et eylediğini göstermek için îrâd edilmiştir. Bu tefsîre göre muhassal-ı kelâm şu oluyor ki sükkân-ı cennâta rızk-ı cennet verildiği zaman teşâbüh-i vâki' iştibâhlarını mûcib olmağla bu rızık aynı rızk-ı dünya olup dünyada iken kendilerine va'd edilen şeydir diye hükme müsâraat edecekler ve fakat rızk-ı dünya ile rızk-ı cennetin lezzetleri arasında fark-ı azîm bulunduğundan rızk-ı cenneti tattıktan sonra bu farkı anlayacaklardır. Halbuki (كلما) ile ta'bîr bu tefsîre münâfîdir; zira iştibâh ancak birinci defa olur, sonraları rızk-ı dünya ile rızk-ı cennet arasındaki farkı anlamış olacaklarından artık iştibâh zâil olur da rızk-ı cennetin tekerrüründe bu ötekinin aynıdır diye hükmetmek mümkün olmaz; bir nevi' esmârın efrâdına nisbet ile böyle bir hükmün mümkün olacağı ferd-i evvelde sebk eden tecrübe iledir ve diğer envâ'-i esmâra nisbet ile böyle bir hükmün mümkün olmayacağı envâ'-ı sâireyi nev'-i evvele kıyâs iledir. Celâl'in zâhib olduğu keyfiyet ma'nâca da belâgata münâfîdir, zira dünya ve âhiret rızıkları elvân ve revâıhda biri birine müşâbih olup aralarındaki ihtilâfın ta'ma münhasır olmasında o kadar büyük bir teşvîk ü tergīb yoktur, çünkü lezzet tenakküldedir. Evet… etvâr-ı cennet etvâr-ı dünyaya muhâlifdir, lâkin nâsı şevklendirmek ancak bildikleri ve i'tiyâd ve ülfet ettikleri şeylere göre olur. Biz biliriz ki dünyada ekl bünyeyi inhilâlden hıfz içindir. Dâr-ı huld ü bekāda ise inhilâl yoktur; şu halde *Kur'ân* ve hadîsde vürûd eylediği üzere orada vâki' ekl ü şürbün diğer bir hikmete mübtenî olması lâzım gelir ki ahvâl-i âlem-i gaybdan olduğu cihetle biz o hikmete vâkıf değiliz, biz ancak *Kur'ân* ve hadîsde vürûd eden şeye îmân edip o şeyin hakīkat ve hikmetini Allahü teâlâ hazretlerine tefvîz eyleriz. *Kur'ân* ve hadîsde vürûd eden umûrdan biri de rızk-ı cennetin lezzât-ı dünyadan a'lâ ve enfes bir lezzet olmasıdır.

Bazı müfessirîn bizim evvelce dediğimiz şeye zâhib olarak dediler ki o rızık sükkân-ı cennâtın dünyada iken amellerine mükâfâten kendilerine va'd olunan şeyin aynıdır; imdi onlar her ne zaman ondan bir semere ile merzûk olsalar, böyle bir mükâfâtı bulunan amele kendilerini muvaffak ettiğinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükür olarak va'd-i ilâhîyi yâd ederler. Nitekim ânifen zikr eylediğimiz (وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ) âyeti de bu ma'nâyı ifâde eder. Şu halde güftâr-ı sükkân-ı cennât mev'ûdün-bihin mev'ûdun-aleyhe irtibâtı **[36]** kabîlindendir. Güya ki a'mâl aynı mükâfâttır.[2] (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) Ehl-i cennâtın tahkiye olunan sözlerinden sonra vârid olan (وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا) kavl-i şerîfi o sözün tazammun eylediği ma'nâyı te'kîd ve takrîrdir ve râcih olan vech de budur.

[3](وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ) buyuruluyor ki o zevcât envâ'-ı tathîrden her bir nevi' ile tathîr edildiklerinden onlarda hiçbir âfet ü ayb u kusûr yoktur demektir. Nisâ-i cennât mü'minât-ı sâlihâttandır, ve *Kur'ân*'da hûr-ı în ile ma'rûfe

[1] Zümer, 39/74.

[2] Zilzal, 99/7-8.

[3] Bakara, 2/25.

olanlar bunlardır. Âhirette zevcât ile sohbet âhiretin sâir şuûn-ı gaybiyyesi gibidir; biz o şuûndan Allahü teâlânın haber verdiğine îmân edip ne ondan ziyâde ve noksân bir şey söyler ne onun keyfiyetinden bahs eyleriz. Sebk ettiği üzere biz ancak bil-icmâl şunu biliriz ki etvâr-ı hayât-ı âhiret etvâr-ı hayât-ı dünyadan a'lâ ve ekmeldir. Şu da bizce ma'-lûmdur ki dünyada zevcâtın musâhabet-i zevciyye-i mahsûsa ile olan lezzetindeki hikmet tenâsül ve nümüvv-i nev'dir; halbuki âhirette tenâsül bulunduğuna dâir bir şey vürûd ey-lemediğinden oradaki musâhabet-i zevciyyenin lezzeti daha âlî ve hikmeti daha refi' u sâmî olmak lâzım gelir; rızk-ı cennet bahsinde güzâr ettiği vech ile biz âhirette musâha-bet-i zevciyye vukū'una îmân eder ve fakat mâhiyet ve ha-kîkatinden bahs etmeyiz.

(وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) buyurulmuştur ki ne ehl-i cennât o cennâttan hurûc ederler, ne o cennât onlarla fenâ-pezîr olur da onun zevâliyle bunlar da zâil olurlar demektir; o cennât nihâyetsiz bir hayât-ı ebediyyedir. Hemen Cenâb-ı Hak bizi güzîdegân-ı ehl-i cennât edecek ulûm-ı sahîha ve a'mâl-i sâlihaya muvaffak eylesin, o ulûm-ı sahîha ve a'mâl-i sâliha ki rûhlar onunla i'tilâ eyler ve o fevz ü felâha onunla isti'dâd hâsıl ederler.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

Hâşiye:

Nüsha-i sâlifede bazı takdîm ve te'hîr ile beraber daha bir takım ufak tefek tertîb sehivleri vukū' bulmuşsa da sibâk u siyâk ile anlaşıldığından tashîha lüzûm görülmemiştir.

E[elif]. H[ha].

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH LİL-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

115- Hadîs-i Şerîf

عن ابن عباس رضى الله عنهما أنه توضأ فغسل وجهه، أخذ غرفة من ماء، فمضمض(1) بها واستنشق، ثم أخذ غرفة من ماء(2) فجعل بها هكذا، أضافها إلى يده الأخرى، فغسل بها(3) وجهه. ثم أخذ غرفة من ماء، فغسل بها يده اليمنى. ثم أخذ غرفة من ماء، فغسل بها يده اليسرى. ثم مسح برأسه. ثم أخذ غرفة من ماء، فرش على رجله اليمنى حتى غسلها. ثم أخذ غرفة أخرى، فغسل بها يعنى رجله اليسرى.(4) ثم قال: هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم(5) يتوضأ(6).

1) Diğer rivâyette (فمضمض). 2) Bazı rivâyâtta (من ماء) kaydı yoktur. 3) Bazı rivâyâtta (بهما). 4) Diğer rivâyette (فغسل بها رجله يعنى اليسرى). 5) Diğer rivâyette (رأيت النبي صلى الله عليه وسلم). 6) Diğer rivâyette (توضأ).

115- Tercüme

(Abdullah) bin Abbas radiyallahu anhümâdan rivâyet olunuyor ki (bir defa) abdest aldı. Şöyle ki yüzünü yıkadı. Bir avuç su alıp ağzını çalkaladı ve burnuna çekti. Sonra bir avuç su alıp onunla ve şöylece diğer avucuna (da) koyup yüzünü yıkadı. Sonra bir avuç su alıp sağ elini (yani kolunu) yıkadı. Yine bir avuç su alıp sol eline (yani kolunu) yıkadı. Sonra başını mesh etti. Sonra bir avuç su alıp sağ ayağına ta yıkayıncaya kadar döktü. Yine bir avuç su alıp ayağını yani sol ayağını yıkadı. Ondan sonra: "Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm, böyle abdest alıyordu" dedi.

116- Hadîs-i Şerîf

عن انس رضى الله عنه قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل الخلاء(1) قال: «اللهم إني أعوذ بك من الخبث والخبائث.»

1) Yine *Buhârî*'nin tetimme-i hadîsdeki diğer rivâyete nazaran (اذا اتى الخلاء) kezâlik yine oradaki diğer rivâyetine göre yalnız (اذا دخل), bir diğerinde de (اذا اراد ان يدخل الخلاء):

116- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radıyallahu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem helâya girdiği zaman: (اللهم إني أعوذ بك من الخبث والخبائث)* diye du'â buyururdu.

[37] 117- Hadîs-i Şerîf

عن ابن عباس رضى الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الخلاء: قال فوضعت له وضوأ. فقال: «من وضع هذا فأخبر. فقال(1) اللهم فقهه في الدين.»

1) Diğer rivâyette yalnız (قال).

117- Tercüme

(Abdullah) bin Abbas radıyallahu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) helâya girdi. Kendisine yıkanacak su (götürüp) bıraktım. "Bunu (buraya) kim koydu?" diye sordu. Haber verdiler. "İlâhî! Onun dindeki anlayışını artır" diye duâ buyurdu.

118- Hadîs-i Şerîf

عن أبي أيوب الأنصاري رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم «إذا أتى أحدكم الغائط، فلا يستقبل القبلة ولا يولها ظهره، شرقوا أو غربوا.»

118- Tercüme

Ebû Eyyûb-i Ensârî radıyallahu anhdan Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor.

Biriniz (kazâ-yı hâcet) için çukur üstüne geldiğinde kıbleyi ne karşılasın ne arkasını ona versin (Medine'nin) şarkına veya garbına doğru dönünüz.

* Dua-yı şerîfin tercemesi: "İlâhî pislikden ve pis şeylerden sana sığınırım." E[elif], H[he]. Va'llahu a'lem.

119- Hadîs-i Şerîf

عن عبد الله بن عمر رضى الله عنهما قال: إن ناسا يقولون إذا قعدت على حاجتك فلا تستقبل القبلة ولا بيت المقدس. لقد ارتقيت(1) يوما(2) على ظهر بيت لنا، فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم على لبنتين، مستقبلا بيت المقدس لحاجته.

1) Bazı rivâyâtta (لقد رقيت). 2) Bir rivâyette (يوما) yoktur.

119- Tercüme

Abdullah bin Ömer radıyallahu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor.

Bazı kimseler: "(Kazâ-yı) hâcete oturduğun zaman ne kıbleyi, ne de Beytü'l-Makdis'i karşılama" diyorlar. Ben (ise) bir gün bizim evin damı üstüne çıkmıştım. Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin (kazâ-yı) hâcet için Beytü'l-Makdis'e karşı iki kerpiç üzerinde oturduğunu (gözümle) gördüm.

120- Hadîs-i Şerîf

عن عائشة رضى الله عنها أن أزواج النبي صلى الله عليه وسلم كن يخرجن بالليل إذا تبرزن إلى المناصع وهو صعيد أفيح فكان عمر يقول للنبي صلى الله عليه وسلم: احجب نساءك، فلم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل. فخرجت سودة بنت زمعة، زوج النبي صلى الله عليه وسلم، ليلة من الليالي عشاء، وكانت امرأة طويلة، فناداها عمر: ألا قد عرفناك يا سودة، حرصا على أن ينزل(1) الحجاب، فأنزل الله عز وجل الحجاب(2).

1) Binâ-i meçhûl üzredir. Binâ-i ma'lum ile de rivâyet olunmuştur. 2) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (عز وجل) ziyâdesi yoktur. Bir rivâyette (فانزل الله آية الحجاب), diğer bir takımında ise (فانزل الله تعالى آية الحجاب).

120- Tercüme

Âişe radıyallahu anhâdan rivâyet olunuyor ki Nebiyy-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellemin zevcât-ı (tâhirât)ı geceleyin kazâ-yı hâcete çıktıklarında (Medine'nin kenarında kâin) Menâsı' (nâm mahall)e kadar giderlerdi. (Menâsı' denilen yer ise) açık bir yerdir. Ömer (radıyallahu anh) Nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve selleme: "Kadınlarını kapa" derdi de Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem dinlemezdi. (Nihâyet) ümmehât-ı mü'minînden Sevde bint-i Zem'a bir gece yatsı zamanı çıktı. (Sevde radıyallahu anhâ) uzun boylu bir hatun idi. Ömer hicâb (yani tesettür-i nisvân) emrinin nâzil olmasına o kadar harîs idi ki ona: "Yâ Sevde! Bilmiş ol ki biz seni tanıdık" diye bağırdı. Bundan sonra Allahü teâlâ hicâb (âyeti)ni inzâl etti.

121- Hadîs-i Şerîf

عن أنس رضى الله عنه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم «إذا خرج لحاجة أجيء أنا وغلام(1) معنا إداوة من ماء وفى رواية من ماء وعنزة يستنجى بالماء(2).»

1) Bir rivâyette (اجئ فاتبعه وانا غلام). 2) Bu ikinci rivâyeti mü'ellif *Buhârî*'nin biraz daha aşağıda tekerrür eden ve zikrinden sarf-ı nazar edilen hadîsinden iktibâs etmiştir.

121- Tercüme

Enes bin Mâlik radıyallahu anhın "Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcete çıktığı zaman bir çocukla beraber yanımızda bir su matarası olduğu halde (hizmet için) gelirdik" dediği rivâyet olunuyor.

Enes radıyallahu anhın: "…. yanımızda bir su matarası ile bir harbe olduğu hâlde…" dediği de rivâyet olunuyor ki su ile istincâ buyurduğunu anlatmak istiyor.

[38] **122- Hadîs-i Şerîf**

بن أبي قتادة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا شرب أحدكم فلا يتنفس في الإناء، وإذا أتى الخلاء فلا يمس ذكره بيمينه ولا يتمسح بيمينه»

122- Tercüme

Ebû Katâde radıyallahu anhdan Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

İçinizden biri bir şey içdiğinde kabın içine hohlamasın, helâya gittiğinde zekerine sağ eliyle dokunmasın, sağ eliyle de silinmesin (yani istincâ etmesin)

123- Hadîs-i Şerîf

عن أبي هريرة رضى الله عنه قال: اتبعت النبي صلى الله عليه وسلم، وخرج لحاجته، فكان(1) لا يلتفت، فدنوت منه(2) فقال: «ابغني(3) أحجارا أستنفض بها -أو نحوه(4)- ولا تأتني(5) بعظم، ولا روث. فأتيته بأحجار بطرف ثيابي، فوضعتها(6) إلى جنبه، وأعرضت(7) عنه، فلما قضى أتبعه بهن.»

1) Bir rivâyette (وكان). 2) Bir rivâyette (فدنوت منه لاستأنس فقال من هذا فقلت ابو هريرة). 3) Sülâsîden de, if'âlden de mervîdir, bir rivâyette (أبغ لى) diğerinde de (ائتنى) vârid olmuştur. 4) Bu şek ve tereddüd Ebû Hüreyre'den değil, râvîlerdendir. 5) Bir rivâyette (ولاتأتينى), diğerinde ise (ولاتأنى). 6) Bir rivâyette (فوضعها). 7) Bir rivâyette (واعترضت).

123- Tercüme

Ebû Hüreyre radıyallahu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir kere) Nebiyy-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcet için çıktığında arkasından gittim. Arkasına dönüp bakmak âdeti değil idi. Kendisine yaklaştım. "İstinfâz (yani istincâ) için bana taş ara" yahud buna benzer bir söz söyledi. "(Şu kadar ki) bana ne kemik ne fışkı getirme" buyurdu. Eteğimin içinde birkaç taş getirip yanına koydum ve yanından savuşdum. (Hâcetini) kazâ ettiği zaman onları kullandı.

Ahmed Naim

HUTBE

الحمد الله الواصل الحمد بالنعم. والنعم بالشكر. نحمده على الائه. كما نحمده على بلائه. ونستعينه على هذه النفوس البطاء ونستغفره مما احاط به علمه واحصاه كتابه. ونؤمن به ايمان من عاين الغيوب ووقف على

الموعود. ونشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له ان محمدا عبده ورسوله ارسله داعيا الى الحق وشاهدا على الخلق عليه افضل الصلاة والسلام على آله واصحابه الذين جاهدوا فى الله حق جهاده فتحوا البلاد واصلحوا العباد اللهم وفقنا للاقتداء بهم يا رب العالمين "ايها الناس" ان من استنصح. لله وفق و من اتخذ قوله دليلا هدى للتى هى اقوم انى احذركم ونفسى هذه المنزلة فليتنفع امرء بنفسه فانما البصير من سمع فتفكر ونظر فأبصر وانتفع بالعبر ثم سلك جددا واضحًا يتخبب فيه الصرعة فى المهاوى والضلال فى المغاوى ولايعين على نفسه الغواة بتعسف فى حق او تحريف فى نطق او تخوف من صدق "فأفق ايها السامع" من سكرتك. واستيقظ من غفلتك واختصر من عجلتك وانعم الفكر فيما جاء ك على لسان النبى الامى صلى الله عليه وآله وسلم مما لابد منه ولا محيض عنه وخالف من خالف ذلك الى غيره ودعه ومارضى لنفسه وضع فخرك واحطط كبرك واذكر قدرك فأن عليه ممراء و كما تدين تدان وكما تزرع تحصد وكما قدمت اليوم تقدم عليه غدا فأمهد لقدمك و قدم ليومك فاحذر الحذر ايها المستمع والجد الجد "ايها الغافل" ولا ينبئك مثل خبير "ايها الاخوان" ان من غرائم الله فى الذكر الحكيم التى عليها يثيب ويعاقب ولها يرضى ويسخط انه لاينفع عبدا وان اجهد نفسه واخلص فعله ان يخرج من الدنيا لاقيا ربه بخصلة من هذه الخصال لم يتب منها ان يشرك بالله فيما افترض عليه من عبادته اويشفى غيظه بهلاك نفس اويقر بأمر فعله غيره اويستنجح حاجة الى الناس باظهار بدعة فى دينه اويلقى الناس بوجهين اويمتنى فهم بلسانين "ايها الناس" ان البهائم همها بطونها وان السباع همها العدوان على غيرها وان النساء همهن زينة الحياة الدنيا والفساد فيها ان المؤمنين مستكينون "ان المؤمنين مشفقون ان المؤمنين خائفون" عن انس عن النبى صلى الله عليه وسلم قال قال «يسروا ولاتعسروا وبشروا ولا تنفروا»[1] و عن جرير بن عبدالله قال بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم على اقام الصلاة وايتاء الزكاة والنصح لكل مسلم.

Ali Şeyhü'l-Arab

Sırâtımüstakīm Risâle-i Mu'teberesi Vâsıtasıyla

BURSA MEB'ÛSU MUHTEREM TÂHİR BEYEFENDİ'YE

Geçen gece bir bezm-i irfânda idim. *Müslüman* nâmıyla neşr olunan kitab hakkında rüfekādan biri serd-i mütâlaaya ve ibzâl-i takdîrâta başladı. Bizleri o kitabdan birer kıt'a edinmeye da'vet etti. Ertesi günü Bâbıâlî Caddesi'nde Kitabcı Hilmi Efendi'nin kütübhânesine bil-mürâcaa on kuruş vererek bir kıt'asını iştirâ eyledim. Birkaç günler mütâlaasıyla meşgūl oldum. Bârekallâh bunun müellif-i muhteremine. Çünkü ilm-i hâl tarzında yazılan âsârın **[39]** en birincisi bu kitabdır. Müslümanlığın siyasî, dinî, ictimâî ne gibi hakâyıkı ihtivâ eylediği îcâb-ı zamana göre gāyet açık bir lisân ile yazılmış. Müellifi İstanbul Askerî İ'dâdîsi muallimlerinden Nikşikli Yüzbaşı Vahyî Efendi isminde biri olup şâkirdlerinizden imiş. Maat-teessüf bu zât ile henüz şeref-yâb olamadım. Şu te'lif-i güzîn münâsebetiyle alenen arz-ı şükrâna müsâraat etmeyi doğrusu vecîbe-i zimmet addeyledim.

Elimizdeki ilm-i hâl kitablarının kimi pek mufassal, kimi pek muhtasar olmakla beraber bir kısmının ibâre aralarında (ve dahi) (pes) (kaçan) gibi bir takım elfâz-ı atîkadan başka avâmın anlayamayacağı birçok ta'bîrât-ı mübheme mevcûd olduğundan umûmen istifâde gayr-ı mümkindi. *Müslüman* zamanımızın ihtiyâcât ve îcâbâtına göre pek iyi düşünülerek yazılmış bir eser olması hasebiyle bundan her müslim ve müslime birer tane edinmelidir, fikrindeyim. Evlâd-ı vatan bunu okumalı dinimizin maâliyâtına ciddî bir vukūf hâsıl etmelidir. Bunun mündericâtına husûl-i ıttılâ' müstelzim-i saâdet-i dâreyndir.

Âferîn: – O hazret-i Vahyî'ye ki bu güzel eseriyle âlem-i İslâmiyet'e pek mühim bir yâdigâr bırakmış oluyor. Her halde rûh-ı pâk-ı cenâb-ı Seyyidü'l-kevneyn ondan hoşnûd olmuştur hiç şübhe etmem.

Zât-ı âlînize de arz-ı şükrân olunur ki zamanımızın ihtiyâcını düşünecek ve ona göre arz-ı hizmet edecek böyle gayretli zâtları yetiştirdiniz.

Hülâsa-i kelâm bu eser-i güzîni pek takdîr ettim. Gönlüm onu ister ki erbâb-ı îmân bunun ta'mîm-i intişârına çalışsın. Hazret-i Vahyî ne kadar mahviyet-perverdir. Eserini gazetelerle olsun i'lân etmekten bile çekinmiş zira öyle bir i'lâna tesâdüf etmedim.

Me'mûrîn-i rüsûmiyyeden
Hüseyin Vassâf

Sırâtımüstakīm Vâsıtasıyla

EDÎB-İ MUHTEREM MİDHAT CEMAL BEYEFENDİ'YE

Edîb-i irfân-perver!

Sırâtımüstakīm, Donanma Mecmuası gibi nefâis-i âsârda enâfis-i âsâr-ı edebiyyelerini okuyarak meftûn-ı belâğat ve meczûb-ı nezâhetleri olmaktayım. Şu ufacık mektûbumda zât-ı âlî-i edîbânelerinden iki zemîn üzerine iki manzûme-i muhallede ihsân buyurulmasını –afvınıza iğtirâren- istirhâm ederim.

Bunlardan biri- seyf ve kalem- tarzında: "Ordu, donanmanın ehemmiyet ve millet, vatanımıza îfâ ettikleri ve edecekleri hidemât i'tibârıyla müfâharesi, diğeri yine aynı tarz ve uslûbda "Girid"in Harbiye Nâzır-ı âlîsi Mahmud Şevket Paşa hazretlerinden istişfâ' ve istimdâdı ve müşârun-ileyhin verecekleri ecvibe-i gazanferâne ve kahramânânesi olacaktır.

Birincisini *Donanma*'nın on ikinci mecmûasında, ikincisini de *Sırâtımüstakīm*'de okumak son emel ve istirhâmımdır, efendim.

Samsun İ'dâdîsi muallimlerinden
Hasan Ruhi

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 11.

TÜRKİSTAN

Bir dul kadın yavrusunu almış kaçar dağlara;
Bir sakat kız "babam!" diye inleyerek sürünür
Hep yıkılmış, yıkılmakta; uzaklardan görünür
Türk ocağı, anayurdu, benzer iken bağlara
Bakın şimdi nasıl olmuş? Hep ocaklar bir mezâr,
Hep evleri bir harâbe, sokaklardan geçilmez;
Hep yaralı, ezilmişler, sağlam kimdir seçilmez?!
Cenk artığı askerlere benzedilse yeri var..
Sağlamları bulunsa da yaralanmış içinden
Ya dul kalmış bir kadındır, ya anasız bir çocuk;
Bir dağ gibi oğlu gidip kendi kalan daha çok!
Din kardeşi! Yardım etmek sana bana farz iken
Ne dursun? Aç, susuzdur zavallılar; yuvasız,
Kar altında inliyorlar yakacaksız, parasız!

13 Şubat sene 1326
İshak Re'fet

CAVA MÜSLÜMANLARI AHVÂLİNDEN

– 3 –

Hüseyin Efendi Çajavingrat'ın kitabı, yerli me'hazlerden alınıp yazılmıştır. Bu me'hazler arasında en mühim mevki'i Açe vekāyi'-nüvîsânının âsârı ve alel-husûs *Bostanü's-Selâtîn*'in* ikinci kitabının on üçüncü faslı tutar. Bu fasıl 1600 sene-i mîlâdiyyesinden 1680'e kadar cereyân eden vekāyi'i nakl ü hikâye eder.

Müellif, *Bostanü's-Selâtîn*'den başka yerli vekāyi'nâmelerin cümlesine mürâcaat etmiştir. Bunlardan bir kısmı, yekdiğerlerine pek benzerler; **[40]** bunlar birer sıra Açe sultanlarının zamân-ı hükümdârîlerine âid, birbirlerinden pek az farklı vekāyi' hülâsalarından ibârettirler. Bu enmûzece mensûb vekāyi'nâmelerden gayrı, Hüseyin Efendi'nin istifâde ettiği daha birkaç eser vardır. Bunlardan bazıları mesela *Şecere-i Malayu*, *Marong Mahavamza Târîh-i Mülûk-i Pazey* bin-nisbe az ehemmiyetlidirler. Hüseyin Efendi'nin en çok işine yarayan bir me'haz de *Sarakatas*'lar, yani Açe sultanlarının emirnâmeleridir.** Bu emirnâmelerden saray teşrîfâtında, limanların ticaretinde mer'î olan usûl ve âdâtı istihrâc kābildir; ancak bu emirnâmelerin târîhleri pek de şâyân-ı i'timâd görülmüyor.

Yerli eserlerden me'hûz ma'lûmâtı murâkabe için, müellifin mürâcaat ettiği âsâr-ı garbiyye, Lahe ve Patavya hazâin-i evrâk-ı kraliyyesinde mevcûd vesâikten ibâret olup mevzûa dâir pek cüz'î ma'lûmâtı muhtevîdir; zira Hind-i Şarkî Kumpanyası'nın Açe sultanlarıyla münâsebeti daima ehemmiyetsiz idi.

Hüseyin Efendi'nin te'lîfi üç kısma münkasemdir. Birinci kısmında Açe târîhini mebdeinden İskender Muda'nın cülûsuna kadar nakl eder; bu kısım Açe târîhinin en müşkil parçasıdır. Zira yerli vak'anüvîsler, eski zamanları birçok hurâfât ve esâtîr ile doldurmuşlar ve mevzû'dan hâric bir takım mübâhasâta girerek karma karışık bir hâle sokmuşlardır; yerli vekāyi'nâmeleri tenkīd edebilmek için bu kısma âid diğer me'hazler de mevcûd değildir.

Eserin ikinci kısmında Açe saltanatı[nı]n devr-i kemâl ve satvetinden yani 1607 sene-i mîlâdiyyesinden 1700 sene-i mîlâdiyyesine kadar geçen bir asırlık zamandan bahs olunuyor. Her zaman ve her yerde olduğu gibi Açe saltanatı da uç noktasına erişince sukūta başlamıştır.

Eserin üçüncü kısmı 1700'den 1824 senesine kadar gelir. Bu kısımda dâhil-i saltanatta zuhûra gelen fitne ve nizâ'lar ve bundan mütevellid inhitât-ı serî' tasvîr olunmuştur. Açe'-nin za'fı, Avrupalıların Sumatra'ya duhûl ile nihâyet bir dereceye gelir ki bir zamanlar adanın hâkimi olan bu saltanat artık düşünülmeye bile değmez.

16'ncı asr-ı Mîlâdi ibtidâsına değin Açe vekāyi'i pek karanlıktır. Buraları gezen Arabların, Çinlilerin, Avrupalıların seyahatnâmelerinde Açe'ye dâir ma'lûmât yok gibidir. Yerli muharrirlerin âsârında ise, hayat-ı târîhiyyelerinin bu çocukluk devresi, çocukça uydurulmuş masallardan başka bir şey değildir. Ancak bu masalların bazılarından Malay ve Polenizya hurâfât ve esâtîrini öğrenmek için istifâde edilebilir.

Mesela birisinde bir Bidadari (yani semavî bir peri)nin bambu ağacından çıktığı hikâye ediliyor; diğerinde bir Bidadari'nin bir benî âdemle izdivâc ederek uçmak iktidârını gāib ettiği söyleniliyor. Eski vak'a-nüvislerce, Bidadariler hakīkaten mevcûddur. Açe'nin ilk emirlerinden iki kardeş, Bidadarlarla evlenmişlerdir!

İslâm'ın Açe'de ilk zuhûr ve intişârı, hâriku'l-âde vekāyi' ile karıştırılmışdır.

Din-i İslâmı Mağrib'den gelme bir zât neşr etmiş de bu zât da bir Bidadari ile izdivâc eylemiştir. İşte bu izdivâcdan Açe sultanları tevellüd ve zuhûr etmişler. Eski vekāyi'nâmeler 1204'den 1567'ye kadar on sultan sayıyorlar. Ancak onuncu sultandan sonradır ki nakl olunan vekāyi' biraz hakāyıka benziyor.

İslâm'ın Açe'de intişârına âid ciddî olarak iki muhtelif rivâyet vardır. *Bostanü's-Selâtîn* 1506 sene-i mîlâdiyyesinde (şimdi 1911 sene-i mîlâdiyyesindeyiz) Ali Mugayit Şah tarafından nakl ü neşr olunduğunu yazıyor; Şecere-i Milayo[1] ise Şamba Emîri Şah Poling, Sumatra'ya gelerek din-i mübîn-i Muhammedî'yi neşr ve Açe saltanatını te'sîs etti, diyor.

---

* Nureddin ibni Ali bin Hasanci bin Muhammed Hamîd er-Rânîrî eseri olan *Bostanü's-Selâtîn* ebvâb-ı müteaddideye münkasem yedi kitâbdan mürekkebdir. Birinci kitâb hilkat-i semâ ve arzdan, ikinci kitâb peygamberân ve mülûkden bahs eder. Hüseyin Efendi, işte şu ikinci kitâbın Açe tarihinden bâhis on üçüncü faslından istifâde etmiştir. Üçüncü kitâb âdil pâdişâhlarla mâhir vüzerâya, dördüncü kitâb müttakī pâdişâhlarla evliyâya, beşinci kitâb zâlim pâdişâhlarla fâsık vüzerâya, altıncı kitâb ashâbü'l-hayrât ve'l-hasenâta, yedinci kitâb akıl ve ulûm-i akliyyeye dâirdir. Hâlis Malay dili ile yazılmış olan bu tuhaf-ı muhîtü'l-maârif tamam olarak nâdir bulunuyor.

** Doktor Horgronye'nin fikrine göre bu emirnâmeler, Açe sultanlarının memleketlerinde bir hükûmet-i merkeziyye te'sîsine, siyasî, ictimâî ve dinî bir ıslâhât tecrübesine teşebbüslerini irâe eder.

[1] Yukarıda "Malayu" şeklinde yazılmıştır.

"Mecelle-i Âlem-i İslâmî"de me'hazim olan makāleyi yazan zât, Mösyö Antuvan Kabaton, ikinci rivâyetin vüsûkuna daha ziyâde i'timâd ediyor. Zira, bu rivâyet Şambalılar arasında da mevcûddur; ve 1460 sene-i mîlâdiyyesine doğru Şambalıların Annamlılar tarafından mağlûb edildiği muhakkak olduğundan evvelce din-i İslâm'ı kabûl etmiş olan bu kavme mensûb bir adamın Sumatra'ya geçerek Açe'de neşr-i dîn etmesi pek muhtemeldir.

Hüseyin Çaradingrat Efendi, Açe'ye İslâm'ın duhûlünden bahs ederken 1873 senesinde, yani Açe saltanatı Hollandalılarla muhârib bulunduğu zaman, İstanbul'da çıkan *el-Cevâib* ceridesinin bu mevzû'a dâir yazdığı bir fıkrayı nakl ediyor.

Fıkra aynen şudur: "Açe, 1215 sene-i mîlâdiyyesinde Gazi Cihan Şah tarafından feth olunarak havza-i İslâm'a idhâl olunmuştur. 1516 senesinde Açe'de hükümrân olan Seyyid Ferma Şah Selîm-i Evvel'in vezîr-i a'zamı Sinan Paşa nezdine gelerek saltanat-ı Osmaniyyenin himâye ve metbû'iyyetini taleb ve ricâ etti. Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden ricâsı kabûl ve is'âf buyurularak şâha fermân-ı hâkânî ihsân kılındı." Bu fıkra iki cihetten şâyân-ı dikkattir. Hilâfet-i İslâmiyye Âl-i Osmân'ın yed-i hamâsetine intikāl eder etmez, o zamanlarda fevkalâde uzak olan Sund adalarıyla münâsebât-ı siyâsiyye te'sîsine kalkışılması, sâniyen dahi otuz beş kırk sene evvel makām-ı hilâfet cerâidinin âlem-i İslâm mesâiliyle daha ciddî bir sûrette meşgūl olmalarıdır...

Hüseyin Efendi, *el-Cevâib*'in ma'lûmâtını yerli vak'anüvîslerden me'hûz zannediyor; mûmâ-ileyh bu haberin nereden alındığını ve ne derecelere kadar mevsûk olduğunu, İstanbul'da araştırmış ise de hiçbir neticeye dest-res olamamıştır. Hüseyin Efendi'nin bu muvaffakıyetsizliği son zamanlarda Dârü'l-hilâfe müslümanlarının ahvâl-i İslâm'a ne kadar bîgâne kaldıklarını izhâr ettiği için pek ziyâde şâyân-ı teemmüldür.

[41] HAFTA TATİLİ

"Kazanlı bir hacı" imzasıyla bir mektup aldık. Şîvesini Osmanlı Türkçesine çevirerek aşağıya derc ediyoruz.

İzzetlü efendilerim,

Ben dört-beş gün evvel hacdan İstanbul'a geldim. Pazartesi günü Rus vapuruyla Odesa'ya gideceğim. İstanbul'da basılmış Kelâm-ı Kadîm ile birkaç kitab alacak oldum. O kitabları bildiğim bir İslâm kitabhanesinden almak için geçen Pazar günü Bâbıâlî Caddesi'ne gittim. O kitabhâne kapalı. Belki kitabcının ailece bir işi vardır diye başka bir kitabcı dükkânına gitmek istedim. Oradaki bir gazete satıcı "Bugün Pazar, kitabcıların hepsi kapalı" dedi. "Müslümanları da mı?" dedim. "Hay hay! Hepsi kapalı" dedi; ve eliyle Bâbıâlî Caddesi'nin dükkânlarını gösterdi. Ben kendi kendime şaştım: Dârulhilâfet'de Kelâm-ı Kadîm almak için kitabhâne-i İslâm'a gidiyorum; nasrânî bayramı olduğu için kapalı görüyorum! Düşüne düşüne kapalı dükkânlar arasından indim. Yalnız kahvehâneler açık, herkesde hakīkī bayram günlerinde görülen bir hayat ve şetâret var. Sağa giden bir sokakta yeni elbise giyinmiş erkek ve kadınlar geziniyorlar, allı yeşilli süslenmiş dolab gibi bir şey çevirerek çalgı çalıyorlar. Sola giden bir sokağa sapdım, dükkânlar yine kapalı bir kapalı dükkânın üstünde pâdişâhın damgasını görüp merak ederek okudum. "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu mensûcâtı" yazılmış; oradan geçen bir adama sordum: "Bu dükkân nedir?" o adamın cevabından anladım ki dükkânda halîfe fabrikasının ma'mûlâtı satılıyormuş. Lâkin şurasını iyi anlayamadım: Ma'mûlâtı satan dükkân da mîrî mi? Mîrî, yani beytü'l-mâlin ise orası Pazar günü nasıl kapalı olur?..

Biz, Rusya'da senelerden beri müslümanlara Pazar günü dükkân kapatmak mecbûrî olmasın diye Rusya Hükûmetiyle uğraşıyoruz. Hükûmet bilakis Pazar günü umûm tebe'asına dükkân kapattırmak istiyor. Ve bunun birçok cihetlerden büyük ehemmiyeti var. Cuma yerine Pazar'ı bayram tanımaya, o günü işi bırakıp, giyinip soyunup gezinmeye başlayacak olursak, çocuklarımızın Ruslaşmasını kolaylaştırmış oluruz. Hafta ta'tîlinin müslümanlara Cuma olması için şimdiye kadar biz Rusya müslümanları nâzırlara, hatta hükümdâra kadar kerrâtla mürâcaat ettik; Petersburg'a delegeler gönderdik bir hayli para sarf ettik. El-yevm Rus Meclis-i Meb'ûsânı'ndaki fırkamızın programında münderic bir madde-i mühimmede ehl-i İslâm'a hafta ta'tîlinin Pazar olmamasıdır. Ruslar, Rus Hükûmeti beş altı sene uğraştıkları hâlde, hâlâ Pazarı müslümanlara ta'tîl günü yapamadılar ve inşâallâh yapamayacaklar.

Dârulhilâfe'nin ahvâlini yukarıda hikâye ettiğim vechile gördükten sonra bende bir tereddüd hâsıl oldu. Acaba biz beyhûde mi uğraşıyoruz? Dârü'l-hilâfet'te kitabcılar da Pazar günü kapadıktan hatta üstünde Halîfe damgası (tuğrâ) olan bir dükkân da Pazar günü kapadıktan sonra bizim tasavvur ettiğimiz mahzûrlar, acaba sırf vehim değil midir?

Rica ederim, efendilerim? Benim tereddüdlerimi gazetenizle izâle buyurunuz.

Kazanlı bir hacı

* * *

Hacı efendi kardeşimiz, sizin Cuma yerine Pazar'ın hafta ta'tîli olmasından tevellüdünü tasavvur ettiğiniz mahzûrlar vehim değil hakīkīdir. Cihâdınızda devam ediniz ve Cuma'nın yevm-i ta'tîl kalmasını elinizden gelen bütün gayreti sarf ile muhâfazaya çalışınız; bizim İstanbul bu bâbda aslâ rehberiniz olmasın. İstanbul'da şâyân-ı ıslâh pek çok husûs var. Ve bunlardan birisi de hiç şübhesiz bu münâsebetsiz hâldir.

Hükûmete de diyeceğimiz var: İstanbul'un bazı piyasalarında Pazar'ın yevm-i ta'tîl olması bir takım esbâb-ı iktisâdiyyeden neş'et ettiğini bilmez değiliz; maamâfih fikrimizce hükûmet bu mühim mes'eleyi tedkīka mecbûrdur. Ve ale'l-husûs Hereke Fabrikası dükkânları gibi dekâkîn-i mîriyyenin olsun Pazar günleri kapalı bulundurmak Cuma açmak gibi münâsebetsizliğe mahal bırakmaması kat'iyyen elzemdir.

İSTANBUL VEKĀYİİ'NİN ÂLEM-İ İSLÂMA AKSİ

Dünya gittikçe küçülüyor. Münâsebetler, râbıtalar arttıkça artıyor, yarım asır evvel birbirlerinden hemen hiç habersiz yaşayan merâkiz-i İslâmiyye bugün birbirlerine demiryolları, posta arabaları, telgraf telleriyle bağlanmıştır. Büyük İslâm şehirlerinin çoğunda matbûât var. Bunların sütunları – Dârulhilâfe gündelikleri müstesnâ- âlem-i İslâm vekāyi'i ile dolduruluyor. Kahire, Lahor, Tahran, Kazan gazetelerinin yarısından fazlası âlem-i İslâm vekāyi'ine hasr edilmiştir. Bu sahifelerde Devlet-i Osmaniyye, Dârulhilâfe havâdisi en mühim yer tutar. İstanbul'un küçük bir fikri ehemmiyetsiz bir hâdisesi dalgalana dalgalana bütün âlem-i İslâma yayılıyor. Bütün âlem-i İslâm o fikir veya hâdiseden müteessirdir.

Meselâ bakınız, bin-nisbe ehemmiyetsiz bir vak'a Bâbıâlî yangını Bahr-i Hazar sahilindeki Astrahan'da çıkan *İdil* refikımızın İstanbul muhbirine uzun bir mektup yazdırmıştır.

Şâyân-ı dikkat bu mektûbun bazı fıkralarını aynen nakl ediyoruz:

"Bâbıâlî yandı. Bizim Rusyalı müslüman nokta-i nazarından nasıl olup yanabildiğini ta'yîn etmek pek zordur. Benim oturduğum yer Bâbıâlî'ye yakın olduğundan yangının nasıl terakkī ettiğini büyük büyük hükûmet dâirelerini birbiri ardından çirkin ve âteşîn dili ile nasıl yalayıp tahrîb ettiğini iyi gördüm. Bu yangının terakkīsi bir tarafdan **[42]** beni fenâ halde kızdırdı, diğer tarafdan bende ağlamak arzusu uyandırdı. Ben hislerimden tecerrüd ederek, yalnız vâkı'ayı nakl edeceğim. Bâbıâlî'nin binâsı gāyet büyük. Bizim Kazan Dârülfünûnu'ndan da büyük. İstanbul gazeteleri on bin arşından fazla diyorlar. Ben yangına geldiğim zaman âteş koca binânın ufacık bir kısmını sarmıştı; ancak otuz otuz beş arşınlık bir yer yanıyordu. Hiç rüzgâr esmediği için yangının pek çabuk söndürülmesi kābil idi. artık tulumbacılar da gelip yetişmişti. Toplanan ahâlî de tevessü' etmeyecek diyorlardı. Lâkin iş öyle çıkmadı: Tulumbacılar bilmem neden bulundukları yerde bilâ-hareket duruyorlardı. Biz birkaç kişi: "Ne oluyor? Niçin su sıkmıyorsunuz?" diye sormaya başladık- "Su yok!.." cevabını aldık! Su yok!... Sonra anladık ki Bâbıâlî'nin su hazînesinin anahtarı gāib olmuş!... Sokaklardaki su muslukları açılamıyormuş!.. Hâsılı su yok! Tulumbacılar öteye beriye seğirttiler, komşu evlerden kapı çalarak "Sizde su yok mu?" diye su dilenmeye başladılar; lâkin ateş onların su bulup getirmelerini beklemedi; gittikçe genişlendi, erkekler çeşmelerden tenekelerle su taşımaya kadınlar ağlamaya başladılar. Ateş ne o birkaç teneke suya ne de kadınların gözyaşı suyuna aldırmadı. Derken itfâiye askerleri geldi, bütün etraf ve civar tulumba ile doldu. Su olmadıktan sonra bu makinelerin ne te'sîri olacak! Ateş kâğıdla dolu bir odayı sardı. Zavallı kâtiblerin yüzlerce senelerden beri yazdıkları evrâk birkaç dakīkada kül oldu gitti..

Nevbetle devriye yapan altı hizmetçiden hepsi uyuşmuş imiş. Birisi uykuya doyduktan sonra odasından çıkmış, yanık koku duymuş; telefon ile tulumbacılara haber vermek hatırına bile gelmemiş. Ve hepsi uyandıktan sonra da hiç birisi itfâ-yı harîk ile uğraşmayarak, kendilerinin eski yorganlarını, kırık sandıklarını taşımaya başlamışlar!..

Mes'elenin asıl can sıkacak ciheti yangının kendisi değil evvelden buna karşı hiçbir tedbîrin yapılmamış olmasıdır: Koca binâda ne tulumba, ne tulumbacı, ne de vazîfesini îfâ eder bir hizmetci yokmuş! İnkılâb falan olduysa da anlaşılan hizmetcilerin me'mûrların dimağlarında vazîfeye nazarlarında hiçbir şey değişmemiş imiş.

İstanbul'da hemen her gece yangın olur. Bu böyle iken ve bâ-husûs geçen sene yine hizmetcilerin me'mûrların vazîfelerine dikkatsizlikleri yüzünden güzelliği zenginliği ile bütün dünyanın en birinci saraylarından ma'dûd, milletinin elli-altmış milyon rublesine mâl olmuş Çırağan Sarayı yanıp mahv olmuş iken, Bâbıâlî'de ihtiyâtsızlığın bu derece oluşuna şaşmamak, bu vâkı'alar böyle te'âkub ettikçe insan Osmanlı Hükûmeti'nin istikbâli için endişeli düşüncelere dalmamak kābil midir?..."

Rusya'da Türkçe bir gazeteden şu mütâlaaları okuyan bir Osmanlı şübhesiz pek müteessir olur, canı sıkılır, kızar, muharririne: "Ayol, bizim nevâkısımızı âleme işâ'a eden Frenk gazetecileri yetişmiyor mu ki siz de böyle yazılar yazıyorsunuz, sizin gazeteleriniz, asıl âlem-i İslâm'da, Türk kardeşlerimiz arasında dağıldığından, sû'-i te'sîri daha çok olacaktır. "Yapmayın!" demek ister; ve haklıdır. Lâkin o muharrir de kalkıp "mızrak çuvala sığmaz: Şüyû' ve intişârını istemediğiniz vekāyi'in hudûsüne meydân vermeyiniz…" dese haksız mı olur?

Japonya Ahvâli:

JAPONYA'DA *DAİTO* MECELLESİ VE "ASYA GİKAY" CEM'İYETİ'NİN BEYÂNNÂMESİ

Kāriîn-i muhterememizin, Abdürreşid Efendi İbrahim hazretlerinin Tokyo'da bulundukları sırada teşekkül etmiş olan "Asya Gikay" Cem'iyeti'ni pek iyi bilirler. "Asya Gikay" Cem'iyeti, geçen Kânûnisânî'nin 16'ncı günkü ictimâ'ında, cem'iyetin nâşir-i efkârı olmak üzere, "*Daito*" yani "*Meşrık-ı A'zam*" unvânlı bir risâle-i mevkūte neşrine karar vermiş ve kararını vakit gāib etmeksizin kuvveden fiile bil-ihrâc risâleyi Şubat ibtidâsında neşr eylemiştir. *Daito*'nun ilk nüshası idârehânemize vâsıl oldu. Risâle, güzel Japon kâğıdına san'atkârâne matbû' elli sekiz sahîfelik bir eser-i nefîsdir. İki sahîfeden mâadâsı kâmilen Japonca olduğundan; bit-tab' hiçbir şey anlayamadık. Risâlenin kabına da İslâm hurûfâtıyla "*Meşrık-ı A'zam*" ve "*Daito*" kelimeleri matbû'dur. Kabın tasvîr-i latîfini çinkoğrafya ile aldırıp aşağıya nakl ettik. Yukarıda Japonca olmadığını yazdığımız iki sahîfe Fransızcadır. Bunları okuyup anladık. Sahîfelerin birisinde "Asyağı Gikay" Cem'iyeti'nin beyannâme-i resmîsi, diğerinde iki aylık faâliyetinin zabıt hülâsası mündericdir. Zabıt hülâsasında İstanbul'dan berây-ı tahsîl Japonya'ya giden Münir İbrahim, Hasan Fehmi ve Mehmed Tevfîk beylerin vusûl ve sûret-i kabûlü şöyle hikâye olunmuştur: "Kânûnievvel'in 24'ncü günü alınan telgrafnâme üzerine cem'iyetimiz a'zâ-

sından Aoyağı, Mazaotokiyo'dan Küba'ya istikbâle gönderildi. 21 Kânûnievvel'de Dârulhilâfe talebeleri gelip, cem'iyet tarafından ihzâr olunan Oekiya oteline nâzil oldular. Aynı günde Ohara refâkatinde olarak Devlet-i Osmâniyye tebe'ası umûruna bakan İngiltere Sefâreti'ni ve Rusya-Japonya Muhârebesi'nde maktûl olan Japonya askerlerinin yetîmhânesini ziyâret ettiler -15 Kânûnisânî zabtında şu satırlar nazar-ı dikkati câlibdir: "Eskiden Çin'de seyâhat etmiş olanların teşkîl ettikleri "Sankaydo" Cem'iyeti açıldı. Bu cem'iyetin "Asya Gikay" ile doğrudan doğruya râbıtası olmamakla beraber a'zâ-yı cem'iyetimizin cümlesi, yevm-i küşâdda hâzır bulundular. "Asya Gikay" ve "Sankaydo" bundan böyle münâsebât-ı dâimede bulunacaklardır."

[43] "Asya Gikay" beyânnâme-i resmîsi bütün Asyalılar için hâiz-i ehemmiyet olduğundan, ber-vech-i âtî aynen terceme ediyoruz:

"Sâkin olduğumuz Asya efkâr-ı âliyye ve mukaddese ile memlû cihânda en mühim bir vaz'iyeti hâizdir, Asya, arâzîsinin vüs'ati, dağ ve nehirlerinin azamet ve cesâmeti, ahâlîsinin kesreti, mahsûlâtının feyz ü bereketi ile kıtaât-ı sâire-i arzın cümlesine fâiktir.

Bunun içindir ki en eski medeniyetler Asya'da doğmuş, en büyük fikirler Asya'dan intişâr eylemiştir. Lâkin teessüf olunur ki bugün Asyalılar birbirlerinden bî-haber, hatta birbirlerine düşman bulunuyorlar. Bu ihtilâf garbiyyûnun Şarkı istilâsına sebeb-i hakīkīdir. Sebeb-i mezkûr anlaşılıp izâlesine çalışılmayacak olursa, Asyalıların istikbâlinden korkulur. Ahlâkı iyi, âdetleri müstahsen, tabîatleri selîm, fikirleri sahîh olan Asyalıların yalnız kendilerine güvenerek, Asya'nın salâh ve tekemmülüne çalışmaları lâ-büddür. Binâberîn netâyic-i hasenesinden emîn olduğumuz halde "Asya Gikay" Cem'iyeti'ni te'sîs ediyoruz ve Asyalılara alenen mürâcaat ederek, iştirâk ve muâvenetlerini ricâ eyliyoruz."

Beyânnâmenin zîrine cem'iyetin müessisleri olan 14 zâtın isimleri yazılmıştır. Asyalıların istiklâl ve saâdetine hizmet kasdıyla teessüs eden "Asya Gikay" Cem'iyeti'ni *Meşrık-ı A'zam* refikımızı neşre muvaffakıyetinden dolayı tebrîk ederek makâsıd-ı necîbesine erişebilmesi için Cenâb-ı Allah'a yalvarırız.

Beyânnâmesini yukarıya derc ettiğimiz "Asya Gikay" Cem'iyeti'nin ta'lîmât-ı umûmiyyesi ile nizâmnâmesi ber-vech-i âtîdir.

Cem'iyetin Harekâtı Hakkında Ta'lîmât-ı Umûmiyye

1- Cem'iyet Asya'da mevcûd hükûmâtın ahvâl-i hâzırasını muhâfaza ve terakkıyâtını te'mîn için başlıca mesâil-i âtiyye ile iştigâl edecektir: Zirâat, maârif, iktisâd, coğrafya te'sîs-i müsta'merât, münâsebât-ı milliyye, politika ve mesâil-i askeriyye.

2- Cem'iyetin mütâlaâtı netîcesi kendi mecmûasıyla neşr edilecektir.

3- Cem'iyet peyderpey Çin, Siyam, Hindistan, İran, Afganistan ve Türkiye'de ve Asya'nın nikāt-ı mühimmesinde şu'beler te'sîs edecektir.

4- Cem'iyet, Asya kıt'asındaki memâlik-i muhtelifenin ahvâl-i hâzırasını yakînen bilmek için i'zâm edeceği a'zâlar vâsıtasıyla tahkīkātta bulunacaktır.

Cem'iyetin Nizâmnâmesi

1'nci Madde: Cem'iyet Asya Gikay tesmiye olunur

2'nci Madde: Cem'iyetin merkez-i idâresi teşekkül etmiştir ve an-karîb Asya kıt'asının nikāt-ı mühimmesinde şu'beler te'sîs edecektir.

3'ncü Madde: Cem'iyete a'zâ kayd olunmak isteyen zevât cem'iyet a'zâlarından iki zâtın tavsiyesi ile merkez-i idâreye veyahud şu'belerden birine mürâcaat etmelidir.

4'ncü Madde: Cem'iyetin bir reîsi vardır.

5'nci Madde: Cem'iyetin ber-vech-i âtî me'mûrları vardır. Bir müdür, müşâvirler, hey'et-i idâre, bunların müddet-i me'mûriyeti üç senedir. Aynı me'mûr tekrar kābil-i intihâbdır.

6'ncı Madde: Müşâvirler, hey'et-i idârenin ictimâında verilen karar üzerine ta'yîn olunurlar.

7'nci Madde: Cem'iyet iktizâ eden kâtib ve me'mûrîn-i sâireyi ta'yîn edecektir.

8'nci Madde: Lüzûmu hâlinde müşâvirlerin ictimâı hey'et-i idârenin talebi üzerine vukū' bulur.

9'ncu Madde: Her ay cem'iyetin mesâîsi a'zâlara teblîğ olunur.

10'ncu Madde: Daha mükemmel ve vâsi' bir nizâmnâme ile şu'belerin harekâtı hakkındaki nizâmnâmeler bilâhare tanzîm edilecektir.

11'nci Madde: Üç nevi' a'zâ vardır.

[44]

1- Fahrî a'zâlar.. A'zâ olmaları cem'iyetin bâdî-i şerefi olan meşhûr zevât ile mu'teber familyalar mensûbîni.

2- Daimî a'zâlar.. Yirmi senelik a'zâlık bedelini tesviye edenler.

3- Âdî a'zâlar… Senevî beş yen peşînen verip a'zâ kayd olunanlar.

12'nci Madde: Cem'iyete verilen nukūd şâyân-ı i'timâd bir bankaya vaz' edilecek ve vâridât ve masârıf mecmûada yazılacaktır.

13'ncü Madde: A'zâlar cem'iyetin defter-i mahsûsuna kayd edilir. İ'tâ olunan a'zâlık bedeli mukābiline makbûz verilmeyip mecmû'ada i'lânla iktifâ olunur.

14'ncü Madde: Cem'iyet kendi neşriyâtını on birinci madde mûcebince a'zâ olan zevâta tevzî' eder.

15'nci Madde: A'zâların cem'iyete âid harekâtı netîcesinde görülecek lüzûm üzerine mükâfât ve mücâzâtlarına dâir ayrıca bir nizâmnâme tanzîm edilecektir.

Japonların âlem-i İslâm ile sıkı ve iyi münâsebette bulunmak istemelerini, geçenlerde berây-ı tahsîl Japonya'ya giden müslüman talebenin gördüğü hüsn-i kabûl pek sarîh irâe eder. "Asya Gikay" Cem'iyeti'nin genç talebe kardeşlerimize ne kadar ehemmiyet verdiği, yardıma çalıştığı, bâlâdaki nizâmnâmeden anlaşılıyor.

Talebe kardeşlerimizden birisinin gönderdiği *The Hochi Shimbon* gazetesinde mûmâ-ileyhime dâir İsamura Hanım tarafından yazılmış bir makāle vardır. Talebelerimizin oradaki hayatını ve Japonlarla münâsebetlerini gösterdiği için bu makā[le]nin de bir sûret-i mütercemesinin aşağıya naklini muvâfık bulduk:

Türk Misâfirlerimizin Japonya Hayâtı ve Japonlar Hakkındaki Mülâhazaları

"Hasan Fehmi, Ahmed Münir İbrahim ve Mehmed Tevfîk nâmında genç üç Türk talebesi şehrimizde bulunuyorlar. Geçen sene İstanbul'da ikmâl-i tahsîl ile Japonya'yı ziyâret etmeye karar vermişlerdir. Ve Asya Gikay Cem'iyeti Hey'et-i İdâresi azâsından Ohara cenâblarının taht-ı velâyetinde bulunmaktadırlar.

Ahmed Münir İbrahim Efendi'nin pederleri Abdürreşid İbrahim cenâbları bundan mukaddem Japonya'ya seyâhat ettikleri zaman tanışmış idim. Ve bundan istifâde ederek Ohara cenâblarının Akazakako'da Hikavamaçi Caddesi'nde vâki' hânesine giderek Türk müsâfirlerimizin Japonya hayatını görmek üzere yanlarına gittim. Derhal, kendilerinin Tokyo'ya muvâsalatlarından beri tercümânlıklarını der'uhde eden, Nikki Ciro Efendi tarafından kabûl edildim.

Mütâlaa odasına girdiğimde masa, sandalye ve hibaci (yani mangal) kitablar ve duvarda birkaç elbiseler gözüme çarpdı ve kendimi adeta bir Japon hânesinde bulunmuş gibi hissettim ve başka fark göremedim. Tevfîk Efendi sokağa çıkmış idi. (İslâmların bayram günleri Cuma olduğundan bugün bu efendiler hiçbir şeyle iştigāl etmezler imiş) Ahmed Münir ve Fehmi efendiler mütâlaa ile meşgūl bulundukları masa başından kalkıp istikbâl eylediler. Ahmed Münir Efendi tebessüm ederek "Pederimin *Beyânü'l-hak* gazetesine yazdığı makālelerden isminizi zihnimde muhâfaza etmiştim. Şimdi de sizi görmekle müşerref oldum" dedi. Nihayet sözler birbirini ta'kīb etti. Benden birçok suâller sordukları gibi ben de kendilerinden Japonya'yı nasıl bulduklarını sordum. Cevaben "Henüz Japonya'da pek az bulunduk, bu bâbda kat'î bir söz söylemek hakkını kazanamadıksa da Japonların kendilerine lâzım her şeyi kendi memleketlerinde i'mâl etmeye çalışmalarına hayret ederek gayretlerini tebrîk ederiz. İklîme gelince: Vatanımız ile mukāyese ettiğimizde vatanımız ile bir farkını göremiyor isek de Japon evlerinin soğuğa mukāvemet edecek derecede olmadıklarından soğuktan müteessir oluyoruz. Şimdi artık Japon yemekleri yemeye de alışmaya başladık. Husûsan kızdırılmış balığı başkalarına müreccah buluyoruz" dediler.

Kendilerinden İslâmiyet'teki taaddüd-i zevcât hakkında sorduğuma cevâben Fehmi Efendi İslâmiyet'teki bu kānûnun gāyet nâzik mes'ele olduğunu söyledikten sonra târîhî ve siyasî esbâbını îzâh eyledi.

Bundan sonra mûmâ-ileyhim, Türkiye'de memnû' olan şarâbın Japonya'da pek de çok isti'mâl edildiğinden bahisle geldikleri günlerde yıl başında sokaklarda ekseriyetle sarhoş kimselere tesâdüf ettiklerinden teessüfle haber verip bunun terkine gayret olunmasının ma'kūliyetinden bahs ettiler…

Şimdi bu Türkler redîf zâbitânından İçikava Kiyoci Efendi'den Japonca ve İngilizce okumakla iştigāl ediyorlar. Japon lisânını kâfi derecede öğrendikten sonra Tokyo Dârülfünûnu'na girmek arzusundadırlar.

BAĞDAD HATTI

Geçenlerde bir meb'ûs, Meclis-i Meb'ûsân kürsüsünde, demiryollarından bahs ederken Vikyo Berar'ın ta'bîrlerini alarak Bağdad hattına "tarîk-i saltanat" demişti. Bağdad Demiryolu, eskiden beri Osmanlı pâdişâhlarının Bağdad seferlerinde ta'kīb ettikleri Bağdad Câddesi'ne nisbetle nasıl bir "şeh-râh" ise, târîhen âlem-i İslâm'ın en kavî, en vâsi', en müterakkī bir zamanında pâyitaht-ı hilâfeti ve el-yevm coğrafyaca o âlemin hakīkī bir merkezi olan "Bağdad"ı Daru'l-hilâfe-i hâzıraya pek ziyâde yakınlaştırıp yüz milyona karîb müslüman yaşatan Hind'in İstanbul'a bu'diyetini dörtte üç eksilteceği için hiç şübhesiz Hicaz hatt-ı mübâreki derecesinde bir tarîk-i hilâfettir.

[45] Bağdad hattının âlem-i İslâmda, yalnız âlem-i İslâm'da değil bütün Asya'da bütün cihânda, hâiz olduğu şu ehemmiyet-i fevkalâdeden dolayıdır ki on beş yirmi seneden beri siyâset-i cihân, Bağdad hattının etrafında dönmektedir, Bağdad hattı el-yevm siyâset-i cihânın mihveridir.

Şu kısacık mukaddime, geçen Pazartesi günü irâde-i seniyyesi istihsâl olunarak Salı günü Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Anadolu Demiryolları Müdîr-i Umûmîsi Mösyö Höknen arasında bil-imzâ teâtî edilmiş olan Bağdad hattına müteallik mukāvelenâmelerin derece-i ehemmiyetini gösterir.

Mes'ele bu kadar mühim olmakla beraber, gündelik gazetelerimizden ekserîsi bu mukāvelenâmelerin derece-i ehemmiyetini göstermediler. Gösterenler de mukāvelenâmeleri siyâseten ve iktisâden tahlîl ederek bu fikirden Hilâfet-i Osmâniyye'nin kazanacağı siyâsî ve iktisâdî menâfi'i tebyîne veyahud muhâfazasında ihmâl edilmiş menâfi'-i Osmâniyye varsa nelerden ibâret olduğunu izhâra gereği gibi çalışmadılar. Vâkı'a *Tanin* ile *Tercüman-ı Hakīkat*'de birer makāle göründü, lâkin bunlar da acelece yazılmış ve mukā-

velenâmelerin şöyle bir okunuşu ile göze çarpan zevâhirin tafsîlinden ibâretti.

Bize öyle gelir ki siyâsî gazetelerin vezâif-i mühimmesinden birisi de hayât-ı umûmiyye-i siyasiyyede fevkalâde – hakîkî manâsıyla fevkalâde mühim- bu gibi vekâyi'i artık mukadderât-ı milliyyesini eline almış addolunan hâkim millete iyiden iyiye şerh ve îzâh eylemektir. Başka memleketlerin cerâidi böyle vâkı'alar üzerine mütehassıslar tarafından yazdırılmış, sıra sıra makāleler derc ederler. Ve millet de bunları okuyarak öğrenip anlayarak hakîkaten mukadderâtını düşünür; düşünebilecek hâle gelir, eğer millet bu sûretle hazırlanacak olursa işte ancak o zaman yalnız sözde değil, işde de "hâkimiyet-i milliyye" husûle gelir.

Biz bu nokta-i nazardan bazı îzâhâtta bulunmayı âtîye bit-ta'lîk bugünlük *Tanin* ve *Tercüman-ı Hakîkat*'in makālelerinden bazı fıkraları nakl ile iktifâ edeceğiz. *Tanin* Pazartesi günü "Hüseyin Câhid" imzâlı makālesinde şöyle diyor:

Hükûmet-i Osmâniyye bu mukāvelenâmelere imzâsını vaz' etmekle hakkından hiçbir parçasını terk etmiyor. Almanlar ise ellerinde bulunan riâyete mecbûr olduğumuz mukāvelenâme mûcebince kendilerinin olan bir takım hukūktan ferâgat ediyorlar. Şâyân-ı dikkattir ki bu ferâgat İngiltere Parlamentosu'nda Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey tarafından Bağdad şimendüferinin Türkiye dâhilinde bir Alman imtiyâzı olduğuna ve Almanları bu şimendüferi inşâdan men' etmek kābil bulunmadığına dâir sebk eden beyânât akībinde vukū' bulmuştur. Şu halde Almanların en büyük rakībleri bulunan İngilizler tarafından da müşkilâta ve i'tirâza tesâdüf etmeyeceği sâbit olan bir haktan vazgeçmelerini Devlet-i Osmâniyye ile münâsebât-ı dostâne perverde etmek istediklerine Osmanlıların celb-i kalbine ehemmiyet verdiklerine ve kendi menfaatlerini Türkiye'nin zararında ve müşkilâta uğramasında aramadıklarına delîl olmak üzere kabûl etmek zarûrîdir.

Bağdad-Basra kısmı üzerindeki haklarından vazgeçmekle Almanların Türkiye siyâsetine büyük bir kuvvet verdiklerini Hükûmet-i Osmâniyye'yi bir takım kuyûd ve müşkilâttan kurtardıklarını teslîm etmek iktizâ eyler.

İngiltere'nin Irak'daki menâfi'-i ticâriyyesi ve Basra Körfezi'nde muhâfaza etmek istediği nüfûz-ı siyâsîsi münâsebetiyle Hükûmet-i Osmâniyye ile İngiltere arasında ihtilâf zuhûr etmek ihtimâli mevcûd idi. Almanlar Bağdad-Basra şimendüferini inşâ etmek hakkına mâlik idiler. Türkiye'den başka bir devlet nüfûzunun Basra sâhillerine kadar inmesini İngilizler menâfi'-i hayâtiyye-i siyâsiyyeleri ile kābil-i te'lîf görmüyorlardı. Buna mâni' olmak için îkā'-ı müşkilâta kalkmalarından Türkiye zarar-dîde olacaktı. Her halde Basra Körfezi mes'elesinin İngiltere ile Hükûmet-i Osmâniyye arasında gayr-ı kābil-i hâl bir ihtilâf şeklinde payidâr olması tehlikesi mevcûd idi.

Almanlar Bağdad-Basra kısmı üzerindeki haklarından vazgeçmekle Türkiye ile İngiltere arasında başlayan müzâkerâtta bizim mevkiimizi tahkîm ettiler.

Aynı zamanda Almanlar yüzde dört gümrük zammı ile patent vergisi fazlası üzerindeki haklarından da vazgeçiyorlar. Eski mukāvelenâme mûcebince bu fazlaların Bağdad şimendüfer hattını inşâ için karşılık olmak üzere tahsîsi meşrût idi. vâkıa bunun şâyân-ı ehemmiyet bir fedâkârlık teşkîl etmediği iddiâ olunabilir. Çünkü Anadolu hattı için tahsîs olunan karşılıklardaki fazlalar esâsen kâfi derecededir. Beş altı sene zarfında bu tezâyüdün Bağdad'a kadar olan kısma tamâmıyla kâfi bir karşılık teşkîl edebileceğinde hiç şübhe yoktur. Böyle olmakla beraber gümrüklere yüzde dört zam etmek üzere düvel-i ecnebiyyeye vukū' bulan teklîfimize karşı İngiltere tarafından i'tirâz olunduğu ve bu i'tirâzın zamâim-i vâkı'anın Bağdad şimedüferi karşılığı miyânına dâhil olması endîşesinden ileri geldiği ma'lûmdur. Demek oluyor ki Bağdad şimendüferi mukāvelenâmesinde mevcûd olan bu kayıd Hükûmet-i Osmâniyye'yi gümrük zammından istifâde edebilmekten mahrûm bırakıyordu. Gerek gümrük zamâiminden gerek patent zamâiminden ferâgat etmekle Almanlar Hükûmet-i Osmâniyye'nin teşebbüsât-ı siyâsiyye ve mâliyyesi karşısında peydâ olan müşkilâtı da izâle etmiş oluyorlar.

Tercüman-ı Hakikat'de Ahmed Bey Agayef de şöyle yazıyor:

Bağdad Demiryolu mes'elesinde de böyledir. Osmanlılığı iktisâden ve siyâseten ihyâ edecek olan şu Bağdad hattının vücûd-pezîr olmasına karşı İngiliz ne kadar müşkilât çıkarıyorsa, Almanlar da o nisbette bir hüsn-i niyyet, bir hulûs-ı meveddetle müşkilât-ı mezkûrenin ref'i için Osmanlılara her türlü teshîlât gösteriyorlar.

İngiltere Kuveyt mes'elesini çıkardı. Almanlar hatt-ı mezkûrun mukāvelenâmesi mûcebince Kuveyt'de nihâyet bulacağı şartından (hakk-ı sarîhleri **[46]** olduğu hâlde) vazgeçdiler, hattın Basra Körfezi üzerinde diğer bir noktada nihâyet bulmasına râzı oldular. Bunun üzerine İngilizler diğer bir müşkilât daha çıkardılar: Gümrük resmine yüzde dört zammı Bağdad hattı kilometre te'mînâtına karşılık gösterileceğinden, zamm-ı mezkûra râzı olmayacaklarını beyân ettiler. Almanlar yine mukāvelenâme mûcebince buna da hakk-ı sarîhleri olduğu halde bundan da vazgeçdiler ve sırf Hükûmet-i Osmâniyye'nin İngiltere ile gerek gümrük zammına ve gerek Bağdad-Körfez hattına âid icrâ ettiği müzâkerenin hüsn-i neticeye iktirân edebilmesi niyetiyle Bağdad-Körfez şu'besinden de yine haklı oldukları halde vazgeçerek bir teşebbüs-i beyne'l-milel şekline girmesine râzı oldular.

Almanların biz Osmanlılar hakkında bu gibi âsâr-ı hüsn-i niyyet ve hulûs-ı meveddet ibrâz etmeleri, tabîî kulûb-ı Osmaniyânda bir hiss-i teşekkür ve imtinân ile karşılanacaktır. Lâkin işin içinde hisden, meveddetten ziyâde menfaat de vardır. Almanlar kendi menfaatlerini Osmanlıların kavî ve muntazam bir hükûmet meydana getirebilmelerinde arıyorlar ki işte asıl meveddet ve dostluk da bundan ibârettir.

Tekrâr ediyoruz, beyne'l-milel temâyülât ve itilâfâtın en samîmîsi en metîni işte böyle menâfi'-i mütekābile ve müştereke üzerine teşekkül edenlerdir. Bundan dolayıdır ki biz Alman politikasına, Alman dostluğuna inanıyoruz ve alkışlıyoruz!

Bugün herkes hissediyor ve anlıyor ki biz bir sene evvelki gibi bütün cihân ile dost bulunmayan ve bütün dostlarımız düşman kesilen bir hükûmet vaz'iyetinde değiliz! Bizim de bugün muayyen dostlarımız, muayyen hatt-ı hareketimiz vardır! Bu ise İbrahim Hakkı Paşa kabinesi sâyesinde gürültüsüz, patırtısız elde edilmiş bir muvaffakıyet-i azîmedir ki bunun için mezkûr kabine her gûne sitâyiş ve teşekkürâta kesb-i istihkâk etmiştir.

İzmir'den:

BOYKOTAJ

Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi

Kardeşler, öz yürekli Osmanlılar!

Biz henüz derin, pek derin bir uykuda idik. Etrafımızda dünyaları altüst eden şeyler oluyordu… Biz yorganı başından yukarı almış bir hasta gibi dalgın ve habersiz yatıyor, meraksız, düşüncesiz, hatta düşünmeye kâbiliyetsiz uyuyorduk; bize bütün Osmanlılara sanki şiddetli bir uyku ilacı içirmişlerdi. Biz uyuyorduk fakat düşmanlarımız, bizi ezmek, bizi yok etmek ve mîrâsımızı aralarında pay etmek isteyen düşmanlarımız, onlar uyumuyorlar, onlar göz kapamıyorlar ve çalışıyorlardı. Biz uyurken, biz cehâletimiz, gafletimiz, dalgınlığımız, habersizliğimiz içinde her şeyden her nimetten uzak, hatta kendimizi, benliğimizi, bir zamanlar dünyaları titretmiş olan şanlı, şerefli nâmımızı, târîhimizi unutmuş olarak uyurken, daha doğrusu bizi ninnilerle uyuturlarken onlar vücûdumuza ne onulmaz yaralar açmışlar, vücûdumuzun ne kıymetli a'zâlarını yaralamışlardı. Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan bugün her biri birer devlet, birer krallık olan bu yerler hep bizim topraklarımız, hep binlerce, yüz binlerce Osmanlı şehîdlerinin kanları bahâsına elde edilmiş yerlerimizdi. Onlar gitti, her biri birer devlet, birer hükûmet oldu. Bunlar olurken biz uykuda idik. Bunlar vücûdumuzdan ayrılırlarken bizim birçok kanlarımız aktı; bunların ayrılmaması için çırpındık; fakat bu nasıl bir çırpınıştı yâ Rabbi! Dört ayağı bağlı kurbânlık bir koyun gibi..

Bizim pek uzun, pek fazla süren bu uykumuz şüphesizdir ki mahşere kadar süremezdi. Buna Allah'ın inâyeti, adâleti râzı olamazdı. Nihâyet uyandık: Nihâyet bizi habersizce öldürmelerine yardım eden bu uykudan Osmanlı memleketlerini paylaşmak için yapılan "Reval" mülâkâtıyla batırdıkları zehirli ve sivri bir neşter acısıyla birden bir hamlede uyandık.

Biz o uyandığımız güne kadar bütün âlemin gözünde kurtuluşu yok bir hasta idik. Bizden Osmanlı Hükûmeti'nden bahsedenler Osmanlı Devleti diyecekleri yerde "hasta adam" diyorlardı. Hasta adamı nihâyet öldürmeye karar vermişlerdi. Çünkü kendi kendine pek kolayca ölmeyeceğini bunun için çok beklemek lâzım geleceğini düşünmüşlerdi. İşte "Reval" mülâkâtında hasta adamı ölü adama çevirecek tedbîrler için konuşulacaktı. Fakat Allah'ın sırrına akıl ermeyen cilveleri vardır. Bir gün Makedonya balkanlarında bir sarsındı oldu ve uyandık. O gün artık ölüme mahkûm, hasta adam değil, vücûdu çektiği uzun hastalık dolayısıyla zaîf fakat yaşamak için duyduğu arzuları pek kavî olan bir yaşar adam olduk. Ölüyorduk, dirildik. Bu Allah'ın bir hikmeti idi, bu bir mu'cize idi ki kâinâtı şaşırttı.

Bizim o uzun uykumuz zamanında vücûdumuzdan ayrılan fakat son iplikleri henüz kesilmeyen iki a'zâmız: Bosna-Hersek ve Rumeli-i Şarkī uyanmak için yapdığımız silkinti arasında büsbütün kopdu, canımızı fenâ halde yaktı. Fakat sıra o kopan parçaları tekrar yapıştırmak için çalışmak sırası değildi. Sıra yaralarımızı sarmak, vücûdumuzun bize kalan kısımlarını sağlamlatmak için var kuvvetimizi sarf etmek sırası idi. Onun için bunlardan, bu son parçalanmaklardan duyduğumuz acılara dayandık ve susduk. Fakat şimdi bizden "Girid"i de almak istiyorlar…

* * *

Biz cehâletimiz, dalgınlığımız içinde iken, etrâfımıza görmeyen anlamayan **[47]** nazarlarla bakıyorken bizim bir vilâyetimiz olan Yunanistan'da "Etniki Eterya" adında gizli bir cem'iyet toplanmıştı. Bu cem'iyet Yunanistan'ı Osmanlılıktan ayırmak, başlıbaşına bir hükûmet hâline sokmak, adı batmış olan eski Yunan Hükûmeti'ni tekrar meydana çıkarmak ve Osmanlıların elinde bulunan kıt'aları Yunanistan'a geçirmek, eski Bizans İmparatorluğu'nu kurmak için yüz seneden beri, bıkmak, usanmak bilmeyerek her vâsıtaya gizli gizli baş vurarak hatta en canavarca cinâyetlerden bile çekinmeyerek çalıştı ve çalışıyor. Etniki Eterya hükûmetin ve milletin, bütün Osmanlılığın dalmış olduğu derin uykudan istifâde etmesini bildi. Meydanı geniş buldu. Mora'yı Tesalya'yı ayaklandırıp Yunan Krallığı'nı Avrupa'ya ve ister istemez bize de tasdîk ettirdi. Etniki Eterya ilk emeline kavuşmuştu. Bu muvaffakıyetinden aldığı ma'nevî zevk ve kuvvetle Yanya taraflarını, Rumeli'yi, Girid'i, Adaları; sonra daha bilmem nereleri Yunanistan'a birleştirmek ve "Büyük Yunanistan"ı teşkîl ile pâyitahtını İstanbul'a kaldırmak büyük emeli –Megalo İdea–sına bütün varlığıyla uğraşıyor. Bu emel başa çıkar mı? Biz bir zamanki uykumuzda el-ân ve daima devam etseydik, belki fakat artık biz uykuda değiliz. Binâenaleyh hayır, yüz bin kere hayır! Lâkin bir şart ile: Gözümüzü dört açarak, çalışırsak, onların çalıştıkları gibi değil; fakat sarf ettikleri kuvvet ve gösterdikleri niyet ve azimle çalışırsak.

Biz Etniki Eterya gibi çalışmayacağız; çünkü o insanlık vicdân yürek bilmeyerek, her vasıtayı meşrû' görerek cinayetler, canavarcasına vahşilikler göstermekten çekinmeyerek çalışıyor. Biz hakkı, adâleti, insaniyeti göz önünde tutarak Osmanlılığa şeref verecek sûrette çalışacağız.

Eğer Etniki Eterya insanca, merdce hareket etmiş, kancıklıktan, kahbelikten uzak kalmış olsaydı bize düşmanlık ettiği, bizim zararımıza çalıştığı halde onun bu kadar uzun müddet içinde sarsılmayan sebâtını, bir emel, bir hayal arkasında koşmak için tükenmek bilmeyen sabır ve metânetini takdîr eder, alkışlardık. Çünkü nice hayaller, kuruntular

vardır ki sebâtla, metânetle hakîkat olmuşlardır. Ve biz bunun kendi zararımıza olarak ne acı, fakat çalışanlar ve muvaffak olanlar nâmına ne tatlı örneklerini gördük! İşte Mora, Tesalya elimizden gitti, bir vilâyetimiz bir Yunanistan, bir krallık oldu. İşte Rumeli'de, Yanya'da Girid'de, Adalarda senelerden beridir ki sellerle kanlar, Osmanlı ve İslâm kanları dökülüyor. Bu kara ve kirli eller fakat niyet ve azim sâhibi muzlim ve zâlim eller, hâlâ bugün belki hatta siz bu satırları okurken vahşilerin, canavarların bile yapamayacağı onların bile karşısında titreyeceği en kanlı, en hâin, en alçakça cinayetleri işlemekten çekinmiyorlar. Dar ve yoksul Yunanistan'da aç ve çıplak kalan bir takım serserileri, bereketli ve temiz topraklarımızın her tarafına geniş ve sâf Anadolumuzun içlerine, göbeğine kadar sokuyor, kātillerini soyguncularını, kasa hırsızlarını, yankesicilerini şehirlerimize, kasabalarımıza, eşkıya çetelerini dağlarımıza, ormanlarımıza, köylerimize musallat ederek kanlarımızı emiyor, evlerimizi yurdlarımızı yıkıyor, hânmânlarımızı bozuyor. Ocaklarımızı söndürüyor, varımızı yoğumuzu çalıyor, bizi soyup soğana çeviriyorlar. Şehirlerimize, kasabalarımıza soktukları bir takım serseriler erkek ve kadın bir takım namussuzlar otelcilik, garsonluk, çalgıcılık ederek hatta ırzlarını satarak gençlerimizin ahlaklarını bozuyor, namuslarını kirletiyor, hayatlarını sıhhatlerini zehirliyorlar. Yine böyle alçakça, kahbece hareket ederek yılan gibi sokarak; fakat şeytanlar gibi böğürlere girerek bir takım fikirleri, muhabbetleri satın alarak, zihinleri çelerek, herkesi Osmanlılardan, Osmanlılıktan soğutmaya; konsoloshânelere, büyük ecnebi ticaret evlerine, kumpanyalara kendi adamlarını yerleştirerek herkesi bizim zararımıza çalıştırarak, bizi zâlim, barbar, vahşi tanıtmak için bin türlü dolablar çevirerek uğraşıyor ve muvaffak oluyor.

Memleketten sürülmüş bir aç, bir çıplak serseri Osmanlı toprağına geçince Etniki Eterya'nın bu gammâz cem'iyetin koltuğu altına giriyor, onun yeni bir adamı, yeni bir fesâd aleti oluyor. Hemen bütün hastahaneleri, doktor evleri, gazete idârehaneleri, avukat yazıhaneleri hatta Yunan konsoloshaneleri, bilhassa teşekkül etmiş Yunan kulübleri, gazinoları, çalgılı kahveleri hep Etniki Eterya'nın birer fesâd ocağıdır. Bu serseriler bunların yardımıyla tertibleri, tedbîrleriyle iş buluyorlar, ekseriya hırsızlıkla dolandırıcılıkla, yankesicilikle, en namuslusu amelelikle çalıp çırparak, dilenip kazanarak meşrû' veya gayr-ı meşrû', rezil veya değil birçok sanatlarda bulunarak beş on para edindikten sonra ekseriya köylerde kasabalarda bakkallık, hancılık otelcilik etmeye başlıyor. Karılarıyla, kızlarıyla, oğullarıyla çalışarak sâf yürekli Osmanlıları, namuslu köylüleri herkesi.. herkesi aldatıyor ve soyuyorlar. Girdikleri kasabanın; ayak bastıkları köyün varını yoğunu entrika ile kurnazlıkla, gizli kapaklı dolablarla elde ediyor. Yerlilerin kanlarını sülük gibi emiyorlar. Bir eski hânedânın büyük ve zengin bir beyin, varlıklı bir köy ağasının yanına hizmetciliğe ırgadlıkla yanaşanların bir müddet sonra efendilerinin ocaklarını nasıl kül ettiklerini hep görüyoruz. Herkes kasabasında, köyünde böyle birçok vak'alar görmüş ve el-ân görmektedir.

Etniki Eterya memleketimizde bulunan Yunanlıların hepsini, Rumların doktor, avukat, gazeteci papaz, mektep hocası ve sâire **[48]** olmak üzere pek çoğunu elde etmiş, satın almıştır. Bunlar Etniki Eterya'nın me'mûrları, en çalışkan âletleridir. Bunlar Osmanlılığa asırlardan beri ısınmış olan Rum vatandaşlarımızın fikirlerini zehirleyerek Osmanlılıktan ayrılmaya, Yunanlı olmaya, Yunanistan için çalışmaya teşvîk ediyorlar. İşte Girid'in bugünkü hâli, bu çalışmanın bu teşvîkin doğruluğunu ve kuvvetini en açık bir sûrette isbât eden acıklı bir misâldir.

Hep bunların, Etniki Eterya nâmına çalışan bu hâinlerin teşvîkiyledir ki Rum vatandaşlarımızdan bir çoğu asırlardan beri Osmanlı iken, Yunan tâbiiyyetine girmişler, Yunanlı olmuşlardır. O kadar ki bir babanın iki oğlundan birinin Osmanlı diğerinin Yunanlı olduğu bile görülüyor.

Bu Yunanlı muallimler elindeki mekteplerde okuyan Rum vatandaşlarımızın evlâdları, Osmanlılığın kendilerinden pek çok şeyler beklediği bu vatan yavruları oralarda daha pek küçük yaştan Osmanlılık yerine Yunanlılığı Osmanlı dostluğu yerine hükûmetine, milletine ileride edeceği hainliği düşmanlığı öğreniyor. Ana kucağında iken anasıyla babasıyla beraber bu hekimlerden avukatlardan, Etniki Eterya'nın her tarafa sokulan bu me'mûrlarından Osmanlılık hakkında düşmanlıklar işidiyor, hâinlikler öğreniyor. Kilisede kendisine hıristiyanlık değil Yunanlılık Osmanlı düşmanlığı öğretiliyor. En acıklı ve en fenâsı Rum olup da Osmanlılığa sâdık kalmak isteyenlerin, milleti, hükûmeti aleyhine vâki' olan bu hâince teşvîklere kapılmamak arzusunu gösterenlerin uğradıkları türlü türlü hıyânetler, iftirâlar alçaklıklardır. Onların yardımlarına, kucaklarına lâyık görülenler Osmanlılığa hiyânet etmeye râzı olanlardır. Ve bunlar da acı acı i'tirâf etmelidir ki pek az değildir.

Bunlar içinde öyle alçakları da vardır ki bize yüzden en sıkı en kardeşçe bir dostluk, bir Osmanlılık, bir bağlılık gösterirler; böylece bizi aldatarak, avutarak paramızı çeker, kazançlarını te'mîn ederler; sonra bu kazancın pek büyük bir kısmını Yunan bahriyesine ecdâdımızın kanları bahâsına elde ettiğimiz bu mukaddes toprakları Yunanistan'ın etmeye çalışan, "Büyük Yunanistan" kuruntusunun artık hakîkat olması kābil olmadığına akıl erdirmek istemeyen Etniki Eterya Cem'iyeti'ne vergi olarak verir; bizim paramızla bize düşmanlık etmekten çekinmezler. Bugün bizim açık alnımızla Yunanlılara karşı tatbîk ettiğimiz boykotajı, onlar bize bir asırdan belki daha evvelden beri gizli gizli yapmaktan bir dakîka geri kalmamışlardır. Bu Yunan fikirlilerin bizimle Osmanlılar ve İslâmlarla ara sıra yapdıkları alış-verişlerde mutlaka bize bir tarafdan bir kazandırıyorlarsa diğer cihetten kendi menfaatlerine olarak beş gāib ettirmek içindir. Evet onlar bize asırlardan beri boykotaj yapıyorlar, hatta bazen bazı yerlerde husûsuyla şehirlerde bunu gizlemeye bile lüzum görmüyorlar.

Onlar bize karşı icrâsından bir dakîka geri kalmadıkları bu kahbece ve alçakça hıyânetleri, düşmanlıkları asıl eski, istibdâd devrinde ferîh ve fahûr, tereddüdsüz ve korkusuz açıktan açığa yapabiliyorlardı, çünkü o kara ve kirli devir

öyle bir gece, öyle hâin ve mülevves bir gece idi ki bundan ancak eli kanlı ve canavar vicdanlı haydûdlar istifâde edebilirdi, yine onlar istifâde ettiler. Evet meydanı kendi hâince emellerine öyle müsâid buldular ve bu müsâadeyi o kadar alçakça kullandılar ki bugün kendi topraklarımızın kendi mahsûllerimizin sâhibi olmaktan bile uzak kaldık işlerimiz, ticâretimiz onların elinde dönüyor. Onlar, ilkden bizim çiftliklerimize hizmetcilikle, ırgadlıkla yanaşmışlar iken, bugün biz onların hizmetcisi, onların ırgadı. Çiftlik sâhiblerimiz mahsûl yetiştirenlerimiz bile onların komisyoncusu, haracgüzârı olduk. Öyle ki kendi tarlalarımızda sabahların karanlığından akşam ezânlarına kadar yağmur ve çamur demeyerek çırpınarak, didinerek, yorularak, terleyerek, ömür vücûd yıpratarak, nefes, sıhhat tüketerek çalıştığımızın, çabaladığımızın netîcesinde hep yetiştirdiğimizi, meydana koyduğumuzu onlara bırakmak ve açlıktan ölmemek için maîşetimize ayırdığımızı yine onlara borçlu kalmak mecbûriyetine düşüyor, bu sûretle daima kemiriliyor, daima eziliyoruz.

* * *

Yukarıda da anlattığımız gibi 10 Temmuz gününe kadar biz bir "hasta adam" idik. Fakat bizi en ziyâde hastalatan hatta öldürecek olan şey istibdâd, Abdülhamid'in kara ve hâin devri idi. Evet hastalığımız istibdâd idi. Onu ortadan kaldırınca biz de artık hasta adam olmaktan kurtulacaktık. Bunu anlayanlar takdîr edenler ve bizi bu öldürücü hastalıktan kurtarmaya çalışanlar vardı; 10 Temmuz günü buna muvaffak olmuşlar, *Kānûn-ı Esâsî*'nin millete iâde edilmesiyle yeniden hayat bulmamıza vâsıtalık etmişlerdi. Biz hastalığımızın dalgınlığı içinde ölümün kucağına hatta pençeleşmeye bile iktidâr gösteremeyerek düşmekte iken, birçok düşmanlarımız kendilerine hak etmek için çalıştıkları bazı yerlerimizi olmuş ve kemâle gelmiş bir meyve gibi ağızlarına düşeceğini biliyor ve sabrediyorlardı.

Fakat vaktâ ki biz artık bir hasta adam olmaktan çıktık. Vaktâ ki inkılâbımızı yapdık, Meşrûtiyet İdâresi'ne girdik, o olmasını dört gözle bekledikleri meyveleri kaçırmaktan korkanlara bize canlanmak, kuvvet bulmak için fırsat vermemek lâzım geldiğini düşünerek, birden… –mâba'di var–

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

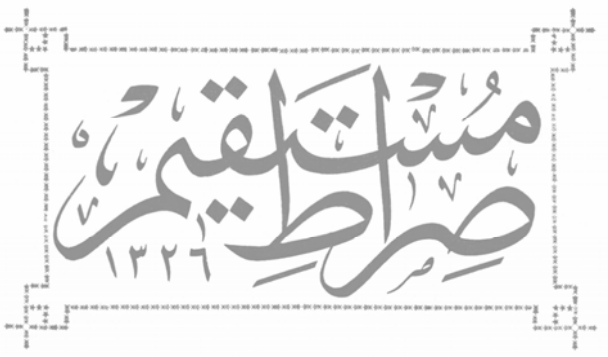

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

30 Mart 1911 28 Rebîülevvel Perşembe 17 Mart 327 **Altıncı Cild - Aded: 134**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

26- [2] (اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيرًا وَيَهْدٖى بِهٖ كَثٖيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقٖينَ)

(*Kur'ân-ı Kerîm*'de alel-ıtlâk meseller darb edilmesinden ve alel-husûs zübâb ve ankebût gibi muhakkar addolunan eşyâ ile emsâl darb ve îrâd buyurulmasından nâşi Yahûd ve münâfıkînin, meseller darbı ve hele mahlûkāt-ı hakīre ile emsâl îrâdı Cenâb-ı Hakk'a lâyık değildir zemîninde cür'etyâb oldukları ta'rîzâtın reddiyle beraber mesel darbı maksadı sâmi'in a'mâk-ı kalbine îsâl edeceği gibi hakāikı temâşâ ettirerek kulûba te'sîr etmek için de mümesselün-bihe mutâbık olması lâzımeden bulunduğuna mebnî mesel darbı velev ehass-i eşyâ ile olsun ne hadd-i zâtında ne taraf-ı akdes hakkında bir nakîsa olmadıktan başka zihne mücmel ve mübhem olarak vürûd eden maânî-i külliyyenin icmâl ve ibhâmını mesel tafsîl ve îzâh eylediği cihetle mîzân-ı belâgat ve mişkât-ı hidâyet olmasına göre emsâl darb ve îrâdında hikmet ve belâgat bulunduğundan buralarına dahi işâret ile buyuruluyor ki) Allah (teâlâ) hakkı beyân için) sivrisineği ve (sıgar-ı hacimde) onun daha fevkında bulunanları (emsâlden) bir mesel olarak darb eylemekten istihyâ etmez (mesel darb ve îrâdı ma'nâ-yı maksûdu emr-i meşhûd ma'razında ibrâz etmek içindir. Bu sırr u hikmete mebnîdir ki kütüb-i ilâhiyye, kelimât-ı nebeviyye, ibârât-ı bülegā, işârât-ı hükemâda emsâl darbı şâyi'dir. Bir emr-i azîmin kendine mümâsil şân ve azameti olan bir şeyle ve bir emr-i menfûrun dahi nüfûsun ber-mu'tâd nefret eylediği bir şeyle temsîl edilmesi ise mümessel ile mümesselün-bih arasında temâsül bulunarak temsîlden maksûd olan incilâ ve te'sîr husûle gelsin için behemehâl lâzımdır. Bunun içindir ki iktizâsına göre ekber-i eşyâ ve yerine göre asgar ve ehass-i eşyâ ile mesel darb olunur. Cenâb-ı Akdes dahi îcâb eden mevâzi'de ba'ûza ile ve mertebe-i sıgarda onun daha fevkında bulunan duveydât ve huveynât ile mesel darb eylemekten çekinmez. Meselin hâl ve şânı bu olup da tenfîri murâd olunan emsâlde eşyâ-i menfûrenin zikri rûh ve sırr-ı belâgat bulunan te'sîrce daha belîğ düşünce (اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا) kavl-i şerîfi Hak sübhânehû azze ve celle hazretlerinin kitâb-ı azîzindeki şuûn-i kemâlinden bir şe'n ü hâli irâe ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de ba'ûza ve emsâlinin zikrine mütearrız bulunanların ise noksân-ı reviyyetlerine hükm eder.) İmdi îmân edenler bunun hak olup Rableri tarafından (vârid) olduğunu bilirler. (Ehl-i îmân bilirler ki bu emsâl taraf-ı ilâhîden vürûd etmiştir ve darb ve îrâdında hikem ve mesâlih vardır. Hakkı mübeyyin ve mukarrir olduğu ve nefisde te'sîri mülâbesesiyle hakkı ahz u kabûle sâik bulunduğu cihetle haktır. Ânifen zikr edildiği üzere maânî-i külliyye zihne mücmel ve mübhem vürûd eylediğine mebnî onu ihâta eylemek ve ona nüfûz edip sırr ve lübbünü istihrâc eylemek kendisine düşvâr gelir, mesel ise o maânî-i külliyenin icmâlini tafsîl ve ibhâmını îzâh eylediğinden mîzân-ı belâgat ve mişkât-ı hidâyettir.) Amma küfür (ve inkâr) üzere olanlar (tebeyyün etmiş hakta mücâdele etmek ve taayyün eylemiş burhânda şübhe ve tereddüd sûretini göstermek de'b **[50]** ü şânlarından olduğu cihetle onlar mevzû'dan hurûc ve hüccetten i'râz ederek) Allah bununla mesel olarak ne murâd etti. (Zînet ve zarâfet-i ifâdeye muhâlif bu eşyâ-i

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/26.

hasîseyi mesel olarak darb etmek ne olacak, Cenâb-ı Hak hiç böyle dûn ve hakîr şeyler ile mesel darb eder mi) derler. (Mesel darbı, hidâyete müstaid bulunanların hidâyetine ve gavâyete inhimâk edenlerin ıdlâline zerî'a olmak gibi hikmet ve gāyeti müştemil olduğundan Cenâb-ı Hak bu hikmet ve gāyeti beyân ile onların kavl-i butlân-meâllerini red edip buyuruyor ki) Allah (teâlâ) bununla pek çoklarını dalâlette bırakır ve bununla pek çoklarını hidâyet eyler. (Meseli inkârlarına delîl-i bâtıla ittihâz eden dalâlet-pîşelerin dalâletlerini tesbît ve tezyîd ve eşyâyı gāyâtıyla takdîr edip fâidelerine göre haklarında hükümler veren dûr-endîşânı mazhar-ı hidâyet eder. Akıl ve meşâir gibi Cenâb-ı Hâlik'ın kullarına in'âm eylediği hidâyet-i fıtriyye ile mütehallî bulunanlar emsâlin fevâidini taakkul eylediklerinden darb olunan meseller onlara meş'ale-i hidâyet olur. [1](وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ) Hidâyet-i ûlâdan hurûc eden süfehâ-i nâs ise bu hurûclarından nâşi mesellerin menâfiini inkâr ederler; bu halde onların asıl illet ve menşe'-i dalâletleri bizzât mesel olmayıp belki füsûkları yani dâire-i hidâyet-i fıtriyyeden hurûcları illet-i asliyye-i dalâlleri olmuştur. Bu hakîkate işâret ile buyurulur ki) Allah (teâlâ hazretleri) bu mesel ile ancak fâsıkları dalâlette bırakır (Bulundukları envâ'-ı dalâl içinde kendilerini tesbît ve tezyîd eder. İbâdın ef'âli kesb i'tibârıyla kendilerine müstenid ise de cemî' eşyâ Cenâb-ı Hakk'ın mahlûku olduğundan bu mülâbese ile ıdlâl yani halk-ı dalâl zât-ı âlî-i mukaddese isnâd olunmuştur. Bu kavl-i kerîm redd-i vâkıın tekmilesidir.)

İstihyâ' hayâ'dandır. Hayâ' yahud lisânımızda müsta'mel olduğu vech ile elifin kasrıyla "hayâ"* nefisde bir inkisâr ve tegayyürdür ki kubhunu mu'tekıd olduğu bir fiil kendisine nisbet veya arz olunduğu zaman tareyân eder ve ikinci sûrette o inkisâr ve tegayyür arz olunan fiile mâni' olur.

Hak teâlâ hazretleri istihyâ' etmez buyurulmasının ma'nâsı: Mümesselün-bihin hâline mutâbık emsâl-i nâfi'adan hakāikı tecliye ve kulûbda te'sîr edeceği nezd-i ulûhiyyette ma'lûm olan meselleri darb eder; yoksa zât-ı akdesine öyle bir inkisâr ve infiâl, öyle bir teessür ve za'af târî olur da mesel darbından imtinâ' eyler değildir demektir – A[ayın].

Yukarıda Fahreddîn-i Râzî hazretlerinden naklen nigâşte-i sahîfe edildiği üzere rahmet, gadab, hayâ, istihzâ gibi ağrâz-ı nefsâniyyeye delâlet eden kelimât Cenâb-ı Akdes hakkında isti'mâl olunur; fakat bu isti'mâl kelimât-ı mezkûrenin medlûlâtı i'tibârıyla değil, gāyâtı i'tibârıyladır. Ve meselâ hayâ kelimesi Cenâb-ı Bârî hakkında isti'mâl olunursa terk-i fiile haml olunur, inkisâr-ı nefse haml edilmez, fi'l-hakîka burada zât-ı ulûhiyetine istihyâ isnâd olunmayıp belki nefy ediliyor ve fakat nefy ve selb ancak îcâb tasavvur olunan yerde tasavvur olunduğuna ve meselâ gözün işitmesi ve kulağın görmesi zâten mutasavver bulunmadığı cihetle gözüm işitmiyor, kulağım görmüyor demekte ma'nâ olmadığına nazaran istihyânın Zât-ı Akdes hakkında isti'mâli sahîh olduğunu nefy-i vâkı' ifhâm ediyor, o da dediğimiz gibi gāyeti i'tibârıyledir. İstihyâ lafz-ı şerîfinin burada ihtiyâr buyurulması için hâtıra şu da gelir ki bu lafzı kefere alâ sebîli'listihzâ' sözlerinde isti'mâl ederek zübâb ve ankebût ile mesel darb eylemekten Rabb-ı Muhammed istihyâ etmiyor mu demiş olmalarına mebnî lafz-ı mezkûr âyet-i kerîmede mukābele sûretiyle vârid olmuştur.

Mesel lügatta şibh ve şebîh demektir ve misâl darb eylemek onu îkā' ve beyândan ibârettir ki kelâmda bir hâlin münâsib ve müşâbihi zikr olunup da o hâlin hüsn veya kubhundan hafî bulunan ciheti izhâr edilmektir. Mesel ile beyân-ı ahvâl murâd olduğu cihetle mesel kıssa ve hikâye demektir. Mesel için (darb) lafzının ihtiyâr edilmesi mesel ancak te'sîr ile heyecân infiâl murâd olduğu zaman vürûd eylediği içindir, güyâ meseli darb eden onunla sâmi'in âzânını öyle kar' ediyor ki eseri onun kalbine ve a'mâk-ı nefsine nâfiz ve müntehî oluyor. Lâkin mesel madrûbun-bih iken madrûb kılındığı cihetle kelâmda kalb vardır – A[ayın].

Denildiği gibi meselin darbına bu ma'nâyı vermek onu darb-ı kubbe ve haymeye veya darb-ı nükūda teşbîh eylemekten daha belîğdir.

Mesel darb etmek onu madrabında isti'mâl ve tatbîk demek olup yoksa onu hadd-i zâtında sun' ve inşâ etmek değildi; eğer ikinci şık murâd olsa emsâl-i sâireyi mevridlerinde inşâ etmek onları darb etmek demek olur idi de sonradan madrablarında isti'mâl eylemek onları darb eylemek olmaz idi. Çünkü madrablarında isti'mâl hâlinde inşâ mefkûd, kitâbullâhda vârid olan emsâlin madrablarında isti'mâli gerçi hadd-i zâtlarında inşâ edilmelerinin aynı ise de bu inşâdan darb ile ta'bîr olunması inşâ i'tibârıyla değil, şübhesiz madrablarında isti'mâl edilmeleri hasebiyledir – S[sin].

İstıtrâd

(مَثَلًا مَا) lafz-ı şerîfinde (مَا) kelimesi ism-i mübhemdir ki mukārin olduğu nekrenin ibhâm ve şuyû'unu tezyîd eder; yahud bir harfdir ki nisbeti takviye ve te'kîd için ziyâde edilir. Bu uslûb lisânımızda dahi müsta'meldir, fakat iltihâk ettiği isme hat ve imlâda muttasıl yazılır ve eğer o ismin ahîrinde elif var ise resm ü nakştan hazf edilir: Zerreten-mâ; nev'a-mâ gibi fakîr bunu bir aralık aslı gibi yazmayı iltizâm eyledimse de hattımızda meslûk olan deydene-i dîrîne bozulmamak mütâlaasından mıdır, yoksa eyyâm-ı ahîrede bir çok mehâmm-ı umûr zevâid veya muhayyelât adâdında görülerek zâviye-i adem-âbâda atıldığı gibi imlâ husûsu dahi nazar-ı iltifâttan sâkıt olduğuna mebnî deryâdan katre menzilesinde bulunan bu husûs maddeye dahi belki ihâle-i nigâh edilmemesinden midir bilmem, takdîr ve intikāda dâir hiçbir hitâb **[51]** ve kelâma mazhar olmadım. Yalnız bazı makālâtımda (نوعًا ما) sûretinde nakş eylediğim imlânın (نوعما) diye mazhar-ı lütf-ı tashîh olduğunu gördüğümden kelimenin imlâsında benim hatâ etmekte olduğuma bazı ezhânca kanâat hâsıl olduğunu teyakkun eyledim, ben de bu mebhasde ictihâdımdan muvakkaten sarf-ı nazar ettim. Fakat biz eslâf-ı kirâmın imlâ husûsundaki i'tinâ-yı hâslarını

[1] Ankebut, 29/43.

* Elifin kasrıyla hayâ: Arabca yağmur ma'nâsınadır.

mühimsemiyor isek bâri muâsırînimiz bazı ümem-i fâzılanın lisânları için yazdıkları lügat kitablarında bir kelimenin cem'i meselâ (اس) ile mi veya (ايقس) ile midir diye ufacık bir maddede bile ne kadar taharriyât ve tetebbuâtta bulunduklarından olsun ibret alalım.

İntehe'l-istıtrâd

Ashâb-ı dalâletin adedi daha ziyâde olduğu halde [1](يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا) kavl-i kerîmi ashâb-ı hidâyetin kesrette ashâb-ı dalâl gibi olduğunu iş'âr ediyor. Bu tesviyede yani ashâb-ı hidâyeti kesrette ashâb-ı dalâle müsâvî kılmakta hikmet, ashâb-ı hidâyet olan mü'minîn kalîl ve erbâb-ı dalâl bulunan o küffâr-ı fâsıkîn kesîr olmakla beraber evvelkilerin ikincilerden fâidece daha celîl, nef'ce daha kesîr, eserce daha azîm olduklarını belki ifâde eylemektir. Çünkü şâirin dediği gibi onların hâl ve şânı budur:

قليل اذا عدوا كثير اذا شدوا

Bunun içindir ki kıtâlde hâl-i kuvvet ve azîmette bir ferd ona ve hâl-i za'fda ikiye mukābil tutulmuştur. Hâl-i za'f ile murâd bazılarına göre za'f-ı beden ve bazılarınca za'f-ı basîrettir.

Mazhar-ı hidâyet olan o aded-i kalîl mü'minînin âsâr-ı azîmesindendir ki onlar bütün âlemler üzerine siyâdet ettiler.

ولم ار امثال الرجال تفاوتا

الى المجد حتى عد الف بواحد

ان الكرام كثير فى البلادوان

قلو كماغيرهم قل وان كثروا

Idlâlın hidâyet üzerine vech-i takdîmi, onun küfürden olan sebeb ve menşe'i vücûdda mütekaddim olduğu içindir. Emsâl beyân eden âyetler ise o fâsıkları bulundukları zulümât-ı bâtıldan nûr-ı hakka ihrâc için vürûd etmeleri üzerine onların ricslerini rics rics üstüne olarak tezyîd etmiştir. Zirâ onlar kendilerini tavsîfen vârid olan [2](وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ) kavl-i şerîfinde mezkûr a'mâl-i seyyi'ede temâdîleri sebebiyle nûr-ı fıtrat nefslerinden muntafî olmuştur – A[ayın].

Fısk lügatte hurûc ma'nâsınadır. (Lisânımızda fevvâreye fıskiye ıtlâk olunması bu ma'nâca olsa gerektir.) Şerîatta: Kebîre irtikâbıyla tâ'atullâhdan hurûc demektir ve sagīre üzerine ısrâr kebîre cümlesindendir. Fıskın üç tabakası vardır: Birincisi (teğābî)dir. Teğābî kebîreyi istikbâh ederek ahyânen irtikâb etmektir. İkincisi te'âtî-i kebîrede inhimâktir. Üçüncüsü kubhunu inkâr ile beraber kebîreye müsâberet ve muvâzabettir. Fıskın bu tabakası merâtib-i küfürdendir. Fâsık bu mertebeye bâliğ olmadıkça ondan "mü'min" ismi selb olunmaz, çünkü îmânın medâr-ı deverânı bulunan tasdîk ile muttasıfdır, bir de iktitâl kebâirden olduğu halde (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا) âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak ehl-i iktitâle mü'min lafzını ıtlâk eylemiştir, bu da delâlet eder ki fâsık makām-ı inkâra takarrub etmedikçe kendisinden (mü'min) lafzı selb olunmaz.

Burada "fâsıkīn" ile murâd, küfürde utüvv ü temerrüd edip hudûd-ı îmândan hâricler olanlardır – S[sin], Ş.

Burada "fâsıkīn" ile murâd, ıstılâhât-ı şer'iyyede ma'rûf olan ma'nâ değildir, burada o ma'nâ sahîh değildir, o ma'nâ *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüzûlünden sonra hâdis olmuştur – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH LİL-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

124- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابن مسعود رضى الله عنه قال: «أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الغَائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلاَثَةِ أَحْجَارٍ، فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ، وَالتَمَسْتُ(1) الثَّالِثَ فَلَمْ أَجِدْهُ(2). فَأَخَذْتُ رَوْثَةً فَأَتَيْتُهُ بِهَا. فَأَخَذَ الحَجَرَيْنِ وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ» وَقَالَ: «هَذَا(3) رِكْسٌ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (والتمست). 2) Bir rivâyette (فلم اجد). 3) Bazı nüshalarda (هذه).

124- Tercüme

(Abdullah) bin Mes'ûd radıyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem (kazâ-yı hâcet için bir kere) çukur üzerine gitti. "Üç taş getir" diye bana emr etti. İki taş buldum. Üçüncüsünü aradım ise de bulamadım. Bir fışkı alıp (üçünü birden) götür(üp ver)dim. İki taşı alıp fışkıyı attı ve: "Bu pisdir" buyurdu.

[52]

125- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما قَالَ: «تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً.»

125- Tercüme

(Abdullah) bin Abbas radıyallâhu anhümânın: "Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem (a'zâsını) birer kere (yıkayarak) abdest aldı." dediği rivâyet olunuyor.

126- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ الانصارى رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ.»

---

[1] Rad, 13/25.

[2] Hucurat, 49/9.

126- Tercüme

Abdullah bin Zeyd-i Ensârî radıyallâhu anhdan Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin (a'zâsını) ikişer kere (yıkayarak) abdest aldığı rivâyet olunuyor.

127- Hadîs-i Şerîf

عنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفّانَ دَعَا بِإِنَاءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ(1) ثَلاَثَ مَرّات(2)، فَغَسَلَهُمَا. ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الإِنَاءِ، فَمَضْمَضَ(3)، وَاسْتَنْشَقَ، واسْتَنْثَر(4) ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلاَث مرات(5) وَيَدَيْهِ ثلاثا إِلَى المِرْفَقَيْنِ(6). ثُمَّ(7) مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلاَثَ مرات(8) إِلَى الكَعْبَيْنِ. ثُمَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لاَ يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غُفِرَ لَهُ(9) مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (على كفيه). 2) Bir rivâyette (ثلاث مرار). 3) Bir rivâyette (فتمضمض). 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (واستنشق)'dan sonra (استنثر) yoktur. Ancak bazı rivâyâtta (فمضمض واستنثر), bazılarında ise (فتمضمض ثلاثًا واستنثر ثلاثا) diye vârid olmuştur. 5) Eldeki Buhârî nüshalarında (ثلاثا). 6) Eldeki Buhârî nüshalarında (ويديه الى المرفقين ثلاث مرار). 7) Bazı nüshalarda (ثم) yoktur. 8) Yine eldeki Buhârî nüshalarda (ثلاث مرار). 9) Bir rivâyette (غفرالله له).

127- Tercüme

Osman bin Affân radıyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki (Bir kere) bir kab (içinde su) iste(yip abdest al)dı. Şöyle ki: Ellerinin üzerine üç kere (su) döküp yıkadı. Sonra sağ elini kabın içine sokup ağzını çalkaladı, burnuna su verip yine çıkardı. Sonra yüzünü ve ellerini dirseklerine kadar üçer kere yıkadı. Sonra başını mesh etti. Sonra iki ayağını üçer kere topuklarına kadar yıkadı. Ve (nihâyet) Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin: "Her kim benim şu abdestim gibi abdest alıp iki rek'at namaz kılar ve bu iki rek'at içinde hâtırına (namaz ile münâsebeti olmayan) bir şey getirmezse ne kadar geçmiş günâhı varsa mağfûr olur" buyurduğunu söyledi.

128- Hadîs-i Şerîf

وفى روايةٍ ان عُثْمَان رضى الله عنه قَالَ: أَلاَ أُحَدِّثُكُمْ(1) حَدِيثًا لَوْلاَ آيَةٌ فى كتاب الله(2) مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ. سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لاَ يَتَوَضَّأُ(3) رَجُلٌ يُحْسِنُ(4) وُضُوءَهُ، وَيُصَلِّي الصَّلاَةَ، إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلاَةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا.» والآيَة إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا.

1) Diğer rivâyetlerde (قال لاحدثنكم). 2) Diğer rivâyâtta (فى كتاب الله) yoktur. 3) Bir rivâyette (لايتوضأن). 4) Bazı rivâyâtta yalnız (يحسن). 5) Bazı rivâyâtta (من البينات) ziyâdesi vardır.

128- Tercüme

Diğer tarîktan Osman (bin Affân) radıyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Size bir hadîs nakl edeyim ki Kitâbullâh içinde bir âyet olmasa size söylemezdim. Nebiyy-i muhterem sallâllahu aleyhi ve sellemden işittim. Buyuruyordu ki: "Hiçbir kimse yoktur ki abdest alsın da (âdâb ve erkânına) hüsn-i riâyet etsin, sonra da namazı kılsın da o abdest ile (kılacağı) namazı kılıncaya kadar (arada geçen zaman içindeki günâhları) mağfûr olmasın" -râvî der ki (Osman bin Affân radıyallâhu anhın dediği) âyet: *(اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) âyet-i kerîmesidir.

129- Hadîs-i Şerîf

عن ابى هُرَيْرَةَ رَضِىَ الله عنه(1) أَنَّهُ قَالَ(2): «مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ، وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (عن النبى صلى الله عليه وسلم) ziyâdesi vardır. 2) Bazı rivâyâtta (انه) yoktur.

129- Tercüme

Ebû Hüreyre radıyallâhu anhın (Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin hadîs-i kerîmi olmak üzere): "Her kim abdest alırsa burnunu ayıklasın, her kim (istincâ için) taş isti'mâl ederse sayısını tek yapsın" dediği rivâyet olunuyor.

[53] 130- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ ماء(1) ثُمَّ لِيَنْثُرْ(2)، وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ، وَإِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ(3)، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لاَ يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ.»

1) Ekser-i rivâyâtta (فليجعل). 2) Bazı rivâyâtta (ثم لينتثر). 3) Bir rivâyette (ان يدخلها فى الاناء).

130- Tercüme

Yine Ebû Hüreyre radıyallâhu anhden Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor: İçinizden biri abdest aldığı zaman burnuna su aldıktan sonra çıkarsın, her kim (istincâ için) taş isti'mâl ederse sayısını tek yapsın. İçinizden biri uykudan uyandığında elini abdest suyu içine sokmadan evvel yıkasın. Zirâ hiç biriniz (uykusu arasında) elinin nerede kaldığını bilemez.

131- Hadîs-i Şerîf

عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما وقد قيل لهَ: رَأَيْتُكَ لاَ تَمَسُّ مِنَ الأَرْكَانِ إِلَّا اليَمَانِيَّيْنِ، وَرَأَيْتُكَ تَلْبَسُ النِّعَالَ السِّبْتِيَّةَ، وَرَأَيْتُكَ تَصْبُغُ بِالصُّفْرَةِ، وَرَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهَلَّ النَّاسُ إِذَا رَأَوُا الْهِلاَلَ وَلَمْ(1) تُهِلَّ أَنْتَ حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ. قَالَ: أَمَّا الأَرْكَانُ: فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمَسُّ إِلَّا اليَمَانِيَّيْنِ، وَأَمَّا النِّعَالُ السِّبْتِيَّةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ النَّعْلَ(2) الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَعَرٌ وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا، فَأَنَا(3) أُحِبُّ أَنْ أَلْبَسَهَا. وَأَمَّا الصُّفْرَةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْبُغُ بِهَا، فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أَصْبُغَ بِهَا، وَأَمَّا الإِهْلاَلُ: فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهِلُّ حَتَّى تَنْبَعِثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ.

1) Bir rivâyette (فلم). 2) Bazı rivâyette (يلبس النعل). 3) Bazı rivâyette (فانى).

---

* [Bakara, 2/159] Bu âyet-i kerîmenin tamamı 98'nci hadîs-i şerîfin tercemesinde mezkûr olup meâl-i âlîsi tercemenin zîrinde tahşiye edilmiştir.

131- Tercüme

Rivâyet olunuyor ki Abdullah bin Ömer radıyallâhu anhümâya biri (gelip): "Görüyorum, erkân-ı (Beyt-i Muazzam)'dan Hacer-i Esved ile rükn-i Yemânî'den başkasına el sürmüyorsun, görüyorum, tabaklanmış (deriden ma'mûl) na'leyn giyiyorsun, görüyorum, sarı boya kullanıyorsun, bir de görüyorum, Mekke'de bulunduğun zaman halk (Zilhicce) hilâlini görür görmez ihrâma girdikleri halde sen yevm-i terviye (yani yevm-i arefeden evvelki gün) girmedikçe ihrâma girmiyorsun." demiş. O da cevâben demiş ki: "Erkân-ı (Beyt-i Muazzam)a gelince ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin Hacer-i Esved ile rükn-i Yemânî'den başkasına el sürdüğünü görmedim. Tabaklanmış (deriden ma'mûl) na'leyne gelince ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin üzeri kılsız (deriden ma'mûl) na'leyn giyip (ayağı) içinde (iken) abdest aldığını gördüm. Onun için onları giymeyi severim. Sarı boyaya gelince Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin sarı boya ile (elbisesini) boyadığını gördüm. Ben de onun için (elbisemi) o boya ile boyamayı severim. İhrâma gelince Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin hayvanı (hareket için) müheyyâ olmadıkça ihrâma girdiğini görmedim."

132- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يُعْجِبُهُ التَّيَمُّنُ، فِي تَنَعُّلِهِ، وَتَرَجُّلِهِ، وَطُهُورِهِ، وَفِي شَأْنِهِ(1) كُلِّهِ.»

1) Bir rivâyette vavsız olarak yalnız (فى شأنه), diğerinde ise (و شأنه). [Metinde (وَطُهُورِهِ) kelimesi (ولمهدره) şeklinde yazılmıştır.]

132- Tercüme

Âişe radıyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem ayakkabı giymekte; saçını taramakta, abdest almakta, hâsılı kâffe-i husûsâtında sağdan başlamaktan hoşlanırdı.

133- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضى الله عنه قَالَ: رَأَيْتُ النبى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) وَحَانَتْ صَلاَةُ العَصْرِ، فَالْتَمَسَ النَّاسُ الوَضُوءَ فَلَمْ يَجِدُوا(2) فَأُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَضُوءٍ، **[54]** فَوَضَعَ يده فِي ذَلِكَ الإِنَاءِ(3) وَأَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَتَوَضَّئُوا مِنْهُ قَالَ: «فَرَأَيْتُ المَاءَ يَنْبُعُ مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ(4) حَتَّى تَوَضَّئُوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ.»

1) Diğer rivâyette (رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Bir rivâyette (فلم يجدوه). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında (فوضع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى ذلك الاناء يده). 4) Bir rivâyette (يفور من بين اصابعه).

133- Tercüme

Enes bin Mâlik radıyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir kere) Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemi ikindi namazına yakın gördüm. Halk abdest suyu aradılar da bulamadılar. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme (bir kab içinde bir mikdâr) abdest suyu getirdiler. Elini o kabın içine soktu ve halka oradan abdest alsınlar diye emr etti. - Enes der ki (İşte o zaman Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin) parmakları altından (hâzırûndan) kimse kalmamak üzere cümlesi abdest alıncaya kadar su kaynadığını gördüm.

134- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) لَمَّا حَلَقَ رَأْسَهُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ مِنْ شَعَرِهِ.

1) Bir rivâyette (ان النبى صلى الله عليه وسلم).

134- Tercüme

Yine Enes bin Mâlik radıyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem (Haccetü'l-vedâ'da) başını traş ettiği zaman saçından en evvel alan Ebû Talha oldu.

135- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا شَرِبَ الكَلْبُ فِي إِنَاءِ(1) أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا.

1) Bir rivâyette (من اناء).

135- Tercüme

Ebû Hüreyre radıyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin: "İçinizden birinin kabından köpek (bir şey) içerse o kabı yedi kere yıkasın" buyurduğu rivâyet olunuyor.

Ahmed Naim

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Rûhun İlim ile Tehzîbi

Vücûdun pislikten tathîri ne derecede lâzım ise rûhun da levs-i evhâmdan tehzîbi o kadar elzem olduğunu yukarıki makālemizde söylemiş idik. Şimdi söyleyeceğimiz söz şudur ki: Bedenin muhtaç olduğu tathîrât-ı maddiyye için nasıl hastalık mikroplarından hâlî bir vâsıta-i tathîre ihtiyâc mevcûd ise, rûh da levs-i evhâm ve hurâfâttan temizlenmek için öyle temiz bir vâsıtaya muhtaçtır. İşte her türlü mikroptan ârî olan o ma'nevî vâsıta-i tathîr tecrübe ile his ile sâbit olan ilimden başka bir şey değildir.

Bu öyle vâzıh bir hakīkattir ki hiç bir âkıl için mûcib-i münâkaşa olamaz. Cihân-ı mütemeddinde herkesden evvel şu düstûru vaz' eden on yedinci asır ricâlinden meşhûr Descartes olmuştur ki o devirden zamân-ı hâzıra gelinceye kadar bütün vesâil-i ilmiyye hep feylesof-ı müşârün-ileyhin şu mesleği mûcebince tedkīk olunmaktadır.

Rûhun levs-i evhâm ve zunûndan tathîri, ilim ve hikmetle tehzîbi zarûriyyü'l-lüzûm olduğuna dâir desâtîr-i hakīkıyye vaz' etmek husûsunda müslümanlık bütün âlem-i insâ-

niyyetten evvel davranmıştır; nasıl ki ilmin hem erkek, hem kadın için lüzûm-ı kat'îsine hüküm husûsunda da yine umûma tekaddüm etmiş idi. İşte Cenâb-ı Peygamber [1](طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِم و مسلمة (اطلب العلم من المهد الى اللحد)[2], tarzında emirler veriyor.

Bu böyle olduğu gibi dîn-i mübîn-i İslâm, harîm-i ilme zunûn ve hurâfâtın gireceği ne kadar delik-deşik varsa kâmilen kapamış, delil ile teeyyüd etmeyen, doğruluğuna berâhîn-i kat'iyye kāim olmayan mâhiyetlere ilim nâmını vermemiştir. Fâtır-ı hakîm [3](عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) buyuruyor.

Sırf şahsî bir takım menâfi'-i hasîse te'mîni için bir çok insanların hakāyıkı tahrîf ettiklerini *Kur'ân-ı Kerîm* sarâhaten söyleyerek, nâsiye-i hızlânlarına "mu'tedî = zâlim" damgası vurulan bu gibi mudıllerin iğfâlâtına kapılmaktan bizi tahzîr ediyor: (وَاِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ)

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ)[4]

Daha sonra o gibi erbâb-ı ıdlâlin hevesâtına, efkârına tebaiyyet edenlerin hâlini hikâye ederek böylelerini sû'-i âkıbet ile inzârda bulunuyor; başkalarını taklîd sâikasıyla bu girîveye düşmüş olmalarının kendilerini kurtaracak bir ma'zeret olamayacağını sarâhaten bildiriyor: [5](اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ. وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ)

Dîn-i mübîn-i İslâm ilmin yalnız hayât-ı bâkıye-i ukbâ için değil, bu maîşet-i fâniyye-i dünya için de zarûrî olduğunu, şuûn-ı cihânın salâhı ilimsiz kābil olamayacağını en mukni' berâhîne istinâden öyle yüksek bir nidâ ile teblîğ ediyor ki hâb-ı gaflette bulunanların intibâha, uyanık duranların da faâliyete gelmemesi tasavvur olunamaz. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz "Dünyayı isteyen ilme sarılsın; âhireti isteyen ilme sarılsın; hem dünyayı hem âhireti isteyen ilme sarılsın."- [6](من أراد الدنيا فعليه بالعلم ومن أراد الآخرة فعليه بالعلم ومن أرادهما معا فعليه بالعلم) buyuruyor.

Müslümanlık taleb-i ilimden geri duranları vecîbe-i zimmetini edâda kusûr **[55]** edenlerden ziyâde muâheze ediyor: [7](لاَ خَيْرَ فِي [8](إِنَّ الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا عَالِمٌ أَوْ مُتَعَلِّمٌ) الْعِيشِ الاّ العالم نَاطِق او لسامع داع) "Dünya mel'ûndur, dünyada ne varsa mel'ûndur; ancak âlimlerle tahsîl-i ilimde bulunanlar müstesnâdır.- Ma'lûmâtını öğreten âlimlerle dinlediğini hıfzeden sâmi'lerden başkası için hayatın hiçbir hayrı yoktur. Hadîs"

Dîn-i mübîn-i İslâm bizi şu sûretle inzâr ediyor: Bir zaman gelecek ki ilhâd alabildiğine revâc bulacak, dinden olmayan şeyler dine girecek. Erkân-ı İslâm'ı esâsından yıkmak için ulemâ-yı münâfıkîn tarafından dine bir sürü hurâfât sokulacak; hem öyle mâhirâne sokulacak ki hakîkat-ı İslâm'a vukūfu olmayanlar hiç farkına varamayacak. İşte Cenâb-ı Peygamber [9](سَتَكُونُ فِتَنٌ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، إِلَّا مَنْ أَحْيَاهُ اللَّهُ بِالْعِلْمِ) buyuruyor.

İslâm bize sarâhaten bildiriyor ki: Cehâlet ile müslümanlık bir yerde ictimâ'ı nâ-kābil iki zıdd-ı kâmildir; ahkâm-ı celîle-i *Kur'ân*'ı idrâk da, terakkī-i ilim ü irfân da terakkīye menûttur; şu halde cehâlete râzî olanlar Hâlik-ı Hakîm'in kelâm-ı ilâhîsini ilelebed anlamamaya râzî oluyorlar demektir ki *Kur'ân*'dan maksûd, rûhun levs-i evhâmdan tathîri, maâlî ile tehzîbi olmasına göre bu yüzden uğrayacakları hasar takdîrin ihâta edemeyeceği kadar müdhiştir, Cenâb-ı Hak [10](وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا اِلَّا الْعَالِمُونَ) buyuruyor. Hz. Peygamber [11](وَ هَلْ يَنْفَعُ اَلْقُرآن الاّ بالعِلم) diyor.

İşte müslümanlık ilme bu kadar yüksek bir mevki' vermiş, müslümanları tahsîl-i ilme bu derecelerde tergīb etmiştir. Öyle zannederiz ki lisân-ı İslâm'dan sâdır olan bu sözlerin rûh üzerinde te'sîri hukemâ-yı medeniyyetten işittiğimiz sözlerin hepsinden daha müessir olduğu nazarlarda ıyânen tecellî eylemiştir. [12](ومن احسن من الله حديثا)

Mehmed Âkif

Terâcim-i Ahvâl:

DÂVÛD-I KAYSERÎ

Şerefüddîn Dâvûd bin Mahmûd-ı Kayserî

Ulemâ-i râsihînden ve muhakkıkīn-i meşâyıh-ı vâsılînden bir zât-ı sütûde-sıfât olup Kayseriyelidir. Ulûm-ı âliyyeyi kâmilen, ulûm-ı 'âliyyeyi de kısmen vatanı fudalâsından ba'de't-taallüm ulûm-ı 'âliyyenin aksa'l-makāsıd olan hadîs, tefsîr gibi şuabât-ı 'âliyyesinde –(خذوا العلم من افواه الرجال) emr-i âlîsine tebean– müşârun bil-benân olan ashâb-ı ilm ü îkān ve erbâb-ı ihtisâs u irfândan istifâde etmek maksadıyla diyâr-ı Mısır'a azîmetle birkaç sene ikāmet ve geceyi gündüze katarcasına cehd ü ikdâm ile nâil-i maksad olarak şürekâsı miyânında mütemeyyiz bir sûrette ahz-i icâzetten sonra meslek-i kadîm-i tasavvufa sülûk eyleyip ebu'l-maâlî şeyh-i kebîr Sadreddîn-i Konevî hulefâsından sâhib-i tefsîr ve şârih-ı *Füsûsu'l-Hikem* Kemâleddîn-i Kāşânî'nin irşâdıyla bu silk-i celîlde dahi kat'-ı merâtib-i ma'neviyye ile rütbe-i hilâfete ba'de'l-mazhariyye maskat-ı re'sine avdetle neşr-i ilm ü irfâna başladı.

Bu esnâlarda İznik'in fethine muvaffak olan sânî-i selâtîn-i âl-i Osmân cennet-mekân Sultan Orhan, sâhib-i tercemenin sît-i fazlını işiderek İznik'e da'vetle ilk binâ ettiği medresenin müderrisliğini tevcîh buyurdu. Ve hazret-i fâzılın

---

[1] (مسلمة) kelimesi olmaksızın, İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 17.
[2] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 5, 274.
[3] Yûnus, 10/68.
[4] Hac, 22/3.
[5] Bakara, 1/166-167.
[6] Şirbinî, *Sirâcü'l-Münîr,* H. 1285, Kahire, c. 4, s. 231.
[7] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'z-Zühd, 14.
[8] Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 11326.
[9] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Fiten, 9.
[10] Ankebût, 29/43.
[11] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn,* Beyrut, c. 1, s. 9.
[12] Nisâ Sûresi 87. âyete telmihte bulunulmuştur.

hayât-ı ilmiyyesi asıl bundan sonra inkişâf ederek bir çok telâmîz yetiştirmek şartıyla semeredâr oldu ve bu vâdîde tedrîs ü te'lîf ile güzârende-i evkāt iken (751) târihinde irtihâl-i dâr-ı na'îm eyledi. Çandarlı Gāzî Hayreddîn Paşa Câmi'-i Şerîfi karşısında el-yevm "Çınardibi" denilen mahalde defîn-i hâk-i gufrândır.

İnkılâb-ı dehr te'sîri veyahud kadr-nâ-şinâsî sâikasıyla üç sene evvel yazıdan ârî pek âdî iki taştan ibâret gördüğüm seng-i mezârının bu seneki ziyâretimde Hayreddîn Paşa ahfâdından Mahmûd Bey nâmında kadr-dânân-ı ümmetten bir zât tarafından ihyâ edildiği manzûr-ı çeşm-i şükrânım oldu.

Âsâr-ı muhıkkakāneleri:

1) *Şerh-i Füsûsu'l-Hikem*: *"Matla'u Husûsi'l-Kilem fî Ma'ânî Fusûsi'l-Hikem"* ismiyle müsemmâ bu şerh-ı kıymetdâr ahîran Hindistan'da tab' edildi. Asıl bâdî-i iştihârı olan bu şerhin hâvî olduğu mukaddimesi ber-vech-i âtî on iki kısma münkasemdir. 1) Vücûd-ı Hak, 2) Esmâ ve sıfât-ı Hak, 3) A'yân-ı sâbite, 4) Cevher-i Araz, 5) Avâlim-i külliyye ve hazerât-ı hams-i ilâhiyye, 6) Âlem-i misâle tealluk eden mesâil, 7) Merâtib-i keşf ve envâ'ı, 8) Bi-hasebi'l-merâtib sûret-i hakîkat-i insâniyye olan âlem, 9) Hilâfet-i Muhammediyye ve aktâb, 10) Âlem-i insânîdeki rûh-ı a'zamın merâtib ve esmâsı, 11) Rûhun ve mezâhir-i ulviyye ve süfliyyesinin Hakk'a rücû'u, 12) Nübüvvet, risâlet, velâyet.

2) *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*.

3) *Şerh-i Kasîde-i Tâiyye-i İbn-i Fârız*.

4) *Merâtibü't-Tevhîd*.

5) *Tahkīku mâ'i'l-Hayât ve Keşfü Esrâri'z-Zulümât*.

6) *Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z-Zamân*.

7) *Şerh-i Kasîde-i Şerh-i Ekber el-Müsemmâ bi-Kurreti Ayni'ş-Şühûd*.

8) *Şerh-i Arûz-ı Endülüsî*.

9) *Tefsîr-i Kāşânî*'nin Besmele-i Şerîfe tefsîrine âid mukaddime.

10) *Şerhu Füsûsi'l-Hikem* (sagīr).

Fî 9 Mart sene 1327 Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

[56] CİNÂYET-İ TAHRÎR:

Mütâlaa meraklısı olmakla beraber âsâr-ı münteşiredeki serbestî-i tahrîre karşı benim gibi bed-bîn bulunan bir refikım, geçen akşam:

– Bed-bîn olmayalım da bu hezeyânnâmeyi de hoş görelim? diyerek bir risâle uzattı.

– Nedir? diye sordum.

– Oku da mü'llifinin ne herzeler yediğini anla! Cevâbını verdi ve bıraktı gitti kabının üzerinde "Her sınıf gençlere, muhadderâta, ebeveyne, kitab meraklılarına tavsiye olunur" ibâresi görülen bu kirli kaplı kitabı açdım. Baktım ki (İfâde-i merâm) ser-levhası altında muharrir bey, maksad-ı tahrîrini anlatıyor ve "Memleketimizin teşkîlât-ı ictimâiyye ve medeniyyesince mevcûd nekāısdan biri de vesâit-ı izdivâciyyemizin mahdûdiyetidir. Teksîr-i nüfûs ve selâmet-i millî nokta-i nazarından hâiz-i ehemmiyet olan bu noksânın mehmâ-emken telâfîsine hizmet maksadıyla izdivâc mektupları nâmıyla bir çok nümûnelerin neşrine cesâret eyledim. Bu nümûnelere tatbîkan mektupları tahrîr ve isti'mâl eyleyerek nâil-i merâm ve saâdet olan velev birkaç vatandaş bulunursa kitabın neşrinden umduğum fâide-i ictimâiyye husûl bulmuş olacaktır" diyor. Nekāıs-ı ictimâiyye ve medeniyyemizi ikmâle azm eden bu gayûr muharririn nümûne-i vesâtetini görmek emeliyle sahîfeleri çevirmeye başladım. (Bir gencin mesîrede beğendiği bir hanıma teklîf-i izdivâc mektûbu) diye başlayan ve (Hânesine gelip kerîmesine görünmek için bir pederden müsâade talebine, rızâlarını i'tâdan imtinâ' eyledikleri takdîrde ruhsat-ı kānûnî istihsâl kılınacağını ebeveyne ihbâra dâir) mektup nümûnelerini hâvî olan, hatta (İnâs Sanâyi' Mekteb-i Âlîsi Müdüriyeti'ne) nasıl mektup yazılacağını öğreten, hatta ve hatta bir leyle-i zifâfı olanca uryânlığıyla tasvîre çalışan o kerâhetnâmeden muharririnin nasıl bir yâdgâr olduğunu anladım.

Yakın zamanlarda edeb ve nâmûsun birer ma'nâ-yı mevhûmdan ibâret olduğuna ve bu kelimelerin âdetâ birer lafz-ı mübhemden ibâret bulunduğuna dâir mütâlaa dermiyân edenler, böyle bir cevher-i ma'nevî mevcûd olsa bile öyle âlî bir şeyin mevâzı'-ı süfliyye ile mukārenet ve münâsebeti olamayacağı hakkında felsefe! yürütenler görülüp işidilmeye başladı.

Muhakkak bir fâhişe-i hezâr-şevherin harâmzâde-i bîpederi bulunan bir takım soysuz, edebsiz herifler; asla yetişemeyecekleri zirve-i nâmûsu yıkmak ve kendi seviye-i süfliyetlerine indirmek için esas terbiyeyi dört el ile baltalamaktan, mebnâ-yı metîn-i ahlâka fezâhat rahneleri açmaktan geri durmuyorlar. Bu nâmûs haydudlarına, bu ahlâk canavarlarına karşı hitâb ve itâba tenezzül, terbiyeli bir kalem için hakîkaten zül ise de yüzlerine hasbeten li'llâh tükürmek kabîlinden diyeceğim ki:

İnsanlar, bit-tab' hür olmakla beraber bir takım kuyûd-ı zarûriyyenin esîr-i âzâd-nâ-pezîridir. Yabancısı kaldıkları nâmûs ve ahlâk râbıtaları o kuyûdun en kavîlerindendir ki izâlesine değil, tevhînine teşebbüs edenler enzâr-ı hürriyet-perverânda en müfsid bir mürteci' telakkī olunur.

Tefevvüh edilen herzelere tatbîkan mektuplar tahrîr ve isti'mâliyle nâil-i merâm olanlar bulunursa umdukları fâide husûl bulacakmış. Bilmeyiz ki umulan fâide, acaba hicâb-ı ismetin hetki, yoksa ahlâk-ı milletin fetki ile mi husûl-pezîr olacak?

Bu vâdîde yazılan şenâatnâmeler nasıl bir yüzle gençlere ve muhadderâta tavsiyeye cür'et olunabilir? İnsanın sûretine bir def'alık olsun istihyâ gölgesi düşmüyor mu? O kara satırlar nazar-ı iffetlerine atılan muhadderât arasında vâlide ve hemşîreleri olsun bulunacağını hatıra getirmezler mi?

Yoksa onların da okuması ve mûcebince tatbîkāta kalkışması hoş mu görülüyor?

Âdî umûmhânelerin mübtezel sermâyelerinin bile ağzına alamayacağı bir takım fezâyihı karalamaktan çekinmeyen kalemler Beyoğlu rehberlerinin asâ-yı delâletini mi taklîd etmek istiyor? Yoksa o kamış parçasını; binlerce vücûh-ı nâ-

mûsu reng-i hacâlete boyamak için badana fırçasına mı benzetmek emelini besliyor?

Erbâb-ı ihtirâsın büzâk-ı iştihâsıyla bir aralık matbûât hâristânında fışkıran *Zanbak* rezîlesinin kazandığı rağbet-i sefîlâneyi görüp de onun muharriri gibi sıkılıp terlemeden para kazanmak hevesine mi düşülüyor? Acaba bu uğurda verilecek birkaç kuruş ile karşıdaki sanatkârlara! i'tâ olunacak ücret-i delâlet arasında ne fark var?

La'net o kalem-i zehr-âmîze ki yılan dişi gibi, sümûm-ı hiyânetin mecrâ-yı mel'aneti oluyor!

Efsûs o âlem-i matbûâta ki böyle rezâletnâmelere âgūş-ı kabûl açıyor!

Yazık o idâre-i matbûâta ki teşvîş-i ezhâna değil, tağşîş-i vicdâna bâdî olan böyle hezeyânların sudûrundan gāfil bulunuyor!

Acınır o nâmûs ve ahlâka ki düşman-ı insâniyet olan canavarların savletine ma'rûz kalıyor!

Fakat emîn olsunlar kusdukları herzelerin intişâr-ı ufûnetine hükûmet artık meydan vermeyecek ve yanlışlıkla üzerine basacak ayakların âlûde-i levsiyyâtı olmasına müsâade etmeyecektir.

Eğer onlarda zerre kadar his mevcûd ise hükûmetin çârûb-ı tathîrinden evvel levs-i münteşirlerini kendileri temizlemeye ve külhanların remâd-ı âteşîni altında gizlemeye çalışsınlar.

Bu husûsda murdarlığını göz önünden kaldıran bir kedi, yani bir hayvan kadar eser-i terbiye göstersinler.

Tâhirü'l-Mevlevî

[57] CAVA MÜSLÜMANLARI AHVÂLİNDEN

– 4 –

"Cava Müslümanları Ahvâlinden-3"ü son zamanlarda Dârulhilâfe müslümanlarının ahvâl-i âlem-i İslâma aldırmamalarından şikâyetle bitirmiştim. O makāleyi yazdığımın ertesi günü Bâbıâlî kitabcılarından birisinde "*Açe Târihi*" unvânlı bir risâle buldum. Bu risâle Ma'lûmât Kütübhânesi'nin Âlem-i İslâmiyet Külliyâtı'ndandır; 1315 senesi *Ma'lûmât* cerîdesine derc olunduktan sonra 1317 senesi risâle hâlinde tab' olunmuştur. Muharriri, Sivas Mekteb-i İ'dâdîsi Müdîr-i sâbık Mehmed Ziyâ deniliyor. Risâlenin mukaddimesinde görülen pek sarîh bazı hatâlar ile eserin esası Frenkceden mütercem olduğu pek âşikâr iken, *Ma'lûmât* idâresinin o esasa Singapur muhbirinin mektuplarından terceme şeklini vermek istemesi, yek-nazarda kāri'i bu risâleden soğutuyor. Fakat okumakta devam olundukça, risâleden mevzûumuza müteallik şâyân-ı istifâde bazı ma'lûmât istihsâl olunabilir. Ez-cümle, 16'ncı asr-ı mîlâdîde Açe Devleti'nin Makām-ı Hilâfet'le te'sîs-i münâsebet etmiş olması mes'elesine dâir, Mehmed Ziyâ Bey'in mürâcaatı üzerine Ş. Sâmî Bey'le Hoca Hüsâmeddîn Efendi'nin yazmış oldukları iki mektup cidden kıymetdârdır. Bu iki mektûbda *el-Cevâib*'in fıkrası te'yîd olunuyor, yani Seyyid Fermah Şâh'ın, taht-ı himâye-i Osmâniyyeye girmiş olduğu söyleniyor. Ancak ne Hoca Hüsâmeddîn Efendi ve ne de Şemseddîn Sâmî Bey, Makām-ı Hilâfet'ce pek mühim olması iktizâ eden bu vâkıanın delâil, vesâikını tamamen izhâr edemiyorlar, yani Hüseyin Efendi Çajadingrad'ın çalışıp da halledemediği mes'ele-i târîhiyye yine açık kalıyor, bununla beraber her iki mektup dikkatle okunmaya lâyık olduğundan aynen iktibâs ediyorum. Ale'l-husûs Hoca Hüsâmeddîn Efendi mektûbunun son fıkrası, tâbi' ve metbû'luk an'ane-i târihiyyesinin, ki bir hakk-ı tevlîd edebilir, devâmını isbât ettiği cihetle fevkalâde mühimdir.

İşte mektuplar:

"Açe hakkında *Ma'lûmât* gazetesinin kabı zahrına münderic mektûbunuzu okudum hayfâ ki bu bâbda sadra şifâ verecek bir tafsîlât ve ma'lûmât i'tâsına muvaffak olamayacağım. Osmanlı donanmasının vaktiyle oralara kadar gidip Açe emîrinin taht-ı himâye ve belki tâbiiyet-i Osmâniyyeye alınmış olduğunda şübhe yoktur, zirâ firdevs-âşiyân Sultan Abdülazîz Hân'ın evâhir-i saltanatlarında buraya gelip aylarca şehrimizde ikāmet eden Açe hâkiminin vezîri ve vasîsi bir fermân getirmişidi ki bu fermân oraya gitmiş olan Osmanlı kapudânı yediyle emîre verilmişti. Her halde Osmanlı donanmasının Hind Denizi'nde oralara kadar açılabilmesi Osmanlı donanmasının en kuvvetli bulunduğu onuncu karn-ı hicrîde mümkün olabilmiş olması muhtemeldir. Zirâ ondan sonra oralarda kesb-i kuvvet eden Portekiz donanması diğer donanmaların o sularda dolaşmasına imkân bırakmamışidi. Tevârîh-i Osmâniyyenin hiç birinde bu vak'aya müteallik harf-i vâhid yoktur. Bendenizin bu şerefi Sinan Paşa'ya isnâd edişim tahmînî ve ihtimâlîdir. Bu Sinan Paşa dahi devr-i Sultan Süleyman Hânî'de bir hayli hidemâtta bulunmuş ve ba'dehû beş def'a sadr-ı a'zam olmuş ve esâsen bahriyyûndan değil iken Tunus ve Malta cihetlerinde fütûhât-ı bahriyyece hizmeti sebk etmiş olan Arnavud Sinan Paşa'dır[*] ki Sultan Selim Hân-ı Sânî devrinde Mısır vâlîsi iken donanma ile Bahr-i Ahmer'i geçip Yemen'i kâmilen zabt etmişti. Anlaşıldığına göre oradan donanmayı Bahr-i Muhît'a çıkararak Sumatra'ya kadar dahi gitmiş ve Açe'yi taht-ı himâye-i Osmâniyyeye almıştır. *Kāmûsü'l-A'lâm*'da sehven Sultan Selim Hân-ı Evvel denilmiştir. Yoksa müşârun-ileyh Selim Hân-ı Evvel zamanında böyle bir sefer-i bahrî olacak kadar Osmanlı donanması yoğidi ve hele Bahr-i Ahmer yeni zabt olunup oralarda hiç Osmanlı sefâini bulunmuyordu. El-hâsıl bu beyân-ı mühim ihtimâl üzerine mebnî olup bu bâbda bendeniz dahi bir gûne ma'lûmât-ı sahîha-i târîhiyyeye destres olamadım. Bâkī bekā-yı teveccühât-ı fuâdiyyelerini temennî eylerim.

An-Erenköy: 12 Mart sene 1315
Ş. Sâmî"

"Haftalık musavver *Ma'lûmât* risâlesinin 18 Mart sene 315 târihli nüshasında Açe memleketi hakkında saâdetlü Şemseddîn Sâmî Beyefendi hazretlerinin bir cevâbnâmesiy-

[*] Bu Sinan Paşa Cığala-zâde olmayıp fâtih-i Yemen denilen ve Koca Sinan Paşa demekle dahi ma'rûf olan ve Sadefciler'de câmi' ve medresesi bulunan Sinan Paşa'dır.

le Açe târihçesini yazmakta olan muharrir-i hamiyyet-perver izzetlü Mehmed Ziyâ Beyefendi'nin âcizlerine hitâben bir varakası mütâlaa-güzârım oldu.

Ma'lûmdur ki âcizleri berây-ı seyâhat "Malezya'da" tûl müddet kalmış ve hilâfet-i muazzama-i İslâmiyyeye son derecede mahabbet ve samîmiyet beslemekte bulunmuş olan halkıyla düşüp kalkmış olduğumdan kütübhâne-i millîmizde bu havâlîye dâir henüz bir eser olmadığını der-pîş ederek alâ kadri'l-istitâa iktisâb-ı ma'lûmâta sarf-ı gayret eylemiş ve eylemekte bulunmuşum. Fakat otuz beş milyondan ziyâde bulunan koca bir halkın edvâr-ı sâlifedeki hayât ve maîşetine ve inkılâbât-ı târîhiyyesine vukūf kesb etmek için elde âsâr-ı mukteziyye olmadığından umûr-ı müşkileden bulunduğu cihetle şimdiye kadar gerek Felemenk lisânından ve gerek elsine-i sâireden cem' eylediğim âsârın mütâlaa ve mukāyesesiyle beraber bunlardan bazıları şâibe-i menfaat ve ağrâzdan ârî olarak yazılmış şeylerden olmadığından muhâkemesiyle hakīkatin izhârına çalışmaktayım, binâenaleyh yevmî "*Servet*" cerîdesinde neşr buyurmakta olduğunuz makālât "Malezya" halkının ahvâl-i târîhiyye ve şuûnât-ı sâiresini telhîs sûretinde yazıldığından makālât-ı mezkûreden Açe târihçesine iktizâ edecek ma'lûmâtın zemîn-i tahrîrine nazaran istihsâli mümkün ve kâfîdir zannederim.

[58] Açe hakkındaki Sinan Paşa maddesine gelince: Saâdetlü Şemseddîn Beyefendi hazretlerinin buyurdukları gibi Açe'ye donanma-yı hümâyûnun azîmet eylediğine dâir hakīkaten elimizde bir vesîka yoktur. Fakat hakān-ı merhûm Sultan Selim Hân hazretlerinin devr-i saltanatlarında Açe Hükümdârı Fermah Şâh'ın der-i bâr-ı hilâfete meb'ûslar göndererek tâbiiyet-i saltanat-ı seniyyeyi istirhâm eylediği ve istirhâm-ı vâkı'ı merhûm-ı müşârun-ileyh hazretleri tarafından mazhar-ı hüsn-i kabûl olarak "Osman Bey" nâmında bir zâtın siyâdetiyle kırk nefer asker ve bir tunç dökme top ve alem-i Osmânî gönderildiği muhakkaktır. Osman Bey Açe'ye kabûlü'l-vüsûl esnâ-yı tarîkda vefât etmiş ve maiyeti kâmilen Açe'ye vâsıl olmuştur. Mezkûr top Felemenklilerin Açe'nin pâyitahtı olan Kotarace beldesini istîlâ eyledikleri zaman kal'asından alınarak Batavya'ya gönderilmiş ve orada teşhîr edilmiştir ki hâvî olduğu armada hâkān-ı müşârun-ileyhin isminin mahkûk olduğu havâss u avâmın taht-ı tasdîkindedir. Bundan mâadâ Malaka havâlîsinde bulunduğum zaman Açe hâkim-i lâhıkı Alâüddîn Dâvûd bin Mansûr Şâh hazretleri tarafından aldığım bir mektûbda mesrûdât-ı vâkı'ayı te'yîd eder şu yolda ifâdât görülmüştür:

Ecdâdımdan Fermah Şâh Halife-i âlî-şân Sultan Selim Hân-ı merhûm hazretlerine arz-ı dehâlet etmiş ve tâbiiyyet-i Osmâniyyeyi ihrâz ederek bil-mukābele top ve alem-i Osmânî ve fermân ihsân buyurulmuştur. Büyük pederim Mansûr Şâh dahi 1267 sene-i Hicriyyesinde cennet-mekân Sultan Abdülmecîd Hân hazretlerine tekrar vüzerâsını göndererek tâbiiyyetini te'yîden arz-ı ubûdiyyet eylemiş ve nişân-ı zî-şân-ı Mecidî ihsânıyla taltîf buyurulmuştur…."

Hüsâmeddin

* * *

Açe'nin ilk on bir sultanı kahraman ve cengâver, fakat şedîd ve hûn-rîz idiler. Bunlardan dördü katl olundu. Birisini kendi oğlu tahttan indirdi.

Açe târihinin 1607'den 1699 senesine kadar devam eden devrinde vekāyi'-i mühimme ve zevât-ı muktedire çoktur. Bu zevât-ı muktedirenin en önünde İskender Muda'yı, yahud daha ma'rûf ismi ile merhûm Makota Alem'i görürüz. 1607'den 1636'ya kadar icrâ-yı saltanat eyleyen Muda İslâm'ı himâye ve neşr, müteaddid cevâmi'-i şerîfe inşâ etti; hâlâ sultanların kullandıkları mühr-i hükümdârîyi ilk kullanan müşârun-ileyh olmuştur. Bu mühür dâirevî bir merkez etrafına dizilmiş sekiz dâireden ve her dâire dâhiline yazılmış kelimâttan mürekkebdir ki pâdişâhân-ı Cürgâniyye mühründen mukalled olduğu zannediliyor. Küçük hükümdârlar, ale'l-ekser ihtişâm ve saltanatıyla ma'rûf pâdişâhları taklîd ederler. Açe'de büyük Hind Müslüman İmparatorluğu'nun taklîdi, yalnız mühüre münhasır kalmaz; Açe şehirlerinin bazıları Hind şehirlerinin ismini taşır; merâsim-i teşrîfât ve idârenin de Hind'den me'hûz olması muhtemeldir.

Malay vak'a-nüvîsleri tarafından İskender Muda zamanına âid olmak üzere nakl edilen bir hikâye, efsâneliğiyle beraber Fermah Şâh vaktinde makām-ı hilâfetle Açe arasında başlanmış münâsebâtın adem-i inkıtâını işrâb ettiğinden şâyân-ı kayddır: "Günün birinde Sultan Mehmed-i Rûmî, şedîd bir baş ağrısına tutulmuştu. Hekîmlerinden ikisi, Temonos ile Calus (masal, kurûn-ı ûlânın meşhûr Yunan tabîbi Calinus (Galien)'i kurûn-ı ahîreye getirip Sultanü'r-Rûm'a hekîm yapıyor) kâfûr ve gazyağı içmesini sağlık verdiler. Sultan bu ilaçların nerede bulunacağını sorup öğrendikten sonra o ilaçları alıp gelmek üzere nüdemâsından Ahmed Çelebi ile Rıdvan Çelebi'yi Açe'ye gönderdi. İskender Muda "Dehl'i" fethinden pâyitahtına döndüğü gün, Sultanü'r-Rûm'un elçileri Açe'ye vâsıl oldular, ve kemâl-i debdebe ve ihtişâm ile istikbâl olundular. Elçiler pâdişâhlarının yanına avdetlerinde "Açe sultanı müslüman ve müttakīdir, cevâmi' ve mesâcid-i kesîre binâ ve i'mâr etmiştir ve daima küffâr ile gazâ vü cihâd üzere bulunur" dediler. Sultan Mehmed bu sözleri işidince Allah'a hamd ü senâ etti ve zamanesini Süleyman[1] aleyhi's-selâm ile İskender-i Zülkarneyn asrına benzetti; zirâ cihânda iki büyük müslüman pâdişâh vardır; birisi Sultan Mehmed-i Rûmî diğer Sultan İskender Muda-yı Açevî.."

Osmanlı vâkı'a-nüvîslerinden hiç birisi İskender Muda ile Osmanlı pâdişâhının münâsebetini nakl etmez. Hikâyenin bahs ettiği Sultan Mehmed ya Mehmed-i Sâlis veyahud Ahmed-i Evvel olsa gerektir; zirâ İskender'in Dehl'i fethi 1612 sene-i Mîlâdiyyesine müsâdif olup Mehmed-i Sâlis 1595'den 1603'e Ahmed-i Evvel 1603'den 1617'ye kadar pâdişâhlık etmişlerdir.

İskender Muda, hükûmetine hayli intizâm verdi, umûr-ı idâreyi epey düzeltti; siyâset-i hâriciyyesi ise cesûrâne idi; Dehli, Cevhur, Bentan, Pahang, Kedah kal'alarını ve Niyasi

[1] Metinde (سليم) yazılmıştır.

Adası'nı zabt eyledi; Portekizleri birkaç def'a mağlûb ettiği gibi Cevhur'un zabtında Hollandalılardan da esîr aldı. Bütün bu vekāyi' İskender Muda'yı memleketinde büyültmüş, parlatmıştır; İskender Açelilerin Süleymanıdır.

Muda'nın halefi damadı İskender-i Sânî Alâüddîn Mugāyit Şâh (1636-1641) oldu. Bunun zamanında Hollandalılar, Malakay'ı Portekiz elinden aldılar ve yine bunun zamanında "*Bostanü's-selâtîn*" sâhibi Nureddin ibn-i Ali hazretleri Açe'ye gelip yerleşti.

İskender-i Sânî'den sonra Açe hükümdârları kadınlardır. Bunlardan birincisi 1641'den 1675'e kadar icrâ-yı hükûmet eden Sultan Tâcülâlem Safiyyetüddîn Şâh, asıl Malayca Potri Seri Alem Permisori'dir ki İskender-i Sânî'nin zevcesidir.

Tâcü'l-âlem zamanında, küberâ-yı memleketin yani Açe nâciliyetinin **[59]** nüfûz ve iktidârı arttı ve ağleb-i ihtimâl küberâ bunun içindir ki müşârun-ileyhâyı taht üzerinde bulundurdular. Vefâtında Açe memleketi küçülmüştü.

Tâcü'l-âlem'in yerine Nûrü'l-âlem Takiyyetüddîn Şâh geçdi (1675-1678) Açe memleketini üç vilâyete taksîm eden ve meşhûr Beytürrahmân Câmi'ini binâ ettiren bu sultandır.

Nûrü'l-âlem'den sonra, İnâyet Şâh Zekiyyetüddîn Şâh, hükümdâr oldu. Bir senelik zamân-ı saltanatında Mekke-i Mükerreme'den gelen bir hey'et-i sefâreti kabûl ve Abdürraûf Senakeli nâm feylesofu himâye ederek nâm bıraktı.

Kadın hükümdârların dördüncüsü on bir sene hüküm süren Kemâlât Şâh'dır. Memlekette fesâdın tezâyüdüyle nihâyet bu kadın hal' olundu.

Mösyö Kabaton birbiri ardınca dört kadının Açe'de icrâyı saltanat edebilmesini, Polonezya'nın teşkîlât-ı kadîme-i ictimâiyyesine atf ediyor: Malay-Polonezya akvâmında en kadîm bir mâzîden beri hey'et-i ictimâiyye matriyarkal idi, yani aile anasının taht-ı riyâsetinde bulunurdu ve bu cihetle kadınlara ihtirâm ziyâde idi. Ba'de'l-İslâm, kadın mevkiini gāib etmedi, aile kabîle ve hatta devlet teşkîlâtında riyâseti muhâfaza eyledi.

Hâkimiyet-i nisâ an'anesi Açe saltanatına hiç de nâfi' semereler vermedi; kadın sultanların za'fı, Açe nâciliyetinin istiklâl derecesinde teğallübünü intâc etti. Bu devirde Açe Devleti, dâhilen ve hâricen kuvvetsizlendi, tedennî etti.

1699'dan 1824 senesine kadar devam eden devre-i târîhiyye ki Hüseyin Efendi eserinin üçüncü kısmını teşkîl ediyor, Açe Devleti'nin za'f ve aczi zamanıdır: Bu esnâda küberâ-yı devlet, memleketi mütemâdî fitne ve fesâd içinde bulundururlar; hükümdârlar, pek az fâsılalarla tahta çıkıp inerler. Devletin iktidârsızlığı arttıkça, hükümdârların isimleri uzar sıfatları parlaklaşır. Üç sene icrâ-yı saltanat ettikten sonra hal' olunan Sultan Bedrü'l-âlem Şerîf Hâşim Cemâleddîn ve onun yerine geçerek bir sene hükümdârlık tadını tattıktan sonra Bedrü'l-âlem'in oğlu tarafından koğulan Sultan Merkezü'l-âlem Şerîf Lamtoy bin Şerîf İbrahim ve bunu koğan Sultan Cemâlü'l-âlem Bedrü'l-münîr; bu devir pâdişâhlarıdır. Bunların üçü de Kemâlât Şâh'a karâbetleri olmakla beraber ırkan Arab idiler. Bedrü'l-münîr 23 sene kadar taht üstünde kalabildi ve bu esnâda karma karışık olmuş olan memlekete az çok çeki düzen de verebildi. Lâkin nihâyet Açe ahâlîsi umûmî bir ihtilâl ile bunu da koğdular. Artık memlekette hiç nizâm ve intizâm kalmadı: Birbiri ardından hükümdâr i'lân olunan şahların kimi yirmi gün kimi iki hafta pâdişâhlık edebildiler. İçlerinden ancak birisi Cihân Şâh muhakkak olan inkırâzı durdurmak için sarf-ı gayret eylediyse de; bir tarafdan adem-i itâate alışmış asîlzâdelerin ifsâdât-ı mütemâdiyelerine diğer tarafdan gittikçe mütezâyid Avrupa kuvvet ve nüfûzunun te'sîrât-ı müstevliyânesine de mâni' olamadı. 19'ncu asr-ı mîlâdîde yaşayan Açe sultanları zî-iktidâr seleflerinin muhteşem gölgelerinden başka bir şey değildiler. Maamâfih Açe memleketi bu güne kadar daha tamamıyla Hollandalılara tâbi' olmamıştır. Hollandalılar sâhile ve ovaya hâkim iseler de dağlara sığınıp, istiklâl-i millîlerini muhâfazaya, şerefli bir mâzînin kahraman evlâdı olduklarını isbâta yemîn etmiş bir takım mücâhidler, arasıra düzlüğe inip bu gâsıbları titretmekten hâlî kalmıyorlar…

ASR-I HÂZIRDA İSLÂMLAR

– 3 –

Afganistan Serdâr-ı a'zamı Hasan Hân hazretlerinin hissiyât-ı İslâmiyye ve milliyye ile memlû olan beyânâtını terceme ederek *Sırâtımüstakīm* kāri'în-i kirâmına arz etmiştik. O beyânât-ı kat'iyye-i uhuvvetkârâne de gösteriyordu ki asr-ı hâzırda olan İslâmların intibâh-ı ulvîsi sâir a'sâr-ı mâziyeye nisbeten gıbta-bahşâ bir hâldedir. Şarkan ve garben müslümanlarda bir fikr-i ittihâd uyanmıştır. Meydân-ı tenâzu'-ı bekāda İslâm'ın mevcûdiyeti İslâm'ın beyza-i ulyâsı, İslâm'ın şerefi, İslâmın istikbâli, hülâsa bütün havâss-ı İslâm yalnız ittihâd-ı İslâm sâyesinde te'mîn ve muhâfaza olunabileceği bilumûm müslümanların tasdîk-kerdeleri bulunmuştur.

12'nci, 13'ncü asr-ı Hicrîde Afgānîler ile İrânîlerin muhârebât-ı hûn-rîzâne ve birbirinin kanına susamışçasına olan gavgā-yı intikām-âlûdları nazar-ı mütâlaadan geçirilse bu iki kavmin hiçbir vakit ittihâd edemeyecekleri ve birbirine zahîr olamayacakları anlaşılırdı. Bâ-husûs bu iki unsur-ı kavîm-i İslâmî arasında mübâyenet-i mezhebiyyeden zuhûra gelen adâvet ve iftirâk pek büyüktü. Arada olan bu hicâb-ı siyâhın ref'ini -bu iki kavmin yekdiğerine olan hayatına nazaran- havsala-i beşer kabûl edemiyordu.

Bi-hamdi'llâh bugün Afganistan merkez-i İslâmı olan Dârulhilâfe'den aldığı hayât-ı ittihâd-perverâne ile hasm-ı bî-emân gibi baktığı komşu kardeşinin her türlü uğrayacağı tehlikelere siper olmak istiyor, hemen imdâdına koşmak, yetişmek arzu ediyor, on üçüncü asr-ı hicrî evâhirinden beri kendisini himâyesinde bulundurmuş ve Afganistan ordularının ıslâhına sûret-i külliyede muâvenette bulunmuş olan İngilizlerin aleyhine bugün hamiyet ve salâbet-i dîniyyesini izhâr ederek bilâ-pervâ çıkmak istiyor. Komşuları olan devletler ile münâsebâtta bulunmamak ve ıslâhât-ı askeriyyesine medâr olmak üzere senevî İngilizlerin vermekte oldukları

otuz yedi buçuk milyon kuruştan da İngilizlerin usûl-i himâyesinden de hepsinden de vazgeçerek birader ve komşusu İran'ı kendi hâmîsi olan İngilizlerin tecâvüzâtından muhâfaza etmek, kelime-i tayyibenin himâyesinde bulunduğunu bütün cihân-ı **[60]** medeniyyete i'lân etmek istiyor. Bu uğurda istihkār-ı mevtten bile çekinmiyor.

İşte bu; asr-ı hâzırda olan intibâh-ı İslâmînin en celî, en parlak bir nümûne-i i'câzkârîsidir. Afganistan 1294'de İngilizler ile ettiği muhârebe netîcesinden beri İngilizlere ısınmış, o vakitten beri İngilizlerden de bir hayli lütuflar görmüş ve bir derece itmînân hâsıl etmişti. Afgānîlerin Ruslara karşı olan adâvet ve intikāmlarından İngiltere istifâde ederek Rusya'nın Hindistan kapılarını çalmasına bir sed olarak Afgānîlerin terakkıyât-ı askeriyyesine var kuvvetiyle çalışmıştır. Eskiden beri Rusya ve İngiltere'nin Asya'da olan bu rekābet-i şedîdesinden otuz seneye karîb bir müddetten beri Afganistan muntazam, mükemmel ordulara ve bir çok kılâ', istihkâmât-ı müstahfazaya mâlik olabilmiştir. Kâbil'de mükemmel top, tüfek, barut fabrikaları te'sîs ederek şimdiye kadar pek çok esliha-i harbiyye ihzâr etmiştir. Asya Bismarkı merhûm Abdurrahmân Hân'ın İngilizlere karşı tuttuğu politikadan emîr-i lâhık da ayrılmamış olduğundan o siyâset şimdiye kadar devam etmiş ve böylece Afganistan mükemmel bir askerî memleket hâline gelmiştir. Bundan dolayı Rusya da Afgan hudûdunda daima mühim bir kuvvet bulundurmaya lüzûm görmüştür.

Afgānîler İngiltere'nin bu kadar müzâheret ve muâvenetini gördükleri halde dâhî-i şehîr Abdurrahmân Hân'ın vasiyyeti mûcebince İngilizlere karşı Afgānîlerin siyâseti daima müteyakkızâne olmuştur. Sir Kut Rusla İngilizin birleşeceğini o vakit Afgan istiklâlinin muhâtarada kalacağını pîş-i mülâhazada bulundurmuşlar, İngiltere'nin me'mûr-ı siyâsîsini bile memleketlerine serbestçe sokmamışlar. Kandehar –Herat, Peşâver- Kâbil hatlarına aslâ rû-yi muvâfakat göstermemişler. Hatta bir İngiliz me'mûrunun Kâbil'e gelip gitmesi bin türlü muhâtara ile olmuştur. Bunun içindir ki İngiltere tarafından Kâbil'e gönderilecek me'mûr-ı mahsûslar ekseriya Hindistan ahâlî-i İslâmiyyesinden olmuştur. Hükûmet ahâlîye; ahâlî hükûmete tâbi' olarak on milyona karîb bir kitle-i beşeriyye bu siyâset-i müteyakkızâneyi ta'kīb etmişler, maamâfih otuz seneye karîb bir müddetten beri Afganistan İngiltere ile son derece iyi geçinmeye gayret etmiştir. Rusya ve İngiltere arasındaki rekābetten en güzel istifâde eden bir millet bir hükûmet varsa o da Afganistan'dır.

Fakat 907'de İngiltere ile Rusya arasında Asya memâlik-i İslâmiyyesinin ve İran yaylalarının taksîmâtı için vücûda gelen i'tilâf ve mukāreneti Afganistan görünce İngiltere ile şimdiye kadar cârî olan mesleği ve siyâseti değiştirmek mecbûriyetini hissetmiştir. İngiltere'nin Afganistan'ın adüvv-i ekberi olan Rusya ile i'tilâf etmesi, bâ-husûs âlem-i İslâmı tedrîcî bir sûrette yutmak için dest be-dest-i vifâk olması Afganistan'ın İngiltere'ye karşı teneffürünü mûcib olmuştur. Çünkü İngiltere-Rusya rekābeti Afganistan saâdetidir. Bu rekābet ortadan kalktığı gibi Afganistan taht-ı tehlikede kalacaktır. İşte bugün Afgānîler bir emr-i vâ[ki'] karşısında bulunduklarından İngiltere ile olan siyâsetleri de mütehavvil olmuştur.

İşte bu gerginliği serdâr-ı a'zamın beyânât-ı aleniyyesi açıktan açığa izhâr etmiştir. Öyle beyânât ki bil-umûm Afganistan nâmına serd edilmiş hem de Asya'da İngiltere nâşir-i efkârı olan bir gazeteye derc olunmuştur. O beyânât ki âlem-i İslâm taksîm edilirse Afganistan kat'iyyen lâ-kayd kalamayacağını dâhî-i şehîr Abdurrahmân Hân'ın vasiyetinden inhirâf edemeyeceğini bildiriyordu. Çünkü o dâhî-i merhûmun bütün emeli bütün hissiyâtı müslümanların, ittihâdı, müslümanların yekdiğerine daima zahîr olmaları, el ele vererek ittihâd, ittifâk etmeleri idi. Fakat bu emeline kendisi ömründe nâil olamayacağını bildiğinden ahfâd ve evlâdına vasiyet etmiş ve bunun vücûda gelmesi için gayret etmelerini tenbîh etmiş, fakat bu yevm-i mukaddese nâil olmak ve pâyidâr olmasına çalışmak mutlaka ilme, maârife, kuvvete ve terakkiyât-ı medeniyyeye vâbeste olduğunu idrâk ettiğinden evvelâ bunların ta'mîmine gayret olunmasını tavsiye eylemiştir.

Bununla beraber Afganistan'ın teâlî ve terakkıyâtı Osmanlı ve İran kardeşlerinin ahvâlinden bîgâne bir sûrette olmamasını tavsiye ve Afganistan'ın istiklâli, şânı, şerefi, mukaddes maksadı yalnız Osmanlı ve İran devletlerinin vücûduyla kāim olacağını bid-defeât anlatmış ve: "Biz İngiltere ile ettiğimiz muâhede mûcebince hâricen hiçbir devlet ile idâme-i münâsebât edemeyecek isek de Osmanlı ve İran devletleri ile dînen, siyâseten, mevki'an merbût bulunduğumuzdan bu devletlerden birinin taht-ı tehlikede kalması bizim taht-ı tehlikede kalmamız demek olduğundan böyle bir tehlike zuhûrunda Afganistan'ın muâhede tanımaması hıfz-ı İslâmiyet ve istiklâliyet nokta-i nazarından farzdır" demiştir.

Bunun için bugün Afganistan İran kardeşinin her türlü ahvâline lâ-kayd kalamayacaktır. İşte bu on dördüncü asırda başlayan ittihâd-ı İslâm nümûneleridir. Uhuvvet galeyânlarıdır. İslâmın şevket-i müstakbelesini tebşîr eder. Bu üç yüz elli milyon efrâd-ı beşerden teşekkül ile karîben tulû' edecek olan şems-i ittihâdın sabâhıdır.

Nûr Ali-zâde
Gıyâseddin Hüsnü

DÂRULHİLÂFETİ'L-ALİYYE'DE *SIRÂTIMÜSTAKĪM* CERÎDE-İ MU'TEBERESİ MÜDÎRİYETİ'NE

Muhterem efendim

Londra'da bir câmi'-i şerîf inşâsı tasavvurunun on-on beş seneden beri arasıra ortaya konulduğu ma'lûm-ı âlîleri olup hatta **[61]** takrîben bir seneden beri cerîde-i mu'tebereleri tarafından i'âne cem'ine sarf-ı makderet edilerek mezkûr maksad-ı hayrın kuvveden fi'le çıkmasına himmet edilmiş bulunduğundan *Sırâtımüstakīm* de şeref-i teşebbüsden hissedârdır. Binâenaleyh birkaç ay mukaddem teşkîl edilen "Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti"nin tahrîrât-ı umû-

miyyesinin ilk nüshalarından birinin taraf-ı âlîlerine irsâline müsâraat edilmesi bu bâbdaki himemât-ı mesbûkalarına karşı vecîbe-i zimmet addedilmiştir.

İngiltere pâyitahtında züvvâr-ı İslâmın günden güne tekessürü ve husûsiyle Londra ve civârında tahsîlde bulunan talebe-i İslâmiyyenin emsâli nâ-mesbûk bir râddede tezâyüdü hasebiyle bu sınıf müslümanların ihtiyâcât-ı dîniyyelerine kâfî ve şân-ı celîl-i İslâm ile mütenâsib bir ma'bedin sür'at-i mümkine ile vücûda getirilmesi ümniyyesiyle teşekkül eden cem'iyet hakkında lâzım gelen ma'lûmât sûreti melfûf tahrîrât-ı umûmiyyede bast u îzâh edilmiştir.

Îzâhât-ı mütemmime olarak şurasını arz eylemek isterim ki maksadımız İngiliz pâyitahtının münâsib bir nokta-i mu'tenâsında bir câmi'-i şerîf ile ittisâlinde bir kütübhâne ve ihvân-ı dînin te'ârüf ve tenvîrine mahsûs bir mahall-i ictimâ' vücûda getirmek olup bunun için seksen ilâ yüz bin liraya ihtiyâc görülmektedir. Bu meblağın kısm-ı a'zamının Hindistan'dan celb ve tedâriki me'mûl ve tabiî ise de makām-ı kudsiyyet-ittisâm-ı hilâfet-i İslâmiyye olmakla müşerref bulunan Devlet-i Osmâniyye müslümanlarının dahi ma'nen ve maddeden ibzâl-i muâvenetten geri durmayacaklarından emîniz. Binâenaleyh mesrûdât-ı sâlifenin Osmanlı dindaşlarımızın nazar-ı ıttılâ' ve himmetine arzıyla şu emr-i hayra iştirâke da'vet edilmelerini ricâ ve cerîde-i muhteremeleri vâsıtasıyla cem' edilecek iânâtın ya doğrudan doğruya veya Londra Osmanlı Başşehbenderliği vâsıtasıyla "Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti"ne irsâline himmet buyurulmasını recâya müsâraat eyliyorum.

Sefir-i kebîr übbehetlü devletlü Tevfik Paşa hazretleri cem'iyet a'zâlığını kabûl buyurdukları gibi Londra Osmanlı başşehbenderi dahi a'zâ-yı icrâiyye miyânına dâhil ve derdest-i teşkîl bulunan hey'et-i ümenâ (Trustee)ye intihâbı mukarrerdir. Bir hafta mukaddem Londra Sefâret-i Osmâniyyesi miyânına vâsıtasıyla makām-ı Sadâret-i uzmâ-yı Osmânî ve Makām-ı Mu'allâ-yı Meşîhat-i İslâmiyye ile Hâriciye Nezâreti ve A'yân ve Meb'ûsân Riyâset-i Celîlelerine mürâcaat edilerek nâm-ı bülendlerinin kâfil-i muvaffakıyet bir nişâne-i teşvîk ve himâyet olmak üzere cem'iyetimiz riyâset-i fahriyyesi ve a'zâlığı cedveline idhâline müsâade buyurulması istirhâm edilmiş ve kaviyyen me'mûl olduğu üzere muvâfakat cevaplarının vürûdunu müteâkib müstaînen bi'llâh Hindistan'a ve memâlik-i sâire-i İslâmiyyeye mürâcaat musammem bulunmuştur. İctimâ'-ı ibtidâiye riyâset eden Hind küberâsından Ağa Hân hazretleri tarafından beş bin lira i'tâsı şimdiden taahhüd edilmiştir. *Sırâtımüstakīm*'in cereyân-ı ahvâlden ve icrâattan muntazaman haberdâr edilmesi tabiî olup bu bâbda dirîğ buyurulmayacağından mutmain bulunduğum himemât-ı aliyyelerine teşekkür ve arz-ı ihtirâm eylerim.

Fî 14 Rebîülevvel sene 1329 **Emir Ali Radavî**

Adres: (Telgraf için de kâfidir.)
Rt. Hon, amee.ali P. e.
London

* * *

Şübhesiz ma'lûm-ı âlîleridir ki Londra'da bir İslâm ma'bedinin fıkdânı çok zamandan beri İngiltere'de mukīm veya misâfereten bulunan bil-cümle sunûf-ı İslâmiyye tarafından hissedilmekte idi. Talebe-i İslâmiyyenin günden güne mütezâyiden İngiltere'ye gelmekte bulunması bu ihtiyâcı teşdîd etmiştir. İngiltere'de mukīm müslümanlar başlıca Londra'da müctemi' bulunduklarından münâsib bir ibâdethânenin adem-i vücûdu hasebiyle hatta bayram namazlarını bile lokanta ve otel gibi mahallerde îfâya mecbûr kalmaktadırlar. Geçen Teşrînisânî'nin dokuzuncu günü Londra'da Hind küberâsından Ağa Hân hazretlerinin taht-ı riyâsetinde burada bulunan mu'teberân-ı İslâmiyye ve bir çok İngilize muhiblerden mürekkeb olarak akd edilen ictimâ'-ı ibtidâîde işbu mübrem ihtiyâcın def'i mes'elesi tezekkür edilmiştir. Netîce-i müzâkerâtta Londra'da bir câmi'-i şerîfin lüzûm-ı kat'îsi teslîm edilip derhâl âlem-i İslâma ve ekâbir-i İslâmiyye[ye] mürâcaat olunarak yüz milyon müslümanı muhtevî bir devletin pâyitahtında bir İslâm ibâdethânesi mevcûd bulunmaması gibi bir nakîsanın hemen izâlesi çarelerine tevessüle karar verilmiş ve keyfiyetin yalnız Hindliler değil bil-cümle müslümanlar tarafından tehâlükle deruhde edilmiş bulunduğunu kemâl-i mübâhâtla arz eylerim. Mevzû'-ı bahs olan mes'ele hakkında daha evvelden memâlik-i Osmâniyyede teşebbüsâtta bulunulduğu gibi Londra Osmanlı Sefîr-i Kebîri übbehetlü devletlü Tevfik Paşa hazretleriyle İran Sefîri hazretleri Devlet-i Osmâniyye'nin Brüksel Sefîri atûfetlü Abdülhak Hâmid Beyefendi hazretleri ile İngiliz muhibbândan Lord Empetil, meşâhîr-i ulemâdan Lord Avebory, Lord Layington, meb'ûsândan Lord Ronaldeş, Sir James Lakonten, Sir Theodore Morrison, meb'ûsândan Sir William Pol ve yine meb'ûsândan Sir Semurkiy gibi ricâl-i ma'rûfe Londra'da bir câmi'-i şerîf inşâsı için teşkîl edilen cem'iyete dâhil olmuşlardır. Londra'da aile ve memleketlerinden cüdâ kalan talebe-i İslâmın âdât ve mu'tekadât-ı İslâmiyyeyi muhâfazaları nokta-i mu'tenâ-bihâsı nazar-ı dikkate alınarak mevki'-i fi'le îsâline sûret-i kat'iyye ve ciddiyyede teşebbüs edilen şu emr-i hayrın mazhar-ı tasvîb-i[1] himâyet-i aliyyeleri olarak Londra'yı ziyâret veya burada ikāmet eden büyük küçük bil-cümle mü'minînin ve ezcümle mikdârı cidden kesîr bulunan müslüman gemicilerin ihtiyâcât-ı ma'neviyyelerinin te'mînine himmet edileceğini kaviyyen ümîd ederim. Londra'da bir câmi'-i şerîfin mevcûdiyeti müslümanların sûret-i lâyıkada îfâ-yı vezâif-i dîniyye edebilmelerini te'mîn ettikten başka aynı zamanda İngiltere pâyitahtında böyle bir nişâne-i güzîn-i İslâmın meşhûd olmaması [olması!] İngiliz kavmi ile milel-i İslâmiyye beyninde te'mîn-i muhâdenete vâsıta-i hasene olacaktır. Bu bâbda taraf-ı **[62]** âlîlerine peyderpey ma'lûmât i'tâsı mutasavver ise de şimdilik mürâcaat-ı dâiyânemden maksad Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti a'zâsı[2] miyânına nâm-ı âlîlerinin de idhâline müsâade buyurularak âlem-i İslâma mürâcaat-ı karîbemizin teshîl ve teşvîk edilmesini ricâ etmekten ibârettir. Mürâcaat-ı mukarrerenin bilâ-ifâte-i

[1] Metinde (تصريب) yazılmıştır.

[2] Metinde (اعطاسی) yazılmıştır.

vakt icrâsı elzem bulunduğundan cem'iyetimiz a'zâlığının kabûlüne dâir cevâbın sür'at-i mümkine ile ve hattâ kābil olduğu halde lütfen telgrafla âtîdeki adresine irsâle inâyet edilmesini sûret-i mahsûsada istirhâm ve arz-ı ihtirâm eylerim efendim. Fî 12 Rebîülevvel sene 1329.

"Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti" Reîsi
ve İngiltere Hükümdârı Müsteşâr-ı hâslarından
Emîr Ali Radavî

Telgraf adresi: Ameer Ali
London

İzmir'den vârid olmuştur:

BOYKOTAJ

Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi

–mâba'd–

Üzerimize saldırdılar ve bizi Bosna-Hersek'i ağlayarak Avusturya'ya terke, Bulgaristan'ın Rumeli-i Şarkî ile beraber krallık tâcını Ferdinand'ın başına koymaya mecbûr ettiler. Bunları yapdık; fakat elimizden gelen intikāmı da boykotajla alabildik. Bu sâyede Avusturya'dan tazmînât aldık. Oradaki İslâm kardeşlerimizin hukūkunu az çok muhâfaza edebildik. Kuvvetce zaîfliğimiz, fakat hamiyetce kuvvetliliğimiz dolayısıyla kullanabileceğimiz yegâne silah boykotajdı, bunu kullandık ve en kavî hükûmetleri bile düşünmeye mecbûr bıraktık.

* * *

Hayalci Yunanistan'ın gizli ve kirli elleri demek olan Etniki Eterya Cem'iyeti komşu devletlerin bu kapışmasından istifâde etmek, vücûdumuzun en kıymetli ve en can alacak bir parçası olan Girid'i kendine çekmek istedi. Orada yıllarca ve yıllarca zamandan beri çevirmekte olduğu fesâd dolablarına bir kat daha işleklik verdi. Girid Millet Meclisi'nde Hıristiyan a'zâya Yunan Kralı nâmına yemîn ettirdikten başka İslâm a'zânın da bu sûretle yemîn etmeleri için onları sıkıştırmaya başladı. Buna râzı olmayan, Osmanlılık nâmından şerefinden ayrılmak istemeyen en hamiyyetli İslâm a'zâmızın meclisde tokatlanmasına sebeb oldu. Oradaki İslâm kardeşlerimiz canlarından, ırzlarından, mallarından emîn olamaz bir hâle getirildi. Orada her dinin hürmet ettiği ibâdethâneleri, câmi'lerimizi, mescidlerimizi birer meyhâne hâline sokmaktan çekinilmedi. Minberlerde işret sofraları kurarak mihrâblarda şenîalar irtikâb ederek, dinimize, peygamberimize söğerek, türbelerimizi, mezarlarımızı yıkarak, bâkirelerin ırzlarına tasallut ederek, gebe kadınlarımızın rahimlerindeki yavrularıyla kanlarına girerek kadındır, çocuktur, âcizdir, zavallıdır demeye, düşünmeye lüzûm görmeden ayaklar, sopalar, kamalar altında çiğneyerek, döverek, yaralayarak engizisyon cellâdlarının bile yapamayacakları alçaklıkları çekinmeden titremeden, göz kapamadan yapdılar. Hiçbir şeyden hiçbir cinâyetten hiçbir şenîadan geri kalmadılar ve el-ân da kalmıyorlar.

Biz bu hâllere oradaki İslâm kardeşlerimizin gördükleri bu işkencelere karşıdan seyirci olamazdık. Bunlara mâni' olmak din kardeşlerimizin vatandaşlarımızın dûçâr edilmekte oldukları bu hıyânetlere bir netîce verdirmek için yüreğinde en küçük bir hamiyet duygusu hissedenler şübhesiz ki var kuvvetleriyle çalışacaklardı. Fakat ne yapılabilirdi? Yunan Hükûmeti resmen bir şey yapmıyor, Girid'de çevrilen bu hâince dolabları hep onun gizli parmakları olan Etniki Eterya vâsıtasıyla idâre ediliyordu, Yunanistan o Girid işlerine karışmıyorum diyor ve bunda ısrâr ediyordu. Binâenaleyh ona karşı muhârebe açmak ondan bu acı, bu zehirli cinâyetlerin intikāmını almak kābil değildi.

Bir müddet Girid'de cereyân eden bu kanlı bu ateşli cinâyetlere karşı köpürdük, mitingler yapdık; buralarda bağırdık, çırpındık, söyledik, te'mîn ettik ki Girid bizim ecdâdımız tarafından yirmi yedi senelik uzun bir muhârebeden, yüz binlerce şehîd kanını emdikten, kemiklerine şehîd mezârı olduktan sonra bizim olmuştur. Orası Osmanlılığın en mukaddes, en mübârek bir ecdâd kabristanıdır. Orayı yabancıların düşmanların kirli ayaklarıyla çiğnetmeye râzî olacak bir Osmanlı bir tek Osmanlı bulunamaz. Binâenaleyh nâfile ve netîcesiz bir emel uğrunda bu kadar cinâyetler, bu kadar alçaklıklar irtikâbına göz kapamak insâniyet, adâlet değildir. Girid bizim yalnız bir şehîdliğimiz olmakla kalmıyor. Girid Osmanlı Devleti'nin kalbi yerindedir. Ondan ayrılmak Osmanlılık için hayattan, varlıktan ayrılmak demektir. Ve bunun imkânı yoktur. Fakat bizim bu mitinglerimiz bu feryâdlarımız düşmanlarımız üzerinde en küçük bir te'sîr icrâ etmedi. Bizimle mitinglerimizle eğlenmeye alay etmeye başladılar. O zaman bu küstahlıklara bu alçaklıklara karşı bizde uyanan derin intikām duygusuna bir tatbîk sûreti aradık ve bulduk: Boykotaj! Yunanistan resmen işe karışmıyor. Hükûmetimiz resmen ona harb açamaz. Fakat Yunanîler husûsî olarak bize düşmanlık ediyorlar, o halde biz de resmî olmayarak, Yunanlılara karşı kullanabileceğimiz yegâne silahımızı çıkardık; ona husûsî bir millet muhârebesi, iktisâdî bir harb, boykotaj i'lân ettik.

Evet bu bir muhârebe idi ve bir muhârebe gibi bir kumanda, bir idâre **[63]** altında icrâ edilmek, yapılacak hücumları hesâblamak, yanlış bir harekette bulunmamak, silahımızı düşmanımızdan başkasına dokundurmamak için ihtiyâtla düşünce ile iş görmek lâzım geliyordu. İşte boykotaj komisyonları, bu komisyonların "teshîlât hey'etleri" bu maksadla meydana çıkmıştır. Çünkü boykotaj, milletin bir silahıdır, onu yalnız millet kullanır. Bunda hükûmetin hiçbir dahli hiçbir ilişiği bulunamaz. Onun için bu harbi, bir intizâm altında Osmanlılığımıza yakışır bir sûrette idâre etmek ve hükûmetimizi içinden çıkması zor bir mevki'a düşürmeyerek milletin şu umûmî arzusunu yerine getirmek üzere her şehirde her kasabada Yunanlılarla alâkası bulunan her tarafda boykotaj komisyonları teşekkül etti ve bunlar aralarında mektuplarla, telgraflarla anlaşarak, dinleşerek, çalışmaya ve bütün kuvvetleriyle çalışmaya başladılar. Fakat düşünülmelidir ki bu muhârebe bir meydan muhârebesinden çok güçdür; meselâ İzmir gibi yalnız yetmiş bin Yunanlıya melce' olan ve yerlilerle, Osmanlı Rumlarıyla her türlü alâkaları bulunan bir şehirde tatbîki büsbütün güçdür. Maksad Yunanlıları ticâretce zarara sokmaktır. Fakat vurulacak

darbe Osmanlıların vatandaşlarımızın canını acıtmamalıdır. Yunanlıların yerli Osmanlı Rumlarıyla ba'zen pek sıkı ve kuvvetli bağları, akrabâlıkları vardır. Sonra bunlar Osmanlı, ecnebi bütün büyük şirketlerde ticârethânelerde, acentalarda bankalarda, şimendifer kumpanyalarında me'mûrlukla, ortaklıkla yerleşmişler, her tarafa dal budak salmışlardır.

Yunanlıların memleketimiz dâhilindeki münâsebetleri yalnız bu kadarla kalsaydı, yine hiçbir şey değildi, işimizi o kadar zor görmezdik. Fakat ekseri konsoloshânelere kâtib, tercümân, bilmem daha ne gibi me'mûriyetlerle yanaşmışlar, girmişler, münâsebet peydâ etmişlerdir. Halbuki Yunanlıdan başka bir ecnebiye zararımız dokunmamak lâzım gelir, çünkü bu evvelâ kendi tarafımızdan bir haksızlık olur! Sonra o ecnebilerin mensûb oldukları devletlerin aleyhimizde bulunmalarına, hükûmetimizi mes'ûl tutmalarına bir çok siyâsî işlerin meydan almasına sebeb olmuş oluruz. Ufak bir yanlışlık üzerine büyük devletlerden birini gücendirmek Yunanlılara karşı açdığımız boykotaj muhârebesinin ilk ve en başlı sebebi olan "Girid" üzerindeki hakkımızın, hukûkumuzun tehlike altına girebilmesini imkân dâhiline sokmaktır ki asıl maksadın ortadan gāib olması demektir. Buna kim, hangi Osmanlı râzî olur?

Bizim nasıl bir mevki'de bulunduğumuza pekala akıl erdiren Yunanlılar ekseriya işlerine ecnebileri karıştırmak için çalışmaktan geri kalmamışlardır ve kalmazlar. Hatta bizim tarafımızdan bir yanlışlık, bir hata yapılmamış bile olsa. Onlar gûyâ diğer ecnebilerin de zarar gördüklerini fikirlere sokmak ve bu sûretle konsolosları işe karıştırarak kendi menfaatlerini korumak isterler ve istiyorlar, bir çok hilelere baş vurarak, muvâzaalar yaparak hükûmeti boykotajcıları yormakta, Etniki Eterya'nın eli altında bulunan gazetelerle bin türlü iftirâlar, yalancılıklar, yaygaralarla kulakları doldurmakta devam ediyorlar. Halbuki her yerde boykotaj komisyonlarının hamiyetli tüccârdan, işe akılları erenlerden birer de "teshîlât komisyonları" vardır. Bunlar Osmanlılara, husûsiyle Yunanlılardan başka bütün ecnebilere kolaylıklar göstermektedirler. Onlara ufak bir zarar gelmesin diye işlerini güçlerini bırakarak, yollar, kolaylıklar arıyor ve gösteriyorlar. Ecnebi vapurlarıyla gelen her mâl, hatta Yunan mâlı bile çıkarılıyor. Fakat bir Yunanlı mâlı mağazasına taşınıncaya kadar arkası bırakılmıyor ve o mağaza boykotaja tâbi' tutuluyor. Bunun için hamiyetli boykotajcılar, çok def'a kendi keselerinden para sarf ederek fedâkârlık eyleyerek uslu akıllı adamlar kullanıyorlar. Bu sırada pek hamiyyetli pek fedâkâr olan hamal ve sandalcı ve mavnacı ve arabacılarımızı bütün yüreklerimizle alkışlamayı bir vazîfe biliriz. İzmir'de bir Yunan vapurundan mâl çıkartmamak için giden sandalcılara bir gürültü çıkarmak, konsolosları işe karıştırmak üzere -Etnike Eterya'nın bir fedâisi olduğundan hiç şübhe edilemeyen- Yunan konsoloshânesi tercümânı Liyati isminde biri, vurmak kasdıyla birkaç el silah boşalttığı zaman birkaç merd ve kahraman Osmanlı, Osmanlılık nâmına şeref verecek bir sûrette terbiye, metânet ve soğukkanlılığını gāib etmeyerek ortaya çıkıp kurşunlara göğüs açıp Osmanlı menfaati nâmına hayatını bile esirgememiş iken hükûmetin küçük bir ihtârı üzerine çekilmişler, vatan için vatanın selâmeti, maksadın kudsiyyeti yolunda nefse galebe etmek fedâkârlığının büyük bir nümûnesini bir örneğini göstermişlerdir.

Bununla beraber büyük ticâret merkezlerinde, sahillerde bütün Yunanlılara, bu Yunanlılık nâmına çalışanlara boykotajı hakkıyla tatbîk edebilmek için ne me'mûr, ne para, hatta ne de fedâkârlık kâfî değildir. Buna asıl muvaffak olacak, bu büyük işi hakkıyla başa çıkaracak mülhakāttaki kardeşlerimiz, hamiyetli ve fedâkâr öz Osmanlı yürekli vatandaşlarımızdır. Yunanlılar ve bunların yardımcıları hileleriyle, muvâzaalarıyla düzenleriyle, türlü dolablarıyla, iskelelerden istedikleri kadar mâllarını geçirsinler. Bunlar bu mâllarını içerilere, mülhakāta süremezler, satamazlarsa pek az zamanda iflâs ederler, batarlar.

Bu maksadın meydana çıkması ise içerilerde pek kolaydır: Mülhakātta boykotaj teshîlât komisyonları tarafından tasdîk edilmiş fatura gösterilmeyen hangi bir tüccâr mâlını, usûlü dâiresinde boykot etmek büyük külfeti, zorluğu olan bir iş değildir. Bu işte… –mâba'di var–

[64] ***SIRÂTIMÜSTAKĪM***
CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİNE

Efendim

Müntesibîn-i ilmiyyeden Ayıntablı İbrahim Nazîf Efendi'nin ifâdâtını hâvî taraf-ı âlîlerinden mersûl mektûbu okudum cevâbı ber-vech-i âtîdir:

Saçaklı-zâde merhûmun medfeni fil-hakīka Ayıntab'dadır. Maraş'da gösterilmesi sehv-i nâsihdir. *Tefsîr-i Tibyân* müellifi Mehmed Efendi'nin de Ayıntablı olduğu doğrudur.

Başta "Aynî" şöhretiyle be-nâm *Buhârî-i Şerîf* şârihi gibi efâdıl dâhil olduğu halde Hoca Necîb, Mütercim Âsım, Hoca Münîb ve sâire misillü fudalânın terâcim-i ahvâli bimennihi'l-Kerîm derdest-i tab' olan *Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifi* ismindeki külliyât-ı âcizîde tafsîlât-ı lâzımesiyle yazıldığı sırada tefsîr-i Mehmed Efendi'nin menba'-ı fudalâ olan Ayıntab'dan neş'et ettiğinin muharrer olduğu görülecektir. Bu cihetlerin İbrahim Nazîf Efendi'ye teblîği menût-ı re'y-i fâdılâneleridir.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

* * *

ŞUÛN

Rusya

Müslümanlara Tazyîkāt – Perm şehrinde Cem'iyet-i İslâmiyye Reîsi İsmetullâh Efendi hazretlerinin konağında ve mağazasında jandarma tarafından taharriyât icrâ edilerek ba'zı evrâkı müsâdere olunmuştur.

§ Perm Vilâyeti'nde Nadejda Ma'deni'nde Muallim Abdürrahîm Efendi'nin hânesi taharrî olunup kendisi taht-ı tevkīfde olarak vilâyet merkezine celb edilmiştir.

§ Aynı vilâyette kâin birkaç mektep ve medresede dahi taharriyât ve istintâklar vâki' olmuştur.

§ Virahni Odin şehrinde "Müsâvât" Mektep Muallimi Timur Ali Efendi muallimlikten el çektirilmiştir.

Yeni Bir Müslüman Mecellesi – Ufa'da intişâr eden *Ma'lûmât* mecellesi hükûmet tarafından ta'tîl olunmuştu. Şimdi yine o şehirde İmâm Lokman Hekîm Efendi riyâset-i tahrîriyyesinde olmak üzere *Ma'lûmât-ı Cedîde* isimli diğer bir risâlenin neşrine müsâade alınmıştır.

Müslüman Kadınlarında Himmet – Ufa'nın "Müslüman Hanımlar Cem'iyeti" Reîsesi Meryem Hanımefendi, cem'iyete büyük bir konak hediye etmiştir.

Buhârâ

Hân-ı Nevcâh'ın Teşebbüsât-ı Islâhiyyesi – Buhârâ'da sünnet ve nikâh düğünleri fevkalâde masraflıdır. Vasatî mesârifle edilen bir düğün üç yüz elli dört yüz liraya mâl oluyor; çünkü her gelen misâfire hediye verilmek âdettir. Servetleriyle âlemi hayrân etmek isteyen şöhret-perestlerin düğün mesârifi dört beş bin lirayı bulur! Bundan ictimâî bir hayli ziyânlar oluyordu: Büyük düğün eden adamların iflâsı nâdir değildi. Ba'zı kimseler âdet mûcebince düğün etmekten sıkılarak, etmekten ürkerek çocuklarını sünnetsiz, erişmiş evlâdlarını zevcesiz bırakırlardı. Bu son neticeden bir hayli mugâyir-i ahlâk [re]zâil tevellüd ediyordu. Bu mehâzîrin önünü almak üzere yeni hân hazretlerinin düğün mesârifini tenkîs için emr-i mahsûs ısdâr buyurduğu *Vakit* refîkımızda okundu.

Yine *Vakit*'e Buhârâ'dan yazıldığına göre mekâtib ve medârisin ciddî bir sûrette ıslâhına başlanacağı gibi Buhârâ şehrinin i'mârına artık teşebbüs edilmiş ve büyük bir kârvânsarâyın zemîn katında borsa mahalli ve üstünde bankalara mahsûs devâir ihzâr olunmuştur. Bütün bu teşebbüsât-ı medeniyyesinden dolayı Hân-ı Nevcâh hazretleri cidden müstahakk-ı tebcîl ve ihtirâmdırlar.

Hindistan

Hakîm Hân'ın Derdesti – Çete Reîsi Hakîm Hân yirmi beş kişilik avenesiyle beraber İngiliz ve Hind askeri tarafından bir mağarada muhâsara olunup şiddetli mukâvemetiyle İngilizleri top isti'mâline mecbûr ettikten sonra nihâyet teslîm olmuştur. Esnâ-yı müsâdemede Hakîm Hân çetesinden yirmi müslüman telef olmuştur. İngilizler tarafından dünyaya dağıdılan telgrafnâmelerde Hakîm Hân eşkıyâ reîsi diye yâd olunuyorsa da hakîkat-i halde Hân'ın makāsıd-ı siyâsiyye ta'kîb ettiği yani mahkûm Hindlilerin hukūkunu istihsâl uğrunda dağa çıkmış olduğu ağleb-i ihtimâldir.

İran

İbretli Bir İntihâr – İran Şâh-ı sâbıkı Muhammed Ali'nin yâver-i [ma]hsûsu olup, Şâh'ın hareket-i irticâiyyesine hizmet ve muâvenette bulunmuş olan Ali Hân Paris'de intihâr etmiştir. Mûmâ-ileyh, Muhammed Ali Şâh'ın hal'inden sonra İran'dan firâra mecbûr olmuştu. İki üç sene Avrupa'nın ötesinde berisinde dolaşmış ve nihâyet pek ziyâde fakr u zarûrete düşerek intihârdan gayrı çâre-i halâs bulamamıştır.

Kuvve-i Askeriyyenin Tezyîdi – İran Harbiye nâzırı Türkmen kabîlelerinden on bin kişilik muntazam bir süvari ordusu tertîb etmek için Millet Meclisi'ne bir lâyiha-i kānûniyye takdîm etti.

Faâliyet-i Maârif-perverâne – Maârif Nâzırı Hakîm el-Melik mektep ve medreselerin ıslâhını tezekkür etmek üzere bir komisyon intihâb ettirmiştir. Bir nevi' Mekteb-i Sanâyi' olan "Dârülfünûn"da muallimler ihzârına mahsûs bir şu'be, yani Dârulmuallimîn açılmıştır. Bundan başka hukūk ve ulûm-ı iktisâdiyye tedrîsine mahsûs mekâtib-i âliyye küşâdı dahi düşünülmektedir. Diğer tarafdan kızlara mahsûs mekâtib proğramı tanzîm edilmekle de uğraşılıyor; ve Tahran'da millî müze, kitabhâne açmak için levâyih-i kānûniyye ihzâr olunuyor.

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

6 Nisan 1911 6 Rebîülâhir Perşembe 24 Mart 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 135**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

27- [2] (اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ)

(Cenâb-ı Münezzilü'l-furkān âyet-i sâbıkada ba'ûza ve emsâli gibi mutazarrıfîn-i ehl-i dalâl nezdinde hakīr addolunan mahlûkāt ile mesel darbını, vahy-i münzeli inkâra vesîle ittihâz eden gümgeştegân-ı reh-i hidâyeti füsûk ile tavsîf eyledikten sonra şimdi de onların hâlât-ı füsûkundan olmak üzere tevsîk edilmiş ahdi nakz eylediklerini ve vaslı vâcib olan umûru kat' ettiklerini ve rû-yi zemînde ifsâd ile pûyân olduklarını beyân edip bu sebeblerden dolayı onların üzerine tescîl-i hüsrân ederek şöyle buyuruyor) onlar ki (o fâsıklar ki) ahdullâhı mîsâkından sonra (o ahd ü peymânı tevsîk eden ahvâl ve keyfiyyâttan sonra) nakz ederler. (Hâlik teâlâ hazretlerinin mahlûku hakkında cârî sünen-i ilâhiyyesi olup akıl ve havâs ihsânıyla kendileri bu sünen-i ilâhiyyeyi fehm ü idrâke kābil bir sûrette yaradılarak bu vech ile ahd-i fıtrî tevsîk olunmuşken o fâsıklar mevâhib-i fıtriyyeyi ni'met-i aklı hüsn-i isti'mâl etmeyip bu ahdi nakz u ibtâl eyledikleri gibi enbiyâ-yı ızâm hazerâtının müeyyed bulundukları âyât-ı beyyinât ve ahkâm-ı muhkemât ile dahi ahd-i dînî tevsîk edildiği halde füssâk-ı ehl-i kitab bazı enbiyâyı tekzîb ile bu ikinci ahdi dahi nakz eylerler. Hâsılı bunlar nizâm-ı fıtratı ve nizâm-ı hidâyet-i dîniyyeyi inkâr ile ahdullâhı nakz edip bünye-i beşeriyyenin takvîm ve inmâsı ve a'zâsının hadd-i kemâl-i insânîye iblâğı husûsunda cârî sünen-i ilâhiyye dâiresinden hurûc ederler.) Ve Cenâb-ı Hakk'ın vasl olunmasını emr ettiği umûru kat' eylerler. (Hukūk-ı karâbete mürâât etmezler, birr u takvâ üzerine teâvün etmek, tevâsî bilhak eylemek, ihvân olmak ekseriyet-i ümmetin icmâ' eylediği umûru iltizâm etmek gibi ictimâât-ı mefrûzayı terk eylerler; müvâlât-ı mü'minînden i'râz ederler, tasdîkce gerek enbiyâ-yı ızâm aleyhimüsselâmın ve gerek kütüb-i münezzelenin arasını tefrîk eylerler. Cenâb-ı Akdes azze şânuhû bu umûrun vaslını emr etmişken o fâsıklar hilâf-ı emr-i Rabbânî hareket ile bu vaslı kat' ederler.) Ve rû-yı zemînde ifsâd eylerler. (Bu fâsıklar a'del-i ahvâl-i mükellefîn bulunan îmândan nâsi men' ve ahbes-i vücûh-ı ma'âsî olarak hakkı istihzâ ve bâis-i nizâm ve salâh-ı âlem olan vaslı kat' ile fesâdcûyâne hareket ederler.) Bunlar (akıllarını nazar ve istidlâlden ve kendilerine hayât-ı ebediyye bahş eden umûru iktinâsdan mühmel ve muattal bıraktıkları ve hakāik-ı âyâtı teemmül ile envârından iktibâs edecek yerde âyâtı inkâr edip ta'n ve ta'rîz eyledikleri ve bu fesâdları umûm sekene-i ehl-i arza sirâyet edip bütün akāid ve ahlâk ve a'mâl-i nâsı ifsâd edeceği cihetle) ancak hâsirdirler. (Ne türlü hareket etseler bu dâd ü sitedlerinde zarar u ziyân ederler, hiçbir vakit âmâl-i fesâd-cûyânelerine nâil olamazlar, hangi nikāb altında istitâr eyleseler âkibet mefsedetleri mekşûf olur. Kendileri dünyada rezîl ü rüsvây, âhirette muazzebdirler.)

Mîsâk: Bir şeyin mâ-bihi't-tevsîkıne, yani o şeyi bağlayacak olan diğer bir şeye denir.

Âyet-i kerîmede vâki' (ahd) lafz-ı şerîfi bir lafz-ı mücmeldir, âyetten **[66]** evvel bunun ma'nâsını iş'âr eder bir şey sebk etmediği gibi âyetin mâ-ba'dında dahi onu beyân eder bir şey vârid olmamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın vasl olunmasını emr ettiği şeyin neden ibâret olduğuna dâir dahi âyetin ne mâ-kablinde ne mâ-ba'dında bir tefsîr ve îzâh vürûd et-

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/27.

memiştir. Şu halde bu lafızlardan ifhâm-ı muhâtabîne tebâdür eden ve mahlûkāt-ı sağīre ile mesel darbından dolayı cür'et-yâb-ı ta'rîz olmuş o fâsıkların ahvâlinden ahz olunabilecek olan ma'nâ nedir? Deriz ki ahdi tefsîr eden şeyden sükût olunarak onun alâ ıtlâkihî zikr edilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın vaslını emr ettiği umûr dahi tafsîl edilerek îzâh olunmaması zât-ı ulûhiyyetin o fâsıkları ancak muttasıf bulundukları evsâf ile tavsîf buyurduğuna delâlet eder; vücûd hârici bir lafz-ı mücmelin beyân ve îzâhını tekeffül eder, nefsü'l-emrde onu lisânıyla tefsîr eylerse artık o lafz-ı mücmeli kavlen beyâna hâcet kalmaz – A[ayın]

Âyet-i kerîmede nakz-i ahd mücmel zikr buyurulmuş olduğu gibi Cenâb-ı Akdes'in vasl olunmasını emr ettiği umûrun neden ibâret olduğu tafsîl edilmeyerek o dahi mücmel îrâd edilmişse de her ikisi bir ma'nâya olarak ikincisi evvelkini te'kîden vürûd etmiş değil, belki mâ-kablini itmâmen vârid olmuş bir vasf-ı müstakildir. Emir iki nevi'dir; biri emr-i tekvînîdir ki halkın üzerinde cereyân eylediği nizâm ve sünen-i muhkemedir. Hak Sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin tekvînî emir tesmiye etmesi ondan "kün" kavl-i şerîfi ile ta'bîr buyurduğu içindir. Öbürü emr-i teşrî'dir ki Cenâb-ı Hakk'ın enbiyâsına vahy edip de nâsa ahz ve telakkīsini emr eylediği şeydir. Netâici mukaddemât üzerine tertîb eylemek, edilleyi medlûlâta vasl etmek, menâfi' ve mazârrı eşyânın gāyâtıyla bilmek birinci nevi'dendir. Şu halde her kim peygamberin sıdkına delîl kāim olmuşken onu inkâr eder veyahud Cenâb-ı Akdes'in âsâr-ı hilkati kulları üzerinde nezâret ve kudretine şehâdet edip durur iken zât-ı ulûhiyyetinin ibâdı üzerindeki nezâret ve kudretini inkâr eylerse Allahü teâlânın tekvîn-i fitrî muktezâsıyla vasl olunmasını emr ettiği şeyi şübhesiz kat' etmiş olur.

Resûlün teblîğ eylediği ma'lûm olan umûrdan birini bir adam inkâr ederse o da böyledir. Çünkü Resûl'ün teblîğ eylediği ma'lûm olan şey usûl-i i'tikādiyyeden ise o adam bu inkârıyla delîl ve medlûlün arasını kat' etmiş oldu ve eğer ahkâm-ı ameliyyeden ise bunda dahi mebâdî ile gāyâtın arasını kat' vardır, zirâ dînin kat'iyyen emr eylediği her ne var ise cümlesi nafi'dir; onun menfaatini tecrübe isbât eder. Dînin kat'iyyen nehy ettiği her ne var ise onun dahi âkıbeti lâ-büdd muzır olur. Bu halde ahdullâhı mîsâkından sonra kat' edenler Cenâb-ı Hakk'ın gāyetiyle vasl olunmasını emr eylediği umûru kat' eden kimselerdir, bu kat' ise ya îmân bi'llâh ve îmân bi'n-nübüvveye nisbet ile olur, şu takdîrce onlar Cenâb-ı Hakk'ın tekvîn ve nizâm-ı fıtrî muktezâsıyla emr eylemiş olduğu umûru kat' ederler veyahud ahkâma nisbet ile olur, bu sûrette onlar Cenâb-ı Akdes'in kütüb-i münezzelesinde emr-i teşrî' ve teklîf ile emr eylediği umûru kat' ederler – A[ayın]

Onların dünyada hüsrânları basâir-i sâfiyye ve fezâil-i sâmiyye erbâbına zâhirdir; fakat o hâsirlerin ağniyâsına nisbet ile bu hüsrân ekser-i nâsa hafî kalır. Onlar ağniyâ-yı hâsirîni lezzât ve huzûz-ı dünya ile mütemetti' görürler de onları mağbût ve bahtiyârân-ı âlem zannederler. Bunların ledünniyât-ı ahvâli tedkīk olunsa ıztırâb-ı vicdân, fesâd-ı ahlâk, inhirâf-ı sıhhat, ta'b-ı kesel ve atâlet gibi şedâid ve emrâz içinde canlarından bîzâr oldukları nümâyân olur. Dünyanın saâdeti ancak cism ve aklın sıhhati ve nefsin edebi ile olup bu umûra ise din irşâd eder; onlar bu avâtıf-ı ilâhiyyeden mahrûm olduklarından dünya ve âhirette hâib ü hâsirdirler; bu hüsrân ne âşikâr bir hüsrândır – A[ayın]

28- [1](كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)

(Cenâb-ı Akdes-i kibriyâ o tevsîk olunmuş ahd ü peymân-ı ilâhîyi nakz eden ve gerek emr-i tekvîn ve gerek emr-i teşrî' ile vaslını emr eylediği umûru kat' eyleyen fâsıklara ta'nîf ve tevbîhi teşdîd için hitâb-ı itâbkârî ile hitâb edip şöyle buyuruyor: Eyyühe'l-fâsıkīn! Söyleyin bakayım siz) nasıl Allah'a küfr ediyorsunuz. (Hangi hâl ve keyfiyetten istidlâl ederek Allah'ı inkâr eyliyorsunuz) ki siz emvât idiniz (eczâsı arzın tabakāt-ı muhtelifesine bess olunmuş, hayatsız mevâdd ü ecsâm idiniz; unsurlar, gızâlar, ahlât, nutfeler, hilkati müstebîn veya gayr-ı müstebîn lahm-pâreler idiniz; ve bu etvâr-ı cemâdiyette siz emvât gibi idiniz, nefh ve ifâza-i ervâh ile) sizi ihyâ etti. (Eczânız ile eczâ-i hayvânât ve nebâtât arasında fark yok iken sizi ahsen-i takvîmde, en bedî' şekilde halk ve tasvîr eylediği gibi ihsân eylediği akıl ve idrâk ile sizi sâir mahlûkāt üzerine tafdîl ederek bütün kâinâtı size müsahhar kıldı.) Sonra (bu hayatınızın bâis-i nizâmı bulunan rûh-ı hayyi kabz ile) sizi imâte eder (de rûhunuzun ebdânınızdan müfârakati ile ebdânınız dağılarak asl-ı meytine avdet eyler ve arzın tabakāt ve avâlim-i muhtelifesinde intişâr edip nihâyet o ebdâna hâs olan bu vücûd mahv ü nâ-bûd olur gider.) Sonra sizi (hayât-ı sâniyye ile) ihyâ eder. (Mevte-i ûlâdan sonra sizi nasıl ihyâ etmiş ise mevte-i sâniyeden sonra da yine sizi öylece ihyâ eyler.) Bundan sonra da ona ircâ' olunursunuz. (Hayât-ı sâniyede artık mevki'-i hesâba getirilirsiniz, işte o zaman zât-ı azamet-i ilâhî size bu dünyada iken işlediğiniz a'mâli haber verir ve ondan dolayı sizinle hesâblaşır, imdi sizin hâliniz bu… Allah'ın sizin üzerinize fazl u keremi bu.. mebde'niz bu, müntehânız bu.. olduğu, bunlar ise niam-ı âmme olmak ve Cenâb-ı Akdes'in kudret-i **[67]** tâmmesine delâlet eylemek haysiyetiyle îmâna dâ'î ve küfürden zâcir şüûn-ı azîmeden bulunduğu, sizin de bu ahvâle ilm ü ıttılâ'ınız inzimâm eylediği halde nasıl oluyor da küfr-i bi'llâha cür'et-yâb oluyor ve size delâil-i tevhîd ve nübüvveti teblîğ eyler, şirk ve me'âsîden sizi tathîr eder, size ta'lîm-i kitab ve hikmet eyler, hayât-ı ûlânızda mesâlihinize ve hayât-ı sâniyyenizde saâdetinize dâir bilmediğiniz umûru size öğredir içinizden size bir peygamber göndermiş olduğunu istib'âd ile onu inkâr ediyorsunuz?..)

Bu âyet-i kerîmede vâki' (كَيْفَ) kelimesi istifhâm-ı inkârîdir; fakat [2](كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ)

---

[1] Bakara, 2/28.

[2] Tevbe, 7/9.

nazm-ı celîlinde olduğu gibi vukū'un inkârı ma'nâsınca değil, belki vâkı'ın inkâr ve istib'âdı ma'nâsıncadır; ve Sânî'-i Kādir'in vücûduna delîl-i âfâkīden mâadâ delîl-i nefsî dahi delâlet eylediği halde keferenin küfr bi'llâha kıyâm ve tasaddî etmelerine taaccüb ettirmek için vârid olmuştur – S[sin], Ş.

(ثُمَّ يُمِيتُكُمْ) kavl-i şerîfinin mutazammın olduğu imâtenin delâil-i kudretten bulunduğu zâhir; fakat ni'am sırasında ta'dâd buyurulması hayât-ı bâkıyye ve ni'met-i uzmâ bulunan hayât-ı sâniyyeye vesîle olduğuna mebnîdir– S[sin].

Kefere ihyâ-ı ahîri ve rücû' ila'llâhı inkâr eyledikleri halde bunların da kendilerinin i'tirâf eyledikleri umûr idâdında zikr olunması, gözleri önünde bulunan delâil-i kudrete im'ân-ı nazar etseler buralarını da i'tirâf edecekleri şübhesiz bulunduğundan bu ilm ü i'tirâfa kudret ve temekkünleri bil-fi'l ilm ü i'tirâf menzilesine tenzîl olunduğu içindir. Bu insân-ı mükerremi o zerrât-ı sağīre, nutfe-i mehîne-i hakīre, alâka-i demeviyye, mudga-i lahmiyyeden ahsen-i takvîmde; böyle bir şekl-i bedî'de halk ve îcâd eden Sânî'-i Zülcelâl onu tekrar ihyâya elbette kādirdir. Nüsha-i kübrâ-yı insanda meşhûd delâil-i kudrete ihâle-i nigâh-ı dikkat eden hiçbir âkıl-i fehîm bunda tereddüd etmez.

(تُرْجَعُونَ) kavl-i şerîfi kırâ'et-i meşhûrede tânın zammıyladır; buna göre ya müteaddî olan (رجع)'dan veyahud ircâ'dan muzâri'-i mechûldür. Eimme-i kurrâ'dan İmâm Yakub bu kelimeyi tânın fethiyle kırâet eylemiştir; şu halde lâzım olan (رجع)'dan muzâri'-i ma'lûmdur. Rücû' maddesi hem lâzım hem müteaddî olarak isti'mâl olunur.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Nüsha-i Sâlifede Tashih" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

136- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بن عمر رضى الله عنهما قَالَ: «كَانَتِ الكِلاَبُ تُقْبِلُ وَتُدْبِرُ(1) فِي المَسْجِدِ، فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَكُونُوا يَرُشُّونَ(2) شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ.»

1) Bazı rivâyâtta (تبول وتقبل وتدبر) diye zabt edilmiş ise de (تبول) ziyâdesi sâbit olmamıştır. 2) Bir rivâyette (فلم يكن يرشون).

136- Tercüme

Abdullah bin Ömer radıyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin zamanında köpekler mescidin içinde gider gelirdi de bundan dolayı (mescidi yıkamak için) hiç (su) serpmezlerdi.

137- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:(1) «لاَ يَزَالُ العَبْدُ فِي صَلاَةٍ مَادام(2) فِي المَسْجِدِ يَنْتَظِرُ الصَّلاَةَ مَا لَمْ يُحْدِثْ.»

1) Bir rivâyette (قال قال النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Bir rivâyette (ماكان).

137- Tercüme

Ebû Hüreyre radıyallâhu anhden Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin: "Bir kul mescidde namaza muntazır oldukça hep namazdadır. Meğer ki kendisinden hades vâki' ola." buyurduğu rivâyet olunuyor.

138- Hadîs-i Şerîf

زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ رضى الله عنه قَالَ سَأَلت عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ **[68]** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قُلْتُ أَرَأَيْتَ إِذَا جَامَعَ فَلَمْ(1) يُمْنِ، قَالَ عُثْمَانُ «يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ» قَالَ عُثْمَانُ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ عَلِيًّا، وَالزُّبَيْرَ، وَطَلْحَةَ، وَأُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ فَأَمَرُوهُ(2) بِذَلِكَ.

1) Bazı rivâyâtta (ولم). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (فامروه).

138- Tercüme

Zeyd bin Hâlid radıyallâhu anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor: Osman bin Affân radıyallâhu anhdan sordum, dedim ki: "(Bir kimse) mücâmaat eder de menisi nâzil olmazsa ne (yapsın) dersin?" Osman (radıyallâhu anh): "Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır. Zekerini de yıkar" cevâbını verdi. Osman (radıyallâhu anh): "Bunu ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim" dedi –Râvî der ki (Bu mes'eleyi) Ali, Zübeyr, Talha, Übey bin Ka'b (radıyallâhu anhüm)den sordum. (Hepsi de) bana böyle emr ettiler.

139- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ فَجَاءَ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1): «لَعَلَّنَا أَعْجَلْنَاكَ» ، فَقَالَ(2): نَعَمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أُعْجِلْتَ(3) أَوْ قُحِطْتَ(4) فَعَلَيْكَ الوُضُوءُ.(5)»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (فقال النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Bir rivâyette yalnız (قال). 3) Binâ-i mechûl ile if'âldendir. Bir rivâyette sülâsîden diğerinde ise tef'îldendir. 4) Bu da evvelki gibi binâi mechûl iledir. Ve sülâsîdendir. Binâ-i ma'lûm ve ma'lûm ile if'âlden (اقحطت) rivâyetleri de vardır. 5) Bazı rivâyâtta yalnız (فعليك).

139- Tercüme

Ebû Saîd-i Hudrî radıyallâhu anhden rivâyet olunuyor ki; Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Ensâr'dan bir zâtı istedi. (O zât) başı damlaya damlaya geldi. Resûlullâh sallâllahu aleyhi ve sellem: "Gālibâ seni aceleye getirdik" buyurdu. "Evet" dedi. Bunun üzerine Resûlullâh sallâllahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Şâyed işin aceleye gelir yahud (me-

ni) kahtına uğrarsan üzerine (yalnız namaz) abdest(i) lâzım olur."

140- Hadîs-i Şerîf

عَنِ المُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رضى الله عنه أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فِي سَفَرٍ، وَأَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَهَبَ لِحَاجَةٍ لَهُ، وَأَنَّ مُغِيرَةَ(2) جَعَلَ يَصُبُّ المَاءَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ. فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَمَسَحَ عَلَى الخُفَّيْنِ.»

1) Eldeki mütûnda bu tasliye yazılmamıştır. 2) Bazı rivâyâtta harf-i ta'rîf ile (وان المغيرة).

140- Tercüme

Muğîre bin Şu'be radıyallâhu anhden rivâyet olunuyor ki bir seferde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte bulunmuş. Resûlullâh sallâllahu aleyhi ve sellem (kazâyı) hâcet için gitmiş, abdest aldığı zaman suyunun Muğîre dökmüş. (İşte bu abdestte) yüzünü ve ellerini yıkamış ve başı ile mestleri üzerine mesh etmiş.

141- Hadîs-i Şerîf

عنْ ابن عَبَّاسٍ رضى الله عنهماُ أَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورضى عنها وَهِيَ خَالَتُهُ. قال(1) فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الوِسَادَةِ اَضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ(2) اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَرَأَ العَشْرَ الآيَاتِ الخَوَاتِمَ(3) مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ. ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ، فَتَوَضَّأَ **[69]** مِنْهَا فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ. ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي(4). قَالَ(5) فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ. ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ. فَوَضَعَ يَدَهُ اليُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي اليُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى أَتَاهُ المُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ. ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ. وقد تقدم هذا الحديث وفى كل مهنا ماليس فى الآخر.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında buradaki (قال) yoktur. 2) Bazı rivâyâtta (حتى انتصف). 3) Eldeki nüshalarda (الخواتيم). 4) Eldeki nüshalarda (قام يصلى). 5) Eldeki nüshalarda (قال ابن عباس).

141- Tercüme

(Abdullah) bin Abbâs radıyallâhu anhümâdan rivâyet olunuyor ki bir gece Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin zevcât-ı (tâhirâtın)dan hâlesi Meymûne radıyallâhu anhânın yanında kalmış. -İbni Abbâs (radıyallâhu anhümâ) der ki: "Ben (başımı) yasdığın enine (koyarak) uzandım, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile ehli de yasdığın boyuna (başlarını koyarak) uzandılar. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem uyudu. Gece yarıyı bulduğu vakit, yahud biraz evvel yahud biraz sonra uyandı. Uykuyu gidermek için eliyle yüzünü silmeye başladı. Ondan sonra Sûre-i Âl-i İmrân'ın son on âyetlerini okudu, sonra kalkıp asılı duran küçük bir kırbaya uzandı. Oradan güzelce bir abdest aldı. Sonra namaza durdu" -İbni Abbâs (radıyallâhu anhümâ der ki "(Ben de) kalktım. Onun yapdığı gibi yapdım. Sonra gittim yanına (yani) sol tarafına durdum. Sağ elini başımın üzerine koydu ve sağ kulağımı tutup büktü. Sonra iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at yine iki rek'at kılıp ondan sonra tek rek'atlı bir namaz kıldı. Sonra müezzin (da'vete) gelinceye kadar yine uzandı. Ba'dehû yine kalkdı hafif iki rek'at kıldıktan sonra çıkıp sabâh namazını kıldırdı."

Bu hadîs-i şerîf evvelce geçmişti. (Ancak şu var ki) her birinde diğerinde olmayan şeyler vardır.

Ahmed Naim

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Rûhun Mekârim-i Ahlâk ile Tehzîbi

Herkesin ma'lûmu olduğu üzere rûhun bir takım temâyülâtı vardır ki her birine kendisinin şuûru lâhıkdır; her birinden başka başka müteessir olur; hiç birinden, kābil değil, ayrılamaz; nitekim muvâzenesini, mevcûdiyetinin muhâfazasını te'mîn için cismin de kendine mahsûs bir yığın ihtiyâcâtı mevcûddur. Cisim açlık, susuzluk, soğuk, sıcak gibi dâhilî, hâricî müessirâtı hissederek bunlara karşı hâcetini te'mîn etmek, yahud bunların te'sîrinden masûn kalmak için ihtimâmda bulunduğu gibi rûh da ayniyle böyle bir çok şeylere muhtaç bulunduğunu hisseder. Vâkıa rûha aid olan şeyler açlık, susuzluk, soğuk, sıcak değildir; ancak bekā-yı hayâtı için bir çok şeylere ihtiyâc husûsunda cisim ile rûh arasında hiç bir fark yoktur.

Evet, rûhun bir takım temâyülâtı, bir takım metâlibi vardır ki bunlar sûretleri, şekilleri i'tibârıyla hasr u tahdîd edilememekle beraber yine bir mihver üzerinde deverân etmektedir; bu mihverde rûhun iktisâb-ı kemâle olan meyl-i fıtrîsidir. Rûh bu meyli, samîm-i mevcûdiyetini dolduran öyle bir iştiyâk-ı fevkâlhayâl sûretinde duyar ki ölür de ondan vazgeçemez.

Hukemâ-yı âlem pek eski zamanlardan beri beşerin tehzîb-i ahlâkı için uğraşmışlardır. Onların bu husûsda düstûr olmak üzere söyledikleri pek çok sözleri vardır ki îrâdına şu makālemizin hacmi müsâid değildir. Zaten o sözlerin kifâyetsizliğine delâil ikāmesi için kendimizi yoracak değiliz; şöhret-i târîhiyyesi olan büyük milletlerin ahvâline bir nazar atfetmek bizim için kâfidir.

Evet, o milletlerin şuûnuna, temâyüllerinin veche-i azîmine atfedilecek en sathî bir nazar bize sarâhaten göstermektedir ki onları idâre etmek isteyen ukalâ, hissiyâtın terbiyesi, tabâyi'in tehzîbi, husûsunda en muazzam kānûn olan kānûn-ı i'tidâle vâkıf olamamışlar, daha doğrusu görüyoruz ki bunlardan bir çoğu mehâsin-i ahlâkı yalnız kendi milletine hasretmiş de başka milletlere karşı irtikâb-ı rezâili

mübâh sûretinde göstermiş. Hele sâir ümmetlere hâkim olan sâhib-i şevket milletlerin bir çoğunda şu hâl olanca vuzûhu ile göze çarpıyor, elimizde şu müddeâmızın sıdkını te'yîd edecek o kadar delillerimiz var ki bir vechile çürütmek kābil olamaz.

Rûhun müştâk olduğu kemâle vüsûlü için tutulacak şu tarîkın bir tefrît olduğunda şübhe yoktur. Vicdan bu sûretle müsterîh olamaz, kalb aradığı sükûnu bulamaz. Bundan başka bu meslek, rûhun pîş-gâh-ı azmindeki şâh-râh-ı terakkīyi kapar da onu fıtraten taharrîsine me'mûr olduğu, mecbûr olduğu gāye-i kemâlîsine doğru tayy-ı merâhilden alıkoyar.

Bu ukalâdan bir kısmı da rûhun hürriyetini kayd altına almak husûsunda ifrâta düşerek hissiyât ve temâyülât-ı rûhiyyeden bir çoğunu öldürmek lüzûmunu ileri sürdüler, hem o kadar ileri gittiler ki havsalalar tazyîkin bu derecesini ancak mahdûd bir zaman için tahammül edebilir. Bu ifrâtın netâyici de, vehâmet i'tibârıyla, demin söylediğimiz tefrîtin âkıbetinden geri kalmadı; hangi milletin efrâdına hâkim olduysa o milletin aheng-i nizâmını bozdu, erkân-ı bekāsını devirdi, bir çok ictimâî şûrişlere meydan açdı ki tafsîli târih kitablarında eksik değildir. Rûhun temâyülâtını takyîd husûsunda düşülen bu ifrâta ale'l-ekser dinin ma'nâsını anlamamış, asl-ı şerîatın ta'yîn etmiş olduğu hudûdda tevakkuf eylememiş olan milletlerde tesâdüf olunur.

Evet biz de şübhe etmeyiz ki zühd-i mutlak ile bütün mâsivâdan, bütün dünyadan inkıtâ' ile emreden bir takım edyân gelmiştir. Lâkin bu edyânın ashâbı şu hakīkatten zühûl ediyorlar ki: Bu dinler bir zamân-ı mahdûd **[70]** içindir; o zamanın mürûrundan sonra düstûr-ı hareket olamazlar. Sonra; bu edyândan maksad âlemde ervâhı aksâ-yı derecâta teâlîye müstaid bir hâle getirmek gāyesine ma'tûf bir hâdise, bir inkılâb ihdâsından başka bir şey değildir. Zira rûhun o mertebeye i'tilâsı tabîat-i beşeriyyeyi evvelce ona i'dâd ile kābil olabilir.

İşte bu ikinci mertebe, ki rûhun temâyülâtını, hevesâtını tahdîd için mümkinü'l-vüsûl olan merâtibin gāyesi olduğunu iddiâ ediyoruz, i'tidâlden ibârettir. Evet, i'tidâl o kānûn-ı a'zamdır ki her şeyin vücûdu, her şeyin bekāsı onunla kāimdir. Buna burhân mı istiyorsun? Bütün şu kâinat-ı süfliye ve ulviyyeye bak, en basit bir zerre-i maddiyeden kubbe-i semâda parlayan en büyük yıldıza varıncaya kadar bütün mevcûdâtı nazar-ı im'ân önünden geçir. Göreceksin ki cümlesinin medâr-ı vücûd ve bekāsı, esâs-ı kemâl ve intizâmı ancak i'tidâl olduğuna her biri bir lisân-ı nâtık kesilmiştir. Evet, i'tidâl her şeyin nizâmı, her şeyin nâzımıdır. Eşyâdan hiç birindeki kemâli i'tidâlden başka bir şeye atf ile îzâh mümkün olamaz; nasıl ki yine eşyâda görülen âhengsizlik i'tidâlin fıkdânından başka bir sebeble ta'lîl edilemez.

Bütün ulemâ-yı arz indinde hiç şübhe kalmamak şartiyle sâbit olmuş hakāyıktandır ki i'tidâl, bütün a'mâlin esâsı olmak, cismânî, rûhânî bütün hâcâtın hudûdunu teşkîl etmek îcâb eden bir kānûndur.

Âhirette yüksek derecâta nâil olmak ancak bir takım hasâis-ı rûhiyyeyi öldürmekle; rûhu, meftûr olduğu temâyülâtından men' için tâkât-ı beşerin fevkında ağır bir takım riyâzatlara mahkûm etmekle kābil olabilir, zannını besleyen zühhâdın ahvâlini meşhûr (Larous) uzun uzadıya anlatıyor; bu tâifeye ancak pek ileri giden mecnûnlardan sudûru mümkün olabilen bir takım vahşetler isnâd ediyor da sonra diyor ki: Tâbiatın kendi üzerlerindeki te'sîrini öldürmek isteyen bu zâhidler hakīkat-i halde kendilerini ta'zîb eden şehevâtın kurbânı oldular. Zira bunlar temâyülât-ı tabîiyyelerini hudûd-ı mu'tedile dâiresinde teskîn sûretiyle tanzîm edecekleri yerde cinnetleri sâikasıyla o temâyülleri kökünden kaldırmak istediler.

Bütün milletler rûhun hevesâtına, temâyülâtına karşı ifrât ile tefrît arasında çalkanıp dururken birden bire âfâk-ı hakīkat nur-ı âlemgîr-i İslâm ile münevver oldu, sîmâ-yı pâk-i fazîlet üzerindeki nikābı atarak olanca nurâniyetiyle tecellî etti.

Mehmed Âkif

"Asya-yı Vustâ Felâket-dîdeleri İçin"

TE'ÂVÜN

–Ashâb-ı Hamiyyete–

Bir sahne ki bir anda çöken dûd-ı felâket
Altında boğuk… âh-ı garîbân gibi mu'lim…
Bir sahne ki, şehbâl-i siyeh-reng-i sefâlet
Üstünde gerilmiş, … şeb-i hicran gibi muzlim.

§

Bir sahne-i giryende ki göstermede yer yer,
Bin lâne-i jülîde, hezâran sönük âmâl..
Yüzlerce yanık sîneli, mâtem-zede mâder,
Yüzlerce soluk çehreli, bî-vâlide etfâl.

§

Bir sahne-i dil-sûz-ı fecâyi' ki- yakından
Görmek değil- etmek bile bir lahza tehayyül,
İnsanda bırakmaz –ne kadar olsa- tahammül.

§

Hâlince biraz yardım et ey sâhib-i vicdan?
Vicdânı olanlar eder ibzâl-i mürüvvet
Hem-nev'ine, hem-ırkına, hem-dînine elbet.

Tepedelenli-zâde Kâmil

ZAVALLI İHTİYÂR

Elvâh-ı Sefâletten

Açım, açım… Ne olur? Âh bir dilim ekmek!
Açım, sefîlim evet; yok cebimde on para
Soğukta titreyerek çok dolaştım âvâre;
Fakat kim anlayacak, kim bu derdi keşf edecek?

Gülen, gezen, konuşan bir yığın kavî, mes'ûd
Bütün hayata harâret, sürûr diyen beyler
Bilir mi yokluğu? Heyhât! Obur ferah beyler?
Gidip de sızlanıversem, ne söylesem bî-sûd;

"Çalış kazan!" diyecekler. Kırılmasaydı kolum
Dilencilik mi ederdim? Fakat alîl, muztar
Kalırsa çâre nedir bir peder? Yetîmim var;
Gidince annesi eyvâh! Kapandı işte yolum.

Açım, açım… Kanıyor parmağım da oh… Çıplak
Çamurda, karda gezersen demir değil ya ayak!

10 Şubat sene 1326

İshak Re'fet

FENNİN SON SAFAHÂTI MÜNÂSEBETİYLE

Fennin nazariyyeleri – Bilumûm mevcûdâtın zî-hayât oluşu – Mevcûdâtın menşe'-i aslîsi kuvvettir – kuvvet birdir ve ezelîdir – Kâinâtta her şey izâfî ve nisbîdir – Mebde' ve intihâ yoktur.

Esâs-ı fennin hâdisât ve vukū'ât-ı âlemden müstahrec nazariyyâta mübtenî olduğu erbâb-ı mütâlaa indinde müsellem bir hakîkattir. Vukū'ât ve meşhûdâta, şüûn-ı kâinâta ibtinâ' eden bu esâslar yeni bir hâdise zâhir olmadıkça sıhhat ve kıymetini gāib etmezler. **[71]** Küremizde idrâk ve temyîz sâhibi insanların tâ bidâyet-i zuhûrundan beri bugüne kadar gelip geçen insanlar arasında muhîtine nisbetle fazlaca bir nüfûz-ı nazar ve idrâke sâhib olan mümtâz dimağlar görgülerine müstenid birer kānûn birer nazariye-i fenniyye te'sîs eylemişlerdir ki fennin şu'abât-ı muhtelifesinde mevcûd olan bu nazariyelerin hemen kâffesinin derece-i vüsûk ve sıhhati o zaman için meşhûd-ı insan olan vukū'ât ve tezâhürâtla pâyidâr kalmış ve mürûr-ı ezmân ile dimâğ-ı insanî görgüde, duyguda peydâ-yı hassâsiyyet ve rikkat ettikçe meşhûd olan yeni hâdisâta karşı yeni yeni nazariyeler te'sîs edegelmiştir. Bu muhâkememize nisbetle fennin son nazariyelerinin de ilel-ebed pâyidâr kalacağını iddiâ etmek emsâl-i sâbıkasını göz önüne almamak demektir ki bunu akl-ı selîm kabûl edemez. Fakat bu muhâkemenin zıddı olarak muhakkak bu nazariyeler mahkûm-ı sukūttur diye iddiâ etmek de abesdir. Çünkü fende öyle nazariyeler mevcûddur ki bidâyet-i teessüslerinden bu âna kadar hâlâ kıymet ve sıhhatlerini muhâfaza etmektedirler. (Newton, Arşimed, Kepler kānûnları gibi) bu ihtimâle karşı belki bu son nazariyât-ı fennin bir kısmı emsâli gibi asırlarca hükümrân olacak kavânîn-i tabîiyye sırasına geçecektir.

Her ne olursa olsun sıhhati eserle sâbit olan bu nazariyât-ı mütevâliyye-i fenniyyede nazar-ı dikkati câlib bir nokta varsa o da her şeyde olduğu gibi nazariyelerdeki tarz-ı muhâkeme ve mantıkın gittikçe kesb-i mükemmeliyyet edişi ve daima muahharın mukaddeme nisbetle daha mukārin-i savâb ve hakîkat oluşudur.

Bu kabîlden olmak üzere fennin bugünkü nazariyâtının dahi… eski nazariyelere fâik bir kıymeti hâiz olduğuna hüküm vermekte hiçbir vechile tereddüd olunamaz. Fennin en ziyâde mukārin-i sıhhat ve belki de kısmen mahz-ı hakîkat olan nazariyât-ı ahîresi münâsebetiyle fikrimde uyanan bazı duygularım var ki… tahassüsâtımı velev nâkıs bile olsa yazmaktan kendimi men' edemeyeceğim:

Pek yakın zamana kadar fen, mevcûdâtı üç kısma taksîm ediyor ve bunlara: Hayvânât, nebât ve cemâdât isimlerini veriyordu. Yine pek yakın zamanlarda nebâtâtın da hayvânât gibi ecsâm-ı uzviyyeden olduğu, hassâs, ve zîhayât bulunduğu sübût buldu. Nebâtâtın neşv ü nemâsı, insâli, telkīhi, tahassüsü, marazı, tedâvîsi, memâtı ayrı ayrı tedkīk edildi. Nebâtâtın safahât-ı hayâtıyla hayvânâtın edvâr-ı hayâtiyyesi arasında büyük farklar olmadığı böylece tebeyyün edince bilumûm mahlûkāt uzvî, gayr-ı uzvî olmak üzere iki kısma müncer kalıyordu. Uzvî sınıfında hayvânât ve nebât ve gayr-i uzvî kısmında da taş, demir, toprak.. ve sâire gibi cemâdât dâhil bulunuyordu.

Bir-iki sene evvel demirin, çeliğin hayatını, tahassüsünü, marazını, tedâvîsini, memâtını tedkīk eden bir mütefennin tecârib ve tedkīkātını ma'âdin-i sâireye de teşmîl ederek bilumûm ma'âdinin nebâtât gibi zî-hayât ve sâhib-i his olduğunu i'lân ediyordu. İcrâ edilen tecârib-i mütevâliye bu son fikrin sıhhatini te'yîd eylemektedir. Cemâdât-ı sâirenin de ma'âdin misillü hayat kānûn-ı umûmîsine tebe'an mahlûkāt-ı uzviyyeden ma'dûd olamayacağını kim inkâr edebilir. Fennin son taharriyâtı pek yakın bir âtîde hayatın mevcûdât-ı kâinâta şâmil olduğunu, bu hayât-ı mevcûdâtta bir fark varsa o da eser-i hayât ve tahassüs-i uzvî derecelerinin bütün mevcûdâtta birbirinden cüz'î küllî farklı bulunduğunu isbât edecektir. Şu hesâbca üzerinde gezip yürüdüğümüz küre, ebhâr, havâ-yı muhîtî, ecrâm-ı semâ ve bu ecrâm-ı nâ-mütenâhiyye üzerinde yaşayan nâ-mütenâhî uzviyetler, derece derece hayat kānûn-ı umûmîsinden hisse-mend olmak îcâb etmez mi? Eser-i hayât ve tahassüs-i uzvî küremiz için insanlarda en ziyâde mütekâmil bir şekilde ise de avâlim-i nâ-mütenâhiyye içinde kim bilir hassâsiyet-i hayâtiyye ve asabiyyenin ne mükemmel derecelerine vâsıl olmuş uzviyetler vardır.

Rikkat-i tahassüs-i uzvî için bir had tasavvur olunamaz. Hayatın nâ-mütenâhî tezâhürâtı vardır. Şerâit-ı muhîtiyye ve iklîmiyyemiz tebeddül ettikçe avâlime nisbetle bir zerre olamayan küremizdeki eşkâl-i uzviyyede bile şimdiye kadar ne kadar tebeddül ve eser-i terakkī ve tekâmül görülmüştür. Binâenaleyh zevi'l-hayât içinde mevcûdiyeti hassâs bir cümle-i asabiyye hâline girmiş nice mâ-fevka't-tasavvur hayatlar vardır. Mâdem ki bütün eşyâ ve muhîtimiz derece derece hayattan nasîbedârdır. Binâenaleyh kâinâtta meşhûdumuz olan inkılâbâtın kâffesi bir uzviyetten diğer uzviyete istihâle etmektir ki hayât-ı hakīkī bütün mevcûdâtı muhît bir küll-i ezelîden başka bir şey değildir. İşte ma'nâ-yı ulvî-i rûha ve bunun ezeliyetine bir delîl-i fennî daha!

Mevcûdâtın menşe'-i aslîsi kuvvettir:

Bil-cümle ecsâmın eczâ-yı ferdiyye denilen gāyet küçük bir takım zerreciklerden mürekkeb olduğu ma'lûmdur. Pek yakın zamana kadar fen kuvvet denilen eseri ile vücûdu mütehakkık müessirin be-heme-hâl eczâ-yı efrâddan müteşekkil bir maddeye mütevâfık bulunduğunu dermiyân ediyor ve maddesi olmayan bir kuvvetin mevcûdiyetini kabûl edemiyordu. Kuvvet denilen müessirin maddenin tabîatında meknûz bir sıfat-ı mümeyyize olduğuna, hiçbir maddenin

kuvvetsiz olamayacağına ve kuvvet ile maddenin mevcûd olduğu bir yerde ise be-heme-hâl bir hareketin mevcûd olması îcâb edeceğine kuvvet, madde ve hareket denilen bu anâsır-ı selâsenin birbirinden lâ-yenfekk olduğuna kanâat ediliyordu. Fennin son safhası (radyumun keşfinden sonra) bu üç unsuru ikiye tenzîl ediyor ve madde denilen mahsûs ve kābil-i temâs ve rü'yet nesnenin kuvvetten gayrı bir şey olmadığını ve cüz'-i ferdin adeta cesîm bir kuvvetin kābil-i his ve kābil-i lems bir hadde kadar tekâsüf ve tasallüb etmiş bir şekl-i husûsîsinden ibâret olduğunu söylüyor. Cüz'-i ferd denilen ve bir tabîat-ı maddiye ve mahsüseyi hâiz olan zerrâtın her birerlerinin kuvvet nâmı altındaki müessir-i yegânenin eşkâl-i mütenevvia-i mütekâsifesinden başka bir şey olmadığı anlaşılınca avâlim **[72]** ve kâinâtı teşkîl eden mevcûdât-ı maddiye nâmına her ne ki varsa bu varlığın menşe'-i aslîsi bir kuvve-i nâ-mütenâhiyye olmak îcâb eder. Bu halde uzviyet-i insâniyyeye dâhil bir cüz'-i ferd-i maddînin havâss-ı tabîiyyesi her neden ibâret ise bir nebât veya ma'denin uzviyetinde dâhil bir cüz'-i ferd-i maddînin esâs ve tabîatı tamâmen birbirinin aynıdır. Yani her iki cüz'-i ferd dahi kuvvetin birer şekl-i mutasallibinden başka bir şey değildir. Nebâtta veya ma'dendeki cüz'-i ferdin nebât ve ma'den tabîatında oluşu gûyâ ki kuvvetin derece-i tekâsüfünün veya şerâit-ı tasallubunun birbirinden farklı oluşundan münbaisdir. Demek ki esâs bir, fakat tecellî muhtelifdir.

Maddiyet-i asgar-ı nâ-mütenâhiyyeden maddiyet-i a'zam-ı nâ-mütenâhiyyeye kadar hükümrân olan sebeb ve menşe'-i hakīkī bir vahdettir ki bu vahdetin inkısâmı, mikdârı mevlidi, ibtidâsı ve intihâsı yoktur. Mevcûdiyet-i mutlaka o vahdet-i kuvvette; hakīkat-i hayât, o vahdet-i ulviyye ve ezeliyyededir.

Mütâlaât-ı sâbıkamız vechile bütün mevcûdat uzvî ve hayâtî olunca asılda ve menşe'de birlik bulununca insanlar, rûhlar, varlıklar arasında bir iştirâk olmak tabîîdir. Spirtizme denilen hâdisât-ı ahîre iştirâk-i hayât ve hassâsiyyete birer misâl-i celîdir. Bu âlemde bütün meşhûdâtımız izâfîdir. Mevcûdiyetimiz nisbîdir. Kâinâtta mutlakıyet yalnız vahdete hâs bir sıfat-ı mümeyyizedir ki sâni'-i hakīkī odur. Her şeyin hakīkati onda mündemic ve ona münhasırdır.

Her mevcûdun mâzîsi, hâli, âtîsi o birliğe müncerdir. A'dâd, zaman, mikdâr denilen şeyler akl-ı kâsır-ı beşerin hüküm ve kıyâsâtıdır. Vahdet için mikdâr tasavvuru muhâldir. Çünkü vahdet avâlim-i nâ-mütenâhiyyeyi, asgar-ı suğrâ-yı uzviyyeti muhâttır. A'zam-ı nâ-mütenâhîliğe bir had mutasavver değildir ki mebde'i teşkîl eden uzviyet-i maddiyyeye dâir bir fikir peydâ etmek mümkün olsun. Asgar-ı suğrâ-yı uzviyyât birer âlem, başlı başına birer nâ-mütenâhîlikten başka bir şey değildir. Kim bilir mikrobik uzviyetler nice nice nâ-mütenâhî mikrobik uzviyetlere birer âlem hükmündedir. Uzvî bir insan gözü mikroskop denilen bir vâsıtaya mürâcaatla gāyet küçük uzviyetleri görüyor. Vâsıta-i tahlîli terakkī ettikçe kavlimizce gāyetü'l-gāye küçüğün de görüleceğinde şübhe yok. Fakat gāye-i mutlak-ı asgariyyete vusûl mümkün mü? Aslâ!

Ziyânın sür'ati sâniyede 300.000 kilometre olduğu halde hilkat-i âlemden bu âna kadar ziyâları henüz küremize vâsıl olamayan ecrâm-ı semâviyyenin vücûdunu fen isbât edip dururken a'zam-ı nâ-mütenâhîliğe had var mıdır? Aslâ!

Hilkat-i âlem dedim. Bu sözümle vukū'-ı hilkate bir mebde' tahsîs etmiş oldum ki hâşâ! Hakīkatte zaman yok ki mebde' olsun. Ne kadar cebr-i nefs etsem mukāyesât-ı fikriyyem dâire-i mahdûdesinden hârice çıkamadığındandır ki bütün muhâkemâtımda dar ve sıkı bir mahsûriyet görülüyor. Bu mahdûd ve kāsır muhâkemâtımıza sığabilen bu büyüklükler, büyüklüğün ma'nâ-yı hakīkī ve ma'tûfün-lehine nisbetle yine bir cüz'-i asgar-ı suğrâdan başka bir şey değildir. Gafleti terk edelim!..

Mümtaz Yüzbaşı
Ömer Lütfi

İslâmlarda Denizcilik

DONANMAMIZ VE TİCÂRET-İ BAHRİYYEMİZ

Sırâtmüstakīm ciddiyâttan, İslâmların, Osmanlıların ahvâl ve terakkīsinden ve sâir sınâî, ticârî, fennî ma'lûmâttan bâhis olmağla kendini bütün dünyaya tanıtmış ve bugün rüşdiye talebesinden bed'le seksen yaşındaki pîr-i fânîye kadar mütâlaasından müstefîd olmakta bulunduğunu nazar-ı mütâlaa ve ehemmiyete alarak arz eylerim ki bugün devlet ve millet-i Osmâniyyenin terakkī ve te'âlîsi fen, san'at ve ticâretin ve be-tahsîs ticâret-i bahriyyemizin terakkī etmesine vâbestedir. Milletin yüzünü güldürecek, hazîne-i mâliyyesini mâl-â-mâl edecek şey, ancak vapurlarımızın bütün Bahr-i Siyâh, Bahr-i Sefîd ve hatta Hind, Çin, Amerika'ya kadar seyr u sefer edebilmesi ve nakliyât-ı eşyâ-yı ticâriyye eylemesi ile kābil ve ol bâbda gösterilecek iktidâr-ı fennî ve bahrîye mütevakkıfdır.

Evet! Devr-i le'îm-i istibdâdda devletimiz münkarız olmak üzere iken ticâret-i bahriyyemiz nasıl terakkī edecek idi! Lehü'l-hamd şimdi öyle bir devr-i celîle girdik ki millet memleketini, ticâretini eyâdî-i zâlime-i istibdâddan cebren aldı. Çalışmaya başladı. Ticârî cem'iyetlerimiz çoğaldı, fakat "donanma, donanma" diye gece gündüz bağırıp duran bu millet-i müfahhamenin ticâret-i bahriyyesi olmazsa yine paramız hârice çıkar ve donanmanın vücûduna rûh kadar iktizâ eden servet hâsıl olmaz.

İşte rûh-ı cism-i milleti takviye ve i'lâ niyet-i hayriyye-i terakkī-perverânesiyle bahriye kolağalığından mütekāid Hamîd Nâcî Bey, "Millî Ticâret-i Bahriyye Kaptan ve Çarkçı Mektebi"ni küşâd eyledi. Bugün talebesi yüze karîbdir. Günden güne de artıyor. Buradan çıkacak talebe tüccâr gemilerimizde hizmet edecekler, kaptan ve çarkçı olacaklar. Îcâb ederse donanma-yı hümâyûna da kabûl olunacak! Millet-i necîbe, memleketimizde böyle bir mektebin vücûduyla iftihâr etsin. Zannedersem mübeşşerât-ı azîmeden olan böyle bir mektebin vücûdundan bile bî-haber olan ahâlîmiz de vardır.

Mâh-ı hâlin dördüncü Cuma gecesi Müdîr ve Müessis-i Mektep Hamîd Nâci Bey Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda bahriyemize ve ticâret-i bahriyyemize dâir gāyet mühim fennî, târîhî, iktisâdî bir konferans verdi. Tiyatroda bilhassa hâzır bulunan bazı ricâl-i hükûmet ve ümerâ ve zâbitân-ı bahriyye ve ahâlînin son derecede mûcib-i istifâdesi ve câlib-i takdîrât-ı fevkalâdesi oldu.

Mûmâ-ileyh konferansına bidâyeten bir teşekkürle başlayarak denizin cihet-i fenniyye ve siyâsiyyesine giriyor. Zamanımıza kadar bahriye târîhini esaslıca icmâl ediyor. Sonra bazı mütâlaât-ı mühimme-i bahriyye ilâvesiyle hitâm veriyor. Konferans ser-tâ-be-pâ câlib-i nazar-ı dikkat ve istifâdedir. Bendeniz de orada idim. Müdîr-i mûmâ-ileyhden bir kopyasını aldım. Ta'mîm-i istifâde için takdîm ediyorum. Lütfen dercini temennî ederim. Çünkü umûmun **[73]** ticâret-i bahriyye ve be-tahsîs cihet-i bahriyyemize meyl ve teveccühünü isterim. Re'y sizindir.

Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne muallimlerinden

Kolağası Behcet

Sûret-i Nutk

Ey huzzâr-ı kirâm!

Âtîde bir bir îzâh edecek olduğum esbâb-ı hakīkıyyeden dolayı mücerred temennî ve da'vet-i mahsûsa-i âcizâneme mebnî bu gece vâki' olan lutf u zahmet-i âlî-i maârif-perverânenize mukābil teşekkürât-ı kalbiyye-i bî-nihâyemi takdîm eylerim.

Nefs-i âcizânem ve bütün tarafdârân-ı terakkī olan zevât-ı kirâmca ma'lûm bir hakīkattir ki bu gece pek münevver, pek şa'şaalı bir gecedir. Çünkü karşımda fikri bir, kalbi bir, vatan ve maârif âşıkı, mümkün olsa bir anda geceyi gündüze tahvîl edecek, leyâl-i muzlime-i sâbıkanın te'sîrâtıyla dûçâr olduğumuz nevm-i gafletten bir daha avdet etmemek üzere uyandıracak, def' u ref' edecek havâss-ı âliyye-i irfânı hâiz bir cem'iyet-i muazzama-i pür-hamiyyet görüyorum. Böyle bir hey'et-i müfahhame-i ilm ü ma'rifetin afv-ı âlîlerine mazhar olacağımı yakīnen bildiğim için cesâret alarak kusûr ve noksânını mu'terif olduğum bazı hakāyık-ı târîhiyye ve mütâlaât-ı mahsûsa arz etmek istiyorum.

Efendiler! Ma'lûmdur ki küremizin dörtte üçü su, biri karadır. Bunda hikmet nedir?

Cenâb-ı Hâlıku's-semâvâti ve'l-arz insanları yaratmış, bu kürenin üzerine yaymış, akıl vermiş, neye muhtaç ise şurasına burasına ham olarak dağıtmış, çalış, ara, bul, tegaddî et telebbüs et, sonra benden iste bana tevekkül et ben de vereyim buyurmuş!

Pekala amma bir insan başlı başına ne iş görebilir? Binâenaleyh insan ünsiyete, birleşmeye muhtaç ve menâfi'de yek-diğeriyle müşârik olduğundan ihtiyâcını ekseriya kendi muhîti, kendi vatanı hâricinde aramaya mecbûrdur.

Pîşgâh-ı seyr u seyâhate deniz çıkarsa ne yapacak? Veya yakın yol deniz ise nasıl geçecek? Bit-tabi' sâbih bir madde ile.

Öyle ise denizcilik hilkat-i beşerle hemen bir gibidir. Bu halde insan nasıl olur da denizden, denizcilikten müstağnî olur?

Efendiler!

Ma'lûmdur ki ehl-i fen küre-i arzı muhît olan denizin, o sahrâ-yı bî-pâyânın mesâha-i sathiyyesini takrîben (146.000.000) yüz kırk altı milyon İngiliz mili ve a'zam-ı umkunu 4,5 mil-i bahrî bulmuşlar. Nev'-i benî beşerin müctemian yaşamasına ve ihtiyâcât-ı mütenevvia-i hayâtiyyesine göre denize zikr-i hâl irâde-i mahal kābilinden şeh-râh-ı ticâret, vâsıta-i medeniyyet, menba'-ı servet, siyâseten meydân-ı imtihân gibi isimler verilmiş.

Meşâhîr-i kadîme-i mâliyyûndan Mösyö Paris nâm zât denizin cihet-i siyâsiyyesini düşünerek "Bahri olmayan bir devlet vakt-i hazarda memleketinde istifâde edemeyeceği gibi hengâm-ı seferde de harbi temdîd edemez. Mağlûbiyetine sebeb olur" demiş.

Meşhûr kumandanlardan birisi de "Bahr muhayyerü'l-ukūl olacak derecede fen ve san'at ve şecâatin mahall-i ictimâıdır. Kuvve-i bahriyyesi muntazam ve mükemmel olan bir devlet dünyanın hâkimiyetini ihrâz ile kendinden aşağı ve zaîf olan devletler için bir vezn, bir tartı, bir maniveladır ki zaîf tarafın kefe-i mîzânına vaz' olunursa ol tarafı ağır basar, hangi tarafa icrâ-yı fi'l ederse ol tarafı derece-i a'lâya is'âd eder" demiş.

Bundan anlaşılıyor ki denizcilik medâr-ı azîm-i saâdet-i millet yani vesîle-i sehîle-i ticâret olup bizim gibi mâhiyeten azîm bir devletin muhâfaza-i şân ü şevket ve esbâb-ı hakīkıyye-i terakkī ve te'âlîsi ancak denizde ticâret etmek ve ticâreti taht-ı emniyete almak için kuvvetli, mahâretli donanmaya mâlik olmaktır.

Müsâade buyurulursa târîh-i âlemin bize âid nikātını okuyalım:

Kurûn-ı ûlâda kıdem cihetinden Suriye sâhiliyle Cebel-i Lübnan arasında iskân eden Finikeliler hasbe'l-iklîm denizcilikte, ticâret-i bahriyyede, kat' ettikleri binlerce miller ve gördükleri işlere nazaran birinciliği ihrâz eylemişler; siyâseten de kuvve-i bahriyye sâhibi olarak ilk def'a denize çıkmışlar, hâkimiyet-i bahriyyelerini vikāye etmişler.

Bundan sonra Yunânîler, bundan sonra da İranîler şâyân-ı zikr u beyândır. Bu iki millet kuvve-i azîme-i bahriyye sâhibi idiler. Hatta İranîler kuvve-i azîmeyi hâmil oldukları halde bir büyük donanma ile Yunanistan'a gelip harb ettikleri ma'lûmdur. Sonra Finikelilerden müfrez olarak vücûda gelen Kartacalılar da ticâreten, siyâseten sezâvâr-ı dikkat ve i'tibâr bir mevki'-i âlîye su'ûd etmişlerse de sonraları Romalılar önüne geçilmez bir hâle gelmişler vâki' olan muhârebe-i bahriyye-i müdhişede Kartacalıların kuvvet ve kudret-i bahriyyesi mahv olmuş olduğu gibi yukarıda beyânâtını arz eylediğim Mösyö Paris'in keşfi mûcebince de bahriyesizlik yüzünden bu millet-i kadîme ortadan kalkmıştır! Bu sûretle sâir milletlerin de bahriyesi mahv olmuş! Ma'lûm olduğu üzere Romalılar bahrî bir devlet değildi. Müverrihlerin kavlince Romalılar denizciliği ilk Kartaca muhârebesi sebebiyle öğrenmişler, git gide kesb-i dehşet etmişler. İnsanın üstâdı ihtiyâcdır. Bizde ise fevka mâ-yütasavver bu ihtiyâc vardır!

Buradan kurûn-ı vüstâya geçiyorum.

Her şeyden evvel bize âidiyeti cihetiyle İslâmların, Türk-

lerin her ilim ve fende olduğu gibi denizcilikte de mahâretini arz eylemek istedim:

Arablarda denizcilik:

Arablar esfâr-ı berriyyeye i'tinâ ederler, bahra yaklaşmazlardı. Pek îcâb ederse para ile gemi ve gemici tedârik ederler tehlike atladıktan sonra durdurmayıp def' ederlerdi. Çünkü îcâbât-ı iklim onu iktizâ ederdi. Böyle olmakla beraber Arablar Mısır sâhilinde Dimyat, Reşid, İskenderiye sevâhilinden kalkarak Süveyş ve Hind taraflarına giderler, gelirler ve Mısır sâhilinde bulunan kabâil-i Arabı bahren ticâret ve gazâya teşvîk ederlerdi.

Sadr-ı İslâm'da halîfe-i ekber Hazret-i Ömer radıyallâhu anh efendimiz henüz dâire-i azîme-i İslâmiyet'e dâhil olan mü'minîni esfâr-ı bahriyyeden men' buyururlar idi. Çünkü Cezîretü'l-Arab ahâlîsi olan mebhûsün-anh Arabların denizle pek o kadar ülfeti olmadığı cihetle bahren giderek dûçâr-ı mehâlik olmamaları mültezem ve oldukları dâirede tevsî'-i dâire-i İslâmiyet muktezâ-yı hâl ve masla[ha]t olduğu âşikâr idi. Yoksa denizciliğin fevâid ve menâfi'-i uzmâsını bilmemezlik değildi.

Bakınız! İslâmiyet dâiresi boyunca denizciliğin vakt-i merhûnu gelmiş demek olmağla izn-i umûmî oldu. İslâmiyet kuvvetleşti Avrupa'ya, Afrika'ya, Hind'e, Çin'e ve sâir dünyanın her tarafına neşre lüzûm-ı hakîkī görüldü.

Hemen ehl-i İslâm Afrika'da bir çok beldeler feth ettikleri gibi Hazret-i Osman radıyallâhu anh efendimizin emriyle bir takım mücâhidîn-i kirâm sefâine râkib olarak Endülüs sâhillerine kadar gittiler ve hicretin 27'inci senesinde gânimen avdet eylediler. Sonraları Şam Valisi Muâviye'nin gayretiyle Suriye sâhilinde donanma inşâ olundu. Arablar Abdullah bin Kays emâretiyle Kıbrıs üzerine yürüdüler.

Ehl-i İslâm daha pek çok esfâr-ı bahriyye icrâ eylemiş ve şâyân-ı hayret derecede gemicilik, denizcilik san'atında terakkī ve tekemmül etmiştir. Daha; Arabların Afrika'da Şarkī Roma İmparatorluğu elinde bulunan kâffe-i bilâdı feth u teshîr eylediklerini gören ve gittikçe harekât-ı cengâverânelerinin kesb-i dehşet eylediğini ayne'l-yakîn müşâhede eden İmparator Kostantin bu hâlin önüne almak üzere bir kuvvetli donanma gönderdi. Taraf-ı İslâm'dan da Şam'dan berren, Mısır Vâlîsi Abdullah bin Sa'd kumandasıyla bahren bir kuvve-i külliyye gönderildi. Afrika sâhilinde vâki' olan **[74]** dehşetli muhârebede İslâm donanması muzaffer oldu hatta bu kanlı muhârebede Kostantin bile birkaç yerinden tehlikeli sûrette yaralandı. Arablar sonraları Rodos Cezîresi'ni de feth ettiler hatta bir vakitleri İstanbul'a kadar da akdılar.

Târîhin delâletiyle sâbittir ki Arabların denize münâsebeti, meyli yok iken gittikçe meşhûr denizciler sırasına dâhil oldular.

Arablarda zekâya bakınız! Bidâyeten denizden kaçar ve li-hikmetin denizciliğe ruhsat verilmezken sonraları gerek ticâret-i bahriyye, gerek harb noktasından ne kadar ileri gitmişler!

Bugün Bahr-i Ahmer sevâhiliyle Bahr-i Sefid'in Afrika, Mısır, Suriye sevâhili ahâlîsindeki denizcilik san'atı şâyân-ı takdîr ve hayret derecesindedir! Kimsenin seyr u sefer edemediği fırtınalı, dehşetli havalarda bunlar ufak tefek teknelerle giderler, kimsenin dalamadığı derin denizlere, âletsiz falan bunlar dalarlar tabîatin ka'r-ı deryâya gömdüğü cevâhiri sâha-i bey' u şirâya çıkarırlar. Hatta şurası meşhûdât-ı garîbedendir ki Arablar Bahr-i Sefid'de, Bahr-i Ahmer'de hafif hafif seyr ederken îcâbında beline bir savlo (ip) bağlar, kendini denize atar geminin bazı mahallini kalafat ederler. Gemicilikteki mahâretlerinden istifâde etmek için ecnebiler ekseriyâ bunlardan kulavuz alırlar.

Fikr-i âcizâneme kalırsa biz bunların sâhil ahâlîsinden olanlarını getirip de burada Millî Bahriye Mektebi'mizde veyahud resmî Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'mizde lâzım gelen ulûm ve fünûn-ı bahriyyeyi tahsîl ettirirsek ticâreten, siyâseten ne kadar çok istifâde ederiz. Mevzû'-ı bahs Arablar olduğu için böylece temennî ettik. Halbuki memâlik-i şâhânede sâkin milel-i sâiredeki zekâ ve denizciliğe isti'dâd fevkalâde olmağla bunları hüsn-i terbiye etmek, cihet-i bahriyeye yetiştirmek en birinci vazîfemiz olmalıdır.

Gelelim maksûdumuz olan Türklere, Osmanlılara:

Ma'lûmdur ki Türkler bütün Asya'yı kaplamış cengâver bir millet-i cesîme-i kadîme olduğundan doğrusu pek o kadar birkaç gölden başka denizle alış verişleri yok idi. Sonra meşhûr Cengiz'in hücûmuyla bazı kabâili Anadolu'ya yayıldılar, denizi gördüler, ihtiyâcları kendilerini denizciliğe sevk eyledi.

O vakitleri Sultan Osman ve Orhan Gāziler hudûd-ı Osmâniyyeyi tevsî' ve yeni teşekkül etmiş hükûmetimizi tanzîm ve tahkîm ile meşgūl olduğundan denize, denizciliğe bakacak vakitleri yok idi. Maamâfîh bu halde bile ufak kayıklarla Marmara dâhilinde ufak seferler de icrâ edilmedi değil. Asıl denizcilik Sultan Murâd-ı Evvel zamanında başlar. İlk denizcilik Şehzâde Süleyman Paşa'nın sal ile Gelibolu'ya geçmesi oldu. İlk tersâne Gelibolu'ya yapıldı. Bahriyeli yetiştirmeye mahsûs ilk kışla Gelibolu'da binâ edildi. Bu sınıf askere "azeb" nâmı verildi. Köprücülük, lağımcılık gibi hizmetlerde müstahdem bir sınıf askere de "azeb" denildiği için bahriyelilere "bahriye azebleri" denildi. Teşerrüf etsin o Gelibolu ve ahâlîsi ki bahriyelilerin mehd-i zuhûru olmuştur!! Osmanlılık âleminde pîrimiz olan cennet-mekân Süleyman Paşa'dan gayrı o toprakta kim bilir ecdâd-ı bahriyyemizden daha kimler medfûndur! Biz bugün onların rûhâniyet-i celîlelerinden istifâde ederiz. İşte biz bahriyeliler Allah'ın izniyle onların ahfâdıyız. İftihâr etsek çok mudur? Maksada gelelim:

Sonraları hasbe'l-fütûhât Türkler, yani Osmanlılar bir çok sevâhile mâlik oldular ticâret ve münâsebet-i hem-civârî ile bit-tab' gemicilik, denizcilik tevessü' ve terakkī etti. Hazret-i Fâtih'e kadar Osmanlılar Akdeniz, Karadeniz'in hemen her noktasında cevelâna başladılar. Vaktâ ki Hazret-i Fâtih pertev-endâz-ı serîr-i saltanat oldu. Müşârun-ileyh cihet-i berriyyesi gibi bahriyyesini de ıslâh ve tensîk eyledi. Bahriyemiz teâlî, denizcilik fikri tevessü' etti. Tüccâr gemilerimiz harb gemilerimiz çoğaldı, Sultan Süleyman-ı Kānûnî'ye kadar memâlikimiz berrî ve bahrî tevessü' ettikçe münâsebât-ı

ticâriyyemiz de arttı. Tüccâr gemilerimiz Bahr-i Sefid'i doldurdu. Hatta Avrupa'ya bile seferler icrâ edildi.

Ma'lûm olan hakāyıktandır ki bu Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye baht ve tâli'i muktezâsı olarak hiçbir vakit muhârebesiz kalmadı. Bu kadar canlar telef oldu. Ümerâsından askerinden pek azı râhat döşeğinde teslîm-i rûh eyledi. Bu milletin "harb" âdetâ oyuncağı yerine geçdi. Ölmeye gider, giderken davul zurna çalar, oynar, güler, şefkatli analar, babalar ben seni bugün için meydana getirdim derler şevk verirler, sevk ederlerdi ve el-yevm böyledir.

O vakitleri devlet kudret ve şevketini bütün dünyaya tanıttırdı ve hatta berây-ı muâvenet İspanya sularına donanma bile sevk eyledi.

Eğer o vakitleri devlet yarım asır kadar muhârebesiz vakit geçirmiş olsa idi ticâret-i bahriyemiz en birinci olur, hazîne-i millet fevka mâ yütasavver zengin olurdu.

Yine bu halde tersânemiz meydanda! Cümlemiz biliriz ki o tersânede o zamanları altı ay zarfında 140, 150 parça harb gemisi yapılır hemen bâdbân-güşâ-yı azîmet olurdu. Acaba şimdi olamaz mı? Orası bahs-i mahsûs teşkîl eder. Burasından sarf-ı nazar edelim.

Zamanımıza yaklaşıp dâhil olalım:

Hülâsa terakkıyât-ı fenniyye netîcesi olarak bahriyemiz cennet-mekân Sultan Abdülazîz Hân zamanında o vaktin modası olan birinci sınıf süfün-i harbiyyeden müteşekkil donanmamızla Avrupa düvel-i bahriyyesi miyânında bir mevki'-i mümtâz kazandığımız gibi ticâret cihetinden de şimdiki İdâre-i Mahsûsa'nın selefi olan İdâre-i Azîziyye ve Şirket-i Hayriyye ve sâir müessesât-ı ticâriyye-i bahriyye teessüs etmiş ise de idâre-i menhûse-i sâbıka seyyiâtıyla donanmamız teverrüm etmiş bir genç gibi günden güne sararıp solmuş, kuvvetten düşmüş ve âdetâ hayâtından nâ-ümîd bir hâle gelmiş ve bu muazzam, zekî Osmanlı milletinin nâmûs ve haysiyeti Avrupa nazarında pâymâl olmuş idi.

Ma'lûmdur ki bu halde iken bile postalarımız Marsilya'ya, sefâin-i ticâriyyemiz Avrupa'nın limanlarının en işlek, en parlak, en uzak limanlarına âmed ü şüd ve icrâ-yı nakliyyât-ı ticâriyye eder ve asker naklinde de pek büyük hizmetler ederdi.

Zikre sezâvâr bir nokta daha var bugün Harbiye Nâzır-ı âlîsi Mahmud Şevket Paşa hazretleriyle Bahriye Nâzır-ı âlîsi Mahmud Muhtar Beyefendi'nin vesâtet ve delâlet-i devletleri ve meb'ûsân-ı kirâmımızın himem ve gayret-i aliyyeleri ile bu idâre-i mahsûsa canlandı gemiler alınıyor ve alınacak! Şâyân-ı hayret bir dereceye gelecek nasıl şükr-güzâr olmayalım bu zevât-ı âlîşâna.

Efendiler!

Tasdî' etmeyeyim. Devr-i sâbık sonunda Osmanlıların nâmı ma'âzallâh sahîfe-i âlemden hakk olunmak mukarrer idi. Nasıl şükr-güzâr olmayalım o ordu-yı mehâbet-nümâ-yı hürriyete! Gayretullâha dokunan pek çok habâis ve fecâyi'in netîcesi lutf-i Hudâ ile bu millet-i ma'sûmeye berât-ı meşrûtiyyet ve hürriyyet verildi. Zâten bu abd-i âciz Meşrûtiyet'den birkaç sene evvel bahriye kolağalarından ve Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne ilm-i hukūk-ı düvel ve ticâret-i bahriyye kavânîni, ve topculuk ve terbiye-i askeriyye muallimi idim. Seyyiât-ı zamâna tahammül edemedim. Vaktim, sinnim hulûl etmeden tekāüdlüğümü istedim, muvaffak da oldum. Fakat fikrim bu muazzam, muhteşem devlete bu mukaddes vatana, bu mübârek, ma'sûm, zekî, şecî'; her türlü ma'nâsıyla fâzıl, muhterem nesl-i necîbe hizmet etmeyi hatırımdan çıkarmadım. Evvelâ kudret-i mâliyem olmadığı halde bir cem'iyet teşkîl ve cem'iyete bir nizâmnâme yapdım. Bu nizâmnâme hükmünce 325 senesinde bi-tevfîkillâhi teâlâ Millî Ticâret-i Bahriyye Kaptan ve Çarkçı Mektebi'ni küşâd ettim. Ve irâde-i seniyyesini istihsâl ile bekā-yı mevcûdiyyetini te'mîn için de Bahriye, Maârif, Nâfia nezâret-i celîlelerinin tasdîk-ı âlîlerine iktirân ettirdim. Usûl-i hâzıra tevfîkan ulûm ve fünûn-ı bahriyye tedrîs ettirmek için Mekteb-i Bahriyye'mizin yetiştirdiği ve yine o mekteb-i âlîde bir çok sene tedrîsât-ı fenniyye ile meşgūl olarak tecârib ve fezâili nezd-i devlet **[75]** ve millette ma'lûm ve bugün ekser bahriye zâbitânımızın muallimi bulunan zevât-ı kirâmı topladım. İki senedir devam ettiğim gibi her nasılsa tahsîli nâkıs veyahud mefkūd olan sivil kaptan ve çarkçılarımız da ayrı ders okuyorlar ve bundan böyle arzu edenler mürâcaat edecekler.

Ve bundan başka inşâallâh ömrüm olursa İstanbul'umuzda veya yakın limanlarında sivil tersâneler, tezgâhların esâsını kuracağım.

İşte bu gece burada hâzır bulunan dört sınıfa iblâğ olunacak olan üç sınıf efendiler inşâallâh iki seneye kadar bütün kâinâtı muhît olan denizleri ihâta edeceğinde şübhem olmayan süfün-i ticâriyyede istihdâma lâyık olacaklar. Ve ittihâz edilen usûl ve proğram mûcebince vâki' olan terbiye münâsebetiyle Devlet-i Aliyye'miz donanmasına da îcâb ederse mütefennin kaptan; denizci vereceğim.

Lutf-ı Hakk'a istinâden arz eylerim ki bundan sonra gemilerimiz câhil kaptan, câhil çarkçılar elinde, idâresinde kalmayacak.

Bendeniz bu kadar hizmet ettim. Her gün her ân istirâhat yüzü görmeksizin her nevi' muârızîne tahammül ve müdâfaa ederek çalışıyorum. Bit-tabi' her işin bidâyeti îkā'-ı müşkilât eder. Esâsı kurdum. Terakkīsi ahlâfa âiddir. Şurada arz eylemek istediğim bir mes'ele var. O da mektebimiz yoktan var olmak ve fakat pek az zamanda on senelik bir kıdem bir hizmet netîcesi gibi bir mevcûdiyet göstermiş olduğu halde el-yevm talebeye tedrîs olunan fünûn-ı bahriyyenin tatbîkātına müteallik âlât ve edevât-ı fenniyye mefkūddur. Kendi kudret-i mâliyem yok ki bahş edeyim; fedâ edeyim. Ve bir de talebeden senevî tahsîl eylediğim ücret-i tahsîliyyenin muallim maâşâtı, hademe maâşâtı, mektep kirâsı ve edevât-ı kırtasiyye ve masârıf-ı gayr-ı muntazara gibi masârıfâtı iki misli mertebesindedir.

Ma'lûm-ı âlînizdir ki bu gibi müessesât-ı âliyye-i hayriyye ağniyânın himmetiyle vücûd bulduğu gibi hükûmetin himâyesiyle de devam ve terakkī eder. Bendeniz de mürâcaat eyledim. Va'd-i âlîsini aldım. Hidemât-ı hayriyyemizin de-

vâm ve bekāsını evvelâ Cenâb-ı Kādir-i mutlaktan ve sâniyen efendilerimiz hazerâtının himem-i aliyye-i kalbiyyelerinden temennî ve istirhâm ile hatm-i kelâm eylerim.

Terâcim-i Ahvâl:

ABDULLAH EYYÛBÎ

Reîsü'l-kurrâ' Abdullah bin Muhammed Sâlih-i Eyyûbî

Müteahhirîn-i efâzıl-ı Osmâniyyeden bir zât-ı kemâlât-simât olup 1176 târîhinde İstanbul'da Eyyûb Sultan Mahallesi'nde mehd-ârâ-yı şühûd oldu. Ulûm-ı âliyyeyi zamanı meşâhîr-i fudalâsından ve ulûm-ı 'âliyyeyi Şeyhü'l-İslâm Hamîdî-zâde Mustafa Efendi'den taallüm ederek alel-usûl ahz-ı icâzet etti. Bir aralık fâzıl-ı zû-fünûn Gelenbevî İsmail Efendi merhûmdan Kirmastili Yusuf Efendi ilm-i usûl-i fıkıh kavâidinden bâhis (*Vecîz*) nâm eser-i mu'teberini tederrüs eyledi. Ve ilm-i kırâet-i *Kur'ân* mütehassıslarından İbrahim ve Salih efendiler misillü hamele-i *Kur'ân*'dan seb'a-i aşere, vücûh taallüm ettiği gibi küberâ-yı Nakşibendiyyeden Murâd-ı Neccârî Dergâhı Şeyhi Mehmed Efendi'ye de intisâb ederek tecliye-i kalb ve tasfiye-i bâtın eyleyip ba'dehû neşr-i ulûm ve te'lîf-i âsâra başladı. Bu vechile evkāt-güzâr iken (انتقل معلم القرآن الحكيم) terkîbinin nâtık olduğu 1252 sene-i Hicriyyesinde âzim-i dâr-ı bekā olarak türbe-i Hazret-i Hâlid (rdh)'ın kadem cihetindeki pencere kenarında vedî'a-i hâk-i fenâ kılındı. (Rahmetullâhi aleyh dâimâ.)

Terceme-i hâl-i âlîlerinin tafsîli (الولد نصنو ابيه) sırrına mazhar olan mahdûm-ı fezâil-mevsûmları Molla Efendi şöhretiyle be-nâm Muhammed Emin Efendi'nin cümle-i âsâr-ı fâzılânelerinden bulunan *Gülşen-i Meşâyih-i Selâtîn* nâm eser-i kıymetdârında mezkûrdur.

Mü'ellefât-ı fâzılâneleri:

1) *Tefsîr-i Sûre-i Feth.*

2) *Mecâlisü'l-Mevâ'iz.*

3) İmâm Şâtibî'nin idâdü'l-*Kur'ân* hakkındaki *Nâzımetü'z-Zehr* kasîdesine *Levâmi'u'l-Bedr* ismiyle şerh.

4) Molla Aliyyü'l-Kārî'nin cem' ettiği iki kelimeli *Ehâdîs-i Erbaîn*'e *Münhatü'l-Bârî* ismiyle şerh.

5) Mihmândâr-ı hazret-i risâlet-penâhî Hazret-i Hâlid bin Zeyd-i Ensârî'den mervî olan ehâdîs-i şerîfenin terceme ve şerhi.

6) Veliyyüddîn Efendi'nin 1099 târîhinde cem' ettiği ehâdîs-i kudsiyyeye şerh.

7) Fudalâdan Amasyalı Âkif-zâde'nin *Mir'âtü'n-Nâzırîn* ismindeki eserine şerh.

8) *Menâkıb-ı Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî Tercemesi.*

9) Sülûk-ı Nakşibendiyyeye dâir Hâdimî merhûmun risâlesinin tercemesi

10) *Silsiletü'z-Zeheb*'in şerh-i Arabîsinin tercemesi.

11) Mestci-zâde merhûmun *Fezâil-i Cemâ'at* risâlesinin tercemesi

12) *Âdâbü'l-Misâfirîn.*

13) *Hediyyetü'l-Hüccâc-Menâsik-i Hac.*

14) *Tuhfetü'l-İmâm fî Fezâili's-Sıyâm.*

15) Civâr-ı türbe-i Hâlid'de medfûn olan zevâtın menâkıbını mübeyyin *Ahkâmü'l-Müsâfirîn fî Menni Defn-i fî Civâri Ebâ Eyyûb.*

16) Nahivden Muharrem'in tekmilesi.

17) *Fevâyihu'l-Ezkâr* ismiyle *Şerh-i İzhâr.*

18) *Hâşiye ale'l-Hayâlî.*

19) Nahivden *İmtihânü'l-Ezkiyâ Şerhi* (nâ-tamâmdır.)

20) *Miftâhü's-Saâdeti'l-Medîne - Fezâil-i Medîne-i Münevvere.*

21) *Mahmûdiyye.*

22) *Mecmûatü'l-fevâid.*

23) Hayâtî Efendi'nin cem' ettiği *Ehâdîs-i Erba'în*'e şerh.

24) *Rahmâniyye mine't-Tefsîr.*

25) *Îkāzü'l-Kurrâ'.*

26) *Nesâyihu'l-Mülûk.*

27) İmâm Süyûtî telâmîzinden Ahmed-i Ensârî'nin eseri olan *Nefehâtü'l-Abîri's-Sârî fî Fezâili Ebî Eyyûbi Ensârî* tercemesi. **[76]**

28) *Şerhü Mîzânü'l-Kurrâ'i'l-Aşere.*

29) *Tezkiretü'r-Rumât:* Fezâil-i remy ile ta'lîm ve taallümü hakkındaki kırk hadîs-i şerîfin tercemelerini câmi' olan bu eser, Sultan Mahmûd-ı Adlî'nin kahvecibaşısı Mustafa Kânî Bey tarafından tertîb ve te'lîf olunup (1263) târîhinde tab' edilen *Telhîsü Resâili'r-Rumât*'ın mukaddimesinde muharrerdir.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

İzmir'den vârid olmuştur:

BOYKOTAJ

Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi

–mâba'd–

Bizim mülhakāttaki kardeşlerimizden en ziyâde beklediğimiz himmet budur ki bunun fâidesini memleketimizde bulunan Yunanlı tâcirlerin ne hâllere girdiklerini görmekle anlıyor ve memnûn oluyor, iftihâr ediyoruz.

Hakîkaten bütün güçlüklere, bütün gösterilmek istenilen engellere rağmen yılmayarak, bıkmayarak, yorgunluk getirmeyerek gittikçe ve daha şiddetli ve daha kat'î bir sûrette tazyîka muvaffak olduğumuz boykotajla gördüğümüz ve daha göreceğimiz fâideler bitmez, tükenmez derecede çoktur. Büyük ticâret evlerinde, gaz, su kumpanyalarında, şirket vapurlarında işleyen Yunanlılar def' edilip yerlerine Osmanlı amele yerleştirildi ve her gün yerleşmektedir. Eğer şehirlerde kasabalarda, nâhiye ve köylerde hep onların ellerinde bulunan fırıncılık, kasablık, bakkallık, hülâsa esnaflık gittikçe bizim elimize geçiyor. Kendi memleketimizde kendi ormanlarımızda yetişen ağaçlarımızın kerestesi, bütün mahsûlleri-

miz Yunan vapurlarıyla aşağı fiyatlarla ecnebiler elinde kalıp döndüğü halde bu eşyânın bugün sürümü artmış, bize fazla ticâret getirmeye başlamış ve bu yüzden halkımız da pek muhtaç olduğumuz bir fikir, bizi esâretten, fakīrlikten ve zavallılıktan kurtaracak olan ticâret fikri uyanmaya yüz tutmuştur. Her tarafda büyük küçük şirketler ticâret evleri açılmakta; buralarda iş yapılmakta ve kazanılmaktadır.

Yunanlılıkla öğünen boş kafalardan pek çoğu bu memlekette Yunanlı olarak, Yunanlılara yardım ederek yaşamanın imkânsızlığını anlamaya ve tekrar Osmanlı tâbiiyetine girmeye, bir çoğu da burada dikiş tutturamayacaklarını anlayarak memleketlerine savuşmaya, kendi kendilerine gitmeyen ve iş bulamamak yüzünden ötede beride dolaşıp duranları da hükûmet tarafından serseridir diye sürülmeye başlamışlardır. Yunanlıların düşmekte oldukları sefâlet o kadar göze çarpacak bir derecededir ki Yunan konsülatoları mikdârı gittikçe artmakta ve pek büyük bir yekûn teşkîl etmekte olan bu aç amelenin her birine gündelik vererek beslemeye mecbûr kalıyor. Binâenaleyh Yunan Hükûmeti bu yüzden mühim bir zarara dûçâr olup gidiyor. Sonra Yunan sermâyesiyle iş gördüğü anlaşılan bazı müesseselerin kullandıkları Yunanlılar kovdurularak yerlerine Osmanlı ameleler geçirilmektedir.

İzmir'de senelerden beridir tüccârımızın binlerce yüz binlerce liralarını çeken Yunanlı "Pandeleon" Kumpanyası bir seneye yakın bir zamandan beri on bir vapurunu İzmir Limanı'nın bir köşesinde zincire çekmiş, amelesini tâifesini bir müddet açıktan besledikten sonra nihâyet başından savmaya mecbûr kalmış, iflâs edecek bir hâle gelmiş, şimdi vapurlarını satmaya hiç olmazsa sermâyesinin bir kısmını bu sûretle kurtarmaya çalışmakta bulunmuştur.

Bu kadar değil bugün Pire Limanı, hep Osmanlı sularında gezmekte ve ticâretimizin en büyük bir kısmını çekmekte iken boykotajın tatbîkine başladığımız zamandan beri işleyemeyerek muattal kalmış yüzlerce vapurların diplerine midyelerden kalın bir zırh yapmakta bulunur. Yunan ticâreti mahv olma derecesine geldi. İnşâallâh bu dereceyi aşacaktır da.. Yunanlıları en ziyâde kudurtan bugünkü açlıkları, bu hâl böyle devam ederse –ki şübhesiz biz asıl maksadımıza kavuşuncaya kadar, Girid'in tamâmıyla bizim olduğunu Yunanlılara fi'len isbât ve tasdîk ettirinceye kadar; yani lâzım gelirse son Osmanlılığın ortadan kalkmasına kadar devam edeceğine şübhe yoktur– yarın uğrayacakları umûmî sefâlet, yoksulluk ve bunun netîcesi olarak zaîfliktir. Yunanistan'da burası görülmüyor. Anlaşılmıyor, takdîr edilmiyor değildir. Orada meydan alan karışık[lık]larda boykotajımızın büyük, pek büyük bir te'sîri olduğu kat'îdir. Ve emîn olmalıdır ki Yunanistan'ın kanlı bir muhârebe etseydi maddeten göreceği zarar, belki bu kadar olmayacaktı.

Boykotajın politikamıza bazı Yunanlı kafaların inandırmak istedikleri gibi bir zararı dokunamaz; fakat dediğimiz gibi, usûlünde icrâ edilirse, ki onun için çalışıyor ve muvaffak oluyoruz. Evet bize politikaca bir zarar vermez bilakis. Çünkü bu bizde bir birliğin bir millî gayretin, mevcûdiyetimizi varlığımızı muhâfaza ve müdâfaa etmek duygusu olduğunu kâinâta en açık en i'tirâz kabûl etmez bir sûrette isbât edecek bir vâsıtadır.

Biz zarar etmiyoruz, Yunanistan'a büyük bir darbe vuruyoruz. Bizim emelimiz budur, siyâseti, politikayı bırakalım; çünkü bizim politika ile işimiz yok. O bizim maksadımızın hâricindedir.

Maksadımız Yunanistan'a Yunanlılara zarar vermektir. Onların ticâretine binâenaleyh hayatına başkaldırmayacak bir darbe vurarak Girid'den ellerini çekmek ve bir daha oraya uzanamamasını te'mîn etmektir. Bu bir mukaddes maksaddır. Bu maksad uğrunda bizim de zarar görmemiz lâzım gelse, geri çekilecek miyiz? Beş on kuruşluk bir istifâde için Osmanlılığını Osmanlılık **[77]** umûmî menfaatini, Osmanlılık şeref ve haysiyetini ayak altında alacak bir Osmanlı düşünülebilir mi?

Boykotajdan umûmiyet i'tibârıyla kazandıklarımız pek çoktur; fakat bazılarımızın zarar eyledikleri de şübhesizdir. Çünkü bir çok tüccârımızın Yunan kumpanyalarının yapdıkları rekābet dolayısıyla eşyâlarına verdikleri navlun boykotajdan sonra rekābet kalktığı için yükseldi. Bundan şübhesiz zarar edenlerimiz oldu doğru. Lâkin şurasını da unutmayalım ve unutmamak gerektir ki bir muhârebede yalnız mağlûb taraf zarar etmez. Gālib olan cihetten de vefeyât olur. Masraf olur. Muhârebeler maksad uğrunadır. Düşman kurşunu ile şehîd olmaktan veya yaralı düşmekten çekinen bir asker her halde Osmanlı değildir. Nasıl ki bütün bir milletin menfaatine, şeref ve haysiyeti nâmına açılan boykotaj muhârebesinde gönüllü veya muvazzaf birer nefer demek olan bir tâcirin beş on kuruş zararı göze alamaması yüreğinde Osmanlı hamiyeti taşımadığına delâlet eder ki böyle bir tâcirimiz de yoktur.

Fakat dediğimiz gibi ettiğimiz bir zarar varsa bile pek azdır. Husûsiyle gördüğümüz ve göreceğimiz menfaatler karşısında hiçdir. Çünkü kârımız yalnız Girid'i kazanmakla kalmıyor. İktisâdî fâideler de görüyoruz ki en büyüğü bizde de vapur şirketlerinin teşekkül etmekte bulunmasıdır. Bugüne kadar evvelce Osmanlı iken ve bütün kazancı Osmanlı toprağından topluyorken sonradan bandırasını değiştirmiş olan "Haci Davud" Kumpanyası vapurlarından başka sâhillerimizde gezen vapur yoktu bu nankör kumpanya, boykotajdan istifâde ederek Osmanlı tüccârını kasıp kavurdu el-ân da soyuyor.

Evvelce dengini sekiz kuruşa, koşa koşa nakl ettiği bir mâlı bugün iki liraya hem de nazlana nazlana nakl ediyor. Kendisine bunun sonu iyi olmayacağını bu kadar insâfsızlık edilemeyeceği ihtâr edildiği zaman "Ben biliyorum, Yunanlılara karşı yapılan boykotaj kalktığı gibi beni boykot edeceksiniz, ben de o zamana kadar sizden çekebildiğim kadar çekecek, sonra vapurlarımı satıvereceğim" cevâbını vermekten, küstahlıkta insafsızlıkta bu kadar ileri gitmekten çekinmiyor, boykotajın i'lânından beri tüccârımızdan altmış bin lira kazanmış olduğunu i'tirâf eylemekten hatta bu i'tirâfı ile öğünmekten sıkılmıyor. Vapurlarında Yunanlı kaptanlar, tâifeler kullanıyor, yolculara, müşterilere etmediği hakāret, vermediği sıkıntı, üzüntü kalmıyor. Buna karşı yapılacak bir

tedbîr var: Osmanlı şirketlerinden birinin birkaç vapurunu limanlarımıza celb etmek ve zengin tüccârımızın bir kaçı bir araya gelerek vapur şirketleri teşkîl etmek.

Hamd olsun Osmanlı Sancağı'nı taşıyan "Adalar Kumpanyası"nın "Tâhir" vapuru, "Fuâd" Bey Kumpanyası'nın "Marmara" ve "Gümüşyan" Kumpanyası'nın "Mahmud Şevket" "Hürriyet" vapurları Giridli İskonaki İbrahim Efendi'nin "Selanik" vapuru sularımızda işlemektedir. Fedâkâr ve hamiyetli tâcirlerin gayretleri sâyesinde pâdişâhımızın irâdesi çıkmış bulunan "Hilâl" Osmanlı Kumpanyası'nın vapurları da Osmanlı sularında işliyor. İşte asıl hamiyet ve açıkgözlülük bu zamanda gösterilecek, fedâkârlık bu sırada edilecektir. Çünkü bu vapurları işletmemek için diğer şirketler, ecnebî kumpanyalarının acentaları ellerinden geleni yapmakta, ufak tefek zararları göze alarak bu yeni teşekkül eden Osmanlı kumpanyalarını batırmaya çalışmaktadır ve çalışacaklardır. Biz Osmanlılar, mümkün olduğu kadar Osmanlı vapurlarından başkasına binmemeye ve mâl yüklet-memeye kat'iyyen azm etmeliyiz. Herkesi; bütün tanıdıklarımızı bunlara teşvîk etmeli vatandaşlarımızı azmimize ortak eylemeye çalışmalıyız. Bugün vereceğimiz birkaç kuruş fazlanın yarın bize ne kadar ticâret vereceğini bugün Osmanlı vapurlarına -îcâbında- birkaç kuruş fazla vermek istemezsek yarın "Haci Davud" Kumpanyası gibilerine ne kadar ziyâde vereceğimizi ve servetimizi, haysiyetimizi çiğneterek daima ecnebilerin bize düşman olanların bizim kanlarımıza susamış olanların ellerinde esîr kalacağımızı anlamalı, takdîr etmeli ve dilimizin döndüğü; kudretimizin yettiği kadar etrâfımızdakilere kardeşlerimize arkadaşlarımıza vatandaşlarımıza anlatmaktan geri kalmamalıyız.

Geçende İzmir'de cereyân eden küçük bir vak'a bize büyük bir ibret dersi verebilirdi. Yeni teşekkül eden Osmanlı şirketlerinden birinin bir vapuru nasılsa İzmir Limanı'na uğramıştı. Hamiyetli ve nâmûslu tüccârımızdan biri bu şirketin İzmir acentalığını üzerine alır. Bir Rum ailesi uzak bir iskeleye çıkmak üzere bu vapura binmek ister ve acentaya uğrar. Acenta kamara biletinin bir buçuk liraya olduğunu söyler. Bu ailenin etrâfını alırlar. Bir Osmanlı kumpanyasına para vermek ayıb olduğundan (!) bahs ile kendilerini ayıblarlar, utandırırlar. "Haci Davud" Kumpanyası'ndan beşer napolyona bilet kesdirerek bir Osmanlı vapuruna bindirmezler.

İşte boykotaj gayreti böyle olur bize şimdiden değil pek eskiden beri bunlar böyle boykotaj yapıyorlardı. Biz de aynıyla hareket edecek olursak bizden kazandıkları paralarla bizim gözümüzü çıkarmaya vatanımızı parçalamaya çalışan hâinler, toprağımızda ekmek bulamaz, aç kalırlar ve buradan bir saat evvel def' olup gitmeye mecbûr kalırlar. Bu netîceye varabilmek için sebât ve metânetle çalıştıktan sonra çok bir zamana muhtaç olmayız. Beş altı sene ciddî ve hakîkî sâhibi bir hamiyet ve sebât bizi malımızın, mülkümüzün haklı olduğu kadar hakîkî eder. Bugünkü zilletten düşkünlükten kurtulur, bütün düşmanlarımıza göğsümüzü gere gere bütün vakārımızla bütün benliğimizle ve bu vakārımızı bu benliğimizi hatta kahren tanıtarak karşı koyabiliriz.

Meşrûtiyetle idâre olunan memleketlerde en büyük himmet milletten beklenir. **[78]** Hükûmet milletin hamiyeti, fedâkârlığı, himmeti nisbetinde kuvvet bulur, şevketini kudretini çoğaltır. Ve millet çalışmaya mecbûrdur; çünkü hâiz olmak elde etmek istediği her hak şüphesizdir ki bir vazîfenin karşılığıdır. O vazîfe de o hakkı elde edecek vâsıtalara baş vurmak, çalışmaktır.

Bizim selâmetimizi, terakkīmizi, râhatımızı, servetimizi, hayatımızı, her şeyden azîz, her şeyden hayattan bile kıymetdâr bildiğimiz ve öyle bilmek lâzım gelen haysiyet ve nâmûsumuzu, Osmanlılık haysiyet ve nâmûsunu ayaklar altına almak, çiğnemek, lekelemek, zehirlemek, öldürmek için yüzlerce seneden beri uğraşan bu gizli ve gizli fakat yapdıkları fenâlıklarla pek âşikâr olan mel'ûn ve alçak düşmanlarımızdan ancak ciddî, hakīkī ve usûlünde devamlı bir boykotaj sâyesinde kurtulacağız.

Politika iktizâsı olarak Yunanistan istediğimizi yapsa da resmen boykotajı kaldırmak mecbûriyetinde bulunsak bile biz, bize şimdiye kadar yapılan fenâlıkları, bu fenâlıklar dolayısıyla çektiğimiz derdleri unutmamalı içimizdeki düşmanların bize asırlardan beri gizli gizli yapdıkları boykotajı bizim de onlara karşı yapmakta devam edeceğimize nâmûsumuz, Osmanlı nâmûsu üzerine and vermeli, yemîn etmeliyiz, bu bizim için bir vazîfe, en büyük, en mukaddes, en vatanpervercesine bir vazîfe, bir hamiyyet ve Osmanlılık vazîfesidir. Onlar bize yapdıklarını sezdirmiyorlar ve gittikçe artan gittikçe şiddetlenen bir gayretle bir azimle bir sebâtla zararımıza çalışıyor, mahvımıza yürüyorlar. Biz de kendimizi hakkımızı ve hayatımızı korumak için pek tabîî bir sûrette kendisini gösteren vazîfemizi yapmalı kendi silahlarıyla kendilerini vurmalıyız. Biz de onlar gibi alçakça değil; fakat onlar kadar ve belki daha büyük bir azimle, bir metânetle bir gayret ve hevesle çalışmalıyız ve çalışalım. Onların sa'yleri ne kadar haksız, emelleri ne kadar gayr-ı meşrû' ise, bizim mukābelemiz o kadar haklı o kadar meşrû', o kadar âdilâne ve nâmûskârânedir. Çünkü biz kimseye fenâlık etmek için değil, bize fenâlık edilmesine mâni' olmak için selâmetimizi, hayatımızı, şeref ve haysiyetimizi korumak için çalışacağız, çalışmalıyız ve çalışalım. Yoksa azîz vatanımız, mukaddes topraklarımız, ecdâdımızın şehîdliği olan yerlerimiz daima tehlike altında kalmaktan kurtulamaz. Vatanını tehlikede görüp de mâlıyla, canıyla bütün kuvvet ve mevcûdiyetiyle onu kurtarmaya, onu düşmekte bulunduğu uçurumdan çekmeye koşmayan bir insan hiçbir millet hiçbir dinde bir vatandaş ve dîndâr sayılmaz hele Osmanlı, husûsiyle İslâm olamaz. Biz o alçaklardan değiliz ve olmadığımızı göstermeli, isbât etmeliyiz ve edelim.

İşte ey kardeşler, ey merd, yürekli Osmanlılar! Geliniz, böyle bir sâf ve temiz bir yürekle böyle ciddî ve samîmî bir hüsn-i niyyetle, bütün kırılmaz ve çözülmez bir azm ü metânetle el ele verelim, dostlarımızı vatandaşlarımızı incitmeden bize azıcık iyiliği dokunanlara hiç olmazsa kötülük etmeyenlere en ufak bir zarar vermeden şu işi, şu büyük gazâyı muvaffakiyetle başa çıkarmak için yapılacak hiçbir şeyden çekinmeyelim. Kalkışalım, çalışalım, usanç getirmekten, yıl-

maktan, tenbellik etmekten uzak kalalım. Bu büyük ve mukaddes muhârebeden vatan için açdığımız bu gazâdan yüzümüzün akı, alnımızın açıklığı, göğsümüzün kabarıklığı ile çıkmaya and verelim ve muvaffak olalım. Bu ne büyük ne mukaddes ne mübârek bir muvaffakıyet olacaktır! Bu da bir muhârebedir. Arada şehîd versek bile ki ihtimâli yoktur. Sakınmayalım; fakat gāzî bir milletin ebeden gāzî evlâdları olduğumuzu isbât edelim. O zaman dünya da âhiret de bizimdir.

Maksadımız vatanımızın saâdeti ve selâmetidir; mesleğimiz şerîatin, vicdânın gösterdiği hidâyet meş'aleleriyle açıktır. Haydi vatandaşlar:

"Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah"

28 Safer sene 1329 - 15 Şubat sene 1326

ASR-I HÂZIRDA İSLÂMLAR

– 4 –

Buhârâ

Azamet, şevket-i mâziyyesi teslîm-kerde-i enâm bulunan Buhârâ hıtta-i İslâmiyyesinde de şu asr-ı celîlin te'sîrât-ı muhassenesinden olmak üzere bir velvele-i intibâh başlamıştır.

O hıtta ki Türkleri âğūş-ı şefkatinde büyütmüş, cihângîr Türklerin mehd-i zuhûru olmuş, o gazanfer Türk evlâdını, kıvâm-ı insâniyyeti teşkîl etmek üzere şarktan garba, garbdan cenûba, cenûbdan şimâle kadar göndermiştir. O evlâd ki birbirinin kanına, canına susamış akvâm ve aşâyir-i muhtelife-i insâniyyeyi zîr-i cenâh-ı himâyetinde bulundurmuş, sâika gibi zâlimlerin beynine inmiş, nûr-ı rahmet gibi mazlûmların imdâdına yetişmiş, büyük bir cihâd büyük bir gayret ile cem'iyet-i beşeriyyenin te'mîn-i selâmet ve te'âlîsine hizmet etmiştir.

O Buhârâ ki dârülulûmlarında, dârülfünûnlarında yetiştirdiği binlerce ulemâ, fudalâ ve hükemâsını medeniyet-i İslâmiyye neşri için Asya'nın en hücrâ köşelerine göndermiş nâm-ı kadîmi olan "Mahlet" nâmını terk ettirerek cihâna kendisini "merkez-i ulûm" "mecma'-ı ulûm" tanıttırmıştır.

O merkez-i ulûmda yetişmiş eâzım, ulûm-ı İslâmiyyeye, ulûm-ı medeniyyeye âid yazdıkları binlerce âsâr ile cem'iyet-i beşeriyyenin te'âlîsine ibrâz-ı hidemât etmişlerdir.

Hatta bir asır evveline gelinceye kadar garb dârülfünûnlarında o âsârdan bir kısmı tedrîs ve ta'lîm edilmiştir. Hülâsa Buhârâ'nın yetiştirdiği felâsife, İslâmiyet'in mâ-bihi'l-iftihâr zevâtıdır.

O Buhârâ ki Hazret-i Kuteybe'nin fethinden on üç asra karîb bir **[79]** zamandan beri hâkimiyet-i İslâmiyyesini rahnedâr etmemiştir. Hemen istiklâl-i İslâmîsini bir şekl-i millîde olarak idâre etmek üzere bulunmuştur.

Fakat on üçüncü asır evâhirine doğru âlem-i İslâmın başına gelen felâketlerden Buhârâ da âzâde kalmamıştır.

13'ncü asırda Buhârâ an'anât-ı mâziyesine, hidemât-ı ilmiyyesine, ictihâdât-ı medeniyyesine mağrûr olarak, âtîsini unutarak hâb-ı gaflete dalmıştı. O yalnız rüyâsında mâzîsini tehayyül eder, istikbâlini görmezdi. Mevcûdiyet-i milliyye muhâfazasını hâtırına bile getirmezdi.

Hatta on üçüncü asrın nısf-ı ahîrine doğru bundan 43, 45 sene evvelleri, zer-feşân vâdîlerinde Rus toplarının tarraka-i dehşet-engîzi bile o hâb-ı gaflet-zedeyi uyandıramadı. Buhârâ'nın ahvâli perîşân, istiklâli mütezelzil, günden güne bir inhitât uçurumuna doğru yuvarlanmakta idi. Diğer tarafdan rakîbler gözlerini dört açmışlar, Buhârâ'yı hâzır bir lokma diye yutmak istiyorlardı.

Hükkâm zâlim, ahâlî câhil, rakîbler müstefîd, vatanîler mağmûm bir halde idi. Bin iki yüz yetmiş bu kadar seneden beri havâ-yı sâf-ı İslâmiyye ile yaşamış, günde beş def'a "Allahu Ekber" sadâlarını derelerine tepelerine tanîn-endâz ettikten sonra arş-ı a'lâya ıs'âd ettirmeye alışmış o mübârek vatan; daima taht-ı tehlikede bulunurdu. Sîne-i sâfında perverde etmekte olduğu bu evlâdın ne kadar sönük, ne kadar hissiz bulunduğunu idrâk ederek daima mahzûn idi. Çünkü bu hissiz, rûhsuz evlâdın eline kaldıkça bir gün onun havâ-yı sâfı ihlâl edilecek, onun derelerine, tepelerine sadâyı nâkūs aks edecekti. İşte o mübârek vatanın bütün düşüncesi, bütün âlâm ü ekdârı bu idi. Bundan ibâret idi. Vatan-perverân tehdîd edilir, asılır; kesilir idi. Vatan ile beraber evlâdı da hâk-i helâke doğru gitmekte idi. Vatan bî-kes, vatan mehcûr, vatan harâb, vatan perîşân olduğu bir sırada idi ki garbdan şarka doğru yapılmakta olan on dördüncü asrın emvâc-ı intibâhkârânesi Buhârâ hudûduna vâsıl olmuştu. O seyl-i medeniyet Buhârâ içinde tarrakalar husûle getirerek ilk mekteplerin kapılarını açmaya başlamışken; İslâmiyet'in te'âlîsini, vatanın selâmetini arzu etmeyen bir gürûh-ı mütegallibe bu cereyâna karşı koymak istemişlerdi. Medeniyete intibâha muhâlefet etmenin ne kadar muhâtaralı bir hareket olduğunu onlar takdîr etmekten âciz idiler. Çünkü câhil idiler. Hiç medeniyet cereyânlarının önüne durulur mu? O intibâh yavaş yavaş Buhârâ'da yerleşmeye, gaflet-zedegânı birer birer uyandırmaya başladı. Buhârâ dâhilinde birtakım cereyânlar husûle getirdi. Fakat hâin-i vatan olan mütegallibe ekseriyet üzere mevki'-i iktidârı teşkîl etmekte bulunduklarından vatan-perverânın teşebbüsâtı netîce-pezîr olamıyordu.

İşte bu hengâme-i me'yûsiyette idi ki 1329 senesi Muharremü'l-harâmı tulû' ederek Buhârâ semâsını nûrlara gark ettiği gibi Buhârâ vatanının imdâdına yetişmek intibâh-ı İslâmiyânın intişâr ve ta'mîmine hizmet etmek üzere Emîr Âlim Hân hazretleri taht-ı mevrûslarına iclâs olundu. Bu iki ay zarfında Buhârâca icrâsı elzem bulunan bir çok ferâmîn-i hümâyûnu sudûr etmiş, peyderpey icrâ olunmaya başlamıştır. Bu sûretle o mübârek vatan birçok tehlikelerden kurtulmuş, âğūş-ı elem-nâkinde mahfûz bulundurduğu ecdâd-ı ızâmın rûhu sevinmiş, vatan-perverân için devre-i faâliyet başlamıştır.

Buhârâ'nın ahvâl-i perîşânını bahâne ederek ilhâkını vird-i zebân eden rakîbler sâmit olarak kalmışlardır. Hatta ilhâkı sûret-i kat'iyyede Rusya Hükûmeti'nden taleb eden "N. V." "M. V." "S. E." gibi bir çok matbûât, bugün bütün ümîdi emîr-i cedîdde bulmuşlar, bir çok ıslâhât projeleriyle başmakālelerini Buhârâ'ya hasr etmeye başlamışlardır. Hat-

ta Petersburg'un en büyük gazetelerinden biri birkaç başmakālesini Buhârâ tarz-ı ıslâhâtına hasr ederek bir çok mevâddı Buhârâ'nın saâdet ve selâmet-i istikbâliyyesi için elzem buluyordu. Tıbbiye ve ticâret mekteplerinin küşâdı. İcrâ-yı serbestî-i ticâreti, ticâret merkezlerinin ihdâsı, şose, demiryol, telgrafın nevâhî-i memlekete temdîdi gibi "menfaat-i mütekābile"yi mûcib birçok şeyleri ehem buluyordu. Fakat bunlar ne kadar güzel şeyler ise de yine Buhârâca ehem olamazdı. Her şeyden evet her şeyden mühim olan Buhârâ'nın o şa'şaadâr şöhret-i ilmiyyesinin şeref ve haysiyetinin iâdesi idi. Çünkü ilimsiz, hissiz bir memleket için o âsâr-ı medeniyye yerlilerin izmihlâlinden başka bir şey te'mîn etmez. Avusturalya, Cava, Havay, Afrika ve başka birçok memâlikte sâkin yerlilerin harâb ve perîşân olmalarına, vatancüdâ bir halde mevki'-i esârette kalmalarına sebeb; ilimsiz, rûhsuz bulundukları bir halde hâricden aks-endâz olan medeniyetin memleketlerinde husûle getirdiği âsâr-ı medeniyye şamataları değil midir?

İşte bunları takdîr eden hazret-i emîr-i cedîd; ıslâhâta evvelâ yerlilerin mevki'-i ilimlerini iâde edecek bir sûrette başlamışlardır. Şimdiye kadar icrâsına başlanan ıslâhâtı yine bu sahîfelerde ayrıca teşrîh ederek kāriîn-i kirâma arz edeceğiz.

Nûr Ali-zâde
Gıyaseddin Hüsnü

HUZÛR-I ÂLÎLERİNE

Efendim;

Velev ki cüz'î bir müddet için olsun kaleminizi tevakkufa mecbûr edeceğimden afvınızı taleb eylerim. Buna da cesâret, sizlerin maksadına az çok vâkıf bulunmaklığımdır.

[80] Geçen gün ihtiyâc sevkiyle devâir-i hükûmetten, postahâneye mürâcaat ettim. Galata'daki postahânenin tenhâlığı evvelâ nazar-ı dikkatimi celb etmedi ise de biraz sonra hikmetin ne olduğunu anladım. Ben henüz dâire-i mahsûsasına doğru ilerlemekte iken "efendi" diye kulağıma bir ses geldi. Etrafıma baktığımda postahâne hademelerinden birinin beni çağırmakta olduğunu gördüm. Bulunduğum mahalde tevakkufla beni çağırmakta olan zâtın serî' hatveler ile bana takarrubuna intizâr ettim. Yanıma geldiğinde; "Ne istiyorsunuz, bugün me'mûr efendiler yoktur. Dâireler kapalıdır" gibi bir şeyler söyledi ise de ben hâlâ mes'elenin farkına varamadığımdan bu herifin ne demek istediğini anlamaya çalışıyordum. Bu sırada muhâtabım artık hiddete gelerek "Bugünün Pazar olduğunu bilmiyor musunuz. Yalnız mektup verebilirsiniz başka kimseler yoktur" dedi. Ben de artık ne olduğumun farkına varmaksızın, bu şiddete karşı "Yâ öyle mi" kelimesinden fazlasını sarf edemeksizin, alık alık etrâfıma bakınarak bir an evvel oradan uzaklaşmaya mecbûriyet hisseyledim.

Yolda giderken bundan evvel tesâdüf ederek ehemmiyetsiz gördüğüm birinci mes'ele aklıma geldi. Bu sebebden dolayı oldukça karışık bir fikir ile meskenime avdet ettim.

Müsâadenizle birinciyi de size arz edeyim:

Yine bundan iki hafta evvel Cuma günü saat dokuz buçuk, on râddelerinde Beyoğlu'ndan geçiriyordum. Henüz Tünel'den çıkarak Galatasaray'ına doğru ilerlemekte iken her üç beş hatvede müslüman talebelerine ellerinde bir çanta ve birkaç kitap olarak tesâdüf ediyordum. Galatasaray'ına pek az bir mesâfede gördüğüm bu talebeler miyânında yakalarında "Mekteb-i Sultanî" kelimeleri yazılı efendiler var idi. Cuma günü bu talebenin nereden geldiklerini öğrenmeği lâzım ve hatta kendimce elzem bularak orada bir az tevakkufla bir münâsib zâttan sordum. Bu zât bana pek kısa olarak "Mekteb-i Sultanî yalnız Pazar günleri ta'tîl edilir" dedi. Bunu oldukça kâfî bularak işimi tesviye için yola devâm ettim. Nihâyet günün birinde bir diğer arkadaşıma da sorarak bu mes'elenin mâhiyetini tamâmıyla anladım.

Terbiyeyi tekâmüle, ahlâkı gāye-i aslîye îsâl edecek, din ve milliyetin ne demek olduğunu gençlerimize öğretebilecek ve o yolda istikbâl için bu vatanın bu milletin asırlarca idâme-i hayâtına müdâfi' yetiştirmekle mükellef olan mekteplerimiz değil midir?

Böyle bir İslâm mektebinde (çünkü üç rub'undan fazlası müslimdir) Pazar'ı eyyâm-ı ta'tîliyyeden addederek Cuma günleri derse devâmdaki maksad ve ümîd nedir? Yoksa biz dinimizden emîn değil miyiz? Bizlere fenden hakkıyla müstefîd olmak için ilmihâlimizi bilmek ve onun ta'rîfi vechile hareket etmek îcâb etmez mi?

On beş yaşını doldurmuş bir müslim evlâdına acaba Cuma namazını kılmak nedir? Kılmayanın cezâsı nedir? Bunu yapmaya sevk etmeyen ebeveynin mücâzâttan hissesi ne râddelerdedir? Bir de bunu yapmakta adetâ mümânaat (çünkü açıktan açığa mümânaat eden zâten müslim değildir) gösteren ebeveynin cezâsının bir evvelki ile olan münâsebetleri ne derecelerdedir?

İşte bu suâllerimin cevâbını bir tarz-ı münâsibde ben ve ben gibi bir çok kāri'lerinize îzâh etmenizi ricâ ve taleb eylerim. Çünkü bizler terakkīyi taklîdde bulacağız ümîdiyle büsbütün fenâ yollara sapmaya başlamaktayız. Bu taklîd ile milliyeti de unutacağız. Nitekim âbide rekz etmek fikri bizde adeta taammüm etmektedir. Halbuki böylece isimlerinin hiçbir zaman unutulmaması elzem bulunan vatanperver, âlim, fedâkâr ricâlimiz nâmına değil bir kuru sütûn, belki oradan münevver fikirli ve vatanperverler, âlimler, fedâkârlar yetiştirilebilecek tarzda ihtiyâcımız nazar-ı dikkate alınarak bir mektep ile onun kısmen vâridâtını teşkîl edebilecek müessesât-ı nâfia vücûda getirmeliyiz. Acaba bizim hangi kazâ veya sancağımızda maârifin bir binâsı var? Âbideler ancak zengin olduğumuz zamana ta'lîk edilmeli. Netîce olarak demek isterim ki bu parasızlığımız esnâsında paramızı elzem olan nevâkısın ikmâli için sarf etmeye sâ'î bulunalım değil mi?

Sizleri tasdî' ettiğimden be-tekrâr afvınızı taleb ile hatm-i kelâm eylerim efendim.

Mühendis Mektebi talebesinden
Trablusgarblı Muhammed Ekrem

BEYÂN-I TEESSÜF

Mahzâ tefrika ve nifâk yüzünden asırlarca âlâm ve mesâib içinde ve esâret altında kalan milyonlarca kardeşin, bînihâye akvâm-ı İslâmiyyenin el ele vermek istediği şu zamanda aralarına nifâk salmak kadar büyük bir cinâyet olamaz.

Kim bilir hangi milletin efkârını tasvîre kalkışan bir gazete, geçen gün, Moskof damarlarına arasıra dökülmüş olan Tatar kanlarının bu kavmi daima hûnhârlığa sevk edeceği yolunda gāyet ma'nâsız bir tecâvüz ile 20-30 milyon Tatarmüslüman kardeşlerimizi gücendirdi. Bu hakāretten galeyâna gelen Rusyalı müslüman talebenin mürâcaat-ı vâkı'aları üzerine şu eser-i zühûlden dolayı i'tizâr edecek yerde yine o gazete kabâhatinden büyük bir özür serd ederek daha ziyâde heyecâna sebebiyet vermiş ve bütün Osmanlı müslümanlarını Tatar kardeşlerine karşı dûçâr-ı hacâlet etmiştir.

Öz kardeşimiz oldukları târîhin ve an'anât-ı milliyyenin şehâdetiyle sâbit olan bir kısım müslüman kardeşlerimizi (hûnhâr)lıkla tavsîf cür'etinde bulunmak, fevkalâde şâyân-ı teessüfdür. Bu husûsda bizim için medâr-ı tesellî olacak bir şey varsa o da bu saygısızlığın kırk milyon halk içinde yalnız mütecâvizin şahsına inhisâr ederek o dâireden ileri geçmek ihtimâli olmamasıdır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

13 Nisan 1911 13 Rebîülâhir Perşembe 31 Mart 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 136**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

29- هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ [2] (فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ)

(Âyât-ı celîle arasında ne hayret-fezâ âheng ve intizâm-ı tâm var. Cenâb-ı Hâlik-ı zî-şân âyet-i sâbıkada mebde' ve müntehâya ihyâ ve imâteye, haşr u neşre mütedâir delâil-i nefsiyyeyi o fâsıklara tezkâr buyurmuştu; bu nazm-ı celîlde dahi hayâtımıza, menâfi' ve hutût-ı hayâtımıza müteallik delâil-i âfâkiyyeyi onlara beyân ile şöyle buyuruyor:) o (zât-ı ecell-i a'lâ)dır ki arzda olan eşyâyı sizin için halk etti (maâdin, nebâtât, hayvânât, cibâl, bihâri ve daha ne kadar eşyâ-i nâfi'a var ise cümlesini, me'âkil ve meşârib ve melâbis gibi husûsâtta siz onlar ile bizzât veyahud sizin intifâ' ettiğiniz hayvânât ve sâirenin onlardan intifâ' eylemeleriyle siz bil-vâsıta müntefi' olmak, ve o mevcûdât ile Sâni'-i teâlâ ve tekaddes hazretlerinin şü'ûn ve ef'âline istidlâl ve onlardan bazıları lezzât ve meserrâtı ve bir takımı âlâm ve ekdârı müştemil bulunduğundan bu cihete de atf-ı nazar ile lezzât ve âlâm-ı âhirete istişhâd ederek umûr-ı dîninizde dahi onlar ile intifâ' eylemek üzere sizin için halk ve îcâd eyledi. Bu kavl-i kerîm bize Hâlik-ı mün'im-i zî-şânın kudret-i kâmile ve ni'am-ı şâmilesini ne âlî bir sûretle tasvîr ediyor. Hangi kudrettir ki ekvânda tecellî eden şu kudret-i Hâlık'dan daha büyüktür ve hangi ni'mettir ki arzda olan kâffe-i eşyâyı bize ve menâfi' ve ezvâkımıza müheyyâ ve âmâde kılmaktan daha âmm ü şâmil olsun. Hayât-ı cismâniyyede a'yân-ı arz ile hayât-ı akliyyede istidlâl ve ibret ile intifâ' ediyoruz. Berr u bahr-i zemîndeki bütün hayvânât ve nebâtât ve cemâdât menâfi' ve huzûzumuz için bize müsahhar kılınmış, onlar ile müntefi' oluyoruz. Dest-i aczimizin vâsıl olmadığı eşyâda ise mübdi'inin kudret ve hikmetine istidlâl ederek onlar ile de aklen, idrâken intifâ' ediyoruz). Sonra semâya istivâ edip onları heft-âsmân olarak tesviye eyledi. (Mâ fil-arzı halk ettikten sonra doğrudan doğruya irâde-i ilâhiyyesi ecrâm-ı ulviyyenin veya cihât-ı ulüvvün tesviye ve tanzîmine tealluk etti de bunları heft-âsmân olarak itmâm ve tensîk etti.) O her şeyi alîmdir. (Zât-ı ulûhiyyeti her şeye vâkıfdır, keyfiyet ve hikmet-i tekvîni muhîttir, her şeyi ilim ve hibret ile münâsib ve muntazam yaratmıştır. Şu masnûâttaki itkān ve bedâat Sâni'-i zî-şânın vücûduna, kemâl-i ilm ü hibretine bürhân-ı celîdir. İmdi şu mevcûdât dahi sizin nef'iniz için halk ve îcâd olunmuşken ey fâsıklar! Siz vücûd-ı Bârî'yi nasıl inkâr ediyorsunuz? Ve şu nizâm-ı muhkemin ancak bir alîm-i hakîmden sâdır olacağını âkıl olan idrâk edince o alîm-i hakîmin ibâdından dilediklerini irşâd ve hidâyet için dilediği kulunu peygamber olarak ba's buyurmuş olmasını inkâr etmesi de doğru mudur? Bunun gāyeti her şeye alîm ve habîr olan zât-ı akdes-i kibriyâya câhilâne bir i'tirâz değil midir?)

Âyet-i kerîmede vâki' (ثُمَّ) kelimesi terâhî-i rütebi için olup rütbede terâhî ise kelime-i mezkûrenin medhûlü mâkabline nisbet ile mertebece daha âlî demek olduğundan bununla tekvîn-i semânın tekvîn-i arz üzerine fazl ü meziyetine işâret buyurulmuştur – S[sin], Ş.

[82] Semâ ve mâ fis-semâ ile arz ve mâ fil-arzın halk ve îcâdca takaddüm ve teehhurunda zavâhir-i nusûs müteârız göründüğünden bu husûsda ihtilâf vâki' olmuştur. Bazıları:

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/29.

اَمِ السَّمَاءُ بَنٰيهَا. رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا. وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا.)[1] (وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا. اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا. وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا kavl-i kerîmine nazar ederek halk-ı semâvâtın takaddümüne kāil oldular. Bir takımları: [2](اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِى خَلَقَ الْاَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ ـ الى قوله سبحانه وتعالى ـ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِىَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا اَقْوَاتَهَا فِى اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ. ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِينَ. فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ اَنّ)* (سَمٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فِى كُلِّ سَمَاءٍ اَمْرَهَا nazm-ı celîli ile العرشَ العظيم كان قبل السموات والارض على الماء. ثم انه تعالى احدث فى الماء اضطرابًا فازبد، فارتفع منه دخان. فاما الزبد فبقى على وجه الماء، فخلق منه اليبوسة فجعله ارضًا واحدة، ثم فتقها فجعلها ارضين واما الدخان فارتفع وعلا فخلق منه السموات) hadîs-i şerîfinden istidlâl ederek halk-ı arzın takaddümüne zâhib oldular. Bazıları da bu ikisinin beynini cem' edip (وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا) kavl-i kerîmi ile Hasan-i Basrî hazretlerinden mervî bulunan
(خلق الله تعالى الأرض في موضع بيت المقدس كهيئة الفهر** عليها دخان يلتزق بها. ثم اصعد الدخان وخلق منه السموات وامسك الفهر في موضعها و بسط منها الأرضين) ***
kavl-i nebevîsine nazaran cirm-i arzı halk ile bast-ı arzın arasına halk-ı semâvât tahallül eyledi; yani evvelâ cirm-i arz halk olunup ba'dehû semâvât halk edildi ve bundan sonra dahi arz süknâ ve isti'mâra kābil olacak sûrette bast ü ferş edilerek ondaki eşyâ halk ve îcâd olundu dediler – S[sin], M.

Âyet-i kerîmede semâvâtın yedi aded olarak tesviye ve tensîk edildiği zikr olunuyorsa da yedi adedinin tahsîs bizzikir buyurulmuş olması ondan zâid adedin nefyine delâlet etmez ve binâenaleyh erbâb-ı hey'etin aded-i eflâk hakkındaki zehâbları nefsü'l-emrde sâbit ve muhakkak olsa da mü'eddâ-yı âyet ona münâfî düşmez – F, M.

Mâ-hasal, Cenâb-ı Hak şu arzı ve fevkımızde bulunan şu semâvâtı tedrîc ile halk eyledi ve bunları halk ve îcâd eder iken bizi işhâd etmedi. Bu umûru zikr buyurması ise kudret ve hikmetine istidlâl ve ni'met-i aliyyesiyle imtinân içindir, yoksa semâvât ve arzın târîh-i tekvînlerini tertîb ile beyân etmek maksûd değildir, çünkü bu beyân makāsıd-ı dinden değildir. Binâenaleyh hilkatin ne ibtidâsı ne tertîbi ma'lûmdur. Şu kadar ki semânın heft-âsmân olarak ta'dîl ve tesviyesinden bu ta'dîl ve tesviyenin tekvîn-i arzdan sonra olduğu zâhir olduğu gibi semânın dahi tekvîn-i arzdan evvel mevcûd olup ancak yedi aded olarak o zaman henüz tesviye ve ta'dîl edilmemiş olduğu nümâyân oluyor ve bunun içindir ki (فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ) kavl-i şerîfinde mâ fil-arzın halk ve îcâdından sonra zât-ı ulûhiyyetinin semâya istivâ eylediği beyân buyurulmuştur. İmdi biz Hak celle ve alâ hazretlerinin zât-ı ulûhiyyetine ma'lûm olan hüküm ve mesâlihe mebnî bunu böyle yapdığına ve tedebbür ve tefekkür etmekliğimiz için bunu bize bildirdiğine îmân ederiz. Bu husûsda izdiyâd-ı ilmi arzu edenler mükevvenâta dâir mebâhise mürâcaat ile matlablarına destres olabilirler. Kitâbullâh'ın kendilerini hilkat-i âlem hakkında tedkīkāta irşâd ile bu husûsu mübâh kılması onlara kâfîdir.

Mükevvenât hakkında nazar ve bahsin şu ibâhası ve daha doğrusu arzda bulunan bütün eşyâ bizim için halk olunmuş, menâfi'i bize tahsîs kılınmış olması gibi cehd ü himmetler uyandıracak nefslere şevk verecek tarz-ı ifâdeler ile hilkat-i âlem hakkında tedkīkāta mütedâir şu irşâd-ı ilâhî insanı terakkī ettirmek husûsunda dîn-i İslâmın mümtâz bulunduğu ahvâldendir. Ehl-i kitab, akıl ve din ictimâ' etmez iki zıddır, ilim ve din ittifâk etmez iki hasımdır, aklın nass-ı kütübden hâric istintâc eylediği şeylerin kâffesi bâtıldır diye gerek taklîden ve gerek bil-fi'l sîreten ittifâk ettikleri zaman *Kur'ân* bize halk ve îcâd-ı mükevvenât hakkında hitâb etmiştir. Bunun içindir ki *Kur'ân* nazar-ı aklî ve tefekkür ve tedebbür ve tezekkür ile şedîden ilhâh eder sûrette vârid olmuştur. Bir mikdâr *Kur'ân* okur okumaz görürsün ki sana ekvânı arz eder. Ve ona nazar edip esrârını istihrâc ve ittifâk ve ihtilâfındaki hikmetleri keşf eylemeyi sana emr eyler.

(قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ...)[3] ، (قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا...)[4] ، (اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا...)[5] ، (اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ)[6]

gibi nice nice âyât-ı kerîme şeref-vürûd etmiştir. *Kur'ân*'ın bir şeyi iksâr etmesi o şeyin azm-ı şânına ve ona ihtimâm vâcib olduğuna delîldir. Hilkat-i âlemin illet-i gāiyyesi olan nev'-i beşerin irtikā ve i'tilâsına müeddî olmak üzere esrâr-ı fıtrata bi-kadri't-tâka vukūf ile ulûm-ı fıtratı istihrâc için âsâr-ı fıtratta tezekkür ve tefekküre tahrîzin fevâidinden biri de ehl-i kitabın peyrev olup da dûçâr-ı meşâk olmalarına ve Cenâb-ı Hakk'ın nâsa intifâ' etmelerini emr eylediği umûr ile müntefi' olmaktan mahrûmiyetlerine bâis olan o tekālîd-i fâsideye mukāvemet eylemektir.

Vaktiyle Avrupa-yı Mesîhî zulümât-ı cehl ü fiten içinde olup orada **[83]** dîn-i Mesîh için ve dîn-i Mesîh nâmına ve dîn-i Mesîh'e ikrâh ve icbâr için kan ırmakları seyelân ediyor idi. Sonra onun tûfân-ı taassubu diyâr-ı şarkı basdı ve Muhârebât-ı Salîbiyye'den sonra dîn-i İslâmdan ve ulûm-ı

---

1 Nâziât, 79/27-32.

2 Fussilet, 41/9-12.

* Ma'nâsı: Arş-ı azîm semâvât ve arzdan evvel su üzerinde idi. Ba'dehû hazret-i Bârî suda ıztırâb ve teheyyüc ihdâs buyurmakla su köpüklenip ondan duman kalkdı. Köpük suyun yüzünde kaldığından Cenâb-ı Hak onda yübûset halk ile onu arz-ı vâhid kıldı ve sonra arzı fetk edip arzeyn eyledi. Duman ise kalkıp yükseldi ve Cenâb-ı Bârî ondan semavâtı halk ve îcâd etti. [Benzer şekilde bk. Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Bahru'l-Muhît,* Beyrut, 1420, c. 9, s. 288-289].

** Fâ'nın kesriyle, el ayasını dolduracak miktardaki taşa denir.

*** Ma'nâsı Cenâb-ı Hak arzı üzerinde kendine mülâsık duman olduğu halde Beyt-i Makdis'in bulunduğu mevzi'de fihr şekline müşâbih bir şekilde halk eyledi. Ba'dehû dumanı ıs'âd ile ondan semâvâtı yarattı ve fihri dahi mevzi'inde imsâk edip ondan arzeyni bast ve ferş etti. [Benzer şekilde bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 1, s. 91].

3 Yûnus, 10/101.

4 En'âm, 6/11.

5 Hac, 22/46.

6 Gâşiye, 88/17.

ehl-i İslâm'dan bir şu'le-i irfânı hâmil olarak avdet eyledi. Bunun üzerine içlerinden bir cemâat zuhûr edip bizim tefekkür etmeye, öğrenip bilmeye istidlâl eylemeye hakkımız vardır dediler. Bu kıyâm-ı irfâna karşı ricâl-i dîn-i Nasârâ onlar ile nice defa çarpıştılar ise de bu müsâdemeler âkibet ilmin ve ricâl-i ilmin ricâl-i dîn-i Nasârâ'ya galebesiyle nihâyet buldu. Bu yolda akan kanlar temizlendikten sonra iki yüz seneden bugüne kadar içlerinden bir takım adamlar de'âim-i ilm üzerine kāim olan şu medeniyete medeniyet-i Mesîhiyye demeye kalkıştılar. Ve diğer edyânın ilim ile ictimâ' eylemediğinden bahs ile en başta dîn-i İslâm olduğu halde dîn-i Mesîh'den mâadâ bütün edyânın vücûb-ı izmihlâline kāil oldular. Bu iddiâ-yı garîbde onların hüccetleri müslimlerin eyyâm-ı ahîredeki hâl-i inhitâtlarıdır. Evet, ehl-i İslâm eyyâm-ı ahîrede ilim ve ma'rifetce bütün ümmetlerden geri kaldılar ve hufre-i cehle ol kadar sukūt ettiler ki üzerinde yaşadıkları arzı bilmez ve menâfi'ini istihrâc edemez oldular, derken diyâr-ı İslâm'a ecânib gelerek menâfi'-i arzı ehl-i İslâmın elinden kapdılar. Kitâbullâh:

(هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا...)[1] ، (وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ...)[2] ، (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِىَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا...)[3]

gibi bunca âyât ile kendilerine nidâ ve sayha eylediği halde bu yağma ve gārete karşıdan seyirci oldular. Bizim lutf-i Hudâ'dan ümîdimiz münkatı' olmadığından ehl-i İslâm bir gün olur, gözlerini açar ve akıllarını başlarına toplarlar da minhâc-ı hakîkate tevcîh-i veche-i azîmet eylerler; biz kendilerine kelâmullâhı tezkâr eyledik, ümîd-vârız ki bundan böyle telâfî-i mâ-fât ederler – A[ayın].

Fe-sübhânallâh! Vaktiyle Avrupa-yı Mesîhî kemâlât-ı İslâmiyyeden iktibâs eylediği şu'le-i irfân ile ricâl-i dîn-i nasârâya karşı gelerek ilim ve ma'rifeti müdâfaa eylediği halde bugün bazı süfehâ-yı nâsı görüyoruz ki dîn-i İslâm'ın dâniş ve edebe da'vet ve nidâsına rağmen sefeh ü nâdânîyi tervîc etmek arzûsunu izhār ediyorlar, bilmiyorlar ki ketîbe-i ilm ü edebin şevket-i cihângirânesiyle her ne zaman olsa sefeh ü nâ-dânî mağlûb kalacaktır.

(هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْأَرْضِ) kavl-i kerîmindeki (مَا) kelimesi âmm ise de (لَكُمْ)'de lâm bi-hasebi'l-lüga ihtisâs-ı nâfi'a delâlet eder, li-ecli'l-intifâ' halk ve îcâd ise şübhesiz arzdaki eşyâ-i nâfi'anın halk ve îcâdına mahsûsdur. Bunun içindir ki Hanefiyye ve Şâfiiye'den birçok ehl-i sünnet bu âyet-i kerîme ile istidlâl ederek eşyâ-i nâfi'ada ibâha asıldır, onların mahzûriyetine ne zaman bir delîl-i sem'î kāim olursa ancak o zaman hürmet sâbit olur dediler. Ekser-i Mu'tezile dahi bu re'ye kāil oldular. İmâm Fahrüddîn-i Râzî *Mahsûl*'ünde ve Kādî Beyzâvî *Minhâc*'inde bu re'yi ihtiyâr ettiler.

[1] A'râf, 7/32.
[2] Bakara, 2/29.
[3] Câsiye, 45/13.

Ehl-i ibâha: Cemî' mâ fi'l-arz her ferd-i insânî için halk olunduğunu öne sürerek mevcûdât-ı âlemden hiçbir şeyin aslâ hiçbir ferde ihtisâsı olmadığını iddiâ ettiler ve müdde'âlarını tervîc için bu âyet-i kerîme ile istidlâle kalkıştılar. Fakat bu iddiâları vâhî ve istidlâlleri bâtıldır. Çünkü nazm-ı celîl: Cemî' mâ fi'l-arz sizin her biriniz için halk olundu ma'nâsına değildir, belki cemî' mâ fi'l-arz sizin mecmû'unuz için halk edildi demektir; bu ise şirâ, hibe, verâset, icâre, nikâh ve sâire gibi esbâb-ı meşrû'adan nâşi bazı eşyânın bazı nâsa ihtisâsına kat'â münâfî değildir – K[kaf], Ş.

Avrupa-yı Mesîhî'de iştirâkiyyûndan bulunan bazı müelliflerin: Tasarruf, şahsî olamaz, küre-i arz kābil-i taksîm değildir, bütün insanlarındır, ahcâr ve eşcârı yine bütün âdemlerindir .. gibi hayâl-nüvâz terennümâtı bir müddetten beri diyâr-ı şarka aks etmeye başladı. Bu terakkī-perver nazariyyeler bazı sâde-dilân-ı ümmet tarafından eyyâm-ı ahîrenin ezhâna ilhâm etmiş olduğu bir devre-i insâniyyetin mukaddime-i garrâsı olmak üzere telakkī edilerek lisânımıza dembe-dem nakl olunuyor. Ânifen hikâye eylediğimiz ehl-i ibâhanın müddeayâtından dahi nümâyân olduğu vech ile bu nazariyeler öteden beri mevcûd olup her ân ü zamân bir şekl-i nevîn ile zuhûr ediyor. Bir de iştirakiyyûnun maksadı bir kimsenin mesâîsine nâ-mahdûd bir sûret-i mutlaka ile diğerlerinin iştirâki demek olmadığı zâhir; çünkü bir ferdin mesâîsine diğer efrâd siyyân olarak teşrîk edilse ta'tîl-i mesâ'îye ve binâenaleyh ihlâl-i nizâm-ı âleme müeddî olur. Eğer maksad mürüvvet-i beşeriyyeyi muvâsât-ı bî-çâregâna imâle ve icbâr ise bu devre-i insâniyyet bundan bin üç yüz şu kadar sene evvel küşâd edilmiştir. Kitâbullâh daima mesâkîn ve aceze cihetine şefkat ve mürüvveti tavsiye eylediği gibi nisâba mâlik olanlara seneden seneye mallarından kırkta birini vermelerini de bilhassa kat'iyyen emr etmiştir. Fikr-i iştirâk muhtemel ki her yerde revâc bulabilsin; fakat bu emr-i ilâhî mer'î oldukça diyâr-ı şarka fürce-yâb-ı duhûl olması nâ-kābil-i imkândır. El-hamdü li'llâhi alâ ni'meti'l-İslâm

Fâide

Nazm-ı celîlde zikr olunan (هُوَ) kelimesi zamîr-i müfred-i gāibdir. Ehl-i tarîkat indinde ise esmâullahdan bir isim olup zât-ı hazret-i akdesin cemî'-i cihât-ı kesretten müberrâ bulunan künh-i hakīkat-i mahsûsasını ifâde eder. Bu isim zâhirde iki harfden mürekkeb ise de (هاء) harfi asıl olup (واو) harfi tesniye ve cem'de sâkıt olması delâletiyle zâid olduğundan hakīkatte yalnız bir harfden ibâret olarak ol vâhid ferde delâlet eder ki ondan başka mevcûd yoktur ve vech ve zâtından başka her şey hâliktir. Bu isimdeki mezîd-i esrâra mebnî evliyâullâh kaddesallâhu esrârehüm hazerâtı onu medâr-ı zikr ve sirâc-ı derûn ittihâz etmişlerdir. Bu bir isimdir ki kendisi enfâs ile cereyân eylediği halde müsemmâsı hads ve kıyâsdan gāibdir – M.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Nüsha-i Sâlifede Tashih" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

[84]

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

142- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ زَيْدٍ رضىَ اللهُ عنهُ انّهُ قَالَ لَهُ رجل أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِيَنِي، كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ؟ قَالَ(1) نَعَمْ. فَدَعَا بِمَاءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى يده(2) ثم غَسَلَها مَرَّتَيْنِ(3)، ثُمَّ مَضْمَضَ(4) وَاسْتَنْشَقَ(5) ثَلاثًا. ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلاثًا. ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى المِرْفَقَيْنِ(6). ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ(7) بِيَدَيْهِ، فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ، بَدَأَ بِمُقَدَّمِ رَأْسِهِ حَتَّى ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا إِلَى المَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (فقال عبدالله بن زيد). 2) Bazı rivâyâtta (على يديه). 3) Bazı rivâyâtta (فغسل مرتين), diğer bazılarında ise (ثم غسلها فغسل يديه مرتين) vârid olup eldeki nüshalarda *Tecrid*'in (مرتين) tarzındaki rivâyetine tesâdüf edilemiyor. 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (ثم تمضمض). 5) Bazı rivâyâtta (واستنشق) yerine (واستنثر). 6) Bazı rivâyâtta müfred olarak (الى المرفق). 7) Bir rivâyette (برأسه كله).

142- Tercüme

Rivâyet olunur ki Abdullah [bin] Zeyd radıyallâhu anhe biri (gelip): "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin nasıl abdest aldığını bana gösterebilir misin?.." diye sormuş. O da "evet" demiş. Bunun üzerine (bir mikdâr) su istemiş. Ellerine su döktükten sonra iki kere yıkadı. Sonra üç defa (da) ağzını çalkalayıp burnuna su verdi. Sonra yüzünü üç kere yıkadı. Sonra ellerini dirseklerine kadar ikişer defa yıkadı. Sonra iki eliyle başını mesh edip her iki elini ileri geri götürdü. Ve başının ön tarafından başlayıp ellerini arkasına götürdü ve (oradan da) başladığı yere getirdi. Ondan sonra ayaklarını yıkadı.

143- Hadîs-i Şerîf

عَنْ اَبُوْ جُحَيْفَةَ رضى الله عنه قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) بِالهَاجِرَةِ، فَأُتِيَ بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ فَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ، فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ.

1) Bazı rivâyâtta (علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم).

143- Tercüme

Ebû Cuheyfe radıyallâhu anhun şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir seferde) Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem öğlenin sıcak zamanında yanımıza çıktı. Kendisine abdest suyu getirildi. Abdest aldı. Halk abdest suyunun artanını alıp onunla (teberrüken) silinmeye başladılar. Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem önünde bir harbe olduğu halde öğleni ve ikindiyi ikişer rek'at kıldırdı.

144- Hadîs-i Şerîf

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضى الله عنه قَالَ: ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وقع(1) فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ. ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ(2) خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ، مِثْلَ زِرِّ الحَجَلَةِ.

1) Kaf'ın kesri ve tenvîn iledir. Bir rivâyette fi'l-i mâzî olarak (وقع), bazı rivâyâtta ise Cim'in kesri ve tenvîn ile (وجع). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (ثم قمت).

144- Tercüme

Sâib bin Yezîd radıyallâhu anhun şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Çocukluğumda) teyzem beni Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına götürüp; "Yâ Resûlallâh! Benim hemşîrezâdem ayağından hastadır" dedi. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem eliyle) başımı sığayıp bana bereket duâsı etti. Sonra abdest aldı. Abdest suyundan içdim sonra arkasında durdum ve iki omuzu arasında zifâf çadırının koca düğmeleri gibi hâtem-i nübüvveti gördüm.

145- Hadîs-i Şerîf

عنْ بنِ عُمَرَ(1) رضى الله عنهما قَالَ: «كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَتَوَضَّئُونَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا.»

1) Bir rivâyette (عن عبدالله بن عمر).

145- Tercüme

(Abdullah) bin Ömer radıyallâhu anhümânın: "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zamanında (âyet-i hicâb nâzil olmadan) erkeklerle kadınlar birlikte (bir kab içinden) abdest alırlardı" dediği rivâyet olunuyor.

[85]

146- Hadîs-i Şerîf

عنْ جَابِرٍ رضى الله عنه قَالَ جَاءَ رَجُلٌ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (1) يَعُودُنِي، وَأَنَا مَرِيضٌ لاَ أَعْقِلُ، فَتَوَضَّأَ وَصَبَّ عَلَيَّ مِنْ وَضُوئِهِ، فَعَقَلْتُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ لِمَنِ المِيرَاثُ؟ إِنَّمَا يَرِثُنِي كَلاَلَةٌ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الفَرَائِضِ.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم) olup *Tecrîd*'in matbû' nüshasındaki (رجل الى) ilâvesi sehv-i nâsih eseridir.

146- Tercüme

Câbir (bin Abdullah) radıyallâhu anhun şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem beni iyâdete geldi. Hasta idim. Aklım başımda değildi. Abdest alıp üzerime abdest suyundan döktü. Gözümü açdım, yâ Resûlallâh! Mîrâsı(m) kime kalacak? Benim vârislerim kelâle (yani usûl ve fürû'umdan olmayan kimseler)dir." dedim. Bunun üzerine ferâiz âyeti nâzil oldu.

147- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ: حَضَرَتِ الصَّلاَةُ، فَقَامَ مَنْ كَانَ قَرِيبا من المَسْجِدِ وَبَقِيَ قَوْمٌ. فَأُتِيَ النبى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِخْضَبٍ مِنْ حِجَارَةٍ فِيهِ مَاءٌ، فَصَغُرَ المِخْضَبُ أَنْ يَبْسُطَ فِيهِ كَفَّهُ، فَتَوَضَّأَ القَوْمُ كُلُّهُمْ. قيل كَمْ كُنْتُمْ؟ قَالَ: ثَمَانِينَ وَزِيَادَةً.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (فقام من كان قريب الدار الى اهله). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم).

147- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radıyallâhu anhun şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir defa) namaz vakti girdi. (Evi) mescide yakın olanlar (abdest almaya) gittiler. Bir takım halk da kaldı. Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve selleme içinde su bulunan bir taş tekne getirdiler. Tekne ise içinde (geniş geniş) avuç açılamayacak kadar küçük idi. Oradakilerin hepsi o (teknenin suyu)ndan abdest aldılar. –(Râvî Enes bin Mâlik radıyallâhu anhdan): "Kaç kişi idiniz" diye sormuş "seksen, belki de daha ziyâde idik" demiş.

Ahmed Naim

VÜCÛB-I İNTİBÂH

Nusûs-ı kātıa ile müberhen hakāik cümlesinden olduğu üzere muhâfaza-i milliyyet ve te'mîn-i mes'ûdiyet için kemâl-i ciddiyyetle tevsî'-i dâire-i fikir, mesâlih-i dîn ve dünyanın hiç birini fevt etmeyerek husûsâtın kâffesinde akıl ve hikmet muktezâsına göre i'mâl-i kârgâh-ı tedbîr en büyük vezâif-i esâsiyye-i diniyyemizdendir.

Hem de [1](لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُون ـ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَة) misillü avâkıb-ı umûr ve ahvâli tefekküre dâ'î ve mürşid olan âyât-ı furkāniyyede dünya lafzı âhirete takdîm olunagelmiştir. Zira âlem-i dünyanın vücûden ve tab'an dâr-ı ukbâya sebk ü tekaddümünden başka kābil-i iştibâh olmayan kazâyâ-yı bedîhiyyeden olduğu vechile umûr-ı dünya iktisâb-ı intizâm etmedikçe a'dâ ve muhâlifîne karşı durabilecek derecede i'dâd-ı kuvvet olunmadıkça ne din elimizde kalır, ne âhiret kazanılır. Bilakis muhâlefet-i evâmir hasebiyle âsî olacağımızdan ukūbet-i ilâhiyyeye de kesb-i istihkāk etmiş oluruz.

Kur'ân-ı Kerîm ile ehâdîs-i şerîfenin hâvî olduğu bütün evâmir-i ilâhiyye, ibâdâta dâir tekâlîf gibi muâmelât-ı dünyeviyyeye âid irşâdât-ı Rabbâniyye dahi ahkâm-ı dîniyyemizde dâhil ve muktezâ-yı İslâmiyyet bulunduğu vâreste-i îzâhdır.

Maatteessüf a'sâr-ı ahîrede evâmir-i celîle-i sübhâniyye, irşâdât-ı hayât-bahşâ-yı İslâmiyyeye riâyet ve imtisâl karîn-i ihlâl ve zevâl olmasından dolayı efrâd-ı müslimîn menâhî ve melâhîye boğularak üzerlerine kâbûs-ı atâlet ve meskenet çökmüş, nüfûz ve satvetimiz mahv olup gitmiştir.

Ciddiyet-i tâmme ile bezl-i mesâî eden milel-i sâire meydana getirdikleri keşfiyât ve ihtirâât-ı azîme sâyesinde terakkīyât-ı hârikaya mazhar oldular, ihrâz ettikleri servet ve kuvvetleri te'sîrât-ı müdhişesiyle bütün cihâna istîlâ eylediler. Bizim bu hâl-i gaflet ve lâ-kaydîmiz devâm edecek olursa dünyanın her tarafında bulunan ahâlî-i âtıla-i İslâmiyye gibi daima ecnebi nüfûz ve tahakkümü altında esîr olup kalacağız. Bil-cümle hazâin-i tabîiyye ve menâfi'-i milliyyemizi ağyâra kaptıracağız. [2](وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً) mısdâk-ı âlî-since hayır ve şerre dâir ortada binlerce misâller, bî-nihâye ibretler mevcûd olduğu halde biz niçin gözlerimizi açmıyoruz, dâire-i intibâha girmek istemiyoruz.

İçimizde bit-tesâdüf nâil-i servet olanlar hüsn-i isti'mâle muvaffak olamıyorlar, kimisi imsâk ve iddihâr ile ifnâ-yı hayât ediyorlar da milel-i sâirenin ibrâz ettikleri fedâkârlıkların binde birini ibrâz etmiyorlar. Bir haylisi de gāyet sefîhâne sûrette âdetâ ecnebi propagandaları uğruna sarfiyâta inhimâkle izmihlâlimizi tesrî' ediyorlar. Avâkıb-ı ahvâli düşünmüyorlar.

Birçok efrâdımız ise gece gündüz iltizâm-ı atâletle pek ziyâde miskînâne, gāyet zelîlâne yaşıyorlar, bunlar bir takım telkīnât-ı fâsideye kapılarak bu hâl-i zillet ve sefâlete zühd ve tevekkül unvânını veriyorlar. Halbuki şer'-i pâk ve enverimizin senâ ettiği zühd ü kanâat ve tergīb eylediği tevekkül ve teslîmiyet hiçbir sûretle atâlet ve mezellet içinde yaşatmaya bâdî olacak **[86]** ma'nâlara mahmûl olamaz. Bu şaşkınlara telkīnâtta bulunan bî-vâyelerin zühd ve tevekkülün ma'nâ-yı sahîhini bildikleri yoktur.

(Bu cihetler ayrı ayrı makāleler ile *Sırâtımüstakīm*'de îzâh ve tenvîr olunmuştur.)

Muktezâ-yı İslâmiyyet bezl-i mesâ'î ve istihzâr-ı esbâb-ı miknet ve bu sâyede muhâfaza-i şeref ü haysiyetten ibâret olduğu –bâlâda işâret olunan– âyât ve ehâdîsden vâzıhan anlaşılmaktadır.

İktizâ-yı âlîsi ihrâz-ı şeref ve saâdetten ibâret bulunan dîn-i mukaddes ve âlî müntesibânının dereke-i süflâ-yı mezellete inhitâtlarını tervîc etmesi ma'kūl olur mu?

Telkīnât-ı mezbûrenin mürevvici olan câhiller alel-amyâ nâsı dünyadan tenfîre sâ'î oldukları gibi mebnâ-yı saâdet ve terakkī olan bil-cümle fünûn-ı hâzıra aleyhindeki saçma sözleriyle de efrâd-ı milleti iğfâlden hâlî olmuyorlar. Yanlış muhâkemâta kapılan bir hayli müntesibîn-i ulûm dahi mesâlih-i umûmiyyenin kesb-i intizâmına, selâmet ve saâdet-i dîn ü dünya istihsâline medâr-ı a'zam olan fünûn-ı tabîiyye ve ulûm-ı akliyye ile iştigāli ulûm-ı şer'iyyede ihrâz-ı rüsûha mâni' tutarlar, hatta içlerinde iştigāl-i mezbûru akāid-i İslâmiyyeyi ifsâda bâdî âdetâ dinden hurûc ve mübâadete dâî addedenler de bulunur. Bu zan ve iddiâda bulunan kesân âlem-i İslâmiyet'e karşı kullanmak üzere husemâmızın ellerine bir silâh-ı mukāvemet vermiş, İslâmiyet'in mâni'-i terakkī ve temeddün olmasına dâir onların öteden beri dillerine doladıkları da'vâ-yı bâtılayı isbât edebilmeleri için yol açmış oluyorlar.*

---

[1] İki ibare bir âyet gibi yazılmıştır. İbarenin birinci kısmı Bakara Sûresi 219 ve 266. âyetlerde, ikinci kısmı ise Bakara Sûresi 217 ve muhtelif âyetlerde geçmektedir.

[2] Enbiyâ, 21/35.

* Çünkü muhâlifler bu zann-ı fâsidi esas ittihâz ederek diyebilirler ki ulûm-ı diniyyeye hasr-ı evkāt eden bir şahıs inhilâl-i akīde ve fesâd-ı dîn korkusuyla mesâlih-i dünyayı düşünmek ve onun mebnâ-yı intizâmı olan ulûm ve fünûn ile iştigāl etmekten tebâude mecbûr oluyorsa İslâm ile ulûm beyninde mübâyenet vücûduna bundan büyük hüccet ve bürhân olamaz.

Dîn-i mübîn-i İslâm hakkında böyle bir zann ü zehâb hadd-i zâtında kitâb-ı mukaddesimiz olan Furkān-ı hakîme muârız olacağı gibi bu vâdîye sapmış olanlar, eslâf-ı kirâm-ı dînimizin ittihâz etmiş oldukları meslek-i memdûhdan da teâmî eylemiş oluyorlar.

Ahvâl-i âleme vâkıf olan erbâb-ı basîret bilirler ki evâilde ahâlî-i İslâmiyye temeddün ve umrâna âid her husûsda milel ve akvâm-ı sâireye tekaddüm ve tefevvuk ederlerdi. Asr-ı Saâdet'te bile yalnız duâ ile iktifâ olunmayıp esbâb-ı terakkī ve tekâmül taharrî olunurdu. Ulûm ve sanâi'ın kâffesine ihtimâm-ı tâm sâyesinde dîn-i İslâmın ulviyeti, hükûmât-ı sâireye karşı nüfûz ve satveti muhâfaza ve i'lâ edilmekte idi. Eslâf-ı kirâmımız îcâbât-ı asriyyeye göre umrân ve intizâmın, tefevvuk ve i'tilânın mütevakkıf bulunduğu esbâbın istihzârında zerre kadar eser-i tesâmüh göstermiş değillerdir. Belki taharrî-i esbâb-ı selâmet ve tehlikeli şeylere ilkā-yı nefsde mücânebet vücûbuna dâll olan âyât ve ehâdîs muktezâsınca hareket ederek bu farîzayı ferâiz-i sâireden aslâ ayırmamış, husûsât-ı mühimmenin hiç birinde a'dâ-yı dînden istiâneye mecbûr olmamışlardır.

Çeşm-i iftihâr ve ibtihâc ile hâlâ görmekte bulunduğumuz meâsir-i âliyye, bî-nihâye mebânî-i sâmiyye bu da'vâmızın en parlak şâhidleridir.

Efrâd-ı müslimînin her zamana göre muhtaç bulundukları maîşet-i tayyibenin refâh ve intizâm üzere imrâr-ı hayât ile beraber muhâfaza-i vakar ve şevketin te'mînine bâis ve servet-i milliyyenin diyâr-ı ecnebiyeye intikāline hâil olacak bütün ulûm ve sanâi'in teallüm ve tahsîli fürûz-ı kifâye cümlesinden olmasında tereddüd kadar büyük cehâlet olamaz. Ulûm-ı şer'iyyeden nasîbedâr olan her âkıl bu hakīkati i'tirâfa mecbûrdur.

Binâen alâ zâlik bu vazîfe-i dîniyyeyi îfâda bütün efrâd-ı millet tehâvün ve tekâsül edip de içlerinde izâle-i ihtiyâca kifâyet derecesinde bezl-i mesâî edenler bulunmadığı takdîrde cümlesi birden muhâlefet-i şer'le âsî olurlar, nusret ve himâye-i Sübhâniyyeden mahrûm kalırlar.

Muhâfaza-i şân ü şevkete bâis olacak sanâ'i-i âliyyenin en mühimlerinden biri de sınâ'at-i askeriyye olup bunda ihrâz-ı meleke ve mahâret ise pek çok ulûm ve fünûn tahsîli ile beraber hayli müddet idmân ve mümârese sâyesinde kābil olabilir.

Bu meslek-i celîli ihyâya sa'yle farîza-i cihâdı îfâya müteheyyî bulunan fedâkâr kardeşlerimiz milletimizin en azîz ve muhterem erkânı oldukları vâreste-i iştibâhdır.

Ve mina'llahi't-tevfîk.

Manastırlı İsmail Hakkı

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

–mâba'd–

Dinde haddi tecâvüz eden erbâb-ı ifrât ile pek geride kalan ashâb-ı tefrîti gerek dünyada, gerek ukbâda vahîm âkıbetlerle tehdîd eden, usûl-i i'tidâli en doğru bir mikyâs ile ölçen, kavânîn-i fâzılayı en metîn bir esas üzerine te'sîs eden âyât-ı ilâhiyye nâzil oldu.

Müslümanlık rûhun temâyülâtına hakāyık-ı eşyâyı tanır bir nazar-ı hakîm ile baktığı için o temâyüllerden hiç birinin mahvı lüzûmuna kāil olmadı. Belki tabîb hastaya nasıl bakarsa o da o temâyülâtı derece-i i'tidâle sevketmek sûretiyle tedâvî etti; i'tidâlden sapıp ifrâta yahud tefrîte düşmek, insanı girîve-i helâke sevkedeceğini gösterdi.

Âyât-ı kerîme şu hakīkati bildirdi ki Cenâb-ı Hakk'ın bizi ketm-i ademden cihân-ı vücûda getirmesi ihsâsât-ı rûhiyyemizi öldürecek, onları kemâl-i insânî dâiresinden hâric bırakacak bir takım ağır ibâdetlerle ta'zîb etmek için değildir; belki Fâtır-ı Hakîm bizi yaratmış, hikmet-i hakīkiyye muktezâsınca hareket ettiğimiz sûrette vâsıl olabileceğimiz gāye-i bülend-i terakkīye yetişebilmemiz için bize şu hissetmekte **[87]** olduğumuz temâyülâtı vermiştir. Sonra bize emretmiş olduğu cismânî, vicdânî bütün ibâdetlerden ancak bu netîce maksûd olduğunu göstermiştir. Cenâb-ı Hak [1](مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) buyuruyor.

Dinde gulüvv, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara teklîf ettiği şeylerden olmadığını, bilakis Zât-ı Bârî'nin insanlara mâlâyutâk tekâlîfde bulunmaktan münezzeh olduğunu İslâm sarâhaten bildiriyor. [2](لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا). Hatta târihde görmüş olduğumuz bir çok akvâm-ı sâlifeyi mahveden gulüvvün dinden olmayıp sırf kendi sanîaları oldukların söylüyor. Cenâb-ı Peygamber [3](إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّهُ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ) "Dinde haddi tecâvüzden sakınınız, çünkü sizden evvelkiler ancak bu gulüv yüzünden mahv oldular" buyuruyor.

İbâdet yolunda vücûdunu bitirmek Hâlik-ı Zü'l-celâle karşı şiddet-i ihlâsa delâlet eder, zannında bulunmak sûretiyle bilmeyerek Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı ezeliyye-i kemâliyyesini tağyîr edenleri Müslümanlık nehyettikten mâadâ bu ibâdetlerin heder olacağını, fazla olarak gazab-ı ilâhîyi de celbedeceğini sarâhaten zikrediyor. Aleyhissalatü vesselâm Efendimiz [4](مَنْ لَمْ يَقْبَلْ رُخْصَةَ اللَّهِ، كَانَ عَلَيْهِ مِنَ ٱلذنبِ مِثْلُ جِبَالِ عَرَفَةَ) "Cenâb-ı Hakk'ın müsâadesini kabûl etmeyenler Arafa dağları kadar büyük vebâl altında kalırlar" buyuruyor. İslâm fânî, bâkī her iki saâdetin dînî, her iki hayatın kānûnudur. Müslümanlığın esaslarında ruhbanlık yoktur [5](مَنْ تَبَتَّلَ فَلَيْسَ مِنَّا) Kezâlik dağ başlarına çıkarak hayât-ı ictimâiyyeden rûgerdân olmak, sa'y ve ameli terk eylemek gibi şeyler İslâm ile kābil-i te'lîf değildir. Hayır hayır, bunların hepsi müslümanlığa münâfî olduğu gibi Hâlik-ı Zü'l-celâl'in gazabını mûcibdir. Adamın biri ibâdet için bir dağ başına çekilmiş. Sonra bunu huzûr-ı Peygamberîye getirmişler. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz "Sakın ne sen ne de içinizden başka biri böyle şey yapmayınız. Sizin mevâtın-ı İslâm'dan birinde bir saat sabr u sebâtınız yalnız başına kırk sene ibâdet etmesinden daha hayırlıdır." buyurmuşlar.

---

[1] Mâide, 5/6.
[2] Bakara, 2/286.
[3] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Menâsik, 63.
[4] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 5392.
[5] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12290.

İşte ervâhın ihtiyârı üzerinde tasarruf ederek onu gerek hayât-ı fâniyyede, gerek hayât-ı bâkıyyede naîm ve saâdete sevkeden i'tidâl-i dînîye Müslümanlık'da bu kadar yüksek bir mevki' verilmiştir. Bununla beraber İslâm, rûhun temâyülâtı, metâlibi karşısında da aynı i'tidâlden ayrılmaz. Zaten Müslümanlığın hiç bir hissin, hiç bir meylin mahvı lüzûmunu âmir olmayıp, ancak bütün hayatın, bütün temâyülâtın mu'tedil olmasına, ifrâttan, tefrîtten masûn kalmasına çalıştığını yukarıda söylemiştik.

Meselâ cömertliği ele alalım. Şu haslet-i memdûhâ bile ancak i'tidâle riâyet edilmek şartıyla nazar-ı İslâm'da fazîlet addolunabilir, yoksa mes'ûliyeti mûcib bir kabahattir. [1] (وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيْرًا. اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْا اِخْوَانَ الشَّيَاطِيْنِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُوْرًا... وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوْلَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا مَحْسُوْرًا)

Sonra tevâzu' hakkında ne dersiniz? Sâhibini evc-i mecd ü şerefe çıkaran bu seciye İslâm'ın teşvîk ettiği en büyük secâyâdandır. Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz (لَوْ كَانَ الْمُتَوَاضِعُ فى قاع بئرٍ لبعث اللهُ اليْهِ رِيحًا تَرفعه) "Mütevâzı' bir kuyuda olsa bile Cenâb-ı Hak bir rûzgâr göndererek onu yukarıya çıkarır" buyuruyor. Lakin Hz. Peygamber tevâzu'-un da bizi zillete, muhakkariyete düşürecek derece-i ifrâtından tahzîr etmekte geri kalmıyor; hatta tevâzu' göstermeye şâyân olan adamlar ile bilâkis kendilerine karşı vakūr davranmak îcâb edenleri ayırarak böylelerine kālen olduğu gibi hâlen de bir ders-i edeb vermek lâzım geleceğini ihtâr buyuruyor:

(ومن لا يوجب لك لاتوجب له ولا كرامة)، (لا تصاحب من لا يرى لك من الفضل مثل ما ترى له)، (إذا رأيتم المتواضعين من أمتي فتواضعوا لهم وإذا رأيتم المتكبرين فتكبروا عليهم)[2]، (الكبر على اهل الكبر صدقة)[3]

İşte müslümanlık bize bir tarafdan mekârim-i ahlâkın hem bu dünyadaki kadrini, hem hayât-ı bâkıyyedeki mertebemiz üzerine te'sîrini bildirdiği gibi diğer tarafdan da o mekârimin sâha-i hakīkiyyesini, hudûd-ı tabîiyyesini tamâmiyle ta'yîn etmiştir; tâ ki hadîs-i şerîfin ma'nâ-yı bülendi vechile insan ne yenecek kadar tatlı, ne atılacak kadar acı olmasın. Çünkü, bu türlüsü hayât-ı ictimâiyyeye münâfî olduğu gibi o hayatın terakkīsine de çok mâni' olur.

Allah aşkına söyleyiniz efrâdı ahlâk-ı fâzılada ifrâta düşerek dâire-i i'tidâlden dışarı çıkan bir millette eşhâs-ı rezîle ne yapmaz? Kezâlik her cinâyete afv ile her rezâlete müsâmaha ile mukābele gören erbâb-ı tuğyânın edebsizliği nerelere kadar varmaz? Netîce bu gibi müfsidlerin rezâilde alabildiğine ileri giderek bütün esbâb-ı emn ü âsâyişi ihlâl etmeleri; kezâlik ancak ağır, mûcib-i intibâh cezâlarla kābil olan te'dîbden mahrûmiyetleri olmaz mı? Aleyhissalâtü vesselam Efendimiz [4] (إِقَامَةُ حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ فى الارضِ خَيْرٌ مِنْ اَنْ تمطروا أَرْبَعِينَ يومًا) "Yeryüzünde hudûd-ı ilâhiyyeden bir haddi ikāme etmek, sizin için kırk gün yağmur yağmasından daha evlâdır." buyuruyor. Hayât-ı ictimâiyyenin öyle bir takım şuûnu, îcâbâtı vardır ki bir kısmının olsun şöyle sathî bir sûrette tedkīkine kitabımızın hacmi müsâid değildir. İşte o hayat her uzvun intibâh içinde bulunmasını, şedâidine karşı tahammül edecek bir celâdet, müşkilâtını halleyleyecek bir fetânetle mücehhez olmasını istilzâm eder. Daha doğrusu hayat o harb-i dâimîdir ki insan doğduğu günden tâ nefes-i vâpesînine kadar kurtulamaz, öyle bir harb ki onu insanın metâlib-i cismâniyye ve rûhâniyyesi i'lân eder. Hâcât-ı hayât ise kızıştırır durur. Öyle bir harb ki beşeriyet için mukadder olan kemâle varmak, hayât-ı bâkıyyede tayy-ı derecât etmek **[88]** isteyenler için elinden kurtuluş yoktur. Öyle bir harb ki insan kendi fıtratında meknûz olan esrârdan gāfil olmasın, hilkatindeki havârıktan bî-haber kalmasın da bu hakāyıka muttali' olmak için hasâis-ı meftûresini, secâyâ-yı mecbûlesini i'mâle mecbûr olsun diye Hâlik-ı Hakîm tarafından temâdî-i şiddetine müsâade olunmaktadır. [5] (وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ)

İşte size bir âile. Şîmdi o âilenin babası mekârim-i ahlâkta çocuklarından sâdır olan her kabâhati afvedecek derecede müfrit olursa o evde terbiye ne hâle gelir? Böyle bir âile içinde yetişenler, şüphe yoktur ki fenâlıklarına karşı duracak kuvâ-yı mâniaya alışmamış oldukları için tekâlîf-i hayât karşısında apışıp kalacaklardır. Tabiî böyle bir baba ile musâb olan âilenin hâli perîşânlıktan masûn olamaz; o baba da, nazar-ı şerîatte dâire-i i'tidâle çekilmesi îcâb eden bir mücrim olur. Şu hüküm, âile hakkında sahîh olduktan sonra cem'iyet hakkında tabiî daha sahîh, daha sarîhdir.

Müslümanlık insaniyeti, temâyülât-ı rûhiyyesinde tefrîte düşmek veyahud ifrâta çıkmak tehlikelerinden kurtardığı gibi insanlara öyle mu'tedil bir meslek resmetmiştir ki nizâm-ı hilkate, kavânîn-i hayâta tamamiyle o meslek mutâbıktır; rûha kemâl-i sulh ve intizâm ile maâric-i kemâle doğru irtikā feyzini verecek hürriyet-i hakīkıyyeyi o meslek bahşetmiştir. [6] (وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُوْنُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ عَلَيْكُمْ شَهِيْدًا)

Mehmed Âkif

Amerika Notlarım:

MORMONLUK NEDİR?

Amerika'da öyle tuhaf, garîb dinler vardır ki insan hayret eder… Bulgaristan'da, Macaristan'da, böyle memleketlerde ne kadar muhtelif fırka var ise Amerika'da da o kadar muhtelif din var desem câiz olur. Birisi kalkıyor, Hıristiyanlık'la beraber yeni bir din îcâd ediyor, geziyor, dolaşıyor, şümendüferlerde, vapurlarda, bahçelerde her yerde nutuklar îrâd ediyor, dinine birçok sâlik buluyor.

Tuhaf ki Amerika'da bu kadar muhtelif din cereyânları olduğu halde kısm-ı a'zam ahâlî Protestanlığın müdhiş bir

[1] İsrâ, 17/26-27, 29.
[2] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn,* Beyrut, c. 1, s. 9.
[3] Münâvi, *Feyzü'l-Kadir,* H. 1356, Mısır, c. 4, s. 277.
[4] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Hudûd, 3.
[5] Enbiyâ, 21/35.
[6] Bakara, 2/143.

fedâkârı gibi görünürler. Bâ-husûs kadınlar fevkalâde taassub ibrâz ederler. Amerika'da İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasında bir takım din ihtirâ'ına yeltenenler bile oldu. Geçen sene yine bu sahîfelerde Bahâîlere dâir verdiğim ma'lûmât bu sözümü isbât eder.

Amerika'nın garib bir dini de Mormonluk'dur. Mormonluk mîlâd-ı İsa'dan 600 sene evvel mevcûd bir din olduğunu iddiâ ediyorlar. Benî İsrâil'den Sadefya'nın bu dine dâir yazdığı bir eseri Amerika'da kalmış ve Amerika keşf edilince bulunmuş… İşte bu dinin sâlikleri böyle i'tikād ediyorlar.

Asıl bu dinin mûcidi Brigham Young isminde bir Amerikalıdır. Bu adam İncil'i tahrîf ederek istediği gibi yazmış ve hatta teaddüd-i zevcâtı kabûl eylemiştir. Mormonların teaddüd-i zevcâtı kabûl etmeleri sırf Mormonların adedini çoğaltmak fikrinden neş'et eylemiştir. Bazı Amerikalılar taaddüd-i zevcât münâsebetiyle Mormonları da İslâm zannetmişler ise de Mormonluk ile İslâmiyet'in tabiîdir ki kat'iyyen münâsebeti yoktur.

Mormonlar evvelâ Missouri Eyâleti'nde oturmaktalar iken mezâhib münâzaalarıyla 1838'de oradan ihrâc olunarak İllinois Cumhûriyeti'ne geçmişler ve orada dahi Protestanların tehâcümüne dayanamayarak birçok vücûd gāib eyledikten sonra Yeranevada dağları taraflarında kâin Utah şehrinde yerleşmişlerdir. Utah şehri evvelâ hiçbir vechile hâiz-i ehemmiyyet değil iken California zirâatinin terakkīsi ve altın ma'denlerinin keşfi üzerine kesb-i ehemmiyet eylemiş ve bilâhare Utah Eyâleti unvânını kazanmıştır.

Amerikalılar teaddüd-i zevcâtı şiddetle men' etmektedirler. Teaddüd-i zevcât terk edilmez ise bütün Utah Eyâleti ahâlîsini Amerika'dan tard edeceklerini Amerika Hükûmeti beyân eylemesi üzerine Mormonlar resmen taaddüd-i zevcâtı dinlerinden tayy ederler ise de, hakīkat-i halde bu ca'lî bir men'dir; el-ân gizli gizli birden ziyâde kadın ile izdivâc eylemektedirler, Mormon dininin mûcidi Brigham Young'un tam otuz beş zevcesi var idi, ki el-ân yüz elli kadar evlâd ve ahfâdı bulunmaktadır.

Mormonluk Amerika'nın her büyük şehrinde ve Avrupa'da ve Asya'da terakkī eylemiştir. Mormonların her yerde kiliseleri, ibâdethâneleri mevcûddur. Hele İngiltere'de ve Danimarka'da Mormonluk her yerden ziyâde ilerlemiştir. Mormonların memâlik-i Osmâniyyede hatta İstanbul'da bile vekîlleri bulunmaktadır. Her yere misyoner, mürşid gönderdikleri gibi memâlik-i Osmâniyyeye de gönderirler. Hatta Amerika'da bulunan dostlarımın te'mînâtına nazaran Mormonlar Haleb ve Ayntab cihetlerinde gezen bazı Mormon misyonerleri Suriyelilerle Ermeni vatandaşlarımızı para vererek, iş va'd ederek bil-iğfâl Mormonluğa sevk eder ve Utah Eyâleti'ne gönderirler imiş!.. Fakat Utah Eyâleti'ne gelince iş değişir, bu vatandaşlar Mormon oldukları halde Mormonlar va'dlerini icrâ etmezler, işsiz, güçsüz sokakda kalırlar imiş!....

Chicago-San Francisco hattı üzerinde Salt Lake şehrinde Mormonların gāyet cesîm bir kiliseleri mevcûddur. Mormonluk 1847 yahud 1830 târîhinde i'lân edilmiş ve 1853'de de bu büyük kilise inşâ edilmeye başlanmış ve 1893'de hitâm bulmuştur. Bu kilise Mormonların en büyük kilisesidir desek câiz olur. Kilise'nin şarktan garba 186,5 kadem uzunluğu olduğu gibi altı tane cesîm **[89]** kulesi mevcûddur. Kilise'nin hîn-i inşâsında masrafından hiç çekinilmemiş bütün tertîbâtına fevkalâde i'tinâ olunmuştur. İnşââtta en çok cesîm granit sütunları, levhaları isti'mâl edilmiştir. Kilisenin garbında "tabernacle" tesmiye edilen büyük bir dâiresi vardır ki tam yirmi kapısı vardır. Bunun derûnundaki züvvâra mahsûs sandalyeler on bin kişiliktir. Mormonlar burada ictimâ' ederek va'z u nasîhat ederler. Bu kilisenin masârıf-ı inşâiyyesi dört milyon dolar yani bir milyon lira-yı Osmânîdir.

Mormon kilisesine girmek câiz olamaz esâsen Mormonlar gerek Mormonları ve gerek yabancıları kiliseye dâhil olmaktan men' eylemiştir. Kiliseye girmek birçok şerâit, esâs ve kavânîne tâbi'dir. Kiliseyi seyr etmek isteyen züvvârı gezdirmeye tahsîs edilen zevât hâricden kiliseyi dolaştırır ve lâzım gelen ma'lûmâtı i'tâ eder. Yalnız yukarıda söylediğimiz "tabernacle" dâiresine girmek mümkündür. Esasen burası görülecek bir yerdir. Kiliseye muttasıl yerde Assamble Holl denilen mezheb rüesâ ve me'mûr ve kâtiblerine mahsûs muhteşem bir idâre dâiresi ve kalem odaları mevcûddur.

Mormonların ekserîsi Amerika'da doğmuş ve Amerika tebe'asıdırlar. Washington'da Amerika Meclis-i Meb'ûsânı'nda iki meb'ûsları vardır ki Mormon hukūkunu müdâfaa ederler. Her Mormon senevî kazandığının yüzde onunu kiliseye, cihet-i dîniyyeye terk eyler; kim bu parayı te'diye eylemez ve vazîfesini bilmez ise Mormon addedilmez.

Mormonlar pek zengindir. Bu zenginlikleri ile beraber gāyet çalışırlar ve Mormonluğun terakkīsi esbâbını düşünürler. Mormonlara âid büyük büyük oteller, gazinolar, akārât; gazeteler mevcûddur; bunların bütün hâsılâtı kilisenindir.

Kilise civarında birçok dükkân vardır ki Mormonlarındır; Mormonlar bütün alış verişlerini bu dükkândan yapar; âdetâ bir kooperatif şirket gibidir. Mormonların birçok ticârethânelerinden başka bir de muâmelesi vâsi' bankaları bulunmaktadır.

Rüesâ-yı rûhâniyyenin hayat ve efkârı garîbdir. El-ân merkezde bir halîfesi ile iki müsteşârı ve on iki dâne a'zâ-yı rûhânîsi olup, bunlar Mormonların en ileri gelenleridir. Bu hey'et kilise derûnuna girmeye her zaman me'zûndur. Bunlardan başka kimse kiliseye dâhil olamaz. Senede iki defa Nisan ve Teşrînievvel'de büyük ictimâ'lar vukū' bulur. Zenginlerin nikâhında bil-hâssa halîfe nikâhı akdetmek için mevki'-i rûhâniyyesini işgāl eder. Nikâh esnâsında zevc ve zevce kiliseye dâhil olabilir, kiliseye böyle dâhil olabilmek Mormonlarca büyük bir sevâb, büyük bir mes'eledir.

Hayatımda bana en büyük garîbeleri, hârikaları Amerika ihsâs eyledi. Bilmem, Avrupa'yı âsârıyla tanıdığımızdan mıdır, neden, Avrupa'da edilen seyâhatlar esnâsında garîbe, hârika ıtlâk olunacak bir şeye tesâdüf edemedim. Fakat orada… güneşin tulû'undan evvel her tarafı, her sokağı iş adamları ile dolduran, tahte'l-arz, fevka'l-arz ve rû-yi arzda bin türlü vesâit-i nakliyye ile işçiler, müteşebbis adamlar

nakl eden o memlekette ne gördümse hepsi bana hârika geldi. Fünûnu ne derece terakkī eylemişse sanâyie de aynı muvaffakıyetle tatbîk edilmiş; ulûm-ı iktisâdiyye ne büyük terakkīlere mazhar olmuşsa, bu ilim ile âmil olacak, memleketi terakkī ettirecek, fakr u zarûreti imhâ edecek o kadar da iş adamlarına mâlik olmuş.. Fünûn-ı zirâiyyenin terakkīsi nisbetinde çiftçiler de ilerlemiş. Geri kalmış, nazara âdî görünecek bir şey yok, bu kadar ulûm ve fünûn ve terakkıyât-ı fikriyye içinde işte Mormonluk gibi uydurma dinlerin de yer bulması ve ilerlemek isti'dâdına mâlik olması, söylediğim gibi hakīkaten garîbe denilmeye lâyık değil midir?...

Manastır, 23 Mart sene 1327

Edhem Nejad

ABDULLÂH-I AHISKAVÎ

(Ebû Muhammed Abdullâh Ziyâeddin Ahıskavî)

Müteahhirîn-i ulemâ-i Osmâniyyeden zû-fünûn, fâzıl bir zât-ı maârif-simât olup 1146 târîhinde Ahıska nevâhîsinden Uzgur Nâhiyesi'nin Orpala karyesinde mehd-ârâ-yı âlem-i şühûd olmuştur. Zamân-ı sabâvetinde ulemâdan bulunan pederiyle beraber Şam'a giderek bir müddet Sâlihiye'de ikāmet ve bu ikāmet esnâsında ulûm-ı ibtidâiyye tahsîline mübâderet eyleyip yine birlikte vatanına avdetle pederinden ma'a tecvîd *Kur'ân-ı Kerîm* ve ulûm-ı 'âliyye teallüm eyledi. Pederinin vefâtından sonra Kars'a giderek meşâhîr-i fudalâdan İsmail bin Muhammed Berküşâdî'den ilm-i usûl-i fıkıh ve ilm-i hadîs kırâetle muallimi tarafından "Ziyâeddîn" lakabını alarak icâzet aldı. Biraz sonra Erzurum'a rihlet ve ulemâ-i belde ile musâhabet eyleyip Diyarbekir'e azîmetle fuhûl-i ulemâdan Küçük Ahmed-zâde Ebubekir Efendi'den *Sahîh-i Buhârî* ve *Muhtasar-ı İbni Hâcib* ve Buzcu-zâde Ömer Efendi'den ilm-i tefsîr ve arûz ile fünûn-ı riyâziyyeden hesâb, hendese, haykat (usul-i irtifâ) okuyarak bundan ahzı icâzete muvaffak oldu.

Ba'dehû üstâdı Ömer Efendi'nin fudalâ-yı Mısır'dan Şeyh Abdüsselâm-ı Erzincânî'ye hitâben yazılan mektûbunu hâmilen Mısır'a giderek fâzıl-ı müşârun-ileyhden *Buhârî,* usûl-i hadîs, *Dürerü'l-Ahkâm*, ilm-i kırâet ve sâire okuyarak usûlü dâiresinde tekmîl-i nüsah eyledi ve 1175 târîhinde İstanbul'a gelerek bir tarafdan neşr-i ulûma, bir tarafdan da te'lîf-i âsâra başladı.

Bir aralık Edirne tarîkıyla Bosna kıt'asına seyâhatle iki sene devam **[90]** eden bu seyâhati esnâsında ve 1181 târîhinde ekber-i müellefâtı olup tafsîli âtîde münderic *Revâmîzü'l-A'yân*'ı te'lîfe mübâşeret etti. Ba'de's-seyâha İstanbul'a avdet ve farîza-i hacc-ı şerîfi îfâ maksadıyla Şam, Kudüs tarîkıyla Haremeyn-i Şerîfeyn'i ziyâretten sonra İstanbul'a muâvedetle sâkin olduğu Ayasofya Medresesi'nde ve 1191 târîhinde mârru'l-beyân *Revâmîzü'l-A'yân*'ı ikmâle muvaffak oldu. Ve 1128 târîhinde hatm-i enfâs-ı hayât ederek Üsküdar'da Karacaahmed Mezâristânı'nın Söğüdlüçeşme denilen cihetinde vedîa-i hâk-i fenâ kılındı:

Âsâr-ı tahrîrâneleri:

1) *Revâmîzü'l-A'yân fî Beyâni Mezâmîri'l-Uhûd ve'l-Ezmân,* 5 cild

2) *Levâmi'u'n-Nûr* (Muhtasaru'l-kütübi's-sitte bi-hazfi'l-mükerrerât), 4 cild

3) *Hâşiye ale'd-Dürer*

4) *Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve Merzâti'ş-Şerîati'l-Ahmediyye*

5) *Câmi'u'l-Füsûl fî İlmeyi'l-Fürû' ve'l-Usûl*

6) *Mebâhicü'l-İhvân ve Menâhicü Kavânîni'l-Mîzân* (*Şerh-i İsagoci*)

7) *Mensek-i Latîf*

8) *Risâle fî Hakkı'l-Müsâfir*

9) *Risâle fi't-Tıbb ve'l-Kıyâfe*

10) *Rumûzü'l-Hakāyık ve Künûzü'd-Dekāyık fi't-Tıbb*

11) *Bedî'u'n-Nizâm fi'l-Coğrafya*

12) *Muhtasaru Revâmîzi'l-A'yân*

* * *

Revâmîzü'l-A'yân Hakkında Tafsîlât

Arabiyyü'l-ibâre, beş cild-i kebîr üzere müretteb olan bu eser-i cesîmin müellif yazısıyla muharrer iki takımından biri Galata Mevlevîhânesi Kütübhanesi'nde, diğeri Yerebatan Mahallesi'ndeki Esad Efendi Kütübhânesi'nde mevcûd olup cild i'tibârıyla hâvî olduğu mündericâtının hülâsa-i fihristi ber-vech-i âtîdir:

Cild 1: Menâkıbü'l-ilm ve fezâilü ehlihî ve tefâsîlü fünûnihî ve zükire'l-melâiketü ve'l-cinnü ve'ş-şeyâtînü ve esnâfühüm ve beyânü hakīkati'l-insân ve tafsîlü'l-eflâk ve mâ fîhâ ve tafsîlü'l-anâsır ve'l-arz ve mâ fîhâ mine'l-bihâr ve'l-ekālîm ve mâ fîhâ.

Cild 2: Siyer-i Muhammed (sav) ve menâkıbu ashâbihî.

Cild 3: Menâkıbü kibârı tâbi'în ve e'imme-i muhdesîn ve menâkıbü İmâm-ı A'zam ve tabakāt-ı ashâbihî.

Cild 4: Menâkibü İmâm-ı Mâlik ve tabakātü ashâbi'l-Mâlikiyyeti ve menâkıbü İmâm-ı Şâfi'î ve tabakātü ashâbihî ve menâkıbü İmâm-ı Ahmed bin Hanbel ve tabakāti ashâbihî.

Cild 5: Tabakātü'l-mülûki'l-câhiliyyeti ve'l-mülûki'l-İslâmiyye ve'l-hükemâ' ve'ş-şu'ârâ ve beyânü mileli'n-nâs ve encâlihim.

Ebvâb ve füsûl i'tibârıyla yedi bâb üzere müretteb olan birinci cild mündericâtının fihristi:

Birinci Bâb

Mebâhis-i ilme dâir olup üç fasıldır:

Birinci fasıl: Menâkıbü'l-ilm ve fezâilü ehlihî

İkinci fasıl: Keşfü'l-ilm ve beyânü mâhiyetihî ve taksîmihî

Üçüncü fasıl: Esmâü'l-ulûm ve'l-fünûn

İkinci Bâb

Ulül-ilm ve zevi'l-ukūle dâir olup iki fasıldır:

Birinci fasıl: Mebâhisü'l-melâiketi ve beyânü esnâfihim

İkinci fasıl: Mebâhisü'l-cin ve'ş-şeyâtîn

Üçüncü Bâb

Mebâhis-i insâna dâir olup üç fasıldır:
Birinci fasıl: Mebâhisü'n-nefsi'n-nâtıkati ve kuve'l-insâniyye
İkinci fasıl: Mebâhisü bedeni'l-insân ve beyânü keyfiyet-i terkîbihî ve acâyibihî
Üçüncü fasıl: Mebâhisü esnâfi'l-insân ve beyânü teferrukıhim fi'l-aktâri'l-arz

Dördüncü Bâb

Felekiyyât ile tabakātü'l-eflâk ve anâsıra dâir olup dört fasıldır:
Birinci fasıl: Beyânü feleki'l-eflâk ve'l-arş ve'l-kürsî
İkinci fasıl: Beyânü fekki'l-kevâkibi's-sevâbit ve'l-burûci'l-isnâ aşere ve menâzili'l-kamer
Üçüncü fasıl: el-Kevâkibü's-seb'atü's-seyyâre
Dördüncü fasıl: Mebâhisü'z-zamân ve hareketü'l-eflâk

Beşinci Bâb

Unsuriyyât ile kürâtü'l-anâsıra dâir olup dört fasıldır:
Birinci fasıl: Küretü'n-nâr ve ahvâlühâ
İkinci fasıl: Küretü'l-hevâ'
Üçüncü fasıl: Küretü'l-mâ'
Dördüncü fasıl: Küretü'l-arz

Altıncı Bâb

Ekālîm-i hakīkat ve arziyyeye dâir olup iki fasıldır:
Birinci fasıl: Hatt-ı istivâ'.
İkinci fasıl: Ekālîm-i seb'a.

Yedinci Bâb

Mürekkebât-ı unsuriyyeye dâir olup üç fasıldır:
Birinci fasıl: Ma'deniyât ve keyfiyyetü tekevvünâtihim
İkinci fasıl: Nebâtât
Üçüncü fasıl: Hayvânât

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

* * *

[91] VATİKAN KÜTÜBHÂNESİ'NDEKİ ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

Dünyanın zengin kütübhânelerinden olan Vatikan'da mahfûz âsâr-ı İslâmiyyeyi tetebbu' ederek mütâlaa-i dâ'iyânem olan kitabların fihristini neşr ile âlem-i insâniyyeti haberdâr etmek ehass-ı âmâlim olduğu cihetle bu bâbda muhterem *Sırâtımüstakīm* mecelle-i ilmiyyesini matlûba muvâfık buldum. Mezkûr kütübhânede yalnız şarka âid kırk beş bin el yazılı âsârdan dâ'îlerinin ihbâr edeceği denizden bir katre ise de yine bir hizmet olacağı cihetle peyderpey irsâlini taahhüd ettim. Kütübhâne-i mezkûra nasıl girildiğini evvelâ haber vereyim: Mütâlaa ve istinsâh için Vatikan Kütübhânesi'ne mürâcaat edenler haşmetlü Papa cenâblarına bir arzuhâl ile müsâade istihsâl edildikten sonra kütübhâne müdîri orada hâfız-ı kütüblere mürâcaat eden efendiye irâe ve lâzım gelen teshîlâtı yapılmasını tavsiye eder, ba'dehû Arabca, Türkçe, Fârisîce fihristlerin mahallini de irâe eder. Bu defa defter-i mahsûsa ismi, künyesi, me'mûriyeti, sokağı, milleti yazılır. Ba'dehû yevmî deftere mütâlaa edecek zât Latince yahud İtalyanca Vatikan Kütübhânesi'nin Türkçe falan numarayı isterim diye yazar. Sene, ay, gün vaz' eder imzâsını da yazar fakat bu iki yere yazılır: Birisi defterin aslına diğeri ise oradan koparılır. Hâfız-ı kütüb onun ile mütâlaahâneden başka kitabların hâvî olduğu salondan matlûb kitabı getirir çıkılacağı vakit ayrıca bir parça kâğıda müdîrin imzâsı vaz' edilip diğer salonda palto, şemsiye, bastona nezâret eden kapıcıya mezkûr kâğıd verilir. İşte böyle sıkı bir nizâm altında yüzlerce mütâliîn hiç gürültüsüz kimi yazar kimi salonda kitabın fotoğrafını çıkarır, kimi cildin nefâsetini taklîd eder. Kurûn-ı evvelînden kalan iki bin senelik Roma, Yunan âsârı kitablar, eski Arab kitabları, hülâsa herkes müteaddid lisânda her türlü kitab mütâlaa etmektedir.

Roma:
Sefâret-i Seniyyesi İmamı
Hâşim

17 numara – Mevlid-i şerîf eski yazılı târîh kitâbetini şu beyit ile ifâde eder.

Hem sekiz yüz doksan altıda âyar
Cem' edip târîhini ettik ihtiyâr

18- Bu da Türkçe mızraklı ilmihâl tarzında îmân ve İslâm'dan abdest ve gusülden bahs eder. Kutbeddîn nâmında bir zât tarafından yazılmış târîhi nâ-ma'lûm.

19- Fıkıhdan *Gunyetü'l-Fukahâ'* isminde bir kitabdır. Türkçe.

20- Ta'lîk yazılı tasavvufa dâir müellifi ve târîhi nâ-ma'lûm.

21- Fıkıhdan büyük bir kitabdır. Mes'ele mes'ele bahs eder. 1081 târîh-i hicrîde yazılmıştır.

22- *Vikāye* nâm fıkıhdan bir kitabdır. Arabcasıyla Türkçesi beraberdir.

23- *Tâcü't-Tevârîh*. Gāyet açık yazılı sülüs. Devlet-i Osmâniyye keyfiyyet-i tulû'undan ve ekâbir-i ulemânın terceme-i hâlinden ale'l-husûs İstanbul'un fethinden mufassal bahseder. Dokuz yüz târîhine kadar başlıca vukūât-ı Devlet-i Aliyye'yi beyân eder.

24- Bu da *Tâcü't-Tevârîh*'in cild-i sânîsi bu cild[d]e Sultan Cem'den bahseder.

25- *Nefehâtü'l-Üns* tercemesi li-Mevlânâ Molla Câmi bunda Mansûru'l-Hallâc'ın keyfiyyet-i şehâdeti mufassalan mündericdir. Gāyet güzel sülüs hattıyla dokuz yüz yirmi yedi târîhinde yazılmıştır.

26- *Seyyid Battal Hikâyesi*. Târîhi nâ-ma'lûm.

27- *Kitâb-ı Tevârîh-i Âl-i Osmân* nâmında muhtasarca bir târîhdir. Dokuz yüz yetmiş üç senesine kadar başlıca vukūâtı, ulemâ ve meşâyihin terceme-i hâllerini beyân eder.

28- *Süleymannâme* Yıldırım Bâyezîd nâmına yazılmış Hazret-i Süleyman aleyhisselâmın muhârebesinden ve sâir kurûn-ı evvelînden bahseder.

Sırâtımüstakīm – Gönderilen müsveddeler 17'inciden başlıyor. Mektûbda da bir îzâhât yok, bit-tabi' sebebi anlaşılamamış, aynıyla derc olunmuştur.

Dârulhilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

PEKİN'DEKİ DİN KARDEŞLERİMİZİN FAHR-İ KÂİNÂTA KARŞI TA'ZÎM VE TEBCÎLLERİ

Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin mevlid-i nübüvvet-penâhîleri olan şehr-i mübârek-i Rebîülevvel'in dördüncü gününden i'tibâren vücûh ve tüccârân-ı mu'tebere ve orta esnâflar tâ şeytân arabaları çeken fukarâya varıncaya kadar alâ ihtilâfi tabakātihim, mevlid yaparlar.

Rebîülevvel'in dördüncü günü vücûh ve a'yânın cem' etmiş oldukları para ile bir iki öküz ile birkaç koyun câmi'e getirirler. Ahund bu hayvanları birer birer alâ bereketi'llâh zebh eder, sonra kassâblara havâle eder, onlar da o hayvanları kendilerine mahsûs evzâ' ve etvâr ile salavât-ı şerîfe tilâvet ederek derilerini yüzerler, sonra en san'atkâr aşçılara havâle ederler, onlar da geceden işe mübâşeret eylerler, beşinci günün dahve-i kübrâ zamanına doğru vücûh ve a'yân, ulemâ ve talebe câmi'e gelmeye başlarlar, cümlesi câmi'-i şerîfe dâhil olurlar, ulemâ hep bir saf teşkîl eder, talebeler de ayrıca bir safda otururlar, ve mevlid-i şerîf için para verenler de ulemânın karşısında otururlar; her ulemâya ve talebelere verilecek hediyeleri de bir zarfa koyarak o cem'iyetin en emînleri olan üç zâta tevdî' ederler, sonra ulemâdan birisi sûre-i Fâtiha ile Sûre-i Bakara'yı [1](مُفْلِحُونْ)'a kadar okur, ba'dehû her biri birer cüz' *Kur'ân*-ı azîm tilâvet eder. Bunun üzerine sadakadan her bir âlimin hissesine düşen parayı teslîm ederler, câmi'den çıkarlar. Dışarıda sofralar hazırdır. Yemeğe başlamazdan evvel [2](اَلَمْ تَرَ كَيْفَ) **[92]** Sûresi'nden bed' ile Sûre-i Bakara'dan (مُفْلِحُونْ)'a kadar okuyarak hatm ederler ve sadâsız bir duâ ile duâ ederler. Artık yemek zamanı bundan sonra hulûl eder; bakarsınız ki her birisinin ağzında bir çanak sağ elinde de iki çubuk. Bu iki çubuk kaşık ve çatal vazîfelerini îfâ eder.

İkinci ihtifâl ise tüccâr-ı mu'teberenindir. Bunların da'vetleri, merâsim ve âdetleri evvelki gibidir. Üçüncü da'vet hayvânât tüccârlarının, dördüncüsü kasabların, beşincisi aşçıların, altıncısı da ufak tefek satıcıların cem'iyetidir, en sonraki de şeytan arabacıların cem'iyetiyle hitâm bulur, her da'vette yemeklerin hitâmından yani zuhrdan sonra erkek, kadın birçok fukarâlar alâ merâtibihim gerek müslümanların ricâl ve nisâ hatta vesenîlerden de bir hayli fakīrler câmi'in havlusuna dolar, yemekler taksîm olunur tâ akşama doğru sadaka dağılır, avdet ederler.

Buraya kadar efhar-ı mahlûkāt efendimizin vilâdet-i risâlet-penâhîlerine dâirdir, geçen sene mektepte bir Mevlid-i Berzencî okumuşlar idi; bu sene zannetmem okusunlar, zirâ hudûsû diyorlar. Ulemânın işine gelir ise ahâlîyi iknâ' ederler, her âdet gāyet kadîm olmak ile beraber menfaatleri mevcûd olmalı ki teşvîk cihetine gidilsin.

Bundan bir ay sonra seyyidetü'n-nisâ ve tâcü'l-muhadderât Seyyidetü Fâtıma radıyallâhu teâlâ anhânın vefâtları için kadınlar tarafından para toplanır, büyük bir yer tedârük olunur, hep nisvân tâifesi orada tecemmu' ederler, ulemâdan birisi da'vet olunur, Seyyidetü'n-nisâ Hazret-i Fâtıma'nın vefâtına, hasâis ve fezâiline dâir va'z u nasîhat ederler. Ba'dehû sadakalar dağılır. Bu vâsıta ile şefâatine nâil olmak arzusunda bulunurlar, Allahümme tekabbel yâ Rab fakat ferâiz-i ilâhiyyeye bir derece i'tinâ etseler daha evlâ olur sanırım. Zirâ nisâ tâifesinden Kelâm-ı Kadîm'den kelime-i vâhide bilen olmadığı gibi ilmihâl cihetine de hiç ehemmiyet veren yoktur. Sanki nisâ tâifesi teklîf-i ilâhîden muâfdır ve kendilerinin ilm-i sînîlerinde zaten nısf harf yok imiş, kadınlar o lisân-ı mutalsamı nasıl olup da ta'lîm ve tederrüs edebilirler, ulemâsı rûz ü şeb tahrîm edip durur iken (اَللّٰهُمَّ اِهْدنا لِمَا فِيهِ الخَيْر دُنْيَا وَاُخْرَى).

Şimdiye kadar göndermiş olduğunuz *Sırâtımüstakîm* cerîde-i nâfi'aları vâsıl olup harfi harfine mütâlaa ettim ve her nüshasından ne derece istifâde ettiğimi ta'rîfden âcizim ve ekser yerlerinde ağlamadım desem yalan söylemiş olurum, hele "Tuhfetullâh" ismiyle bir kısa mektûba tesâdüf ettim o mektup beni o kadar ağlattı ki size nasıl ta'rîf edeyim makāleleri, havâdisleri buradaki Çinli din kardeşlerimize tercüme ediyorum. Dârulhilâfe'den gelmiş müslüman gazetesi diye o derece meyl ve incizâb gösteriyorlar ki müteessir olmamak kābil değildir.

Makām-ı Hilâfet-i Kübrâ'ya karşı irtibâtları pek samîmî, muhabbetleri pek âlî lâkin bîçâreler pek zavallı. Hemen Allah basîret ve intibâh kapılarını açsın da bu azîm kitle-i İslâmiyyeyi derin gaflet uykularından îkāz buyursun. Bu husûsda Makām-ı Hilâfet-i Kübrâ hiç vazîfesini îfâ etmiyor. Hıristiyan misyonerlerin nasıl çalıştıklarını görseniz hayret edersiniz. Bizim Dârulhilâfe'deki müslüman kardeşlerimiz ise bir gazete bile göndermiyorlar. Her işimiz Allah'a kalmış. Fakat böyle uyuşuk millete Allah'ın da yardım edeceği gelmez. Ey Makām-ı Hilâfet-i Kübrâ müntesibleri biraz da buradaki milyonlarca din kardeşlerinizi düşününüz.

Pekin **Ali Rıza**

DÂRULHİLÂFETİ'L-ALİYYE'DE *SIRÂTIMÜSTAKĪM* CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİNE

Muhterem muharrir beyefendi!

Ben bir neferim. İşittiğime göre gazeteler miyânında en ziyâde bizi müdâfaa eden siz imişsiniz. Bize her şey memnû. Bunu yazmak için nasılsa bayram münâsebetiyle istediğim müsâadeye lütuf gösterdiler. Ben de doğruca arkadaşıma geldim. Yüreğimdeki acı bana her şeyi unutturdu. Her tehlikeyi gözüme aldırdım. Gözlerim ağlamaktan göremez bir hâle geldi. Sizden en büyük recâm, şu mektûbu gazetenizin muhterem sütunlarına geçirmenizdir, 30 milyon İslâm kardeşleriniz nâmına bunu ricâ eylerim. Sözlerimi İstanbul Türkçesine pek uyduramadığım için afvınızı ricâ ederim.

Rusya: Novgorod **A[ayın].**

[1] Bakara, 2/5.
[2] Fil, 105/1.

21 yaşımı ikmâl ile köye avdet etmiştim. Sinn-i rüşde vâsıl olduğum cihetle, askerlik zamanının hulûl ettiği zaten evvelden ihbâr edilmiş olduğundan ben peder ve vâlidemle, hayatımın takarrub eden iftirâk zamanlarını beraberce geçiriyordum.

Nihâyet birkaç gün ikâmet ettikten sonra, köyün glavası yani muhtârı (ahz-ı asker muâmelesinden sonra) bir an evvel hâzır olmamızı emr etti. Biz mevhûm saâdetlere muntazır olan bir çocuk gibi, Rusya'da askerlik ne olduğunu bilmediğimiz için arkadaşlarla hep beraber büyük bir sevinçle köyü terk ettik. Askerler vâsıtasıyla şehirden şehre sevk olunuyorduk. Bu uzun seyâhat, husûsiyle yaya, hem bâ-husûs şimâlin böyle soğuk gününde.. beni fenâ halde üzüyordu. Fakat askerlik! Ne yapalım, tahammül lâzım!..

Nihâyet bir şehire geldik! Orada bizim için bir saray hazırlamışlar. Fakat saray dedimse hükümdarlara mahsûs bir şey zannetmeyin, çünkü Rusya'da saray ta'bîri, eski arabaların ve daha bir takım isti'mâlden sâkıt olan şeylerin durdukları mahalle denir. İşte o saray bizim için muvakkat, yalnız birkaç hafta için idi.

Gece takarrub etti, şiddetli rûzgâr esiyor, kar dâneleri, adeta kafese dönmüş duvarların arasından girdikçe, kendimi dağ başına bırakılmış bir çocuk sanıyordum. Nihâyet o geceyi orada geçirdik. Sabah kalktığım zaman kendimin fenâ halde hastalanmış olduğumu hissederek zâbitten **[93]** hastahâneye gitmeye müsâade istedim. Onun bana ters, ters cevâbı beni fenâ halde hiddetlendiriyordu. Halbuki bütün bu muâmelelerde Hıristiyan neferleri ile İslâmlar arasında büyük farklar müşâhede olunuyordu. Hıristiyan neferleri daima serbest idiler, istedikleri zaman kışlada duâ ederler. Hatta şarkı söylemelerine bile müsâade olunmuş.

Halbuki bizim bir araya gelip konuşmamızdan bin türlü ma'nâ çıkararak hemen dağıtıyorlardı.

Yarım saat sonra yemek borusu çalındı. Karnım ziyâdesiyle aç olduğundan olmalı ki kalbim şiddetle vurmaya başladı. Dar bir kapıdan çıktık, bir başka eve girdik. İşte orası yemekhâne idi. İçeri girdik. Oturduğum masanın iki tarafında Hıristiyan askerleri ahz-i mevki' etmişlerdi.

Sabırsızlıkla elimi uzattım. Fakat birdenbire başımdan soğuk su dökülmüş gibi dondum kaldım. Karşıma votka nâm meşhûr Rus rakısından getirdikleri gibi tabağıma da hınzır eti koymuşlar! İşte bildikleri halde bu birinci muâmele bütün o beklediğim, ümîd ettiğim saâdetlerden mahrûm olduğumu ihbâr etti. Hiç sesimi çıkarmamıştım. Her vakit olduğum gibi, yine öyle soğukkanlılığımı muhâfaza ederek tabağı biraz öte ittim. Bunu gören nevbetci zâbiti tehdîdkârâne bir tavır takınarak: Kendini köyünde mi zannettin? Gözünü aç. Bugün değilse yarın yer içersin! dedi. Bu sözleri birdenbire kalbime bir ok gibi saplandı ve gözlerimden harâretli gözyaşları dökülmeye başladı. Bu sırada bunun üstüne yanımda oturan beş altı neferin envâ'-ı kahırları, tahkîrleri altında da kaldım. Ne İslâmiyet'imi, ne de anamı babamı bıraktılar. Bilâ-ihtiyâr sofradan başım bükülmüş kalktım. Benim gibi diğer arkadaşlarıma da aynı muâmelede bulunmuşlar idi. Nihâyet ertesi günü kumandana mürâcaatla sokağa çıkmak için izin istedik hele ne ise kumandan müsâade etti. Sokağa çıkmaklığımızın yegâne esbâbı ekmek tedârik etmekti. Saatlerce sokaklarda kaldıktan sonra dükkânlara, lokantalara, çayhânelere girmeye askerlere kat'iyyen memnû' olduğunu ihbâr etmeleri üzerine artık bu ümîd de beyhûde olduğunu anlayarak boynumuz bükülü, dalgın mütefekkir bir halde kışlaya avdet ettik.

* * *

Bir sene geçdi. Bütün o yemeklere, içmeklere beni alıştırdıkları gibi Rusya'da yüz kırk bin kişilik orduyu teşkîl eden diğer din kardeşlerimi de alıştırdılar. Gözlerim kan ağlıyor. Bu hâle girdik. Biz artık baş başa gelerek uzun günlerimizi yalnız ağlamakla geçirdik, halbuki bir erkek için ağlamak dünyada düşmanına karşı duracak hiçbir silahı olmadığına delâlet etmez mi?

Kışlada namaz kılmak, yahud ibâdethâneye gitmek, hele bunların hiç imkânı yok, işte bunu yazarken gözlerimden yaşlar dökülüyor. Kalbim parça parça oluyor, artık hayatımdan bezmişimdir. Kışlaya bir *Kur'ân-ı Kerîm* getirmek en şedîd cezâları istemek demektir. Bâri haftada bir defa Cuma namazına çıkmaya, o olmazsa senede bir bayram namazına, yahud oruç tutmaya müsâade etseler. Âh yâ Rabbim! Yazamıyorum, ellerim titriyor. İşte bunların cümlesinden mahrûmuz. Bunlar hep hakîkattir, hepsi güneş gibi âşikârdır, bunları inkâr etmek, güneşi inkâra kalkışmak demektir. Bunları milyonlarca İslâmın hukûkunu istirdâd maksadıyla yazıyorum.

Geçen Mîlâd-ı İsa yortusunda, bize cebren bayram yaptırdılar. Cebren kiliselere idhâl ederek başımız açık, ellerimize birer mum tutturdular, bu kadarı kâfi değilmiş gibi: "Tapınmazsanız da olur" diyorlar!

Şâyed bütün bu arzularına muhâlefet gösterirsek, Sibirya'da şoseler yapmaya, en ağır yükler altında ölmeye, zâbitâna değil, neferâta hizmet etmeye, çöpleri taşımaya hep biz zavallı ma'sûm İslâmlar ta'yîn olunuyoruz. Bugün Rusya'da yüz kırk bin kişilik bir orduyu teşkîl eden İslâmlara sekiz imâm ta'yîn olunmuş ki her birisinin arasındaki mesâfe yüz binlerce verst teşkîl ediyor. İşte o imâm olmayan yerlerde vefât eden bîçâre kardeşlerimiz rast gelen adam tarafından rast gelen yerlere gömülüyorlar.

Bugün köylerimizde sekiz on yaşındaki çocuklarımıza bile müdhiş bir cebr ve tazyîk altında Hıristiyaniyeti kabûl ettiriyorlar. Bîçâre din kardeşlerimize daha ne sûretle Hıristiyanlığı kabûl ettirdiklerini şurada küçük bir misâlle gösteriyorum.

Birkaç sene evvel Kafkasya civârında şöyle bir vak'a cereyân eder: "Köye gelen papaz, müslümanları yanına çağırarak orada akan bir nehirden yüzüp geçene birçok mükâfâtlar vereceğini va'd eder. Şübhesiz buna birçok adam iştirâk eder. Nihâyet bir çokları nehri yüzüp geçdikten sonra mükâfâtlara nâil olurlar. Papaz köyden gitmezden evvel mükâfâtlara nâil olan adamların isimlerini, sinlerini ayrıca defterine kayd eder. Arası az bir zaman geçdikten sonra bütün bu yüzüp geçenleri Hıristiyan diye iddiâ eden misyoner şu sûretle isbâta kalkışır:

"Ben onları nehirden yüzdürürken, nehrin bir kenarına mum dikerek (haç) yahud Rusça (crist) batırmıştım. Onlar onu bilerek geçdikleri için şübhesiz tebdîl-i mezheb ettiler!"

İşte hükûmet bunu güzel fırsat addederek bîçâre geçenlerin cümlesine "karaşin" nâmını tesmiye etti ki bunları her yerde öğrenebilirsiniz. Târîh karaşin kelimesinin nereden geldiğini ta'rîf ediyor. Bunlar yalnız Kafkasya'da değil bütün Volga eyâletlerinde, husûsiyle bizim Kazan Vilâyeti'nde pek çoğuna tesâdüf edilir. Bunlar şimdi cümlesi Hıristiyan pasaportuna mâliktirler. Zirâ hükûmet bir başkasını vermiyor. Ve bunları mümkün mertebe Rus âlemine alıştırmak için ilim ve irfândan mahrûm etmiş idi. Fakat İslâmiyet hiçbir zaman onların silahı altında ezilemez. Şöyle bir küçük delîl getirebilirim:

[94] "1905 senesinde ilk hürriyet verildiği zaman Duma'da tebdîl-i mezheb hakkında müzâkere devam ediyordu. O zaman Çar Nikola nasılsa eser-i merhamet göstererek herkesin tebdîl-i mezheb hakkında serbest olduğunu beyân eden bir madde ilâve etti. İşte o zaman vaktiyle hükûmetin cebri altında Hıristiyan olan din kardeşlerim bir hücûmla tekrar şerîat-i İslâmiyyenin kucağına atıldılar. Diğer mezheplerden de aynı muâmelelerde bulunanların mikdârı pek çok idi. Hükûmet bunları müşâhede ederek serîan bu maddeyi lağv etti. (Tamamıyla lağv etmedi ise de öyle bir takım ağır şerâitler ilâve etti ki her hangisine tahammül gayr-ı kābildir.)

Bütün bu ahvâle te'sîr edecek bir şey kalıyor o da tahsîldir. Tahsîlsizlik bir milleti ne hâle getireceği herkese ma'lûmdur.

Meselâ bugün Kafkasya'da yirmi iki kabîle vardır, bunların tekellümleri o kadar farklıdır ki biri birine bir söz anlatmak imkân hâricindedir. Sibirya'ya geçersek aynı halde birçok kabîlelere tesâdüf ederiz. Halbuki biz bu büyük tahsîlden mahrûmuz. Daha birkaç gün evvel telgraflar en büyük mekteplerimizi hükümetin kapattığını iş'âr ediyorlar idi. Bunların sebebi târîhin İstanbul'da tab' olunması, yahud kırâetlerin İstanbul'dan celb olunması, yahud gûyâ muallimlerimizin iktidârsız olması ve daha bir takım fırsatlar bularak âleme i'lân ediyorlar.

Halbuki hükûmetin yegâne maksadı, İslâmları terakkīden men' etmek, fikirlerinin intibâh ve tevessü'üne meydan vermemek olduğu sizce de ma'lûmdur. *Novoye Vremya*'nın son numaralarında İslâmlar aleyhinde İspanya'da vâki' olan katl-i âm mes'elesi tekrar görünüyordu. Bunun ne demek olduğunu sizden suâl ediyorum.

İşte hükûmet bu mektepleri kapattıktan sonra yerlerine misyoner cem'iyetleri küşâd ediyor.

Nitekim birkaç sene evvel Kiev'de vâki' olan misyoner cem'iyetlerinin en büyüğünde; İslâm vilâyetlerinde misyoner cem'iyetleri, mektepleri küşâd etmek için karar verilmiş idi. İşte bunların neticesi değil midir ki yarı İslâm, yarı Hıristiyandan ibâret birçok âilelere tesâdüf ediyoruz.

Bugün hükûmet hiçbir Kazanlıyı diğer İslâm vilâyetlerine kolaylıkla geçmek için müsâade etmiyor, husûsiyle Türkistan'a girmek imkân hâricindedir. Ve şimdiye kadar ancak girenlerden yüzde bir veya iki girebilmiştir. Oraya girmek pek güç, oraya girmek için ancak zâbitler ve me'mûrlar muvaffak oluyorlar. Fakat İslâm süsünü takınmış olan o me'mûr ve zâbitler ancak Rus misyoner kitablarında okuyarak İslâmiyet'i tanımışlar. Bugün bizim zâbitlerimiz her ne kadar İslâm iseler de dâhilen ondan eser bile yok. Rusya'da sâf bir İslâma rütbe kazanmak pek güç bir mes'eledir. Rütbelerini kazanan zâbitler yalnız bir takım Rus kadınlarını almaya muvaffak olmuşlar. Bu izdivâcın netîcesi şübhesiz size de ma'lûmdur. Çocukları Rus oldukları gibi kendileri de yavaş yavaş dîn-i Mübîn-i İslâmı unutuyorlar. Rusya'da zâbitlerin ne sûretle kesb-i rütbe ettiklerini yazdım.

İşte bir misâl olarak diyebilirim ki onların en başlarını yani zâbitlerin Petersburg'da Süvârî Hâssa Alayı Kumandanı Hân "Nakçivanski"nin İslâmiyet'e ne sûretle baktığını şurada kendi muâmelesi beyân ediyor.

Bu adam pek kibirli olmalı ki Ruslardan sıkılarak ikâmet ettiği kışlanın hânesinde vefât eden gene bir kumandan Abdurrahman Devletci'nin cenâzesine bile tenezzül etmedi. 1909 senesinde Petersburg Câmi'-i Şerîf'in vaz'-ı esâs merâsimine da'vet olunan merhûm emîr, nâzırlar, vâlîler, sefirler miyânında olduğu halde bizim kumandan buna da tenezzül etmedi! Böyle mes'ûd bir günde İslâmlara iştirâk etmemek neden ileri gelebilir? Siz cevap verebilir misiniz? İşte ancak böyle kumandanlarımız, me'mûrlarımız; *Novoye Vremya* nın hüsn-i teveccühüne nâil oluyorlar.

En nihâyet ne kadar hükûmete sâdık kalsalar da bile, sonunda biraz rütbe artarsa, hükûmetin garûrâne bir kararıyla tekāüd sandıklarının kapısının önünde sürünüyorlar. Bunların miyânında meselâ size ma'lûm olan Şeyh Ali, Veli Hân, Çangar Hân ilh. paşalardır. İşte bunun gibi neferlere de muâmele ediyorlar. Mesela Rusları alırsa, rakıyı ziyâdesiyle içerse, Beyazidof gibi adamların fikirlerine tâbi' olursa beş günde mülâzım olur, sonra paşa, sonra gene tekāüd sandıklarında! Halbuki bir me'mûriyete ta'yîn olunmak umûr-ı hükûmete karışmak evsâf-ı İslâma münâsib düşmez ve ona hiçbir zaman muvaffak olmaz.

İşte bütün İslâmların böyle halde olduklarını görenler diyecekler ki müftîniz, imâmlarınız, meb'ûslarınız var da ne için hakkınızı istirdâd etmiyorsunuz? Fakat unutmayalım ki imâmlarımız, müftîlerimiz, hatta meb'ûsların içinde de bazıları yegâne Rusya'nın saltanatına, nişânlarına, tevcîhâtına bağlıdırlar. Bugün onlar kendileri dîn-i Mübîn-i İslâm'ın hilâfında giderek onun hakāret altında devâmına 30 milyon İslâmın mahvına sebeb oluyorlar.

İmâmlarımızın bazısı Rusya'nın paralarına gözünü dikerek *Kur'ân-ı Kerîm*'i Rusca terceme etmiş. O tercemede bütün cümleler âyet-i kerîmeler Rusca yazılmış. Halbuki bir âyet-i kerîmeyi Rusca yazmak mümkün mü? Meselâ "lâ ilâhe …ilh." âyet-i celîlesini (لاه له ايله لاه) diye geçmiş. Bu imâm olacak adamın ismini yazmak istemiyordum. Fakat bundan daha aşağı bir takım muâmeleleri beni mecbûr ediyor. Bu imâm olacak "Beyazidof" terceme yetişmiyormuş gibi bir meclisde şöyle bazı sözleri ile kendi mevkiini bir kat daha tahkīr etmiştir. 30-35 **[95]** kişinin içinde söylemiş olduğu sözleri aynen yazıyorum: "Ne kadar Muhammed

aleyhisselâmı medh ederseniz, o şimdi çürümüş gitmiş fakat İsa aleyhisselâm bugün serbest rahatca gökyüzünde uçuyor, Allah o kadar âdildir ki onun nokta-i nazarında ne İslâm, ne Yahudi, ne Hıristiyan hiçbir farkları yoktur. Binâenaleyh hangi dinde kalırsa ehemmiyetsizdir" bu kadarı kâfi değil mi? Kâfî değilse İslâmlara karşı ettiği iyiliklerden bir nümûne daha (!)

Petersburg'da Emniyet Müdîriyeti'ne, mürâcaatla şehr-i mezkûrda Cem'iyet-i Hayriyye imâmına bayram namazının kıldırılmasını ricâ ediyor. Şübhesiz cem'iyet imâmı okumazsa bundan Beyazidof maddeten gāib edecek. İşte iki üç ruble için ne kadar aşağı bir mevki'de kalıyor. Görüyor musunuz nasıl bir sûrette dîn-i İslâmı tahkīr ediyor. Ve İslâmları vâcibden uzaklaştıran bir imâma ne nazarla bakarsınız? Eğer o bizim elimizde olsaydı çoktan mevkiini terk etmiş bulunurdu, fakat mes'ele o değil. Hükûmete ettiği sadâkat, yani açıkçası İslâmlar aleyhinde ettiği hafiyelikten dolayı, âilesi rakı ile beslendiğinden dolayı *Novoye Vremya* da meşhûr "Menşikof"ların hüsn-i teveccühâtına nâil oluyor. Meb'ûslarımıza sıra gelince iktidârlısına tesâdüf etmek pek güç. İşte bizim hâlimiz. Yâ Rabbi kurtar bu kirli ellerden, yüreklerden, işte bu döktüğüm gözyaşlarım yegâne İslâmiyet'in müdâfaası içindir. İşte Rusya'nın bütün bu muâmelesini âlem görsün, okusun. İnanmazlarsa isbât ederim. Hakīkatten bir adım geri dönmem.

Rusya'nın meşhûr gazeteleri bir Sırb, bir Bulgar için kıyâmet koparıyorlar. Fakat gene kendi Ortodokslarını müdâfaa ediyorlar, Rusya'nın, Ortodoksları müdâfaa ettiği gibi, bizi de niçin kimse müdâfaa etmiyor? İşte bu suâl, biz ma'sûm otuz milyon İslâmın ağzında dönüp dolaşıyor ve hiçbir çâre kalmadığını düşündükçe inanacağımız gelmiyor ise de ümîdden kanlı gözyaşları, geri durmuyor.

Novgorod **Nefer Ali**

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام

على سيدنا محمد وآله اجمعين.

ان مكون الكون جل وعلى قد جرت عادته بتقسيم الاعمال فكما ان اعضاء البدن الواحد كل مختص بعمل واحد كذلك اعضاء العائلات كذلك الامم فانه لاتقوم ولا تحفظ وجودها الابعدة اعمال مقسمة على طوائف منها. تلك الاعمال هى الفلاحة والصناعة والتجارة والسياسة والحراسة والارشاد. وحيث ان افراد الامم مختلفة الاستعدادات والاميال حسب ما قال خالقها جل وعلا (اعطى كل شئ خلقه ثم هدى) وقال (قد علم كل اناس مشربهم) وقال صلى الله عليه وسلم (كل ميسر لما خلق له) لم يلج فرد من افراد الامم ولا طائفة من طوائفها الى عمل مخصوص ولامنعوا منه بل جعلت الاعمال كلها حرة بين العموم فكل من سلك مسلك عمل قبل فيه متى جدفيه وثبت نتج ونبت. وعلى هذه السنة تقسمت هذه الاعمال فى كل امة وقامت كل طائفة بفرض كفائى على الامة كلها اذا قام به البعض سقط على الباقين مع رضاء كل طائفة بما قسم لها واستحسانها لماهى فيه. وما اسمعنا التاريخ يوما ما ان طائفة الفلاحين قامت ورفعت سوطها بطائفة التجار قائلة لها انت مستبدة بالتجارة وهذا ظلم نريدان نشاركك ذلك. ولا طائفة المأمورين قاموا على الذراع والتجار والصناع ورفعوا سوطهم قائلين انتم متعمون بما انتم فيه احرار عند انفسكم فى رفاه وسكون وتناسل وعز ونحن مقيدون مقتر علينا بحصر ثروتنا فى ذلك المعاش الذى هو لجارة فى الحقيقة ولا ثبات لنا ولا مقرولاعش حياتنا على جناح سفر فلابد من ان نشار ككم فيما انتم عليه ذلك ان الطلب بهذا الوجه ليس بمشروع ولا معقول.

بل الطريق الوحيد الى انتقال اى فردكان من عمل الى عمل هو ادبى محض بان يسلك المسلك الذى يريده ويجد ويثبت يظفر به ان شاء الله تعالى ومعلوم ان امتنا العثمانية ودولتنا العلية ايدها رب البرية هى امة واحدة ودولة واحدة تحت علم واحد هو علم خلافة آل عثمان الفخام ايدالله بهم الاسلام الى انقضاء الدوران وها هى الدولة والملة سالكان هذا المسلك بعينه فالفلاحة والصناعة والتجارة حرة والمدارس التى تتخرج منها المأمورون اللائقون لما يسند اليهم حرة ايضا فمن اراد مسلكافليسلكه وليات البيوت من ابوابها من غير غوغاء ولاضجيج ولابهتان ولاتخديش للافكار ان اينا القويم وهو الدين الرسمى لحكومتنا جعل العالم البشرى قسمين مسلمين وغير مسلمين واعتبر الاسلام جنسا واحد اخوة يقوله تعالى (ليس منا من دعى الى عصبية) واعتبر ما عدا المسلمين ملة واحدة كما هو معلوم ووحد بين الفرقين فى التعاون على المصالح واوجب ان يكون لهم مالنا من الحقوق وعليهم ما علينا على تفصيل فى ذلك واوجب علينا نصحهم واعانتهم والمحافظة عليهم ممن يريدهم بسوء ماداموا محافظين على العهد الذى بيننا وبينهم غير مخلين بادابنا واوجب على المسلمين الاستقلال التام وحرم عليهم ان يكونوا محكومين لغيرهم حتى اوجب عليهم اذا تغلب العدو على بلادهم ان يهاجروا كلهم وينضموا لبقية اخوانهم المسلمين ليكونوا يدا واحدة وتحت حكم واحد وراية واحدة هى خلافة الاسلام ورايته ولم يفرق فى الحكم الاسلامى ووجوب الرذوخ اليه بين العبد الحبشى وغيره كما قال صلى الله عليه وسلم اسمعوا واطيعوا وان استعمل عليكم عبد حبشى كان راسه زبيبه وكما ذلك كله معلوم من الدين بالضرورة ان التنازع على الوظائف السياسية بين الامة الاسلامية ماكنا نسمع به قط بل المقلاء الاسلام وصلحاؤها كانوا يوثرون الاعمال الحرة على على كل مأمورية فرارا من مسؤليتها وضغطها وتقتيرها ولا يمدون يدهم اليها الا اذا تعينت عليهم ولا يتخذونها طريق تعيش بل يتخدونها خدمة للمصلحة العامة ومايتقاضونه من معاشها يعتبروانه اعانة **[96]** لهم من قبل بيت مال الامة القائمة من لاعمال الحرة واهلها ان اتخاذ المأموريات طريقا للتعيش من اكبر الخطأ ومن اعظم الحزق فى الاجتماع البشرى ان الاندفاع وراء التشبث بالمأموريات والاعراض عن الاعمال التى هى فى الحقيقة قوام الامم مما يفضى بنا الى العجز وتكون طبقة فينا مملوءة رؤسها بالاوهام وصدورها بالاحقاد والسنتها بالتشويش تشغل النوادى وتكلف الامة ان تخترع لها مأموريات وتفيض عليها المعاشات او تشوش عليها امرها وماذا عسى ان تكون من المأموريات فى الامة وماذا عسى ان تقدر على سد عوز البطالين ان هاته الحالة اذا تفشت فى امة كانت اعظم دليل على ذهاب تلك الامة الى السقوط ان وظيفة مجلس المبعوثان والمسائل التى يجب ان تنشرفيه هى المسائل التى ترجع لاعلاء شأن الأمة وتجمع شتاتها وترفع عنها اصرها وتكسر الاغلال التى كانت عليها وذلك كمسائل التعالى بقوتنا الحربية برية وبحرية التى هى سورنا المنيع ورفع الاغتشاش من كل اطراف المملكة ونشر الامن العام وتعميم

وسائط النقل الذى هو اعظم كافل بالامن والثروة وتعميم الآداب التى تعرف الامة بقيمتها وقيمة الحاكمية والمحكومية ومزية الاجتماع العام والتعاون بيد واحدة واسم واحد من غير ادنى مايشم منه رائحة تفرقة عنصرية ولا مذهبية والضرب على يد كل من سعى وراء ذلك بجهل او خيانة وترقية الفلاحة والصناعة والتجارة بصفة تخرجنا من اسر الغير وتجعلنا كفؤا للاستقلال والوقوف فى صف الامم المتمدنة المالكة لاستقلالها بحق الى غير ذلك من كل مسائل الاصلاح المنطبقة على الشرع والعقل والعمران. ان الامة السورية امة عريقة فى التمدن امة الفلاحة امة الصناعة امة التجارت امة العلماء الاعلام امة الحزم والنشاط قد اقمت بد مشق ام البلاد هنالك مدة تقرب من ثلاثة سنوات وامتزجت بكل طبقاتها فوجدت من بين علمائها اعلاما اهل دين اهل تقوى وجدت من بين ذواتها رجالا اهل دراية ومقدرة ورأى ووجدت من تجارها اهل حزم تام وعفة فائقة ووجدت من شبانها اهل نجابة ونشاط وذكاء وحزم وغيرة ودين وصدق لدولتهم العلية وخلافتهم العثمانية يبشرون بمستقبل مسر للاسلام الطبقة الوسطى فيما بينهم على العموم محل غبطة لكل المسلمين فى اشتغالها بما يعينها من درهم لمعاشها او حسنة لمعادها لن تجد من بينهم بطالا ولامسرفا.

Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî –mâba'di var–

AFRİKA-YI MERKEZÎ'DE İSLÂMİYET

Afrika-yı Merkezî'de, Sahrâ-yı Kebîr havâlîsinde İslâmiyet'in günden güne tevessü' ve intişâr etmekte bulunduğu ma'lûmdur.

Ahîren Paris'de münteşir *Golva* gazetesi bu bâbda mühim bir makāle neşr etmiştir. Bu makāle mündericâtına nazaran Senegal havâlîsinde bulunan bil-cümle Olof kabâili İslâm ile müşerref olmuşlardır. Fransız Ginesi'nde asıl unsur-ı mühimmi teşkîl eyleyen ve 670 bini mütecâviz bulunan Fellâhlar da tamâmen kabûl-i İslâmiyet eylemişlerdir. Ehemmiyet cihetiyle Fellâhlardan sonra gelen Diyalukalar arasında da nûr-ı hidâyet kemâl-i sür'atle intişâr etmektedir. Şimâlî Senegal ve Nijer havâlîsinde beş milyon ahâlîden bir buçuk milyonunu İslâmlar teşkîl etmektedir. Dîn-i Mübîn-i Ahmedî Dahuma sevâhiline kadar intişâr etmiştir.

Mezkûr gazete bu erkāmı zikr ettikten sonra İslâmiyetin kabâilin terakkıyât-ı ma'neviyyesi ve temeddünü bâbında pek ziyâde hidemâtı görüldüğünü zikr etmektedir.

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI İÂNE DEFTERİ

Kuruş	Para	
10732	25	132'nci numaradan nakl-i yekûn
864		Dimetoka'da Dokuzuncu Süvârî Alay zâbitânı tarafından
20		Yanya'da Müftî-zâde Abdullah Naci Efendi'den
216		Üsküb'de Yedinci Nişancı Alayı'nın Yedinci Bölüğü zâbitân ve efrâdı tarafından
11832	25	Yekûn

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesine

Fazîlet-meâb efendilerim

Türkistan recefân-ı arzından âşiyân-ı saâdetleri ka'r-ı nâyâb-ı zemîne gömülen din kardeşlerimizin meded-cûyâne sadâ-yı nâlişleri âfâk-ı Osmâniyyeyi sür'at-i berkıyye ile istîlâ ederek câ-be-câ cem'-i iânâta başlanıldığı, bu zümreden olarak kahraman arkadaşlarımın kulûb-ı hamiyyeti o sadme-i hevl-engîzin ma'kes-i tahassüsâtı olduğu ecilden alayımız nâmına cem' ve sekiz lira-yı Osmânîden ibâret iâne-i nakdiyyenin komisyon-ı mahsûsuna teslîmi için vesâtet-i âlîleri temennî olunur, efendim.

Dimetoka'da 9. Süvari Alay Kumandanı
Miralay Osman

* * *

Efendim!

Yedinci Nişancı Alay'ın Yedinci Bölüğü "müslim ve gayr-ı müslim" umûm efrâdı tarafından Türkistan'daki zelzeleden dolayı meskensiz ve aç kalan ahâlînin tehvîn-i ihtiyâclarına medâr olmak maksad-ı insâniyetkârânesiyle kendi kendilerine toplamış oldukları yüz on yedi kuruşun komisyon-ı mahsûsuna irsâli için arkadaşları nâmına Pirlepeli Rıfat Çavuş tarafından mürâcaat olunması üzerine bölük zâbitânı dahi iştirâk etmiş ve şu sûretle lira yüz üç kuruş hesâbıyla iki yüz altı kuruşa bâliğ olan iâne ma'rifet-i âciziyle gönderilmesi taleb edilmiş olduğundan îcâb eden mahalle îsâline lütfen tavassut buyurulmak üzere meblağ-ı mezbûr bugünkü postaya teslîmen idârehâne-i âlîlerine takdîm kılınmıştır. Îfâ-yı muktezâsına himmetleri mütemennâdır, efendim.

Üsküb'de 7. Alay 7. Nişancı Bölüğü
Yüzbaşı Şükrü Hüseyin

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

20 Nisan 1911 20 Rebîülâhir Perşembe 7 Nisan 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 137**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

30- [2](وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)

(Bu âyet-i kerîmede Âdem aleyhi's-selâmın halk ve îcâdı ve tahkiye buyurulduğu vech üzere onun hakkında tahsîs kılınan tekrîmât-ı seniyye tezkâr ile bunlar zürriyet-i Âdem için ecell-i ni'am olup kendilerini teşekkür ve îmâna dâî ve küfrân ve isyândan nâhî olduğundan bu ni'met-i celîleye nazaran dahi o fâsıkların küfrü inkâr ve istib'âd olunarak münâzara ve muhâvere sûretiyle şöyle buyuruluyor: Habîbim) O zamanı da yâd et ki Rabbin meleklere ben rûy-ı zemînde halîfe "nasb ve ikâme" edeceğim dedi. Onlar dediler ki "nesil ve zürriyeti" yeryüzünde fesâd edecek ve "bigayri hakkın" kanlar dökecek kimseyi mi orada halîfe edeceksin. Halbuki biz sana hamd ile tesbîh ve seni takdîs ediyoruz. (Bize lutf ve ihsân ettiğin sunûf-ı ni'am ve avâtıf üzerine hamd ü senâ ile her dem zât-ı akdesini tesbîh ve tenzîh eylemekte olduğumuz ve şân-ı ulûhiyyetini şâyân bulunduğu uluvv ü izzet ile tavsîfden hâlî kalmadığımız halde rûy-ı zemînin imâret ve ıslâhı için orada fesâd edecek ve sefk-i dimâ' eyleyecek kimseleri mi halîfe nasb ve ikâme buyuracaksın, ehl-i tâat yerine âsîler mi kāim olacak? Yâ Rabbenâ bundaki hikmet nedir? Cenâb-ı Bârî azze şânühû cevâben) buyurdu ki Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim. (Bu halîfe de sizin bilmediğiniz hısâl-i mümtâze, bu istihlâfda size müncelî olmayan hikmet-i bâliğam vardır.)

Bu âyetlerdeki muhâvere Cenâb-ı Hakk'ın melâike-i kirâm ile olan şuûnundan bir şe'ndir. Halk ile muhâtabasında ve beyân-ı hakta cârî âdet-i ilâhiyyesi üzere o şe'ni ve ondaki hikem ü esrârı bu kıssada bize muhâvere ve münâzara sûretiyle tasvîr buyuruyor. Biz bu muhâverenin hakīkatine vâkıf değiliz; fakat biliyoruz ki bizim muhâverelerimiz gibi değildir, o muhâvere ile bu makāmda bir takım me'ânî maksûddur ki o da Cenâb-ı akdesin hilkat-i Âdem'den evvel mükevvenâtı onun için i'dâd eylediğine dâir şuûn-ı ilâhiyyesinden bir şe'n ile nev'-i insanın halk ve îcâdına müteallik olarak melâike ile vâki' bir şe'nden ve bir de bu nev'in fazîlet ve mükerremiyetini mutazammın diğer bir şe'nden ibârettir. Bununla da murâd, nev'-i beşer hakkında erzân buyurulan tekrîmât-ı seniyye-i Rabbâniyye tefekkür edilerek hâdî ilâllâh olan Kitâb-ı azîze ve vahy-i ilâhîyi teblîğ eden Resûl-i Ekrem'e îmâna da'vettir. Şu îzâhât ile bu âyetlerin mâ-kabline münâsib ve ittisâli nümâyân olur. *Kur'ân-ı* hakîmin havâssındandır ki bir mes'eleden ona mübâyin veya karîb diğer bir mes'eleye intikāl eder, halbuki o mesâilin cümlesi bir mevzû' için sevk olunmuştur – A[ayın].

"Melâike" mîm ve lâmın fethalarıyla "melek" lafzının cem'i ve bu da lafz-ı mezkûre asıl i'tibâr olunan "melâik" vâsıtasıyladır. Cem' sîgası "cemâat" ile müevvel olduğundan "melâike"nin âhirindeki "tâ-i" te'nîs cem' içindir. Melâik "elûke"den müştâk olan "me'lük"ün maklûbudur. "Elû-

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/30.

ke" risâlet ma'nâsına olduğundan "melâik" mevzi'-i **[98]** risâlet veyahud masdar bi-ma'ne'l-mef'ûl olarak mürsel demektir. Melâike-i kirâma bu ma'nâca melâik denilmesi onlar enbiyâ-i izâm aleyhimü's-selâm hazerâtına nisbetle hakīkaten rusül ve sâir halka nisbetle dahi gerek kemâlât-ı kudsiyye ve maârif-i ilâhiyyenin kendileri üzerine feyezânında ve gerek umûr-ı maâş ve me'âdda muhtaç oldukları şeylerin vusûlünde onlarla Cenâb-ı Rabbi-i izzet arasında vâsıta bulunduklarından rusül mesâbesinde olduklarına mebnîdir.

Melâike lafzına doğrudan doğruya melekin cem'i denilmeyip de aslı i'tibâriyle ona cem' ittihâz kılınması, fânın ve aynın fethalarıyla "fe'ale" veznindeki kelimeler lisân-ı Arab'da "fe'âil" üzere cem'lendikleri içindir. Bu vezinde kelimeler bazen fi'âl ve ef'al üzere cem'lenir: Cebelin cem'inde cibâl ve ecbel gibi. Bazen dahi fi'âle ve ef'âl üzere cem'lenir: Hacerin cem'inde hicâre ve ahcâr gibi. Kalîl olarak fü'ûl üzere cem'lendikleri de vardır: Esedin cem'inde üsûd gibi.

Bazıları melek kelimesinde vech-i meşrûh üzere asıl ve iştikāk mülâhaza etmeyip melâike şâz olarak doğrudan doğruya (melek)in cem'idir dediler.

Melâike-i kirâm: Bi-enfüsihâ kāim zevât-ı mevcûdedir, bu müttefekun aleyhdir. Fakat hakīkat ve mâhiyetlerinde ihtilâf olunarak ekser-i mütekellimîn: Bunlar eşkâl-i muhtelife ile teşekküle muktedir ecsâm-ı latîfedir; ve hükemâ dahi: Hakīkat ve mâhiyette nüfûs-ı nâtıkaya muhâlif cevâhir-i mücerrededen ibârettir dediler.

Melâikenin bir çok envâ' ve sunûfu vardır. Taraf-ı Rabb-i izzetten (إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ) kavl-i şerîfi sunûf-ı melâikenin kâffesine mi veya bazı envâ'ına hitâben mi îrâd buyurulmuştur? Burası muhtelefün fîh olup sahâbe ve tâbi'în radıyallâhü anhüm hazerâtından pek çokları bu kavl-i ilâhî âmme-i melâikeye hitâben îrâd buyurulmuştur dediler; çünkü âyet-i kerimede (el-melâiketü) lafzı muhallâ bi'l-lâm olan cem'lerden olup cinsden mecâz olduğu cihetle umûm ifâde eder ve muhassas bulunmadıkça âmm tahsîs edilemez – K[kaf], Ş.

Melâike hakkında selef dediler ki bunlar Hak teâlâ hazretlerinin bize vücûdlarını ve bazı a'mâlini haber verdiği mahlûkturlar. Binâenaley bunlara îmân etmek bize vâcibdir. Fakat bunlara îmân etmek hakīkat ve mâhiyetlerini bilmeye mütevakkıf olmadığından biz onlara dâir ilmi Cenâb-ı Hakk'a tefvîz ederiz. Şu halde onların ecnihası bulunduğuna dâir şer'de bir haber vurûd edince biz buna îmân ederiz ve fakat deriz ki bu ecniha ecniha-i tuyûr gibi rîşden ve emsâlinden müterekkib ecniha değildir, zîrâ böyle olsaydı bizim onu görmemiz îcâb eyler idi. Ve bunların nebât ve buhar gibi avâlim-i cismâniyeye müvekkel oldukları kıbel-i şer'den vârid olunca bununla da mükevvenâtta şu âlem-i mahsüsden daha latîf bir âlem-i diğer olup onun bu âlemin nizâm ve ahkâmına alâkası bulunduğuna istidlâl eyleriz. Akıl bunun istihâlesine değil, belki onun lezzâta imkânına ve onu haber veren vahyin sıdkına hükmeder. Bazı nâs melâikenin mâhiyetinden bahs ederek onların ne olduğunu bilmeye uğraşmış iseler de Cenâb-ı Hakk'ın bu sırra vâkıf kıldığı kimseler fi'e-i kalîleden ibâret bulunduğuna ve din ise kâffe-i nâs için meşrû' kılınmış olmasına nazaran savâb olan budur ki âlem-i gaybe onun hakīkatinden bahs etmeyerek mücerred îmân ile iktifâ etmeli, zîrâ âlem-i gaybden bahsin ve bununla teklîfin meşrû'iyyeti mâlâ-yutâk olan umûrdandır. Vâkıâ Cenâb-ı Hakk'ın mezîd-i ilim ile mümtâz kıldığı zevât vardır. Fakat bu bir fazl u kerem-i ilâhîdir ki onu ibâdından dilediğine ihsân eder – A[ayın].

"Halîfe" gayra halef olarak onun makāmına kāim olandır. Âhirinde "hâ" allâmenin "hâ"sı gibi mübâlağa içindir. Âyet-i kerîmedeki halîfe ile ya yalnız Âdem aleyhi's-selâm veyahud zât-ı şerîfleriyle zürriyetleri murâddır.

İkinci şık maksûd olduğu halde "halîfe" lafzı müfred îrâd buyurularak yalnız ebü'l-beşere kasr u tahsîs edilmesi onun zikriyle zürriyetinin zikrinden gınâ hâsıl olduğu içindir: Nitekim "Mudar" ve "Hâşim" misillü kabîle pederlerinin zikriyle "kabîle" lafzının zikrinden gınâ hâsıl olduğu gibi.

Hilâfetten maksûd: Ya cânib-i Rabb-i izzetten beyne'nnâs ahkâm-ı ilâhiyye ve evâmir-i Rabbâniyye'nin tenfîzi ve nâsın siyâset-i umûru husûsâtında halîfe olmaktır ki bu ma'nâca hilâfet havâss-ı benî beşere muhtasdır ve şu sûretle istihlâf hâşâ Cenâb-ı akdes-i kibriyânın acz ve ihtiyâcından olmayıp belki müstehlefün-aleyhimin kusûr-ı isti'dâdlarına ve feyz-i akdesi bizzat kabûlden aczlerine mebnîdir. Tabîatte bunun nazîri şudur ki lahm ile azm arasında tebâud bulunduğu cihetle kemik etten gıdâyı kabûlden âciz olduğundan gıdâyı birinden alıp diğerine vermek için Bârî teâlâ hazretleri bu ikisi arasında hikmet-i Samedâniyyesiyle ikisine de münâsib olarak kıkırdağı yaratmıştır. Veyahud hilâfetten maksûd, benî Âdem'in kendilerinden akdem rûy-ı zemînde bulunan sükkân-ı arza halef olmalarıdır. Bu tefsîre göre hilâfet kâffe-i beşere âmm u şâmil olur– K[kaf], S[sin].

Müfessirlerin "halîfe" lafzında iki mezheb ve mesleği vardır. Onlardan bir takımı bu lafzın arzda evvelce bir veya daha ziyâde nev'-i hayvân-ı nâtık var iken münkarız olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın arzda halîfe kılacağına dâir melâikeye haber verdiği bu sınıf onun mahalline hulûl ederek ona halef olacağını müş'ir bulunduğuna zâhib oldular. Nitekim Cenâb-ı Hakk da kurûn-ı ûlânın ihlâkini zikr ettikten sonra (ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِى الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ) buyurmuştur. Bu ma'nâya zâhib olanlar dediler ki o sınıf-ı hâlik rûy-ı zemînde ifsâd etmiş ve sefk-i dimâ' eylemişler idi, melâike de suâllerini o sınıf-ı hâlike kıyâs ile istinbât etmişler idi, zîrâ halîfenin halef olduğu kimseler ile mütenâsib olup o kabîlden olacağı fehme tebâdür eder. Lakin halîfenin halef olduğu kimselere min külli vechin mümâsil olacağına delîl yoktur ve bu muktezâ-yı **[99]** hilâfet değildir. Bunun içindir ki cenâb-ı akdes-i kibriyâ melâikeye, bu halîfenin güzeştegân üzerine mâ bihi'l-imtiyâzı bulunan umûra ve zât-ı ulûhiyyetin bundaki hikmet-i bâliğasına dâir sizin bilmediğiniz şeyleri ben bilirim diye cevap verdi. Bu kavl sahîh olduğu takdîrce Âdem bu arz üzerindeki hayvânın ilk sınıf-ı âkıli olmayıp belki hay-

vân-ı nâtıkın helâk olmuş tâifeye veya tavâife zât ve maddede mümâsil ve bazı ahlâk ve secâyâda muhâlif ilk tâife-i cedîdesi olmuş olur.

Halîfenin tefsîrinde mezheb ve mesleğin biri budur. Diğerleri de halîfe ile murâd, arzda kendime halîfe kılacağım demek olduğuna zâhib oldular. Bunun içindir ki insan Cenâb-ı Hakk'ın arzında halîfesidir diye şâyi' olmuştur. Kitâb-ı mükerremde dahi [1](يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ) buyurulmuştur. Allahu a'lem zâhir olan budur ki halîfe ile, Âdem aleyhisselâm ve mecmû' zürriyeti murâddır. Lakin bu hilâfetin ma'nâsı nedir? Ve bu istihlâfdan murâd nedir? Bazı insanın bazısı üzerine istihlâfı mı, yoksa nev'in diğer nev' üzerine mi istihlâfı murâddır?

Cenâb-ı akdes-i kibriyânın halkında sünnet-i ilâhiyyesi, ahkâmını nâsa içlerinden intihâb eylediği kesânın elsinesi üzere ta'lîm ve infâz etmek sûretiyle cârî olmuştur, bu da onlar zât-ı ulûhiyyetine bu husûsda halîfe olsunlar içindir. İnsan ise Allah'ın ahkâm ve sünen-i şer'iyyesini izhâr eylediği gibi zât-ı ulûhiyyetinin hüküm ve sünen-i halkıyye-i tabîiyyesini de izhâr eylediğinden Allahu teâlâ insanı sâir mahlûkāt üzerine kendisiyle temyîz eylediği umûrun kâffesine ma'nâ-yı hilâfetin âmm u şâmil olması sahîh olur.

Vahiy nâtık olduğu ve iyân ve tecrübe delâlet eylediği üzere Allahu teâlâ âlemi envâ'-ı muhtelife olarak halk etmiş ve nev'-i insandan mâadâ her nev'i tecâvüz edemeyeceği bir şey'-i mahdûd-ı muayyen ile tahsîs eylemiştir. Melâike gibi vücûdunu yalnız tarîk-ı vahy ile bildiğimiz mahlûkātın vezâifi mahdûd olduğuna delâlet eder âyât ve ehâdîs vârid olmuştur.

(يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ)[2]، (وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ. وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ)[3]، (وَالصَّافَّاتِ صَفًّا. فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا. فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا)[4]، (وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا. وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا. وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا. فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا. فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا)[5]

gibi âyât-ı kerîme onların tavâif-i adîde olup her tâifenin vazîfe-i mahdûdesi bulunduğuna delâlet ediyor. Ehâdîs-i şerîfede dahi onlardan bir takımının ilâ yevmi'l-kıyâm daima sâcid ve daima râki' olduğu vürûd etmiştir.

Nazar ve tecrübe ile bildiğimiz şey ise ma'den ve cemâd ile nebâtın hâlidir, ma'den ve cemâdın ne ilmi ne fi'li vardır. Nebâtın te'sîr-i hayâtı ise ancak nefsine maksûrdur. Onun ilim ve irâdesi bulunduğu farz edilse bu ilim ve irâdenin fi'l-i nebâtı Allah'ın halkında cârî hüküm ve sünen-i ilâhiyyesini şârih ve müfessir kılmakta ne te'sîri vardır, ne de ahkâmullâhın beyân ve tenfîzine vesîle olur. Şu halde ahyâ-i mahsûse ve gaybiyyeden her bir hayyın mahdûd bir isti'dâdı ve mahdûd bir ilm-i ilhâmîsi ve mahdûd bir fi'li var demektir; bu gibi şeyler ise ilim ve irâdesine hadd ü pâyân olmayan ve sünen ve ahkâmı için hasr u kasr bulunmayan ve ef'âl ve tasarrufuna gāyet ve nihâyet olmayan kādir-i mutlak hazretlerine halîfe olmaya sâlih değildirler.

İnsana gelince, Kitâb-ı azîzde vârid olduğu üzere Allahu teâlâ onu zaîf halk eylediği gibi [6](وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا) nazm-ı celîlinde beyân buyurulduğu vech ile onu bir şey bilmez olarak yaratmıştır. Lakin insan za'f ve cehli ile beraber sezâ-yı ibret ve cây-ı taaccübdür, zîrâ akvıyâda tasarruf eder ve cemî'-i esmâyı bilir. Hayvânât kendilerine nâfi' ve muzır bulunan eşyâyı ilhâm ile bilerek tevellüd ederler ve az zaman içinde onların kuvâsı tekemmül eder. İnsan tevellüd eder, halbuki ağlayarak feryâd etmekten başka onda bir ilhâm yoktur. Sonra sâir hayvânâta nisbetle batî' bir tedrîc ile hiss ü idrâk eder ve kendisine diğer bir kuvvet dahi verilerek onun müdrikât-ı hiss ü şuûrunda o kuvvet ol derece tasarruf eder ki o tasarruf ile onun bu kâinât üzerinde kudret ve satveti olur da sonra kâinâtı dilediği gibi teshîr ve tezlîl eder. O kuvvet-i garîbe akıl tesmiye ettikleri ve sır ve hakīkat ve künhünü taakkul ve idrâk etmedikleri kuvvettir. İşte bu kuvvettir ki soğuktan sıcaktan vikāye eden kisâ-i fıtrîye ve kuvvetini tenâvüle ve nefislerinden müdâfaaya ve düşmanlarına galebeye vâsıta olan a'zâya dâir asıl fıtratta hayvânâta ihsân olunan şeylerden ve daha bunun gibi hayvânâta bilâ-kesb verilmiş olan keyfiyâttan insanı muğnî kılar, hattâ insana şimdiye kadar müyesser olan ihtirâ'ât-ı acîbe bu kuvvet ile hâsıl olduğu gibi bundan böyle dahi bu kuvvet ile insanın şimdiden tahmîn ve takdîri mümkün olmayacak ihtirâ'ât-ı garâbet-nümâsı zuhûr edecektir. İnsanın bu kuvvet ile ne isti'dâdı mahdûddur, ne ümniyeleri mahdûd, ne ilmi mahdûd, ne fi'li mahdûddur. Efrâdındaki za'f ile beraber insan hey'et-i mecmûasıyla mükevvenâtta öyle tasarruf eder ki Allah'ın izin ve tasarrufu ile bu tasarrufun hadd ü pâyânı yoktur. Cenâb-ı akdes esrâr-ı hilkatini izhâr için insana bu mevâhib ve ahkâm-ı tabîiyyeyi vererek arzı kendisine temlîk etmiş ve avâlim-i arzı ona müsahhar kılmış olduğu gibi kendisine ahkâm ve şerâi' dahi vererek efrâd ve tavâifinin biri birine bağy ü udvânlarına hâil olur bir had ile onun mutlakıyetini tahdîd eylemiş olduğundan o ahkâm ve şerâi' ona derece-i kemâline vâsıl olmak için muâvenet eder, zîrâ ahkâm ve şerâi' bu mezâyânın kâffesini hâiz bulunan aklın mürşid ve mürebbîsidir. Bu serd olunan ahvâlin hepsinden dolayıdır ki zât-ı ecell-i a'lâ bu hilâfete mahlûkātın elyakı bulunan insanı rûy-ı zemînde zât-ı ulûhiyyetine halîfe etmiştir.

İnsanın arz üzerinde vâki' bu hilâfetinde âsârı nümâyân oldu. Biz onun ma'den ve nebâtta ve berr ü bahrde acâib-i sun'unu müşâhede ediyoruz. **[100]** O tefennün ve ibdâ' ediyor, keşf ve ihtirâ' ediyor, sa'y ve amel ediyor, bir derecede ki şekl-i arzı tağyîr ederek sert yerleri yumuşak, kurak yerleri reyyân, harâb yerleri ma'mûr ve âbâdân, karaları deryâ veya halîc etmiştir. Ve "Yusuf Efendi" tesmiye olunan

[1] Sad, 38/26.
[2] Enbiyâ, 21/20.
[3] Saffât, 37/165-166.
[4] Saffât, 37/١-٣.
[5] Nâziât, 79/1-5.
[6] Nahl, 16/78.

limon* gibi mevcûd olmayan çift çift nebâtâtı dahi telkîh ile tevlîd eylemiştir. Çünkü Allahu teâlâ hazretleri bunu yed-i insan ile halk ve onun kesbiyle inşâ etmiştir. Ebnâ-i cinsinden olan envâ'-ı hayvânâtta da türlü türlü terbiye ve tağdiye ve tevlîd ile dilediği gibi tasarruf ederek hattâ o hayvânâtın tab' ve halkında ve sunûfunda bu sebeb ile tağayyür husûle gelmesiyle onlardan bazısı sağîr ve kebîr ve bazısı ehlî ve vahşî olmuştur. İnsan hayvânâttan her nev' ile intifâ' ve her nev'ini hizmetine müsahhar kılar. Nitekim kuvâ-yı tabîiyeyi ve sâir mahlûkātı kendi emrine müsahhar eylediği gibi.

Cenâb-ı Hakk'ın sünnen-i ilâhiyyesini ikāme etmek ve acâib-i sun'unu, esrâr-ı hilkatini, bedâi'-i hikemini, menâfi'-i ahkâmını izhâr eylemek üzere zât-ı ulûhiyyetinin insanı bu mevhibeler ile rûy-ı zemînde halîfe etmesi, her şeye kendine layık sûret ve şekil verdikten sonra cümlesini intifâ' edeceği cihete hidâyet ve irşâd eden Hakk celle ve alâ hazretlerinin hikmeti değil midir? Zât-ı akdes-i kibriyânın kemâline ve si'a-i ilmine, ahsen-i takvîmde yaradılmış olan şu insandan daha zâhir ü bâhir alâmet ü nişân bulunur mu? – A[ayın].

Cenâb-ı Hak ihâta-i kâmile ve hikmet-i bâliğasıyla müşâvereden müstağnî iken melâikeye rûy-ı zemînde halîfe nasb ve ikāme edeceğini şu sûretle beyân buyurmasından, ibâdına müşâvereyi ta'lîm ettiği, ve mec'ûlü "halîfe" unvân-ı mübecceli ile yâd ve halk ve îcâdından akdem onun zuhûrunu sükkân-ı âlem-i melekûte tebşîr ederek şânını i'zâz ve tevkīr buyurduğu nümâyân olduğu gibi yeryüzünde fesâd edecek ve nâ-hak yere kanlar dökecek olan nev'-i insanı istihlâfdaki vech-i hikmeti melâike-i kirâm suâl edip cânib-i rubûbiyetten kendilerine benî Âdemin fazîleti mefsedetlerine râcih ve gālib olduğunu îmâ eder sûrette cevap verilmiş olmasından dahi hikmet-i aliyye hayrı şerrine gālib olan şeyin îcâdını iktizâ ettiği müstefâd oluyor – K[kaf], Ş.

Fi'l-hakīka hayatın ahvâl-i âdiyesinde beşerin necâbetinden ziyâde süfliyeti nazar-ı im'âna çarpar. Kendisinden öyle çirkin, öyle mekrûh ihtirâsât ve infiâlât zuhûra geldiği olur ki mâhiyet-i insâniyyeyi mahcûb eder. Mesela birisi satılığa çıkardığı me'kûlât ve meşrûbâta sıhhat ve hayata muzır şeyler katar da bundan bunca insanlar mahv olacağını düşünerek rahm ü şefkat etmez. Bir mecrûh feryâd ediyor, bir hasta başını bâlîn-i ıztırâba dayamış inliyor, vatanın ni'met ve ihsânıyla perve[ri]şyâb olan bir cerrâh veya tabîb yanı başında iken parası yok diye bakmaz, bu âh u zârdan müteessir olmaz. Bir saydalânî birkaç para istifâdesi için tertîb olunan ilâcdan akākīr-i tıbbiyenin en mühimmini tenkīs ederek ıztırâb-ı marîzin günlerce imtidâdına sebeb olur. Diplomasi nâmına zaîf bir kavmin diyârında avâm-firîbâne envâ'-ı hiyel ü desâyis ile bahâne-cûy-ı fiten olarak o sükûn ü ârâmiş ile dem-güzâr bulunan diyâr tûfân-ı mesâib içinde bırakılır ve bu zulm-i sarîh muvaffakıyet ve muzafferiyet nâmına tebcîl olunur. Bir denî sigortalatmış olduğu mâlını sigorta bedeline tama'an tutuşturarak mücâviri bulunanların mâmelekleri dahi sekenesiyle beraber tu'me-i nâr olur da gönülleri ağladan bu azîm cinâyetten müteessir bile olmaz. Nice insanlar vardır ki bu dünya-yı fânînin hutâmı için kendilerini fezâil-i insâniyyeden tecrîd ve teb'îd etmişlerdir. Sinîn-i hayâtı aksâ-yı hayâta takarrub etmiş bir çok sâlhurdeler görülmüştür ki nâil-i câh ü makām olmak için kulûbda ihrâz etmiş oldukları câh ü makāmdan dûr ve mahrûm olmuşlardır. Fakat bu muammâ-yı garîb en ulvî, en şerîf hissiyâtın da tecellîgâhıdır; öyle an ve zamanlar olur ki kendisinden feverân eden ihtisâsât-ı kerîme bütün o ihtirâsât-ı süfliyyeyi gölgede bırakır.

Bu tîn-i lâzib: İffet, hayâ, tama', kanâat, cebânet, cûd ü sehâ, hubb, buğz, gazab, hilm gibi kerîm ü zemîm bunca mütenevvi' u mütehâlif hısâlden tahmîr edilmiş.. kendine yerler, gökler, dağların tâkat getiremeyeceği bâr-ı sakīl-i emânet tahmîl olunmuş.. Yâ Rabbenâ senin lutf-i hidâyetin rehber olmayınca bu emvâc-ı hâile arasından mersâ-yı selâmeti bulmak kābil mi?

Nazm-ı celîlin tefsîri esnâda işâret kılındığı üzere melâike-i kirâmın [1](اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ) zemîninde bârgâh-ı cenâb-ı akdese ref'-i hitâb eylemeleri ne Hâlık teâlâ hazretlerine i'tirâzdır, ne de benî Âdem'e gaybet sûretiyle ta'n ve dahldir, maksad, şu sıfatlar ile mevsûf bulunanların halîfe nasb ve ikāme edilmelerine hayret ve teaccüb ile bu husûsdaki hikmet-i hafiyyeyi istikşâf etmek ve bir müteallimin gönlünden geçen şeyi mualliminden safvet-i kalb ile suâl etmesi kabîlinden olarak şübhelerini izâle edecek cihete irşâd olunmalarını tazarru' ve niyâz eylemektir. Haklarında Kitâb-ı azîzde [2](بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ. لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ) buyurulmuş olan melâike-i kirâmın zât-ı akdes-i kibriyâya i'tirâz ve benî Âdeme gaybet etmek ile maznûn olmaktan sâha-i ismetleri berîdir.

Nev'-i beşer henüz halk olunmadan melâike-i kirâmın onlara fesâd ve sefk-i dimâ' isnâd etmeleri, ya Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine bu keyfiyeti haber vermiş olması veyahud levh-i mahfûzdan benî Âdemin evsâf-ı mezkûresine muttali' olmalarıyladır, veyahud ismet ve nezâhet kendilerinin havâssından bulunduğuna dâir idrâklerinde merkûz olan hikemden bunu istinbât eylemeleriyledir veyahud benî Âdemin hâlini onlardan evvel sekene-i arz olup envâ'-ı fesâdda bulunmuş olan güzeştegânın hâline kıyâs etmeleriyledir – K[kaf], Ş.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Makāle-i Sâlifede Tashih" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

---

* Bizim manderina dediğimiz meyveye Arabistan'da "Yusuf Efendi" denir.

[1] Bakara, 2/30.

[2] Enbiyâ, 21/27.

[101] ***ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH***
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

148- Hadîs-i Şerîf

عن أَبِي مُوسَى رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ.

Metn-i *Buharî*'de: (ثم قال لهما اشربا منه وافرغا على وجوهكما ونحور (كما ziyâdesi de vardır.

148- Terceme

Ebû Mûsâ (El-Eş'arî) radıyallâhü anhden rivâyet olunuyor ki (Bir defa) Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem içinde su bulunan bir kab istedi. Ellerini, yüzünü içinde yıkadıktan sonra kabın içine (ağzından su) püskürdü.

149- Hadîs-i Şerîf

عن عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ، اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ فِي أَنْ يُمَرَّضَ(1) فِي بَيْتِي، فَأَذِنَّ لَهُ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ رَجُلَيْنِ، تَخُطُّ رِجْلاَهُ فِي الأَرْضِ، بَيْنَ عَبَّاسٍ وَرَجُلٍ آخَرَ. كَانَتْ(2) عَائِشَةُ تُحَدِّثُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ، بَعْدَمَا دَخَلَ بَيْتَهُ(3) وَاشْتَدَّ(4) وَجَعُهُ هَرِيقُوا(5) عَلَيَّ مِنْ سَبْعِ قِرَبٍ، لَمْ تُحْلَلْ أَوْكِيَتُهُنَّ، لَعَلِّي أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ. وَأُجْلِسَ(6) فِي مِخْضَبٍ لِحَفْصَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ثُمَّ طَفِقْنَا نَصُبُّ عَلَيْهِ تِلْكَ(7)، حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا أَنْ قَدْ فَعَلْتُنَّ. ثُمَّ خَرَجَ(8) إِلَى النَّاسِ.

1) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (فى ان يمرض). 2) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (وكانت). 3) Bir rivâyette (بيتها). 4) Bir rivâyette (واشتدبه). 5) Bazı rivâyâtta (اهريقوا). 6) Diğer rivâyâtta (واجلس). 7) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (من تلك القرب). 8) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (ثم خرج).

149- Terceme

Âişe radıyallâhü anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellemin (hastalığı) ağırlaşıp da ağrısı iştidâd ettiği zaman benim evimde bakılmak üzere zevcât-ı (tâhirât)ından izin istedi. Onlar da izin verdiler. (Ondan sonra) Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem bir tarafında Abbâs (radıyallâhü anh), diğer tarafında da diğer bir zât olduğu halde ayakları yerde sürüklenerek çıktı. –Âişe (radıyallâhü anhâ) hikâye ederdi ki Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem evine girip de ağrısı iştidâd ettikten sonra: "Üzerime bağı çözülmedik yedi kırba su dökün. (Böylelikle) halka belki vasiyet edebilirim" buyurdu. Bunun üzerine Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellemin zevce-i (pâki) Hafsa (radıyallâhü anhâ)nın (malı olan) bir leğen içinde oturduldu. Sonra o kırbaların suyunu üzerine dökmeye başladık. Nihayet: "Artık oldu" diye işâret buyurdu. Ondan sonra halkın yanına çıktı.

150- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ، فَأُتِيَ بِقَدَحٍ رَحْرَاحٍ، فِيهِ شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ. فَوَضَعَ أَصَابِعَهُ فِيهِ. قَالَ أَنَسٌ: فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى المَاءِ يَنْبُعُ مِنْ أَصَابِعِهِ(2) فَحَزَرْتُ مَنْ تَوَضَّأَ منه مَا بَيْنَ السَّبْعِينَ إِلَى الثَّمَانِينَ.

1) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (من بين اصابعه).

150- Terceme

Enes (bin Malik) radıyallâhü anhden rivâyet olunuyor ki:

Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem (bir kere) bir kab su istedi. İçinde biraz su bulunan ağzı geniş bir kab getirildi. Parmaklarını içine koydu. – Enes (radıyallâhü anh) der ki: "Artık parmakları arasından suyun kaynadığını temâşâya daldım. O sudan abdest alanları yetmiş ile seksen arasında tahmîn ettim.

151- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قال كان قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَغْتَسِلُ(2) بِالصَّاعِ إِلَى خَمْسَةِ أَمْدَادٍ، وَيَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ.

1) Bir rivâyette (كان رسول الله صلى عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette (يغسل).

151- Terceme

Yine Enes radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor.

Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellem bir sâ' ve nihâyet beş müd* (mikdârı su) ile gusl eder, bir müd (mikdârı su) ile abdest alır idi.

[102] **152- Hadîs-i Şerîf**

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضى الله عنه عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ مَسَحَ عَلَى الخُفَّيْنِ وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رضى الله عنهما سَأَلَ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: نَعَمْ، إِذَا حَدَّثَكَ شَيْئًا سَعْدٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلاَ تَسْأَلْ عَنْهُ غَيْرَهُ.

152- Terceme

Sa'd bin Ebî Vakkâs radıyallâhü anhin şöyle dediği (Abdullah bin Ömer radıyallâhü anhümâdan) rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem mestler(i) üzerine mesh etti. Abdullah bin Ömer radıyallâhü anhümâ bunu (babası) Ömer (radıyallâhü anh)den sordu da Ömer (radıyallâhü anh): "Evet (mesh etti)". (Hem de) Sa'd (radıyallâhü anh) Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemden rivâyeten sana bir şey söylerse onu artık başkasına sorma" cevâbını verdi.

153- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ رضى الله عنه أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَمْسَحُ عَلَى الخُفَّيْنِ.

1) Bir rivâyette (رسول الله صلى الله عليه وسلم).

* "Sâ'" beş rıtl buğday ile bir sülüs rıtl istîâb eden kaba deniyor. Bir "müd" de bir sâ'ın rub'u mikdârıdır.

153- Terceme

Amr bin Ümeyye ed-Damrî radıyallâhü anhden Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin mestler üzerine mesh ettiğini gördüğü rivâyet olunuyor.

154- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَّيْهِ.

154- Terceme

Yine Amr bin Ümeyye ed-Damrî radıyallâhü anhin: "Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellemin sarığına ve mestlere mesh ettiğini gördüm" dediği rivâyet olunuyor.

155- Hadîs-i Şerîf

عَنْ المُغِيرَةِ بنِ شُعْبَةِ رضى الله عنه قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَأَهْوَيْتُ لِأَنْزِعَ خُفَّيْهِ، فَقَالَ: دَعْهُمَا فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ(1). فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

1) Diğer rivâyette (ادخلتهما وهما طاهرتان). Bir diğerinde ise (فانى ادخلت القدمين الخفين وهما طاهرتان).

155- Terceme

Muğîre bin Şu'be radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor: Bir seferde Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem ile birlikte idim. (Abdest aldığı sırada) mestlerini çıkarmaya davrandım. "İlişme. Zîrâ ben ayaklarımı tâhir (yani abdestli) iken (mestlerimin) içine soktum" buyurdu ve (mestleri) üzerine mesh etti.

156- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ رضى الله عنه أَنَّهُ رَأَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَحْتَزُّ مِنْ كَتِفِ شَاةٍ(2)، فَدُعِيَ إِلَى الصَّلاَةِ، فَأَلْقَى السِّكِّينَ(3)، فَصَلَّى(4) وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

1) Bir rivâyette (رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Müellifin diğer mahaldeki rivâyetinde (يأكل منها) ziyâdesi vardır. 3) Yine müellifin diğer mahaldeki rivâyetinde (فالقاها والسكين). 4) Diğer rivâyette (وصلى).

156- Terceme

Amr bin Ümeyye (Ez-Zımarî) radıyallâhü anhden rivâyet olunuyor ki: Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin pişmiş bir koyun küreğinden (et) kesip yediğini görmüş. (O sırada Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem) namaza çağırılmış. O da bıçağı (elinden) atıp abdest almadan namaza durmuş.

157- Hadîs-i Şerîf

عَنْ سُوَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ رضى الله عنه أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ خَيْبَرَ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ، وَهِيَ أَدْنَى خَيْبَرَ، فَصَلَّى(1) العَصْرَ. ثُمَّ دَعَا بِالأَزْوَادِ، فَلَمْ يُؤْتَ إِلَّا بِالسَّوِيقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَثُرِّيَ، فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَكَلْنَا(2)، ثُمَّ قَامَ إِلَى المَغْرِبِ، فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

1) Diğer rivâyette (نزل فصلى). 2) Bir rivâyette (وشربنا) ziyâdesi vardır. Bir diğerinde ise (فلكنا واكلنا وشربنا).

157- Terceme

Süveyd bin En-Nu'mân radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Hayber yılında Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem ile birlikte (sefere) çıktık. Sahbâ'ya –ki Hayber'in alt başındadır– varıldıkta (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem inip) ikindiyi kıldırdı. Sonra (mevcûd) azıkları istedi. Kavuddan başka bir şey getirmediler. Islatsınlar diye emr etti. Sonra (o kavuddan) Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem de, biz de yedik. Sonra akşam namazına kalktı. Ağzını çalkaladı. Biz de (ağzımızı) çalkaladık. Sonra abdest almadan namaza durdu.

[103] 158- Hadîs-i Şerîf

عَنْ مَيْمُونَةَ رضى الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) أَكَلَ عِنْدَهَا كَتِفًا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

1) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (ان النبى صلى الله عليه وسلم).

158- Terceme

Meymûne radıyallâhü anhâdan hânesinde Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin bir kürek (eti)nden yedikten sonra abdest almadan namaza durduğu rivâyet olunuyor.

159- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرِبَ لَبَنًا فَمَضْمَضَ، وَقَالَ: إِنَّ لَهُ دَسَمًا.

1) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (ان النبى صلى الله عليه وسلم).

159- Terceme

(Abdullah) bin Abbâs radıyallâhü anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem süt içip ağzını çalkaladı. Ve "bu yağlıdır" buyurdu.

160- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَرْقُدْ، حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ، لاَ يَدْرِي لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ.

160- Terceme

Âişe radıyallâhü anhâdan Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Biriniz namaz kılarken uyuklarsa uykusu gidinceye kadar yatsın. Zîrâ uyuklayarak namaz kılarsa istiğfâr edeyim derken belki kendisine sebb eder.

Ahmed Naim

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Tashîh-i İ'tikād

Yukarıki fasıllarımızda rûhun bir vasıta ile fakat kendi fıtratına mülâyim gelecek bir vâsıta ile levs-i evhâmdan tathîri lüzûmuna dâir bir kaç söz söylenmiş idi ki o vâsıta ulûm-ı sahîhadan başka bir şey değildi; kezâlik rûhun sırr-ı âfiyetini tedkīk etmiştik ki o sır, rûhu, bütün temâyülâtında kānûn-ı i'tidâle münkâd bulundurmaktan ibâret idi. Şimdi bizim için yalnız saâdet-i rûhiyyenin mâhiyetini, bir de rûhun medâr-ı itmi'nânı olacak sırr-ı güzîni anlamak mes'elesi kalıyor.

Gözümüzün önünde bir çok adamlar var ki sıhhatleri, servetleri yerinde, kendileri ilim ve irfân ile tehzîb-i zât etmiş iken yine: Sıkıntı içinde vakit geçiriyorlar; râhat yüzünü görmüyorlar. Lezâiz-i âlemden hiç biriyle mütelezziz olamıyorlar. Nazarlarında her ni'met; bir elem, her ferah bir musîbet sûretinde tecellî ediyor. Kalblerinin üzerine bir kâbûs-ı melâlin çöktüğünü hissediyorlar. Lakin bu kâbûsun nereden, ne sûretle geldiğini anlayamıyorlar. Öyle bir kâbûs ki tazyîk-ı elîminden kurtulmak için peymâne-i şarâb ile aklı gidermekten başka çâre bulamıyorlar da, o sebebden küûle can atıyorlar. İçki bulamadıkları sûrette yanıp yakılıyorlar. Çünkü devâ-yı yegâneleri odur.

Pekâlâ, saâdet-i insâniyyenin iki büyük medârı olan (çünkü öyle diyorlar) sıhhat ile servet varken bu sıkıntılar, bu uykusuzluklar nereden geliyor? Kalbleri emrâz-ı ma'neviyyeden şifâ-yâb ettiği zannolunan ilim ile tenevvür ettikten sonra bu iç sıkıntıları, bu vicdân üzüntüleri ne oluyor? Bu melâl-i derûnî bize şu hakīkati anlatmıyor mu ki: Rûh, bir gāyete müştâktır; insan o gāyeti ilmen bilmese bile hissen duymakta, âsârını görmektedir; bu gāyet ne öyle vücûdun sıhhati, ne malın, evlâd ü iyâlin kesreti, ne muhteşem kâşâneler; ne müdebdeb sofralar, ne çeng ü çigâneler, ne ıyş ü nûş-i sefîhâneler olmayıp, bunların kâffesinden başka bir mâhiyettir ki şu saydığımız lezâiz ona nisbetle nâçîz bir zerre, hatta bütün kâinât onun yanında bir hiçdir!

Pekâlâ! Rûhun ezelden beri şeydâ-yı iştiyâkı olduğu zevk-ı sükûn ve itmînânı ancak onun harîm-i bülendinde bulabildiği gāyet acaba nedir? Hiç şüphesiz safvet-i îmândır.

İşte size delîl:

Rûh, şu ecsâm-ı câmide tabîatında, şu bî-şuûr madde tıynetinde değildir ki bu muhakkar toprak üzerindeki eşyâdan biriyle üns peydâ edebilsin; yahud onun lezâiz-i fâniyyesinden biriyle oyalanabilsin, rûh, sırf nurânî bir fıtratta olduğu için ancak nûr ile enîs olabilir. Zira pîşgâhında âmâde duran cihân-ı lâhûtu temâşâya mâni' zulümât-ı kesîfenin sıyrılıp gitmesi, rûhun alâik-ı mâsivâdan yükselerek harîm-i melekûte doğru urûc edebilmesi için böyle bir nûra ihtiyâc kat'îdir.

Rûh, huzûz-ı cismâniyye ile oyalanmak, o huzûzun vereceği neşve-i zâile râzi olmak derekelerinden pek âlîdir. İnsan cem'-i mâl ile, te'mîn-i refâh ile bir huzûr-ı kalb, bir sükûn-ı vicdân buluyorum diye kendisini istediği kadar aldatsın dursun; rûh, o huzûr u sükûnun başka bir şeyde olduğunu söylemekten bir an bile geri kalmaz. **[104]** İşte insan eğer kendi hakīkatini lâyıkıyla teemmül eder de rûhunu o aradığı nûrun âğûşuna atacak olursa o zaman kalbine itmi'nân, hâtırına huzûr, fikrine sükûn gelir; velev kendisi sefâletin en sâfil derekâtında yuvarlansın, yahud hayatı en müdhiş tehlikelerin hedef-i hücûmu olsun.

Pekâlâ! Bu şûrîde rûha, iştiyâkıyla bî-karâr olduğu o nûru, o safâ-yı îmânı vermek için ne yapmalıdır? Bu maksada hangi yoldan gitmelidir? Evet bunun için sülûk edilecek sebîl, tarîk-ı akıldan başka bir şey değildir.: [1](الدّينُ هُوَ ٱلعَقْلُ ولا دينَ لمن لا عقْلَ لَه) "Din aklın ta kendisidir; aklı olmayanın dini de yoktur. Hadîs"

Mâ-vudi'a lehinde kullanılmak, sıhhatine, i'tidâline iyice bakılmak şartıyla akıl, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara verilmiş olan hasâisin, mevâhibin en büyüğü, en şereflisidir. Şu hilkat-i bî-pâyânın azametini insan ancak akıl ile tasavvur edebilir; kâinâta hâkim olan kavânîn-i ezeliyyenin seyrini ancak akıl ile tedkīk ederek ef'âli bahisden, masnûâtı hikmetsizlikten münezzeh bir hâlıkın[2] vücûdunu ancak akıl ile bulabilir, nasıl ki o hâlikın ilmini, tedbîrini, hikmetini, re'fet ve rahmetini hücûm-ı reybden masûn bir ta'yîn ile istidlâle de ancak akıl sâyesinde muvaffak olabilir.

İnsan cem'iyyât-ı beşeriyyenin ahvâlini ancak akıl ile tedkīk eder, o cem'iyetlerin terakkīsini ihzâr, sukūtunu îcâb eden kavânîn-i fıtratı ancak o sâyede görür; Cenâb-ı Hakk'ın insanlara mürşid olmak üzere gönderdiği nebîlerin ahvâlini akıl ile muhâkeme, şerîatlarını akıl ile teemmül ederek nübüvvetin ne demek olduğunu, bunun beşer için zarûrî bulunduğunu anlar, Hâlik-ı hakîmin ihtilâf-ı milel ve akvâmdaki, tebâyün-i meşâir ve hissiyâttaki hikmetini yalnız akıl ile idrâk edebilir.

İnsan mâzî ile hâlin farkını ancak akıl sâyesinde temyîz eder de diyânât-ı hâssa ile şerâi'-i âmmeyi birbirinden ayırır, sonra bütün edyânın hâtimesi olmak, beşeriyet durdukça bâkī kalmak îcâb eden bir dîn-i mübîne ulûmun, fünûnun zahîr olduğunu ancak irşâd-ı akıl ile görebilir.

Mehmed Âkif

Terâcim-i Ahvâl:

ŞÂRİH-İ FÜSÛS ABDULLAH BOSNEVÎ*

Pîr-i a'zam Hacı Bayrâm-ı Velî ecille-i hülefâsından olup Göynük Torbalı'da medfûn olan Bursevî Dede Ömer Sikkînî ma'rifetiyle teşa'ub eden Melâmiyye-i Bayrâmiyye şu'besi meşâyihinden câmiü'l-kemâlât bir zât-ı irfân-simât olup

---

[1] Benzer şekilde, Münâvi, *Feyzü'l-Kadir,* H. 1356, Mısır, c. 4, s. 528, no: 6159.

[2] Metinde (خلقك) şeklinde yazılmıştır.

* Tarîkat-i Kādiriyye ricâlinden oldukları dîvânlarından sarâhaten anlaşılan ve "Hasan hayrü'l-kelâm" terkîbinin delâleti olan 1091 târihinde İzvornik'de vefât eden Hasan Kāimî-i Bosnevî Bosna kıt'asında yetişen urefâ-yı meşâyihdendir. *Zeyl-i Şakâyık* sâhibi Şeyhî'nin nakline göre tarîkat-i Halvetiye'ye de intisâbı olup mürşidleri Öziceli Şeyh Muslihuddîn Efendi imiş.

mukaddemât-ı ulûmu maskat-ı re's[i] olan Bosna'da, ulûm-ı âliyye ve 'âliyyeyi Dersâadet'de ba'de'l-ikmâl arzû-yı tarîkat dâ'iyesiyle Bursa'ya azîmetle meşâhîr-i ricâl-i Bayrâmiyye'den Yeniyer kabristanında medfûn Şeyh Hasan-ı Kabaduz-ı Bursevî'ye intisâb eyleyip senelerce devâm eden mesâ'î ve mücâhede-i Hudâ-pesendânesinin mükâfât-ı ma'neviyyesi olmak üzere tekmîl-i merâtib-i hakîkatle min ciheti't-tarîka nâil-i rütbe-i hilâfet oldular. Bundan sonra da yine istikmâl-i feyz-i ilâhî maksad-ı yegânesiyle Mısır'a ve 1046 târihinde Hicaz'a azîmetle ifâ-yı farîza-i hacc-ı şerîfe ve ziyâret-i cenâb-ı Seyyidü'l-enbiyâ sallallâhü aleyhi ve selleme muvaffak olarak Şâm-ı şerîfe rihletle kıdvetü'l-muhakkıkîn Şeyh-i ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin türbe-i şerîfleri civârında inzivâ ederek rûhâniyet-i müşârun-ileyh vesâtet-i aliyyesiyle istifâza-i ulûm-ı Muhammedî'ye mazhar oldular. Ba'dehu işâret-i ma'neviyye ile Konya'ya azîmetle Şeyh-i Kebîr Sadreddin-i Konevî ile Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî hazerâtı gibi medâr-ı fahr-ı İslâm olan zevât-ı âliyyenin merâkıd-ı şerîflerini ziyâretle ihtiyâr-ı ikāmet ve bir müddet sonra [1](ارجعی...) fermân-ı ilâhîsine lebbeyk-zen-i icâbet olarak 1054 târihinde irtihâl-i dâr-ı âhiret eyleyip vasiyetleri üzere civâr-ı hazret-i Sadreddîn'e vedî'a-i hâk-ı mağfiret kılındılar. kaddesallâhü sırrahü'l-azîz. (هذا قبر غريب الله فى ارضه وسماه عبدالله البوسنوى الرومى البايرامى) ibâresinin seng-i mezarlarına yazılması cümle-i vasâyâ-yı ârifânelerinden olduğu Müstakīm-zâde merhûmun *Ahvâl-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye* ismindeki eserinde mezkûrdur. Arabistan'daki seyâhatleri esnâsında mülâkī oldukları urefâ ve fudelânın kâffesi uluvv-i kâ'blerini tasdîk eyledikleri gibi tahrîr buyurdukları âsâr-ı mütenevvia-i muhakkikāneleri de ilâ yevminâ hâzâ tasdîkkerde-i erbâb-ı ilm ü irfândır. Kendilerinden ahz-i ulûm ve maârif eden fuzelâ-yı irfânın başlıcaları şunlardır:

Şeyh Garsüddîn Halîlî, Şeyh Muhammed Mirza es-Surûcî ed-Dımeşkî es-Sûfî, Şeyh Muhammed Mekkî el-Medenî, Şeyh Seyyid Muhammed bin Ebî Bekr el-Ukūd

Müellefât-ı aliyyeleri:

1. *Şerhu Fusûsi'l-Hikem el-Müsemmâ bi-Tecelliyât-ı Arâisi'n-Nusûsi fî Menassâtı Hikemi'l-Fusûs* (âsâr-ı aliyyelerinin en meşhûru olup matbû'dur.)

2. *Mevâkıfü'l-Fukarâ*

3. *El-Vusûl ile'l-Hazreti'l-İlâhiyyetihî lâ-Yümkinü illâ bi-Husûli'l-Ubûdiyye*

4. *Hakīkatü'l-Yakīn*

5. *Metâli'ü'n-Nûri's-Sünnî an Tahâreti'n-Nebiyyi'l-Arabî*

6. *Tefsîrü Âyet-i Fahla' Na'leyk alâ Butûni's-Seb'a*

7. *Risâle-i Hadarâti'l-Gayb*

8. *Tecelli'n-Nûri'l-Mübîn fî Mir'âti İyyâke Na'büdü ve iyyâke neste'în*

9. *Şerhu alâ Nazmi Merâtibi'l-Vücûd li'ş-Şeyhi Garsüddîn*

10. *Şerhu ale'l-Kasîdeti't-Tâiyye li'bni'l-Fâriz* **[105]**

11. *Risâletün fî Tefsîri Nûn ve'l-Kalem*

12. *Risâletü A'yân-ı Sâbite*

13. *Risâletün fî Şerhi Elhamdülillâhillezî Evcede'l-Eşyâ an-Adem ve Ademihî*[*]

14. *Tercüme-i Terşîhât*

15. *Gülşen-i Râz-ı Ârifân fî Beyân-ı Usûl-i Râh-ı İrfân* (manzûmdur)

16. *Risâletün fî Tafdîli'l-Beşeri ale'l-Melek*

17. *Şerhü Kelâmi Müeyyedi'l-Cündî fî Evâili Şerhi'l-Fusûs*

18. *Cilâü'l-Uyûn fî Şerhi Kasîdeti Şeyh Abdülmecîd Sivas*

19. *El-Yedü'l-Ecvile fî İstilâmi'l-Haceri'l-Esved*

20. *Şerhü Rabbi Yessir velâ Tü'assir Rabbi Temmim bi'l-Hayr*

21. *El-Burhânü'l-Celî fî Harfi's-Sû'i an Vechi'l-Âyeti fî Hâli Yûsuf* (a.s)

22. *Risâle fî Temessüli Cibrîl fî Sûreti'l-Beşer*

23. *Risâle-i Uhrâ fî Temessüli'l-Cibrîl* (Türkî)

24. *Tefsîr-i Sûre-i ve'l-âdiyât*

25. *Risâle fî Neş'eti'l-İnsâniyye* (*Şerhü Bâbi's-Sâdis mine'l-Futûhâti'l-Mekkiyye*)

26. *Tefsîr-i Sûre-i Asr*

27. *Tefsîr-i Hattâ izâ belağa Mağribe'ş-Şems*

28. *Münâcât*

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

MÜSLÜMANLAR NASIL MEKTEPLERE MUHTÂÇTIR?

Bir milletin i'tilâ ve irtikāsına hâdim avâmil-i muhtelifenin en büyüğü şübhesizdir ki ciddî ve hakīkī bir terbiye-i ahlâkıyye ile müterâfık olan tahsîl-i ilm ü ma'rifettir. Târîh-i âlemde ibkā-yı nâm eden akvâm-ı müteaddidenin teâlîsi ahlâk-ı hasene ile müeyyed ictihâdât-ı ilmiyye sâyesinde vukū'a geldiği gibi fesâd-ı ahlâk ü iktisâb-ı irfândan tebâ'üd gibi seyyiât da akvâmın mahv ü inkırâzına sebeb ola gelmiştir. Taşıdığı bir çok misâller ile târih her zaman bu da'vâyı îrâd ediyor. Ehl-i İslâm bir şirzime-i kalîl iken evâmir-i kudsiye-i *Kur'âniyye*'nin mukteziyâtı olan mehâsin-i ahlâk ile amel eyledíklerinden az zamanda tezâyüd ve intişâra başladılar. Etrâf-ı âleme hatve-endâz olarak azamet ve satvetlerine kâffe-i mevâni'i râm ettiler. İhrâz ettikleri o i'tilâ-yı mehîb, o irtikā-yı bî-nazîrin esbâbı nedir?... Hep o selef-i sâlihin hidâyet-i Sübhâniyyeyi kendilerine mürşid ittihâz etmelerinden, ciddî ve hakīkī bir terbiye-i fâzıla ile mütehallık olmalarından, bugünkü günde de Avrupa medeniyetinin vâsıl olamadığı hüsn-i imtizâc ü vifâk ile aralarında bir â-heng-i uhuvvet teşkîl etmelerinden münbais değil midir? Ve

[1] Fecr, 89/28.

[*] Şeyh-i Ekber'in meşhûr-ı âfâk olan *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin mukaddimesidir.

müslümanların bu günkü hâl-i pür melâli hep [1](بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ) ile [2](اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ) diyen şârî'-i a'zamın vasâyâ-yı kerîmânelerini tahattur etmemelerinden nâşi değil midir?

Bugün tamamıyla sâbit olmuş bir hakîkattir ki müslümanların her biri bir mütefekkiri ağlatan, her sâhib-i hamiyyeti dağdâr-ı ye's ü keder eden şu atâlet ve tevakkuflarının en büyük sebebi (cehâlet) denilen maraz-ı kebîrin te'sîrât-ı muhribânesidir. Hep bu cehâletin te'sîrât-ı elîmesidir ki bugünkü günde müslümanlar kendilerini bir râbıta-i kaviyye-i uhuvvette bulunmaya da'vet eden evâmir-i dîniyyelerini unutarak gördüğümüz şu hâl-i tefarruk ve inkısâma düştüler hep bu cehâletin seyyiesi değil midir ki her nerede olurlarsa olsunlar müslümanlarda derin bir atâlet, medîd bir sükûnet ve lâ-kaydî müşâhede olunuyor… Her nereye gidilse müslümanlar akvâm-ı mütecâvireden ilmen, ictimâen, medeniyeten daha dûn bir seviyede görülüyor. Avrupa erbâb-ı medeniyeti âlem-i İslâm'ı her tarafdan tazyîke, mahva uğraştıkları halde müslümanlarda bir intibâh, bir ibret, bir teyakkuz görülmüyor. Sefâlet, meskenet, atâlet bütün şiddetiyle hüküm sürüyor.

Artık şu hastalıktan, şu maraz-ı mühlikten kurtulmaya bakmalı. Ve müslümanlar kâffeten bütün mevcûdiyetleriyle bu derdin devâsı olan tahsîl-i ilm ü ma'rifete dört el ile sarılmalı ve bu kaziyye-i mühimme en büyük bir meşgale-i ictimâiyye, en mübrem ihtiyâcât-ı milliyeden addolunmalıdır…

Artık anlaşılmalı ki bir mektep açmak, adüvv-i cehl ile muhârebe etmek cihâd-ı ekberdir. Ümmet-i merhûmeye bir münevver dimağ yetiştirmek en büyük sevâb-ı uhrevîyi mûcibdir. [3](طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ ومُسْلِمَةٍ) hadîs-i şerîfi muktezâsınca tahsîl-i ilm etmek veya bu husûsda ibrâz-ı muâvenet ve fedâkârîde bulunmak hoşnudiyet-i ilâhiyyeyi dâ'îdir. İşte biz –eslâf-ı kirâmımızın yaptığı gibi– bu farîza-yı dîniyeyi îfâ etmeyecek, âlem-i İslâm'ın her tarafında vâsi' ve mükemmel mektepler kesretle görünmeyecek, en hücrâ taraflara kadar eşi'a-i ilm ü ma'rifet nüfûz etmeyecek olursa dînimizin evâmirini icrâ etmediğimizden dolayı âhirette mes'ûl olacağımız gibi dünyada da şu hâl-i pür-melâlde kalacak ve bugün etrâfımızda bizi şiddetle sarsan mücâdele-i hayât-ı beyne'l-milelde bir hatve-i terakkī atamayacağız…

Lakin, mekteplerin, müessesât-ı ilmiyyenin kesret ve ihtişâmı maksada kifâyet etmeyeceği tabîîdir. Tedrîs olunan ulûm ve fünûn cedîr ve muntazam görülmezse ve o müesseselerde bulunacak evlâd-ı müslimîn hakîkī ve cidden samîmî bir terbiye-i İslâmiyye-i ictimâiyye ve ahlâkiye ile perverişyâb olmazlarsa bir menfaat-i hakîkiyye elde edilemeyeceği şübhesidir. Oradan neş'et edenler –kelimenin bütün ma'nâsıyla– âlim ve fâzıl olmalı ki semerât-ı matlûbe iktitâf olunsun… Ve bunların eser-i irşâdından âlem-i İslâm müstefîd olarak tarîk-ı terakkīye dâhil olsun… Yoksa el-yevm ekser mekâtib-i mevcûdemiz gibi vazîfelerini sırf fünûn-ı muhtelifenin yalnız kuşûrâtıyla genç dimağları yormaktan ibâret bilen ve zîr-i âtıfetlerine mevdû' evlâd-ı vatanı hudâyî **[106]** nâbit bırakarak hiçbir terbiye-i ictimâiyye ve ahlâkıyye vermeksizin terk eden mekteplerden âlem-i İslam'a hakîkī bir menfaat gelmez. Ve beyhûde bir zahmetten başka bir şey yapılmış olmaz.

Evet! Ne kadar şayân-ı teessüfdür ki mekâtib-i İslâmiyyemiz ve ale'l-husûs mekâtib-i resmiyyemiz hep yek-nesak, bî-sûd ve mut'ib tarz-ı tedrîsât ile her deryâdan bir katre mesâbesinde bir hayli ulûm u fünûnun mebâdîsi ile talebesinin dimağlarını yormaktan başka bir eser-i ma'rifetleri görülmüyor. Ondan daha mühim olan terbiye-i ahlâkıyye ve ictimâiyye, tasfiye-i rûhiyye cihetlerine nedense hiç yanaşılmıyor. Ve bu sebebden mekteplerimizden hep câmid, âtıl, kuvve-i teşebbüsiyyeden mahrûm, her bir hareketinde intizâmsız bir zümre-i şebâb yetişiyor ve bunlardan hey'et-i ictimâiyyemiz bir istifâde görmüyor…

Şüphesizdir ki âlem-i İslâm'ın intibâhı olsa olsa gençlerinin, nesl-i âtîsinin himemât ve ikdâmâtı sâyesinde vukū' bulabilecekdir. Halbuki gençlerinin ekserîsi de hep böyle bîsûd ve bî-fâide tahsîl ile iktifâ ederek ictimâiyât ve ahlâkıyâttan mahrûm bırakılırsa istikbâl-i İslâm'a bir nazar-ı me'yûsiyyet ile bakmaya mecbûriyet hâsıl olur…

Görülmüyor mu? Avrupalı misyonerlerin memâlik-i İslâmiyyemizin her köşe ve bucağıda te'sîs ettikleri mektepler nasıldır? İlimden, fenden ziyâde bu terbiyetlerine aldıkları genç dimağlara kendi âmâl ve makāsıdlarını zerk etmek, bilhassa evlâd-ı müslimîni tarîk-ı hidâyetten saptırmak için çalışıyor... İşte Dârulhilâfe'de hıristiyan biraderler Fererler, Sen Benuva, Robert Kollej… gibi esâmî-i dîniyye ile müesses bir hayli mekteplerle Beyrut'da ve köylerine varıncaya kadar Suriye'de inşâ edilen Amerikan, Fransız, Rus… Dârülfünûn ve mekteplerinin hedef-i aslîsi nedir? Hep kendi arzuları vechile tasfiye-i rûhiyye ve hissiye etmek, efkâr ve âmâllerini zerk etmek değil midir? O müesseselere bir girilip tetkîk olunsa hâricden muhteşem ve müzeyyen mebânî-i azîmeleriyle gözleri kamaştırmayıp bir nazar-ı basîret ile o yüksek duvarlar arasında yaşayan etfâl-i İslâm'ın ahvâl-i rûhiyyelerine bakılsa ne kadar elîm safhalar görülür... Fen, ilim, lisân o mekteplerde bir âlâyiş-i zâhirîden ibâret kalır… Hedef-i aslîsi; o ma'sûmları tarîk-ı hidâyetten saptırmak, rûhen, hissen, kalben ve kalıben ya bir Fransız veya bir İngiliz… yapmaktır. Maatteessüf; o müesseseler günden güne muvaffak oluyor… Ta'kīb ettikleri o hulûl-i muslihâne politikasının semerâtını ıktitâf ediyor. Âlem-i İslâm'ın kıblegâhına böylece cerîhalar açılıyor da kimse bu derde devâ-sâz olmuyor…

Erbâb-ı basîretimiz bundan ibret almalı, mekteplerimiz artık yanı başlarında duran mekâtib-i ecnebiyye gibi terbiye-i dîniyye ve ahlâkıyyeye ehemmiyyet vermeli. Emr-i terbiye ve ta'lîm ile müşteğil muallimlerimiz, hocalarımız bu canlı noktaya ehemmiyet vererek şebâb-ı hâzırımızca gittikçe tevessü' edegelen fıkdânî-i ahlâk, za'f-ı dînîyi telâfî edecek akvâl ü ef'âlde bulunmalı, ah! Bilinse, bir muallimin ne kadar büyük bir nüfûz ve te'sîri vardır. Onun her sözü

---

[1] Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ,* 20782.

[2] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îmân*, Mukaddime, 16.

[3] (ومُسْلِمَةٍ) olmaksızın, İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 17.

talebesinin zihninde hakk olur… Her bir nasîhati rûhlarda bir iz bırakır… Böyle bir silaha mâlik olan muallimlerimiz her zaman ve her dersde aralıkta salâbet-i dîniyye, uhuvvet ve ittihâd, izzet-i nefs, azm ü sebât ve sâire gibi esâsen me'mûr olduğumuz mekârim-i ahlâk-ı İslâmiyyeye teşvîk etseler… Alel-husûs ahvâl-i âlem-i İslâm'dan misâller îrâdıyla kulûb-ı ma'sûmenin hissiyât-ı rûhiyyelerini okşasalar ve bu sûretle fazîlet ve ma'rifeti câmi bir şebâb-ı İslâm yetiştirseler… İstikbâl-i İslâm için büyük bir hizmet etmiş olurlar…

Hayât-ı müstakbelemiz için bir nokta-i rûhiyye teşkîl eden şu emr-i terbiye ve ta'lîm öteden beri fikrimi işgāl etmekte ve bütün ihtisâsât-ı kalbiyyemle şu mes'ele-i mühimmeyi düşünmekteyim… Şarklılık ve şebâbet beni tehayyülâta sevk eder durur… Vakit vakit terbiye-i şebâb-ı İslâm hakkında i'mâl-i fikr eder dururum ne olur derim… Metâf-ı kulûb-ı İslâmiyân olan Dârulhilâfe'nin bir mevki'-i mu'tenâsında, havadâr ve meserret-âver bir mahallinde, şerâit-i lâzımede yapılmış bir mektep binâsı olsa… Dershâneleri, mutâlaahâneleri latîf ve müferrih olsa… Mektebin etrâfı açık, te[ne]ffüshâneleri vâsi' olsa… Câmi-i şerîfi, müzehâne, hikmet ve kimyâhâne, cimnastikhâne, alâim-i cevviye rasadhânesi, nebâtât bahçesi…. mükemmel olsa, kütübhânesi lebâ-leb müfîd ve nâfi' âsâr ve müellefât ile memlû olsa…. hülâsa, mektebin her tarafına eşi'a-i ziyâiyye nüfûz etse, her tarafda eser-i nezâfet ve intizâm rû-nümâ olsa… Nûrâniyet her köşesinden in'ikâs etse, her taraf gülse her köşede âsâr-ı hayât ve meserret tezâhür etse… orada da mevsim-i haccın bir numûnesi gibi bilâd ve memâlik-i İslâmiyye'nin her tarafından talebe bulunsa, Sibirya'nın buzlu sahrâlarından Afrika'nın âteşîn çöllerine varıncaya kadar ekālîm-i muhtelifede sâkin şübbân-ı İslâm'ın birer enmûzec-i ma'sûmu bulunsa,.. ve bunlar orada ciddî ve hakīkī bir terbiye-i İslâmiyye ile perverişyâb olarak o akvâm-ı muhtelife evlâdı hep bir hiss-i vâhid ile mütehassis, yalnız ve yanız İslâmiyeti telebbüs etmiş bir kitle-i müttehide-i İslâmiyye numûnesini teşkîl eyleseler… Etfâlin rûhuna en ziyâde i'dâdî tahsîli esnâsında nüfûz edilegeldiğinden o mektepte tedrîsât-ı i'dâdiyye ile iktifâ ve fakat orada pedagoji fenninin en son kavâid-i ta'lîmiyyesi tatbîk edilerek tedrîsât yapılsa, muhâkeme ve felsefesi ile beraber mükemmel târîh-i İslâm ve bilâd-ı İslâmiyye'nin mükemmel coğrafyaları tedrîs edilse, orada talebenin rûhen, hissen, teâlî etmelerine, kuvve-i teşebbüsiyye ve ameliyye iktisâbına ve bilhassa aralarında İslâmiyet'in iktizâ ettiği metîn ve zevâl-nâ-pezîr bir uhuvvet-i kâmile husûlüne çalışılsa… Velhâsıl orada bütün ma'nâsıyla genç müslümanlığın sâhib-i azm ve teşebbüs münevver dimağları yetişse ve bütün mekâtib-i İslâmiyye bu hayâl-i mutasevverin şu tarz-ı terbiyesini ta'kīb etse… O zaman istikbâl-i İslâm'a bir sürûr bir nazar-ı emniyet ile bakılır. Bence bu bir gāye-i âmâl, bir bedîa-i hayâldir… İlm ü irfâna teşne olan âlem-i İslâm böyle **[107]** bir tarzda cenâh-ı âtıfetindeki evlâd-ı mü'minîne bir uhuvvet-i kâmile ve bir terbiye-i fâzıla ihsâs ettirecek mekteplere pek ziyâde muhtaçtır… Bu tarzdaki mektepler istikbâl dimağlarını doğuracak birer şîme-i ümîd olur… Oradan yetişecek âlim-i İslâm ve fâzıl ensâl-i âtiyye; istikbâlin, i'tilâ-yı İslâm'ın büyük hâdimi olurlar… Âh.. ne olur… Vatan-ı Osmâni'de Robert Kollej, Sen Jozef… mektepleri gibi bir sistemde ve bir tarzda "Uhuvvet-i İslâmiyye Mektebi" nâmıyla bir mektep te'sîs etse. Bu bedîa-i hayâl kalıb-ı hakīkate ifrâğ olunsa… ve mekâtib-i İslâmiyye-i mevcûdemiz tarafından bu his ve ihtiyâc takdîr edilerek uhuvvet ve terbiye cihetlerine biraz daha dikkat olunsa… olunsa da artık her sâhib-i hamiyyeti ağlatan, her bir dimağ-ı mütefekkiri düşündüren şu hâl-i pür-melâlimizi mübeddel-i surûr etsek… Kulûb-ı me'yûseye bir nefha-i ümîd ve memnûniyyet gelerek nîkbînâne nazarlarla istikbâle baksak….

Ahmed Vasfi Zekeriya

JAPONYA'DA MEKTEPLER

Otuz bu kadar sene evvel aksâ-yı şarkta, câhil ve idâresiz bir takım derebeyler, zâdegânlar, samuraylar, soğunlar, taygutlar elinde kalan eski Japonya o vakit rûhânî bir reisden, hükümdârdan başka bir şey olmayıp; hakīkatte Japonya'nın bir tâcdâr âilesi, hânedânı olan Mikado'yu riyâset-i hükûmete, makām-ı hükümdârîye getirdi.

Arzu ve inkılâb-ı milletle husûle gelen hükûmet-i meşrûtanın riyâsetini işgāl, ettirdi. El-ân hükümdâr olan genç Mikado (Motso Hito) hazretleri âdât-ı milliyyeyi nazar-ı dikkatlerinden ayırmayarak Avrupa ve Amerika medeniyetlerini, terakkiyâtını kabûl etmeye başladı.

Japonların az zamandaki terakkiyâtı hepimizin hayretini mûcib olmuştur. Fakat bu hayret fikrimce Japonların mekteplerine, bâ-husûs mekâtib-i ibtidâiyyesine âid olmalıdır. Bu gün manzûme-i düveliyye miyânında bir mevki'-i bülend kazanan Japonya şüphesiz dün teessüs eden mekâtib-i ibtidâiyyeleri sâyesinde nâmını ta'zîmler, ihtirâmlar ile yâd ettiriyor.

Japonya kuvve-i medeniyye ve siyâsiyyesinin bugün medyûn olduğu mektepler diğer Asya ve şark akvâmına güzel bir ders, bir intibâhdır. Garb, silahları bıraktırıp mektepleri açan bir dahi hükümdârın nâmıyla iftihâr ederken, şark da aynı fikirlerle ilerleyip garbın kaviyyü'ş-şekîme muazzam bir hükûmetine hezîmet marşı çaldıran bir Japonya'nın nâmını tebcîl eder.

İşte nâmını tebcîl eylediğimiz Japonya; bizlere, şarklı hemşehrilerine, ibtidâî mekteplerini maârif mecbûriyetini irâe ederek bizleri düşünmeye sevk edecektir.

* * *

Japonlar terakkıyât için adım atmaya başladıkları zaman evvelâ mektepleri, terbiye-i milleti nazar-ı dikkate aldılar. Gençlikle galeyân eden rûh-ı millet iyi bir terbiye-i medeniyyeye muhtaç olduğunu takdîr ve ilk önce tahsîl ve maârif mecbûriyeti nazar-ı dikkati celb eyledi.

1871'de husûsî bir nezâret tarafından Japonya'da terbiye-i umûmiye için alelacele bir nizâm neşr edildi ise de

1872'de bâ-emr-i hükümdârî terbiye-i ibtidâiyye bir kānûn-ı mahsûs ile i'lân olundu 1885 senesinde Maârif Nâzırı olan Mösyö "Arinori Mori" mektepler kānûnunun ıslâhı ve terakkīsi için epeyce çalıştı, sarf-ı mesâî eyledi.

Bundan sonra da mektepler hakkında düşünülmekten hiçbir vakit hâlî kalınmadı; Maârif Nezâreti 1890 senesinde yirmi senelik tecrübeleri esâs ittihâz ederek bir kānûn meydana çıkardı ve bu kānûn memleketin ihtiyâcât ve hâline tamâmıyla muvâfık geldi.

1890'dan i'tibâren mekteplerin adedi gerek kasaba ve gerek kurâda çoğalmaya, kâfî bir mikdârı bulmaya başladığından çocukların mektebe devam yaşları düşünüldü ve Japonya'da mekteplerin adedi çoğaldıkça çoğaldı.

1910 senesinde neşr edilen bir istatistiğe nazaran el-hâletü hâzihî Japonya'da 27154 mekteb-i ibtidâî ta'dâd ediliyor ki bunun 6.664 kadarı âlî sunûfu, ihtisâs sınıflarını hâvîdir. Husûsî mekâtib tabîidir ki bu rakamlar hâricindedir.

Japonya'da mekâtibin idâresi doğrudan doğruya ahâliye muhavveldir. Yalnız vâliler 52 ibtidâî mektebini idâre ettikleri gibi Maârif Nezâreti de Tokyo'da iki mektebi yed-i idâresine almıştır ki bunlar Dâru'l-Muallimîndir.

Japonya'da sinn-i tahsîl mecbûrî olarak altı yaşından on dört yaşına kadar imtidâd eder fakat tahsîl-i ibtidâînin dört seneliğini ikmâl eylemek üzere hükûmet şiddet isti'mâl eyler. Memâlik-i medeniyyenin her tarafında olduğu gibi Japonya'da da ibtidâî mektepleri iki kısımdır, biri kısm-ı âdî ki ibtidâîlerin birinci devresidir; diğeri kısm-ı âlîdir ki, ibtidâîlerin ikinci devresidir. Japonya Hükûmeti işte bu kısm-ı âlî için daha mecbûriyet vaz' etmemiştir.

Japonya mektepleri her şeyden çok ahlâka, ahlâk-ı milliyyeye i'tinâ eyler. Garb âdât-ı müstahsenesi ile karıştırılıp esâs ittihâz kılınan terbiye-i milliyye mekteplerde istikbâli ellerine alacak olan çocuklara fevkalâde ehemmiyetle verilir. Terbiye-i fikriyye husûsunda Avrupa mekâtibi derecesinde bir terakkīye mazhardırlar; Japonya'da ana mektepleri bile halkın fevkalâde rağbetine mazhar olmuştu. Bütün ibtidâî mekteplerinde tedrîsât gāyet amelî ve memleketin teâlîsi esâsına ma'tûfdur. Japon evlâdları bu terbiyenin te'sîri iledir ki, cem'iyyet içerisinde yaşamak, te'mîn-i hayât eylemek için hiç müşkilât çekmemektedirler.

[108] Japonlar terbiye-i bedeniyyede fevkalâde i'tinâlar ediyorlar. Dîn-i mübîn-i İslâm bize terbiye-i bedeniyyeyi emr ederken, Hazret-i peygamber efendimiz (ilm-i ebdânı, ilm-i edyâna…) takdîm buyururken biz bu büyük hakīkati nazarlarımızdan uzak bulunduruyoruz; sonra Japonlar, şarkī garb akvâmı bugün yaşamak, muvaffak olmak, müteşebbis olmak için terbiye-i bedeniyyenin bir adama behemehâl lâzım olduğunu takdîr ediyor. Japon mektepleri "Sâlim bir dimağ, sağlam bir vücûdda bulunur" esâsını tamâmen kabûl eylemişlerdir.

Terbiye-i bedeniyye, fikriye ve ahlâkiyenin Ruslara karşı gālibiyeti kazandırdığını pek güzel takdîr eden Japonlar, çocuklarını muntazaman mektebe göndermekte, onların terbiyelerini, seviyelerini ta'kīb eylemekte fevkalâde sâhib-i i'tinâdırlar.

Nüfûs-ı umûmî nazar-ı dikkate alınacak olur ise mevcûd çocukların, erkek çocuklardan yüzde 96'sı ve kız çocuklardan yüzde 78'i muntazaman mektebe devâm ederler. Japon mekâtib-i ibtidâiyyesinde 6,500,000 çocuk vardır.

Japonya'da nâhiye müdîrleri tevellüdâtı nazar-ı dikkate alarak sinn-i tahsîle vâsıl olmuş olan çocukların bir listesini tanzîm eder ve velîlere çocuklarını mektebe göndermesi için emir verirler. Eğer velîler yerlerini değiştirmiş iseler o vakit polise ma'lûmât vererek yeni mahall-i ikāmeti öğrenilir. Bu vechile sinn-i tahsîle vâsıl olmuş olan bir çocuk hiçbir vakit mecbûriyetten kurtulamaz, mecbûriyetten kaçmak isteyenler dûçâr-ı cezâ olurlar.

Bazı çocuklar fevkalâde hastalıklı olur; bunlara mahsûs civârda mektep yoksa onlar tahsîlden muâfdırlar. Bir de mektep olmaz ise veyahud mektep uzak olacak olur ise kezâ o çocuğun mektebe adem-i devâmına müsâade edilir. Mektebe gidecek çocukların listelerini tanzîm eden nâhiye müdîrleri bu listeleri mektep muallimlerine muntazaman gönderir.

Gerek mektep muallimi ve gerek nâhiye müdürü vazîfesini bi-tamâmihâ îfâ ederler ve îfâ ettikleri içindir ki bugün oğlan çocukların %96'sı mekteplerde isbât-ı vücûd eyliyor.

Japonya'nın bu mecbûriyet-i tahsîl kānûnuna müşâbih bizde de zîrde yazdığımız vechile maârif-i umûmiyye kānûnunda mevâdd-ı mahsûsa vardır. Fakat Japonlar o kānûnu tatbîk edebiliyor, biz ise tatbîkten âciz yaşıyoruz.

Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi'nden aynen alınmıştır:

8. Madde: Hocalar evkāt-ı muayyenesinde hâzır bulunup ta'lîm ve tedrîs ve mahalle veya karyenin esnân-ı tahsîlde bulunan çocukları mektebe devama mecbûrdurlar.

9. Madde: Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de mekâtib-i sıbyâniyye derslerinin tahsîline devam olunması etfâl-i inâs için altı yaşından on yaşına ve etfâl için yedi yaşından on bir yaşına kadar mecbûrîdir.

10. Madde: Bir mahalle veya karyede sıbyân mektebe gitmek için zükûr ve inâs esnân-ı tahsîlde ne kadar etfâl var ise isimlerini ve onların iâşesiyle mükellef olan vâlideyn ve ekārîbinin esâmîsini mübeyyin ihtiyâr meclisi ma'rifetiyle bir defteri yapılıp ve zeyli temhîr edilip mektep hocasına teslîm kılınacaktır.

13. Madde: Dahi gençlerin muâmele-i cebriyyeden ma'füv tutulacağını îzâh ediyor.

Bizim maârif kānûnumuz da Japonya kānûnu kadar mükemmel. Mükemmel olmayan bir şey var ise onun tatbîk edilememesidir. Japonya muallim veya muallimeleri devam etmeyen çocukları nâhiye müdürüne ihbâr ederler nâhiye müdürü ise o çocuğun velîsine tenbîh eder ve îcâbında cezâ verir. Bu dahi bizim maârif kānûnumuzda vardır. Bakınız kānûnun on ikinci maddesi ne diyor:

12. Madde: Tertîb edilecek defterde ismi muharrer çocuklardan mektebe gelmeyenler olur ise hoca tarafından mahalle muhtârına haber verilerek ol çocuğun peder veya vâlidesi veyahud en yakın akrabâsı ihtiyâr meclisine celb olunarak çocuğunu mektebe göndermesi teklîf ve ihtâr olu-

nacaktır. Bir ayda üç defa ihtâr vukū' bulub da çocuğun on üçüncü maddede muharrer a'zâr ile ma'zûr olmayarak gönder[me]diği tahakkuk ederise ta'lîmât-ı mahsûsasına tevfîkan o makūlelerden hâline, iktidârına göre beş guruştan yüz guruşa kadar cezâ-yı nakdî alındıktan sonra yine te'sîri görülemez ise çocuk hükûmet-i mahalliye tarafından cebren mektebe konulacaktır.

Japon nâhiye müdîrleri mektepleri her zaman nazar-ı dikkatlerinden ayırmazlar on kişiden mürekkeb olan ibtidâî mektepleri meclis-i mahsûsu bütün mektepleri dolaşır ve aileler ile münâsebette bulunurlar. Bundan başka bir de husûsî maârif cem'iyetleri vardır ki bunlar Japonya'da maârif-i ibtidâiyenin taammümü için ahâlî ve avâm beyninde teşebbüsâtta bulunurlar, mektepler küşâdına çalışırlar, çocukların mektebe gönderilmesi, muntazaman devam ettirilmesi için ahâlîye nasîhatler verirler. Bu cem'iyetlere muallim ve muallimeler de dâhil olurlar. Bu sâyededir ki on sene içinde erkek çocukların mektebe devamı bire iki nisbetinde tezâyüd eylemiştir.

Mekâtib müfettişleri de Japonya'da fevkalâde sa'y ü gayret ederler. Müfettişler çocuğunu mektebe yollamayan pederlere, vâlidelere mektebin fevâidini kabûl ettirmek, onda bir kanâat hâsıl etmek, fikirlerini düşüncülerini tashîh eylemek için fevkalâde çalışırlar. Tabîîdir ki bu sa'y kuru kuruya cebirden daha ziyâde müntic-i fâidedir.

1902'de neşr edilen bir istatistiğe nazaran Japonya'da 55.000 muallim ve 18.000 muallime mevcûd idi. El-ân her yerde kâfî derecede mektep vardır. Bazı büyük karyelerde hattâ iki mektep vardır.

Küçük mekteplerde kız ve erkek çocuklar beraber okurlar. Kız çocuklar mektebe gelmezden evvel evlerinde bazı ev işlerini de görürler. Bundan başka büyükçe kız çocukları mektepte bir ufak birader veya hemşiresinin bil-cümle ihtiyâcına sarf-ı ihtimâm ederler. Bu sûretle idâre-i beytiyyeye ve çocuk büyütmeye ve terbiye etmeye vukūf hâsıl ederler.

Japon mektepleri umûmiyetle temiz, havadâr, şık, ve hıfzu's-sıhha **[109]** ve fenn-i terbiye nokta-i nazarından gāyet müsâid bir haldedir. Mekteplerde fuzûlî tezyînât yoktur. Fakat pedegoji nokta-i nazarından hiçbir hatâ mevcûd değildir.

Evvelce de söyledik ki Japonlar, çocuklarının mektebe muntazaman devâmına fevkalâde gayret ederler. Bütün Yokohama mekteplerinde tutulan bir istatistiğe nazaran bir günde en çok 150 talebe nâ-mevcûd bulunmakta imiş. Mevcûd olanların vasatîsi ise ilâve sınıflarında %94, husûsî mekteplerde %90 ve umûmî mekteplerde ise %89dur.

Bir çocuk hasta olur ise mektebe gitmeyebilir, hastalıktan başka bir çocuk için ma'zeret tasavvur edilemez. Hasta olan çocuğun velîsi hemen muallime veya mürebbiyeye i'tâ-yı ma'lûmât eyler. Eğer bilâ-ma'lûmât bir peder çocuğunu bir hafta mütemâdiyen mektebe yollamaz ise nâhiye müdürü o velîye mürâcaat eder ve bir kartpostal yazarak adem-i devâmın sebebini anlar ve îcâbına göre hareket eyler.

* * *

"Hükûmet ahâlînin peder-i umûmîsi vaz'iyyetini alarak tahsîl-i ibtidâîyi mecbûrî kılmıştır" diyoruz. Bu pek muhık ve doğru bir hakîkattir. Fakat hükûmetlerin o vazîfe-i pederâneyi hakkıyla îfâ eylemesi lâzım gelir. İşte buna muvaffak olan Japonya'dır. Otuz şu kadar senelik bir sa'y ile Avrupa'nın bir çok senelik terakkıyâtına ancak şu vazîfe-perverliği, pederliğe yakışacak hüsn-i i'tinâsı sâyesinde yetişebildi.

Her sa'y yanında sebât olunca güzel semereler verir. Japonya'nın sa'y ü sebâtı sâyesinde bulduğu terakkıyâtı, biz, bütün ehl-i İslâm, şarklılar hiçbir vakit nazar-ı dikkatten dûr tutmamalı ve cehâletten, esâretten kurtulmak istiyor isek öyle, o kadar büyük bir metânet ile çalışmalıyız.

Manastır **Edhem Nejad**

İSTÎZÂH

Geçen sene tab' olunup umûm mekâtibe ta'mîm edilen ve Muhammed Abdülkādir ve Osman Mükerrem imzâsıyla tertîb ve neşr olunan Asya haritalarının bir çoğunda Bahr-i Ahmer sâhil-i şarkîsinin kısm-ı müntehâsında Akabe dâhil olduğu halde tûlen on beş ve arzan üç dört günlük bir arâzî Mısır hudûdu dâhilinde irâe edilmekte olduğu kemâl-i istiğrâbla müşâhede olunmaktadır. Halbuki üç yüz sekiz senesinden beri arâzî-i mezkûre yani Elvecih'den Akabe'ye kadar olan on beş günlük mesâfe Hicaz dâhiline alınarak o vakitten beri taht-ı idâremizde olduğu gibi üç yüz yirmi senesinde dahi İngiltere Hükûmeti tahrîkâtıyla Mısır Hükûmeti peyrev olarak ve bu gibi haritaları istidlâl ve istişhâdla Akabe'nin cihet-i garbiyyesinden bir saatlik bir mesâfede "şuraları Mısır'ındır" diye karakol inşâsına ve asker iskânına kıyâm eylemeleri üzerine Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye beş altı tabur bir kuvvet Akabe'ye sevk eylemiş hemen hemen İngiltere ile kat'-ı münâsebât olmak derecesine gelmişti. Bunun üzerine gerek Mâbeyn'den ve gerek Mısır Hükûmeti'nden birer hey'et-i murahhasa ta'yîn kılınarak Akabe Körfezi'nin yedi sekiz mil karşı sâhil-i garbiyyesinde vâki' Tâbâ nâm mahalden bed' ile Bahr-i Sefid sâhili civârında Errefah'a kadar cihet-i garbiyyesi Mısır'da ve şarkiyesi Devlet-i aliyye'de kalmak üzere tahdîd edilip bu sûretle hat boyunda ehrâm-ı nâkıs şeklinde sütunlar binâ olunarak haritası tanzîm ve îcâb eden "protokolü" hey'eteyn-i murahhaseyn beyninde tasdîk kılınmış iken hâlâ arâzî-i mebhûsün-anhâyı Mısır hudûdu dâhilinde irâe edilmekte ne ma'nâ vardır. Ve evlâdımıza hâk-i vatanın isterse bir avucu olsun diğer memâlikte gösterilmekte ne muhassenât vardır. Yoksa tetebbu'-ı hakîkat edilmeyerek bir asır evvel yapılan haritalardan kopya olaraktan mı tertîb olunuyor. Veyahud biz mi yanlış telakkī etmişizdir. Mes'elede bulunduğumuz için zannedersem yanlışlık bizde değildir bu husûsda gerek Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'ye takdîm kılınan haritada ve gerek üç yüz yirmi dörtte neşr edilen *Akabe Mes'elesi* nâm eserde hakîkat hakkıyla tezâhür eylediğinden hatâ kimde ise

vatan-ı mukaddes nâmına merci'-i âidinin îzâh ve tashîh buyurması ricâ olunur.

Tensîkāt-ı Cedîde Alay 129
Tabur 2 Alay 62 Tabur 4 İmamı
Emin Yümni

HİLÂL VE SALÎB

Bu sabah gazetelerini okuyan her müslüman emînim ki benim kadar müteessir olmuş, benim kadar bu zavallı millet-i İslâmiyyenin aczine ağlamıştır. Bilmem ki nedir yâ Rab! Bu millet-i İslâmiyyenin bu kadar felâketlere ma'rûz kalmasına sebeb nedir? Bu millet-i mağdûre, bu ümmet-i mazlûme, ki kalbi pak, vicdânı sâf, bütün düşüncesi insâniyyete, teâlî-i beşeriyyete hizmet. Böyle olduğu halde bu takdîr-i ilâhî nedir? Yâ Rab! Arabistan'ın kumlu, yakıcı çöllerinde, Afrika'nın âteşîn sahrâlarında, Sibirya'nın soğuk vâdîlerinde, Rusya'nın yalçın dağlarında yalnız senin nâmını takdîs yalnız zât-ı ulûhiyyetini tebcîl ile meşgūl olan bu millet-i İslâmiyyeye merhamet etmeyecek misin? Ağlamaktan kanayan gözleri, kahr u zilletten titreyen kalbleri teskîn etmeyecek misin? Birliğini, vahdetini tanıyan ve onun için yaşayan, ondan başka bir ümîd-i necât ve selâmeti olmayan bu millet daha ne kadar sabr edecek, zaîf omuzlarında bu bâr-ı felâket ve hacâleti ne zamana kadar taşıyacak? İnsâf, merhamet yâ Rab!

Bugünlerde tahaddüs eden vekāyi' artık biz İslâmlara gösteriyor ki "ittihâd" etmezsek hiçbir zaman terakkī edemeyecek ve ile'l-ebed makhûr **[110]** ve muzmahil olacağız. Eğer Avrupalıların medeniyet diye önümüze attıkları vahşete boyun eğecek olursak, onların bu zulüm ve hakāreti gittikçe teşeddüd edecek ve şimdiye kadar gāib ettiğimiz kıtaât-ı İslâmiyyeden daha bir çoğunu bu sûretle elden kaçırmış olacağız. Lakin son pişmanlık fâide vermez.

Bir defa Allah için olsun düşünelim, bir ay zarfında İslâmiyete indirilen darbeleri hesâb edelim:

Afrika'da yaşayan ve bütün kabâhati müslüman olmaktan başka bir şey olmayan Sultan Senûsî hazretleri bir Fransız müfrezesi tarafından bütün evlâd ü iyâli ile beraber fecî' bir sûrette kahbecesine şehîd ediliyor. Sonra o hükûmete mensûb olan bir gazete bu hunharlığı bir muvaffakıyet gibi lisân-ı sitâyişle gazetesine geçiriyor. Biz ise yalnız onu tercümeden başka bir şey yapmıyoruz. Yapamıyoruz.

Diğer tarafdan Rusya Hükûmet-i müstebiddesi bütün İslâm hânelerini taharrî ve bir çok müslüman gazetecilerini hapis, mekteplerini ta'tîl muallimlerini nefy ediyor. Ve orada yaşayan otuz milyon müslüman kardeşlerimize envâ'-ı zulmü îkā' ediyor da biz ve bütün âlem-i İslâm yine sükût ediyoruz. Ve hiçbir şey söylemeye muktedir olamıyoruz. Yazık bu millete! Bu kanı, canı donmuş millete!..

Hudeyde'de bir İtalyan öldürülüyor, İtalya Hükûmeti kıyâmeti koparıyor, tazmînât istiyor, nümâyiş yapıyor, Bulgaristan hudûdunda, Yunan hudûdunda askerlerimize hücûm eden bir eşkiyâ gebertiliyor da aleyhimize söylenmedik laflar, yazılmadık yazılar kalmıyor. Sonra diğer tarafdan köylerimizi yakıyorlar, zavallı İslâm kardeşlerimizin kulaklarını, burunlarını kesiyorlar da yine biz sükût ediyoruz. Tebaamızdan sırf eser-i teşvîk ile isyân eden bir takım cühelâ üzerine asker sevk edecek oluruz da İngiltere'nin büyük! gazetesi Times Avusturya'nın Katolikler üzerindeki hakk-ı himâyesinden bahsederek hıristiyanlara, isyân etmiş Katolik Arnavudlarına bir şey yapamayacağımızı söylemek istiyor.

Geçen seneki Arnavudluk isyânında hükûmeti usâtı şiddetle te'dîb ettiğinden dolayı Avrupa gazeteleri alkışlıyordu. Aynı gazeteler bu sene aynı kavme mensûb lakin Hıristiyan olduğundan himâye ediyor ve onlara askerimizin vahşiyâne muâmelesinden bahsediyor.

İşte medenî Avrupa'nın harekâtı! Ey azîz din kardeşlerim aranızdaki her türlü nifâk ve şikākı, kavmiyyeti, bil-cümle mesâili terk ederek yekdiğerinize sarılmaz ve birbirinizin kusûrlarına nazar-ı müsâmaha ile bakmazsanız hâlimizin neye varacağını ve daha nice nice felâketlere dûçâr olacağımızı, Cenâb-ı Hakk'ın ve Peygamber Efendimiz'in huzûruna ne yüzle çıkacağımızı dünya ve âhirette zelîl ve hakīr olacağımızı düşünün bizi bu felâket-i uzmâdan kurtaracak yalnız bir çâre kalmıştır ki o da "Habl-i metîn-i ittihâd"dır. İttihâd edersek emîn olalım ki bizim kolumuzu hiç kimse bükemez. Bin seneden beri omuzlarımızda taşıdığımız "salîbin zulmünü", "tahakkümünü" bir anda fırlatarak bu yalancı medenîlerin yüzlerine çarparak vazîfe-i insâniyye ve İslâmiyyemizi yapmış oluruz.

Dârülfünûn me'zûnlarından
Ömer

HUTBE

–mâba'd–

مسرفا ولا مقترا علماؤهم تجار و تجارهم اهل علم. ان الله جلت قدرته خلق الخير وجعل له اهلا وخلق الشر وجعل له اهلا قال صلى الله عليه وسلم (ان لله خزائن للخير و الشر مفاتيحها الرجال فطوبى لمن جعله الله مفتاحا للخير و ويل لمن جعله الله مفتاحًا للشر)[1] وعلى هذه السنة الالهية كان فى هذا الكون جماعة تبرأ منهم سورية والسوريون والعرب كلهم والمسلمون ليس لهم راس مال فى علم ولا فى دين ولا فى ادب ولا فى سياسة ولا فى سبب من اسباب التعيش المشروعة صدورهم مملوءة بالنفاق والسنتهم مملوءة بالبهتان والقاء الفتن والشقاق علمهم كليمات التقطوها من السنة الجرائد والمجالس مقصورة على السنتهم لاتتجاوز حنا جرهم اتخذوها الة للتسلط وقلب الحقايق تسلطوا على الدين فحرفوه اصولا وفروعا تجدهم مرة يردونه الى دين دارون ومرة يصبغونه بصبغة الوهابية ومرة ينصبون انفسهم منصب الاجتهاد المطلق ويحرفون الدين حسب مايمليه هو سهم وهو اهم تسلطوا على الاسلام وعلمائه فسموهم علماء الجمود وعباد القبور وحكمو بشركهم بسبب زيارتهم للبنى الاعظم صلى الله عليه وسلم وبعملهم بالمذاهب الاربعة وهدروا دمائهم واباحوا اموالهم وترقوا الى ان صار وايشتمون الفقه واهله و التصوف واهله ويزدرون بالسلف الصالح ناصبين انفسهم مرشدين لعموم الملة اتخذوا

[1] Benzer şekilde, Mavsılî, *Müsned,* 7526.

تنهض بنا الى مجدنا القديم كيف يجب ان تعنون علينا بذلك العنوان العام بحسب المقام بذلك العنوان الطاهر من كل رائحة دعوى العصبية جريا على ما اسسه ذلك الدين المتين من محو كل جنسية بين العالمين وابدالها وتوحيد الديان والتعاون على البر والتقوى واجتناب الاثم والعدوان ثانيا ان عنوان الايخاء العربى قد احدث بالفعل فى جهلاء الامة وهم السواد الاعظم وفى الذين فى قلوبهم مرض من علمائها تلك الحمية الجاهلية التى محاها الدين وقال فى حقها (لَيْسَ مِنَّا مَنْ دَعَا إِلَى عَصَبِيَّةٍ)[9] سيد المرسلين وتحاشا عنها تعبيرات الكتاب والسنة قدوة كل العالمين وفى الوقت نفسه حدث مثل ذلك فى جهلة الترك واكرد وغيرهم ممن وحد الاسلام بينهم وجعلهم اخوة وانساهم تلك الاوهام المشتتة حتى صرت تراهم جمعيات مختلفة كل تدعى لنفسها وجهالها تسخر بمن عداها وتلمز وتبنز ومعلوم ان هذا الحال لايبيحه الدين ولايرضيه احد كائنا من كان من المسلمين والعثمانيين ثالثا ان هذا العنوان قد تلقفته دهات السياسة لعاملون على محو الاسلام والخلافة وجعلته ذريعة لمقاصدها الماحقة للأمة وقدر تبوا للاخذ بافكار جهالنا وجرنا الى حتفنا كلمات ثلاثة اولها دعوى ان مجد الاسلام والخلافة هو مجد الامة العربية القديم فيجب ان نحييه ثانيا دعوى ان حقوق العرب مهضومة فيلزم المطالبة بها ثالثا دعوى ان الامة العربية اضعاف الامة التركية فينبغى ان تكون لها من الحقوق بنسبة عددها مع الترك هذه هى المغالطات التى اصبحت تترنم بها النوادى الجاهلة والصحف المنحرفة المشوشة ونحن نقول للعالم الاسلامى اجمع ان مجد الدين والخلافة لايختص به قوم دون قوم ولاشخص دون شخص بل كل من اعتنق الدين وعمل به نال مجده وكل من حمى بيضة الاسلام بصدق نال فخرا الخلافة وقد قال تعالى (اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ)[10] ولم يقل النبى اولى بالعرب من انفسهم وازواجه امهات العرب وقال المرشد الاعظم صلى الله عليه وسلم (اسمعوا واطيعوا وان ولى عليكم عبد حبشى مجدع ما قادكم بكتاب الله)[11] او كما قال و قال صلى الله عليه وسلم (لافضل لعربى على عجمى ولا لعجمى على عربى الابتقوى الله لافضل لاحمر على اسود ولا لاسود على احمر الا بتقوى الله ان اكرمكم عندالله اتقاكم)[12] بناء على ذلك فالامة الاسلامية كلها عبارة عن عائلة واحدة مركبة من بيوت متعددة والبيت اللائق للخلافة من تلك البيوت تتعين فيه الخلافة باجماع الامة وقدم قام بذلك بيوت فى غابر الزمان وانطووا بحكم كل من عليها فان والآن هى فى بيت آل عثمان العظام خلدها الله فيهم الى انقضاء الدوران لاتنسب لعرب ولا لترك ولا كرد لا ارئنود ولا لغيرهم وكل تاريخ للعرب والترك وغيرهم قد انمحى بتاريخ فخر الاسلام كما انمحت كل القوميات فالواجب حينئذ ان نقوم قومة رجل واحد لا حياء فخر الاسلام فى الامة الاسلامية من غير تخصيص بعرب ولا بغيرهم اقتداء بالكتاب العزيز والسنة السنية اما ما يتعلق بحقوق العرب فاعلموا يا اخواننا ان الحقوق اقسام ثلاثة حقوق مدنية كملك العقار وتوابعه وتعاطى الاسباب لتعيش وحقوق عدلية كايصال ذوى الحقوق بحقوقها وانصاف المظلوم من الظالم وحقوق ادارية وهى القيام بوظائف ادارة المملكة سياسية وعسكرية وشرعية ولنسئل من يخدش الافكار بهذه اولاة الامور العوبة بالتسلط والافتراء اسقطوا اعتبار الحكومة من نظر العامة ترقوا حتى لمقام الخلافة وحاولوا هدمه وتفريق وحدة الاسلام فى مشارق الارض ومغاربها احدثوا العصبية العنصرية فى الاسلام وما كان الاسلام تخطر له على بال منذ محاها الدين الحنيف نصبوا انفسهم وكلاء على العناصر يطالبون بحقوقهم ويشوقون الجهال منهم للتفرقة ويبذرون بينهم بذور النفرة اغفلوا بعض الغافلين من الشبيبة وعلقوهم بامال موهومة اضاعو ابها عليهم مستقبلهم ان نصح ناصح الامة العربية وحذرها من نفاقهم وسموه بانه خائن للامة العربية ومنحطط عليها وادخلوا ذلك فى افكار الجهلاء والغافلين لينفروا وامنه وان نصح احد الدولة خدمها بصدق سموه خائن الملة والوطن ينفرون من الحكومة والمصلحين بكل انواع التنفير الى غير ذلك ممانتنوا فيه الفضا وكلفوا به الملة والدولة ما هو مشاهد من هذا العناء قد صدق عليهم قول النبى صلى الله عليه وسلم (اخوف ما اخاف على امتى منافق عليهم اللسان)[1] ولقد كنت كتبت رسالة منذ سنتين دعوت فيها الى الايتلاف وحذرت فيها الاختلاف ذلك عند تأسيس الايخاء العربى **[111]** واتخاذ هذه لغئة المارقة عنوانه للفساد بالرغم عن مقصد موسسية الطاهر وقد تنحوا عنه رجالة الصادقون عندما راوا هجوم المفسدين ولاكن من الاسف قد ثبت الفساد الذى كانوا قد اعلنوا به واهله وهى هذه الفئته الضالة ولننقل للقارى ما كنت ختمت به الرسالة المذكور منذ ذلك ليعتبر المعتبر ولتعلم اخواننا الترك ان اخوانهم العرب متأسفة من قبلهم على الفساد والمفسدين ونص ذلك ان جمعية اليخاء العربى قد اسستهار رجال نظن بهم كل خير وكل عفة وكل صداقة للدين والخلافة والملة سيما بعد اعلانهم لمبدأهم من ان اعظم مقصد لهم تهذيب الامة العربية وجمع شتاتها تحت علم الخلافة العثمانية وبناء على طننا ذلك فيهم وقياما بواجب الاخوة العثمانية والاخوة الاسلامية نعرض على افكارهم الثاقبة وجدانهم الطاهر الملاحظات الاتية اولا عنوان الايخاء العربى قد خالفنا به تعاليم قرأننا وارشادات نبينا صلى الله عليه وسلم فقد قال الله تعالى (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ)[2] ولم يقل انما العرب او الترك اخوة وقال صلى الله عليه وسلم (الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ)[3] ولم يقل العربى اخو العربى وقال (المُؤْمِنَ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا)[4] ولم يقل العربى للعربى وناداانا تعالى فى كل مواقع ارشادنا وحثنا على اصلاح شؤننا بيا ايها الذين آمنو اتارة ويا ايها الناس اخرى ولم يقل يا ايها العرب او الترك (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا. يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ)[5] (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ)[6] (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِى سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)[7] (يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ)[8] الى غير ذلك من الآيات المرشدة لنا الى تلك المعانى الجامعة لكل ما به صلاح الاجتماع البشرى من وجدان و ادب وسياسة والمرشد لنا ايضا اذ ارادت رجالنا ان

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 239.
[2] Hucurât, 49/10.
[3] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Edeb, 56.
[4] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü's-Salât, 87.
[5] Ahzab, 33/70-71.
[6] Tevbe, 9/119.
[7] Mâide, 5/35.
[8] Hucurât, 49/13.
[9] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Edeb, 122.
[10] Ahzab, 33/6.
[11] Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Ezan, 54.
[12] Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 23489.

الخز عبلات المموهة هل سمعت يوما ما ان العرب ممنوعة من تملك بيتا او تتعاطى صناعة او تجارة اوفلاحة هل سمعت يوما ما ان العرب اذ تنازعوا مع الترك لدى المحاكم ممنوع ان يقضى للعرب على على الترك هل سمعت يوما ما ان المدارس التى تخرج منها رجال الدولة ورجال المصالح العامة فى الامة ممنوعة عن العرب دون الترك اذ اقل لى بحياتك ما هذا البهتان وما هذا التوغير للصدور بالباطل وما هذه الحقوق المهضومة يوغزون للبسطاء بان العرب على كثرتهم لايوجد ضمن الوكلاء واحدمنهم والجواب ان مركز المملكة العثمانية هى الاستانة العلية و معلوم ان رجال كل مركز يكونون من اهل بلاد ذلك المركز فى الغالب وانظر الى دمشق مثلا مركز سورية فهل رأيت فى مجلس ادارتها او عدليتها رجالا من حوران او غيرها من قضا واتها لتابعة لها وليس هذا من باب التعدى على الحقوق بلى هو من باب حفظ المراتب واسناد الامور الى اهلها فلو قرأت العرب فى المكاتب كما ينبغى وصبرت **[112]** على الاقامة بدار الخلافة والتزمت كل الادب وظهرت مظهر الطهارة واللياقة لتصدرت كغيرها من اخو انها الاكراد والارنئود والچركس وغيرهم يغشون الجهلاء بان البلاد العربية جميع رؤسائها ترك ولماذا لا تكون من العرب والجواب من اوجهين الوجه الاول.

Sâlih Eş-Şerîf Et-Tunusî –mâba'di var–

ASYÂ-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI İÂNE DEFTERİ

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi
Müdîriyet-i Aliyyesine

Efendim

Türkistan ahâlî-i İslâmiyyesi din kardeşlerimizin dûçâr oldukları felâket-i müdhişe hakîkaten kulûb-ı insâniyyeyi dağdâr ve müteessir etmiş olduğu derkâr olmakla bu bâbda cem'iyetimizce de a'zâlar miyânında 320 guruş toplanılıp tarafınıza bâ-posta irsâl ediyoruz lütfen delâlet buyurmanız mütemennâdır.

Mekke-i Mükerreme Rusyalı
İslâm Talebesi İlmiye Cem'iyeti

* * *

Fazîlet-meâb efendim

Türkistan'da vukū'a gelen tezelzülât-ı arziyyeden pek çok dindaşlarımızın dûçâr-ı mesâib oldukları haber-i mâtem-engîzi huzûr ve râhatımızı selb etmiş ve böyle azîm bir felâket-i müellime karşısında bulunan bî-vâyegâna muâvenet lâzıme-i şiâr-ı insâniyyet ve diyânet bulunmakla teşrîh-i merâm ve maksad için müsâid bir zemîn gözedilmekte bulunulmuş idi. Dün gece askerî müteahhidlerinden Abdullah Ağa'nın hânesinde kırâat olunan mevlûd-i nebevîyi müteâkıb söz o zavallı musîbet-dîde kardeşlerimize intikāl ettiğinden hâzırûn bir telehhüf-i derûnî ile cem'-i iâneye tevessül eylemiş ve toplanılan 594 guruş vesâtet-i hayr-hâhânelerine müteşekkiren takdîm kılınmış olmakla îcâbının îfâsı ve ta'zîmât-ı mahsûsamın kabûlü ricâ olunur efendim.

Mazgird Kazâsı Kaymakamı
Halil Sâmi

Türkistan Felâket-zedegânına Muâvenet Eden Ashâb-ı Hamiyyetin Esâmîsidir

180 Kāimmakām Bey- 20 Telgraf müdîrü Efendi- 20 Redîf Yüzbaşısı Mustafa Efendi- 20 Mülâzım İzzet Efendi- 20 Jandarma Yüzbaşısı Efendi- 20 Mâl Müdîri Efendi- 15 Kâşif Efendi- 20 Nizâmiye Yüzbaşısı Efendi- 20 Hâkim Efendi- 10 Şu'be me'mûru efendi- 10 Komiser Efendi- 10 Rüşdiye muallimi efendi- 40 Abdullah Ağa- 10 Tahrîrât Kâtibi Efendi- 10 Sandık Emîni efendi- 5 Muallim-i sânî Efendi- 10 Sa'deddîn Efendi- 10 Mehmed Çavuş- 15 Ahmed Ağa- 5 Berber Hüseyin Ağa- 5 Telgraf Çavuşu Mehmed Ağa- 10 Polis Necib Efendi- 10 Bekir Efendi- 5 Kasaba Tahsîldârı Nuri Efendi- 10 Tahsîldâr Hüsnü Efendi- 5 Hasan Ağa- 5 Hacı Mahmud Ağa- 5 Gardiyan Asım Efendi- 5 Tahsîldâr Hoca- 20 Mahkeme Başkâtibi efendi- 10 İbtidâî muallimi efendi- 10 Abdullah Ağa'nın vâlidesi hanım- 10 Tabur Kâtibi Efendi- 10 Eytâm Müdîri Hızır Efendi- 10 Monla Hüseyin- 10 Nüfûs Me'mûru efendi- 10 Tahsîldâr Hüseyin Efendi- 10 Tahsîldâr Kadir Efendi- 20 Meclis-i İdâre A'zâsı Rıza Efendi- 16 Mahkeme a'zâsından Şerîf Bey.

Yekûn: 594 guruş.

* * *

Efendim!

Asya-yı vüstâ felâket-zedegânı kardeşlerimizin tehvîn-i ihtiyâclarına medâr olmak ümniyesiyle iâne derc eylemek üzere İstanbul'da bir komisyon teşekkül ettiği haber alınmış idi. Bu komisyonun, bit-tabi' taşrada dahi şu'beleri olacak ve bunlar vâsıtasıyla bir iş görülecek ümîdini besleyerek şimdiye kadar bekledik. Maatteessüf ne öyle şu'beden bir esere, ne de bu yolda iâneye da'vet eden bir beşere tesâdüf etmedik. Bundan sonra da artık teşebbüsâtta bulunacak dahi olmayacağına kanâat ve binâenaleyh kendi kendimize topladığımız bâlâda ma'rûz paranın bugünkü posta ile ve havâle sûretiyle idârehâne-i âlîleri nâmına takdîmine mecbûriyet hâsıl oldu. Bilmeyiz ki ne diyelim damarlarımız mı uyuşmuş yoksa intibâh-ı hakīkī mukadder mi değildir? Her halde delâletinizi ricâ ederiz efendim.

Mehmed Tevfîk **Emîn**

Kuruş	Para	
20		Üsküb Posta Müdîri Mahmud Efendi
20		Üsküb'de Orhâniye Redif Bölüğü Kumandanı Mülâzım-ı evvel Yanyalı Emîn Efendi
20		Kosova Telgraf ve Posta Başmüdîriyeti Tahrîrât Kâtib-i evveli Loroslu Mehmed Tevfîk Efendi
10		Üsküb Zirâat Bank Şu'besi Veznedârı Bekir Bey
70		Mecidiye yirmi kuruş hesâbıyladır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

27 Nisan 1911 27 Rebîülâhir Perşembe 14 Nisan 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 138**

Halîfe-i müslimîn Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin taht-ı hilâfetine câlis oldukları bu rûz-ı mes'ûdun bilcümle müslümanlar ve Osmanlılar hakkında bâdî-i fevz ü felâh olmasını merhamet-i İlâhiyyeden an-samîmi'l-kalb temennî eyleriz.

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

31- [2](وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُنِى بِاَسْمَاءِ هٰؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

Hakîm-i mutlak azze şânuhû hazretleri [3](اِنِّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) kavl-i şerîfi ile melâikeyi huzû' ve teslîme irşâd buyurmuştu. Siz nev'-i insanın istihlâfında mütehayyir iseniz de bundaki hikmet ve maslahata ben azîmü'ş-şânın ilmi vâsi' olmakla gerden-dâde-i rızâ ve inkiyâd olun meâli evvel emirde kendilerine ilhâm veya i'lâm olunmuştu. Cânib-i Rabb-i izzetten sudûr eden bu cevâbın melâike-i kirâmı kemâliyle iknâ' ederek tereddüdden derece-i yakîne kendilerini ircâ' etmiş olduğu vâreste-i iştibâhdır.

Bunun beyne'l-beşer nazîri vardır; bir kimse bir şeyin vukū'unu i'tikādınca ba'îd görse bile o şeye kendisinin fevkında bulunduğuna mu'tekid bulunduğu bir zâtın tasaddî ettiğini görünce onun imkânını teslîm eder. Turuk-ı aliyyede mürîdânın mürşidleriyle olan hâlleri bu kabîldendir. Ulûm-ı tabî'iyye erbâbının zuhûra getirmeye çalıştıkları şeylerin imkânına i'tikād etmekliğimiz de bu cümledendir. Ahbârı emâkin-i ba'îdeye elektrik ile nakl için hutût-ı telgrafiyye yapanların o ahbârı telsizde îsâl edebilecekleri daha telsiz telgraf îcâd olunmadan tasdîk olunur idi. Ulûm-ı tabî'iyye erbâbının bir gün olup da nakl-i savt ile rü'yet-i mütekellimi câmi' bir âlet îcâd edebilmelerinin imkânı da tasdîk olunur. Bizce bu müsteb'ad görünse de ehl-i fennin bu hususdaki teşebbüslerine nazaran bunun da derece-i tekemmüle vâsıl olacağını i'tikâd ederiz.

Melâike-i kirâm ise şuûn-ı ilâhiyyeye bizden daha vâkıf oldukları cihetle halk ve îcâd-ı halîfeden birden bire ta'accüb etseler bile ednâ bir tenbîh kendilerini yakîne ircâ' edeceğinden (اِنِّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) kavl-i şerîfi fevkalhad onları iknâ' eder bir cevap olmuştur.

Maamâfih bir âlim-i muktediri şu sûretle teslîm ve tasdîk etmek müte'accibin nefsinden hayret ve ıstırâbı belki izâle etmez. Nefs, zuhûra geleceğinde mütehayyir bulunduğu bir emrin bil-fiil âlem-i vücûda gelmesi ve esrâr ve hükmüne muttali' olmasıyla ancak sükûnet bulur. Li-hâzâ cenâb-ı akdes-i kibriyâ melâikeye lutf u kerem edip bu halîfenin halk ve îcâdındaki sır ve hikmetine onların ilim ve vukûflarını ikmâl buyurdu. Ve binâenaleyh Âdem'e cemî'-i esmâyı ta'lîm ettikten sonra onları melâikeye arz ve irâe etti. Bunun üzerine şu halîfenin fıtrat ve isti'dâdında kendilerinin bilmedikleri eşyâya ilim ve dâniş bulunduğunu melâike anladı ve bu halîfenin rûy-ı zemînde makâm-ı hilâfete istihkākının vechi ve fesâd ve sefk-i dimâya dâir me'mûl olan umûrdan hiç biri hikmet ve maslahat-ı istihlâfı izâle etmeyeceği kendilerine nümâyân oldu. Evet insana ilm-i vâsi' ihsân buyurulmuştur; fakat bu ilim ne efrâd-ı insandan bir ferde, ne de mecmû'-ı nev'e def'aten verilmemiştir ki ilmullâha müşâbih olsun. İnsan her ne zaman ilmullâhdan nasîbedâr olsa cehlinden nâşi evvelce bilmemiş olduğu şey kendine zâhir olur. Şu halde si'a-i ilmi ile beraber insana ilm-i ilâhîden ancak

[1] Rumi takvimin yılı sehven "326" olarak yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/31.
[3] Bakara, 2/30.

bir mikdar-ı kalîl verilmiştir; Maamâfih insan ilm-i ilâhînin ekmel mezâhiridir. **[114]** İşte bunun için Hazret-i allâm-ı habîr insanın ilim ile ve müteferri'âtıyla halîfe olduğunu melâikeye izhâr ederek şöyle buyuruyor: Ve Âdem'e cemî'-i esmâyı ta'lîm etti. Cenâb-ı Hak Âdem'i cemî'-i eşyâyı bilmeye müste'id bir sûrette yarattı. Tahdîd ve ta'yîn etmeyerek cemî'-i eşyânın ilmini onun derûnuna ilkā eyledi. Ma'kūlât ve mahsûsâta mütehayyilât ve mevhûmâta dâir envâ'-ı müdrikâtı idrâke müste'id olarak onu halk edip eşyânın zevât ve havâssını, esmâsını, usûl-i ulûmu, kavânîn-i sınâ'âtı, bunların âlât ve keyfiyât-ı isti'mâlâtını bilmeyi kendisine ilhâm etti. İmdi Âdem'e ta'lîm-i esmâ ile murâd, onun şu sûretle müste'id-i idrâk ve ilhâm olarak halk olunmasıdır. Melâike-i kirâm bu isti'dâd üzere halk edilmiş olmadıkları cihetle onlar tarafından: Yâ Rabbenâ sen nev'-i beşere bizim bilmediğimiz eşyâyı ta'lîm buyurdun; bizde ta'lîm buyurmuş olaydık biz de onların bildiklerini bilir idik; neden onların bizim üzerimize fazl ve meziyeti bulunsun.. diye suâl îrâd olunamaz.

Esmâ ile de murâd, müsemmeyâttır. Medlûlünden delîl ile ta'bîr buyurulması, ma'nâ ile ana mevzû' bulunan lafız arasında şiddet-i ittisâl olup birinden diğerine sür'at-i intikâl bulunulduğu içindir. İlm-i hakīkī ancak nefs-i ma'lûmâtı idrâktir; ana dâl olan elfâz ve esmâyı mücerred ta'allüm etmek Âdem için pek o kadar fazl ve meziyet addedilemez.

İsimden bazı kere zihne vâsıl olan ma'lûm murâd olur; yani ma'lûmun zihindeki sûretine ve ta'bîr-i diğer ile bir şeyin âlim nezdinde ma'lûm olmasına bâdî olan sûrete ıtlâk edilir. İsim müsemmânın aynı mıdır veya gayrı mıdır diye cereyân eden ihtilâfdaki isim bu ıtlâka göre isimdir. Yunanlılar da zihinde olan ma'lûma isim lafzını ıtlâk ederler idi. Zihinde olan hakâik hakâikin aynı mıdır veya sûreti midir diye vâki' olan ihtilâf, ilm-i ma'lûmun aynı veya ma'lûmun gayrı mıdır zemîninde vukū' bulan ihtilâf gibi meşhûrdur. Lafzdan ibâret bulunan isim müsemmânın aynı mıdır, ya gayrı mıdır diye cereyân eden ihtilâfa gelince, bu ihtilâf ehl-i nazar ve istidlâlin hata eyledikleri umûrdandır, bu da ismin ıtlâkātı arasındaki farka dikkat etmemekten neş'et eylemiştir; zîrâ bedîhîdir ki lafız ma'nânın biz-zarûre gayrıdır.

Bu zikr olunan ıtlâka mebnîdir ki isim takaddüs eder, te'âlî eder: [1](سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى) [2](تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِى الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ)bu ıtlâka nazaran nâm-ı akdes-i Samadânî, zât-ı ulûhiyyetine mütedâir ilmimizin vâsıl olduğu sıfât-ı aliyyesi ve derûnlarımızda şa'şa'a-endâz olan hüsn ü azamet-i ilâhiyyesi demektir.

Cenâb-ı Hak Âdem'e her şeyi ta'lîm buyurdu; Âdem için bu ilmin ân-ı vâhidde hâsıl olmasıyla ânât-ı müte'addidede husûl bulması arasında fark yoktur, Allah teâlâ her şeye kādirdir. Bu kuvve-i ilmiyye nev'-i beşerin kâffesine âm ve şâmildir. Fakat bundan ebnâ-yı beşerin esmâyı daha birinci günden bilmiş olmaları îcâb etmez, binâenaleyh bu kuvvetin onlar için sübûtunda eşyâyı bahs ve istidlâl ile bilmeleri kifâyet eder. K[kaf], Ş, A[ayın]. Hülâsa, Hak celle ve alâ hazretleri Âdem'e beyân ettiğiniz vech ile cemî'-i esmâyı ta'lîm etti sonra anları melâikeye arz ve irâe buyurdu (Kendi hâllerine münâsib ilhâm ile melâikeyi o eşyânın mecmû'una icmâlen muttali' kıldı. Eğer o eşyâ melâikeye tafsîlen arz ve irâe oluna idi onlar o eşyâyı bilirler idi ve o halde ilimleri mahdûd olmaz idi, halbuki Cenâb-ı Hak o eşyâyı onlara arz ve irâe edip kendilerinden o eşyâyı suâl-i tebkît ile suâl ederek) dedi ki eğer siz (mülâhazanızda) sâdık iseniz bunların (bu müsemmeyâtın) esmâsını bana inbâ edin (rûy-ı zemînde beşerden halîfe nasb ve ikâme edilmesi mûcib-i hayret ve istiğrâb olup da bu husûsda ibtidâ-yı emrde ezhânınıza târî olan tereddüd hedef-i hakîkate isâbet etmişse, işte size o halîfenin hakâik ve havâssına muttali' olduğu eşyâyı arz ve irâe ediyorum. Bana o eşyânın esmâsını haber verin, o eşyâya ilim ve vukûfunuz izhâr edin.)

32- [3](قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ)

(Melâike) dediler ki: (Yâ Rabbenâ) seni (şân-ı akdesini laik olmayan umûrdan) tenzîh ve takdîs ederiz. (Haşâ ki senin ilmin kâsır olsun da halifeyi abes ve beyhude yaratmış olasın.) Sen bize ta'lîm ettin ise bizim ilmimiz ancak ondan ibarettir. (O ise mahdûddur. Cemî'-i esmâya şâmil ve bütün müsemmiyyâtı muhît değildir. Âlem-i melekiyete münâsib ulûmu bize kābiliyetimize göre ta'lîm buyurdun. Dâire-i isti'dâdımızdan hâric eşyâya kudretimiz yoktur. Eğer buna isti'dâdımız olaydı ifâza buyurur idin.) Sen alîm hakîmsin (neyi halk ve icâd edeceğini zât-ı ulûhiyyetin bilir ve onu hikmet-i aliyyen ne vechile iktizâ ederse o vech üzere halk ve icâd buyurur. Yâ ilâhe'l-âlemîn! Sen vâkıf-ı her ma'lûmâtsın, ilim ve hikmetine hadd ü pâyân yoktur. Âdem'e kâbiliyeti olduğu ulûm-ı külliyye ve maârif-i cüz'iyyeyi ta'lîm ettin, mâ fi'l-arzi üzerinde halife ve hüküm-fermâ oldu; bizim buna kābiliyet ve isti'dâdımız olmadığını bârgâh-ı izzete arz eder ve hiçbir dem gaflet olunmaması icâb eden teslîm-i si'a-i ilmullâha rücû' eyleriz.)

(Sübhâneke) tesbîhin ilmidir. Daima muzâf olarak isti'mâl olunur. Tesbîh: Zât-ı ulûhiyyete lâik olmayan şeyi nefy etmek, takdîs: Ona lâik olanı isbât eylemektir. Bazıları dedikler ki tesbîh takdîsden e'amdır. Zîrâ tesbîh Cenâb-ı Hakk'ı nekāis-i imkân ve hudûsden tenzîh olup takdîs ise nekāis-i mezkûre ile beraber ekvânın kemâlât-ı mahdûdesinden dahi zât-ı pak-ı akdesini tenzîh etmektir.

[115]

33- [4](قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ)

(Bunun üzerine zât-ı ecell-i alâ) buyurdu ki: Yâ Âdem onların esmâsını bunlara inbâ ve ihbâr et (irâde-i aliyye

[1] A'lâ, 87/1.
[2] Rahman, 55/78.
[3] Bakara, 2/32.
[4] Bakara, 2/33.

vechile inbâ ve ihbâr vukū'â geldi) imdi (Âdem) bunlara onların isimlerini haber verince Cenâb-ı Hak melâikeye "Ben size semâvât ve arzın muğayyebâtını bilirim ve sizin ibdâ ve izhâr eylediğiniz ve ketm ü ihfâ eylemekte olduğunuz umûru da bilirim demedim mi? (Semâvât ve arzın muğayyebâtına ıttılâ'ımı ve eseri nüfûsunuzda zâhir ve zamâir ve tabâ'iinizde müstetir eşyâya ilm ve vukūfu (اِنِّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) kavl-i kerîminde size icmâlen söylemedim mi) buyurdu. (وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ)

Kavl-i şerîfi evvelki (اَعْلَمُ) üzerine ma'tûfdur. Zâhir olan budur; şu halde evvelki ile beraber ikinci kavl tahtında dâhildir. (اَلَمْ اَقُلْ) cümlesi üzerine ma'tûf olması da muhtemeldir; bu takdîre göre ikinci kavlin tahtında dâhil olmaz – M. Bu âyet-i kerîme insanın şerefine ve ilmin ibâdet üzerine fazl ve meziyetine ve ilim, hilâfetin umde-i şerâiti bulunduğuna ve muallim lafzı örf ve âdette ta'lîmi sanat edinmiş olanlara muhtas olduğu için Cenâb-ı Hakk'a ıtlâkı sahîh değilse de ta'lîmin zât-ı ulûhiyyetine ıtlâk ve isnâdı sahîh olduğuna delâlet eder – K[kaf].

خاتم ملك سليمانست علم
جمله عالم صورت و جانست علم
Mesnevî

Mâ-tekaddümden ma'lum oldu ki bütün bu akvâl ve muhâverâtın hakîkatini ma'rifette selef Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-i emr etmiş ve yalnız bu gibi akvâl ve muhâverâtın hikmet ve fâidesine ıttılâ' ile iktifâ eylemişlerdir. Halef ise bu gibi ahvâlde te'vîle iltică ederler. Onların bu makāmda sâlik oldukları efdal turuk meslek-i temsîlîdir; Cenâb-ı Hakk'ın Kitâb-ı azîzinde âdet-i ilâhiyyesi, eşyâ-i ma'neviyeyi bize kavâlıb-ı elfâz içinde ibrâz eylemek ve maârif-i ma'küleyi bize suver-i mahsûsa ile tecellî ettirmek üzere cârî olmuştur. Bu da emr-i tefhîmi teshîl ve hakîkat-ı hâli ezhâna takrîb içindir. Şu hâle nazaran biz bu kıssa ile kendilerimizin kıymetini ve fıtratın bize sâir mahlûkāt üzerine mâ-bihi'l-imtiyâzımız olarak tevdî' eylediği ahvâl ve keyfiyâtı öğrendik; binâenaleyh biz melâike ve sâir mahlûkāt arasında hâssaten kendine müste'id olarak halk olunduğumuz ulûm ile nefislerimizin tekemmülüne bezl-i makderet etmeliyiz. Tâ ki biz de hikmetullâh zâhir olsun ve Hazret-i Bârî'nin melâikeye bizim fazîletimizi bildirmesinin ma'nâsı; onların bizim aslımıza secde etmelerinin ma'nâsı ne demek olduğunu fehme o zaman belki takarrub ederiz. [1](وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) – A[ayın].

Bereketzâde İsmail Hakkı

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

161- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انه(1) قَالَ: «إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ(2) فِي الصَّلاَةِ فَلْيَنَمْ، حَتَّى يَعْلَمَ مَا يَقْرَأُ.»

1) Eldeki Buharî nüshalarında (انه) yoktur. 2) Bazı rivâyâtta (احدكم) sâkıttır.

161- Tercümesi

Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhden Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin "Biriniz namazda uyuklarsa uyusun. Ta ki okuduğunu bilsin" buyurduğu rivâyet olunuyor.

162- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه ان النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ قَالَ: يُجْزِئُ أَحَدَنَا الوُضُوءُ مَا لَمْ يُحْدِثْ.

162- Tercümesi

Yine Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhden Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellemin her namaz vaktinde abdest almak mu'tâdı olduğu rivâyet olunuyor. Vâki' olan suâle cevâben Enes radıyallâhü anh "Bize gelince her birimize hades vâki' olmadıkça bir vakitten ziyâde namaz için bir abdest kifâyet ederdi" demiş.

163- Hadîs-i Şerîf

عن ابن عباس رضى الله عنهما قال مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ المَدِينَةِ أَوْ مَكَّةَ فَسَمِعَ صَوْتَ إِنْسَانَيْنِ يُعَذَّبَانِ فِي قُبُورِهِمَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُعَذَّبَانِ، وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ» ثُمَّ قَالَ: «بَلَى، كَانَ أَحَدُهُمَا لاَ يَسْتَتِرُ(1) مِنْ **[116]** بَوْلِهِ، وَكَانَ الآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ» ثُمَّ دَعَا بِجَرِيدَةٍ رطبة فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ، فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا كِسْرَةً، فَقِيلَ(2) يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ(3): «لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَيْبَسَا(4).»

1) Bir rivâyette (لايستبرئ). 2) Bir rivâyette (فعيل له). 3) Eldeki nüshalarda (قال صلى الله عليه وسلم). 4) Bir rivâyette (مالم تيبسا), diğerinde de (الا ان تيبسا), diğerinde (الى ان تيبسا), diğerinde de (الى ان ييبسا).

163- Tercümesi

(Abdullah) bin Abbas radıyallâhü anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Bir def'a nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellem Medîne yahut Mekke* duvarlarından birinin yanından geçiyordu. Kabirlerinde azâb gören iki insanın sesini duydu. Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem: Bunlar azâb görürler. Azâb görmeleri de büyük bir şey için değildir. Buyurduktan sonra yine devâm ederek: "Evet günahları büyüktür biri bevlinden sakınmazdı. Diğeri de koğuculuk ederdi." Buyurdu. Ardından sonra soyulmuş taze bir hurma dalı istedi. Dalı iki parça etti. Her birinin kabri üzerine birer parça dikti. Resûlullah! Bunu niçin yaptın? Diye sordular. "Bunlar taze kaldıkça belki azâbları hafîfler" cevâbını verdi.

[1] İbrahim, 14/25.

* Bu şek râvîlerden birinindir.

164- Hadîs-i Şerîf

عن انس رضى الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) إِذَا تَبَرَّزَ لِحَاجَتِهِ، أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فَيَغْسِلُ بِهِ(2).

1) Diğer rivâyette (كان النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Eldeki nüshaların bazılarında fâsız olarak yalnız (يغسل به), bir rivâyette (فيغتسل), diğerinde ise sığa-i mâzî ile (فتغسل).

164- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunur:

Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem kazâ-yı hâceti için dışarıya çıktığında kendisine su götürürdüm. O da onunla yıkanırdı.

165- Hadîs-i Şerîf

عن ابى هريرة رضى الله عنه قَالَ: قَامَ أَعْرَابِيٌّ فِي الْمَسْجِدِ فَبَالَ(1) فَتَنَاوَلَهُ النَّاسُ. فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُوهُ وَهَرِيقُوا(2) عَلَى بَوْلِهِ سَجْلًا مِنْ مَاءٍ، أَوْ ذَنُوبًا مِنْ مَاءٍ(3)، فَإِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ، وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ.»

1) Bazı rivâyâtında (علمك الله). 2) Müellifin diğer rivâyetinde (علمك الله). 3) Lafızdaki şek râvînindir.

165- Tercüme

Ebû Hüreyre radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

A'râbînin biri mescid(in bir tarafın)da durup bevl etti. Oradakiler bağrıştılar. Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem onlara buyurdu ki: "Bırakın işini görsün.. sonra bevlin üzerine bir koğa su dökün. Zîrâ siz güçlük değil, kolaylık göstermek üzere meb'ûs olmuşsunuzdur."

166- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ(1) مِحْصَنٍ رضى الله عنها أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ، لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجْرِهِ، فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ، فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ.

1) Bir rivâyette (ابنة).

166- Tercüme

Ümmü Kays bint-i Mihsan radıyallâhü anhümâdan rivâyet olunuyor ki Resûlullah sallallâhü aleyhi ve selleme henüz ta'âm edemeyen küçük bir oğlunu getirmiş. Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem çocuğu kucağına oturtmuş. Çocuk Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellemin rubasına bevl etmiş. Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem su isteyip rubasına azar azar serpmiş ve rubasını yıkamamıştır.

167- Hadîs-i Şerîf

عَنْ حُذَيْفَةَ رضى الله عنه قَالَ أَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) سُبَاطَةَ قَوْمٍ فَبَالَ قَائِمًا. ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَجِئْتُهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (اتى النبى صلى الله عليه وسلم).

167- Tercüme

Huzeyfe (bin el-Yemân) radiyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor: Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem bir kere bir kavmin süprüntülüğüne varınca ayakta bevl etti. Sonra su istedi. Bir mikdar su götürdüm. Onunla abdest aldı.

168- Hadîs-i Şerîf

وعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ فَانْتَبَذْتُ مِنْهُ، فَأَشَارَ إِلَيَّ فَجِئْتُهُ، فَقُمْتُ عِنْدَ عَقِبِهِ(1) حَتَّى فَرَغَ.

1) Bir rivâyette (عند عقبيه).

168- Tercüme

Diğer rivâyette yine Huzeyfe (bin el-Yemân) radiyallâhü anhin bu hadîsde "Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellemden uzaklaştım. Bana işâret etti. Yanına vardım. Ve işini bitirinceye kadar zât-ı şerîfini setr için topuklarının yanında durdum." dediği nakl olunuyor.

Ahmed Naim

* * *

[117] MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Tashîh-i İ'tikād

Hâlik-ı zülcelalin merâhim-i ezeliyyesi âlem-i tabiattaki ekvânı öyle bir tertîb-i metîn, öyle bir nizâm-ı güzîn ile ibdâ eylemiştir ki âheng-i hilkatin lisân-ı hâl-i sâmıtı, erbâb-ı fikr ü basîrete o tertîbi olanca vuzûhu ile duyurduktan, gösterdikten başka nazar-ı tedkîke bir bedîa-i kudretten diğerine geçmek, hem de hiç melâl hissetmeksizin, im'ân-ı vâkı'ından asla nedâmet getirmeksizin geçmek arzusunu da vermiştir. O halde akla şerîat-ı garrâ-yı İslâmiyye'nin gösterdiği mevki'-i bülend verilmedikçe ruh için akīdesini tashîh etmek, sonra bu sâyede helecandan âsûde kalmak mümkün olamaz.

Bu böyle olmakla beraber şunu da inkar etmeyiz ki: İnsaniyet, aklın devre-i tufûliyyetine tesâdüf eden bir devir geçirmişti. O devirde aklın imanı için kavânîn-i tabiatı muvakkaten seyrinden alıkoyacak bir hârikanın huzûrunda mebhût kalması kifâyet ediyordu. Cenâb-ı Hak kullarına merhamet ederek onlara idrak hakīkatında efkârı hayran bırakacak bir takım hasâis ile meftûr peygamberler gönderiyor. O insanlar da peygamberlerin sıdkına, şerîatlarına mütâbaatın zarûretine bu mu'cizelerle istidlâl eyliyordu. Lakin bugün akl-ı beşer kemâlini bulmuş, insaniyet sinn-i rüşde erişmiş olduğu için artık mu'cizeler, hârikalar devri geçmiştir. Zira mevâdd-ı ilmiyye ile beraber şüpheler de artmakta devam ediyor. Şâyet bugün enbiyânın mu'cizât-ı sâbıkası kabîlinden bir hadise zuhûr edecek olsa evvela o hârikayı meydana getiren adamı aldatıcılıkla itham ederler. İşin içinde bir hud'akârlık olmadığı tahakkuk edince de o mu'cizeyi bin türlü te'vîlât-ı fenniyye ile îzâha kalkışırlar. Bu cihetten böyle, diğer cihetten ise garbte spiritizm yani istihzâr-ı ervâh ile uğraşan ruhiyyûn bugün kavânîn-i tabîata muhâlif o kadar müdhiş acîbeler gösteriyor ki seyreden cühelâ için mu'cize telakkī etmemek kābil değil. Halbuki o hârikaları îcâd edenler ne nübüvvet iddiasında bulunuyor; ne de risalete inanıyorlar. Evet, biz ruhiyyûn tarafından gösterilen havârıkın mu'cizât-ı enbiyâ nev'inden olmadığını inkar

etmiyoruz; lakin hiç şüphe yoktur ki zevâhir-i eşyaya takılıp kalan sathî nazarlara karşı bunlar mu'cizât-ı sahîhanın ehemmiyetini azaltır.

Şu son asırlarda artık mu'cizâtın revac bulamayacağını gösterecek delâilden biri de ulemâ-yı garbın bütün mu'cizât-ı sâlifeyi inkâr etmeleridir. Bu inkarın büyük bir tehevvür neticesi olduğu meydanda olmakla beraber herifler "Öyle bir zamandayız ki i'tikād için nûr-ı aklîden, delil-i ilmîden başka bir şeyin faydası yoktur" demekte pek haklıdırlar. Bakınız Henri Branja ne söylüyor:

"İlim ile tarih bütün bu mu'cizâtın butlânını bize isbat etmiştir; maamâfih o mu'cizâta sâik olan ruhu inkara kudret-yâb olamamıştır. Bize gelince biz bugün hiç bir mu'cizeye muhtaç değiliz. Bizim yegâne mu'cize-i sermediyyemiz varsa o da şu nâ-mütenahî âlemdir. Çünkü bizim hissiyat-ı diniyyemizi îkāza o bütün mu'cizât-ı sâlifeden ziyâde sâlihtir."

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki şerîat-ı İslâmiyye insanları sebîl-i hakka davet ederken mu'cizelerden, hârikalardan sarf-ı nazar eyleyerek münhasıran bedîhiyât-ı akliyyeye, kavâid-i ilmiyyeye istinâd etmiştir. Zira hakāyık-ı ilmiyyenin kuvve-i müfekkire üzerinde havârik-i âdâttan ziyâde te'sîri olacak böyle bir zamanın geleceğini Cenâb-ı Hak biliyordu.

Evet, dîn-i mübîn-i İslâm doğrudan doğruya akla hitâb eder, fikri muhasebeye çeker, idrak ile münâkaşada bulunur. Onun için ukûlü delil-i hissî ile îkāz etmedikçe hakîm ve kādir bir ilâhın varlığına inanınız, diyemez, kezâlik bürhân-ı mübîn ile te'yîd eylemedikçe ne Vâcibü'l-Vücûd'dan şeriki nefye, ne de yevm-i âhireti isbata kalkışmaz.

Halkı istedikleri gāyete sevkedebilmek maksadiyle bir takım erbâb-ı ihtiras tarafından edyân-ı semâviyyeye yabancı bir çok ahkâm karıştırılacağını bildiği için Cenâb-ı Hak hâtemü'l-edyân olan dîn-i mübîn-i İslâm'da şu esası takrir eyledi ki: Din namına vukū' bulan her da'vete karşı bir delîl-i ilmî taleb olunmak lazımdır; zira hak ile dalâli birbirinden ayıracak, erbâb-ı butlânın a'mâline hâil olabilecek kuvvet ancak bu delildir.

(فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ)[1]، (قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)[2]

Babalarını, dedelerini körü körüne taklîd etmek, onlardan tevârüs ettikleri i'tikādât-ı bâtılaya bilâ tedkīk velâ teemmül bağlanıp kalmak i'tiyâdında bulunanları müslümanlık alabildiğine takbih ettikten başka sû'-i âfiyetle, azâb ile tehdît eyliyor. Cenab-ı Hak[3] (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ) buyuruyor.

İyi ile kötünün, müfîd ile muzırrın beynini tefrîk edebilecek kadar akıllı olan bir adamın ferdâ-yı kıyâmette kalkıp da başkalarını taklîd seyyiesiyle dalâle düşmüş olduğunu ileri sürmesi kendisini mes'ûliyetten kurtaramayacağını müslümanlık sarâhaten bildiriyor.

(وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ)[4]، (وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ)[5]

Din-i mübîn-i İslâm en beliğ bir beyan ile şu hakîkati tebliğ ediyor ki: Dinin rükn-i kavîmi, i'tikādın istinadgâh-ı rasîni ancak hüccet-i kaviyyeden ibârettir, başka bir şey değildir. Kim akīdesinde, imanını böyle bir hüccet-i bâliğaya istinâd etmez, kim bu esâs-ı muhkemden mahrum bulunursa nefsine karşı en büyük **[118]** cinayeti işlemiş, kendisini en elîm bir felakete düşürmüş olur. Zira bu esası kaybetmekle ferdâ-yı hisabta istinadgâhı olacak en büyük rüknü gāib etmiş olur. Cenâb-ı Hak:[6] (وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) [buyuruyor.]

İşte müslümanlıkta kavâid-i i'tikâd bunlardır. Bu esaslar ise son asırlarda zuhûr eden hukemâ-yı âlemin, burhan ile teeyyüd etmeyen her kāide kûşe-i nisyâna atılmaya mahkum bir iddia-yı vâhîdir, tarzındaki düstûrun aynıdır. Hakīkat-ı İslâm'ı bilen bir müslüman kendisini bâtıla kapılmaktan, dâmen-i dalâle sarılmaktan men eden[7] (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا) nida-yı hakkını samîm-i vicdanında duyduktan sonra nasıl olur da akīdesine fesâd girebilir? Dalâli kabul eden, dalâle bağlanıp kalan, mâ-dâme'l-hayât tasdik-i hurâfâta vakf-ı nefs eyleyen gâfillerin tasvîr-i hâlindeki (وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ) âyet-i kerîmesinin meâl-i müdhişi safha-yı kalbine intikâş eden bir müslüman için hevesâtına râm olmak dalâlette pûyân olanların arkasına düşmek nasıl mümkün olabilir? Söyleyiniz.

Mehmed Âkif

VATİKAN KÜTÜBHANESİ'NDE ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

Geçende irsâl ettiğim mektûbda bir numaradan on altıya kadar kitabların fihristini beyân edilmesi fihrist yapılan evrâk zâyi' edilmiş olduğundan dolayı idi. Şimdi bulunduğu cihetle münderecâtını beyân ve arz-ı ma'zeret ederim. Birden on altıya kadar olan kitablar gāyet zarîf cildli müte'addid hamâilden ibâret olup yalnız bir ve altı numaralı kitablar Zebur-ı Davud aleyhi's-selâmdır târîh-i hat nâ-ma'lum ve on altıncı *Envârü'l-Âşıkīn* 947 târihinde yazılmıştır.

[1] Bakara, 2/79.
[2] Bakara, 2/111.
[3] Bakara, 2/270.
[4] Mü'min, 40/47-48.
[5] Mülk, 67/10.
[6] Kasas, 28/75.
[7] İsrâ, 17/36.

Şurasını da ilâve edeyim ki bugünlerde Roma'ya teşrîf eden Müze Müdürü Halil Edhem Beyefendi ile kütübhânenin yalnız âsâr-ı matbû'a kısmını müsâ'ade-i mahsûsa ile gezdiğimizde lâ-ekal beş yüz bin cild kitabları hâvî salonlar hakîkaten insana hayret ve dehşet ilkā ediyordu. Cildlerin nefâseti, nezâfet ve intizâmı müdîr-i mûmâ-ileyhin takdîr ve tahsînini celb ediyordu.

Zerre kadar toz, ufak bir intizâmsızlık yok. Her devlet son sene te'lîf edilen mühim eserlerden bir nüshasını hediye etmiş bu bâbda Rusya ihtilâlinden sonra tab' edilen Rus âsârı bir kısm-ı mühim teşkîl ediyordu.

Hâşim Veli

29- *İskendernâme*'dir. Esâtîr-i evvelînden bâhisdir. Yedinci cild imiş, târîh-i hat ma'lûm değildir.

30- *Âşık Paşa Târihi*'dir. Dokuz yüz sekiz târîh-i hicrîde te'lîf edilmiş dokuz yüz doksan yedide gāyet güzel sülüs yazı ile yazılmıştır. Târîh-i mezkûrun ehemmiyet ve kıdemine mebnî sefâret-i seniyye geçen sene fotoğrafını çıkarmış ve İstanbul'un Encümen-i Târîh-i Osmânî Hey'eti'ne irsâl eylemiş idi. Zira derece-i sıhhat ve hüsn-i hat cihetleriyle diğer kütüphanelerde olmadığı ve İstanbul'da da bulunmadığı cihetle târihce pek mühim bir nüshadır.

31- Kıyâfetnâme. İlmü'l-kef ve'l-eşkâl ve'l-ekālîmden bahs eder. Kef'in bir çok eşkâlini hâvîdir. Eski ta'lîk yazılı târihi ma'lûm değildir.

32- Bu da *Mevlid-i Şerîf*'in diğer nüshasıdır. Çünkü on yedinci numara da *Mevlid-i Şerîf* idi. Bu da eski yazılı. Âhirindeki beytinden anlaşılan Bursa'da yazılmıştır:

Hem sekiz yüz on ikide târîh
Bursa'da oldu tamam bu ey ahî

Diger:

İşbu kânî-şehd kim şîrîn geldi
Bin Vesîletü'n-Necât *oldu adı*

Bu Vesîle-i mübâreke bütün sıfât-ı sübhâniyeyi câmi'dir. Doksan dokuz sıfât-ı İlâhiyyeyi nazm ettikten sonra:

Kudretin izhâr edip hem ol celîl
Birliğine bunları kıldı delîl
Bâri ne hâcet kılavuz sözü çok
Birdirür ol andan artık Tanrı yok

diyerek fasl-ı evveli itmâm eder.

33- Hikmet-i ahlâkı nakl eder ve âyât ve ehâdîs-i şerîfe ile istidlâl edip hüsn-i ahlâka deliller beyan eder.

İKİNCİ HATÂ

Tanin Gazetesi'nin tesettür-i nisvâna dâir geçen Salı günkü baş makālesini okurken pek acı, pek elem-nâk bir hançer-i teessürün kalbime saplandığını his ettim.

Bilâ-ihtiyâr "işte bu *Tanin*'in ikinci hatâsı!" sözleri lisânımdan dökülüverdi.

Bulunduğum muhît içinde fedâî-i Meşrûtiyet olarak tanıdığım ihvânımdan kimi gördümse aynı hâl-i te'ellümde buldum.

Abdülhamîd; erbâb-ı ınkılâbı avâmm-ı müslimîne karşı dinsizlikle teşhîr ediyor, Kānûn-ı Esâsî'nin iâde ve i'tâsını aynıyla dinsizliğin ihyâsı sûretiyle tefsîr ediyordu. Dört tarafa yılan, akrep sürüleri gibi serptiği casusları, hafiyeleri vasıtasıyla "Kānûn-ı **[119]** Esâsî'yi isteyenler Avrupa'da başlarına silindir şapka geçirmiş, İslâmiyet'den kat'iyyen müteberrî bir sürü dinsizlerdir. Maksad-ı aksâları tesettürü kaldırmak, karılarıyla kol kola verip ecnebîler gibi gezmektir!" teklînâtıyla zavallı müslümanları hakk-ı meşrû'larından tenfîr ediyordu.

Abdülhamîd halkın cehâletinden ziyâde ilm-i din ve şerîatin sükûtundan istifâde ediyordu.

Vaktâ ki Avrupa medeniyetinin, kontrol nâmıyla, dest-i istîlâsına teslîm eylediği vilâyât-ı selâseden!" ikinci Girit'den, üç yüz bin silâh-ı inkılâbın ansızın göğsüne çevrildiğini gördü, bir hande-i istihzâ ile; alınız! Fakat birkaç günlük…..! dedi.

Abdülhamid otuz sene bir hayvan sürüsü gibi etini dittiği kanını emdiği bu bedbaht milletin ahvâl-i rûhiyyesini; irticâ' için hissiyât-ı mukaddese-i dîniyyesini azıcık kanatmanın kâfî olduğunu pek güzel biliyordu.

Milletin nefha-i hayatı olan Mithat Paşa merhûm gibi bir zâtı boğub Kānûn-ı Esâsî'yi kanına bulamış bir dessâs öyle bir hamlede meydân-ı mübârezeden çekilir mi?

Daha ferdâ-yı inkılâbda tertîbât-ı şeytankârâne başladı. Senelerden beri tohumu ekilmiş olan fesad, ilk semerelerini derhâl gösterdi. Kumkapı'da bir denî, karısıyla meyhâneye gidip hürriyet nâmına alenen işret etti.

Birkaç rezil, yolda tesâdüf ettikleri hocaların sarıklarına elfâz-ı galîza ve müstehcene savurdu. Tutalım ki, bunlardan birincisi müretteb değil, fakat ikincisine ne diyelim? Sebb ü tahkīr için ortada hiçbir sebeb yoktu.

Beyazıd'da Tramvay Caddesi'nde bir erkekle arabaya binmiş iki kadına cehele-i avâmdan on beş yirmi zorba hücûm ediyor, çarşaflarını yırtıyor, güyâ namus-ı İslâmiyeti muhâfaza ediyordu! İslâmiyet ise bu rezâletten kemâl-i nefretle teberrî ve fâ'illerine la'net-hân oluyordu.

Fakat o kadınların tesettür nâmıyla üzerindeki çarşafları gören vicdânlı bir ecnebî bile evet, bunlara meşrû' ve ma'kūl bir tesettür diyemez, hayretten kendini alamazdı! Kollar dirseklere kadar çıplak, göğüs meydânda! İşte bu acîb çarşaflar ismet-i nisvâniyyeyi ta can evinden vuruyor, âdâb-ı ictimâiyemize çirkin, müstekreh lekeler sürüyordu. Böyle tesettürün vücûdundan ademi ehven addoluna bilir.

Bütün itminân-ı kalbimle, bütün emniyet-i vicdânımla iddiâ ederim, ki bu da Yıldız'dan müretteb idi. Maksad: Hürriyet-i dîniyyeyi ve Meşrûtiyet-i Kur'âniyyemizi halka çirkin, mâhî-i şerîat göstermek, zavallıların daha dün gerdanlarından alınan zencir-i esâreti kendi öz elleriyle yine boyunlarına taktırmak idi.

Talebe-i dîn, sarıklarının eşna' elfâz ile söküldüğünü görünce Abdülhamid'in o dağlar dayanmaz mezâlim ve i'tisâfâtı, kütüb-i mukaddese-i dîniyyemizi kemâl-i hakāratle Gülhanelerde cayır cayır yaktığı, hele üç yüz dokuzda kendilerini medreselerden sille ile, kırbaçla, tekme ile çıkarıp yâr

ü ağyâra karşı ite kaka fevc fevc vapurlara irkâb ettiği o kara günleri, o İslâmiyet'in İstanbul üzerinde girye-nâk-i teessür olduğu hengâme-i mâtem-nümûnu bile unuttular, bunun müretteb bir mel'anet-i istibdad olduğunu nereden bileceklerdi ki *Tanin* bile buna akıl erdiremiyor, üç yüz milyon ehl-i îmânın rûhu, hayatı, bütün varlığı olan Cenâb-ı *Kur'ân-ı Hakîm*'in bir fermân-ı insâniyyetini, bir emr-i mühimm-i medeniyyetini, bir farîza-i nâmûsunu, bir vecîbe-i ismetini bir şekl-i istihfâf ve istihzâ ile teşhîr eden iki Yıldız câriyesini müdâfaaya kalkıştı. Hatâ etti. Çünkü bu nâ-hak müdâfaa galeyânda olan efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'ye karşı âdetâ bir i'lân-ı harb idi.

İşte Salı günkü makâlede ikinci bir hatâ oluyor. Ehl-i îmânı dilhûn ediyor. İşte kütüb-i fetvâvâ meydanda! "Hazret-i *Kur'ân-ı Kerîm*'in velev bir cevher harfine ri'âyetsizlik eden emîrü'l-mü'minîne itâat câiz midir?" İstiftâsına bulacağımız cevâb-ı fetvâ: "*Kur'ân-ı Kerîm*'in bir harfine adem-i ri'ayet hepsine itâatsizliktir. Mahlûka itâat için Hâlik'a isyân harâmdır. Binâenaleyh öyle bir âsî emîrü'l-mü'minîne itâat kat'iyyen câiz değildir. Ya *Kur'ân-ı Hakîm*'e ri'âyet, ya emâretten ferâğat…!"

Şerîat, bu misillü ümerâyı cebâbire ile vasf eder. (Emîr meşrû' ve mutâ') ile değil.

İttihâd ve İ'tisâm Cem'iyeti senelerce vatanının hudûdu hâricinde fecî' mahrûmiyetler, elîm sefâletler içinde ettiği feryad Cenâb-ı *Kur'ân-ı Kerîm*'in emr-i celîl-i meşveretine müstenid idi. Da'vâsının hüccet-i meşrûiyyeti bu âyet-i mukaddese idi; yoksa Montesquieu'nun *Rûhu'l-Kavânîn*'i, Jean-Jacques Rousseau'nun *Mukâvele-i İctimâiyye*'si değildi.

Bize onların da'vâları dinlettiren, kalblerimizi sızlatan, vicdânlarımızı kanatan, rûhlarımızı ağlatan işte bu âyet-i celîle-i şûrâ idi. Enver, Niyazi Beyler hamdolsun sağdırlar; söylesinler: kumandanlığı der'uhde eyledikleri o dehşetli cüyûş-ı ınkılâba kendilerini tanıttıran sarıklılar değil mi? Abdülhamid'in *Kur'ân-ı Kerîm*'i ayaklar altına aldığını, hal'in bin kere farz-ı ayn olduğunu, İslâmiyet'de meşveretsiz hiçbir hükûmetin meşrû' olmayacağını, ağızlarından alevler püskürerek söyleyen, askeri tabur, tabur, ahâlîyi fevc fevc İttihâd ve Terakkî Cem'iyyetlerine götürüp yemîn ettiren, şayed Abdülhamid redd-i matleb ederse bilâ-tereddüd umûmen İstanbul'a gidip hal' ve ıskât etmek dînen farz-ı ehemm ve akdem olduğunu i'lân eden sarıklılar değil miydi? İnkılâbı vücûda getiren Hazret-i *Kur'ân* idi. Yoksa o ahâlîye, o askere o güne kadar dinsiz zan eyledikleri o vatan **[120]** müncîlerini, o millet müstahlıslarını kabûl ettirmek muhâl idi.

Cehâlet! Cehâlet! Kahr olası cehâlet! Esâreti hürriyet, felâketi saâdet, mevti hayat yerine gösterir! İnsanın akıl ve idrâkini o derece tesmîm eder ki, cemâd derekesine indirir. Felâket, tepesine çökmedikçe düşman kılıcı beynine inmedikçe mümkün değil uyanmaz. Fakat ondan sonra da uyanıklık kaç para eder?

Cenâb-ı *Kur'ân-ı Hakîm* bin üç yüz sene evvel en meşrû' bir hürriyet, en makbûl bir hâkimiyet, en ulvî bir uhuvvet, en mes'ûd bir milliyet, en bahtiyar bir medeniyet te'sîs eder, en hak-perestâne bir müsâvât hukûku lisân-ı celîl-i Cenâb-ı rahmeten li'l-âlemînden "Vur Ya Ukkâşe! İşte ridâyı da attım" dedirirken Montesquieu'nun, Mirabo'nun, Russo'nun ecdâdı târîh-i vahşet ve iftirâslarını mazlûm kanıyla yazıyordu. Fakat ah… fakat ne fâide! ni'me'l-ecdâd! bi'se'l-ahfâd! Mukaddes dînimiz dîn-i insâniyyet menba'-ı kavânîn-i medeniyyet, me'haz-i desâtîr-i hikmet, mefâtîhü hazâin-i saâdettir.

جميع العلم فى القرآن لكن
تقاصر عنه افهام الرجال
–قاله على رضى الله عنه–

Sevgili dînimizin nisvânımıza emr ettiği tesettür öyle Avrupa'nın bir takım sefîl, garazkâr, düşmen-i me'âlî kalemlerin hezeyânları gibi bir esâret değil bir ni'met, bir hayattır.

Tesettür, nisvânın ridâ-i hürriyeti, nikâb-ı ismeti, cilbâb-ı namusu ve iffetidir, tesettüre adem-i ri'âyet istihkâr-ı hürriyet, kabûl-ı esârettir. Çünkü tecâvüz-i ağyâra rızâ ve muvâfakat demektir.

Onların husûsiyet-i nev'iyyelerindeki rikkat-i fıtratın, nezaket-i hilkatin beyânına hâcet var mıdır?

Mecâmi'-i ricâl onlar için lâ-cerem mevâzı'-ı töhmettir zîrâ binlerce insanların herbiri fıtratta, idrâkte terbiyede, ahlâkta hissiyât-ı beşeriyyede bir olamaz. Âdâb-ı milliyye ve ictimâiyye fazîletini hâiz insân-ı kâmiller pek az bulunur. Kânûn-ı âdâb-ı milliyye ve ictimâiyye umûmîdir. O kânûna milletin –erkek kadın– her ferdi, bilâ-istisnâ ri'âyete mecbûrdur. Bakınız nisvân-ı gayr-i müslime açık olarak çıkıyorlar, bizim onlar hakkında hiç de sözümüz yok. Mensûb oldukları mezhebleri müsâade ediyor da çıkıyorlar. Mezheb ise sâye-i İslâmiyet'de ta'arruzdan masûndur.

Meşhûr da'vâ vekîllerinden bir Hıristiyan vatandaşımızın lisânından işittiğim şu: "Siz müslümanlar, familyalarınızın mütesettir olmalarıyla iftihâr etmelisiniz! Sizi bu husûsda pek bahtiyar buluyorum. Biz ise, doğrusu ya, dâimî bir ıstırâb-ı vicdân, bir heyecan-ı derûn içinde yaşıyoruz. Kadınlarımızın mükellef elbisesiyle, mükemmel tuvaletiyle sokağa çıkmalarına, bütün enzâr-ı âlemi kendilerine cezb ü celb etmelerine mümkün değil gönül râzı olamıyor. Hele zevcinin gaybûbetinde odasına erkek misâfir kabûl etmesi, zevcin onları sohbette bulması kalbe bir hançer, rûha bir sâ'ika oluyor. Evet, siz pek bahtiyarsınız!" sözlerini buraya kayd etmeden geçemeyeceğim.

Cem'iyet, her uzvu bir insandan müteşekkil, bir vücûd-ı ma'nevîdir.

O şahs-ı ma'nevînin hayatı, sıhhat ve âfiyeti a'zâsının sükûnuyla, i'tidâl-i harekâtıyla kâimdir. O sükûn gidince, o i'tidâl heyacana münkalib olunca vücûd-ı cem'iyyet de hastadır.

Binâenaleyh herkes tâbi' olduğu din ve milletinin ahkâm-ı evâmir ve nevâhîsine itâat ve ri'ayete mecbûrdur.

Dört-beş asır evvel nisvân-ı İslâmiye evlerinden –bir lüzûm belki bir mecbûriyet önünde bulunmadıkça– çıkmazlar, çıktıkları vakitte de mecâmi'-i ricâl içine dalmazlar, hele çarşı, pazar nedir bilmezlerdi. Börekçi dükkânına girmek,

lokantada ta'âm etmek onlar için ölümden beter idi. Yabancı erkekle -muztar kalmadıkça- müşâfeheyi ismet-i nisvâniyyelerine büyük bir cinâyet add ederlerdi.

Onlar Kosova sahralarında, Viyana önlerinde kendilerinin birkaç misli a'dâyı mağlûb ve makhûr edecek, Viyana Kal'ası kapısı üzerine Allah bizi zelzeleden, ateşten, Osmanlıların kılıcından muhâfaza etsin!? duâ-yı havf u haşyetini yazdıracak evlâdlar, kahramanlar yetiştirirlerdi!

Şimdi öyle kahramanlar göremiyoruz! Neden?... Romalıların ınkırâzını hazırlayan esbâbın başlıcası ve belki birincisi kadınlarının ifrât-ı hürriyyete nâiliyetleri olduğunu târih bize haber vermiyor mu? Kadınlar evlerinde evlâdlarını terbiye ile meşğûl oldukça Roma cihângir bir devlet idi; vaktâ ki, kadınları hürriyet nâmına evlerini terk ile dışarıya fırladılar, fesâd-ı ahlâk ile o memdûhiyet-i sâbıkalarını kaybettiler; Roma temelinden çöken bir hâne gibi mahv u nâbûd oldu değil mi?

O garb medeniyetinin merkez-i zî-ihtişâmı denilen Paris'e gitsek acaba neler görürüz? Ne hüzn-engîz menâzır karşısında bulunuruz!

Bunlardan niçin ibret almayalım? Hayât-ı milliyye ve ictimâiyyemizi zehirleyecek bu yaldızlı medeniyet haplarını nasıl yutalım?

İşte tesettüre ri'âyetsizliğin cezâları: Harf-endâzlıklar, çimdikler, ta'kîbler, cinâyetler. Halbuki kadın tezeyyün ve tecemmül ederek sokaklara düşmese, mecâmi'-i ricâle dalmasa ne söz işitir, ne çimdik yer, ne ta'kîb olunur. Ne de mu'akkibini yahud zevcini al kanlara bulanmış na'ş-ı bî-rûh görür. Vukū' bulan talâkların, kapanan hânelerin, pederinin ağuş-ı muhabbetinden mahrûm kalan ciğer-parelerin yüzde doksan dokuzu hep kadınların hürriyet-i nisvâniyye nâmına gezmeleri, başlarına bin belâ, bin felâket da'vet etmeleri neticesidir. Senelerce baba evinde dul kalır, nevbahar-ı hayatının vâlidelik çağının bir kısmı hebâen mensûr olur. Niçin? Sürtüklükten vaz geçmediği için!

Bizde talâk, Avrupa'da kadın yüzünden düello, birbiriyle yarış ediyorlar!

[121] Bizim vâlidelerimiz, hemşîrelerimiz her vakit muhteremdir. Fakat Türk müslüman iken Fransız âdâb-ı nisvâniyyesiyle terbiye olmuş, omuzlarından aşağı düşmeyen peleriniyle, âdeta açık bir tarz-ı mekrûh-ı tesettürle Paris'in en şık madamlarına taş çıkartacak bir tavr ü azamet-i Frengâne ile mürebbiyesi yanında Beyoğlu bonmarşelerine giden en belîğ bir Fransızca ile Frenklerin reveranslarını kabûl eden bizim hemşîrelerimiz mi olur? Allah etmesin! Onların kalbleri, rûhları bütün mevcûdiyetleri Fransızlaşmış, biz onları hemşîreliğe kabûl etsek bile onlar bizi kardeşliğe kabûle hiç tenezzül ederler mi? Bir gün köprüden geçiyordum. Böyle bir kadın …. Yanında üç dört yaşında bir çocuk, hırçınlık ediyor. Derken mukābilinde oldukça mestûre yüzü peçeli bir hanım göründü. Madama demekte muztar olduğum o kadın çocuğunu susturmak için "Sus! Yoksa şimdi seni şu yüzü örtülü ummacıya (?!) veririm, demez mi? Oracıkta tepemden yıldırımla vurulmuşa döndüm. Ya birkaç asabî müslüman bunu işitip de madamayı orada ayakları altına almış olaydılar acaba kabâhat kimde olurdu? Bu İslâmiyet'i tahkīr değil de nedir?

Şimdi bu kadına nasıl mü'mine diyelim ki, o, bu sınıf-ı celileye istihzâ-âmiz tahkīrler fırlatıyor. Çünkü terbiye-i ibtidâiyeyi bir Protestan muallimesinden almış, âyîn-i Hıristiyaniyyeyi de öğrenmiş, sonra mürebbiyesi o terbiyeyi ikmâl etmiş. Diyânetine, milliyetine kemâl-ı nefretle ebediyyen vedâ' etmiş. Biz bunlarla ittihâd edeceğiz değil mi?

Biz Osmanlılar elhamdülillâh müslümanız. İslâmiyet yolunda fedâ-yı can ile iftihâr ederiz. Dînimiz eşref-i edyândır. Buna Avrupa ulemâsından bir çoklarının i'tirâfları da –başkaca bir– burhândır. Üç yüz milyonluk âlem-i İslâm'ın mutâf-ı rûhu olan livâü'l-hamd-i hilâfet-i Muhammediyye yed-i yemîn-i takdîsimizde!

Buyurunuz, pirincin taşını ayıklayınız! İçimizde ecnebî âdâb-ı milliyyesiyle ve hattâ hissiyât-ı mezhebiyyesiyle terbiye olmuş, bizden fikren, rûhen ayrılmış bu anâsır-ı mürteci'a ile nasıl birleşeceğiz, nasıl ittihâd edeceğiz? Onların mı İslâmiyet'e rücû' etmesi îcâb eder; yoksa bizim mi onlara teba'iyetimiz lâzım gelir?

Halbuki yaşamamız, terakkī ve saâdetimiz, ittihâdımıza mütevakkıf! İttihâd edemez, yekdiğerimize diş bilemekte devâm edersek inkırâzımız muhakkak. İşte hükûmetin, selâmet-i din ü vatan nâmına, men'ine mecbûr olduğu bizim hemşireliğimizden çıkan bu misillü kadınlardır.

İçinde doğduğu büyüdüğü milletinin kānûn-ı diyânetini, âdâb-ı milliyyesini beğenmeyip de ecnebî âdâb-ı milliyyesini takdîs eden bir insan vatanını, milletini tahkīr etmiş sayılmaz mı? Bunun cezâsı nedir? Ya tevbe ve rücû' veyahud dînini, âdâbını kabûl etmediği milleti terk edip Paris'e gitmektir. Bizce o ölmüş ve Paris'e gömülmüş demektir.

Bu zavallılar Japonlardan olsun utanmazlar mı? Japonlar bugün aksâ-yı şarkın İngilizi iken Avrupa âdât-ı milliyye ve âdâb-ı ictimâiyyesinden acaba tek bir şey almışlar mıdır? Onlar terakkī ettiler ve etmektedirler. Çünkü milliyetlerine perestiş ediyorlar. Çocuklarını Protestan mekteplerine göndermiyorlar. Hacı Ömer Yamaoka Efendi İstanbul'da verdiği konferansların birinde bu babda bize pek ma'nidâr bir ta'rîzde bulundu. Beş yüz seneden beri mezheblerini, kavmiyetlerini Türklerin sâye-i himâyesinde muhâfaza etmiş olan anâsır-ı gayr-ı müslimenin mekteplerimize çocuklarını göndermemek husûsunda, fart-ı tehâlükleri, güyâ Türkleşmekten şiddetle ictinâb etmeleri, terbiye-i ibtidâiyyelerini kendilerinden başka kimseye tevdî' eylememeleri nedendir? Hattâ tedrîsât-ı tâliyyeye bile râzı olmuyorlar değil mi?

Kavmiyet ve milliyet husûsunda gösterdikleri ta'assubun bu derecesi hiç de mûcib-i hayret olmasın!

Bizde niçin bu ta'assub-ı millî yok? Niçin olmasın?

İşte zararı meydanda. Milletimiz simâ-yı hakīkīsini kaybetti. Fransızlık, Almanlık, İngilizlik simâlarıyla karışmak tehlikesinde; terbiye-i milliyyemizi istihkār etmek, çocuklarımızı Protestan mekteplerine göndermek, mürebbî ve mürebbiyelere tevdî' etmek, yavaş yavaş milletimizi kaybedip Fransızlaşmak, Almanlaşmak, İngilizleşmek değil de nedir? Bu terakkī değil, müdhiş bir izmihlâldir. İnkılâbımızın üçüncü se-

nesindeyiz. Diyânet ve milletimize yakışacak bir müslüman mektebi vücûda getirip de evlâdlarımızı Protestan muallimlerinden çekip almak hatırımıza bile gelmiyor.

Adam değilim biz de eğer adam olursak!

Evet bu gidişle bizimçin adam olmak mümkün olamaz.

Avrupa'nın içine düşüp de kendini kurtarmaya çabalamakta olduğu bir felâket-i ictimâiyyeyi hiç yoktan îcâda çalışan bir millet nasıl felâh bulur?

Milliyetimizi te'sîs eden dînimiz değil mi? Ahkâm-ı dîniyyemizi terk milliyetimize vedâ' demektir. O halde Türklükle, Osmanlılığa paydos!...

Hüseyin Câhid Bey bu hakîkatleri düşünsün de bir üçüncü hatâdan sakınsın! Biz mürteci'lere yaranmak, onlara eğilmek için değil o güzel Kitab'ımızın ayn-ı hikmet, mahz-ı ni'met ve rahmet olan evâmirine itâat ve ri'âyet etmek için niyetimizi tashîh edelim. Yoksa mürteci'lerin istediği şerîat perdesi arkasında bu mübârek vatanın inkırâzı, bu mazlûm millet-i İslâmiyye'nin izmihlâlidir. Onlar bize adâvette hâricî düşmanlarımızdan daha eşeddir.

Mehmed Fahreddin

[122] HUTBE

–mâba'd–

ان الرئيس عبارة عن واحد فى مجلس كامل و معلوم ان واحدا فى جماعة لا حكم له الوجه الثانى انكم لما عندكم من الدين والناموس لاترضى نفوسكم ان تعرض كل ولاية منكم لالتقام الدول الاجنبية مثل ما حل باخوانكم الافريقيين وجعل جميع الرؤساء فى البلاد العربية من العرب يصور البلاد فى نظر الاجنبي بصورة المنسلخة عن الدولة ويمكنه كل التمكن من بث دائسه بسهولة وفى ذلك تعريض لاعظم خطر عليكم فاذا ان جعل كل الرؤساء فى الولايات العربية من الترك هو امر من مقتضيات السياسة وهو اعظم كافل لحقوقكم لاغصب لها اصلحكم الله وبهذا التقرير يظهر جليا انه لاحكم لكثرة لعرب على الترك ولا العكس وان هذه الترهات كلها من دسائس الغشاشين والمغرقين للتوصل لخرابنا الى هنايا اخواننا اوصل لفظ الايخاء العربى الامة من التشويش والاتخداع فى هذه الرية القليلة من الزمان فواجب علينا ان نسعى يدا واحدة بكل جهدنا الى دفع هذه الا غاليط من الجهلة وايقاف ارباب الاغراض المغلطين عند حدهم وجمع كلمة كل الاسلام وعلى الخصوص العرب على خلافة آل عثمان وتحت علمها المنصور وتشويق من هو شاذ منهم عن الخلافة الى الالتئام معها بفتح مكاتب عثمانية تهذيبية سياسية عسكرية وتربية ابناء هم على ذلك واقناعهم بانه يجب عليهم شرعًا وسياسة ان يخصصوا خصة من مالهم ورجالهم لاعانة دار الخلافة التى هى فى الحقيقة عز واعانه ومنعة لهم وان يتظاهروا بمظهر الاتحاد العثمانى والتفانى على المحافظة عليه مع المحافظة على امارة من كان اميرا منهم وعقيدة من له عقيدة خاصة والاطمئان على ذلك من قبل الخلافة وانما هذا الارتباط وهذا الاتحاد وهذه الاعانة حصن حصين للمحافظة على كيانهم وكيان بقية اخوانهم المعلمين سيما المقهورين تحت سلطة استبداد الاجنبى الذين يترقبون بفراغ صبر الافراج عليهم وفك اسرهم من قبل هذا الاتحاد ويجب ان يكون ذلك كله باسم الاتحاد الاسلامى او باسم نصرة الدين والخلافة او باسم الاتحاد العثمانى وهو الا وفق سياسة داخلية وخارجة وبازالة اسم الايخاء العربى المفرق المشوش وربما يقول قائل ان دعوا الوهابية او الاصلاح الدينى او الايخاء العربى هى مبادى خصوصية لادخل لليد الاجنبية فيها ولا علقة لها بالسياسة ودعوى ذلك توهيم او توهم فاقول له وفقك الله يا خى ان رجال السياسة يدخلون على الامة من بعض افرادها ويدخلون على تلك الافراد من شخصياتها فعبد الدينار يغوونه بذلك وعبد بطنه و فرجه يتوصلون له من هنالك وارباب اوهام الرياسة يقوون مطامعهم والظالمون يعينونهم على ظلمهم وامظلومون يتظاهرون بالشفقة عليهم والاخذبنا صرهم والخونة المطرودون الآيسون يحدثون فيهم طمعا بالرجوع لاحسن مما كانوا والخائفون يتظاهرون بتأمينهم وجاسيس هؤلاء الدهاة وراء هذه الخز عبلات كلها والامة فى جميع ذلك لاترى الابعضا منها يقووها لصالحها فى ظنها وذلك البعض لايرى معينا وناصرا ومدبرا و عاضدا ومتحننا شفوقا وانسانا صديقا يعرف هذا من حك الرجال واختبر وقائع الزمان على ان تلك النقط الثلاثة وان لم تكن مدبرة بيدالاجنبى جوهرها مفسد لسياستنا الدا خلية واعظم ذريعة المداليد الاجنبية والخلاصة ان مبدأ خلافتنا ورجالها الصادقين ان كل من نطق بالشهادتين فهو مسلم تجب علينا مسالمته فى ماله وبدنه مالم يدع الى بدعة وجب التفرقة وان كل من دخل فى ذمة الله وذمة رسوله من غير اهل كلمة لشهادة يجب علينا ان نؤمنه حتى يكون له مالنا وعليه ما علينا مالم يخن العهد الذى دخل عليه وان جميع ذلك يجب ان يكونوا ممتعين بالحرية ضمن الادب والعدالة ضمن القانون والمساوات ضمن حفظ المراتب وهذا ما كان عليه النبى صلى الله عليه وسلم واصحابه وقد تقرر ذلك منذ ماءة من السنين مع تمام الوفاق والراحة تحت علم آل عثمان الطاهرين فواجب علينا الثبات على هذا المبدأ الطاهر المسالم والمحافظة عليه ومحاربة كل من اراد تخديشه بادنى شئ تشم منه رائحة التفرقة اما مبدأ الوهابية فقد علمت انه مكفر للامة محارب لها ومشرب الذين سموا انفسهم مصلحين للدين هو تمويه للوهابية وضرب على وترهم بزيادات قد قرر ناها سايفا وكلمة الايخاء العربى مفرقة وموغرة للصدور ومعرفة للخلر فالواجب رفع جميع ذلك كله والحذر كل الحذر من شره ويجب على بعض اخواننا الغفل من العرب ان يطهروا افكارهم والسنتهم من كون اخوانهم الترك يبغضونهم فقد قال الله تعالى (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ)[1] وعلى تقدير انهم راؤاشيئا من ذلك من بعض من لاخلاق لهم فلا ينبغى ان يعمموه فى الامة كلها صاحبة التدبير والثبات والحلم والاناة والتمسك بالدين والدأب على الجديات وكذلك يجب على بعض حديدى المزاج من اخواننا الترك ان يسلا طفوا اخوانهم العرب وان يتركوا كلمة عرب فلان فى محل التحقير فقد قال تعالى (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسٰى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ)[2] وعلى تقدير انهم رأوا من بعض من لا ادب له اخلاقا رزيلة فلا ينبغى ان تلصق بالامة كلها صاحبة الشهامة وايباء الضيم والكرم والايثار و الحكمة وتمام الغيرة على الدين

[1] Hucurât, 49/12
[2] Hucurât, 49/11.

والخلافة ومعلوم ان ذنب الاب لا يتعدى الى ابنه وبالعكس عند ارباب العقول السليمة والوجدان الطاهر فكيف يتعدى ذنب بعض لاقيمة له من امة الى جميعها وقد قال الله تعالى (ولا تزروا وازرة وزر اخرى) فلنقف يا اخواننا جمع الله شملكم على الدين والخلافة عند حد العقل والطهارة وارشاد قرأننا ولنترك السفاسف واغلاط ويجب ايضا على الامة قاطبة ان تفهم بتدقيق انه ليس هناك ملتان فى اسلام ملة حاكمة وملة محكومة بل الملة ملة واحدة هى الاسلام فى دمتها بقية اخوانها لمسيحيين وغيرهم وجميع ذلك محكوم لبيت خلافة آل عثمان الفخام المحفوظ بعناية الله تعالى لاينسب ذلك لترك ولا لعرب كما ذكرنا كما يجب على اخواننا العرب ان لايسموا الكلمات مثل هذه الكلمات الصادرة من بعض من لا معرفة لهم بالدين ولابالسياسة ولاقيمة لهم فى هذا الفضاء ويجب ايضًا على اخواننا المسيحيين **[123]** من العرب ان يجتنبوا كل مشوش من اقلامهم يتعاونوا معنا على ما يعلى شأننا وشأنهم تحت ظل الخلافة وليعلموا انهم ما كانوا من العثمانيين وفى ذمتهم الا بالوفاء بعهدهم فيلزم ان يقفوا عند حدهم ولاسلام وهذا نص ما ختمت به الرسالة المذكورة قبل سنتين ونصف من التاريخ ولقد كنت كتبت فى هذا الشأن رسالتين اخريتين ايضًا وقد حان نشر الجميع لتوقيظ الراى العام لحذيقهم واقناعه بفسادهم والله الهادى.

Salih Eş-Şerîf Et-Tunusî

KISSA, HİSSE

Yazıyor ârif-i hak, Sa'dî-i hikmet-perver,
Şöyle bir kıssa ki dikkatle okunmak ister:
Gidiyorken teba'iyyet ederek mâderine.
Bir deve yavrusunun lerze düşüp dizlerine;
Haykırır annesine der ki "Ey âsûde hırâm!
Daha el vermeyecek mi bu seyâhatte devâm?
Müntehîdir yolumuz tehlikeli bir dereye!
Azmimiz mezleka-i merge değilse nereye?
Dikkat et, eyliyoruz her adım attıkça hubût!
Bu hubûtun olacaktır sonu dehşetli sukūt!
Beni titretmede pîşimdeki ifrît-i hatar!
Ona karşı olamam doğrusu ya nîk-nazar!
Yetişir, düşmeyelim, dönmez isek de duralım,
Bulalım, ehlini şehrâh-ı savâbı soralım",
Dinleyip yavrusunun derdini bîçâre deve,
Meşy-i kasrîsinin esbâbını başlar serde:
"Gördüğün tehlikeyi ben de yakînen bilirim.
Baksan a seyrime her hatvede bir irkilirim
Yularım olsa idi kendi elimde evlâd!
Elbet olmazdı mesîrim şu mehâlik-âbâd.
Bir çeken var yularımdan demâ-dem gidiyor,
O, çeken işte bu vâdîye bizi sevk ediyor!
Uyanık mı bilemem, uykuda mı rehberimiz?
Uyuyorsa şunu bil: Çah-ı ademdir yerimiz!"

* * *

Kıssadan hisse gerektir demiş erbâb-ı hikem,
Alınız hissenizi siz de ey ashâb-ı himem!
Dîde-i hırsı gelin dest-i hamiyyetle silin:
Kıssayı millet ile memleketin hâli bilin.
Ey zimâm-ı vatanı elde tutanlar! Amanın,
Bu gidiş pek iyi bir şey değil, artık uyanın.

Tâhirü'l-Mevlevî

Mektep ve Terbiye Bahisleri

GEZİNTİ

Bizim memleketimizde daha girmemiş olan "excursion gezinti"leri fennî gezinti ünvânıyla kabûl ediyoruz. Fennî gezintilerin terbiye-i bedeniyye nokta-i nazarından hâiz olduğu fevâidden 3 Mart târihi *Sırâtımüstakīm*'de bahs eylemiştim. Gezintilerin, mektep gezintilerinin ahlâk, âdâb-ı mu'âşeret bahsindeki kıymet ve ehemmiyetini başka bir müstakil makāleye terk ederek terbiye-i fikriyyede husûle getirdiği inkılâb ve fevâidden bahs edeceğim.

Gezinti... Yekten biz bunun lüzûmsuz, terbiye husûsunda fâidesiz bulunduğunu zan ederiz; biz bu tereddüdler içinde gizlenmiş zanları tek tek[1], meydâna çıkarmak için bunları sırasıyla anlatacağız:

1. Ders okumak ve dersleri kolayca öğrenmek ve öğretmek: Fennî gezintilerle amelî, tabî'î, sıhhî, sahrâî dersler okuruz. Farz edelim; zirâ'atin mebâdîsinde, topraklarda teşekkül-i türâb bahsindeyiz. Muallim talebeyi dersde, dershânede kapalı, sıkıntılı, bırakmaz, hepsini alır, fennî gezintiye çıkarır. Dağlarda, bayırlarda, sırtlarda açık ve saf bir havada güle oynaya derslerini verir. Tabaka-i türâb dersini verirken muallim talebeyi bir yarın karşısına getirir, takrîrini o yarın karşısında ikmâl eder. Muallim orada neşv ü nemâ tabakasını, neşv ü nemâ tabakasının altını işğāl eden ve türâbın kıymeti bahsinde ehemmiyet-i fevkalâdesi bulunan tabakāt-ı türâbiyye ve arziyyeyi gösterir, îzâh eder. Talebe o ders için artık beyhûde kafa patlatmaz, çalışmaya lüzûm görmez. Tecrübe ile sâbit ki zekâvette en geri olanlar bu husûsda pek büyük muvaffakıyetlere nâil olurlar. Usûl-i tahrîr ve kitâbet dersinde talebeyi bir takım kavâ'id-i inşâiyye, kavânîn-i kitâbet ile yormak muallimlik bilmemek demektir. Bir çocuk mini mini iken lakırdı söylemesini nasıl öğrenmeye başladıysa, kitâbet ve tahrîri de öylece, tabîatiyle öğrenmeye başlamalıdır. Herkes kendi fikrinin kahramanıdır. Onunla iftihâr eder, hissiyât-ı zâtiye kadar hiçbir şey insana hâkim olamaz. Bu halde kitâbet ve tahrîr derslerinde herkesin hissini, fikrini yazması ta'lîm edilmelidir. Bu vechile tedrîsâtta fennî gezinti en mükemmel âmildir. Fennî gezintiye çıkan talebe gezintiden avdet edince kitâbet muallimine fennî gezinti hakkındaki ihtisâsât ve fikir ve müşâhedelerini yazmaya mecbûrdurlar. Tecrübelerimizde, ilk derslerde pek batî terakkiyât müşâhede eyledik ise de bilâhare talebelerimizde öyle bir kudret, öyle bir ihâta-i kalem hâsıl olmaya başladı ki hayret eyledik…

Geçen sene muallimleri talebelerimizi kasaba civârında olan bir değirmene gezinti maksadıyla götürmüştü. Talebe o

[1] Metinde (بيرتك) şeklinde yazılmıştır.

değirmende gördüğü şeylerden başka muallimlerinin esnâyı tahsîlinde Fransa ve Almanya'da ziyâret eylediği değirmenlere dâir verdiği ma'lûmâta da vâkıf olmuştu. Bu gezintilerine dâir vazîfe yapan efendiler görmüştüm ki pek iyi muvaffak olmuşlar, edebiyât-ı **[124]** hakîkiyyenin bir kahramanı olarak yetişebileceklerine kâni' olmuştum. Bu gibi tabî'î sujeler çocukları pek hayâlî olmaktan uzaklaştırdığı gibi amelî pratik ve müteşebbis bir adam yapmaya sevk ediyor.

Gezintilerle yalnız zirâ'at ve kitâbet dersi okunmaz; hemen her ders, bâ-husûs coğrafya, târih, nebâtât, hayvânât, tabakātü'l-arz, ma'lûmât-ı fenniyye, hesâb, kitâbet, hitâbet, ticâret, ma'lûmât-ı medeniyye ve ahlâk dersleri de ta'lîm edilir. Bu derslerin fennî gezintilerde nasıl tedrîs edileceğini ve talebenin tenvîr-i dimağına ne vechile hizmet eyleyeceğini her zekî muallim keşf ve tahmîn edebilir. Ma'a hazâ bunlar için ayrı ayrı, müstakil bahisler de tahsîs edebiliriz.

Fennî gezintilerle ders okutmak rüşdî i'dâdî talebelerine ne kadar fâideli ise, ibtidâî mektepleri için daha fâidelidir. Hattâ, mini mini çocuklar gezintilerle okunacak derslere daha muhtâçdırlar.

Fennî gezinti yalnız kırlarda, dağlarda, mezra'alarda gezmek değil panayırları, pazarı, civâr köyleri ve kasabaları, i'mâlâthâneleri, fabrikaları, çiftlikleri, mevâki'-i târihiyyeyi, âsâr-ı âtikâ nokta-i nazarından olan yerleri gezmektir. Bütün bu gezintilerle talebeler yukarıda saydığımız derslere âid ne kadar mükemmel, tatbîkî ve amelî ma'lûmât elde edecekleri şâyân-ı mülâhazadır.

Fennî gezintiler bazen büyür, seyâhat şeklini alır. Memâlik-i medeniyyede mekteplerin seyâhat etmesi fikri epey zamandan beri düşünülmüştür. Jules Verne o mütefekkir muharrir "*İki Sene Mektep Ta'tîli*" eseri ile keşf etmiş ve anlamış idi ki bir gün talebeler gerek ders ve gerek ta'tîl esnâsında seyâhatler yapacaklar ve her şeyi görerek, tatbîk ederek öğrenecekler… Jules Verne'in diğer yazdıkları, *Cevv-i Havada Seyâhat, Deniz Altında Seyâhat* gibi, bu da bugün bir esâs olarak kabûl edildi. Mahall-i tatbîk buldu; Nasıl bugün tayyârelere, sefîne-i hevâiyyeler semâlarda uçuyor, tahte'l-bahirler denizlerin altında geşt ü güzâr ediyor ise mektepler de Avrupa'nın ortasından kalkarak Afrika'ya, Mısır'a, Cezâir'e, Tunus'a, Sudan'a, Asya'ya, Suriye'ye, Anadolu'ya, İstanbul'a, Amerika'ya seyâhat ediyorlar. Mektep seyâhatleri, tenezzühleri yalnız memâlik-i baîdeye değil, târihî mevâkı'e de hasr edildiği gibi, Alplere, Yüksek dağlara su'ûd etmeye, Hindistan çöllerinde arslanlar, kaplanlar ile uğraşmaya komşu memâlike ve onların mekteplerine de hasr ediliyor. Yalnız erkek çocuklar değil, kız çocuklar da bu seyâhate iştirâk ediyorlar. Binâenelayh bugün seyâhat yeni, fakat pek mükemmel bir usûl-i tedrîs, bir metoddur. Mekteplerimizin memâlik-i ecnebiyyede değil, memâlik-i Osmâniyye dâhilinde bile seyâhat etmeleri bize pek çok şey kazandırır; dünyanın en sevimli kıt'ası olan memleketimizin ehemmiyeti ve ihtiyâcı takdîr edilir; mevâkı'-i târihiyye görülür; vekāyı' canlanır; gözler açılır; meskenet teb'îd edilir; vücûd peydâ-yı kuvvet eyler; velhâsıl daha sayılamayacak bir çok fevâid hâsıl olur…

2. Gezme esnâsında muallim talebenin fikrini tenvîr eder:

Fennî gezinti esnâsında muallim talebe ile husûsî görüşebilir; çocukların yalnız umûmî telakkiyât ve nasîhatlerle fikir ve ahlâklarını tenvîr etmek kâfî değildir; onların husûsiyetlerine vâkıf olmak ve husûsî mükâlemelerle ıslâh-ı hâllerine çalışmak bir muallimin en birinci vazîfesi olmalıdır. Fennî gezinti bu husûsda pek büyük yardım eder, muallim bu esnâda talebelerini epeyce tanımak ve bilmek için istediği kadar fırsat bulabilir.

Gezintiler esnâsında çocuklar daha serbest ve daha istediklerini söyleyebilecek bir hâldedirler. Muallim işte o vakit onların derece-i zekâ ve âdâb-ı mu'âşerete derece-i ihtimâmlarını anlar ve her birisine ona göre bir terbiye verir.

Muallim gezme esnâsında vukū' bulacak tatlı mükâlemelerle çocuklara pek fâideli mevâd telkīn edebilir. Çok kere tecrübe edilmiştir ki talebe dershânede söylenen sözlerden ziyâde ders ünvânı verilemeyen, şu açık hava gezintilerindeki telkīnâttan menfaat-yâb olmuşlardır.

Fennî gezintiler esnâsında muallim çocuğa hissiyât-ı vataniyye ilkā eylemek ve memleketinin güzelliklerini göstermek, sevdirmek için pek güzel münâsebetler bulur. 1325-1326 senesi Alasonya İ'dâdisi Müdüriyeti'nde bulunduğum esnâda fennî gezintilerden bu husûsda pek çok istifâde eyledim. Alasonya bir mevki'-i muhterem-i târihîdir. Ma'lûmât-ı bedeniyye ve târih derslerinin sûret-i mükemmelede tedrîsine mevki'in büyük te'sîri olduğu gibi, pek yakın zamanda Yunanistan ile Osmanlılar arasında burada bir harb vukū'a geldiğinden, hissiyât-ı vatan-perverâne terbiyesinde pek büyük suhûletlere nâil olduk: Alasonya Ovası, Milona tepeleri, Pirnar tepeleri, Menekşe tepeleri, Kokulu sırtları, Gos Köy yolları, Olimpos etekleri… velhâsıl her taraf şân ve şeref-i millî ile parlamakta, her bucaktan yükselen inen; rûzgâr sadâ-yı muzafferiyyet-i Osmâniyyeyi aks ettirmektedir. Buralarda gezinti yapan talebede muhabbet-i vataniyyenin bütün ma'nâsıyla tecellî eylediğini müşâhede eyledik.

Çok defa gördük ki, muhteşem Osmanlı ordularının ayakları altında ezilen bu topraklarda, talebe târîh-i muzafferiyyet-i Osmâniyyeyi mutâla'a ederken, öte tarafda, yüksek sesle bir manzûme-i vataniye okuyan bir arkadaş sesini, ma'sûm ve hâkim sadâsını o târihî topraklarda aks ettiriyordu; zaferi, ihtişâmı uyandırıyor, kalbleri çarptırıyor… O esnâda birkaç talebenin gözlerinden yaşlar boşanıyor… İşte bu yaşlar, muhabbet ve terbiye-i vataniyye ve milliyyenin şâhid-i yegânesidir.

Talebeler burada yalnız görmek ve his etmekle kalmazlar. Orada buldukları mevâddı hâtıra olmak üzere, mekteplerine götürür ve orada **[125]** husûsî camlı dolablarda hıfz ederler. Meselâ Alasonya'da eski muhârebelerimizde askerlerimizin ordugâh ittihâz ettikleri, çadırlar kurdukları yerler var, oralarda asker düğmeleri, beygir nalları hattâ elbise parçaları bulundu; bunlar mühim hâtıralardır; mektepte saklanıyor, muzafferiyet-i Osmâniyye, hâkimiyet-i milliyye ve İslâmiyye her zaman çocuklar karşısında canlandırılıyor… memleketimizin her bucağı târihdir. Bu gibi yerleri her muallimin bulabileceğine şüphe yoktur.

3. Gezintilerle nümûne toplamak:

Gezintilerle talebeler yukarıdaki istifâdelere mazhar olduktan başka kendileri ve mektepleri için bir çok ni'metler de hazırlarlar: Gezdikleri mevâki'de tesâdüf eyledikleri bir çok nümûne ve âsârı toplamak, mektebin müzesinde cem' eylemek… bu gezmeler esnâsında memleketin mahsûlünü, âsârını, muhtelif nevi'deki taşını, toprağını, mahsûlât-ı zirâiyye ve sınâiyyesini, böceklerini, haşarâtını, kelebeklerini, hayvancıklarını, hayvan kemiklerini, sularını gübrelerini, ma'denlerini toplarlar; ma'denlerin bir kısmının isimleri ta'yîn edilerek müzehâneye konur. Bir kısmı tahlîl edilerek yine meşhere vaz' edilir. Müze teşkîl eylemek ve mahallî nümûnelerini cem' eylemek için fennî gezinti en güzel çare, en güzel vâsıtadır.

Muallimlik hayatımdaki fennî gezintilerimiz esnâsında pek çok şeyler topladık. Bâ-husûs geçen sene Alasonya'da bir târihî mağara keşf edildi ki bu belki Ayasofya Câmi'-i şerîfinin inşâsı ile beraber ma'bed ittihâz edilmişti. Alasonya'da bulunan gāyet kıymetdâr bir manastır ve kilise ile beraber, bu mağaranın ibâdethâne olduğu anlaşılmıştı.

Resimleri, telvînâtı, işlemeleri ile pek kıymetdâr olan bu mağara ve manastır ile, yine gezinti esnâsında keşf edilen diğer âsâr-ı atîkaya dâir taraf-ı âcizânemden Manastır'da münteşir *Neyyir-i Hakīkat Gazetesi*'ne bir makāle yazılmış ve bazı pây-ı taht cerâidi tarafından iktibâs edilmişti. Mekteplerin gezintileriyle daha böyle pek çok âsâr-ı kıymetdârın zuhûr edeceği ve çocuklara bu gibi âsârın muhâfazası için büyük bir hiss-i medenî verilebileceği tabî'îdir:

4. Gezintilerle fikir yapmak:

Muallim gezinti esnâsında tesâdüf etiği bir çok şeyleri talebelerine göstererek memleketin muhtaç olduğu mesleklere, zirâate, ticârete, sanâyie âid çocuklara fikir hâzırlar. Mezra'alarda gezdiği esnâsında zirâatin fevâidinden uzun uzadıya bahs ederek hayât-ı zirâiyyenin bütün zevkini çocuklar nazarında tecessüm ettirir. Mes'ûd çiftçileri göstererek onların hâline gıbta eder ve Avrupa'daki çiftçilik, fennî çiftçilik ile mukâyese eyler. Talebe esâsen güzelliği karşısında mebhût ve hayran kalarak muallimin ifâdelerini tasdîk için kendisinde bir hiss-i tabî'î ve mecbûrî duyar.

Bir i'mâlâthâneyi, bir ticârethâneyi ziyâret eden talebelere, o anda muallim her gün dersde söylediği sözlerden ziyâde, ticâret ve sınâat için söyleyeceği sözleri takdîr ettirir. Ticâretiyle, sanâyi'iyle yaşayan o adamları görünce talebe mualliminin söylediklerini takdîr eder ve ihtimâl kendisine ileride böyle hür bir mesleğin müyesser olmasını temennî eyler. Esâsen bin söymekten bir görmek efdaldir. Dershânede ticâretin ve sanâyi'in ehemmiyeti saatlerce söylenir, lâyıkıyla takdîr edilmez de bir görmek bütün ehemmiyeti arz eder. Eski bir darb-ı meselimiz var! Çok yaşayan mı bilir, çok gezen mi?..." tabî'idir ki çok gezen daha çok bilir; bu hakîkat bir düstûr gibi burada da doğruluğunu hiss ettirir.

Edhem Nejad

MEKÂTÎB

Tokyo'dan…

Aksâ-yı şarka, bütün âlemin kendilerine hayretle baktıkları Japon memleketine geldiğimiz zamandan beri İslâm ve Türk olarak Tokyo'da yalnız üç kişi olduğumuzu zan ediyorduk. Vatanımızdan müfârakatin verdiği te'sîr ile Japonların terakkiyâtı hakkında tedkīkātta bulunuyor ve milliyetlerini olanca teferruâtıyla muhâfaza etmekle beraber terakkıyât-ı medeniyyeden kâffesini memleketlerine tatbîk etmekte aslâ gecikmeyen, şarklılığı, Asyalılığı kendilerine bir şeref addederek bunun için çalışmaktan aslâ yorulmayan bu milletin bu bâbda gösterdiği hârikalara hayretle bakıyorduk. Terakkī için, medeniyet için milliyeti terk etmek lâzım gelmediğini isbât eden ve Avrupalıların şarklılarda terakkīye isti'dâd olmadığından bahs etmelerine rağmen güyâ sırf onları yalancı çıkarmaya çalışan Japonlar bize bir kardeş gibi mu'amele ediyor. Ve heryerde başımızda taşımakla iftihâr ettiğimiz fese bir nazar-ı hürmetle bakıyorlardı. Fakat ne kadar hürmet görürsek lisân ve âdâtına vâkıf olmadığımız bir memlekette tabî'î sıkılıyor idik. Bugün ma'rûz olduğumuz hâl burada yalnız olmadığımızı bize anlattı, hiç ümîd etmediğimiz bir zamanda İslâmiyet'in en kavî râbıtalarla bağladığı kardeşlerle bebarebr bulunduğumuzu gösterdi. Çünkü ikāmetgâhımıza sırf bizi, Türk kardeşlerini görmek arzusuyla üç müslüman gelmişti.

Mûmâ-ileyhim Tokyo Dârülfünûnu ordu lisânı muallimi Bereketullah Efendi, Dârülfünûn-ı mezkûr Malaya lisânı muallimi İbrahim bin Ahmed, Singapurlu Tüccâr Mehmed Râşid Efendi'dir.

Bu muhterem zevât, İslâmların ilk nişâne-i sohbeti olan "Esselâmü aleyküm" kelâmı ile odamıza girdiler ki Mecûsî memleketinde bir müslüman, **[126]** bir Türk için bu mûnis kelimeleri işitmek kadar müessir bir şey olamazdı. Bâ-husûs ki İslâmiyet, Türklükle, Türkiye'ye karşı kalblerinin en derin köşelerinde mevcûd olan muhabbetlerine bir nişâne-i iftihâr olarak başlarında fes var idi.

Evvelâ, diğerlerine nazaran müsinn olan Mehmed Raşid Efendi elini uzatıp müslümanca musâfaha etti hattâ sürûrundan kendisini unutarak ihtiyârlığını ferâmûş ederek elimizi öpecek kadar tevâzu' ve sürûr izhâr ediyor, müslüman kardeşlerini, makām-ı hilâfet-i uzmâdan gelen Türk talebelerini görmekliğin husûle getirdiği sevinçden birkaç damla yaş beyâz sakalının üzerinden yuvarlanıyordu.

Karşı karşıya oturduğumuzda yaş ile dolu olan gözlerini üzerimize atf ediyor ve ma'nevî bir kuvvet ile pek çok hakîkatleri ve pek acı vâkıaları ihtâr eden nazarını üzerimizden ayırmıyor ve bize bir peder gibi hilm ve sükûnet ve şefkatle söz söylemek istiyordu. Fakat maatteessüf Arapça'ya ve sâir bizim bildiğimiz lisânlara vâkıf olmadığından ifâde-i merâm edememekten mütevellid teessürâtını tercümânımız vâsıtasıyla bize anlatıyordu. Evet, Asyalı iki müslüman kardeş karşı karşıya geliyorlar da bir birlerine ifâde-i merâmda âciz bulunuyorlar. Kendilerine bil-mukābele [1](من القلب الى القلب سبيلا)

[1] "Kalpten kalbe yol vardır."

kavl-i ma'rûfunu söylediğimizde bir kat daha sevindi. Singapurlu olduğu halde nasıl oluyor da fes giyiyorsunuz suâline karşı verdiği cevap bir müslümanı pek büyük düşüncelere daldıracak sûrette idi: "Yalnız ben değil bütün vatandaşlarım bu muhterem serpuşu giymekle iftihâr eder ve bugün rûy-ı zemînde yegâne hâmî-i İslâmiyet olan Devlet-i aliyye-i Osmâniye'nin serpuş-ı millîsi olduğundan bunu kendimizce pek mukaddes addederiz. Ve hattâ Japonya'ya kadar gelmeye lüzûm gören sizi gördükçe hilâfet-i uzmâya gitmiş kadar mesrûr oluyorum ki bugün hayatımda en mukaddes tanıdığım bir gün olacaktır" diyordu.

Türkiye ahvâline müteallik sorduğu suâllere verdiğimiz cevaplardan iki elini semaya kaldırarak, gözlerinden yaşlar akıtarak duâ ediyordu.

İşte Japonya'da Asyalı birkaç müslüman Türkiye'nin terakkiyâtına ağlayarak duâ ediyor. Fakat ma'alesef Türkiye'de bunları bilen, hattâ düşünmek isteyen bile yoktur. Mekâtib-i i'dâdiyyemize hattâ bütün vatandaşlarımıza kadar ta'mîm edilmesi lâzım gelen târîh-i İslâmiyet, Asya târihi mekâtib-i âliyyemizde, dârülfünûnumuzda bile tedrîs edilmek düşünülmüyor ve ihtimâl ki bununla uğraşmaya tenezzül edilmek istenilmiyor.

Her zaman ağuş-ı himâyesine atılmaya hâzır ve âmâde bulunan ve bu bâbda bütün mâl ve mülkünü hattâ canını bile feda etmekten çekinmeyen bu muhterem ve zavallı kardeşlerimizi düşünmek kimsenin hâtırına gelmiyor da bizi daima parçalamağa, yutmaya uğraşan garbın teveccühünü kazanmaya ve onlara yaranmaya çalışıyor ve binâenaleyh şarklı olduğumuzu unutuyoruz. Düşünmelidir ki biz garblı değil şarklıyız.

Bugün Hindistan'da medenî İngilizlerin, Hind-i Çînî de hürriyet nazariyesi ta'kîb eden Fransızların, Çin'de bütün Avrupa'nın, Rusya'da ve hattâ Rus hükûmetinin boyunduruğu altında sönük nazarlarıyla bizden muâvenet taleb eden milyonlarca kardeşlerimizi unutuyoruz.

İran'da ecnebî devletlerinin iğvââtıyla birbirinin kanını dökmekten ihtirâz etmeyen muvahhid kardeşlerimiz izmihlâle doğru bir adım daha atıyorlar.

Türkistan'da Türklüğün beşiği olan o kıt'ada binlerce nüfûs açıkta kalıyor da Türkiye'de bunları düşünecek ekall-i kalîl mertebesinde birkaç kişi bulunuyor.

Eğer biz mevcûdiyetimizi Avrupa'ya temelluk etmekle muhâfaza edeceğiz iddiâsında bulunursak Bosna Hersek'e, Bulgaristan'a ne diyeceğiz. Mısır'a ve Bahr-i Sefîd'de yegâne istinâdgâhımız olabilecek Girid Adası'na ne diyeceğiz. Oralarda vahşîlerin bile tecvîz etmedikleri vahşetler göz önünde ceryân edip dururken insâniyet iddiâsında bulunan Avrupa'dan hiçbir i'tirâz serd edilmiyor. Avrupa'nın hukūk-ı düvel ulemâsı sükût ediyor.

Diğer tarafdan Yemen'de, Arabistan'da daha bilmem nerelerde Avrupa entrikasıyla birbirimizin kanını dökmekten çekinmiyoruz.

Acaba bu vekāyi'in mebdeinde temelluk fikri mutasavver değil mi idi? Türkiye'de, Japonya'da, bir müslüman Hindli İran'daki ecnebî siyâseti hakkında yazdığı bir makāleden[1] dolayı, mehd-i hürriyet iddiâsında bulunan bir memleket me'mûru tarafından tehdîd ediliyor. Bu zâtın kabâhati yalnız yazdığı makāleden[2] mütevellid değil belki en büyük sebebi bir şarklı, bir müslüman olmasıdır.

İşte bu ahvâl karşısında artık kuvvetsiz, maârifsiz, topsuz tüfenksiz Avrupa'nın tevüccühünü kazanmak zamanı olmadığını anlamalıyız; dostlarımızın oynadıkları siyâseti, en ziyâde dost zan ettiklerimizin Türkiye toprağındaki teşebbüsleri için düşman-ı kadîmimizle ittifâk etmekten çekinmediklerini ve Avrupa'nın bizi hukūk-ı düvel kavâ'idinin dâire-i şümûlüne idhâl etmekten bile çekindiklerini unutmayalım.

Acaba bu cehl bu adem-i tenezzül neden neş'et ediyor? Bunu azıcık düşünecek olursak en büyük sebebi maârifsizlik olduğu olanca şiddetiyle gözümüze çarpar. Hep bu cehâlet sâikasıyla değil midir ki kardeşlerimizin ayaklar altında ezilmesine ehemmiyet vermiyoruz.

Afvınıza mağrûren şunu da söyleyebilirim ki bugün en ziyâde müterakkī olması lâzım gelen vatanımızda bile lâyıkıyla tanzîm edilmiş bir proğrama müstenid mekteplerimiz yoktur. Olsa bile ders proğramlarında en çok muhtaç olduğumuz Asya târihi yoktur. Mekâtib-i âliyyemizi ikmâl eden efendiler miyânında ihtimâl ki nerelerde müslüman olduğuna vâkıf olmayanlar bulunabilir.

[127] Japonya'da, Şems-i Tâli' Memleketi'nde ise –bizim gibi Asyalı ve belki bize nazaran aksâ-yı şarklı bulunan bir millette– maârif-i ibtidâiyye arabacılara, hizmetçilere, hülâsa en aşağı tabakada tasavvur edilen kimselere kadar teammüm etmiştir. Arabacılar ve hizmetçiler boş kaldıkları zamanı gazete veya meşâhîrin terâcim-i ahvâlini okumakla geçiriyorlar. Yanımızda bulunan yetmiş yaşındaki ihtiyâre hizmetçi kadın her gün gazete ve kitap okumak ile meşgüldür. Japonca yazmak ve okumak için binlerce hiyeroglif bilmeye lüzûm var iken bunlar gene çalışmaktan çekinmemişler kendilerini muhâfaza etmek ancak maârif ve kuvvetle olabileceğine kanâat hâsıl ederek uğraşmışlardır. Tokyo'da mekâtib-i ibtidâiyye, i'dâdiyye değil mekâtib-i âliyyenin dârülfünûnların adedi ondan fazladır. Yalnız elsine-i ecnebiyye dârülfünûnunda on altı ecnebî lisânı okutturulmakta ve bilhassa Asya lisânlarına ehemmiyet verilmektedir. İşte artık bütün bu ahvâli nazar-ı dikkate alarak Japonların bizi hayretlere düşüren terakkıyâtını yalnız maârife medyûn olduklarını düşünerek çalışmalı ve artık körü körüne Avrupayı taklîd etmekten sarf-ı nazar ederek terakkıyât-ı fenniyye ve ilmiyyenin kendimize lâzım olanlarını bit-teferruk almalı ve bir an evvel işe başlamalıyız. Zîrâ aksi kaziyye insanın tüylerini ürpertecek kadar müdhiş ve mühliktir.

Tokyo'da Osmanlı talebesi

Hasan Fehmi

---

[1] Metinde (مقاوله دن) şeklinde yazılmıştır.

[2] Metinde (يازديغنى مقاوله دن) şeklinde yazılmıştır.

ŞUÛN

İttihâd ve Terakkī Fırkası'nın Programı'nda Ahîren İcrâ Edilen Ta'dîlât

1- Meb'ûsların imtiyâz ve sâir menâfi' ta'kīb etmemeleri

2- Meb'ûsların hükûmet me'mûriyeti kabûl eylememeleri.

3- Meb'ûsların nâzır olabilmesi hakkında fıkaca re'y-i hafî ile ve aded-i mürettebin sülüsân-ı ekseriyetiyle kabûl olunmak usûlü takarrur ettiğinden nizâmnâme-i dâhilînin ol babdaki madde-i mahsûsasının ta'dîli.

4- Ahkâm-ı kānûniyyeye tamâmıyla ri'âyet ve mes'ûliyet-i vükelâya dikkat olunması.

5- Kemâ kân ittihâd-ı anâsıra çalışılması ve ticâret, zirâat, sanâyi', ma'ârifin terakkıyâtına, derece-i ihtiyâca göre gayret edilmesi.

6- Ahlâk ve âdâb-ı umûmiyye-i dîniyye ve milliyyenin muhâfazası ile beraber garbın terakkıyât ve tekemmülât-ı medeniyyesinin memleketimizde inkişâfa hizmet olunması.

7- Kānûn-ı Esâsî dâiresinde an'anât-ı târihîyye-i Osmâniyye'nin idâme ve muhâfazası.

8- Me'mûrînin ta'yîn ve azilleri maddesinin kānûn ve nizâma tâbi' tutulması.

9- Hukūk-ı mukaddese-i Hilâfet ve Saltanat-ı Osmâniyye'ye mütedâir Kânûn-ı Esâsî'de münderic bazı mevâddın kuvâ-yı esâsiyye muvâzenetini teşyîd edecek sûrette ta'dîli keyfiyetinin teklîfi.

10- Makāsıd-ı hafiyye-i mahsûsaya binâen teşekkül eden cem'iyetlerin harekât ve âmâline mümâna'at olunması.

11- Sülüsân-ı ekseriyyet karârına bâkī sülüsün tebe'iyyete mecbûr olup olmadığı mes'elesi nizâmnâmeye âid olduğundan ayrıca müzâkere edilecektir.

Bu maddelerin bazıları hakkında bilâhare *Sırâtımüstakīm* dahi, kendi nokta-i nazarına göre, îzâhât ve teşrîhâtta bulunacaktır.

MAĞRİB SALTANATI

Müeyyed-i Fesâd ve İhtilâl, Taksîm Projesi

Mağrib Sultanlığı'nın üç dört senelik hayatını, bizim gündeliklerin kısa telgrafnâmelerinden ta'kīb edenler bile orada ardı arası kesilmeden fesad ve ihtilâl devâm ettiğini öğrenmişlerdir. Gah Ebû Hammâre çıkıyor, gah Errasûlî isyân ediyor; gah Amuca yeğenin aleyhine kıyâm ediyor ve şimdi zan edersek iki birader zâde birbiriyle çarpışmaktadırlar! Son telgrafnâmeler, usâtın Fas'a dâhil olmuş veya olmak üzere bulunduklarını, Mevle'l-Hafîz'in pek sıkıştığını, Fransa ve İspanya müdâhelâtının arttığını bildiriyorlardı. Şark İslâmı vekâyi'inde âmil gibi görülen adamlar alel-ekser, kendi kendine müteharrik olmayan, gayr-i mer'î veya az mer'î eller tarafından oynatılan kuklalardan ibârettir. Ez-cümle şu Mağrib-i Aksâ gürültülerinde ipin ucu Paris ve Madrid'de olduğuna zerre kadar şüphe olunamaz. Mevlâ Abdülazizler, Mevlâ Elhafîzler, Mevlâ el bilmem kimler! Kendi emel ve ihtirâslarına hizmet ediyoruz hayâlinde bulunup didindikleri zaman "Kedorse"de çizilmiş bir planın üzerinde istenilen tarafa sevk olunan piyonlardan ibâret olduklarının tabî'î farkına varmıyorlar en son fecâyi'i anlamak için iki üç hafta evvel Fransız Meclis-i Meb'ûsânı'nda, Mösyö Jores tarafından söylenilmiş nutuk ne mükemmel bir miftâhdır. Jores Fransa ve İspanya arasında gizli bir mukāvelenin vücûdunu, ve bu mukāvelenin hedefi, Mağrib devletinde fesad ve anarşi zuhûrunda, o memleketin Fransa ve İspanya beyninde taksîm olduğunu söylemiş ve müsellem-i âlem olan insâniyet-perverliği ile bu mukāvele-i gaddârâneye şiddetle i'tirâz etmişti. Târihce emsâl-i kesîresiyle sâbittir ki bir devletin fesad ve şûrişinden istifâde için mukāvele akd eden devletler, daima o fesad ve şûrişi kendileri ihdâs eylemiştir. Şimdiki Merakeş anarşisi, hiç şüphe yok ki Fransa ve İspanya'nın netâyic-i tezvîrâtıdır. Ve devâmı hâlinde hâtimesi, muhakkak; Mağrib-i Aksâ Hükûmet-i İslâmiyyesi'nin taksîm ve mahvı olacaktır. Endülüs Saltanatı'nın tahrîbiyle müslümanların Avrupa-yı garbîden tard ve ihrâclarına devr-i şükûh ve ikbâlinde mümâna'at edemeyen Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye, şimdi şu devr-i za'f ve teşettütünde, o Endülüs oksüsinin[1] Afrika-yı İslâmiyeyi olsun müdâfaasına muâvenet edemeyecektir. Evet, maatteessüf muâvenet edemeyecektir; fakat hiç olmazsa, oralarda olup geçen vekâyi'den ibret alarak, kendi dâhilinde tefrika, nifâk ve bunun netâyici olan za'f ve inhitâtı mûcib mü'essirleri, âmilleri arayıp bulmaya, bulup bitirmeye çalışsa idi, çalışa bilse idi… bu da âlem-i İslâm'a büyük bir hizmet olmuş olurdu.

[128] ŞEYH SÜNÛSÎ'NİN BİR TAHRÎRÂTI

Afrika'da sâkin Şeyh es-Sünûsî hazretleri ahîren Mısır ve Sudan taraflarında bulunan mürîdânına 3 Rebî'ülevvel sene 1329 târihli bir tahrîrât-ı umûmiye göndererek bunda Fransızlar tarafından Sünûsîlere karşı vukū' bulan tecâvüz ve ta'addiyâtı irâe ve ta'dâd etmiştir.

Kahire'de münteşir *el-Mukattam* gazetesinde manzûrumuz olan mezkûr tahrîrât-ı umûmiyyenin aslıyla tercümesini ber-vech-i âtî aynen derc ediyoruz:

Aslı:

بسم الله الرحمن الحيم

اتتنا كتب من بنى غازى يؤخذه نها ان الفرنسوى شكا الى دولة العلية قائلاً ان السنوسية والتجار اغانوا محمد صالح سلطان ودای السابق عليه. فما قاله غير صحيح وانما الله سبحانه هو الذى نصر سلطان ودای عليه وما قاتله الابسلاحه.

على اننا لا نزال نلقى شر الفرنسوى وتحيد من طريقة وهو يتبع آثارنا يؤذينا بلا سبب منا ولا موجب فانه اتى اولاً الى زاويتنا فى كانم فقتل رجالها ونهب ما فيها من كتب واسلحة فتركناها له فلحقنا الى كلك وقتل رجالها واخذ مالهم وفعل بالزاوية (ون)ذك ولايزال الاخوان صابرين محتسبين اجرهم على الله تعالى وهو ناصرهم وما النصر الامن عندالله

[1] (اوكنوسنيك) şeklinde yazılmıştır

واتى الا ولايته واستاق قوافلنا فعل هذا كله ونحن صابرون ليس لنا مدافع الا الله تعالى ولا نشتكى الى أحد سواه فؤمل من عدالة دولتنا العلية ان لاتصغى الى قول احد واذا اصغت فلايسعنا الا المدافعة عن انفسنا ونحن نؤثر الموت فى سبيل الله على الحياة الدنيا وما صبرنا الى الآن الالاننا رعية من رعايا حكومتنا نكره التشويش عليها. وقد اعتدى هذا الخصم على زاوية الجهة القبلية وزاوية الجهة الغربية واغتصب املاكنا فى فواز قرب غاث وكان فيها السنجق العثمانى فاخذه ورماه وسلب كل ماوجده هناك.

وما أعظم الفرق بينه وبين الانكليز فانهم مجاورون زوايانا فى القطر المصرى ولم تبدر مهم اقل اهانة لها ولا لاخواننا بل هم يحترمون محلاتنا بمصر ومحلنا فى كنو فنسال الله تعالى ان يعدق فى قلبهم اكرام الاسلام ومحبة اهله.

هذا ولما فشت الفتن فررنا الى الفيافى والقفار نعبد ربنا حتى يأتى امرالله. ولو رغبنا فى مقلومة اغرنى لماتر كناله كانم ولا سواها.

Tercümesi:

Fransızlar Kanem, Kelek ve Ven zâviyelerine hücûm ile tarîkatimize mensûb olan adamların kâffesini katl, servetlerini, esliha ve kitaplarını nehb ü yağma ettikten ve oralarda mevcûd bulunan mebânîyi kâmilen yakıp yıktıktan sonra Sünûsîleri ta Afrika çöllerine kadar ta'kîbe koyulmuşlardır.

Biz, bu ana kadar Fransızlara aslâ ilişmediğimiz gibi daima şerlerinden tevakkī etmekteyiz. Fransızlar bizi Devlet-i Aliyye'ye şikâyet ederek güyâ tecâvüzün bizim tarafımızdan vukū'a geldiğini dermiyân eylemişlerdir. Bu iddi'â külliyen yalandır.

Güyâ biz, Sünûsîler Vaday sultanına muâvenet etmişiz ve Fransızlar bundan dolayı bize muğber olmuşlar imiş. Biz hiçbir vakit Vaday sultanına muâvenette bulunmamışızdır. Cenâb-ı Hak Sultân-ı müşârun-ileyhi Fransızlara gālib ve muzaffer eylemiş ise bunda bizim ne kabâhatimiz olabilir.

Fransızların bu mezâlim ve i'tisâfâta karşı biz ve mürîdânımız daima sabır ve tahammül ederek Cenâb-ı Hak'dan gayri kimseye şikâyette bulunmadık. Yalnız Devlet-i Aliyye'den –ki bizim metbû'umuzdur– hukūkumuzun muhâfazasıyla Fransızların men'-i tecâvüzâtı hakkında istirhâmâtta bulunduk, Fransızların sözüne, ilkāâtına havâle-i sem'-i i'tibâr edilmemesini bilhâssa ricâ eyledik.

Hudâ-nekerde Devlet-i Aliyye Fransızların sözüne inanacak olur ise biz kendi menâfi'imizi, hukūkumuzu bizzât müdâfaaya mecbûr olacağız. Çünkü biz Allah yolunda ölmeyi, yaşamaya tercîh edenlerdeniz. Şimdiye kadar sabır ve tahammülümüzün yegâne sebebi Devlet-i Aliyye'ye tâbi' bulunduğumuzdan dolayı idi. Devletimize müşkilât çıkarmamayı arzu ediyoruz. Fransızlar Afrika'nın şimâl ve garb cihetlerinde bulunan zâviyelerimize dahi tecâvüz ve ta'addî ile Fevaz kurbunda kâin bütün emlâk ve akârımızı zabt ve gasb ettikten mâ'adâ oradaki Osmanlı bayrağını indirip atarak varımızı yoğumuzu yağma eylemişlerdir.

Fransızların hâli, etvârı böyle iken İngilizlerin muâmelâtı büsbütün başkadır. Fransızlarınkine asla benzemiyor. İngilizler de bizim Mısır'daki zâviyelerimize mücâvir oldukları halde hiçbir vakit bunlara ve adamlarımıza tecâvüz, tarîkat-i devletimizi tahkīr etme[di]kten mâ'adâ bilakis tekkelerimize ve tarîkatimiz mensûbînine hürmet ediyorlar.

Fransızlar bize bu mezâlimi icrâ ederken biz çöllere, dağlara doğru gittik. Oralarda Cenâb-ı Hakk'a ibâdetle meşgūl olduk. Biz Fransızlara mukāvemet etmek istese idik onlar Kanem'deki zâviyemize tecâvüze muktedir olamazlardı.

LONDRA CÂMİ'-İ ŞERÎFİ

Âlem-i İslâm'ın i'âne-i müşterekesiyle Londra'da inşâ edilecek olan câmi'-i şerîf ile ona merbût kütübhâne ve ders-i umûmî odası hakkında i'âne toplamak üzere Mısır'da vüzerâ-yı kadîmeden Riyaz Paşa'nın taht-ı riyâsetinde bir cem'iyet teşekkül eylemişti. Bu cem'iyetin umûr-ı teşkîliyyesinin itmâmından sonra Mısır'dan Dersaadet'e gelmiş olan Halil Hâlid Bey'in el-yevm şehrimizde dahi bu emr-i hayra yardım eylemek üzere bir cem'iyet teşkîline çalışmakta olduğu müstahberdir. Bu cem'iyyetin himâyesini veliyy-i ahd-i saltanat Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri deruhde buyurmuşlardır. Cem'iyetin a'zâlığını zevât-ı âtiyye kabûl eylemişlerdir: A'yândan Şerif Haydar Bey, Gâzî Muhtâr ve Prens Sa'îd Halîm Paşalar ve meb'ûsândan Nafi Paşa ile Seyyid ve Müfîd Beyler, memâlik-i sâire-i İslâmiyye arasında Hilâfet-i Celîle-i İslâmiyyeyi hâiz olan vatanımızın i'ânesinin yüz ağartacak sûrette olmasını ümîd ederiz. İ'ânât-ı Osmâniyye'nin mahall-i cem' ve hıfzı Osmanlı Bankası'dır. Mısır'da olduğu gibi Hindistan'da ve İran'da dahi cem'-i i'ânât olunmakta bulunduğu müstahberdir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

4 Mayıs 1911 5 Cemâziyelevvel Perşembe 21 Nisan 327 **Altıncı Cild - Aded: 139**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

34- [1] وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

(Hak teâlâ hazretleri Âdem'in kadr u menziletini ve onu rûy-ı zemînde halîfe etmesinin vechini melâikeye bildirdikten sonra Âdem'e huzû' u tevâzu' ile ser-fürû etmelerini emr edip şöyle buyuruyor: Yâ ekreme'r-rusül) bunu dahi tezkâr et ki (biz yani ben azîmü'ş-şân bütün) meleklere Âdem'e secde edin dedik, İblîs'den mâadâsı (İblîs'den mâadâ cümle melâik emrimize itâatle hemân-dem) secde ettiler. (İblîs secde etmekten) ibâ ve istikbâr etti. (Taazzum ve tekebbür ederek secdeden imtinâ' eyledi. Kendini büyük görmesi ve kitâb-ı azîzin diğer sûrelerinde tahkiye buyurulduğu vech ile kendi cevher ve mâyesini halîfenin cevher ve mâyesinden daha fazîlet-âmiz, daha pâk ve tâhir zu'm etmesiyle emr-i Hakk'a imtisâl eylemedi. [2](اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ) dedi ve (zâten kendisi ilmullâhda) kâfirlerden idi. (Çünkü aslı kefere-i cinden idi; bunun içindir ki Âdem'e secde etmekten tekebbür ve ibâ eyledi; [3](كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ) kavl-i şerîfi bu ciheti vâzıhan beyân ediyor. Yahud ma'nâ-yı âyet: İblîs kendini Âdem'den efdal zu'm edip efdalin ise mefdûle huzû'unu emr eylemek müstahsen olmadığına zâhib olarak Âdem aleyhisselâma secde eylemesine dâir emr-i ilâhîyi istikbâh eylemesiyle kâfirlerden oldu demektir. Bu takdîre göre nazm-ı celîlde vâki' (كَانَ) kelimesi (صار) ma'nâsınadır. Şu var ki eğer bu makāmda (كَانَ) şu ma'nâya olaydı nazm-ı celîl (فَكَانَ) diye vârid olur idi. Zâhir olan bu idi.)

Sücûd: Lügatte, huzû' ve tezellül ile ser-fürû etmek ma'nâsınadır; şer'de: İbâdet kasdıyla alnı yere koymaktır. Bu makāmda me'mûrun-bih olan sücûd ile murâd nedir? Bazıları dediler ki burada sücûdun ma'nâ-yı lügavîsi murâddır; ihvân-ı Yûsuf'un Yûsuf'a secdeleri gibi Cenâb-ı Hak Âdem'e tahiyye ve ta'zîm sûretiyle huzû' ve inhinâ etmelerini melâikeye emir buyurmuştur. Bu da Âdem'in fazîletini i'tirâf ve hakk-ı ta'lîmi edâ ve Âdem aleyhisselâm hakkında kendilerinden sâdır olan hâlden i'tizâr eylemek içindir. Bazıları da ma'nâ-yı şer'înin me'mûrun-bih olduğuna zâhib oldular; bu takdîrce mescûdün-leh hakîkatte Allahu teâlâdır, zîrâ zât-ı ulûhiyyetten mâadâsına ibâdet olunmaz. Şu kadar ki Âdem'in şânını tafhîm için zât-ı şerîfi melâikenin secdelerine kıble veyahud vücûb-ı secdeye sebeb edilmiştir. Hazret-i Bârî, Âdem'i mübde'ât ve mevcûdâtın kâffesine bir nümûne ve avâlim-i rûhâniyye ve cismâniyyedeki cemî'-i havâss u kemâlâtı câmi' bir nüsha olur sûrette halk edince gûyâ ki melâikeye, bu nümûne-i kemâlde bu nüsha-i irfânda tecellî eden celâil-i kudretime secde edin diye emr etmiş oluyor. Me'mûrun-bih olan sücûd ile ma'nâ-yı şer'î murâd olduğu halde (لِاٰدَمَ) daki lam, ya Hassân radıyallâhü anhin:

اليس اول من صلى لقبلتك
واعرف الناس بالقرآن والسنن

[130] Kavlindeki lam gibi (الى) ma'nâsınadır. Bu takdîrce Âdem Allahu teâlâ için vâki' olan secdenin kıblegâhı edilmiş olur. Yahud [4](اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ) kavl-i kerîmin-

[1] Bakara, 2/34.
[2] A'râf, 7/12.
[3] Kehf, 18/50.
[4] İsrâ, 17/78.

deki lam gibi ta'lîl içindir. Bu sûrette Âdem Cenâb-ı Hak için vukū' bulan secdeye sebeb ittihâz buyurulmuştur – K[kaf], S[sin], Ş.

Âyet-i kerîmenin sevkına nazaran, Âdem aleyhisselâmın hilkatinden sonra hilâfetine müteallık sebk eden muhâverede zât-ı şerîfinin fazl u menzileti zâhir olmasına mebnî melâikenin ona secde eyledikleri müstefâd oluyor; halbuki sûre-i Hicr'de vâki': [1](وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ. فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ. فَسَجَدَ الْمَلٰئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ) kavl-i şerîfinden Âdem aleyhisselâm halk ve îcâd ile ona nefh-i rûh edilir edilmez kendisine melâikenin secde ettikleri nümâyân oluyor, fil-hakîka bu kavl-i şerîfin zâhiri hilkat-i Âdem aleyhisselâm ile sücûd-ı melâike arasına başka bir şeyin haylûlet etmediğine delâlet ediyorsa da bu kat'î değildir, çünkü fâ-i cezâiyye, mazmûn-ı cezânın akīb-i vücûd-ı şartta hemen vukū'unu îcâb etmez. Fâ-i cezâiyyenin bunu îcâb eylemediğini [2](اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا...الآية) nazm-ı celîli ile [3](فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ) âyet-i kerîmesi te'yîd eder; zîrâ akīb-i nidâda sa'y vâcib olmadığı gibi ikāme-i salât dahi akīb-i itmi'nânda vâcib olmayıp belki duhûl-i vaktte vâcibdir – S[sin], Ş.

İblîs efrâd-ı melâikeden bir ferddir, nitekim bu âyet ile kıssada ona mümâsil bulunan âyetlerden bu anlaşılıyor. Ancak sûre-i Kehf'de vâki' olan âyet-i kerîme İblîs'in cinden olduğunu nâtıktır. Melâike ile cin arasında ehadühümâyı âhardan temyîz eder bir fasl-ı zâtî bulunduğuna dâir elimizde bir delîl yoktur, şu halde cinnin melâikeden bir sınıf olduğu zâhirdir. (جنة) lafzı [4](وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا) kavl-i kerîminde melâikeye ıtlâk olunduğu gibi sûre-i Nâs'ın âhirinde şeytânîne de ıtlâk edilmiştir – A[ayın].

İbâ': İmtinâ' ma'nâsınadır. İstikbâr: Büyüklenmek, nefsi büyük görmek demektir. İbâ' istikbârdan neş'et eylediği cihetle hakkı te'hîr iken ibârede takdîm edilmesi zuhûruna ve vuzûh-ı eserine mebnîdir – S[sin].

Bazı müfessirîn dediler ki hakk-ı tertîb [5](كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ وَاسْتَكْبَرَ وَاَبٰى) denilmek idi. Bu gibi müfessirler nazmda tertîb-i tabîîye muhâlefeti belki riâyet-i fâsıla ile ta'lîl ederler. (Yani fevâsıl-ı âyât arasındaki mücânesete mürâ'ât için nazmda tertîb-i tabîîye muhâlefet edilmiş olduğuna belki kāil olmak isterler.) Halbuki nazm-ı âyet-i kerîme zikr ü beyânda muktezâ-yı tabîat üzere vârid olmuştur, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksûd bizzât olan fi'l-i ibâyı evvelâ beyân etmek ve sonra onun sebeb ve illeti bulunan istikbârı zikr eylemek ve daha sonra şu illet ve ma'lûlde şu sebeb ve müsebbibde asıl olan küfrü îrâd buyurmak istediğini ifâde ediyor – A[ayın].

[1] Hicr, 15/28-30.
[2] Cuma, 62/9.
[3] Nisâ, 4/103.
[4] Saffât, 37/158.
[5] Bakara, 2/34. Anlatım için kelimelerin yerleri değiştirilmiştir.

Lem'a

Cenâb-ı Akdes-i Kibriyâ'nın İblîs'i bu hükümden istisnâ ile onu secde etmeye muvaffak etmemesindeki hikmet: Zuhûr ve izhâr, rubûbiyet ve ubûdiyet; îmân ve küfr, cennet ve nâr ile cemî'-i mu'tekadât-ı şer'iyye ve tekâlîf-i ilâhiyyedeki esrârın zuhûrudur; zîrâ İblîs sebebi iledir ki isneyniyet rû-nümâ olur, turuk ve mesâlik taaddüd eder, ârâ ve makālât tefâvüt eyler, muhâlefet ve münâzaalar zuhûra gelir. Ve onun ta'rîr ve tadlîli ile hak müstetir ve bâtıl zâhir olur. İblîs'in sâha-i izz-i huzûrdan tard u ib'âdındaki hikmet ise ebnâ-i beşeri ona inkıyâd ve ıktidâ eylemekten tahzîrdir – *Fevâtihü İlâhiyye.*

35- [6](وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظّٰلِمِينَ)

(Âyât-ı sâbıkadan olunan telhîse göre nev'-i beşerin vücûduna, bu âlem müste'id olup da hikmet-i ilâhiyye onun rûy-ı zemînde îcâd ve istihlâfı iktizâ ettikte Cenâb-ı Allâm-ı Habîr bunu melâikeye haber vermiş idi. İnsanın halîfe olmasından, rûy-ı zemînde fesâd ve münâzaa edip bunun da sefk-i dimâya bâdî olacağına dâir derûn-ı melâikeye bir hâtıra tebâdür etmesiyle Hak teâlâ mevâki'-i hikmet-i aliyyesini ihâtaya onların ilmi vâsıl olamayacağını kendilerine bildirdikten sonra Âdem'i îcâd ve cemî'-i esmâyı kendisine ta'lîm ile onu tafsîl eyledi. Bunun üzerine melâikeye emr edip Âdem'e secde ettiler. Fakat İblîs'in tabîatinde şerr ü iğvâya isti'dâd olup Âdem'e secde etmesi kendine emr olununca, tohumda mevcûd ve meknûn olduğu halde ancak neşv ü nemânın tavr-ı mahsûsuna vusûl ile zuhûr eden elvân evrâk ve ezhâr gibi, o zaman isti'dâd-ı zâtîsini izhâr ederek secdeden imtinâ' ve istikbâr etti ve vesveseye müstaid halkı bulmasıyla onlara yanaşıp vesvese ilkā eyledi.

Âyât-ı lâhikanın dahi hülâsası şu oluyor ki Cenâb-ı Hak Âdem'e ve zevcesine cennette sâkin olup onunla temettü' etmeyi emr etmiş ve fakat oradaki şecere-i mahsûsadan ekl ü tenâvül eylemekten kendilerini nehy edip o şecereye takarrubün zulm olduğunu onlara haber vermiştir. Şeytan ise Âdem ve Havvâ'yı cennetten izlâl ederek onları bulundukları na'îmden mihnet ü meşakkate ihrâc etmiştir. Sonra Âdem ma'siyetinden tevbe etmiş ve Cenâb-ı Hak tevbesini kabûl buyurmuştur. Daha sonra nev'-i beşerin saâdeti hidâyet-i ilâhiyyeye ittibâ'da olduğu ve bundan i'râzın mûcib-i şakā' bulunduğu beyân edilmiştir. Sâbık ve lâhık bu âyetlerin cümlesi melâike ile beşerin meftûr oldukları fıtrat-ı ilâhiyyeyi beyân ile bundan ibret almak için sevk olunmuştur. Gelelim âyet-i kerîmenin tafsîlen tefsîrine, Zât-ı Akdes-i Kibriyâ ile melâike ve İblîs arasında cereyân eden akvâl ve ef'âl tamam olduktan sonra şimdi dahi zât-ı ulûhiyyeti ile Âdem aleyhisselâm arasında cereyân etmiş olan kıssanın **[131]** hikâyesine şürû' ile şöyle buyuruluyor:) Ve biz dedik ki yâ Âdem sen ve zevcen Havvâ cennette sâkin olun (Cennette ikāmet edin) ve ondan (Cennetten) istediğiniz yerde huzûr

[6] Bakara, 2/35.

ve refâh-ı hâl ile ekl ü tenâvül edin. (Size mübâhdır cennetten dilediğiniz yerde zevk u safâ edin, istediğiniz esmârından ekl ü tenâvül edin) ve (fakat) şu şecereye takarrüb etmeyin. (Şu şecereden ekle tasaddî etmeyin) ki (ona takarrüb edip de semeresinden tenâvül ederseniz buna terettüb eden hâle dûçâr olarak kendinize) zulm edenlerden olursunuz.

Bu makāmda cennet ile murâd nedir? Ehli-i sünnet ve sâireden olan ulemâ-i müslimîn bunda ihtilâf ettiler; acaba bu cennet ehl-i lügatin fehm eylediği gibi bostan veya eşcâr-ı mülteffe ile kuşadılmış mahal midir, yoksa âhirette va'd olunan dâr-ı sevâb ve mükâfât mıdır? Ehl-i sünnetten olan muhakkıkīn şıkk-ı evvele kāil oldular. İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî *Te'vîlât* nâm tefsîrinde dedi ki biz, bu cennet bostanlardan bir bostan veyahud korulardan bir koru olup Âdem ile zevcesinin vaktiyle orada mütena'im bulunmuş olduklarını i'tikād ederiz, onu ta'yîn etmek ve onun mekânından bahs eylemek bize lâzım değildir. İşte mezheb-i selef budur; ehl-i sünnet ve sâireden onun mekânını ta'yîn husûsunda güft ü gûya dalanların delîli yoktur.

Bu tefsîr ile bir çok müşkil hallolunur: Evvelâ –Âdem ile nesli rûy-ı zemînde halîfe olmak için Allahu teâlâ Âdem'i arzda halk eyledi, onların hilâfet etmeleri bizzât maksûd olunca hilâfetin ukūbet-i ârıza olması sahîh değildir. Sâniyen –Âdem arzda halk olunduktan sonra semâya urûc ettirildiği zikr olunmamıştır. Eğer semâya urûc ettirilmiş olaydı bu bir emr-i azîm olduğundan elbette zikr edilir idi. Sâlisen –Mev'ûdün-bih olan cennete ancak mü'minîn-i müttekīn dâhil olur, nasıl oldu da oraya şeytân-ı kâfir mel'ûn dâhil oldu. Râbian –Mev'ûdün-bih olan cennet mahall-i teklîf değildir. Hâmisen –Mev'ûdün-bih olan cennettekiler orada bilâ-istisnâ diledikleri eşyâ ile temettu'dan memnû' değildirler. Sâdisen –Orada isyân vukū' bulmaz. Mâ-hasal mev'ûdün-bih olan cennetin tavsîf olunduğu evsâf, Âdem'in ihrâc olunduğu cennet hakkındaki ahvâle kat'â mutâbık değildir – A[ayın].

Bazı ulemâ dahi Âdem'in mütena'im olduğu cennet, ma'lûm olan dâr-ı sevâbdır dediler. [1](اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) kavl-i şerîfi bu zehâbı te'yîd eder. Hübût bir buk'adan diğer buk'aya intikāl ma'nâsında da müsta'mel olduğundan evvelkiler hübûtu bu ma'nâya haml etmişlerdir. [2](اِهْبِطُوا مِصْرًا) kavl-i şerîfi bu ma'nâda vârid olmuştur. Edille-i nakliyye bu husûsda müteârız olduğundan tevakkuf etmeli ve murâd şudur diye kat'î sûrette bir şey söylememelidir – S[sin].

Âdem ile Havvâ'nın nehy olundukları şecerenin ne olduğunu Allahu teâlâ bize ta'yîn buyurmadığından biz de onun ta'yîni hakkında bir şey söylemeyiz, şu kadar biliriz ki bu nehy onu iktizâ eden bir hikmetten neş'et etmiştir. O şecerenin hâsiyetinde ihtimâl ki Âdem ile Havvâ'nın bir hâlden diğer hâle hurûclarına sebeb olur bir keyfiyet olup ondan ekl de kendileri için belki zarar var idi. Yahud insanın her şeye, velev o şeyde zarar terettüb eder ma'siyet bulunsa bile, istitlâ'a meyelânı olduğuna dâir isti'dâdındaki hâl zâhir olsun için o nehy belki cânib-i Hak'dan bir ibtilâ ve imtihân idi – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH

169- Hadîs-i Şerîf

عَنْ اَسْمَاءَ رَضِىَ اللّه عَنْهَا قَالَتْ جَائَتْ اِمرَأَةٌ اِلىَ النّبِىّ(1) صَلّى اللّه عَلَيْهِ وَسَلّم فَقَالَتْ: أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا تَحِيضُ فِي الثَّوْبِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ(2): «تَحُتُّهُ، ثُمَّ تَقْرُصُهُ(3) بِالْمَاءِ، وَتَنْضَحُهُ، وَتُصَلِّي(4) فِيهِ.»

1) Bir rivâyette yalnız (النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette (فقال). 3) Birinci bâbdan muzâri'dir. Diğer rivâyette ise tef'îlden (تقرصه)'dır. 4) Diğer rivâyette (ثم تصلى).

169- Terceme

Esmâ' (bint-i Ebî Bekr) radıyallâhü anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bir kadın Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve selleme gelip: "(Yâ Resûlallâh!) birimiz ruba(sı) içinde hayız görürse ne yapsın buyurursun?" diye sordu. (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem): Rubasını (eliyle) oğaladıktan sonra (üzerine) su döküp sıkar. Ondan sonra azar azar üzerine su serper. Ondan sonra onunla namaz(ını) kılar buyurdu.

170- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: جَاءَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ(1) أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلاَ أَطْهُرُ أَفَأَدَعُ الصَّلاَةَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ **[132]** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ، إِنَّمَا ذَلِكِ عِرْقٌ، وَلَيْسَ بِحَيْضٍ، فَإِذَا أَقْبَلَتْ حَيْضَتُكِ فَدَعِي الصَّلاَةَ، وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلاَةٍ، حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الوَقْتُ.»

1) Bazı rivâyâtta (ابنة). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (الى النبى صلى الله عليه وسلم).

170- Terceme

Âişe radıyallâhü anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Fâtıma bint-i Ebî Hubeyş (radıyallâhü anhâ) Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin yanına gelip: "Yâ Resûlallah! Ben istihâzaya mübtelâ bir kadınım. Temizlenemiyorum. Namazı terk mi edeyim?" diye sordu. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem: "Hayır bu hayız değildir. Bir damar(dan gelen kan)dır. Senin (asıl) hayzın geldiği zaman namazı bırak. Gidince kanını yıkadıktan sonra namaz kıl. Ondan sonra (yine) o vakit gelinceye kadar her namaz için abdest al" buyurdu.

[1] Bakara, 2/36.
[2] Bakara, 2/61.

171- Hadîs-i Şerîf

وعنها رضى الله عنها قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْسِلُ الجَنَابَةَ مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلاَةِ، وَإِنَّ بُقَعَ المَاءِ فِي ثَوْبِهِ.»

1) Bazı nüshalarda (من ثوب رسول الله صلى الله عليه وسلم).

171- Terceme

Yine Âişe radıyallâhü anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin rubasından cenâbet eserini yıkardım da rubası(nın ötesinde berisi)nde su ıslaklığı kaldığı halde namaza çıkardı.

172- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ(1) رضى الله عنه قَالَه قَدِمَ ناسٌ(2) مِنْ عُكْلٍ أَوْ عُرَيْنَةَ(3) فَاجْتَوَوْا المَدِينَةَ فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِلِقَاحٍ، وَأَنْ يَشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا فَانْطَلَقُوا، فَلَمَّا صَحُّوا، قَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(4) وَاسْتَاقُوا النَّعَمَ(5) فَجَاءَ الخَبَرُ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ، فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمْ. فَلَمَّا ارْتَفَعَ النَّهَارُ جِيءَ بِهِمْ، فَأَمَرَ فَقَطَعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلَهُمْ(6) وَسُمِرَتْ أَعْيُنُهُمْ، وَأُلْقُوا فِي الحَرَّةِ، يَسْتَسْقُونَ فَلاَ يُسْقَوْنَ.

1) Bir rivâyette (انس بن مالك). 2) Diğer rivâyette hemze ile (اناس). 3) Bu şek Enes'in yahud arada rüvâttan birinindir. 4) Diğer rivâyette (راعى رسول الله صلى الله عليه وسلم). 5) Diğer rivâyette (واستاقوا ابلهم). 6) Diğer rivâyette (فقطع ايديهم وارجلهم).

172- Terceme

Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhün şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Ukl veya Ureyne kabîlelerinden bazı kimseler Medîne'ye geldiler. (Tutuldukları) mi'de ağrısından dolayı Medîne'de ikāmet etmek istediler. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem südlü develer(in)in bulunduğu yere gidip bevllerinden ve südlerinden içmelerini emr etti. Oraya gittiler. Sıhhat bulunca Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin çobanını öldürüp ve develeri önlerine katıp götürdüler. Bu haber sabah vakti geldi. (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem) arkalarından (adam) koşturdu gün yükselince herifleri getirdiler. (Resûlullâh aleyhi ve sellem kısâs olarak) ellerinin, ayaklarının kesilmesini emr etti. (Bu cânîlerin) gözleri de oyulup Harre* (denilen yere) atıldılar ki (ölünceye kadar) su istediler de kendilerine su verilmedi.

173- Hadîs-i Şerîf

عنه رضى الله عنه قَالَ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَبْلَ أَنْ يُبْنَى المَسْجِدُ، فِي مَرَابِضِ الغَنَمِ.»

173- Terceme

Yine Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhden Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellemin mescidi binâ etmezden evvel koyun ağıllarında namaz kıldırdığı rivâyet olunuyor.

174- Hadîs-i Şerîf

عَنْ مَيْمُونَةَ رضى الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سُئِلَ عَنْ فَأْرَةٍ سَقَطَتْ فِي سَمْنٍ، فَقَالَ: «أَلْقُوهَا وَمَا حَوْلَهَا(1) وَكُلُوا سَمْنَكُمْ»

1) Bazı rivâyâtta (وما حولها فاطرحوه).

174- Terceme

Meymûne radıyallâhü anhâdan rivâyet olunuyor ki:

Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemden (donmuş) yağın içine düş(üp öl)müş fare(nin hükmü) sorulmuş. O da: "Fare etrâfındakini atınız. Yağınızı da yiyiniz." buyurmuş.

175- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أن النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كُلُّ كَلْمٍ يُكْلَمُهُ(1) المُسْلِمُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَكُونُ(2) يَوْمَ القِيَامَةِ كَهَيْئَتِهَا، إِذْ طُعِنَتْ(3) تَفَجَّرُ دَمًا، فاللَّوْنُ(4) لَوْنُ الدَّمِ، وَالعَرْفُ عَرْفُ المِسْكِ.»

1) Bir rivâyette (كل كلمة يكلمها). 2) Bir rivâyette (تكون). 3) Ekser nüshalarda (اذ طعنت). 4) Bazı nüshalarda (اللون) Diğer bazılarında (واللون).

175- Terceme

Ebû Hüreyre radıyallâhü anhden Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Müslümanın Allah yolunda alacağı her yara kıyâmet gününde yeni açılmışcasına kan fışkırıyor gibi yine o hey'eti üzere görünür. Rengi kan rengi, fakat kokusu misk kokusu.

Ahmed Naim

* * *

[133] FELSEFE DERSLERİ

Fen ve Felsefe

Menşe' ve fünûn. –İnsanlar âgūş-ı kâinâta, tamamıyla bîgâne bulundukları bu muhît-i garîbe atıldıkları zaman hakîkaten acınacak bir halde bulunurlar. Kendilerini muhîtten haberdâr edecek kuvâ ve vesâit inkişâf-ı lâyıkını buluncaya kadar tabîî eşyâ-yı muhîtiyye hakkında esâslı bir ma'lûmât edinemezler. Fakat tedrîcen zekâ-yı beşerde husûle gelen nehda-i idrâk sâyesinde, insanlar muhîtlerini, muhîtlerinde bulunan eşyâyı yavaş yavaş tanımaya başlarlar. Bu vukūf, zekânın inkişâfı nisbetinde artar. İlk evvel mahsüsâta dâir –pek noksân olmak üzere– bir takım ma'lûmât edinilir. Bu ma'lûmât tedrîcen fakat yine hatâ-âlûd olarak tezâyüd eder.

Hakîkat ya maddî veya ma'nevîdir. Madde ve maddenin hâlât-ı mahsûsası mevcûd olduğuna herkes kāni'dir. Fakat (nefs-i nâtıka) ta'bîriyle ifâde ettiğimiz diğer bir hakîkat daha vardır. Kuvâ-yı rûhiyye, melekât-ı bâtınıyye ef'âl ve ahvâl-i rûhiyye bu ikinci hakîkatin tecelliyâtından başka bir şey değillerdir. Madde ve evsâfına yani âlem-i hâricîye

* "Hare" Medîne hâricinde kara taşlı, güneş altında ateş gibi yanar bir yerin ismidir ki Yezid bin Muâviye zamanında "Harre Vâkı'ası" diye şöhret alan vâkı'a orada cereyân etmiştir.

olan ilmimize "vukūf-ı hâricî" rûh ve ahvâline dâir olan vukūfumuza da "vukūf-ı bâtınî" denilir. Muhîtimizde bulunan eşyâyı havâssımız iânesiyle idrâk ederiz. Ma'neviyâta vukūfumuz ise "akıl" ve "hubr" vâsıtasıyla hâsıl olur. Zekânın inkişâfıyla mütenâsib olarak günden güne öğrenilen şeyler bir tertîb ve nizâm-ı muayyen tahtında vukū'a gelmezler. Görülen, işidilen her şey münferiden zabt olunur. Bir çocuğun idrâkâtı, tasavvurâtı, efkârı bu sûretle bi-nefsihî spontane hâsıl olmuşlardır. Tabiî bir nizâm ve tertîbe merbût değillerdir.

Avâmm-ı nâsı taht-ı tahakküme almış olan hurâfeler, bâtıl fikirler, devre-i sabâvetten i'tibâren bilâ-tedkīk kabûl edilmiş olan göreneklerin, an'anelerin yâdigâr-ı meş'ûmları olduklarında şüphe yoktur.

Akvâm-ı câhilenin, ibtidâî insanların vukūfları, hep böyle karma karış ve hatâ-âlûd ma'lûmât-ı münferideden ibâret idi.

Fakat zekâ-yı beşer daima hayâl-i terakkīdir. Bazı hâdisât-ı tabîiyyede müşâhede olunan nizâm-ı bedî', mesela safahât-ı kamer, yıldızların harekât-ı muntazamaları, gece ve gündüzlerin te'âkub-ı mertebeleri, husûf ve küsûf gibi zihni gıcıklayacak acîbeler, ibtidâî insanların nazar-ı dikkatlerini celb eylemekten hâlî kalmamışlardır. Bu sûretle, insanlarda muhîtlerini, muhîtlerinde bulunan eşyâyı daha vâzıh ve daha doğru bir sûrette anlamak; onları tedkīk etmek arzuları uyanmıştır.

Fil-hakīka, Eflâtun'un dediği gibi "İnsanların hâdisât-ı tabîiyye önündeki acz ü hayretleridir ki fennin ilk temel taşını attırmıştır."

Sâik yalnız bu acz ve hayret değildir. İhtiyâcât-ı hayâtiyye de tabîatı muntazam bir usûl tahtında tedkīk etmeye icbâr eylemiştir.

Çünkü, evvelce birer hakīkat olmak üzere kabûl edilmiş olan an'anât ve hurâfât insanları pek müdhiş vartalara sürüklemiş kendilerine pek acı dersler vermişti. Bu hâl dahi fikr-i beşerde bir intibâh-ı hakīkat-cûyâne uyandırmaya vesîle olmuştur.

İşte bir tarafdan hakīkati anlamak arzusu, diğer tarafdan ihtiyâcât-ı hayâtiyyeyi te'mîn edebilmek mecbûriyeti yani biri maddî diğeri ma'nevî olan bu iki sâik ilcââtıyladır ki insanlar tabîati esâslı bir sûrette tedkīka mecbûr olmuşlardır. Bu tedkīk netîcesinde (fünûn) tevellüd eyledi.

Fünûn-ı Müsbetenin Sûret-i Teşekkülü

İnsanlar tabîati ilk defa tedkīka koyuldukları zaman birden bire gözleri kamaşmış olmalı ki daha birinci hamlede (fenn-i umûmî)yi elde etmiş olduklarına zâhib olmuşlardı. Zannetmişlerdi ki, kâinâtı anlamak için tabîate atf-ı nazar etmek kâfîdir.

Tabîatin anâsır-ı sâbitesi, nevâmîs-i âliyyesi, nizâmât-ı bedîası yalnız sâde bir tefekkürle idrâk olunabilir zu'munda bulunmuşlardı.

Yunan-ı kadîm hükemâsından bazılarının pek sâde-dilâne olan nazariyât-ı felsefiyyeleri bu metodun bir neticesi gibi telakkī edilmelidir.

Fakat, bu hatânın anlaşılması için çok zaman geçmeye ihtiyâc yoktu. Fil-hakīka daha o zamanlarda Yunan-ı kadîm hükemâsından bazıları nevâmîs-i kâinâtın bir nazar-ı sathî ile keşf olunamayacağını pek güzel anlamışlardı. Tabîat bir muammâ-yı ezelî, bir teşevvüş-i lâ-yetenâhîdir. Descartes'in dediği gibi kavânîn-i tabîati anlamak için isti'câle lüzûm yoktur. Hele tevehhümât-ı hayâliyyeden kat'iyyen ictinâb etmelidir. Tesâdüf edilen müşkilâtı taksîm ve tahlîl ederek basitleştirmeye çalışmalıdır.

İşte bu fikir yerleştikten sonra idi ki hâdisât[ı] –aralarındaki münâsebât ve müşâbihâta nazaran– ufak ufak grublara ayırmak lüzûmu hissedildi. Bu grublardan her biri bilâhare başlı başına bir fennin mevzû'unu teşkîl eyledi. Ulûm-ı riyâziye, fenn-i mihanik, hey'et, hikmet-i tabîiyye, kimyâ… ilh. fenleri bu sûretle te'sîs edilmiştir.

–mâba'di gelecek nüshaya–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri

M. Şemseddin

[134] Menâfî'-i İslâmiyye'nin müdâfaası uğurunda yazdığı âsâr-ı güzîdesiyle âlem-i İslâm'a kendini tanıtmış olan Kembric Dârülfünûnu muallimlerinden Halil Hâlid Beyefendi'den fevkalâde şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet bir mektub aldık ki ber-vech-i zîr dercine şitâb ile biz de Halil Hâlid Bey'in mektublarının nihâyetinde buyurdukları gibi bu bâbda merci'-i âidinin nazar-ı dikkatini celb eyler ve kâri'lerimizin fikirlerini yazıp göndermelerini bilhassa ricâ ederiz.

"SENE-İ DEVRİYYE-İ HİLÂFET"

Muhterem efendim

Târihen sâbit olan vekâyi'dendir ki livâ-yı İslâmiyet'in düşkün olduğu bir zamanda şevket-i Osmânî bir meded-i Rabbânî sûretinde arttı, pâdişâh-ı âl-i Osmân hâdimü'l-Harameyn ünvânını ihrâz eyledi ve emânet-i Hilâfet'i uhde-i takdîse aldı. Nüfûz-ı Hilâfet evvelleri kuvâ-yı maddiyye-i devletin tezâyüdüne medâr olmuşidi. İslâmiyet'in bir dîn-i fıtrî olduğu, ma'kūlâta müstenid ve muhâdenet-i beyne'l-akvâmı mürevvic bulunduğu ehl-i idrâk ve tedkīk nazarında eskisinden daha doğru bir sûrette anlaşılmaya başladığından bundan böyle dahi nüfûz-ı ma'nevî-i Hilâfet'ten vücûh-ı adîde ile fâide hâsıl olacağı i'tikādındayım. Ehl-i İslâm arasında arzu olunan ıttırâd-ı hissiyyâta bir şekl-i hakīkī verecek en büyük bir kuvvet var ise o da nüfûz-ı Hilâfet'tir.

Binâenaleyh hilâfetin büyük bir Âl-i Osmân pâdişâhının yed-i himmetiyle ihyâ olunduğu gün müslümanlar için bir yevm-i mahsûs ittihâz olunmak muktezâ-yı kadr-şinâsîdir. Şu satırları yazdığım anda kuvve-i Hilâfet'in hangi senenin hangi ayının hangi gününde Mısır'da Selîm-i Evvel'in yed-i himmetine geçip teâlîye başladığını hatırlayamadım. Nez-

dimde mürâcaat edecek kütüb-i târîhiyye dahi yoktur. Bunun târîh-i sahîhî her ne ise behemehâl bir yevm-i mahsûs ittihâz olunmaya bi-hakkın şâyândır.

O yevm-i mahsûsda şerîf-i Mekke ve hidîv-i Mısır hazerâtı gibi zevât ile tebrîk telgrafnâmeleri teâtî eylemek, İslâm ile meskûn olan bilâd-ı ecnebiyyedeki şehbenderhâneler tarafından mu'teberân-ı müslime-i mahalliyyeye ziyâfetler çekilmek, Dersaâdet'de ziyâret üzere bulunabilecek olan bilâd-ı ecnebiyyeye mensûb müsâfirîn-i mu'tebere-i İslâmiyyeye ikrâm göstermek, hangi bir memleket-i İslâmda olursa olsun ilim ve ahlâk, siyâset ve hamâset gibi evsâf ile temeyyüz etmiş zevâta taraf-ı Hilâfet-i seniyyeden nişân verilmek iktizâ ettikte o yevm-i mahsûsda verilmek, bilâd-ı baîde meşâyih-i kabâilinden münâsib olanlarına hil'at ve hediye gönderilmek lâzım geldikte o yevm-i mahsûsda gönderilmek musîbdir zannederim. İşin âid olduğu makām-ı resmî neresi ise bu bâbda nazar-ı ihtimâmını celbe cür'et ederim.

Mesrûdât-ı âcizânem hakkında taraf-ı âlînizden veya kâri'lerinizden bazıları tarafından beyân-ı mülâhaza olunması bu bâbda tenvîr-i efkâra hâdim olur efendim.

Yeniköy **Halil Hâlid**

[135] BEYRUT'DA MAÂRİF-İ ECNEBİYYE TE'SÎRÂT VE NETÂYİCİ

Beyrut, 1 Nisan 1327

Beyrut'da el-yevm en ileri giden icrâ-yı faâliyet eden Amerikan Protestan müessesesi, ta'bîr-i ma'rûfuyla "külliye"sidir. Pek iyi bilemezsem de fermânında yalnız tıb tahsîline me'zûn olan bu müessese on beş kadar muazzam binâda sekiz şu'be-i tedrîsiyyeye münkasemdir. Memleketimizin bir çok taraflarına dağılmış, en hücrâ yerlerinde bile ehemmiyetli müessesât açmış olan Amerika Protestan cem'iyetlerinin bittabi' en mukaddes vazîfeleri Protestanlığın neşr ü ta'mîmidir. Beyrut'da da her şeyden evvel buna çalışılmak lâzımdır. Hürriyet-i vicdân en mukaddes ve muhterem bir hak. İslâmiyet esâsen bunu kabûl etmiş. Meşrûtiyetle idâre olunan bir hükûmetin teba'asındaki hürriyet-i şahsiyyenin en zarûrî ve tabîi bir netîcesi. Fakat bizim ve mantığın böyle kabûl ettiğimiz hürriyet-i vicdâniyyeyi bu "külliye" ve sâir müessesât nasıl telakkî ve diğerlerine karşı nasıl isti'mâl ediyor?... Arada başka şeyler var. Osmanlılığa, İslâmiyet'e de şiddetle tealluku bulunan mes'eleler var ki te'sîrât ve netâyici i'tibâriyle pek ehemmiyetle nazar-ı tedkîk ve mütâlaaya alınmaya lâyıktır.

Ale'l-husûs "külliye"ye Beyrut'dan ve Suriye'den, memleketin sâir taraflarından gelen Osmanlı yavruları arasında küçük büyük etfâl-i İslâmiyye de bulunuyor. Ve gâlibâ İslâmlar daha çok buraya rağbet ediyorlar. Buraları gibi akīm yerlerde esâsen etfâl-i İslâmiyyenin aldıkları terbiye-i Osmâniyye pek zaîf ve meşkûkdür. Bakınız külliye bizim bir hakkı muhterem olarak tanıdığımız hürriyet-i vicdâniyyeyi nasıl anlıyor ve müessesâtında nasıl isti'mâl ediyor? Hiçbir İslâm çocuğu yoktur ki kendi kendine kiliseye gitmeyi, rûhânî âyinlere iştirâki aklına getirsin ve arzu etsin. Fakat burada – Cizvitlerde de böyledir– onlar cebren kiliseye sevk ve âyine iştirâk ettiriliyor. Müdâvimîn leylî ve nehârîdir. Leylî hıristiyan talebe gibi İslâmlar da her gün, bilhâssa, Pazar günleri sabah ve ba'de'z-zuhr, akşam kilisede isbât-ı vücûda ve âyin-i rûhânîye iştirâke mecbûrdur; ale'l-umûm nehârî talebe ise Pazar günleri müstesnâ olmak üzere sabahleyin derslere başlanmazdan evvel ve akşam hitâmından sonra iki defa kilisede bulunmaya ve kezâ âyine iştirâke mecbûrdur. Bunun aksinde hareket, hürriyet-i vicdândan ve İslâmiyet'den bahsin cezâsı tarddır. Zavallı hürriyet-i vicdân başkaları tarafından her gün başımıza kakıldığın halde yine onlar tarafından nasıl tecâvüzlere uğruyorsun, bedbaht hakk-ı mukaddes.. Bir İslâm çocuğu yavaş yavaş buna alışıyor. Kendince bir i'tiyâd hâlini alıyor. O âyinler, menâzır-ı rûhâniyye, mev'izalar, hazîn nağmeler, erganunların ulvî sadâları. Bütün bunlar öyle câzib ve câlib ve rûhu yavaş yavaş bir gışâ ile sarıcı şeylerdir ki bir gramafon plağı kadar sâf ve beyaz ve her şeyi intıbâ'a harîs bir çocuk dimâğında ne izler bırakabilirler. Buralarda Osmanlı çocuklara memleketleri hakkında hiç ma'lûmât verilmez. Mensûb oldukları memleketlere göre duvarlar mesela Amerika, Fransa haritalarıyla müzeyyendir. Çocuk ihtimâl ki o kıt'aları mükemmelen ta'rîf edebilir de bi'l-farz Beyrut'dan İstanbul'a nasıl gidileceğini bilemez. (Beyrut'da ne tuhaf şeyler vardır. Hani şu her gün bir çok yaygaralar koparan *el-Müfîd* gazetesini dolduran muharrirler, çocuklar yok mu, işte bunlardan biri "Kavala" nerede olduğunu, bir Osmanlı kasabası ise hangi vilâyete tâbi' bulunduğunu kazâsında bir türlü bulamamış da diğer bir bilene sorarak öğrenmiş.) Misyonerlerle ve mektebin muallimleriyle görüşünüz. Ağızlarından bal akar. İnsâniyetten geri kalmış yerleri temdîn ve nûr-ı irfânla tezyînden başka şeylerden bahs etmezler. Siyâsiyyât, o, hiç kābil mi? Bunu düşünmezler bile. Lakin akvâl ile ef'âlde ne kadar mübâyenet vardır. Bunlar esâsda bizim Osmanlılığımıza, İslâmlığımıza düşmandır. Hep onun aleyhinde çalışıyorlar.

İşte dediğim kitâbın en mühim faslının sahîfeleri burada ve emsâlinde yazılmıştır. O dimağlar buralarda işbâ' edilmiş, o rûhlar buralarda değiştirilmiş ve bir topun ağzından çıkan tahrîb dâneleri gibi Osmanlılık bünye-i umûmîsine fırlatılmıştır ve bu ameliyât her gün devam ediyor. Bugün de o müessesâtta bulunan Osmanlı yavruları yarın şimdi karşısında bulunduğumuz kitâbın faslındaki sahîfelere daha bir çoklarını ilâve edecektir. Bunu yapan yalnız Amerika "külliye"si değil. Başka müesseseler de kendi hesâblarına sarf-ı mesâîde kusûr etmiyorlar. Fakat ben bugünkü mevki'i, faâliyeti ile en ziyâde nazar-ı dikkati celb eden onu misâl olarak aldım. "Külliye"nin te'sîrât-ı siyâsiyyesi de var. Kendi faâliyetine inzımâm eden diğer kuvvetler sâyesinde el-yevm ale'l-husûs Cebel-i Lübnan Dürzîlerinde Anglo-Saksonluğun İngiliz usâre-i hayâtiyyesine karşı bir meyl ve

muhabbet-i teveccüh hâsıl olmuştur. Vâkıâ makāsıd-ı siyâsiyye doğrudan doğruya icrâ-yı faâliyet etmiyor. Lakin bütün insânî, dînî, ilmî maksadlar altında biz-zarûre o da mündemicdir. Hıristiyanları Protestan yapmak için vâsi' propagandaları var. Lehü'l-hamd İslâmlardan bir Protestan olmuş yoksa da te'sîrleriyle İslâmlık ve Osmanlılığını unutmuş bir çokları meşhûd.

Fransız Katolik ve Cizvit müessesâtı Protestanlar karşısında eski ehemmiyetlerini kaybediyorlar. Maamâfih herhalde te'sîrleri mühimdir ve eserleri pek çoktur. Cizvitler makāsîd-ı dîniyyeden başka açıktan açığa makāsıd-ı siyâsiyye ile meşgûl görünüyorlar* Bit-tabi' Katolikler **[136]** ve Mârûnîler üzerinde son derecede hâiz-i te'sîrdirler. Zâten bunların her şeyden evvel Fransızlık irâe ettikleri kemâl-i teessürle görülüyor. "Laik" vesâir Fransız cem'iyyetlerinin daha mu'tedil bir silk-i ihtiyâr ve "laik" cem'iyyetinin Cizvitlerle hâl-i rekābette bulunduğu mahsüsdür. Maamâfih Beyrut'da pek kadîm ve târihî olan Fransız nüfûz ve te'sîri her şeyde şiddetle kendisini gösterir. Kökleri henüz sağlamdır.

Ruslar mesâî ve faâliyetlerini daha ziyâde mülhakāta ve Ortadoksluğa hasr ettiklerinden merkezde o kadar hâiz-i ehemmiyet değildirler. Mülhakātta alel-ekser muallimleri ve me'mûrları Osmanlı olmak üzere altmış yetmiş müesseseye, mektebe mâliktirler. Bu müessesâtı idâre eden cem'iyet Petersburg'da Rus grandüklerinden birinin taht-ı riyâset ve idâresinde bulunuyor. Mekteplere müdâvim talebenin diplomaları bu cem'iyet tarafından Petersburg'da tanzîm ve hükûmet-i Osmâniyyece tasdîk ediliyor. Bilhassa Ortodoks hıristiyanlar üzerinde te'sîrleri pek şiddetlidir. Onlarda kendilerini her şeyden evvel Rus addeyliyorlar. Yunan propagandaları Makedonya'da ve Rumeli'de Rumlar üzerinde ne yapmış ise hemen burada da Rus cem'iyeti Ortodokslar üzerinde onu yapmıştır denebilir.

Sonra Alman ve İtalyan müessesâtı geliyor. Bunlar henüz diğerleri derecesinde hâiz-i ehemmiyyet bir mevki' işgāl etmiyor ve şimdiden daha ziyâde kendi teba'alarıyla meşgûl görünüyorlar. Maamâfih her halde onların da vazîfeleri ve te'sîrleri var.

İşte "Beyrut'da mâarif-i ecnebiyye" te'sîrât netâyici. Daha ziyâde lafa mahal yok. Hattâ ihtimâl ki lüzûmundan fazla olan bu kadarı şiddetle Osmanlılığın nazar-ı dikkatini celbe kâfîdir. Hiçbir tarafdan sû'-i tefehhüme hâcet ve hak yok. Kimsenin hakkını, mesâî ve faâliyetini, elde ettiği netîceyi muâheze etmek istemiyoruz. Kalbimiz de Osmanlılık için çarpıyor. Şikâyâtımız, teellümâtımız, hitâblarımız, kendimize ve Osmanlılığımıza âiddir. Âdetâ kendi hatâlarımızdan şikâyet ve kendi seyyiâtımızı teşrîh etmiş oluyoruz: En samîmî maksadımız Osmanlılık hakk-ı meşrû'unu bugün onun mukadderâtını ellerine alanlardan da'vâ etmektir.

Ahmed Şerif

Hâmiş:

Beyrut'daki Amerika Protestan müessesi "Medrese-i Külliyye-i İncîliyye" hakkında kendisiyle alâkadâr olmayan pek bî-taraf bazı yerlerden istihsâl ettiğim ma'lûmâtın, vesâikın da burada kayd ü işâretini fâideden hâlî bulmuyorum:

Yukarıda söylediğim vechile bu müessese 1273 târîh-i Rûmîsinde Beyrut'a bir hey'etle gelen Daniel Bliss nâmında Amerikalı bir misyonerin himmetiyle "el-Medresetü'l-Külliyyetü's-Suriyyetü'l-İncîliyye" nâmıyla bir mektep sûretinde te'sîs edilmiştir ki hükûmet-i seniyyenin i'tâ ettiği fermânda "Tıbbiye" diye muharrerdir.

Maksad-ı te'sîs Suriye'de ale'l-umûm ahâlî arasında Protestanlığı neşr u ta'mîmdir. Diğerleri teferruât ve bu maksada teshîl eyleyecek vesâit kabîlinden addediliyor. El-yevm zâhiren muallimîn ve me'mûrîn siyâsiyâttan müctenib gibi görünürler. Bundan hiç dem vurmazlar. Lakin âsâr ve netâyic kendilerini tekzîb eyler.

Müessesenin "Hama, Humus, Sayda, Sûkü'l-garb, Trablusşam" gibi misyonerlik nokta-i nazarından gāyet mühim yerlerde tedrîsâtı i'dâdî derecesinde olmak üzere şu'beleri vardır. Bu şu'beler de oralarda makāsıd-ı ma'lûme için sarf-ı mesâî ve faâliyet ederler.

Müessesede ale'l-umûm hürriyet-i vicdâniyyeye nasıl tecâvüz ve bütün talebenin cins ve mezheb tefrîk edilmeksizin

---

* Geçenlerde bir Fransız kumpanyası Beyrut'da yine bir Fransız muharririnin Öjensu'nun *Serseri Yehudi* romanından alınmış bir piyesini oynadı. Bu, münâkaşası hâlâ devam eden pek mühim bir hâdise oldu. Romanın ve piyesin mevzû'u Cizvitlik aleyhinde imiş. Dâire-i hükûmetin kurbunda eski bir tiyatroda vaz'-ı sahne-i temâşâ edileceği gecede Beyrut'da bir başkalık, fevkalâdelik meşhûddu. Polis ve jandarma tiyatroyu taht-ı muhâfazaya almış gibiydi. Ve tiyatro doluyor, taşacak bir hâle geliyordu. Oyuna başlandı, Cizvit müessesâtına mensûb bazı talebe nümâyiş yapmak istediler. Şişeler içinde evvelce hazırlanmış fenâ kokular neşr eden bir suyu tiyatro içine saçdılar. Bunlardan birisi hâdiseye bir reng-i siyâsî vermek emeliyle Fransız bayrağını salladı. Zâbıta kemâl-i intizâm ve i'tidâlle müdâhale ve maksadları oyunu men' etmek olan bu şımarık ve çılgın, maamâfih elinden bir şey gelmez talebeden yirmi otuzunu ve hâricde kıyâfet-i ruhbâniyyesi altında fişenkle memlû bir revolverle müsellah bir rûhâniyi derdest ederek hükûmete götürdü ve oyuna hiçbir tarafdan mümânaat edilemeyerek hür ve mütemeddin bir hükûmetin enzâr-ı himâye ve sıyâneti altında hür bir memleketin serbest ahâlîsi kemâl-i hürriyyetle piyesi temâşâ etti. Bu esâsen mutaassıb olmayanlarla Cizvitler arasında bir mücâdele imiş.. Lakin hükûmet bî-tarafdır. Medenî bir hükûmet bilâ-sebeb bir tiyatroyu men' edemez ve işte böyle kuvve-i zâbıtasıyla himâye eyler. Ben bunu bir hâdise-i mühimme olarak telakkī ederim. Bilhâssa ahâlî-i İslâmiyye mâhiyyetini pek iyi takdîr ettikleri bu manzaraya karşı büyük bir sekînet ve terbiye, i'tidâl ve pek büyük dirâyet ibrâz ettiler. Polisin, jandarmanın, hükûmetin vaz'iyet-i nâzike ve medeniyyesi, metâneti, intizâmı ise sükûtla geçişdirilemez. Kuvve-i zâbıtada bu dirâyet ve metâneti görmek bizim için bir beşârettir. Bu vatana alâkadâr olan her Osmanlının kalbini şişirmelidir. Hakāyıka vukūflarını iddiâ edenler Cizvitlerin bu nümâyişden asıl maksadlarını şöyle tefsîr etmek istiyorlar: Memleketlerindeki mevki'leri sarsılan Cizvitlere Beyrut'da senede on bin lira veren Fransa bunun nısfını keserek gâlibâ "laik" cem'iyetine tahsîs etmiş. Şimdi Cizvitler bu oyunu men' etmek sûretiyle memâlik-i Osmâniyye'de ve hükûmet-i Osmâniyye nezdinde hâiz-i te'sîr ve kuvvet olduklarını göstermek ve bu sûretle de giden beş bin lirayı tekrar elde etmek istiyorlarmış. Maamâfih bu bir rivâyettir.

nasıl kiliseye sevk ve âyine icbâr edildiğini söylemiştim. 1908 senesinde bu hâdise dolayısıyla İslâm talebe müessesenin bu cebr ve istibdâdı aleyhine kıyâm ettiler: O senede bir gün Trablusşam'daki şu'benin müdîri Beyrut'a geldi ve Pazar gecesi "külliye"de bir va'az verdi bu hutbesinde bir çok şeylerden bahs ediyor ve ale'l-husûs İslâmiyet aleyhinde bulunuyordu. İşte buna karşı kilisede hâzır bulunan İslâm talebede hissiyât-ı dîniyye ve milliyye galeyân etti ve o geceden i'tibâren merâsim-i dîniyyeye adem-i iştirâke karar verdiler. "Külliye"nin ta'tîline altı ay kalmıştı. Bu kıyâm sâyesinde bu müddet zarfında İslâm talebe kiliseye gitmedi. Fakat 1909 senesinde mektebin küşâd ve kabûl zamanında **[137]** idâre İslâm talebenin peder ve velîlerine matbû' birer varaka göndererek çocuklarının devam ve kabûlü ancak kiliseye devamlarına mütevakkıf olduğunu, bildirdi. Kısm-ı a'zamı tabîî kabûl ettiler ve o vakitten beri bu minvâl üzere devam eyliyor.

Beyrut müessesinde "külliye"de altmış beş muallim icrâyı vazîfe ile meşgûldür. Talebenin ekseriyetini Arablar teşkîl eder. İslâmlardan başka memleketin cihât-ı sâiresinden; Anadolu'dan, Cezâir-i Bahr-i Sefîd'den ve Yunanistan'dan gelmiş Rum, Ermeni, Mûsevî talebe de az değildir. Hattâ Hindistan'dan, Çin'den Rusya'dan gelmiş talebe dahi mevcûddur. El-yevm talebenin adedi (890) dokuz yüz kadara bâliğ olmaktadır.

"Külliye"de tedrîsât şöyle sekiz şu'beye münkasemdir:

1. İsti'dâdiye
2. İlmiye
3. Ticâriye
4. Tıbbiye
5. Eczâcılık
6. Dişçilik
7. Hasta bakıcılığı
8. Âsâr-ı atîka-i mukaddese (Filolocya)

"Külliye"nin muhtelif binâlarının taksîmât, muhteviyât ve müştemilâtı ise şöyledir:

1. Büyük binâ: On beş bin cilde karîb (14900) kitaba mâlik kütübhâne, konferans salonları, dershâneler, üst katta yatakhâneler.

2. Tıbbiye binâsı: İki büyük oda, Bakteriyoloji laboratuvarı, ma'ârız-ı teşrîhiyye ve cerrâhiyye salonları.

3. Rasadhâne

4. Reisin ikāmetgâh-ı husûsîsi

5. Ulûm-ı ticâriyye binâsı: Dershâneler, yatakhâneler, kabûl salonu, aşağı katta taâmhâne ile mutfak.

6. İctimâât ve ihtifâlât-ı umûmiyye için salon yani kilise.

7. Ulûm ve tedkīkāt-ı kimyeviyye binâsı: Dört vâsi' laboratuvar.

8. Küçük çocuklara mahsûs ibtidâî mektep binâsı.

9. Bakteriyoloji tüccârına mahsûs küçük bir binâ.

10. İ'dâdî binâsı

11. Umûm yatakhâneler binâsı.

12. Ulûm-ı tabîiyye müzesi

13. Hastahâne-i nisâ

14. Hastahâne-i etfâl.

15. Ameliyât-ı cerrâhiyyeye mahsûs hastahâne

Usûl-i tedrîs bit-tabi' en basît ve amelî bir sûrettedir. Her sınıfın beş, altıdan ziyâde dersi yoktur. O dersler her gün tedrîs ve tekrar olunur.

"Külliye"de tabîî en ziyâde İngilizce'ye ehemmiyet verilir. Bundan başka Fransızca, Arapça, Latince, Rumca ve Türkçe de tedrîs edilirse de bu son lisânın hiç ehemmiyeti yok gibidir. Esâsen Türkçe muallimliğinde lisânın gavâmızına adem-i vukūfu ma'lûm bir zât bulunduruluyor.

Asıl müessisi Doktor Daniel Bliss sekiz sene mukaddem tekāüd olmuştur. El-yevm doksan beş yaşında bir pîr olan bu zât geçen sene Edinburg'da in'ıkād eden misyoner kongresinde isbât-ı vücûd için Beyrut'dan ayrılmış ve kongrenin hitâmından sonra New York'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Tekāüdünden beri mevki'-i riyâsette oğlu Hovard Bliss bulunuyor.

Müessese leylî ve nehârî talebesinden bir ücret alıyor. Maamâfih onun azamet ve vüs'atine karşı bu hiçdir. Herhalde cem'iyetten büyük fedakârlıklar ihtiyâr edildiği âşikârdır.

(*Tanin*) **E[elif], Ş.**

VATİKAN KÜTÜBHÂNESİ'NDEKİ ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

34- *İlmü'l-Kevâkib ve'l-Ânasır*'dır. İlm-i nücûmdan sa'd ve nahs-i eyyâmdan tâli'den ebced hesâbından bâhis açık nesih hattıyla bir kitapdır.

35- *Duâ Mecmû'ası* bazı nevâfil namazdan bahs eder ve bir çok tılsımları hâvîdir.

36- *Takvîm*'dir eski İran senelerinden bir takım eşkâli hâvî husûf ve küsûfdan bahs eder.

37- *Râznâme*'dir. Sultan Murad bin Selim bin Süleyman Hân nâmına te'lîf edilmiş hikâyât-ı latîfe ile memlû ve Hâfız-ı Şirâzî'nin *Dîvân*'ından tefe'ül üzere çok fasılları ve misâlleri hâvî ve Hâfız-ı Şirâzî'nin kerâmâtını beyân eder. Başından birkaç sahîfe mefkūddur gāyet güzel sülüs yazılı târihi nâma'lûm.

38- İlm-i hesâbdan bir mecmûa ve bazı i'lânat-ı şer'iyyenin sûretini hâvî ve biraz mesâil-i fıkhiyyeden bahs eder inşâ. Dîvân yazısıyla yeniçeri ağalarına tavsiye, vezâret fermânı sûretleri mevcûddur.

40- Pietro Della Valle tarafından Türkçe öğrenmek için *İlm-i Sarf*'dır. İtalyan ve Latin lisânına vâkıf olanlara Osmanlı lisânını öğrenmek isteyenlere hüsn-i hat ile yazılmıştır. Sene-i Mîlâd bin altı yüz kırk dokuz târihinde te'lîf edilmiş büyük bir cild kitapdır. Her kelimenin yanında İtalyanca, Latince ma'nâsı vardır. Elif-be'den başlar hülâsa üç yüz sene mukaddem yazılmış bir sarf-ı Türkîdir.

41- *Muhtasar İlmihâl*'dir. Beş vakit namazı cemî'-i erkânıyla duâlarıyla beyân eder.

42- Süryânî Arapçadan tercüme sarf ve nahiv ve Türkçe usûl-i tekellüm.

Roma Sefâret-i Seniyyesi İmâmı
Hâşim Veli

[138] **HUTBE**

–mâba'd–

ان محاربة اعدائنا لنا فى ديننا واخلافنا وافساد وجداننا وفى مالنا وسلب كل ثروة من ايدينا وفى سياستنا والقاء الشقاق والنفاق بيننا باحداث احزاب سياسية واحزاب عنصرية واحزاب ادبية ينازع بعضها بعضًا ويعادى بعضها بعضًا فينا صار من القضايا البديهية المعروفة لدى العموم وما بقيت اعداؤنا تخفيها بل صارت تصرح بها على السنة جزائدها وعلى منابر خطابتها لاعتقادها ان الداء قدتمكن منا وما بقى فى امكاننا تداركه حيث لم يروا منا ادنى حركة تفارض غشها لو ادبية وبطريق توقيظ الامة وارشادها توقيظًا عموميا بل مارأت منا الازيادة الانخداع والاغتشاش واعانتها على مقصدها وفى ظن اعدائنا الآن ان محاربة الدين والاخلاق ومحاربة المال والثروة قدتمتا واتيتا بالنتيجة وما بقى الاتعميم الشقاق والنفاق العنصرى والمطامع السياسية الموهومة كترك وعرب وارنؤد وارمن وروم وبلغار وكطلب الاستقلال الداخلى وان لامر كزية التى هى فى الحقيقة عبارة عن ذلك بعبارة اخرى الى غير ذلك من الترهات الفسادية الرائجة على البسطاء منالیتخذ واذلك ذريعة لنصب حمايتهم الفعلية علينا وفيما كتبته جريدة (الدايلى تلغراف) اخيرا عبرة للمعتبر وها هم قد عمموا فى الكرة الاسلامية قاطبة هذا الشقاق وحكمت الامة الاسلامية سيفها فى رقاب بعضها من غير تيقظ ولا انتباه وهم يغتنمون الفرص فى القضاء على البقية الباقية منا من وراء ذلك بناء على ذلك وبناء على ما اقتضاه الدين من محو الجنسية فى الامة حسب ما قرر وحسب ما قرر مجلس الامة ذلك ايضًا وبناء على ان احياء القوميات فى الامة العثمانية وعلى الخصوص الامة الاسلامية من موجبات محوها من صفحة الوجود ولا يكابر فى ذلك الا معشوش وبناء على الاحوال الحاضرة من سوء التفاهم الذى القاه اهل الفساد بين الجاهلين والغافلين من الامة العثمانية فانى اطلب من حكمة وامانة وحذر مجلسنا المحترم ان يقرر امرين الامر الاول مع كل طلب لحق وكل سعى وراء رقى باسم عنصر من العناصره سواء كان بطريق الكتابة كالنشريات فى الجرائد وغيرها او بطريق الخطب او الاجتماعات فى النوادى او من المجلس او من مأمور من المأمورين وجعل جزاء صارم على كل من خالف هذا المنع وعقد بند مخصوص فى هذا الشان والحاقه بالعدلية و من ارادان يطلب شيئا اويسعى فى رقى فليطلبه او يسعى باسم بلاده كدمشق او بيروت او حلب او حما الخ. ولا يعزب عن مجلسنا العالى ان القانون قاضى بأن من يسعى فى قلب هيؤة الحكومة حكمه الاعدام فمن يسعى فى محوها ومحو العالم الاسلامى من الوجود ماذا يكون جزاؤه وان للسياسات احكاما وان الحرية التى هى لفظ شريف كامل اذا اطلقت بدرجة خارجة عن درجة العقل والشرع والمصلحة القلبت الى فساد وكانت همجية الثانى تشكيل شعبة رسمية دائمية بباب المشيخة الجليلة وظيفتها تفهيم العموم معنى المشروطية اللائقة بنا ولو ازمها وفوايدها وتطبيقها على **[138]** الشرع الشريف والعقل وقاعد العمران وازالة الاغلاط التى ادخلتها المفسدون فى معناها وتعقيب كل فساد ومفسد ونشر فساده للأمة والحكومة والله الهادى.

Sâlih eş-Şerîf Et-Tunusî

MEKÂTÎB

İstanbul – Kadıköyü: 19 Nisan 327

Sırâtımüstakīm'in 138 numaralı nüshasında münderic "İkinci Hatâ" unvânlı makāleyi okudum. Makālede bazı müslüman kadınlarının adem-i tesettürü ve âdâb-ı İslâmiyyemize olan riâyetsizlikleri pek güzel ve gayr-i kābil-i i'tirâz bir sûrette bast u beyân olunmuş ve bu beyânât hakīkat-i beyyināta karşı fazla ne söylense noksan olacağı derkâr bulunmuş ise de mes'elenin diyânet-i İslâmiyyemize âidiyyeti hasebiyle nezâketi mevcûd olduğundan mücerred bu bâbdaki meşhûdâtımdan ibâret olmak üzere birkaç söz de ben söyleyeceğim.

Kadıköyü'ne gelip görmedikçe müslüman kadınlarının âdâb-ı İslâmiyyemize riâyetsizlikleri hakkında tamamıyla bir fikir hâsıl edinilemez.

Bu gibi kadınlara müslüman diyebilmek için haylice düşünmek lâzım geliyor. Çünkü bir kavme kendini teşbîh edenlerin o kavimden olacağı hakkındaki [1](مَنْ تَشَبَّهَ ...) hadîs-i şerîfine göre bunlara müslüman denilmekte tereddüd edilir.

Gerçi yüzün kısmen açık olmasında bir dereceye kadar şer'an be's yok ise de saçlarının, gerdanlarının ve hattâ kulaklarındaki küpelerin enzâr-ı umûmiyyeden setr edilmemesine ne cevâz-ı şer'î, ne de kānûnî yoktur. Hele nisvân-ı hıristiyaniyyenin arkalarına giydikleri dar mantolardan daha dar olmak şartıyla belleri ve kaba etleri tamamen meydanda olduktan başka gûyâ tesettür için başlarına örttükleri dülbendlerin gāyet ince olması câlib-i nazar-ı nefret oluyor.

Yalnız bu kadar mı ya?!! Cuma ve Pazar günleri Kuşdili Çayırı piyasasında bazı delikanlılarla teâtî ettikleri mektupları ve müşâfeheleri ve çimdik muhabbetleri pek çirkin manzara teşkîl etmekte olduktan başka faytonlarda ber-vech-i muharrer yüzleri açık ayak ayak üzerinde ve ellerinde sigaralar olduğu halde gösterdikleri evzâ'-ı şûhâne dahi bu manzarayı pek esef-engîz bir hâle getiriyor.

Bu hâller gûyâ "hürriyet"den neş'et ediyormuş!!... Hürriyetin kānûn dâiresinde serbestlikten ibâret olduğunu ya bilmiyorlar, yahud biliyorlar da kasden yapıyorlar.

Hürriyetin kānûn dâiresinde serbestlikten ibâret olduğuna nazaran **[139]** bunların âdâb-ı umûmiyyeye mugāyir olan şu hareketleri ahkâm-ı kānûniyyeye tecâvüz sayılacağından herhalde men'-i tecâvüzlerine hükûmetin hakkı vardır.

Bu yâdigârlar her ayıblarıyla beraber vatan-perverlik iddiâsında da bulunuyorlar! Bir kavimde mensûb olduğu dînin levâzımına riâyet husûsunda taassub olmazsa onun vatanperverlik iddiâsına karşı acaba ne söylenmelidir? Vatanperverlik bu yoldaki rezâil ve açıklık mıdır? Tâife-i nisâ daima harekâtına bir mâni' görmedikleri halde daha ziyâde iltizâm-ı serbestî eder. Bunların zevc veya velîleri taraflarından gösterilen müsâmaha ve lâ-kaydî de şu hâl-i esef-iştimâle sebebiyet veriyor. Çünkü bir kadının görülen kıyâ-

[1] (مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ) hadisine işâret edilmiştir. Ebû Dâvud, *Sünen*, Kitâbü'l-Libâs, 4.

fet ve etvârı zevci ve velîsi tarafından men' olunmazsa o kadın daha ziyâdesini yapar.

Mâdem ki zevc ve velîleri taraflarından men' edilmek istenilmiyor, ahlâk-ı umûmiyyeyi muhâfaza için hükûmetin men' etmesi lâzımdır ki hükûmetce de nazar-ı bî-kaydî ile görülecek olur ise pek az bir zaman zarfında kadınların doğrudan doğruya gazinolara girmekten, açıktan açığa işret etmekten sûret-i kat'iyyede hayâ etmeyeceklerini reviş-i hâl gösteriyor.

Bir kavimde i'tikād ve levâzım-ı dîniyyesine riâyetsizlik ne kadar sür'atle taammüm eder ise o kavimde izmihlâl sür'atle başgösterir. Kadınların bu bâbdaki serbestî ve i'tikādsızlıkları bu izmihlâli tesrî' ve ta'cîl eder. İşte târîh-i akvâm-ı sâlife!...

Bu sözlerimden kadınların büsbütün adem-i serbestîleri murâd olunduğu anlaşılmasın. Âdâb ve ahlâk-ı İslâmiyyemize muvâfık olarak yüzlerinde peçe olmak ve yalnız çarşaf –çarşaf denilecek biçimde çarşaf– giymek şartıyla sokağa çıkmalarına, seyir ve tenezzüh mahallerine gitmelerine bir şey denilemez.

Bir de bir iki senedir kadınlarca hâşâ sümme hâşâ yevm-i âhiretin olmadığı ve vefât ettikten sonra insanların toprak olup mahv olacakları ve bu takdîrce insanların sağlığında her nevi' muâmelâtta serbest yaşamaları lâzım geleceği gibi fikirlerin hükümrân olduğunu maatteessüf işidiyoruz!!...,

Bu fikirlerin husûlü acaba hangi sebebin taht-ı te'sîrindedir? Cevap olarak diyebilirim ki beş on senedir bazı ağniyâmızca gerek erkek ve gerek kız çocuklarını –bizde mükemmel mektep olmadığı bahânesiyle– ecnebî mekteplerinde okutmayı moda etmiş olmalarıdır.

Vâkıâ hiçbir mektebin ders proğramında böyle mebâhis-i dîniyyenin mevcûd olacağına inanılamaz ise de o mekteplerde terbiyeyi ecnebî terbiyesi olmak üzere gördükleri ve görmekte oldukları bu terbiyenin terbiye-i İslâmiyyemize adem-i muvâfakati çocuklarda böyle bir fikrin husûlünü te'mîn ediyor. Binâenaleyh üzüm üzüme bakarak kararır. Mesel-i meşhûrunca bu gibi mekteplerden çıkanlarda görülen evzâ' ve harekât-ı serbestîkârâne sâirlerine de görenek olarak taammüm eyliyor.

Buna bazı matbûâtın dahi kadınlara serbestî verilmesi lüzûmuna dâir ara sıra yazmakta bulundukları makālâtın yardım etmekte bulundukları şüphesizdir.

Mezkûr "İkinci Hatâ" makālesinde dahi irâe edilmiş olduğu vech ile ağniyâmızın ittihâz etmiş oldukları bu ecnebî mektepleri modasına nihâyet verilmiş olmak üzere mekteplerimizin ikmâl-i nevâkısıyla beraber her sınıfda münâsib ahlâk kitabları tedrîsi muvâfık-ı maslahattır.

Şu yazdıklarımın tamamıyla muvâfık-ı hakîkat olduğunu ve Kadıköyü'nün âdetâ bir ecnebî memleketi hâl ve terbiyesinde bulunduğunu görmek üzere tensîb buyuracakları herhangi bir günde olur ise olsun Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin bir kere Kadıköyü'nü teşrîfleri arzu olunur. Zîrâ müşârun-ileyh hazretleri gözleriyle görmedikçe yazmaktaki te'sîrin kuvvetsiz kalacağı derkârdır.

El-hâsıl bu bâbda bir tedbîr-i serî'ü't-te'sîrin ittihâzı zamanının artık hulûl eylemiş olduğu cihetle müşârun-ileyhin himem-i diyânet-perverîlerinin bî-dirîğ buyurulacağı ümîd edilir.

M. Muhyiddin

* * *

Bu hafta neşr olunan risâle-i mu'teberelerine fâzıl-ı muhterem Mehmed Fahreddîn Efendi hazretlerinin makāle-i mahsûsalarını dercle tezyîn-i sütûn eylemeniz o kadar musîbdir ki bi-hakkın takdîr ve teşekküründen âcizim. Binâenaleyh meslek-i asliyyeleri i'tibâriyle bu vazîfe-i dîniyye ve insâniyye hâlen her şeyden elzem ve ercahdır. Zîrâ meydân-ı hürriyyette iffet ve diyânet nâmına söz söyleyenleri "mürteci'" nâm-ı mekrûhuyla ithâm ve düşnâm eylemek de bir hamiyet sırasına geçdi. Bu bâbda hak-şinâsân ve erbâb-ı îmân u irfân mürteci' ve müstebidler kimler olduğunu temyîz ü tefrîk eyler. Ne gaflettir ki irticâ'dan korkan onun esbâb-ı mûcibesini yine kendi kalemiyle istihzâr eyliyor. Ehl-i irfâna ma'lûm olduğu üzere irticâ' nâmûssuzluktan ve bu da dînsizlikten tevellüd eder. Şu halde sorarız ki tesettür-i nisvânı ve mazanna-i töhmet olan mahallere gidememeleri hakkında zâbıtaca vukū' bulacak men' ve müdâhalâtı zâid ve nâ-hoş görmek ve dolayısıyla âlemi de kendi âmâl ve harekâtına tâbi' kılmak "ebced" hesâbıyla ne demektir?...

Bir kere düşünelim ki şu dakīka şân ü şevket ü selâmetle hayât-güzârı olarak basdığımız hâk-i mukaddes diyânet ve iffetle mücehhez olan ecdâd-ı izâmımızın yâdigâr-ı ebedîsi değil midir? Hâzâ min fazli Rabbî. Bundan gayri ne söyleyeyim. Hemen Cenâb-ı Hak cümlemize îmân-ı kâmil ihsân buyursun.

Bir hizmet-i mukaddese olmak arzusuyla sizden matlûbum uzv-ı İslâmı ihâta eyleyen emrâz-ı şenî'a-i müteaffinenin bir an evvel tedâvî ve izâlesi **[140]** husûsunda hükûmetin muâlece-i siyâsetini celb ve istihsâle gayret ve himmetlerini din ve nâmûs-ı akdes nâmına bilhassa niyâz ve istirhâm eylerim.

İffet-i İslâm nâmına
Bir Âciz

TOKYO'DAN:

20 Rebîülevvel sene 329 târihinde Japon Devleti'nin payitahtı bulunan Tokyo şehrine refîkim fazîletli Ali Rıza Efendi ile ales-sabâh vâsıl olduk. Rikşa ile bir Japon oteline gittik eşyâları otelde bırakarak yine rikşaya râkiben Tokyo'da bulunup dört beş sene ikāmet eden fâzıl-ı muhterem sâhib-i hamiyyet Ahmed Fazlî Beyefendi ile fudelâ-yı Hindiyye'den ahrâr-ı İslâmiyye'den Muhammed Bereketullâh Efendi hazretlerini ziyârete şitâb olundu. Şu gayûr ve mücâhid kardeşlerimin menzil-i âlîlerini bilemediğimizden mukaddemâ Pekin'e irsâl olunup, elimizde bulunan İngiliz lisânı ile *Uhuvvet-i İslâmiyye* nâmıyla Tokyo'da neşrine muvaffak oldukları cerîde-i ferîdelerini rehber ederek arabacılar bilemediklerinden bir polise suâl olundu. Polis dahi araba-

cılara bir otelden suâl olunmasını beyân etti, otele varıldı. Oradan deftere bakılarak bir haber-i sahîh alındı. Yola revân olundu. Biraderim Ahmed Fazlî Bey'in hânesine varır varmaz, yolda kendisi bize tesâdüf etti, Japon zâdegânından birisi ile çarşıya gidiyor imiş. "Esselâmü aleyküm" diyerek bizi istikbâl etti. Birlikte hâne-i âlîlerine avdet ettik. Biraz mükâlemeden ve muhabbetten sonra buyurdular ki: "Bugün Japon âdât-ı kavmiyyesi vardır, görülmesi lâzımdır. Birlikte gider isek pek memnûn kalacağız" muvâfakat ettik, gittik. Tokyo kenarında deniz gibi görünür bir nehir görüldü. Köprüden köprüye, kayıktan kayığa adalar ile müzeyyen nehir dize kadar su ve çamur. Meğer onun içinde bulunan balıkları bütün ahâlî büyük küçük, kadın erkek el ile ve âlet ile midye ve ne rast gelir ise çıkarmak o gün onların seyrânı ve âdât-ı kavmiyyeleri imiş. O gün de güzel bir havaya tesâdüf olundu. Tâ ikindiye kadar orada kalındı. Kayık içinde kalmak ve ekl etmek şart imiş. Basit yemekleri, basit çayları içildi. Zîrâ bunların her şeyi basit, temiz ve zarîf yapmak üzere muâhede etmiş oldukları anlaşıldı. O kadar cemm-i gafîrin çoğu uryân oldukları halde hiçbir nizâ' ve fezâ'a tesâdüf edilmedi. Ve herkes kendi işiyle meşgûl, ne gürültü var, ne jandarma ve ne polis. Olsa bile kimse bilmez, kimse kimseye bakmaz. Kayık derûnunda iki hoca imâme ve cübbe ve bir fesli böyle bir kıyâfet az gördüklerinden dikkatli bakıyorlar idi. Bilâhare avdet olundu. Fakat orada pek çok şeyler müşâhede olundu: Ayaklarında nâleyn, bütün millî kıyâfet libâsları millî ve basît, velev fakîr olsun gāyet temiz serâpa dâhilî mensûcât, hiç Avrupa ahlâkı ve metâ'ı kendilerinde bulunmaz. Zîrâ ihtiyâcları olmadığı gibi ecnebî mallarını almamak için ittifâk da etmişler. Hattâ arz edebilirim ki Avrupa'dan her tarafdan adamlar gelip dükkân açsalar kimse onlardan bey' u şirâ etmezler. Kimseye bir para ve bir karış arâzî vermemek üzere karar vermişler bunu hükûmet yapmıyor, kendi ma'lûmâtlarıdır ve hissiyât-ı vataniyyeleridir. Zâten okumayan azdır. Hattâ rikşacılar yani arabacılar bile okur yazar, hesâbını ve nizâmı bilirler.

Nizâm ve intizâmdan hâric bir hareket etmezler, hâlî kalınca hemen gazete alır okur, onu bırakır kitap alır, ve her mahallede rikşacılar mevcûddur, cem'iyetleri vardır. Müttefikan ve müctemian kırâat ederler. Rikşacılar insanlardır. Zâten bir insan on hamalın çektiğini bir araba ile çekip gidiyor. Yollarda ve caddelerde o kadar intizâm var kı insan hayrân oluyor. O kadar nezâfet var ki insan gıbta etmemek mümkün değil çünkü bu nezâfeti bize dînimiz emr ediyor, kitabımız mukaddes *Kur'ân-ı* celîlü'ş-şânımız bize ve bütün nev'-i beşere nezâfeti medeniyet ve adâlet ve ittifâkı, sa'y ü gayreti göstermiş, yek-dil ü yek-vücûd olarak çalışmalıyız. Nusret-i ilâhiyye ve tevfîkāt-ı Sübhâniyye daima bizimle olacağına şübhem yoktur. İkinci gün buraya bir zât-ı maâlîsıfât tarafından tahsîl-i ulûm ve fünûn etmek üzere i'zâm olunan Tevfîk, Fehmi ve Münîr efendiler ile görüşüldü. Çok memnûn olduk, kendi hâlleri ve dersleri ile meşgûl ve şimdilik Japonca bilmeye sa'y ü gayret ediyorlar.

Seyyid Tâhir el-Hüseynî

MÜSLÜMANLARA:

Târîh-i İslâmiyet tedkîk edilirse görülür ki mâzî âlem-i İslâmiyet'e, dîn-i mübîn-i Ahmedî sâlikînine bir gülistân-ı irfân, bir sâha-i terakkī teşkîl etmiştir. Avrupa'nın en hücrâ bir köşesi Asya'nın en kuytu bir kasabası bile Arab medeniyet ve terakkiyât-ı mâziyyesini; Arnavudların bir çok mefâhir-i sâbıkasını, Türklerin sabûr ve mütevekkil şecâat-i merdânesini, Acemlerin Şemseddîn'i Kutbuddîn Râzî'lerini Sa'dî'lerini ve daha pek çok üdebâsını, hutabâ-yı belîgasını kemâl-i tevâzu'la yâd eder.

Bugün bile Hayyâm'ın *Rubâiyât*'ı İngiliz lisânına terceme edilmiş ve onların merâsim-i dîniyyesi sırasında okunacak kadar bir mevki'-i haşmet ve bülend kazanmıştır.

Mâzî, İslâmiyet'in ulviyyetini dâima bir destân-ı zafer; bir rehber-i feyz u irfân bir vedâd ki dâima hatme lerze-bahş olarak yâd eder.

Arabistan'ın iklîm-i hârrı İslâmiyet'in insâniyetin mehdi oldu.

Ey ihvân-ı dîn, ey Hudâ'nın İslâmiyet'le müşerref kıldığı sâlikîn-i **[141]** dîn-i Muhammedî, düşünelim ki dün bizim varlığımız, mevcûdiyetimiz, bizim ecdâdımıza rahmet okutacak bir çok mefâhirimiz var idi.

Asya'nın, Avrupa'nın kenar ve civârından zaman zaman doğan hükûmât-ı İslâmiyye, haşmetler, din uğurunda fedâkarlıklar gösterdiler. Fakat bugün bütün o e'âzım-ı İslâm ve hükümdârân birer mâzî olmuştur. Cihân-ı insâniyyete neşr-i nûr-ı ma'rifet ve din için fî sebîlillâh gazâ-yı ekberi cana minnet bilen binlerce ihvân-ı dînimizin nâmından başka, fedâkârlıklarının bir hiçe münceriyetinden başka netîce görmek muhâldir.

Sadâ-yı tevhîdi îsâl-i bârgâh-ı ehadiyyet eden milyonlarla İslâm dest-ber-sîne ve hemîşe tu'me-i ecânib olagelmektedir.

Afganistan'ın sönük tâc-ı emâreti, Tunus'un, Fas'ın pençe-i ecânible daima küçülen sadâ-yı feryâdı, Maskat'ın za'f-ı hâli, Mısır'ın hâl-i hâzırı, İran'ın sernigûn olmaya yüz tutan nâm u nişânı İslâmiyet-i muazzamamızın, dîn-i mübînin bekāsına hâdim olamaz.

Biz ki neşr ü i'lâ-yı din ile mükellef Muhammedîleriz. Vâ esefâ ki bugün muhâfaza-i dîn, muhâfaza-i Hilâfet-i Uzmâya ibrâz-ı iktidâr ve liyâkatten âciziz. A'dâsına, reâyâsına adl ile rıfk u şefkatle hükümdâr olan İslâmiyân bugün yüzde yetmiş i'tibâriyle zebûn-ı ecânibdir. Hâkim-i âdil ol diyen dînimize karşı biz mahkûm olacağız. Böyle istiyoruz ve işte mahkûmuz, demekten zevk alacak bir ferd tasavvur edemem.

Adedi ve azamet-i hükümrânîsi hayret-resân ecdâd u izâmımızın müteaddid zaman ve mekânlarda kurduğu binâ-yı hükûmet ve satvet neden bir duman gibi bî-eser kalmıştır. Binâ-yı İslâmiyet ne için böyle meyyâl-i inhidâmdır.

Evet bu ta'bîr biraz ağırca gözükür. Fakat hükümdârı mahkûm, teba'ası esîr olmuş bir dinin binâ-yı ihtişâmı sönmüştür. Rehîn-i zevâldir.

Çünkü [1](وَجَاهَدُوا...) emr-i celîlini (وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰه على الترپوش الاحمر) tarzına koyduğumuzdan ve bir İslâmı, bir İslâm hükümdârı, bir halîfe asker ile harbe… harbe değil cihâda! Sevk ettiğimizdendir.

Ecânibin elimize sıkıştırdığı silah ile dindaşımızı vatandaşımızı katl mübâhdır dersek ve bir muhteris-i şân u nâmın bilâ-maksad meşrû' vâsıta-i cinâyeti vâsıta-i şenâati olursak Hudâ'nın i'lâ-yı dîne me'mûrsunuz dediği evâmir-i belîği, sâlik-i din ve şerîat kardeşlerimizin kanını içmekle tefsîr edersek ey ulu İslâmiyet yarın sen bir ölü hâline gelecek, ecsâdın, mübârek toprağın, Mekke'n Medîne'n kıble-i İslâmiyet'in Ka'be-i muazzaman birer mehd-i ilm ü irfân ve din iken ecânibin pây-ı bî-insâfıyla çiğnenecek, sana… ey ulvî İslâmiyet birer mezâr-ı sefâlet ve sefâhet olacaktır.

Cenâb-ı Zü'l-Celâl İslâm'ın muîn ve zahîridir… Fakat İslâm odur ki ahkâm-ı *Kur'âniyyeyi*, ferâiz ve vecâib-i dîniyyeyi bilir ve icrâ eder.

Ey Arnavud ve Arab vatandaş, ey müslüman kardeş! Matlabın refâhın mıdır?

Arzu-yı yegânen saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyen midir?

Bugünkü kıyâm bunun için midir?

Bu arzunun sâfiyetini, hemen şimdilik muhikk olduğunu kabûl ediyor. Ve bu icrââtının netîcesini îzâh ediyorum.

Asr-ı hâzırın en kaviyyü'ş-şekîme hükümdâr-ı İslâmı kimdir?

Osmanlı hükümdârı, İslâm halîfesi değil mi?

Düşün ki bugün İslâmlar, İslâm hükümdârlar içerisinde hükümrân olan kavî hükûmet-i İslâmiyye Osmanlı hükümdârı, Osmanlı hükûmeti. Zaman zaman bir sâha-i vesî'ası elîm feryadlar, canhırâş enînlerle dest-i ecânibe geçen bu tâc u taht bu nisbet-i muayyene dâhilinde fedâ-yı memâlikte, teslîm-i kıt'ada muztarr ve mecbûrî kalırsa bilmem kaç sene daha tâli' İslâmlara yâr olmuş, İslâmiyet hükümrân olmuş bulunur.

Düşmandan aldığımız silahı dosta sıkarak, ciğeri yanık, yaralı bir kuş gibi çırpınan bu hükûmeti bu tâc u tahtı bilmem ki kimler, hangi sâhib-i zü'l-fikâr himâye ve sıyânet edecektir.

Avrupa'nın akıllara veleh veren ihtişâm-ı terakkîsi zâten bizi söndürmeye öldürmeye kâfî iken bizim böyle kendi kalbimizi kendi elimizle ve düşman hançeriyle delik deşik etmeye uğraşmak… Söyle ey sâhib-i vicdân vatandaş söyle ey kalbi nûr-ı İslâmiyet'le münevver kardeş bu mudur dîn-i Muhammedî'nin emri… Bu mudur Hudâ-yı ekberin matlabı… Senin matlabın senin kıyâmın adl ü hak ile meşbû' olduğu farz edilse bile işte netîce-i kıyâm, işte ulvî matlabının İslâmiyeti harâbe-zâra, gülistânı hâristâna varlığı ademe çeviren netîce-i müessifesi.

Şimdiye kadar âsâr-ı irfânını idrâk ederek ecdâdına okuduğun Fâtiha'yı, bir daha doğmamak üzere öldürmeye çalıştığın Hilâfet'e, tâc-ı İslâmiyet'e okumak aksâ-yı emelin ise çalış, çalış ki cevânib-i erbaamızı keskin dendân-ı istîlâsıyla saran düşmanlarımızın, üzerimizde her an dolaşan gaddâr ve bî-âmân felâket bulutlarının hâdim-i hakîkîsi ol. Böyle gayret edersen dinin idbârına ifnâsına âlet olur isen Hudâ rûz-ı mahşerde zahîrin olur?!!.. Uyan ey gafletin cehlin kurbân-ı i'tisâfı olan İslâmiyet… Bugün Afganistan'dan, İran'dan ve bütün hükûmât-ı İslâmiyye'nin âkıbet-i müdhişesinden ibret-bîn ol.

Serî' hatvelerle yürüdüğün bu sath-ı mâilin uçurum olan intihâsı pek uzak değildir. O girdâb-ı felâkete yuvarlandıktan sonra seni terhîse, tahlîse koşacak sana dest-i muâvenet uzatacak ferd-i âferîde bulamazsın.

Ecdâdından sana intikāl eden o nâsiye-i pâk ve dırahşânını Hudâ-yı lem-yezele kaldır.

Elini henüz tevhîdden âsârını hisettiğin kalbine koy. Bir an **[142]** müfekkireni İslâmiyet'in âkıbetini düşünmeye hasr et. Ve bundan sonra da vicdânın senin âmir-i âdilin olacaktır.

Londra'da Teba'a-i Devlet-i aliyye'den
Konyalı Mustafa Râgıb

MATBÛÂT

Haksız İthâm, Muhıkk Müdâfaa

Rusya müslümanlarının biraz uykudan baş kaldırıp muhâfaza-i milliyyet ve tezyîd-i kudret için çalışmaya başladıklarından beri, Rus hükûmeti ve bir kısım –bereket versin küçük bir kısım– Rus matbûâtı, onlar aleyhine gittikçe artan, çoğalan taarruz ve ithâm okları yağdırıyorlar. Münâsebet düştükçe bu haksız taarruzları yazıp, şimâl kara kuşunun yırtıcı tırnağı pençesinde sıkılıp ezilen zavallı din ve dil kardeşlerimizin hâlinden vatandaşlarımızı haberdâr etmeye uğraşıyoruz. Son aylarda tazyîkler pek ziyâde çoğaldı. Kazan, Orenburg, Ufa, Bakü gibi merâkiz-i İslâmiyyede bil-cümle müslüman gazete idârehâneleri teftîş ve bir çok nâmdâr müslümanlar tevkîf, bazı gazeteler ta'tîl olundu. Rusya'da müslüman hayat ve medeniyetini mahv kasdıyla bu sıkıcı, ezici pençenin tırnakları batmayan bir Bahçesaray, eski Kırım hânları ikāmetgâhı olan bu âsûde ve nâim belde kalmıştı. Son gelen *Tercümân* pençenin buraya da uzandığını yazıyor:

"Geçenlerde *Roskoya Zanamya* gazetesinde Bahçesaray hakkında büyük bir iftirâ vardı. Petersburg'da neşr olunan ve ma'lûm bir fırka-i siyâsiyyenin nâşir-i efkârı olan bu gazetede Rusya müslümanları hakkında bir çok gülünç ve fenâ şeyler yazılmakta ise de bunların reddine tenezzül etmiyor idik, çünkü yazıların eğriliği ve garazları zâten cümleye zâhir gibi idi. Bu defa Bahçesaray aleyhinde yazdığı iftirâ ma'nen ve mevki'an tükürüp geçecek şeylerden değildir. O kadar değildir ki hâlâ derin uykularda bulunan biz mübârek adamları top sesinden uyanmış gibi mezkûr gazeteyi kahveden kahveye aldırıp, elden ele gezdirip hayran, hayran okumaya mecbûr etti.

İftirânın hülâsası şudur:

"Tatarlar beldesi olan Bahçesaray İstanbul ile münâsebettedir; İstanbul'dan gönderilmiş siyâsî ajanlar (me'mûrlar

[1] Bakara, 2/218.

yuvasıdır; bir müddetten beri Rusya'ya sâdık ve doğru kart mollaları hizmetlerinden çıkarıp Osmanlı terbiyesi almış yeni fikirler ile dolmuş yaş mollalara makām veriliyor imâm ve muallim tedârik etmek üzere İstanbul'a talebe yollanıyor. Bu hâlin semeresi olarak imparator nâmına duâlar edilmiyor; Sultan Murad'a(!) duâ ediliyor, mektep kitaplarına yine Sultan Murad'ın resmi tab' olunuyor. Kahvehânelerde mekteplerde sultanın resmi duvarlara asılıyor, kuzu derisi kalpak terk olunup, Osmanlı fesleri giyiliyor velhâsıl Ruslara hiyânet tedârikinde bulunuluyor.

"Gelelim iftirânın gizli matlabına: "Tatarlara emniyet edilmemeli, her türlü işden umûrdan el çektirilmeli, bir gün bunlar başımıza belâ çıkaracaktır."

Tercümân refîk-ı muhteremimiz bu kuru iftirâları cevapsız bırakmıyor:

"Roskoya Zanamya fırka gazetesi menfaat ve garaz varakası olduğu halde dahi yazdıkları şeyler ve haberler akla ma'kūl mantığa muvâfık olmak lâzım değil mi acaba? Müslümanlara kara lekeler sürmek, lokmalarına zehir ve ağu serpmek murâd etsin… Biz, kara yazılı başımız deyip geçirsek de bîçâre Rusların günâhı nedir ki böyle fenâ yalanlar ile bunların gönlünü karartıyorsuz? Evet, Bahçesaray'da bir hayli Osmanlı tebaası vardır. Bunların bir cüz'ü Anadolu'dan gelmiş ustalardır. Livadya'da saray-ı imparatorî inşâsına çalıştırılanların kardeşleri ve hemşehrileridir. Fırıncılar taşçılar… Bunlar mıdır korkulan siyâsî me'mûrlar?

"Bir mikdâr daha Osmanlı tebaası Kırım Tatarlarıdır ki muhâcir evlâdı olarak ekseri Kırım'da doğmuş, Türkiye'yi görmemiş fukarâdır. Her biri her sene polisden vâlîden ikāmet ruhsatı alıp bir lokma ekmek için çalışıyorlar. Bunlardan mı havf ediyorsunuz ya ki polisin ve hükûmetin gözü kördür bir şey görmüyor mu demek istiyorsunuz?

"Gelelim yerli cemâate –Bunların oğulları, kardeşleri hazret-i imparatoriçenin fahrî kumandasında bulunan süvari alayını teşkîl ediyorlar. Bu hâli münâsib görenlerin aklı, fikir ve ma'lûmâtı *Roskoya Zanamya* habercisinin aklı kadar olsa gerektir zannederiz.

"Doğrudur, Bahçesaray'da bir hayli fesli görünüyor, yaz vakti daha ziyâde oluyor lakin yeni bir âdet değildir, pek eskidir. Fransız şapkası giymiş Ruslar vatanlarına ne kadar hâin ise fes giymiş bazı Tatarlar da şu kadar hâindir.

"Doğrudur, bazı kahvelerde Osmanlı'da basılmış resimler vardır. Lakin karşı duvarda General Sokobilif'in General Gorko'nun Habeş İmparatoru Menelik hazretlerinin resimleri de bulunur… Vatanda iş bulsalar diyâr-ı gurbete çıkmazlar idi. Talebe hareketi dahi böyledir.

"Bugün Avrupa'da dahi beş on Tatar talebesi vardır, bunlar Fransız ministerlerine muhabbet edip gitmiyor. Tıbkı Ruslar gibi lisân ve irfân yolunda çalışıyorlar.

"*Roskoya Zanamya* Tatarların câhil oğlu câhil kalmalarını istiyor ise, kabâhat Tatarlarda değil gazetenin yanlış nazarındadır.

"Fakat bu sözleri kim dinleyecek:

Kādî ola da'vâcı ve muhzır dahi şâhid,
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet?

* * *

Japonya'da münteşir *Uhuvvet-i İslâmiyye* gazetesinin 12. nüshasından aynen:

FELEMENKLERİN HİND-İ ŞARKĪ'DE İSTİBDÂDLARI

Ribu Sultan'ın Beyânâtı

Singapur refîkımız *Straits Times* gazetesinin, 15 Şubat 1911 târihli nüshası hür olmak için çalışan bütün hükûmât-ı İslâmiyye'nin gözünü açmaya yarayacak bir mektup neşr ediyor. İslâm memleketleri üzerinde icrâ-yı hükûmet eden Avrupa devletleri bu hükûmât-ı İslâmiyye'nin bir devre-i teceddüd ve te'âlîye girmesini men' için her türlü esbâba tevessül husûsunda yekdiğerine bağlıdırlar. Lakin Felemenk Hükûmeti tarafından Cava, Sumatra ve sâir Hind-i Şarkī'deki müslümanlara edilen muâmele târîh-i beşeriyyette en çirkin bir sahîfe teşkîl eder. Buradaki müslümanlara âdetâ bir cânî gibi addolunuyor. Kendilerine hayvan gibi muâmele olunuyor. **[143]** Âlem-i hâricî ile te'sîs-i münâsebâttan şiddetle men' olunuyor. Rusya Japonya muhârebesinden beri bu hükûmet tarafından biri biri ardı sıra bir çok hükümdârlar birer entrika ile hal' olundu. Malezya'daki müslim kardeşlerimize ulûm-ı *Kur'âniyye* ile fünûn-ı cedîdeyi birbirine mezc ettirerek bir mücâhede-i Hudâ-pesendâneye girişmelerini ve avn-i ilâhîden ümîdlerini kesmemelerini bir can kardeşi samîmiyet-i rûhuyla tavsiye eyleriz.

Mektup Sûreti

Straits Times Nâşirine

Efendim, – 11 Şubat târihli numaranızda tarafınızdan neşr olunan *Felemenk Hind Hükûmeti Cerîdesi*'nin teblîgāt-ı resmiyyesine cevâben, ahîren vukū' bulan hal'ime dâir olan ahvâl hakkında bazı beyânâtta bulunmak üzere göndermiş olduğum mektûbuma muhterem gazetenizde bir yer ayırabilirseniz çok minnettârınız olurum.

Müddet-i saltanatımda ben ve hükûmetim, Felemenk Devleti'yle daima, onların vakit vakit iktidâr ve imtiyâzlarımı keserek, her muâhede akabinde idâre-i memâlik husûsundaki hak ve nüfûzumu gittikçe tamamen almak sûretiyle bunu kendi hükûmetlerinin me'mûrîni eline havâle ede ede muâhedenâmeler koparmalarına rağmen yine onlarla merdâne bir i'tilâf akdine hasr-ı mesâî ettik.

Bütün bu muâhedât-ı mütevâliyye tarafımdan imzâlanmış ve her şartı tamâmı tamâmına gözedilmiş olmakla, iki devletten zaîfinin daima kavîye yol vermesi lüzûmunu tanıyarak hareket etmiş, benim ve eslâfımın, himâyesi altında bulunduğumuz bir devlet ile daima iyi geçinerek yaşamak arzusuna kāil olmuş ve bunun da mezkûr devlet tarafından ileri sürülen şerâitin pek haşîn ve nâ-ma'kūl olmamasına mütevekkıf bulunduğuna kāni' olmuştum.

Birkaç ay evvel Riyo reisi Polavpa Niyangat'da vâki' sarayıma gelerek benim ve vükelâmın huzûrunda bize teklîf olunan yeni bir muâhede okudu, hükûmetimle olan istişâre netîcesinde bu muâhedeyi imzâlamam karârgîr oldu.

Ve 29 Kânûnievvel 1910'da reis muâhedeyi imzâlamak üzere beni Tançong Penang'e celb etti.

Muâhedeyi okudum. Baktım ki evvelce benim ve vükelâmın önünde okunanın aynı değil idi. Lakin reis onu imzalamam için ısrâr etti. Ben hükûmetimle müşâvere etmeden olmaz diyerek reddettim ve aynı zamanda reise hükûmetimin nazar-ı mütâlaasından geçmek üzere bunun bir kopyasını göndermesini ricâ ettim.

Birkaç gün sonra bir kopya geldi, vükelâmla beraber okuduk. Hepsi şaştılar. Bunun muhteviyâtı evvelki okuduğumuzunkiyle büyük bir tehâlüf gösteriyordu. Bu son muâhedede bütün sultanlık nüfûzum elimden alınıyor ve ben âdetâ yapma bir kukla mesâbesinde bulunuyordum.

Bütün idâre elimden gidiyor, ecdâdımın memleketinde bî-nüfûz kalıyordum. Bundan mâadâ evvelce Felemenk Hükûmeti tarafından imzâlamaya mecbûr edildiğim bir muâhede mûcebince gāib olan vâridâtıma bedel her ay te'diye olunmakta olan maâşım da kat' olunacaktı.

Hükûmetim tarafından resmen bu muâhedenin bir teklîf-i mâlâ-yutâk olduğu cevâbı ile bunun yerine şerâiti daha hafîf bir muâhede yapılmasını teklîf etmem ihtâr olunarak cevâbımın Hind-i Şarkî vâlîsi hazretlerine arz olunması taleb olundu.

6 Şubat 1911'de bir vak'a-i katl dolayısıyla vazîfeten Linga'ya gittim. 8 Şubat'da Seylan Pençak tarîkıyla Riyo'ya döndüm. Orada bir gece tevakkuf ettim. 9 Şubat günü, Riyo'ya yaklaşmakta iken Felemenk Hükûmeti'nin Baraka Sefînesi'ne rast geldim. Hal' olunduğumu haber verdiler.

O târihden beri ne yeni bir muâhede akdi hakkındaki mutâlebeme cevap verildi, ne de tekrar asıl muâhedeyi imzâlamam husûsunda teklîf vâki' oldu.

Riyo'ya muvâsalatımda, Polavpa, Niyangat'a asker çıkarmış üç harb sefînesi görmekle mütehayyir oldum.

Bunlar benim benzin ambarımı, esliha ve mühimmât bulmak bahânesiyle diğer iki yeni binâyı zorla açmışlardı; hattâ reis benim 700 karabina ile bir mikdar erzâk saklayıp saklamadığımı soruyordu. Ne silah ne erzâkımız olmadığını söylemeye lüzûm görmüyorum. Onun için hiçbir şey bulunamadı.

Sefer zâbitânından biri böyle netîcesiz bir vazîfeye gönderildiğinden dolayı teessüflerini beyân etti, sultan ve hükûmeti ve tebaası Felemenk Hükûmeti'ne karşı tamamen vazîfe-şinâs idi; ve hiçbir muhârebe hazırlığı yoktu, ümîd ederim ki lütfen bu beyânnâmeyi gazetenizde derc edersiniz, zîrâ Felemenk Hind Hükûmeti Gazetesi'nin kendisine hasım bir fırka ile birlikte fesâd tertîbine iştirâk işim hakkındaki ithâmının red olunmamış kalmasına müsâade edemem.

Oğlumun 10 yaşında sultan sıfatıyla ta'yîni Felemenk Hükûmeti'ne her şeyi sorusuz suâlsiz elde etmeyi, nüfûzu idâreyi, hükûmeti bütün vâridât-ı ma'âdin ve sâir imtiyâzâtı ellerine geçirmek için en müsâid bir zemîn teşkîl eder ki hal'imin yegâne ve en doğru sebebi budur.

Raca Abdurrahman bin Muhammed Ozop

ŞUÛN

Londra Câmi'-i Şerîfi İâne Cem'iyeti

Londra'da inşâ olunacak câmi'-i şerîfin masârıf-ı inşâiyyesine medâr olmak üzere ashâb-ı diyânet ve hamiyyet taraflarından i'tâ olunacak iânât ve teberruâtı derc ve cem' ve mahalline îsâl için bu kere merkezi Dersaâdet'de **[144]** olmak ve vilâyât ve elviye ve kazâ merâkizinde dahi şu'beleri bulunmak üzere "Londra Câmi'-i Şerîfi İâne Cem'iyeti" nâmıyla bir cem'iyet-i hayriye teşekkül etmiş ve veliyy-i ahd-i saltanat devletlü necâbetlü Yûsuf İzzeddîn Efendi hazretleri cânib-i âlîlerinden himâye-i necâbet-penâhîlerine alınmış olan cem'iyet-i mezkûrenin reisi evvelki Hey'et-i A'yân Reis-i Sânîsi Gāzî Muhtâr Paşa ve Reis-i Sânîliği a'yândan Şerîf Ali Haydar Beyefendi hazerâtı taraflarından deruhde olunarak a'zâsı dahi a'yândan Saîd Halîm Paşa hazretleriyle tüccâr-ı mu'tebereden İâne-i Milliye Cem'iyyeti Reisi Yağcı-zâde Şefîk Efendi ve Haleb Meb'ûsu Câbirî-zâde Nâfi' Paşa ve Beyrut Meb'ûsu Rıza Sulh ve İzmit Meb'ûsu Ahmed Müfîd ve İzmir Meb'ûsu Seyyid Beyler ve Prizrin Meb'ûsu Şerîf Efendi'den ve a'zâ-i muhâbereden Halil Hâlid Bey'den ibâret bulunmuştur. Cem'iyetin umûr-ı tahrîriyyesi mûmâ-ileyh Ahmed Müfîd Bey tarafından îfâ edilecektir.

Çin

Avrupa Misyonerlerine Karşı – Çin'in Avrupa'da tahsîl görmüş meşhûr muharrirlerinden Lin-Çav-Yang, Avrupa misyonerlerine hitâben müskit bir kitap yazarak, artık Çin'den çekilip gitmeleri lâzım geldiğini ihtâr ile şöyle diyor:

"Bugünde Avrupa'da i'tibârdan sâkıt olan bir dini Çinlilere satmaya çalışmak beyhûde bir zahmettir, çünkü te'sîrsiz kalacaktır. Ve sizin Çinlilere yutturmak istediğiniz Hıristiyanlık onları medeniyet yoluna girmekten hayli vakit daha alıkoyup harâb edecektir. Çinliler kendi milletleri dâiresinde terakkī etmek istiyorlar.." Kitabının nihâyetinde misyonerler çabuk def' olmazlarsa ahâlînin bunları cebren gitmeye mecbûr edeceğini de anladıyor.

İran

Islâh-ı Mekâtib ve Medâris – Maârif Nâzırı Hakîm el-Melik mektep ve medreselerin ıslâhını tezekkür için bir komisyon teşkîl etmiştir. Tahran'daki "İlmiye" Mektebi'nin nezâreti Fransalı muallim Revag'a verilmiştir. Mösyö Revag bu mektebi, mekâtib-i sâireye nümûne olacak sûrette tanzîm ve ıslâha me'mûrdur. "Dârülfünûn" denilen ve esâsen bir nevi' mekteb-i sanâyi'den ibâret olan medresede muallimler yetiştirmek üzere ayrıca sınıflar teşkîli takarrur etmiştir. Bu Dâru'l-Muallimîn'i ikmâl eden talebeden yirmi kişi hükûmet hesâbına her sene Avrupa'ya sevk ve i'zâm olunacaktır. Tahran'da bir mekteb-i hukûk küşâdı dahi tezekkür olunmaktadır. Kızlara mahsûs mekâtib te'sîsi düşünülüyor.

Tahran'da bir müze, bir kütübhâne-i umûmî açılması için levâyihi ihzâr olunmuştur. Bu lâyihaların yakın zamanda meclis-i millîye tevdîi mukarrerdir.

Rusya:

Rusya'da Tazyîkāt – Avrupa-i Rusya'da başlanan mektep teftîşi, muallim tevkīfi hareketi şimdi artık tâ aksâ-yı şarka kadar varıp yetişmiş: Mançurya'da Haylar şehrinde müslüman mektebini idâre eden Kazânî Kıvâm Efendi'nin mektebi Rus hükûmet me'mûrları tarafından teftîş olunarak, kapadılmak istenilmiş olduğunu ve ancak oralı mu'teber tüccârlardan H Akçurin Efendi'nin ictihâd ve gayretiyle mektebin seddine mümânaat olunabilmiş idüğünü Kazanlı "*Yoldoz*" refîkımız yazıyor.

Virhani Odin Şehri'ndeki "Müsâvât" mekteb-i ibtidâîsi seddolundu.

Kazakça Yeni Bir Gazete – Hacı Turhan vilâyetinde hân ordusunda Eylesün Efendi Buyride tarafından Kırgız-Kazak Türkçesi'yle *Kazakistan* nâmında bir gazete çıkarılmaya başlamıştır. Bu Türk-müslüman kardeşimizin matbûât âlemine doğması kutluğ ve mübârek olsun! Çok yaşasın!

Ma'lûmât-ı Cedîde Mecmûası – Orenburg İdâre-i rûhâniyyesinin gayr-i resmî nâşir-i efkârı olan *Ma'lûmât Mecmûası* ta'tîl olunmuştu. Onun yerine İmâm Lokman Hekîm Efendi Kanzafer tarafından yerine *Ma'lûmât-ı Cedîde* mecmûa-i üsbû'iyyesinin neşrine müsâade alınmış ve neşrine başlanmıştır.

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI İ'ÂNE DEFTERİ

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesine

Muhterem efendim;

Mâverâ-yı Bahr-i Hazar'da harekât-ı arziyye-i zâileden dolayı evleri yıkılarak yersiz, yurdsuz kalan "İlk Yurd" kardeşlerimize bir muâvenet-i cüz'iyyede bulunmak emeliyle taburumuz zâbitân ve efrâd-ı hamiyyet-mendânı tarafından cem' olunan –lira yüz üç hesâbıyla– 366 kuruş idârehâneniz nâmına postaya teslîmen gönderildi.

Mahalline îsâl edilmek üzere vesâtet-i aliyyeniz müsterhamdır.

Bilaç: Alay 57 K 4
Mülâzım-ı Sânî
Tevfîk Fikret

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

11 Mayıs 1911 12 Cemâziyelevvel Perşembe 28 Nisan 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 140**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ 36- [2])
(لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ

(O sücûd ve huzû' etmeyen) Şeytan (Âdem ve Havvâ'ya vesvese ilkāsıyla) ikisini de ondan izlâl edip bulundukları şeylerden onları ihrâc eyledi. (Şecere-i memnû'adan dolayı onları mezlekaya düşürdü, ondan ekle kendilerini sevk etti, onlar da o şecereden ekl etmeleriyle Şeytan onları bulundukları yerden veyahud meşmûl oldukları izz ü naîmden hârice çıkardı. Âdem ile Havvâ cennette naîm-i ilâhî ile mes'ûd ve dilşâdlar iken Şeytan dâhil-i cennet olarak zevc ve zevcenin rikkat-i kalblerine dokunacak sûrette bükâ ve feryâd etti, sebebini sorduklarında sizin için ağlıyorum, zîrâ siz öleceksiniz, bu ni'metler size ebedî değildir dedi. Zevc ve zevce mahzûn oldular. Şeytan tekrar gelip yâ Âdem şecere-i huldü sana gösteriyim mi? Ondan yerseniz hayât-ı bâkıyyeye nâil olursunuz dedi. Âdem onun bu teklîfini kabul etmeyince ben ikinizin de hayr-hâhlarındanım diye yemîn etti. Onlar da bir kimse yalan yere Allah'a yemîn etmez mülâhazasıyla aldanarak Havvâ hemen gidip şecereden tenâvül eyledi ve sonra ondan Âdem'e verip o da ekl etti.) Biz de (Âdem ve Havvâ) ile İblîs'e makarr-ı huzûr ve sürûrdan dâr-ı mihen ve ibtilâya) hubût edin, siz biri birinizin düşmanısınız. Siz arzda bir müddete kadar (kalıp teayyüş ve) temettu' edersiniz dedik. (Bunlardan her biri bir yere hubût ederek zürriyet-i Âdem ile İblîs arasında adâvetler câygîr oldu.)

(فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا) kavl-i şerîfinde (عن) kelimesi ta'lîl içindir ve zamîr şecereye râci'dir.

(عن) kelimesi ta'lîl için gelir, nitekim [3](وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى) nazm-ı celîlinde bu ma'nâda müsta'meldir ve meâl-i nazm-ı celîl: Ben bunu kendi re'yimle yapmadım, emr-i ilâhî ile yaptım demektir – K[kaf] Ş.

[4](وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ) Kavl-i şerîfi, sizin arzda istikrâr ve temettu'unuz zamân-ı mahdûda müntehîdir. Bu istikrâr ve temettu' dâimî değildir demektir. Kelâmda iki fâide var: Birisi arzın maîşet ve temettu' olunmak için temhîd ve müheyyâ edilmiş olmasıdır. Diğeri de arzdaki hayatın tabîat ve mâhiyeti hulûd ve devama münâfî bulunmasıdır. Şu halde hubût ne ihlâk ve mahv-ı âsâr içindir. Ne de şecere-i memnûaya şecere-i huld tesmiye eden şeytânın ilkā-yı vesvese ile zu'm ettirdiği vech ile hulûd içindir. Mâhasal, Cenâb-ı Hakîm-i Mutlak azze şânuhû onları behişt-i âsûda giden zemîn-i sa'y ü amele ihrâc etmiştir; fakat bu ihrâc onları ifnâ için değildir, buna istikrâr fil-arz ile işâret buyurulmuştur. Bu ihrâc arzın hayrât ve menâfii ile temettu'dan mahrûmiyet sûretiyle onlara ukûbet etmek için de değildir. Buna (متاع) ile işâret edilmiştir. Onları ilel-ebed mütemetti' kılmak için de değildir. Buna da istikrâr ve temettu'un bir zamana kadar olmasıyla işâret olunmuştur. – A[ayın].

[1] Tarih hanesine sehven bir önceki sayının tarihi yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/36.
[3] Kehf, 18/82.
[4] A'râf, 7/24.

[146]

37- [1](فَتَلَقَّى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ)

(Âdem ile Havvâ vesvese-i şeytân-ı racîm ile naîm-i dâimden mahrûm oldukları için nice yılar bükâ ve feryâd ettiler. Fakat bunlardan sâdır olan zelle muktezâ-yı tab'ları olmayıp adüvvlerinin iğrâ ve vesvesesiyle olduğundan mazhar-ı lutf-ı ilâhî oldular. Nihâyet) Âdem Cenâb-ı Hak'dan (i'tirâf-ı cürm ve istid'â-yı afv u merhameti mutazammın) kelimât-ı (mahsûsa) telakkî etti. (Zât-ı akdes-i Bârî ona kelimât-ı mahsûsa ilhâm eyledi ve Havvâ ile beraber o kelimât ile tazarru' ve niyâza başladıklarından) Cenâb Hak (Havvâ ile) onun tevbesini kabul buyurdu. Allahu (teâlâ) tevvâb-ı rahîmdir. (Tevbe eden kullarına lutf u merhamet edip onları afv u mağfiret eyler.)

Âdem'e Cenâb-ı Hak'dan ilhâm olunan kelimât, sûre-i A'raf'da tahkiye buyurulduğu üzere [2](رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ) tazarru' ve niyâzıdır. Tevbe fil-asl mutlak rücû' ma'nâsına iken gitgide rücû' aniz-zenb ma'nâsında gālib olmuştur. Cenâb-ı Hakk'a isnâd olunursa kabûl-i tevbeden ibârettir.

Efvâh-ı nâsda bu makāma müteallık olarak kesretle deverân eden iki mes'ele vardır ki biri Havvâ'nın dıl'-ı Âdem'-den halk olunması, diğeri de Âdem'in ismeti mes'elesidir. Birinci mes'ele hakında *Kur'ân*'da nas ve sarâhat yoktur; [3](وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) kavl-i şerîfini de Sifr-i Tekvîn'e mutâbık olsun için bu ma'nâya haml etmek lâzım gelmez, çünkü kıssa-i halk-ı Âdem, ehl-i kitabın ellerinde tedâvül eden *Tevrat*'da vürûd ettiği vech ile *Kur'ân*'da da bir hikâye-i târihiyye tarzında olarak vârid olmamıştır. Âdem'in halk ve îcâdı ve mükevvenâtın onunla tekemmüle isti'dâdı ve rûy-ı zemînde Allahu teâlânın hikmetlerini izhâr ve sünen-i ilâhiyyesini ikāme edip de zât-ı ulûhiyyetine halîfe olsun için kendisine ulûm ve ef'âlde hadd ü pâyânsız isti'dâd verilmiş olması ve bâ'is-i ma'siyet olan vesvese ile dâ'iye-i şerr ü teessürden sâlim olmadığı husûsâtında cây-ı ibret ne ise *Kur'ân* ancak onu beyân etmiştir. Hadd-i zâtında târih mes'eleleri dînin mühimmât-ı asliyyesinden olmayıp din târihin ancak ibret alınacak cihetlerine atf-ı nigâh eylediğine mebnî târih nazar-ı *Kur'ân*'da maksûd olmadığından Sifr-i Tekvîn'de hilkat-i Âdem için zaman ve mekân ta'yîn edilmişiken *Kur'ân* buna dâir zaman ve mekân beyân etmemiştir. Sifr-i Tekvîn'in bu ta'yîn ve tahdîdi mükevvenâttan ve târîh-i hilkatten bahs edenlerin dîn-i nasrâniyeti rafz ve terk etmelerine sebeb oldu, zîrâ tecrübe ve müşâhede üzerine binâ edilmiş olan ilim, *Tevrat*'da beyân olunan târih-i hilkatin hatâsını gösterdi ve *Tevrat*'ın târîh-i tekvîninde ta'yîn ettiği zamandan akdem insanın mevcûd olduğuna delâlet eder arzda âsârı bulundu. Bunun üzerine ehl-i kitapdan bir fırka te'vîlâta ve diğer bir fırka da *Kitâb-ı Tevrât*'ı inkâra kalkıştı.

Âdem'in ismeti mes'elesine gelince; selef, mesleği üzerine reviş ve cereyân-ı kıssada zâhirine aklın meyelân etmediği ahvâle dâir vârid olan daha diğer şeyler gibi Âdem'in isyân ve tevbesi husûsunun da müteşâbihâttan bulunduğuna bizi sevk ediyor. Bizim için şunu da demek vardır ki Âdem'den sâdır olan o muhâlefet, [4](فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا) nazm-ı celîlinde beyân buyurulduğu vech ile zât-ı şerîfine azm-i nübüvvet lâhık olmazdan evvel idi. Evâmir-i İlâhiyyeye muhâlefetten ma'sûm olması üzerine ittifâk ise ancak nübüvvetinden sonradır. Âdem'den vukū'a gelen şey nisyân olup da ı'zâm için ona isyân nâmı verilmiştir de olabilir. Sehv ve nisyân ise ismete münâfî değildir. Maamâfih kelâmı hey'et-i mecmûasıyla temsîle haml edecek olursak Âdem aleyhisselâmın ismetini ihlâl kaziyyesi âkıl olanın hâtırından bile geçmez – A[ayın]

Lem'a

Cenâb-ı Rabb-i izzet sükkân-ı âlem-i melekûta Âdem'i arzda halk ve istihlâf edeceğini ihbâr ediyor. *Kur'ân*-ı hakîm pek çok kere hikâye ve muhâvere tarzında tasvîr-i me'ânî ile ezhânı mâverâ-i hikâyeye irşâd eylediğinden bu ihbâr ve hikâye dahi bazılarınca, arzı ve şu âlemin bâ'is-i kıvâm-ı nizâmı olan kuvâsını bunlarda tasarruf ederek arzda vücûdun kemâli kendisiyle tahakkuk eden bir nevi' mahlûkātın vücûduna tehyi'e eylemekten ibâret oluyor. Fi'l-hakîka rûy-ı zemînde nev'-i beşerin âfitâb-ı saltanatı pertev-nümâ-yı zuhûr olunca şa'şaası avâlim-i zîr ü bâlâyı tuttu. Cismen küçük bir mahlûk iken bütün kuvâ-yı âlemi hizmetinde kullandı. Deryâyı karaya, karayı deryâya tahvîl eyledi. Fezâda nice âlemler keşf etti. Küre-i zemîni âsâr-ı ulûm ve fünûn ile ma'mûr ve müzeyyen kıldı.

Âdem'in rûy-ı zemînde îcâd ve istihlâfına dâir cânib-i Rabb-i akdesden zuhûr eden hitâb üzerine melâike arzda fesâd edecek ve bi-gayrı hakkın kanlar dökecek olan nev'-i insan mı istihlâf edilecek diye suâl etmişler. Mele-i a'lâ lisânından îrâd olunan bu suâl dahi, insan ihtiyâr ve irâdesiyle amel eder olmasına ve kendisine hadd ü pâyânsız ulûm ve ef'âle isti'dâd verilmesine mebnî, insanın isti'dâdında bulunan hâlâtı tasvîr ve onun arzda hilâfetine bunun münâfî olmadığını beyân için bir temhîddir deniliyor. Fil-vâki' hüsn-i terbiye ile neşv ü nemâ bularak isti'dâdını hüsn-i isti'mâl eden asfiyâ-yı nâs, kerem-i ahlâk ile, sa'y ü cidd ile, ilim ve hüner ile, san'at ve ma'rifet ile vazîfesini îfâ ederek nev'-i insanın bu âlemde makām-ı izz-i hilâfete, serîr-i şevket-i tekrîme lâik olduğunu isbât ediyor. Hâlık ve mahlûka karşı vezâifinde kusûr edenler ise envâ'-ı fesâd ile âlemi tahrîb ediyor, ibâdullâhı biribirine katıyor, ca'lî tavr u ifâdeler ile menfaat-i husûsiyyesine perestiş ediyor. Cenâb-ı münezzilü'l-Furkān Kitab-ı azîzinde [5](وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا) buyurmuş **[147]** iken erkân-ı tevhîd olan akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyye'yi biribirinden tefrîke çalışıyor. Menba'-ı fezâil olan ulûhiyyeti inkâr ile cihân-ı fazîleti lerze-nâk ediyor. Ahlâk ve

---

[1] Bakara, 2/37.
[2] A'râf, 7/23.
[3] Nisâ, 4/1.
[4] Tâhâ, 20/115.
[5] Âl-i İmrân, 3/105.

âdâb her şeyin ve bilhassa terakkī-i beşerin mebde' ve menşei olup bu râbıta-i beyne'l-beşerden ulûm ve maârif tevellüd eylediği ve bundan da sanâyi' zuhûra gelerek âlem ma'mûr ve âbâdân olduğu halde ahlâk ve âdâb-ı kavmiyyeyi hiçe sayıyor. Sorarım sana ey bu'l-heves! Temeddün ve terakkī-i beşer böyle hîçâ hîçler ile mi, bu türlü tahkīr ve tezyîfler ile mi sâha-ârâ-yı zuhûr olur, yoksa herkes mütehassıs bulunduğu ulûm ve sanâyi'de beşeriyete nâfi' ef'âl ve âsâr göstermekle mi vücûd bulur. Vücûd-ı insânîdeki tertîb ve vezâif-i a'zâya muttali' olması îcâb eden bir tabîb vücûd-ı Bârî'yi inkâr ederse bu neyi ifhâm eder? Bir dâ'-i udâlin henüz keşf olunmamış devâsını bulmak fazîlet-i mübeccelesine bu muâdil mi olur? Kalemi ahlâk ve âdâb vâdîsinde cevelân ile kulûb-ı ümmete reşha-pâş-ı fezâil olan bir edîb ile ahlâk ve âdâb-ı kavmiyyeyi her vesîle düştükçe tahkīr ve tezyîf ederek hey'et-i mecmûa-i ümmeti mühlike-i izmihlâle sürekleyen bir muharrir nazar-ı insâniyyette bir midir?

El-hâsıl insanda istihlâfa lâik hısâl-i mümtâze bulunduğu gibi rûy-ı zemînde tenâzü' ve tehâsumun, te'addî ve ifsâdın bâ'is-i feverânı olan sû'-i havâtıra tebe'iyet ile bu misillü hâlâta tasaddî eylemek dahi mâyesinde mündemic bulunuyor. Bunlardan hakka ittibâ' edenler dâreynde nâil-i saâdet, hevâ-yı nefsânîye peyrev olanlar giriftâr-ı pençe-i züll ü ukūbet oluyor. Binâenaleyh âyât-ı kerîmedeki muhâverât, bu cihetlere remz ve işâret olmak üzere temsîl ve tasvîr-i me'ânîden ibârettir yolunda mülâhazât serd ediliyor.

İnsanın dâire-i ilmi vâsi' olmakla beraber kendine ilm-i ilâhîden ancak bir mikdâr-ı kalîl verilmiş olduğundan Âdem'in rûy-ı zemînde îcâd ve istihlâfına müteallik nazm-ı celîldeki rumûz ve işârât bu hâk-i sâfilde işte ancak bu mertebe fehm olunabiliyor. Kemâ hüve hakkuhû fehm ve ıttılâ'ı olsa olsa bütün hâkāik ve esrârın inkişâf edeceği [1](يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ) de nasîb ve müyesser olabilir. Bunun beyne'l-beşerde nazîri vardır; ricâl-i ümem mecâmi'-i umûmiyyede söz söylerler, herkes o sözlerin ma'ânî-i vaz'iyyesini anlar, havâss-ı nâs ise onlarda münderic esrâr ve işârâta derece derece vâkıf olurlar, nihâyet o sözlerin tealluk eylediği hâdise bir gün zuhûra gelmesiyle her şey meydana çıkar, o güft ü gûların artık ne demek olduğu ıyânen teayyün eder.

38- [2](قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)

(Âdem ile Havvâ bulundukları cennetten veya meşmûl oldukları izz ü naîmden ihrâc olunduktan sonra onlara hubût edin, mehbitınız dâr-ı beliyye ve muâdâttır diye hitâb-ı gazab ile emir ve hitâb olunmuşidi. Bu emr-i ilâhî tahakkuk eyledikten ve Âdem'in tevbesi kabul buyurulduktan sonra onun hakkında bir nevi' re'fet izhârı için emr-i vâki', sırât-ı müstakīme irşâd edileceği va'dine makrûn olarak tekrar ediliyor ve şöyle buyuruluyor:) Biz (onlara) dedik ki siz ondan hep birlikte hubût edin. (Böyle dedik böyle oldu. Artık naîm-i hâlis ve râhat-ı âmme tavrı nihâyet buldu. Şimdi bir tavra dâhil olun ki sizin için o tavırda iki tarîk vardır: Hedy ü dalâl, îmân ve küfrân, dalâl ve hüsrân.) Benden size hedy (ve irşâd) gelecektir. (Size resûl-i mürşid ve kitab-ı mübîn göndereceğim, yine na'îm-i sermedîye îsâl edecek turuk-ı hidâyeti sizlere ta'lîm edeceğim.) Her kim benim hidâyât (ve irşâdı)ma ittibâ' eder (ve ta'yîn eylediğim sırât-ı müstakīme sâlik olur)sa onlara (vesvese-i şeytandan ve onu ta'kīb eden şekā ve hüsrândan) havf u hirâs yoktur ve kendileri (arzu edilen bir şeyin ele geçmemesinden veyahud sevilen bir şeyin elden çıkmasından dolayı) mahzûn da olmazlar (zîrâ bu hidâyet ve irşâd ile bilirler ki sabr ve teslîm Cenâb-ı Hakk'ı hoşnûd ve mükâfâtını îcâb eder ahvâldendir; ve sabr u teslîm insana havâdis-i dehrden ibret almak kapısını açar ve mihen ve şedâide göğüs vermek için kendisine kuvvet verir de ele geçmeyenden daha hayırlı bir ivaz husûlüne ve elden çıkan bir şeyden dolayı tesellî-i hâtıra bâdî olur.)

Havf: İnsanın kendine bir mekrûh isâbet edeceği yahud ümîd eylediği bir matlûbdan mahrûm olacağı intizârıyla te'ellümünden ibârettir. Hüzn: Sevdiği şeyi zâyi' ettiği zaman insana târî olan elemdir. (اهْبِطُوا) kelimesinin kalbimize îrâs eylediği havf u hirâs mukābelesinde Hakk celle ve alâ hazretleri bize itmînân-ı tâm ihsân eylediğinden Allahu teâlânın hidâyet ve irşâdıyla hidâyet bulanlar ne geleceğinden havf ederler, ne de fevt olan şeyden dolayı mahzûn olurlar; zîrâ irşâd ve hüdâya ittibâ' etmek onlara hayrât ve menâfi'in tarîk-ı iktisâbını sehl ü âsân ve dünya ile âhiret saâdetini kendilerine tehyi'e ve âmâde eder, veche-i azîmeti meslek-i irşâda müteveccih olanlara her istikbâl eyledikleri şey kolay gelir ve ne isâbet etse veyahud ne zâyi' eyleseler kendilerine âsân olur, çünkü Allahu teâlânın ivaz ve mükâfâtını ihsân edeceğini yakînen bilirler, şu halde isâbet eden veyahud zâyi' olan şey kesbdeki ta'b ü meşakkat gibi olur, vukū' bulan veyahud ümîd olunan ribh lezzetiyle zâil olur gider.

Bir adam çıkıp da diyecek olursa ki din insanın hürriyetini takyîd eder, istifâde edebileceği bazı huzûz ve lezzâttan onu men' eyler, bundan mahrûmiyet ise insana hüzn getirir, bu halde din ahzândan nasıl me'men ve penâgâh olur ve ona ittibâ' ile necât ve selâmet, onu terk ile haybet ve hüsrân nasıl olur? Onun cevâbı şudur ki din hiçbir lezzetten men' etmez, meğer ki telezzüz kasdında olana veyahud ebnâ-i cinsinden **[148]** bir kardeşine o haz ve lezzette bir zarar buluna, o zaman men' eder. Bir insanın ebnâ-yı cinsine ezâ ve cefâ ile onların te'âvünü menâfi'inden gāib ettiği şey, onlara ezâ ve cefâ ederek hâsıl olan lezzet ile nâil olduğu şeyden elbette daha çoktur. Lezzet-i muharremeyi istihlâl eden kimsenin nazarında o lezzeti gerek nefsinde ve gerek nâsda ta'kīb eden mazarrât teşahhus etse de o mazarrât umûmî olduğu takdîrce onun fesâd-ı umrândaki te'sîrini tasavvur eylese, eğer o kimse sahîhen âkıl ve fıtratı mu'tedil bir adam ise şâirin:

لا خير فى لذة من بعدها كدر[3]

---

[1] Târık, 86/9.

[2] Bakara, 2/38.

[3] "Sonunda üzüntü olan lezzette hayır yoktur."

Kavliyle temessül ederek elbette o lezzetten rücû' eder. Ya o kimse yevm-i âhirete îmân eder ve şu muharremâtın rûhu yevm-i kıyâmette dâr-ı izz ü ikrâma ehil olmaktan tecrîd edeceğini bilirse bu kabîl bir lezzetten nefret edeceği evleviyette kalır. İnsanın saâdeti behâimin hürriyetinde değil, şer'in muhît ve dâiresinde bulunan hürriyettedir. Şu halde hidâyetullâha ittibâ' edenler hiç şüphe yoktur ki hüsn-i istifâde ile temettu' ederler ve her isâbet eden şeyi sabr ile ve isâbet etmesi me'mûl bulunan şeyleri itmînân ile telakkī edip ne havf eyler ne de mahzûn olurlar – A[ayın]

(وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا أُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) -39

Ve o kimseler ki (benim hidâyet ve irşâdıma ittibâ' etmeyip) âyetlerimizi inkâr ve tekzîb eylediler. (Ol kimseler ki şeytânın hutuvâtına peyrev olarak, onun vesvesesiyle amel ederek, onun iğvâsıyla yürüyerek delâil-i hidâyetimizi inkâr ve tekzîb ettiler.) Onlar ashâb-ı nârdır ve nârda muhalleddirler. (El-hâsıl zât-ı akdes-i kibriyâ azze şânuhû hazretleri bu dâr-ı fânîde hâl ve şânı insanın cehd ve sa'yine tefvîz buyurmuş, hüsrân ve felâhını onun ameline menût kılmıştır. Ve zât-ı ulûhiyyeti lutf edip insanı his ve vicdân ve aklın hidâyet ve irşâdıyla te'yîd ettikten sonra hidâyet-i dîn ile de te'yîd buyurmuştur. Bu hedâyâ ve irşâdâta iktidâ edenler terakkī ve i'tilâ ederler, iki cihânda nâil-i izz ü huzûr olurlar. Bu kadar hidâyât ve irşâdâttan i'râz edenler ise dâreynde hâib ve hâsir kalırlar. (وَمَنْ كَانَ فِى هٰذِهٖ اَعْمٰى فَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلًا)

Bereket-zâde İsmail HAKKI

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

176- Hadîs-i Şerîf

وعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنْ النّبيّ صلى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسلّم(1) قَالَ: «لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي المَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لاَ يَجْرِي، ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ.»

1) Bir rivâyette (رسول الله صلى الله عليه وسلم).

176- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radıyallâhü anhden Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellemin: "Hiç biriniz akmayan durgun suya bevl edip sonra ondan yıkanmasın" buyurduğu rivâyet olunuyor.

177- Hadîs-i Şerîf

عن عَبْدِ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ البَيْتِ، وَأَبُو جَهْلٍ وَأَصْحَابٌ لَهُ جُلُوسٌ، إِذْ قَالَ(1) بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَيُّكُمْ يَأْتِي(2) بِسَلَى جَزُورِ بَنِي فُلاَنٍ، فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهْرِ مُحَمَّدٍ إِذَا سَجَدَ. فَانْبَعَثَ أَشْقَى القَوْمِ(3) فَجَاءَ بِهِ، فَنَظَرَ حَتَّى سَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَضَعَهُ عَلَى ظَهْرِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ، وَأَنَا أَنْظُرُ لاَ أُغْنِي(4) شَيْئًا، لَوْ كَانَتْ(5) لِي مَنَعَةٌ، قَالَ: فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ وَيُحِيلُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاجِدٌ لاَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، حَتَّى جَاءَتْهُ(6) فَاطِمَةُ رضى الله عنها فَطَرَحَتْه(7) عَنْ ظَهْرِهِ، فَرَفَعَ(8) رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ(9): «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ» . ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، فَشَقَّ ذلك(١٠) عَلَيْهِمْ إِذْ دَعَا عَلَيْهِمْ، وَكَانُوا(11) يَرَوْنَ أَنَّ الدَّعْوَةَ(١٢) فِي ذَلِكَ البَلَدِ مُسْتَجَابَةٌ، ثُمَّ **[149]** سَمَّى: «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ، وَعَلَيْكَ بِعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَالوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ، وَأُمَيَّةَ بْنِ خَلَفٍ، وَعُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ» وَعَدَّ السَّابِعَ فنيسه الراوى(13) وقَالَ(14): فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ(15) لَقَدْ رَأَيْتُ الَّذِينَ(16) عَدَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَرْعَى، فِي القَلِيبِ قَلِيبِ بَدْرٍ.

1) Bir rivâyette (جلوس قال). 2) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (يجئ). 3) Bazı rivâyâtta (اشقى قوم). 4) Bazı rivâyetlerde (لااغير). 5) Ekser-i rivâyâtta (لوكان). 6) Bir rivâyette (جائت). 7) Bir rivâyette yalnız (فطرحت). 8) Bir rivâyette (فرفع رسول الله صلى الله عليه وسلم). 9) Bir rivâyette (وقال). 10) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (ذلك) yoktur. 11) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (قال وكانوا). 12) Bir rivâyette (يورن الدعوة). 13) Hadîs-i şerîfin evvelinden beri keyfiyet-i sevkine nazaran (فنسيه الراوى) denilmiş ise de *Buhârî*'nin lafzı (وعد السابع فلم تحفظه) yahud (فلم يحفظه)'dır. 14) Eldeki *Buhârî* nüshalarında vâvsız olarak (قال). 15) Bir rivâyette (فى يده). 16) Bazı rivâyâtta (الذين).

177- Tercüme

Abdullah bin Mes'ûd radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunur:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem (bir kere) Beyt-i (muazzam)ın yanında namaz kılıyordu. Ebû Cehil ile bazı arkadaşları da oturuyorlardı. Derken bir takımı diğer tarafına: "Filancalarda (yeni boğazlanan) devenin döl eşini hanginiz getirip Muhammed'in secdeye vardığında sırtına kor?" dedi. Oradakilerin en şakīsi seğirdip getirdi. Ve bekledi. Tâ Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem secdeye varınca iki omuzu arasına sırtının üzerine koydu. Ben ise hiçbir işe yaramayarak (bel bel) bakıyordum. (Ne olurdu o zaman) elimde kuvvet olaydı. –(İbn-i Mes'ûd radıyallâhü anh) der ki: (Herifler) gülmeye ve (eğlenmek için) bu işi biribirine isnâd etmeye başladılar. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem ise secdede kalarak başını kaldırmıyordu. Nihâyet Fâtıma radıyallâhü anhâ gelip onu sırtından attı. Bunun üzerine (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem) başını kaldırdıktan sonra üç kere: "İlâhî! Kureyşi sana havâle ederim" (diye duâ) buyurdu. (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin) aleyhlerinde duâ buyurması onlara girân geldi. Zîrâ o makāmda duânın müstecâb olduğuna kāil idiler. Ondan sonra (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem) isim sayarak: "İlâhî! Ebû Cehli sana havâle ederim, Utbe bin Rebî'a'yı, Şeybe bin Rebî'a'yı, Velîd bin Utbe'yi, Ümeyye bin Halef'i, Ukbe bin Mu'ayt'ı sana havâle ederim" buyurdu. Ve yedinciyi de saydıysa da (ismini) râvî unutmuştur. –İbn-i Mes'ûd (radıyallâhü anh) der ki: Nefsim kabza-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin saydıklarını Kalîb'de yani Bedir çukurunda serilmiş gördüm.

---

[1] Bakara, 2/39.

178- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ(1) رضى الله عنه قَالَ: «بَزَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَوْبِهِ.»

178- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radıyallâhü anhin: "Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem rubasının içine tükürdü" dediği rivâyet olunuyor.

1) Bir rivâyette (انس بن مالك).

179- Hadîs-i Şerîf

عَنْ سَهْلِ بْنَ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رضى الله عنه وَسَأَلَهُ النَّاسُ، بِأَيِّ شَيْءٍ دُوِوِيَ جُرْحُ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ: مَا بَقِيَ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي. «كَانَ عَلِيٌّ يَجِيءُ بِتُرْسِهِ فِيهِ مَاءٌ، وَفَاطِمَةُ تَغْسِلُ عَنْ وَجْهِهِ الدَّمَ، فَأُخِذَ(1) حَصِيرٌ فَأُحْرِقَ، فَحُشِيَ بِهِ جُرْحُهُ.»

1) Eldeki *Buhârî* nüshalarında (فأخذ).

179- Tercüme

Sehl bin Sâ'id-i Ensârî radıyallâhü anhin: "Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin yarası ne ile müdâvât edildi?" diye kendisine sorulan suâle cevâben şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bunu benden ziyâde bilen kalmadı. Ali (bin Ebî Tâlib radıyallâhü anh) kalkanı ile su getiriyordu. Fâtıma (radıyallâhü anhâ) da (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemin) yüzündeki kanı yıkıyordu. (Sonra) bir hasır (parçası) alınıp yakıldı ve yarası onunla dolduruldu.

180- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي موسى رضى الله عنه قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدْتُهُ يَسْتَنُّ بِسِوَاكٍ بِيَدِهِ يَقُولُ أُعْ أُعْ(1) وَالسِّوَاكُ فِي فِيهِ، كَأَنَّهُ يَتَهَوَّعُ.

1) Hemzeler (mazmûmdur – bazı rivâyette) meftûhdur. Diğer bir rivâyette ise gayn-ı mu'ceme ile ve hemzenin ve zammıyla (ug, ug)'dur.

180- Tercüme

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bir defa Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin yanına vardım. Elindeki bir misvâk ile dişini temizlediğini ve ağzında misvâk olduğu halde öğürür gibi (u' u') dediğini gördüm.

181- Hadîs-i Şerîf

عَنْ حُذَيْفَةَ رضى الله عنه قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ، يَشُوصُ فَاهُ بِالسِّوَاكِ.

181- Tercüme

Hüzeyfe (bin el-Yemân) radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi ve sellem gece kalkınca ağzını misvâk ile oğardı.

182- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **[150]** أَرَانِي أَتَسَوَّكُ بِسِوَاكٍ، فَجَاءَنِي رَجُلاَنِ، أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الآخَرِ. فَنَاوَلْتُ السِّوَاكَ الأَصْغَرَ مِنْهُمَا، فَقِيلَ لِي: كَبِّرْ، فَدَفَعْتُهُ إِلَى الأَكْبَرِ مِنْهُمَا.

182- Tercüme

(Abdullah) bin Ömer radıyallâhü anhden Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

(Rüyâda) kendimi bir misvâk ile dişlerimi oğar gördüm. Yanıma biri diğerinden yaşlı iki kişi geldi. Misvâki en küçüğüne uzattım. Bana: "Büyüğüne ver" denildi. Ben de büyüğüne verdim.

183- Hadîs-i Şerîf

عَنِ البَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضى الله عنهما قَالَ: قَالَ(1) النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ، فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الأَيْمَنِ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي(2) إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ. لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ. اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ(3) الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ، فَأَنْتَ عَلَى الفِطْرَةِ. وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ(4) بِهِ. قَالَ: فَرَدَّدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَلَمَّا بَلَغْتُ: اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، قُلْتُ: وَرَسُولِكَ(5) قَالَ: «لاَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ.»

183- Tercüme

Berâ' bin Âzib radıyallâhü anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem bana buyurdu ki: "Yatağına vardığında (ibtidâ) namaz abdesti gibi (bir) abdest al sonra sağ tarafına uzanıp: (اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ. لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ. اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ.) dedi. Şayet o gece ölürsen fıtrat üzere ölürsün. Bir de bu sözleri söyleyeceklerinin en sonu olsun. – Berâ' radıyallâhü anh der ki: Bunu Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemin huzûrunda tekrar ettim. (اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ)'e varınca (وَرَسُولِكَ) dedim. (Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem): Hayır (لاَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ) buyurdu.

Ahmed Naim

[Metinde 178'inci hadisin açıklaması 179'un, 179'uncu hadisin açıklaması 180'in, 180'inci hadisin açıklaması 182'in altına yazılmış, 183'üncü hadisin açıklamaları yazılmamıştır.]

Felsefe Dersleri:

FEN VE FELSEFE

–geçen nüshamızdan mâba'd–

Vaktiyle bu fenler karma karışık bir sûrette (fenn-i umûmî) yani felsefe dâhilinde mütâlaa edilirken tedrîcen birer birer ayrıldılar. Her biri başlı başına bir fen-i müdevven hâlini aldı. Bunların hey'et-i mecmû'ası ise (fünûn-ı müsbete)yi teşkîl eylediler.

Mösyö Ribo diyor ki: "Cez'-i müşterek olan felsefeden evvel ayrılmış olan fen ilm-i hesâbdır. Riyâziyât Fisagoras Mektebi'nde felsefe ile birlikte tedrîs edilirdi. Felsefeden

büsbütün ayrılması Fisagoras'dan ancak iki asır sonra mümkün olabilmiştir. Eflâtun hendese bilmeyen bir kimsenin hakîm olabileceğine ihtimâl veremiyordu. Maamâfih hendese daha o zamanda, yavaş yavaş felsefeden ayrılmaya başlamıştı." Ribo felsefeden ilk defa ayrılan fennin riyâziyât olduğunu söylüyor. İlm-i hesâbın kesb-i istiklâl eden fünûnun başında bulunması sebebini riyâziyâtın tabîatinde aramalıdır. Fil-hakîka riyâziyâtta en basît ve en umûmî şeylerden bahs olunur. Zâten ilm-i hesâbın mevzu'u aded ve kemmiyet ve aded ve kemmiyetler aralarındaki münâsebâttan başka bir şey değildir.

Daha sonra riyâziyât ve tecârib iânesiyle, mihanik ve fizik fenleri yavaş yavaş kesb-i tevessü' ve istiklâl etmeye başladılar. Bu fenler, hâdisât-ı müteşâbiheyi cem' ve aralarındaki münâsebâtı, tâbi' oldukları kānûnları taharrî ediyorlardı. Hâdisât hakkında fâidesiz mütâlaât-ı mantıkiyye serdinden ziyâde onları tecrübelerle, mülâhazât-ı riyâziyye ile tedkîk etmeyi tercîh ediyorlardı.

Bu hareket batî olmakla beraber yine istiklâle doğru atılmış bir hatve-i terakkī idi. Dekart diyordu ki: "Felsefe bir ağaca teşbîh edilirse cezri metafizik ve sâkı fizik olmak lâzım gelir." Newton gibi Dekart dahi hikmet-i tabîiyyeyi (felsefî prensipler) ünvânıyla yâd ediyordu. Târîh-i fünûn tedkîk edilirse, bugün müşâhede ettiğimiz terakkīnin ne kadar batî bir sûrette husûle gelmiş olduğu anlaşılır.

Bilâhare el-kimyâgerlerin taharriyât-ı esrâr-âlûdu âgūş-ı fenne kimyâ nâmında diğer bir nevzâd daha bıraktı. Esrâr-âlûd bir sûrette tevellüd eden kimyâ ancak on sekizinci asrın nihâyetlerine doğru meşhûr Lavozaya'nın himmetiyle bir fenn-i müdevven hâlini alabilmiştir. Asr-ı hâzırda fizyoloji aynı tarîk-ı tekâmülü ta'kīb eylemektedir. Şimdiye kadar felsefenin lâ-yenfekk aksâm-ı esâsiyyesinden addolunan psikoloji, (ilm-i **[151]** ahvâl-i rûh) sosyoloji (ulûm-ı ictimâiyye) fenleri de ağır ve fakat esâslı bir sûrette istiklâl ve tekâmüle doğru ilerlemekte devam ediyor.. Fünûnun istiklâli şüphe yok ki onların tederrüsünü teshîl, fâidelerini tezyîd eder. Bu fenlerden alınacak ma'lûmâtın daha kat'î ve daha vâzıh olmalarını mûcib olur. Maamâfih fünûn-ı müstakılle arasında umûmî bir takım râbıtalar mevcûd olmadığına zâhib olmak budalalıktır. Zâten fünûnu büsbütün münferid ve müstakıl bir hâle getirmeye çalışmak bir çok mehâzîre meydan verir. Hattâ hafâyâ-yı tabîatın inkişâfı ne kadar betâetle husûle gelirse bu mahzûrlar da o kadar çok ehemmiyet kesb eder.

Bâ-husûs tedkîk edilen vak'a, hâdise muğlak olduğu sûrette istiklâl-i tâmmın mûcib olacağı mahzûrlar büsbütün göze çarpar. Bu gibi mehâzîre meydan vermemek, sâha-i fende açılan boşlukları doldurarak ihtiyâc-ı ilmîmizi tatmîn edebilmek için, müstakil ve münferid birer ilim hâlini almış olan fünûnun, nazariyât-ı felsefiyye denilen fenn-i umûmî ile olan râbıtalarını büsbütün kat' etmemek îcâb eder. Mülâhazât-ı âtiyye şu lüzûmu te'yîd edecek esbâbdandır.

1. Fünûn-ı müsbete nazariyât-ı felsefiyyeyi müstelzimdir. Yekdiğerine murtabıt bulunan eşyâyı daha kolay bir sûrette tedkîk ve mütâlaa ederek vâzıh netâyice destres olabilmek için aralarında münâsebet ve irtibât bulunanları takım takım ayırmak îcâb ettiğini söylemiştik. Fakat şu taksîme devam ederken müstakil addettiğimiz fenlerden bir çoklarına şâmil olabilecek bazı mesâile tesâdüf olunuyor. O zaman bu fenlerin hudûd-ı tedkīkātını geçmek ve daha umûmî mesâile karışmak mecbûriyeti hâsıl oluyor. Tamamıyle fenlerden hiç birine âid olamayan bu mesâil; felsefenin sâha-i mütâlaasında kalıyor demektir.

August Comte *Felsefe Dersleri* nâmındaki eser-i meşhûrunda diyor ki: "Fünûn hakkında beyân ettiğimiz taksîmât, bazılarının zannettiği gibi keyfî olmamakla beraber, sınâî olduklarında şüphe yoktur. Hakīkatte ise bütün tefahhusâtımızın mebniyyün-aleyhi birdir. Onu taksîme teşebbüsümüz, daha iyi halledebilmek için müşkilâtı tenkīs maksadına mebnîdir."

2. Fikr-i beşer her yerde bir nizâm, bir ittihâd ister. Sarîh ve vâzıh olan fünûn-ı müsbete bu husûsda fikr-i beşere lâzım olduğu kadar itmi'nân-bahş olamıyor. Fi'l-hakîka yek diğerlerinden farklı olan hâdisâtı, meselâ bir binanın hayatını, bir yıldızın harekâtını, bir böceğin teayyüşünü tedkīk edersek birbirlerinden mütebâid kavânîne destres oluyoruz.

İşte o vakit biz de bu kānûnları yekdiğerlerine rabt etmek veya hiç olmazsa onları tasnîf ve tertîb etmek arzusu uyanıyor. Prensiblerin aralarındaki cüz'î münâsebetlere nazaran bir sistem, bir meslek tertîb ediyoruz. Bu sûretle fünûnu –cüz'î olmakla beraber– yine birbirlerine rabt etmek mecbûriyetinde bulunuyoruz, demektir.

3. Fikr-i beşer tatbîk edilen usûllerin netâyicini sâdece kayd etmekle iktifâ edemiyor, onları ta'yîn ve taz'îf etmek istiyor. Hattâ mahâretle semeredâr tecrübeler bile yapmaya kalkışıyor. Halbuki Aristo'nun dediği gibi, fünûn kendi metodlarını, kendi prensiplerini münâkaşa edemez, fünûn yalnız netâyic-i sarîha keşf etmekle iktifâ eder.

O halde metodlarının, prensiplerinin nazariyât-ı felsefiyye ile îzâh edilmeleri zarûret kesb eder. Yalnız keyfiyet-i îzâhın, terakkıyât-ı fenniyyeye hâil olabilecek gayr-i kābil-i hall ve abes safsata ile mâlî olmamasına dikkat ve i'tinâ edilmek îcâb eder.

4. İlcâât-ı hayâtiyye netîcesi olarak, insan, tabîati tanımak anlamak mecbûriyetindedir. Yaşamak harekettir. Fi'lin semeredâr olabilmesi için hareket ilme mukārin olmalıdır. Esbâbına vukūf-peydâ edilmeksizin gelişi güzel icrâ edilen harekât hiçbir vakit tehlikeden sâlim değildir. Demek fünûn henüz lâzım olan derece-i tekâmüle vâsıl olamamıştır. Bâ-husûs insanlardan ve insanlar arasındaki revâbıt ve münâsebât-ı mütekābileden –ki son derece muğlak ve müşkil mesâilden ibârettir– bahs eden fünûn daha yeni te'sîs edilmeye başlanmıştır.

Şu halde fen, kendi ef'âlimize temâs eden keyfiyyâta dâir bize ma'lûmât-ı sarîha vermek husûsunda izhâr-ı acz ediyor demektir.

Halbuki insan ber-hayât oldukça, hareketten, hareket-i zâtiyyeden muâf olunamayacağı cihetle harekât ve ef'âle dâir olan kavâidi te'sîs için esâsât-ı fenniyyenin mükemmeli bulunan felsefeden istiâne etmek mecbûrîdir.

5. Bazı mesâil usûl ve kavâid-i fenniyye iânesiyle mümkün değil hall olunamazlar. Çünkü bu gibi mesâil sâha-i müşâhede ve tecrübeye giremedikleri gibi akıl ve zekâ-yı beşer dahi onları ihâta ve idrâkten âcizdir.

Mebde' ve me'âda tealluk eden bu mühim mes'eleler metafiziğin dâire-i tedkīkine dâhildirler. Edyân-ı mevcûdenin kâffesi bu mesâilin îzâhıyla meşgūl olmuşlardır. Mesâil-i mezkûrenin (niçin)leri fen ile îzâh olunamaz, çünkü fennin usûlleri bu gibi mesâil-i âliyyeye kadar vâsıl olamazlar. Fen yalnız mâddiyât ve mahsûsâtı îzâh edebilir. Mebde' ve me'âd mesâili karşısında fen tamamıyla sâmit ve sâkindir. Çünkü bu mesâil sâha-i tecrübenin mâverâsındadırlar. Gerçi Pozitivist Mektebi müntesibleri pek ileri giderek fennen tedkīk edilemeyen bu gibi mesâil ile meşgūliyeti bir külfet addediyorlar. Fakat bu bâbda serd ettikleri mütâlaât kanâatbahş olabilecek kuvveti hâiz görünmüyor. Halbuki Pozitivistlerin tedkīkinden istiğnâ gösterdikleri bu mesâil beşeriyet kadar kadîmdir. Her devrin derin düşünceleri bu mes'elelerle iştigāl lüzûmunu hiss etmişler ve meşgūl olmuşlardır.

Pozitivistlerin kuru iddiâları, müteazzımâne istiğnâlarıyla bu gibi mesâil-i muazzama kapanmaz ve kapanamaz. Hiçbir vakit vâdî-i nisyâna atılamaz. Daima **[152]** fikr-i beşer bunlarla uğraşmakta bir zevk, bir haz duyar. Kendi varlığına kāni' olan her şahıs, nereden geldiğini nere gideceğini düşünmeye mecbûrdur. Düşünmeyenler, düşünemeyenler, ya kudret-i tefekkürden mahrûm bir takım mecânîn veya hevesâta mahkûm süfehâ gürûhundan başka bir şey değillerdir. Târîh-i ulûm bize gösteriyor ki, beşeriyet bil-cümle safahât-ı tekâmülünde daima bu mesâil ile meşgūl olmuştur, ezmine-i târihiyyeye âid edvârın kâffesinde her memlekette i'lâ edilen âbidân-ı dîniyye şu müddeânın pâyidâr birer şâhidleridir.

Bu bâbda meşhûr Şopenhavr'ın şu sözlerini okuyalım: (İhtiyâc-ı tefekkür, beşeriyetle hem-zâddır. Tefekkürün gāyesi ise tehayyürdür. Tefekkür tehayyür sebebiyledir ki, insanlarda ihtiyâc-ı vukūf hissi tevellüd eyledi. Yine aynı sebebe mebnîdir ki insanda metafiziğe karşı derin bir meclûbiyet vardır.) Demek oluyor ki mertebe-i kemâle vusûl için, insan iktisâb etmiş olduğu ma'lûmât-ı fenniyyeyi nazariyât-ı âliyye ile ikmâle mecbûrdur. Bu nazariyelerin hey'et-i mecmûası ise felsefeyi teşkîl eder.

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

ÂKİF VE SAFAHÂT

Birkaç hafta oluyor ki güzîde kardeşim Âkif'in *Safahât*'ı –matbû' bir cild içinde– ortaya çıktı. *Safahât*'ı teşkîl eden safhaların her biri, vakit vakit, yer yer açılmış bir takım hazîn goncalardır ki rûhda bitmiş, rûhdan kopmuş oldukları için rûha dikilmeye, rûha takılmaya şâyândır.

Safahât, şiirle sıkı alâkası olanlara bit-tabi' daha ziyâde tealluk eder. Ben bunun şi'riyyeti üzerine söz söylemeyi başımdan yüksek bulurum. Şu var ki Âkif'in şâirliğiyle pek kadîm ve pek samîmî münâsebetim olduğundan, şiirine karşı da yabancı kalamıyorum. Nasıl kalırım ki bunların pek çoğuna benim rûhum ilk ma'kes olmuştur. Bunları ben gâh akan bir ırmak gibi çağlayarak, gâh bağrından pınarlar kaynayan bir kaya gibi inleyerek dinledim. Husûsen insan, aşka liyâkati olmasa da hüsnün câzibesine kapılabilir. Musikīden çok anlamamak, bülbül terennümâtıyla mütehassis olmaya mâni' değildir.

Bu tasannu'lar geçilse bile beşeriyeti üzen ve ezen derdler benim de derdimdir, çünkü ben de beşerim. Ma'a hâzâ bu noktalarda kendimi tutup haddimden dışarı düşen teessürleri içimde saklamak isterim.

Safahât, ister bir deste gül olsun, ister bir bahçe gülistân olsun… bunun bana ziyâde dokunan bir ciheti var.. bir cihet ki beni bir diken kadar kuşkulandırır, gocundurur. Bu cihet şâiri de ta'zîbden hâlî değildir. Binâenaleyh o cihet üzerine birkaç söz söyleyeceğim.

Anlıyorum… diken kadar, demekle pek büyük bir cür'ette bulunmuş oluyorum. Ne yapayım, bu cür'eti lâzım görüyorum, bilmem ki bunu nasıl anlatacağım, acaba anlatabilecek miyim?

İnkâr edilemez ki edebiyâtımız bir tarafdan büyük fakr u fıkdân içinde bulunmakla beraber, diğer tarafdan da hayli bedî' eserlere mâliktir. Bunlar içinde rengiyle, râyihasıyla rûhları teshîr eden güller, goncalar eksik değil.. İnsan bunları okurken kendini lâhûtî gülistânlarda görür.. Pek rûhânî, pek nâzenîn bir hâl!.. Fakat bunun zımnında Türkçemizin hukūku gasb edilmiş olursa.. Yalnız Türkçe bilenlerin bunlardan hisse alması imkânı nez' edilmiş olursa.. Bu hâl rûha dokunmaz mı? Kalbi incitmez mi? Tabîat olmuş.. Bir güzel eserdeki lügatler ekseriyetle Türkçe değildir, Arabîdir, Fârisîdir. Biz bunları ağzımızın alışamayacağı bir sûretle teleffuz ediyoruz.. Aklımızın alamayacağı bir sûretle yazıyoruz. Böyle olunca yapamıyoruz. Anlayamıyoruz. Bu lüğatlerin istifi, istenilen ma'nâlara yatırılmak için tertîbi, terkîbi yine Türkçe değildir, Arabîdir, Fârisîdir. Niçin? Sanki Türkçe'de bunları işletecek kuvvet, usûl yokmuş!...

Vâkıâ bugün bir çaresizlik içindeyiz. Bugünkü Türkçemizle ince fikirlerin, nazlı ma'nâların edâsı gāyet güçdür. Belki de muhâldir. Hattâ bazen bayağı ifâdelerde de bir çaresizlik var.. Meselâ "gül" demek, "gonca" demek, "tâze" demek lâzım gelince "gül" deriz, "gonca" deriz, "tâze" deriz. Çünkü Türkçe'de bunlara mahsûs lügat yok. Bunları telaffuz ederken Fârisî âhenge uyarız. Yazarken Fârisî ferhengine bakarız. Peki bunlara şimdilik katlanalım. Fakat "tâze gül" ve "tâze gonca" yerinde "gül-i tâze" ve "gonca-i tâze" deyip kat kat olmak fazladır. Artık

Bâğ-ı ma'nâ-yı hayâlim o kadar nâziktir
Berk-i gülberg-i ter tab'a batar lafz-ı diken

diyenlerin kurumlarını, kuruntularını* kendilerine bırakmak zamanı çoktan gelmiştir. Binâenaleyh, şimdilik hiç olmazsa ortada büyük bir mecbûriyet ve büyük bir çaresizlik olma-

* "Hüsn-i kuruntu" olsa da böyle.

dıkça Arabî ve Fârisî terkîb yapmamaya gayret etmeliyiz. Ben bunlara serkeşlik etmeyi hamiyyet eseri sayıyorum ve Türklük hamiyyeti taşıyanları bu mesleğe da'vet ediyorum. Bir kere bu meslek teessüs etsin, sonrası sonra….

İşte ben, yeni ve güzel bir eser karşısında bulununca kendimde böyle bir düşünce ve düşünce netîcesinde bir gocunma buluyorum. İşte *Safahât*'a karış da böyle bir gocunma hissettim. Kitabı açınca başında,

"Bana sor, sevgili kāri', sana ben söyleyeyim,
Ne hüviyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki samîmiyyeti ancak hüneri,
Ne tasannu' bilirim çünkü, ne san'atkârım.
[153] *Şi'r için (göz yaşı) yerler; onu bilmem, yalnız,*
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin ondan ne kadar bîzârım!
Oku şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa,
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa."

Sözlerini bulup genişlendim., Okudukça gözüm gönlüm açıldı. Niçin? Bunu îzâh fazladır.. Bunda Arabî ve Fârisî tarzında bir dâne bile terkîb yok., Nasıl hoşnûd olmam?

Safahât sahîfeleri çevirildikçe buna benzer sâde ve revân şiirler, Arabî ve Fârisî terkîbden ve tumturaktan, ihtişâmdan âzâde bedî'alar yer yer kendini gösterip rûh bunları râhat râhat temâşâya dalıyor, insan şurada burada tevakkuf edip, düşünürken kendi kendisinden soruyor: Acaba nasıl olmuş da Türkçe'nin hukūkuna çokluk dokunulmadan, Arabî'nin Fârisî'nin tağallübüne mürâcaat edilmeden bu ağır ma'nâlar bu kadar sâde bir ifâde ile edâ edilebilmiş? Bu nâzenîn tasvîrler bu kadar külfetsiz bir tarzda yazılabilmiş? Acaba bunlar bir tesâdüf eseri mi? Yoksa bu sâdelik tumturak yapamamaktan münbais bir çaresizlik mi? Şübhesiz ki bunlar bir tesâdüf eseri de değildir, bir çâresizlik mahsûlü de değildir… Şâirin ictihâdı semeresidir. Hiç,

Cılız bacaklarının dizden altı çırçıplak..
Bir ince mintanın altında titriyor donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alnının üstünde sâde bir çenber
Nefes değil o soluklar, birer enîn-i medîd!
Nazar değil o bakışlar, birer bükâ-yı şedîd:
Bu bir ayaklı sefâlet ki yalın ayak, baş açık;
On üç yaşında buruşmuş cebîn-i sâfı yazık!

Gibi veya

–Kadın paşam, ne yaparsın?
Paşam mı? Nerde paşa?
Şu korkuluk gibi dim dik duran herif mi? Paşa?
Tasavvur et iki arşın kazık kadar bir boy;
Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy.
Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak,
Senin bu işte yüzün, al deyip o yüzsüze tak,
Ocak süpürgesi, lakin süpürmüyor, yıkıyor;
Nedense bittiği yerden cenâzeler çıkıyor!
Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk
Büyükçe bakla kadar alnının az altına sok,
Bilir misin çalı altında gizli inler olur,
Yılan sabâh çıkar, akşam usulcacık sokulur,
Bıyık o kırda yetişmiş, diken yemişli çalı.
Ağız da in gibi aslâ görünmüyor; kapalı.
Bu şekl-i mûhişi mümkünse bir düşün şöyle,
Paşam dedikleri u'cûbe işte aynıyle!
Belinde seyf-i sadâkat elinde bir kamçı,
Ferîk setresi altında gördüğüm umacı,
Ziyâ-yı bedr-i münîrin içinde yâ Rabbî;
Dururdu sîne-i îmâna girmiş ukde gibi!

Gibi veya

Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz;
Erir erir akarız semtinizde geldi mi yaz!
Baharı görmeyiz ammâ latîf olur derler..
Çiçeklenirmiş ağaçlar, yeşillenirmiş yer.
Demek şu arsada ot bitse nev-bahâr olacak..
Ne var gidip (Yakacık)larda dem-güzâr olacak?
Fusûlü dörde çıkarmaz bizim sokaklarımız!
Kurak, çamur iki mevsim tanır ayaklarımız!
Müneccimin bereket versin eski takvîmi
Haber verir bize mevsim şehirde gelmiş mi?

"Gibi tasvîrler tesâdüf eseri olabilir mi hiç?

Yıkıldın, gittin ammâ ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: Ey sefîl ahfâd,
Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi mezbûhâne olsun kimseden feryâd?
Otuz milyon ahâlî üç şakînin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükûmet nâmına bir bâr-ı meş'ûmu!
Utanmaz mıydınız bir saysalar zâlimle mazlûmu,
Siz ey insanlık isti'dâdının dünyada mahrûmu,
Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhûmu!

Veya

"Müstebid!" damgası var şimdi bütün ellerde,
Bir fenâlık görerek, yapma, desen alnına tâ
İniyor hatt-ı celîsiyle Hamîdî tuğrâ!
İşte gördün ya, herîf sâye-i hürriyyette
Diyerek başlayacak her ne desen tehdîde!
Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:
Hani bir sâye-i şâhâne çekip her boku yer!
Onların bir çoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün,
Müstebid, nah kafa bizler.. kerem et, hâli düşün
[154] *Bu cehâlet yürümez, asra bakın: Asr-ı ulûm!*
Başlayın terbiyeye âilelerden, oğlum.
Sâde hürriyyeti i'lân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyyeti hazm ettiriniz halka biraz.

Gibi bedî'alar tesâdüf eseri olabilir mi hiç?

Dönen muhît-i nigâhımda yâl ü bâlindir,
Bütün hayâlim o fevka'l-hayâl hâlindir.
Zalâm-ı hayret içinde şinâh ederken ümîd
Önünde rehber olan meş'alem hayâlindir.
Semâ-güzîn olarak gittin ey İlâhî nûr,
Peyinde şimdi ufuktan geçen zılâlindir!
Bu kâinât senin hâtıranla hep lebrîz:
Zemîn, zaman bana yâd-âver cemâlindir.
Bütün cihânda aks eyleyen hemâlindir,

Esîr sanki bir âyine-i celâlindir!
Nücûm-ı lâmi'a-zâ bârikāt-ı irfânın,
Leyâl ihâta-i eşyâdaki kemâlindir.
Seher o nâsiyeden bir nişân-ı feyzâ-feyz,
Şafakta dalgalanan renk reng-i âlindir,
Ulüvv-i kâ'bını tasvîr eder nigâhımda
Semâ olanca vuzûhuyle bir misâlindir.
Cibâl heykel-i sâhib-vakār-ı azmindir,
Suhûr hıffete düşman olan hısâlindir.
Bulut yemîn-i leâlî-nisâr-ı cûdundur
Güneş müfekkire-i herdem-iştiâlindir,
Tulû', levha-i rengîn-i ibtisâmındır,
Gurûb safha-i gamkîn-i infiâlindir.
Havâda mevcelenir sânihât-ı kudsiyyen,
Riyâh, rûhumu pür-cûş eden mekālindir.
Çemende cilveler eyler bahâr-ı dîdârın,
Sabâ nüvîd-i ümîd-âver-i visâlindir.
Şitâ peyinde hurûşân kıyâmet-i kübrâ,
Rebî', hâtıra-i lâyezâlindir.
Hülâsa, nazra-i im'ânımın önünde cihan
Senin sahîfe-i zâtın, senin me'âlindir.

Gibi bârikalar çaresizlik mahsûlü olabilir mi?

Şu son parça şâirin istese (bârika-i zafer)ler yazacağını pek güzel isbât eder. Hem de o bir vakitler buna çalışmıştır. Bu eser zannım o özenme, o üzülme zamanlarından kalma şeylerdendir. Fakat ben bu son parça gibi süslü şeyleri bugün bir meziyet değil, bir nakīsa sayıyorum.. Bir nakīsa, fakat ulvî bir nakīsa! Niçin? Çünkü bunlarda biz avâma gıdâ olacak şeyler pek az. Türkçe Türkün yaşamak için muhtaç olduğu gıdâyı te'mîn etmelidir.

* * *

Gönül, bu sâdeliklerin, bu sâde güzelliklerin yanında "lemha-i lebrîz-i elem" gibi, "rûh-ı avâlim-sereyân" gibi, "beyân-ı ukde-güdâz" gibi, "tecellî-zâr-ı nûr-ı enver-i Yezdânî" gibi sıkıcı terkîbleri,

Her subh gelir nesîm-i dil-cû
Dûşünde şemîm-i nâz-ı giysû

Gibi külfetli ifâdeleri görmemek istiyor. Bu taleb, müstakbel i'tibâriyle muvâfıktır. Fakat mâzîyi, hâli unutmak olamaz. Bu kadar kökleşmiş terkîbleri, ta'bîrleri, alışıklıkları bir günde bırakıvermek mümkün değildir. Husûsen şiir lisânı, ihtişâma, fazlaca tumturaka muhtaçtır. Şüphesiz şiir, kuyumculuk gibi, ressâmlık gibi ince bir san'attır. Bunun için de yaldızlara, kıymetli taşlara parlak renklere ziyâdece düşkünlük gösterir. Görülmez mi ki şiirlerini göklerdeki yıldızlardan toplayan Hâmid bile, sırasına göre;

Git, gez derelerde.. dağda.. kırda..
Düş bir çukura, geber, kıkırda!

Gibi Türkçe'den Türkçe sâde sözler söylemiş iken, sırasına göre de,

Ey vüs'at-ihtivâ-yı makber,
Buhrân-ı adem, hevâ-yı makber,
Ey sûret-i vâpesîn-i hâlât,
Sahrâ-yı sükûn, yemm-i hayâlât!
Ey nehr-i bülend-i bahr-i ukbâ,
Serhadd-i cüyûş-i bî-mehâbâ!
Ey kisve-i mâtem ü mesâib,
Ârâm-geh-i ricâl-i gāib!
Ey burka'-ı çehre-i semâvât,
Pehnâ-yı refî'-i rûh-i emvât!
Ey cümle mükevvenâta ispihr
Âyîne-i mâh ü perde-i mihr!
Ey hâtime-i dühûr u a'sâr,
Müstakbel-i sâkinân-ı emsâr!
Ey ka'r-ı meşîme-i havâdis,
Efkâr-ı beşerde dûd-ı hâdis!
Ey zelzele-i sipihr-i vuslat,
Gayyâ-yı vesî'-i mihr-i vuslat!
Ey hande-i inşirâh-ı nîrân,
Subh-dem girye-i hîz-i hicrân!
Ey fecr-i siyâh-reng-i hasret,
Mir'ât-ı azîm-i beht ü hayret!
[155] *Ey meşcere-i ukūl-i şeydâ!*
Ey refref-i şâhbâl-i sevdâ!
Ey nefh-i ahîr-i ömr-i zâil,
Ey zıll-i mehîb-i mevt-i hâil!
Ey mesken-i âh ü vâh ü vâ-veyl,
"Ey la'net-i vâlideyn, ey leyl!"

Tarzında, kalelere burc inşâ eder gibi, ibhâmlara, ihtişâmlara boğulmuş, tumturaklar yapmıştır.

* * *

Bunları takdîr ederiz.. Bunlar san'atın, san'attaki inceliğin îcâbıdır. Anlarız.. Nefîs yemekler, elmaslar, ipekler boş şeyler değildir.. Baklava lezîzdir, elmas nefîsdir.. Fakat bunlar karnı tok, kibâr kimselere elverir. Biz, milletin en büyük kısmı, köylü, kaba kimseler açız, ekmeğe muhtâcız.. Çıplağız, ipek kumaş isteyecek halde değiliz.

Bakınız, altı yüz bu kadar senelik bir milletiz. Hem de cihânca en müsellem meziyyetimiz askerlik. Hani, askerlik şiirlerimiz? (Ey Gāzîler) marşı kırk yıl evvel muâhaze edildi. Askeri teşvîk etmez, rûhlandırmaz, belki sinirleri gevşetir, denildi. Ama ortaya bunun yerini tutacak bir şey konamadı. Hâlâ ordumuz bununla yürüyor*. Osmanlılık âlemi şu kadar zamandır edebiyât velveleleriyle sarsılmış, iken bu bomboşluk nedir? Sözde bizde şâirden ve şiirden çok bir şey yok. (*Kāmûs-ı A'lâm)* gibi ciddî bir kitabı açarız. Orada herkesi şâir görürüz.. Hakkâk de şâîr, dellâk de şâir.. Receb Ağa da şâir, Şa'bân Efendi de şâir.. Şu beyt veya kıt'a onun eş'ârı cümlesinden.. Oh, ne bolluk!...

Diyecek yok.

Biz ol âlî himem erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim,
Cihângîrâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

Terâneleri gökler kadar yüksek.. Fakat bize ve herkese gıdâ olacak, can verecek şeyler yine,

---

* *Tanîn.* Birkaç gün evvel derc edilen Yemen mektûbu.

Top patlasın, âteşleri etrâfa saçılsın,
Cennet kapısı can veren ihvâna açılsın,
Dünyada ne gördük ki ölümden de kaçılsın!
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz,
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz.

Kan ile kılıçdır görünen bayrağımızda
Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda..
Her kûşede bir şîr yatır toprağımızda,
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz,
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz.

Gibi sâdeliğe daha yakın neşîdeler arasındadır. Koca Kemâl bu sâde nümûneleri niçin daha çoğaltmamış? Bunlardan, sanırım, Kemâl'den ziyâde biz mes'ûlüz.

Milletin zuhûru sırasında kılıcıyla, kalemiyle –göklerde gürler gibi– kendini gösteren büyük mücâhidimiz Kādı Fâzıl

Rumeli'ye geçmişiz biz bir iki sâl ile,
Himmet-i merdân ile, gaybden irsâl ile

Gibi,

Allah'dan imdâd umarız merd-i gazâyız,
Allah yoluna cism ile, cân ile fedâyız

Gibi.

Yol göründü düşmana, rehvâre hay hay eyledim..
Nîzemi tîr eyledim, şemşîrimi yay eyledim!

Gibi parlak neşîdeler söylemiş, tâ altı asır evvel bize yol göstermiş iken, ne olmuş da millette kendini hakkıyla taklîd ve ta'kîb eden erler görülmemiş? Ne olmuş da

Meylimiz râyetedir kāmet-i bâlâ yerine..
Tûğa dil bağlamışız zülf-i semensâ yerine

Diyerek şanlı gāzîmizi taklîde heves gösterenler hemen yarı yolda döneklik edip:

Bir perî gördüm alayda yine gitti aklım..
O gidiştir ki gider.. Gelmedi hâlâ yerine

Diye yoldan sapmışlar? Ne olmuş da hamâset neşîdeleri yerine

Nice tabur dağıtır ol yosmanın
Saç dağıtıp eğmesi kalpağını

Gibi hafiflikler,

Kız oğlan nâzı nâzın, şehlevend âvâzı âvâzın,
Belâsın, bende bilmem kız mısın, oğlan mısın kâfir!

Gibi azgınlıklar revâc bulmuş? Ne olmuş, ne olmuş da edebiyâtta edebsizlik yolu şâhrâh olmuş? Dîvânlar devlerle şeytânlarla, hezeyânlarla dolmuş. Öyle hezeyânlar ki

Gûş etmesin öyle söz kulaklar,
Âlûdesi olmasın dudaklar!

Desek de az.

Askerlik yolundaki şiir züğürtlüğü bütün ulvî şeylerde tamamıyle hükmünü göstermiş. Bugün orduda, kışlada okunacak, mektepte okunacak, âile içinde okunacak şiirlerimiz yok!....

Hâ, gerçek ben başımdan yüksek şeyler üzerine söz söylemeyecektim.

* * *

İki mülâhaza yürütmek maksadıyla sözü uzattım.. Filhakîka mes'elenin çene yormaya da, baş ağrıtmaya da değeri vardır. Ne ise, işi hülâsa edip sözü kesmeliyim.

[156] Biz lisânımızı sâdeleştirmeye muhtaç olduğumuz gibi, lisânımızda millete gıdâ olacak sâde şiirler yetiştirmeye de muhtâcız. İctihâdla, ihtimâmla, az vakitte çok şey yapmak mümkündür. Bilhassa şu zamanda bunu gösteren delîller pek çoktur ki bahs ettiğimiz *Safahât* da onlardan biridir. Bu eseri Türkçe ve Türklük nâmına takdîr etmek, tebrîk etmek vazîfedir. Şu da bu sırada söylenmeli ki bu yolda himmet ibzâli bir vazîfe ise, bununla mükellef olan yalnız Âkif değildir. Maamâfih *Safahat*'ın gelecek kitaplarında bu maksad daima nazarda tutularak yetiştirilmiş neşîdeler isteriz.

İşte söyleyeceğim bu idi.

Ispartalı
Hakkı

Mektep ve Terbiye Bahisleri:

MEKTEP BİNÂLARI
PAVYON TARZI

Mektep binâları mevkiini ve tarz-ı inşâsını ta'yîn sebebiyle fevkalâde şâyân-ı ehemmiyyettir. Her kimse husûsî meskeninin bütün şerâit-i sıhhiyeyi câmi' ve süslü olmasını arzu eder. Bir mektepte ise şerâit-i sıhhiyye ve intizâm süs ve tezyînât yerine kendini gösterir, bir mektep evden tahvîl edilmiş olamaz. Çünkü ev birkaç nüfûsun ikāmet edeceği bir hâne, bir mektep ise büyümek, teazzuv etmek devresinde olan yüzlerce kişilik bir âile ikāmetgâhıdır.

Güzel ve şerâit-i sıhhiyyeyi câmi' mektepler büyük bir bahçenin ortasına ve ağaçlar meşcereler arasına inşâ edilmeli dar ve geçici kalabalık sokaklara karşı inşâ edilmiş olmamalıdır. Mektebi inşâ ederken yer intihâbında iki şeyi nazar-ı dikkate alırız: Biri şerâit-i sıhhiye, diğeri şerâit-i idâre… Bir mektep sokağa nâzır ve gelip geçici bir câddede olur ise çocukların daima meşgūl olmalarını ve en ufak bir işâret ve münâsebetle hârice nazar etmeye âmâde olmaları ve düşüncelerini, fikirlerini oraya sarf etmeleri netîcelerini ve dikkatsizlikleri bâ'is olur ki talebe üzerinde bu gibi fenâ te'sîrâtın husûlü hiçbir vakit arzu edilmez. Mektepler daima âsûde ve dağdağadan, maîşet mübârezelerinden uzak bir mahalde bulunmalıdır. Bunlar şerâit-i idâredir.

Şerâit-i sıhhiyeye gelince: Mektep kumsal, kuru ve kābil-i nüfûz bir arâzî üzerine inşâ olunmalıdır. Daima su terâküm eden ve suyu cezb etmeyen arâzî üzerine mektep inşâ etmek hatâdır. Mektep civârında çamur yığınları, bataklıklar bulunmamak kat'iyyen muktezîdir. Bir çok mekteplerimizin sıtmanın menba'ı olması esnâ-yı inşâatta bu gibi şerâit-i sıhhiyeye adem-i riâyetten ileri gelmiştir.

Bu şerâit şübhesizdir ki kâfî değildir. Ziyâyı, güneşi, havayı iyi alabilmesi de te'mîn edilmeledir. Malzeme-i inşâiyye

rutûbeti cezb etmeyecek, harâreti gayr-i kābil-i nakl yanmayacak, mümkün mertebe sadâyı nakl eylemeyecek mevâddan olması lâzımdır.

Mektebin birinci ve iskân edilecek katı ve zemînden bir, bir buçuk metre yüksek zemîn ile birinci kat arasında boş bir bodrum bulunmalıdır. Mektebin esâsını teşkîl eden duvarlar ne kadar kalın olur ise o kadar kavî olduğu gibi kışın sıcak ve yazın da serin bulunur. Bu sebeble dünyanın her tarafında kârgîr binâlar teammüm eylemiştir. Son zamanlarda ise mekteplerin siman armadan inşâsı husûsu düşünüldü. Siman arma mektepler her yerde tevessü' etmeye başladı. Siman arma yanmamak, zelzele ve sâir avârızda yıkılmamak cihetiyle bütün tarz-ı inşâlara rekābet etmektedir, hem de ucuzdur. Ahşab binâlar yapmak mecbûriyeti hâsıl oldukta alçak yapmak veyahud pencereler yanından ihtiyât merdivenleri vücûda getirmek lâzımdır.

Binâların malzeme-i inşâiyye ve mevki'i ve şerâit-i sıhhiyesi düşünüldükten sonra taksîmâtı, cesâmeti nazar-ı dikkate alınır.. Mektep binâları için en mükemmel ve en sıhhî tarz pavyon usûlüdür. Biz de burada onu tavsiye edeceğiz:

Pavyon usûlü nedir?

Almanya, İsviçre, İngiltere, Fransa gibi memâlikte yeni vücûda getirilen mekâtib umûmiyetle pavyon tarzında inşâ edilmektedir. Pavyon tarzı demek ufak, ufak sıhhî binâların terâkümünden hâsıl olmuş mektep hey'et-i mecmûası demektir. Pavyon usûlünde yapılmış mektepler âdetâ bir mektep mahallesi teşkîl etmek üzere yeşil meşcereler, güzel tarh edilmiş bahçeler arasına inşâ edilir.

Dershâneler ayrı bir dâiredir. Sonra yemekhâne için, oyun için, mütâlaa için, ibâdethâne için, hastahâne için, el işleri için, zirâat işleri için, müze ve kütübhâne ve ictimâ' ve konferans salonu için hep ayrı ayrı muhtelif tarzda her kısmın ihtiyâcına kâfî binâlar inşâ edilir.

Pavyon usûlünde binâlar en çok iki kattır. İki kattan fazla olamaz. Pavyon usûlünün ehemmiyyetini bütün etıbbâ bir ağızdan takdîr etmekte ve bugün bütün mekteplerin, kışlaların, hastahânelerin pavyon usûlünde inşâsına sarf-ı mesâ'î olunmaktadır. Tecdîd-i hava cihetiyle pavyon bütün evsâfı hâizdir.

Pavyon tarzının menâfi'-i sıhhiyyesinden başka yangın ve kazâ gibi husûsâtta ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Pavyon usûlünde yapılan binâlarda talebe hep toplu olmadığı için yangın tehlikesine pek az ma'rûz kalır. Binâlar esâsen ufak ve alçak olduğundan kaçmak ve kurtulmak da mümkün ve sehîl **[157]** olur. Bir de önü alınamıyacak bir harîk vukū'unda yalnız bir dâirenin ziyâ'ıyla harîke pek suhûletle hâtime verilir.

Kazâ bahsi daha mühimdir. Şâhâne bir manzaraya, cebheye mâlik olan bir binânın üst katından bir çocuk bir talebe düşünce bütün fecâat bütün tehlike kendisini gösterir. Pavyon usûlü bir binâ penceresinden çocuklar sukūt etse de ehemmiyetsiz yerlerden başka bir zarar husûle getiremez.

Mühim bir şey: Daha büyük binâlar zelzele ve sâire gibi avârız sebebiyle daha çabuk yıkılmaya müstaiddir. Pavyonlar buna ma'rûz değildir. Haydi ma'rûz olduğunu farz edeyim. Bütün mektep bir sakf altında bulunmadığından pavyon münhedim olsa diğerlerinin münhedim olması lâzım gelmez ya…

Eğer kusûrdan addeder isek pavyon tarzındaki mekteplerin bir kusûru var: Toplu ve bir sakf altında olan mektepler mehîb, şâhâne muhteşem fakat aldatıcı bir manzaraya bir cebheye mâliktir. Halbuki pavyon usûlündeki mektepler dağınık ve ufak ufak, o muhteşem mektebe nazaran bir kulübe mahallesidir…

Bize kalır ise ufak bir gölün, bir çağlayanın karşısında inşâ edilmiş vâsi' teraslı yemek dâiresini; büyük sâyedâr zümrüdîn rengler içinde kalan azîm bir meşcere ortasına gizlenmiş bir mütâlaa dâiresini karşıdan görünen, genç arzuları neş'e ve şetâret içinde bırakan, bütün yaşayışa bir ehemmiyet ve cesâret verdiren büyük sâha yeşil ova, daha aşağıdan akan billûrî dereye, gümüş parlak ırmağa ufka nâzır olan yatakhâneyi şâmil olan mekteb o yalancı, hayatı her an zehirlemeye âmâde mutantan ve muhteşem binâdan daha kıymetdâr, daha sevimli, daha şâirânedir…

Denilebilir ki nerede böyle yerler, nerede böyle mektepler?..

Memleketimiz kadar şirin ve âsâr-ı bedî'a tablosu modeli olmaya şâyân olmayan oralarda; ağır havalı İngiltere'de; soğuk Almanya'da böyle yerler var da bizde yok mu?... Bu suâle hep bir ağızdan var! Deriz;.. O halde yeni yapılacak mekteplerimizi böyle yaptıralım âlâyişe aldanmayalım, kendimizi iğfâl etmeyelim, gençlerimizin hayatını, neş'esini büyük, ezici binâlar altında, kapalı yerlerde boğmayalım, medeniyet ile beraber yürüyelim!...

İbtidâî, rüşdî ufak ve nehârî mektepler bir veya iki üç pavyon olabilir. Bütün evsâfı câmi' bir iyi ibtidâî mektebinde sınıflar, mütâlaahâneler, muallim odaları, iş odaları, müzehâne, teneffüshâne, yemekhâne, jimnastikhâneler vardır. Bunların bir de hüsn-i tertîbini pavyonlara tefrîki lâzımdır. Bir sınıfla idâre olunan mekâtibde yalnız bir sınıf, kābil ise bir de mütâlaahâne, el işleri odaları ve teneffüshâne bulundurmak kâfî ve mükemmeldir.

Memâlik-i İslâmiye'de pek çok mektep yapılıyor. Gönlüm ister ki bütün İslâm mektepleri şerâit-i mükemmele-i sıhhiyyeyi hâiz olsun; yetişen İslâm gençleri vücûdu gibi fikri de dinç adamlar, dünya ile uğraşmaya mübâreze etmeye liyâkatli adamlar olsunlar…

Manastır: Dârülmuallimîn Müdîri
Edhem Nejad

<u>Terâcim-i Ahvâl</u>:

(Müellif-i Cedîd)

ŞEYH ALİ ÇELEBİ BİN HÜSREV-İ İZNÎKÎ

Vâkıf-ı ulûm-ı mütenevvi'a bir ârif-i kâmil olup meşhûr Şeyh Edebâlî hazretlerinin encâl-i aliyyelerinden Vahyî-zâde'nin* müteallikātındandır. Bidâyet-i hâllerinde pederleri

* Vahyî-zâde: (Ebû Abdullah Muhammed Hilmi) zâhir ve bâtını ma'mûr ulemâdan olup *Tezâkir-i Şu'arâ*'da ismi mezkûr olan

mahlûlünden olan silk-i zeâmete duhûl ile Belgrad ve civârı seferlerinde bulunarak isbât-ı merdânegî eyledikten sonra terk-i silk-i zeâmet ve maskat-ı re'sine avdetle ihtiyâr-ı inzivâ ve uzlet ederek tahsîl ve tasnîfini ikmâle sa'y ü ihtimâm eyleyip az vakitte müşârün bil-benân oldular. Sultan Mehmed Hân-ı Sâlis hazretlerinin evâhir-i saltanatlarında İstanbul'a nakl-i mekân ile Sütlüce'de ârâm eyledikleri esnâdaki münteşir olan sît-i fazl u irfânlarından nâşî pek çok erbâb-ı kalem ü hâcete merci'-i yegâne olduğu gibi defeâtle de müşârun ileyhin mazhar-ı iltifât ve ihtirâm-ı şehriyârîleri olmak şerefini ihrâz ettiler. Ulûm-ı mütedâvile ve be-tahsîs ilm-i tefsîr ve tasavvuf ve kelâm ile ulûm-ı garîbe ve hikemiyye ve kimyeviyyedeki vukūf-ı tâmlarını bu fenlerdeki te'lîfât-ı adîdeleriyle isbât eylediklerinden beyne'l-havâs "Müellif-i Cedîd" şöhretiyle benâm olmuşlardır. Melâmiye-i Bayrâmiyye kibâr-ı meşâyihinden İdrîs-i Muhtefî şöhretiyle benâm Tırhalalı Hoca Ali er-Rûmî'den müstahlef olduğu Müstakīm-zâde merhûmun *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*'sinde muharrerdir. "Min Ed'afi'l-Halîka ilâ Ekmeli't-Tarîka" ibâresiyle masdar-ı istirşâdı hâvî Hazret-i Pîr Azîz Mahmûd Hudâî'ye takdîm ettikleri nâmelerine hüsn-i kabûlü mutazammın "Min Ed'afi'l-Fukarâ" fıkrasıyla bed' eden cevâbnâme-i âlîden istinbât olunduğuna göre tarîkat-i Halvetiyye'ye de intisâbları müstebân olmaktadır. 1018 târîh-i hicrîsi hilâlinde âlem-i âhirete sefer eyleyip Hazret-i Ebâ Eyyûb Hâlid bin Zeyd el-Ensârî (radıyallâhü anhin) türbe-i şerîfeleri harîmine defn olundular. Kaddesallâhü sırrahü'l-azîz.

[158] Müellefât-ı adîdelerinden başlıcaları şunlardır:*

1) *Cevâhirü'l-Esrâr*
2) *Semeretü'l-İrşâd*
3) *Dürerü'l-Envâr fî Esrâri'l-Ahcâr*
4) *Ed-Dürretü'l-Beyzâ fi'l-İksîri'l-Ahmer*
5) *Mukaddimetü'l-Vasl*
6) *Dîvânü'l-Hikme*
7) *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr*
8) *Es-Sırrü'r-Rabbânî fi'l-İlmi'l-Cismânî ve'r-Rûhânî*
9) *Tavâli'ü'l-Büdûr fî Şerhi'ş-Şüzûr*
10) *Dürretü'l-Gavâs fî Esrâri'l-Havâs*
11) *Tervîhü'l-Ervâh fî Esrâri'l-Miftâh*
12) *Risâle-i Kazâ ve Kader*
13) *Mefâtîhü'l-Künûz fî Halli'r-Rumûz*
14) *Envârü't-Terkîb*
15) *El-Levâyih fî Esrâri'l-Hurûfi'l-Fevâtih* (Müellif bu eserinde tercüme-i hâlini yazdığını *Dürerü'l-Envâr*'ında hikâye ediyor.)
16) *El-Müntehab fî Sınâati'z-Zeheb*
17) *Şerh-i Kasîde-i Sa'lûkıyye*
18) *Dîvân-ı İksîr*
19) *Mecmûa-i Mücerrebât*
20) *Miftâhü'l-Hikme*
21) *Hacer-i Selâse*
22) *Aşeratü Ebvâb*
23) *El-Misbâh fî İlmi Esrâri'l-Miftâh*
24) *Kitâbü Dekāyıki'l-Mîzân fî Mekādîri'l-Evzân*
25) *Kitâbü Envâri'd-Dürer fî Îzâhi'l-Hacer*
26) *Kitâbü Levh-i Zehebi'l-Esrâr fî Maârifi'l-Ahcâr*
27) *Kitâbü'l-Müntehab fi'l-İksîr*
28) *Dürretü'd-Dürer ve Tuhfetü'l-Gurer*

1 numaralı *Cevâhirü'l-Esrâr* ile 20 numaradan aşağısını hâvî olan beş eserini câmi' bir mecmûası Üsküdar'da Atlamataşı'nda Selim Ağa Kütübhânesi'nde mütâlaa güzârım oldu.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

* * *

SIRÂTIMÜSTAKĪM CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ'NE

Esselâmü aleyküm;

138'inci numaralı *Sırâtımüstakīm* mecelle-i mübeccelesinde "İkinci Hatâ" ünvân ve "Mehmed Fahreddîn" imzâlı olan makāle buradaki kāri' ve sâmi'lere fevkalâde meserretler bahş eyledi, derdlerini teskîn etti. Ahkâm-ı İslâmiyye ve âdâb-ı milliyyeyi muhâfaza zımnında kemâl-i hulûsla yazılmış olduğuna her cümlesi hattâ her kelimesi şâhid olan makāle-i mezkûrenin gerek muharrir-i zî-iktidârına gerekse aynı maksad-ı hayr-mersadla neşrine tavassut buyuran zevât-ı muhteremeye medyûn-ı şükrân olan buradaki kāri'leri ihtirâmât-ı samîmelerini takdîmle te'yîd-i uhuvvet eyledikten sonra deriz ki Fahreddîn Efendi makālesinin yalnız ünvânını intihâbda isâbet etmemiştir zannındayız evvelen *Tanîn*'in makālesi eser-i hatâ değildir belki cümle-i ahkâm-ı şer'iyyeden olan nisvân-ı İslâm'ın emr-i tesettüre riâyet etmelerini ve mevâzi'-i tühem sayılan mahallere girmemelerini âmir lisân-ı şer'-i şerîfden şeref-sâdır olan tenbîhnâme-i Meşîhatpenâhîleri devâir-i âidesine havâle edilmesini bile çok görmekten ileri gelen eser-i gayzdır. Sâniyen: Ehl-i İslâm'ın kulûbünü cerîhadâr eden bu makāle emsâlinin ikinci münâsebetsizliği değildir ez-cümle "mübâdele-i evlâd" hakkındaki teklîfi sû'-i te'sîr husûsunda tesettür hakkındaki makālesinden aşağı değildir belki daha elem-nâk zehirnâkdir; teklîf-i mezkûrun kulûb-ı İslâmiyân'da îkā' eylediği elîm mûci' cerîhalar henüz iltiyâm-pezîr olmamıştır. Fransa'da mevcûd olup anâsır-ı muhtelifeyi birbirine ısıtmak yolunda te'sîri olduğu yine *Tanîn*'den öğrenilen usûlün memleketimizde tatbîki husûsundaki teklîfinden Fahreddîn Efendi makāle-i dîndârânesinde bahs etmemesi 310 numara ve 25 Cemâziyelevvel sene 327 ve 30 Haziran sene 325 târihli

---

Vahyî'nin hafîdidir. Tahsîlini maskat-ı re'si bulunan İznik'de ba'de'l-ikmâl meslek-i kavîm-i tasavvufa intisâb ile behre-yâb-ı feyz-i Muhammedî olarak ihtiyâr-ı inzivâ eyleyip (992) târihinde Üsküdar'da Vâlide Sultân Dâru'l-Hâdîs'inde muhaddis ve müfessir ve câmi'-i şerîfde vâiz ve müzekkir olmuşlar idi. İşte bu vechile güzârende-i evkāt iken (1018) târihinde rahmet-i ilâhiyyeye makrûn oldular. İlm-i nahvden meşhûr *Muğni'l-Lebîb* ile ilm-i arûzdan *Râmizî*'ye mükemmel şerhi ve *Meşârik-ı Şerîfe Hâşiyesi* ile *Miftâhü'l-Ulûm* ebyâtına da bir şerhi ve ilm-i tefsîre müteallik takrîrât-ı ârifâne ve fâdılâneleri ve müretteb dîvânı vardır.

* Mahfûz-ı yed-i âcizî olan *Dürerü'l-Envâr fî Esrâri'l-Ahcâr* isminden eserinin nihâyetinden alındı.

Tanîn nüshasına tesâdüf eylememesinden neş'et eylediği tahmîn olunur. Merak edilir ise nüsha-i murakkamada fıkarât-ı âtiye aynen müşâhede olunur: "…. Fakat emîn olduğumuz vatandaş âilesi nezdine erkek çocuğumuzu göndermek ve onun erkek çocuğunu kendi oğlumuz gibi kabul etmek memleketimizde de kolayca kābil-i tatbîk bir usûldür zannederiz. Bunun için yalnız fikr-i teşebbüs ve biraz azm-i merâm lâzımdır. Hüseyin Câhid hâmiş: *Tanîn* ittihâd-ı anâsıra yaramayacağını ümîd eylediği bu usûlün mazhar-ı hüsn-i kabul olmasını te'mîne çalışmayı bir hizmet bildiği cihetle bu bâbda vesâtet vazîfesini îfâ etmeyi memnûniyetle deruhde eder. Mektep ta'tîl müddetince hangi âilelerin, çocuklarını mübâdeleye tâlib olduklarını ma'lûm olmak ve bu âile reislerini birbirine tanıtmak lâzımdır…" Teklîf-i mezkûr ehl-i İslâm'dan kat'-ı nazar memleketimizde oturan sâir edyân müntesibîni nezdinde gāyet merdûd ve menfûr olduğu her hangi dine mensûb olur ise olsun şimdiye kadar hiçbir kimsenin mürâcaat etmemesiyle sâbit olunca Fahreddîn Efendi hazretleri o makāle-i mübeccelesine "Tekrar Büyük **[159]** Bir Münâsebetsizlik" ünvânını vere idi daha güzel isâbet edilmiş olacağı vârid-i hâtır-ı kāsırânemdir. Bâkī duâ.

İnegölü'nde Saraybosnalı
Semiz-zâde el-Hâc Mehmed

VATİKAN KÜTÜBHÂNESİ'NDE ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

Tefsîrü Garîbü'l-Kur'ân

Müellifi Ebû Bekir nâmında bir zât olup kırk sene tetebbu' ettikten sonra yazdığını ifâde eder formanın bir kısmında şöyle bed' eder:

«هذا تفسير غريب القرأن الف على حروف المعجم ما بين منصوب ومرفوع ومخفوض ليقرب تناوله ويسهل تحفظه على من اراد التوفيق مثلا حاد مفتوحه ايله (صيب) مطوفعيل من صاب يصوب اذا نزل من السماء. (صرهن اليك) صمعهن اليك ويقال املهن اليك اصرهن بسكر الهاد قطعهن المعنى فخذ اربعة من الطير اليك فصرهن اى قطعهن. (صراط مستقيم) طريق واضح وهو الاسلام ومنه صبغة الله دين الله فطرته التى فطو الناس عليها.»

Kitab-ı mezkûr bir cildden ibâret olup açık yazılı târîh-i hat ma'lûm değildir.

Mu'ribü'l-Kur'ân

Sûre-i Fâtih'a ile Ve't-Târık'dan Ve'n-Nâs sûresine kadar alır.

Mukaddime şöyle yazar:

«قال ابو عبدالله حسين ابن خالويه هذا كتاب ذكرت فيه اعراب ثلثين سورة من القرأن من المفعل بشرح معانى كل حرف وتلخيص فروعه وذكرت غريب ما اشكل من وتبيين مصادره وتثنية وجمعه ليكون معونة على مايرد عليك من اعراب القرأن ان شاء الله وما توفيق الا بالله.»

Meselâ: Sûretü'n-Nâs'da der ki:

«(والناس) معطوف معنى الاية بوسوس فى صدور الناس جهبم وانسهم والناس الناس والناس الجن ذهب الناس وبقى النسناس النسناس الذين يشبهون الناس وليسوا بناس رواه ابو هريره. تاريخ خط ٩٠٠»

Kitabü'l-Muâmmâ

Türkçe bir cild güzel hat ile bir çok şeylere muammâ yapar. Meselâ yumurta için:

"Nedir ol kim ola bir kubbe ma'mûr
Yarısı zağferân yarısı kâfûr."

Hâşim Veli

* * *

ŞÂYÂN-I TEELLÜM VE TEESSÜR BİR HABER: *TERCÜMÂN* DURDU

Rusya'da sâkin müslüman Türk kardeşlerimize, son rub'-ı asırda, hiç şüphesiz en büyük hizmet etmiş olan Bahçesaray Kırım'da münteşir *Tercüman* refîk-ı muhteremimizin otuz senelik şerefli bir hayattan sonra muvakkaten kat'-ı neşriyât eylediğini bu hafta haber alarak, fevkalâde müteessir ve müteellim olduk. *Tercümân* Rusya müslümanlarının bütün şubbân-ı mütefekkiresine üstâd ve rehber olmuştu. Şimdi milletini düşünen, milletine hizmet etmek isteyen Rusyalı müslümanların cümlesi *Tercümân*'ın tilmîzi ve Rusya'da münteşir Türkçe gazetelerin de hepsi *Tercümân*'ın evlâd-ı ma'nevîsidir. Kırım *Tercümân*'ı bir zamanlar memâlik-i Osmâniyye'de de ma'lûm ve münteşir idi; devr-i sâbık matbûâta karşı şiddetini pek ziyâde arttırmadan evvel, ve hele Ermeni mes'elesi zamanında İstanbul'a, vilâyâta dokuz, on bin nüshası dağılıyordu. *Tercümân*'ın o zamanlardan kalma hâtırası, ale'l-husûs Anadolu Vilâyâtı'nda, el-yevm ber-hayâttır.

Tercümân son nüshasında, muvakkaten kapandığını şu samîmi ve müessir satırlarla kāri'lerine haber veriyor:

Muhabbetlü Efendiler,

1881 senesi çıkardığım *Rusya Müslümanları* nâm risâlemde işbu gazetenin programı ve mesleği ta'yîn edilmiş ve maârif, edebiyât, lisân ve mekâtib-i milliyyenin ıslâhı, ikmâli ileri sürülmüş idi.

1882 senesi "Yoklama" ve "İzleme" makāmında beş on evrâk-ı perâkende çıkarılmış idi.

1883 senesi Nisan ayında *Tercümân*'ın birinci nüshasını meydana çıkardım ve bundan böyle durmayıp, usanmayıp, yoldan çıkmayıp otuz sene çalıştım fakat, insanlık hâlidir, yoruldum.

Hizmetim yahşî mi yaman mı idi herkes bildiği, anladığı gibi hüküm buyursun; ben bildiğime anladığıma göre otuz sene çalıştım ve tabîî yoruldum. Doktorların kat'î nasîhatlerine binâen biraz vakit istirâhat lâzım geldi. *Tercümân*'ım da kendim ile beraber istirâhat edecek.

Mâlen ve ma'nen *Tercümân*'ın hâli te'mîn edilmiştir, devâmına bir türlü mâni' mevcûd değildir, ancak yorgunluğum. Muhabbetli okuyucular,

Bu Cuma *Tercümân* muvakkat duruyor, oktayor[1], ma'zûr görünüz, ayıb buyurmayınız.

Gelecek hafta *Tercümân*'a bedel *Zaman* çıkacaktır.

[1] (ئوقتايور) şeklinde yazılmıştır.

Beriki gazete program ve meslek i'tibâriyle *Tercümân*'ın ma'nevî oğlu olduğu gibi sâhib-i imtiyâzı ve muharriri dahi oğlumdur. *Zaman*'ın kabul ve makbûl edilmesini temennî ederim.

Vakt-i istirâhatimi inşâallâh mâlâ-ya'nî geçirmem. Zamanımız bir çok yeni hâller ve mes'eleler vücûda getirdi. Ruslar ve müslümanlar arasında yeni fikirler, yeni meslekler, yeni arzular doğdu. Bunları öğrenmek, düşünmek ve bunlara göre meslek tutup kalem, fikir yürütmek gerek. Bundan böyle istirâhatim kadrü'l-hâl tahsîlden ibâret olacaktır. Lahde kadar tahsîl cümlemize borc değil mi?.... Şimdilik el-vedâ'!

İsmail

[160] Otuz sene mütemâdî hizmetten sonra İsmail babamızın istirâhate hakîkaten hakkı vardır, bunu teslîm ve i'tirâf ederiz. Bununla beraber, gönül isterdi ki *Tercümân* tercümân-ı rûh ve emeli olduğu milleti gibi ebedî kalsın. *Tercümân*'ın ma'nevî oğlu *Zaman*'a: Hoş geldin, safâ geldin, baban kadar milletine hâdim ve nâfi' ol! diyoruz; ve bu duâmızın indallâh makbûl olmasını istiyoruz. Ve aynı zamanda *Tercümân*'ın istirâhati yaza mahsûs bir ta'tîlden ibâret olmasına da duâcıyız. *Tercümân*'ın durmasından mütevellid teessürümüze, gelecek son bahardan i'tibâren tekrar intişârını görmek ümîdi, evet ancak bu ümîd, tesliyet-bahş olmaktadır…

ŞUÛN

Rusya:

Müslüman Matbûâtı – Kazan'da beş seneden beri muntazaman intişâr etmekte olan *Beyânü'l-Hak* cerîde-i İslâmiyyesi şimdiye kadar haftasına ancak üç nüsha çıkıyordu. Bu kere idârehânemize gelen altıncı sene-i rûmiyyesinin birinci nüshasından, anladık ki bundan böyle *Beyânü'l-Hak* refîkımız hergün çıkacaktır. Refîkımızın tevsî'-i neşriyâtından pek memnûn olduk kemâl-i hulûs ile tebrîk ederiz. Milletdâşlarına daima müfîd olmak ve gittikçe dâire-i hizmeti genişletmek üzere devam ve terakkīsini Cenâb-ı Hak'dan niyâz ediyoruz.

Türkistân Âsâr-ı Atîka Mektebi – Asyâ-yı Vustâ âsâr-ı atîkaca en zengin kıtaâttan ma'dûddur. Burada eski Türk, Yunan âsâr-ı atîkası mevcûd olduğu gibi, İslâm medeniyetinin Bağdad, Kahire ve Gırnata gibi merâkiziyle aynı seviye-i refî'de bulunan Buhârâ ve Semerkand şehirleri de buradadır. Bu cihetleri nazar-ı dikkate olan Petersburg Encümen-i Dâniş-i İmparatorîsi, Asyâ-yı Vustâ âsâr-ı atîkasının keşf ü tedkīki için Türkistân'da bir Âsâr-ı Atîka Mekteb-i Âlîsi te'sîsine teşebbüs etmiştir.

Rusya'da Hürriyet-i Vicdâniyye(!) – Rusya Kānûn-ı Esâsîsi bütün tebe'aya resmen hürriyet-i vicdâniyye bahş etmiştir. Lakin vekāyi' gösteriyor ki bu esâs-ı kānûnî fi'len aslâ tatbîk olunmamaktadır. Rusya Meclis-i Meb'ûsân'ında kesret cihetiyle ikinci mevki'i tutan "Kade" fırkasının resmî gazetesi olan *Reç*'de yazıldığına göre iki ay evvel Arsay Köyü'nde zükûr ve inâs 95 mecûsî ihtidâ ederek 17 erkek ve 15 kız çocuklarına dîn-i İslâm öğretmek üzere bir müslüman muallim ta'yîn etmişlerdi. Bu vak'ayı haber alan polis çavuşu Arsay Köyü'ne gelip çocukları dağıtmış ve muallimi beraber alıp polis zâbitine götürmüştür. Köylüler o civârda bulunan Molla Aynullâh hazretlerine haber vermişler ve mûmâileyh de gidip polis çavuşundan, kānûn-şikenâne harekетinin esbâbını suâl etmiş ise de çavuş hiçbir ma'kūl cevap vermeye lüzûm görmeyerek Molla hazretlerini başından savmıştır.

Hindistan:

Dârülfünûn-ı İslâmî Teşebbüsü – Aliger Dârülfünûnu'ndan başka ikinci bir dârülfünûn-ı İslâm daha te'sîsi için başlanılan teşebbüs muvaffakıyetle devam ediyor. Müteşebbislerden fehâmetli Ağa Han hazretleri bu kere Kelkūta'ya giderek, ora ağniyâ ve küberâsından külliyetli iânât cem'ine muvaffak olmuştur. İânâtta bulunanlar ber-vech-i âtîdir: İşân Kerîm 10.000 rupiye; (Bir rupiye takrîben on dört guruş kıymettedir.) Ahmed Mûsâ Sâlihci 10.000 rupiye; Hacı Ahmed Abdüllatif 5.000 rupiye; İsmail Sinhacı 5.000 rupiye; Gulâm Hüseyin Ârif 5.000 rupiye; Osman Cemâl 2.500 rupiye. Bunlardan başka da mühim iânât gelmektedir. Kelkūta'da yazılan iâne mikdarı altmış yetmiş bin rupiyeye bâliğ olduğu söyleniliyor. "Loknov"da iki yüz bin rupiye va'd olunmuştur. Bundan başka Mahmûdâbâd ve Cihângîrâbâd racaları altmış beşer bin ve diğer racalardan bazıları, yirmişer, bazıları onar bin rupiye va'd etmişlerdir. Bombay'da inci tâciri Arabiyyü'l-asl Şeyh Casim bin İbrahim 15.000 rupiye vermiş ve yine Bombaylı diğer bir tâcir 50.000 rupiye Bombay Bankası'na yatırmıştır. Şimâlî Hindistân'ın Dârülfünûn-ı İslâmî te'sîs için gösterdiği bu himmetten, Cenûbî Hindistân da geri kalmamak isteyerek Madras'da bir iâne cem'iyeti teşkîl olunmuştur.

Hind-i Çînî:

Fransızların Tardı Teşebbüsâtı – Hind-i Çîn'in bir kısmına el-yevm Fransızlar musallat ve hâkimdir. Bunların memleketten tardı için yerliler arasında büyük hafî bir cem'iyet te'sîs olunmuştur. Cem'iyyetin bazı evrâkı bu günlerde Fransızlar eline geçmiştir. Evrâk-ı mezkûreye nazaran Hind-i Çinliler bir kıyâm-ı umûmî için teşkîlât-ı mühimmede bulunarak hattâ kıyâmın sergerdelerini bile ta'yîn eylemişler imiş; kıyâm birden bire olacak ve Fransız me'mûrlarının çoğu i'dâm edilecek imiş. Bir çok vekāyi'le beraber bu cem'iyetin keşfi de gösteriyor ki Avrupalıların Asya'ya hâkimiyetleri devresi artık nihâyetine yaklaşıyor.

[Burada "Makāle-i Sâlifedeki Tefsîr-i Şerîf Tashîh" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

18 Mayıs 1911 19 Cemâziyelevvel[1] Perşembe 5 Mayıs 327 **Altıncı Cild - Aded: 141**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

40- [2] (يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ)

(Cenâb-ı Hak evvelâ kitab ile onda reyb ü iştibâh olmadığını zikr eyledi. Sonra nâsın o kitabda ihtilâfını zikr ederek ibtidâ mü'minleri, sâniyen kâfirleri, sâlisen münâfıkları zikr etti. Sonra sınıf-ı sâlis için emsâl darb eyledi. Ba'dehu kitabın Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine min-indillâh münzel olduğu üzerine burhân ikāme etti ve şekk ü irtiyâb edenlere kendilerini âciz bırakır bir hâl ile tehâddî eyledi. Sonra tahzîr ve inzâr, tebşîr ve va'd etti sonra kitapda îrâd kılınan mesel hakkında nâsın kitap hakkındaki ihtilâfları gibi ihtilâfları bulunduğunu beyân buyurdu. Sonra kendilerini iki kere ihyâ ve iki kere imâte ve semâvât ve arzı kendi menfaatleri için halk ve îcâd eylediğini beyân ile kâfirlere en vâzıh bir bürhân getirdi. Sonra hilkat-i insân ile etvâr-ı insânı zikr eyledi. Daha sonra nübüvvetin ber-tafsîl zuhûr eylediği bilâdda mevcûd ümem ve şu'ûba hitâba şürû' ederek ilk ibtidâ bu âyet ile zîrdeki âyâtta, niam-ı ilâhiyyeye müstağrak oldukları halde en ziyâde küfrân-ı ni'met eden tâife-i Yehûd'a hitâb eyledi. Yukarıda dahi sebk eylediği üzere bu mevâdd-ı muhtelifenin kâffesi bir mevzû'a müteallik bulunduğu, cümlesi Kitab-ı mübîn ile bu husûsda nâsın ahvâl ve sunûfunu beyâna mütedâir olduğu halde tarz-ı beyândaki tefennün *Kur'ân*'ın hayret-efzâ envâ'-ı belâgat ve hasâisindendir ki bu hadd-i i'câza ne bir belîğ yetişmiş, ne de yetişmek ihtimâli vardır. Kütüb-i semâviyyeyi hâmil ümem ve şu'ûbun akdemi bulunan Benî İsrâîl vaktiyle sunûf-ı avâtıf-ı Rabbâniye ile meşmûl olup ale'l-husûs ni'met-i kübrâ-yı ilâhiyye olan nübüvvet bir hayli zaman kendilerine ihsân olunarak bu sebeb ile ümem ve şu'ûb-ı âlem üzerine tafdîl edilmiş oldukları cihetle Allahu teâlâya en ziyâde teşekkür eden ve ni'met-i celîlesini en çok yâd eden kendileri olmak îcâb eylediği ve bu da hidâyet ve irşâdları için Cenâb-ı Hakk'ın irsâl eylediği her peygambere îmân etmelerini müstelzim bulunduğu halde Allahu teâlânın fazl u keremi kendilerine mahsûr olup kendilerinden mâadâsından peygamber göndermez zu'muna düşerek haklarında erzân buyurulmuş olan ni'meti îmândan i'râza ve Nebiyy-i muhterem sallâhü teâlâ aleyhi ve sellem efendimize cevr u ezâ etmeye vesîle ittihâz ettiler. İşte üzerlerine feyezân eden ni'am-ı ilâhiyyeyi der-hâtır ederek ahde vefâ eylemeleri için kendilerine cânib-i Rabb-i izzetten hitâb olunuyor. Gerek Benî İsrâîl ve gerek diğer ümem-i sâlife hakkında Kitab-ı azîzde şeref-vurûd eden kısas-ı pür-iberi biz de kemâl-i teemmül ve dikkat ile istimâ' eyleyerek ta'kīb edelim.) Ey Benî İsrâîl (ey evlâd-ı Ya'kūb] size in'âm eylediğim ni'metimi zikr (ü yâd) edin ve ahdimi îfâ edin. Ben de sizin ahdinizi îfâ edeyim. (Allahu teâlânın onlara ahdi kendilerine inzâl eylediği kitapdan ma'lûm olur. Cenâb-ı Hak onlara, ancak zât-ı ulûhiyyetine ibâdet edip hiçbir şeyi kendine teşrîk etmemelerini ve sıdklarına edille kāim olan peygamberân-ı izâma îmân edip şerâ'i' ve ahkâmına münkād olmalarını ahd eylediği gibi biraderzâdeleri olan Benî İsmâil'den kendilerine bir peygamber gönderip o peygamberin bir şa'b-ı cedîd vücûda getireceğini de **[162]** ahd etmiştir. Ahd-ı hâss-ı mensûs işte budur. Umûm ahde Cenâb-ı Hakk'ın fıtrat muktezâsınca cemî'-i beşerden ahz eylemiş olduğu ahd-i ekber de dâhil olur. O da tedebbür ve terevvî

[1] Hicrî tarih sehven "14 Cemâziyelevvel" yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/40.

etmek ve her şeyi mîzân-ı akl ile ve nazar-ı sahîh ile vezn edip mîzân-ı hevâ ve gurûr ile vezn eylememektir. Benî İsrâîl bu ahd-i ilâhî-i âmme veyahud kitaplarında mensûs olan o uhûd-ı hâssaya ihâle-i nigâh etmiş olaydılar Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine ve zât-ı risâleti ile inzâl olunan nûra elbette îmân eder ve felâh bulurlar idi. Ahdi Resûl-i muhterem sallallâhü aleyhi ve selleme îmâna tahsîs etmeye hâcet yok, çünkü ahd-i hâssın efrâdından bulunan îmân ahd-i âmde dâhildir ve muzâf olan ahd umûm ifâde edip âmde muhassas bulunmadıkça tahsîs edilemez. Ahdi ise îmâna kasr için delîl yok.

Bu, Allah'ın ahdidir; Benî İsrâîl'in ahdine gelince, o da kendilerini Arz-ı Mukaddese'de mütemekkin kılmak, ümem-i kâfireye karşı onlara yardım eylemek, dünyada kadr u rif'at ile refâh-ı maîşete nâil olmaktır. Ellerindeki *Tevrat*'da şâ'i' olan budur. Şüphe yoktur ki Allahu teâlâ onlara saâdet-i âhiret ile de va'd etmiştir, fakat *Tevrat*'da rumûz ve işârâttan başka buna delâlet eder bir şey yoktur. Bunun içindir ki bazı müdekkikîn Yehûd ba'se îmân etmezler zannettiler.

Rüesâ ile etbâ' arasındaki menâfi'-i müşterekeden dolayı Benî İsrâîl biribirinden korkup bu hafv aralarında terki fâş olan ahde vefânın mevâni'inden bulunduğu cihetle vefâ ile olan emrin akabinde) ancak benden korkun (buyuruldu yani cemâhîre muhâlefetle Hakk'a ittibâ' ettiğiniz zaman bazı menâfi'in fevtinden ve size bazı mazârrın isâbetinden korkuyorsanız, zimâm-ı cemî'-i menâfi' kabza-i kudretinde bulunan Allahu teâlâdan başka hiçbir ferdden korkmamanız daha şâyândır, o ni'met-i kübrâyı veyahud kâffe-i niamı size in'âm eden zât-ı aliyyesidir, o ni'metlerin selbine ve bunlara îcâb eden teşekkürü terkten dolayı ukûbete kādir olan ancak odur, imdi ancak zât-ı ulûhiyyetinden korkun, mâsiva'llâhdan havf etmeyin – A[ayın]).

"Yâ Benî İsrâîl" kavl-i kerîminde "benî" lafzı münâdâ-yı muzâfdır. İzâfet ile nûnu sâkıt olmuştur. "Benûn" veya "benîn"in müfredi "ibn"dir. "İbn" ebin fer'i olup onun üzerine mebnî bulunduğundan binâdan me'hûzdur. Bunun içindir ki masnû' sâni'ine nisbet olunarak bazen sâni'in masnû'una izâfeti ile sâni' harbe "ebu'l-harb" ve bazen emr bilakis olarak netîce-i fikre "bintü'l-fikr" denir. Bu kelime evlâd-ı zükûra muhtasdır, muzâf olursa örfde zükûr ve inâsa âm olarak evlâd ma'nâsına olur ki burada murâd olan budur. İsrâîl Ya'kûb aleyhisselâmın lakabıdır. Ve lügat-ı İbrâniyye'de fil-asl safvetullâh ve alâ-kavlin abdullâh ma'nâsınadır – K[kaf], Ş, M.

41- [1](وَاٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا وَاِيَّاىَ فَاتَّقُونِ)

(Cenâb-ı Bârî azze şânuhu âyet-i sâbıkada umûm ahde vefâ ile emr etmişti, şimdi siyâk-ı kelâmdan maksûd olan ahd-i hâssa intikāl ile şöyle buyuruyor:) Ve nezdinizde bulunanı musaddık olarak inzâl ettiğim şeye îmân edin. (Tevhîd, adl beyne'n-nâs, fevâhiş ve münkerâttan nehy ve daha bu gibi saâdete mûsıl irşâda dâir *Tevrat* ile sâir kütüb-i enbiyânın ta'lîm ve da'vetini tasdîk ederek nâzil olan *Kur'ân*'a îmân edin, siz *Kur'ân*'a nazar edip de onu makāsıd ve usûl-i dîn-i ilâhîye ve mevâ'îd ve uhûda mütedâir ma'lûmunuz bulunan umûru musaddak bulunca anlarsınız ki *Kur'ân* ile nâzil olan rûh ve cevher kütüb-i sâlife ile nâzil olan rûh ve cevherin aynıdır. Ve anlarsınız ki sizi Mûsâ ile sâir enbiyânın da'vet eylediği umûrun misil ve nazîrine da'vet eden bu Nebiyy-i muhteremin takrîr-i hakk u hidâyet-i halktan başka bir garazı yoktur; şu halde i'câzı ve nezdinizde bulunan şeyleri musaddık olmasıyla iki cihetten üzerinize hüccet ikāme eden bu Kitab-ı mübîne îmâna mübâderet etmeniz îcâb ederken) onu inkâr edenlerin birincisi olmayın ve âyetlerimle semen-i kalîl iştirâ etmeyin. (*Kur'ân*'ın hidâyet ve irşâdını semen-i kalîl ile mübâdele etmeyin. Huzûz-ı dünyeviyye mülâhazasıyla haktan i'râz eylemeyin! Biz Resûl-i Ekreme ve min-indillâh teblîğ eylediği *Kur'ân*'a ittibâ' edersek mâl ve câhdan, makām-ı riyâsetten dûr oluruz diye düşünmeyin. Bunlar Hakk'a nisbet ile kalîl ve hakīrdir. Âyât-ı beyyinâttan, berâhîn-i vâzıhâttan i'râz edenlerin âkıbetleri vahîmdir; rızâullâhdan mahrûm olurlar, dünyada Allah'ın intikāmına, âhirette ukūbetine giriftâr olurlar. Siz bu gibi ahvâlde şundan bundan hazer ve tahâşî etmeyin.) Ancak benden ittikā (ve hazer) edin.

Kur'ân'ın *Tevrat*'ı musaddık olmasının ma'nâsı: *Kur'ân*'ın *Tevrat*'da vasf olunduğu vech üzere nâzil olmasıdır, veyahud kısas ve mevâ'îdde ve tevhîde da'vette ve beyne'n-nâs adlde ve ma'âsî ve fevâhişten nehyde *Kur'ân*'ın *Tevrat*'a muvâfık bulunması hasebiyledir. A'sârın tefâvütü sebebiyle mütefâvit bulunan bazı cüz'iyât-ı ahkâmda *Kur'ân*'ın *Tevrat*'a görünen muhâlefeti hakīkatte bir muhâlefet değildir; bu ahkâmdan her biri asır ve zamana nisbetle hak olup medâr-ı teşrî' bulunan hikmetleri mutazammın olmak hasebiyle biribirine muvâfıktır ve *Tevrat*'da ahkâm-ı mensûhasının müebbed bulunduğuna delâlet eder hiçbir şey yoktur ki hattâ o ahkâmı nesh eden *Kur'ân Tevrat*'a muhâlif olsun. *Tevrat* ahkâmının zevâl ve bekāsına tearruz etmeyip ancak o ahkâmın alel-ıtlâk meşrûiyetine delâlet eder. Hem bir de deriz ki *Tevrat* o ahkâmın neshini nâtıktır; zîrâ *Kur'ân*'ın *Tevrat*'ı nâsih olması, **[163]** *Tevrat*'ın ise *Kur'ân*'ın sıhhatini nâtık bulunması o ahkâmın neshini nâtık olmak demektir. Şu halde ahkâm-ı mensûhada menât-ı muhâlefet ancak ihtilâf-ı asırdır. Hattâ mütekaddimin nüzûlü teehhur edeydi şüphesiz müteehhıra muvâfık olarak nüzûl eder müteehhırın nüzûlü takaddüm edeydi şüphesiz mütekaddime muvâfık olarak nâzil olurdu. Bunun içindir ki dehân-ı hikmet-feşân-ı Nebevîden [2](وَلَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا اتِّبَاعِي) hadîsi şeref-sudûr eylemiştir. (Yani Mûsâ bugün ber-

[1] Bakara, 2/41.

[2] Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman,* Riyad, 2003, c. 1, s. 347.

hayât olaydı şerîatime ittibâ'dan başka çaresi olmazdı buyurulmuştur.) – S[sin].

42- [1](وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

Ve bile bile hakkı bâtıl ile karıştırıp da hakkı ketm etmeyin.

Bu âyet-i kerîme siyâk-ı nehyde onların gavâyit ve iğvâ husûsundaki mesleklerini beyân buyuruyor. Kitaplarında, kendilerine ba's olunup da acâib ve garâib izhâr edecek olan kâzib peygamberlerden tahzîr vâki' olduğu gibi Cenâb-ı Hak onlara veled-i İsmâîl'den bir peygamber gönderip onunla bir ümmet vücûda getireceği ve bu peygamberin câriye Hâcer'in veledinden zuhûr edeceği dahi kitaplarında vurûd eylemiş ve o peygamberin alâmet ve nişâneleri iltibâs ve iştibâha mahal kalmayacak sûrette vâzıhan gösterilmiştir. Fakat ahbâr ve rüesâ-yı Yehûd avâmm-ı nâs üzerine hakkı bâtıl ile setr ederek hâşâ Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin kütüb-i mezkûrenin kizb ile tavsîf eylediği peygamberlerden bulunduğunu onlara îhâm ediyor ve Resûl-i Ekrem hakkındaki nu'ût ve şemâil başkasına kat'â mutâbık olmayıp zât-ı risâlet-penâhında ekmel-i zuhûr ile zâhir olduğu ve enbiyâ-yı sâdıkanın evsâfı ve da'vet eyledikleri umûr Nebiyy-i Müctebâ'da mütehakkık bulunduğu ve kendileri de bu cihetlere tamamen muttali' oldukları halde ketm eyliyorlar idi – A[ayın].

Bereket-zâde
İsmail Hakkı

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Vücûdun Metâlibi

Rûhun metâlibine ait olan sözümüz bitti; şimdi vücûdun metâlibine dâir söz söylemekliğimiz îcâb ediyor. Zaten insanın bidâyet-i hilkatinden bu âna kadar arkasında dolaştığı maddî, ma'nevî her iki saâdeti idrâk edebilmesi ancak vücûd ile rûh arasında bir âheng-i vifâk bulunmasına mütevakkıfdır.

Saâdet-i maddiyye iki şeye vâbestedir ki biri sıhhati muhâfaza, diğeri vücûdun metâlibi üzerinde tasarrufdur. Biz şimdi bunların her ikisini birer fasılda îzâh edeceğiz.

Hıfz-ı Sıhhat

Yukarıki fasıllarımızda söylemiştik ki insanın hayvandan yegâne medâr-ı temâyüzü olan selâmet-i akıl her şeyden evvel sıhhat-ı bedene mütevakkıfdır. İnsanın ahvâline atfedilecek en sathî bir nazar bu nazariyenin doğruluğuna bizi iknâ' edebilir, zaten cihân-ı mütemeddinin hukemâsı bu sırr-ı azîmi hakkıyla idrâk etmiş oldukları için görürsünüz ki sıhhat mes'elesine son derecede i'tinâ eylemişler; bedeni kuvvetleştirecek, kuvâ-yı cismâniyyeyi muhâfaza edecek bir çok kavâid vaz' etmişler. Bu sâyede çocuklar aynı zamanda hem dimağı hem vücûdu besleyip büyütecek olan o kavâid ile meleke hâsıl edeceklerdir. İşte bu kavâid-i sıhhiyyenin ehemmiyyeti o feylesoflarca etfâle ta'lîm edilen mebâdî-i fünûndan aslâ dûn değildir.

Mevzû'-ı bahs olan bu kâideler ne zaman te'sîs olundu biliyor musunuz? Evet edyân sıhhati mahvetmek için bütün kuvvetiyle çalışıyor. Saâdet-i ebediyyeyi cenneti ancak sıhhatini heder edenlere veriyor, zannı hâsıl olduktan sonra. O sebepden bu feylesoflar edyâna karşı öyle bir lisân-ı tehekküm kullandılar ki burada tasvîrine lüzûm görmüyoruz. Bizim söyleyeceğimiz şundan ibârettir ki selâmet-i aklın sıhhat-i bedene irtibât-ı kâmili esâsı üzerine mübtenî olan en sağlam kavâid-i sıhhiyyeyi te'sîs husûsunda Müslümanlık bütün hukemâ-yı beşerden evvel davranmıştır. Hıfz-ı sıhhati erkân-ı îmandan bir rükn i'tibâr ederek bütün müslümanları sâir emrine imtisâl ile me'mûr ettiği kadar bununla da mecbûr tutmuştur. Hatta Allah'ın kuluna bahşettiği ni'metlerin en büyüğü sıhhat olduğunu, bu ni'mete kelime-i tevhîdden başka bir şey fâik olamayacağını sarâhaten bildirmiştir. Aleyhisselâtü vesselâm efendimiz "Cenâb-ı Hak'dan afv ü âfiyet isteyiniz. Zîrâ hiç birimize îmân-ı yakînden sonra âfiyet kadar büyük ni'met verilmemiştir." buyuruyor.

Müslümanlık bu kadarla da iktifâ etmemiş belki nezâfet gibi maddî ve ma'nevî riyâzât gibi hıfzü's-sıhhate âid esâsları kendi mebâdîsi miyânında zikreylemiştir. Hz. Peygamber "Temizlik imânın yarısıdır. İnsanların eğlenceleri miyânında Allah'ın en beğendiği at koşturmak, ok atmaktır. Kalblerinizi zaman zaman rahatlandırınız" buyuruyor. Hastalıklara gelince Dîn-i İslâm bunları Allah tarafından gönderilmiş bir azâb sûretinde telakkî eder, öyle azâb ki hasta adam fıtratın lâ-yetegayyer olan kavânînine, sıhhatin kavâidine isyânda bulunmasına mukābil kendisine cezâ olarak verilmiştir. "Hastalık, Allah'ın kullarını te'dîb için bir kamçısıdır. Hadis" Binâenaleyh bir müslümana bir hastalık, yani Allah tarafından bir tâziyâne-i azâb isâbet edince **[164]** şûn-ı hayâtiyyesinde i'tidâle rücû'a çalışması lazım gelir, bu da kavânîn-i sıhhiyyeyi bilir, ulûm-ı tıbbiyyeyi muhît, hâzık bir tabîbin vesâyâsına mürâcaattan başka sûretle olamaz. Aleyhisselâtü vesselâm efendimiz [2](تَدَاوَرِ اَيَا عِبَادَ اللهِ فَانَّ اللهَ لَمْ يَنزِلْ دَاءً، إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ دَوَاءً) "Yâ ibâdallâh, kendinize bakınız, zîrâ Cenâb-ı Hak hiç bir hastalık vermemiştir ki onun çaresini de vermiş olmasın" buyuruyor. Az yukarıda ulûm-ı tıbbiyyeyi muhît bir hâzık tabîb demiştik. Evet çünkü din bizi fenne vukūfu olmayan dolandırıcıların pençesine düşmekten tahzîr ettiği gibi o herifleri de azîm bir mes'ûliyetle tehdîd ediyor: "Tabâbete vukūfu sâbit olmayan bir adam hekimliğe kalkışacak olursa îkā' edeceği ziyânı zâmindir. Hadis" Sonra, şâyed bir hasta mübtelâ olduğu illeti tedâvî ettirmek için elinden geleni dirîğ etmeyerek hazâkatinde ma'rûf etibbânın hepsine mürâcaatta bulunur. Lakin hiç birinden fayda görmezse o zaman din kendisine sabrından dolayı âhirette en büyük mükâfâtı tebşîr eder.

---

[1] Bakara, 2/42.

[2] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü't-Tıb, 1.

Ne hâcet! Bizim dîn-i mübînimiz vücûdun za'fını, kuvvetten mahrûmiyetini, insanı âhirette derecât-ı âliyye ihrâzından alıkoyacak a'râz cümlesinden addeder. Zîrâ bu za'f, bu kuvvetsizlik çok zamanlar umûr-ı hayâtiyyedeki ifrât neticesi olarak zuhûra geldiği gibi vezâif-i diniyyeyi îfâya karşı bir fütûr da tevlîd eder. Bu hikmete mebnî aleyhisselâtü vesselâm efendimiz "Kavî bir mü'min zaîf bir mü'minden iyidir" buyuruyor.

Müslümanlık Allah'a karşı ibâdet huşû', huzû' da dâhil olduğu halde her ne garaza mebnî olursa olsun hiç bir müslümana, sıhhatine karşı lâkayd bulunmayı tecvîz etmez. Ashâbdan Abdullah bin Amr bin el-Âs huzûr-ı saâdette bulunuyormuş. Aleyhisselâtü vesselâm efendimiz, Abdullah'ın gündüzleri sâim, geceleri kāim geçirdiğini beğenmeyerek "Böyle yapma; hem oruç tut; hem iftâr et; hem namaz kıl; hem uyu; zîrâ senin vücûdunun, gözünün, zevcenin, seni ziyârete gelenlerin, hepsinin senin üzerinde hakkı vardır; ayda üç gün oruç tutmak elverir. Zîrâ işleyeceğin her haseneye mukābil on misli sevâb kazanacağın için her gün oruç tutmuş olursun" buyurmuşlar. Abdullah diyor ki, ben ısrâr edince Hz. Peygamber de ısrâr etti; nihâyet, "Yâ Resûlallâh ben kendimde kuvvet görüyorum", deyince "Öyle ise bari Dâvûd (as) gibi sâim ol" buyurdular. Sıyâm-ı Dâvûd'u sordum, "Gün aşırı sâim olmaktır" dediler.

Abdullah ihtiyârladıktan sonra "Keşki Cenâb-ı Peygamber'in müsâadesini kabul etmiş olaydım" dermiş.

Şüphe yoktur ki bütün bu kavâid müslümanları sıhhat-i bedeniyyelerine karşı gāyet i'tinâlı davrandıracak mâhiyettedirler; bu ise nezâfete, sıhhata son derecede ihtimâm olunmak sûretiyle emrâzın azalması, sirâyetin hafifleşmesi için asr-ı hâzır hukemâsı tarafından halkın ezhânına nakş olunmak istenilen maksad-ı mühimdir.

Mehmed Âkif

* * *

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYEDEN BİR SAHİFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

Hakîkat, ne ulvî bir vücûd-ı ma'nevîdir! İşte görülüyor, ki herkes, âkıl, hem de akl-ı selîm sâhibi olmak iddiâsında bulunuyor; fakat hakîkat yine mestûr. Cemâlden ref'-i nikāb ederek onu bütün ârâyiş-i hüsnüyle görmek, onu der-âgūş eylemek her âkıla müyesser olamıyor. Öyle ise âkıl, fakat selâmetten mahrûm!

İdrâk-i hakîkat o kadar kolay bir şey olaydı insâniyeti mes'ûd, insanları bahtiyâr etmekten başka bir emel beslemeyen, vazîfe-i mukaddesesi sırf bu matleb-i lâhûtînin tahsîline münhasır bulunan peyâmberân-ı izâm (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüssalâtü vesselâm) hazerâtı reh-güzâr-ı sa'y ü ictihâdlarında hiçbir müşkilâta dûçâr olmazlar. Meb'ûs oldukları ümmetlerinden samîm-i kabûlden, hürmet ve kadirşinâslıktan başka bir şey görmezlerdi halbuki emr bil-aks; o kadar ki insan müşârun-ileyhim hazerâtının ümmetlerinden gördükleri şiddet-i husûmetleri, tehevvür-i adâvetleri, o dağlar dayanmaz işkenceleri, ukūbetleri, hıred-sûz sû'-i kasdları târîh-i insâniyyette okudukça hicâbından erimek, yerin dibine geçmek derecesinde müteessir, müteellim olur. Bu azâblar niçin, bu ukūbetler hakîkati idrâk edememekten! Yoksa hangi akl-ı selîm sâhibi tasavvur olunabilir, ki bir hakîkati tamâmıyla idrâk eylediği halde yine adem-i kabulde ısrâr etsin?

Birgün Sultân-ı serîr-i levlâk (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri Ebû Cehil ile karşılaşırlar. Ebû Cehil yerden birkaç taş yavrusu alır, avucunda saklar vaktâ ki telâkī vukū' bulur. Aralarında şöyle bir muhâvere başlar:

– Peygamberim diyor. Esrâr-ı vahyden dem vuruyorsun; şu avucumdakiler nedir? Bil.

– Onların ne olduğunu mu söyleyim? Yoksa onlar benim, senin anlayacağın bir lisân-ı vuzûh ile sıdk-ı da'vâmı mı tasdîk etsinler?

– Senin dediğin daha bedî'!

ازميان مشت او هر باره سنك
در شهادت كفتن آمد بى درنك
لا له كفت والا الله كفت
كوهر احمد رسول الله سفت

Avucundaki taşların her biri vahdâniyet-i İlâhiyyeyi ve risâlet-i celîle-i Muhammediyye'yi ber-âverde-i lisân tasdîk edince Ebû Cehil hiddetle taşları fırlatır atar; ve kuruyası lisânıyla:

كفت نبود مثل تو ساحردكر
ساحران راسر توئى وتاج سر

İşte bu da akıl; lakin akl-ı sakīm. Binlerce ukelâ bu ulvî mu'cize-i **[165]** hakîkate bütün kanâat-i vicdâniyeleriyle, bütün samîmiyet-i kalbleriyle bütün ismet-i rûhlarıyla inanıyorlar da Ebû Cehil bizzât kendi istediği ve avucu içinde vukū' bulduğu halde taşlardan, hani o bizim câmid, cansız dediğimiz taşlardan kendi öz kulağıyla işittiği mu'cize-i şehâdeti sihre haml etti.

(أُولٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ)[1]

Zümresinin ser-firâzı olmak şerefini (!) ihrâz eyledi. Hakîkati o bahtiyâr insân-ı kâmil bilir, ki hakkı tanır. Hakka perestiş eder. Nazarında varlık Hak'dan ibâret olur. İşte o zaman hakāyık-ı eşyâ pîş-i nazar-ı hikmetinde tecellî eder. Hakîkat niçin acı oluyor? Bu acılık nereden geliyor? Hakîkatin kendisinden mi? Yoksa idrâkin sekâmetinden, aklın emrâz-ı nefsâniyye ile ma'lûliyetinden mi?

Görüyoruz, ki hastalıklı bir göz ziyâ-yı hurşîdden hazzetmiyor. Güneşe mun'atıf olunca başını çevirmeye mecbûr oluyor! Kezâ: Bozuk bir mi'de en tatlı bir suyu zehir gibi acı buluyor. Halbuki sen içmeye doyamıyorsun! Gözlerin ziyâyı mer'iyyâtı daha vâzıh, daha celî bir sûrette görüyor ve memnûn oluyorsun!

Demek, ki o merârât, hakîkatte değil onu idrâk edemeyen, ya idrâk etmek istemeyen ilel-i sakīmde imiş.

La verite se cache au fond d'un puits

[1] A'râf, 7/179.

Dibin, hakîkatin ne kadar amîk bir hafâgâh içinde gizlenmiş olduğunu anlamış da böyle bir sayha-i hayret koparıp zemîn-i acze sukût etmiş! İşte bahsi sadedinde bulunduğumuz (tesettür-i nisvân) mes'elesi de böyle her nazarın göremeyeceği bir cevher-i hakîkattir. Bunu akl-i hayvânî düşünemez. Hattâ düşünmek bile istemez. Çünkü mahkûm olduğu hiss-i hayvâniyyet bundan nefret eder. O ister, ki her istediğini yapsın hiçbir hazzından mahrûm kalmasın!

Onun fevkında bir hâkim var. Bir faslü'l-hitâb-ı hakk u bâtıl, bir fârûk-ı hayr u şer var. Akl-ı insânî. Vicdân-ı rûh. Onun bütün âmâli nûrdan birer sütûn gibi âsumâne, âlem-i melekûta sutû' eder. Akl-ı hayvânînin bütün huzûzâtını –meşrû' ve memdûh olanı müstesnâ– red ve ondan nefret eder. Daima tekdîr ve tevbîh eder. "Bana râm ol! Muzahrafâta göz dikme! Tayyibâta kanâat et!" diye daima hırpalar. Yularını tartar durur.

Ukûl mütefâvittir, her akıl bir tabaka teşekkül eder; bütün tabakāt-ı ukûl yekdiğerine bir silsile-i minnet ve mahkûmiyetle bağlıdır. İşte buna nizâm-ı âlem derler.

(وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ)[1]

İnsan her bir şeyin hakîkatini, ma'kūliyetini, hikmetini takdîr edemez. Herkes yüz okkalık bir sikleti kaldıramaz. Fakat o kadarını ve belki ondan da daha fazlacasını kaldıran bulunur.

Mesela senin eline yüz bin lira kıymetinde bir cevher geçmiş fakat bunun kıymeti şöyle dursun henüz mâhiyetinden haberin yok. Senin nazarında âdî bir taş parçası. Fakat biri gelip de bunun yüz bin lira ağırlığında pek kıymetdâr bir ma'den olduğunu söyleyince derhâl gözlerinde bir nûr-ı meserret parlar. Artık o, senin nazarında âdî bir taş değil bir hazîne-i saâdet! Bir gencîne-i ikbâl! Bir berât-ı iclâl! Hayatın zevki bütün ezhâr-ı ibtisâmıyla yüzünü kaplar. Oh… İşte şimdi mes'ûdum!

Zavallı! Senin elinde bir cevher vardı. Bir cevher, ki dünyanın bütün hazâini bir yere getirilse yine onun zerresine mukābil olamaz. Yalnız onun şa'şaa-i cihân-ârâsını ödeyemez o ne …?

Hazret-i *Kur'ân-ı Hakîm!*

Gülüyorsun öyle mi? Pek acele ettin! Sonra eğer –zerre kadar vicdânın varsa!– mahcûb olacaksın! Gözlerin bilâihtiyâr yere inecek! Kalbinde hissedeceğin merâret zehir renginde yüzüne aksedecek.

Senin, medeniyetin evc-i a'lâ-yı kemâlü'l-kemâlinde(??) görmekte ve aşağıdan yukarı perestişler takdîm etmekte olduğun Avrupa ulemâsından, Fransa fudelâsından Theophiel Sebastien Lavallettee'nin *Kur'ân*-ı hakîm hakkındaki takdîrât-ı âkılâne ve nasafet-perverânesini dinle:

Tout est contenu dans le Koran, c'est la source de tout droit, le principe de tout devoir; il embrasse tontes les relations de la vie politique, civile et religieuse, et reglemente depuis la consciense des individus jusqueaux details du menage.

Nasılsın? Bu zât –mu'tekid olmadığı hâlde– bütün hakāyıkın hazret-i *Kur'ân*-ı hakîmde olduğunu anlamış, işte i'tirâf ediyor. "*Kur'ân*: Bütün hukūkun menba'-ı tevzî'i, bütün vezâifin me'haz-ı taksîmidir. *Kur'ân*, dînî, medenî, siyâsî turuk ve mesâlik-i hayâtın kâffe-i revâbıt ve münâsebâtını ihtivâ ve ihâta eden bir mecmûa-i kavânîn, bir düstûr-ı ma'delet-âyindir…… ilh" diyor. –mâba'di var–

Mehmed Fahreddin

TÜRKLÜK GAYRETİ

Bundan bir ay, bir buçuk ay evvel *Tanin*'de yazılan bir makāle.. "Altın Ordu" makālesi.. Rûhumda bir güneş gibi, bir deniz gibi parlayıp dalgalanıp duruyor. Yazıldığı gün birkaç kere okuduğum **[166]** bu makāleyi o günden sonra –artık yetişir, beni işten alıkoymasın, diye– okumadım.. Okumadım amma, kâğıddan okumadım. Yoksa rûhumdaki levha hep gözümde. Denizi gördükten sonra çöle giden kimseye olan bana da oldu.. Parıltılar, dalgalar gözümden bir türlü kaybolmuyor.. Tatlı sesler, dalga sesleri kulağımı okşuyor.

Birkaç gece bu hâtıra ile kendimi tutamadım. Dam altından uğrayıp göklere daldım. İhtişâmlı yıldızları, azametli burcları temâşâ ettim. Ne bileyim. Hep o Altın Ordu'yu gökte yürüyor gördüm.. Hep o makāleyi gökte okudum.

Makālenin bana te'sîri üzerine sözü uzatmayayım. Bu acaba herkese de bu te'sîri yapdı mı? Benim teessüfle anladığıma göre yapmadı.. Böyle bir te'sîr değil, âdetâ bir te'sîr bile yapmadı. Buna kimseler aldırmadı. Belki de bunu pek az kimseler okudu. Yazık hâlâ Türklük duygusu uykuda.. Duymuyoruz, anlamıyoruz.

Allah aşkına kıymetimizi bilelim, Türklük.. O ayağıyla yerleri sarsan, bayrağıyla gökleri tutan taşkın alay. İlk yürüyüşüyle illere şan, gövdelere can vermiştir. Bugünkü cem'iyetler, devletler, bugünkü beşeriyet, medeniyet hep o anadan doğmuştur. Bu günkü rûh, bu günkü hayat hep o pınardan fışkırmıştır.

O büyük ocak, yalnız birkaç oymak yetiştirip ondan sonra kısır kısır oturmamıştır. Evet, biz Osmanlı Türkleri cihângirlere yakışır bir iş yapdık.. Küçük bir aşîretten muazzam bir devlet çıkardık. Bunu cihân teslîm eder. Fakat iş bundan ibâret değil. Yine cihânın teslîm edeceği, teslîm etmeye yaklaştığı bir hakîkat daha var: Bugünkü cihânı da biz ana Türkler doğurduk. Cihâna milletler verdik, cihâna devletler dağıttık. Şu büyük hakîkate bugünkü küçük târih vahşîlik, ürkütücülük nazarıyla baksa da, hakîkat bundan ziyâde örtülü kalmaya tahammül etmeyecek görünür. Müsteşriklerin Türklük şu'besiyle uğraşanları bu perdenin bir ucunu kaldırdılar bile. Uzaklarda geziyorlar, derinleri kazıyorlar. Bakalım, bizim hukūkumuzu te'yîd etmek için, kumlar altından daha ne hüccetler çıkacak?

Hâl böyle iken, biz daha ne vakitlere kadar kendimizi yerlerde göreceğiz? Türklük adam sen de! Türkçe adam sen de! Diyeceğiz?

[1] Zuhruf, 43/32.

Türklük, milletlere ana olmuş bir ulus (millet) iken, Türkçe lisânlara ana olmuş bir lisân olamaz mı? Bir Arnavud Âdem babanın Arnavud olduğunu iddiâ etmiş, diye bir latîfe söylerler. Bunu bilmeyiz. Fakat biz çıkıp da.. Âdem babamız, Türklerle beraber bütün dünyanın babası ise de, "Âdem" adı Türkçedir.. delîli de "Âdem"in aslı "atam" olmasıdır*, desek gülünç mü olur? Hayır, insâf sâhibi müdekkikler bize gülmezler, bizi gülünç bulmazlar. Çünkü "Âdem" kelimesini hiçbir dil, hattâ Arapça uzak uzak te'vîllere düşmeden kendine mâl edememiştir. Türkçe ise bunu kendine mâl etmek için uzun yorgunluğa muhtaç değil.. Hemen de bir iddiâ. Bir istid'â kâfî.. Türkçe'de "ata" babadır, "atam" babam demektir. Şu kadar var ki kelime Türkçe bu yazı ile yazılmadan evvel başka yazılarla yazıldığı, başka yazılı lisânlara girdiği için sîmâsı azıcık değişmiştir. Gayretim tuhafca mı? Olsun.. Ben bunu bir Âdem-zâdelik sayarım.

Artık kendimizi bilelim. Türk geri bir millettir, Türkçe kaba bir dildir demiyelim. Bunun hayatına, sıhhatine, istikbâline çalışalım. Yoksa bunlardaki kābiliyeti ve makbûliyeti de başkaları görür ve gösterirler.. Bu hizmeti de başkaları yaparlar. Fakat biz o zaman alnımızı açıp ortada gezemeyiz.. Sıkılmaktan sıçan deliklerine sokuluruz.

Bu hakîkatleri, bu hakları göz önüne getirdikçe gayretle, hasretle cayır cayır yanıyorum. Hem de kuru otlar gibi cansız cansız değil. Yaş ve yeşil çayırlar gibi canlı canlı yanıyorum. Âh, ne olur.. "Altın Ordu" gibi makāleler çoğalsa, birbiri ardı sıra gelse.. Bunların arası ardı kesilmese diyorum. Âh, ne olur.. Türk Derneği dirilip toplanıp bize bu yolda da hizmetler etse, diyorum. Ohh! Ümîdsiz olmayalım. Hasretle özlediğimiz bu şeyler hep olacaktır. Bunları biz yapmasak bile zaman yaptıracaktır. Şu var ki beş seneye kadar olacak şey, elli sene sonralara kalacaktır. İşte yanış, yakılış bu yüzden.

Küçük ağızdan büyük sözler!.. Olsun. Hak büyük olunca sâhibinin küçüklüğüne bakılmaz. Bununla beraber, şu gayretin hamiyetli Türk gönüllerine iyi dokunan bir köşesi var ise.. Tanrı "Altın Ordu" makālesini yazan Ahmed Hikmet'den râzî olsun.

Ispartalı
Hakkı

Terâcim-i Ahvâl

SADREDDÎN-İ KONEVÎ

Ebu'l-Maâlî Mevlânâ eş-Şeyh el-Kebîr Sadreddîn-i Konevî
–kuddise sırruhu–

Eâzım-ı meşâyih-i muhakkikînden ve efâhim-i ulemâ-yı râsihîndendirler. Aslen Malatyalı iseler de neş'etleri Konya'dadır. Kendileri henüz tıfl-ı nevresîde iken pederleri vefât etmekle o târihde Şâm-ı şerîf'de bulunmakta olan Şeyhü'l-ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretleri bilhassa ta'lîm-i lisân-ı hakîkat zımnında Konya'ya gelerek münâsebet-i sûriyye husûlüne medâr olmak için mevlânâ-yı müşârûn-ileyhin dul bulunan vâlidelerini tezevvüc eyleyip kemâl-i ihtimâm ile terbiye ve tefeyyüzlerine sa'y ü ikdâm buyurmuşlardır.

Semere-i isti'dâd-ı hüdâdâdlarıyla az vakit zarfında cenâb-ı şeyhü'l-ekberin nefes-i kâmiline mazhar olan bu zât-ı âlî fünûn-ı muhtelife ve ulûm-ı mütenevviada **[167]** vâsıl-ı derece-i kusvâ oldukları gibi be-tahsîs tefsîr, hadîs, tasavvuf, kelâm, hikmet ilimlerinde vahîdü'l-asr oldular. Kendilerinden istifâza-i ulûm eyleyen ulemâ ve urefâ pek çoksa da meşhûrları: Sâhib-i te'lîfât-ı kesîre ve bâ-husûs müellif-i *Tefsîr-i Kebîr* Allâme-i Şîrâzî ve Evvel-i Şerrâh-ı *Fusûsi'l-Hikem* Müeyyedüddîn-i Cündî ve Şârih-i *Dîvân-ı ibni Fâriz* Sa'deddîn-i Fergānî ve Sâhibü *Leme'ât* Fahreddîn-i Irâkî ve âb-ı rûy-ı meşâyih-i Fâris Şemseddîn-i Eygî hazerâtıdır. Vefât-ı âlîleri 671 târihinde olup kabr-i münevverleri Konya'da İstasyon Caddesi'ndedir. Ekser-i evkātta Hazret-i Sadreddîn'in meclis-i ilm ü irfânlarında hâzır bulunan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretleriyle beynlerinde muhâdenet ve muhâlasat-ı kâmile bulunduğundan esnâ-yı musâhabelerinde Cenâb-ı Celâleddîn'e "Mevlânâ" ta'bîriyle hitâb buyurmaları müşârun-ileyh hazretlerinin Mevlânâ lakab-ı âlîsiyle teşehhürlerine bâdî olduğu misillü rıhletlerinde dahi vasiyyetleri üzere Hazret-i Sadreddîn imâmet eylemişlerdir. Beynlerinde mükerreren vâki' olan mükâtebeden dolayı ulemâ-i imâmiyyeden Nasîrüddîn-i Tûsî dahi cenâb-ı Mevlânâ gibi Hazret-i Sadreddîn'in fazl u irfânlarının musaddıklarından olduğu meşhûr ve mütevâtirdir.

Müellefât-ı âliyyelerinden başlıcaları şunlardır:

1- *Tefsîr-i Fâtiha* (Lisân-ı tahkîk ve tasavvuf üzere olup 380 sahîfeden ibâret olan bu tefsîr-i şerîf Haydarâbâd-Dekkan şehrinde Emîr Hasan el-Hanefî isminde bir zât tarafından tab' olunmuştur.)

2- *Miftâhü'l-Gayb* (Mevlânâ Fenârî, Muhammed bin Kutbuddîn-i İznikî, Şeyh Osman Atpazarî-i Celvetî, Mevczâde Abdurrahman-ı Bursevî, Gazzî-zâde Abdüllatîf-i Bursevî gibi zevât-ı kirâm taraflarından şerh olunan bu kitab-ı müstetâbı Bursa'da medfûn Emîr Sultân hazretleri dahi bi'l-iltizâm istinsâh edip Mevlânâ Fenârî'den tederrüs buyurmuşlardır.)

3- *Fükûk* (*Fusûs'un* müstenedâtına dâirdir)

4- *Tebsıratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî* (Lisân-ı Fârisî üzeredir.)

5- *Nefehât-ı İlâhiyye*

6- *Fusûs fî Tahkīki Tavri'l-Mahsûs*[**]

7- *Keşfü's-Sır*

8- *Nüfsetü'l-Makdûr ve Tuhfetü'l-Meşkûr*

9- *Şerh-i Esmâ'-i Hüsnâ*

* Bu fikir üstâdımız Veled Çelebi Efendi hazretlerinden istifâde edilmiştir.

** Bâyezîd-i Rûmî, Muhammed bin Kutbuddîn-i İznîkî, Nûreddîn-zâde gibi zevât-ı âliyye taraflarından şerh olunmuştur.

10- *Câmi'ü'l-Usûl fi'l-Hadîs*
11- *Risâletü'l-Hâdiyye*
12- *Müfâvezât*
13- *Envâr-ı Enbiyâ*
14- *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*
15- *Risâletü'l-Mürşid*
16- *Şümûsü'l-Maârif*
17- *Risâletü'l-Ucâle fî Keyfiyyeti't-Teveccüh*
18- *Risâletü'l-Mu'same an-Müntehe'l-Efkâr*
19- *Şerh-i Kasîde-i İbn-i Fâriz*
20- *Mecmû'atü'l-Mekâtîb fi'l-Kelâm* (ارسلها نصيرالدين توسى (مع اجوتها) Bu eser Ayasofya Kütübhânesi'nde mevcûddur.

Edebiyât-ı Arabiye ve Fârisiyeye intisâb-ı tâmlarından nâşî mutasavvıfâne tanzîm buyurdukları eş'âr-ı Arabiyye ve edebiyât-ı Fârisiyyeleri de ma'lûm-ı erbâb-ı irfândır.

(1069) târihinde Şeyh Mûsâ Sadrî tarafından yazılan menâkıbnâmelerinin bir nüshası Beşiktaş'da Yahya Efendi Kütübhânesi'nde vardır.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

VATİKAN KÜTÜBHÂNESİ'NDE ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

Fârisîce Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsîri

Her sûrenin bidâyetinde o sûreye münâsib bir cümle ityân eder. Mesela Sûretü'l-Kevser'i şöyle tercüme eder:

«بنام آن خدائى كه محمد را خبر بسيار اعطا كرد مهربانى كه نماز فرمود وقربانى فرمود بخشانيدهء كه دشمنان ريراهلاك كرد.»

«ما عطا داديم ترا خوض كوثر نماز خداى خويش را ونحر كن بعنى قربان كن اشتر خودرا كه خود دشمن دارندهء تو اوست يعنى بريده از همه خيرها واز اهل خويش.»

"Kul huvallâhu" sûresini şöyle tercüme eder:

«بنام آن خدائى كه خبروى خدائى نيست مهربانى كه ديراثانى نيست بخسانيدهء كه ديرا همتانيست.»

«بكويا محمد اوست خداى تعالى كه يكانه است خدا يست كه همه را بوى حاجتست واورا با هيچكس حاجت نيست كس اورانزادوكس ازوى نزايد ونبود ويراهمت هيچكس.»

Müellifi ve târîh-i hat ma'lûm değildir. Fakat eski kâğıd üzerine yazılmıştır.

Et-Telvîh ilâ Esrâri't-Tenkīh:[1]

Nâm kitap Şerefü'd-devle Mansûr bin Es'ad el-Hemedânî'nin emriyle asrının etıbbâsı tarafından te'lîf edilmiş. Yedi yüz seksen bir târîh-i hicrîde Papa Clemens[2] tarafından istinsâh edilmiştir. Mukaddimede şöyle başlar:

«تشتمل على خمسة فنون تشتمل كل فن على فصول فن الاول فى تعريف الطب وموضوعاته واحوال الامور التطبيقة الفن الثانى فى الاسباب والامراض واعراض الكلية الفن الثالث فى حفظ الصحة الخ.»

Kitabü Hamli'n-Nisâ':

[168] Bu da ilm-i tıbdan ve müteaddid emrâz-ı nisâiyyeden bahs eder eski yazılı târihi nâ-ma'lûmdur.

Roma Sefâret-i Seniyyesi İmâmı
Hâşim Velî

LONDRA CÂMİ'-İ ŞERÎFİ VE EHEMMİYET-İ İCTİMÂİYYESİ HAKKINDA

Dârülfünûn-ı Osmânî'de Konferans

Geçen Pazar günü Dârülfünûn-ı Osmânî'de Halil Hâlid Beyefendi tarafından verilen konferansda câmi'-i şerîf-i mezkûrun ehemmiyet-i ictimâiyyesi hakkında beyânât-ı âtîde bulunulmuştur:

"Burada arz edeceğim mevzû' Londra Câmi'-i şerîfidir. Lakin bu câmi' işinin vaz'-ı hâzırının beyânına girişmezden evvel ale'l-ıtlâk mescid-i İslâm'ın ehemmiyet-i ictimâiyyesi hakkında bazı mülâhazâtta bulunacağım.

———

Avrupa'da kaç kişi namaz kılar ki Londra gibi bir yerde câmi' inşâsına hâcet bulunsun demek selâmet-i tefekkür sâhibi bir kimseye yakışmayan bir sözdür.

Bu gibi bir i'tirâzda bulunan kimsenin zihni ma'neviyât husûsunda teşevvüş-i nevmîdîye tutulmuş demektir; imdi öyle bir kimse tesliyet-i dîndârenin, cehd-i îmânın terakkī ve teâlî etmek isteyen bir hey'et-i ictimâiyye efrâdı için pek zarûrî olduğunu anlayamaz.

———

Medenî insanlar cemâat hâlinde yaşadıkları gibi büyük işler de eydî-i cemâatle vücûd bulur, mescid ise hayât-ı İslâm'da ictimâî müşevvik en büyük bir merkezdir.

Bir hizb-i ictimâînin kudreti efrâdının vahdet-i hissiyâtına göre artar; câmi' ise tevhîd-i hissiyâta hâdim olur.

———

Şu son senelerde gerek tahsîl veya ticâret için, gerek gemicilik veya seyâhat tarîkıyla İngiltere'ye gelen müslümanların adedi göze çarpacak sûrette arttı; gelenlerin maksadı tabiî terakkiyât-ı garbiyyeden ma'nen ve maddeten müstefîd olmaktır.

Bu efrâd-ı müslime pek dağınık bir sûrette yaşıyor; halbuki temeddüne sâlik olan bir cemâat efrâdı nerede olsa bir merkeze merbût olarak yaşar. Diyâr-ı gurbette bulunan efrâd-ı müteferrika-i İslâm için ilk vücûda getirilecek merkez-i temâs ise ancak mesciddir.

Mescidin kerâmet-i tevhîdiyyesinden dolayı tecrübesiz tecrübekâr ile, âciz sâhib-i yesâr ile, câhil ehl-i vukūf ile telâkīden istifâdeye fırsat bulur.

[1] Eserin ismi (التلوع الى اسرا التنقيح) şeklinde yazılmıştır.

[2] Clemens'in 1352'de papalıktan ayrılması sebebi ile eserde kaydedilen tarihte bir hata olduğu akla gelmektedir. (hicrî 781 = milâdî 1379-1380)

Tahsîl için garba giden meşrık-ı İslâm gençleri bir merkez-i rûhânîye mâlik olmamak yüzünden belki kavimleri için muzır fikirlere ve menâhîye sapabilirler.

Ma'neviyâtı mühmel kalanlar ise öylece vatanlarına avdette ihvân-ı kavmiyyenin hissiyâtına pek de mürâ'ât gösteremezler. Germ-i kalbî ile onlara hâdim-i hayr da olamazlar.

Harekât ve ale'l-husûs hissiyâtca asliyet çığırından büsbütün sapmış olan gençler mütefennin olarak dahi avdet etseler kavim mensûbları için onlardan hayır ve samîmiyet gelmek ihtimâli meşkûk olur.

Nitekim müslümanlar bu gibi hâlâtın acı acı nümûnelerini görmüşlerdi.

———

Garbın büyük pâyitahtlarından birinde bir mescid-i İslâm vücûda gelmesi tabîî onun etrâfında bir hey'et-i müslimenin teşekkülünü îcâb eder. Böyle bir hey'et veya cem'iyyetin vezâifi mütenevvi' olur. Mesela:

Vefât vukū'u hayât-ı beşerde en müessir bir hâdise olmakla bir takım merâsim ve âyîn îcâb eyler. Kabristân-ı mahsûs tedâriki ve âyîn-i tedfîn icrâsı gibi hâlât ise her cemâatce be-gāyet mültezem kuyûda tâbi'dir. Öyle bir hey'et-i müslime bu merâsim ve kuyûdun –ahkâm-ı İslâmiyye mûcebince– îfâsına nezâretle de mükellef bulunur.

Kezâlik izdivâc hâdisât-ı hayâtın en mühimlerindendir; garba giden müslümanlar ile garblı eşhâs arasında –bir nice mevâni' ve müşkilâta rağmen– ara sıra izdivâc vukū' buluyor, her cemâat-i mütemeddine ise emr-i izdivâcı kemâl-i ihtimâmla taht-ı usûl ve teşrî'a alır. İmdi hey'et-i müslime o misillü izdivâc-ı muhtelitin nüfûz ve nüfûs-ı İslâm'ın zararına olarak vukū' gelmemesine de ihtimâm eyler.

———

Câmi' yalnız bir mahall-i tâât değildir. Hem de bir merkez-i irfândır. –Emsâlini çok kere gördüğümüz vechile– bir yerde bir câmi' vücûda gelmesi onun etrâfında mebânî-i tedrîs hudûsünü dahi mûcib olmuştur: Yani mescid-i İslâm mahall-i tazarru' olmak gibi hizmet-i rûhâniyyeye yaramakla kalmamış, bir de masdar-ı dürûs olagelmiştir.

İşte Londra'da inşâsı için çalışılan mescidin hâvî olacağı ehemmiyet-i irfâniyyeden dolayıdır ki mescide merbût olmak üzere bir de kütübhâne ile ders-i umûmî veya konferans odası inşâsı arzu edilmiştir: Tâ ki kütübhânede âlem-i İslâm'ın lehinde yazılmış kitaplar buluna ve ders-i umûmî odasında mezâyâ-yı İslâmiyye hakkında ve meşrık-ı İslâm lehinde umûm için mev'izalar verile, nutuklar îrâd oluna.

———

Büyük küçük bir çok bilâd-ı İslâmiyye'de garb milletlerine âid müessesât-ı rûhâniyye ve irfâniyye vardır. Şarktaki bu müessesât-ı garbiyyûn başka başka milletlere âiddir ve iânât-ı nâs ile vücûda gelmiştir.

[169] Ma'lûmdur ki cinsiyet kaydlarını kıran İslâmiyet sâliklerini ümmet-i vâhide hükmüne vaz' etmeye müstaiddir. İmdi efrâdı üç yüz milyona bâliğ olan ve hissiyât-ı müşterekeye mâlik bulunmaları lâzım gelen ümmet-i İslâmiyyenin hep birlikte olarak Londra'da bir mescid vücûda getirmeleri muhâl olamaz.

Gayret-i İslâmiyye ile vaktiyle ne büyük işler yapıldı! Tek başına büyük büyük câmi'ler –zamanına göre en mühim– dârü'l-ulûmlar, medreseler yaptıran müslümanlar görüldü; İslâm'dan bir hizb-i kalîl feth-i Kostantınıyye'den bir hayli zaman evvel buralara kadar nüfûz ettiler, câmi'lerini yaptılar, hattâ mahkemelerini bile kurdular.

———

Şarkta ye'se düşenler çoktur; şüphesiz bizi ye's-i nevmîdîye düşüren hâlât da çoktur. Maamâfih bu ye's-i cârî cehd-i mevcûde galebe çalmamak iktizâ eder; zîrâ etrâfımızı im'ân ile tarassud edersek –büyük büyük mevâni'a-i müşkilâta rağmen– âlem-i İslâm'ın ekser-i cihâtında teyakkuz-ı medenî ve irfânî âsârı zuhûra gelmekte olduğunu pek a'lâ görürüz.

Binâenaleyh bu devr-i teyakkuzda Londra'da bir mescid ile ona merbût bir müessese-i irfâniye vücûda getirmek cihân nazarında faâliyet-i cedîde-i İslâmiye'nin bir misâl-i müstahseni telakkī olunur, ve böyle bir muvaffakıyet garbın diğer mühim pâyıtahtlarında âtiyen o gibi müessesât vücûda gelmesine nümûne-i hayr olur.

———

Şimdi İngiltere'de bir mescid ihdâsı maddesinin târihçesi hakkında birkaç söz söyleyelim:

An-asıl Macarlı Doktor Latiner nâmında bir müsteşrik, İngiliz hidemâtına girip Hindistan'da gezmiş. İngiltere'de bir mescid-i İslâm vücûda getirmek üzere Hind ümerâ-yı müslimesinden iâneler almış, İngiltere'ye avdetinde Londra'ya kırk beş elli kilo metre mesâfede bulunan Woking Karyesi'nde kendi arâzîsi dâhilinde bir mescid yaptırmış.

Bu zât hâl-i hayâtında daha doğrusu bundan on dört, on beş sene evveline gelinceye kadar her bayram bizleri mescid-i mezkûrda salât-ı îd edâsı için Woking Karyesi'ne da'vet eylerdi. Tabîî böyle hücrâ bir mahalde bulunan bu mescid Londra'daki müslümanların ihtiyâcâtıyla kat'iyyen mütenâsib değildi. El-yevm etrâfı kulübeler, ufak fabrikalarla muhât ve mesdûd bir halde bulunmaktadır.

———

Bir vakitler Liverpol Şehri'nde bir hânenin nev'a-mâ mescide tahvîli vukū'a gelmişidi. Fakat bendeniz Liverpol'un İngilterece bir merkez-i İslâm olabileceğini hiçbir vakit ehemmiyetle telakkī eylemedim.

———

Nefs-i İngiltere pâyıtahtında bir mescid vücûda getirilmesi fikri bundan yedi sekiz sene mukaddem Muhammed Sühreverdî nâmında Hindli bir genç tarafından ortaya sürülmüş idi. Lakin bu zât teşebbüsât-ı gayûrânesini bir mertebe-i ehemmiyyete îsâl edemedi.

İlk muâvenet makām-ı hilâfetten gelmeli idi. Lakin o zamanın Yıldız Hükûmeti'nin hâli bence ma'lûm olduğundan buraca olan teşebbüsâtının beyhûdeliğini evvelce kendisine söylemiş idim ki bunun hakīkatini, teşebbüsünü tamâmıyle bırakmaya mecbûr kalmakla anlamışidi.

* * *

Avrupa-yı Garbî'de vukū' bulacak bu gibi teşebbüsât-ı İslâmiye'nin pîşdârı olmaya çalışmak bizim için bir vazîfe-i ma'neviyyedir. İşte bu mülâhazadan dolayıdır ki Meşrûtiyet'in vaz'ıyla hürriyet-i teşebbüsât için fırsat geldikten sonra bendeniz bu Londra Câmi'i işini ileri sürmek istedim.

İlk teşebbüs-i âcizîden şimdiye kadar bir buçuk sene kadar bir müddet geçdi. Bu iş hakkında yazdığım ve bilmediğim lisânlarda yazdırdığım mekâtîb ve makālât-ı tervîciyyenin adedi yüz yirmiye bâliğ oldu. Mektuplara gelebilen cevaplar ile makālât-ı münteşire, sûretiyle buradadır.

Şimdi bu emr-i hayr hamd olsun memâlik-i İslâmiye'nin en mühim yerlerinde iltizâm olunmaya başladı.

———

Gazetelerde görülmüş olacağı üzere bundan birkaç ay mukaddem Londra'da câmi' işiyle meşgūl olmak üzere "bir hey'et-i icrâiyye" teşekkül etti. Hindistan mütekāidîn-i hükkâmından Emîr Ali nâmında bir zât dahi mezkûr hey'et-i icrâiyyeye reis oldu. Bombay Şehri'nde merkezi bulunan İsmâiliyye tâifesinin reisi Ağa Hân nâmında bir genç Hindli Prens dahi İngiltere Kralı hazretlerinin câmi'in hâmîsi olmak teklîfine ilâveten beş bin lira iâne vereceğini va'd eylemişti.

İbâdetgâhın bir hâmîsi bulunmak erkân-ı İslâmiyet ile kābil-i tevfîk olmayacağını İngiltere'de iken bir makām-ı âliye sûret-i münâsibede yazmış idim. Bu iş'âr-ı âcizînin nazar-ı i'tibâra alınacağı hakkındaki ümîdim kavîdir.

Esâsen Osmanlılar tarafından başlanmış olan bu işi Emîr Ali'nin ibtidâ bir "İngiliz ve Hind Câmi'i" sûretinde yürütmek teşebbüsü dahi müsmir olamadı; zîrâ İslâmiyet'de ma'bed-i milliyet bulunamaz. Her nerede olursa olsun mescid-i İslâm bilâ-tefrîk-ı cins efrâd-ı müslime içindir. Herhalde ne türlü nüfûz altında olursa olsun Avrupa'da yapılacak bir mescid önünde de sonunda da efrâd-ı İslâm'ın nef'ine hâdim olur.

———

"Memleketimiz fakīrdir. Kendi ihtiyâcâtımız için bir çok iâneler veriyoruz. Londra Mescidi için burada iâne toplanmamalı" işte bu gibi sözleri hattâ aklı başında geçinen bir çok kimselerden bile işittim.

Memleketimiz fakīr ise de Hindistan bin-nisbe daha fakīrdir. Ekser-i efrâdı üzerine adam akıllı elbise alamayacak kadar fakīr olan Hind müslümanları kendi hey'et-i ictimâiyyelerinin ihtiyâcâtı için iânede bulunmakla kalmıyorlar. Rusya **[170]** ile olan muhârebe-i zâilemizde görüldüğü üzere biz mecrûhlarımıza muâvenet için bile para veriyorlar.

İâne-i umûmiyyede mikdâra bakılmaz; onda matlûb olan şey kesret-i iştirâktir. Az çok biz de hâricdeki ihtiyâcât-ı İslâmiye'ye muâvenete çabalamalıyız. Âlem-i İslâm'daki mevkiimizin ehemmiyeti bunu iktizâ eder. Verebileceğimiz iâneler zevât-ı ma'rûfeden mürekkeb ve veliyy-i ahd-i mükerrem devletlü necâbetlü Yûsuf İzzeddîn Efendi hazretlerinin taht-ı himâye-i necîbânelerinde bir hey'etin murâkabesi altında olarak Osmanlı [Bankası'yla] irsâl olunacaktır. Mısır'da Şeyhü'l-vüzerâ Riyâzî Paşa hazretlerinin taht-ı riyâsetinde teşkîline muvaffak olduğumuz iâne cem'iyeti de aynı vechile hareket edecektir."

SENE-İ DEVRİYYE-İ HİLAFET

– 2 –

Sırâtımüstakīm'in 139 adedli nüshasında bâlâdaki ünvân ile yazdığım makālenin bir iki noktası bazı zevâtca sıhhat-i mülâhaza dâiresinde telakkī edilememiştir. Livâ-yı İslâmiyet'in şevket-i Osmâniyet ile irtikāya başladığı günün bir yevm-i mahsûs sûretinde müslümanlar tarafından kabulü hiçbir kavm-i müslimin hissiyâtına mugāyir gelmemek iktizâ eder. İslâmiyet'de cinsiyet aramak hiçbir vakitte zihnimin kabul edemeyeceği bir bid'attir. Arablık, Türklük mesâil-i İslâmiyye'nin mülâhazasında hiçbir vechile telakkī olunmamalıdır. Osmâniyet Hilâfet'i yed-i emânetine aldı, kadrini ihyâ etti. Osmâniyet ise yalnız Türklük demek olmadığı ma'lûmdur. Binâenaleyh her sene bir yevm-i mahsûs-ı hilâfet tebcîl eylemek imtizâc-ı anâsır lâzımesince kat'iyyen mugāyir gelemez. Hattâ yalnız müslüman bir unsur için değil gayr-i müslim anâsır-ı Osmâniyye bile Hilâfet'i hüsn-i telakkī etmelidir, zîrâ kudretini tezyîde vücûh-ı adîde ile hâdimdir.

Müslim olsun gayr-i müslim bulunsun vatanını seven her Osmanlı ise devletin kudretinin her ne tarîkle olursa olsun tezâyüdünü arzu eylemelidir.

Hilâfet tahakküm ve tağallub ile kat'iyyen kābil-i tevfîk olamaz. Binâenaleyh tezâyüd-i nüfûz-ı Hilâfet'in hürriyet-i mevzû'aya vechen mine'l-vücûh halel getirebileceği farzı pek çürük bir kuvve-i müfekkire mahsûlünden başka bir şey değildir. Hilâfet'te takdîs edilen şey makām bulunduğu ve şahsın tebcîli makāmın tebcîlinden ileri geldiği ma'lûmdur. Şahıs ise bir şahs-ı âdil bulunmalıdır ki o makāma lâyık görülsün. Bunun aksini görmeye Meşrûtiyet'ini seven, İslâmiyet'ine ihtirâmı bulunan hiçbir Osmanlı müslümanı râzı olamaz.

Büyük bir makāmın îkāz ve irşâdına hâdim olması lâzım gelen bir zât birinci makāle-i âcizînin hâvî olduğu madde münâsebetiyle "böyle şeylerin sırası henüz gelmedi" demiş. Acaba bu zât Hilâfet'ten bahs olunacak zaman gelmedi demek mi istedi? Ondan memâlik-i Osmâniyye'nin hâricinde o kadar bahs olunuyor ki bu makūle zâtların haberleri bile yok gibi! Biz yeni bir şey meydana çıkarmak istemedik. Mevcûd olan bir şeye daha iyi bir şekl-i ittırâd ve faâliyet verilmesini arzu ettik. Binâenaleyh orada bahs ettiğimiz mes'elenin nazar-ı dikkate alınması takdîrinde filân ve filân devletlerin kuşkulanacağı zehâbı hem bâtıldır, hem de cebînânedir. Filân ve filân bilâd-ı İslâmiyyedeki efrâdın makām-ı hilâfet-i İslâmiye hakkında efkâr-ı ihtirâm ve âsâr-ı teveccüh göstermesi o bilâd-ı İslâmiyeye mâlik olanların hâkimiyetini müteessir edemez. Sâir ef'âl-i İslâmiyye gibi Hilâfet maddesi dahi açıktır. Hem de öyle mukaddes bir nüfûzu siyâsî teşvîkāt için –ve alelhusûs teşvîkât-ı siyâsiye-i mestûre için– âlet ittihâzına çalışmak şerefli ve dindâr her bir Osmanlı müslümanı nazarında makbûh bir hâldir. Biz hiçbir tarafın râhatını sulhünü bozmak istemeyiz. Bizim devr-i fütûhâtımız ise çoktan geçdi. Tezyîd-i şevket-i Osmâniyyeye medâr olacak mâddî ve ma'nevî esbâbı tervîcden maksadımız mülkümüz dâhilinde râhat ve masûniyet üzere yaşamak ve tarîk-ı temeddünde i'tilâya muktedir bir hâle gelebilmektir.

Nüfûz ve Hilâfet'ten istifâde husûsunda "acaba filân ve filân devlet ne diyebilir ki" misillü miskînâne mülâhazâtı bendeniz zihnimden geçirmek bile istemem. İngilizce Türkçe bu mes'ele hakkında ne kadar şeyler yazdım ise bunların hepsinde bu gibi dibsiz vesveselere ehemmiyet vermediğim görülür. Meşrûtiyet'in i'lânı akībinde Londra'da bulunuyordum. Bu sırada İstanbul'dan filân beyin veya filân paşanın mülâhazâtından olmak üzere İngiliz matbûâtına bazı şeyler yazılıyordu. Hissizce, vukūfsuzca veya bir müdâhene-i menfaat-cûyâne ümîd-i vâhîsinden bulunmak üzere ecnebî gazetelerine aks ettirilen bu makūle mülâhazâttan canım sıkıldı da *Times* gazetesine o bâbda bir mektup göndermiş idim. *Times*'in fî 6 Ağustos 1908 târihli nüshasındaki –i'lân-ı Meşrûtiyet'den iki hafta kadar sonra demektir– neşr olunan mektûbumun bir sûreti şu satırları yazarken gözümün önünde bulunmakla ber-vech-i âtî tercümesini nakl eyliyorum:

"Hilâfet'in ma'nâsı sû'-i tefehhüme uğruyor. Müslümanların ihtirâmını câlib olan şey esâsen makāmdır. Eğer Türkiye'nin el-yevm meydana çıkan pek ziyâde Avrupalılaşmış bazı siyâsiyyûnu istibdâdı ilgā sırasında yanılıp da nüfûz-ı Hilâfet'e dokunmak isterlerse bu hâlin müslümanlardan en namuslu, en hamiyetli ve en metîn ve nâfizü'l-kelim olanlarından bir çoklarının Meşrûtiyet'i takviye emrindeki gayretlerini azaltacağından korkarım."

Bu sözleri söylediğimden dolayı Londra'da hiçbir kimsenin tecâvüzüne şöyle dursun tahti'esine bile dûçâr olmadım. Biz akıllı davranırsak nüfûz-ı Hilâfet İngiltere ile takviye-i hüsn-i münâsebetimizde bir unsur-ı mühim bile teşkîl eder.

Halil Hâlid

[171] *SIRÂTIMÜSTAKĪM* CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ VÂSITASIYLA İSLÂM ULEMÂ-YI KİRÂMINDAN İSTÎZÂH

İzmir gazeteleri Hızır-İlyâs günü, İzmir Rum Mektebi talebesinin Yunan Kralı Yorgi'ye tebrîk telgrafı çektiklerini, buna metropolit efendinin teşvîkātta filan bulunduğunu yazmıştı. *Tanin* gazetesi de bu mes'eleye hayli ehemmiyet vererek bir baş makāle ile birkaç fıkra yazmaya lüzûm gördü. Osmanlı memleketinde, Osmanlı tebe'ası denilen adamlardan bazılarının bir ecnebî kralının yevm-i mahsûsunu tebrîk ederek şenlik yapmaları, telgraf çekmeleri Osmanlıların çoğunun elbette hoşuna gitmez. Lakin benim bir şeye aklım ermiyor: Kral Yorgi'nin yevm-i mahsûsunda, şenlik yapan, bayram eden yalnız İzmir'in Rum Mektebi talebesi değil, memâlik-i Osmâniye'nin İslâm, Hıristiyan, Yehudi, kadın, erkek, büyük, küçük bil-cümle ahâlîsi olduğu hâlde, İzmir gazeteleri ve *Tanin* cerîde-i mu'teberesi neden yalnız metropolit ile o Rum talebesine takılıyorlar?!..

Bu mektûbu yazan ahkarü'l-ibâd da o gün işimi gücümü bırakıp bayram, seyran yapmak için Sarayburnu'na çıktım. Orası öyle kalabalıktı ki mâ-haşerallâh! Hem de çoğu müslümanlar, çarşaflı hanımlar… ne Ramazan, ne kurban bayramında bu kadar sürûr ve şâdî görmemiştim. Bir tarafda asâkir-i Osmâniye oturmuş Hızır-İlyâs kuzusunu yiyorlar, müzikaları da ehviye-i latîfe terennüm ediyor.. Derken buruna sıyrılaraktan ve orada toplanmış ahâlî ve askeri biraz müstehzî selâmlar gibi birkaç defalar düdük öttürerek, baştan aşağı alay bayrakları ile donanmış bir vapur geçdi. Gönderine baktım. Mavili beyazlı Yunan Sancağı.. Bu görüş bir anda hâfızamı uyandırdı. Bugünün "Aya Yorgi–Hızır-İlyâs" olduğunu hâtırladım. Ben de, bugün bu Sarayburnu'nu dolduran İslâm familyaları da, sedde müzika çalıp kuzu yiyen Türk askerleri de hepimiz buraya Aya Yorgi'yi, Yunan Kralının isim evliyâsı pîri, mukaddes Yorgi'yi tebcîle toplanmışız, o Hıristiyan evliyâsının yortusunu bayramını yapıyoruz…

Hıristiyan evliyâsı dedim ama, bu da pek doğru olmasa gerek, Aya Yorgi Nasrâtiyet'in zuhûrundan evvel müşrik eski Yunan'ın kuvâ-yı tabîiyyeyi temsîl eden ma'bûdlarından mı, nîm ma'bûdlarından mı, şimdi iyi hâtırımda kalmamış, birisi ki Nasrâniyet'in Yunan'a, Roma'ya tevessü'ünden sonra, diğer bir çok arkadaşları gibi o da Hıristiyanlaşarak, evliyâ-yı nasârâdan olmuştur… Aya Yorgi ile bizim Hızır-İlyas (a.m)lerin ne münâsebeti olduğunu, şiddet-i cehlden dolayı, ben bilmiyorum. Bunun îzâhını sizden, ulemâ-yı zamandan ricâ ediyorum. Yalnız şunu biliyorum ki müslümanların çoğunda Hızır-İlyâs bayramı yoktur. Hızır-İlyâs günü, eski müslüman coğrafyası ıstılâhınca iklimü'r-Rum'da zuhûr etmiş bir yevm-i mahsûsdur. Binâberîn Rumlardan müslümanlara geçmiş olması, ta'bîr-i diğerle Rumlaşmak netîcesi olması ağleb-i ihtimâldir. Eğer bu tahmînim doğru ise, neden Rumlaşmakta devam edelim? Neden her sene eski Yunan ma'bûdu, eski nasârâ evliyâsı mukaddes Yorgi'nin yortusuna iştirâkte inâd ve ısrâr eyleyelim? Neden, her sene cenûb komşumuzun tâcdârı cenâblarına, isim günü münâsebetiyle bir donanma yapalım? Hele cenûb komşularımız krallarına bu ismi, bütün iklîmü'r-Rum'da tes'îd edilecek evliyâ ismini, li-kasdın, li-siyâsetin takmışlar ise..

Lütfen cevapla irşâdınızı bekleyen

Mehmed Tuğrul

İSLÂM ÂLEMİNE, AVRUPA MATBÛÂTI ARASINDAN BİR NAZAR

Tunus Mektûbu

(Paris'de Fransızca münteşir *Mecelle-i*[1] *Âlem-i İslâm*'ın son nüshasından mütercemdir.)

Bugünlerde yeni bir cerîde daha çıktı: *Ebû Nüvâs;* mündericâtı, edebî ve mîzâhîdir. *Belâğ, Vifâk* ve *Medrese* ünvânlı üç cerîdenin de yakında intişârı i'lân olunuyor. *Medrese* ilmî olacakmış.

Siyâsî, İktisâdî ve İctimâî Mes'eleler – Âlem-i İslâm'ın ve Avrupa'nın vekâyi'-i siyâsiyyesi, Arapça cerîdeler tarafından şerh ve îzâh olunmaktadır. Mısır'da, Hizb-i Vatanî Reisi Ferid Bey'in mahkûmiyeti teessür ve teessüf-i azîm ile kayd ediliyor; 9 Şubat târihli Le Tunisien (Fransızca muharrer Arab gazetesi) Mısır vatanperverine hissiyât-ı muhabbet-kâ-

[1] Metinde (جمله) şeklinde yazılmıştır.

rânesini arz ediyor; 10 Şubat târihli *el-Mürşid* müşârun-ileyh aleyhindeki hükümnâmeyi neşr ediyor; 12 Şubat târihli *el-Müşîr* ise, bu tedbîr-i şedîdi Mısır'da İngiliz politikasının bir hatâsı telakkī ediyor.

7 Şubat târihli *el-Hâzıra* Trablusgarb tahdîd-i hudûdu hakkındaki Osmanlı Fransız i'tilâfnâmesinin metnini yazıyor.

Bundan başka Tunus matbûât-ı İslâmiyyesi'nde ittihâd-ı İslâm temâyülâtı da zâhirdir.

5 Şubat târihli *el-Müşîr,* "Hilâfet-i Osmâniyye" serlevhalı bir makâlesinde sultanın ve Türk milletinin bütün âlem-i İslâm'da hegemonyasını nâfizü'l-hükm olmasını arzu ve taleb ediyor. Türkiye müslüman devletlerinin en müterakkīsidir. Her bir müslüman devletin siyâset-i hâriciyyesi İstanbul'da temerküz ve tecemmu' etmelidir. Aynı cerîdenin aynı nüshasında vahdet ve istiklâl-i İslâmiyye'nin muhâfazası için Sünnî ve Şiîler arasında akd olunmuş bir i'tilâfnâme metni mastûrdur.

24 Şubat târihli *el-Mürşid,* el-İkbâl'in bir makâlesini aynen neşr ediyor. Bu makâlede müslüman mekteplerinin muhâfaza-i istiklâliyle, hâl-i hâzır-ı perîşânîlerinden kurtulmaları için, cümlesinin bir mecmûa-i düveliyye hâline girip ittihâd etmeleri tavsiye olunuyor. *el-Mürşid*'in işbu **[172]** nüshasında İntibâh-ı Şark ünvânlı bir bend daha var ki bunda memâlik-i İslâmiye'nin intibâh-ı iktisâdîsi îzâh ve mezkûr memâlikin Avrupa devletleri derecesine terfîi lüzûmu bast u îzâh olunuyor; yine bu gazete, aynı mevzûa dâir, *el-İttihâd*'dan muktebes bir manzûme derc ediyor.

22 Şubat târihli *el-Livâ*'da vatanın inhitâtından eriyip fenâ bulan şarkın acıklı hâlinden müştekî bir manzûme muharrerdir. 5 Şubat târihli *el-Müşîr* ise pür heyecan bir münâcât ile Portekiz ihtilâlini alkışlıyor.

Matbûât-ı mahalliyye, umûr-ı zirâiyyeye pek ziyâde ehemmiyet veriyorlar; zirâat müdîriyeti, "yerlileri de artık hesâba katmalıdır, şimdiye kadar ihmâl ettiği yetişir." Ezcümle 26 Şubat târihli *el-Müşîr* diyor ki "Yerliler, artık eski hâllerinde değillerdir, el-yevm hissiyât-ı milliyyelerini idrâk etmiş olduklarından birkaç sene evvelki muâmelelere tahammülleri kalmamıştır, gözleri açılmış, dilleri çözülmüştür: Her şeyi vâzıh görüyorlar ve düşündüklerini de söyleyebiliyorlar."

Arab çiftçileri, Arab ehl-i san'atı, fakr u zarûret içindedir. Ticâret ve Sanâyi' Müdîriyeti, yerlileri kullanmıyor (*el-Müşîr*-5 Şubat) hattâ Cem'iyetü'l-Hubûs (Evkāf Meclisi) bile, tâ temelinden bir idâre-i İslâmiyye olmasına rağmen, Arab Müslüman ameleye Sicilya İtalyanları tercîh ediyor; şimdi yaptırmakta olduğu kızlar mektebinde bir müslümana mukābil on Sicilyalı kullanıyor; ve bir de müslümanlar 2 Frank gündeliğe râzî iken, Sicilyalılara 4-5 Frank veriliyor (*el-Müşîr* 16 Şubat)

Yerli cerîdeler, vâsi' ve umûmî fikirlerden bahs etmeyi de unutmuyorlar. Mesela 24 Şubat târihli *el-Müşîr* "vatanperverlik ve dîn" üzerine uzun bir makāle yazıyor, âtîdeki bir parçası, makālenin rûh ve emelini göstermeye kâfîdir:

"Bil-cümle edyân ve ale'l-husûs dîn-i mübîn-i İslâm vatana muhabbet ve hizmeti, mü'minlerine farz kılmıştır; biz bunu bir çok âyât-ı *Kur'âniyye* ve ehâdîs-i Nebeviyye ile isbât edebiliriz. İnsanlar, yalnız ahvâl-i zâtiyyelerini değil, doğup büyüdükleri, menfaatlerinin, muhabbetlerinin temerküz ettiği memleketlerinin ahvâlini de ıslâha sa'y etmekle de mükellefdirler. Bir vatan evlâdının Müslim, Yahûdi veya Nasrânî olması hâiz-i ehemmiyet değildir; bir vatan evlâdı olmak, bu iştirâk-ı aslî ve millî, müşterek vatanlarının hizmetine yek-kalb, yek-rûh olarak, vakf-ı nefs etmesi için kâfîdir; zîrâ dinleri bu vazîfeyi onlara yükletir. Tunuslular bu hakīkati kabul ederek, memleketlerini düştüğü dereke-i inhitâttan tahlîse ve uzun asırların zulm ve istibdâdıyla gāib edilen refâh ve saâdeti istirdâda muvaffak olsunlar! Bu maksada vusûl için, terakkīnin en kavî bir müessir olan cem'iyetler te'sîsi tedbîrine bilhassa mürâcaat etsinler; cem'iyetleri de en çok memleketin menba'-ı aslı ve serveti olan zirâatin ıslâhında kullansınlar. Bu tarîk-ı teâvün ve teşârüke dâhil olsunlar ki gerek kendileri, gerekse evlâd ve ahfâdı bu yoldan yürüyerek vâsıl-ı saâdet olacaklardır!"

26 Şubat târihli *el-Müşîr* "Medeniyet Bu mu?" diye yazdığı bir makālede şöyle diyor:

"Bizim genç Tunuslular, şık giyindiler mi, sokaklarda güzel mösyölere benzediler mi, kokotlarla açıktan açığa düşüp kalktılar mı, kumar ve şarâba şiddetle koyuldular mı ve alelhusûs, sanki kendi dillerinden utanıyorlarmış gibi kendi aralarında bile Fransızca konuşmaya başladılar mı, artık kendilerini medeniyetin derece-i kusvâsına vâsıl olmuş zannediyorlar. Âh! Lakin pek çok aldanıyorlar. Bununla medenîliklerini değil barbarlıklarını isbât ediyorlar!"

Ticâret, Sanâyi', Maârif – 26 Şubat târihli *el-Müşîr* henüz teessüs etmiş olan "el-Berkī" Cem'iyeti'ni tebrîk ediyor. Cem'iyetin maksadı, yün ticâretinin inkişâfına hizmet etmektir ve teessüsünden beri pek az zaman geçdiği hâlde, netâyic-i mes'ûdesi müşâhede olunmuştur.

28 Şubat târihli *el-Hâzıra*'da Napoli Çini Fabrikası'ndan bahs ediyor. İ'mâlâthânede eski Arab çinilerinin ihyâsına çalışılmaktadır. Lakin *el-Hâzıra*'ya göre fabrikanın teşkîlâtı nâkıs ve ameleye verdiği ücret az olduğundan ıslâhına ihtiyâc vardır.

12 Şubat târihli *el-Müşîr* Fransız ve eski Arab mekteplerinde yeni usûlde okutulan Arab mekteplerini mukāyese ediyor ve bu yeni Arab mekteplerini tercîh eyliyor. Çünkü bu mektepler, çocukların dinini, dilini ve ırkına hâs zihniyetini muhâfaza ettiği halde terakkī ve teâlîlerine hizmet etmektedir; bir milletin tekâmülü ise ancak meyl-i ırkīsine muhâlefet olunmamakla mümkündür.

el-Müşîr Câmi'-i Kebîr yanındaki medresenin (Fransızcasında Dârülfünûn) ıslâhına dâir çok yazıyor. Bu cerîdenin fikrine göre, talebe, müderrislerinden yalnız teallümle kalmamalı, onlarda bir nümûne ve istinâdgâh-ı ahlâkī de bulmalıdır; medrese, talebesine ilim ile beraber, bütün hayatlarında semerât-ı nâfi'asını yiyecekleri metîn bir terbiye de verebilmelidir. Büyük medresenin bu bâbda nevâkısı var. Eğer medrese şeyhleri mezkûr vazîfenin kendilerine tealluku

olmadığına kāni' iseler, maksada muvâfık diğer bir müessese-i ilmiyye ihdâs olunmalıdır.

el-Müşîr Cezâir'de Medrese-i Tenfîkıyye'nin te'sîsinden pek memnûndur:

"Bu müessese-i İslâmiyye, şiddetle Fransızlaştırıldıklarından nâşî zihniyet-i İslâmiyyelerini gāib etmeye başlamış olan Cezâirlilerin rûh ve kalblerini ilim ve ahlâk-ı İslâmî ile tasfiyeye hizmet edecektir."

Sanâyi' ve Edebiyât – *el-Mürşid* Endülüs medeniyet-i İslâmiyyesi'nin tetebbu'u ile meşgüldür. *el-Müşîr* müslümanların bir çok cihetlerde ve husûsiyle ulûmda Avrupalıların muallimi olduğunu isbâta uğraşıyor; *el-Hâzıra* **[173]** Avrupa'nın son zamanlarda medeniyet-i İslâmiyeyi müstahık olduğu derecede takdîr ve tevkîre başladığını yazıyor.

Maârif müdîriyeti, avâm lisânının öğrenilmesini kolaylaştırmak için, Tunus lehcesinde bir lügat kitabı tertîb ettirmeye teşebbüs eylemişti; matbûât bu teşebbüsü şiddetle protesto ediyor: *el-Mürşîd* Mısırlıların muntazam klasik Arapçayı muhâfazaya sa'ylerini hâtırlatarak maârif müdîriyetinin bu teşebbüsünü tezyîf ediyor; *el-Müşîr* ve *es-Savâb* kaba ve barbar bir lehceye, edebî ve umûmî bir lisânın fedâ edilmesine pek müteellimdirler; cerâid-i mahalliyeden birisi soruyor: "Yoksa lisânımızı i'dâm ile biz müslümanları mahv etmek mi isteniliyor? Zîrâ, ma'lûmdur ki milletler, lisânlarının mukadderâtını ta'kīb ederler.."

RUSYA'DA GENÇ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ

Petersburg'da Rusca münteşir *Rus Bayrağı*'ndan tercüme olunmuştur:

1908 senesi Temmuz'unda, Türk inkılâbını müteâkıb, *Rus Ahâlîsi* ünvânlı gazetede "Türk Meşrûtiyeti'nin Künh ve Hakīkati" diye bir makāle yazmışlar ve o makālede Genç Türklük hareketinin yalnız Osmanlı memleketine münhasır bir şey olmadığını ve Türkiye'yi müteâkıb müslümanlarla meskûn bil-cümle memâlike sirâyet edeceğini haber vermiştim. O zaman matbûâtta Genç Türklük makāsıd-ı hafiyyesinden bahs eden hiç yoktu, ben bunları ilk defa yazdım. Bununla beraber şimdi görüyorum ki ben de geç kalmış bir peyâmber olmuşum.

İ'tirâf ediyorum, daha dün haber aldım ki ben o makālemi yazmadan altı sene evvel bizim dahi düşmanlarımızın himâye ve sıyâneti altında olarak Genç Türk nâşir-i fesâdları Rusya'nın her tarafına dağılmış imişler: Tâ 1901 senesinden beri, Genç Türk komitesinin Rusya'da me'mûr-ı hafîsi meşhûr Kırımlı muharrik-i fesâd İsmâîl Gasprinski ile onun Kafkasyalı yardakçısı Topçiyaşef'dir. İşte şu Genç Türk me'mûrları 1906 senesinde Nijni Panayırı zamanında müslüman siyâsî fırkaları murahhaslarından müteşekkil gizli bir ictimâ' yapdılar. Bu ictimâ' enzâr-ı ağyârdan tamamen mahfûz kalmak için bilhassa istîcâr olunmuş bir vapur içinde oldu. Vapur ictimâın devamı müddetince "Aka" Suyu üzerinde seyr etti durdu. Bu ehl-i fesâd, makāsıd-ı muzırralarına hizmet için aralarında para topladılar. İctimâ'larında takarrur eden mevâddan birisi Orenburg Meclis-i Rûhâniyesi'nde a'zâ bulunan ve işlerine gelmeyen bazı kimseleri oradan atmaktı, asıl müftüye, maksadlarına muhâlefet edemeyeceğini kesdirdiklerinden, ilişmeyeceklerdi, ancak onun yanı başına kendilerinden adam koduracaklardı.

Müslüman müfsidlerinin, böyle mahfî bir ictimâ'ı daha 1906 senesi Petersburg'da oldu. İctimâa Kazanlı Molla Aliyef riyâset etti; merkūmun en işgüzâr yardakçıları Kazanlı Molla Apanayef ve Orenburglu Yûsuf Akçurin idi. Bu ictimâ'da Dâhiliye Nezâreti'nin edyân-ı gayr-ı Hıristiyaniye şu'besi me'mûrları arasında mu'temed dostlar tedârikine ve müfsidlerin ef'âline izhâr-ı husûmet etmiş olan müteveffâ General Baziyolat aleyhinde tedâbîr-i kat'iyye ittihâzına karar verildi. 1906 senesi Petersburg mahfî ictimâ'ından sonra genç müslümanların faâliyeti o kadar muvaffakıyetli yürüdü ki onlar 1907 senesinde Nijni Panayırı zamanında kongre akd etmek için hükûmetten müsâade bile istihsâl edebildiler. Bu kongrede ihtiyâr mollaların yerine genç Türk terbiyesi almış kendi adamlarının ikāmesi takarrur etti. Kezâ bu kongrede, Rusya'daki müslüman mekteplerine ancak İstanbul'un genç Türk mekteplerinde okumuş muallimlerin ta'yîn edilmesi de kararlaştırıldı. Bu tedâbîrin her tarafda muvaffakıyetle tatbîk olunabilmesi için her şehirde maârif-i cedîde hey'etleri tertîb olundu; bunların vazîfesi Türkiye'den gelen muallimlere, Rusya'da ikmâl-i tahsîl etmiş diye mahallî âhundlardan sahte şehâdetnâmeler alıp vermek idi.

Genç müslümanların dördüncü ictimâ'ları 1908 senesi yine Nijni Panayırı zamanında vukū'a geldi. O zaman da ehl-i fesâd, istîcâr olunmuş. Apor'da topladılar, ve müslüman siyâsî fırkalarının Kāhire cem'iyet-i merkeziyyesinin emri mûcebince Rusya'ya mahsûs Genç Müslüman Başkomitesi'ni te'sîs ettiler. Bu komiteye a'zâ olarak girenler şunlardır: 1. Orenburg İdâre-i rûhâniyyesi a'zâ-yı sâbıkasından Fahreddinof, 2 ve 3. yukarıda isimleri geçen Molla Aliyef ve Apayanef, 4. Saratof Milas Atlasof, 5. Kazan meb'ûsunun biraderi Maksudof, 6. Tatarca *Ülfet* Arapça *Kilmis* gazetelerinin muharrir-i sâbıkı İbrahimof, 7. Orenburg'un *Vakit* gazetesi Muharriri Kerimof, 8. İrkutski Murahhası Şefî'ü'l-Leylde, 9. Bevamlas, 10. Yukarıda ismi geçen Kırımî Genç Türk me'mûr-ı hafîsi Gasprinski, 11. Onun Bakülü muâvini Topçiyaşef, iki son ictimâ', Rusya dâhilinde idâre-i umûr ve Kāhire merkez komitesiyle te'sîs-i münâsebete işbu başkomiteyi tevkîl etti.

İşbu bu müntehab Genç Müslümanlar Komitesi, ilk gününden i'tibâren Rusya'da muallimlik ve imâmlık nâmzedi olan kimseleri, Genç Türklük ulûmunun tahsîli için Türkiye'ye göndermekle uğraştı. Türkiye'ye evvelce de gidenler olurdu. Fakat bu gidiş vekâyi'-i münferideden idi. 1908 senesinden i'tibâren ise, mezkûr komitenin idâresi altında olarak. Bu kāide-i umûmiyye şekline girdi. Türkiye'ye epey tahsîl görmüş adamlar gönderiliyor ve bu vecihle Türkiye'de ancak genç Türlüğün rûhunda terbiye edilmek kalıyor ve binâenaleyh genç Türklük dersi ancak bir veya bir buçuk sene sürüyor. Genç müslümanlar bu ta'lîm ve terbiyeyi İstanbul mekteplerinde alıyorlar ve oradan Rusya'ya dönü-

yorlar. Burada başkomite onlara evrâk-ı lâzımeyi tedârik ediyor. Mesela İstanbul'da okumuş Abdullah Hamzeyn bu tarîk ile Arhangalski'ye muallim ve molla oldu. Her ne kadar bunu oranın sâdık müslümanları vâlîye haber verdilerse de vâlî aldırmadı. Zaten genç müslümanların harekâtına bizim hürriyetperver vâlîlerimiz aldırmıyorlar. Halbuki İslâm âleminde vekāyi' bugün **[174]** fevkalâde sür'atle birbirini vely edip gidiyor. Bu sene Mekke'de azîm bir müslüman kongresi akd olunmuştur bu kongreye Rusya'nın murahhasları olarak, bâlâda mezkûr başkomitenin hemen bil-cümle a'zâları ihtilâlci Muharrir İbrahimof da dâhil olmak üzere hâzır bulunmuşlardır.

Genç Türk nâşir-i fesâdları, müslüman hacılarını müslümanların ve Türklerin ittihâdı fikirlerini ancak siyâsî cihetinden teşrîh ederek, ve Rusya'da muhâlefete ve ihtilâlcilere muâvenet için onları teşci' eyleyerek, taassub-ı İslâmînin heyecân ve galeyânına çalışmışlardır. Hattâ açıktan açığa i'lân etmişlerdir ki ne vakit Rusya ihtilâl ile yıkılır ve mahv olursa o zaman beklenilen mehdî çıkmış olur.

Mekke'de müslümanlara edilen da'vet ve mürâcaatta müslümanların mezheb farkı gözedilmemiştir; mehdînin Sünnî ve Şiîler siyyânen da'vet olunup; cümlesinin galeyân-ı taassubuna çalışılmıştır…

BOSNA MÜSLÜMANLARI

Sırâtımüstakīm cerîde-i muhteremesine

Akvâm-ı İslâmiyeyi birbirine tanıtmak husûsunda üç senedir gösterdiğiniz gayret ve faâliyetin bir sitâyiş-hân-ı sâkiti idim.

Bugüne kadar bütün akvâm-ı İslâmiyye'nin ahvâl-i ictimâiyye ve irfâniyyesinden İslâm kāri'lerinizi haberdâr ettiniz. Yalnız biz zavallı Boşnaklar tanınmak ni'metinden mahrûm kaldık.

Boşnakların bu son yarım asırlık hayatlarını kavmimizin ulemâsından biri yazmalı idi fakat onların sükûtu bana ziyâdesiyle te'sîr ettiğinden bu bâbda birkaç satır yazı yazmaya kendimde cür'et gördüm. Bir şâir-i millîmizin dediği gibi: "Biz küçüğüz ama vatan-ı İslâmîye büyük adamlar yetiştirdik" Biz umûm Boşnaklar daima bununla iftihâr ederiz… Sadede gelelim:

Bosna'nın Avusturya tarafından işgāli üzerine Boşnakları bir mevt-i muvakkat istîlâ etmişti. Vâkıâ hükûmet her tarafda muntazam mekâtib-i ibtidâiyye ve i'dâdiyye te'sîsinden geri kalmamış idiyse de peygamber ve dini aleyhinde yazılar dolu kitaplar okutan mekteplere salâbet-i dîniyye ile meşhûr olan Boşnakların çocuklarını göndermeyecekleri derkâr idi.

İşte bu hâl bizim yirmi sene kadar uzun bir müddet zarfında tamamen hâl-i menâmda kalmamasında bâ'is oldu.

Boşnaklar hükûmetin açtığı mekâtibden o derece nefret ediyorlardı ki böyle bir mektebe çocuğunu vermek âdetâ büyük bir cesârete mütevakkıf idi. Maamâfih bazı dûr-endîş adamlarımız bütün bu müşkilâtı göze alarak çocuklarını mektebe verdiler, şimdi biz bir çok müşkilâtla mektebe verilen bu gençlerden istifâde ediyoruz. Memleketimizin seviye-i irfânını terfî' edenlerden en birincisi Diyet Meclisi Reîs-i hâzırı "Paşağiç Safvet" Bey'dir. Bu zât-ı muhterem tahsîl-i tâlî ve âlîsini ikmâl eder etmez kalemine sarıldı. Kulûb-ı millette hissiyât-ı vatanperverâne uyanması için bir çok şiirler yazdı. Bu şiirler bilâhare ayrıca kitap şeklinde de tab' edilmiştir bugün milletin eyâdî-i ihtirâmında dolaşıyor. Bu zâtın semere-i faâliyeti olarak daha bir çok gençler yetişti. İşte bu gençler "*Gayret*" risâle-i mevkūtesiyle irfân-ı millînin temel taşlarını koymaya çalışıyorlar.. Bunlar arasında en ziyâde nazar-ı dikkat ve takdîri celb eden "Müftiç Hâzim" Efendi nâmında bir gençdir. Bu zât ilmiye sınıfına mensûbdur.

Medreselerin seyyiâtından ne kadar bahs olunursa olunsun iddiâ ederim ki aynı medrese biz Boşnaklara en büyük dimağlar yetiştirmiştir. Bu zât medreselerde uzun müddet tahsîl-i ulûm ettikten sonra bil-imtihân memleketimizin "Nüvvâb" Mektebi'ne dâhil oldu. Daha mektep sıralarında iken mehâfil-i edebiyyenin nazar-ı dikkatini celb edecek derecede izhâr-ı dehâya iktidâr gösterdi. Bu muhterem genç alel-husûs küçük hikâye yazmak vâdîsinde pek ziyâde muvaffak olmuştur. Daha mektepte iken yazmış olduğu "Kaz" Novalı şâyân-ı takdîr görülmüş ve hattâ Almanca ve Fransızca'ya bile tercüme edilmiştir.

Fakat o zamanki muvaffakıyeti sırf san'at-ı kalemiyye cihetinden idi. Mektepten neş'et edip de milletiyle daha fazla temâsda bulununca muvaffakıyeti arttı. O zaman bu san'atkâr üslûbu tahlîlât-ı rûhiye ile de tetevvüc etti. *Gayret*'in son nüshasında yazmış olduğu "Mütevahhiş Koyunlar" tahlîlât-ı rûhiyye nokta-i nazarından pek ziyâde güzeldir. Ve hattâ ben daha ileriye giderek derim ki Boşnakların hayât-ı hâzıraları hakkında bir fikr-i muhtasar edinmek için bu hikâyeyi okumak kâfîdir. Osmanlı kāri'lerinize bu zevki te'mîn için ber-vech-i âtî tercüme ediyorum:

Mütevahhiş Koyunlar

Bosna'nın işgālinden evvel doğmuştu. Vatan ve milletinin mâzîsini bilmiyordu. Fakat onu, kendisine milleti için nefret ilkā eden kitaplardan, yabancılardan bilâhare öğrendi.

Ebeveyni iyi ahlâklı müslümanlar idi. Bazı dostlarının nasîhatleri üzerine onu büyük bir tereddüdle mektebe verdiler.

Mektebe korka korka gider, sınıfları muttarid bir sûrette geçerdi. Çünkü onun mektebe gitmekten maksadı bu idi. Babası kendisine mektebe gitmekten ne beklendiğini söyleyemeyecek derece câhildi.

Mektepte, o halîta-i hissiyât-ı mütezâddede, kendisine söylenen şeyleri kemâl-i dikkatle dinlerdi ve bu dikkati sâyesinde artık bütün eski âdâtın fenâ olduğunu öğrendi ve mâhiyyetini henüz öğrenemediği "medeniyet"in taht-ı te'sîrinde münkarız olacağına i'tikād etmeye başladı.

Bütün bu sözleri dinleye dinleye yeniliğin iyiliğini idrâke henüz başlamıştı. Bulunduğu mektepte her şeyin bir program dâiresinde cereyân ettiğini görüyordu. Bu hâlât kendisini yeniliğe doğru cezb ediyorlardı.

[175] Muhîtinin rûhunda hâsıl eylediği te'sîrlerle sinni ilerliyordu. Ahvâli kendisine îzâh ve tefsîr ile mukāyese ettirecek bir büyüğü yoktu. Zavallı çocuk aslına artık küsmüş idi; artık elbise-i milliyyesi hoşuna gitmiyordu. Kendisini dev aynasında görmeye başlamıştı.

Zavallı baba, oğlunun bu tebeddülü karşısında büsbütün şaşırmıştı fakat nasıl hareket edeceğini kestiremediğinden ehibbâsının nasîhatlerine mürâcaat etti. Bir kısım "Çocuğunu mektepten çıkar" diyerek nasîhatte bulundular.

Çocuk da bu nâsihlerle temâsda bulundu. Kısm-ı evvel ile işini çabuk bitirmişti. Onlardan nefretle ebediyen ayrıldı. Diğerleri onun çok hoşuna gitmişti. Onlarla dost oldu. Çünkü onlar hoşlanacağı bir tarzda teşvîkātta bulundular ve yeniliğin mezâyâsını sayarak medh ettiler.

Bu yabancılar çocuğu daha ziyâde cezbe muvaffak oldular. Çünkü onun i'dâdiye tahsîline mübâşeret için parası yoktu. Onların tavassutuyla hükûmet ona bir mikdar para tahsîs etti. Çocuk veliyy-i ni'metlerini perestiş derecesinde seviyordu; çünkü "El-insân abîdü'l-ihsân"dı.

Kendisine edilen muâvenetin millet parasıyla olduğunu anlayacak derecede seviye-i irfânı yükselmemişti.

Her sene muntazaman i'dâdiyeye gider ve müddet-i ta'tîliyyeyi memleketinde geçirirdi. Artık yalnız veliyy-i ni'metlerinin evlâdlarıyla konuşurdu. Çünkü diğerleri pek âdî! Şimdi yaka ve boyun bağı takmadan sokağa çıkmaya utanıyordu.

İlk senenin müddet-i ta'tîliyyesi esnâsında ebeveynin ibrâmları üzerine akrabâ ve teallukātını ziyâret etmişti. Fakat sonraları buna tahammül edemez oldu. Oraya gidip bir takım âdîlikleri dinlemekten ne çıkar?

Kısm-ı a'zamı me'mûrîn-i mahalliyeden olan ehibbâsıyla tenezzüh etmekten çok hoşlanırdı. Onlara yaklaşmak, addedilmek, âdetleriyle i'tiyâd etmek kendisi için bir büyük zevk teşkîl ederdi. Kendisiyle milleti arasında gittikçe derinleşen bir uçurum var idi. Bunu dolduracak, bu uzaklaşan evlâdı anasına döndürecek bir adam mefkūd idi.

İ'dâdiyeyi ikmâl etti. Tahsîl-i âlîsini ikmâl için Avrupa'ya gitti; gözleri bedâyi'-i garbdan kamaşmıştı! Artık vatanı ve milleti onun için pek zelîl ve dûn bir derekeye sükūt etmişlerdi. Artık o Boşnak hayatının ölüm olduğuna tamamen kāni' oldu.

Mekâtib-i âliyyedeki tarz-ı tedrîs onun büsbütün gözünü açdı. Tahsîl-i âlîsini ikmâl eden bu doktor beyden artık bize âid bir şey aramayınız. Çünkü kendisi tamamen bir garblı hâlinde vatanına dönmüştür. Zavallı millet evvelâ seviniyor sonra bu hâin evlâdının harekâtını görerek tahsîlden de mekâtibden de nefrete başlıyor.

Fakat kabâhat gençde değil onu yetiştiren muhîttedir. Eğer ıslâh-ı ahvâli arzu edersek "*Gayret*"e ettiğimiz yardım nisbetinde hocalar cem'iyetine de muâvenet edelim.

Dârülfünûn-ı Osmânî Dîniyye Şu'besi
Müdâvimlerinden
Bosnalı Hidâyet

FELSEFE DERSLERİ

Medhal

Fen ile felsefe arasındaki farklar. – Felsefe; esâslı bir sûrette tedkīk ve tetebbu' edebilmek için olan fen ile felsefe arasındaki farkları nazar-ı mütâlaadan geçirelim:

Fen ile felsefe arasında başlıca dört fark mevcûddur:

1. Tedkīkāt-ı fenniyye hâdisât-ı tabîiyye üzerine yürütülür. Yani fen, hâdiseleri ta'rîf, tavsîf ve tasnîf ettikten sonra her birine âid kānûnları vaz' ve te'sîs eder. Fakat kavânînin te'sîsini müteâkıb aynı cinsden bir çok mesâil bu kānûnlara tatbîk olunabilir. Zâten mesâil-i fenniyenin sıhhat ve adem-i sıhhatleri ancak bu sûretle yani keşf olunan kavânîne tatbîk edilerek tahkīk olunurlar.

Kavânîn-i mezkûreden mâhiyet-i kâinâta dâir bazı netâyic istihrâc olunabilir mi? Evet, olunabilir fakat bu cevâbı fenden beklemek abesdir. Bu mühim suâli halledebilecek fen değil, felsefedir. Çünkü mâhiyât ve menşe'e âid mesâil ancak felsefede tedkīk olunabilir. Şu halde fen ile felsefe arasında ber-vech-i âtî bir fark mevcûd demek oluyor:

Fen, tabîati, hâdisât-ı tabîiyyeyi tedkīk ve tetebbu' ederek onlardan bir takım netâyic istihrâc eder. Felsefe ise ancak fennin istihsâl ettiği bu netîceleri ta'mîk eder. Yani netâyic-i fenniyenin tedkīk, ta'mîm ve tenkīdleri felsefeye âid bulunur.

2. Birinci farktan anlaşıldığı vechile fen ile felsefenin mevzû'ları başka başka olduğu gibi usûlleri de birbirlerinden farklıdır. Fennin metodları (usûlleri) daima tabîatte müşâhede olunan ve kal'alara mürtebit bulunmak seciyesiyle mümtâzdır. Mesela bir hikmet-şinâs ziyâyı tedkīk ve mütâlaa ederken, ziyânın mücellâ satıhlardan in'ikâs[1] ettiğini görmekle anlamakla iktifâ edemez.

Bu hâdisenin ne sûretle ve nasıl vukū'a geldiğini de ayrıca tedkīk eder, kānûnlarını keşf eder. Kezâlik yine bu hikmet-şinâs, ziyânın bir vâsıtadan diğer bir vâsıtaya intikāl ederken, münkesir olduğunu ve inkisâr keyfiyet[in]in nasıl ve ne sûretle vukū'a geldiğini velhâsıl ziyânın bir menşûrdan **[176]** mürûru esnâsında dûçâr-ı tahlîl olarak tayfda yedi reng zâhir olduğunu tecrübelerle isbât ve netâyici yani bu hâdisâtın tâbi' bulundukları kānûnları keşf ve kayd eder. Demek ki fen, arada hiçbir vak'a geçmeksizin tabîati hatve be-hatve ta'kīb ve her hâdiseyi başlı başına olduğu halde tedkīk ve mütâlaa ediyor.

Halbuki tedkīkāt-ı felsefiyye böyle münferid vak'alar üzerine ibtinâ edilemezler, felsefe, fennin istihrâc ettiği netâyici tefekkürât ve teemmülât-ı amîka ile tedkīk ederek onlardan bir takım netâyic-i zihniyye istihrâcına çalışır şu halde felsefe, metod (usûl) nokta-i nazarından fenden ayrılıyor demektir.

Fennin metodu tecrübe (experience) ve müşâhede (observation) olduğu halde felsefenin metodu tefekkür (reflixion)dur.

Fen, vak'alardan, hâdiselerden tecrübe ve müşâhede yardımıyla bir takım netîceler kānûnlar istihrâc eder.

–mâba'di var–

[1] Metinde (انفكاس) şeklinde yazılmıştır.

ŞUÛN

Priştine Medrese-i Âliyye-i İslâmiyyesi

Meşhed-i Hudâvendigâr kurbunda cenâb-ı şevket-meâb-ı pâdişâhî tarafından terakkıyât-ı asriyyeye lâyık bir tarz-ı mükemmel ve dil-nişînde inşâ ettirilecek olan medrese-i âliyyenin planları İstanbul'da en muktedir mi'mârlardan mürekkeb bir hey'et-i mahsûsa-i fenniyye tarafından tertîb ve ihzâr edilmektedir. Müstahberât-ı mevsukamıza göre birkaç gün evvel Halîfemiz efendimiz hazretleri bu planların ne dereceye geldiklerini suâl eylemişler ve herhalde mükemmeliyet-i fevkalâdeyi hâiz olması için pek ziyâde i'tinâ edilmesini irâde buyurmuşlardır. Planların ikmâli kuvve-i karîbeye geldiği de ilâveten beyân olunmaktadır.

(Rumeli)

Mağrib-i Aksâ:

Mulay el-Hafîz'ın Meşgalesi – Bugün Fas saltanat-ı İslâmiyyesi hâlet-i nez'dedir. Bunu herkes biliyor. Bu halde bulunan bir memleketin hâkimi gülüp eğlenmek şöyle bir yanda dursun, uykuyu; istirâhati terk ederek, gece gündüz memlekete çâre-i halâs aramakla meşgûl zannolunur. Maatteessüf, vekāyi'in bu zanna tevâfuk etmediğini *el-Livâ*'dan alarak *Tanin* haber veriyor:

el-Livâ gazetesinde okunduğuna göre Mulay Hafîz amcası kızlarından biriyle akd-i izdivâc etmiştir. Düğünde icrâyı raks ve tegannî etmek için rakkâse ve muganniyeler da'vet olunmuştur. Sultanın zevk ve sürûru tâm yerinde!... Öyle yerinde ki koca Fas'ın başına gelen felâketler büsbütün unutulmuştur. Gûyâ ki bu memlekette hiçbir şey yok, her şey sükûn ve râhatta!

Lakin Mulay el-Hafîz'in bu kaydsızlığına bu hamiyetsizliğine pek teaccüb etmeyin; hadd ü nisbetleri biraz değiştirerek aynı hâli Dârulhilâfe'de görürsünüz: Şimdi Devlet-i Osmâniyye'de hâkim millet deniliyor değil mi? Memâlik-i Osmâniye'nin Fas derecesinde değilse bile, dâhil ve hâricden bin türlü mehâlike ma'rûz olduğunu da inkâra cesâret edecek bir ferd bulunamaz. Bu, böyle olduğu hâlde, Cuma Pazar mesîrelerimize gidin de bir bakın: Millet-i hâkime-i Osmâniye'nin zevk ve sürûru. Fas sultanının düğününden hiç aşağı kalıyor mu?..

Almanya:

Golts Paşa'nın Sene-i Devriyyesi – Son rub'-ı asırda devletimize memleketimize en küçük ve en büyük hizmet eden bir adam ve hiç şüphesiz, Almanyalı Golts Paşa'dır. Bu zâtın hizmet-i askeriyyeye duhûlünün ellinci sene-i devriyesi münâsebetiyle, üç dört gün evvel, Berlin'de merâsim-i mahsûsa icrâ olundu. *Sırâtımüstakīm* Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesinin, bir cereyân-ı muzînin mümessili sıfatıyla, Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmâniye'ye ettiği kıymetdâr hidemâtından dolayı Alman mareşali tebrîk eder.

Berlin'den çekilen bir telgrafnâmede Golts Paşa'ya tebrîke gelenlerden ve getirilen hediyelerden bahsederken deniliyor ki:

Golts Paşa kendisine beyân-ı tebrîkât etmek üzere gelen hey'et-i mahsûsayı ve bu miyânda Osmanlı ordusu nâmına Miralay Hilmi Bey'in taht-ı riyâsetindeki hey'eti de kabul eylemiştir. Hilmi Bey muhterem kumandana bir buçuk metre irtifâında gümüş heykel ile bir çok kıymetdâr halılar takdîm etmiştir.

Bunlardan başka el-yevm Osmanlı ordusunda muallim zâbit sıfatıyla istihdâm edilmekte olan Alman zâbitânı da bir câmi'i musavvir gümüş bir hediye vermişlerdir."

Osmanlı ordusu nâmına bir buçuk metre irtifâında gümüş bir heykel.. Alman muallim zâbitân tarafından gümüş bir câmi'.. Osmanlı ordusu nâmına, müslümanlığı, Türklüğü, Osmanlılığı, daha ziyâde zevk ve fikr ile temsîl edecek bir hediye hatırlanılamadı mı, acaba?

[Burada "Geçen Tefsîr-i Şerîfde Tashîh" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

25 Mayıs 1911 26 Cemâziyelevvel Perşembe 12 Mayıs 327 **Altıncı Cild - Aded: 142**

VAHDET-İ VÜCÛD

Siyâk-ı mevzû' vahdet-i vücûddan evvel "Panteizm" denilen meslek-i felsefîden bahsi istilzâm ettiğinden biz de söze oradan başlayacağız. Evvel be-evvel kelimenin ma'nâsını anlayalım "Panteizm" lügatı tedkīk edilecek olursa bu lafzın Yunanca iki kelimeden mürekkeb olduğu görülür. Bunlardan biri edât-ı sur olan "pan" diğeri de Cenâb-ı Hak ma'nâsını ifâde eden "Theos" lafzıdır. Bu kelime, âhirine edevât-ı intihâiyyeden "izm" edâtını aldıktan sonra bu isim ile meşhûr olan meslek-i felsefîye alem olmuştur. "Panteizm" lügati *Kâmûs-ı Fransevî*'de şöyle tefsîr ediliyor: Her şeyin zât-ı Hâlık'dan cüz' olduğuna veyahud Allah'ın bütün kâinâtın rûhu makāmında bulunduğuna inanmaktan ibâret olan Sûfiyyûn tarîkının fikir ve mesleği, hikmet-i işrâkiyye vahdet-i mutlaka.

Arapça bir kâmûs-ı Fransevî'de de bu kelimeden sonra şu ibâreye tesâdüf olunuyor: (مذهب القائلين ان الاله الواحد انما هو كل الكائنات)

Fransızca lügat kitaplarında: Cenâb-ı Hak ile sunûf-ı mahlûkātın kâffesine vücûd-ı mutlakın yekdiğerinden gayr-i münfek iki muhtelif şekli nazarıyla bakan dînî felsefî meslek deniliyor. İşte "Panteizm" kelimesinin ma'nâ-yı mücmeli budur. Bu kelime "Vahdet-i vücûd" ile de tefsîr edilebilir. Zîrâ (همه اوست، همه از اوست) kelimelerinin tazammun ettiği ma'nâ ile Panteizm lafzının tazammun ettiği ma'nâ beyninde bir fark yok gibidir. Her ne ise biz şimdi kelimenin ma'nâsını bırakalım da esâsı hakkında söylenilecek sözlere bakalım.

Avrupa müellifleri "Panteizm"in esâsıyla düstûrlarını safahât-ı tekâmülünün tâbi' olduğu kānûn-ı umûmîyi, bu mesleğin tazammun ettiği en kavî mahzûru, reddi husûsunda istinâd edilen delâili birer birer tedkīk ile bahse girişerek diyorlar ki: Bazı kimselerin i'tikādına göre "Panteizm"in esâsı gayr-i mütenâhînin mütenâhîde, Cenâb-ı Hakk'ın tabîatta indimâcından ibârettir. Bazıları da bu fikrin nakīzı elzem ederek bu mesleğin esâsı mütenâhînin gayr-i mütenâhîde, tabîatin Cenâb-ı Hakk'da fânî ve müstehlek olmasıdır diyorlar. Bu fikirlerin ikisi de yanlıştır. Birinci i'tikāda zâhib olanlar "Panteizm"i "Ateizm" denilen "Dehriye" ile karıştırıyorlar hattâ meşhûr "Spinoza"nın muâsırîni onun mezhebinin de böyle olduğuna kāil olmuşlar idi. Bazı kimselerin "Spinoza" mezhebi hakkındaki i'tikādları el-ân bu merkezdedir.

Bir takım münekkidler "Panteizm"i Dehriye'nin gāibe kemâli olmak üzere telakkī ediyorlar.

Bu meslek hakkındaki ikinci i'tikād yani mütenâhînin gayr-i mütenâhîde fenâsı i'tikādı nazar-ı i'tibâra alınırsa işin içine tasavvuf girer; meslek tamâmıyla "Dehriye" mezhebinden teberrî eder. Bu mezheb erbâbına Dehrî denemez. Çünkü "Cordani", "Buruno", "Spinoza" gibi feylesofların münkir-i ulûhiyet olmaları şöyle dursun bilakis bunlar tasdîk-i ulûhiyette ifrâta varmışlar idi; âlemde vücûd-ı mutlaktan başka bir şey görmüyorlar idi. Vücûdun müşâhedesine müstağrak, ta'bîr-i diğerle mest-i medhûş-ı ilâhî olan bu adamlar hakīkat-ı zâtiyyelerini gāib edecek dereceye gelmişler idi.

Acaba bu efkâr-ı muhâlifenin içinde hakīkate karîb bir fikir var mıdır? Şurası muhakkaktır ki bu meslek aynı zamanda iki muhtelif esâsı yani hem tasdîk, hem de inkâr-ı ulûhiyyeti tazammun edemez.

Hâl böyle olmakla beraber "Panteizm" hakkında öteden beri verilen **[178]** iki muhtelif hükmün de behemehâl bir sebebe müstenid olması lâzım gelir. Zîrâ "Plüton"un meslek-i felsefîsindeki efkâr-ı mutasavvıfâne nasıl nazar-ı dikkati

celb etmiş ise "Hegel" ile "Spinoza"nın mesleklerindeki şâibe-i inkâr da câlib-i nazar-ı dikkat olmaktan hâlî kalmamıştır.

Binâberîn "Panteizm"in esâsını vâzıh ve kat'î bir sûrette ta'yîn etmek bu meslekle "İlâhiyyûn", "Dehriyyûn" meslekleri arasındaki farkı göstermek, bu meslek hakkındaki iki muhtelif fikrin doğru yahud yanlış olduğunu epeyce anlamak için evvel be-evvel akl-ı insânînin idrâkât-ı esâsiyyesiyle, mâ-fevka't-tabîiyyâta âid mühim mesâilin halline kıyâm eden kimselerin ahvâli hakkında tahlîlât icrâsı lâzım gelir.

Bizim mevcûdât hakkında hâsıl edebildiğimiz efkârın kâffesi iki fikr-i esâsîye yani "mütenâhî"; "gayr-i mütenâhî" fikirlerine müntehîdir. Zîrâ nazargâh-ı ibretimizde mâhiyeten tamâmıyla yekdiğerinin zıddı olan iki muhtelif vücûd teayyün ediyor ki bunlardan biri dâimü't-tegayyür; zamânen ve mekânen mahdûd, kıyâmında gayra muhtaç, daima za'fa ma'rûz; zevâle mahkûmdur. Vücûdun bu safhası silsile-i emvâc-i havâdisi teşkîl eden şuûn-ı mütevâliyyenin sahne-i bî-karârı olan bu âlem-i fânî demektir.

Ezelî; ebedî; gayr-i mütenâhî; tegayyürden masûn bir vücûd daha vardır ki bu vücûd âlem-i akıl; âlem-i lâhût denilen buk'a-i hakāyık-ı ezeliyyedir.

Âlemin dağdağa-i hâtır-firîbine aldanarak cüst ü cûy-ı hakîkatten zâhil; bu hazîz-ı süflînin menâ'im-i hasîsesine beste-dil olan bir takım ukûl-i zaîfe vardır ki onlar bu gibi efkâr-ı ulviyyenin mülâhazasından fıtraten ma'zûl olmakla beraber yine Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudretiyle kendi acz ü meskenetlerini; hayat ve memâtı, onlara âid mükâfât ve mücâzâtı düşünmekten büsbütün âzâde kalamazlar.

Hangi vicdândır ki şevâib-i gûn-â-gûn ile ma'yûb olan bu hüsn-i fânînin ötesinde her türlü uyûb ve nekāisden ârî bir hüsn-i bâkī olduğunu mülâhaza etmesin? Hangi kalbdir ki meşhûn-ı kedûret olan bu saâdet-i âfileden sonra âmâl-i mümkinenin tecellî-zârı olan bir sâha-i saâdet tasavvuruyla meşgūl olmasın.

İnsan ne kadar lâ-kayd olursa olsun bu gibi şeylerin mülâhazasından büsbütün nefsini men' edemez. Bu efkâr her zaman değilse bile ara sıra zihinleri işgālden hâlî kalmaz. Edyânın kâffesi bu hakāyıktan bahs etmiş; bu fikirlerin surûd-ı ilhâmâtı mütefekkirleri; şâirleri sermest-i hayret eylemiştir ber-güzîdegân-ı fıtrattan bazılarının bu hakāika karşı gösterdikleri şevk ve şagafın hurûş-ı müfriti onlara kendileriyle beraber dünya ve mâ-fîhâyı unutturur.

Şimdi gelelim mevzû'-i bahsin tedkīkine: Âlemde yekdiğerine muhâlif iki türlü mevcûdiyet görülüyor ki bunlar da kıdem hüdûs, hareket sükûn, kemâl noksân, mutlak mukayyed ve emsâli şeylerdir.

Bütün feylesoflar tarafından mevzû'-ı münâkaşa edilmiş olan bu efkâr-ı mütehâlifenin tedkīki; gayr-i mütenâhî ile mütenâhînin birlikte nasıl mevcûd olabileceğinin ta'yîni lâzım geliyor. Halbuki mes'ele ne kadar güç, te'lîf edilmek istenilen fikirler beynindeki tezâd ve tehâlüf ne kadar büyük ise, idrâk-i beşer de o nisbette mahdûd o nisbette zaîfdir. Bazı feylesoflar mes'elenin halline kestirme bir yoldan vusûl için bu iki ta'bîrden birini tayy ile: Mevcûd olan ancak gayr-ı mütenâhîdir. O bir kere tasavvur edildikten sonra artık inkâr olunamaz. Vücûd onunla kāim, daha doğrusu ondan ibârettir. Ondan gayri ne varsa hiç ender hiçdir dediler. İşte Yunan medâris-i kadîmesinden Elea Medresesi'nin i'tikādı bu merkezde idi.

Bir takımları da dediler ki: Âlemde bir hareket mevcûd olduğunu görüyoruz. Bunu inkâr etmek için insan ya kör olmalı, yahud mecnûn. İnsan kendi varlığını hissediyor. Onun nazarında vücûd tebeddülden ibârettir. Zîrâ insanın kendisi daima mütebeddil olduğu gibi onu muhît olan eşyâyı sâire de dâimü't-tebeddüldür. Demek vücûdun mâhiyet-i mahsûsası tebeddülden ibâret imiş. Gayr-i mütebeddel olmak mevcûd olmamak demektir hareket ve tekâmül etmeyen bir şey bir ma'nâ-yı mücerredden başka bir şey değildir.

Tales ve Heraklit medreselerinin fikri de budur bunlar bir tarafdan mütenâhî ve hakīkīyi inkâr diğer tarafdan da gayr-i mütenâhî, mutlak gibi hakāyıkı tabîata feda ediyorlar. Acaba mes'elenin bu sûretle halli, hakīkate vusûl iştiyâkla pür-cûş olan ezhâna sükûn verir mi? Heyhât!

Mütenâhînin külliyen inkârı dîvânelik olur. Zîrâ hiçbir akl-ı selîm hayatın îcâbâtından zâhil olamaz; hiçbir fikr-i "tecrîd" şahsiyetimizin sadâ-yı mevcûdiyyetini imhâ edemez.

Bu böyle olmakla beraber diğer tarafdan da vücûd denilen şeyin, peyder pey zuhûr ile kemâl nev'îlerine hâs olan derecâtı kat' eyledikten sonra başlarını girîbân-ı ademe çeken şuûn-ı mütehavvile ve gayr-i sâbiteden ibâret olduğu kabul edilemez. Bu şuûn-ı mütehavvile için bir asl-ı sâbit lâzımdır. Hattâ bizzât hareket fikrinin idrâki, takdîri bile bu aslın sübûtuna vâbestedir.

Mütenâhînin inkârı aklen mümteni' olduğu gibi gayr-i mütenâhînin inkârı da mantıken gayr-i mümkündür. Herkes mütenâhî yahud nâ-mütenâhîyi kabul ediyor fakat vücûdun iki muhtelif sûreti demek olan bu fikirler daima yekdiğerine nazaran tasavvur olunur.

Tahakkuk eden bu iki lüzûma karşı acaba bunların hangisini kabul etmeli? Yoksa bu iki fikr-i mütehâlifi hâli üzere bırakarak mütenâhî ile nâ-mütenâhîyi yekdiğerinin zıddı olan iki asl-ı müstakil olmak üzre mi kabul etmeli?

Mes'elenin bu sûretle de halli cihetine gidilmiştir. Târîh-i edyânda buna "Manişeizm", târîh-i felsefede "Seneviye" derler. Duhâttan bazıları mes'elenin bir hall-i zâhirîsi demek olan bu sûreti kabul ettiler. Anaksagor sâbit, nâ-mütenâhî bir aklın karşısına anâsırın cedelgâhı **[179]** olan bir âlem-i heyûlâ vaz' ediyor. Eflâtun da bazı âsârında bu fikri kabule mütemâyil gibi görünüyor.

"Seneviye" mesleği "Aristo" mesleğinin esâsını teşkîl ediyor. "Aristo"nun i'tikādınca ayrı ayrı iki âlem vardır bunlardan biri tabîattır ki bunun hâssa-i mümeyyizesi harekettir. Diğeri de âlem-i akıldır ki bunun hâssa-i mümeyyizesi de sükûndur. Lakin âlem-i tabîat gibi mütehavvil ve gayr-i mükemmel bir vücûdun esâs-ı mevcûdiyeti kendisinden olduğu nasıl kabul olunabilir? Bu böyle olduğu gibi öte tarafda da

iki asıl, iki vücûd-ı müstakil iki vücûd-ı mutlak ne vech ile tasavvur edilebilir?

"Seneviye" mezhebini nazardan sâkıt eden şey akl-ı beşerin en mübrem ihtiyâcâtından biri olan vahdet fikrine münâfî olmasıdır. Akl-ı beşer vahtede âşıktır; gûyâ bir sadâyı hafî daima insanın vicdânına, gûş-ı cânına "vahdet ukûl ve eşyânın kānûn-ı celîlidir" diye nidâ eder. İşte bir tarafdan bu şevk ve hiddetin galebesi diğer tarafdan da mütenâhî ile nâ-mütenâhînin inkârına imkân olmamasıdır ki insanları mes'elenin başka bir sûretle halline yani "Panteizm" mesleğinin te'sîsine sevk etmiştir.

Fil-hakīka mütenâhî, nâ-mütenâhî, mümkün, vâcib, Allah, tabîat gibi şeyler vücûd-ı vâhidin iki muhtelif safhası gibi tasavvur edilebilir; o zaman bunlar iki muhtelif şey olmaktan çıkıp yalnız bir şeyin nokta-i nazardaki ihtilâfa göre bir teayyün-i diğerle teayyünü demek olur.

Zîrâ insan ne zaman bir imtidâd tasavvur edecek olursa behemehâl onu diğer bir imtidâd ile mahdûd olmak üzere tasavvur eder. Tasavvur ettiği imtidâdı mutlak olarak tasavvur edemez. O imtidâdın mutlakâ kendisiyle mütecâvir olan diğer bir imtidâd ile bu imtidâd-ı mütecâvirin de kendisini muhît olan diğer bir imtidâd ile münâsebeti olduğunu tasavvur zarûrîdir.

İmtidâdât bu sûretle teksîr edile edile zihni kâffe-i imtidâdât-ı cüz'iyyenin esâsı olan nâ-mütenâhî bir imtidâdın tasavvuruna sevk eder.

İmtidâd-ı mahdûd bu'd-ı nâ-mütenâhîyi, Bu'd-ı nâ-mütenâhî de bir çok imtidâdât-ı mahdûdeyi tefekkür ve tasavvur ettirir.

Bu'd-ı mütenâhî tasavvur edilmeden, bu'd-ı nâ-mütenâhî tasavvur edilemediği gibi aksi de böyledir.

Şimdi bir de imtidâd-ı zamânîyi tedkīk edelim: Mahdûd olan her imtidâd-ı zamânî, kendisinden daha vâsi' bir imtidâd-ı zamânî tasavvurunu istilzâm eder imtidâdât-ı mahdûdenin hey'et-i mecmûası da kıdem, ezel, ebed fikirlerini tevlîd eyler. Eğer imtidâd-ı zamanî fikri ortadan kaldırılacak olursa ezeliyyetin, ebediyyetin ne olduğunu bilemeyiz. Ebediyet bir ma'nâ-yı mücerredden kuru bir sözden ibâret kalır. Zîrâ akl-ı beşer ebediyet-i mahzayı tasavvurdan âcizdir. Bir kānûn-ı zarûrînin hükmüne tibâ'an ebediyete, mesela hakku'l-vurûd bir zamân-ı fikrî ilâve eder. Şu halde ebediyet, zamanı, zaman da ebediyeti mutazammın demek olur. Bunlar birbirinden ayrılmaz yekdiğeriyle tahakkuk eder. Ebediyetsiz zaman vehmin bir tasavvur-ı bâtılı, zamansız ebediyet de zihnin bir tecrîd-i bî-ma'nâsıdır. Bir tarafdan zaman, diğer tarafdan ebediyet nâmlarıyla ayrı ayrı iki şey mevcûd değildir. Mevcûd olan, bir şeyden yani: Zamanda teayyün eden ebediyetle ebediyetten tereşşuh eden zamandan ibârettir. Eğer bu tahlîl silsile-i eşyâya da teşmîl edilecek olursa âlemde müessirsiz bir eserin a'râzdan ârî bir cevherin vücûdu da mümkün olmadığı görülür. Zîrâ evsâf ve a'râzdan ârî bir cevher teayyünü olmayan bir şey demektir ki ademle beynlerinde hemen bir fark yok gibidir.

Cevherlerin birbirinden temâyüzü a'râzın vücûduna vâbestedir. Mevcûd teayyün etmelidir. Onun mâhiyetinde bir kānûn-ı zarûrînin indimâcı lâzımdır tâ ki o kānûn iktizâsınca ta'rîf edilememek derekesinden ta'rîf derecesine irtikā edebilsin.

Zîrâ vücûd-ı hakīkī ne cevherde, ne de araz-ı mahzda müteayyin olmayıp bu iki şeyin gayr-i kābil-i infisâl olan ittihâdında mütecellîdir.

İşte bu böyle olduğu gibi müessirsiz bir eser esersiz bir müessir tasavvuru da mümkün değildir. Eser fikri ortadan kaldırılacak olursa ortada mübhem bir fikr-i illiyyet kalır ki bu da hâricde vücûdu olmayan bir ma'nâ-yı mücerredden başka bir şey değildir.

El-hâsıl esersiz müessir, a'râzsız cevher, ezeliyetsiz zaman, imtidâdsız mekân olmadığı gibi mütenâhîsiz nâ-mütenâhî ile onun aksi de mevcûd olamaz. Mütenâhî denilen şey imtidâd-ı zamanî, imtidâd-ı mekânî, hareket yani tabîat demektir.

Nâ-mütenâhî de ezeliyet, illet-i mutlaka, cevher-i gayr-i mütenâhî yani Cenâb-ı Hak demektir. Binâberîn Allahsız tabîat, tabîatsız Allah olamaz. Allahsız tabîat bir zıll-ı mevhûm, tabîatsiz Allah da bir ma'nâ-yı meyyitten başka bir şey değildir. İstikrâr ile muttasıf olan ezeliyetten, nâ-mütenâhîden, illet-i mutlaka-i kādireden gayr-i mahdûd olan vücûddan bir kānûn-ı zarûrî iktizâsınca lâ-yu'ad velâ-yuhsâ mevcûdât-ı mümkine ve gayr-i mükemmele mütevâliyen sudûr etmekte, yine asılları olan Cenâb-ı Hakk'a rücû' eylemektedir. Cenâb-ı Hak ile tabîat iki mevcûd-ı müstakil olmayıp iki sûretle müteayyin vücûd-ı vâhidden ibârettir.

Vücûd-ı hakīkī ne gayr-i mütenâhîdedir, ne de mütenâhîde! Onların ezelî zarûrî mümteni'u'l-infisâl olan ta'yînlerindedir. Hülâsa bir yerde mütekessir bir vahdet, bir yerde mütevahhid bir kesret görülüyor!

İşte "Panteizm"in esâsı budur.

Şarktan Yunanistan'dan Avrupa'dan alınmış olması i'tibâriyle bunun lâ-yu'ad envâ'ı vardır. Meselâ feylesofun biri tabîat, vahdet-i mutlakanın bir cereyânı, bir feyezânı, diğer biri de Cenâb-ı Hak bir cevher, tabîat da o cevherin suver-i muhtelifesidir diyor. Yahud mütenâhî ile gayr-i mütenâhî daha umûmî bir ta'bîr ile bütün ezdâd aslen ve zâten müttehiddir fikrini ortaya sürüyor.

[180] "Panteizm"in suver ve eşkâl-i muhtelifesiyle, tahavvülât ve terakkiyâtında bir hakīkat-i sâbite görülüyor ki o da nâ-mütenâhî ile mütenâhînin mine'l-ezel birlikte kıyâmı, tabîatla Cenâb-ı Hakk'ın şey'-i vâhid olmasıdır.

Erbâb-ı tedkīk dört türlü "Panteizm" kabul ediyorlar. Bunlardan birincisi Revâkiyyûn, ikinci İskenderiye medreselerinin meslekleriyle "Spinoza", "Hegel" meslekleridir.

"Revâkiyyûn" âlemde mevcûd olan her şeyin maddî, cismânî olduğunu kabul ile beraber fikrîyi gayr-i mütenâhîyi de tamâmıyla münkir değil idiler. Onların i'tikādınca mevcûdât, akla karşı tecellîsi i'tibâriyle aklî, hisse karşı tecellîsi i'tibâriyle de maddî idi.

Bu mezheb erbâbı: Kâinât mer'î, münfa'il bir vücûddan müteşekkil bir uzviyet-i cesîme ile gayr-i mer'î ve fâ'il bir rûhdan ibârettir. Bu rûh, kâinâtın her cüz'üne nâfiz, her cüz'ünde hâkimdir. Menba'-ı vücûd olan odur. Her şey ondan zuhûr, yine ona rücû' eder. Diyorlar idi.

İskenderiye Medresesi mesleğine sâlik olanlar Cenâb-ı Hakk'a evvelen vücûd, sâniyen akıl sâlisen kudret isbât ediyorlar. Aklı kudret ve hayata takdîm ettikleri gibi her türlü evsâfdan ârî olan vücûdu da akla takdîm ediyorlar.

İskenderiye Medresesi müntesibleri diyorlar ki kâinât hakîkat-i ilâhiyye vechile nüsk-pezîr, âlem-i şuhûd da Hakk'ın sûretidir.

Fakat âlem ile onda zuhûr eden hâdisât bizâtihî nazar-ı i'tibâra alınacak olursa hepsinin bir zıll-i mevhûmdan, bir nümâyiş-i zâhirîden başka bir şey olmadığı görülür. Âlemin mâverâsında tegayyürden masûn, ve aslü'l-usûl-i kâinât olan ukûl vardır. Fakat bunların da vücûd-ı zâtîleri yoktur. Hepsi Cenâb-ı Hak ile kāimdir. Ezelî, lâ-yetegayyer olan mevcûd-ı hakîkī hıtta-i idrâkten hâric, vahdet-i zâtiyyesiyle müteayyyindir.

İlim hakkındaki nazariye ile, rûhun kuvvetleri de bu tertîb üzeredir. İlmin birinci mertebesi his, ikinci mertebesi akıl, üçüncü mertebesi keşifdir.

Kuvâ-yı zihniyyenin merâtibi de his, hayal, idrâk ve aşktır. Hakîkat, akılda tecellî eder.

Aşk insanı vâsıl ilallâh eyler. Rûh istîlâ-yı cezebât ile şuûr-ı nefsîden mütecerrid ve Cenâb-ı Hak'da fânî olur. İşte İskenderiye Medresesi'nin fikri budur. Spinoza ile "Hegel"e gelince bunların meslekleri birbirinin aynıdır. Ancak "Spinoza"nın cevher dediği şeye "Hegel" fikir diyor. Her şeyi fikirden zuhûr, yine fikre rücû' ettiriyor.

Bu iki feylesof her ne kadar bazı noktalarda birbirinden ayrılıyorlar ise de gayr-i mütenâhî ile mütenâhîyi kabul, eşyânın bu iki aslını zarûrî bir kānûn-ı tekâmüle tevfîkan hâl-i vahdete ircâ'da birleşiyorlar.

Buraya kadar icrâ edilen târihî aklî muhâkemât "Panteizm"in mâhiyeti hakkında bir fikr-i mücmel vermiştir. Şimdi gelelim bahsin ikinci şıkkına yani "Panteizm"in safahât-ı muhtelife-i tekâmülünün bir kānûna tâbi' olup olmadığı bahsine gelelim.

Sâha-i tecrîdde cevelân ettikçe, bu meslek hayret-efzâ denecek derecede basîttir! Fakat o sahadan ayrılır ayrılmaz o besâtat derhâl iğlâka münkalib olur.

"Panteizm" mesleğinin şu'abât-ı muhtelifesi esâs i'tibâriyle yekdiğerinin aynıdır. Bir müsellesin iki dıl'ı uzadıkça aralarındaki mesafe açıldığı gibi bu şu'abât-ı muhtelife de vâdî-i tekâmüle doğru gitmeye başlayınca aralarındaki bu'd tezâyüd ediyor. Bunun böyle olması gayet tabîîdir. Çünkü her mütefekkirin tarz-ı tefekkürü başkadır.

Mâ-fevka't-tabîiyyâta âid bir meslek ancak bir şart ile teessüs edebilir. Acaba o şart nedir? Tabâyi'-i mevcûdâtı, mevcûdât beynindeki münâsebâtı hasbe mâ-yümkin ta'rîf ve îzâh eylemektir. Mesela Cenâb-ı Hak, tabîat, insan ve sâire gibi şeylerden sûret-i umûmiyede bahsden hiçbir şey çıkmaz. Zât ve sıfât-ı ilâhiyyeyi tebeyyün, eşyâ-yı mütenâhiye ile onların bi-i'tibâri'l-vücûd hâiz oldukları merâtibi, derecâtı ta'yîn etmeli, yalnız kavâid-i mantıkıyyeye tevfîkan tedvîn-i mebâhis kâfî değildir tecâribi; hakāyık-ı mevcûdâtı da nazar-ı i'tibâra almalı.

Âlem-i şuhûd yalnız ihsâsâtımıza karşı tecellî ile kalmaz, onun sadâ-yı anîfi daima sâha-i vicdânımızda tanîn-endâz olur.

Aklın kavânîni, kalbin ihtiyâcâtı, rûhun garîb, sırr-engîz hâlâtı vardır. Kâffe-i mesâlik-i felsefiyyenin bu cihetleri nazar-ı dikkatten dûr tutmaması lâzım gelir. İşte "Panteizm" bu mebhasde azîm müşkilâta tesâdüf ediyor, bu meslek erbâbından hiç biri bu müşkilâtın iktihâmında rusûh gösteremiyor. Panteistler mütenâhî ile nâ-mütenâhînin mevcûdiyetini tasdîk ediyorlar. Bu mebhasde kavânîn-i akliyyenin muktezâyâtı, vicdân-ı umûmînin ilhâmâtıyla vifâk-ı tâm üzere bulunuyorlar. Fakat insanlar yalnız tabîata inanmak yahud Cenâb-ı Hakk'a perestiş etmekle iktifâ etmezler. Onlar hayâlât ile meşhûn olmayıp hakîkī mevcûdât, zî-rûh kuvâ ile meskûn bir âlem-i tabîata inanmak, bir ma'nâ-yı mücerredden, bir işâret-i cebriyyeden hülâsa kuru bir isimden ibâret olmayıp hayy ü kādir u fa'âl olan bir ilâha îmân etmek isterler.

"Panteizm"in illet-i gāiyesi vahdet yani nâ-mütenâhî ile mütenâhînin, Cenâb-ı Hak ile tabîatin hakîkat-i vâhide hâline ircâ'ıdır. Bu emr-i azîmin ehemmiyetini kim takdîr etmez? Zîrâ bir tarafdan vicdân-ı umûmîyi tatmîn için hakîkī bir Allah'ın, hakîkī bir tabîatin vücûdu lâzım geldiği gibi diğer tarafdan da bunları hâl-i vahdete ircâ' iktizâ ediyor. Buna nasıl muvaffak olmalı? Eğer mücerred ve mübhem bir ilâh ile iktifâ edilmeyecek olursa ona bir takım sıfât isbât etmeli; isbât edilecek bu sıfâtın da hareketi, hayatı olmalı. Bu takdîre göre gerek bu sıfâtın, gerek bunlara **[181]** müteferri' ta'rîfâtın kâffesi Allah'dan başka bir şey olmamak lâzım geldiğinden tabîat onda indimâc ediyor demektir. Mes'ele bu şekli aldıktan sonra yalnız hayât-ı ilâhiyye kalıp tabîatten eser kalmaz.

Bilakis tabîat için bir hakîkat isbât edilerek mevcûdât için bir kıyâm-ı müstakil bir şahsiyet-i müteayyyene kabul edilecek olursa o zaman hakîkat-i ilâhiyye kuru bir isimden, kuru bir işâretten ibâret kalır.

Hülâsa-i kelâm kâinât için bir hakîkat isbât edilecek olursa hakîkat-i ilâhiyyenin kuvveti azaldılmış olacağı gibi Cenâb-ı Hak için bir vücûd isbât edilecek olursa âlem-i şuhûd hiç menzilesine tenzîl edilmiş olacağından "Panteizm" bu iki şıkk-ı mütehâlif arasında mebhût, mündehiş bir halde kalıyor.

İnsanların Cenâb-ı Hak'da vücûduna kâil oldukları sıfâtın en muazzamı idrâktir. Kâinatı dolduran mahlûkāt içinde bizce mevcûdiyetleri en vâzıh, en kat'î bir sûrette bilinmiş, anlaşılmış mahlûkāt da hâssa-i idrâki hâiz olan mahlûkāttır. Âlemde bir idrâk-i küllî ve nâ-mütenâhî mevcûd olduğu gibi bir çok da idrâkât-ı cüz'iyye ve mütenâhiyye vardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın zâtında tecellî eden idrâk-i nâ-mütenâhîyi tasavvur, ona perestiş ederler.

"Panteizm" bu iki nevi' idrâki tasdîke mecbûrdur. Vehle-i ûlâda onları inkâr etmek de istemiyor.

Ferid

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Cismin Metâlibinde İ'tidâl

Herkes bilir ki vücûdun bir çok metâlibi vardır. Bunların hepsi de i'tidâle riâyet edilmek şartiyle hayat için zarûrîdir. İşte cismin en birinci medâr-ı bekâsı olan gıdâ bile ifrât ile kullanılacak, yahud birbirine zıt bir takım me'kûlâtı bir araya getirmek gibi kavâid-i sıhhiyye hilâfına hareket edilecek olursa hayat için mühlik bir zehir olur. Bundan dolayıdır ki dünyadaki etibbânın kâffesi sıhhat-ı beşeriyyenin yegâne medârı cismin metâlibinde i'tidâlden ibâret olduğunu müttefikan kabul etmişlerdir. Müslümanlık bu kâide-i esâsiyyeyi te'sîs etmiş; bize tayyibâttan hiç bir şeyi tahrîm etmediği gibi sıhhata muzır olmayan me'kûlâtın, meşrûbâtın kâffesini - isrâf etmemek şartiyle– mübâh kılmıştır:

(قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ)[1] ، (كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا)[2]

Müslümanlık'ta zühd hiç bir vakit leziz yemekler, nefis meyveler ye[me]mek, nefsi her istediği şeyden mahrum bırakmak demek değildir. Hayır; şerîat-i garrânın ahkâmı hiç bir zaman hayât-ı ictimaiyyeye münâfî gelecek, meâsir-i medeniyyeyi temelinden yıkacak böyle bir zühdü kabul etmez. Cenâb-ı Hak [3](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِى اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ) buyuruyor.

Sırası gelmiş iken şunu da söyleyelim ki bizim dîn-i mübînimiz leziz yiyecekleri tahrîm etmediği gibi güzel libasları da men' etmemiştir. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz, "Kudreti müsâid olanları Cuma günlerinde iş libasından başka temiz, güzel bir libas giymekten ne men' ediyor?" buyuruyor. Müslümanlık bununla iktifâ etmiyor, belki işin içinde bir sû'-i niyyet olmamak, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ni'metine karşı teşekkür makāmında olmak şartiyle bizi güzel giyinmeye teşvîk ediyor. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz "Saçı olanlar tarasın. – Cenâb-ı Hak güzel libaslı adamları sever" buyuruyor.

Bir gün Hz. Peygamber'imizin huzûruna perişan kıyafetli bir adam gelmiş. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz o adama ne kadar malın var, diye sormuşlar. "Hamdolsun Cenâb-ı Hak bana malın her türlüsünden verdi" demiş. Bunun üzerine "Allahu Zü'l-celâl bir adama bir ni'met verdi mi onun o adam üzerinde eserini görmek ister" buyurmuşlar.

Âileye Aid Vecîbeler

Cem'iyât-ı medeniyyede âilenin pek mühim bir mevki'i vardır. Zîrâ âilenin cem'iyete nisbeti efrâdın âileye nisbeti gibidir. Demek, ikincisi salâh bulursa birincisinin de salâh bulması; ikincisi bozulursa birincisinin de bozulması pek tabîîdir. Onun için hukemâ-yı âlem bilhassa asr-ı hâzırda bütün himmetlerini âilelerin ıslâhına tevcîh ediyorlar; âileler nasıl idâre edilmek lazım geleceğini halka öğretmekle meşgûl oluyorlar. Saâdet-i âilenin mevcûdiyeti iki şeye mütevakkıftır ki o da âilelerin ma'nevî, maddî sûretlerde ıslâhından ibârettir. Şüphe yoktur ki bu iki vazîfe âile reisine aittir. Daha doğrusu medeniyet-i hakîkiyyenin kendisine âmir bulunduğu en büyük vecîbedir. Biz bundan dolayı âile babasının boynuna iki vecîbe yükleriz ki her ikisini kānûn-ı hayâtın hükmü îcâbınca îfâya çalışması farzdır.

Birinci Vecîbe
Âilenin Islâh-ı Ahlâkisi

Erkeğin âilesine karşı şu vecîbeyi edâ edebilmesi iki şeyi îcâb eder ki birincisi karısını âileye ait umûrda kendisine şerîk ittihâz ederek müstehık olduğu hakk-ı tekrîmi ondan dirîğ etmemektir, ikincisi de yarın kendisi gibi âile sahibi olacak, almış olduğu terbiyeye göre hayrına yahud şerrine çalışacağı bir cem'iyet-i beşeriyye a'zâsı arasına katılacak olan evlâdının istikbâli kendisine mevdû' olduğunu, efrâddan biri için koca bir cem'iyeti hem ikbâlin en yüksek tabakalarına çıkarmak, hem de nekbetin en alçak derekelerine düşürmek kābil bulunduğunu, **[182]** bu neticelerin kâffesi de vaktiyle verilen terbiyenin iyiliğinden, yahud fenâlığından ileri geleceğini; efrâd-ı âileden birinin işleyeceği fenâlık şayet terbiyesinin bozukluğundan neş'et etmiş ise âile babasının da mes'ûliyette şerîk olması icab edeceğini düşünerek ona göre çalışmaktır. İşte medeniyet-i hâzıranın terbiye-i âiliyye hakkındaki bütün nazariyeleri şu esaslar üzerine kurulmaktadır. Biz deriz ki: Bu esasları vaz' etmek hususunda Müslümanlık bütün cihana tekaddüm etmiştir. İşte kadınlara hürmetsizlik göstermeyerek, bilâkis onlara bir mevki'-i ihtirâm vermeye teşvîk eden ehâdîs-i şerîfe:

(مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ، وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَئِيمٌ)[4] ، (احْمِلُوا النِّسَاءَ على أَهْوَائِهِنَّ)[5]

Şu iki hadis-i şerif ile [6](وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا) âyet-i kerîmesi çocukların terbiyesi, tehzîbi hususunda kadınların büyük bir hisseleri olduğunu isbat için en parlak delîldir.

İkinci kısma gelince Müslümanlığın bu cihete de tamamiyle mutâbık olduğunu göstermek için [7](كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ) hadîs-i câmiini îrâd etmek kâfidir. İşte pek sarîh olan şu nass hükmünce her baba, âilesini teşkîl eden a'zânın her ferdinden ayrı ayrı mes'ûldür. Onları ahlâk-ı kerîme ile, secâyâ-yı şerîfe ile mütehallî kılmak boynuna borçtur. Tâ ki ferdâ-yı kıyamette [8](يا راعى السوء أكلت اللحم وشربت اللبن ولم تأو الضالة ولم تجبر الكسير اليوم أنتقم منك) hadîs-i kudsî itâbına ma'rûz olarak cezâ-yı ihmâlini çekmesin.

Mehmed Âkif

---

[1] A'raf 7/32.
[2] A'raf 7/7.
[3] Mâide, 5/87-88.
[4] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6661.
[5] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 1232.
[6] İsrâ, 17/24.
[7] Buhârî, *Sahîh,* Kitabü'l-Cum'a, 10.
[8] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn,* Beyrut, c. 3, s. 7.

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYE'DEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

–geçen nüshamızdan mâba'd–

Yüzlerce erbâb-ı vicdân ve insâf lisânlarıyla ve kalemleriyle, eserleriyle Cenâb-ı *Kur'ân*'a ve mübelliğ-i zî-şânına (aleyhisselâtü vesselâm) arz-ı takdîsât ve tekrîmât ediyor.

Ez-cümle bunlardan edîb-i şehîr Lamartin'in bu âteş pâre-i zekânın şu:

"Il a fonde sur un livre dont chaque lettre est devennue une loi, une nationalite spirituelle qui englobe des peuples detoute langue et de toute race etc"

Beyânât-ı hak-cûyânesi üzerinde saatlerce teemmül olunsa yeri vardır. Bâ-husûs mensûbiyet iddiâsında bulunduğu milletinin kitab-ı dinine dâir olunca bu ehemmiyet kat kat artar.

Lamartin, veliyy-i ni'met-i âlem-i vücûd (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretlerinin hayât-ı mukaddese-i risâlet-penâh-ı a'zamîlerini, me'mûrîn-i lâhûtiyyelerinin keyfiyeten îfâ ve itmâmını icmâlen ba'de'l-kayd hülâsa ettiği sırada zât-ı akdes-i hümâyûnlarını her cevher-i harfinden bir kānûn tanzîm olunmak gibi bî-nazîr ve bî-misâl bir meziyeti hâiz olan Cenâb-ı Furkān-ı Hakîm üzerine ırkan ve lisânen muhtelif akvâmdan bir milliyet-i dîniyye ve lâhûtiyye te'sîs buyurduklarını söyledikten sonra şu medâyih-i takdîsâtıyla sözlerine hitâm veriyor:

"Hakîm, hatîb resûlullâh. vâzı'-ı kānûn, kahraman-ı şîrdil, fâtih-i ekālîm-i ukūl ü idrâk, akl-ı selîme pek muvâfık bir dinin, tasvîrden münezzeh ve müte'âlî bir mezhebin muhibbi ve müceddidi, bir saltanat-ı rûhâniyye ve yirmi hükûmet-i cismâniyyenin vâzı' ve müessis-i zî-şânı, işte Cenâb-ı Muhammed!"

Bu sözlerin her biri hurşidlere gark olmuş birer cihân-ı hakīkattir ki nazar-ı idrâk ve irfân, bu avâlim-i ulviyye-i hakāyıkın rü'yet ve müşâhedesinde hayrândır. Güneş karanlıklar içinden doğduğu gibi bu şümûs-ı hakāyık da zalâm-ı inkârdan doğuyor.

Acaba Lamartin, söylediği bu sözlerin mevzûât-ı lügaviyyesini hiç de düşünmeyerek, söz olsun diye mi kaleminden döktü? Şüphesiz ki hayır!

Bir Kitabullâh, ki bütün hakāyık onun muhît-i lâhûtîsi içinde; bir Mushaf-ı ilâhî, ki her cevher-i harfinden bir kānûn vücûda getirilebilir; bir hüccet-i bâliğa-i Samedâniyye, ki bugün sıdkına gayr-i mü'minleri bile şehâdette bir ıztırâr-ı vicdânî içinde çırpınıyorlar. Bir mihr-i ezel ki garbın âfâk-ı zekâ ve irfânında kendi kendine şa'şaa-pâş-ı tulû' oluyor… Ey o ne insâfsızlık, ne vicdânsızlık, ne idrâksizlik, ne rûhsuzluk, ne zavallılık, ne bîçâreliktir, ki o nûr deryâsının içinde doğmuş iken zulmete münkalib olsun da ayrılmasın!

Bir Fransız, Hıristiyanlığıyla, Katolikliğin hissiyle Cenâb-ı Muhammed'i (aleyhissalâtü vesselâm) cihân-ı insâniyyetin yegâne medâr-ı mefhareti, veliyyü'n-ni'meti nazarıyla baksın, Osmanlılara mahsûs bir târih yazmak lüzûmu karşısında ser be-sîne-i itâat olarak onda bu sözleri söylesin; sonra biri de bir müslüman bu hazîne-i lâ-tefnâ-yı saâdetin hiç de yüzüne bakmak bile hâtırına gelmesin de Avrupa medeniyetiyle, garbın kemâlât-ı ma'rifetiyle iftihâr etsin; Ali bin Ebî Tâlibler, Hâlid bin Velîdler, Ubeyde bin Cerrâhlar, Mûsâ bin Nusayrlar, Târıklar, Selâhaddîn-i Eyyûbîler, Fâtihler; Selimler; Kānûnîler her biri mezâyâ-yı insâniyyenin birer mecmûa-i maâlîsi olan e'âzım-ı hıyâr-ı ümmeti bıraksın da İsveç'in Şarlıyla, Avusturya'nın, Fransa'dan matrûd, Öjeniyle, Fransa'nın Bonapartıyla tezyîn-i lisân etsin! İbni Sinâlar, Fârâbîler, Gazzâlîler, İbni Rüşdler, Fahr-i Râzîler, Sa'dîler, Hâfızlar gibi âsâr-ı celîleleri bütün Avrupa kütübhânelerinin tâ üst tabakāt-ı ihtirâmında bulunan efâhim-i hükemâ-yı İslâm'a bedel Almanya'nın Şiller'ini, İngilizlerin Şekspirlerini, Fransızların Rusolarını İtalya'nın Galilelerini göstersin! Maksad: Eğer insâniyeti ta'zîm, medeniyeti tekrîm ise bunlar, bizimkilerine nisbet bir vücûdun gölgesi makāmında kalırlar.

[183] Medeniyet, ârâyiş ve ihtişâmı sırf maddiyâta münhasır kalan, şu gözlerimizi kamaştıran terakkıyâtından ibâret ise beş bin senelik Mısır, Bâbil medeniyetinden farkı pek az kalır. Belki bu elli asırlık medeniyet fazl-ı takaddümle medeniyet-ı hâzıraya bir hakk-ı rüchân da'vâsında bulunmaya bile hak kazanır.

Medeniyet bir vücûd ise onun rûhu ahlâktır. Ahlâk olmayınca medeniyete, insâniyetin vücûduna sarılmış, milyonlarca ebnâ-yı beşerin kanını emen yedi başlı bir ejder demek en doğru bir tasvîr-i hakīkat olur. İşte medeniyetin Girid'de gösterdiği kerâmet! Orada esîr, bîçâre kalan bir avuç İslâm unsurunu huzûrunda koyun sürüsü gibi adanın canavarlarına paralattırıyor da kendisi tatlı tatlı seyr ediyor; ehl-i salîb devirlerine, engizisyon vahşetlerine taş çıkartıyor.

Keşke insanlar (صحرا نورد وحشت) kalaydılar da bâri şu medeniyet sözünü olsun mazlûm kanıyla lekedâr etmeseydiler! Giridî Sırrı Paşa merhûm diyor, ki: Beyrut Vâliliği'nde iken bir Hıristiyan Arab'a: "Herkes uzamâ-yı kavmiyle iftihâr eder; siz de ebnâ-yı Arabdansınız; şu halde siz kiminle iftihâr edersiniz diye sorulsa ne cevap verirsiniz?" Suâlini îrâd edince mes'ûl bilâ-tereddüd: "Hazret-i Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm)ı göstermeye mecbûr olacaklarını söylemiş.

Bu, hıristiyan, Cenâb-ı rûhullâhın –hâşâ!– ulûhiyetine kāil iken yine kavmiyetini takdîsde tereddüd etmiyor. İnsâf!

* * *

–İSTİTRÂD–

Ben, Arnavutluğun sivri bir dağ tepesinde doğmuş bir Arnavud evlâdıyım. O kahraman Osmanlılar, o cihângîr Türkler memleketimi feth ettikleri gün cedd-i a'lâm bu şîr-i nerlerde gördüğü mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i ef'âle –ki uluvv-i diyânet, feyz-i İslâmiyet'dir– hayran olmuş. İncil'i bırakmış, boynundaki salîbi çıkarıp atmış, coşkun birer dere gibi gözlerinden yaşlar dökerek koşmuş. Cenâb-ı *Kur'ân*'ın huzûr-ı uluvviyyetinde cebîn-sây-i îmân olmak saâdet-i ebediyyesini ihrâz etmiş. Henüz ne olduğunu hiç de bilmediği halde vücûdu serâpâ bir ra'şe-i ihtirâm içinde zangır zangır

titreyerek yed-i yemîn-i takdîsine almış bi'd-defeât öpmüş öpmüş başına koymuş.

Âilesi, bütün köy halkıyla beraber çapalara, kazmalara sarılmış; o sahte, o yalancı ma'bed-i teslîsi tâ temelinden yıkıp onun yerine nâm-ı akdes ve a'lâ-yı Cenâb-ı Muhammedî'ye (aleyhissalâtü vesselâm) bir câmi'-i tevhîd bir ma'bed-i temcîd vücûda getirmiş!

Kendini Osmanlılara o rütbe minnetdâr, o derece medyûn-ı şükrân görmüş, ki Osmanlı nâm-ı pâki yâd olundu mu o bir mücessem-i ta'zîm! O bir canlı tekrîm!

Niçin? Korktuğundan mı? Hayır! Hayır! Korkaklık Arnavudluk'dan korkar, cebânet, meskenet o unsurun tînetinde yer bulamamıştır. Belki sâye-i ulviyyetinde şeref-yâb-ı tevhîd ve îmân olduğu için……!

Saâdetli ceddim câmi'-i şerîfi ikmâl etti. Henüz abdest nedir namaz nedir bî-haber?

Osmanlı fâtihleri câmi'-i şerîfe doluyorlar, en ileri safları teşkîl ediyorlar. Ceddim ise ihvân-ı karyesiyle en geride kapı dibinde. Boynu bükmüş sırf gāzîleri taklîd ediyor. Veliyyü'n-ni'met-i dîn ve îmânımız olan o mücâhidînden lisânımıza vâkıf bir zât kalkıyor. Bize şu sözleri söylüyor: "Ey bizim din kardeşlerimiz! İşte burası bir olan Allahu ekber nâmına bizim hakīkī bir ibâdethânemiz, mukaddes secdegâhımızdır. Beş vakitte, bâ-husûs her haftanın Cumasıyla senede iki bayramımızda burada toplanır şu gördüğünüz vechile Allah'ımıza taparız. Kulluk ederiz. Burada Türklük Arnavudluk yok. Burada İslâmiyet var. Kardeşlik var. Birlik var. Dünya ve âhiret saâdetimiz burada. Buraya gelmez, burada toplanmaz isek İslâmiyet sevgisi, kardeşlik muhabbeti kalmaz. Birbirimizden soğuruz. Kuvvetimiz gider, şevketimiz söner. Düşman gelir, burasını çiğner. Sonra bu câmi' yıkılır, yine kilise olur. Bir de bundan sonra karılarınız eskisi gibi açık gezmeyecekler. *Kur'ân'*ımız onları örtü altına alıyor. Kendilerini, zînetlerini nâ-mahrem gözlere göstermemelerini emr ediyor. Kadınlar, ırzdır. Namusdur. Onları muhâfaza etmek erkeklerin en birinci vazîfelerinden biridir. Dinimiz Allah dinidir. *Kur'ân'*ımız Allah kelâmıdır. Bu nasîhatleri sakın unutmayınız!" İşte benim pederimden dinlediğim bu sözlerdir. Babadan evlâda en mukaddes, en kıymetdâr bir mîrâs olmak üzere bana kadar gelmiştir. Bu, bizim kulağımızda küpedir. Evlâdıma da bırakacağım mîrâs-ı rûh budur.

Benim cedd-i a'lâm, ki bir köylü, bir bedevî Arnavuddur. Şu hiss-i takdîrine, şu feyz-i idrâkine, şu zevk-i îmânına bakılsın da insâf olunsun insâf…!

İşte ben bunun evlâdıyım. Onun kanına onun hiss-i îmânına bütün harâretiyle, bütün tarâvetiyle, bütün kuvvetiyle vârisim.

Arnavud kanı Fransız südüyle karışmamış; İngiliz memesini emmemiş. O kadar saf, ki her damlası bir cevher-i merdî! O kadar pâk, ki her katresi bir şerâre-i kahramânî olur, (besâ)sından dönmez. Hak yolunda, hakîkat uğrunda şehîd olmayı, kefen yerine al kanlarına bürünmeği kendisine cihânlar değer bir şeref-i azîm bilir ve daima bununla fahr eder.

İmdi bunun köylüsü, emmisi böyle olunca ya İstanbul'a gelmiş, Cenâb-ı *Kur'ân*-ı Hakîm'i hıfzına almış, rûhuna nakş etmiş, ilm-i dîn-i Muhammedî'yi, fıkhı, tefsîri, hadîsi, okumuş olan nesl-i ahîri nasıl olmak lâzım gelir? Bu, hiç ta'rîf ve tasvîre sığar mı?

O mîrâs-ı ihtidâ o mukaddes hiss-i îmân şimdi hafîdinin sînesi içinde daima mütemevvic bir bahr-i tûfân-hîz!

[184] Arnavudluk kanımda ise Osmanlılık vicdânımda. İslâmiyet dimağımda rûhumda, bütün varlığımda. Çünkü diyânetim o, çünkü insâniyetim o, çünkü hakīkatim o, çünkü fıtratım o, çünkü ebedî, sermedî saâdetim o!

Osmanlılar, bana fıtratımı, ahsen-i takvîm-i hilkatimi o mir'ât-ı tevhîdde, o âyîne-i tahmîdde gösterdiler. Beni düşmüş olduğum esfel-i sâfilîn-i hüsrândan çekip kurtardılar; arş-ı a'lâ-yı îmâna çıkardılar; binâenaleyh onlara bütün safvet-i vicdânımla, bütün samîmiyet-i kalbimle, bütün ismet-i rûhumla ilel-ebed minnetdârım o fâtihân-ı hidâta ferdâ-yı kıyâmette, huzûr-ı ahkemü'l-hâkimînde bile medyûn-ı mahmidet ve şükrânım.

Fakat Cenâb-ı *Kur'ân*-ı Hakîm'e fedâyım! Kurbânım!

فداك فداك يا روحى فداك
اسيرك بل قتيلك فى هواك
رأيت جمال وجهك فانجذبت
لعمرك ليس محبوبى سواك

* * *

İnsâniyet ve medeniyeti kendilerinden başka kimseye vermeyen, kimsede görmek istemeyen İngilizler gibi hodbîn, hod-perest bir milletin efrâd-ı mümtâzesinden bir fâzıl o ta'azzum-ı millîsiyle, o gurûr-ı medenîsiyle beraber:

"Sizin *Kur'ân'*ınız bizim kānûnumuzdur!"

Diyor! Vicdânın nasırlanmamış, aklın çarpılmamış, rûhun ölmemiş ise düşün! Düşün ki bu ne demektir? Fransa fudalâ-yı ulemâsından Kont Henri Dukastri'nin *L'İslâm* nâmındaki eser-i kıymetdârını al da bak! Bilhâssa 43. sahîfesindeki hâr, âteşîn sözleri oku! Risâlet-i kübrâ-yı Muhammediyyeyi inkâr edenleri, *Kur'ân*-ı Hakîm'in Allah kelâmı olduğunu ikrâr etmeyenleri nâmûs-ı insâniyyet nâmına, munsıfâne teemmüle i'tirâf-ı hakka, da'vet ediyor. Nâmûs-ı insâniyyet nâmına…..! Anladın mı?

Bu, bir Fransız "kont"u mu yoksa dîn-i celîl-i İslâm'ın müdâfi'i kahraman bir ibni "Rahmetullâh"ı mı?

İnsan, nasıl hayret etmez? Nasıl kanı ateşlenmez? Nasıl rûhu tûfân-ı heyecân içinde gaşy olup gitmez?

Meğer, ki o kan irine tahavvül etmiş olsun! Meğer, ki o rûh bir nefh-i ilâhî değil, bir nefs-i şeytânî eseri olsun!

Muhterem kont, eserinin 38. sahîfesi hâşiyesinde "Garblıların *Kur'ân*-ı Hakîm'in mezâyâ-yı lâhûtiyyesini takdîr edebilecek hissiyât-ı ulviyyeden pek azına mâlik olup bununla o kitab-ı mecîdin câzibe-i hûş-rubâ-yı zâhirîsini –ki Avrupalıların zevk-i ırkīlerine muhâlifdir– tahammüle kifâyet kâfî olmadığı cihetle bu ma'lûliyet-i rûhdan Kelâmullâh'a bir gûne nakîsa terettüb edemeyeceğini…" beyândan sonra Jan Jak Ruso'nun *Essai sur'l origine des langues* ünvânlı te'lîfinden şu fıkrayı nakl ile tenvîr-i müddeâ ediyor:

"Lisân-ı celîl-i Arab'a biraz vukūfu olan, *Kur'ân*-ı Hakîm'i im'ân-ı vicdân ile tetebbu' ve taklîb-i sahâif ederken o hiss-i ezel ona öyle câzibedâr ibtisâmlarıyla rûhunu garîk-ı nevâziş eder ki –eğer o üslûb-ı bedâyi'-nümûnuyla o belâgat-i hıred-fersâsıyla Cenâb-ı efsahü'r-rüsülün (aleyhissalâtü vesselâm) idrâkleri gaşy eden lisân-ı ulviyyetinden –ki kalbden evvel sâmi'ayı raksân eder– her âyet hükmü "lâ-yenkatı'" vicdâna kıvılcımlar yağdırır işitse "Ey peyâmber-i a'zam! Ey Resûlullâh! Bizi ka'be-i şân ü şerefe, Hak yolunda kurbân olmak için şehâdet meydanlarına ihdâ ve îsâl buyur! Biz, senin düşmanlarını kahr etmek yahud bu uğurda can vermek istiyoruz! Diye bir sayha-i vecd-âverâne koparark secde-i îmâna kapanır!"

Sanki olabilir? Birkaç rûhsuzun *Kur'ân-ı* Hakîm'e arka çevirmesiyle o, tâlibsiz, sâhibsiz mi kalır? O, güneştir. Cihân vicdân ve idrâkin hurşîd-i envârıdır. Sen pencerelerini kapar, zalâm-ı hüsrân içinde oturursan kime kahr edersin? Zararı güneşe mi sana mı?

Aksâ-yı şark ve garbdan yüz binlerce pencereler açılır, envâr-ı füyûzundan onlar istifâza ederler!

Kur'ân-ı Hakîm bir lisân-ı istiğnâ ile buyuruyor:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ)[1]

(Ey mü'minler! Sizden her kim dininden irtidâd ve irticâ' ederse o gibiler bilmiş olsunlar ki zararı yine kendilerinedir kendi öz elleriyle kendi kalblerini hançerlemiş, intihâr etmiş olurlar. Onlar görürler, elbette Allah savâ'ik-ı kahr-ı celâliyle onları yerin dibine geçirir; onların yerine bir kavm-i diğer getirir. Allah onları sever: Eltâf-ı bî-pâyânını onlara ibzâl eder. Onlar da Allah'ı severler: Emrinden bir zerre hârice çıkmamaya, nehyinden son derece ictinâb etmeye çalışırlar. Mü'min kardeşlerine hâk-i pây olurlar. Kâfirlere ise birer seyf-i meslûl-i kahr u intikām kesilirler.) –mâba'di var–

Mehmed Fahreddîn

FELSEFE DERSLERİ

Medhal

–den mâba'd–

Felsefe ise netâyic-i mezkûreyi tefekkür ve teemmül eder. Hülâsa, fennin metodu "amelî" ve felsefenin metodu "nazarî"dir.

3. Fen ve felsefe metodlarının başkalığı, netîcelere de icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmaz. Netâyic-i fenniyye ve felsefiyyede müşâhede olunan ayrılıklar da **[185]** fen ile felsefeyi birbirlerinden pek güzel tefrîk edebilirler. Fil-hakîka bir hâdise fennen tedkīk olunduktan sonra ondan bir netîce (kānûn) istihrâc ve zabt olunursa, aynı zamanda o netîcenin sıhhati de tahkīk edilmiş olur.

Çünkü aynı usûl tekrar tatbîk edilerek daima aynı netîceler istihsâl olunabilir. Yani netâyicin (kānûnların) sıhhatini isbât her vakit için mümkündür.

Fakat tedkīkāt-ı felsefiyyeden istihrâc olunan netâyicin sıhhatini isbât edecek ikinci bir tahkīkten (vérification) artık bahs edilemez çünkü bu ikinci sûrette isbât-ı fennî derecesi tecâvüz edilmiş ve nazariyât-ı felsefe sâhasına girilmiştir.

Bu nazariyelerin hakīkate mutâbık olabilmeleri muhtemeldir. Fakat sıhhatlerine dâir hâsıl olacak iştibâhı dâfi' hiçbir delîl serd olunamaz.

Demek ki netâyic-i fenniyye kat'î olduğu halde netâyic-i felsefiyyede tereddüd mümkündür.

4. Fen ve felsefeyi tamâmıyla tefrîk edebilen en esâslı fark ber-vech-i âtîdir:

Fen ve felsefe ne derece terakkī ederlerse etsinler, aralarında her vakit bu fark mevcûd olabilir:

Fennin matmah-ı nazarı tabîati bulunduğu vechile tedkīk etmekten ibârettir. Netîce-i tedkīkātın, şahsiyet-i beşeriyyede hâsıl edeceği teessürâta, bırakabileceği izlere karşı fen büsbütün lâ-kayd kalır.

Yani fen mümkün olduğu kadar gayr-i şahsî olmaya, sırf mübâsarât ve âlem-i hâricî ile alâkadâr bulunmaya sâ'îdir. Fen, hiçbir vakit tahassüsât-ı beşeriyyeye âid mes'elelere karışmamıştır. İnsanların arzularına, mukadderâtına, saâdet ve felâketlerine karşı daima bîgâne kalmıştır. Fen nazarında insan –mevcûdât-ı sâire gibi– şâyân-ı tedkīk ve mütâlaa bir mecmûa-i alâimden başka bir şey değildir. Şu hâlde, fünûn-ı müsbete insanların ahvâl-i bâtıniyye ve temâyülât-ı zâtiyyelerinden aslâ bahs edemez. Çünkü fen, bunların tedkīk ve îzâhına kādir değildir.

İnsanların melekât ve temâyülât-ı bâtınıyyelerini tedkīk ve îcâbında bunları ta'dîl, tevcîh ve hareketlerini tanzîm edebilecek –fünûn-ı müsbetenin gayri– diğer bir ilme ihtiyâc-ı kat'î vardır.

İnsan, mevcûdât-ı maddiyye miyânında bulunmak i'tibâriyle fünûn-ı müsbetenin sâha-i mütâlaa ve tedkīkine girdiği gibi "beşeriyeti" nokta-i nazarından da felsefenin dâire-i tenkīdine dâhil olur.

Felsefenin sâha-i tedkīkinde merkez-i esâs "insan"dır.

Fen, tabîati, tersîm edilmesi lâzım bir levha şeklinde telakkī eder ve tasvîrine çalışır.

Felsefe ise, tabîatı, içinde "insan" yaşadığı için ve o nokta-i nazardan tetebbu' eder.

Şu hâlde, faâliyet-i hayâtiyyenin mümkün olduğu kadar semeredâr olabilmesini te'mîn edecek kavâid-i umûmiyyeyi bize ancak felsefe öğretebilecek demek olur.

Fen ile Felsefe Arasındaki Münâsebât

Yukarıdan beri zikr ettiğimiz farklar, fen ile felsefe arasında bir takım revâbıt ve münâsebât-ı amîka bulunmasına mâni' değildir.

Felsefe'nin netâyic-i fenniyyeyi tecâvüz ettiğinde şüphe yoktur. Fakat, bu tecâvüz daima netâyic-i fenniyyeyi ta'kīben ve yine onlara istinâden vukū'a gelir. Felsefe, her ne kadar tamamıyla usûl-i fennîyi (methodescieutifique) ta'kīb edemezse de mümkün olduğu kadar bu usûlden ayrılmamaya mecbûrdur.

[1] Mâide, 5/54.

Çünkü usûl-i fennî hâricinde vüsûk ve hakîkat aramak abesdir. Fen ve tecrübenin sâha-i rasîninden çıkılırsa, muhayyilenin dâire-i vehmiyyâtına sukût edileceği şüphesizdir. Böyle bir sukût pek müdhiş ve pek tehlikeli olur.

Mesâlik-i felsefe-i ma'lûme müessislerinin hemen hepsinin aynı zamanda eâzım-ı erbâb-ı fenden olduklarında şüphe yoktur.

Âsâr-ı metrûkeleri bu bâbda birer şâhid-i pâyidârdır. Eflâtun, Aristo, İbni Sînâ, İbni Rüşd, El-Kindî, Fârâbi, Galile, Dekart, Bacon, Newton, Labnic, Spinoza, Kant ….. gibi feylesoflar, zamanlarındaki erbâb-ı fennin pîşvâsı idiler. Bu zâtlar, mesâlik-i felsefiyyelerini esâsât-ı fenniyeye istinâd ettirmeye çalışmışlardır.

Tedkīkāt-ı felsefiyyede fenden ayrılmak, usûl-i fennî hâricinde bir tarîk ta'kīb etmek, vehmiyyât-ı gayr-i ma'kūle içine düşmek demektir. Felsefe, her husûsda tamâmıyla usûl-i fennîyi ta'kīb etmelidir iddiâsında bulunmuyoruz. Böyle bir iddiâ gülünç ve ma'nâsızdır. Demek istiyoruz ki: Felsefe usûl-i fennîyi ta'kīb edemediği ahvâlde, hiç olmazsa, mantık ve intikādât-ı serbestâneden ayrılmamalıdır. Yani felsefede mebde'-i tetebbuât her halde netâyic-i fenniyye (kānûnlar) olmalıdır.

Felsefede bir teceddüd fikri husûle getiren eâzımdan Vanini, Leonar Vinci, Galile, Bacon, Dekart ve Paskal bu usûlü ve bu esâsları ta'kīb eylemişlerdir.

Felsefe, zekâ-yı beşerin huzemât-ı nevvâresiyle lem'adâr olabilen her nevi' mebâhisi tedkīk edebilir. Edille-i mukni'a ile isbât edebildiklerini kabul eder. Sıhhat ve adem-i sıhhatleri bâdî-i tereddüd olan mesâilin derece-i sıhhatlerini muvâzene ve takdîr eder. Bu iki şık hâricindeki mesâil, felsefe nazarında, daima bir ridâ-yı iştibâh altında mestûr kalır.

Felsefe'nin Ta'rîf ve Taksîmi

Felsefe'nin, mevzû', usûl ve netâyicinin kıymeti i'tibâriyle fünûn-ı müsbeteden ayrılmış olduğunu gördük. Filhakīka, felsefe, fünûn-ı sâire gibi bir fenn-i husûsî, bir fenn-i münferid değildir. Fen (science) kelimeleri **[186]** ma'nâ-yı mevzû'unda isti'mâl edilmemek şartıyla felsefeye, fenn-i umûmî, fenn-i mutlakiyet (scieucedel'absolu) ve fenn-i fünûn (scieucesdes scieuce) nâmı verilebilir.

Eflâtun, mâhiyât-ı gayr-i mer'iyyeye tealluku i'tibâriyle felsefeyi, fenn-i gayr-i mubsırât (science de l'invisible) ünvânıyla yâd ediyordu.

Aristo ise "Felsefe; ilk prensiplerle ile'l-i gāiyyeden bahs eder bir ilimdir" demişti.

Felsefe hakkında, şimdiye kadar serd edilen muhtelif ta'rîfler, bir sûret-i amîkada tedkīk olunursa, hepsinin tahtında bir mefhûm-ı müşterek, bir esâs-ı müttehid gizlenmiş olduğu görülür:

Bir fikr-i felsefî ta'mīk edildiği vakit, zihne daha umûmî diğer bir fikir tebâdür eder. Şu halde hakīkate karîb olmak üzere felsefeyi, (umûmiyetlerin taharrî ve tedkīki) yolunda ta'rîf edebiliriz.

Bu umûmiyetler ilk nazarda keşf olunamazlar. Hattâ bunların ekseriyâ zevâhir-i evveliyyeye tamâmıyla zıt ve mukābil bulundukları görülür.

İşte bu sebebe mebnîdir ki "mütâlaa-i felsefiye" cümlesi daima ta'mîk ve istiknâh mürâdifi olarak kullanılır.

Târih; zâhiren ef'âl-i şahsiyyenin râbıtasız bir tevâlîsi gibi görünür. Târihi bir feylesof gibi tedkīk etmek için, vakıât-ı târîhiyyeden avâmmın alabildiği fikrin mâverâsına geçmek ve ef'âl-i şahsiyyenin (actesinbivibuels) gizli yanlarını birer birer sökmek îcâb eder. Fakat, kavânîn-i amîka-i felsefiyyeye destres olabilmek için bu kānunların birer timsâli veya netâyic-i husûsiyyeleri olan zevâhir ta'mîk edilmeledir.

Eflâtun'un felsefeyi, "fenn-i gayr-i mubsırât" ve Aristo'nun "ilk prensiplerin, son illetlerin taharrîsi" yolundaki ta'rîfleri bu mütâlaaya ibtinâen serd edilmişlerdir.

Ma'lûmât-ı felsefiyye, zevâhirât-ı evveliyyenin mâverâsında bulundukları cihetle, vehle-i ûlâda idrâk olunamazlar.

Bir sa'y-i fikrîye arz-ı iftikār ederler. Fil-hakīka usûl-i felsefiyyenin mebniyyün-aleyhi "tefekkür"dür. Taharrî-i felsefî cümlesi tahtında daima tefekkür mefhûmu mündemicdir. Şu halde usûl-i felsefî sözünün ma'nâsını, "taharrî-i felsefî" cümlesi pek güzel îzâh edebilir. Fakat, insandaki bu sa'y-i ta'mîm, sa'y-i ta'mîk ve sa'y-i tefekkürün sebebi nedir? Şüphe yok ki bu sebeb, beşeriyette tedrîcen inkişâf eden bir sevk-i tabîî-i tecessüsîden başka bir şey değildir.

İnsan, tabîî bir arzu sâikasıyladır ki her şeyi istiknâh eder, her şeyin hakīkatini anlamak ister.

Envâ'-ı hayvâniyyede bile –kıyâs kabul etmeyecek derecede dûn olmak üzere– böyle bir sevk-i tabîî bulunması muhtemeldir.

İnsanlar, hiçbir vakit, tabîatin lâ-kayd bir temâşâgeri hâlinde kalmaya râzı olmamışlardır.

İnsan bir şeyi yalnız görmekle iktifâ edemez. Müşâhede ettiği şeyin niçin öyle olduğunu da anlamak ister. İstîzâh ve istiknâh cibiliyet-i beşeriyyenin lâ-yenfekk-i levâzımındandır. Demek oluyor ki, sa'y-i felsefîden maksad, eşyâyı îzâh ve istiknâh edebilmektir.

Ta'mîm, tedkīk, teemmül ve tavzîh ise sa'y-i felsefînin şerâit-i lâzimesinden başka bir şey değildir.

Fakat bu kelimelerin ibhâm-âlûd olduklarını i'tirâf etmek îcâb eder. Ta'rîfleri muarrefin efrâdını câmi' ve ağyârını mâni' olmalıdır.

Halbuki bu kelimelerin mefhûmları muarrefin kâffe-i efrâdına şâmil olurlarsa da i'tibârını mâni' olamazlar.

Fi'l-hakīka, taharriyât-ı fenniyye de kâmilen tefekkür, ta'mîm ve îzâh ve ta'mîktan ibârettir.

Şu halde yukarıda zikr ettiğimiz farklara rağmen fen ile felsefe müttehid olmaları lâzım gelmez mi? Ta'bîr-i diğerle felsefenin, şu kelimelerin mefhûmundan anlaşılan ma'nâsı; pek vâsi' ve pek şümûllü olmuyor mu?

Pek çok zamanlar ve belki on sekizinci asır nihâyetlerine kadar, sa'y-i felsefî; istiknâf, ta'mîk, ta'mîm ve tefekkürden ibâret olmak üzere kabul edilmişti. Çünkü o vakte kadar ta'rîfler hakkındaki şartın yalnız birinci şıkkı nazar-ı i'tibâra alınıyordu. Yani fünûn, felsefe içinde dâhil addolunurdu. Yunan-ı kadîmde ve hattâ bütün kurûn-ı vüstâ müddetince (aşağıda zikr edeceğimiz vechile hükemâ-yı İslâmiye ilk ev-

vel fenn-i felsefeyi tefrîke teşebbüs eylemişlerdir) fen felsefe birbirlerine karışmıştı.

Devr-i teceddüdü müteâkıb ve bilhâssa Dekart'dan i'tibâren fen ile felsefeyi tefrîk için bir fikir uyandığı görülüyor.

Maamâfih Dekart meslek-i felsefîsi, fen ile felsefe arasında pek sıkı revâbıt ve münâsebât bulunduğuna kâni'dir. Felâsife-i kadîme birbirlerinden farklı iki istikāmet ta'kīb eylemişlerdir.

Muhtelif feylesofların mesâlik-i hakîmeleri ile aynı bir hakîmin mütenevvi' mevzû'lara dâir yürüttüğü mutâla'aların mukāyesesi esnâsında bu hakîkat açıktan açığa nazara çarpar.

Birinci istikāmet, münferid vak'aların tedkīkine ikinci temâyül de hey'et-i umûmiye-i kâinâtı istiknâha müteveccihdir:

Beyyinât ve batî bir sûrette hakāyık-ı bârideyi arayan fennin yanında, serî', rûh-nüvâz bir şevk ile bütün hakîkatleri elde etmeye yeltenen, kâinâtın düstûr-ı kat'îsini bulmaya çalışan felsefe görülüyor:

Tales tarafından husûf ve küsûf esbâbının îzâhı, Fisagoras'a isnâd edilen evtâr-ı sadâiye kānûnlarıyla nazariyeleri, Eflâtun, Odokes (Eudocse), Arşimed, Hiyeron (Hieron) Mûsâ biraderler gibi zevâtın riyâziyât ve hendeseye dâir olan mesâîleri; Hipokrat, Galiyen, Selse (Celse) ve Vitruve (Vitruve), Câbir ve Râzîlerin taharriyât **[187]** ve tedkīkāt-ı tecrübiyyeleri, bunların hepsi sırf fennîdir. Bilakis kâinâtı îzâh edebilmek için, Tales veya Heraklit tarafından te'sîs edilen unsur-ı nârî (elemeutigne) nazariyesi, Fisagor'un aded, Aristo'nun fikir (Concept) Demokrit ve Epikür ile mütekellimîn-i İslâmiye'nin atom si[s]temleri ise tamâmıyla felsefîdir.

Bugün, sâha-i fennin, pek ziyâde esrâr-âlûd ve karışık olan felsefe sâhasıyla karışmamasına i'tinâ ediliyor.

Bu iki sâha fasl-ı müşterekinin bir tarafında kat'î ve muayyen bir usûl tahtında mütevâlî taharriyât icrâ ediliyor; diğer tarafında ise eşyânın mâhiyyetine, menşe' ve gāyesine dâir faraziyât hüküm-fermâ oluyor.

Fakat şu iki sâhanın, hudûd üzerinde bir fasl-ı müştereke mâlik olduklarını unutmamalıdır.

Şu hâlde, fenle olan bu münâsebet gözedilmek şartıyla diyebiliriz ki felsefe, en yüksek –veya ta'bîr câiz ise– en umûmî mutlakiyetleri, zevâhirden en uzak tavzîhâtı taharrî ile meşgūldür.

Yani fenne taharrî-i umûm dersek, daha ileri giderek felsefeye de taharrî-i mutlak diyebiliriz.

Fen, zevâhir-i âdiyyeyi tedkīk ediyorsa, felsefe bu dereceyi de geçerek eşyâyı istiknâh etmek istiyor.

Fen ma'lûmât-ı âdiyye ve fıtriyye (sjontaneite) yerine te'akkul ve muhâkemeyi ikāme ediyorsa, felsefe de muhâkemât-ı fenniyyeyi ta'mîka çalışır.

Fen vak'aları îzâh ediyorsa, feslefe de bu îzâhâtı daha ziyâde derinleştirerek asl-ı fenni tavzîh ediyor. Maamâfih terdîdlerden, felsefe için çıkarılacak ta'rîf bir kat'iyyet-i tâmmeyi hâiz değildir.

Fakat, çıkarılacak bu ta'rîfi, bir (ta'rîf-i müstahzar) gibi telakkī etmekte de hiçbir beis yoktur.

Çünkü her taharrî kendisini tahdîd eden bir ta'rîfle başlar, kendisiyle netîcelenen diğer bir ta'rîfle nihâyet-pezîr olur, ta'rîfât-ı müstahzarada aranılacak vasıf, muarrefini tanıtması, onu ağyârından temyîze medâr olabilmesidir.

Çıkarılacak ta'rîf ise bu evsâfı câmi'dir. –mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

HÂRİCDEKİ DİNDAŞLARIMIZ

Derd-i maîşet, mübâreze-i hayât bir çok dindaşımızı vatanını, âilesini bırakarak uzak, ecnebî memleketlerde çalışmaya sevk ediyor, âilesinin ve ahfâdının saâdetlerini te'mîn için böyle çalışan o pâk adamlar elbet şayân-ı takdîrdirler,.. Onları hep tahsîn ederiz. Esâsen İslâmiyet'in metîn ve gāyet muhkem esâslar üzerine kurulmuş olan ahkâmı, insanlara çalışmayı, bütün kudretle çalışmayı emr ediyor…

Te'mîn-i ihtiyâcât ve hayat zımnında memâlik-i ecnebiyyeye giden ihvân-ı dînimiz ne kadar uzaklara gitseler onları her an düşünmek bizler için en mühim vezâif-i mukaddesedir. Memâlik-i ecnebiyyeye giden dindaşlarımızın ekserîsi; Anadolu'dan, bâ-husûs Ma'mûretülazîz vilâyetinden, Erzurum ve Kiği'den, Rumeli'nin muhtelif cihâtından, Adalardan, [İ]zmir havâlîsinden İstanbul'dan ve Suriye'den hicret eden, ekserîsi maddeten ve ma'nen fakīr kimselerdir. Zan ve te'mîn edildiğine göre bu muhâcirlerin adedi yarım milyona bâliğ olmaktadır.

Son zamanlarda, arz edilen sa'ylere fevkalâde mükâfâtlar, yevmiyeler veren Amerika kendisine İslâmlardan da bir çok kimse celb eyledi. Amerika'dan başka Afrika'nın ve Asya'nın muhtelif ve Avrupa'nın bazı kalabalık mevâkiinde yaşamakta bulunuyorlar.

İran'dan, Bosna'dan, Asya ve Rusya İslâmlarından adedi gayr-i ma'lûm bir çok halk da, yine ihtiyâcât-ı zarûriye zımnında saydığımız memleketlerde yaşıyor.

Memleketimizden çıkan ve senelerce oralarda kalan bu muhâcirîn-i İslâmiyye her ne kadar vatanlarına ve makām-ı Hilâfet'e tamâmıyla merbût ve salâbet-i dînîyyeleri yerinde ve ara sıra memleketlerini ziyârete gelir kimseler iseler de, her halde vaz'iyetleri nazar-ı dikkate alınacak bir mes'eledir.

Memâlik-i ecnebiyyede köyler, mahalleler bile teşkîl eden bu İslâm muhâcirlerinin vaz'iyet-i dînîyyelerini düşünerek istikbâllerini emniyetler altında bulundurmak, terakkıyât-ı fikriyye ve iktisâdiyyelerine hizmet etmek, onlardan gelecek ensâlin terbiye ve salâbet-i dînîyyelerini te'mîn eylemek ve âtîye müteşebbis ve fa'âl İslâmlar yetiştirmek için bütün İslâmların, bâ-husûs mütefekkirîn-i İslâmiyyemizin fevkalâde çalışmaları, belki hayatlarını vakf eylemeleri lâzım geleceği tabîîdir.

* * *

Kafkasya'da, Rusya'nın şarkında, Sibiryalarda, Tunus'da, Balkan'da, Afrika ve Asya kıt'asında dîn-i mübîn-i Ahmedî ile müşerref halkın mütemekkin bulunduğu mahallere, epey zamandır İngiltere ve Amerika memâlikinden,.. Avrupa vasat ve cenûblarından,.. Ortodoksluk âleminden Protestan Katolik, Ortodoks râhibleri ihrâcâtı gittikçe çoğalmaya başladı.

Memâlik-i İslâmiyye'de, ötede, beride çok masraflar, servetler sarfıyla te'mîn-i mevki' etmeye çalışan bu misyonerler herhalde nazar-ı dikkate alınmaya şâyândır. Maksadının husûl bulduğunu görmek için bunlar o kadar fedâkarlıklar sarfıyla çalışıyorlar, biz ise bu sebâtlara, sa'ylere karşı ta'annüd edercesine donuk, ölmüş, kansız, rûhsuz kalıyoruz; Hıristiyanlık âlemi din için çalışırken biz uykuya yatıyoruz…

[188] Bu misyonerler içinde en çok çalışan Protestan ve Katolik takımları ki artık köylere, kasabalara, her yerlere dağılmışlar… Bir misyoner doktordur, eczâcıdır, hastası olan fakîr bir köylüyü tedâvî ediyor, eczâsını yapıp veriyor. Çiftçi olana, çiftçiliği, çok kazanmanın yolunu öğretiyor. Çocuğu bulunanın çocuğunu açtığı mektebe kabul ediyor. Ve orada çocuğa san'at, zîrâat, her şey öğretiyor. Şâyân-ı merhamet olanın, müşkili olanın imdâdına yetişip maddeten ve ma'nen menâfiine hizmet ediyor.

Elbet bu misyoner bu kadar hidemâtı beklediği, bir menfaate mukābil yapıyor, ya muvaffak oluyor, menfaate nâil oluyor, veyahud intizâr eylediği menâfie nâil olacağına dâir esâslar, izler görüyor, hazırlıyor… O halde bizim muannidâne, atâletimize mukābil onların sa'y-i mütemâdîlerindeki menfaat ve muvaffakıyet neşeleri bizler için en müdhiş zehirdir.

Kafkasya'da bilmem nerede, burnumuzun pek yakınında birkaç köy kilise çanları takmış denilince eyvahlar çekileceğine ye'sler, telehhüfler ifşâ edileceğine, kahvehâne köşelerinin, inzivâhânelerin hayât-ı batâlet-âlûduna vedâ' etmek, canlanmak daha ma'kūl bir harekettir.

Misyonerlerin yeni teşkîlâtına mukābil bizlerde bir sa'y olacak olsa, gāyet ulvî ve mukaddes olan ahkâm-ı dîn-i mübînimiz sâyesinde, o muvaffakiyâtın yüzde iki yüz, üç yüz yine ve hattâ daha ziyâdesine mâlik oluruz. Biz İslâmlar elhamdülillâh İslâmiyet gibi bir dinle müşerref olmuşuz; fakat Cenâb-ı Hakk'ın bu lutf u inâyetinden istifâde için, hem-cinsimizi de şeref-yâb etmek için çalışmakta pek afv olunmaz kusûrlar ediyoruz.

* * *

Dünyada her fikre vücûd getiren teşebbüsdür. Bugünkü ufak bir teşebbüs yarının büyük muvaffakıyeti, parlaklığıdır. Öyle ise yarın, hattâ bir saat sonra şa'şaaya sâhib olmak için hemen çalışmaya başlamalıyız…

Bazı memlekette misyoner cem'iyetleri ne kadar metîn ve emîn esâslar üzerine yapılmıştır. İşte o esâslar nazarlar önüne konularak İslâmiyet'in kavî ve muhkem kānûnları kavâid-i mahsûsa ittihâzıyla bizler "Mürşidîn Cem'iyeti" nâmı altında cem'iyetler teşkîl etmeye ve bu cem'iyete hayatını, mevcûdiyetini bu iş için fedâ etmiş veyahud ömrünün bir kısmını te'âlî ve tevessü'-i İslâmiyet için vakf etmiş a'zâlar kayd etmeye çalışmalıyız.

Mürşidlik bir san'at-ı mahsûsadır. Bu san'atı öğrenmek, bilmek de lâzımdır. Bu cem'iyete dâhil olanlar evvelâ bu san'atı, ilmi öğrenmek için çalışmalı; bütün kudretiyle vâkıf olmalıdır. Bir mürşid tabîb de çifçi de olabilir; fakat bir mürşid her meslek vâkıfı olmakla beraber ilk evvel dîn-i mübîn-i İslâmiyet'i, usûl-i münâzarayı, edyân-ı sâire kavânînini velhâsıl kâffe-i ulûm-ı dîniyeyi az çok bilmelidir. Maddî ve ma'nevî her türlü hidemâtı îfâya kudreti olan bir mürşid her yerde muvaffak olur.

Geçen sene Japonya'ya gidip az bir zaman ikāmet eden şâyân-ı hürmet bir mürşidimiz, Abdürreşîd Efendi, Japonya'da İslâmiyet'i neşre muvaffak oldu. Abdürreşîd Efendi dîn-i mukaddesimiz gibi âlî ve her âkılın kabul edeceği bir dini her milletin de kabul edeceğini söylüyor. Fakat bir şartla: Çalışmak ile; sebât etmek ile… Dün Japonya'da İslâmiyet birkaç kelime iken bugün tevessü' ediyor, hattâ İslâmiyet'den bâhis bir de orada, Japonya'da bir gazete çıkıyor….

Memâlik-i ecnebiyyede bir çok vatandaş dindaşlarımız, Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da, Avusturalya'da daha ötede, beride milyonlarca din kardeşlerimiz, başka dinler içinde kalırken, ve onlara sebâtkâr ve fa'âl bir takım misyonerler tarafından başka din telkīn edilirken bizlerin hâlâ durması ve o husûsî sa'ylere mukābil husûsî bir hey'et-i mürşidîn teşkîl edilmemesi bizler için ayıbdır. Bir vakitler teşkîli için ekser tarafından arzular, hâhişler gösterilen mürşidîn hey'etinin teşkîl ve vazîfeye başlamaları zımnında mütefekkirîn-i kirâmımızın tekrâr nazar-ı dikkatlerini celbi bir vazîfe-i mukaddese addederim. Bu işle uğraşmak için, İslâmiyet'i, milliyeti, İslâm kanını müdâfaa için en büyük vazîfe yine biz gençlere düşüyor… Osmanlı inkılâbını parlatan ve âlemi hayretler içinde bırakan Osmanlı gençleri fikr-i irşâd ile de âlem-i İslâm'da bir ınkılâb yaparlarsa o vakit târîh-i İslâm'ın, târîh-i millînin en parlak sahîfesi onlarındır.

Edhem Nejad

MATBÛÂT

İttifâklarda Değişmeler – Çin – Fas

Bizim hergün çıkar yorgan kadar kocaman, lahana gibi iç içe bir çok yapraklı matbûât-ı yevmiyyemiz, sonra haftada, ayda bir neşr olunur mühim, ciddî, müteazzım risâle-i usbûiyyelerimiz var. Bununla beraber Avrupa siyâset âleminde, ilim ve irfân dünyasında olup geçen şeyleri kavrayışlı nazarla görüp anlamaya bir türlü muvaffak olamıyoruz. Sonra, Kırım'da haftada bir çıkan küçücük *Tercümân* hergün saatlerce okuyup kafamızı şişiren siyâsî cerîdelerimizden öğrenemediğimiz vekāyi'-i siyâsiyyeyi, hakāyık-ı siyâsiyyeyi birkaç satır içinde kemâl-i vuzûh ile gösterivériyor; işte isterseniz bir iki misâl:

"İttifâklar Değişiyor" Makālesi'nden:

"Bu son senelerin muvâzene-i siyâsiyyesi bir tarafından Almanya-Avusturya ve İtalya ve diğer tarafdan Rusya-Fransa ve İngiltere i'tilâfı üzerine binâ olunuyordu. Dünyanın ve

bütün milletlerin cümle işleri şu iki büyük fırka devletlerin re'y-i münâsibine göre görülüyor idi.

Şimdi yavaş yavaş bu muvâzene bozuluyor. Çünkü büyük hükûmetler başka türlü kümeler, grublar tertîb ediyorlar.

[189] Amerika Cumhûriyeti ile İngiltere arasında akdi mukarrer bulunan yeni mukāvelenin 4'üncü maddesi mûcebi bu hükûmetler tarafeynin rızâsı olmadıkça gayri bir hükûmetle ittifâk edemeyeceklerdir. Beşinci madde mûcebi işbu iki devletten birinin nâmûsuna ya ki istiklâline kasd edilirse evvelce akd olunmuş ittifâkların hükmü fesh edilmiş olacaktır.

Sâde lisân ile ta'rîf edildikte Amerika râzî olmazsa İngiltere yeniden Japonya ile akd-i ittifâk edemeyecektir; eğer Japonya Amerika'ya i'lân-ı harb ederse İngiltere'nin mevcûd olan ittifâkı hükümsüz tutulacaktır.

Binâenaleyh Japonya yalnız kalıyor. Bu hâli evvelce sezmiş Japonya hükûmeti Rusya ile uzlaşmaya mecbûr bulunduğu gibi daha mühim kuvvet olan Almanya ile anlaşmak üzeredir. Zîrâ Almanya İngiltere ve Amerika'nın rakîbidir. Almanya'ya arka verip Japonya Kore ile Cenûbî Mançurya'yı yutabilecektir. Fakat bunun ile beraber Almanya, Avusturya ve İtalya ittifâkına dâhil olacaktır.

Böyle olduğu sırada dikkat olunacak Rusya'nın hâlidir. Üç devlet ittifâkına açıktan açığa ya ki münâsebet-i siyâsiyye ile Japonya dâhil olsa Rusya devleti garben, cenûben ve şarkan demir kuşak ile çevrilip bağlanmış bulunacaktır; şimâlen dahi İsveç hükûmeti Rusya'ya dost addolunamayacağından hâl daha ziyâde ağırlaşmış bulunacaktır.

Bu ihtimâle karşı Rusya hükûmeti bir tarafdan Japonya ile anlaştığı gibi Almanya ile dostlaşmak yolundadır.

Fransa ve İngiltere dostluğundan Rusya belli başlı bir şey kazanamadı. Almanya ile Japonya'dan fâide-mend olacağı şüphelidir.

Fransa da şimdi yalnız kalıyor. Rusya'nın Almanya ile dostlaşması Fas, Mağrib işlerinde Rusya'dan fâide görmeyeceğine Almanya'nın sözü yürüyeceğine dâldır.

Şimdilik dünyanın mihveri Almanya olmuştur.

* * *

Ahvâl-i Siyâsiye Makālelerinden:

"Bugün âlem-i siyâsîyi en ziyâde meşgūl eden aksâ-yı şark ile aksâ-yı garbdır. Çin hükûmeti Rusya'nın teklîflerini kabul etti ise de nice zamanlardan beri Avrupa'dan tahkīr görüp gelmekte olan 400 milyonluk sarı milletin efkâr-ı umûmiyyesi en aşağı tabakalardan yukarıya kadar yükseldiği görülmektedir. Çin milleti muhârebe istemiyor. Lakin hukūk ve istiklâlini te'mîn ve nâmûs-ı millîsinin herkese karşı müdâfaa edilmesini taleb ediyor.

Talebe-i ulûm, ulemâ tüccâr ve ümerâ hep bu fikirde, bu niyette bulunuyorlar. Her niyetin, her talebin arkasında kâfî kuvvet bulunmak dünyamızın hâllerinden olduğuna göre sâir devletlerin taleblerine ve tasallutuna mukāvemet edebilmek için efkâr-ı umûmiyye ıslâhât ve nizâmât-ı cedîdenin acele icrâsını taleb ediyor. Usûl-i Meşrûtiyet'in ve Meclis-i Meb'ûsân'ın birgün evvel vücûda getirilmesini hükûmetten istiyorlar; tensîkāt-ı askeriyye ve bahriyye için büyük iâneler cem' ediyorlar; Avrupa'ya Amerika'ya Japonya'ya yüzer, yüzer talebe gönderiyorlar; velhâsıl Çin milleti eskiliği terk ile teceddüd sâyesinde dirilmeye, canlanmaya gayret ediyor.

Milletin bu hâli Çin hükûmeti'ni meşgūl ediyor. Hükûmet muâmelât-ı hâriciyyede sulhü kabul etmek ile beraber tedârikât-ı harbiyyede bulunuyor. Mançurya'ya Moğolistan'a asker sevk ediyor. Kabûl-i sulh ile komşu devletleri, tedârikât-ı harbiyye ile efkâr-ı milliyyeyi teskîn ve iknâ' etmeye çalışıyor.

* * *

Aksâ-yı garbda toplanan kara bulutlar Fas Sultanlığı başı üstündedir. Topa karşı ok ile nizâma karşı tertîbsizlik ile mukābele etmek isteyen Mağrib gâfilleri bir tarafdan o cehâletlerine ve diğer tarafdan Fransa ile İspanya'nın müdâhale ve iştihâsına kurban olacakları pek muhtemeldir.

Ahvâl-i cihândan bî-haber Mağribîler Avrupalıların yavaş yavaş ilerlediklerini ve işde ticârette kesb-i nüfûz ettiklerini görüp bunları emîrin ya ki sultanın müsâadesine haml ederek câhil bir kāid ya şeyhin teşvîki ile isyân ederek sultanın birini düşürüp diğerini tahta çıkarmak ile vatanı ecnebîlerin tasallutundan istîlâsından kurtarmak istiyorlar. Ham fikir, boş ümîd!

Emîr Mulay Hafîz'i hal' ettiler; biraderini Sultân-ı Mağrib i'lân ettiler; fakat Fransızlara İspanyollara bunun ne te'sîri olabilir? Hiç!

Cühelâ-yı Mağrib'in ümîd ettiği halâs başka tarafdan geliyor; mukaddemce olduğu gibi bu defa dahi Fransa'nın yolunu kestiren, teskîn-i fesâd ve te'mîn-i sulh ettikten sonra geri çekilmesini îcâb ettiren Almanya imparatorunun ilcâ-yı siyâsetle Mağrib'in istiklâlini taleb etmesidir."

İzmir'de Münteşir *İttihâd* refîkımızdan

OSMANLI TOPRAĞINDA OSMANLILARA HAKĀRET EDİLEMEZ

Birinci Kordon'da bir Amerikan kumpanyası tarafından müceddeden inşâ olunan İzmir tiyatrosu, binâsının ve mefrûşâtının intizâmıyla enzâr-ı tahsîni celb etmekten hâlî kalmıyor. Evvelce bir Yunan kumpanyası yemekten sonraları tiyatro oynatmakta iken muahharan hem yemekten evvel hem sonra sinematoğrafa tahvîl edilmişti. İşte evvelki akşam muharrirlerimizden biri tesâdüfen bu oyunların birinde hâzır bulunmuş ve gösterilen manzaralar arasında birisini fevkalâde hakāret-âmiz görmüştür.

Kurdela, On Dördüncü Lui zamanında saray eğlencelerine âid bir manzarayı tersîm ediyordu, ma'lûm olduğu üzre On Dördüncü **[190]** Lui zamanında en büyük bir komedya muharriri olan Molyer'in *Burjuva Lujantiyum* ünvânlı bir piyesi vardır. Zamanının ahvâl-i ictimâiyesini, avâm ve zâdegânın harekâtını bir lisân-ı tenkīd ve tezyîf ile tasvîr eden

bu piyesde gûyâ Türklerin lisânlarına, tarz-ı ibâdetlerine âid de kat'iyyen hilâf-ı hakîkat bazı sözler vardır. Dediğimiz gibi yüz sahîfeyi mütecâviz olan bu eserde Türklerin taklîd ve tahkîrini mutazammın olan fıkraları pek azdır. Biz, asırlarca evvel gelmiş ve keyf-perest bir kralın hoşuna gitmiş olmak maksadıyla yazılmış böyle bir eseri burada tenkîd edecek değiliz. Yalnız kumpanyanın bu eserden yalnız Türkler hakkındaki tasvîrini çıkarıp perdede göstermesi ve beş on sarıklının –hâşâ– namaz taklîdini yapması Osmanlılar için tahammül edilemeyecek hakāretlerdendir.

Osmanlı toprağında para kazanan bir kumpanyanın bu kabîl bir hareket-i küstâhânesi aslâ şâyân-ı tecvîz olamaz. Şayed bütün eserin başlıca levhalarını gösterirken o miyânda bize âid olan cihetleri de tasvîr etmiş olsaydı ihtimâl ki o kadar şiddetle i'tirâza hakkımız olamazdı. Lakin hepsinden sarf-ı nazarla ancak İslâmiyet'i ve Türklüğü tahkîr eden bir levhanın tersîm ve irâesi mutlaka bir maksad-ı mahsûsa atf olunmak lâzım gelir. Ekserîsi gayr-i müslim olan hâzırûnun bunu kahkahalarla karşılaması da bunu isbât eder.

Asırlardan beri zavallı Türklerin bi-gayri hakkın dûçâr oldukları tecâvüzler kâfî gelmiyormuş gibi bugün bile memâlik-i Osmâniyye'nin en mühim merâkizinden biri olan İzmir'de böyle bir harekete cür'et edilmesi hakîkaten nefretle telakkī edilecek hâllerdendir.

Bu husûsda zâbıtamızın daha mütebassırâne davranmasını temennî eder ve nazar-ı dikkatini celb eyleriz.

ANKARA REFÎKIMIZ PRİŞTİNE'DEN GELEN BİR ASKER MEKTÛBUNDAN ÂTÎDEKİ FIKRALARI NAKL EDİYOR:

Fırkaya karârgâh ittihâz olunan mevki' Kosova sahrâ-yı ma'rûfunun en hâkim noktasında olup taburumuzun işgāl ettiği yerden çadırıma tahsîs edilen mahal meşhed-i Sultan Murad'a ve Kosova ordusunun hemen her tarafına nâzırdır.

Mevkiin müstesnâlığına inzimâm eden mevsimin letâfet-i hayret-fezâsı bana her şeyi unutturuyor. Bu günden i'tibâren ta'lîmler başladı; fırkanın müctemi' bir halde ta'lîme çıkması hele "yoklama" nâmı verilen saat on birdeki hâli mümkün değil ta'rîf edilemez. Çok vakit böyle bir âlemi müşâhede arzusuyla, saatlerle hulyâ ettiğimi bilirim. Lehü'l-hamd muvaffak oldum. Ben şu satırları yazarken ezân borusunu ta'kīb ederek yükselen tekbîr âvâzeleri beni pek müteessir etti.

Bu şevkle çadır hâricine çıkarak karârgâha göz gezdirdim. Çadırların yalnız tepesine aks eden lamba zıyâsı parlak bir şehrâyin kandilleri gibi güzel bir manzara irâe ediyordu. Namazdan sonra her çadırdan bir şarkı her taburun boru ve musikīsinden bir hava okunuyor. Bu muhtelif nagamâttan hâsıl olan âheng-i meserret şanlı Osmanlılara cevelengâh olan Kosova Sahrası'nı baştan başa sarsıyor. Karârgâhın şark cihetine gelen dağların arkası Sırb hudûdudur ki dört beş saat mesâfededir.

Priştine Kasabası Ankara büyüklüğünde dil-nişîn bir yer olup câ be-câ ağaçlar arasında yerleştirilmiş olan bu şehrin mevkii, manzarası pek latîfdir.

Havası suyu arama ile ele geçmez! Ahâlîsi gāyet mükrim ve mültefit olup Arnavudlarda mevcûd bildiğimiz huşûnet-i tab' hiç yok gibidir. Pek güzel Türkçe bilirler. Kasabanın en hoşa giden mahsûlü açıkta satılan tütünleridir. Okkası altmış paraya olan yoğurdunun bizim kaymaklarımızdan lezîz olduğunu da haber vereyim kıvırcık eti altı kuzu eti dört buçuk beş guruşadır. Sebzenin envâi var. Arnavudlar askerden gāyet memnûn; hele teşrîf-i şâhâneden o kadar mahzûz oluyorlar ki derecesi gösterilemez. Caddeler sokaklar ve bunlara mücâvir emâkin kâmilen ta'mîr ve telvîn edilmektedir. İkāmet-i şehriyârîye tahsîs edilmiş olan hükûmet konağı tahliye edilmiş ve Hereke kumaşlarıyla tefrîşine başlanılmıştır. Priştine'den istasyonuna kadar müceddeden küşâd olunan şose de derdest-i ikmâldir. Hülâsa herkesde her tarafda istihzârât-ı lâzıme pek mükemmeldir.

ŞUÛN

Bu Fenâ Âdet de Yeni Çıktı

Geçenlerde Mâliye Nezâreti me'mûrlarından bir gayr-i müslimin, Müslüman meb'ûslarından bir zâtı düelloya çağırması üzerine şöyle yazmıştık:

Yerinde Rahat!

Salı günü *Tanîn*'de şu satırları kemâl-i istiğrâb ile okuduk:

"Mâliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîri Nesîm Ruso Efendi'nin Lütfi Fikri Bey tarafından Meclis-i Meb'ûsân'da kendi aleyhinde vukū' bulan tecâvüzât-ı muhakkırâneden dolayı düello etmek üzere Dersim meb'ûsuna şâhidlerini gönderdiği müstahberdir."

Hamden lillâh Saltanat-ı İslâmiyye-i Osmâniyye'de düello denilen âdet-i vahşiyye-i garîbe bugüne kadar görülmüş, işitilmiş bir cinnet değildir. Garbdaki terakkī-i efkâr ile az çok âşinâ olanlar bilirler ki efkâr-ı münevvere ashâbının cümlesi bu fazîha-i mecnûnânenin tamâmen aleyhindedir. Ve bunun için hükûmât-ı medeniyyeden bir kısmı, kurûn-ı vüstâdan kalma bu menhûs göreneğin muhkem bir âdet olmasına rağmen, düelloyu men' eder kavânîn vaz' etmişlerdir. Sanki kendi fenâ göreneklerimiz kifâyet etmiyormuş gibi, birkaç asır evvel cenâh-ı şefkat ve merhametimize sığınmış bir takım mültecîlerin ahfâdı tarafından, cem'iyyetimize bu kanlı cinnetin de idhâli istenildiğini *Tanîn*'in yukarıda münderic haberinden anlıyoruz.

[191] Biz müslümanlar, garbın şedâid-i zâlimânesinden ve bilhâssa İspanya engizisyonlarından kaçan bir takım zavallıları memleketimize kabul ettik ve hattâ son zamanlar onlara kendimize tamâmen müsâvî hukūk ve hürriyet alıverdik ise, onlar aslâ hâtırdan çıkarmamalıdırlar ki bu bizim merhamet ve uluvv-i cenâbımız kendilerine bir takım vezâif-i ma'neviyye tahmîl eder. Bu vezâifden birisi de düello

gibi İspanya cinâyetlerinin memleketimize idhâliyle meşgûl olmamalarıdır. Başka bir çok meşrû' ticâret varken bu nevi' idhâlâta kalkışanlara o ellerine pek de yakışmayan silahı bıraktırmak için, kısa ve kat'î emir verenler bulunur: Yerinde rahat!"

Bu haftanın garâib-i şuûnundan birisi de, müslüman bir meb'ûsun diğer müslüman bir meb'ûsu döğüşmeye, öldürüşmeye da'vet etmesi, ve da'vet olunanın da buna icâbet eylemesidir. Kavânîn-i Osmâniyye, bir hayli memâlik-i mütemeddine kavânîni gibi Avrupa'nın edvâr-ı vahşiyesinden kalma bu gayr-i ma'kūl ve gayr-i meşrû' âdete müsâade vermez. Bunu pek iyi bilen heyât-ı teşrî'iyyenin iki uzv-ı muhteremi, yekdiğerini cerh ve katl etmek için bu nevi' cinâyâtı mübâh gören bir hükûmetin zîr-i himâyesine ilticâ etmek isteyerek, Yunanistan veya Bulgaristan'a gitmek emelinde imişler!.. Kavânînimizin ıslâhı için intihâb edilmiş olan bu zevât, şer'-i şerîf ve kānûn-ı münîfe mugāyir bir fi'li irtikâb için, böyle bir kaçamağa saparak, kendilerini belki kānûnun şeklî ta'kībâtından kurtarabilirler, lakin şer'-i şerîf ve rûh-ı kavânîn onları mutlaka mahkûm eder ve efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye de mutlaka her ikisinin ve alelhusûs böyle bir vâsıta-i gayr-i meşrû'a ile ihkāk-ı hak etmek zu'm-ı bâtılında bulunup ilk teklîf-i mukātele edenin aleyhinde bulunur. Bu gibi âdât-ı mecnûnâne-i vahşiyyeyi memleketimize idhâl etmek isteyenler, milletin pîşvâsı olmak, vâzı'-ı kānûnu bulunmak şöyle dursun milletin şâyân-ı ihtirâm a'zâsından olmak hakkını bile gāib ederler. Cümlemize Allah akıl ve insâf versin!

Çin:

Çin'de Galeyan – Bu hafta Çin'den korkunç bir beyânnâme aldık. Bu beyânnâme pek ince, Çin ipek kâğıd üzerine bulaştırılmış kan lekelerinden ibârettir. İnsan, beyânnâmeyi eline alır almaz titremeye başlıyor. O kan lekeleri, Çince bir şeyler ifâde ediyormuş: Çinlileri, müstevlî Avrupalılardan vatanlarını kurtarmak için istibdâd-ı idâreye hitâm verip meşrûtiyet te'sîs eylemek için kıyâm-ı umûmîye da'vet ediyormuş.. Beyânnâmeyi Nangin Şehri'nde, Çi-Mu-Şin nâmında Profösör, bir parmağını kesip onun kanıyla ve parmağıyla yazmış imiş.. Bu garîb ve şâyân-ı hayret vesîkanın bir sûretini, inşâallâh, gelecek haftaki *Sırâtmüstakīm*'de neşr ederiz. Beyânnâmenin nüsha-i asliyyesinden yüz binlerce kopya alınıp geniş Çin memleketinin her tarafına dağıtılmış ve müzâyede ile satılıp esmânı Vatanı Kurtarmak Cem'iyeti'ne toplanıyormuş.

Vekāyi'-i sâireden sarf-ı nazar yalnız bu beyânnâmenin yazılışında mündemic ince ve kahraman his, kopyalarındaki fevkalâde san'at, halkın bunu iştirâda gösterdiği tehâlük Çin'in pek yakın bir istikbâlde büyük bir Japon olacağına kuvvetli ümîdler uyandırıyor..

Son Telgraflar – Efrencî 22 Mayıs târihi ile Petersburg'dan alınıp ajanslar vâsıtasıyla âleme dağıtılan bir haber, galeyânın ne derecelerde ciddî olduğunu sarîh gösteriyor:

– Cenûbî Çin'den alınan haberler ahvâli pek vahîm göstermektedir. Meşrûtiyet i'lânı hakkında bir çok mitingler akd edilerek nümâyişler yapılmış ve bu bâbda mukarrerât ittihâz edilmiştir. Ecnebîlerin hayatı tehlikededir.

Rusya

Petersburg Ahundu'nun Vefâtı – Petersburg'da mütemekkin müslüman cemâatinin ahundu, yani baş imâmı Molla ve Müderris Atâullah hazret-i Bayezidof, geçen Nisan ayının 22. günü vefât etmiştir. Allah mazhar-ı gufrân ve rahmet eylesin!

Merhûm Hankirmen kurbundaki bir karyede doğmuş, Hankirmen ve Kaşgar medreselerinde okuduktan sonra daha genç iken Petersburg'a gelmiş ve elli sene kadar Rusya'nın pâyıtahtında imâmlık, ahundluk ve bazı devâir-i resmiyyede tercümânlık ve elsine-i şarkiye mektebinde muallimlik etmiştir. Bundan 30 sene evvel meşhûr Ernest Rönan'ın bir risâlesine mukābil İslâm'ın maârif ve terakkīye mâni' olmadığını isbât için bir risâle de kaleme almıştı. Tebaası arasında 30 milyonu mütecâviz müslüman bulunan bir devletin pâyıtahtında, o tebaanın ehemmiyetle mütenâsib muazzam bir câmi'-i şerîf binâsı fikrini ilk evvel meydana çıkaran merhûm Ahund hazretleri olmuştur. Birkaç milyona mâl olacak bu câmiin inşâsı el-yevm hitâma erişmek üzeredir. Bundan başka, Rusya'da müslümanların cerîde neşrine müsâade olunur olunmaz, Atâullâh Efendi, Petersburg'da *Nûr* cerîde-i usbû'iyyesini çıkarmaya başlamıştır. *Nûr*'un meslek-i siyâsîsi pek mu'tedil, âdetâ muhâfazakarlığa yakın bir terakkī-perverliktir.

Dâhiliye Nezâreti
Matbûât İdâresi
229

***Sırâtımüstakīm* Gazetesi Müdîriyeti'ne**

Gazetenizle Dîvân-ı Harb-i Örfî'den ahîren vâki' olan ihtârât-ı resmiyye hilâfına olarak yine şahsiyâta müteallik ve heyecân-âmiz makālât neşr edildiğinden idâre-i örfiyye karârnâmesinin altıncı maddesine tevfîkan bilâ-müddet ta'tîline müttefikan karar verildiği Dîvân-ı Harb-i Örfî'den sâdır olup Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkire tevdî' olunan mazbatada beyân kılınmakla ber-mûceb-i karâr *Sırâtımüstakīm* gazetesinin bugünden i'tibâren bilâ-müddet ta'tîl kılındığı teblîğ olunur. Fi 5 Mayıs sene 327

Perşembe günü akşam üzeri bu emirnâme teblîğ olununca birden bire **[192]** hayret ettik, âdetâ inanamadık: Nasıl olur da *Sırâtımüstakīm* "şahsiyâta müteallik" makāle neşr ettiğinden dolayı ta'tîl olunur? O *Sırâtımüstakīm* ki matbuât şahsiyât ile alt üst olduğu zamanlarda bile, ismetini, nezâhetini muhâfaza etmiş ve hiç kimsenin şahsıyla uğraşmayarak kendi âleminde, kendi meslek-i hâlisânesinde Müslümanlığa, Osmanlılığa elden geldiği kadar hizmetten geri durmamış, âlem-i İslâm'da tevhîd-i kelimeye gayret etmiş ve bu sûretle bütün müslümanların samîmî teveccühlerine mazhar olmuştur; böyle iken nasıl olur da bugün en menfûru olan bir şeyi irtikâb eder? Bir çok i'tinâ ve tedkîklerden sonra dizilmeye verdiğimiz makāleleri bir daha göz-

den geçirdik, hiç birinde "şahsiyâta" müteallik bir şey bulamadık. Bunun her halde bir eser-i zühûl olduğuna hükm ettik. Maamâfih müteessir de olmadık değil. Bilakis mazharı teveccühâtı olduğumuz efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'ye karşı pek ziyâde mahcûb ve mahzûn olduk. Hakîkat hiçbir zaman kapalı kalmaz. Bu devr-i meşrûtiyette hak daima âlîdir, elbet bu yanlışlık anlaşılır, diye kemâl-i itmi'nân ile matbaanın kapısını çekerek Bâbıâlî Câddesi'ne doğru yürüdük. Bize daha vâsıl olmadan havâdis etrâfa yayılmış, ikişer, üçer kitapcılar, muharrirler ta'tîl olunan gazetelerin isimlerini sayıyorlar: "*Tanîn, Tanzîmât, Sırâtımüstakīm, Neologos..*" Vay! Demek biz de şahsiyât ile uğraşanlarla hem-hâl olmuşuz… '

– Hayır ola ya hu! Siz de mi onlara imrendiniz?

– Vallâhi hiçbir şeyden haberimiz yok.

– Vâkıâ ben *Sırâtımüstakīm*'i henüz okuyamadım. Fakat niçin siz de o gürültülere, o mâla-ya'niye karıştınız? Aman bu şahsiyâttan, Vallahi bıktık, usandık, bu gibi dedikodulardan muhteriz bir Sırât'ımız vardı, o da kendini zabt edemedi…

– Aman azîzim, ne söylüyorsunuz, *Sırât* için hiç bu mümkün mü? Mesleğini bilmiyor gibi itâb ediyorsunuz. Gazete işte elinizde, açın bakalım neresinde şahsiyât görecekseniz? Hem yalnız bu son nüshasında değil, yukarı doğru tâ ilk nüshasına kadar tedkīk ediniz, bakalım şahsiyâta dâir bir şey bulabilecek misiniz?

* * *

Ferdâsı Cum'a günü bütün gazeteler İstanbul halkına i'lân etti: "*Tanîn, Tanzîmât, Sırâtımüstakīm*, *Neologos* gazeteleri tenbîhât-ı resmiyye hilâfına olarak şahsiyâta müteallik ve müheyyic makālât neşr ettiklerinden dolayı Dîvân-ı Harb-i Örfî karârıyla bilâ-müddet ta'tîl olundular."

Eh, el-hükmü lillâh, kaderde bu da varmış; bâri gidip de Neologos'la dertleşelim. Sabahleyin arkadaşlar soruyor:

– *Tanzîmât*, *Zühre* oldu; *Tanîn* de *Cenîn* hâline geldi. Acaba Sırâtımüstakīm ne şekle girecek?

Sırâtımüstakīm daima Sırâtımüstakīm'dir. Kusûru varsa, hatâsına vâkıf olursa memleketin salâhı, milletin saâdeti nâmına cezâsını çekmeyi kendisi için bir şeref addeder.

Lakin ümîd etmeyiz ki bu yanlışlık anlaşılmasın. Dîvân-ı Harb'in adâletine bütün mevcûdiyetimizle emîniz. Anlatışa göre fetvâ verilir. Gidip anlayacağız, anlatacağız. İnşâallâh haftaya kadar Sırâtımüstakīm'i küşâde bulursunuz.

* * *

Cumartesi günü her şey anlaşıldı: Tamam bizim tahmînimiz gibi; sebeb, matbûât-ı dâhiliyye erkânının işgüzârlığı imiş; 140'ıncı numarada Âkif Bey'in *Safahât* nâmındaki mecmûa-i eş'ârı hakkında yazılan makālede mecmûada münderic "İstibdâd" ünvânlı şiirden, istibdâdın temâsîl-i mücessemesinden biri olan Kabasakal Mehmed Paşa'yı musavvir nakl olunan bir parça gûyâ en büyük vatanperver bir zât hakkında ta'rîz imiş! Halbuki bunun için imkân, ihtimâl var mıydı? Sırf hakîkat uğrunda yüz bin kasemle söyleriz ki öyle bir ta'rîz bizim zihnimizden geçmediği gibi, bütün müslümanlar ve Osmanlılar arasında –Matbûât İdâresi Kalemi'nde öyle bir ma'nâ çıkaran zâttan başka– hiçbir ferd bulunmadığına hükm edebiliriz. Üçüncü defa olarak sâha-i matbûâta çıkan o parçanın üst tarafı da olduğu o mütetebbi' efendinin ma'lûmu olmak gerekti. S*ırâtımüstakīm*'in mesleği, rûhu ma'lûm olduğu halde nasıl bu kadar şenî' bir ta'rîz ona isnâd olunabilirdi? Bütün cihânın muhterem tanıdığı bir zâta S*ırâtımüstakīm* ta'rîz edecek… Öyle mi?.. Buna kim inanabilirdi. İşte asıl mûcib-i teessüfümüz bu noktadır. Yoksa bizde adını değiştirir "Kündâne" der, ortaya çıkardık. Fakat niçin böyle bir sû'-i tefehhümün kurbanı olalım. Anlatışa göre Dîvân-ı Harb fetvâsını verdi. Fakat bizim de Dîvân-ı Harb'in adâletine karşı i'timâdımız ondan aşağı değildi. Tarîk-ı kānûnîsi dâiresinde mürâcaat ederek hakîkat-i hâli anlattık, biz de şu fetvâyı aldık:

243 Sırâtımüstakīm Gazetesi Müdîriyeti'ne

"Dîvân-ı Harb-i Örfî'ce bilâ-müddet ta'tîl edilmiş olan *Sırâtımüstakīm* gazetesinin ta'tîlini mûcib olan makālenin *Safahât* nâmındaki mecmûa-i eş'ârdan naklen derc edildiği anlaşılmakla devâm-ı intişârına müsâade i'tâsına müttefikan karar verildiği dîvân-ı mezkûrdan sâdır olup Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkire tevdî' buyurulan mazbatada iş'âr kılınmakla mezkûr gazetenin tekrâr neşrine me'zûn bulunduğunuz beyân olunur."

Fi 10 Mayıs sene 1327

İşte bu, Meşrûtiyet'in en büyük mehâsinidir: [1](الحَقّ يَعْلُو وَلاَ يُعْلَى عليه) herkese hakkını müdâfaa için bir salâhiyet verilmiş ve eser-i zühûl olan mukarrerâtın tashîhi kānûn-ı adâlet nâmına bütün memâlik-i mütemeddinede bir şeref olarak kabul olunmuştur. İşte bu sâyededir ki *Sırâtımüstakīm* bir hafta bile geçmeden sevgili kāri'lerine arz-ı dîdâr ediyor.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] (الإِسْلاَمُ يَعْلُو...) şeklinde, Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâiz, 79.

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

1 Haziran 1911 4 Cemâziyelâhir Perşembe 19 Mayıs 327 **Altıncı Cild - Aded: 143**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

43- [1](وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ)

(Cenâb-ı Akdes azze şânuhu Benî İsrâîl'i îmân-ı yakīnîye da'vet ettikten sonra şimdi de Allahu teâlâyı hoşnûd eder vech ile amel-i sâliha kendilerini da'vet edip şöyle buyuruyor:) Ve ikāme-i sâlât edin (Cenâb-ı Hakk'a kalb ile teveccüh ederek, huzûrunda huzû' ve huşû' eyleyerek, zikir ve duâ ve senâda zât-ı ulûhiyyetine ihlâs ederek namaz kılın. Rûh-ı salât budur, salât bunun için meşrû' kılınmıştır.) Ve zekât verin (Salât rûhu tathîr ve Cenâb-ı Hakk'a takrîb eylediği gibi zekât da ünvân-ı îmândır, Hakk'ın ni'metlerine olan teşekküre vâsıta-i zuhûrdur. Beyne'n-nâs azîm bir vuslattır, bu mühim vazîfede dirîğ-i mürüvvet etmeyin, zekâtınızı verin) ve rukû' edenler ile rukû' edin (Gelin, cemâat-i müslimîn ile birlikte namazda rukû' edin, bu sûretle de Zât-ı Akdes-i Kibriyâ'ya tezellül ve huzû' gösterin.)

Kur'ân'da ikāme-i salât ile olan emre îtâ-i zekât ile olan emrin mukārin kılındığı ma'lûmdur. İkāme-i salât eden Allahu teâlâyı ferâmûş etmez ve fazl u kereminden gāfil bulunmaz. Böyle olan kimse ıyâlu'llâha muvâsât ve kendi maslahatının kıvâm ve medârı bulunan mesâlih-i nâsa muâvenet için fî sebîli'llâh bezl-i mâl etmeye cedîr ve şâyândır, çünkü insan mâlı nâsdan ancak hazâkati ve onlar ile cârî muâmelesiyle iktisâb eylediğinden onun sâhib-i servet olması ancak nâs ile ve nâsdandır. Şu halde onlardan biri ya fikir ve nefsinde bir âfetten veya bedeninde bir illetten dolayı kesbden âciz kalınca, efrâdının mesâlihi biribirine murtabit bulunan hey'et-i mecmûayı hıfz u sıyânet etmek ve Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine ihsân eylediği ni'mete arz-ı şükrân eylemek üzere o bîçârenin elini tutup ona muâvenet etmek diğerleri üzerine vâcib olur. Bedîhîdir ki fakīrin ganîye ihtiyâcı olduğu gibi ganî de fakīre dâimâ muhtaçtır. Lâkin bazen olur ki nüfûs hastalanır da şakīk-i rûh denilen mâla muhabbette mübâlağa ve gulüvv ederek bezl-i malda ve fakīr ve zaîfe muâvenet husûsundaki maslahat ve menfaatten gaflet eyler. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak umûr-ı hayriyyede bezl ve infâkı, ileride bir çok âyetlerde zikr olunacağı üzere alâmât-ı îmândan bir alâmet kıldığı gibi buhl ve hısseti de emârât-ı nifâk ve küfürden addeylemiştir. Buhl-i hakīkī ki nefsi bî-mehâbâ huzûz ve şehevâta salıvererek ve gûnâ-gûn ehvâ-i nefsâniyyeye meyl ve teveccüh göstererek ibâdullâha gılzat etmek ve mâla harîs olmaktan ibârettir, îmân-ı hakīkī ile aslâ bir kalbde ictimâ' etmez. Allahu teâlâ'nın emri için ona imtisâl edip zât-ı ulûhiyyetini hoşnûd ve râzî eyleyecek vech ile onu edâ etmekten başka hiçbir ivaz yoktur – A[ayın].

Kādî Beydâvî hazretleri diyor ki emr olunan ikāme-i salât ve îtâ-i zekât ile murâd, müslümanların salât ve zekâtıdır. Cenâb-ı Hak Benî İsrâîl'e usûl-i İslâm ile emr ettikten sonra fürû'-ı İslâm ile de emrediyor. Bu âyet-i kerîmede küffârın fürû'-ı İslâm ile muhâtab bulunduklarına delâlet var. Zekât, fi'l-asl tahâret ve nemâ' ve bereket ma'nâlarınadır. Îcâb-ı şer' ile mesâkîn ve aceze için mâldan ihrâc ve ifrâz kılınan mikdâr-ı muayyene şer'de zekât ıtlâk olunması her iki i'tibâr ile de **[194]** olabilir; çünkü ihrâc olunan mikdâr (budanan asmalarda olduğu gibi) muhrecün-minhde Cenâb-ı Hakk'ın bereketini isticlâb eder, nefsimizdeki[2] fazîlet-i keremi müzdâd kılar, mâlı hubsdan ve nefsi buhlden pâk ve tathîr eyler.

[1] Bakara, 2/43.

[2] (نفس مزكيده) şeklinde yazılmıştır.

Râki'ler ile rukû' edin demek ile de murâd, namazı cemâat-i müslimîn ile kılın demektir. Zîrâ cemâat ile kılınan namazda nüfûs biribirine münâcâtta müzâheret eyledikleri cihetle salât-ı cemâat salât-ı münferidden yirmi yedi derece efdaldir. Yehûd namazlarında rükû' etmediklerinden onların namazından ihtirâzen salâtta salât-ı müslimîne muhtas olan rukû' ile ta'bîr buyurulmuştur. Bazıları rukû' ile murâd, huzû' ve Şâri'-i teâla hazretlerinin kendilerine vâcib kıldığı umûra inkıyâddır dediler – intehâ.

———

Küffâr îmânı takdîm şartıyla şerâ'i'-i fer'iyye ile muhâtab mıdırlar, değil midirler, bunda ihtilâf olunarak Irâkıyyûn: Küffârın îmânı takdîm şartıyla şerâ'i'-i fer'iyye ile muhâtab olduklarına zâhib oldular ki İmâm-ı Şâfi'î *rahimehullâh* hazretlerinin mezhebi budur. Mâverâünnehr âmme-i meşâyıhı ise küffârın şerâ'i'-i fer'iyye ile muhâtab olmadıklarına kāil oldular. Kādî Ebûzeyd ve Şemsü'l-eimme ve Fahru'l-İslâm bu ikinci re'yde bulundukları gibi inde'l-müteahhirîn muhtâr olan da bu re'ydir. Hâl-i küfrde edânın adem-i cevâzı ve ba'de'l-îmân kazâ vâcib olmadığı husûsâtınca ihtilâf olmayıp ancak semere-i ihtilâf: Küffârın dâr-ı âhirette terk-i îmân ve i'tikād ile muâkabe oldukları gibi ukūbet-i küfr üzerine ziyâde olarak şerâ'i'-i fer'iyyeyi terk ettiklerinden dolayı dahi ayrıca muâkabe olunup olunmayacaklarında zâhir olur.

İmâm Ebû Mansûr *rahimehullâh* dedi ki (وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ) kavl-i kerîmi vücûh-ı adîdeye muhtemel olup küffâra fürû'-ı şerâ'i'in teklîfini tecvîz edenler âyeti ma'nâ-yı zâhirinde ibkā ile tahârete, gerek namaz ve gerek zekâtta ihlâs-ı niyyete ve sâireye dâir esbâb ve şürûtu ma'lûm olan salât ve zekâtın ikāme ve i'tâsı murâddır derler. Küffârın fürû'-ı şerâ'i' ile muhâtab olmadıklarına zâhib olanlar ise âyeti ma'nâ-yı zâhirinden sarf ile, salât ve zekâtın farziyyetini i'tikād ve bunlar ile olan teklîfi kabul edin ma'nâsına olduğuna kāil olurlar. Bu ikinci ma'nâ gerçi zâhir-i âyetin medlûluna muhâlif ise de âyâtı zâhirlerine haml müteazzir oldukta zâhirden udûl câizdir. Bizce küffârın fürû'-ı şerîat ile muhâtab olmadıklarına delâlet eder delîl kāim olduğundan bu âyeti ma'nâ-yı zâhirine haml müteazzir olmağla burada salât ve zekât ile emirden, alâ tarîki'l-mecâz onların kabulünü ve i'tikād-ı farziyyetlerini emr etmek ma'nâsı murâd olunur. Bir şeyi kabul onu işlemeye âdeten sebeb olduğuna ve sebebin ismini müsebbibe ve bilakis müsebbibin ismi sebebe ıtlâka lügatce cevâz bulunduğuna nazaran bu ma'nâyı irâde sahîhdir. Âyet-i kerîmenin tevcîhinde şöyle de denebilir ki burada ikāme-i salât ve îtâ-i zekât ile emirden murâd, onların salât ve zekâtları mu'teber olacak bir halde bulunmalarını emr eylemektir; gûyâ denilmiş oluyor ki salât ve zekâtınız salât ve zekât olur bir halde bulunun. Bu ise îmân vâcib olan şeylerin kâffesine îmân edin demek olmağla salât ve zekâtı ikāme ve îtâ ile emirden emr bi'l-îmân murâd edilmiş olur. Çünkü bir şey emr edilince onun mevkūfün aleyhi de emr edilmiş olur – Ş.

———

44- اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ)[1] (اَلْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ

(Cenâb-ı Hakk'ın Benî İsrâîl'e ni'metini tezkâr eylediği, ahdine vefâ etmelerini ve ancak zât-ı ulûhiyyetinden havf ü haşyet eylemelerini ve *Kur'ân*'a îmân etmelerini kendilerine emr ettiği, *Kur'ân*'ı inkâra pîşvâ olmaktan ve âyâtu'llâh ile semen-i kalîl iştirâ eylemekten ve hakkı bâtıl ile karıştırıp da hakkı amden ketm etmekten onları nehy eylediği, sonra da kendilerine ikāme-i salât ve îtâ-i zekât ile emr ettiği âyât-ı sâbıkada güzâr eylemiş idi. Bu âyet ile zîrdeki âyetlerde dahi onları din husûsundaki sîret-i nâ-hemvârlarından dolayı tevbîhe ve bu sîretten hurûcun tarîkine irşâd ederek şöyle buyuruyor): Siz nâsa birr (ü hayr) ile emr ediyorsunuz da kendilerinizi unutuyor musunuz, hâlbuki siz kitab tilâvet ediyorsunuz (*Tevrat* okuyorsunuz.) (Bu ettiğimizin bir sefeh-i nâ-ma'kūl olduğunu) akl etmiyor musunuz (*Tevrat* okuyorsunuz, ona ittibâ' edilmesini nâsa emr ediyorsunuz, me'mûrların vâkıf olmadığı hakâik ve dekāikini siz biliyorsunuz, şu halde *Tevrat*'ın birr ü hayr işleyenlere va'dine ve terk-i birr ü hayr edenlere va'îdine siz müteyakkın olunca nefislerinizi nasıl oluyor da unutuyorsunuz. Amelin fâidesine emr ettiğiniz kimselerin ilimleri nâkıs olduğu halde onlar amel etsinler de siz kemâl ve si'a-i ilminiz ile amel etmeyesiniz, bu ma'kūl müdür? Sizi bu sefehden men' eder sizde akıl yokmu? *Kitâb-ı Tevrât*'a kemâl-i ilm ve ona îmân-ı yakīnî iddiâ olunsun, bu Allah'ın kitabıdır, bu Allah'ın ta'lîmât ve vesâyâsıdır, bu Allah'ın emridir, onu ahz ü telakkī edin, ona temessük edin, ahkâmını muhâfaza edin diye ona irşâda kıyâm edilsin, sonra da bu müdde'î mürşid onunla amel etmesin, ona temessük eylemesin, böyle bir hâle zerret-mâ aklı olan tasaddî etmez.

Bu ona benzer ki bir adamın önünde ziyâdâr bir yol var, oradan gidecek olanlar yollarını şaşırmamak için alâmet ve nişânlar nasb edilmiş, bu adam o yolu terk ediyor da muzlim ve alâmetleri nâ-bedîd diğer bir yoldan gidiyor ve yolda kime rast gelirse benimle beraber gitme, o benim bıraktığım doğru yola dön diye nasîhat ediyor. Yahud ona benziyor ki açlıktan tâb ü tüvânı kesilmiş bir adam mâide-i şehiyyeye da'vet eylediği halde kendisi açlıktan kıvrım kıvrım kıvranıyor; yahud bir **[195]** kimse teşne-gâna suyun mevridini feryâd ile haber veriyor da kendi onlarla birlikte gitmiyor.

Akl-ı sahîhden böyle bir hâl vukū' bulmayınca hasâil-i îmânı tefekkür etmiş ve buna dâir Kelâmullâh'ı tilâvet eylemiş bulunan bir mü'min o hasâil ile emr edildiği halde kendisinin onunla amel etmemesi de mümkün değil olamaz. Şu halde bunun ma'kūl olmasıyçün, *Kitâb-ı Tevrât*'ın birr ü hayrdan dolayı va'dine ve fisk u fücûra karşı va'îdine îmân etmek âmir-i muhâlif nezdinde meczûm ve müteyakkın olmadığına kāil olmak lâzım gelir.

Kavm-i Yehûd'un kesb-i mâl ve hıfz-ı câh-ı dünyevîde ukalâ ve mütefekkirînden bulunmaları da bunu te'yîd eder.

[1] Bakara, 2/44.

Onların dalâleti ancak din cihetinden olup bu da onların dini başka bir sûretle ahz u telakkī etmelerinden neş'et eylemiştir.

Hitâb-ı İlâhî, hâlleri bu olan Yehûda âm ve şâmildir ve diğerlerine de ibrettir, çünkü bu hitâb onların bulunmuş oldukları o tavır emsâli etvârda ümemin hâl-i tabîîsini inbâ ediyor. Bunun içindir ki yevm-i kıyâmete kadar âlemlere hidâyet olmuştur. Yoksa nazm-ı celîl, bilhâssa Benî İsrâîl'in zemm ü kadhı maksûd olur bir kıssa-i târîhden ibâret değildir. Şu halde ümmet gerek efrâdı ve gerek hey'et-i mecmûası hakkında nefsiyle muhâsebe görsün, tâ ki kendi hâli, haklarında nas vârid olanların hâli gibi olup da inda'llâh hükmü onların hükmü gibi olmasın, zîrâ mükâfât ve mücâzât kulûb ve cevârihin a'mâli içindir, eşhâs ve akvâmın muhâbât veya muâdâtı için değildir.

Sâir milel gibi Yehûd dahi kitablarına îmânları olduğunu, onunla amel ettiklerini, ahkâmını muhâfaza ve mûcebâtını edâ eylediklerini iddiâ ederler. Lâkin Allahu teâlâ, bazı îmân mu'teddün-bih olmadığı cihetle vücûdu ademi gibi olduğunu bize bildirdi; o nevi' îmân ise kalb üzerinde nüfûzu ve ıslâh-ı amelde te'sîri olmayan îmândır, nitekim Cenâb-ı Hak [1](وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin ahd-i bi'setinde Yehûd cevher-i dînden tebâüdde bu hadde vâsıl olmuşlar idi. Onlar *Kitâb-ı Tevrât*'ı ma'ânî-i elfâzı fehme medâr olur bir sûrette tilâvet et[m]iyorlar idi, onu hakk-ı tilâvetiyle tilâvet etmiyorlar idi; zîrâ onu hakk-ı tilâvetiyle tilâvet edenler, Cenâb-ı Hakk'ın dediği gibi ve zât-ı ulûhiyyetinin hoşnûd ve râzî olduğu vech ile ona îmân edenlerdir; ve Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin beşâretini mutazammın elfâzını tilâvet eyleyenler ve birr ü takvâya dâir ahkâm ve âdâbıyla ameli emr edenlerdir. Lâkin *Tevrat*'ı okuyup emir ve nehy eden ahbâr hevâ-yı nefsânîlerine muhâlif düşen hakkı beyân etmiyor ve hazz u şehvetlerine muârız bulunan ahkâm ile amel eylemiyor idiler. Kardeşleri içinden ikâme-i hak edecek bir peygamber göndereceğini Cenâb-ı Hak *Kitâb-ı Tevrât*'da kendilerine bildirmiş ve üzerlerine zekâtı farz kılmış iken onlar Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize mütedâir beşâreti tahrîf ve te'vîl ediyor ve kurdukları hîleler ile zekâtı men' eyliyorlar idi. Peygamberlerinin getirdikleri âyât ve mu'cizâtı ve kendilerine Allahu teâlânın ihsân eylediği şeyleri tezekkür ve tefekkür edip de sürûr ve neşât ile dini ikâme eylemek ve *Kitâb-ı Tevrât*'la amel etmek hikmetine mebnî onlar için merâsim ve ihtifâlât-ı dîniyye ta'yîn kılınmış olduğu halde tûl-i zaman ile kalbleri Rabbü'l-kulûbün emrinden hurûc eyledi. Ellerinde olan şu *Tevrat* ile'l-ebed aleyhlerine hüccettir. Onun birr ü hayr ile olan emre müteallık ahkâm ve âdâbını kendilerinden soracak olsan elbette i'tirâf edip inkâr etmezler; lâkin îmândan neş'et edip de îmâna akvâ-yı hüccet ve bürhân olur amel nerede? – A[ayın].

Meâl-i âyet-i kerîmeden müstefâd olduğu vech ile vâiz-i fâsık vaazdan men' edilmiyor. Vâiz müstakīm olup da sâirlerini takvîm edebilmek için evvel emirde rezâilden tezkiye-i nefs etmeye tahrîz olunuyor. Şu halde âyetteki zem vâiz-i fâsıkın nehy olunduğu şeyi irtikâb etmesine, yani sâirlerine vâiz ve nâsih olduğu halde nefsini ferâmûş eylemesine râci'dir, yoksa münkeri nehy ettiği için tevbîh olunmuyor. Çünkü mükellefîn iki şeyle me'mûrdurlar ki biri terk-i ma'siyyet ve diğeri başkalarını fi'l-i ma'siyyetten nehy eylemektir. Bu iki teklîfden birini ihlâl etmekle ötekini de ihlâl etmek îcâb etmez – K[kaf], Ş.

Va'z u nasîhatten maksad insan başkalarını iktisâb-ı hayr ü nef'a irşâd ve mefâside ilkā edecek ahvâlden onları tahzîrdir. Âkıl olan bu iyiliği ibtidâ kendine eder. Halka nush u pend ettiği halde kişi kendi nefsinde mütte'ız olmamak kâr-ı âkıl değildir.

Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz buyurmuşlardır ki Leyle-i İsrâ'da bir takım adamlar gördüm, dudakları ateşten makaslar ile kesiliyor. Dedim ki yâ Cebrâîl bunlar kimlerdir. Dedi ki bunlar senin ümmetinden ol hutabâdır ki nâsa a'mâl-i birr ü hayr ile emr ederler ve Kitâbullâh'ı okudukları halde kendi nefislerini unuturlar. Denilmiştir ki yalnız söz ile va'z eden kimsenin sözü zâyi' olur. Ve fi'l ü ameli ile vâiz ve nâsih olanın va'z u nasîhati hedef-i maksûda isâbet eder – H[hı].

Bir şâir bu ma'nâyı şöyle nazm etmiş:

ابدأ بنفسك فانهها عن غيها
فاذا انتهت عنه فانت حكيم
فهناك يسمع ما تقول ويقتدى
بانقول منك وينفع التعليم

İşte Hâfız-ı Şîrâzî'nin dahi kendine mahsûs bir cilve-i beyân ile, âlem-i hafâyâda kâr-ı dîğer ile meşgūl olduklarını hikâye eylediği vâizân ile murâdı tezkiye-i nefs etmemiş bu gibi nâsıhlardır:

واعظان كين جلوه در محراب ومبر ميكنند
چون بخلوت ميروند آن كاريكر ميكنند

[196] Kürsî-i hitâbet-i memlekette kāim bulunan meb'ûsân-ı ümmet dahi bundan kendilerine büyük bir hisse-i ibret ifrâz etmelidirler.

45- [2](وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ)

(Cenâb-ı Münezzilü'l-furkān Benî İsrâîl'in sû'-i hâllerini ve akılları kendilerine nef' vermediğini ve kitab onlara müzekkir olmadığını beyân ettikten sonra şimdi de kitab ve akıl ile intifâ' ve ilm-i nâfi' ile amel etmek için onları tarîkat-ı fâzılaya irşâd ediyor, çünkü nefsi ferâmûş eylemekten neş'et eden sû'-i amel, def' ve mukāvemeti kābil olmayan bir hâl-i tabîî değildir, sebeb-i ârızdan neş'et etmiş emr-i ihtiyârî olduğundan bu nazm-ı celîlde irşâd olunan şeyler ile izâlesi mümkündür, binâenaleyh şöyle buyuruluyor:) Ve sabır ve

[1] Bakara, 2/8.

[2] Bakara, 2/45.

salât ile istiâne edin (Ey Benî İsrâîl hâcetinizde sabırdan ve rûha sabır ile sâir mehâsini ifâza eden salâttan istimdâd eyleyin. A'mâl-i birr ü hayrda sabır ve tahammül edin. Metânet gösterin. Nefse müşkil gelen a'mâl-i birr ü hayr husûsunda sabr edenler ile nefsin meyl eylediği şehevât-ı muharremeden sabr edenlere Allahu teâlâ'nın hüsn-i mükâfât va'd eylediğini ve mesâib Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkātında cârî ef'âl ve tasarrufâtından bulunduğu cihetle zât-ı ulûhiyyetine huzû' etmek ve emrine râm ve teslîm olmak vâcib olduğunu tefekkür edin. Sabır mevki'inde olunca insanı her şeyde haybet ve hüsrândan vikāye eder. Bunu Sûre-i Asr ifâde eylediği gibi tecrübe de te'yîd ediyor. Meşhûrdur ki sabr eden zafer bulur. Sabır kuvâ-yı nefsden bir kuvvettir ki nefsin her amelinde nizâm-pîrâdır. Salâtın ise rûhda başka bir te'sîri vardır. Rûhu âlem-i kudse cezb eder, kulûbu cem' ve efrâd-ı ümmetin arasını te'lîfde pek belîğ te'sîri vardır, tabakāt-ı muhtelifenin derûnlarına ma'nâ-yı müsâvâtı iş'âr eder. Lakin nefs-i emmâreye müşkil olur, bunun için) o (yani salât) hâşi'lerden mâadâsına ağır gelir (buyurulmuştur. Ammâ ehl-i huşû' tecellîgâh-ı envâr-ı İlâhî, cilvegâh-ı esrâr-ı Rabbânî olan salâtta perverdigârlarının münâcâtına müstağrak bulunduklarından salât onlara ağır gelmez. Salât onlara mülâhazatu'llâhı ifâza eylediği cihetle onlar salâttan sabrı ve bütün hısâl-i haseneyi istifâza ederler.)

Cenâb-ı Hak bize dini, bizi onunla saâdet-i dâreyne ve iki hayatın menâfi'ine irşâd için ihsân buyurmuş olduğundan dinde her ibâdet için iki vecih bulunduğu şübhesizdir. Bunun biri rûhânîdir ki ukde-i îmânı tevsîka ve tehzîb-i ahlâka nazar eder. Öbürü ictimâî-i dünyevîdir ki mü'minîn, âbidîn arasında uhuvvet teekküd eylemek, cihet-i câmi'aları metîn olmak, vahdetleri tahakkuk etmek için onlar arasındaki irtibâtın takviyesine nazar eder. Bu asırlarda ulemâ ictimâ', âdât-ı ümmetin tevhîdi lüzûmunu anladılar; çünkü ittifâkı mûcib esbâb ne kadar tekessür ve teaddüd ederse o nisbette râbıta takviyet bularak nihâyet mecmû'-ı efrâd şahs-ı vâhid gibi olur. Bunun için onları görüyoruz ki gûnâgûn âdâtta ittifâk ederek bir ziyy ü kıyâfet iktisâ, bir vakitte ekl, bir vakitte tenezzüh ediyorlar, nitekim vetîre-i vâhid üzere tahsîl ve teallüm ediyorlar, nüsk-i vâhid üzere terbiye olunuyorlar. Bu cihetle onlar gûyâ bir hâne halkı gibi biribirlerine mihr ü şefkat ve biribirlerine yardım eder oldular; belki de onlar mü'minlerin vasfı hakkında vârid olan hadîs-i şerîfde beyân buyurulduğu vech ile hey'et-i mecmû'aları içinde cesed-i vâhid gibi oldular.

Savm u salât, bunlar iki ibâdet olup bizden evvel gelenlerimize murâkabetu'llahı ve zât-ı ulûhiyyetine teveccüh edip rızâsını taleb etmeği onlara ta'lîm eylediğinden derûn ve vicdânları pâk oldu, azm ü himmetleri âlî oldu, hulk ve hasletleri mühezzeb oldu. Ve bu iki ibâdet onlara evkāt-ı muayyenede ictimâ'î ve evkāt-ı müttefikada ekli ta'lîm edip onları nizâma ve turuk-ı vahdete irşâd eylemesiyle bâtınen ve zâhiren hâlleri düzelerek [1](اِنَّ هٰذِهٖ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوْنِ) kavl-i şerîfinin sırrına tâm mâ-sadak oldular veyahud hadîs-i Nebevî'de vürûd eylediği üzere bünyân-ı mersûs gibi olarak biribirine takviye eylediler.

Âlem-i hestîden nâ-bedîd olan ümem-i sâlifenin târîhlerine ihâle-i nigâh-ı ibret olununca şu görülüyor ki din onlarda zaîfleşiyor ve bu sûretle onların evvelâ hakîkat-i ma'neviyyeleri zâil oluyor, bu zâil olduktan sonra da şekl-i zâhirleri tedrîc ile zâil olarak âkıbet adem-âbâda gidiyorlar. Zinde olan cesedin bekāsı onda olan rûhun bekāsıyladır. Rûh ondan çıkınca derhâl kendine fesâd târî olur. Ve sonra dağılıp gider. Rûh-ı dînin mahv ü nâbûd olması ise etibbâ-i rûhâniyyenin fıkdânından sonra ona ârız olan emrâz iledir. Veyahud havâss-ı ümmetin etibbâ-i rûhâniyyeyi mühmel ve muattal bırakmaları ve onların da rûhlara maraz târî olduğu zaman rûhlarına müdâvâtı terk eylemeleriyledir. Bunların nefislerine müdâvâttan i'râz etmeleri, âkıbeti anlamayarak dûçâr oldukları emrâz ile mülebbed[2] oldukları içindir. Dinin vazîfesi ise insanın fıtratı selîm ve mu'tedil kalmak için onu kuvâ-yı fikriyye ve nefsiyyesini isti'mâlde mevkıf-ı i'tidâle irşâddan başka bir şey değildir.

Vâ esefâ ki asrın ulemâsı, hükemâsı, üdebâsı kendilerinin diyâr ve âdâtına münâsib bir tarz ve şekilde ittifâkı ve tezhîb-i ahlâkı gāye-i emel edinerek bu sûretle de gûyâ aralarında ahkâm ve âdâb-ı İslâmiyyeyi hemen hemen ihyâya bezl-i makderet eyledikleri halde dinin makāsıd-ı âliyye ve ahkâm-ı celîlesinden bütün bütün bî-behre bulunan bazı süfehâ-i kavm bunların ne demek olduğunu takdîr edemiyor.

———

46- (اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ)[3]

(Şimdi Cenâb-ı Münezzilü'l-furkān celle senâuhû hâşi'îni makāma münâsib ve istiânenin vechi zâhir olur bir vasf ile tavsîf ediyor ve şöyle buyuruyor:) Onlar ki (o hâşi'ler ki) Rablerine mülâkī **[197]** olacaklarını ve ona rücû' edeceklerini zann (ü i'tikād) ederler.

Mu'tekidi hudûdu nezdinde durduran şey likāu'llāha i'tikāddır. Velev ki o i'tikād yakīnî olmasın, çünkü şu şeyin muzır olduğuna bir kimsede galebe-i zan hâsıl olsa ol şeyden ictinâb eder ve o şeyin nef'i bulunduğuna kendisince galebe-i zan hâsıl olursa onu taleb eyler, bunun içindir ki burada zan ile iktifâ buyuruldu. Sâhib-i tefsîr (Celâl): Âhirette necât verecek olan i'tikād ancak i'tikād-ı yakīnîdir diye zannı yakīn ile tefsîr etmişse de takrî' ve tevbîhde zan ile iktifânın daha belîğ olduğunu der-hâtır etmemiş; gûyâ ki nâsa birr ü hayr ile emr edip de nefislerini ferâmûş etmiş olan o adamlar kitab okudukları halde Allah'a ve kitabına îmânları, sâhibini ihtiyâta da'vet eden zan derecesine bile vâsıl olmuyor diye tevbîh olunuyorlar – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Tefsîr-i Şerîfde Tashîh" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

[1] Enbiyâ, 21/92.

[2] Metinde (ملـذ) şeklinde yazılmıştır.

[3] Bakara, 2/46.

VAHDET-İ VÜCÛD

– 2 –

Fakat yalnız bu tasdîk kâfî değildir; bu idrâkât beynindeki münâsebât-ı kaviyyenin ta'yîni de lâzımdır. Mes'elenin bu ciheti Panteizm için gâyet müşkil, gâyet müdhiştir. Çünkü bu idrâkâtı vahdete ircâ' gibi iktidâr-ı beşerden hâric bir emr-i azîm karşısında kalıyor. Bu öyle bir mezlakadır ki Panteistlerin kâffesi orada pusulayı şaşırıyor. Oraya gelinceye gâyet doğru bir yoldan giden Panteistler bu müşkile tesâdüf edince artık o yolda devam edemeyerek muhtelif istikâmetlere teveccüh etmeye başlıyorlar.

Hiçbir had ile mahdûd olmayıp kâffe-i hakāyıkın hüzme-i iltimââtını câmi', bütün mevcûdâtı, bütün hakāyıkı hülâsa mâzîyi, hâli, istikbâli def'aten muhît olan bir idrâk-i mutlak ve mükemmel –ki zât-ı ulûhiyyet demektir– hissiyle meşhûn bir feylesofu ele alalım. Bu feylesof Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olan ihâta ve idrâki suver ve eşkâl-i tasavvurâttan hâlî bir kuvvet-i mevhûme olmak üzere kabul edemeyip suver ve eşkâl-i tasavvurâtın kâffesini câmi', hayat ve faâliyetle meşhûn bir idrâk-i mükemmel üzere kabul edebilir.

Şu halde bizim idrâkât-ı cüz'iyyemiz o feylesofun nazarında ne olmak lâzım gelir? Acaba bu idrâkâta, idrâk-ı mutlak-ı İlâhî'den hâric nazarıyla mı bakacak? Onlarda tecellî eden hâlâtı, o idrâk-ı küllîde mütecellî hâlâtın gayrı olmak üzere mi telakkī edecek? Böyle olursa bu cihet Panteizm'in üssü'l-esâsı olan kānûn-ı vahdeti kabûle mâni'-i kavîdir. Bunu kabul edebilmek için ya kavâid-i mantıkıyyeyi ayak altına almalı, yahud bizdeki idrâkât-ı mahdûde ve mütenâhiyyenin idrâk-i mutlak ve nâ-mütenâhîden cüz' olduğunu teslîm etmeli. Mes'ele bu sûrete iktirân edince bizim idrâkât-ı cüz'iyyemiz kıyâm-ı zâtîlerini mâhiyât-ı mümeyyizelerini gāib ederek idrâk-ı küllîye hâs tasavvurâta, bunun netîcesi olarak suver-i mahzaya münkalib olur.

Hâlbuki bir takım kimseler vardır ki hakîkat-i zâtiyyelerini hiçbir şeye fedâ, mevcûdiyet-i hâzıralarını hiçbir mevcûdiyet-i gāibede rehîn-i fenâ edemezler. Şuûr-ı nefislerine tamâmıyla sâhib, telkīnât-ı vicdâniyyelerine son dereceye kadar merbût olan bu gibi adamlar bu telkīnâtı vahdet-i vücûddan ibâret olan bu kāide-i esâsiyye ile te'lîfe kıyâm ederler. Bu maksada vusûl için ellerinde yalnız bir çâre vardır ki o da idrâk-i gayr-i mütenâhînin bi-zâtihî kıyâmını, ta'yînini red ile onu idrâkât-ı mütenâhiyyenin şîrâze-i tevhîdi mesâbesinde olan bir "fikr-i mahz" bir "idrâk-i mübhem" menzilesine tenzîlden ibârettir. Şu halde idrâk-ı vâhid olmak üzere kabul edilen hakīkatin yerine bir mâhiyet-i umûmiyye tahtında müctemi' idrâkât-ı cüz'iyye kāim olur. İdrâkât-ı cüz'iyyenin idrâk-i küllîde fenâsı kabul edildiği takdîrde yalnız Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdiyeti tahakkuk ederek mahlûkāt onun suver ve eşkâl-i mütemessilesi olmuş olur.

Hakāyık-ı eşyânın tedkīkātından istinbât olunan netâyicin kavâid-i mantıkıyyeye tevfîkan tedvîni Panteistlere karşı bu kānûnu serd ediyor. Panteistler, karşılarında hiçbir akl-ı selîmin redd ü inkâr edemeyeceği iki hakīkatin tecellîsini görünce bunların hakīkat-i vâhideye ircâ'ı tarîkini iltizâm ediyorlar.

Eğer Panteizm hay ve kādir bir ilâh-ı hakīkī kabul etmek isterse mevcûdâtı onda fânî görerek (tasavvuf mesleğine) girer. Yok teayyün-i zâtîsiyle müteayyin bir âlem-i hakīkī isbât etmek isterse o zaman yalnız mevcûdâtın tahakkukuna kāil olarak ulûhiyetin bir ma'nâ-yı mücerredden, kuru bir isimden ibâret olduğunu kabulde muztar kalır ki bunun netîcesi de ilhâda varır.

Panteizm'in tabâyi'-i eşyâ ile olan münâsebât-ı zarûriyyesinden istinbât edilen bu kānûnun ehemmiyetinden bahsetmek zâiddir. Şimdi bu kānûnu bir kere de ma'lûmât-ı târîhiyye ile karşılaştıralım. Eğer doğru ise Panteizm'in kâffe-i eşkâline, safahât-ı tekâmülüne kābil-i tatbîk olması lâzım gelir. Panteizm vâdîsine atılan ilk hatvelerin âsârı, habâyâ-yı muzlimesi henüz hakkıyla tenvîr edilememiş olan şarkta bulunabileceğinden burada biraz Hind ve Yunan felsefelerinin tekâmülât-ı ibtidâiyyelerinden bahs lâzımdır.

[198] Hindistan'da Vedanta, Sanhiya, Vesesika, Niyaya nâmlarıyla dört meslek-i meşhûr-ı felsefî vardır. Vedanta ve Sanhiya meslekleri umûmî ve mesâlik-i mâ-fevka't-tabîanın kâffesinden bâhisdir. Niyaya mesleğine gelince bu meslek bir meslek-i münâzaradır. Vesesika mesleği de kâinâtın eczâ-yı lâ-yetecezzâdan teşekkülünü kabul ile mebâhis-i mahsûsasına maddiyâttan girer.

İlk iki mezhebin ufk-ı tetebbuâtı gâyet vâsi'dir. Bunlar tedkīkāt-ı nazariyyelerine usûl ve mebâdî-i eşyâdan başlayıp eşyânın safahât-ı muhtelife-i tekâmülünü mevki'-i bahse çekerler. Fakat bu mesleklerin kâffesinde Panteizm âsârı görülür. Çünkü şarkta din ile felsefe yekdiğerinden ayrılmamıştır. Hindistan'ın en serbest mesâlik-i felsefiyyesinin bile behemehâl Veda mezhebiyle gizli bir münâsebeti vardır. Veda mezhebinin esâsı da Panteizm'dir.

Bundan dolayıdır ki Hindistan'da biri usûl-i dîne muvâfık, diğeri dinin te'sîrinden âzâde iki türlü Panteizm vardır. Acaba bu meslekler hangi noktalarda birleşiyorlar, hangi cihetlerde ayrılıyorlar? Bunlar vahdet-i mutlakada yani Cenâb-ı Hak ile tabîatın cevher-i vâhid olduğunda birleşerek, yalnız bu bahsi mevki'-i münâkaşaya vaz' ettikleri sırada istinbât olunan netâyic-i esâsiyyenin vuzûh-ı tâm ile tebyîn ve tedvîninde birbirlerinden ayrılıyorlar.

Veda mezhebi tabîatı Cenâb-ı Hakk'a fedâ, bu sûretle tasavvufun en bâlâ derecesine irtikā ediyor, Sanhiya mezhebinin Kapila şu'besi de şark felsefesinin cevelangâhı olan tasavvuf vâdîsinden uzaklaşarak ilhâdda karâr kılıyor. Kapila eşyâ için yirmi beş kadar asıl kabul ediyor, daha doğrusu derecât-ı mütevâliyye üzere zuhûr eden mevcûdâtı bir asla ircâ' ile asl ıtlâkına ancak onun lâyık olduğuna, usûl-i sâirenin bu asl-ı vâhidden sudûr ettiğine kāil oluyor. Bu "aslu'l-usûl", Hind lisânında "prakriti" yahud "molu prakriti", "pradahana" denilen tabîat, masdar-ı eşyâ olan maddedir. Kapila maddenin "aslu'l-usûl" olduğuna kāil olarak mezheb-i tabîiyyûnda karâr kılıyor. Ancak Kapilanın masdar-ı eşyâ olmak üzere kabul ettiği madde şahsiyetten, akıldan, şuûrdan ârîdir. Ondan zuhûr eden diğer asıllar da birer asl-ı müstakil olmayıp mebde'-i evvel olan asl-ı ma'hûdun zuhûrât ve tecelliyât-ı muhtelifesidir.

Bu aslın ilk tecellîsinden "bodi" yani akıl zuhûr ediyor. (Ne kadar ters bir düşünce!) Fakat bunda da şuûr-ı nefsî yoktur. Şuûr-ı nefsî tecellî-i sânîde yani "akankara"da zuhûr ediyor. Kapila yalnız bu tecelliyâta kāil olarak "isvara"yı kabul etmediğinden mezhebi şâibedâr-ı ilhâd oluyor. Veda'nın zühd ü takvâya, tasavvufa müstenid olan meslek-i vahdetine karşı Kapila'nın inkâr ve ilhâda müstenid Panteizm'i zuhûr ediyor.

Vedanta kitablarında da münderic olan âtîdeki sözler Panteizm'den başka bir şey değildir. O sözler şudur: İllet-i ûlâ tekessür etmek isteye[re]k tekessür etti. Kâinât Brahma'dan ibârettir. Zîrâ ondan zuhûr, onunla tekâmül, ona rücû' eder. Onun için Brahma'ya perestiş etmek lâzımdır. Örümcek nasıl ağını kurup tekrar toplar, yıldızlar nasıl yerden tulû', yerden gurûb eyler, ber-hayât olan bir adamın başından vücûdundan kıllar nasıl çıkar, nasıl büyür ise kâinât da lâ-yetegayyer olan Brahma'dan öylece zuhûr, tekrar ona rücû' eder.

Brahma'nın vahdet-i zâtiyyesi hiçbir şeyle halel-pezîr olmaz: İlel ve ma'lûlât ondan ibârettir.

Deniz kendisini vücûda getiren sudan başka bir şey değildir. Ma'a zâlik dalga, damla, köpük ve sâire gibi denizde hâsıl olan şeyler sûret i'tibârıyla başka başka şeyler ise de hakîkat i'tibârıyla birbirinin aynıdır. Çünkü bir eser müessirinden başka bir şey değildir. Brahma birdir nazîri yoktur. Vücûda temessülüyle zâtından infikâk etmez. O rûhdur, rûh da odur. Su buza, süd yoğurta münkalib olduğu gibi Brahma da hiçbir vâsıtanın hulûlüne müftekır olmaksızın şekilden şekile girer. Güneş birdir fakat suya aks edince teaddüd eder gayr-i mahlûk olan rûh-ı ilâhî de suver-i muhtelife tahtında nümâyân olur.*

Yunan felsefesinde Panteizm esâsı bir şekl-i umûmî tahtında mevcûd idiyse de ne İyonya ne de Ele medreselerinde tamâmıyla teayyün edememiş idi. Çünkü bu teayyünün vukū'u için mâ-fevka't-tabîiyyât mebhasin iki rükn-i rekînî olan nâ-mütenâhî ve mütenâhî fikirlerinin vâzıh bir sûrette mevki'-i münâkaşaya vaz' edilmiş olması lâzım gelir idi. Hâlbuki İyonya medresesinde yalnız sâha-i tabîatle onda zuhûr eden hâdisât nazar-ı i'tibâra alınarak nâ-mütenâhî ve vücûd-ı mutlak bahisleri mevki'-i münâkaşaya vaz' edilmemiş idi. Ele medresesi bilakis vâdî-i tecrîdde ileri giderek yalnız vücûd-ı mutlak sâhasında icâle-i efkâr etti ve bir daha sâha-i tenâhîye avdet eylemedi.

Ma'a zâlik bu iki medresede Panteizm'in esâsıyla sûret-i tekâmülünün tâbi' olduğu kānûn mevcûd idi. Heraklit mesleğinde büsbütün nâ-mütenâhî fikri yok değil idi. Fakat asıl o meslekte hüküm-fermâ olan fikir, eşyânın nâ-mütenâhî bir harekete ve onun netîcesi olarak dâimî bir tahavvüle tâbi' olduğu fikri idi. Heraklit bu fikrini "İnsan aynı ırmakda iki defa yıkanamaz" sözüyle **[199]** gāyet dakīk bir sûrette beyân etmiş yani ırmağın bütün eczâsıyla ânen fe-ânen tebeddül ettiğini söylemek istemiştir.

Fakat Heraklit bizi sâha-i hayâttan vâdî-i memâta doğru sürükleyen emvâc-i mütehavvile-i havâdisin tahtında bir kuvvetin vücûduna kāil olmuş idi. Onun fikrince bu kuvvet bir unsur-ı nârî idi. Fakat bu ateş bizim bildiğimiz ateş gibi olmayıp eczâ-yı kâinâta sârî bir unsur-ı zî-hayât ve bütün tahavvülât-ı kevniyyenin menba'ı idi. Heraklit bu unsura ukūl-i cüz'iyyenin muktebesün-minhi olan akl-ı kül nâmını veriyor idi. Şundan anlaşılıyor ki Heraklit nâ-mütenâhî fikrine büsbütün bî-gâne değil imiş. Fakat onun mesleğinde mütenâhî fikri dâimâ nâ-mütenâhîyi imhâya sâî olduğundan mesleğine, tabîiyyûn mesleğine karîb bir Panteizm denebilir.

Ele medresesinin nâ-mütenâhî ve mütenâhî hakkındaki fikri Heraklit medresesinin hilâfına olduğundan onun mesleğine de tecrîde müstenid bir Panteizm nazarıyla bakılabilir.

Bu medresenin muallim-i evveli olan Ksenofon "vahdet-i mutlaka" fikrine irtikā etmeden evvel tabîiyyât ile meşgūl olmuş idi. Fakat yine o medreseden yetişmiş olan Parmenides tecârib-i maddiyyeye kat'â ehemmiyet vermeyerek tahlîl-i aklîde pek ileriye gitti; "vahdet-i mahza" fikrini kabul etti. Fakat dünyada hiç kimse âlem-i hiss ü şühûdun ribka-i tahakkümünden âzâde kalamadığından bu feylesof da vâdî-i tecrîdde müddet-i medîde cevelân ettikten sonra tekrar sâha-i tecâribe avdete mecbûr oldu.

Parmenides aklı havâsse takdîm ve bununla havâssin vücûdunu teslîm ediyor idi. Fakat âlem-i şühûd onun nazarında hayâl-i mahzdan başka bir şey değil idi. Ancak nefsü'l-emr onun dediği gibi bile olsa bu âlem-i hayâlin de bir sebeb-i tekvînî olmak iktizâ eder. Parmenides'in vücûd-ı mutlak sâhasında dolaşmaktan tâb ü tüvânı kesildiğinden yukarıda söylendiği vechile tekrar sâha-i şühûda ric'at ederek ondaki zevâhir-i kesreti vahdete ircâ'a çalıştı.

Hülâsa Heraklit nâ-mütenâhî fikrinden büsbütün ferâgat edemediği gibi Parmenides de mütenâhî fikrinde tamâmıyla âzâde kalamadı. Bunların ikisi de usûl-i mahsûsaları vechile vahdet-i vücûd vâdîsine doğru sevk-i matiyye-i hayâl ettiler. Biri hakāyık-ı hissiyyeyi bedraka-i sülûk ittihâz ederek âlem-i vücûda kevn-i mutlak nazarıyla baktı diğeri de sekre-i tecrîdin te'sîrine mağlûb olarak sâha-i tabîatta ademden başka bir şey görmedi. Bütün eşyâyı bizâtihî kāim olan bir vücûd-ı hakīkīde cem' etti. Bu fikirler Panteizm'in safahât-ı tekâmülünde tâbi' olduğu kānûnun iki mütehâlif netîcesi demektir.

Revâkıyyûndan Zenon ile Hrisippos'un meslekleri Heraklit mesleğinin bir şekl-i mütekâmilinden başka bir şey de-

---

* Mutasavvifîn-i kirâmın ekser âsârında buna yakın sözler görülür. Meselâ:

البحر بحر على الامكان فى القدم
ان الحوادث امواج وانهار
اشيا اكر صداست واكر صد هزار بيش
جمله يكى بود بحقيقت چونبكرى.
اعداد كون وصورت كثرت نمايش است
فالكل واحد يتجلى بكل شان

Beyitleriyle bunlara benzer daha nice nice âsâr hep bu kabîldendir. Bu bâbdaki fikr-i kāsırânemizi sırası gelince beyân ederiz.

ğildir. Bunlar da ateşi aslu'l-usûl-i kâinât olmak üzere kabul, havâdis-i kevn ü fesâdı unsur-ı nârın harekât-ı mütenâvibesine atf ederlerdi. Hiss ü hayâle fevkalâde merbût olduklarından efkârın turuk-ı meşâirden vusûlüne, kâffe-i mevcûdâtın cismânî olduğuna kāil idiler. Ancak Revâkıyyûn âlem-i şuhûdun sâha-i bî-karârında durmadılar. Ondaki tahavvülâtın esbâb-ı mûcibesini taharrî için tedkīkāt-ı nazariyyelerini daha ileriye götürerek illet ve kuvvet-i fikriyyelerine destres, ecsâmın fevkinde ervâhın vücûduna da kāil oldular. Atâletle muttasıf olan havâdis-i münfailenin husûlü için bir kuvve-i fâile ve müessire kabul ettiler. Bunların rûh hakkındaki nazariyyeleri garîb idi. Çünkü her cismin bir rûhu olduğu gibi her rûhun da bir cismi olduğunu iddiâ ile girîve-i tenâkuza sapmışlar idi. İ'tikādlarınca âlem-i tabîat, hayat ve kuvvetle meşhûn cesîm bir vücûd daha doğrusu bir "hayvan" olup bütün mahlûkāt o hayvanın bir uzv-ı zî-hayâtı idi.

Revâkıyyûn, kâffe-i ervâh ve kuvânın bir rûh-ı küllîden, kâinâta münteşir bir unsur-ı nârîden zuhûr ettiğini, bu rûh-ı küllînin, âlemde meşhûd olan kâffe-i harekâtın merkezi, kâffe-i ukülün menşei olduğunu iddiâ ederler idi.

Bundan anlaşılıyor ki bunların ufk-ı tetebbuâtı Heraklit'in ufk-ı tetebbuâtından daha vâsi'dir. Bu medresede Panteizm safahât-ı tekâmülünün tâbi' olduğu iki sûretten biri olan meslek-i tabîiyyûn şeklinde ve sûret-i kat'iyyede teayyün ediyor.

İskenderiye medresesine mahsûs olan Panteizm bunun hilâfına olarak tamamıyla tasavvufî idi. Ele medresesi gibi bu medresenin nokta-i azîmeti de "vahdet-i mutlaka" idi. Fakat büsbütün o dâire dâhilinde kalmadı.

Bu vahdetin zâtında bir asl-ı kesret yani kâffe-i derecât vücûdda kâmin olup nâ-mütenâhînin mütenâhîde, Cenâb-ı Hakk'ın insanda, tabîatta zuhûruna esâs olan bir kānûn-ı zarûrî kabul etti.

Eşyânın menşeini, teayyünâtını bilen yalnız o asl olup mertebe-i cem'de âlemden, müşâhede-i hakîkat ânında kendisinden zâhil olarak yalnız tecezzî şânından olmayan bir aslın müşâhedesiyle meşgūl olur. O asl da her şeyin fevkinde olan her şey kendisinden ibâret bulunan vahdettir.

Vahdet meyl-i kesretle herşeyi vücûda getirir. Kendisi her şey olur. Fakat her türlü şevâibden her türlü hareketten ârî olduğu halde hüviyet-i ezeliyyesini muhâfaza eder. Ervâh-ı zekiyye tarafından cezbe ve istiğrâk hâlinde müşâhede edilen bu menba'-ı sırr-engîzden ikinci bir asl tereşşuh ediyor ki o da akıldır. Akıldan kâffe-i harekâtın mebdei olan rûh zuhûr eder. Eşyâ-yı sâire rükn-i vücûd olan bu üç aslın suver-i teayyünâtıdır. Bu vechile vahdetten aklı, akıldan rûhu zuhûr **[200]** ettiren kānûn min ciheti'l-merâtib rûhdan dûn olan eşyâ-yı sâireyi rûhdan zuhûr ettirerek onlardan da mümkinât-ı sâireyi zuhûr ettirir.

Silsile-i mahlûkāt, en hasîsinden i'tibâren zâtu'llâha müntehîdir. Çünkü onun bir sûreti, bir mahsûlüdür belki de vahdetten istinbât-ı kesretle onları tekrar vahdete ircâ' eden yeknesak, bir kānûn-ı tecellî mûcebince nâ-mütenâhînin mütenâhîde, vâcibin mümkünde zuhûru sûretiyle tekessür etmiş olan vahdetin aynıdır.

Mâhiyet-i mümeyyizesi fikr-i vahdetten olan bu medresenin i'tikādına göre âlem vücûd-ı mutlakın gittikçe kuvvetini gāib etmiş olan bir sûreti ta'bîr-i diğerle zât-ı ulûhiyyetin bir tenezzülüdür. Âlemde hakīkī ve mahz-ı hayr olan bir şey varsa o da her türlü şevâibden ârî, sükûn ve istikrâr ile muttasıf olan vahdetten ibârettir.

Vahdetin dûnunda harekât, furûk-ı hudûd ve noksan zuhûr etmeye başlar. Aslı sânî demek olan akıl vücûdun tenezzülü demektir. Zîrâ akıl, mutlak bile olsa ma'kūle tealluku i'tibârıyla aralarında bir farkı, bu tealluku husûle getiren bir hareketi tazammun eder. Mertebe-i akla tenezzülüyle zât-ı vahdet teaddüde uğrar; faâliyeti iktizâsınca mübeddel ve gayr-i mükemmel bir takım mahlûkāt vücûda getirir. Bu sûretle hakīkat-i zâtiyyesi hadd-i zamânı, hadd-i mekânı ile tahdîde uğradığından tegayyür-pezîr olur.

İnsan her ne kadar silsile-i mahlûkāt miyânında bir mevki'-i âlî işgāl ederse de za'f ve noksâ[n]dan hâlî değildir. Bu hayât-ı fâniyye aslı faslı olmayan; az bir zaman içinde üfûl eden bir hayâl-i bî-meâlden ibârettir.

İnsan aklıyla insandır. Akıl insanı bu âlem-i süflînin kuyûd-ı mevhûmesinden âzâde kılarak bikā'-ı illiyyîne irtikā ettirir. Şu hâle göre insan kendisini bu âleme merbût kılan kuyûddan âzâde ederek cem'iyet-i hatarla mertebe-i huzûra vâsıl olmaya, tealluk-ı mâsivâ ile mevcûdiyetini inkısâma uğradan şeylerle kat'-ı münâsebât etmeye çalışmalı.

İbâdât-ı cismâniyyenin hattâ tefekkür ve tedebbürün bile lüzûmu yoktur. Bu gibi şeylerin kâffesi medhûldür. Âlemde fenâ ve istiğrâktan a'lâ bir şey tasavvur olunamaz. İstiğrâk faâliyeti, mevcûdiyet-i şahsiyyeyi imhâ, rûhu evc-i a'lâyı hakīkate i'lâ eder.

İşte İskenderiye medresesinin hülâsa-i mesleği bundan ibârettir. Nâ-mütenâhî ve vahdet kelimelerinin te'sîr-i müdrike sözüyle sermest-i istiğrâk olan bu medrese müntesibîni, insâniyet ve tabîat lafızlarının medlûl-i hakīkīlerini mertebe-i teayyündeki derecelerini göstermek için pek çok uğraştıktan sonra muvaffak olamıyorlar. Vücûd-ı hakkı tebyîn için vücûd-ı kâinâtın kuvvetini azaltıyorlar. Yalnız vücûd-ı hakkı tasdîk ile ona hasr-ı fikr u muhabbet ederek hayatı, kâinâtı inkâr ediyorlar. Nihâyet bunların Panteizmleri ibâdât ve tââta merâsim-i bî-sûd nazarıyla bakan, gāyet-i tekâmülü aşku'llâhda arayan bir nevi' meslek-i sûfiyyede, Kiyetizm'de karar veriyor.

İskenderiye medresesinden sonra felsefe inhitâta yüz tuttu. Dekart devrinde olanca tekâmülüyle tekrar zuhûr ile Panteizm yine meydan aldı. Spinoza ile Hegel bu mesleği kemâl-i mümkine îsâle çalıştı. Fakat tebyîn-i esâsındaki kuvvet-i münâzaraya, istikrââtındaki mükemmeliyete rağmen safahât-ı tekâmülünde tâbi' olmak mecbûriyetinde bulunduğu kānûnun te'sîrinden âzâde kalamadı. Çünkü tabâyi'-i eşyâ bunu muktezî idi.

Dekart mütecâsirâne bir tahlîl netîcesinde âlem-i cismânîyi yalnız bir imtidâda, âlem-i ukalânîyi de yalnız bir fikre kadar indirdi. Bu iki hakīkatin te'lîfini ahlâfına bıraktı. Burada tevakkuf mümkün değil idi. Şevk-i vahdetle daha bir takım esbâb, imtidâd ile fikri bir asl-ı müştereke ircâ'

hevesini uyandırdı. Bu asl-ı müşterek de vücûd veya cevher olup imtidâd ile fikr onun ezelî ve zarûrî iki şekli idi.

Dekart'ın bütün tilmîzleri bu fikri iltizâm etti. Fakat onlar miyânında bu fikri en ziyâde tekâmül ettiren Malbranş ile Spinoza'dır. Malbranş'ın i'tikādına göre âlemde yalnız bir illet-i müessire ve kādire vardır ki o da Cenâb-ı Hak'dır. İlel-i tâliyye denilen illetler kuru bir isimden ibârettir. Bunların hiçbiri hâiz-i te'sîr ve kuvvet değildir. Ecsâm bizzât hareketten âciz, kābiliyet-i infiâliyye ile mütemeyyiz imtidâdâttan başka bir şey olamaz. Ervâha gelince, onlardan sâdır olan ef'âlin menşei de onların zâtında değildir. Ervâh ve eşbâhı mütemâdiyen harekete sevk eden ancak Cenâb-ı Hak'dır. Hâl böyle ise, âlemde yalnız bir müessirden başka bir şey yok ise hakīkatte bir vücûddan başka bir şey yok demektir. Ervâh ve eşbâh mevcûdât-ı mütemeyyize, hakāyık-ı müteayyine değildir. Bunlar ef'âl-i İlâhiyye'den, vücûd-ı Bârî'nin suver-i muhtelifesinden başka bir şey değildir.

Nâ-mütenâhî ve mütenâhî denilen şeyler hakīkatte başka başka şeyler olmayıp iki muhtelif nokta-i nazardan öyle görünen şey'-i vâhidden ibârettir. İşte Panteizm'in tekrar zuhûru!

Malbranş mesleğindeki efkâr-ı sâireyi bel' eden en kuvvetli fikir acaba hangisidir? Şübhesiz âlem-i şühûd kendisinden bir lem'a-i zaîfe olan vücûd-ı mutlak ve mükemmel fikridir.

Malbranş âlem-i şühûda o kadar bî-gâne kalıyor ki hattâ onun vücûdundan emîn bile olamıyor. Onun i'tikādına göre bu âlemi dolduran lâ-yüad mahlûkāt ile fezâ-yı bî-intihâda lem'a-nisâr olan sevâbit ve seyyârâtın kâffesi hakīkatte vücûdu olmayan bir hayâl-i bî-meâlden başka bir şey değildir.

Âlemde bir vücûd-ı hakīkī varsa o da Cenâb-ı Hak'dan ibârettir. Bu feylesof âlem-i cismânî hakkında nasıl kendisini şübheden, tereddüdden kurtaramıyor ise âlem-i vicdânî hakkında da öylece tereddüdden âzâde kalamıyor. Vücûdumuzla hayatımıza dâir mübhem bir hisden başka bir sened-i sahîha mâlik olmadığımızı söyliyor.

Onun i'tikādına göre bizim vâzıhan ve yakīnen bildiğimiz bir şey varsa o da Cenâb-ı Hak'dır. Sâir şeyler ancak onun zâtıyla ve onun zâtında tasavvur olunabilir.

[201] Muhabbete lâyık olan ancak odur. Başka şeylerin aslâ kıymeti, ehemmiyeti yoktur.

Hülâsa-i kelâm Malbranş bütün hakāyık ve kemâlâtı, kâinâtta tecellî eden feyz-i hayâtı Cenâb-ı Hakk'ın zâtında buluyor. Ve bu sûretle Mistisizm denilen meslek-i tasavvufda karâr kılıyor. –mâba'dı var–

Ferid

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

İkinci Vecîbe
Âilenin Islâh-ı Maddîsi

Âilenin ıslâh-ı ahlâkīsi elzem olduğu hakkında söylediğimiz sözler ıslâh-ı maddîsi hakkında da tamamiyle vâriddir. Zîrâ insanın her şeyden evvel hissettiği zarûret kendi mevcûdiyetini muhâfaza kayd-ı zarûrîsidir. İnsan bu hâcetini gereği gibi te'mîn etmedikçe nefsinde ahlâkī, ma'nevî hiç bir vazîfe arkasında koşmak için bir sâik hissetmez. Hakīkat, efrâdı, sıhhat-i bedeniyyelerini, kuvâ-yı akliyye ve cismâniyyelerini muhâfaza edecek temiz bir gıdâ bulamayan, kendilerini karlara, yağmurlara, soğuklara, sıcaklara karşı barındıracak yurttan, giyecekten mahrûm olan bir âilenin hali ne olur? Tabiî sefalet, vahşet, derekelerinin en müdhişine düşecek böyle bir âile efrâdına zarûret, ihtiyac bir çok fenalıkları, bir çok cinayetleri mübâh şeklinde gösterir. Zîrâ ihtiyac bütün ahlâksızlıkların anasıdır.

Bu böyle olduğu gibi hayât-ı medeniyyenin iktizâ ettiği tahsîli, terbiyeyi verebilmek için evlâdını mekteblere göndereremeyen, istediği mürebbînin dest-i kifâyetine tevdî' edemeyen bir babanın efrâd-ı âilesi için yalnız yiyecek gıdâ, giyecek libâs, barınacak ev tedârik etmiş olması neye yarar?

Şu pek haklı mütâlaalardan âşikâr sûrette anlaşılmıyor mu ki âile denilen şey bol bol sarf edebilen bir reise muhtaçtır. Bir âile babasının kudretsizliği o âileyi sefaletin, hırmânın en müdhiş derekelerine kadar indirir?

Evet, zaten bizim pek semîh olan şerîat-i İslâmiyyemiz bu gibi desâtîr-i medeniyyeyi evvelce vaz' etmiştir:

Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz "Cenâb-ı Hak kendisine mal verdiği halde âilesini sıkıntı içinde bırakan adam bizden değildir. –Bir adamın evine, karısına, evlâdına, hizmetkârlarına sarfettiği mal kendisi için sadaka yerine geçer" buyuruyorlar. Artık âileye karşı fedâkarlığa teşvîk için bundan büyük söz olamaz.

Hele bizim şerîat-i âdilemizin nazarında âilenin ne büyük bir mevkîi, âileye karşı edilecek fedakârlığın ne azîm te'sîri olduğunu şu hadîs-i şerif kadar gösterecek hiç bir düstûr olamaz: [1](دِينَارًا أَنْفَقْتَهُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ، وَدِينَارًا أَنْفَقْتَهُ فِى رَقَبَةٍ، وَدِينَارًا تَصَدَّقْتَ بِهِ على مِسكِينٍ، وَدِينَارًا أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ، اعْظمها اجرًا الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ) "Bir dinar Allah yolunda, bir dinar rakabe uğrunda sarfetsen, bir dinar fakīre tasadduk eylesen, bir dinar da âilen için harc etsen en sevâblısı âilen için sarfeylediğindir."

Evet, müslümanlık bize hiç bir zaman zehâdet nâmına kalkıp da nefsi bütün menâimden men' etmek, maîşeti alabildiğine kısarak neticesinde bütün tehzîb-i ahlâkīyi işkâl edecek, insanları bî-zâr edip –bir çok milletlerde görüldüğü vechile– büsbütün din kaydından vâreste bırakacak bir harekette bulunmakla asla emretmedikten başka bilâkis maîşetimizi yoluna koymayı emreylemiş, hatta bu uğurda çalışmayı kendisinden bir cüz' addetmiştir. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz [2](مِنْ فِقْهِ الرَّجُل أَنْ يُصْلِحَ مَعِيشَتَهُ وَلَيْسَ من حب الدنيا طلب ما يصلحك) buyuruyor.

Lâkin elinde san'atı, medâr-ı iştigāli olacak ticareti olmadıkça bir adam maîşetini ıslâha nasıl muktedir olabilir? Demek, şimdi bizim için sa'y ü amelin müslümanlık nazarındaki mevkiini bildirmek îcâb ediyor. Tâ ki edyân, insanları

[1] Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 10174.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12086.

çalışmaktan tenfîr eder tarzındaki iddiaların ne kadar bâtıl olduğu meydana çıksın.

(Burada müellif Ferid Vecdi Beyefendi Hazretleri "Nazar-ı İslâm'da Sa'y ü Amelin Mevki'i" ünvânıyle bir mebhas yazıyorlar ki aynı mebhas Sa'di Bey tarafından tercüme edilerek *Sırâtımüstakîm*'in 11. nüshasıyla neşr olunduğu için oraya mürâcaat buyurmalarını muhterem kāri'lerimizden ricâ ederiz.)

Mehmed Âkif

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYE'DEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

–geçen nüshadan mâba'd–

(اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)[1] cümle-i celîlesindeki (اَذِلَّةٍ) nazm-ı ulvîsi zannolunmasın ki ma'nâ-yı hakīkīsi üzerine şeref-vâriddir; eğer hakīkati üzerine olsa mâ-ba'dindeki:

(اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ)

de ki (اَعِزَّةٍ) ile tenâkuz lâzım gelir. Teâlâ kelâmu'llâhı an zâlik. Belki bu zilletten –Allahu a'lem– murâd: İhvân-ı dîne nihâyet derece muhabbet ve âtıfettir. Ehl-i îmânın selâmet ve saâdeti uğruna bilâ-tereddüd ölmek, fedâ-yı cân etmektir, ki buna lisân-ı medeniyyet(!)de

(Nationalisme)
"Milliyetperverlik"

denir. Bir milletin hayatı, onu teşkîl eden efrâdın milliyet duygusundan, **[202]** milliyet muhabbetinden, milliyet sevdâsından ibârettir. Bu ulvî his ne kadar şiddetli olursa hayât-ı millî de o nisbette kuvvetli ve şevketli olur. Aksisi de –bit-tâbi'– aksinedir! Bu âyet-i celîlenin bize anlatmak istediği hakīkat işte budur. Diyor ki: "Siz, birbirinizi ne kadar takdîs eder, a'dâ-yı dîn ve vatanınıza karşı –yek-vücûd olarak– ne derece milliyetperverliğinizi gösterir, milliyetinizi muhâfaza için hayatı ne kadar istihkār, mevti ne mertebe istihfâf ederseniz saâdet-i dînî ve şevket-i millînizi o nisbette i'lâ etmiş, mes'ûdâne, bahtiyârâne yaşamaya o nisbette sebât-ı liyâkat eylemiş olursunuz!"

Bir insan, sîne-i şefkatinde doğduğu; âgūş-ı lutf ü âtıfetinde beslendiği, büyüdüğü milletini sevmez, efrâd-ı milletten her biri de böyle hissiz, kansız, rûhsuz, vicdânsız olursa artık o insan yığınında milliyet hayatı kalır mı? O hayvan sürüsüne millet denir mi? O idrâksiz, o iz'ânsızlar insanca yaşamak hakk-ı fıtrî ve tabîîsini kendi öz elleriyle i'dâm etmiş sayılmazlar mı?!

Ya sonra a'dânın tahakküm ve istibdâdından, tahkīr ve tezlîlinden şikâyet niçin? Düşmanın tecâvüz ve istîlâsından, zencîr-i esâretine boyun uzatmaktan feryâd ve vâveylâ neden? Bir avuç Yunanîler, daha dünkü Bulgarlar milliyetleri için can veriyorlar da sen Türklüğe, Osmanlılığa ve husûsiyle onun rûhu, varlığı olan İslâmiyet'e neden bî-gâne bulunuyorsun?

İnsanın kendi nefsine ettiği cinâyeti en tehlikeli en gayr-i kābil-i teskîn düşmanı bile yapamaz.

İrtidâd lafzının ma'nâsındaki şumûlünde ne fâci' hakīkatler, ne hâil mecâzlar var.

Bak! Bugün Endülüs'de gerdenlerinde salîb taşıyan milyonlarca mürtedlerin altıncı babaları Şeyh Ahmedler, Seyyid Abdurrahmanlar, İmâmü'l-muhaddisîn Abdülberler, İmâm Kurtubîler idi. İrtidâd, mecâz-ı teşbîhî sûretiyle, evvelâ kanlı şikāk u nifâklardan, Tuleytula, Belense, İşbile ilh… Tavâif-i mülûkünden başladı. Nihâyet, âh…. Nihâyet işte müdhiş bir hakīkat-i irtidâd!

Sultân-ı ekālîm-i Nübüvvet ve Risâlet (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri haccetü'l-vedâ'da şeref-îrâd buyurdukları meşhûr hutbe-i celîlelerinde:

(لاَ تَرْتَدُّوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ)*

Buhârî – Kitâbü'l-Fiten [Hadis 8]

(Sakınınız; benden sonra dînden rücû' edip de –yekdiğerinize kılıç çekerek, bi-gayri hakkın kanlarınızı dökerek– mürted olmayınız! Çünkü irtidâdı müeddîdir. Belki yekvücûd olarak îmân ve takvâ üzerine –ilâ mâşâallâh– sebât ediniz!)

Endülüs'de hûrşîd-i İslâm'ın kan deryâları içinde garkına[2], nesillerinin irtidâdına sebebiyet veren erbâb-ı şikāk u nifâk acaba ne yüzle huzûr-ı Zü'l-celâl'e çıkacaklar?

O bedbaht mürteddîn ahfâdın pençe-i şekvâlarından nasıl tahlîs-i girîbân edecekler.

(فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ)[3]

(Rabbin hakkı için, onların hepsini yapdıkları işlerin kâffesinden birer birer soracağız. Herkes –hayr u şer– amelinin cezâsını görecek!)

Gırnata'nın o fecî' âkıbetinden Osmanlılara da bir hisse-i mes'ûliyyet var. Hele Viyana kapıları önünden Mustafa Paşa'ya kadar Salîb'in pençe-i teslîsine terk ettiğimiz milyonlarca müslümanlardan…! Husûsiyle bunlardan Macaristan'da, Hırvatistan'da, Dalmaçya'da, Transilvanya'da, Romanya'da tanassur ettirilmiş olanlardan! *Kur'ân*-ı Hakîm, bize "A'dâya terk ettiğiniz bilâd-ı İslâmiyye'yi, ihvân-ı dîni bir daha aramayınız! Düşünmeyiniz! Kurtarmaya, istirdâda çalışmayınız!" mı diyor? Hâşâ!

Bu, bizim duygusuzluğumuz! Bu, bizim cehl-i muzâafımız!

(وَالَّذِينَ اِذَا اَصَابَهُمُ الْبَغْىُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ)[4]

(Onlar, o şecî', o şîr-dil kahramanlardır, ki zillet ve meskenet, şân-ı celâdetlerine kat'iyyen intisâb edemez. Bir tecâvüz-i a'dâ hengâmında yekdiğerinin imdâdına koşmak, düşman-ı dîn ü vatanı kahr u tenkîl etmek –sâir fezâil-i ulviyye-i İslâmiyye ile beraber– onlara ihtisâs etmiş bir haslet-i mer-

[1] Mâide, 5/54.

* (لاترتدو) İbni Abbâs radiyallâhu anhümânın rivâyetidir. Bir de (لاترجوا) rivâyeti var, ki bu, ötekinden eşherdir.

[2] Metinde (غره بنه) şeklinde yazılmıştır.

[3] Hicr, 15/93-94.

[4] Şûrâ, 42/39.

dâne, bir meziyet-i Hudâ-pesendânedir.) Sitâyiş-i *Kur'ân*îsi nerede? Biz nerede?!!

أخوكَ الَّذِى إنْ تَدْعُهُ لِمُلِمَّةٍ

يُجِبْكَ وإنْ تَغْضَب إلى السَّيْفَ يَغْضَب

Nerede? Nerede?:

(وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى)[1]

(Birr ü takvâ üzerine birbirinize yardım ediniz!)

Emr-i celîli? Biz bu fermân-ı İlâhî'ye muhâtab değil miyiz? Teklîf bize de îfâsı cünûd-ı gaybiyyeye mi?

Zavallı Girid Müslümanları! Bedbaht Kardeşler!

Cehennem ateşleri gibi rûhu yakmakta olan hummâ-yı teessürün sevk-i mukāvemet-sûzuyla mukaddimeyi uzattım durdum. İhvân-ı kāriîn beni afv ederler ümîdindeyim.

Sadede girmezden evvel Garb medeniyetinin meshûr-ı maâlîsi olanlara bir suâl îrâd etmek mecbûriyetindeyim, bir suâl, ki cevâbı mevzû'-ı bahsimize şiddetle tealluku var. Çünkü bu cevap, serd olunacak delâil ve berâhînin –âdetâ– takrîb-i tâmmı olacak. İşte suâl: **[203]** Medeniyet denilen ridâ'-ı fâhiri vücûd-ı insâniyyete kim iksâ etti?

Gerçi insan, medenî-bit-tab'dır. Lâkin bu meftûriyyet medeniyetin inbisâtını, terakkī ve tekâmülünü te'mîne kâfî midir?

Eğer "Evet…!" denilirse, ya hâlâ taş ve tunç devirlerinde yaşamakta olan akvâm-ı vahşiyye nedir? Onlar insan, onlar medenî-bit-tab' değil mi? Fıtrat onlardaki isti'dâd-ı medeniyyeti niçin inbisâta getirmemiş, neden cinân-ı medeniyyet hâricinde sahrâ-neverd-i vahşet kalmışlar? Ben hissiyât-ı mukaddese-i dîniyyemin müsâade-i lutf-kârânesiyle –bî-tarafâne– düşündüm; târîh-i insâniyyetin birkaç bin senelik edvârı içinde dolaştım; insanları ka'be-i medeniyyete ihdâ ve irşâd eden rehberi aradım. "Din"den başka bir muallim-i insâniyyet, bir mürşid-i medeniyyet bulamadım. "Din", ki

(اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ)[2]

Haber-i ezelîsi mantûk-ı celîlince insanların –cenâb-ı Ebu'l-beşer'den beri– dîn-i fıtrîleri (İslâm)dır.

İşte kānûn-ı insâniyyet, müessis-i medeniyyet budur.

Tekrar ediyorum: Eğer insan kendi aklıyla, kendi isti'dâd-ı medenîsiyle kendini terbiyeye muktedir olaydı tarîk-ı temeddünde insanların kimi ileriye gitmez, kimi geride bulunmaz, kimi de büsbütün hâricde kalmazdı. Fakat insanlar –ekseriyetle– dinin hakîkatini, o hakîkatü'l-hakāyıkı anlayamamışlar da o rûh-ı saâdetlerini kemâl-i nefret ve tahkīr ile redde yeltenmişler!

İşte akvâm-ı vahşiyye bu "redd"in cezâsını çekiyorlar. Bunların esbâb-ı felâketi mümkün olsa da tedkīk edilse…! Târîh-i insâniyyetin hangi devrinde cem'iyet-i medeniyyeden ayrıldıkları bulunsa hakîkat bütün vuzûhuyla meydana çıkar.

Maamâfih bunların medeniyete karşı muhâfaza etmekte oldukları mevcûdiyet-i vahşiyâneleri bize delîl-i kâfîdir.

Bu kâinâtı yaratan Allah, ekber ekmel ve ecmel-i mahlûku olan cenâb-ı Âdem'e (aleyhisselâm) ta'lîm-i esmâ buyurdu. Kitâb-ı medeniyyetin miftâhı olmak üzere on sahîfelik bir de "Elif-bâ" mecmûası gönderdi. İşte tıfl-ı insâniyyetin mekteb-i medeniyyette ilk başlanması, ilk teallümü bu oldu.

(اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰى. صُحُفِ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى)[3]

Çocuk büyüdükçe, isti'dâd-ı fıtrîsi inbisât ettikçe dersleri değiştirildi; yeni yeni cüz'ler geldi. Hattâ –bâlâdaki âyet-i celîlenin de nâtık olduğu vechile– Hazret-i Hakîmullâh'a *Tevrat*'dan evvel –son cüz' olmak üzere– on suhuf verildi; fakat azgın insanlar bu irşâdât-ı semâviyyenin kadrini bilmediler. *Tevrat*'ı, *Zebûr*'u, *İncîl*'i tahrîf ettiler. Eğer muktedir olaydılar *Kur'ân-ı Hakîm*'e daha müdhiş bir darbe-i tahrîf vururlardı. Lâkin o mahfûz ve me'mûn kaldı.

Lavale ve binlerce emsâlinin de –hâh nâ-hâh– i'tirâf eyledikleri gibi bütün hakāyıkı, medeniyetin kâffe-i turuk ve mesâlikini muhtevî ve şânı tebeddülden masûn, dâimâ ceyyid, dâimâ tarî!

İşte medeniyet bu mecmûa-i kavânîn-i hikmete, bu mecelle-i desâtîr-i saâdete medyûndur. Bu olmamış olsa medeniyetin ma'nâsı şöyle dursun lafzı bile bilinmezdi.

Lavale'nin son sözlerine dikkat olunsun! "Tâ idâre-i umûr-ı beytiyyeye varıncaya kadar her şeye bir nizâm, bir kānûn vaz' ediyor. Artık azamet-i şânı veleh-bâr-ı ukūl olan böyle ezelî, ebedî bir mürşid-i insâniyyeti, bir müessis-i medeniyyeti beğenmemek kadar zulm-i azîm tasavvur olunamaz!"

(وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِى فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا)[4]

(Her kim –Hüden li'l-müttekīn olan– *Kur'ân-ı Hakîm*'den i'râz ederse muhakkaktır, ki onun için gāyet dar bir maîşet bir fakr u sefâlet, bir zillet ü meskenet, bir musîbet, bir felâket vardır. Çünkü *Kur'ân-ı Hakîm* dâreyn saâdetini te'mîne yegâne rehberdir.)

Avrupalılar, *Kur'ân-ı Hakîm*'i kendilerine kānûn ittihâz etmeleri sâyesindedir, ki perî-i medeniyyetin bu kadar dilâşûb bir heykelini tasvîre muvaffak oldular. İşte cansız iken bu derece nazar-rubâ olan bu perinin bir de rûh-ı îmân ve İslâm'ı olsa bizim îmân ve irfân ile gayr-i kābil-i te'lîf olan cehlimiz bi-hakkın tahkīr etmiş olurlar.

Artık sadede girebiliriz. Şimdi tesettür-i nisvân hakkında şevketli *Kur'ân-ı Hakîm*'i dinleyelim! Vicdân ve îmânımız varsa emirlerini hırz-ı cân edelim! –mâba'dı var–

Mehmed Fahreddin

HASBİHÂL-İ TÂRÎHÎ

Muhterem *Sırâtımüstakīm* mecmûasının 139 numaralı nüshasında Halil Hâlid Beyefendi tarafından yazılmış bir makāle-i nefîse öteden beri fikrimi işgāl eyleyen bir mes'e-

[1] Mâide, 5/2.
[2] Âl-i İmrân, 3/19.
[3] Mâide, 5/2.
[4] Tâhâ, 20/124.

le-i mühimme hakkında âcizlerini de birkaç söz söylemeye teşvîk etti. Çok vakitten beri hayâlhânemde dolaşan bu tasavvurâtı ba'de'l-hürriyye yazı yazdığım bir gazetede mevzû'-bahs etmeyi tasmîm etmiştim. Fakat araya giren bazı gavâil buna mâni' olmuştu. Bugün *Sırâtımüstakīm*'in bir kāri'i sıfatıyla bu bahse iştirâkime vesîle olan mîr-i mûmâileyhe arz-ı teşekkürât eylerim.

* * *

Bizde yâdı dûçâr-ı ihmâl olmuş birçok mefâhir ve menâkıb, tahattur ve ihyâsı ma'rûz-ı nisyân kalmış o kadar vekāyi' ve bedâyi' **[204]** vardır ki: Herbiri ecdâdımızın cihândeğer muvaffakiyyâtından olan bu metrûkât-ı eslâfa yine bizler kadar bî-hiss ü lâkayd kalmış bir halef gösterilemez. Çoğumuzun bu vekāyi'-i hârikulâdeye ıttılâ'ları bile mefkūd ve olanların ise sathî ve pek mahdûddur. Hayât-ı mâzîmize âid, ekserimizin bilgisi memzûc-ı hurâfât denecek derecede müşevveş… Ekâbir-i ecdâdımızın muhayyerü'l-ukūl olan icrâât ve mezâyâsı ancak sahâif-i târîhi karıştırdığımızda bir an olarak zihnimizde yaşar. Maa't-teessüf, çok defa meâsir-i eslâfa âid vesâik ve tetebbuâtı bile âsâr-ı ecnebiyyenin himmetinde ararız.

Bu nevâkısımızın fusûl ve derecâtı, kalbleri hiss-i dînî ve hiss-i Osmânî ile çarpan vatandaşlarımızın idrâkine mevdû'dur. Bundan sonra bu hatîâtımızı peyderpey tashîhe başlayabilirsek, ahlâf nazarında belki şimdiye kadar olan kusûrlarımızı afv ettirebiliriz. Hayât-ı ictimâiyyemizde üç sene evvelisine kadar görülen perîşânî ve tazyîkātı –herşeyde olduğu gibi– bunda da mâni'-i aslî kabul edelim. Lâkin unutmayalım ki: Bundan böyle Osmanlıların azm-i terakkīperverânesine mâni' hiçbir sebeb gösterilemeyecektir.

Şimdi mevzû'umuzun fihristini söyleyelim: Mefâhir-i milliyye ve a'yâd-ı târîhiyye.

Yakın vakte kadar teleffuzu bile memnû' ve cihet-i tatbîkıyyesi mevhûm olan şu terkîb, bugüne değin ancak "10 Temmuz" yevm-i ekberine müsemmâ olabildi. Hâlbuki bedîhiyyâttandır ki: Osmanlıların şânlı mâzîsi zengîn târîhi bu kadar bahîl değildir. Hısset ü imsâk şahıslarımıza âiddir ki; mevrûsât-ı ecdâdı lâyıkıyla takdîr ederek onlardan şimdiye kadar hisse-yâb olamamışız.

Akvâm ve milel arasında bazı âdât vardır ki: Esâsda bir oldukları halde şekil ve teferruât cihetiyle yekdiğerinden ayrı gibi görünürler. Aynı menâbi' ve sevâika tâbi' hâlâtın, i'tikādât, te'sîrât-ı muhîtiyye ve ikinci derecede bazı avâmil dolayısıyla netâyic ve tatbîkātında bu gibi farkların müşâhedesi tabîîdir.

A'yâd, her millette "dînî ve millî" kısımlarına ayrılır. Nitekim bizde birinci kısımdan îd-i fıtr, îd-i adhâ gösterilebilir. Bunlardan başka "eyyâm-ı mübâreke" nâmı tahtında: "Leyle-i Berât, Leyle-i Mi'râc, Mevlidü'n-Nebevî" ve sâire vardır. Nev'a-mâ millî olan cülûs ve vilâdet-i pâdişâhî günleriyle "10 Temmuz" yevm-i mübecceli ise resmî bayramlarımızdan ma'dûddur.

Kavânînin kütüb-i semâviyyeden muktebes ve kavânîn-i mezkûrenin fî zamâninâ ahkâm-ı siyâsiyyeye me'haz olmalarına nazaran, (a'yâd-ı dîniyye)de pek ma'nîdâr nikât-ı siyâsiyye mündemic olduğuna hükm olunur. Nitekim muvahhidîn için, bir "îd-i ekber" olan "hac" ve hâssaten "yevm-i arafât" zamanımızda Avrupalılardan "kongre" şeklinde iktibâs etmek istediğimiz ictimâ'ların en celîsi ve hattâ menşe' ve masdarı olan bir "mü'temer-i İslâm"dır. Sadhezâr teessüf ki; biz müslümanlar, bu ictimâ'-ı kudsîdeki menâfi'i, o buk'a-i mübârekeye gidip gelmek külfetinden başka cihette görüp arayamıyoruz. Ne hazîn bir manzaradır ki: Revâbıtın en metîni olan alâik-ı dîniyye ile yekdiğerlerine bağlı olan beş kıt'anın din kardeşleri, aynı hissiyât ile çarpan kalblerini dinlemeye akıl erdiremeyerek aynı cerîhadan müteellim olan sînelerini birbirlerine açamıyorlar. Derdlerini söyleşemiyorlar. Ancak bir "panaroma" seyreder gibi yekdiğerine mebhûtâne ve yabancı nazarlarla bakıyorlar.

Bizde kabul ve ta'[m]îmi elzem olan "a'yâd-ı târîhiyye"nin birinci derecesinde Halil Hâlid Beyefendi'nin buyurdukları gibi "Hilâfet'in Âl-i Osmân'a yevm-i intikāllerini" görürüz. Dînî ve millî olmakla zü'l-vecheyn olan o yevm-i âlînin hudûd-ı ihtisâsâtı mâverâ-yı arzı muhît bir derece-i vüs'attedir. O mukaddes ve büyük gün; şevket-i İslâmiyye'nin mebde'-i teceddüd ve ihyâsı.. Binâ-yı Osmânî'nin yevm-i tarsîn ve i'lâsıdır.

Yevm-i mezkûrda taraf-ı Hilâfet-penâhî'den küberâ-yı İslâm'a tevcîh-i menâsıb ve irsâl-i hedâyâ ve sâire hakkında mîr-i mûmâ-ileyhin der-miyân buyurdukları mevâddı pek muvâfık buluruz.

Bundan mâadâ ehem ve Osmanlılar için birer yevm-i mahsûs ittihâzına şâyeste görülen târîhî günler ise:

1- İstiklâl-i Osmânî
2- Rûmeli'ye mürûr
3- Feth-i Kostantıniyye
4- Tanzîmât-ı Hayriyye'dir.

Şu eyyâm, başka bir nokta-i nazarla tedkīkten sonra şekl-i âharla da tasnîf edilir. Yani bunlar husûsî (mevzi'î) ve umûmî sûretlerinde de kabul olunabilir. Meselâ: "İstiklâl-i Osmânî" Devletimizin yevm-i hayât-bahşâsı olduğundan "umûmî ve millî" bir yevm-i îd ıtlâkına cidden lâyıktır. "Rûmeli'ye mürûr" ile "Feth-i Kostantıniyye"nin a'yâd-ı askeriyye "husûsî" miyânına idhâliyle merâsim-i müteayyinesinin mevki'lerine hasrı mümkündür. "Tanzîmât-ı hayriyye" yevm-i i'lânının ise sırf mahâfil-i diplomatikamızca bir yevm-i mahsûs addi münâsibdir.

Bu saydıklarımızın hâricinde kalmış daha o kadar şânlı ve pür-mefharet eyyâmımız vardır ki, emsâline hiçbir milletin târîhinde tesâdüf olunmaz. Gönül ister ki, her sınıf mütefekkirîn târîh-i meslekîsinin o eyyâm-ı şeref-âverini her sene tebcîl etsin.

Askerlerimizce: Kosova, Niğbolu, Çaldıran, Kanije, Plevne zaferleri acaba bu gibi takdîsâta lâyık değil midir? Cüz'î bir teşebbüs bu fikri mevki'-i fi'le îsâle kâfîdir zannındayız. Bidâyeten –tabîatıyla velev ki küçük mikyâsda muvaffak olunsun– bunu askerî kulüblerimizin akdem-i vezâifinden addeder ve her teşebbüsde olduğu gibi bunu da –emsâle numûne olmak üzere– muhterem asker kardeşlerimizin himmetinden bekleriz. Diğerleri için de devâir-i **[205]** belediy-

yemizle "Osmanlı İttihâd ve Terakkī" kulüblerinin sarf-ı gayret eylemeleri lâzım gelir. Meselâ: Bursa, Selanik, Edirne, Üsküb, Manastır, Yanya ve sâir merâkiz-i mühimme devâir-i belediyye ve kulübleri teşrîk-i mesâî eyledikleri takdîrde şehirlerine mahsûs bir yevm-i târîhî kabul edebilirler. Bunun da en münâsibi o şehrin kabza-i Osmânî'ye geçdiği gündür. (Pîşvâ-yı hürriyet olan muhterem Resnelilerin ref'-i livâ-yı cihâd ettikleri günde, kahraman Manastırlıların da mü'ekkel-i istibdâd olan Şemsi Paşa'nın hâk-i mezellete serildiği gün için iki seneden beri merâsim-i mahsûsa îfâ ettikleri ma'lûm olduğundan bu muhît-i müstesnânın şu sûretle de milletimize numûne olmaları cedîr-i takdîrdir.)

İnkılâb-ı edebîmizin en büyük sîmâlarından olan Nâmık Kemâl'in, Abdülhak Hâmid'in ve mâzî-i şân ve şevketimizin kahraman kumandanlarının sene-i devriyyelerinde hiç olmazsa meslekdaşlarınca o büyük ve müfrez nâmlara karşı bir merâsim-i ihtirâmkârâne îfâsı münâsib değil midir? Garbın her tarafında bütün esâtîz-i sanatkârânı, dühât ve fudalâsı, ricâl ve hükümdârânı huzûrlarında icrâları mu'tâd olan bu husûsî ve târîhî günlerin bizde teşmîl ve tebcîli acaba muhâl mi? Asrımızın en nâmdâr kumandanlarından olan Golts Paşa'nın hizmet-i askeriyyeye ellinci sene-i duhûlü merâsiminin pek parlak bir sûrette Almanya'da yapıldığı son telgraflar bize bildiriyor. Osmanlı ordusunda da buna mümâsil târîhî ve mümtâz sîmâlar el-ân yaşamaktadır. Bizdeki nevâkıs-ı ictimâînin en mühimmi eslâfımıza ve âsâr-ı ecdâdımıza karşı olan muhabbetimizin sırf lafzî ve basît şekillere inhisârı, fikr-i ta'mîkin mefkūdiyetidir. Pâyitahtımızda havâss u avâm için bir ziyâretgâh-ı umûmî olan Hazret-i Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî hakkında ekser-i zâirînin fikri meşhûdâtının hâricine çıkamaz. Türbe-i Fâtih'in semtine uğramayız. Makber-i Sultan Selim ise ancak nezâret-i mevki'iyyesi hasebiyle civâr sükkânınca bir kürsî-i temâşâ addolunur. Pâyitahtımızın surları içinde müverrihlik ile geçindiği halde müzelerimizi mevâki'-i târîhiyyemizi ziyâret etmemiş; muharrirîn-i mütetebbi'a zümresinden iken kütübhânelerimizin semtini öğrenmemiş; sınıf-ı harbden iken askerî müzesine uğramamış olanlarımız çoktur. Şu sözlerimize hiçbir ma'nâyı ta'rîz ve bedbînî atf olunmamalıdır.

Maksadımız, umûmu maâlî-perestliğe, kadirşinâslığa meslekleri dâhilinde tetebbu'a teşvîktir. Biz eslâfımızın muâsırlarımızın âsâr-ı kemâlâtını; mâzîmizin memlû-yı şân ve şeref olan eyyâmını tevkīr ve ihyâ etmezsek asıl bedbînlik ve hattâ âsâr-ı zevâl o vakit başgösterir. Son zamanlarda bazı mekâtib-i âliyye talebesinin muallimleri riyâsetinde mesmû' olan bu kabîl ziyâretleri, tevessü' ve tezâyüdü arzu olunan bir hatve-i terakkīdir.

Avrupa'da müzeler, kütübhâneler her vakit her sınıfdan binlerce teşnegân-ı maârifle doludur. Onların nüzhetgâhları bile tercîhan mevâki'-i târîhiyyedir. Ân-ı teneffüsleri bile âbidât-ı meşâhîr önünde geçer. Böyle yerlerde fevc fevc mektep şâkirdânına, bir çok mürebbî ve mürebbiyelere tesâdüf olunur.

Amerika'nın tâ göbeğinden, Avrupa'nın müntehâ-yı garbîsinden kalkan bir mütetebbi' ülkemizin en hücrâ ve yalçın köşelerine, en mahûf ve ıssız sahrâlarına kadar sokuluyor. Avdetinde fikri ve cebleri defînelerle memlû olarak avdet ediyor. Waterlo'yu, Sedan'ı, Tuna boylarını Balkan geçidlerini görmek için aksâ-yı şark ve garbdan mütebahhirîn gelir. Makedonya'da yanan bir samanlığı tedkīk hevesiyle şimâlden, cenûbdan müverrihler koşuyor. Bizler ise el-ân burnumuzun ucundaki Plevne'yi göremiyoruz. Meşhed-i ecdâdımızı bilemiyoruz. Kalbgâhımız olan nâmlı ve şânlı bir kıt'a-i mübârekeye bizi yine ancak kadirşinâs, maâlî-perest, vatanperver ve dünyalar kadar büyük ve necîb kalbli muhterem pâdişâhımız sürüklüyor. Acaba içimizde Hilâl-i Osmânî'nin doğduğu Söğüd ufuklarını, Domaniç yaylalarını görenlerimiz kaça bâliğ olur? Bizler değil ziyâret ve himmetlerimizle onları ihyâ edelim, binler kere teessüf ki hüsn-i muhâfazalarına bile i'tinâ edemiyoruz.

Makālemizin mebâdîsinde her milletin mevzû'umuz olan "i'tiyâd-ı târîhiyye"ye mütemessik ve hattâ muhtaç olduklarını söylemişidik. Uzaktan misâl getirmeye hâcet yoktur. Kendi vatandaşlarımızdan olan anâsır-ı hıristiyâniyyeyi bu âdât-ı ma'kūleye pek riâyetkâr görüyoruz. Nitekim onlar da her kilisenin her manastırın ve hattâ en küçük bir zâviyenin husûsî günlerinden mâadâ ulûm ve fünûn vâzı'larının, milletin hayr u hasenâtı[n]a çalışmış ekâbirin meşâhîr-i ağniyânın bir yevm-i takdîsleri vardır, biz mevzûumuzun hâricinde kalan cihet-i dîniyyeden sarf-ı nazar edelim. Rumeli'de kesretle bulunan "manastır"larda senenin muayyen olan birer yevm-i târîhîsinde panayırlar kurulur. Her tarafdan züvvâr gelir, mahalli halkının civâr sekenesiyle âşinâlığı, ünsiyyeti artar. Demek bu âdet hem ictimâiyyât ve hem iktisâdiyyât cihetiyle de te'mîn-i menâfi' ediyor. Bu münâsebetle târîhî günlerin mahalli büdcelerine bir bâr olmayacağını da istihrâc edebiliriz. Biz şu makālemizde ta'dâd ettiklerimizin cümlesinin şekl-i resmîde kabul olunabileceğini –şimdilik– pek ümîd edemeyiz. Bunlar, alâkadârânınca tedrîcen ta'mîm ettirildikten sonra tezâhür-i nef'leri hâlinde tabîatıyla tekemmül edecek ve şekl-i resmî alacak teşebbüslerdendir. Buna vusûl için şimdiden kulüblerimizle müteşebbis devâir-i belediyyemizin, cem'iyyât-ı husûsiyyenin –programları ve meslekleri dâhilinde– işe başlamaları lâzım gelir.

Şu kadar var ki; Hilâfet'in Âl-i Osmân'a intikāli ile istiklâl-i Osmânî eyyâm-ı mahsûsası, te'hîrleri tecvîz olunamayacak mefâhir-i milliyyeden olduklarından bunlar için –müstesnâ olarak– hükûmetimizin teşebbüsât-ı resmiyyesi ensebdir. Bu bâbda bir lâyiha-i kānûniyye tanzîmi ile tahsîsât talebi ise müdekkık ve an'anât-ı târîhiyyeye riâyetkâr olan meb'ûsîn-i muhteremenin uhde-i hamiyyetlerine tevecc üh eder zannındayız.

Avrupalılar, refâh ve terakkīlerine âid cem'iyyât ve müessesâtın ehemlerini bitirerek zamanımızda âdetâ huzûzât ve garâbet devresine girmişlerdir. Garbın her köşesinde maârife, sınâata, himâye-i hayvânâta mahsûs cem'iyetlere tesâdüf olunur. Bunlardan başka bekarlar, körler, topallar, dullar, cüceler, şişmanlar, güzeller ve sâire nâmına bir çok **[206]** müesseseler teşekkül ediyor. Lâkin bize garîb görünen bu müesseseler, emîn olalım ki; yine fenne, medeniyete hizmeti esâs ittihâz etmişlerdir.

Hülâsa-i maksad ve matlabımız, bizde de bir (Mefâhir-i Milliyye Cem'iyeti) teşekkülüdür. Bu bâbdaki himmeti ise en ziyâde Târîh Encümeni'nden, Türk Derneği'nden, İttihâd ve Terakkī Cem'iyet-i muhteremesiyle Müzeler Müdîriyeti ve sâir alâkadâr olan müessesât müntesibîninden bekleriz.

A'yâd-ı milliye günleri, kongreler akdi, risâleler neşri, konferanslar, koşular tertîbi, seyâhat ve ziyâretler icrâsı, o güne âid vekāyi'-i târîhiyyenin tiyatrolarda temsîli gibi vesâitle mefâhir-i milliyyeye müteallık nigâh-ı târîhiyyenin efkâr-ı avâma kadar telkīni fâide-bahş olacağından böyle bir programın ta'kībi lâzımdır.

Kaviyyen iddiâ ederiz ki, merdüm-girîz, vahdet-güzîn olmak dâimâ zarar.. İctimâ' ve müşâreket her vakit fâide tevlîd eder. Menâkıb-ı ecdâdı efsâneler sûretinde dinlemek bizleri şeh-râh-ı terakkīye götüreceğine, hutuvât-ı ric'ate teşvîk eder. Görmek işitmeye.. emeklemek oturmaya her halde müreccahdır.

Kavala -5 Mayıs 1327 **Muzaffer Sulhi**

EMEL YOLUNDA..

Herkes hatırlar: Bundan üç sene evvel, 10 Temmuz'da Osmanlı milleti artık hadd-i bülûğa erdiği, artık velî ve vasîye, hele sırf kendi menfaatlerine hâdim, keyif ve heveslerine tâbi', zulm ü istibdâda mâil velî ve vasîlere muhtaç olmadığını o kadar gür sesle, o kadar kat'î bağırdı ki velî, vasîlik kisvesine saklanıp, milletin iliğini emenler, kanını kurutanlar, bir an bile yerlerinde kalamadılar; hemen, kimi kaçarak kurtulmaya, kimi her sûretle hizmet ve sadâkatini isbât ile afv olunmaya çalıştı. 10 Temmuz, Osmanlı milletinin sinn-i rüşde vâsıl olduğu bu mübârek gün, o milletin geçmiş hayatında parlak bir emel idi. Millet bir çok karanlık seneler, o aydınlık güne doğru, ilerliyordu, "emel yolunda" yürüyordu…

Lâkin bu emel yolu, çalılarla, dikenlerle, hattâ yar ve uçurumlarla kesilmişti: Nûr içinde parlayan timsâl-i emele, o latîf kıza erişmek için, eski İran misâllerinin kahramânları gibi yılan ve çıyanların zehirlerinden, ejderlerin ateş saçan ağızlarından, devlerin korkunç tırnaklı pençelerinden kurtulmak lâzımdı..

Hiç şübhe yok ki milletin bütün efrâdı, emel yolunda yürüyorlardı; lâkin milletin fezâil ve mehâsinini temsîl eden gençler, bu hakīkī kahramânlar, emel yolunun göze çarpan yolcuları idi.

Bu genç kahramanların bir haylisi "emel yolunda" uçurumlara yuvarlandılar, orada karanlıklar içinde yanan kızıl ejderlerin, devlerin dişlerine lokma oldular; bazıları yalnız çalı ve diken yarasıyla kurtularak yollarına devam edebildiler ve nihâyet emellerine, nûr içinde parlayan o güzel kıza kavuştular.

Emel yolunun, şimdiye kadar bir seyâhatnâmesi yazılmamıştı. Bu hafta çıkan nefîs bir kitab, o eksikliği kısmen doldurdu. "*Emel Yolunda..*" Muharriri büyük kadreşim Ali Fahri Bey, o yolun, hiç yorulmak bilmez bir yolcusu idi. Bir müddet beraberce de yoldaşlık etmiştik. Bana verdiği kitabında: "Eğer mâzînin birkaç tatlı saatini yaşayabilirsek bahtiyârım" diyor. Azîzim Ali Fahri, ben o kitabda mâzînin birkaç tatlı saati değil, birkaç tatlı ve acı senesini yaşadım, yaşayabildim… Ve emînim ki "*Emel Yolunda…*"yı okuyan herkes, bir avuç gencin, İstanbul mekteplerinden, Taşkışla, Zabtiye, ve Tersâne zindanlarına, oradan Trablusgarb kal'alarına, Fizan çöllerine, nasıl sürüldüğünü sahîh görecek, onların duygusunu duyacak, birkaç sene onlarla birlikte yaşayacak, hâsılı emel yolunun bütün azâblarına rağmen lezzetli olan yolculuğu edecek ve bunun için sana müteşekkir kalacaktır..

Ali Fahri Bey eserinin bir vesîka-i târîhiyye olmadan ziyâde lezzetle okunur bir seyâhatnâme, hattâ edebî bir hikâye olmasına çalışmıştır. Eserinde hayli muvaffakıyetle resm olunmuş levhalara, epey incelikle tahlîl edilmiş hissiyâta rast gelinir. Fahri Bey'in arasıra şâirliği vâizliği, ahlâk muallimliği galebe çalmış olmasa idi, bu tahlîller, bu levhalar da, kıymetdâr vesâik-i târîhiyyeden sayılabilirdi.. Lâkin Ali Fahri Bey istiyor ki emel yolu yolcuları, beşeriyete hâs nekāyısdan, olduğundan ziyâde muarrâ görünsünler: Onların hayatı bir çok vatandaşlarına misâl ve ibret olsun… İşte bu arzu, ahlâk muallimliği etmek arzusu emel yolunun.. bazı kuytu köşelerini göstermekten, müellifini men' etmiştir. Bununla beraber, kâniim ki "*Emel Yolunda…*" Genç Türklerin devr-i sâbıktaki hayatını musavvir olarak bu güne kadar yazılmış kitabların vekāyi'ini hakāyıka en ziyâde yaklaştıranıdır. Yoldaşımı muvaffakıyetle tebrîk ederim; sözüme inanan kāri'lerime de "*Emel Yolunda..*"yı okumalarını tavsiye ederim.

Emel Yolunda yolcularından biri

MEKÂTÎB

Tokyo

Japonya Meclis-i Meb'ûsânı'nda..

Japonya Meclis-i Meb'ûsânı'ndan bahs edilince ihtimâl ki bütün vatandaşlarım muhteşem ve müzeyyen bir binâda yahud sarayda bulunacaklarını zannederler. Ben de ibtidâyı emrde böyle bir fikre zâhib olmuş ve müşâhedâtımı ol sûretle **[207]** kayda hazırlanmış idim. Fakat binâya tekarrüble refîkım Japonun gösterdiği tarafa baktığımda birden bire mütehayyir oldum. Hattâ refîkıma ihtimâl ki aldanıyorsunuz demek derecelerine vardım. Evet, bütün zan ve tahmînimin hâricinde gāyet sâde ve basit bir binâ karşısında bulunuyordum. Hâricden Tokyo'da bulunan mebânî-i sâireden farkı yalnız biraz geniş olmasından ve kapının önünde terbiyeli ve temiz giyinmiş polis me'mûrlarının nöbet beklemesinden ibâret, binâ sâdelik ve nezâfet içinde. Binâya dâhil olduğumuzda me'mûr-ı mahsûsunun bir nezâket-i fevkalâde ile ayakkablarımızın çıkarılması ihtârına tebeiyyetle fotinlerimizi çıkarıp Japonların gāyet hafîf ve zarîf hasır terliklerini ayağımıza takarak me'mûr delâletiyle hânedân-ı

imparatorî a'zâsına mahsûs locanın yanındaki bölmelerden birine dâhil oldum.

Meb'ûsân anfi-teatr tarzında üçer kişilik sıralarda ahz u mevki' etmişler. Vükelâ mevki'inde Başvekîl Baron Katsura, Hâriciye nâzırı, Maârif Nezâreti muâvini ahz-ı mevki' etmişlerdi.

O günkü müzâkerât miyânında Hâriciye Nezâreti istîzâhı ve Kutb-ı Cenûbî Hey'et-i Keşfiyyesi'ne tahsîsât i'tâsı mesâili mevzû'-bahs olduğundan pek çok halk toplanmış idi.

Etrâfa atf edilecek ilk nazarda buranın Meclis-i Meb'ûsân olduğuna insanın inanmayacağı geliyor. Çünkü meb'ûs mevki'inde başı açık, göğsü açık, ayağında Japon terliği, sırtında kimono ta'bîr olunan Japon elbisesi bulunan bir takım zevât toplanmışlar. Kâffesi sâkit, mütevâzı' fakat îcâbında fedâkâr bir müdâfi'. Doğrusu terakkıyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesiyle hayret ve takdîr-i âlemi câlib bir milletin, kendisinin birkaç misli kuvveti hâiz bulunan düşmanı sırf milliyet ve vatanperverlik hissiyâtına tâbi' olarak mağlûb eden Japon kavminin Meclis-i Meb'ûsânı bu olduğuna insan hayret ediyor.

Her tarafda meşhûd olan ahvâl Japon milletinin veyahud hükûmetin meb'ûsâna ehemmiyet vermediği zehâbını verecek bir derecededir. Fakat bu zehâbın ne kadar yanlış olduğu ve hükûmetin teklîfine nasıl bir cevap verildiği âtîde zikr edeceğim bir misâl ile tavazzuh ediyor.

Meclise muvâsalatımızda Hâriciye Nâzırı Komura cenâbları, koca Rusya Hükûmeti'nin Başvekîli Kont Vite'yi mağlûb eden küçük boylu fakat pek büyük fikirli Japon nâzırı istîzâha cevap veriyordu. Gözleri dâimâ bir noktaya ma'tûf olarak söz söyleyen bu zât tercümânın ifâdesine nazaran yalnız kâfî cevaplar i'tâsıyla iktifâ ediyor, daha doğrusu pek büyük ve yüksek düşünen bu nâzır söz söylemekte ol kadar mâhir değil. Zâten umûm Japonlar iktizâsından fazla söz söylemezler.

Hâriciye nâzırının sâkitâne verdiği îzâhât kemâl-i dikkatle dinleniyor ve meb'ûsân salonunda hiçbir ferd yokmuş gibi bir sükût hükümrân oluyordu. Îzâhâtın hitâmında pek şiddetli gürültülere intizâr ediyordum. Hâlbuki yalnız bir takım meb'ûsların mevki'-i hitâbete çıkarak saatlerce söz söylemeleri ile işe hitâm verildi. Bu, mes'eleye ehemmiyet verilmediğinden değil bilakis terbiye-i ictimâiyyenin mükemmeliyetinden mütevellid bir hâl idi.

Şimdi sıra şâyân-ı hayret olan meb'ûsların sözüne geliyor. Birkaç meb'ûsun saatlerce devam eden nutkundan sonra a'mâ bir meb'ûs mevki'-i hitâbete çıktı merâk ile saate baktım bir saatten fazla söz söyledi. Söyler iken aldığı etvârından ve tercümânımızın ifâdesinden bu ni'met-i basardan mahrûm meb'ûsun bütün ifâdâtını kavâid-i fenniyye ve ilmiyyeye istinâd ettirerek söylediği anlaşıldı. Evet Japonya'da bir a'mâ bile kavâid-i ilmiyye ve fenniyyeye vâkıfdır. Çünkü müessesât-ı ilmiyyesi mebzûl.

Bundan sonra mevzû'-bahs olan mes'ele Japon Kutb-ı Cenûbî Cem'iyeti'nin Mülâzım Siruza'nın riyâsetinde gönderdiği hey'et-i keşfiyyeye tahsîsât i'tâsı husûsu idi.

İşte bu mes'ele mevzû'-bahs edildiği anda pek çok meb'ûsların söz istediği ve böyle ilmî, fennî bir mes'eleyi şiddetle müdâfaaya hâzırlandığı görülüyor idi. Tahsîsât i'tâsı esâs i'tibârıyla kabul edildiğinden münâkaşa yalnız mikdârı hakkında cereyân ediyordu. Netîcede gürültü patırdı, hattâ birbirini tahkîr gibi bir dereceye gelmiyor, herkes hasmını kavâid-i ilmiyye ve fenniyye dâiresinde ilzâma uğraşıyor. Ve hakîkat olunca muhâlif bile olsa kabulde tereddüd etmiyor. Hülâsa bir hey'et-i ilmiyyenin müdâfaasına ma'tûf olan, asabiyetle titreyen sadâlar bütün binâyı sarsıyordu. Nihâyet kürsî-i hitâbete geçen ikinci bir a'mâ meb'ûsun şu: Japonların bir gün Kutb-ı Cenûbî'yi tamâmen keşf ettiklerini işitmek isterim, sûretindeki ifâdesi alkış tûfânlarına gark edildi. Bütün bu müşâhedâtım Japonya Meclis-i Meb'ûsânı'nın bir müdâfi'-i kavî olduğunu gösterdi. Mes'ele ehemmiyetle telakkî edildiğinden müzâkere yevm-i âhara ta'lîk edilerek meclise hitâm verildi.

Bu ziyâretimden bil-istifâde Nasyonalistlerden Meb'ûs Sasaki cenâblarıyla mülâkāt ettim ve bu mes'ele hakkındaki fikirlerini sordum. Cevâben "Tahsîsât i'tâsı husûsunda umûm meb'ûslar müttehiddir; ihtilâf yalnız mikdârındadır. Japon meb'ûsları ilim ve fen nâmına vukū'a gelecek bütün teşebbüsâtın hâmîsi olacak ve bütün mevâni'i ref' etmekte meb'ûslar yekvücûd olarak çalışacaklardır. Millet vekîli olmak dolayısıyla aksi sûretle hareket bizim için mümkün değildir. Devre-i intihâbiyyemizin hitâmında millete hesâb vereceğimiz zaman onlara karşı îfâ ettiğimiz hidemât-ı nâfia ile mücehhez olarak çıkmak isteriz." dedi; Japonya hayret ve takdîr-i âlemi celb etmiş müterakkī bir memleket olduğu halde niçin meb'ûsâna mükemmel bir binâ inşâ etmiyor yolundaki suâlime gülerek şöyle cevap verdi:

"Bugün milletimiz matlûb olan derece-i refâh ve saâdete nâil olmamıştır. Mâdem ki biz milleti temsîl ediyoruz; onun derece-i refâhiyyeti ile mütenâsib bir binâda bulunmalıyız. Bizce zevâhirin ehemmiyeti yoktur. Dâirenin mükellef ve müzeyyen olması ile âdî bir kulübeden ibâret olması arasında bir fark yoktur. Asıl **[208]** mes'ele tevdî' olunan vekâleti lâyıkıyla îfâ etmek ve hukūk-ı milleti sıyânet etmektir. Birkaç sene mukaddem hükûmetimiz bu bâbda milyonlar tahsîs eylemiş idi. Fakat bu meblağın milletin terakkīsini ve vatanın müdâfaasını te'mîn edecek umûr-ı mühimme için sarf edilmesini meb'ûsân ittifâk-ı ârâ ile kabul ve şimdilik hükûmetin bu teklîfi reddedilmiştir. Evet biz mükellef ve müzeyyen saraylarda oturabiliriz lâkin milletimizin bir kısmı pek büyük bir muzâyakada iken bu bizim için bir vicdân azâbı olur. Millet, meb'ûsân binâsı yapacaktır fakat bu, kendisinin refâh ve saâdet-i matlûbeyi bulmasına mütevakkıfdır."

İşte âdî görünen ve üstünde millî elbisesinden mâadâ bir şeyi bulunmayan bir Japon meb'ûsunun ifâdesi.

Bu sözleri bilhâssa muhterem meb'ûslarımızın nazar-ı dikkatine arz ederim.

Meşrûtiyet-i idâreye henüz mazhar olan millet-i Osmâniyye'nin vekîlleri bulunan zevât-ı kirâmın bütün harekâtını en ufak teferruâtına varıncaya kadar yalnız müvekkilleri

değil bütün âlem-i İslâm ve hattâ bütün cihân tedkîk ve ta'kîb etmektedir.

İstanbul'da, Meclis-i Meb'ûsân'da cereyân eden bir vak'a ertesi günü Tokyo'da münteşir İngilizce gazetelere intikāl ediyor. Meşrûtiyet-i idâremizden memnûn olmayan hükûmâtın bi'l-iltizâm bu gibi vekāyi'a daha ne kadar yalanlar ilâve edebileceklerini ve bu sûretle idâre-i Osmâniyye'yi lekelemeye çalışacaklarını da nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdırlar.

Tokyo'da tahsîlde bulunan
Hasan Fehmi

ŞUÛN

Düello hakkında – İstanbul Meb'ûsu Hüseyin Cahid Bey ile Priştine Meb'ûsu Hasan Bey beyninde mutasavver olduğu evrâk-ı havâdisde mütâlaa olunan düello hakkındaki memnû'iyet-i şer'iyyenin ve îkā'ı hâlinde şer'an yapılması muktezî muâmelenin neden ibâret bulunduğunun serî'an beyânına dâir Şûrâ-yı İlmiyye'den yazılan müzekkire Fetvâhâne'ye lede'l-havâle, düellonun her biri diğerin icrâ eylediği fiilden dolayı mes'ûl olmamak ve tarafeyn yekdiğere demini ibâha eylemek üzere şahseyn beyninde icrâ kılınan mukāteleden ibâret olduğu cereyân-ı hâl ve suâl-i vâkı'dan münfehim olmağla şerîat-i garrâ-yı Ahmediyye'de işbu fiilin icrâsı gayr-i câiz olduğu gibi nefisde ibâha cârî olmadığı ve şübhe-i izn ile kısâs sâkıt olacağı cihetle fi'l-i mezkûrdan sonra hay kalan kimseye malından diyet i'tâsı vâcib ve kendisinin ta'zîr-i şedîd ile ta'zîr edilmesi lâzım ve fi'l-i mezkûrda tarafeynden katl vukū' bulmasa bile irtikâblarından nâşî bu makūle eşhâsa ism terettüb eylemekle şiddetle ta'zîr olunmaları ve bu kabîl dînen ve şer'an icrâsı tecvîz edilmeyen bir fi'lin Hükûmet-i Seniyye'ce men' olunması muktezî idüği ifâde ve derkenâr edilmiş olduğundan ber-mûceb-i derkenâr fi'l-i mezkûrun men' edilmesi hakkında Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne tezkire-i aliyye-i Meşîhat-penâhî tastîr buyurulmuştur.

İslâm Dârülfünûnu – Şam'da münteşir *el-Muktebes* gazetesinin beyânına göre şehr-i mezkûrda bir İslâm dârülfünûnu te'sîsine teşebbüs edilmiş ve şimdiye kadar altı yüz lira kadar iâne derc olunmuştur. İânâtın mikdârı derece-i kifâyeye bâliğ olunca dârülfünûnun te'sîsine mübâşeret edilecektir.

Çin

İstibdâd ve ecânib aleyhine galeyân – Çin ihtilâlcileri, kendilerine düstûru'l-harekât olarak şu esâsları kabul etmişlerdir: "Mançu sülâle-i hükümdârîsinin iskātı. Asya, Asyalılar içindir. Japonya ile dostluk" İhtilâlcilerin gāye-i emeli, Japonya başta olmak üzere, bütün Asya devletlerinin hey'et-i müttefikasını vücûda getirmektir….

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI

İâne Defteri

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Muhterem efendim;

Türkistan felâket-zedegânının tehvîn-i ihtiyâcâtına medâr olmak üzere geçen gün bölüğümüzün icrâ kılınan endâhtı esnâsında bir fişenk mevki'-i müzâyedeye vaz' olunarak yüz altmış sekiz guruş otuz paraya uhde-i âcizîde tekarrur ederek meblağ-ı mezbûr Nevrekob Postahânesi'ne tevdî'an müdîriyet-i muhteremenize irsâl kılınmış olduğundan mahalline irsâli temenniyâtıyla takdîm-i ihtirâmât olunur efendim.

Nevrekob: 4. Alay, 2. Tabur, 3. Bölük, 3. Manga'da
Kavala efrâd-ı ihtiyâtiyyesinden
Zigoş karyeli
Mü'min Çavuş oğlu: Mü'min

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

8 Haziran 1911 11 Cemâziyelâhir Perşembe 26 Mayıs 327 **Altıncı Cild - Aded: 144**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

47- [1](يَا بَنِى اِسْرَائِيْلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ)

(Bu âyet-i kerîmeden akdem diğer bir âyette Benî İsrâîl'e vaktiyle haklarında ihsan buyurulan ni'met, ahdu'llâha vefâ etmelerine dâir emre ve kendilerine bundan dolayı mükâfât olunacağını mutazammın va'de makrûn olarak tezkâr edilmişti, sonra onlara ancak Hak teâlâ hazretlerinden havf ü haşyet etmeleri emr olunmuş idi. Bu husûsâtı müteâkıb dahi bir takım âyât vürûd eyledi ki bu âyetlerde *Kur'ân*'a îmân etmeleri emr olunmuş ve hakkı bâtıl ile karıştırıp hakkı ketm eylemekten nehy edilmişler idi. Sonra ikâme-i salât ve îtâ-i zekât etmeleri emr olundu. Daha sonra kendileri nâsa birr ü hayr ile emr eyledikleri ve birr ü hayra dâî bulunan kitabı tilâvet ettikleri halde birr ü hayrdan nefislerini ferâmûş eylediklerinden dolayı tevbîh olunmuş ve sabırdan ve ihlâs ve huşûa makrûn salâttan istimdâd ederek bu nisyânı izâle edecek tarîka irşâd edilmişler idi. Şimdi ni'met-i vâkıanın tezkârı nev'a-mâ bir tafsîl ile tekrar olunuyor, çünkü ni'met âyet-i ûlâda mücmelen zikr edilmiştir, icmâl ise fikri fil-cümle tezekküre îkāz eder, sonra bunu tafsîl ve îzâh ta'kīb edince fikr kemâl-i fehm için tehî-i tâm üzere bulunur da tezekkür daha etrâflıca, teessür daha kavî, ni'mete teşekkür daha ziyâde me'mûl olur. Binâenaleyh bu hikmete mebnî cenâb-ı münezzilü'l-Furkān şöyle buyuruyor:) Ey Benî İsrâîl size in'âm ettiğim ni'meti ve (alel-husûs) sizi (vaktiyle) âlemler üzerine tafdîl eylediğimi zikr (ve yâd) edin. (Mûsâ aleyhisselâm asrında ve ondan sonra dahi Şerîat-ı Mûsâ'yı tağyîr etmedikleri zamana kadar Cenâb-ı Hak âbâ' ü ecdâdınıza nice lutf u keremler etmiş ve bilhassa ilim, îmân ve i'tikād, amel-i sâlih ihsân eylemek ve içlerinden enbiyâ ba's etmek ve âdil mülûk zuhûra getirmek sûretiyle kendilerini zamanlarındaki ümem ve akvâm üzerine tafdîl eylemiş idi. Ey Benî İsrâîl siz bunları tahattur edin, onlar neden bu derece i'zâz ve tekrîm-i İlahî'ye mazhar olmuşlar idi, sebebini düşünün. Tebdîl-i ahlâk ile haklarınızda erzân buyurulmuş olan ni'metleri nikmet ve nekbete kalb etmeyin. Nebiyy-i muhterem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine ihsân olunan âyât ve mu'cizât hakkında isti'mâl-i fikre ve fezâile müsâbakata mufazzal olanlar mufazzalün-aleyhlerden daha lâik bulundukları cihetle zât-ı Risâletine cemî'-i ümem ve şuûbdan evvel îmân etmeye siz daha cedîr ve şâyân iken onu ve irâe eylediği nûr-ı hidâyeti inkâra pîşvâ olmayın.)

Cenâb-ı Hak Benî İsrâil'in derûnlarında hiss-i izzet ve şerefi ihyâ için onlara olan ni'metlerini ve diğerleri üzerine onları vaktiyle tafdîl eylediğini der-hâtır etmelerini kendilerinden taleb eyledikten sonra bunu yevm-i dîn ü cezâdan ittikā ve hazer edilmeye dâir emre vasl eyledi. Va'zda bu bir üslûb-ı hakîm olduğundan her vâizin va'zına mev'ûzların derûnlarında hiss-i izzet ü şerefi ihyâ ile bed' eylemesi lâzımdır, tâ ki mev'ûz **[210]** bununla kabûl-i mev'izaya müstaid ve müheyyâ bulunsun da va'zın tazammun eylediği takrî' ve tevbîhden istinkâf etmesin. Hiss-i izzet ü şeref insanın lâzım-ı gayr-ı mufârıkıdır, fakat eseri zâhir olmayacak derece bazen zaîflenir, vâizin bunu tahrîki ise mev'ûzun izzet ve fazîletini zımnen bir i'tirâf demek olarak bu iki meziyet va'zın müstelzim bulunduğu tahkīre inzimâm eylemesiyle onu tahammül âsân ve kabule karîb olur.

[1] Bakara, 2/47.

Hiss-i izzet bir emr-i şerîfdir ki îmân ona da'vet eder ve belki de onu istilzâm eyler, zîrâ îmân-ı sahîh-i kâmil sâhibi kendisinin hâlık-ı âsumân u zemîn olan İlâh-ı Azîm'e nisbeti bulunduğunu ve zât-ı Ulûhiyyeti kendisinin serveri ve muîn ve nâsırı olduğunu görerek şâirin:

قوم يخالجهم زهو بسيدهم
والعبد يزهو على مقدار مولاه

dediği gibi derûnunda ulüvv ü rif'at peydâ olur. Kendi için bir kıymet hissedeni görürsün ki nefsiyle tenhâ kalıp da bir nakīsaya giriftâr olduğunu tezekkür edince müteellim olur, vücûdu sarsılır, Şeytân-ı racîmden Allah'a istiâze eder ve bir mü'min dahi ma'rifetullâh ile teşerrüf etmiş kalbinde bu irfâna müzâhim bir murdâr şey bulunmak lâik olmadığını tezekkür eyledikte şübhesiz bu müzâhame kendisine girân gelir de ondan âr ve istinkâf eder ve giriftâr olduğu nakīsadan tetahhur ile Cenâb-ı Hakk'a tevbe ve rücû' eylemek ona sehl ü âsân olur. Bunun içindir ki Allahu teâlâ hazretleri Benî İsrâîl'e tezekkür ile olan emrini, onların tabîatlerindeki gılzatı ve kalblerindeki fesâdı iş'âr eden takrî' ve tevbîhi mutazammın bir vech ile îrâd buyurdu, çünkü hiss-i izzet ü şerefi ihyâ ile teeddüb etmeyen serzeniş ve tahkīr ile te'dîb olunur.

العبد يقرع بالعصا
والحرتكفيه الاشارة

Cenâb-ı Hak Yehûd'a, izz ü siyâdetlerinin aslı ve menşe'-i tafdîlleri bulunan pederlerinin ismiyle nidâ etti ve ni'-meti yalnız ona değil cümlesine isnâd eyledi. Sonra da mâsebakta zikr eylediği ni'meti ümmehât-ı envâ'ını beyân ile tafsîle şürû' ederek onları âlemler üzerine tafdîl eylediğini zikr eyledi, Benî İsrâîl de diğerleri gibi beşer olduğundan bu tafdîl Cenâb-ı Hakk'ın mahz-ı fazl u keremiyle idi. Tafdîl ahz-ı fezâil ve terk-i rezâilin menâtıdır, zîrâ kendini rezîl ve denî gören adam işlediği şeylere mübâlât etmez. Kendini mufazzal ve mükerrem gören ise şerefini lekedâr ve vak' u haysiyetini izâle eden denâyâ ve rezâilden teâlî eder. Vaktiyle âlemler üzerine tafdîl edildiklerini der-hâtır etmeleri için Benî İsrâîl'e olunan emirdeki hikmet, onları vaktiyle tafdîl eden Cenâb-ı Kādir-i Mutlak'ın Muhammedü'l-Müctebâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ hazretleri gibi ve onun ümmeti gibi sâirlerini de tafdîle muktedir bulunduğunu tezekkür etmeleri ve onlar birr ü hayra da'vet eden kitabı tilâvet eyledikleri cihetle birr ü hayra kendilerinin onu emrettikleri kesândan daha cedîr ve şâyân olduklarını bilip de nâsa birr ü hayr ile emrettikleri zaman nefislerini ferâmûş etmemeyi onlara ihtârdır – A[ayın].

48- [1](وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ)

[1] Bakara, 2/48.

(Kudemâ-i Mısriyyîn ve Yunan ve emsâli put-perest milletler gibi Yehûd dahi umûr-ı âhireti umûr-ı dünyaya kıyâs ederler de mücrimlerden bedel olarak verilen fidye ile veyahud bazı mukarrebîn tarafından hâkim nezdinde şefâat edilerek hâkimin re'yini tağyîr ve irâdesini fesh ile mücâzâttan tahallusları mümkün olduğu gibi âhirette dahi fidye ve şefâat ile azâbdan kurtulmak mümkün olabileceğini tevehhüm ederler idi; bununla beraber Yehûd enbiyâya intisâblarıyla dâhil-i nâr olmayacaklarını veyahud ma'dûd günlerden mâadâ nâr kendilerini mess etmeyeceğini, çünkü yevm-i kıyâmette kendilerinin câh ve nüfûzları bulunduğunu i'tikād eylerler idi. İmân-ı hâlis ve amel-i sâlih ile rızâullâhı isticlâbdan başka hiçbir şey yevm-i kıyâmette insana nef' vermeyeceği ma'lûm olmak için Cenâb-ı Hak bu vehm ve akīdeyi mahv ederek şöyle buyuruyor:) Ve ittikā (ve hazer) edin ol günden (ol günün hesâb ve azâbından) ki (o günde) hiçbir nefs hiçbir nefsden hiçbir şeyi kazâ ve edâ etmez. (O günde hiçbir kimse diğerinin borcunu ödemez. O gün hep emir ve tasarruf Allah'ındır, biribirlerini müdâfaa ve himâyeye dâir nâsın bu dünyada mu'tâd oldukları şey orada cârî değildir) Ve hiçbir nefs için şefâat kabul olunmaz. (Orada hiçbir ferdin te'sîr ve kesbi yoktur, izn-i İlâhî ile olmaktıkça orada hiçbir ferd söz söyleyemez, izn-i İlâhî ile olmadıkça hiçbir uzuv kımıldamaz) ve hiçbir nefsden fidye alınmaz. (İvaz vererek hiçbir kimse azâbdan kurtulamaz) ve kendilerine yardım eden olmaz.

Mu'tezile ehl-i kebâir için şefâat olmadığına bu âyet ile temessük ettiler, bu temessükün cevâbı şudur: Âyet'de vâkı' (şefâat) kelimesi siyâk-ı nefyde nekre olup cemî' envâ'-ı şefâate âmm ü şâmil olduğu cihetle âyet-i kerîme gerek küffâr ve gerek müslimînden ehl-i kebîre haklarında alel-ıtlâk nefy-i şefâate delâlet ediyorsa da âhirette usât-ı mü'minîne şefâat vukū' bulacağına dâir vürûd eden âyetlere ve mervî olan hadîslere mebnî küffâra tahsîs edilmiştir. Hitâbın küffâra olması ve âyet-i kerîmenin dahi pederleri olan enbiyâ kendilerine şefâat edeceğine dâir Yehûd'un i'tikādlarını red için nüzûl etmesi nefy olunan şefâatin küffâra mahsûs bulunduğunu te'yîd eder – K[kaf], S[sin], Ş.

Kur'ân-ı Kerîm'de [2](لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ) kavl-i şerîfi gibi ale'l-ıtlâk nefy-i şefâati nâtık âyetler olduğu gibi gâh [3](فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ) kavl-i şerîfi gibi menfaat-i şefâatin nefyini nâtık âyetler **[211]** ve gâh [4](اِلَّا بِاِذْنِهِ), [5](اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى) gibi kelimât-ı şerîfe ile nefy-i şefâati takyîd eder âyetler de vardır. Bazı nâs evvelki ile temessük ediyor ve bazıları evvelki ile ikinci arasında münâfât yok ki birini âhara haml etmeye muhtaç olalım diyor, çünkü bu gibi izin ve meşiyyet ile olan istisnâlar üslûb-ı *Kur'ân*'da makām-ı nefy-i kat'îde

[2] Bakara, 2/254.
[3] Müddesir, 74/48.
[4] Bakara, 2/255.
[5] Enbiyâ, 21/28.

müteârefdir. Bu da [1](سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰ. اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ), [2](اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى) âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi müstesnâ-minhün izin ve meşiyyet-i İlâhiyye ile vukū' bulduğunu iş'âr içindir. Şu halde *Kur'ân*'da şefâat hakkında nass-ı kat'î yoktur, lâkin şefâatin isbâtı hakkında hadîs vürûd eylediğinden bu halde şefâatin ma'nâsı nedir?

İnde'n-nâs müteâref olan şefâat, şefîin nezdinde şefâat ettiği zâtı murâd etmiş olduğu bir fiilden veya terkten ferâgat ettirmesidir. Şu halde şefâat, şefî' için irâdeyi ancak terk ve fesh etmekle tahakkuk eder. Hâkim-i âdil şefâati kabul etmez, meğer ki evvelce hatâ edip de sonra savâbı anlamış olmak gibi murâd ettiği şey hakkında ilmi tegayyür etsin ve maslahatın murâd ettiği şeyin hilâfında olduğunu görsün. Fakat hâkim müstebidd-i zâlim mukarreblerin nezdinde bir şey hakkındaki şefâatlerini, o şeyin zulm olup hilâf-ı adâlet bulunduğunu bildiği halde mahzâ kendisinin şefî'-i mukarrebe irtibâtında gördüğü maslahatı adâlet üzerine tercîh ederek kabul eder. Bu iki nev'in ikisi de Allahu teâlâ hakkında muhâldir, zîrâ irâde-i aliyyesi ilmine mebnîdir, ilmi ise ezelî olup tegayyür-nâ-pezîrdir.

İsbât-ı şefâat hakkında vârid olan âsâr şu mesrûdâta göre müteşâbihâttan olmağla şu müteşâbihin müteâref olan ma'nâsından Hak Celle ve Alâ hazretleri tenzîh edilerek bu husûsda selefin tefvîz ve teslîme dâir mezhebi ile hükm olunur. Eğer halefin te'vîle mütedâir mezhebi nazar-ı dikkate alınırsa o halde şefâati Cenâb-ı Hakk'ın müstecâb edeceği duâ ma'nâsına haml edebiliriz. Şefâat hakkında vârid olan ehâdîs de buna delâlet eder. *Sahîhayn* ile diğer kütüb-i ehâdîsde rivâyet edildiği üzere Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri yevm-i kıyâmette secde edecek ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisine o gün ilhâm eyleyeceği hamd ü senâ ile zât-ı ulûhiyyetine hamd ü senâ eyleyecektir. O zaman kendisine (Başını kaldır dile ne dilersen sana verilecektir ve şefâat et ne şefâat edersen şefâatin kabul olunacaktır) diye buyurulacaktır. Bu ma'nâca şefâat Hak Sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin murâd etmiş olduğu irâde-i aliyyesinden şefî' için rücû' edeceğine delâlet etmeyip belki şefî'in duâsı akîbinde irâde-i ezeliyye tenfîz edilmek sûretiyle onun izz ü şerefini izhâr etmekten ibârettir. Kezâlik bu ma'nâca şefâatte, şefî'lerin şefâatine i'timâden dinin evâmir ve nevâhîsinde tekâsül eden mağrûrların gurûrunu takviye edecek bir hâl dahi olmayıp belki emr ü tasarruf hep Allah'ın olduğunu ve yevm-i âhirette hiçbir ferde Allah'a itâatten ve rızâ'-i İlâhîsinden başka hiçbir şeyin nefy olmayacağını inbâ ediyor. [3](فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ) – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Tefsîr-i Şerîfde Tashîh" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

[1] A'lâ, 87/6-7.
[2] Enbiyâ, 21/28.
[3] Müddesir, 74/48.

VAHDET-İ VÜCÛD

– 3 –

Spinoza'ya gelince bu feylesofun mebde'-i hareketi "cevher" fikridir. Cevhere bizâtihi kāim olan vücûd ma'nâsı veriyor ve cevher fikrinden evsâf, a'râz fikrini istinbât ile diyor ki: Cevher demek vücûd-ı nâ-mütenâhî demektir; vücûd-ı nâ-mütenâhînin nâ-mütenâhî suver-i kevniyyesi yahud sıfâtı olmak lâzım gelir. İnsanlar muttasıf oldukları acz netîcesi olarak bu sıfât-ı gayr-i mütenâhiyyeden yalnız ikisini idrâk edebilirler. Bunlar da "akl-ı gayr-i mütenâhî" ile "imtidâd-ı gayr-i mütenâhî"dir. Vücûd-ı mutlaktan sıfât-ı gayr-i mütenâhiyyenin zuhûrunu istilzâm eden bir kānûn-ı zarûrî-i inbisât ve inkişâf bu sıfâtın her birinden lâ-yüad suver-i kevniyye-i mütenâhiyye zuhûrunu istilzâm eder.

İmtidâda hâs olan "suver-i kevniyye-i muhtelife" eşbâh, akla hâs olan suver-i kevniyye-i muhtelife de ervâhdır. İşte mevcûdâtın esâsı bundan ibârettir. Cevherle onun evsâf ve a'râzına hükemâ "tabîat-i mükevvene –ism-i fâil sîgasıyla" âhâd-ı nâs da Allah derler. Tabîat-i mükevvene –ism-i mef'ûl sîgasıyla yahud bizzat "tabîat" da suver-i imtidâd-ı İlâhî ta'bîr-i diğerle âlem-i eşbâh denilen âlemin, suver-i akliyye-i İlâhiye veya âlem-i ervâh denilen âleme hâs silsile-i tertîbât-ı gayr-i mütenâhiyyeye karşı zarûrî olan zuhûrât-ı mütekābile-i gayr-i mütenâhiyyesidir.

Şu sözlerine bakılırsa Spinoza'nın vehle-i ûlâda Cenâb-ı Hakk'a bir vücûd-ı hâs ve müstakil isbât ettiği, Cenâb-ı Hakk'ın mükemmel ve gayr-i mütenâhî bir teayyün-i zâtıyla müteayyin, şuûr-ı nefsîyi hâiz bir vücûd-ı müdrikten ibâret olduğunu kabul eylediği zannolunur. Halbuki biraz ta'mîk-i nazar edilecek olursa hakîkatin öyle olmadığı görülür.

Dekart medresesinde Cenâb-ı Hakk'a isbât edilen "akıl" iki sûret tahtında teayyün ediyor idi ki bunlardan biri "idrâk" diğeri de "irâde"dir. Halbuki Spinoza Cenâb-ı Hakk'ın "irâde" sıfatıyla ittisâfını sûret-i kat'iyyede red ile: "İrâde" **[212]** mahlûkātın tabakāt-ı süfliyyesine hâs bir sıfattır; Cenâb-ı Hak'da irâde değil ancak bir inbisât ve inkişâf-ı zarûrî olabilir diyor.

Onun i'tikādınca idrâk denilen şey –nâ-mütenâhî bile olsa– tabîat-ı mükevvenenin îcâbâtından olup tabîat-i mükevvenenin mahsûsâtından olmadığından Cenâb-ı Hak sıfat-ı idrâk ile muttasıf değildir. Cenâb-ı Hakk'a isbât edilen "akıl" hadd-i zâtında suver-i fikriyyeden, şuûr-ı nefsîden ârî bir akl-ı mühmelden ibârettir. Bu akıl teayyün ve inbisâta meyl edip kendisinden suver-i teayyünâtı demek olan efkâr zuhûr eylediği anda makām-ı lâhûttan tenezzül, bikā'-ı süfliyye-i tabîate sükūt vâkı' olur.

İşte görülüyor ki bu feylesof hâlik-ı âlem olmak üzere hakîkī bir ilâhın teayyününe kāil olmayıp yalnız biri diğerinden ve hepsi fikr-i vücûd denilen bir fikr-i aslîden zuhûr eden bir takım efkârın sübûtuna kāil oluyor.

Spinoza'nın sıfât-ı İlâhiyyeyi nazar-ı i'tibâra almaksızın doğrudan doğruya akıl ile imtidâd-ı gayr-i mütenâhîden ervâh ve eşbâha geçdiği zannolunuyor. Felsefesinin en sâde noktası da burasıdır. Halbuki dikkat edilecek olursa eşyânın silsile-i zuhûrunu böyle düşünmediği, böyle düşünemediği

görülür. Çünkü sıfât-ı gayr-i mütenâhiye ile suver-i mütenâhiye beyninde bir râbıtanın vücûdu lâzımdır. Meselâ: Mühmel ve şuûr-ı nefsîden ârî olan akl-ı mutlak ile ervâh tesmiye edilen ve tamâmıyla müteayyin, müteşahhıs olan efkârın arasında bir takım vesâite lüzûm vardır. Bunlar ancak o sûretle mümkinü'z-zuhûr olabilir. Mantıka son dereceye kadar ri'âyetkâr olan Spinoza da cevherin evsâfı için bazı hazerât-ı Modes ezeliyye ve gayr-i mütenâhiyye kabul ediyor. Meselâ akl-ı mutlak ile âlem-i ervâh arasında aklın ezelî ve gayr-i mütenâhî bir hazretini kabul ile buna hazret-i idrâk-ı gayr-i mütenâhî, hazret-i fikr-i ulûhiyyet diyor. İktizâ-yı mantıkī Spinoza'ya fikr-i ulûhiyyetten sonra ezelî ve gayr-i mütenâhî diğer bir takım efkâr daha kabul ettiriyorsa da Spinoza bunların mâhiyetlerini ta'yîn ve îzâh edemiyor. Hülâsa Spinoza'nın Cenâb-ı Hak dediği hakîkat teayyün-i zâtî ve şuûr-ı nefsîden tamâmıyla ârîdir.

Herkesin Spinoza'yı ilhâd ile ithâm etmesi de bundan ileri geliyor. Fakat bu ithâm doğru değildir. Çünkü Spinoza aslâ ilhâdı kabul etmiyor. Masdar-ı eşyâ olmak üzere gayr-i mütenâhî bir mebde'-i evvelin vücûduna kāil olarak ona Allah diyor.

Spinoza'nın mülhid olmadığı kabul edilse bile feslefesinde daima mühmel ve mübhem bir ilâhın vücûduna kāil gibi görünüyor. Bu da isbât-ı ulûhiyyetten ziyâde nefy-i ulûhiyyeti andırıyor. Bu feylesofun meslek-i hikmeti bazı kere de bambaşka bir sîmâ ile nümâyân oluyor. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın idrâk ve irâde sıfatlarıyla ittisâfını reddederek tabîat-ı mükevvenenin fikr-i ulûhiyyeti tazammun edemeyeceğini, bi-i'tibâri'z-zât nazar-ı mülâhazaya alındığı takdîrde Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'un şuûr-ı nefsîyi hâiz olamayacağını söyledikten sonra *Etik* ünvânlı eserinde: "Cenâb-ı Hak bir aşk-ı ma'nevî ile kendi kendini sever" diyor.

Yine bir yerde bu aşk-ı ma'nevîden bahsettiği sırada şu sözleri söylüyor: İnsanlar ekseriyâ şâyân-ı ulûhiyyete yakışmayacak bir takım akvâle cür'et ettikleri halde yine zât-ı İlâhîyi düşünmekten, sevmekten kendilerini alamazlar. İnsanların Cenâb-ı Hakk'a muhabbetleri Cenâb-ı Hakk'ın insanlara olan muhabbet-i gayr-i mütenâhiyyesinin eser-i tecellîsidir. Bu iki nevi' muhabbet muhabbet-i vâhide hâline girerek Hâlık ile mahlûkāt arasında bir râbıta teşkîl eder. Hayât-ı hakîkiyye mâsivâya masrûf olan hayat olmayıp Cenâb-ı Hakk'a mevkūf olan hayattır. İnsanlar kalblerindeki muhabbetu'llâhın te'sîriyle birbirlerini de severler. Rûhlar kardeştir. Rûh-ı insânî, ancak bu muhabbet sâyesinde hür ve mes'ûd ve kendi asl-ı lâhûtîsi gibi ebedî ve gayr-i fânîdir.

İşte biraz evvel tamâmıyla meslek-i ilhâda sâlik gibi görünen bu feylesof biraz sonra bir mutasavvıf kesiliyor. Acaba bu tenâkuzunun sebebi nedir? Bunun sebebi Panteizm'in safahât-ı tekâmülünde te'sîrinden âzâde kalamadığı kānûn-ı zarûrîdir.

Spinoza gayr-i mütenâhî ile mütenâhînin, Cenâb-ı Hak ile tabîatın birlikte kıyâm-ı ezelîsine yani vahdet-i mutlaka-i vücûda her feylesofdan ziyâde kāil oluyor.

Fakat aynı zamanda bunu bir sistem sûretine ifrâğ ile ondan bir takım netâyic-i kat'iyye istinbât etmek, nâ-mütenâhî ile mütenâhînin hakîkatleriyle, beynlerindeki münâsebâtı sûret-i vâzıhada göstermek de istiyor. Bu sûretle iktihâmı gayr-i kābil müşkilâta tesâdüf ederek zihn-i hendesîsinin bütün kuvvetine, kalbinin olanca cesâret ve safvetine rağmen varta-i tenâkuza düşüyor. Yani bazı kere kâffe-i hakāyıkı tabîatte indimâc ettirerek Cenâb-ı Hakk'ı hâricde vücûdu olmayan bir ma'nâ-yı mevhûm sûretinde gösteriyor ki Panteizm'in netâyici i'tibârıyla ilhâda karîb olan "Tabîiyyûn" mesleği şeklindeki nev'i demektir. Bazı kere de bütün mevcûdâtı "hayat-ı İlâhiyye"de fânî gibi göstererek "hayât-ı insâniyye"yi bir fikr-i İlâhî, Zâtu'llâh'da müteayyin bir hayâl menzilesine tenzîl ile ifrâtı hayret ve heyemâna varan tasavvufî Panteizm vâdîsine sapıyor!!

Tedkīkāt-ı târihiyyeyi bundan ileri götürmekte bir fâide mutasavver olaydı, Dekart ve Kant meslekleriyle onlardan sonra zuhûr eden diğer felâsifenin mesâlikinden de bahseder idik. Fakat mes'elenin bundan ziyâde tafsîli ıtnâba müeddî olacağından bu kadarla iktifâ ve halli sadedinde olduğumuz son mes'eleye nakl-i kelâm edelim.

Panteizm'in esâsını tedkīk eylediğimiz esnâda safahât-ı tekâmülünde tâbi' olduğu kānûn-ı umûmîye dest-res olmuş idik. Bu mesleğin intikād ve reddini mütekâfil olan kāideyi şimdi o kānûnun kendisinde arayacağız.

[213] Mâ-fevka't-tabîiyyâta âid bir mesleğin makbûl olabilmesi için, yalnız eczâ-yı mebâhisi beynindeki intisâk ve irtibâtın mükemmel olması, halelden sâlim bir tertîb-i mantıkīyi ihtivâ etmesi kâfî değildir. Böyle bir meslek mükemmel bir eser-i san'at olabilir ise de felsefeden, hakîkatten başka bir şey beklemeyen ukūl-i ciddiyye nezdinde kat'â hâiz-i ehemmiyet olamaz. Her hangi bir meslek-i felsefînin bu ünvâna kesb-i istihkāk edebilmesi için yalnız mantıka muvâfık olması, aslâ tenâkuzu ihtivâ etmemesi kâfî değildir. Daha mühim, daha kat'î diğer bir şart daha vardır yani o mesleğin hakāyık-ı eşyâya da tevâfuku lâzımdır.

Binâ-berîn bir meslek-i felsefînin tecâribi, tecâribden istihsâl olunan netâyici nazar-ı i'tibâra alması iktizâ eder. Fakat bundan maksadımız o meslek dâire-i tecâribde mahsûr kalsın demek değildir; ancak felsefe ne kadar âlî bir mevki'den tecâribe hâkim olursa olsun daima onları tasdîk ve îzâha mecbûrdur. Husûsâ ki bir meslek-i felsefî tabîat-ı insâniyyeden başka bir tabîatın iânesiyle vaz' edilemez, tabîat-ı insâniyyenin ise bir takım kavânînî, hudûdu, ihtiyâcâtı vardır. Her feylesof bunları nazar-ı dikkatten dûr tutmamaya, bunların mukteziyâtına ister istemez tevfîk-i hareket etmeye mecbûrdur. Eğer tabîat-ı insâniyyede, onun lâzım-ı gayr-i müfârıkı hükmünde olan, kayd-ı zamânî ve mekânîye tâbi' bulunmayan bir i'tikād varsa felsefenin onu da nazar-ı i'tibâra alması lâzımdır.

Felsefe vicdân-ı umûmîyi inkâr, onda cây-gîr olan i'tikādın butlânına hükmedemez. Bilakis onun menşe'ini sebeb-i teammümünü şerh ve îzâh eyler. Çünkü vazîfesi odur.

Mâdem ki mesâlik-i felsefiyyenin kâffesi bu iki noktayı yani tecârible, âmmenin i'tikādını teşrîh ve îzâha mecbûrdur, şu halde Panteizm de şu mecbûriyetten âzâde kalamaz.

Halbuki bu mesleğe sâlik olan feylesofların kâffesi tecâribi istihkār etmişlerdir. Meselâ Parmenides, Pluton, Bruno, Spinoza, Hegel gibi felâsife havâssin insanı tağlît ettiğini, onu rehber-i hareket ittihâz eden avâmın, akıllarını vâdî-i dalâl ve hayâlde otlattıklarını, hakīkī bir hakîmin, tecâribe atf-ı ehemmiyet etmeyerek herşeyi akıl gözüyle tedkīk ve muhâkeme etmesi lâzım geleceği[ni] iddiâ ile diyorlar ki: Farz edelim ki tecrübe insanı aldatmasın netîcesi ne olabilir? Tercübe ilel-i müessireyi, esâs-ı mevcûdâtı göstermeyip yalnız ma'lûlât ve hâdisâtı gösterir. Halbuki felsefe usûl ve ilel-i eşyâyı yani herşeyin "niçin"i ile "nasıl"ını gösteren bir ilimdir. Şu hâle nazaran hakîm olan kimse de vâdî-i taharriyyâtın habâyâ-yı muzlimesine delâlet-i havâs ile değil nûr-ı mübîn-i akl ile girmelidir.

İşte bütün Panteistlerin iddiâları bu merkezdedir. Onlar tecârib ve i'tikād-ı umûmînin behemehâl kendilerini mahkûm edeceğini bildiklerinden aslâ o cihete iltifât etmemişlerdir. Halbuki iddiâların en vâhîsi, teşebbüsâtın en akīmi, dîvâneliklerin en acîbi tecâribden ferâgat sevdâsına düşmektir.

Bu husûsda en ileri giden de Parmenides'dir. Bu hakîmi sâde-dil, hakīkī bir feylesofun "akl-ı mahz" ve "fikr-i vücûd" dâirelerinden dışarı çıkmaması, bunlardan başka ne varsa hepsini hiçe sayması lâzım geleceğini iddiâya kadar cür'et etmiştir. Bunun netîcesi de evsâf ve a'râzdan ârî olan vücûd-ı mutlaktan mâadâsının inkârına varır. Eğer tecâribi büsbütün istihkār etmiş olaydılar, hiç şübhe yok ki Pluton ile Spinoza ve Hegel'in dest-res olacakları netîce de Parmenides'in dest-res olduğu netîcenin aynı olacak idi. Yani Pluton "vahdet-i mutlaka" hâricine çıkamayacağı gibi Spinoza cevherden öteye bir adım atamayacak, Hegel de son dereceye kadar mübhem olan "fikir" dâiresini tecâvüz edemeyecek idi.

Halbuki Pluton iltizâm-gerdesi olan "vahdet"de ezelî bir menşe'-i teayyünât buluyor, Spinoza "cevher"den "araz", arazdan sûret çıkarıyor, Hegel de fikrin bütün tekâmülâtını zâtında mündemic bir isti'dâd zuhûr ve inkişâfa gāyet basît bir kānûn-ı muttarid netîcesi olan tabîî ve zarûrî bir harekete atf ediyor. Pekala bu sözleri biz de tasdîk edelim; fakat bu feylesoflar teayyün, araz, sûret, hareket ve tekâmül fikirlerini acaba nereden almışlar? Bu ma'lûmâtın kâffesi tecâribe müstenid, tecâribden muktebes değil midir? Hulûs ve ciddiyetle muttasıf, hasbe'l-meslek bu ma'lûmâta muhtaç olan bir feylesof için bu ma'lûmâtın menba'ını ketmde ne gibi bir fâide mutasavver olabilir?

Diğer mesâlik-i felsefiyye gibi Panteizm de tecâribden istiğnâ edemez ve edemiyor. Çünkü ma'lûmât-ı hissiyye ile vicdân-ı beşerde hüküm-fermâ olan i'tikādı inkâr edecek olursa kendisi de inkâr edilmek tehlikesine ma'rûz kalır. Bir asla istinâden ahvâl ve vekāyii inkâr etmek yalnız muhâlât ile uğraşmak, kendini garâbetle ithâm ettirmek değil, belki işine geldiği zaman tecâribden istifâde, gelmediği zaman istiğnâ sûretiyle varta-i tenâkuza düşmek demektir.

Panteistler akıl ve vicdânın kendilerinden istediği iki büyük hakīkatin yani mâhiyyât ve teayyünât-ı eşyâ ile hakīkat-ı İlâhiyyenin te'lîfi emrinde acz-i kat'î gösteriyorlar.

Bunlar gâh meslek-i tabîiyyûna meyl ile Cenâb-ı Hakk'ı, gâh tasavvufa inhimâk ile hakāyık-ı eşyâyı inkâr ettikleri gibi bazı kere de gāyet kavî ve fakat akīm bir azm ile bunların ikisini birden der-âgūş etmek istediklerinden ikisini de ellerinden kaçırıyorlar.

Eşyâ-yı sâireyi bir tarafa bırakalım! Fakat bunlar teşekkülü i'tibârıyla müntehâ-yı merâtib-i tekemmüle vâsıl, hakīkat-ı zâtiyyesini sûret-i kat'iyyede câzim, melekât-ı akliyyesiyle kuvâ-yı tabîate hâkim olan insandaki nefs-i nâtıkaya, irâde-i cüz'iyyeye ne diyecekler? Spinoza'nın bu iki şey hakkındaki **[214]** fikrini tedkīk edelim. Bakalım ne netîceye dest-res olacağız. Spinoza kâinâtın cevher, araz ve sûret denilen üç unsurdan teşkîli mümkün olduğunu iddiâ ediyor. İnsan için en kavî, en müstemirr bir his ile mahsüs, eşyâ-yı sâirenin hepsinden ziyâde kābil-i tedkīk olan bir şey varsa o da kendi hakīkatidir. Şu halde Spinoza'nın teşkîl edeceği âlemde teayyün-i şahsînin medlûl-i vecîzi olan "ben" lafzının yani nefs-i nâtıkanın mevkiini taharrî ediniz. Acaba nefs-i nâtıka cevher midir? Hayır, çünkü cevher bizâtihi kāim bir mevcûd-ı gayr-i mütenâhîdir. Peki araz mıdır? Araz da değildir; zîrâ araz da nâ-mütenâhîdir. Her ne kadar bu nâ-mütenâhîlik nisbî, izâfî ise de şu halde nefs-i nâtıka "sûret" demek olacak, bu da kabul edilemez. Çünkü sûret (bir mevcûd-ı) müteayyen olup besâtatıyla beraber kendisinde bir takım melekât mündemicdir. Şu halde nefs-i nâtıka olsa olsa bir mecmûa-i suver olabilir. Böyle bir sûret kolleksiyonu da bir ma'nâ-yı mücerredden başka bir şey olamaz.

Demek ki nefs-i nâtıka Spinoza'nın âleminden ile'l-ebed matrûd, o âlemde onun için bir mevki' aramak beyhûdedir. Acaba bu feylesof "irâde" husûsunda vicdân-ı umûmî ve tecrübe ile müttehid midir? Hayır.

Ferid

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

İctimaî Vecîbeler

Hangi insan olursa olsun, husûsiyle mütemeddin asırlarda, şu dört ismin birine dâhil bulunmaktan hâlî kalamaz:

1- Efrâd-ı sâiresiyle din, lisan, mukteziyât-ı tabîiyye cihetlerinden iştirâki olan, doğrudan doğruya onun kānûnuyla idâre edilen bir cem'iyetin uzvu olmak.

2- İ'tikād, ahlâk, âdât nokta-i nazarından kendisine muhâlif bulunan bir millete vatandaşlık, mahkûmiyet gibi kuyûd ile merbût bulunmak.

3- Dâhil olduğu cem'iyet aralarında bir çok cihetlerden münâfât mevcûd olan diğer cem'iyetlerle sırf ittihâd-ı menâfi' yüzünden dost geçinmek.

4- Mensûb bulunduğu cem'iyet beynlerindeki mesâil-i hayâtiyyenin tehâlüfü yüzünden diğer bir cem'iyete karşı düşman vaz'ını almak.

Görülüyor ki üç evvelki hâl, büyük cem'iyetlerin başından hiç bir zaman eksik değildir. Dördüncüsüne gelince âlem-i siyasetteki mevkiinin ehemmiyetine göre bazen, yahud çok zaman bir cem'iyet buna da ma'ruz olur. Nitekim

medeniyette, şevkette en ileri giden milletlerin isti'mâr istimlâk politikasındaki câzibeye kapılarak, hatta en küçük, en zavallı kabîlelerle, sûret-i dâimede harb etmekte olduklarını görüyoruz.

Şimdi şu taksîme atf olunacak en sathî bir nazar, onun gāyet tabîî bir taksim olduğunu, elinden kurtulmak kābil olmayacağını teslime kâfidir; zîrâ medenî olsun, vahşî olsun, asrımızda bulunsun, yahud mâzîye karışsın, ne kadar millet varsa hepsinin lisan-ı hâli bunu söylüyor.

İmdi bir şerîat-i âdile şu dört kısımdan her birinin karşısına öyle vecîbeler koymalıdır ki ahkâmına mütemessik olanlar o vecîbeleri ifâ mecburiyetinde olsun, o vecîbeler de adâlete, kānûn-ı tabîate tamamiyle muvâfık bulunsun. Bu ise öyle bir iştir ki bugüne kadar dîn-i İslâm'dan başkası için onu kānûn-ı adl ü hak îcâbınca yerine getirmek müyesser olmamıştır.

Evet, Müslümanlık insanları yukarıda söylediğimiz dört kısma ayırıyor. Her kısım için de müslümanlara edâsı farz olan bir takım husûsî vecîbeler gösteriyor.

İnsanlar nazar-ı İslâm'da şu vechile dört kısım oluyor:

1- Müslümanlar.

2- Zimmîler. Bunlar Ehl-i Kitab dediğimiz yahudilerden, nasrânîlerden, müslümanların idaresi altında bulunup müslümanların kānûnlariyle idare olunanlardır.

3- Müslüman hükûmetlerle barışık yahud müttefik olanlar.

4- Müslüman hükûmetlerle muharib olanlar. Şimdi şerîatın müslümanlara karşı şu dört kısım hakkında ne gibi vecîbeler ta'yîn etmiş olduğunu birer fasılda gösterelim.

Mehmed Âkif

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYEDEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

İnsâniyet –yani şahsiyet-i ma'neviyye-i beşer– dünya denilen şu mihnet âleminde dest-i kudretle kisve-i âdemiyyeti iktisâ eyledi; asırlarca bir hayât-ı tufûliyyet geçirdi; bir tûfân-ı şebâbın emvâc-ı vahşet ve cehâleti arasında yuvarlandı durdu.

Pek azametli, pek esrârengîz olan fıtratının, dûş-i aczine tahmîl eylediği vezâif-i hilkat ve ubûdiyyetini öğrenmek üzere mekteb-i ma'rifette eline verilen elif-bâ-yı medeniyyeti ibtidâ kemâl-i şevk-i hevesle okumaya başlamış iken kāmeti biraz sivrilip yükselince tebdîl-i tavr ederek şiddetli bir hırçınlığa, vahşiyâne bir azgınlığa tutuldu:

Kitablarını yırtmak, parçalamak; yazılarını silmek, yalamak yerine ma'nâsız, meâlsiz: Abuk sabuk saçmalar, hezeyânlar yazmak! Biraz daha büyüyünce hâce-i idrâkine, mürşid-i irfânına yumruklarını sıkarak **[215]** dişlerini gıcırdatarak nefretler, düşnâmlar yağdırarak –müfteris bir hayvan gibi– saldırmak! Döğmek! Hatta –bazısını da– öldürmek! İşte bu yaramaz, bu şımarık insanın mekteb-i ma'rifete hürmeti! Kitâb-ı medeniyyeti, teallüme muhabbeti!...

İşte –târihin de şehâdet ettiği vechile– edvâr-ı tufûliyyet ve şebâbını geçirdikten sonra en son ve en büyük muallliminin huzûr-ı hidâyet-perverine çağırıldı.

O mürebbî-i a'zam-ı insâniyyet, o muallim-i efham-ı medeniyyet, sultân-ı kişver-i nübüvvet; imâm-ı mihrâb-ı risâlet (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri idi.

Âdet bu ki âhirde gelir bezme ekâbir

Herodotlar, Ksenofonlar, Polipler ne derlerse desinler; Sokratlarıyla; Eflâtunlarıyla ve daha bilmem kimleriyle ne kadar iftihâr ederlerse etsinler; medeniyet, o zamana kadar gāliblerin mağlûbları diri diri derilerini yüzmesinden, ruûs-ı maktûalarından tepeler, dağlar vücûda getirmesinden, hayyen üzerlerine duvarlar örüp fâci' bir mevte terk etmesinden; dâyinin medyûnu esîr gibi satmak, yahud –sanki hayatını kendi ömrüne katıp onun hesâbına yaşayabilecekmiş gibi!– öldürmek hakkına mâlik olmasından ibâret idi. İşte Yunan ve Roma medeniyeti! Maamâfih i'tirâf olunmalıdır ki Cezîretü'l-arab cehâlette, vahşette, sefâlette –hemen de– sâir kıtaât-ı arzın en bedbahtı idi denilebilir. İnsanlar arasında –isti'dâd-ı fıtrîleriyle– en ziyâde saâdete, bahtiyârlığa lâyık olan nesl-i celîl-i Arab boğucu, öldürücü bir kâbûs-ı felâket altında cansız, nefessiz yaşıyorlardı. Eşref-i mahlûkātın ehass-i mevcûdâta, bî-rûh cemâdâta ulûhiyet gibi bir sıfat-ı mukaddese-i ezeliyye vererek huzûrunda cebîn-sâ-yı tezellül ve ihtikār olması, taştan, ağaçtan istimdâd etmesi kadar musîbet mi tasavvur olunur? Bu bedbahtları düştükleri derk-i esfel-i hîçîden çekip kurtarmak, insanlıklarını ihsâs etmek, ölü olan rûhlarını diriltmek –bir kuvve-i fevka't-tabîa olmadıkça– kudret-i beşer dâhilinde değildi.

Fakat o rûhu'r-rûh-ı insâniyyet, o ma'şûk-ı ehadiyyet, o mescûd-ı melekiyyet tek başına –bî-pervâ– meydân-ı mücâhedeye atıldı. Hak ve hakîkate, insâniyete, medeniyete da'vete me'mûr olduğunu i'lân etti.

Mekke'de on üç sene –lâ-yenkatı'– cehâletle, vahşetle pençeleşti ki, yalnız bu uzun müddette çektiği zahmet ve meşakkatlerin, en yakın akrabâsından gördüğü husûmet ve ihânetlerin, ma'rûz kaldığı hücûmların savletlerin tafsîline cildler dolusu kitablar tahammül edemez. Bütün dünyanın ebedî saltanatına mukābil olsa yine çekilmez, çekilemez olan bu mihnetlere, bu ibtilâlara niçin katlanıyor, neden göğüs geriyordu? Neden Uhud gazâsında müşrikîn-i Kureyş mübârek dişini kırmak cinâyetinde bulunmuş iken,

(اَللّٰهُمّ اَصْلحْ قَوْمِي هم لا يَعْلَمُوْن)[1]

"Yâ Rab! Kavmimi ıslâh buyur! Onlara gazab etme! Çünkü bilmiyorlar" diye hayr u salâh ile, saâdet ü felâh ile duâ buyurdu?

Dünyaca maddî bir menfaatin zerresi yok iken niçin lâyetezelzel bir azm-i hıred-fersâ ile vazîfe-i mukaddesesinde sebât etti? Bu suâller cevap ister cevap..! Hazret-i *Kur'ân*-ı Hakîm tedrîcen şeref-bahş-ı nüzûl olmakta, akıl ve idrâk u-

[1] (اللهُمَّ اهْد قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) şeklinde, Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îmân*, Hubbu'n-Nebî, 3 (1375).

yandıkça, inbisât ettikçe emirler, nehiyler, irşâdlar, mev'izalar, durûb-ı emsâller, târihden ibret-âmîz sahîfeler getirmekte idi.

Düşünülsün: Birbirinin kanına susamış yığınlarıyla akvâm-ı câhileyi, kabâil-i müşrikeyi livâü'l-hamd-i İslâm altında toplamak, barıştırmak, seviştirmek, öpüştürmek, bütün revâbıt-ı insâniyyet uhuvvetiyle yekdiğerine sımsıkı bağlamak; a'dâ-yı hakk u hakîkate karşı bir nokta-i müdâfaada

(كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ)[1]

teşbîh-i celîl-i *Kur'ân*îsinin timsâl-i zî-hayâtı şekline koymak… Bu ne yorulmak bilmez ikdâm ve gayret! Bu ne bitmez tükenmez himmet ve inâyet! Bu ne ulüvv-i şân-ı insâniyyet! Bu ne azamet! Bu ne kudsiyyet!

Artık bunun bir kuvve-i fevka't-tabîa ve ta'yîn-i sahîhle ukūl-i selîmeyi teshîr edici bir kuvve-i risâlet, bir câzibe-i nübüvvet olduğunda şekk ü tereddüd mü kalır?

İsterse kalsın! Kıyâmete kadar kalsın!

Hakîkat sence mechûl olsa da aklen müberhendir
Güneş a'mâya pinhân olsa da bînâya rûşendir

Medeniyet, bir vücûd ise onun rûhu da mekârim-i ahlâktır"

Demiştim. Şân-ı celîlü'l-kadri

(وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ)[2]

Sitâyiş-i ezelîsiyle tebcîl ve tekrîm buyurulan o nûr-ı ehâdiyyet, o mihr-i âsumân-ı risâlet (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri dîn-i hakkı bu esâs-ı metîn üzerine kuruyorlar rûha musallat olmuş emrâz-ı ahlâkıyyeyi enfâs-ı kudsiyyeleriyle tedâvî buyuruyorlardı.

(انّما بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ)[3]

"Ben ancak mekârim-i ahlâkı itmâm ve ikmâl etmek için ba's olundum" hadîs-i celîli bu hikmete mebnî şeref-efzâ-yı sudûr olmuştur.

Zât-ı hümâyûn-ı Risâlet-penâhları bir huluk-ı azîm oldukları gibi her sözleri de bir huluk-ı kerîm idi. Buyuruyorlardı ki: [4](تخلقوا باخلاق الله)

"Ahlâk-ı İlâhiyye ile tahalluk ediniz." –mâba'di var–

Mehmed Fahreddin

* * *

[216] FELSEFE DERSLERİ

Medhal

Felsefenin Taksîmi –Makālât-ı sâbıkada felsefenin şekl-i hâzırı hakkında bazı îzâhât verilmiş ve bir takım ta'rîfler zikredilmişti.

Felsefe ve Psikoloji'ye dâir son zamanlarda neşrettiği eserleriyle kesb-i iştihâr eden Rey'i (A. Rej) felsefeyi "intikād-ı fikrî" cümlesiyle tefsîr ederek diyor ki: Usûl-i felsefiyenin en mühim seciyesi "tefekkür"dür. Şu halde mümkün olduğu kadar iyi hareket edebilmek için tanıdığımız, bildiğimiz herşeye dâir icrâ edeceğimiz intikādât-ı fikriyye bir felsefe sayılır.

Tefekkürât ve intikādât-ı fikriyyenin en mühim mevzû'ları ise, ef'âl ve harekât-ı beşeriyye ile onların netâyic-i umûmiyyelerinden ibârettir.

Harekât-ı beşeriyye tedkīk olunarak istikāmet ve cihet-i temâyülleri ta'yîn edilirse felsefenin taksîm-i tabîîsini istihrâc etmek mümkün olur.

Şöyle ki:

1- Muhît ve ilcâât-ı muhîti anlamak için insan, kavânîn-i tabîati tedkīk ve tetebbu' etmeye mecbûrdur. Ta'bîr-i diğerle insan, ikāmet ettiği hânenin mevki' ve taksîmâtını, ahvâl-i umûmiyyesini, nasıl bilirse, nasıl bilmesi îcâb ederse, içinde yaşadığı âlemi de öylece tanıması, öğrenmesi iktizâ eder. Kâinâta ve kâinâtta ser-zede-i zuhûr olan hâdisât-ı tabîiyyeye ancak fen sâyesinde kesb-i vukūf edebiliriz. Halbuki fennin bu husûsdaki metodlarını (usûllerini) tedkīk ve tenkīd edecek de felsefedir. İşte, felsefenin bu bâbda yürüteceği intikādâtın hey'et-i mecmûası ilm-i mantık "Logique" dediğimiz fenni teşkîl eder.

2- Tabîat ve nevâmîs-i tabîati ne kadar doğru ve ne derece esâslı bir sûrette ta'mîk edersek harekât-ı şahsiyyemizi de o nisbette iyi tanzîm etmiş oluruz.

Bu hâl, kendi hukūkumuzu sıyânet, diğerin hukūkuna ri'âyet esâslarını ihzâr edeceğinden, hemcinslerimizle olan münâsebâtımızın daha âdilâne ve daha iyi bir sûrette idâre edilmesini te'mîn eder.

Bu husûsdaki kavâidin hey'et-i mecmûası ise felsefenin (hikmet-i ahlâkıyye-Ethique) şu'besini teşkîl eder.

3- İnsanlar bazen bir gāye ta'kīb etmeksizin bir takım faâliyet-i lâkaydânede bulunurlar. Bu gibi faâliyetler, netîcede bazı âsâr-ı sanâiyye tevlîd eder. Âsâr-ı mezkûreyi meydana getirmek için tatbîk edilen usûllerin hey'et-i mecmûası felsefenin diğer bir kısmı olan (hikmet-i bedâyi'-Esthetique)in mevzûunu teşkîl eder.

4- Amelî ve nazarî bil-cümle tetebbuât ve mütâlaâtımızın netîcesi, bizi, tabîata, şahsımıza, âlemdeki mevki' ve mukadderâtımıza dâir i'mâl-i fikre ve umûmî bir takım nazariyyeler te'sîsine sevkeder. Bu umûmî nazariyyelerin hey'et-i mecmûası, felsefenin en mühim kısmı olan (hikmet-i nazariyye-Metaphysique)nin esâsını teşkîl eder.

Hissiyât, akıl, vicdân ve irâdeye müteallık olan mebâhis, öteden beri felsefe dâhilinde mütâlaa ve tedkīk edilmektedir. Erbâb-ı felsefeden bir çok zevât, bugün de, aynı tarzı ta'kīb ediyorlar.

Şu hâlde, mebâhis-i felsefiyyeye, en evvel psikolojiden başlayarak müteâkıben hikmet-i bedâyi', mantık, hikmet-i ahlâkıyye ve hikmet-i nazariyye kısımları tedkīk edilirse an'anedâr olan bu usûle ri'âyet edilmiş olur.

Ondokuzuncu asrın nihâyetlerine kadar psikoloji fenni felsefe ile birlikte mütâlaa edilmekte idi. Her meslek-i felsefîye bir de meslek-i psikoloji terfîk ediliyordu. Yani yegâne metodu bizzat beşeri tedkīkten ibâret sayılan psikoloji, mü-

[1] Saf, 61/4.
[2] Kalem, 68/4.
[3] Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ,* 20782.
[4] Fahreddin Râzi, *Mefâtihü'l-Gayb,* Beyrut, h. 1420, c. 11, s. 230.

nâkaşât-ı felsefiyyenin bir zeyli gibi telakkī ediliyor ve fünûn-ı müsbete ile hiçbir sûrette alâkadâr addolunmuyordu.

Felsefenin, bu taksîmi müteahhirîn tarafından haylice hırpalanmış; mühim ta'dîlâta uğradılmıştır.

Ta'dîlât-ı mezkûrenin ilk temelini August Comte attı. Te'sîs ettiği pozitivizm mesleğiyle ondokuzuncu asrın târîhçe-i efkârında pek derîn izler bırakmış olan Comte, bu husûsda müceddidîn-i ahîrenin pîşvâsı sayılmalıdır.

Son zamanlarda, psikoloji, mantık, hikmet-i ahlâkıyye ve hikmet-i bedâyi' fenleri, fünûn-ı müsbete miyânına idhâl edilerek, felsefe mefhûmunun yalnız metafizik ma'nâsına hasr u tahsîsi tavsiye edilmektedir.

Terakkıyât-ı fenniyye, felsefede dahi pek çok tahavvül ve tekâmülü mûcib oldu. Bu tekâmülün, istikbâlde daha başka bir sûrette tecellî edeceği şübhesizdir. Vaktiyle felsefe nasıl bir fenn-i umûmî hâlinde idiyse âtiyen de –fakat bir başka ma'nâda olmak üzere– yine bir fenn-i umûmî manzarasını iktisâb edecektir. Evvelce felsefede herşeyden bahsedilebilirdi: Prensipler, netîceler, kānûnlar, illetler, vak'alar, hâdiseler, hakāyık-ı umûmiyyeler, bunların hepsi mebâhis-i felsefeye dâhil oluyorlardı. Tabîî bu bir ifrâttı. Pozitivistlerin (hikmet-i müsbete tarafdârânı) birdenbire gösterdikleri hücûm ise bir tefrîttir.

Bugün felsefe, bir tarafdan bir fenn-i umûmî manzarası arzettiği halde diğer tarafdan bir husûsiyet ibrâz ediyor.

Mösyö Ribo: *Asr-ı hâzırda İngiliz Psikolojisi* ünvânlı eserinde diyor ki: "Felsefeyi bu ma'nâya, (metafizik ma'nâsına) hasrettiğimiz takdîrde buna bir fen nazarıyla bakabilecek miyiz? Esâsât-ı fenniyye felsefeden ihrâc olunduktan sonra bu hâl nasıl kābil olabilir? Bugün, kānûnlar, nisbetler, vak'alar, hâdiseler, bunların hepsi fennin **[217]** havza-i tedkīkine idhâl edilmiş ve felsefeye yalnız fünûnun hall ü îzâh edemediği mesâil bırakılmıştır.

"Maamâfih, mes'ele hâlâ halledilememiştir. Münâkaşât bütün şiddetiyle devam edip duruyor. Her iki müddeânın da bir çok müdâfi'leri, bir çok tarafdârları var. Fakat hiçbir taraf da galebe-i kâmileyi ihrâz edebilecek kuvveti hâiz görünemiyorlar. Bununla beraber, felsefeyi sırf metafizik hâline ircâ' etmek isteyenlerin adeden günden güne tezâyüd etmekte oldukları unutulmamalıdır. Bâ-husûs bunların müddeiyâtı, ma'lûmât-ı beşeriyyenin "fünûn-ı müsbete" ta'kīb ettiği kānûn-ı tekâmüle daha muvâfık görünüyor. Şimdiye kadar, terakkī etmeye başlayan her fen istiklâle doğru koşmuştur. Bu sûretledir ki fünûn birer birer felsefeden ayrıldılar. Bugün tamâmıyla kesb-i istiklâl etmiş olan fenleri, tekrar felsefeye ilhâk etmek fikri hiç kimsenin hâtırından geçmez. Fennin sâha-i mütâlaası bugüne kadar, felsefenin zararına olmak üzere muttasıl tevessü' eylemiştir."

* * *

Mevcûdât fennî ve felsefî olmak üzere iki nokta-i nazardan mütâlaa ve tedkīk olunabilir. Fen eşyâda vüsûk arar ve bunun için vak'aları (faits), hâdiseleri en basît aksânına kadar ya riyâzî veya tecrübîdir. Bunlara tevâfuk etmeyen şeyler fennî olarak kabul edilemezler.

Felsefe ise, hâdiselerden, vak'alardan, uzaktan uzağa müstenbat olan umûmî fikirleri tedkīk ve ta'mîk etmek ister. Çünkü en amîk nikāta vâsıl olmak, en hafî nikātı anlamak husûsunda pek harîs ve mütecessis olan beşeriyyet, felsefe ile iştigālden daima bir zevk almış, her vakit bir haz duymuştur.

Şimdiye kadar ma'lûm olan mesâlik-i felsefiyye icmâl edilirse, muhtelif görünen sistemlerin kâffesinde, bir takım hutût-ı esâsiyye-i müşâbehet bulunduğu yani bu muhtelif sistemlerin, aynı bir cinsin envâından başka bir şey olmadıkları anlaşılır.

Kâffe-i mesâilde müttehid olan şu umûmî sisteme –ta'bîr kahtında– usûl-i müşekkele (methode constructive) nâmını vereceğiz. Bu usûl, menşe'den i'tibâren kâinâtı kısmen veya külliyen teşkîle çalışmaktan ibârettir. Nokta-i ibtidâr, bir faraziye, bir nazariyedir. Fakat, bu ifâdeden felsefede herşeyin keyfî ve farazî olduğu ma'nâsı anlaşılmamalıdır.

Maksad, kâinâtı îzâh için serd edilen nazariyelerde farz ve keyfin dahli olduğunu söylemektir. Yoksa mütâlaât-ı felsefiyye kâmilen keyfîdir, farazîdir demek tabîî doğru bir söz olamaz.

Târîh-i felsefe vâsi' bir kitâb-ı münâzaradır. Her bahs bir münâzara ile başlar. Bir mukābele ile nihâyetlenir; bir faraziyeden muhâlif faraziyeye bir takım recfelerle, sarsıntılarla geçilir. Maddiyâta âid bir felsefeden ma'neviyâta, ahlâka dâir bir felsefe çıkarılabilir. Çok kere, bir felsefe-i akīdeviyye bir felsefe-i reybiyye veya intikādiyyeye müncer olur. Cidâl ve muâraza felsefenin rûhu gibidir.

Ondokuzuncu asırda, fen ile felsefe, mahdûd ve bir zaman için yekdiğerinden iftirâk eder gibi oldular. Fakat hakīkat-i halde bu iftirâkı, fen ve felsefede değil, erbâb-ı fen ve felsefenin şahıslarında aramalıdır. Fen ve felsefe hiçbir zaman, sûret-i kat'iyyede, birbirlerinden ayrılmamışlardır ve ayrılamazlar.

Bir zamanlar, erbâb-ı fünûnun, felsefeye karşı derin bir nefret göstermeleri moda hükmüne girmişti. Aynı zamanda, feylesof geçinenler ise, erbâb-ı fennin mesâîlerinden büsbütün bî-haber bulunuyorlardı. Bu garîbe-i târîhiyyenin esbâbı pek karışıktır. August Comte'un pozitivizm mesleği, bir çok nokta-i nazardan memnûniyet-bahş netâyic husûle getirmekle beraber, şu hâlin –velev kısmen olsun– mes'ûliyyetinden vâreste kalamaz.

Almanya hükemâsından Kant, Jan Fihte (Fichte), Hegl (Hegel) gibi rasyonalistler fen ve felsefe arasındaki revâbıt-ı samîmiyyeyi mümkün mertebe muhâfaza etmişlerdi.

Kant'ın *Akl-ı Mahz İntikādı* ünvânlı eseri riyâziyât ve Newton fizikinin bir hücceti gibidir.

Fakat bilâhare Şelling (Schelling) tarafından te'sîs edilen "idealizm süpjektif" mesleğiyle meşhûr Şopenhoer'in (Schopenhauer) nazariye-i bed-bînîsi, Kant ve tarafdarânının meslek-i aklîlerini epeyce hırpalamıştır. Fen ile felsefe arasındaki münâferet işte bu târihden başlar. Schelling ve Schopenhauer'in telkīnâtları netîcesindedir ki felsefe-i akliyyeye karşı efkârda şiddetli bir cereyân-ı muhâlefet uyandı.

Hükemâ-yı Yunaniyye tarafından başlanılıp bilâhare hükemâ-yı İslâmiyyenin tarsîn ve ikmâl ettiği meslek-i aklîden tedrîcen inhirâf edilerek Hind işrâkiyyûnunun mistisizmi içine düşüldü.

Bu sûretle fen ile esâsât-ı fenniyyeden ârî olan bu garîb felsefe arasında bir mücâdele-i dâime başladı.

Fakat, fen ile felsefe arasındaki münâferetin en mühim sebebi, bizzat terakkıyât-ı fenniyyede aranılmalıdır.

Fil-hakîka, bir sür'at-i hârika-nümâ ile vukūa gelen bu terakkī, fen tahsîlini işkâl edecek derecelerde tevessü' eylemiş olduğundan tabîiyyu'l-husûl olan aksi te'sîr, cehlin teammümünü teshîle sebeb olmuştur. Herkes, –fennin gavâmiz-i müz'icesine vukūf-peydâ etmeye lüzûm görmeksizin– kolayca hakîm olmak çârelerini aramaya başladı. Bu çâre pek kolay bulunabildi: Fenne i'lân-ı harb!

Artık, bî-ser ü bün gevezeliklerle mâlî sütünlar, cildler dolusu kitablar efkâr-ı umûmiyeyi herc ü merc etmeye başlamıştı.

[218] Fransa'da Kuzin (V.o Cusin) tarafından te'sîs edilen mektep, bu garîb felsefenin en harâretli müdâfii, en faâl mürevvici sırasına geçdi. Bu mektebin efkârda bıraktığı izlerin soluk eserleri son zamanlara kadar pây-dâr olmuştur. Kuzin mektebi, pek kıymetdâr zamanları, bilinmeyen, bilinemeyen şeyler hakkında, uzun münâkaşalar, fâidesiz mübâheselerle imâte eylemiştir.

Bugün tamamıyla terk edilmiş olan bu felsefe, cehl ve safsata tarafından ilim ve fenne fırlatılmış bir hakārete benzer.

Kuzin felsefesinin mevzûu, metafizikle psikolojinin bazı mesâil-i mühimmesinden ibâret gibidir.

Viktor Kuzin mektebi, bütün mesâîsini fen ile felsefeyi tamâmen ve kat'iyyen birbirlerinden ayırmaya hasr eylemişti. Fakat, bu mektep pek çürük esâslar üzerine ibtinâ edilmiş olduğundan ilmin terakkıyât-ı hâzırasına karşı tâbâver-i mukāvemet olamayarak esâsından münhedim oldu.

Felsefe-i hâzıra –müstehâsât-ı mütebâkiyyeden sarf-ı nazar edilirse– günden güne fennin usûl, netâyic ve nazariyyâtına muvâfık bir şekil almaya sâî görünüyor. Hamlin (Hamelin), Butro (Boutraux) ve Bergson (Bergson) bu şekl-i cedîdin hutût-ı esâsiyyesini çizmişlerdi. Fuilye (Fouillet) ve Seay (Seailles) ise çizilen hutût-ı asliyyeyi tevsîa, tesbîte gayret eylediler.

Esâtize-i hâzıra, felsefeyi, (fennî düşünmek) hâline getirmek için sarf-ı mesâîden geri kalmıyorlar.

Felsefeyi bir tehlike-i muvakkateye ma'rûz bırakmış olan o kısa devre-i inhirâf, bugün memnûniyet-bahş bir sûrette netîce-pezîr olmuş felsefenin fen ile râbıta-dâr olması lüzûmu sûret-i kat'iyyede anlaşılmıştır. Felsefe, son zamanlarda, yeni baştan fenne yaklaşmış, fen ile pek samîmî râbıtalar peydâ eylemiş olmağla beraber, edvâr-ı sâbıkanın zarûreti olan te'sîrâtından büsbütün kurtulamamıştır.

Günden güne fünûnun hey'et-i mecmûasında vukūa gelen terakkıyât, aynı zamanda felsefenin esâslarını da ihzâr eylediğinden istikbâlde felsefenin, büsbütün başka bir şekil alacağı zannolunur.

Felsefe ile Psikoloji Arasındaki Münâsebât

Psikoloji hâl-i hâzırda, müstakil bir fen şeklini iktisâb eylemiştir. İngiltere'de, Edward Demille, Herbert Spencer, Byne[?] Bell, Leveges[?], Almanya'da Wond, Fransa'da Tenveribo[?] gibi eâzım bu husûsda pek ziyâde sarf-ı mesâî eylemişlerdir. Şimdi, psikoloji, tecrübevî bir fen gibi kabul ediliyor. Yakında büsbütün fünûn-ı müsbete miyânına idhâl edileceğinde şübhe yoktur.

Öğrenmek istediğimiz bir hakîkati iki sûretle tedkīk edebiliriz: Ya mes'elenin künhüne, tabîat ve mâhiyetine nüfûz etmek isteriz yahud sâdece o şeyin şuûr ve havâssımıza olan tecelliyâtıyla iktifâ ederiz. Yani nefs-i hâdiseyi tedkīk ve mütâlaa ederiz.

Birinci sûretteki vukūf felsefîdir. Hâdisenin maddiyet ve mahsûsiyeti ile alâkadâr değildir.

İkinci tarzdaki vukūf ise fennîdir, hâdisenin tecellî ettiği vak'alarda ve bu vak'aların merbût bulundukları kavânîne münhasırdır.

Demek ki kâinât iki nevi' tedkīke mevzû' olabilir. Bunların biri fennî, diğeri felsefîdir. Fen, meselâ fizik (hikmet-i tabîiyye), ancak havâssimizle idrâk edebildiğimiz hâdisâtı tedkīk ve kānûnlarını taharrî ve te'sîs eder. Fizik, ister tecrübî, ister riyâzî olsun, hiçbir zaman hâdise-i tabîiyye hâricine çıkamaz; behemehâl, zıyâdan, savtdan, elektrik ve mıknatısdan, hülâsa hareketten bahseder. Hikmet-i tabîiyye hiçbir vakit, bil-farz harâretin esbâb-ı evveliyyesinden, harâreti hâsıl eden harekât-ı ihtizâziyyeden bahsetmez. Ta'bîr-i diğerle fizik, maddenin sûret-i teşekkülünü, hareketini, ecsâmın tabîat ve mâhiyetlerini tedkīke girişmez.

Bir şeyin zevâhiri anlaşılmadan evvel, onun künhüne vâkıf olmak arzusu bir hayâldir. Fen his ve tecrübe hudûdunu geçmez ve geçemez. Bu hudûd hâricindeki tedkīkāt felsefeye âiddir.

Esbâb-ı evveliyye, ilel-i gāiyye gibi mesâil-i âliyye his ve tecrübe ile anlaşılamaz. Psikolojinin felsefe ile olan revâbıtı hâlâ tamâmıyla kat' olunamamıştır. Psikoloji tecerrübü teessüs etti. Bunda şübhe yok; garbda bu bâbda bir hayli âsâr neşrolundu. Fakat, tecrübenin sâha-i tedkīkine giren vak'alar arasındaki münâsebâtın tedkīki yine felsefeye âiddir. Psikoloji, bugün felsefeden büsbütün istiğnâ edemiyor. Fakat bu istiğnânın âtiyen husûle gelebileceği ve psikolojinin fünûn-ı tecrübiyye miyânına gireceği şübhesizdir.

Hikmet-i bedâyi', mantık, ve ahlâka gelince, bunlar elân nazariyât-ı felsefiyye ile meşbû' bulunuyorlar.

Middilli İ'dâdîsi Müdîri

M. Şemseddin

BEYRUT'DA AMERİKAN PROTESTAN MEKTEBİ

Bundan üç dört hafta mukaddem *Tanin* gazetesi seyyâr muhâbiri, muharrir-i muktedir Ahmed Şerîf Bey'in; Beyrut'da kâin "Medrese-i Külliyye-i İnciliyye" mektebi hakkındaki bir makālesi –*Tanin*'den naklen– muhterem *Sırâtımüstakīm*'e derc edilmişti…

Beyrut'da bulunduğum esnâda idi ki; Şerîf Bey benden külliye hakkında **[219]** tafsîlât istemiş ve ben de mahzâ kendisine olan muhabbetim ve "külliye hakkında her ne ki yazılırsa fâideden hâlî kalamaz" nazariyesine olan i'tikādım hasebiyle taleb ettiği tafsîlâtı yazarak kendisine takdîm etmiş

ve kendisi de hâşiye sûretinde aynen *Tanin Gazetesi*'ne göndermiş idi…

Pek az bir zamanın mahsûl-i tetebbuu olan mezkûr tafsîlât –Şerîf Bey'in ertesi günü Beyrut'u terk etmesi sebebiyle– muhtasar bir sûrette yazılmıştı. Halbuki bu öyle mühim bir mes'ele idi ki; değil hakkındaki ma'lûmâtı ihtisâr etmek, ona dâir ehemmiyetsiz bir ma'lûmâtı vermemekle kāriîni bîgâne bırakmak ve hükûmetin nazar-ı dikkatini celb etmemek, insanda dâimi bir ıztırâb-ı vicdânîye bâisdir!

İşte şu mütâlaaya istinâden hem hayât-ı iktisâdî ve siyâsîmizde mühim bir rol oynayan ve hem de memleketimizin sâf ve pâk bir tînete mâlik olan evlâdını telkīnât-ı İblis-pesendâneleriyle tesmîm edip muazzez vatanımızı bir serâb-ı muğfel ve hatar-nâke doğru sürüklemek için mecrâlar ihzâr eden bu mektebin an'anât-ı târîhiyyesiyle beraber aksâm-ı dâhiliyyesinden sırr-ı necâh ve muvaffakıyetinden ve bütün bunlara karşı hükûmetimizin tecâhül ve bî-gâneliğinden bahsetmek istiyorum!

Emînim ki; hükûmetimiz –cihet-i tealluku hasebiyle Maârif Nezâreti murâddır– daha şimdiye kadar bu mektep hakkında ma'lûmât-ı esâsiyeye dest-res olamamıştır!..

Nasıl dest-res olabilsin ki; –bu mekteble en ziyâde temâsda bulunması lâzım gelen– maârif müdîrinin ma'lûmâtı bile pek sathî, pek basîttir! Belki de usûl-i tedrîs ve maksad-ı te'sîsinden bî-haberdir! Şimdi şu hakīkatleri izhâr ettikten sonra zannedersem; bu bâbda icâle-i kalem ile tenvîr-i efkâr, her halde fâideden hâlî değildir…

İngilizler bir darb-ı mesellerinde: "The truth is allways truth" –Yani hakīkat dâimâ hakīkattir– derler. Perde-i kitmân altında kalamaz. Ben izhâr etmesem bile elbet bir gün zâhir olacak ve şa'şaasıyla gözleri kamaştıracaktır!

Gerçi bu bâbdaki tafsîlâtım biraz uzun ise de tealluku olan cihetlerden kemâl-i memnûniyyetle okunacak ve emeklerim de ber-hevâ olmayacaktır ümîdindeyim!

* * *

Târih ve Maksad-ı Te'sîsi:

Milad'ın 1865 senesine müsâdif 1282 sene-i rûmîsine doğru ircâ'-ı nazar edecek olursak: Hükûmât-ı müttehidenin, New York, şehrinde "Daniel Bils" nâmında bir Amerikalının taht-ı riyâsetinde müteşekkil küçük bir Protestant hey'etinin Bahr-i Muhît-i Atlâsî'nin dehşet-efzâ fırtınalarını atlattıktan sonra Bahr-i Sefîd'in en müstesnâ, en dil-rubâ ve aynı zamanda her türlü âmâlin bâzîçesi olmaya müsâid bulunan, Suriye sevâhilinin meşhûr iskelesine, yani Beyrut'a vâsıl olduklarını görürüz! Adedde küçük, fikr-i sebât (yonstantivility) ve teşebbüs-i şahsîde (personal initiative) ise pek büyüklükler, âdetâ hârikalar gösteren bu kāfile-i mahdûdü'l-eşhâsı ta'kīb edelim:

Bu hey'et-i Protestaniyyenin Beyrut'da bir hafta kadar ârâm ederek ahvâl-i mahalliyyeye kesb-i vukūf ve ıttılâ' ettikten sonra; Cebel-i Lübnan, Şam, Haleb, Hama, Humus, Baalbek gibi Suriye kıt'asının bilâd-ı meşhûresini geşt ü güzâr edip hem oralarda ahâlî-i câhileye va'z u nasîhatte bulunarak yürümekte oldukları yolun pek muavvec olduğunu göstermek, onlara rehber, âdetâ hüdât-ı tarâık (?!) meşâ'il-i hakāık (?!) olmak ve hem de Suriye kıt'asının hey'et-i umûmiyyesi hakkında bir fikir peydâ etmek ümniyesiyle yola revân olduklarını müşâhede ederiz…

Ta'kībiyle meşgūl olduğumuz bu kāfile-i Protestaniyyeyi Suriye kıt'asının bilâd-ı meşhûre ve gayr-i meşhûresini gezerek, ahâlîye Protestanlık rûhu nefh etmek, kasabalarında, köylerde bir çok mezâhim ve müşkilâta tesâdüf edip onları bil-mecbûriye iktihâm etmekle meşgūl bırakarak o târihde Devlet-i Aliyye'nin ahvâl-i umûmiyye ve vaz'iyyet-i siyâsiyyesine bir nazar atf edelim. Bu kāfilenin sırr-ı necâh ve muvaffakıyetini anlamak her halde Devlet-i Aliyye'nin o zamanki ahvâl ve vaz'iyyetini nazar-ı tedkīkten geçirmeye vâbeste olduğu için ma'lûmât i'tâsını fâideden hâlî göremedim…

* * *

1282'de Devlet-i Aliyye'nin ahvâl-i umûmiyyesi hakkında ma'lûmât-ı muhtasara:

1282 senesi Sultan Abdülazîz'in evâil-i saltanatına tesâdüf eder… Gerçi Sultan Azîz bidâyet-i cülûsunda ahvâl-i dâhiliyyeyi ıslâh ve düvel-i ecnebiyye ile münâsebâtını bir cereyân-ı muntazamaya idhâl etmiş ise de birkaç sene sonra israf ve sefâhete meyl ettiğinden ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyye büsbütün bir hâl-i perişânîye tahavvül ederek hükûmet büyük bir "tezebzüb-i idârî" karşısında bulunmuştur. Hazînede paranın mefkūdiyyetine mebnî –Avrupa'dan istikrâzâta başlanılmış ve az bir müddet zarfında bu istikrâzât büyük bir yekûn teşkîl ettiğinden– ahvâl-i memleket vehâmet-âlûd bir hâl kesb etmiştir…

Vâlîlerin, mutasarrıfların, hattâ vükelânın bile ayda birkaç kere tebdîl olunması işleri sürüncemede bıraktığı gibi emniyet-i umûmiyyeyi de selb etmiş ve diğer taraftan ise Hazîne-i Mâliyye'de para kalmadığından devlet para vermek husûsundaki va'dini tutamayarak i'tibârını gāib etmiştir…

Şu ahvâl ile devletin fenâ ve çıkmaz bir yola gittiğini herkes göremeyip ancak parlak fikirli bir takım gençler hissederek şikâyâtta bulunmuşlardır.. Bunların bir çoğu Avrupa'ya giderek hükûmet adamları aleyhine gazeteler çıkarmaya, halkın fikrini tenvîr etmeye çalışmışlardır, ez-cümle Cem'iyet-i Ahrâr Reisi Mısırlı Mustafa Fâzıl **[220]** Paşa 1282 senesinde Paris'den Sultan Azîz'e uzun ve mufassal bir mektup göndererek devletin girdâb-ı mahv ü izmihlâle doğru gitmekte olduğunu bir çok delâil-i bâhire ve berâhîn-i sâbite ile isbât etmiş ve bu mevki'-i hevl-nâkden devleti yalnız hürriyet ve nizâmât-ı cedîdenin tahlîs edeceğini hâlisâne beyân ederek demiştir ki:

"Biz, eski usûlümüz sebebiyle telef oluyoruz. Bu eski usûl bizim devletimizin me'mûrlarını bozmuş ve berbâd etmiştir. Bunlar da bozulduklarından eski usûlü bir kat daha bozup berbâd etmişlerdir. Artık bu usûlü terk edelim ve hükûmeti muhâfaza edemedikten başka ezip harâb eden yıllanmış eski kāideleri bırakalım, sâir devletlerde yerleşmiş, onlara bâis-i saâdet olmuş olan yeni nizâmât ittihâz edelim."

Mustafa Fâzıl Paşa mektûbunda lüzûm-ı tahsîl ve terbiyeden bahsederken diyor ki:

"Bugün bütün Avrupa, ahâlinin terbiyesiyle meşgūldür ve bu arzuya mütevassıt bulunan devletler bile ziyâdesiyle himmet gösteriyorlar, buna misâl olarak zât-ı şâhânenize İsviçre'yi gösterebilirim ki: Ahâlisinin içinde okuyup yazmak bilmeyen bir adam bulmak güçdür! İngiltere Devleti ki kendisini idâre eden hükûmet imtiyâzât-ı hâkimesini tedrîcle terk etmekte gāyet ağır davrandığı halde yirmi beş seneden beri ahâlisine ulûm-ı nâfia tahsîl ettirmek için pek büyük himmetler eyledi… Prusya Devleti'nin Sadova muhârebesini kazandığına sebeb Prusya ahâlisinin Avusturyalılardan ziyâde ma'lûmâtlı olduklarıdır… Şimdi Avrupa devletleri bu kadar fedâkârlıklar ihtiyârıyla ilerlemekte oldukları halde biz geri kalmaya nasıl râzî olalım?,"

"Pâdişâhım; ya hâlî kalıp duracak veyahud devâmına o muhakkar ve mütekâsil çocuklardan başka kimse rağbet etmeyecek olan mektepleri çoğaltmak tedbîri devletinizde neşr-i ulûma kâfî olur zannında bulunmayınız."

İşte görülüyor ki o zaman Devlet-i Aliyye'nin etrâfında seylâbe-i fiten ve mihen bütün tehevvürüyle coşup duruyor, ahvâl-i memleket bir hâl-i herc ü mercîde pûyân olarak her türlü muhâtaraya ma'rûz bulunuyordu!

Şu muhtasar, fakat rûhlu ve mücmel ma'lûmât-ı târîhiyyeden bir şey daha istinbât olunuyor ki o da: 1282 senesinde Devlet-i Aliyye'de mekteplerin nedreti, daha doğrusu fıkdânı, ulûm ve maârifin adem-i teammüm ve intişârı ve bu sebeble ahâlinin bir cehl-i amîk içinde bulunmakta oldukları hakīkatidir!

* * *

Şimdi şu ma'lûmât-ı târîhiyyeye vâkıf olduktan sonra ta'kīb etmekte olduğumuz "Syrian Mission" (Suriye Misyoner Hey'eti) sırrı-necâhını keşfetmekte müşkilâta tesâdüf etmeyiz zannederim.

Evet! Devlet-i Aliyye'nin bir tezebzüb-i idârî karşısında bulunduğu, âsâyiş-i memleketin mihver-i lâyıkında deverân etmediği, mülk-i Osmânî'nin her tarafı isyânlar, ihtilâller, anâsır mücâdelâtı ile memlû olduğu bir zamanda –fırsattan istifâde– bu misyoner hey'eti Protestanlığı neşir ve bunun teferruâtından olan (Şark'da saltanat ve siyâset-i Nasrâniyyeyi tahkîm ve tevsî') etmek için şimdi müşâhedesiyle kalplerimizi dil-hûn eden bu âhenîn binâları vücûda getirmeye başladılar… Devletin bu hâl-i keşmekeşinden istifâde etmek emeliyle binlerce mil mesâfeyi tayy ederek gelen bu misyoner hey'eti; programlarında aslâ makāsıd-ı esâsiyyelerinden bahsetmeyip bu hareketleriyle bir cehl-i amîk içinde pûyân olarak girdâb-ı mahv ü izmihlâle doğru sürüklenen ahâliyi envâr-ı şa'şaadâr-ı maârif ile temdîn (?!) ve bu sûretle cem'iyete hizmet etmek olduğunu devlete ve bâ-husûs ahâliye anlattıktan ve hükûmetten hüsn-i teveccüh ve müsâade gördükten sonra bu sâha-i faâliyette bütün mevcûdiyetleriyle çalışmaya ve kendilerini aksâ-yı âmâle doğru götüren yolda pek az mâni' ve hâillere tesâdüf etmeye, bu sûretle de hedef ve maksadlarına doğru kemâl-i suhûletle hatve-endâz olmakla başladılar…

Devletin o zamanki vaz'iyet-i siyâsiyyesi bunların bu teşebbüslerini akīm bırakmaya müsâid olmadığından hükûmetin za'fını kendileri için mûcib-i fevz ü felâh addeden hey'et-i mezkûre Suriye'deki cevelânlarından avdet ederek Beyrut'un en mu'tenâ, hava ve mevki'ce en dil-rubâ parçasını işgāl eden ve "Re's-i Beyrut" tesmiye kılınan kısmında arâzî iştirâsıyla binâlar inşâsına ibtidâr eylediler. (1886)[1]

–mâba'di vardır– **Sâmi-zâde Süreyyâ**

فضل الرجل على المرئه فى جميع الكمالات

المرئة فى الشرق

لم تزل الشرايع والعلوم فى الشرق من سالف الدهر وغابره تقنع ربات اقناع بانحطاطهن عن لرجال فى العقل والادراك والقوى الحيويه. وتصف لها ونها فى العزم ونقصافى الراى وضعفا فى القوى وقصورًا فى الدين كما قال على "ع" "ان النساء نواقص العقول نواقص الايمان نوقص الحظوظ" هكذا عرفت التجاريب والأديان والانبياء والحكماء المرئة بين الشرقيين حتى نسائهم (ولاينقض حكم النوع شذوذ الفرد عنه كما سيتلى عليك نشاء من هذا الاعتقاد افتراق العنصر اللطيف اى المرئة عن العنصر القوى اى الرجل فى اكثر الاحكام الاجتماعيه من وضع القتال عنها. وذم الشورى معها. وتاكيد الرفق بها. وحجرها عن التبرج وعن الاختلاط مع الرجال. وتشريع تفقتها اوتسريحها على يدزوجها. وعدها نصف الرجل فى الميراث والشهاده الى غير ذلك مماينهادى باختصاص الفضل والأمرة للمرء دون المرئه. نظرًا الى كفيته فى الاعمال وارتقائه العقلى وصارت المرئه تختص باعمال القواعد والضعفاء كتدبير المنزل وتنظيم العائله وتربية الاطفال والتجمل الجلب خاطر الرجل وجذب **[221]** ناظره وتعلم المعارف والصنايع البسيطه اظنك بعد الالتفات الى تشريع هذه الوظايف للمرئة الشرقية تقف على نكتة دقيقة طالما شغلت فضاء فكرى وهى "ان منزلة المرئة فى العائلة الفردية منزلة النظارة الداخلية فى العائلة لتوعيه والمرء فى تلك العائلة الصغيرة يقف موقف النظارة الخارجية فى هذه العائلة الكبيرة" فعليها التربيته والنظيم والتدبير وعليه دفع الموذيات ومقاومة الاخطار وتمهيد وسائل التجاره وجلب الغنايم ليكونا معاً قطبى كرة الاجتماع يدور بهما محور ارتقائه "هذا ما كان عليه اشرقيون عموماً والمسلمون خصوصاً –نعم– افرط من بينهم شعوب غلاظ القلوب سادتهم الجاهليه فاعتدوا على المرئه ومحقوا حقوقها واحلوها (وهى المرأة) محل الحذاء ونزلوها (وهى الأنسية الحوراء) منزلة الحشراة اومجرى الكنيف يوارونها ويتوارون منها كمال فى القرآن (واذا الموؤدة سئلت باى ذنب قتلت) (واذا بشر احدهم بالانثى ظل وجهه مسوداً وهو كظيم يتوارى من الفوم من سوء مابشربه).

المرئة فى اروابا

لم تبرح مسئلة تساوى الجنسين وتفاضلها موقع نزال وحومة جدال فى الغرب منذقرون طويله. فمن متجاذب طرف الغلو فيها يدعى نقدم خلق الرجل على المرئه (فى قصة آدم. ع) توطئة وتسوية لسبيل العيش حتى يتشرف الكون بعده بخلق المرئه فترد على بساط عيش مهده لها خادمها!! ومن منتصر لها يثبت استبداد الذكور فى تشريع حقوق المرئه وتاخيرها عنهم فى المنافع الاجتماعيه. حيث ان الذى سن تلك القوانين من جنس

[1] Metinde sehven (1786) yazılmıştır.

من الايسر... وقال (كولكر) بعل تدقيق النظر فى التعديل ان دماغ الذكور يزيل عن دماغ الاناث ٤٠ غراما عند الولادة ثم ٥٠ فى السنة الاؤلى ثم ٧٠ فى السنة الثلثة ثم ١١٠ فى السنة العاشرة ثم ١٥٠ فى السنة ٢٠ الى سنة ٦٠ ويتناقص بعد ذلك هذا التفاضل (اذا تم امر بدى يقصه) فينقص دماغ الرجل فى الهرم ٨٤ غراما من معدل وزنه عند منتهى النمو وينقص دماغ المرئة ٥٩ غراما وهذا الفرق التشريحى يرافقه فرق فى القوى العقلية والادبية وعلى هذه النسبة يجرى باقى الفروق التى ستذكر هوارء الحكماء ذكرنا منها ومالم نذكر ترمى باجمعها الى رجحان الرجل فى قواه العقلية **[222]** والفركرية الناشئة من قوة الدماغ وعظمته على جنس المرئة وبالاخص الى حدود الستين من سنيى العمر وقد اتفقت جميع الشرايع على ان تعامل المرئة معاملة القاصر المحتاج الى ولى كافل وقيم كامل لنقصانها عن الرجال عقلا وبدناً ودیناً وادباً ورایاً وعملاً كما سيتضح لزاعم المساوات بعد امعان النظر ولاعبرة بالنادر من نوع ما وعلماء الاخلاق وصفو المرئة بالتقلب وحب اللهو وانطباع الخرافات فى نفسها وتعلق الاوهام بها اكثر من الرجل وهى اهذروا خوف واشد تمسكاً بالعادات القديمة واميل الى التشبه والتقايد. وحسبك شاهداً قول (دلونى) الفيلسوف الذى نشر كثيراً من مزايا النساء وفضائلهن فانه نقل عن النجار والصناع ان المرئة تثابر على العمل اكثر من الرجل الا انها قل ادراكاً منه وقرب عملها ان يكون ميكا نيكيا اكثر من ان يكون عليا نفى المكتبات تحسن اعادة صف الكتب المطبوعة دون المخطوطة لانها لاتفهمها مثل الرجل واذا قيست المرئة بالرجل حتى فى اوروپا وجدت المرئة متاخرة عن الرجل نحو قرن فبينما الرجل يشتغل بالتاريخ والفلسفة والعلم تشتغل هى بمطالعة الا قاصيص والروايات وكتب الادب نعم حصل اليوم فى اروبا واميركا ثورة فى خواطر النساء فنهضن يطلبن الرجال بالاعمال التى دوابها ويناز عنهم فى لمراكز العلية وصار عدد كثير منهن طبيبات بيداتهن سرن على خطواتهن مقلدات غير مخترعات.

وقال (بروكا) العالم الانثر وبولوجى ان المرئة اقل ادراكا من الرجل وقال (داروين) الطبيعى الكبيران الرجل والمرئة ان تجاريا للسابق هو وهل يبلغ الظالع شئاو والضليع.

الرجال والمرئة فى الأخلاق والآداب

ونعتمد لحل هذه المسئلة على مباحث المتأخرين المبنى اكثرها على (الدمو غرافيا) اى علم مقابلة افعال الانسان ومن القرر المتفق عليه ان المرئة اقل ارتكابا للجرائم من الرجل لكن هذه الخصلة المحمودة فيها هل هى من شدة خوفها وجبنها او من سلامة نفسها واستقامة اعمالها؟؟ قال (كو ثلث) الذى يمنعها هو الحياء والخجل وعوائدها التى تجحبها وضعف جسدها ويؤيده انهن فى الغالب يرتكبن الجرائم العظيمة اذا استملكن الأمان لانفسهن ورفع ستر الحياء والخجل عنهن وقال غيره ان المرئة احيل من الرجل واخدع واكثر كذبا وتملقا وهذه الصفات الثلاث اسلحة الضعفاء والسافلين الخائفين وقبل (ان استقوتك استعطفتك ببكائها. وان استضعفتك قتلك بكبريائها) والجمهور على انها محبةً محسنة لكن احسانها لا يعنى ولا يطاق وقاما تفعله الا لغرض دينى.

السيد (هبة الدين) الشهرستانى

صاحب مجلة "العلم" الغراء

الرجال دون النساء لايزل هو المجرى والمقنن خاصه وهو المانع من شراكة سهيمه اى الاثى فى سلطته ونهضة النساء فى هذه السنين قائمة فى اروپا الى حد ترك دهاة السياسة فى وحشة واضطراب يجتهدن فى اثبات فضل عنصرهن على عنصر الرجال فى جميع القوى (العقلية والبدنية) ولاتبرح الصحف مع كل بريد حاملةً اعمالهن ومظاهراتهن فى امريكا واروپا سيما پاريس ولندرا امام الحكومات والمؤتمرات يدعين الأولويه فضلا عن الماواة فى النيابة وافانتخاب والقبض على ازمة السياسة وحيازة الرتب فى المؤتمرات الراقية وما خسرن من حزمهن واقدامهن شيئاً حتى نلن بعض ما انعقدت عليه آمالهن (ونيل البعض من الشيئ يجسر طالبه ويؤكد رغبته فى تحصيل الجيع).. هذه الست الشهيره (كورى) المعلمه بمدرسة العلوم الكبرى فى پاريس وصاحبة الاكتشافات العظيمة نالت العضوية فى احد المؤتمرات الراقية وستكون عضواً فى مجلس الامة.. وتلك هانم (تروكستار) النائبه فى مجلس نواب حكومة نروج و.و.و.

قد الجأتنا الظروف الحاضره الى بسط القول وحل عقوده فى هذه المسئلة بمقدار مناسبة الحال وسعة المجلة. فان هذا الرأى تسرى الى الشرق وحافله منذقرن او اكثر بصبغة ادبية مافتئت حتى اتخذت صبغة دينية ثم علمية وتعصب جمع عليها واخرون لها تقليداً او عناداً او جهلاً بالحقيقة... وقام يدعئ احياء حقوقهن آحاد من كتابنا خلفوا عشرات يدافعون عنها زاعمين تحريرها مفتاح نهضة ادبية (لو اقترن العلم بالتربية الصحيحة ولم ترفع الشهوات استار الحياء ولم تكدر صفو آدابها معاشرت الاجانب (ولا يبدين زينتهن الا لبعولتهن الآية).

فلا مناص لنا والحالة هذه غير توضيح الحال واثبات نقصان النساء عن الرجال فى العقل والادب وبية الكمالات والقوى الجسمية كما صرح به لقرآن واعترفت به فلاسفة العصر الحاضر.

فضل الرجل على المرئة فى العقل

قال اكبر فلاسفة العرب فى عصرنا الدكتور (شبلى شميل) فى مقالة نشرها فى المقتطف سنة ١٨٨٦ ان المعلوم لاهل النقد من علماء طبايع الحيوان ان الانثى اشد من الذكور فى الحيوانات السافلة واضعف منه فى الحيوانات العالية وماسوية له فى ما كان بينهما وذلك قاعدة مطرده الافياندر والنادر لايعتبر به فانثى النحل والزنامير والفراش وكثير من الاسماك ولحشرات اشد من الذكر وانثى لطير والحيوانات اللبونه وساير ذوات افقر العالية اضعف منه غالبا. ويستفاد من هذا ان امتياز الانثى على الذكر من صفات الحيوانات المنحطه فى سلم النشو، وان امتياز الذكر عليها من صفات الحيوانات المرنقية و قال علماء (البسيكولوجى) اى علم مشاعر الانسان ان القوى العالقة تابعة لحالة الدماغ ولادماغ مركز انقوى العقلية باجماع الحكماء والطبيعيين وقال (بروكا) (ان دماغ الذكر اثقل من دماغ الانثى فدماغ ذكر (الكورلا) وهر نوع من القرود يزن ٥٤٠ غراما ودماغ اثناه ٤٧٠ ومعدل وزن دماغ الرجل ١٣٢٣ غراما والمرئة ١٢١٠ والفرق ١١٣ غراما). ولايحمل هذا الفرق على صغر قد المرئة بالنسبة الى الرجل كما سياتى فان قامة المرئة بالنسبة الى الرجل هيى كنسبة (٩٢٧ الى ١٠٠٠) واما وزن دماغهما فن كنسبة (٩٠٩) الى ١٠٠٠ وقال (هشك) وقدا جمع علماء (الانتروبولوجيا) اى علم الانسان على ان مقدم الدماغ الذى هو مقر لقوى العاقلة اصغر فى المرئة منه فى الرجل سواء هذبا اوكانا على الفطرة وهذا الفرق ٥٤ سنيمتراً مكعبا راجحه من جانب الرجل ومؤخر الدماغ الذى فيه تتمركز هذه العواطف هو اكبر منه فى الرجل ولهذا قيل ان المرئه تحيى بقلبها اى بعواطفها والرجل يحيى بعقله. ونصف دماغ لمرئه الايمن اكبر

MATBÛÂT

Tokyo'da münteşir
(Daito – Meşrık-ı A'zam) Mecmûası'ndan:

Asya Gikay Cem'iyeti'nin Maksad-ı Teessüsü

Sâkini bulunduğumuz Asya mükemmel ve i'câz-bahş bir fikir, rûha mâlik ve en mühim bir mevkii hâiz; arâzîsinin vüs'ati, dağlarının ve nehirlerinin azameti, nüfûsunun kesreti, mahsûlâtının bereketi ile bütün sâir kıtaâta fâiktir.

Bunun içindir ki, edvâr-ı kadîmedeki medeniyetin haşmeti orada görülür, en büyük feylesoflar onun mehd-i kemâlinde doğmuşlardır. Lâkin, zamanımızda, Asyalılar birbirlerine emniyet edemiyor veya muvakkat bir âsâyiş için yahud tükenmek bilmeyen hırslarından dolayı bir âileye mümâsil olan cem'iyetleri içinde birbirlerini öldürüyorlar. Ve bin-netîce istîlâcı garblıların şarka yürümelerine meydan açıyorlar. Bu mes'eleyi nazar-ı i'tibâra almazlarsa Asya'nın istikbâlinden korkmalıdırlar. Hakîkaten Asyalılar tab'an ahlâk-ı haseneye, âdât-ı müstahseneye ve fikir ve ahlâk-ı müşterekeye mâliktirler. Binâenaleyh, Asya'nın tenmiye ve ıslâhına sarf-ı gayret etmelidirler. Bu keyfiyete kāni' olduğumuzdandır ki Asya Gikay Cem'iyeti'ni te'sîs ettik, Asya'da bulunan bütün şürekâ-yı makāsıdımızın bu husûsda en sâdıkāne muâvenetlerini alenen ricâ ederiz.

Müessisleri:

Auyagı Kaçotoşi, İyamada Kinozoka; İtokai Takeşi, Konohironaka, Nakano Çonataro, Ohara Takeiyoşi, Toyama Miçoro.

***Tanin'*in Yemen Mektupları'ndan:**

"Yemenliler, asr-ı peygamberîde nâme-i mahsûs-ı peyâmberî ile İslâmiyet'i kabul eylemişlerdi. Cenâb-ı Ebûbekir, mürteddîn ve müşrikîn aleyhine şimâle sefer edeceği zaman Yemen Meliki Melik Kilâ'dan istimdâd etmişti. Halîfenin bu da'vetine icâbet eden Yemenliler, evlâd ü ıyâlleriyle birlikte karadan Medîne'ye gelmişler, ordu-yı mücâhidîne iltihâk eylemişlerdi.

Ne idi o halîfenin kudreti ki yabancı bir memleket halkını bir işâret üzerine, çoluklarıyla çocuklarıyla beraber aynı livâ-yı ittihâd altına cem' edebildi ve nedir bu asrın tâlii ki istibdâd ve teaddiyât-ı ecânib altında âvân-ı ihtizârını yaşayan âlem-i İslâm'ın yegâne istinâdgâhı olan bir devletin asâkir-i ma'sûmesi yine bu aynı halk nazarında a'dâ telakkī ediliyor ve asırlardan beri arada bir seylâb-ı hûn cereyân edip duruyor."

İşte bu muammânın hallidir ki müslümanları nifâk ve şikāktan kurtaracak ve bütün akvâm-ı İslâmiyyeyi yek-dest-i vifâk-ı ittihâd, evc-i terakkī ve saâdete îsâl eyleyecektir.

[223] **ŞUÛN**

Mısır'da Da'vet ve İrşâd Medresesi – Nasârânın neşr-i dîn kasdıyla te'sîs ettikleri, misyoner mektep ve medreseleri, misyoner cem'iyetleri herkese ma'lûmdur. Ehl-i İslâmın son zamanlarda, hayat ve cihânın hâl-i hâzırına muvâfık o yolda müessesât vücûda getirmek üzere tefekkürâtta bulundukları birkaç defalar işidilmiş ise de bu tefekkürâtın teşebbüs derecesine geldiği henüz vâkı' değildi. Bu kere kemâl-i sürûr ile istihbâr ettiğimize göre, Kāhire'de, hıristiyan misyoner medreseleri programına benzer bir program ile, Dîn-i İslâm'ın neşrine mahsûs "Da'vet ve İrşâd" isminde bir medrese te'sîs[i] takarrur etmiştir.

Bu medrese, "Da'vet ve İrşâd" Cem'iyet-i İslâmiyyesi idâresinde bulunacaktır. "Da'vet ve İrşâd" Cem'iyeti siyâsetle aslâ uğraşmayıp sırf dînî ve ahlâkī umûra hasr-ı fikr edecektir. Medresede, ulûm-ı dîniyye ile beraber, lüzûmu kadar ulûm-ı dünyeviyye de tedrîs olunacaktır.

"Da'vet ve İrşâd" Cem'iyet ve Medresesi'nin müteşebbisi, Müftî-i Diyâr-ı Mısır Şeyh Muhammed Abduh'un şâkirdi, *el-Menâr* sâhibi Seyyid Muhammed Reşid Rıza hazretleridir.

Hidiv Abbas Paşa hazretlerinin küçük kardeşi Emîr Muhammed Ali Paşa, cem'iyetin fahrî riyâsetini kabul etmiştir. Emîr Muhammed Ali Paşa, Viyana'da Terezyanum Mekteb-i Âlîsi'nde ikmâl-i tahsîl etmiş, birkaç defa Avrupa'yı: Bir kere Rusya, Sibirya, Çin ve Japonya, yani Büyük Asya'yı seyâhat ederek ma'lûmât-ı nazariyesini müşâhedâtıyla takviye ve te'yîd eylemiş, ashâb-ı vukūfdandır. Emîr Muhammed Ali Paşa Da'vet ve İrşâd Medresesi'ne bin Mısır altını teberru' eylemiştir.

"Bombay"ın pek büyük tâcirlerinden ve evlâd-ı Arab'dan Şeyh el-Kāsım bin Muhammed, ahîran Mısır'a geldiği zaman "Da'vet ve İrşâd" teşebbüsünden haberdâr olmuş ve derhâl 20000 Mısır altunu ihdâ ettiği gibi, her sene 1000 lira vereceğini de va'd eylemiştir. Bu yolda himmetine mükâfâten Şeyh el-Kāsım bin Muhammed "Da'vet ve İrşâd" Cem'iyyeti'ne fahrî a'zâ intihâb olunmuştur.

"Da'vet ve İrşâd" Cem'iyet-i mukaddesesi teşebbüsüne, fevkalâde sevindiğimizi ve muvaffakıyetine duâ ettiğimizi söylemeye bile hâcet yoktur. Ancak gönlümüz isterdi ki böyle bir teşebbüs ilk önce "Dârulhilâfe"de meydana gelsin; Dîn-i İslâm'ın ilk "Da'vet ve İrşâd" Medrese ve Cem'iyeti Dârulhilâfe'de te'sîs olunsun. Geçen sene Şeyh Reşîd Rızâ hazretleri Dârulhilâfe'de bu husûsda hayli çalışmışlardı fakat maatteessüf her ne sebebe mebnî ise muvaffak olamadılar.

Mısır'da Müslüman-Kıbtî Rekābeti –Mısır'ın 13 milyona karîb ahâlisinin 700 bin kadarı Kıbtîlerdir. Bunlar, Mısır'ın eski sekenesinden olup, el-yevm Hıristiyanlığın Kıbtî kilisesine mensûbdurlar. Ecnebîler ihrâc olundukta mütebâkī kalan 12 milyon nüfûs ehl-i İslâm'dır.

İngiliz istîlâsına kadar Kıbtîlerin, Mısır'da hiç ehemmiyeti siyâsiyyeleri yoktu. İngiltere, Mısır'ı idâreye başladığından beri, İngilizlerin dindaşı olan Kıbtîlerin umûr-ı siyâsiyye ve idâreye de ehemmiyetleri arttıkça arttı. Bir derecede ki son zamanlar, birkaç bin İngilize müstenid birkaç bin Kıbtî, 12 milyonluk kitle-i azîme-i İslâmiyye'nin hâkim-i müstakılli kesildi.

Mısır'ın bir çok vüzerâsı Kıbtî olduğu gibi şehîd-i muhterem İbrahim Verdânî tarafından katlolunan Butros Gali gibi bazıları vezîr-i a'zamlık makāmına bile suûd etmişlerdi! Birkaç sene evvel hukūk-ı siyâsiyyeden mahrûm olan Kıbtîlerin, birkaç sene sonra böyle hâkim-i vâkıf olmaları, bittabi' müslümanların ehemmiyet-i dîniyye ve milliyelerine dokundu; müslümanlar arasında hiss-i millî uyandı. Bir avuç Kıbtî'nin hüküm ve istibdâdına mukābele için tedbîrler düşünüldü.

Bu intibâh-ı İslâmî'den hazzetmeyen Kıbtîler, hareket henüz başlangacında iken önüne geçmek için bir kongre akd ederek hâmîleri olan İngilizlere müslümanlardan şikâyete koyuldular; bir takım haksız iddiâlarda bulundular; ezcümle Mısır'da me'mûrîn-i hükûmetin ekseri Kıbtî olduğu hâlde, mahkemeler de Cuma günü ta'tîl olunuyor, Pazarları hizmet ettiriliyor, bu haksızlıktır, yevm-i ta'tîl Pazar olsun dediler!..

Müslüman bir memlekette ahâlinin 16'da birini teşkîl eden Hıristiyan-Kıbtîlerin bu cür'etkârlıkları, Mısır müslümanlarını pek ziyâde müteessir etti. Onlar da Nisan'ın son günlerinde bir müslüman kongresi topladılar. Bu kongre, hissiyât-ı milliyye ve İslâmiyye'nin son zamanlar Mısır'da ne kadar kesb-i kuvvet ve ittisâ' ettiğine pek bâhir bir delîldir. Kongrenin mukarrerâtından en mühimmi, Kıbtîlerin, mikdârıyla gayr-i mütenâsib bir sûrette memlekete sâhib ve hâkim olmalarına şiddetli protesto etmek oldu; Kıbtî me'mûrların mikdârını, mevcûdlarıyla mütenâsib bir hâle ircâ' taleb olundu.

Mısır'ın müslüman kongresine, on bine karîb ehl-i İslâm iştirâk etmiştir. Kongre hey'et-i müdîresi yirmi kişiden ibâret olup, hizb-i vatanî, hizb-i ıslâhât ve hizb-i millîye mensûb zevâttan mürekkeb idi.

Rusya:

Kazak Edebiyâtı – Asya-yı Vüstâ'nın mühim bir kısmını kaplayan ve safvet-i asliyyelerini hâlâ muhâfaza eden Kırgız-Kazak müslümanlarının **[224]** zengin edebiyât-ı milliyyeleri vardır. Lâkin bu edebiyât, ekser akvâm-ı bedeviyyede olduğu gibi muharrer değildir; yalnız nakl olunur, tegannî olunur, saatlerce süren manzûm destânlar, mensûr hikâyeler, kahramân hikayeleri söylenilir, yahud saza terdîfen okunur. Fakat son birkaç sene zarfında Kazaklar arasında muharrer edebiyât da görülmeye başladı. Geçenlerde, Kazakça bir gazete neşrine ibtidâr olunduğunu yazmıştık. Bu defa *Vakit* refîkımızda Kazakça iki risâlenin neşr olunduğunu okuyup sevindik. Çıkan risâlelerden birisi *Urnik*[?] diğeri *Tomaç*[?] birincisi Karaşoğlu[?] Ömer Efendi'nin i'tikād ve ahlâkıyâta müteallık mensûr bir eseridir; ikincisi ise A[ayın] Müştâk Efendi'nin hayata dâir yazdığı eş'âr mecmûasıdır. Her iki eser, Ufa'da "Şark" matbaasında tab' olunmuştur. Uzakta yaşayan fakat gönlümüze pek yakın olan Ömer ve Müştâk Efendileri samîmiyetle tebrîk ederek, hizmetlerinin tevâlîsine duâ eyleriz.

Resmî İstatistike Nazaran; Rusya'da Müslümanların, Câmilerin ve Mekteb-Medreselerin Mikdârı – İlk evvel şunu ihtâr edelim ki istatistik, şekl-i zâhirîsine bakıldıkta hakîkat-i mahza ifâde eder gibi görünürse de, siyâsete vâsıta olarak, en çok yalan söyleyen bir fendir. İstatistik mugālata ve iğfâline, en meşhûr misâl Makedonya denilen Rumeli vilâyetlerinin akvâmına müteallık adedlerdir. Bulgarların istatistiğine göre, buralarda ekseriyeti Bulgarlar, Sırplarınkine göre Sırplar, Rumlarınkine göre Rumlar teşkîl eder. Akvâmın mikdârını gösteren adedleri, siyâsetin îcâbına göre arttırıp eksiltmek, daima yapılan bir istatistik hîlesidir. Rusya'da müslümanların adedi, bî-taraf tahmînlere göre yirmi ile yirmi beş milyon arasındadır. Bu böyle olduğu halde 1910 senesi edilen hesâb (!) üzerine resmî istatistik ber-vech-i âtî yazıyor:

1910 senesi Rusya'da 18.307.000 müslüman vardı. Bunun 4.350.000'i Avrupa-yı Rusî'de, 150.000 Sibirya'da, 9.000.000 Kırgızistan ve Türkistan'da, 4.000.000 Kafkazya'da.

Resmî istatistik, bu müslümanların idâre-i rûhânîlerine mescid ve medreselerine âid şu ma'lûmâtı da veriyor:

Kırım Litva (Leh) müslümanları Kırım idâre-i rûhâniyyesine, Avrupa-yı Rusî ve Sibirya müslümanları Ufa'da bulunan Orenburg Mahkeme-i Şer'iyyesi'ne tâbi' olup Asya-yı Vüstâ müslümanlarının mahkeme-i şer'iyyeleri yoktur. Kafkazîlere Sünnî ve Şiîler için ayrı ayrı mehâkim-i şer'iyye vardır.

1910 senesi Orenburg Mahkeme-i Şer'iyyesi taht-ı nezâretinde 6090, Mâverâ-yı Kafkaz Sünnîlerinin 878, Şiîlerinin 751, Türkistan'da 11.964, Türkistan'ın diğer cihetlerinde 363 mescid vardı.

Avrupa-yı Rusî'de 3549, Asya-yı Vüstâ'da 7383, Kafkazya'da 1866 müslüman mektep ve medresesi vardı.

Çin:

Çin Müslümanları – Çin'de istibdâd ve ecânib aleyhine umûmî bir hareket-i terakkiyet-perve[r]âne varken teessüf olunur ki Çin'in müslümanları ne bu harekete tamâmen iştirâk edebilirler ve ne de kendi kendilerine hayat ve tecedd üd için mühim bir eser-i faâliyyet gösterebilirler. Ahîran Hoy –Yuvan– Sung (Çin'in şimâl-i garbîsindedir)'den gelen husûsî bir mektûbda Çin müslümanlarının hâli şöyle tasvîr olunuyor:

"Bu yerlerin müslümanları, dünyanın en ahlâksız, en nâdân müslümanlarıdır, zannederim. Birkaç guruş için gavga edip birbirlerine bıçak çekmek, kumar oynayıp paralarını yutturduktan sonra kızlarını Çinlilere satmak umûr-ı âdiyyedendir. Çatto denilen bu müslümanlar, kendilerinin ayrıca bir millet olduğundan bî-haberdirler, kendilerini sırf Çinlilere hizmet için yaradılmış mahlûkāt zannederler. Bunlar Çin hükûmetinden fevkalâde korkarlar; hamiyet ve şecâat-i İslâmiyyeleri yoktur. Benim en çok canımı sıkan bir mes'ele var: Yakın zamanlarda Çin Devleti meşrûtî olacak, ahâliye müsâvât ve hürriyet i'lân olacaktır. Fakat bu kadar câhil, ahlâk ve terbiyeden mahrûm müslümanlar, hiç şübhe

yok ki ne meşrûtiyetten ve ne de hürriyet ve müsâvâttan müstefîd olamayacaklardır.."

Biz zannediyoruz ve zannımızın doğru olmasını duâ ediyoruz ki bu mektûbun muharriri, dindaşlarına fart-ı muhabbetinden, meşhûdâtını biraz fazla siyah renge boyamıştır. Kendisinin o müslümanlar arasında bulunuşu levhada parlak noktalar da bulunduğuna delîldir.

Cezâyir:

Fransızların Cezâir Müslümanlarına Mezâlimi – Cerâid-i yevmiyyemizin istihbârâtına göre, "Ahâli Fransızların herekât-ı tecâvüzkârânelerinden muğber olarak Mayıs'ın yedisinde Fransız askeri üzerine bil-hücûm zâbitândan birini hafîf sûrette cerh etmişlerdir. Fransız askeri zâbitin cerh edilmesinden dolayı tehevvüre gelip "Melupe"[?] sâhilinde bulunan sâhilhânelere tekarrüble yirmi dört pâre top atarak şehri tahrîb etmişlerdir. Şimdi "Melupe"[?]de hiçbir ferd bulunmuyor."

İ'TİZÂR

Çin'de Nangin şehrinde Çi-Mu-Şin nâmında bir profesörün parmağını kesip kanıyla istibdâd ve ecânib aleyhine kıyâm-ı umûmî için bir beyânnâme yazdığını ve yüz binlerce kopyaları Çin'in her tarafına neşr olunduğunu, bir kopyasının da idârehânemize gönderildiğini ve bu garîb beyânnâmeyi şekil ve reng-i aslîsiyle ilâve sûretiyle neşr edeceğimizi 142'inci numarada va'd etmiş isek de, bazı esâba mebnî şimdilik neşrinden sarf-ı nazar olunduğu maa'l-i'tizâr beyân olunur.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

15 Haziran 1911 18 Cemâziyelâhir Perşembe 2 Haziran 327 **Altıncı Cild - Aded: 145**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

49- [1](وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ)

(Mâ-kabli ile mâ-ba'dindekiler gibi bu âyet dahi Cenâb-ı Hakk'ın Benî İsrâîl'e, evvelce icmâlen tezkâr buyurulan ni'-metini tafsîldir ve tafsîle evvel emirde tafdîlin zikri ile ibtidâ edilmesi, onlarda ahlâk-ı fâzıla ile tahalluka himmet uyanıp da Allahu teâlânın kendilerini ref' ve i'lâ eylemiş olduğu makâmın mâ-dûnuna râzî olmaktan tereffu' ve teâlî etmeleri ve nefisleri kabûl-i mev'izaya tavtîn olunması ve sâire gibi mâ-sebakta beyân olunan hikmete mübtenîdir. Tafdîlin zik-rinden sonra Cenâb-ı Hak Benî İsrâil'e cürmlerine cezâen kendilerine hülûl eden belâ ve ukūbâtı ve mikdâr-ı fazl ü ukūbetini onlara bildirmek için dahi kendilerine lutf ile on-ları belâdan kurtardığını ve nice kere tevbelerini kabul bu-yurmuş olduğunu zikr ve yâd ediyor.

Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem efendimizin zamân-ı saâdetlerinde bulunan Yehûd'a onların âbâ' ve ecdâdı için vukū' bulmuş ahvâl ile hitâb etmesi, bir ümmete fülân ümmet olmak nâm ve ünvânıyla şâyân buyu-rulan in'âm, o ümmetin efrâdı içinde ol in'âmdan nasîbedâr olmuş kesân bulunsun bulunmasın cümle ümmete şâmil olup onunla bütün ümmetin iftihâr eylemesi sahîh olduğu gibi o in'âm ile onların sâbık ve lâhık cemî'-i efrâdına im-tinân sahîh olduğu içindir. Bir adama iktisâ eylediği ve ya-hud ekl ettiği taâm gibi a'zâsından bir uzvuna muhtas bir şey ile vâkı' olan in'âm o adama in'âm olur, bu in'âm onun diline veya başına veya eline veya ayağına in'âmdır denil-mez. Bir de bir hey'et-i ictimâiyyeye o ictimâ' nâm ve ünvâ-nıyla ve efrâdını biribirine bend eden râbıta haysiyetiyle ittisâl eden umûrun her halde ve alel-husûs ittisâl eden belâ' veya nikmet o hey'etin hayır veya şer bir amelinden husûle gelmişse mecmû'-ı efrâdında te'sîri olur ve binâenaleyh o ümmet bâkī oldukça selef halefe o umûru mîrâs bırakarak ümmette te'sîri ilel-ebed kalır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yehûda tezkâr olunan envâ'-ı belânın şa'b-ı İsrâîl için olması şa'b-ı İsrâîl olmaları haysiyetiyle idi. Çünkü belânın mücâzât oldu-ğu cerâim ancak şa'b-ı İsrâîl olmak haysiyetiyle mecmû'-ı şa'bdan sâdır olmuş idi. Hak teâlâ hazretleri her belâdan sonra şa'bın tevbesini kabul buyurarak onlar üzerine ifâza-i niam ediyor idi, şu halde ukūbet ondan ibret alanlara ni'-met ve saâdet bahşeder bir terbiye ve ta'lîm olur.

Cenâb-ı münezzilü'l-Furkān muhâtablara, ümmetleri hakkında zât-ı ulûhiyyetinin muâmelesini tezekkür ederek onlara isâbet eden belâ ve ni'metten, saâdet ve şekāvetten ibret almaları ve onlardan sonra kendilerine hulûl etmiş ve daha hulûlü muntazar bulunmuş olan husûsâtta tefekkür etmeleriyçün ümmetlerinin târîh-i mâzîsini gözleri önüne ge-tirmelerini emrediyor. Ümmetlerin efrâd ve cemââti arasın-daki revâbıt-ı ictimâiyye bilâ-fark bir adamın a'zâsı arasın-daki revâbıt-ı hayâtiyye gibidir. Ayak kayar da berelenir veya biraz incinir; **[226]** halbuki onun elemi, ayağının ve sâir a'zâsının müsâvî bulunduğu bir hayat ile zinde bir şahıs olmak i'tibârıyla şahsın hey'et-i mecmûasına şâmil olur, bunun içindir ki o şahıs ayağın elemini izâleye hey'et-i mecmûasıyla sa'y eder ve bütün a'zâ ve kuvâsından istiâne ederek artık kaymamanın çâresine bakar. Şerh olunan sır ve hikmete mebnî şöyle buyuruluyor:) Bunu de der-hâtır edin ki âl-i Fir'avn size eşna'-ı ukūbet ile cevr ü cefâ eyler, oğullarınızı zebh edip nisânızı (ileride meblağ-ı nisvâna bâliğ olacak benâtınızı) hayatta bırakırlar iken sizi onlardan kur-

[1] Bakara, 2/49.

tardık. Rabbiniz tarafından bunda size büyük bir belâ (beliyye ve ukūbet) var idi.

Cenâb-ı Hak ümemin efrâd ve cemââti arasındaki revâbıt-ı ictimâiyyenin bilâ-fark bir şahsın a'zâsı arasındaki revâbıt-ı hayâtiyye gibi olduğunu bize hikâye eylediği ahbâr-ı ümem ile ta'lîm etti ve bir şa'b ve cinse muhtas bulunmayan ümmetimize bu *Kur'ân-ı Kerîm*'i ihsân ile in'âm eyledi. *Kur'ân-ı Kerîm* ile ümmet için niam-ı lâ-tuhsâ husûle geldiği kitap ve sünnetten ma'lûm olur. Bu niam-ı İlâhiyyeden biri onlar kable'l-İslâm biribirinin düşmanları iken Cenâb-ı Hak onların kalbleri arasını cem' ve te'lîf eylediğinden bu lutf ve in'âm-ı İlâhî ile biribirleriyle kardeş oldular. Diğeri onlar müstaz'af iken Cenâb-ı Hak kendilerine rûy-i zemînde kudret ve miknet vererek kuvvetli ümmetlerin arz ve diyârını onlara mîrâs etti ve kendilerine o kuvvetli ümmetler üzerine şevket ve saltanat ihsân eyledi. Diğeri de gulüvv ü ifrât edenler ile taksîr ve tefrît edenler üzerine şâhid olmaları için Cenâb-ı Hak kendilerini tefrît ve ifrât etmez bir ümmet-i vasat kıldı. Fakat sonraları in'âmât-ı İlâhiyyeye küfrân edildiğinden Cenâb-ı Hak ümmete ümmet nâm ve ünvânına olarak rengârenk belâ ve nikmetler inzâl eyledi. Vaktiyle Tatarın ümmeti tenkîl ve hâk ile yeksân etmesi ümmetin ümmet-i İslâmiye olması haysiyyeti ile idi. Muhârebât-ı Salîbiyye zamanlarında garbiyyûn bu ümmete hücûm ile katl ü yağma için menâzil ve mesâkin aralarında gezinmeleri bu ümmet ümmet-i İslâmiyye olduğu için idi. Hâlâ fiten ve fesâdât diyâr-ı İslâmiyyede devam edip duruyor, bu fiten ve fesâdât, bu şûriş ve iğtişâşlar diyâr-ı İslâmı etrâf ve eknâfından demâdem eksilmiyor, ümmet-i İslâmiyye nâm ve ünvânına olarak üzerimize her cânibden nikmet ve nekbetler yağıyor. Üzerinden bunca kurûn ve a'sâr geçmişken o hâlâ ne mâzîden ibret alıyor, ne hâl-i hâzır ile mütenebbih oluyor. Mâzîye câhil ve hâl-i hâzırda mütehayyir olarak ne giriftâr olduğu müşkilâtın sebebini, ne de kendisini bu müşkilât içinden çıkaracak şeyi biliyor.

Garîb değil midir? Ki içimizde ilim ile iştigāl edenlerin kısm-ı a'zamı târîh-i ümmete en câhillerimiz olarak ümmetin ne mâzîsinden ve ne hâl-i hâzırından hiçbir şeye vâkıf değildirler. Bunlar ümmetin büyük bir belâ içinde olduğunu i'tirâf ederlerse de bunun esbâbını bilecek yerde kazâ ve kader ile i'tizâr eyleyerek o belâdan necâtı veya onda bekāyı kader ve kazâya havâle ederler.

Bu ümmetin diyâr ve ekālîmi her ne kadar muhtelif ve ecnâsı dahi müteaddid ise de yine ümmet-i vâhidedir; onun târîh-i mâzîsi bilinmedikçe hakīkatini bilmek mümkün değildir; şu halde sâkiye ve cedveller asıl olan menba'-ı evvele kadar tetebbu' ve taharrî edilmelidir.

Selefimiz rahimehümullâh hazerâtı kendilerinden evvel geçenlerin umûr-ı dîn ve dünyaya dâir ahvâlini kemâl-i i'tinâ ve dikkat ile zabt ediyor ve hattâ ebyât-ı şiirden bir beyti veyahud âşık ile ma'şûkası arasında cereyân etmiş bir nükteyi bile esânîd-i muttasıla ile rivâyet eyliyor idiler. Bu mübâlağa şâyân-ı intikād değildir, çünkü bir ümmetin ümmet olması ancak dini ve lisânı ve ahlâk ve âdâtı iledir, ümmeti takvîm eden bunlardır. Bir ümmetin târihi hıfz ve zabt olunarak bu mukavvemâtı halef selefden hıfz u zabt etmeyince o ümmet havâdis-i zamânın te'sîri ve şuûn-ı ictimâın tahavvülât ve inkılâbâtı ile tegayyüre ma'rûz olur ve târihe cehllerinden nâşî sonrakiler ne evvelkilerin ahvâline, ne de şu tegayyürün keyfiyet-i hudûsüne kesb-i ıttılâ' ederler. Bu sebeb ile müessirât-ı âlem ümmet-i câhileye te'sîrâtını icrâ eder ve nihâyet onun binâsını hedm ile zîr ü zeber eylediği gibi efrâdı arasındaki râbıta-i umûmiyyeyi de kat' eder, şu halde efrâd-ı ümmetin sa'y ve amelleri ancak menfaat-i şahsiyyeleri için olup menfaat-i şahsiyye ise mecmû'-ı ümmet içinde ancak menfaat-ı umûmiyye ile muhâfaza olunabileceğinden menfaat-i umûmiyye ihmâl olununca artık o ümmet zümre-i hâlikîne dâhil olur.

Ümmetimizin târihe i'tinâsı o kadar ziyâde idi ki hiçbir ümmet bu husûsda onu sebk etmemişidi. Onlar yalnız vekāyii zabt ile o vekāyia dâir rivâyâtı telakkī ile iktifâ etmeyip bu husûsâtta tefennün ederek târîh-i bilâd ve akvâm hakkında âsâr tasnîf eyledikleri gibi târîh-i eşhâs hakkında da eserler tahrîr ettiler ve sonra târîh-i eşhâsı tenvî' edip her bir tabaka için bir târih yazdılar. İşte kütübhânelerimizde tabakāt-ı müfessirîn, tabakāt-ı muhaddisîn, tabakāt-ı nahviyyîn, tabakāt-ı etibbâ, tabakāt-ı şuarâ gibi nice tabakāt görüyoruz.

Daha sonra onlardan bazıları târihden kavâid-i umrân ve usûl-i ictimâî istinbâta yol buldular. Allâme-i zî-fünûn İbni Haldûn bu husûsda târihinin o meşhûr *Mukaddime*'sini te'lîf etti. (*Ahkâm-ı Sultâniyye* nâmıyla usûl-i idâreye dâir âsâr tahrîrine de başlandı.) Eğer silsile-i ilim o zamandan bize doğru munkatı' olmaya idi selefimizin başlamış oldukları şeyleri biz itmâm edecek idik, lâkin ne fâide ki o başladıkları şeylerin itmâm ve istismârı için ağyâr bizi sebk etti. Bugün i'zâz olunan ümmetleri hâiz bulundukları si'a-i umrâna ve izzet-i saltanata irşâd eden en büyük şey târihdir. Müslimleri târihe i'tinâya ve târihden Cenâb-ı Hakk'ın ümmetler hakkında cârî sünen-i İlâhiyyesini ma'rifete ilk evvel irşâd eden *Kur'ân* idi. Sünnet-i seniyye ile sîret-i selefin vücûb-ı hıfzına i'tikād dahi buna ikinci derecede irşâd **[227]** ediyor idi. Vakta ki din kitap ve sünnetin gayriden ahz edildi, târih mühmel ve muattal bırakıldı, belki de ilm-i dîn ile iştigāl edenlerden kısm-ı a'zamı nezdinde mebgūz oldu. İçlerinde eğer târihe iltifât edenler varsa onların bu iltifâtları diğer akvâmın âdetine ittibâ'dan neş'et etmiş bir hâldir.

Âl-i Fir'avn'ın kudemâ'-i Yehûd'a cevr ü ezâ ettiklerine ve Cenâb-ı Hak onlara lutf u in'âm edip kendilerini bu renc ve mihnetten tahlîs eylediğine dâir husûsât-ı sâlifeden dolayı zamân-ı nüzûl-i *Kur'ân*'da bulunan ahlâfı Yehûd'a âyet-i kerîmede hitâb edilmiş olduğundan bu münâsebet bizi saded hâricine çıkardı. Şimdi bu kadar tenbîh ile iktifâ edip tefsir-i âyetin itmâmına avdet eyleyelim.

Benî İsrâîl'den Mısır'a ilk dâhil olan Yûsuf aleyhisselâmdır. Müşârun-ileyhin Mısır'da nesli pek çok neşv ü nemâ buldu, hattâ denildi ki Benî İsrâîl Mısır'dan çıktıkları gün altı yüz bin nüfûs idiler. Bu neşv ü nemâ dört yüz sene zarfında husûle gelmiş idi. Âl-i Fir'avn'dan olan Mısriyyûn gurebânın Mısır'da tavattun etmelerini istemezler idi. Firavun şa'b-ı İsrâîl'in Mısır'da neşv ü nemâlarını görünce âkıbet-i hâlden

korktu, zîrâ bunlar tekessür edince arz-ı Mısır'a yayılıp Mısırlıları tazyîk edeceklerini biliyor idi. Bunları tezlîl ve tahkîr ile nesil ve zürriyetlerini taklîl ederek nihâyet inkırâzlarına bâdî olmak üzere Firavun onlara hakāret ile muâmeleye ve heykellerin binâsı için kerpiç yapmak gibi a'mâl-i şâkka ile kendilerini mükellef etmeye başladıysa da onların bu mezellet ile beraber günden güne tenâsülleri müzdâd oldu. Benî İsrâîl'in nesilleri yevmen fe-yevmen müzdâd olduğunu ve bununla beraber kendilerini efdal-i mahlûkāt addıyla tefâhür ve teazzum etmelerine mebnî Mısriyyûn ile muâşeret ve ihtilât etmeyip âdât-ı mevrûselerini muhâfaza eylediklerini müşâhede eden ümerâ-i Mısriyye bunların kesret ile kuvvet bularak yevmen mine'l-eyyâm kendilerine galebe ile memleketlerine bütün bütün veya kısmen istîlâ edeceklerini mülâhaza ederek dûçâr-ı bîm ve hirâs oldular.

Benî İsrâîl'in mezellet ile beraber nesil ve zürriyetlerinin müzdâd olması mezellet ancak uzun bir zamanda te'sîr eylediği için idi; bu da ef'âlinde mutlaku'l-irâde olmayan zelil, temdîd-i hayât eden gıdânın tenâvülünden zaîf düşüp de yavaş yavaş solarak nihâyet inhilâl ve vefât eden şahıs menzilesinde bulunmasından nâşîdir. Hayât-ı ümemi hıfz eden kuvve-i ma'neviyye ervâh ve irâdâtın kuvvetidir, çünkü cisim rûh ile mahmûldür. Nef'i olan fiil ancak irâde ile hâsıl olur. Şu halde nüfûsun irâdesi üzerine tasallut vâkı' olarak nüfûs ne zaman tezlîl ve tahkîr edilirse cisim ona tâbi' olduğundan onun za'fıyla bu da zaîf düşer. Zaîf ise zaîf-i nitâc husûle getirir; nitâcın nesli de zaîfin neslinden daha zaîf olur, bu da teselsül eder, nihâyet za'f-ı neslin levâzımından olarak mevt ve nesl-i zaîfin evlâd-ı sıgārına sinn-i rüşde bâliğ olmadan müsâraat eder ve bu sebeb ile nesil münkarız olur, nitekim Amerika Hindlileri ile Şimâlî Avusturya sekenesi için böyle olmuş idi.

Lâkin Mısırlılar tezlîl ve tahkîrin Benî İsrâîl'ce te'sîrini batî' gördüklerinden onların inkırâzlarını ta'cîl için erkek çocuklarını katl ve kız çocuklarını hayatta ibkā etmek sûretine mürâcaat ederek bu sûretle amel ve hareket etmeye karar vermeleriyle Firavun kābilelere Benî İsrâîl'in dünyaya gelen bütün erkek çocuklarını öldürmelerini emretti, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkātında cârî âdet-i İlâhiyyesinden olduğu üzere şuûb ve kabâilin kıvâmı ve ecnâsın hıfzı ancak zükûr ile olur. Müfessirimiz (Celâl) diğerlerine tebean: Benî İsrâîl'e olan ezâ ve cefânın ve kız çocukları katl olunmayıp da yalnız erkek çocukları katl olunmasının sebebi, bazı kehenenin Firavun'a "Yakında Benî İsrâîl'den bir erkek çocuğu dünyaya gelip senin mülk ve saltanatını elinden alacaktır ve sen onun eliyle telef olacaksın" diye haber vermiş olmalarıdır demişse de bu kavlin sened-i sahîhi olmadığı gibi târihce de ma'lûm değildir. Bizim söylediklerimiz, Benî İsrâîl'in bildikleri ve mukaddes ve gayr-i mukaddes kitablarında biribirlerinden halefen an selefin nakl ve rivâyet ettikleri şeylerdir ve hadd-i zâtında ma'kūl olan da budur – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Geçen Tefsîr-i Şerîfde Tashîh" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYE'DEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

Buyuruyorlardı ki:

(حُسْنُ ٱلخَلْقِ نِصْفُ الدّين)[1]

"Güzel huy, dînin yarısıdır."

Buyuruyorlardı ki: (رَأسُ العَقْلِ بَعْدَ الإيمانِ بِاللّه الحياءُ وحُسْنُ الخلق)[2] "Aklın başı yani: Akl-ı selîm – Allah'a îmândan sonra haslet-i ulviyye-i hayâ ve güzel huydur."

Kānûn-ı ahlâk-ı İslâmiyyet'den nümûne olarak bâlâda îrâd olunan üç cümle-i celîleye im'ân-ı nazar olunsun; selâmet-i vicdân ve idrâk ile okunsun!

Ahlâk-ı İlâhiyye ile tahalluk ne demektir? Bütün şümûl-i ma'nâsıyla insan-ı **[228]** kâmil olmak demek değil midir? Bu mukaddes cümle öyle birkaç âdî sözle tefsîr ve îzâh olunamaz. Olunamaz, çünkü vahy-i İlâhîdir. Füyûz-ı meânîsi nâ-mütenâhîdir.

Doğrusu: Bu levha-i garrâ-yı ulviyyet karşısında akıl, medîd bir sekte-i hayrete tutulup kalıyor!

"Ahlâk-ı İlâhiyye ile tahalluk ediniz!"

Ne azametli emr-i risâlet! Ne büyük düstûr-ı irşâd-ı medeniyyet! İnsan bir kendi nefsine bir de o dilsiz, idrâksiz hayvana baksın da şeref-i âdemiyyetini, kıymet-i insâniyyetini takdîr etsin! Sıfât-ı ezeliyye-i İlâhiyyeden bazısına mazhariyet insan için ne azîm ni'met, ne büyük saâdettir!

"Haslet-i ulviyye-i hayâ"

Bakınız: Bu hayvanda var mıdır? Hayvan utanmak bilir mi? Her fi'li, her hareketi gayr-i mestûr!?..... Bir de muhît-i İslâmiyyet hâricine çıkınız! Neler ne manzaralar karşısında bulunursunuz ki, kalem tasvîrinden değil tasavvurundan bile hicâb terleri döker.

Meselâ: Ecnebi memleketinde bir hamama gitmek isteseniz setr-i avrete muktedir olamazsınız! Peştemâliniz tahkîrâmîz bir tavr ile cebren alınır. Görürsünüz ki, erkek kadın bir yerde! Hepsi uryân! Hamama gittiğinize de, gideceğinize de bin kere nedâmet edersiniz!

Peki şimdi bunların hayvanlardan ne farkı var? Düşününüz! Belki hayvandan da bed-ter; zîrâ hayvan ni'met-i akl ve idrâkten mahrûm. Sırf hiss-i hayvânîsine tâbi'! Ona hayvan denip geçilir; lâkin buna ne demeli ki, insan kıyâfetinde! İnsânlık bu mudur? İnsânlık hayâsızlık mıdır?

İnsânlık erkek kadın çırıl çıplak bir yerde yıkanmak, yekdiğerini seyretmek midir?

İşte Avrupa âdât-ı ictimâiyyesi! İşte muhît-i İslâm hâricinin kavâid-i medeniyyesi!

Avrupa medeniyetinin merkezi addolunan Paris'i ziyâret eden bir muhibbim diyor ki: Paris'i tebcîl etmek için insanın mutlaka hayvanlaşması lâzım gelir!

Binlerce genç kadınlar sokaklara dökülmüşler, rast geldiklerine kendilerini takdîm ediyorlar, her leyl hayatlarını bir

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6462.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6819.

âgūş-ı sefâhette geçiriyorlar, gazinolarda, otellerde, apartmanlarda mahkûm-ı hayvâniyyet olanlar yine başka! Artık üst tarafını siz düşününüz! Bulunuz!

"Haslet-i ulviyye-i hayâ"

Ancak muhît-i İslâmiyyet içinde tekrîm ve tebcîl olunuyor. Zamân-ı câhiliyyette Hicaz Arabları da böyle idi. Anadan doğma çıplak olarak Ka'be-i Muazzama'yı –gûyâ– tavâf ederlerdi. Hayâ nedir, aslâ bilmezlerdi!

Avâm kısmından biri zevcesini şürefâdan birine arz-ı cemâl ve visâle, ondan hâmil kalıp kendisine bir ibni şerîf (?) kazandırmaya teşvîk ederdi. (*Buhârî*: Kitâbü'n-nikâh) Şu halde Avrupa medeniyeti Arabların zamân-ı câhiliyyetiyle aynı hâl-i fuhşda değil mi? Böyle medeniyet, insanlara, ukūl-i selîme ashâbı olan insanlara değil sokak köpeklerine yakışır! Bu, Fransız lügaviyyûnunun "seciviliser" kelimesine verdikleri bir ma'nâ-yı istihzâdır ki, "rezâlet-i medeniyyet!" demektir. Balolarda zevcenin bir erkekle –yekdiğerine sımsıkı sarılmış oldukları halde !!?– dans etmesi, sonra dostluk nâmına sık sık madamenin ziyâretine gitmesi, zevcinin "Entjez!" emrini almadıkça yanına girememesi insâniyet, medeniyet midir?

Fakat Avrupa terbiyesiyle perveriş-yâb olanlar için belki medeniyet-i hayvâniyye olunabilir!

Bizim düstûr-ı medeniyyetimiz:

"Hayâ ve hüsn-i hulk"dur.

İşte o huluk-ı azîm, o raûf ve rahîm "aleyhissalâtü vesselâm" efendimiz hazretleri medeniyet-i hakīkıyye-i İslâmiyyeyi hayâ ve hüsn-i hulk esâsı üzerine böyle te'sîs buyurdular. Öyle bir hey'et-i ictimâiyye-i medeniyye vücûda getirdiler ki, her uzvu bir cihân-ı fazîlet! Her ferdi bir âlem-i nezâhet! Bir rûh-ı insâniyyet! Bir ma'nâ-yı zî-hayât-ı medeniyyet! Gerçekten: Dünyanın en mes'ûdu, en bahtiyârı olmak meziyetini gösteren bu şevketli hey'et-i ictimâiyye, bu azametli insâniyet-i hakīkıyye işte böyle serî' hatvelerle ka'be-i kemâl-i medeniyyete vâsıl oluyordu.

Temeddün, terakkī ve teâlîye olan feyz-i isti'dâd-ı bîpâyânî nefehât-ı vahy-i Cenâb-ı Muhammedî (aleyhissalâtü vesselâm) ile öyle bir cûşiş-i inbisât ve ittisâ' gösteriyordu ki, tekemmül için muhtaç olduğu usûl ve kavâid-i medeniyyenin bir çok prensiplerini kendiliğinden idrâke ve binâenaleyh ol bâbdaki ahkâm-ı evâmir ve nevâhînin bir an evvel şeref-vürûdunu –mütehassirâne, müştâkkāne– niyâz ve istirhâma başladı.

Bu kitle-i ulviyyet miyanında –en ziyâde– hırs-ı ta'cîl gösteren

(لَوْ كَانَ نَبِيٌّ بَعْدِي لَكَانَ عُمَرَ)[1]

"Eğer benden sonra peygamber geleydi Ömer gelirdi."

Medîha-i kudsiyye-i Nebeviyyesiyle beyne'l-akrân mümtâz ve ser-firâz olan Hazret-i Fârûk-ı a'zam Ebu'l-Hafs Ömer bin el-Hattâb (radiyallâhu anh ve an ihvânihi'l-kirâm) idi.

O Fârûk ki cemâl-i hûş-rübâ-yı tevhîdden ref'-i nikāb etmek gibi müstesnâ bir şeref-i ihtidâya nâiliyetle müşârun bi'l-benân olmuş!

O cihân-ı rüşd ü zekâ ki –Celâleddîn-i Suyûtî'nin, *Târîhu'l-Hulefâ*'sında rivâyetine göre– ahkâm-ı ezeliyye-i *Kur'ân*iyye'nin yirmiden fazlasında daha kable'n-nüzûl– isâbet-i re'y ile nasıl bir kalb-i selîme, nasıl bir mehbit-i ilhâm-ı hakka mâlik olduğunu göstermiş!

Ma'nâ-yı insâniyyet Cenâb-ı İbnü'l-Hattâb'ın pîş-i nazar-ı hikmetinde bütün ulviyyetiyle tecellî ediyor. Hey'et-i ictimâiyye-i İslâm içinde bu ulviyyetin tamâmî-i **[229]** inkişâfına hâil olan nekāyısı görüyordu. Zalâm-ı cehl ü işrâk içinde ne kadar sefîl, ne kadar hayvânî bir dereke-i hayâtta bulunduklarını hurşîd-i İslâmiyyet tulû' ettikten sonra etrâfına saçdığı nûrları ona gösteriyordu.

Hayât-ı medeniyye nâmına nazar-ı dikkatini celb eden nakāyısdan birinin de tesettür-i nisvân olduğunu takdîr ediyordu.

Anlıyordu ki, nisvân-ı İslâm'ın mevki'-i ictimâîleri serâperde-i ismetle enzâr-ı i'tibârdan mestûr ve mahfûz bulunması derece-i vücûbda! Anlıyordu ki tesettür-i nisvân ferâiz-i ictimâiyye ve levâzım-ı zarûriyye-i medeniyyenin en mühimlerinden biri! Anlıyordu ki, cem'iyetin sükûn-ı kalbi, sükûnet-i vicdânı –kısmen– buna mütevakkıf!

Anlıyordu ki kadınlar, erkeklerin oyuncağı, tatlı birer "et" parçası değil. Onların nâmûs ve ismetlerinin, şeref ve haysiyetlerinin, muhâfazası pederlerine, kardeşlerine, evlâdlarına âid bir farîza-i insâniyye, bir vecîbe-i medeniyye! Çünkü kadınlar –erkekler gibi– kendilerini, kendi hukūklarını muhâfazaya muktedir değil. Erkeğin kuvâ-yı fıtriyye ve tabîiyyesi kadınınkine gālib!

(اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ)

–Sûre-i Celîle-i Nisâ' [34]–

Fakat –anlıyordu ki– kadınlar açık saçık gezdikçe ağyârın enzâr-ı taarruzu altında ezilmekten, lisân-ı ta'rîziyle hırpalanmaktan kurtulamayacaklar! Hürriyet-i nisvâniyyeleri –ki, hayât-ı hakīkîleri olan nâmûs ve ismetleridir– daima pâ-mâl-i ecânib olup duracak! Her iki nevi' efrâdı miyânında vücûdu tabîî ve belki zarûrî olan meyl-i yekdiğer yüzünden cem'iyet içinde muâdâtların, muhâsamaların ve belki mukātelelerin önü alınamayacak! Efrâd-ı cem'iyyet arasında ise hiss-i celîl-i uhuvvet, muhabbet ve muhâdenet tamâmıyla birleşmedikçe ve bunun mevkūfün-aleyhi olan emniyet-i ırz ve nâmûs bi-hakkın takarrur etmedikçe ittihâd-ı diyânet ve hayât-ı medeniyyet vücûd bulamayacak.

Arada sırada bazı meyyâl-i nisvân tarafından âilelerin dûçâr-ı ta'rîz ve tearruz olmaları Cenâb-ı Fârûk'u bi-hakkın ığzâb ediyordu.

Hele muhterem vâlidelerimiz ezvâc-ı tâhirât (radiyallâhu anhünne) hazerâtının gayr-i mestûre olarak hâricde görünmelerine hiç de dayanamıyordu.

Huzûr-ı celîl-i cenâb-ı peyâmber-i a'zamîde –münâsebet düşürdükçe– nisvân-ı müslimanın muktezâ-bihâsı olan ehl-i beytin mestûriyetleri esbâbının –lütfen– istikmâl buyurul-

[1] Tirmizî, *Sünen,* 3686.

masını bütün harâret-i îmân ve irfânıyla niyâz ve istirhâm ediyordu. Fakat sükût buyuruluyordu. Çünkü vakt-i merhûnu bekleniliyordu. Maamâfih hey'et-i celîle-i İslâmiyyenin isti'dâd-ı kemâli bu emr-i mühimmin karîbü'l-husûl olduğunu gösteriyordu. Birgün Hazret-i Fârûk Harem-i Şerîf'de ümmehât-ı mü'minîn (radiyallâhu anhünne) hazerâtıyla bu bâbda müşâfehe ettiler. Müşârun-ileyhinne hazerâtından –ism-i şerîfini der-hâtır edemediğim– biri:

"Ya Ömer! Vahy-i İlâhî bizim saâdethânemizde şeref-efzâ-yı nüzûl olmakta; binâenaleyh sen bizim tesettürümüze neden bu derece harîs oluyursun?" dedi. Şübhesizdir ki, müşârun-ileyhâ mâder-i muhteremimizin Hazret-i Fârûk'a bu ta'rîzden maksadları –hâşâ– emr-i celîl-i tesettürü istiskāl ettikleri için değildi.

Nasıl olabilir ki:

(يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا)

–Sûre-i Celîle-i Ahzâb [28]–

Emr-i İlâhîsi mantûk-ı münîfince dünyanın hayat ve ârâyiş-i çend-rûzesiyle Cenâb-ı Rahmeten li'l-âlemîn'in saâdet-i müebbede-i zevciyyeti arasında tahyîr olundukları zaman hepsi eşk-rîz-i niyâz ve tazarru' olarak ehl-i beyt-i Resûl olmayı dünya ve mâ-fîhâya tercîh ettiler.

Zâten müşârun-ileyhâ annemizin mübârek sözlerinden de anlaşılıyor ki, emr-i mühimm-i tesettürün îcâbı Hazret-i Ömer'in niyâzı üzerine değil, vahy-i İlâhîye iktirânı arzu olunuyor. "Allah, emrederse biz ehl-i beyt derhâl ihticâba âmâdeyiz! Sen müsterîh ol! Allah, Alîm ve Hakîm'dir" demek istiyorlardı. –mâba'di var–

Mehmed Fahreddin

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Felsefe derslerine bir medhal olmak üzere yazılmış olan makālât-ı sâbıkada fen ile felsefe arasındaki farklar, münâsebetler tedkīk edilmiş, fennin felsefeden ne sûretle ayrılmış olduğu ve felsefenin hâl-i hâzırdaki derece-i şümûlü îzâh olunmuştu.

Bu bâbdaki tedkīkāt, felsefenin asran ba'de asrin ma'rûz kaldığı tahavvülâtı –hutût-ı esâsiyye ve esbâb-ı müessirelerıyle birlikte– göstereceği hâiz-i ehemmiyyettir. Asıl felsefe derslerine başlamadan evvel; mukāyeseye medâr olmak üzere; fen ve felsefenin İslâmiyet'de ne sûretle telakkī edilmiş olduklarını, İslâmlardan terakkıyât-ı ilmiyye husûsunda hidemât-ı mühimmeleri sebk eden büyük sîmâları –velev mücmelen olsun– zikr etmek fâideden hâlî değildir.

Bâ-husûs, ahkâm-ı celîle-i İslâmiyyeden bî-haber bazı kimseler, İslâmiyet'in fen ile kābil-i te'lîf olmadığını ve olamayacağını, son zamanlarda, büyük bir cesâretle ortaya atmaktan çekinmedikleri cihetle bu bâbda İslâmiyet'in mâzî-i şa'şaadârına ircâ'-ı nazarla hakīkati meydana koymak lüzûmu kat'iyyen tahakkuk ediyor. Âlem-i İslâmda meşhûd dîde-i teessüf olan tezebzüb-i hâzırın âmil-i müessiri din olduğu hakkındaki iddiâların kat'î tekzîbini İslâmiyet'in **[230]** rûhunda aramalıdır. Çünkü zevâhire istinâden verilen hükümlerin hatâ-âlûd olmaması mümkün değildir.

Gavâmız-ı dîniyyemize vâkıf olan zevâtın ekserîsi –maatteessüf– fünûn-ı müsbete ile tevaggule o derece rağbet göstermedikleri gibi fen şinâsânımız da hikmet-i İslâmiyyeye tamâmıyla bî-gâne bulunduklarından, tabîiyyu'l-husûl olan anlaşılamamazlık ve bundan mütevellid burûdet şahısları geçerek prensiplere kadar sirâyet eylemiş olduğu kemâl-i teessürle görülüyor:

Bir taraf fenni muhrib-i diyânet bir düşman-ı müdhiş, diğer taraf dîni bir kâbûs-ı muattıl gibi telakkī ediyor. Şu münâferet-i mütekābilenin başlıca sebebi, her iki tarafın da birbirlerinin kabul ve ta'kīb ettikleri esâslardan tamâmıyla bî-haber bulunmalarından başka bir şey değildir.

Cehl daima nefret ve adâveti câlibdir. Dîn-i Mübîn-i İslâm, vaz' ettiği büyük prensiplerle fennin, ilmin en mübeccel hâmîsi, en zî-nüfûz müşevviki olduğunu göstermiştir. Bu hakīkati anlamak için, İslâmiyet'in rûhu tedkīk ve tetebbu' edilmelidir.

Fenne gelince, bu bir muhrib-i müdhiş değil, bilakis berâhîn-i kat'iyyesiyle İslâmiyet'i i'lâya çalışan sâdık bir hâdim-i dîndir. Çünkü fen ve İslâmiyet'den her ikisinin de ta'kīb ettikleri tarîk, vâsıl olmak istedikleri gāye müttehiddir: Bu tarîk-i hakīkati bulmak, o gāye-i saâdet-i beşeriyyeyi te'mîn edebilmekten ibârettir.

Fen ve felsefenin maksad-ı esâsîleri taharrî-i hakīkattir. İslâmiyet, akıl ve nakil üzerine müesses olan bu dîn-i celîl de, müntesiblerine hikmet-i hakīkıyye taharrîsiyle emrediyor. Demek ki Dîn-i Mübîn-i İslâmiyyet, fünûn ile teâruz şöyle dursun, bilakis onunla beraber aynı gāyeye vâsıl olmak istiyor, aynı yolu ta'kīb ediyor.

(فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ...)[1] emr-i celîli kuvve-i müfekkireyi intibâh ve faâliyete da'vet yani felsefenin esâsını vaz' eylemektedir. Nazar, istidlâl, ictihâd bir müslümanın dînen me'mûr olduğu şeylerdir. Halbuki hikmet-i âliyye ve fünûnun esâsları da bunlardan ibârettir. İsbât-ı vâcib husûsunda eserden müessire intikāl tarîkını ta'kīb etmek mecbûrî olduğundan bittabi' evvelâ eserin yani kâinâtın tedkīki iktizâ eder. Şu halde İslâmlar, kâinâtın tedkīki, hâdisât-ı tabîiyyenin mütâlaası, ta'bîr-i diğerle fünûn-ı müsbete tahsîli ile mükellef bulunuyorlar demektir. Eslâf-ı kirâm hazerâtı bu mükellefiyeti pek güzel takdîr buyurmuşlardı; müellefât-ı metrûkeleri şu takdîrin pek kıymetdâr birer mahsûlüdür.

Amerika erbâb-ı tedkīkinden meşhûr Draper *Avrupa'nın İnkişâf-ı Dimâgīsi Târihi* (*Histoire du developpement intellectuldel'Europe*) ünvânlı eser-i ma'rûfunda medeniyet-i İslâmiyyeden bir lisân-ı sitâyişle bahsederken İslâmların ulûm ve fünûna olan hidemât-ı ber-güzîdelerini i'tirâf etmekten kendini alamıyor.

Draper diyor ki: İslâmiyet fütûhât-ı mülkiyyesini ikmâl edebilmek için birkaç asır kâfî idi. Fütûhât-ı mülkiyyeyi müteâkıb ve belki o esnâda, müslümanlar aynı şiddet ve gay-

[1] Rûm, 30/50.

retle fütûhât-ı ilmiyyeye atılmıştır. Netîcede pek büyük hakîmler, pek hâzık tabîbler yetişmiş olduğu gibi, ulûm-ı riyâziyye, hey'et, kimyâ, sarf ve nahiv ve mantık ilimlerinde dahi mütehassıs pek çok erbâb-ı tedkîk zuhûr eylemişti.

Medâris-i İslâmiyyede edebiyât ve fünûnun her şu'besi esâslı bir sûrette tedrîs ve tetebbu' ediliyordu. Tabâbet sevkıyle İslâmlar kimyânın esâsını vaz' eylediler. Dîn-i Muhammedî'nin vahdâniyet akîdesi, müslümanları ulûm ve fünûnu pek derîn bir sûrette tedkîk etmeye sevk ediyordu.

İslâmlarda fünûna karşı âdetâ bir ibtilâ-yı hârika-nümâ uyanmıştı. Müslümanlar, Nastûrîler ve Yahûdîler vâsıtasıyla Yunan ve İskenderiye ulûmuna kesb-i vukûf eylediler. Tetebbuât-ı kimyeviyyeleri, hâmızâtın keşfi gibi pek mühim bir terakkî ile netîce-pezîr olmuştu. Çok geçmeden barutun ihtirâına dahi muvaffak oldular. Burada kimyâgerân-ı İslâmiyyeden Ebî Bekir Muhammed bin Zekeriyyâ er-Râzî ile Câbir ve Beşîr'i zikr etmeden geçemeyeceğiz. Râzî, İbni Sînâ gibi eâzım tarafından üstâd lakabına mazhar olmuştu. Garb'da Bristelli ve Lavoisier ne ise Şark'da dahi Câbir odur. Hâmız-ı azot ve mâ'-i zerrîn hakkında ilk defa tedkîkātta bulunmuş olan zât Câbir el-Kûfî'dir. Câbir'den evvel en kuvvetli hâmız olarak hall-i mükessefden başka bir şey bilinmiyordu; İngiliz feylesof-ı şehîri Bacon Câbir'in nâm-ı zî-ihtirâmını bi-hakkın tebcîl eylemiştir. Câbir, gazât hakkında dahi pek doğru mütâlaât serd eylemiş olduğu gibi "Her hangi bir ma'den teshîn ve teklîs olunursa veznen tezâyüd eder" yolunda o vakte kadar mechûl olan bir hakîkati meydana koymuştur. Pek basît görünen bu söz, meşhûr Stal'in "Filojistik" nazariyesini esâsından hedm eylemiştir.

Câbir'in bu keşf-i mühimmi pek haksız olarak kendisinden pek çok zaman sonra gelmiş olan Avrupa kimyâgerânına isnâd edilir. Draper'in de i'tirâf ettiği vechile İslâmların fen ve felsefeye olan hidemât-ı ber-güzîdelerini hakkıyla takdîr edebilmek için müdevvenât-ı muazzama-i eslâf tedkîk ve tetebbu' edilmek îcâb eder.

El-Kindî, er-Râzî, Fârâbî, İbni Sînâ, İbni Rüşd, Gazzâlî, Mûsâ biraderler, Nasruddîn-i Tûsî gibi dühâtın metrûkât-ı kalemiyyeleri muhalledât-ı azîmeleri bir milleti bütün ma'nâsıyla i'lâ edecek, bir nesli her türlü terakkıyâta müstaid bir hâle getirecek prensipler ve usûllerle mâlâmâldir. Yazık ki, ahlâfın kadir-nâ-şinâslıkları netîcesi olarak, bu kıymetdâr eserlerin bir çoğu zâyi' olmuş, mevcûd olanları da kütübhâne köşelerinde çürümeye mahkûm edilmişlerdir.

İslâmlar, kurûn-ı vüstâda cihân-ı irfânın hâkime-i yegânesi idiler. Kütübhâneler dolusu müdevvenât-ı âliyye, o devre-i teâlînin ahlâfa terk edilmiş lâ-yemût şâhidleridir.

Müellefât-ı İslâmiyyemizin tedkîki husûsunda gösterdiğimiz lâ-kaydî, **[231]** bizi, muhteriât-ı İslâmiyyeden pek çoklarını Avrupalılara isnâd etmek gibi garîb neticelere sevkediyor. Ne acınacak hâl! Her millet kendi eâzımını hürmetle yâd ettikleri, onların en ufak eserlerini, en ehemmiyetsiz keşf ü ihtirâ'larını âlem-i medeniyyete tanıttırarak şeref-i millîlerinin i'lâsına çalıştıkları hâlde, biz; İslâmlar miyânında yetişmiş olan dâhîlerin isimlerini olsun bilmiyoruz, bilmek istemiyoruz. Ne hüzn-engîz gaflet!

Evet, İslâmiyet'in yetiştirdiği o dâhî-i a'zam Câbir'dir ki kimyâda, taktîr, tas'îd, terşîh usûllerini vaz' ve te'sîs eyledi. Hammâm-ı mâriler, hammâl-ı remiller, kāl potaları gibi birçok cihâzlar, hep Câbir'in yâdigâr-ı zekâsıdır.

Avrupa kimyâgerânı bugün bile hâmız-ı azot istihsâl etmek için bu Şark kimyâgerinin kadîm usûlünü mütâlaadan istiğnâ edemiyorlar. Bağdad'ın meşhûr bîmârhânesi sertabîbi, Ebûbekir Râzî hazretleri, hâmız-ı kibrîtin sûret-i istihsâline ve evsâfına dâir âlem-i fenne ilk evvel ma'lûmât vermeye muvaffak olmuştur.

Duhânî hâmız-ı kibrîtide "nûr-ı dehâ vezn hâmız-ı kibrîti" en evvel istihsâl eden Râzî'dir. Şâyân-ı teessüfdür ki bu keşf-i mühim de yine Avrupalılara isnâd edilir.

Ulemâ-yı İslâmiyyenin fenne olan hidemât-ı mühimmesine, Beşîr'in keşf-i ma'rûfunu da ilâve etmeliyiz: Beşîr bula[?] hülâsasıyla kireç, kil ve kömür tozundan ibâret bir mahlûtu teshîn ve taktîr ederek "kamer-i a'lâ" nâmını verdiği bir cisim keşf eylemişti. Karanlıkta ziyâ neşr eden bu cisim bildiğimiz fosfordur. Halbuki Avrupalılar fosforun keşfini Almanyalı Brand'a isnâd ederler.

Vaktiyle İslâmlar arasında pek parlak bir sûrette uyanmış olan fikr-i ulvî-i terakkī-perverânenin esbâb-ı intifâsını aramak, psikoloji-i akvâm nokta-i nazarından pek ziyâde hâiz-i ehemmiyettir.

İslâmiyet, ilim ve fennin en büyük hâmîsi, en muhteşem müşevvikidir. Bunda şübhe yok, nasıl şübhe edilebilir ki *Kur'ân-ı Kerîm* ve ehâdîs-i Nebeviyyenin müslümanları tahsîl-i ilme teşvîk eden evâmir-i âliye ile mâlî oldukları gözümüz önünde duruyor.

(هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)[1] nazm-ı münîfi, bilenle bilmeyenlerin hiçbir zaman müsâvî olamayacaklarını, fıtraten müsâvî yaradılan ebnâ-yı beşerin yekdiğerlerinden ancak ilim ve irfân ile temâyüz edebileceklerini tasrîh buyuruyor ve erbâb-ı ilme her şeyin fevkinde bir pâye-i âlu'l-âl bahşediyor.

İslâmiyet, müsâvât-ı tâmme üzerine müesses bir medeniyet-i âliyye telkîn eder. İcmâ'-ı ümmetle makām-ı imâmete intihâb olunan zât-ı muhteremin bile kānûn-ı şerîat nazarında efrâd-ı sâireden fazla bir imtiyâzı yoktur. Vazîfe-i mukaddese-i imâmeti –ahkâm-ı şer'iyye dâire-i münciyyesi dâhilinde îfâ eylediği takdîrde– evâmirine arz-ı itâat her ferd-i müslimin vecâib-i dînîyyesindedir. Fakat, aynı zamanda efrâd-ı İslâmiyyeden her biri emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ile me'mûr olduğundan şer'a mugāyir teblîgātın önünü almaya sa'y etmek de yine her mü'minin farîza-i zimmetidir. Hulefâ-yı Râşidîn devri bu sûretle güzerân eylemişti. İcmâ'-ı ümmetle halîfe intihâb olunan Hazret-i Ebûbekir ve Hazret-i Ömer'in zamân-ı saâdetleri bu sûretledir ki gıbta-bahşâ-yı a'sâr olmak meziyetini ihrâz eylemiştir. Hattâ Osman devrinde zuhûra gelen galeyân-ı efkâr bile bu bâbdaki fart-ı ri'âyetin bir netîcesi gibi telakkī edilmelidir. Şer'-i mübîn-i Ahmedî'ye mensûb olan her ferd, ahkâm-ı esâsiye-i dînîyyesiyle beraber hayât-ı dünyeviyyesi için lâzım gelen

[1] Zümer, 39/9.

ma'lûmâtı yani fünûn-ı müsbeteyi de iktisâb etmek mecbûriyetindedir.

(فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)[1] emr-i Rabbânîsi, umûm muvahhidîne âid bir hitâb-ı Sübhânî'dir.

İslâmiyet'de ilmin pâye-i bülendi (فَضْلُ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَةِ)[2] hadîs-i Nebevîsiyle i'lâ buyurulmuştur.

İnsanın, hem-cinsine karşı îfâ edebileceği hayrın en ziyâde hâiz-i fazîlet olanı, ta'lîm-i ilimden ibâret olduğu lisân-ı dürer-bâr-ı Risâlet'den şeref-sudûr buyurulan ehâdîs mukteziyyâtındandır. (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ)[3] hükm-i münîfi müslümanlarca vâcibü'r-ri'âye bir düstûr-ı âlîdir. Bu kadar ulvî esâslarla iktisâb-ı ilim ü irfâna teşvîk buyurulan İslâmların, evâmir-i dîniyye hilâfında, son zamanlarda büsbütün mahkûm-ı cehâlet olmaları esbâbını aramak ve maraz-ı ictimâîmizin teşhîsine çalışmak zamanı çoktan gelmiş ve belki geçmiştir.

Şâri'-i A'zam hazretleri iktisâb-ı ilim ü ma'rifetle emrediyor, dînin mukteziyâtı kesb-i ma'rifet olduğu mükerreren ihtâr buyuruluyor.

Eslâf-ı kirâm; harekât-ı fikriyyeleriyle şu emr-i celîli bihakkın îfâ ederek bize bir numûne-i âlü'l-âl gösteriyorlar. Fakat biz, yine mahkûm-ı cehâlet kalmayı tercîh ve hattâ bu husûsu salâbet-i dîniyyeden addedecek kadar ahkâm-ı mübeccele-i dîniyyemize vukūfsuzluk gösteriyoruz. Acaba neden? İlmin beyne'l-İslâm mahkûm-ı inkırâz oluşu müellefât-ı muazzama-i İslâmiyyenin kütübhâne köşelerinde çürümeye mahkûm edildikleri zamandan başlar. Evet bu zamandan i'tibârendir ki millet-i İslâmiyye müdhiş bir uçuruma gayyâyı cehâlete doğru sürüklenmeye mahkûm oldu. Hırmân-ı tetebbu', kuvve-i müfekkirenin atâletini intâc eder. Fikrin kâbûs-ı atâlet altında zebûn olması ise cehl ve taassubu tevlîd edeceği tabîîdir.

Fil-hakīka, fikir ve zekâyı inkişâf ettirecek âsâr-ı âliyye-i İslâmiyyenin kûşe-i nisyâna attırılması sebebiyledir ki, millet-i İslâmiyye bâzîçe-i cehl ü taassub olmak derekelerine indi. Bugün âlem-i İslâm'ın arzettiği manzara-i fecîanın, netîce-i cehâlet olduğunda şübhe yoktur. Mâzînin edvâr-ı şa'şaadârıyla bugünkü hâli kıyâs eden her sâhib-i vicdânın kalbi inler, rûhu lerzedâr-ı teellüm olur.

[232] Müellefât-ı İslâmiyyenin eyâdî-i ihtirâm ve mütâlaadan uzak bırakılması esbâbını tedkīk edelim:

İlim ve fazîlet, ihtirâsât-ı nefsâniyyeyi tahkīr ederek müz'ic bir hayât-ı sa'y ve faâliyete katlanmak, yalnız ezvâk-ı rûhiyye ile kanâat etmek sâyesinde iktisâb olunabilir.

İslâmiyet erbâb-ı ilme pek yüksek bir pâye-i ihtirâm veriyordu. Bilâ-zahmet şu pâye-i âlîye suûd etmek isteyen türedilerin, bu derece müt'ib bir hayât-ı faâliyete katlanmak istemeyecekleri tabîîdir.

Bu gibi adamlar, zahmetsizce o pâye-i âlîye irtikā etmek, ihtirâsât-ı nefsâniyyelerini teskîn edebilecek niam ve lezâizi külfetsizce elde etmek istiyorlardı. Bu maksada vusûl için en kesdirme yol; en muvâfık çâre efkâr-ı milleti uyuşturmak, kuvve-i müfekkire-i halkı ibtâl etmekten ibâret olduğunu pek güzel anlıyorlardı. O vakit bir kaç derme çatma ma'lûmâtla halka istedikleri gibi icrâ-yı nüfûz edecekler, kuvve-i müfekkire ve mümeyyizeden mahrûm kitleye kendilerini birer dâhî-i a'zam tanıtabileceklerdi ve işte o zaman her türlü ihtirâsları taht-ı te'mîne alınmış olacaktı. Plan mükemmeldi. Tedrîcen tatbîk edilmeye başlandı: Millet-i İslâmiyyenin inkişâf-ı fikrîsine hâdim olacak âsâr-ı âliyye-i İslâmiyye tedrîcen ortadan kaldırıldı.

İnsanlardaki hiss-i tecessüs, ihtiyâc-ı vukūf; Dîn-i mübîn-i Ahmedî ile hiçbir münâsebeti olmayan hurâfeler, garîb rivâyetler, esâssız hikâyelerle uyuşturulmaya başlandı.

Müstebid hükümdârlar da aynı emeli perverde ediyorlardı. Onlar da kendilerini zıllullâh-ı fi'l-âlem tanıyacak, her idârelerini bir fermân-ı semâvî, her sözlerini lâ-yuhtî bir nidâ-yı hâtifî gibi telakkī edecek hurâfe-perest tebea istiyorlardı. Bu sûretle her iki tarafın emelleri bir noktada ittihâd ediyordu.

İşte bu sûretle bir tarafdan ten-perver, câhil safsata-perdâzânın telkīnât-ı muzırraları, diğer tarafdan erbâb-ı istibdâdın kahr u mezâlimi, efrâd-ı İslâmiyyede düşünmek hissini uyuşturuyor, mahvediyordu.

Artık dûde-i cehâlet, gülbin-i İslâmiyyeti kemirmeye, tahrîb etmeye koyulmuştu; o esnâlara âlem-i İslâm'da zuhûra gelen herc ü merc-i siyâsînin de bu husûsda pek çok te'sîri olmuştur.

Eâzım-ı İslâmiyyenin müdevvenât-ı âliyyelerini eyâdî-i rağbetten düşürmek için, bu câhil türediler tarafından pek sefîlâne tedbîrler tatbîk olunuyordu.

Millet-i İslâmiyyenin medâr-ı iftihârı olan o koca dâhîler, Dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin ulviyyetini bi-hakkın takdîr edebilmiş olan o muhterem vücûdlar za'f-ı i'tikādla mahkûm edildiler. Eserlerini okumak günâh-ı kebâirden addolundu. Halbuki halka bu yolda telkīnâtta bulunan bîçâreler (dînime ta'n eyleyen bâri müslüman olsa) mısdâkınca, hukūk-ı âliyye-i İslâmiyyeyi ihâta edebilecek nüfûz-ı nazardan mahrûm, akāid-i İslâmiyyeden külliyen bî-behre idiler.

(مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ)[4] sırrını anlayamıyorlardı. Düşünmüyorlar, düşünemiyorlardı ki fizyoloji ve psikoloji fenleri öğrenilmedikçe hadîs-i şerîfin sırrı zâhir olamaz.

Şübhe yok ki bu gibiler (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ)[5] nazm-ı münîfinin (ليعرفون) ile müfesser olduğuna vâkıf değillerdi.

Furkān-ı Mübîn'de bir çok defa tekrar buyurulmuş olan (لعلكم تعقلون) ve (لعلكم تفكرون) gibi âyât-ı celîlenin millet-i İslâmiyyeyi tefekkür ve teakkula da'vet buyurduklarını anlamıyorlar, anlayamıyorlardı. (تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللهِ...)[6] gibi fermân-ı peyâmberînin tedkīk-i kâinât için en büyük sâik olduğunu idrâk edecek kadar kudret-i ilmiyyeden mahrûm bulunuyorlardı.

İşte bu mahrûmiyet-i idrâk netîcesi olarak, Benî İsrâîl hi-

---

[1] Nahl, 16/43.

[2] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îman,* Riyad, 2003, c. 3, s. 227.

[3] Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 23, 350.

[4] Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 1, 91.

[5] Zâriyat, 51/56.

[6] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îman,* Riyad, 2003, c. 1, s. 262.

kâyâtı, Zerdüşt hurâfeleri, Hind ve Yunan esâtîri birer hakîkat gibi millet-i İslâmiyye arasında neşredilmeye başlandı.

Artık her yerde, her meclisde Avc bin Unuk hikâyeleri birer hikmet-i mahza gibi hâhişle dinleniyordu.

Hikmet ve akıl üzerine müesses olan ve her türlü terakkiyât ve tekâmülâta müsâid ve sâik bulunan bir dîn-i celîl, eyvâh ki bu sefil adamlar tarafından bir mecmûa-i hurâfât hâline getirilmek isteniliyordu. Bu sûretle Dîn-i Mübîn'e karşı en müdhiş ihânetler irtikâb olunarak millet-i İslâmiyye pek müdhiş ve tehlikeli bir uçuruma, gayyâ-yı cehâlete doğru sevk olunuyordu. Artık [1](اَفَلَمْ يَنْظُرُوا اِلَى السَّمَاءِ...) gibi âyât-ı celîle –hâşâ sümme hâşâ– mefsûh hükmüne girmişti.

Nazar, istidlâl, tedkîk yerine, kabul, tasdîk, hurâfe kāim olmaya başlıyordu. Ne garîb hâl! Peyâmber-i zîşân [2](اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ...) buyuruyor, beri tarafda bir takım câhil türediler kâinâtı, kâinâtta hüküm-fermâ olan kānûnları ve bunların netâyici bulunan hikmet-i âliyyeyi tedkîk ve tetebbua lüzûm görmek şöyle dursun, görenleri tel'în, müellefât-ı kadîme-i İslâmiyyeyi mütâlaaya cesâret edenleri âdetâ küfürle tehdîd derecelerine çıkıyorlardı.

(Tavsîfât-ı sâbıkanın, ahkâm-ı âliye-i İslâmiyyeden büsbütün bî-haber, câhil bir takım türedilere âid olduğunu ihtâra lüzûm yoktur zannederim. Çünkü senelerce tahsîl-i ilm uğrunda ifnâ-yı hayât ederek bi-hakkın verese-i enbiyâ olmak mertebe-i âlü'l-âline irtikā eden eâzımın mevki' ve şerefleri, şübhe yok ki bu gibi levsiyyâttan tamâmıyla münezzeh ve âlîdir. Derîn bir vukūfla İslâmiyet'in teâlîsine, beşeriyetin izdiyâd-ı saâdetine hasr-ı hayât etmiş olan büyük insanları daima hürmet ve ta'zîm ile yâd ederiz.)

Bugün âlem-i İslâmda bir nehda-i fikriyye başlamış olduğu kemâl-i meserretle görülüyor. İstikbâl için ümîd-bahş bir berâat-i istihlâl olan bu **[233]** temâyülün mümkün olduğu kadar serî' ve esâslı bir sûrette tenmiyesi lâzımedendir. Terakkıyât-ı hâzıra-i medeniyye ta'kīb edilmekle beraber eâzım-ı İslâmiyyenin müellefât-ı ber-güzîdeleri de her halde ihyâ edilmelidir. Çünkü, ancak bu sâyede hikmet-i İslâmiyye hakkıyla tetebbu' edilebilir, medeniyet-i İslâmiyyenin ne kadar parlak ve ulvî esâslar üzerine ibtinâ edilmiş olduğu anlaşılır. Anlaşılır da senelerce atâlet ve rehâvete mahkûm edilmiş olan müslümanlar, hikemiyât-ı *Kur'ân*iyyeden müstenbat ve birer bedraka-i saâdet ve selâmet olan prensipleri ta'kīb ederek yine evc-i ulyâ-yı irfâna i'tilâ ederler…

Garbın hayret-bahş-ı uyûn-ı hayretimiz olan tekâmülât ve terakkıyâtının mebnâ-yı rasîni ulemâ-yı İslâmiyye tarafından vaz' edilmiştir.

Bu hakîkat garb erbâb-ı ilminin de taht-ı i'tirâfındadır. İslâmiyet'in bir hasm-ı bî-emânı olan meşhûr Ernest Renan bile intâk-ı hak kabîlinden olarak bazı eserlerinde bu hakîkati i'tirâfa mecbûr olmuştur. –mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

Terâcim-i Ahvâl:

SÜLEYMAN EFENDİ

(Köstendilî Molla-zâde Süleyman Şeyhî Efendi)

Tarîk-ı Nakşibendî fudelâ-yı meşâyinden bir zât-ı irfân-simât olup 1163 târihinde Köstendil'de mehd-ârâ-yı şühûd oldu. İbtidâî ve vasat derecedeki tahsîllerini memleketinde ba'de'l-ikmâl tahsîl-i âlî ta'lîmi için İstanbul'a gelerek zamanı efâzılından tekmîl-i nüsah eyledi. Ve hâiz-i ilm ü kemâl olarak vatanına avdetle ta'lîm-i tâlibîne ve bu esnâda sâdât-ı Nakşibendiyye'den Şeyh Ali Şâmî Efendi'ye intisâb eyleyip 1193 târihinde tarîkate nâil-i mertebe-i hilâfet olarak irşâd-ı sâlikîne başladı.

Bu vechile evkāt-güzâr iken 1235 târihinde irtihâl-i dâr-ı naîm ederek binâ-kerdeleri olan dergâha defn edildi. Maatteessüf merkad-ı âlîleri Bulgaristan'ın teşekkülünden sonra yıkılarak başka bir binâya tahvîl edilmiştir.

Lemeât-ı Nakşibend ismindeki eser-i mutasavvıfânelerinde mürşid-i ekremleri Ali Efendi hazretleri delâletiyle nâil oldukları tecelliyât-ı İlâhiyye tasfîlât-ı lâzımesiyle mezkûrdur.

Âsâr-ı aliyyelerinin en büyüğü 1231 târihinde itmâm ettikleri *Bahru'l-Velâye* nâmındaki eser-i âlîdir ki İmâm Ca'fer-i Sâdık (radiyallâhu anh) hazretlerinden başlayarak bin bir aded ekâbir-i evliyâullâhın muhtasar terâcim-i ahvâliyle kerâmât-ı ilmiyye ve kevniyyelerinden bâhis olup sonunda kendi terceme-i hâli de mündemicdir. Bir nüshası Beşiktaş'da Yahyâ Efendi Dergâhı Kütübhânesi'nde vardır.

Müellefât-ı aliyyeleri ber-vech-i âtîdir:

1- *Bahru'l-Velâye*
2- *Zübde-i Nefehâtü'l-Üns*
3- *Târîh-i Köstendil*
4- *Nikâtü'l-Hikem*
5- *Mecma'u'l-Ârif*
6- *Risâle-i Tâlia*
7- *Dîvân*
8- *Şerh* (bazı gazeliyât-ı Mısrî ve Nakşî)
9- *Usûlü'l-Vüsûl*
10- *Medâr-ı Sâlikân fî Etvârı Hâcegân*
11- *Kûtü'l-Uşşâk*
12- *Subhatü'l-levâyıh*
13- *Te'vîlât-ı Erbaîn*
14- *Terkîbât-ı Erbaîn*
15- *Mir'âtü'l-Muvahhidîn*
16- *Nebezâtü'l-İrfân*
17- *Mecmau'l-Esrâr*
18- *Es'iletü'l-Esrâr*
19- *Risâle-i Vesâyâ*
20- *Risâle-i Şerh-i Celâliyye*
21- *Lemeât-ı Nakşibend*

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

[1] Kaf, 50/6. Sehven (اولم ينظروا الى آثار...) şeklinde yazılmıştır.
[2] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-İlim 19.

Efsâne:

SERÇE İLE YAVRUSU

Dişi bir serçe alıp karşısına
Yeni pervâza özenmekte olan
Afacan bir ufacık yavrusuna
Dedi: "Gördün mü şudur bak insan!

§

Onu gördükçe sakın sen yavrum
Şöyle dört aç nazar-ı dikkatini
Sana anlatmaya ben mecbûrum,
Bilemezsin daha mâhiyyetini!

§

Onda insâf bulunmaz; heyhât!
Eğilirse yere; bir taş alarak
Seni ey sevgili mahsûl-i hayât
Seni bil maksadı mutlak vurmak.

§

Anladın mı çocuğum? İşte o dem
Durma artık oralardan kaç; git
Bu nasîhat sana her dem elzem
Bunu zihninde güzelce hıfz et!"

§

Yavru âfâka olurken nigerân
Mâder-i müşfikine döndü başı;
Dedi: –pür-şevk ve şetâret– der-ân
"Güzel amma, ya elindeyse taşı."

Tepedelenli-zâde Kâmil

* * *

[234] **Memâlik-i Osmâniyye'de hüküm-fermâ olan firengi illet-i müdhişesinin çâre-i indifâına dâir Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Riyâset-i Celîlesi'ne takdîm olunup makâm-ı Sadâret'e havâle buyurulan lâyihadır.**

Nev'-i benî beşere musallat âfâtın en büyüklerinden birisi şübhesiz frengi denilen illet-i müdhişedir. Bu illet kolera ve vebâdan ziyâde tahrîbât icrâ eyler. Çünkü koleranın mazarratı muvakkattır, dâimî değildir. Vebâ da böyledir, frengi illeti ise öyle bir illet-i muannidedir ki hükmü dâimî olmağla beraber insanların evlâd ve ahfâdına kadar tohumunu îsâl eder. Frengi cürsûmesi bir kimsenin vücûduna dâhil oldu mu artık orada senelerce icrâ-yı ahkâm ettikten başka marîzin a'zâ-yı dâhiliyye ve hâriciyyesinde harâb etmedik nokta bırakmaz. Evvel emirde kanı telvîs ve bu vâsıta ile ahşâ-yı dâhiliyyede ve a'mâk-ı bedende emrâz-ı gûnâ-gûnu tevlîd eder. İnsanların lehçe ve a'zâsını eksериyâ eşkâl-i garîbeye tahvîl ve bilâd ve emsârı harâbe-zâra döndürür. Hülâsa denibilir ki nev'-i beşeri tahrîb husûsunda frengi derecesinde muzır bir hastalık yoktur.

Azîm teessüflerle beyân ederim ki bu illet-i menhûse bir çok senelerden beri Anadolu vilâyâtımızdan hayli mahalleri istîlâ ederek memleketimizin en sağlam neslini olanca kuvvetiyle tahrîb eylemektedir. Bu hakîkati memleketimizde bilmeyen yoktur. Çi fâide ki ciddî olarak çâre-i indifâına henüz tevessül edilmemiştir.

Erbâb-ı dikkatin ma'lûmudur ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniyyemizin Avrupa ve Afrika ve Arabistan'daki arâzîsi dâhil olmadığı halde yalnız Anadolu, Irak, el-Cezîre ve Suriye kıt'alarındaki arâzîsi mecmûu bir milyon beş yüz elli bin kilometre terbîinde Asya'nın garbında azîm bir şibh-i cezîre olduğu halde ancak on yedi on sekiz milyon ahâli ile meskûndur. Halbuki Almanya, Fransa ve Avusturya'nın Avrupa'da mâlik oldukları arâzî Asya-yı Suğrâ şibh-i cezîresinin üçde biri nisbetinde bulunduğu halde Almanya'nın altmış bir milyon Fransa'nın otuz dokuz milyon, Avusturya'nın elli milyon ahâlisi olup İtalya ise beşte biri nisbetinde olduğu halde otuz dört milyon nüfûsa mâliktir. Almanya'da bir kilometro mahalle 112 nüfûs, Avusturya ve Fransa'da 73, İtalya'da 118 nüfûs isâbet ettiği halde bizim Anadolu'da bir kilometro murabbaındaki mahalle 8 nüfûs isâbet etmektedir. Avrupa'nın küçük hükûmetlerinden Belçika'da beher kilometre murabbaı mahalle 248, Felemenk'de 174, İsviçre'de 85, Portekiz Cumhûriyeti'nde 61, Romanya'da 45, Bulgaristan'da 42 nüfûs isâbet ettiği nazar-ı im'âna alınacak olursa Devlet-i Osmâniyyemizin nüfûs cihetiyle Avrupa'nın en geri kalan memâlikinden olduğu maatteessüf nazarlara teayyün eyler.

Mahzâ Feyyâz-ı Kudret'in bahşayişi olan her zerre-i hâki niam-ı gûnâ-gûna masdar, sîne-i mâderânesi hâiz olduğu kuvve-i inbâtiyyesiyle her türlü ağdiye-i hayâtiyyeyi müstahzır olan Anadolumuzun mevki'-i coğrafîsi ve ahâlisinin ibrâz eyleyeceği gayret sâyesinde dünyanın en zengîn bir memleketi olmak isti'dâdını hâiz iken ilel-i sâire-i mütenevvia ile günden güne zâten az olan nüfûsu bir kat daha tenâkus eylemekte ve servet-i memleket o nisbette mahv ü hebâ olmaktadır. Bütün erbâb-ı hamiyyeti kan ağlattıran bu hâl-i pür-melâle bir nihâyet vermek zamanı çoktan gelmiştir.

Yazık değil midir ki bir zamanlar Avrupa ve Asya ve Afrika kıt'alarının en mu'tenâ mevkiinde irâe-i satvet ve livâ-yı şevket-ihtivâ-yı Osmânî'yi Bahr-i Sefîd ve Siyâh'da ve Ummân'da muzafferâne temevvüc ettiren kavm-i necîbin asırlardan beri damarlarında cevelân eden dem-i hamâset bugün frengi mikroplarıyla tesemmüm ederek tenâsüb-i endâmı bünyesinin kuvveti şecâati dillerde dâstân olan Osmanlıların vücûd-ı âhenînî hüzâle şecâate mukâbil havf ü hirâse, tenâsüb-i endâma muâdil tegayyür-i eşkâle giriftâr olsun!

Muhterem meb'ûsânımızın ve hükûmet-i meşrûtamızın bu âfet-i müdhişeden vatanımızı tahlîs için lâzım gelen vesâiti ihzâr eyleyeceklerini kaviyyen ümîd ile ber-vech-i âtî bazı husûsâtın arzına ictisâr eyliyorum:

Frengi İlletinin Çâre-i İndifâı – Yeni tedâvi

Bir çok senelerden beri bu hastalığın tedâvîsi ve nev'-i benî beşerin şu âfet-i elîmeden tahlîsi husûsunda binlerce etibbânın cehd ü gayretlerinden bir semere-i müfîde hâsıl olamamış iken böyle bir devânın keşfi şeref-i azîmi Almanya'nın Main Nehri üzerinde kâin Frankfurt şehrinde "Fennî Tedâvî-i Tecrübevî Enstitü-yi Kralîsi" nâzırı olup yirmi beş seneden beri insan ve hayvânât kanlarıyla hüceyrâtın a'-

mâk-ı bedendeki tegayyürâtı hakkında tedkîkât ve taharriyât ile meşgûl olan asr-ı hâzırda âlem-i tıbbın en müdekkık tabîb-i şehîri muallim Ehrlich'e nasîb olmuştur.

Müddet-i hayât-ı âcizânemi şimdiye kadar mesleğimden başka bir şeye hasr eylememiş bir Osmanlı sıfatıyla beyân eylerim ki bu keşf-i mühimmi haber alır almaz evvelce kendisiyle muârefem olan Muallim Doktor Ehrlich ile bi'l-muhâbere aldığım cevâbda her türlü teshîlâta mazhar olabileceğimi anladığımdan 1326 senesi Eylül'ünün ilk günü Frankfurt şehrinde muallim-i müşârun-ileyh ile mülâkî olarak işe başladım. Burada muallim âcizlerine pek ziyâde ibrâz-ı suhûlet eylemiş ve müddet-i medîde yanında lâzım gelen şeyleri öğrendikten sonra Berlin'de Charite hastahâne-i meşhûrunda frengi illeti muallimi Doktor Lehser[?] ve Virchow hastahâne-i cesîminde doktor Vekslman'nın[?] da ve Emrâz-ı İntâniye Enstitü-yi Kralîsi'nde muallim-i eşher Wassermann gibi zamanımızın en âlim etibbâsının yanında, yüzlerce frengi hastalarına 606 ilâcının tatbîkātını gördüm. Berlin'den Viyana'ya avdetle **[235]** Viyana Dârülfünûnu Serîriyyât-ı Etfâl muallimi ve St Anna Hastahânesi direktörü muallim Escherich'in nezdinde dahi vâlidesinden frengili olarak doğmuş çocuklarda bu ilâcın te'sîrât-ı hasenesini müşâhede ve tecrübe eyledim. 1326 senesi Teşrinisâni'sinin onunda tekrar Macaristan'ın makarr-ı idâresi olan Peşte şehrine azîmetle bu dil-nişîn pâyitahtta terakkıyât-ı tıbbiyyenin enmûzeci olan serîriyât hastahânelerinde Macar eşher-i etibbâsından emrâz-ı dâhiliye kliniğinde Muallim Korani[?] ve İstvan Hastahânesi'nde emrâz-ı efrenciye muallim-i şehîri Doktor Havaş ve emrâz-ı ayniyye kliniğinde Muallim Doktor Gros gibi zevât-ı hazâkat-simâtın yanlarında ve yüzlerce frengili hastalar üzerinde "Ehrlich–hata" ilâcının tatbîkātını ve bu bâbdaki tecâribi müşâhede ve tedkîk eyledim.

İşte şu kadar tedkîkât ve müşâhedâtın bana bahş eylemiş olduğu kanâat-i vicdâniyye ile beyân edebilirim ki Muallim Ehrlich'in îcâdı olan bu "606" tevsîm olunan ilâc hakîkaten frengi illetinin devâsıdır. Şurasını da arz edeyim ki bu kanâat yalnız âcizlerine münhasır değildir. Bu ilâcın tecrübesi hengâmında Frankfurt, Berlin, Braslav, Magdeburg, Viyana, Peşte gibi müessesât-ı tıbbiyyesi en parlak şehirlerde iktisâb-ı ma'lûmât ve tedkîkât için gelen İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, İspanyol ve sâir milel etibbâsı en ağır frengi hastalarında "606"nın te'sîrât-ı serî'a ve hasenesi karşısında mebhût kalmışlardır. Hattâ en mu'teriz görünen Fransız etibbâsından bir çoğu 1910 senesi Eylül ayında Almanya'nın Königsberg şehrinde in'ikād edip bütün milel-i mütemeddine etibbâsının iştirâk eylediği kongrede 606 ilâcının te'sîrâtını kanâat-i vicdâniyyeleri üzerine beyân ve i'tirâf etmişler hâzır bulunan Doktor Ehrlich'i alkışlara gark eylemişlerdir.

Bundan başka esâmîsi yukarıda geçen Muallim Lehser[?], Muallim Vekslman[?], Nayser[?] gibi zamanımızın en büyük etibbâsı ve Macaristan'da Muallim Havaş[?] ve Doktor Gross gibi ulemâ-yı tıb Ehrlich ilâcıyla kendilerinin yüzlerce hastalardaki tecâribini ve netâyic ve te'sîrât-ı şifâiyyesini müteaddid resâil-i mahsûsa ve evrâk-ı havâdis-i tıbbiyye ve fenniye ile neşr ü i'lân eylemişlerdir. Ez-cümle Berlin'de Virchow hastahâne-i cesîmi emrâz-ı efrenciyye şu'besi sertabîbi Doktor Vekslman[?] ahîran 1400 frengi hastasını bu ilâcla ne sûretle tedâvî eylediğini ve gördüğü te'sîrât-ı şifâiyye ve serî'ayı müş'ir musavver bir eser-i mühim neşr eylemiştir. Fransa'da Paris'de Saint Lazare Hastahânesi tabîblerinden Doktor Emeri (Emery) bu son zamanda bir iki eser neşr ederek 606'nın te'sîrât-ı şifâiyye ve mühimmesini i'lân etmiştir.

Memâlik-i mütemeddine meşâhîr-i etibbâsının mazhar-ı kabulü olan devâ-yı mezkûrun memleketimizde vâsian tatbîkiyle vatanımızı bu âfetten kurtarmak için fikr-i âcizânemi ber-vech-i âtî arz edeceğim:

Evvel emirde şurası bilinmelidir ki bu hastalık memleketimize hâricden gelmiştir. Eğer zannımda hatâ etmiyorsam memâlik-i ecnebiyyeden husûsiyle Romanya'dan gelen sermâyeler vâsıtasıyla İstanbul'dan Anadolu'ya Rumeli'ye sirâyet eylemiş olduğu şübhesiz gibidir. Çünkü Romanya'da bu illetin pek münteşir bir halde olduğu mevsûktur. Her nereden gelirse gelsin mâdem ki bu hastalık vatanımızda hüküm-fermâdır, indifâı için –fikr-i kāsırâneme göre– dört noktayı nazar-ı dikkate almalıdır:

Evvelâ –Ba'demâ hâricden bu illeti getiren ma'lûl sermâyeleri memlekete kabul etmemek.

Sâniyen –İstanbul'da yüz elli kişilik son sistem bir frengi hastahânesi te'sîs ile buradaki hastaları tedâvî etmek. (Bu hastahânenin Peşte'de Muallim Havaş[?] tarafından yeni inşâ kılınan tarzda on beş bin liraya inşâ kılınabileceği)

Sâlisen – Anadolu'nun, Rumeli'nin frengi olan mahallerine üçer kişiden mürekkeb etibbâ hey'etleri gönderilerek iktizâ eden mevki'lere yeniden frengi tedâvîsine mahsûs bir iki pavyon inşâsıyla buralarda 606 ilâcının tatbîki.

Râbian – Memâlik-i Osmâniyye'de icrâ-yı ahkâm eden frengi hastalığının sûret-i imhâsını müzâkere ve iktizâ eden tedâbîr ve nizâmâtı tanzîm eylemek üzere frengi illetiyle meşgûl etibbâdan mürekkeb İstanbul'da dâimî ve müstakil bir frengi komisyonu teşkîl etmek.

Pâyitaht-ı Osmânî'de te'sîs olunacak frengi hastahânesine bir sertabîb bir tabîb-i sânî bir tabîb-i müdâvim kâffî olup ancak burası frengi tedâvîsi için dârü'l-ilmiyye ittihâz olunarak altışar mâh mümârese peydâ eylemek üzere lâekall on belediye etibbâsının bulundurulması ve her altı ay mürûrunda diğer on tabîb ta'yîni. İşte mesrûdât-ı âcizânem muhterem Meclis-i Meb'ûsân'ımız tarafından mazhar-ı kabûl olarak vakit geçirilmeden derhâl tatbîkāta başlanılırsa vatan-ı azîzimiz bu illet-i müdhişeden biran evvel kurtulmuş olur zann-ı kavîsinde bulunuyorum.

Bir de 606 ilâcının tatbîkātı için İstanbul'da bir mükemmel hastahâne ve vilâyâtta muntazam pavyonlar inşâsını ve buralara üçer tabîbden mürekkeb hey'etler i'zâmını teklîf edişim sebebsiz değildir. Şöyle ki:

Bu ilâc frenginin def'i için hakîkaten müessir ise de isti'mâli fennen mümâreseye mütevakkıf olduğu gibi tatbîkinden sonra da hastalarını istirâhat ve bir müddet müşâhedât-ı tıbbiye altında bulundurulmak lâzımdır.

Ez-cümle frengiye mübtelâ bir hastanın evvelce a'zâsı ve hurde-bîn tahtında kanı lâyıkıyla muâyene edilerek hastalık vücûdun hangi a'zâsını en ziyâde tahrîbâta dûçâr eylediğini tefehhüm ve teferrüs eylemek muktezî olduğu gibi "Wassermann usûlüyle teşhîs-i maraz" dahi yapılmak için âlât ü edevât-ı dakīkaya bunların sûret-i isti'mâlini bilmeye lüzûm-ı kat'î vardır. Bundan mâadâ ilâcı halletmek vücûda zerk eylemek gāyet mükemmel ve müteaddid kablar ve şırıngalar bulundurmak bunları lâyıkıyla ta'kīm etmeye sâlih etüvler ihzâr **[236]** etmek lâzımdır.

Levâzım ve şerâit-i mesrûdeyi nazar-ı dikkate almayarak tabîbin biri 606 ilâcını eline alıp da rast gele husûsî olarak ötede beride tatbîk ederse tabîî bundan ekseriyet üzere netâyic-i gayr-i me'mûle vukū'a gelmesi melhûzdur ki bu halde kabâhatin ilâca isnâdı muvâfık-ı maslahat olmayıp ancak şerâit-i lâzımeye gerek adem-i vukūfdan ve gerek adem-i dikkatten ileri geldiği anlaşılır ki min külli'l-vücûh enzâr-ı dikkat ve ehemmiyet alınmaya şayân mevâddandır.

İşte bu dekāyık-ı mühimme ve daha burada tafsîlâtı zâid olan bir çok esbâbdan nâşî ilâcın mûcidi Muallim Ehrlich 1910 Eylül'ünde bir beyânnâme-i umûmî irsâl ederek bervech-i bâlâ serd ettiğim husûsâta dâir etibbânın enzâr-ı dikkatini celb etmiş mümkün olduğu kadar sûret-i husûsiyyede tedâvîden ictinâb olunmasını ve behemehâl bir mükemmel hastahânede tatbîkini ve müşâhedât-ı tıbbîye tutulmasını tezkâr ve işbu ihtârâtı ısgā etmeyen etibbânın vukūa gelecek netâyic-i gayr-i me'mûleden vicdânen mes'ûl olacaklarını musırran ihtâr eylemiştir. Binâenaleyh memâlik-i mütemeddinede ekseriyet üzere hastahânelerde tatbîk olunmaktadır. Meselâ frengili bir fakīri hânesinde tedâvîyi der-uhde eden bir tabîb orada mükemmel hastahânelerde olduğu gibi her şeyi hâzır bulumaz. Hastanın ahvâlini günü gününe dakīkası dakīkasına ta'kīb edemez. Derece-i harâretini alâim-i maraziyyeyi ilâcın derece-i te'sîrîni görerek iktizâ eden tedâbîri derhâl icrâ edemez. Bu böyle olduğu fennen, aklen müsbet iken bir tabîb bir elinde 606 diğerinde bir tek şırınga ile meydana çıkar da frengili hastaları tedâvîye kalkarsa o hastanın hâli mülâhazaya muhtaç kalmaz mı?

Lâyiha-i âcizânemi itmâm etmeden meb'ûsânımızın enzâr-ı hakāyık-şinâsîlerine şurasını arz edeyim ki Macarlar fünûn-ı tıbbiyede me'mûlün fevkinde ilerlemişler ve hele son sistem hastahâne te'sîsinde Avrupa'nın pek çok memâlikini geçmişlerdir. Bugün Peşte'de ve Buda şehrindeki Macar hastahânelerinin intizâm ve mükemmeliyeti zâirîni müstağrak-ı hayret ediyor! Bir çok müessesât ve emâkin-i sıhhiyeye mâlik olan Macarlar bu dereceye kanâat etmeyerek bu defa (yirmi dört milyon kron) sarfıyla altmış yetmiş kıt'a emrâz-ı mütenevviaya mahsûs cesîm pavyonlardan mürekkeb bir hastahâne inşâsına da başlamışlardır. Biz her ne kadar bu parayı sarf edemezsek de hiç olmazsa on beş bin lira sarfıyla Peşte'de İstvan hastahâne-i meşhûru arsasına emrâz-ı cildiyye ve efrenciyye muallim-i şehîri Doktor Havaş'ın kendi tertîb ettiği plan üzerine geçen Teşrinisâni'de inşâ kılınıp muallim-i müşârun-ileyh tarafından abd-i âcize seyrettirilen frengi hastahânesi tarzında bir binânın pâyitaht-ı Osmânî'nin güzel ve vâsıta-i nakliyyesiyle hastalara suhûlet-bahş olacak bir mevkiinde inşâ kılınması bir emr-i asîr olmadığını muhterem meb'ûslarımızın memleketimizin en âcil ve en mühim ihtiyâcâtından bulunan böyle bir emr-i hayrı tasvîb buyuracaklarını kaviyyen ümîd eyleyerek lâyiha-i bendegânem merfû'-ı pîşgâh-ı âlî-i Riyâset-penâhîleri kılınmıştır.

15 Kânûnisâni sene 1326
Sâbık Etfâl Hastahânesi Sertabîbi
Bahriye etibbâsından mütekāid
Beylerbeyli
İbrahim

MEKÂTÎB

Evkâf nâzır-ı muhteremine bir ricâ

Şam'dan gelen bir arkadaşım ile Şam'a dâir cereyân eden mübâhase esnâsında söz orada defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan ve kalbimde muhabbeti pek büyük bir yer tutan Müezzin-i Hazret-i Risâlet-penâhî Cenâb-ı Bilâl'e intikāl etti. Cenâb-ı Bilâl'in şevket ve saltanat-ı muazzama-i İslâmiyyenin teâlîsi için yapdığı şeyleri ve Server-i âlem (s.a) efendimiz hazretleri hakkındaki ihtisâsât-ı âliyyesini tezkâr ile neş'e-mend olduk. Fakat sevk-i kelâm o hazretin türbesinin müşrif-i harâb bir halde olduğuna ve ulüvv-i kadriyle mütenâsib bir sûrette tezyîn edilmeyip alel-âde bir halde bırakıldığına intikāl edince gözlerim yaşardı. Saâdet-i İslâmiyyenin husûlü için hayatını istihkār eden ve medîha-i celîle-i Nebeviyye ile şânı i'lâ buyurulan bu zât-ı âlî-şânın türbesinin müzeyyen ve ma'mûr olması ve devâm-ı umrânının nazardan dûr tutulmaması her müslimin arzu edeceği bir şeydir.

Keyfiyeti zât-ı âlînize ismâ' edecek olursam Evkāf-ı Hümâyûn nâzırı olmaklığınız i'tibârıyla da nazar-ı dikkate alarak müşârun-ileyhin ulüvv-i kadriyle mütenâsib bir sûrette türbesinin i'mâr ve tezyînine ibzâl-i gayret ve icrâ-yı keşfiyyât için lâzım gelen muâmeleye tevessül buyuracağınıza kalbimde bir kuvvet hâsıl oldu. Şu sûretle mürâcaata mecbûr oldum; inşâallâh âsâr-ı fi'liyye-i diyânet-kârîsini görmekle karîrü'l-ayn oluruz.

Hüseyin Vassâf

DÜELLO MES'ELESİNİN TAŞRADAKİ İN'İKÂSÂTI:

Bu husûsa dâir Sivas'dan aldığımız bir mektûbu bervech-i âtî derc ediyoruz:

Esselâmü aleyküm ve Rahmetullâhi ve Berekâtuhû

İstanbul Meb'ûsu Hüseyin Câhid Bey'le Priştine Meb'ûsu Hasan Bey'in yekdiğerini düelloya da'vet ettikleri evrâk-ı havâdisde görülmüştür. Müşârun-ileyhimânın kendi hayatlarını ma'rûz-ı fenâ etmelerine müdâhale olunamaması vârid-i hâtır olabilir ve ale'l-husûs düelloyu icrâ için bu

gibi âdât-ı seyyienin hamd olsun memnû' olduğu bilâd-ı Osmâniyye ve İslâmiyyemiz **[237]** hâricine: Bulgaristan, Yunanistan gibi bu kabîl maâyib-i medeniyyeden çekinmeyen memâlikten birisine çıkılacağı mûcib-i teşekkür addedilebilir ise de biz hey'et-i ictimâiyyemiz miyânından ale'l-husûs meb'ûsluk sıfat-ı mümtâzesini hâiz iki zâtın hissiyât-ı kadîme-i milliyemizi tepeleyerek velev ki hâricde olsun bir sûret-i gayr-i meşrû'ada izâa-i mevcûdiyyetlerinden müteessir olmaz değiliz. Maamâfih asıl şâyân-ı teessüf bazı cihetler var ki enzâr-ı üli'l-ebsâra bunları arz etmek isterim o da evvelen Hüseyin Câhid ve Hasan Beylerden her birini ellişer bin Osmanlının intihâb eylemeleri. Böyle mücâdelât-ı âdiyye ve şahsiyye ile kendi varlıklarını ebediyyen hiç etmek için mi yoksa mâ-bihi'l-intihâb oldukları umûr-ı muazzama-i milletle meşgûl olmaları için mi idi? Burasını sağ kalırlarsa kendilerinden, nefislerini fedâ ettikleri âdet-i kerîhe yolunda ve ölür giderlerse müntehiblerinden sorarız. Sâniyen intihâr etmesi melhûz olan bir şahsın kable'l-intihâr taht-ı tarassud ve murâkabede bulundurulması zâbıta-i mülkiyye ve ba'de'l-intihâr sebeb-i intihârının tahkîkiyle müsebbibleri hakkında mücâzât-ı kānûniyye icrâsı kuvve-i adliyye vezâifinden olduğu ve bu vazîfeler memâlik-i Osmâniyyenin her tarafında her gün îfâ oluna gelmekte bulunduğu halde intihârdan netîceten farkı olmayan ve hattâ bunu alenî yapdığı için ahlâk-ı umûmiyyeye daha ziyâde sû'-i te'sîri bulunan düello kaziyyesinde icrâ-yı ta'kîbât olunmaması mücerred isminin (düello) gibi bir lafz-ı ecnebî olmasından mı veya memâlik-i ecnebiyyeden bazılarında memnû' olmamasından mı nâşîdir. Böyle ise akvâm-ı medeniyye ve vahşiyye arasında mübâh görülmeyen daha bir çok ef'âl ve i'tiyâdât-ı muzırra vardır ki memâlik-i Osmâniyyede şedîden memnûiyyet ve mücâzât-ı kānûniyyeye tâbi'dir.

Sâlisen işbu (düello) mukāvele-i nâ-meşrûuna yine meb'ûsân-ı kirâmımızdan Siroz ve Amasya ve Sinob meb'ûsları Midhat ve Dervîş ve Rızâ Nûr Beylerin ve İsmâîl Hakkı Paşa'nın şâhid olmaları da hemen bunu bil-fiil yapacak olanların hareketi kadar mûcib-i hayrettir.

Râbian asıl şâyân-ı teessüf bir nokta vardır ki o da millet için kānûn-ı ictimâî ve ahlâkī vaz'ı maksadıyla yüz binlerce kanlar dökülerek küşâdına muvaffak olunan bir sahne-i muazzama-i milliyede –Meclis-i Meb'ûsân'da– şerîatimiz, âdât-ı müstahsene-i milliyemiz, kānûn-ı ahlâkīmiz hilâfında Meclis-i Meb'ûsân'ın vazîfesi hâricinde olan "düello" mes'elesi için meb'ûsîn-i müşârun-ileyhim taraflarından müzâkerât cereyân etmesi kararlar ittihâz olunmasıdır. Acaba bir meclisde o meclisin me'mûr olduğu vazîfeden başka iş ile iştigāl etmek doğru bir şey midir? Acaba bu müzâkerât Meclis-i Millî'nin o günkü rûznâme-i müzâkerâtındaki hayât-ı millete tealluk edecek umûr-ı mühimme tezâkürâtına hiç za'f ve noksân îrâs etmedi mi? Etmedi ise bile esâsen memâlik-i Osmâniyyemiz hâricine çıkılacak kadar hissiyât-ı milliyemizden merdûd olan şu iş için meclis-i muazzam-ı millîde velev gayr-i resmî olsun sarf-ı evkāt edilmesi münâsib midir? Vicdânlarına ellişer bin Osmanlu i'timâd etmiş olan müşârun-ileyhime sorar ve mecelle-i muhteremenizi –vebâl atarak– teblîğ bi'l-ma'rûf vazîfesine da'vet eyleriz. Ve's-selâmü aleyküm ve alâ meni't-tebaa'l-Hudâ.

Sivas'dan Selimefendi-zâde
Mustafa Naki

MATBÛÂT

Selânik'de münteşir *Silâh* refikımızdan:

Iyd-i Millî
Büyük Pâdişâhımız Hoş Geldin!

Vatanda bayram var. Millet gülüyor. Sancak açılmış, davullar çalıyor. Büyük Osmanlı günü de böyle idi. Büyük pâdişâhımız geldi. Balkanlar'da şimşekler çaktığı günler, Avrupa'ya yıldırımlar düştüğü günlerde böyle gelinmişti. Vatanın bağrındaki Bosna ve Hersek yarası sarılmıştır. Ordunun vicdânındaki Tuna intikāmı damla damla kanıyor. Fakat bugün için olsun durmuştur. Milletin yüreğindeki Girid artık acıtmıyor. Çünkü bizimdir. Balkanlar'daki yangın sönecektir. Karadağ ya al kana boyanacak, ya kapkara kalıp mangır gibi bir paralık olacaktır. Hasretler kavuştu. Garîbler kalmamıştır. Zavallı Osmanlılar babalarına sarıldı. Öksüzler; yetîmeler, dulların göz yaşları dinmiştir. Artık vatanda gurbet yok garîb yok. Hasret yok, mâtem olmayacaktır; çünkü şühedâ mezârları çiçekler açdı. Millet, donanma var.. Müştâk kollar sarılmış, kalbler ağlıyor, gözler sevinç yaşları döküyor. Gönüller de ağlıyor. Bir bârân-ı rahmet vatanı yıkıyor. Artık nifâk lekeleri silinmiştir. Vatan pâktır, millet temizdir; donanmanın safvetini serenlerindeki bayrağı söyler. Ordunun savletini adımlarındaki yıldırımlar anlatır. Haydi ey büyük Osmanlılığın büyük pâdişâhı! Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın sen de ikinci bir yıldırımı ol. Çünkü üstünde yürüdüğümüz şehîdlikte Osmanlı asırlarının fedâkâr evlâdları, kemikleri gömülüdür. Eğer Osmanlı vahdetine, hürriyet ve istiklâline şâhid isterlerse o mezârları göster; şâhin isterlerse bu evlâdlarını göster. Şâhı pâdişâhı isterlerse cihâna, cihânlara kendini göster ve Balkanlar'ın üstüne bas da, kılıcına dayan da kâinâta de ki: Fermânıma râm ol ayağımın altındasın!

26 Mayıs 327

[238] İnâs-ı Sultânî Mektebi
Ve Şarkta İnkılâb-ı İctimâî

Sinîn gazetesi bugünün mes'elesi diye bundan bahsettiği sırada diyor ki:

"Şübhesiz ki bu, memleket için pek büyük, pek azametli bir hâdise-i ictimâiyyedir. Denilebilir ki Boğaziçi'nin yeşil bir tepesinden hâkim-i âfâk olan bu müessese-i hayriyye bütün Şark'da kendisini gösterecek bir inkılâb-ı karîbin en kuvvetli bir âmili, en yüksek bir ideosu[?] olacaktır."

Aşağıda yine tekrâr ediyor:

"… Bu nesiller teâkub ettikçe, o müesseseler de artacak; yükselecek ve bu sûretle Şark'ın tekâmül-i ma'nevîsi, inkılâb-ı ictimâîsi de te'mîn edilmiş olacak.."

Acaba ne demek istiyor!

ŞUÛN

Kosova Sahrâsı'nda İctimâ'-ı İslâm

Bi-mennihî ve keremihî teâlâ, yarın Kosova Sahrâsı'nda, Halîfe-i Müslimîn Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri hâzır olduğu hâlde, yüz binlerce ehl-i İslâm'dan mürekkeb büyük bir ictimâ' vukūa gelecek, ümmetce Cuma namazı edâ olunacaktır.. Osmanlı inkılâbı nasıl bütün âlem-i İslâm'da büyük bir intibâh husûle getirdiyse, yarınki muazzam ve mes'ûd gün dahi bütün Osmanlılar ve müslümanlar arasındaki her türlü nifâk ve şikākları kaldırarak hakīkī bir vifâk ve ittihâd husûle getirmesi eltâf-ı İlâhiyyeden mutazarra' ve me'mûldür. Namazın hitâmını müteâkıb *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet* müellifi-i muhteremi Abdürreşid İbrâhim Efendi hazretleri tarafından bütün âlem-i İslâm ümerâ ve rüesâsına meşhedden telgraflar keşîde olunarak bu büyük ve mühim ictimâ'-ı İslâm hakkında ma'lûmât verilecektir.

Memâlik-i Osmâniyyenin bir çok şehirlerinde cevâmi'-i kebîrede salât-ı Cuma edâ edildikten sonra bu meserretli ve müteyemmen günü tebcîlen mevlid-i Nebevîler okunacak, ziyâfetler verilecek, fukarâ ve muhtâcîne sadakalar tevzî' olunacak, şenlikler icrâ edilecekdir. Yakın şehirlere Dârülhilâfe'den hatîbler da'vet olunmuştur. İntibâh-ı İslâm'ın bi-mennihi'l-kerîm fâtihasını teşkîl edecek şu mübârek günü idrâkimizden dolayı bütün Osmanlıları ve âlem-i İslâmı tebrîke müsâraat ederiz.

Kosova Sahrâsı'nda Ümmetce Edâ Olunacak Cuma Namazı

Dîn-i İslâm saâdet-i uhreviyyeyi te'mîn etmekle beraber muâşeret-i dünyeviyyeyi de tanzîm eden bir hikmet-i Samedâniyyedir. Namazlar "cemâatle" edâ olunur. Edille-i fıkhiyyeden birisi "icmâ'"dır. İslâm'ın yevm-i mukaddesine "Cuma", mekân-ı ibâdetine "câmi'" ıtlâk olunur. Ehl-i Sünnet'e "ehl-i cemâat" sıfatı terdîf edilir.

Dîn-i İslâm'ın "ictimâî" bir din olduğunu isbât için bu gibi ta'bîrlerden istiâneye de ihtiyâc yoktur. Roma devlet-i muazzamasının ve onu ta'kīb eden Avrupa devletlerinin asırlarca tecrübelerinden doğan hukūk-ı garbiyye kavâid-i muâşeretin esâslarını bin müşkilâtla ve kısmen vaz' edebildiği halde Dîn-i İslâm edille-i bâhireye müstenid olan ahkâm-ı fıkhiyyesiyle gāyet nezîh ve âdilâne bir medeniyetin bütün kāidelerini tansîs etmiştir. Dîn-i İslâm'ın cemâatce edâ olunan farîzaları olduğu gibi ümmetce îfâ kılınacak ibâdetleri de vardır. Halîfe-i İslâm imâmü'l-müslimîndir. İmâm bir ümmetin pîşvâ-yı ma'neviyyâtı demektir.

Cuma ve bayram namazları imâmü'l-müslimînin huzûru ve vekîllerinin vesâtetiyle edâ olunur. Mekânen müteferrik fakat rûhen müttehid cemâatler tarafından kılınan bu namazlar ümmetce îfâ olunmuş gibidir.

Ve bu mesrûdâtı temhîdden maksad vatan-ı Osmânînin her vilâyetinden bir hiss-i ulvî-i dindârâne ile koşup gelen hey'etlerin imâmü'l-müslimînle beraber Kosova Sahrâsı'nda edâ edecekleri Cuma namazının târîh-i İslâm'da emsâli görülmemiş "ümmetce bir namaz" olduğunu tasrîh etmektir. Devr-i istibdâdda dînî ictimâât bile memnûâttandı. Meşrûtiyet-i Osmâniyyenin ne âlî ictimâât-ı dîniyyeye zemîn-i imkân tehiyye ettiği ve diyânet ile hürriyetin yekdiğerinden ayrılmaz iki emr-i muazzez-i câvidânı olduğu bu münâsebetle de zâhir oluyor.

Kosova Sahrâsı'ndaki Cuma namazı yalnız bir ibâdet-i dîniyyeden de ibâret kalmayacaktır. Ehl-i Salîb'in Osmanlıları Avrupa'dan ihrâc için cerâd-ı aremrem gibi Kosova Sahrâsı'na tahaşşüd ettikleri evân-ı kat'î-i hayât ve memâtı tahattur edelim.

Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın "Ya Rab milletimi muzaffer, bana şehâdeti müyesser et" duâ-yı samîmîsinin mazhar-ı icâbet buyurulduğu o ıyd-i mâtem-âlûdu yâdımıza getirelim. O gün târîh-i İslâmda nasıl bir yevm-i nâ-ferâmûş ise cemâat-i şühedânın da iştirâkine şübhe olmayan bu "Cuma" günü de hâfıza-i ümmette nisyân-nâ-pezîr bir rûz-ı ebed-zinde kalacaktır.

Halîfe-i İslâmın pâyitaht-ı sânî-i saltanat olan Edirne'ye teşrîflerinde edâ buyurulan farîza- i Cuma'da hâzır idim. O mübârek namazın te'sîr-i ma'neviyyâtı vicdânlara ne sûretle ifâza-i rûhâniyyet ettiğini bit-tecrübe anlamış olduğum için emîrü'l-mü'minîn hazretlerinin meşhed-i Hüdâvendigâr'da milletle beraber ictimâ' ve ümmetle birlikte ibâdet etmelerinden hâsıl olacak füyûz-ı vicdâniyyeyi şimdiden hissederek bahtiyâr oluyorum. "Cenâb-ı Hak daima ümmet-i nâciyyeyi bu kabîl saâdetlere mazhar buyursun" duâsıyla bu târihî seyâhatten mütevellid mes'ûdiyetimizi tahdîs edelim.

İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti
Kâtib-i Umûmîsi:
Hacı Âdil

* * *

[239] Bu münâsebetle efâzıl-ı ulemâdan bir zât-ı muhterem tarafından *Tercümân-ı Hakīkat* refikımıza şu mektup gönderilmiştir:

Hilâfet-meâb efendimizin; Kosova meşhed-i mübârekinde cemâat-i kübrâ-yı müslimînin muktezâsı olarak gelecek Cuma günü Cuma namazını edâ etmeleri peyâmı, âlem-i İslâm'ın mûcib-i inşirâh-ı tâmmı olduğuna şübhe yoktur. Dâîniz, tebşîr-i *Kur'ân* vech ile şevket ve saâdet edvârının tahattur-ı avdetiyle bekâm iken dün akşam Rumeli ufuklarından tulû' eden nûr-ı hürriyet gibi tenvîr-i a'yün-i hakīkat eyleyen cerâidden *Rumeli* cerîdesinin son nüshasının kırâatine fırsat elverdi. Hudâ alîm, gözlerim sirişk-i şâdî ile sütûr-ı beyânı göremez oldu.

İttihâd ve Terakkī Cem'iyyeti –ki dâîniz tevfîk-i İlâhîye karîn olan mesâî-i cezîleleri hasebiyle münciye sıfatı izâfede tereddüd etmem– merkez-i umûmîsi kâtibi Hacı Âdil Beyefendi oğlum, feyz-i tevhîd ve îmânın kalb ve kaleme bahş ettiği feyz-i câvidânî ve ma'nevî ile ol meşhed-i mübârek-i Hüdâvendigâr'[d]a ümmetce edâ edilecek salât-ı Cuma'nın fezâilini tezkâr eylemiştir ki:

–Cenâb-ı Hak sa'yini meşkûr eylesin–

Duâsını tekrâra cerîdenizi tavsît ediyorum. Ka'betullâh ile müşerref olan Hacı Âdil Bey oğlumu, Deraliyye'de bir iki defa görmek nasîb oldu. Hudâ, bir daha kısmet ederse teşekkürâtımı şifâhen takdîm etmek istiyorum. Cerîdeniz hakkında muhâlasat-ı gıyâbiyyem, imâmü'l-müslimînin Kosova Sahrâsı'nda cemâat-i kübrâ-yı muvahhidîne imâmet eyleyecekleri haberini ilk defa i'tâ eylediği cihetle tezâyüd eylemiştir. Onun için müşârun-ileyh Hacı Âdil Bey'in her kelimesi bir dürr-i mensûr-ı hikmet olan beyânnâmesinin enzâr-ı mü'minîne vaz'ını temennî ederim.

Hacı Âdil Beyefendi benim gāye-i hayâl ve emelim olan "ittihâd-ı İslâm" nâmına o derece nükte-pîrâ icâle-i hâme-i belâgat edâ eylemişlerdir ki tasvîrinde i'lân-ı acz eyliyorum, dâîleri velvâl-i siyâsiyyât, zilzâl-i ihtirâsâttan müctenib, neşr-i hakāyık-ı dîne sâî ve mükibb bir hâdim-i vatan olmakla iftihâr eylerim. Ukalâ-yı Avrupa'nın "ittihâd-ı İslâm" terkîbinden zât-ı maddenin külliyen mugāyiri bulunan maânî kasd etmeleri kaziyye-i bedîhiyyesine karşı benim meslegimde bulunan, bir adamın yine ondan bahsetmesi biraz garîb görünür ise de hakāyık-bînân-ı ümmet, "ittihâd-ı İslâm" nazariyesinin mâhiyetini isbâta teşmîr-i sâk-ı gayret eyledikleri cihetle dâîleri de o isre ıktifâen "ittihâd-ı İslâm" tarafdârı olmaklığım tabîîdir. Zâten öyle olması bile "mü'minîn kardeş" olup müntehâ-yı Garb'daki mü'minin, aksâ-yı Şark'daki mü'mine kalben, rûhen merbûtiyeti mütemessik olduğumuz habl-i metîn-i Muhammedî muktezâsıdır.

Hilâfet-meâb-ı zî-şân efendimizin imâmetiyle ümmetce edâ edilecek salât-ı Cuma'nın ind-i Bârî'deki derecesini ta'rîfe işbu nemîkanın tahammülü yoktur. Maalesef meşhûd ola geldiği üzere âlem-i İslâm'ın dâ'-i udâlı tefrika ve nifâktır. Saf saf dizilen erbâb-ı teveccüh, gönül birliğini bir ve âdil Allah'ın huzûr-ı azametinde tezekkür eylemelidir ki bunu diğer bir makālemde şerh ve îzâh eylerim oğlum.

MÜSLÜMANLIK Nİ'METTİR

Erkân ve kavâid-i İslâmiyyeden hiçbiri bulunamaz ki bir hikmet-i celîleye istinâd etmesin.

Meselâ rükn-i rekîn-i İslâm olan namaz şu âlem-i şühûdun gavâil-i maddiyesiyle kalben kālıben dûçâr-ı ta'b ü fütûr olduğu bir zamanda insanın imdâdına yetişir. Kālıbını Ka'betu'llâh'a, kalbini Allah'a çevirir. İnsan o demde cismen âlem-i şühûdda ise, rûhen âlem-i gaybdadır. Kalb muhâsebe-i nefs ile meşgūl olarak şükür ve tevbe gibi bir takım hissiyât-ı ulviyye ile tesliyet bulurken kālıb harekât-ı bedîa icrâsıyla kuvvet ve sıhhat iktisâb eder.

Senede bir ay oruç insanı on bir ay zarfında gösterdiği ifrât ve tefrîtten tahlîs ve evkāt-ı ekl ü şürbünü tanzîm eyler. Bunları emr-i İlâhî ile yapmanın cisim ve rûh üzerine te'sîr-i garîbi vardır. Açlık kuvve-i derrâkeyi tenbîh ettikçe nice hakāyık-ı ulviyye zihne reh-yâb-ı duhûl olur. Ve insan zaman olur ki avâlim-i ulviyyeye kesb-i ittisâl eyler. Hakîm-i İslâm Sa'dî-i Şirâzî bu nükteyi anlatmak için:

اندرون از طعام خالی دار / تا درو نور معرفت بینی
تهی از حکمتی به علت آن / که پری از طعام تا بینی.

demiştir.

Sosyalizm'in cihânın her tarafında her gün tevessü' etmekte olduğu şu zamanda zekâtın hikem ve fevâidinden bahsetmeye ihtiyâc görmek ahvâl-i âlemden bütün bütün gaflet göstermek olacağı için o kadar gāfil davranmayı nefsime hazm ettiremedim.

Haccın maddî, ma'nevî fevâidi hakkında pek çok musannefât vücûda gelmiştir.

Hacdan lâyıkıyla istifâde olunsa dünyanın bir hükûmet olacağını *Müsâmere-i Kostantıniyye* müellifi Mösyö Mismer haccın fevâid-i esâsiyyesi sırasında zikr ediyor.

Hac İlâhî bir pazar olduğundan mübâdele-i masnûât ve ma'mûlât gibi fevâid-i iktisâdiyyesi de hadd ü ihsâya gelmez.

Müellifîn-i İslâmiyye fevâid-i haccın herkes hakkında –velev sûret-i mahdûdede olsun– te'mîni için câ be-câ mevsim be-mevsim pazarlar kurmayı, büyük büyük ictimâ'lar, seyâhatler teşkîlini tavsiye buyurmuşlar ve haccı asgar ve ekber vasıflarıyla ikiye taksîm eylemişlerdir. Çünkü [1](مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجّ فَقَدْ يَمُوتُ يَهُودِيًا اوْ نَصْرانِيًا) hadîs-i şerîfini bu sûretle te'vîl edebilmişlerdir. Zâten [2](الجُمْعَةُ حَجّ المُؤمِنين) hadîs-i şerîfi de bu te'vîl için bir zemîn-i müsâid tehyie eylemiştir.

Milletin te'lîf-i kulûbünü, te'mîn-i iştiyâkını teskîn maksad-ı cihân-pesendânesiyle Selanik, Üsküb ve Priştine tarîkleriyle meşhed-i Hüdâvendigâr-ı Gāzî'yi ziyâret **[240]** etmek için seyâhat buyurmakta olan pâdişâhımız efendimizin huzûruyla Kosova Sahrâsı'nda edâ olunacak Cuma namazındaki ictimâ'-ı muvahhidîne ben hacc-ı asgar demeği cidden az bulurum. Hacc-ı ekber demekliğime de halîfe-i seyyidü'l-mürselîn olan emîrü'l-mü'minîn efendimiz rızâ vermezler. Maamâfih ben ictimâa "hacc-ı a'zam" demekte hiç tereddüd etmem. Hele imâmü'l-müslimîn efendimizin bizzat namaza imâmet edecekleri rivâyeti tahakkuk ederse "hacc-ı a'zam" ta'bîrinde kâffe-i enâm benimle hem-zebân olacaktır.

Ey ni'met-i İslâm ile mütena'im olan muvahhidîn! Fırsatı iğtinâm ediniz. (بادروا الى طاعة الله)

Rumeli **Ubeydullâh**

İHYÂ-YI MEFÂHİR

Sevgili pâdişâhımızın Kosova'da meşhed-i mübârek-i Hüdâvendigâr'da bir cemâat-i muazzama ile edâ-yı salât-ı Cuma edecekleri güne tesâdüf eden Haziran'ın üçüncü Cuma günü İttihâd ve Terakkī Cem'iyyeti Bursa kulüpleri nâmına Acemler'de büyük bir ziyâfet tertîb olunacaktır.

---

[1] Tirmizî, *Sünen,* Hac 3.

[2] (الجمعة حج الفقراء/مساكين) şekilde Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6404-5.

Bu ziyâfetin hey'et-i ictimâiyye, siyâsiyye ve târîhiyyesi ber-vech-i âtî muhtasaran bahs edeceğimiz programından anlaşılacağı cihetle fazla mütâlaaya hâcet göremiyoruz.

Bilumum kulüpler a'zâsıyla beraber erkân-ı vilâyet, ümerâ-yı askeriyye, ulemâ ve meşâyih-i kirâm, eşrâf-ı memleket işbu ziyâfette med'uvven hâzır bulunacaklardır. O günkü Cuma namazı Hüdâvendigâr Câmi-i şerîfi'nde edâ edilecektir ki asıl bu ziyâfetin sâik-i fikrîsi de budur. Halîfe-i İslâmiyân efendimiz hazretleri meşhed-i Hüdâvendigâr'da binlerce müslümanın pîşvâ-yı fi'lîsi oldukları esnâda Bursalılar da türbe-i Hüdâvendigâr'da edâ-yı farîza-i salât etmiş olacaklardır.

Rûh-ı pâk-ı Hüdâvendigâr'ın şu sûretle yâd ve tebcîline zerîa ittihâz olunan şu farîza-i mübârekenin îfâsından sonra herkes müctemian Acemler'e doğru hareket edecektir. A'zâyı cem'iyyet ile med'uvvînin adedi iki bini mütecâviz olacağı şimdiden tahmîn ediliyor ki mefâhir-i Osmâniyyeyi ihyâ ve farîzayı hissiyât-ı müheyyice ile edâ gibi fevâidi câmi' olan şu teşebbüs her türlü takdîre sezâdır.

(Sinîn)

RUMELİ'YE TEŞRÎF-İ HÜMÂYÛN

Sırâtımüstakīm İdâre-i Aliyyesi'ne

İnegöl 28 Mayıs – Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyye ve Saltanat-ı Uzmâ-yı Osmâniyye şereflerini hâiz bulunan şehriyâr-ı âlî-tebâr efendimiz hazretlerinin Rumeli'yi teşrîf-i hümâyûnları târîh-i Osmânînin en parlak sahâifini teşkîl edecek mâhiyet ve şerefi mutazammındır. Bu seyâhat-i levha-i garrâ ve kıymetdârı müşâhede ile bahtiyâr olamayacak tebea ve sâir müslümanlara âyîne-i sahâifi aks sûretiyle irâe, hizmet-i İslâmiyyeyi kendilerine şeref addeden bil-cümle muharrirlerin ehemm-i vezâifindendir. Cerîde-i mübecceleleri ise ancak o noktayı hedef ittihâz eylediğine binâen azîmet ve inşâallâhu teâlâ bi'l-izzi ve'l-ikbâl avdet-i hümâyûnları hengâm-ı hayr-encâmında ve seyâhat-i Hilâfet-penâhîleriyle şeref verdikleri bilâd ve ale'l-husûs meşhed-i hazret-i Murâd'da gerek memâlik-i Osmâniyyeden ve memâlik-i mütecâvireden berây-ı istikbâl gelen heye'âtın sûret-i kabûlü gerekse safahât-ı sâire hakkında kābil olduğu kadar mufassal fakat musahhah ma'lûmât elde edilip risâle-i muhteremeleri vâsıtasıyla ve Rumeli'yi teşrîf-i hümâyûn ünvânlı bir târihçeyi bilâ-te'hîr neşre himmet ve bu sûretle dahi kāri'leri garîk-ı meserret buyurmalarını istirhâm eylerim.

Saraybosnalı Semiz-zâde
el-Hâc Mehmed

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Bu telgrafnâme müslümanların mübârek halîfelerine, sevgili pâdişâhlarına karşı ne derîn bir muhabbetle mütehassis, ne lâ-yetezelzel bir irtibât ile merbût olduklarına bir delîl-i bâhirdir. Hacı Mehmed Efendi biraderimizin galeyân-ı hamiyyetle hayli fedâkârlık ederek iş'ârâtını bâ-telgraf bildirmesi el-hak her türlü takdîr ve sitâyişe sezâdır. Bu fedâkârlığı, bu hamiyyeti, bu tezâhürât-ı İslâmiyyeyi bütün âlem-i İslâm tebcîl eder.

Sırâtımüstakīm, haftalık bir cerîde olmak hasebiyle sahâyifi mahdûd olacağından bit-tabi' seyâhat-i hümâyûnun tafsîlâtını muhtevî olamaz. Zâten pâyitahtın gündelik gazeteleri uzun telgrafnâmeler, mektuplarla bu husûsda mufassal ma'lûmât veriyorlar; diğer tarafdan Rumeli gazeteleri de seyâhat-i hümâyûn-ı hazret-i Hilâfet-penâhînin bütün teferruâtını kayd ve hıfza çalışıyorlar ki yalnız nakli ile iktifâ bile *Sırâtımüstakīm*'in haftalarca bu mevzûa hasrını îcâb eder. Halbuki mâ-ba'dlı âsârın kesreti i'tibârıyla buna imkân görülemiyor. Binâenaleyh kāri'în-i kirâmımızca şu ma'zeretin cây-ı kabûl bulucağı me'mûl-i kavîdir.

Maamâfih bu münâsebetle hâtırımıza bir şey geldi; eğer seyahat-i hümâyûna iştirâk eden muharrirler bu mülâhazayı nazar-ı dikkate alır da tevhîd-i mesâî ederlerse şübhesiz ki ümmete büyük hizmet etmiş olurlar. Mülâhazamız şudur:

Gerek pâyitaht gazeteleri muhâbirleri ve gerek Selanik, Kosova, Manastır cerâid-i İslâmiyyesi muharrirleri birleşmeli, seyâhat-i hümâyûn hakkındaki bütün meşhûdât ve mesmûâtlarını cem' ve tanzîm ile kıymetdâr bir kitap vücûda getirerek bunu Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cem'iyyeti'ne terk etmeli. Cem'iyyet yüz bin nüsha kadar tab' ettirerek ucuz bir fiâtla bütün memâlik-i Osmâniyyeye ve âlem-i İslâma dağıtır bu sûretle hem bütün Osmanlılar ve müslümanlar seyâhat-i Hilâfet-penâhî hakkında ma'lûmât-ı tâmme ve sahîha edinir, hem de Donanma Cem'iyyeti için bütün ma'nâsıyla müfîd bir menba'-ı vâridât olur. Bu bâbda hamiyyetli muharrirlerimizle Muâvenet-i Milliye Cem'iyyeti'nin kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatlerini celb ederiz.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

22 Haziran 1911 24 Cemâziyelâhir Perşembe 9 Haziran 327[1] **Altıncı Cild - Aded: 146**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı *Kur'ân*

(وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)[2] -50

(Âyet-i sâbıkada Benî İsrâil'e âl-i Fir'avn'dan necât verildiği, her nevi' ezâ ve cefâdan necâta şâmil olur vech ile mücmelen zikr olunmuşidi. Bu âyet-i kerîmede ise Cenâb-ı Hakk'ın Benî İsrâil'e olan lutf u inâyeti îzâh edilmek üzere ni'met-i tenciyyenin hârik-ı âde bir sûretle zuhûra gelip bununla düşmanları dahi helâk eylediği beyân olunarak icmâli sâlif tafsîl buyuruluyor. Bu ni'met, mâ-kablinde alâ-vechi'l-icmâl zikr olunan ni'meti beyân ve tafsîl olmayıp belki Allahu teâlâ hazretlerinin Benî İsrâil hakkında sezâvâr buyurulan ni'metlerinden müstakil bir ni'mettir de denebilir.

Cenâb-ı Hak Mûsâ aleyhisselâmı Firavun ile cemâatine irsâl edip Hazret-i Mûsâ onları tevhîd-i İlâhîye ve Benî İsrâil'e revâ gördükleri ezâ ve cefâdan ferâgat etmeye da'vet eylediği halde Firavun Benî İsrâil'e ezâ ve cefâsını günden güne artırdı. Târîh-i *Tevrât*'ın Sifr-i Hurûc'unda mastûr olduğu üzere Allahu teâlâ Mûsâ'ya, Firavun'un yüreğine katılık vereceği cihetle Firavun Benî İsrâil'e olan ezâ ve cefâyı tahfîf etmeyeceğini ve âyât ve alâmâtını Mûsâ'ya göstermedikçe Benî İsrâil'i kendisiyle birlikte göndermeyeceğini inbâ etti ve Mûsâ Firavun'u emr-i İlâhîye da'vet ettikten sonra Firavun'un zulm ve udvânı arttığından Benî İsrâil'i a'mâl-ı şâkkada istihdâm edenlere, Benî İsrâil hakkında şiddet ve huşûnetlerini tezyîd etmelerini ve bir tarafdan kerpiç yapmak için Benî İsrâil'e vermekte oldukları samanı onlardan men' edip diğer tarafdan da evvelce ne kadar kerpiç i'mâl ediyorlar idiyse saman toplayıp yine bilâ-noksân o mikdâr kerpiç i'mâliyle kendilerini mükellef tutmalarını emreyledi. Bunun üzerine Allahu teâlâ Mûsâ ile kardeşi Hârûn'a âyât-ı beyyinât ihsân eyledi. Firavun sâhirlerin sihriyle bu âyât-ı beyyinâta karşı komak istedi. Lâkin sâhirler yed-i Mûsâ'da zâhir olan şey sihir olmayıp taraf-ı Hak'dan bir te'yîd olduğunu anlamalarıyla Mûsâ ve Hârûn'un perverdigârı olan Rabbü'l-âlemîn'e îmân eylediklerinden Firavun Benî İsrâil'in Mısır'dan hurûclarına müsâade ve daha doğrusu Benî İsrâil'i Mısır'dan külliyen tard etti. Sifr-i Hurûc'da mezkûr olduğu üzere Benî İsrâil mâh-ı Ebîb'de yani Mart ayında hurûc ettiler ve Mısır'da ikāmetleri dört yüz otuz sene idi.

Benî İsrâil Mısır'dan çıkıp Süveys (beyne'n-nâs galat olarak, şın ile Süveyş diye zebânzeddir) sâhiline doğru yola revân oldular. Firavun azîm bir ordu ile bunları ta'kīb ederek Süveys'de yetişti. Benî İsrâil baktılar ki Firavun askeriyle geliyor, ne yapacaklarını şaşırarak yâ Mûsâ! Hani senin bize va'dlerin? İşte Firavun arkamızdan geliyor, burada kalsak bizi kesip öldürecek, önümüz deniz olduğundan ileriye yürüsek gark olacağız, ne yapalım? dediler. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm bâ-vahy-i İlâhî asâsıyla denize vurmasıyla sular bi-izni'llâh yarıldı, on iki yol açıldı. Her yolun etrâfında sular dağlar gibi yükseldi. On iki sıbttan her biri bir yola girdi. Ayakları **[242]** bile ıslanmayarak Bahr-i Ahmer'i Mûsâ aleyhisselâm ile birlikte sâlimen geçdiler. Arkaları sıra Firavun'la askeri denize girerek bahren dahi Benî İsrâil'i ta'kīb etmek istediler ve bunlar karadan munkatı' olup tamâmıyla denizde bulundukları zaman sular cûş u hurûş ederek üzerlerine yürümesiyle cümleten gark oldular. Bu meded-i gaybînin zuhûrundan dolayı Benî İsrâil pür-

[1] Sehven bir önceki sayının tarihleri yazılmıştır.
[2] Bakara, 2/50.

neş'e ve sürûr olup Allahu teâlânın lutf u keremine müteşekkiren ellerini cânib-i âsumâna ref' ettikleri halde düşmanlarının kendilerini yutmak için üzerlerine hücûm eden dalgalardan dûçâr-ı bîm ü havf olarak gark olduklarını gözleriyle gördüler. Bu kıssaya remz ü işâretle şöyle buyuruluyor:) Denizi sizinle yarıp size necât verdik. (Denizde yollar husûle gelip de oralardan geçebilmeniz için denizi şakk edip sizi kurtardık) ve âl-i Fir'avn'ı gark eyledik. (Âl-i Fir'avn arkanız sıra denizden geçerler iken suları kapayarak onları gark ettik) siz de (bunu) görüyordunuz.

Firavun askeriyle Benî İsrâîl'i ta'kîb ettiği esnâda deniz bölük bölük yarılarak Benî İsrâîl'in sular arasında denizi ubûr ile karşı yakaya geçip necât bulmaları ve müteâkıben Firavun ile askeri denizden geçerler iken sular kapanıp gark olmaları, Benî İsrâîl hakkında bir inâyet-i İlâhiyye olarak yed-i Mûsâ'da izhâr edilmiş bir mu'cize idi. Bu vak'anın bir in'âm-ı mahsûs olmak üzere zikr u yâd edilmesi ve onunla Benî İsrâîl'e imtinân buyurulması mu'cize olarak zuhûr eylediğine delâlet eder.

Mu'cizâttan hazzetmeyen bazı cür'etkârân: Bahr-i Ahmer'de medd ü cezir vukûa gelir, cezir şiddetlice olunca bazı yerlerinde sular azlaşarak oralardan mâşiyen geçilebilir. Benî İsrâîl'in Bahr-i Ahmer'i ubûrları işte böyle bir zamana tesâdüf etmiş idi. Firavun'la askeri geçdikleri esnâda ise med vukûa gelerek sular tuğyân etmesiyle gark olmuşlar idi diye zu'm edip bu vech ile te'vîle kıyâm eylemişlerse de dediğimiz gibi vak'anın bir in'âm-ı mahsûs olarak zikr u yâd edilmesi ve onunla imtinân buyurulması bu zu'm ve te'vîlden külliyen ibâ eder. Hele vak'aya mütedâir âyât-ı *Kur'âniyyeden Tevrat*'a muvâfık olarak şeref-nüzûl eden [1](فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ) kavl-i şerîfini te'vîl nâ-kābil-i imkândır. Mu'cizât denilen keyfiyyât, iki nakîzın ictimâı ve irtifâı gibi muhâli mutazammın mevâddan değildir. Aklen câiz bulunan havâriktandır, bunun içindir ki mütekellimîn mu'cizâtı (havârik-ı âdât) tesmiye etmişlerdir. Bu havârikın kudret-i İlâhiyye ile enbiyâullâhdan birinin yedinde vukûuna hiçbir mâni' yoktur. Bizim bu havârika zâhir olduğu vechile îmân etmekliğimiz vâcibdir. Bu îmânımız bizi, Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkātında cârî sünen-i İlâhiyyesine ihtidâddan ve Kitâb-ı azîz'inde [2](وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا), [3](وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا) buyurduğu üzere sünen-i İlâhiyyenin tebeddül ve tahavvül eylemediğine i'tikād eylemekten men' etmez. Ulemâ'-i dîn tarafından beyân edildiği üzere o havârik-ı âdâtın bir takım esbâb-ı hafiyye-i rûhâniyyesi vardır ki Cenâb-ı Hak ol esbâba ıttılâı enbiyâ-i izâm aleyhisselâm hazerâtına tahsîs buyurmuştur veyahud vâzı' ve müdebbiri üzerinde sünen ve kavânînin hüküm ve nüfûzu olmayıp vâzı' ve müdebbir-i kavânîn olan Hâlık teâlânın onlarda dilediği gibi hüküm ve tasarruf eylediğine delâlet etsin için o havârik-ı âdâtı bi-gayri sebebin halk etmiştir.

51- [4](وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ)

(Benî İsrâîl âl-i Fir'avn'ın mezâliminden kurtarıldıktan ve âl-i Fir'avn dahi helâk edildikten sonra Hazret-i Mûsâ'ya *Tevrat* ihsân olunacağı va'd edilmiş ve bu va'din îfâsı için bir müddet ta'yîn buyurulmuş iken Benî İsrâîl küfrân-ı ni'met ettiler ve diğer sûrelerde tafsîl edildiği üzere Mûsâ aleyhisselâm vakt-i muayyende Tûr'a gittikten sonra onlar bu müddeti uzun gördüler ve altından bir buzağı yaparak ona perestiş eylediler. İşte Benî İsrâîl âyât ve mu'cizât görmüş ve çeşme-sâr-ı niam-ı İlâhiyyeden sîr-âb olmuş oldukları halde küfrân-ı ni'met etmiş bir tâife olup Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerini tekzîb etmeleri ve zât-ı Risâlet-meâbına muânede ve muâraza eylemeleri me'lûf bulundukları hâle nazaran şayân-ı teaccüb olmadığı tezâhür etmek için haklarında erzân buyurulan ni'met ile ona mukābil ettikleri küfrân-ı ni'met yâd ü tezkâr olunarak şöyle buyuruluyor:) Ve biz Mûsâ'ya kırk gece(nin tamâmını) va'd etmişidik. (Firavun'un helâkinden sonra biz Mûsâ'ya *Tevrat*'ı va'd etmiş ve bu va'dimizi îfâ için kırk gecenin tamâm olmasını ta'yîn eylemiş idik. Bu vech ile va'd sebk etmiş ve bunun için vakit ta'yîn olunmuş iken) siz ondan sonra (yani Mûsâ aleyhisselâm kırk gece kalmak üzere Tûr'a gittikten sonra) buzağıyı (ilâh ve ma'bûd) ittihâz ile (nefsinize) zulm ettiniz. («وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ» kavl-i kerîmi cümle-i tezyîliyye olmakda muhtemel olduğundan bu halde meâl-i münîfi: Siz bir kavimsiniz ki zulm eylemek âdetinizdir, demektir).

52- [5](ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

Siz böyle bir halde bulunduktan sonra (tevbe ettiğiniz cihetle) biz de sizi (nâil olduğunuz ni'met-i afva) teşekkür edesiniz (ve artık tâatte sebât ve devâm eyleyesiniz) için afv eyledik.

53- [6](وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)

Ve doğru yola sâlik olmanız için Mûsâ'ya kitap ve furkān verdik. (Kitâb-ı *Tevrât*'ı ve hak ve bâtıl, helâl ve harâm beynini fârik olarak Kitâb-ı *Tevrat*'da beyân olunan şerâi' ve ahkâmı Mûsâ aleyhisselâma ihsân eyledik).

[243] Asr-ı Saâdet-i Muhammedî'de Benî İsrâîl'den Kitâb-ı *Tevrât*'ı fehm eden ehl-i basîret, Resûl-i Müctebâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerinin teblîğ eylediği şerâi' ve ah-

[1] Şuarâ, 26/63.
[2] Ahzâb, 33/62.
[3] Fetih, 48/23.
[4] Bakara, 2/51.
[5] Bakara, 2/52.
[6] Bakara, 2/53.

kâmın, hakāik-nümâ bir meş'ale-i hidâyet-i Hudâ olup kendilerini tebâüd eylemiş oldukları asla ircâ' eylediğine vâkıf olmalarıyla o meş'ale-i celî-şa'şaaya iktidâ ettiler ve bî-şuûr olanları da varta-i muârazaya saplanıp kaldılar.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanların Birbirine Karşı Olan Vecîbeleri

Her müslümanın diğer müslümanlara karşı olan muâmelâtında muhabbet gibi, hukūk-ı tabîiyye ve siyâsiyyede müsâvât gibi uhuvvet-i hakīkiyyenin istilzâm ettiği vazîfeleri yerine getirmesi bir vecîbedir. Evet, cemâatin bütün efrâdını kendine kardeş bilmek; ara yerdeki cinsiyet, kavmiyet ihtilâfâtını aslâ hâtıra bile getirmemek; mezâyâ-yı şahsiyyeden, müktesebât-ı zâtiyyeden başka bir sebeb-i rüchan tanımamak, bununla beraber o rüchan ile hükmü de Cenâb-ı Hakk'a tevdî' ederek, kānûn-ı âdil huzûrunda sahibini hiç bir istisnâya mazhar görmemek her müslüman için farzdır.

Müslümanların birbirini sevmesine gelince, bu îmânın en birinci şartıdır. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz: "[1](لَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَنْ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا) Mü'min olmadıkça aslâ cennete giremezsinizk; birbirinizi sevmedikçe de aslâ mü'min olamazsınız" buyuruyorlar. Şunu da ihtâr etmeliyiz ki bu muhabbet samîmî olmalı; riyâ, müdâhene gibi şâibelerle mülevves olmamalı. Yoksa o bir nifâk demektir ki bugün gizli kalsa bile yarın mâhiyeti meydana çıkar.. Onun için îmânı küfür şâibelerinden tathîre çalışmak ne kadar lâzım ise bu muhabbeti de levs-i nifâktan pâk bir muhabbet-i hâlise şekline ifrâğ için uğraşmak da o kadar lazımdır. Bu mesâinin müsmir olabilmesi de her ferdin dindaşlarıyla olan münâsebâtının derecesini takdîr eylemesine; onlara yaklaşmasından, yahud uzaklaşmasından hâsıl olacak neticeleri kestirebilmesine; hayatı onların hayatına, helâki de onların helâkine merbût olduğunu hakkıyla anlayabilmek için hakīkat-i hayâtın, vezâif-i hayâtın bîgânesi olmamasına mütevakkıftır. Bu cihet te'mîn edildikten sonra artık o müslüman nasıl, ovaları dolduran selin önünden kaçıp yüksek tepelere ilticâ ederse, kendisini ister istemez dindaşlarına karşı hâlisâne bir muhabbet beslemekte öylece mecbur görür.

Müslümanlığın emreylediği muhabbet, bütün saâdet-i ictimâiyyenin medârı, bütün medeniyet-i hakīkiyyenin esâsıdır. Temeddün etmiş milletlerin ahvâlini lâyıkıyle tetebbu' eder, onların eczâ-yı mürekkebesini müfredâtiyle tedkīkte bulunursanız görürsünüz ki hangi milletin âhâdı arasında vifâk, efrâdı arasında ittihâd en ziyâde ise bu âlemde en mes'ûd olan, sözleri bütün akvâmın mukadderatı üzerinde icrâ-yı te'sîr eden millet de odur. Böyle bir millet düşer düşmez kalkar; za'fa giriftâr olacağı zannedildiği bir sırada hemen satvetini gösterir; siyâset-i hâriciyyesini muhtell, menâbi'-i iktisâdiyyesini perîşân görerek yakında izmihlâline hükmetmek üzere iken bir de bakarsınız ki kısa bir zaman için düştüğü mezlaka-i idbârdan doğrulup kalkmış, üzerindeki tozları silkmiş, kendisinin helâkini gözeten etrafındaki akvâmı silaha sarılmaksızın tehdîd edecek bir şevket gösteriyor. İşte bu hâl muhabbetin neticesi olan bir vahdet-i kâmilenin sırrıdır. Bugünkü milletlerde görmekte olduğumuz ittihâd, ecdâdımızın evc-i refî'-i ikbâla yükselmelerine bâdî olan, onlara başkalarının hayâlinden bile geçmeyecek bir mecd-i refî' te'mîn eden ittihâdın yanında pek nâçiz kalır. Ecdâdımızın evvelce aralarında tefrikadan, muhâsamadan başka bir şey görülmezken sonradan mazhar oldukları o samîmî muhabbet, o hakīkī vahdet ancak diyânet-i İslâmiyye'nin fazîleti, o dîn-i mübînin semâvî emirlerine inkıyâdın semeresidir. Müslümanlar arasında hakīkī bir muhabbet te'sîsi lüzûmuna dâir vârid olan nasları burada îrâda kalkışaydık bir çok sahifeler doldurmaklığımız icâb ederdi. Burada yalnız bir hadîs-i şerîf îrâd edeceğiz ki din kardeşlerinin menfaatine karşı lâkayd kalarak ancak kendi rahatlarını düşünen adamların Müslümanlık'taki noksanlarını göstermeye kâfîdir. İşte o hadîs-i şerîf de şudur: "[2](وَمَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ) Müslümanların derdini kendine dert etmeyenler müslüman değildir."

Burada bir kaç târihî hakīkat söyleyeceğiz, tâ ki sadr-ı İslâm'daki efrâd arasında cây-gîr olan muhabbetin, uhuvvetin derecesi asr-ı hâzır evlâdı tarafından lâyıkıyla anlaşılsın da eski müslümanların birbirlerine karşı bugün iki öz kardeş arasında bile görülmeyen derecede muhabbet besledikleri ıyânen görülsün.

Huzeyfetü'l-Adevî diyor ki: Yermuk vak'ası günü amcamın oğlunu arıyordum, yanımda azıcık su vardı. Diyordum ki eğer henüz ölmemişse hem bir iki yudum su içiririm hem de yüzünü gözünü silerim. Nihayet kendisini görerek, su ister misin, dedim. Evet işareti verdi. O aralık öteden bir âh sadâsı geldi, amcamın oğlu suyu ona götürmemi işaret etti. Gittim baktım ki Hişam bin el-Âs imiş. Ona da, su vereyim mi? derken diğer taraftan bir âh sesi daha geldi, bu sefer de Hişam suyu kabul etmeyerek ötekine götürmemi **[244]** işaret etti. Fakat ben bu üçüncüsünün yanına gidince ölmüş buldum. Bari Hişam'a vereyim dedim, döndüm, baktım ki o da ölmüş. Amcamın oğluna geldim o da ölmüş."

Bakınız şu ervâh-ı tâhireye ki analarının ciğerpârelerini düşünemeyeceği böyle bir zamanda bile birbirlerini kayırmakla uğraşıyorlar, işte [3](وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ) âyet-i celîlesi bunların hâlini gösteriyor. Şu hâle bakınız da sonra bu derecelerde samîmî bir muhabbet-i insâniyyetin medâr-ı mefhareti, daha doğrusu hayvânât-ı sâireden mâ-bihi't-temâyüzü olacak ne gibi evsâfı istilzâm eder, onu teemmül ediniz. Artık ecdâdımız bu kadar müdhiş

[1] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îman,* Riyad, 2003, c. 11, s. 181.

[2] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îman,* Riyad, 2003, c. 13, s. 155.

[3] Haşr, 59/9.

bir ittihâd ile müsellah olduktan sonra adetlerinin, silahlarının nâçizliğine rağmen ma'mûre-i arzı pek az bir zaman içinde taht-ı hükûmetlerine almaları bizim için şâyân-ı istiğrâb olabilir mi? Hem bu muhabbet-i hakîkıyye efrâd-ı müslimînden her birinde mevcûd idi. Emir, hakîr, ganî, fakîr herkes birbirini aynı muhabbetle severdi.

Basra köylüleri günün birinde valileri bulunan İbni Abbâs'ın huzûruna çıkarak dediler ki: "Bir komşumuz var, geceleri kāim, gündüzleri sâim. Allah adamı. Doğrusu hepimiz onun gibi olabilmesini isterdik. Bu adamcağız kardeşinin kızını evlendiriyor. Halbuki fakîr olduğu için başa çıkaramayacak." Abdullah bin Abbâs kalkarak, köylülerin elinden tuttu, onları evine götürdü. Bir sandık açtı, içinden altı kese çıkarıp, alın götürün, dedi. Fakat biraz sonra "Hayır, yanlış yaptık. Biz adamcağızı namazından, orucundan alıkoyacağız, gelin öyle yapmayalım da kızın teçhîzini biz üzerimize alalım. Zîrâ dünyanın hâlis bir mü'minini ibâdetinden alıkoyacak kadar kıymeti olmadığı gibi bizim de Allah adamlarına hizmet edemeyecek kadar azametimiz yoktur" dedi. İşte müslümanlar arasında böyle samîmî bir muhabbetin sereyânıyladır ki müsâvât, hürriyet, adâlet denilen erkân, hiç bir milletin elde edemediği bir sûrette teeyyüd etmiştir. İleride buna dâir sözler söyleyeceğiz.

Bu böyle olduğu gibi, müslümanlık efrâd-ı müslimînden her birine milletin i'lâ-yı kadr ü şânı, te'yîd-i satveti için çalışmayı emretmiş, indellâh en büyük ibadetin saâdet-i umumiyyeye çalışmaktan ibâret olduğunu sarâhaten bildirmiştir. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz buyuruyorlar ki: "İçinizden birinin bir saat bir belde-i İslâmiyyeyi muhâfaza için sebat etmesi, kırk sene ibadet etmesinden hayırlıdır. –Islâh-ı zâtü'1-beyn oruçtan, namazdan hayırlıdır. –Bir günlük adâlet altmış senelik ibadetten efdaldir. –Din kardeşinin bir işini gören ömrü oldukça Cenâb-ı Hakk'a hizmet etmiş demektir. –Bir adam din kardeşinin işi için gece yahud gündüz bir saatlik yürüse, ister o işi görmüş ister görmemiş olsun, iki aylık i'tikâftan daha büyük bir sevâba girer. –Bir adam bir ilim bilse de onu öğretmese kıyâmet gününde Cenâb-ı Hak onun ağzına ateşten bir gem vurur."

Hiç şüphe yoktur ki şu zikrettiğimiz ehâdîs-i şerîfeyi tedkîk edenler edyânı te'sîsteki murâd-ı ilâhînin insanları müfrit bir takım ibadetler, mühlik bir yığın riyâzetler altında öldürmek olmadığını, belki cem'iyyât-ı beşeriyyeyi tehzîb ederek her birini efrâdı üzerinde hâkim bir takım kavânîn-i mümeddinenin sevkıyle evc-i medeniyyete yükseltmek olduğunu yakînen anlayacaklardır. Görmüyor musunuz ki din "Bir kelime-i hikmet dinlemek, iki ay i'tikâfa kapanmaktan; bir zâtü'l-beyni ıslâh bütün namazlardan, oruçlardan daha efdaldir" diyor.

Yâ Rabbî! Sen müslümanlara dinleri hakkında bir basîret, hurâfeleri tathîr için bir azm inâyet eyle de Müslümanlığı nasıl bir gözle görmek lâzımsa öyle görebilsinler.

Zîrâ buraya kadar naklettiğimiz hadisleri anlamış olanların nazarında tahakkuk etmiştir ki bugünkü müslümanlar nifâkları, şikākları, tefrikaları, cehâletleri sebebiyle dinlerini bir tarafa atarak hevâlarına, heveslerine uymuşlar. Bu sûretle gazab-ı ilâhîyi celb etmişlerdir. Evet, tefrikanın, birbirine buğz etmenin Müslümanlığa külliyen münâfî, daha doğrusu dinden hurûc olduğunu bu hadisler bize sarâhaten göstermektedir. Zîrâ Cenâb-ı Hak bu dini efrâd için indirmedi, belki umûm cem'iyet için indirdi. Zaten evâmir-i diniyyenin çoğu ancak müslümanlar arasında vahdet bulunduğu sûrette kābil-i infâzdır. "İslâm'ın cemâate ihtiyâcı, cemâatin İslâm'a ihtiyâcından ziyâdedir." –Hadîs–

Mehmed Âkif

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Hükemâ-yı İslâmiyye fen ile felsefe arasındaki revâbıt-ı kaviyyeyi pek güzel takdîr buyurmuşlardı. Bilhassa İbni Sînâ, revâbıt-ı mezkûreyi te'yîd için pek çok mesâî sarfeylemiştir. *Şifâ*'da çizdiği hutût-ı esâsiyye el-hak şâyân-ı takdîr ve hayrettir.

Müellifîn-i İslâmiyye, fünûnu şu'belere, şu'beleri bâblara, fasıllara taksîm etmişler, umûmî prensipleri, netâyic-i fenniyyeyi felsefenin dâire-i tedkîkine hasr eylemişlerdi.

Meşhûr Hüseyin bin Muîdüddîn, Esîrüddîn Ebherî'nin eser-i ma'rûfuna yazdığı şerhde, felsefeyi şu sûretle ta'rîf ve taksîm ediyor:

"Hikmet, nefsü'l-emrde bulundukları vechile a'yân-ı mevcûdâtın ahvâline ilimden ibârettir. A'yân-ı mezkûre, bir takım ef'âl ve a'mâlden ibâret olup vücûdları ya kudret veya ihtiyâr-ı beşerle olur ve yahud kudret ve ihtiyâr-ı beşer hâricinde bulunurlar. Bunlardan birinciye (hikmet-i ameliyye) ve ikinciye de (hikmet-i nazariyye) ıtlâk olunur.

Hikmet-i ameliyye, hikmet-i ahlâkıyye, hikmet-i tedbîrü'l-menzil ve hikmet-i siyâsetü'l-medeniyye kısımlarına ayrıldığı gibi, hikmet-i nazariyye de felsefe-i ûlâ **[245]** (metafizik), hikmet-i riyâziyye ve hikmet-i tabîiyye şu'belerine tefrîk olunur." Hikmetin şu sûretle olan ta'rîfine göre, mantık, aksâm-ı felsefiyye ıdâdına dâhil olamaz. Esâsen hükemâ-yı İslâmiyye mantıkın aksâm-ı felsefeden ma'dûd olup olmadığında ihtilâf eylemişlerdir. Bazıları hikmeti, (nefsin ilmen mümkün olan mertebe-i kemâle vusûlü) sûretiyle ta'rîf ederek mantıkı da aksâm-ı felsefe miyânına idhâl eylemişlerdir.

Maamâfih ta'rîf-i sâbıktaki "a'yân" kelimesi terk edilirse mantık yine felsefe aksâmına ilhâk olunabilir. Bu re'yi tervîc edenler diyor ki: Mantıkın mevzûu, vücûdları kudret ve ihtiyâr-ı beşerle olmayan ma'kūlât-ı sâniyye olduğundan ta'rîf-i sâbıktan yalnız "a'yân" kelimesinin hazfi maksadı te'mîne kâfîdir.

Şu taksîmde en ziyâde nazar-ı dikkate çarpan şey, ilm-i ahvâl-i rûhun ayrıca zikr edilmemiş olmasıdır. Hükemâ-yı İslâmiyye, psikolojiyi kısmen hikmet-i ahlâkıyyede ve kısmen de ayrıca tedkîk ve mütâlaa eylemişlerdir. Felsefenin bugünkü hâline nazaran şu taksîmi aynen kabul etmekte ma'zûruz, maamâfih ilmin o vakitki hâline göre yapılan şu taksîmin pek ma'kūl olduğunu i'tirâf etmek de zarûrîdir.

Felsefenin mevzû', prensip ve metodları hükemâ-yı İslâmiyye tarafından amîk bir sûrette tetebbu' edilmiş olduğu âsâr-ı metrûkelerinden anlaşılıyor.

Ernest Renan, hükemâ-yı İslâmiyyenin kendilerine mahsûs bir meslek-i felsefîleri olmadığını ve İbni Rüşd'e Aristo'nun ancak bir şârihi nazarıyla bakılabileceğini îmâ etmek istiyorsa da, bu kadar bir haksızlığı garazkâr-ı şehîre çok görmemelidir. Felsefe-i İslâmiyyeye dâir –iddiâ ettiği kadar tetebbu'da bulunmuş ve biraz da insâf sâhibi olmuş olsaydı– şübhe yok ki böyle bir hüküm vermekte o kadar isti'câl etmeyecekti. İslâmiyet'in fen ve felsefeye karşı ne gibi bir vaz'iyyet almış olduğunu esâslı bir sûrette tedkîk edebilmek için, İslâmiyet'in zuhûrundan i'tibâren edvâr-ı müteâkıbeye bir nazar atf edelim:

Her tarafdan çıplak yanardağlar, bî-pâyân kum sahrâlarıyla muhât olan Hicâz muhîti, oralarda sâkin olan akvâmı pek basît bir akîdeye merbût kılmış, pek sâde bir hayata alıştırmış idi. Arablar, esâsen keskin bir zekâ, kuvvetli bir hâfıza ile mümtâz idiler. Köhne İran ve Bizans'ın levs-âlûd medeniyetleriyle ihtilât etmemişlerdi. Bazı i'tiyâdât-ı sakîmeden sarf-ı nazar, bekâret-i ahlâkiyyeleriyle mümtâz idiler. Arablar asâlet ve necâbet mes'elesinde pek muteassıb idiler. Fahr-i Kâinât Efendimiz ise Hicâz'ın en nebîl, en necîb bir âilesine mensûb idiler.

Neşrine me'mûr buyuruldukları envâr-ı tâbân-ı İslâmiyyet, az zamanda şa'şaa-i lâyıkını iktisâb eyledi. Huzemât-ı nevvâre-i Furkān, arz-ı bathânın iklîm-i yâbisini bir gülbün-i ma'rifet hâline kalb eyledi. Çok geçmeden, Kitâbullâh'ın lemeât-ı irfânı, "harre"lerin mâverâ-yı şevâhikını nûr-ı adâletle doldurdu: Bir tarafdan, cenûbda, Yemen'in zengîn, mahsûldâr sevâhilini garka-i envâr ettiği gibi, diğer tarafdan da köhne İran'ın levs-âlûd hurâfelerini Himalaya silsilesi arkalarına çekilmeye mecbûr ederek o güzel iklîmi de bir gülzâr-ı ma'rifet hâline getirmeye muvaffak oldu. Bir halde ki, garbda, Bizans'ın safsata-pervâz erbâb-ı hikmetinin gözleri bu envâr-ı hakîkat karşısında –şuâ'-ı şemse ma'rûz şeb-pere-âsâ– kamaşmaya başladı.

Hulefâ-yı Râşidîn devri te'sîs-i dîn ile geçdi. Bu devirde müslümanlar, hikmet-i ahlâkıyyenin en mübeccel numûnelerini göstermeye muvaffak oldular. Bil-fiil gösterilen şu numûnelerdir ki, bilâhare hikmet-i ahlâkıyyenin nazariyyât-ı âliyyesini te'sîs için esâs ittihâz olundular.

Devr-i Risâlet, bir devre-i saâdettir. Yâr-ı gār'ın pek kısa olan zamân-ı hilâfetiyle, İbni Hattâb'ın devre-i adâlet-pîrâsı, *Kur'ân-ı Kerîm*'den, ef'âl ve akvâl-i Nebeviyyeden istinbât olunabilen hikmet-i âliyye-i ahlâkıyyenin tatbîkāt-ı fi'liyyesiyle mümtâzdır. Bu sebebe mebnîdir ki, bu devirler, a'sâr-ı müteâkıbeye nisbeten gıbta-bahşa bir ulviyyeti, mübeccel bir nezâheti, nâ-kābil-i tasvîr bir büyüklüğü hâizdir.

Cenâb-ı Haydar'ın âsâr-ı mütevâtire-i edebiyyeleri, felsefe-i İslâmiyyenin en derîn nükteleriyle mâlîdir.

Unfuvân-ı sabâvetini ekmel-i Rüsülün âgūş-ı irfânında geçirmiş olan Cenâb-ı Kerrâr, ashâb-ı kirâm arasında ilim ve irfânıyla cidden kesb-i imtiyâz eylemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hikemiyât-ı âliyyesini nâfiz bir nazar, müdekkık bir fikirle görmüş ve anlatmıştır.

Birer darb-ı mesel hükmüne geçmiş olan (hikemiyyât-ı Ali), o yüksek terbiyenin, şu nüfûz ve nazarın birer netîce-i âlü'l-âlidir.

Emevîlerin devre-i hükûmeti, ilmen, siyâseten hudûd-ı İslâmiyyenin tevessü' ve inkişâfı devresidir.

Vukūa gelen kanlı ihtilâller, fâcia-nümâ vak'alara rağmen Emevîler hudûd-ı âlem-i İslâmın tevsîi husûsunda şâyân-ı sâ-pâş gayret ve faâliyet göstermişlerdir. Âlem-i İslâm dâhilen müteşettit idi. Fakat, hârice karşı bir kitle-i rasîn-i ittihâd şeklinde tecessüm ediyordu. Bu sâyede idi ki, medeniyet-i Furkāniyyenin lemeât-ı şa'şaa-pâşı; çok geçmeden, Hind hudûdundan Bahr-i Muhît-i Atlasî'ye kadar olan kıt'a-i vesîayı garka-i envâr etmeye başladı.

Medeniyet-i İslâmiyye, Mısır'da, Suriye'de, İran'da pek zengîn dimâğlar bulmuştu. Bu âteşîn zekâları ihâta eden gışâve-i cehl; huzemât-ı nevvâre-i İslâmiyye ile birden bire sıyrıldı, zâil oldu. Karşılarında bî-pâyân bir ufk-ı faâliyyet açılmış olduğunu gördüler. Çalışmaya başladılar:

[246] İslâmlar arasında fünûna karşı büyük bir ibtilâ uyandı. Esâsı Nil vâdîlerinde kurulmuş olan Hermetik (Hermetique) mesleği İslâmlar arasında teammüm eylemeye başladı. Bunun netîcesinde fenn-i kimyâ tevellüd ve İslâmlar tarafından esâsları vaz' edildi. Fünûna karşı uyanan meyelânın başında cem'iyetin en yüksek sınıfına mensûb bir çok eâzım, güzîde erbâb-ı zekâ bulunuyordu. "Câbir" bu erbâb-ı zekâ arasında temeyyüz etmiş bir hârikadır. İslâmlar, Nastûrîlerin âsârını, İskenderiye maârifini sûret-i ciddiyyede tedkîke koyulmuşlardı.

Daha Emevîler devrinde Galen'in eserleriyle gramerci Jan'ın kitabları kâmilen Arabca'ya tercüme edilmişti.

Kimyâdan mâadâ tıbba dâir de bir çok eserler intişâr eylemişti. Emeviyye hânedân-ı saltanatı erkânından Hâlid bin Yezîd fenne karşı ibtilâ derecesinde bir muhabbet besliyordu.

Hâlid, İskenderiye, erbâb-ı ulûmunu celb ederek Yunan-ı kadîm âsâr-ı fenniyesini Arabca'ya tercüme ettirdi. Bu kitabların ekserîsi hey'et, tıb, ve el-kimyâya âid idiler.

İslâmlar kimyâyı pek ibtidâî bir halde bulmuşlardı. Fenn-i kimyânın hakîkī müessisleri ulemâ-yı İslâmiyyedir.

Emevîler devrinde, iki büyük zât, birbirlerinin hasm-ı bî-emânı olan iki hanedân encâlinden Hâlid bin Yezîd ile Alevîlerden Ca'fer-i Sâdık fenn-i kimyânın temel taşını atmaya çalışıyorlardı. Hâlid, harekât-ı hilkat-şikenânesiyle sahâyif-i târîhde şâibedâr, şâyân-ı nefrîn bir nâm bırakmış olan ma'hûd Yezîd'in mahdûmudur. Fakat Hâlid, [1](يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ) nazm-ı celîli mısdâkının bir timsâli sayılır. Ca'fer-i Sâdık ise cedd-i ekberinin hikemiyât ve fezâil-i âliyyesiyle mütecellî mücessem bir enmûzec-i irfân idi.

Hâlid, târihin şâyân-ı tedkîk sîmâlarından ma'dûddur. Târîh-i ulûmda pek büyük bir nâm bırakabilecek nevâdir-i rûzgârdan idi. Ne çâre ki bazı ilcâât-ı siyâsiyye ve muhîtiyye zekâ-yı fıtrîsinin lâyıkıyla inkişâfına müsâid bulunmamıştır.

Âsâr-ı kadîme-i ilmiyyeyi, ilk defa olarak Arabca'ya tercüme ettiren Hâlid'dir.

---

[1] Yûnus, 10/31.

Bu zât, bir mütefennin olmakla beraber aynı zamanda belîğ bir şâir, zekî bir kānûn-şinâs idi. Fenne olan ibtilâsı esbâbını suâl edenlere "Hakk-ı hükûmeti elimden gasb ettiler. Hem-cinsime nâfi' olabilmek için ilim ile iştigālden başka çâre göremiyorum" cevâbını vermişti. Yezîd gibi bir şahsın evlâdına isnâd edilen şu sözler, insanı pek derîn düşündürür.

Muhammed bin İshak, Hâlid'in dört kadar eserini görmüş olduğunu yazıyor. İbni Hallikân fenn-i tıb ve fenn-i kimyâya dâir bazı müellefâtı bulunduğunu tasdîk eylemektedir.

Hâlid'in, fünûnu Maryanus (Marianus) nâmında bir zâttan teallüm eylediği yine İbni Hallikân'ın cümle-i rivâyetindendir. Hâlid'in manzûm bir dîvânı bulunduğu da mütevâtirdir. Üç eserinin Latince'ye tercüme edilmiş olduğunu Doktor Lüsyen zikr ediyor. İslâmlar arasında kimyâ ile ilk tevaggul eden Hâlid'dir. El-İksir'in terkîbine dâir ma'lûmât verdiği gibi felsefeye âid de hayli tetebbuâtta bulunmuştur.

Ca'fer-i Sâdık ise, Hâlid'in târîh-i vefâtından dört sene akdem (699 sene-i miladîsinde) mehd-ârâ-yı âlem-i şühûd olmuştur. El-kimyâya dâir bazı eserler yazdığı rivâyet ediliyor. Meşhûr Câbir'le İmâm-ı A'zam hazretleri Ca'fer-i Sâdık'ın halka-i tedrîsinde bulunmuşlardı. Şarkta el-kimyâ ve ilm-i cifrin imâmı Ca'fer'dir.

Ca'fer altmış sene kadar muammer olmuştur. İbni Hallikân, muhtelif mevzû'lara dâir beş yüz kadar risâle yazmış olduğunu iddiâ ediyor. Maamâfih hiçbir eseri olmasa bile, Câbir ve İmâm-ı A'zam gibi zevâtın üstâdı olmak meziyeti târîh-i ulûmda kendisine bir mevki'-i mahsûs bahşedebilir.

Câbir el-Kûfî –Câbir hayâtının devre-i evveliyesini Kûfe'de geçirmişti. Kendisine el-Kûfî lakabının bu münâsebetle verilmiş olması muhtemeldir. *Kitâbü'l-Hükemâ* Câbir'i "Sûfî" lakabıyla da yâd ediyor.

İlmen bu derece ma'rûf olan bu zâtın târîhçe-i hayâtı hemen hemen mechûl gibidir. *Keşfü'z-Zünûn* sâhibi Hicret'in 165'inci senesinde (776 sene-i miladîsinde) irtihâl ettiğini beyân ediyor.

Câbir Avrupa lisânlarında "Ceber" nâmıyla iştihâr eylemiştir. Sâhib-i Fihrist'in beyânına nazaran, felsefe, el-kimyâ, tıb ve ilm-i hey'ete âid olmak üzere iki yüzü mütecâviz müellefâtı vardır.

Maamâfih, Câbir, te'sîrât-ı muhîtiyyeye kapılarak ve ilm-i cifir gibi hayâlâtla da iştigālden kendini alamamıştır.

Felsefe, hey'et, târîh-i tabîî, teşrîh ve tıbba dâir olan âsâr-ı kıymetdârı arasında ta'bîrnâmeler, cifirnâmeler garîb bir tezâd teşkîl ediyor. Fakat muhîta tevâfuk bir kānûn-ı umûmîdir. Mevcûdâttan hiçbir ferd, hattâ hârika-i fıtrat olmak meziyetini ihrâz etmiş olanlar bile, bu kānûn ahkâmından hâric kalamazlar.

Dâire-i İslâmiyyeye yeni dâhil olan akvâm, bilhassa, İranîler, Mısrîler, Suriyeliler an'anât-ı tarîhiyyelerini birden bire kâmilen unutamazlardı ve fil-hakîka öyle olmuştur. İlm-i cifir gibi şeyler de bu an'anât miyânına dâhil olabilir.

Demek ki, Câbir gibi dâhîler bile an'anât-ı mâziyyenin esîri olmaktan vâreste kalamıyorlar!...

Câbir, Fisagoras, Sokrat, Eflatun, Aristo, ve Demokrit gibi hükemâ-yı kadîmenin eserlerini kâmilen gözden geçirmişti. Bu eserleri tenkîd yollu bir çok te'lîfât bırakmıştır. Câbir'in Balinas "Balinas" mesleğini de tedkîk etmiş olduğu zannolunuyor.

[247] Hendesede Öklid ve el-Mecistî'ye şerhleri olduğu mervîdir. Usturlab hakkında mühim bir kitap yazdığı da tevâtüren rivâyet ediliyor.

Paris Kütübhânesi'nde Câbir'in yazma birkaç eseri vardır. *Kitâbü'r-Rahme*'si süplemanın 1080 numarasında mukayyeddir.

Câbir maâdinden altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay….. hakkında esâslı ma'lûmât verebilmiştir. Tavsîf-i suhûra[1] âid de bir eser-i müfîdi vardır.

Kitâbü'l-Ahad'ı sırf tıbdan bâhisdir. Bilhassa muâlecât ve edviye hakkında ma'lûmât-ı mufassalayı câmi'dir.

Kitâbü'l-Hâlis ve *Kitâbü'l-Havâs* ünvânlı eserleri ise el-kimyânın bir felsefesi gibidir.

Kitâbü'l-hâlis, Salamon tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Câbir, maâdin-i hasîsenin maâdin-i âliyyeye kalb olunabileceği hakkındaki "Hermetik" nazariyesinin birinci müdâfiidir.

Câbir diyor ki: "Bir nev'in diğer bir nev'e tahavvülü gayr-i mümkün olduğunu iddiâ etmek kadar abes bir şey olamaz. Âdî bir kurdun, istihâle netîcesinde kelebek hâline geldiği daima müşâhede edilmiyor mu?

İnsanlar bizzat bir ma'deni diğer bir ma'dene kalb edemezler. Kalb eden kuvvet nevâmîs-i tabîiyyedir. İnsanlar yalnız vesâit ve mevâdd-ı lâzımeyi ihzâr ederek bu husûsda tabîate muâvenet edebilirler.

Müessir ve muharrik biz değil, bizim de hükmüne râm olduğumuz kānûn-ı fıtrattır" Câbir'in şu iddiâsı muvâfık-ı hakîkat olmamakla beraber, kāilinin nevâmîs-i hilkat hakkında pek esâslı ve derîn ma'lûmât sâhibi olduğuna vâzıh bir burhândır.

Mösyö Hofer (Hoefer) Câbir'den bahsederken diyor ki: "Hipokrat, târîh-i tıbda ne ise Câbir de târîh-i kimyâda odur."

Hülâsa, Câbir; kurûn-ı vüstâ erbâb-ı ilmi arasında mümtâz bir sîmâdır. Her halde devrinin ferîdi idi. Te'sîrât-ı mütekābile netîcesinde ecsâmda vukūa gelen tebeddülâta dâir pek esâslı tedkīkāt ve tecrübeler icrâsına muvaffak olmuştur.

Ulûm ve fünûn nokta-i nazarından Emevîlerin devre-i hükûmetini i'lân eden birkaç büyük zâttır: Hânedân-ı saltanat erkânından Hâlid, bilhassa el-kimyâya rağbet göstermişti. Netîcede Câbir gibi dâhîler yetişti.

Bilâhare, Ömer Abdülazîz zamanında; kıymetdâr bazı eserler daha tercüme ve te'lîf edildi.

Fakat, müellefât-ı mezkûrenin semerât-ı nâfiasını görebilmek için yarım asır daha intizâr etmelidir. –mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

[1] Metinde (ضحوره) şeklinde yazılmıştır.

Ma'neviyât-ı Askeriyye
Derslerinden Bir Yaprak:

OSMAN

1324 senesi Rumeli'de tanıdığım Osman; İspirli bir jandarma neferi idi. Gönlünde fezâil-i askeriyye kaynar, fışkırır bir arslan idi. Düşmanına karşı yaman bir sâika, sâdık vatandaşına karşı mûnis bir kuzu, hâl-i âsâyişte bir melek, müsâdemelerde müdhiş bir âteş idi.

Osmân birgün bir nizâmiye neferiyle bir köyün kenarını dolaşıyordu. O köyde bir çete; Osmanlı yurdunda ev yıkmak, ocak söndürmek kardeşi kardeşe boğazlatmak için gelmiş hâin bir çete eşkıyâ bulunduğunu bilmiyordu. Bir müfreze-i askeriyye mücâvir köyü sarmış çünkü çeteyi orada sanıyordu. Bu esnâda köyden çıkan çete bi't-tesâdüf Osman ile karşılaşmış; kendi ile refîkı üzerine bir yaylım ateş yapmış idi. Osman arkadaşına bakmış, şehîd düştüğünü görmüştü. Besmele-i şerîfe ile silahına davranan Osman işte o vakit üç vazîfe karşısında kalmıştı:

1'incisi; müfrezenin yetişmesini te'mîn ve vazîfesini teshîl için çeteyi orada oyalamak. 2'incisi; şehîd olan arkadaşının intikāmını almak. 3'üncüsü; kendi hayatını pahalıya satmak. Yalnız bunlar için bir şey lâzım idi; o da; bu işin eri olmak. Osman'ın yüreğini taşımak!

İşte Osman; Allah'ına sığınarak kemâl-i sükûnetle ateşe başlamıştı, düşman Osman'ı pek yakın ve tek başına gördüğünden mühimsememiş ve Osman'ın başını diri diri kesmek için heveslenmiş; hücûm etmiş idi.

Fakat bu hücûm Osman'ı şaşırtmak değil, bilakis cesâret ve sükûnetini artırmış idi. Kemâl-i i'tidâl ile attığı kurşunlar; kelle kesmeye gelenlerin altısını bî-rûh yere devirmiş, bu manzara ise diğerlerini mevzi'lerinde alıkomuş, Osman'ın kendi hesâblarına gelir adam olmadığını anlatmış idi. İşte bu koca Osman, çeteyi yerinde mıhlamış, başkaldırtmamış ve müfreze-i askeriyye yetişinceye kadar onları kaçırtmamış idi.

Tek başına bu vazîfeleri îfâ eden Osman; bilirmisiniz ey kâriîn-i kirâm ne mahviyet-perverdir?… Ne kadar tevâzu', hayâ, hicâb, itâat, muvâneset, sadâkat sâhibidir?.. Ne halîm, geçimli, sabırlı, kanâatli bir mütevekkildir?.. Meselâ bu yapdığı kahramanlığı bir yabancı sorsa; Osman utanır, sıkılır, bu işten adem-i ma'lûmât beyân eder çekilir! İddiâ etseler; belki başka Osman'dır, der savuşur. Hiçbir zaman hiçbir yerde makām-ı tefâhürde kendinden bahsetmez. Hattâ onbaşısı Osman'ı kıskanır, binâenaleyh onu sıkar, ezer, fakat Osman hiç ses çıkarmaz, ne îmâ eder, ne şikâyet eder, ne çekiştirir, ne de kalbinde **[248]** bir husûmet besler. Çünkü Osman mâ-fevkinden soğumaz, düşmanla uyuşamaz bir haslettedir.

Birgün kendi mangasından bir nefer onbaşısını yüzbaşıya şikâyet etmiş ve gördüğü muâmeleye Osman'ı da şâhid tutmuş idi. Fakat Osman bu şikâyetten, bu şehâdetten müteessir olmuş, yüzbaşısının huzûruna hayâsından ağlayarak çıkmış idi. Harbde daima gülen, başı dik duran, keyfinden sayhalar koparan Osman; bu dîvânda başı bükük, dili tutuk, gözü yaşlı, dudakları titriyor idi. Esbâbını soran yüzbaşıya Osman titrek sadâsıyla cevap verdi:

"Mâ-fevk huzûruna çıkarılmak bir nefer için ağır birşeydir. Velevki şâhid sıfatıyla olsun! Mâdem ki mes'ele bir neferle onbaşı arasındadır, mâ-dûnla mâ-fevk arasındadır; pek acıdır. Açılmış bir evlâd ile baba arası gibidir. Onbaşımız büyük kardeşimiz, ağamız, babamızdır. Elbette kusûrlarımız oluyor ki bizi te'dîb ediyor. Bir baba evlâdını hem döğer, hem sever. Keşke bu sebeble huzûrunuza çıkmayaydım da onbaşım beni her vakit terbiye edeydi." diyordu.

İşte cehâletten, sâfiyetinden değil, sırf askerliğe, inzibâta râbıtasından, salâbetinden dolayı Osman; askerlik uğurunda haksız bir acıdan dahi tad duyardı.

Osman daima beşûş idi, mükrim idi, halûk idi, temiz idi. Arkadaşlarının ihmâl ettiği işleri bilâ-minnet kendisi yapar, başkalarının angaryasını bilâ-kayd ü şart kendisi çeker, hiç kimseye acı söz söylemez, herkesden uysal görünür, maâşını misâfirlerini ağırlayarak sarf eder, en büyük zevki âlemi memnûn etmekten ibâret idi.

Osman, bütün ma'nâsıyla afîf ve her türlü mesâvîden masûn idi. Bütün mevcûdâtın ırzı, nâmûsu, kavî ve zaîfin hukūku; can ve malı sanki ona emânet idi. Kendisi başkalarının menfaati için yaşardı.

Osman; tehlikeli bir me'mûriyet işidince keyfinden sevdâ-yı fedâkârî ile titrer, eğer tehlikeye giden müfrezeye ilhâk edilmezse, yimez, içmez asabî buhrânlar içinde kavrulur, bu ona en büyük cezâ olurdu.

Osman'a; en yorgun, uykusuz zamanlarında en yorucu, öldürücü bir vazîfe emredin; bütün şetâretiyle kabul eder, Osman harbe düğün diye; ta'kîbe, sefere şenlik diye gider; canını, malını kendinden başkaları için sarf edecek fırsat arar; bir merd oğlu merd idi. Merdliğine hasımları da hayran idi. İ'lân-ı hürriyyeti müteâkib istîmân eden çetelerden birincisi istîmân için yalnız Osman'ı istemiş ve pür-şevk bu da'vete koşan Osman'a çete şenlikler, ziyâfetler yapmış idi.

Osman tab'an ma'sûm idi. En büyük zevki çizmesi boyundaki küçük çocuklarla saatlerce oyalanmak; onlara şeker almak, onlarla hem-hâl ve arkadaş olmak idi. En müdâvim ahbâbı, üç yaşında Seyfullâh nâmında bir asker evlâdı idi. Karakoluna bitişik hânesinden Osman bunu kapar, müsâid zamanını tavlada, koğuşta bu ma'sûm ile geçirirdi.

İşte Osmanlıların necîb, hâlis, asker evlâdı; koca bir Osman! İşte ulu ecdâdımızın hakîkī vârisi; hafîd ve şebîhi bir arslan! Selâmlar, merhabâlar, tahsînler sana ey vatanın öz evlâdı kahraman Osmân![*]

Ömer Fevzi

[*] Bu nefer Osman yakında Erzincan Jandarma Taburu'na naklet-miş gidiyordu. Geçerken uğramıştı. Nereye gideceğini sordum. Anadolu'ya demişti. Çünkü Osman ebeveynini özlemiş, duâlarını almayı emel edinmiş idi. Osman'ın göğsünde fedâkârlığının yegâne mükâfâtı olan iftihâr madalyası ihtişâm ile duruyordu. Kurdelasının rengi güneşden, seferden uçmuş?.. Zarar yok! Diyordu. Bu madalya altında fakat başka bir yürek çarpıyor; başka bir göğüs kabarıyordur. Ö.F.

Ciddî düşünceli muhterem kadınlarımızın terbiye-i inâs hakkındaki efkâr ve mütâlaalarını göstermek üzere *Sinîn* refîkımıza gönderilen ve şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet mündericât-ı âliyeyi muhtevî bulunan şu mektûbu nakl ile millet-i İslâmiyye nâmına beyân-ı iftihâr ederiz:

TERBİYE-İ İNÂS ETRÂFINDA

Kadınların lüzûm-ı ta'lîm ve terbiyesi hemen umûmiyete yakın bir ekseriyet-i münevvere tarafından o kadar kat'iyyetle kabul ve tasdîk edilmiş bir hakîkattir ki bu bâbda bast-ı makāli zâid görüyorum. Esâsen maksadım da bu değildir. Mâdem ki bugün hey'et-i ictimâiyye içinde kadınların en mühim ve en mu'tenâ vazîfesi herşeyden evvel iyi bir vâlide olmalarıdır. Bugün mevcûdiyet-i ırkiyyemizi tehdîd eden inhitât-ı ictimâînin önünü alacak en kat'î müessir, vatana müteşebbis ve faâl bir unsur-ı kıymetdâr yetiştirmek, nesl-i âtîyi "pedegoji ve psikoloji"nin îcâbât-ı fenniyesine tevfîkan tecdîd ve ıslâh ederek ihyâ etmek olunca, bilhassa bizim memleketimizde kadınların vezâifi bir kat daha kesb-i ehemmiyyet ve nezâket eder. Hattâ diyebilirim ki bu bizim için bir hayat ve memât mes'elesidir. Islâhât-ı hakîkıyyeye en evvel kadınlarımızdan başlamak lüzûm ve hakîkati teslîm olunduktan sonra onlar hakkında tatbîk olunacak en ma'kūl ve en müfîd bir tarz-ı terbiyyeyi taharrî etmek mes'ele-i mühimmesi karşısında bulunuyoruz. Hiç şübhesizdir ki kadınlara tahmîl edilen vezâifin mevki'-i ictimâîleri ve muktezâ-yı hilkatleriyle mütenâsib olması iktizâ eder. Terbiye-i inâs hakkında ta'kīb edilecek mihanikiyetin müsmir ve müfîd olması, ancak ihtiyâcât-ı ictimâiyyeye tevâfuk etmesiyle mümkün olabilir. Yoksa, müntesibîn-i fen olanlar ile erbâb-ı san'atı –otuz milyonun ekseriyet-i adediyyesi nazar-ı i'tibâra alınınca– henüz **[249]** mefkūd denilecek ve bizi bir çok seneler daha en âdî bir iş için Avrupa'ya adam sipariş etmeye mecbûr edecek derecede fakr-ı irfân içinde inleyen muhîtimizde, kadınların mühendis, kimyâger, doktor veya avukat olmalarını te'mîn değil, hattâ temennî etmek kadar cinnet tasavvur olunamaz. Bizim vazîfemiz iyi bir vâlide, iyi bir zevce; ve'l-hâsıl iyi bir ev kadını olarak saâdet-i âileyi te'sîs etmek, vatanın muhtaç olduğu kendisine cidden hâdim evlâdları yetiştirmektir. İşte bu gāyeyi nazar-ı i'tibâra alınca kadınlara verilmesi lâzım gelen terbiyenin şekli kendiliğinden teayyün eder. Saâdet-i âileyi nasıl te'sîs etmeli; nesl-i âtîyi nasıl yetiştirmeli, bu vatan nasıl evlâdlara muhtaçtır, bunların herbiri başlı başına bir silsile-i makālât teşkîl edecek kadar hâiz-i ehemmiyyettir… Cehâlet, bu milletin bâhusûs Türk ırkının feyz-i hayâtını emerek müheyyâ-yı inkişâf duran bütün kābiliyetini nasıl akīm bıraktıysa yarım yanlış bir Fransızca ile mürebbiye nâmını takınan bir takım kadınların yetiştirdikleri genç kızlar ve bunların ensâli, bu memleket ve bu millet için o kadar muzır ve vahîm oldu. Biz yalnız cehâletle bu hâle gelmedik. Hazm ve temsîl olunamamış bir garb terbiyesiyle milliyetinden tecerrüd etmiş zavallılar gözümüzün önünde duruyor. İnhitât-ı ictimâîmizde bu "Degenerees"lerin büyük bir dahli olduğu inkâr olunamaz acı bir hakîkattir. Fransızca, İngilizce öğrenmeyelim demiyorum. Garb medeniyetine de bî-gâne kalalım demiyorum. Avrupa'nın terakkıyâtını memleketimize idhâl için daha bir çok seneler gerek kadınlarımız gerek erkeklerimiz, hiç olmazsa bir ecnebi lisânı öğrenmek ihtiyâcından müstağnî kalamazlar, biz bu lisânları, Avrupa'yı sathî bir taklîd için değil, fakat terakkıyât-ı fenniyyesini ve tatbîkāt-ı fenniyyeden ibâret olan medeniyetini, o medeniyete bir şekl-i millî vererek ahz ve iktibâs için öğrenelim. Fenne âgūş-ı kabûlümüzü, âteşîn bir iştiyâkla açarak feyz-i hayât alacağız. Fakat secâyâ-yı ırkıyyemizi tehdîd eden halel ve fesâddan sıyânet ederek mevcûdiyet-i ırkıyyemizi idâme için de milliyet ve i'tikādâtımızı tahkîm ve te'yîd edeceğiz.

Genç kızlarımız milliyet ve i'tikādâtına sâdık, metîn, azm-perver ve müteşebbis, garbın bütün terakkiyât-ı fenniyyesiyle mücehhez evlâdlar yetiştirebilecek güzîde birer vâlide, hânenin umûr-ı dâhiliyesini bir hükûmet-i muntazama kat'iyyetiyle hüsn-i idâre edebilecek intizâm-perver birer ev kadını, saâdet-i âileyi te'sîs ederek erkeklerini mes'ûd ve bahtiyâr edecek halûk ve sâdık birer zevce olmakla, şerâit-i hâzıra-i ictimâiyyenin kendilerine tahmîl ettiği vezâifi îfâ etmiş olacaklardır.

Şimdiye kadar kadınlarımız hiçbir şey olmaya muvaffak olamadı. Bu kadar mahrûmiyet ve fıkdân-ı vesâit içinde ne olabilirlerdi? Terbiye-i inâsı der-uhde eden müessesât-ı âliyeyi meydana getirmek ricâlimize terettüb eder. Çünkü vatanın saâdet ve felâketinde kadınlar kadar erkekler de alâkadârdır.

Kadınlarımızın derin bir iştiyâk-ı irfâna tercümân olan feryâdları, erkeklerimizin bârid-i lâ-kaydîsi karşısında mahkûm-ı sükût kalıyordu. Fil-hakîka i'lân-ı Meşrûtiyet'de terbiye-i inâsa dâir birkaç makāle bazı gazetelerin bazı sütunlarını işgāl etmiştir. Sonra bunu üç sene imtidâd eden bir devre-i sükût ve lâ-kaydî ta'kīb etti. Nihâyet derin bir zulmet içinde zaîf bir şu'le gibi arasıra bahs olunan "Kandilli"deki müesseseye dâir bir teşebbüs-i mühim şu son günlerde bir şekl-i kat'iyyet iktisâb ediyor. Meclis-i Meb'ûsân'ımızın reîs-i fâzıl ve muhteremi mâzîdeki silsile-i mücâhedâtını bu son ve azîm muvaffakıyetle tetvîc etmiş oldu. Bütün Osmanlı[lı]k kendilerine medyûn-ı şükrândır. Acaba bu müessesede ne gibi bir program ta'kīb edilecek? Henüz buna dâir gazetelerde etrâflı bir tafsîlâta müsâdif olmadık. Her halde memleketin ihtiyâcât-ı hakîkıyyesiyle mütenâsib ma'kūl ve fennî bir programın esâsâtı ihzâr edilmiştir. Ümîd edelim ki muvaffakiyetle tatbîk olunabilsin. Fakat muallim, mürebbîler nasıl ve nereden tedârik olunacak? Bizde hem mürebbî hem muallim evsâfını hâiz zevât-ı muktedire ihtiyâc-ı vâkıa kifâyet edecek derecede midir? Bunların tedârik ve intihâbında ne gibi evsâf aranması îcâb eder? Bunları başka bir makāleye bırakıyorum.

Büyükada **Nezihe Muhlis**

SÂHİBE-İ İFFET ÜMMEHÂT-I İSLÂMİYYENİN ENZÂR-I DİKKATİNE:

Japon kadınları da terakkiyât ve tekemmülât-ı nisvâniyyeye sâî oldukları, aralarında bu maksadı te'mîn için bir cem'iyet teşkîl etmiş bulundukları halde havza-i siyâsiyyâta dâhil olmak istemedikleri gibi erkeklerin der-uhde etmiş oldukları işlere karışmak arzusunu da göstermiyorlar.

Danimarka kadınları tarafından, kadınların hakk-ı intihâba mâlik olmasına çalışan feministlerin akd eyledikleri beyne'l-milel kongreye iştirâk etmeleri için Japon kadınlarına mürâcaat edilmiş, Japon kadınları da şöyle cevap vermiş: "Biz çocuklarımızı terbiye etmek, hakkıyla vatanperver sıfatına lâyık olacak, vatan-ı azîzi fedâkârâne müdâfaa edecek evlâd yetiştirmekle meşgûlüz, politika ile iştigâl etmeye vaktimiz yoktur.."

ŞUÛN

İmâmü'l-Müslimîn Meşhed-i Hüdâvendigâr'da

Üsküb'den Dârulhilâfe cerâid-i yevmiyesine yazılıyor:

Bugün (3 Haziran 1327) Osmanlı târihinin hâssaten, târîh-i İslâm'ın âmme-i sahâif-i şân-âveri arasında şübhesiz en bâlâ-terîn bir mevkii ihrâz edecektir.

Zîrâ otuz milyon Osmanlının pâdişâh-ı maâlî-penâhı, üç yüz milyon İslâmın halîfe-i diyânet-şiârı[1] bundan beş asır evvel ecdâd-ı izâmından bir şehriyâr-ı **[250]** nâmdârın, Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın şehîd olduğu Kosova Sahrâsı'nda yüzbinlerce ehl-i İslâm ile beraber Hâlık-ı A'zam'a secde-güzâr-ı hamd ü senâ olmuştur.

Beşyüz küsür sene evvel o şehîd-i nâmdârın Kosova'yı maddeten zabt ve istîlâsına bedel bugün muhterem pâdişâhımız da bu kıt'ayı ma'nen feth ü ihyâ buyuruyorlar.

O sahrâ-yı vesîin âgûş-ı mehîb-i târîhîsinde a'sârın sakladığı şân ve azamet bugün bâr-gâh-ı ehadiyyete açılan yüzbinlerce eyâdî-i mü'minîn temenniyâtı ile bir kat daha azametini arttırdığına, arttıracağına kat'iyyen şübhe yoktur.

Şurada toplanıp da halîfe-i adâlet-şiârlarının livâ-yı mes'adeti altında ferâiz-i İlâhiyyeyi edâ eyleyen kitle-i muvahhidîn hisseyledikleri ezvâk ve huzûzât-ı ma'neviyyenin te'sîrâtıyla ne derece gaşy olmuşlar ise muhterem tâc-dârîlerinin vatandaşlara karşı ibzâl buyurdukları afv ü ihsânla da o kadar müteheyyic ve mesrûr olmuşlardır.

En muktedir kalemler bugünün ulviyetini tavsîfe imkân bulamaz. Daha sabahdan, belki de birgün evvelki akşamdan o sahrâ-yı vesîin meşhed-i hazret-i Hüdâvendigâr önüne tesâdüf eden kısmı yüzbinlerce ahâli ile dolmuş, vakt-i mübârekin vürûduna intizâr edilmekte bulunmuş idi.

Bütün kalbler bir hissin tercümânı, bütün gönüller bir emelin tercümânı idi.

Herkes pâdişâhın vürûdunu sabırsızlıkla bekliyor, onun ile bir safda bir semâ altında edâ-yı salât etmek istiyor idi.

Sabahleyin saat bir idi ki Priştine'nin Kosova Sahrâsı'na nâzır istihkâmâtından velvele-endâz olan top sadâları herkesin sîmâsında bir beşâşet husûle getirdi. Zîrâ Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri meşhede müteveccihen şehirdeki ikāmetgâh-ı hümâyûnlarından hareket buyurmuşlar idi.

Şevket-meâbımız dört atlı bir gerdûne içinde saltanatnümûn resmî üniformalarını lâbis oldukları ve maiyyet-i şehriyârîlerinde şehzâdegân hazerâtıyla vükelâ, Mâbeyn-i Hümâyûn erkânı ve bendegân-ı şâhâneleri bulunduğu halde teşkîl edilen bir mevkib-i müdebdeb ile hareket buyurarak iki buçuk karârlarında Meşhed'e nâzır bulunan mahalde rekz edilmiş olan otağ-ı hümâyûna muvâsalat buyurmuşlardır.

Güzergâh-ı şâhâneye tesâdüf eden şose üzerine dâirelerinden i'tibâren iki sıralı Ankara efrâd-ı redîfesi dizilmiş idi.

Ahâlinin tezâhürâtı, gösterdikleri hissiyât-ı samîmiyetkârâne her türlü tavsîfin hâricinde idi. Davullarla, zurnalarla, rengârenk binlerce bayraklarla sevgili pâdişâhımızı selamlayan bu sâf ve necîb kavim eyyâm-ı hayâtiyyelerinde böyle bir yevm-i mes'ûdu görmekten mütevellid mesrûriyet-i bînihâye ile bağırıyorlar, çağırıyorlar; bilâ-fâsıla pâdişâhlarını alkışlıyorlardı.

Şehriyâr-ı mekârim-perver sırf hissiyât-ı kalbiyye mahsûlü olan bu mesrûriyetten fevkalâde mahzûz oluyorlardı. Tâc-dârımız efendimiz bu alkış tûfânları içinde otağ-ı hümâyûnlarında iki saat kadar ârâm eylemişler ve bu müddet zarfında öğle taâmlarını da tenâvül buyurmuşlardır.

* * *

Meşhedin karşı cihetine mütesâdif sahrâ yüzbinlerce Arnavud vatandaşlarımızla hıncahınç dolu idi. Mahall-i mezkûra yirmi kademeli bir minber ile bir kürsî ve zât-ı hazret-i şehriyârî ile şehzâdegân ve vükelâ için dört tarafı açık bir çadır rekz edilmiş idi. Çadırın sağ tarafına müsâdif bir mevkie de dört kademe ile çıkılır bir kürsî vaz' olunmuş idi.

Pâdişâhımızın namazgâha muvâsalatlarından evvelce seyyâh-ı şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi ile a'yândan fâzıl-ı muhterem Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri taraflarından huzzâra karşı birer mev'iza-i dîniyye îfâ olunmuş ve saat dört buçukta da halîfe-i diyânet-şiâr şeref-vürûd eylemiştir.

İmâmü'l-müslimîn efendimizin vusûlleriyle beraber İsmail Hakkı Efendi hazretleri tarafından hülâsaten derc eylediğimiz şu:

الحمد الله الذى ايد دين الاسلام الى يومنا هذا بخلافة آل عثمان، وفضلهم على سائر الملوك والسلاطين بفتح البلاد ونشر التوحيد والايمان، فسبحان الذى اصطفى منهم سلطاننا بتأييد المشروطية وتوزيع العدل والاحسان.

اعلموا ايها الاخوان. ان يومكم هذا يوم الجمعة ويوم السروس ويوم التلاق بينكم وبين خليفتكم سلطاننا سلطان محمد رشاد خان.

قد جاءكم اظهاراً لآثار محبته وعنايته وتأميناً لدوام نظر ابوته وشفقته فى حق جميع افرادكم صغيراً وكبيراً مادام الملوان. فارجعوا انظركم ايها القوم النجيب الى الماضى والى جهاد المجاهدين الذين قاتلوا باموالهم وانفسهم

[1] Metinde (دیانتشاری) şeklinde yazılmıştır.

فی سبیل الله وقتلوا فی اعلاء کلمة الله وابقاء احکام الفرقان حتی تری ثمثال الملحمة الکبری فی هذه الصحراء بعین الشهود والایقان. الاتسعمون ان ارواح آبائکم واجدادکم ینادون بکم این اولادنا واین اخلافنا واحفادنا المتفقون فی طاعة الله ورسوله والمتحدون فی امتثال اوامر امیرهم امیر المؤمنین وخلیفة رسول الله الملك المنان کما قال علیه صولوات الرحمن "من یطیع الامیر فقد اطاعنی ومن یعص الامیر فقد عصانی فان کتم تؤمنون بالله والیوم الآخر اجیبوا الی دعوة سلطانکم واوامر دولتکم فی اعمار بلادکم واصلاح احوالکم وتأمین العدالة والمساواة بین امورکم وحقوقکم حتی تکوانو مستریحین مسعودین بالعلم والعمل والعرفان واعتصموا بحبل الاتحاد والاتفاق جمیعا ولا تفرقوا فی حکمة سواء بین جمیع اهل الایمان واذکروا نعمة الله علیکم بتألیف قلوبکم وتعمیم الاخوة والمحبة بینکم فاصبحتم بنعمة اخوانا.

قال رسول الله (صلعم):

[251] والذی نفسی بیده لایؤمن عبد حتی یحب لاخیه مایحب لنفسه ویکره لاخیه مایکره لنفسه (وفی حدیث آخر).

المسلم اخو المسلم والله فی عون المسلم ما کان فی عون اخیه. صدق رسول الذی هو المؤید بسواطع الرهان (الا ان...) هل جزاء الاحسان الا الاسحان.

Hutbe-i belîga pek müessir bir tavr ile îrâd olunmuş, ba'dehû yine müşârun-ileyhin imâmetiyle farîza-i Cuma edâ kılınmıştır. Cuma ezânı ve namaz aralarındaki tekbîrât ve tehlîlât müezzinân-ı şehriyârî tarafından tilâvet olunmuştur.

Hutbe lisân-ı dînîyi bilenler için bir ders, vecîz ve müfîd bir ders teşkîl ediyordu, bilmeyenler onun rûhâniyet ve uzûbetiyle cezbedâr idiler.

Burada bir noktaya müteveccih iki yüz elli bin müslimden mürekkeb bir cemâat Cuma'yı edâ eyledi. Kalabalık o mertebede idi ki cemâat erkân-ı salât için müsevvegāt-ı şer'iyyeden istifâdeye zarûret buluyordu. Namaz kılınıyor, rûzgâr susuyor; ağaçlar susuyor; her şey kâinât susuyordu. Orada yalnız bir sadâ, *Kur'ân-ı Kerîm*'in tilâveti sadâsı, bir de "Allahu Ekber" tekbîriyle rükû' ve sücûd eden imâma 250 bin müslimin ıktifâsından çıkan bir âheng-i ulvî vardı.

Namazın hitâmında sadr-ı a'zam paşa beraberlerinde Serkarîn Lütfi Bey'le zevât-ı sâire olduğu halde kürsîye çıkarak:

"Ey ahâli!

Sevgili pâdişâhımızın, sevgili babamızın bazı irâdelerini telakkī eyledim ve yazdım. Size okuyacağım, sonra da kendiliğimden birkaç söz der-miyân edeceğim, dikkatle dinleyiniz!" dedikten sonra âtîde sûreti muharrer beyânnâme-i hümâyûnu kırâat eylediler.

Beyânnâme-i Hümâyûn

"Ecdâd-ı izâmımdan Sultan Murad Hüdâvendigâr-ı Gāzî hazretlerinin devletin teşyîd-i mebânî-i satveti uğurunda terk-i hayât eylediği meşhed-i mübâreke gelerek hâk-i pâ-yı mübârekini ziyâret eyledim. Devlet ve millet-i Osmâniyyenin teâlî-i şân ü şevket ve tezâyüd-i refâh u saâdetine vakf-ı hayât etmek husûsundaki ahd ü mîsâkımı bu mahall-i mukaddesde de tekrâr ettim. (Pâdişâhım çok yaşa duâları) Hazret-i Hüdâvendigâr gibi bir hükümdâr-ı muazzamın hâtırâtıyla mâlî olan bu güzel kıt'anın geçen sene kardeşler arasında sefk-i dimâ' gibi bir musîbete uğraması beni dil-hûn etmişti. Fakat bu sırada yanlış bir yola sapmış olan bir kısım Arnavud evlâdımın pâdişâhlarına ve Devlet-i Aliyye'mize sadâkat-i kalbiyyelerinden emîn olduğumdan bu ahvâli onların cehâletine ve bazı müfsidlerin teşvîkātına kapılmalarına atf etmiştim. Seyâhatim esnâsında tebeam tarafından gördüğüm meâsir-i sadâkat ve samîmiyyet bu ümniyenin yanlış olmadığını isbât eyledi ki işbu meâsir-i i'timâd ile hâdisât-ı zâileden dolayı maznûn ve mahkûm olanlar hakkında kānûn-ı mahsûsunda musarrah olan şerâit dâiresinde afv i'lân ediyorum. (Pâdişâhım çok yaşa duâları) Ve bu güzel memleketi envâ'-ı musîbete dûçâr eden kan dökmek âdetinin bi-mennihi'l-Kerîm bir daha başgöstermemesi için mevcûd diyet da'vâlarının kâmilen bitirilmesi bî-kudret medyûnların verecekleri diyetlerin taraf-ı devletten tesviyesi zımnında tahsîsât i'tâsına dâir olan kānûna da vaz'-ı imzâ eyliyorum. (Pâdişâhım çok yaşa) Ümîd ederim ki ba'demâ Arnavud evlâdlarım cümlesi necât, kānûna itâatte olduğunu takdîr ederek kendilerini bunun hilâfına sevke çalışacak fesedeye ittibâ' etmezler ve kan gütmek âdetini de terk ile haklarını şer' ve kānûnda ararlar. Bu sûretle inşâallâh müreffeh ve mes'ûd olurlar ve rızâ-yı şâhâne dâhilinde bulunurlar. Ben bu husûsdaki duânın kabulünü Cenâb-ı Hak'dan tazarru' ve niyâz ederim." (Pâdişâhım çok yaşa)

Beyânnâmenin kırâatini müteâkib sadr-ı müşârun-ileyh ber-vech-i âtî îrâd-ı nutk etmişlerdir:

"Şimdi Arnavud kardeşlerim! Biraz da beni dinleyin. Bugün çok büyük bir gündür. Bu Kosova muhârebesidir ki devleti Rumeli'de yerleştirdi. Bu noktada pâdişâhımız şehîd oldu ki hûn-ı şehâdeti hânedân-ı saltanatın Arnavudluk'a ebedî bir yâdigârıdır. Bugün Allah'a çok şükür pâdişâhımız geliyor, onu, kendi ceddinin meşhedini ziyâret ediyor. Bu kadar müslümanı yalnız senede bir defa Ka'be'de görürsünüz. İşte bugün Kosova Sahrâsı ikinci Arafât oldu. Fakat pâdişâhımızın dediği gibi hepimizin geçen sene gücümüze giden bir şey oldu. Bu memlekette müslüman kanı döküldü. Müslüman müslümanı öldürdü. Bu olacak şey değildi. Hepimizi mahzûn etti. Müslüman müslümanı öldürmez. İnşâallâh bundan sonra bir daha böyle hâl olmaz. Bazı câhiller – amma hep pâdişâhımıza sâdıktırlar, devlete canını verirler hattâ Meclis-i Meb'ûsân'da söyledim. Arnavudluk pâdişâhlarımızın tâcının en kıymetli bir cevheri, bir pırlantasıdır dedim. Arnavudlar pâdişâha, devlete can vermeye hâzırdırlar. (Hazırız sadâları) Bunu laf olmak üzere söylemedim. Allah için ben böyle biliyorum, böylece şâhidim– bazı fesedenin ilkāâtına kandılar.

Arkadaşlar, sizin iki kabâhatiniz var, biri câhilsiniz, diğeri de kim bir şey söylerse kanıyor, o fenâ adamlara uyuyorsunuz. Daima her millette iyi adamlar da vardır, fenâ adamlar da vardır. Çok şükür fenâlar azdır. Kim olursa olsun fenâ bir şey söylerse kanmayınız. Pâdişâhımız da emrediyor, fenâ

adamlara uymayın. Bir fenâ yüz iyiyi bozabilir. Onun için ben gelir de size fenâ bir şey yapın der isem amma sizler onu iyi biliyorsunuz. Halkı fenâlığa sevk eden büyükler, iyi adam olmaz. Fenâlar daima küçüktür, gerçekten büyük olan adam **[252]** halkı iyiliye götürendir. Size fenâ nasîhatler verenler yerin dibine geçsin. (Kahrolsun sadâları) İşte onun için pâdişâhımız buyuruyor ki, "Ben geldim, gördüm, anladım ki bu hâl câhilliktir. Bu millet büyük millettir." Bu millet pâdişâhımızın uğuruna canını vermeye hâzırdır. (Hâzırız sadâları) İşte böyle büyük bir günün hürmetine pâdişâhımız emrettiler ki geçen sene olan şeyler unutulsun. Hâtırda kalmasın. O da ne ile olur? Hapse girenler çıkar, kaçanlar gelir. Herkes çoluğunu çocuğunu bulur. Bunun için bir kānûn neşrolunuyor. Bundan sonra bir daha inşâallâh bu memlekette böyle bir kardeş kanı döküldüğünü görmeyiz; pâdişâhımızın ikinci bir irâdesi daha var. Bu memlekette kan dökmek âdetinin terki. Bu fenâ birşeydir. O, onu öldürüyor, öteki berikini öldürüyor. Bu olmamalıdır. Buna ne Allah râzî, ne şerîat râzî; ne de kānûn râzîdır. Birisi birini öldürüyor sonra yüz müslüman bu yüzden ölüyor. Bu âdet de artık bitsin buyurdular. Şimdiye kadar bir takım adamlar diyet vermemişler. Bunun için pâdişâhımız "30.000" lira ihsân ediyor. (Pâdişâhım çok yaşa âvâzeleri) O da pâdişâhımızın ihsânıdır. Komisyonlar teşekkül edecek, işlere bakılacak bu da'vâlar temizlenecek. Ben de size veliyy-i ni'metimiz efendimizin emirlerini teblîğ ediyorum: Fenâ adamlara uymayın; fenâ sözü dinlemeyin. Şunun bunun sözüne inanmayın. Herşeyde kānûna mürâcaat eyleyin. Necât kānûndadır. Biz birleşirsek kuvvetli olur isek kimse bize fenâlık edemez. Fakat böyle nifâk ve şikāk ile vakit geçirir, birbirimizi boğazlayacak olur isek memleketimiz maâzallâh elden gider, kurtlar kuşlar yer. Pâdişâhımızın arzusu gibi kardeş olarak yaşayın. Bu memleket inci gibi bir memlekettir. Pâdişâhımızın dediği gibi olursa râhat olursunuz. Halîfemiz efendimiz bu namazda sizin için bütün memâliki için duâlar etmiştir. Allah kabul buyursun. (Medîd âmînler) İnşâallâh refâh bulursunuz. Memleket ma'mûr olur; hükûmetin de memleketinizin ma'mûriyeti için tasavvurları vardır; inşâallâh az vakitte pek güzel işler yapılacaktır. Cenâb-ı Hak duâsını kabul eder, râhat olursunuz."

Sadr-ı a'zam paşanın irticâlen îrâd eyledikleri bu sâde, fakat müessir nutuk pek büyük alkışlarla telakkī ve kabul olunmuş, "pâdişâhım çok yaşa" zemzeme-i duâiyyesi küngüre-i âsmâna îsâl kılınmıştır.

Zât-ı şâhâne beyânnâmeyi kāimen istimâ' buyurdukları gibi sadr-ı a'zam paşa hazretlerinin ilâve-i beyânâtını da kāimen istimâ' buyurmuşlardır.

Arnavudlar el çırpmıyor, pâdişâhım çok yaşa duâlarını en tîz sislerle söylüyorlardı. Sadr-ı a'zam paşa beyânâtını bitirdikten sonra namazdan evvel yine orada müşârun-ileyh Manastırlı İsmâîl Hakkı Efendi hazretleri pek belîğ bir nutuk daha îrâd etmişler ve bu duânın her fıkrası için bütün cemâat kalbî bir gulgule ile âmîn-hân olmuşlardır. Ba'dehû Süleyman Sûdî Efendi umûm Arnavudluk nâmına beyân-ı teşekkür için mahfile gelmiş ve "Cenâb-ı Hak ömr ü âfiyet ve şân u şevket-i hümâyûnlarını bî-pâyân buyursun. Şevket-i İslâmiyye ve Osmâniyyenin teâlîsine hâdim olan Kosova Sahrâsı'ndaki an'anât-ı târîhiyyemiz ne derecede mübeccel ise işbu sahrâyı teşrîf-i kudûm-i Hilâfet-penâhîlerinin kulûb-ı Osmânîde husûle getirdiği nihâyetsiz meserret o mertebede hâiz-i şândır; çünkü cümle anâsırın te'yîd-i ittihâdlarına bâdî bir müjde-i hayât-resândır; binâenaleyh hâk-i pâ-yı şâhânelerine umûm Arnavudluk nâmına arz-ı teşekkürât-ı minnet-dârâneye cür'et eder ve bütün efrâd-ı milletin en hâs duâsı olan (pâdişâhım çok yaşa) vird-i mukaddesini bu vesîle ile de tekrâr ederim" demiş, bu duâya umûm cemâat tekrâr iştirâk etmiştir.

Ba'dehû şehriyâr-ı maâlî-girdâr efendimiz hazretleri meşhed-i mübâreke azîmetle îfâ-yı râsime-i ziyâret buyurmuşlar ve bu millet-i necîbe için hâk-i pâk-ı hazret-i Hüdâvendigâr'dan istimdâd ve istigāse eylemişlerdir.

Cemâatin bir kısmı mevkibi ta'kîben meşhede gitmişler ve kısm-ı diğeri de mahfil etrâfında kalarak îrâd olunan nutuklarla tercümelerini dinlemişlerdir.

Evvelâ Ömer Nâci Bey, Osmanlıların bu muhterem ve nâmûslu hatîbi söze başlamıştır. Nâci Bey halkın bu kalabalığından bir şey işittirmek mümkün olamaz diyor, fakat her tarafdan (Nâci Bey'i dinleyecekler!) sesleriyle müterâfık sükûta da'vet sadâları geliyordu.

Nâci Bey'i müteâkib Erzurum'dan seyâhat-i pâdişâhîde hâzır bulunmak üzere gelmiş hey'et a'zâsından bir zât, Nâzım Nazmi Bey, o edâ-yı millî ile Kürdlerin selâmını Arnavudlara teblîğ, Kürdlerin vatan yolunda ölmek için ettikleri teahhüdü Arnavudlara ifâde etti ve Arnavudlar? Bu ümmî adamlar içinde ne kahraman hatîbler varmış ki öteden beriden Türkçe ve Arnavudca mütekābil selâmlar ve tahiyyelerle hissiyâtı coşturdu.

Trabzon hey'etinden Sâdık Bey ise: "Esselâmü aleyküm" diye başlar başlamaz bütün cemâatin bir lisânı "Ve aleyküm selâm" cevâb-ı samîmîsini îrâd etti! Arnavudca'ya tercüme sûretiyle birer defa daha tekrâr edilen bu beyânât mükerrer te'mînâta, vatan yolunda Kürdler, Lazlar, Arnavudlar, bütün Osmanlılar birlikte yaşamak, birlikte mes'ûd olmak için mükerrer peymânlara vesîle verdi. Sâdık Bey "Arnavudlar, Lazlar verdikleri sözden dönmezler!" dediği zaman tasavvuru muhâl umûmî bir nidâ-yı tasdîk cûş u hurûş etmeye başladı. Burada ak sakallılar ağlıyor, gençler düşünüyor, çocuklar intibâh ediyordu. Frizovikli Hacı İbrahim nâmında bir ihtiyâr bu iki nutûku mahfil merdiveninde tutmuş, cemâatin bir ağızdan kaç kere tekrâr ettiği: "Pâdişâhımızın yoluna kurbânız, emrine müheyyâyız" meâlini hiçbir hatîbin anlatamayacağı bir lisân-ı beyân ile bir kere daha söylüyor, bir kere daha söylüyordu.

Bundan sonra evvelce ta'rîf ve tasvîr olunan âbidenin sûret-i mutantanada vaz'-ı esâs resmi icrâ kılınarak çadıra avdet buyurulmuştur. Biraz istirâhati müteâkib civâr-ı rahmet-midâd-ı meşhedde te'sîsi mukarrer **[253]** bulunan medresenin vaz'-ı esâs resmi de ilk taş yed-i müeyyede-i Hilâfet-penâhî ile vaz' buyurulmak sûretiyle icrâ edilmiştir. Şehriyâr-ı ulviyet-şiâr efendimiz bu vecîbe-i maârif-perverîyi

de îfâ buyurduktan sonra otağ-ı hümâyûnlarına şeref-muâvedetle şeref-sâdır buyurulan irâde-i ketîbe-perverî-i Hilâfet-penâhîleri mûceb-i âlîsince asâkir-i mevcûde-i Osmâniyye cânibinden mükemmel bir resm-i geçid icrâ kılınmıştır.

Resm-i geçidin hitâmını müteâkib erkân-ı me'mûrîn; ulemâ ve meşâyih-i mahalliyye, meb'ûsân-ı mevcûde, İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin Priştine Kulübü Hey'eti huzûr-ı hümâyûna kabul şerefiyle müşerref ve iltifât-ı cihân-derecât-ı pâdişâhîye mazhariyetle bekâm olmuşlardır.

Pâdişâh-ı şevket-penâh efendimiz saat on râddelerinde gerdûne-i hümâyûnlarına nebâhet-bahş-ı izz ü iclâl oldukları halde kasabadaki ikāmetgâhlarına ahâlinin alkışları, duâları arasında şeref-muâvedet buyurmuşlardır.

* * *

Meşhed-i Hüdâvendigâr'dan avdeti ta'kīb eden bu gece Priştine kasabası nûrdan bir libâs giymişe benziyordu. Her taraf donanmış, her hâne tezyîn olunmuş, herkes şâd ve handân idi. Nevâsî-i esdikādan lemeân eden envâr-ı meserret fânûslardan, kandillerden, meş'alelerden yayılan ziyâlarla tekābül ediyor, Priştine arzdan semâya nûr saçıyordu. Hele Priştinelilerin tertîb ettikleri fener alayı o kadar nazarfirîb, o mertebe hoş-manzar idi ki ta'rîf ve tasvîrinde aczimi i'tirâf etmek tabîîdir.

Cenâb-ı Hak milletine bu derece merbûtiyet-i kalbiyye besleyen bu ümmet-i necîbeyi dünya ve âhirette ber-murâd buyursun âmîn.

* * *

Afv-ı umûmî lâyiha-i kānûniyyesinin hülâsası şudur:

"326 senesinde Kosova, Manastır, İşkodra dîvân-ı harblerince mahkûm edilen eşhâs hakkında hukūk-ı şahsiyye da'vâsı bâkī olmak üzere afv-ı umûmî i'lân ediliyor. Bu afv-ı umûmînin cerâim-i âdiyyeden dolayı maznûn ve mahkûmlara şümûlü yoktur. Haklarında medâr-ı ithâm olan ahvâli tekrâr irtikâb ederler ise cürm-i sâbıklarıyla beraber muhâkemeleri icrâ edilecektir. Bu afv-ı umûmînin neşrinden i'tibâren bir ay zarfında teslîm-i silâh ile hükûmete dehâlet eden firârîler dahi afv-ı umûmîden istifâde edecektir."

* * *

İkdâm refîkımızın muhâbiri bu târîhî günü şu sûretle tasvîr ediyor:

Meşhed-i Hüdâvendigâr'a Doğru

Hükûmet konağı ittisâlinde bulunan ilk müfreze hareket-i hümâyûnu ihbâr etmişti. Artık kayd ve îzâh olunacak notlarımı almak üzere ben de bulunduğum tepeyi bıraktım.

Pâdişâhımız, efendimiz hazretleri dört atlı saltanat arabasına râkib olmuşlar, yâverlerin biraz açıkça gitmelerini emr ü fermân buyurmuşlardı. Bir mikdâr mızraklı süvârî alayı zât-ı şâhâneye mahsûs arabanın önünde, arkasında gitmekte idiler.

Şehzâdegân hazerâtıyla vükelâdan bulunanlar ve maiyyet-i seniyye diğer arabalarla zât-ı şâhâneyi ta'kīb etmekte idiler.

Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhî büyük üniformalarını lâbis ve nişân-ı zî-şânlarını hâmil idiler. Şehzâdegân hazerâtıyla vükelâ da resmî üniformalarını lâbis bulunmakta idiler.

Mevkib-i hümâyûn Alemdâr Gāzi Sinân hazretlerinin türbeleri civârında istihzâr edilen otağ-ı hümâyûn önünde tevakkuf etti. Pâdişâhımız efendimiz hazretleri bir müddet istirâhat buyurdular, bir kahve içdiler.

Bundan sonra doğruca meşhed-i Hüdâvendigâr'a mütevecciheh yola çıktılar. Pâdişâh-ı âlî-câh efendimiz hazretleri meşhed-i Hüdâvendigâr civârında hazırlanan çadıra girdikleri zaman kadem-i şâhâneyi mübeşşir top sadâları Kosova Sahrâsı'nı dolduruyor, üç yüz bin kişinin "Pâdişâhım çok yaşa" duâları âsumâna çıkıyor, ufuklardan aynı meâlde cevaplar alıyordu.

Güzergâh-ı hümâyûnda bulunan sancaklar yarıya kadar inmek sûretiyle vecîbe-i ta'zîm ve ihtirâmı îfâ ediyor, zât-ı şâhâne bir eliyle altun kabzalı kılıncını tutuyor, diğer eliyle de evlâdlarına selâm vermek sûretiyle iltifâtta bulunuyorlardı. Her kabîlenin önünden pâdişâhımız efendimiz hazretleri geçerlerken Arnavudlar "Aleykümü's-selâm" diye iâde-i selâm ediyorlar; mütemâdiyen tekbîr alıyorlardı.

Yüzbinlerce halkın yek-âvâz olarak tekbîr almaları gayr-i ihtiyârî olarak gözlerden yaşlar akıtıyor, herkes bir kuvve-i kudsiyenin ilhâm-ı evâmiriyle bilâ-ihtiyâr tekbîr alıyordu.

Meşhed-i Hüdâvendigâr'da

Saat üç râddelerinde mevkib-i hümâyûn meşhed-i Hüdâvendigâr'a vâsıl olmuştu. Zât-ı şâhâne arabadan inerek küçük bir tepe üzerinde otağ-ı hümâyûnlarına girdiler.

Otağ-ı hümâyûn mahrûtiyyü'ş-şekl idi. Alt taraflarında sırmalı püsküller birer saç yığını gibi sarkıyor, akıyor; tepesinde ay-yıldız bulunuyor, üzerinde âyât-ı celîle-i *Kur'âniyye* okunuyordu. Otağa duhûl-i hümâyûnu müteâkib üzerinde bulunan yaldızlı direğe zât-ı şâhânelerine mahsûs sancak keşîde edildi.

Burada pâdişâhımız efendimiz hazretleri namaz vaktine kadar istirâhat buyurdular. Arnavudlar çadıra doğru diz çökerek oturmuşlardı. Her köyün, her kabîlenin bayrakları yerlere rekz edilmişti. Bayrakdârlar sırmalı cebken, sırmalı câmedân giymişlerdi.

Etrâfda bayraklar temevvüc ediyor, gāyet latîf bir manzara teşkîl… –mâba'di gelecek hafta–

[254] ORENBURG MÜFTÎ-İ ÂLÎSİNİN YİRMİ BEŞİNCİ SENE-İ DEVRİYYE-İ İFTÂSI

Rusya'daki müslümanların en büyük merâci'-i milliyyelerinden olan Orenburg Dâire-i İftâsı'nı rub' asırdan beri vücûduyla şereflendiren Hacı Muhammedyar Sultânî Efendi hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriyye-i iftâlarına tesâdüf eden işbu 1329 sene-i hicriyyesi Cemaziyelâhir'inin ikinci günü Rusya'nın İslâm ile meskûn kıtaâtında umûmî bir yevm-i sürûr ittihâz olunarak bu vesîle-i hasene ile pek büyük tezâhürât-ı milliyyede bulunulduğu bu hafta aldığımız Rusya müslüman gazetelerinde maa'l-mesâr mütâlaa-güzârımız olmuştur.

Gazetelerin verdikleri tafsîlâta göre merâsim hakîkaten müşa'şa' ve muhteşem bir sûrette icrâ edilmiş ve Rusya'daki din kardeşlerimizin bir kavmin medâr-ı i'tilâ ve terakkīsi olan rûh-ı milliyyet ile perverişyâb-ı kemâl ve irfân olduklarını herkese teslîm ettirmiştir. Rusya'nın muhtelif İslâm şehirlerinden merâsime iştirâk etmek üzere bir çok hey'et-i mahsûsa Ufa şehrine gelmiş ve o gün dâire-i iftitâya berây-ı tebrîk vürûd eden telgrafların adedi 1300'ü ve mektupların adedi 600'ü tecâvüz etmiştir. Müslüman ağniyâsı tarafından bazı şehirlerin şahsiyet-i ma'neviyyelerine izâfetle müftî efendi hazretlerine takdîm olunan hedâyâ bini mütecâviz bulunuyor.

Bütün müslüman gazeteleri o güne âid nüshalarını müftî efendi hazretlerinin hidemât-ı mebrûresini yâd ve tezkâra hasr etmişler hamiyet ve fikr-i milliyyet ile meşbû' âteşîn makāleler yazmışlardır. Müftî efendi hazretlerinin tasvîrleriyle müzeyyen ilâveler halka meccânen tevzî' olunmuş ve gazeteler nâmına yazılan fâtiha-i tebrîkiyyeler büyük harflerle tab' edilmiştir.

Hülâsa müslümanlar o güne umûmî bir bayram şekli vererek mütenezzihât da bahçelerde müftî efendi hazretlerinin şerefine icrâ-yı sûr ve izhâr-ı sürûr u hubûr eyledikleri gibi Orenburg'un merkezi olan Ufa şehrindeki tezâhürât-ı milliyet-perverâne de gayr-i kābil-i tasvîr derecede bir şekl-i bedî'-i müstesnâ irâe eylemiştir. Hey'et-i mahsûsanın yalnız merâsim-i kabûlü iki gün devâm etmiş ve keşîde olunan umûmî bir ziyâfetle merâsim miskiyyü'l-hitâm olmuştur. Bu mes'ûd ve şerefli günün hâtıra-i ebedîsi olmak üzere müftî efendi hazretlerinin nâmına izâfetle bir dârü'l-muallimîn te'sîsi cümle-i mukarrerâttandır.

Kazan müslümanları Hazret-i Osman radiyallâhu anh efendimiz tarafından yazdırılan mesâhif-i şerîfenin oraca mahfûz nüsha-i mübârekesinden istinsâh olunan bir nüsha-i şerîfeyi âtîdeki ithâfnâmeyi yazarak müftî efendi hazretlerine ihdâ eylemişlerdir.

"Saâdetli müftî-i ehl-i İslâm el-Hâc Muhammedyar bin Muhammed Şerîf Sultan hazretleri:

Cenâb-ı muhterem! Kemâl-i metânet ile menâsıb-ı milliyyemizin en âlîsi olan iftâ mansıbında yirmi beş sene devâmınız ve ehl-i İslâm için bu kadar uzun müddet hidemât-ı nâfiaya muvaffakıyetiniz münâsebeti ile zât-ı muhtereminize kalblerimizde olan hissiyât-ı muhabbeti arz ve takdîm etmeye biz Kazan müslümanlarına lutfen müsâade buyurunuz.

Saâdetli müftî efendi hazretleri! Zât-ı fakāhet-simâtları müftîlik mansıbına şeref-bahş olduğu vakitten beri taht-ı idârenizde olan mahkeme-i şer'iyyeyi ve onun nezâretinde olan ehl-i İslâmın ahvâl-i dîniyye ve ictimâiyyelerini husûsan zıll-i himâyenizde olan tarîk-ı âlî ricâlinin maddî ve ma'nevî cihetlerini ıslâh etmeye hemîşe sa'y-i belîğde bulundunuz. Maksadınız mahkeme-i şer'iyyeyi bi-hakkın ıslâh etmek ve taht-ı idârenizde olan müslümanların salâh ve saâdetleri için ictihâd etmek olduğundan cem'iyet-i şer'iyyenin a'zâ-yı kirâmını her devre-i ta'yînlerinde şu hayırlı hareket ve maksadınızda kendinize muâvenet edebilecek erbâb-ı fazl ü kemâlden intihâb ettiniz.

Mahkeme-i şer'iyyede imtihân umûrunu ıslâh ve tanzîm edip vezâif ve menâsıb-ı dîniyyeyi müstahıklarına tevdî' etmeye cehd ü sa'y-i kâmilde bulundunuz.

Âile mes'elelerine nezâret ve ihtimâm ile tertîbe koyup binlerce mazlûmelerin saâdet ve refâhiyetlerine sebeb oldunuz.

Taht-ı nezâretinizde olan hatîb ve imâmlara her vakit pederâne nasîhatlerde bulunup, onlara diyânetli, iyi ahlâklı olmayı ve ahâliye hüsn-i muâmele etmeyi ve kendilerine fâideli vaazlar söylemeyi öğretip tenbîhnâmeler ile dâimî sûrette îkāzdan geri durmadınız. Câmi ve mescidleri ma'mûr ve pâk tutmaya din ve ilim öğrenmeye, erkek ve kız çocuklarımızı mekteplerde okutmaya mektep ve medreseler binâ eylemeye ehl-i İslâmı tergīb ve teşvîk edecek müessir vaazlar söylemek hakkında imâmlara daima nasîhatlerde bulundunuz.

Saâdetli müftî efendi hazretleri siz hakîkaten mes'ûd ve bahtiyârsınız. Sizlerin şu sâf ulvî kalbinizden çıkan ihlâslı tenbîh ve nasîhatleriniz; diyânet ve ilim yoluna sevk ettiğinizi hamiyetli müslümanlara güzel te'sîr edip onlarda ilme muhabbet hevesini kuvvetlendirdi. Bu sâyede maârif ve medeniyetten mahrûm olan milletimiz, zât-ı muhtereminiz müftîlik mansıbında olduğunuz müddette fersah fersah terakkī edip şehirlerde değil hattâ küçük karyelerde tertîbli ve intizâmlı mektepler yüzlerce binlerce vücûda geldi. Bilumum medâris-i dîniyye ıslâh [ve] tekmîl edildiği gibi, bir nice muntazam medreseler yeniden te'sîs edildi. Bunlarda tedrîs ve ta'lîm vazîfeleri nezâretiniz tahtında olan hatîb ve imâmlara münhasır olduğu hâlde, maârifimizde bu kadar terakkıyât görülmesi şübhesiz ki her türlü mevânii büyük bir zekâ ve iktidâr ile ıktihâm eden zât-ı sâmî-i fakîhânelerinin erbâb-ı ilm ü fazlı himâye etmeleri sâyesindedir.

[255] Taht-ı idâre-i âliyenizde olan evkāf-ı hayriyyenin tanzîm ve ıslâhı ve taht-ı inzibâta alınması için hemîşe ihtimâm-ı tâm irâe buyurdunuz mücerred sa'y ü ihtimâmınız sâyesinde büyük şehirlerde ve karyelerde âlî mescidler vücûda geldi.

Himâyenizde olan ehl-i ilmin ma'nevî cihetlerini ıslâh etmek husûsunda mücâhedâtta bulunduğunuz gibi maddî cihetlerini de ikmâle çalışıp kahtlık yıllarda fakīr ve muhtaç olanlarına hazîne-i devletten büyük bir meblağ iâne çıkartmaya muvaffak oldunuz.

Taht-ı idârenizde askeriye sınıfından ma'dûd olan ulemânın mahallelerindeki ahâlî-i müslimeye şefkat-i pedârânenizden dolayı vaazdan mahrûm kalmamaları maksadıyla tekrâr asker hizmetine çağırılmalarından muâfiyetlerini te'mîn için yukarı dâirelere defeâtla mürâcaat edip, nihâyet bu haklı talebinizi ısgā ettirmeye muvaffak oldunuz.

Askeriye hizmetinde olan müslümanların dînî vazîfelerini icrâ etmelerini nazar-ı ihtimâmdan dûr tutmadınız askerî imâmlar nasbı için vukū' bulan sa'y ü ictihâdınız sâyesinde bi'd-defeât resmî sûrette orduya askerî imâmlar konulmak müyesser oldu.

Cenâb-ı muhteremeniz çeryek asır müddet hidemât-ı müfîdede bulunup, ehl-i İslâm'ı memnûn ve minnetdâr etti-

ğiniz gibi tâbi' bulunduğumuz devletin kānûn ve nizâmlarını icrâ ve tatbîk husûsunda kemâl-i ihtimâm ve i'tinâ ile uğraştınız. Hükûmetimizin halk için fâideli tedbîr ve maslahatlarını müslümanlara vaktinde eriştirip ve ma'kūl cihetlerini anlatıp hüsn-i vâsıta oldunuz. Hükûmetimize emniyetimizin artmasına ve sevgili vatanımıza muhabbetimizin kuvvetlenmesine sebeb oldunuz.

Cemi' umûr-ı dîniyyemizin merkez ve mercii olan ve hükûmet nazarında da büyük ehemmiyeti bulunan mahkeme-i şer'iyye riyâseti gibi gāyet ağır ve mes'ûliyetli bir vazîfeyi çeryek asır müddet kemâl-i sebât ve sadâkat ile îfâ edip milletin fâidesi uğruna kendi râhatınızı fedâ ettiniz.

Cenâb-ı müftî hazretleri! Ehl-i İslâm için bu kadar uzun bir müddet fâideli hizmetlerde bulunduğunuzdan biz Kazan müslümanları sizlere hulûs-ı kalble muhabbet ve teşekkürât-ı hâlisânemizi takdîm kılıp, kabulünü ricâ ediyor; bundan sonra da devâmınızı arzu edip Cenâb-ı Hak'dan muvaffakiyetinizi ve çok seneler mübârek ve hayırlı ömürler ile muammer olmanızı tazarru' ediyoruz.

1911'inci sene 20'inci May

Şehr-i Kazan Müslümanlarının Vekîlleri:

İmzâlar

Kazan'daki Cem'iyet-i Hayriyye ve Şark Kulübü a'zâları tarafından da tebrîk telgrafları çekilmiştir.

Çelni[1] müslümanları tarafından çekilen telgrafnâmenin mündericâtını ehemmiyetli bulduğumuzdan bunu da aynen naklediyoruz.

Hâccü'l-haremeyn Müftîu'l-İslâm Muhammedyar Sultânî Hazretlerine

Şeyhü'l-islâm hazretleri, tam yirmi beş senedir, ki dâhilî Rusya müslümanlarının en âlî dînî mansıbında bulunuyorsunuz. İndallâh, inde'l-ahâli ve inde'l-hükûmet ağır mes'ûliyetli olan bu levâzımda yirmi beş sene muvaffakıyetle devâm ve sebâtın müşkil bir iş idiği ma'lûmumuzdur. Siz muhteremler bu müşkil vazîfeyi her türlü siyâsî müşkilât ve çetinlikler arasında kemâl-i metânet ve gayretle edâ kıldınız.

Taht-ı idârenizde olan altı bin mahalde sâkin ve mutavattın altı milyon ehl-i İslâmın dînî ve ahlâkī ıslâhâtına oldukça çalıştınız. Muhtelif cihetlerden ma'rûz bulundukları ma'nevî âfetlerden hıfz u himâye etmeye gayret ettiniz, asırlardan beri intizâmsız gelen mahalle idârelerini muntazam bir hâle koydunuz. Geçen asırdan beri ıslâh edilmeyen idâre-i ilmiyyenin ıslâhına ve tanzîmine âlî esâslar kurdunuz. Hüddâm-ı dîn olan ulemâ-yı İslâmın refâhiyet-i hâli husûsunda yollar gösterdiniz. Pâdişâh ve vatan hizmetinde olan askeri gençlerimizin hissiyât-ı dîniyyelerini muhâfza yolunda eimme-i askeriyyenin çoğalmasına gayret ettiniz. Âile ve mîrâs mes'elelerinin hall ü tesviyesi ehl-i İslâm arasında alâ vechi'ş-şer' icrâ ve tenfîz kılınmasına sa'y ü gayret ettiniz. Ale'l-umûm diyârımızda ahkâm-ı şer'iyyenin bi-kaderi mâ-emken icrâsına sarf-ı himmet kıldınız. Zamanenin karışık vakitlerinde ehl-i İslâm ile Hükûmet-i Âliyye arasında tavassutla her tarafın rızâsına hizmet ettiniz. Şahsınız için türlü ağırlıklar tahammül edip ehl-i İslâmın fâidesini aradınız.

Biz Çelni şehri müslümanları cenâb-ı fâzılânenizi mes'ûliyetli müftîlik levâzımında 25 sene devâm ve sebâtınızdan dolayı tebrîk ederek ehl-i İslâm için fâideli olan ânifü'z-zikr hidemât-ı milliyeniz için hâlisâne teşekkür ederiz. Yaşayınız müftî hazretleri, yaşayınız. Yaşasın ehl-i İslâm.

Orenburg Müslüman Cem'iyetinin Tebrîknâmesi: 1886-1911

(اللهم انصر من نصر الدين)

Fazîletli Müftî-i Ehl-i İslâm
El-Hâc Muhammedyar Hazretleri!

Orenburg Cem'iyet-i Şer'iyye-i Muhammediyye'si altı binden ziyâde mahallenin mercii bulunduğundan Rusya'da en büyük idâre-i rûhâniye-i İslâmiyye olup onun ve onda reislik –Müftîlik mansıbının– müslümanlar ve devlet idâresi nokta-i nazarından ehemmiyetinin büyüklüğü şübhesizdir. Biz müslümanlar, dîne ihlâsımız ve din ulularımızın hüsn-i irşâdları sâyesinde daima tahta itâatli, devlete sadâkatli olup gelmişiz. Memleketimiz dâhilî siyâsetinin müslümanları ağlatan o müellim zamanlarında umûm ahâlinin siyâset işinde şaşkınlık gösterdiği sıralarda biz müslümanların hemen i'tidâl ile diyânet ve ma'rifet yolunda hareketimiz din başcılarımızın bizi bu tarîka irşâd etmelerindendir. **[256]** Binâenaleyh, ulemâmızın imâmı olup millet-i İslâmiyye ile hükûmet arasında vâsıtalık eden zâtın uhdesine büyük mes'ûliyetli vazîfe düşüyor. Siz, müftî hazretleri! Özünüzün hüsn-i niyyetiniz, devlet hizmetinde pişkinliğiniz, vâsi' ma'lûmâtınız, mesâil-i hukūkiyyede uzun tecrübeniz sâyesinde bu ağır mes'ûliyetli müftîlik hizmetini, çeyrek asır müddetinde güzel edâ kıldınız. Bahr-i Baltık'dan Muhît-i Kebîr'e kadar müslümanların Ufa'daki idâre-i rûhâniyyeleri siz hazretin riyâseti tahtında geçen 25 yılda pek çok kesb-i intizâm edip ahund ve mollalarımızın devlet ve millet hizmetinde gösterdikleri takayyüdler ve husûsan âile mes'elelerinde mühim ve ictimâî vazîfelerini özlerinin mes'ûliyetleriyle mütenâsib bir sûrette îfâ husûsları irşâdâtınız ile pek çok tekemmül etti. İdâre-i rûhâniyye nezâretinden mahrûm bulunan kardeşlerimizin özlerinin de âile işlerini sizin idârenizdeki müslümanlar gibi muntazam sûrette gördürmeye çalışmaları hazretinizin hizmetlerine şâhiddir. Bundan başka, makāmınızın ehemmiyetiyle mütenâsib sa'y ü ictihâdlarınız çoktur: Müslüman avallarında isirtkeç gitlerinin yaptırıldı, müslüman askerlerin dînî ihtiyâclarını edâ için askerî imâmlar ta'yîn edildi. Mahalle levâzımında bulunup da asker hizmetine çağırılan ulemâmızın münâsib hukūklarına ri'âyet olundu, ehl-i İslâm husûsundaki nizâmlar himâyesinden istisnâ kılındı. Sebebli sergerdân müslümanlar hakkında ahkâm-ı istisnâiyye vaz' olundu, hacc-ı şerîf için umûma ruhsat verildi, mescidlere âid umûr-ı vakfiyye tanzîm ve idâreleri te'mîn olundu. Payitahtta mescid binâsına felâket-i umûmiyyeden müteessir olanlara iâne cem'ine, hükûmetin çok tedbîrlerini

[1] Metinde (چيلبى) şeklinde yazılmıştır. Türkçe'de adı Yarçallı'dır.

ehl-i İslâm'a anlatıp bir yanlışlığa meydan vermemeye mahalle mektepleri ve medreselerin idâre-i ilmiyyelerini tanzîme ve mâadâ husûslara sebk eden mesâîniz muhterem isminizi daima takdîr ile yâd ettirecektir. Ehl-i İslâm ve devlet menfaatleri gözedilip yapılan bu hizmetlerden bazılarının semereleri meydana çıkıp bitmese de ictihâdınız inkâr olunamayacağından sa'yiniz meşkûrdur. Ahâlimiz arasında ihtilâfa sebeb olan bir çok mes'elelerde bir fırkaya tarafdârlık göstermeyip kendinizi fırka ihtilâfâtından yukarı tutmak nezâhetini muhâfaza ile bütün tâifelerin aynı derecede muhabbet ve ihlâslarını celb ettiniz. Bütün muâmelenizde taht ve vatana sadâkat ile taht-ı cenâhınızda bulunanlara şefkat ve hayr-hâhlıkta bulunduğunuza mükâfât gibi Hudâ-yı teâlâ hazretleri size bu büyük ve azîz mansıbın tûl müddet devâmını müyesser edip bugünkü mübârek bayramınızı bil-istihkāk görmeye muvaffak oldunuz. Bu şevketli bayrama iştirâk için Orengburg Müslüman Cem'iyeti Nisan'ın üçünde fevkalâde meclis topladı ve hazretinizi cem'iyete fahrî a'zâ intihâb etti. Sizi bu azîz bayramınız ile tebrîk eder hulûs ve ihtirâm arz ederiz. Bu bayrama yâdigâr olarak isminize muzâf birer müessese vücûda getirilecektir.

Ma'lûmât ve tecrübenizden milyonlarca müslümanların istifâdeleri için pek çok seneler selâmet ve âfiyette yaşamanızı Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn'den yalvarırız. Yâ Rab âmîn.

Hayır duâlarınız berekâtından feyz ümîd eden: (İmzalar)

20 May 1911

Orenburg Mahallelerinin Tebrîknâmesi:

Bismillâhirrahmânirrahîm

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ
وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا[1]

1886-1911

Fazîletli Müftî-i Ehl-i İslâm Hâccü'l-haremeyn Muhammedyar bin Muhammed Şerîf Hazretleri!

Dâhilî Rusya müslümanlarının mahkeme-i şer'iyye ve idâre-i rûhâniyyeleri riyâsetinde bulunup kemâl-i sebât ve metânet ile yirmi beş yıl hizmet ederek bi-hakkın müstahık olduğunuz işbu şerefli bayram ve duâ meclisinizi görmeye muvaffak oldunuz. Kolunuz altında bulunan binlerce mahalle müslüman halkı bugünkü gün, sizin vatan ve millete âid âlî hizmetlerinizi tahatturla cenâbınızı hulûs-ı kalbden tebrîk ederler ve çok yıllar sıhhat ve âfiyette bulunup, işbu hizmet-i mukaddesede devâmınıza ve kol altınızda bulunan binlerce mahalle hüddâmını hüsn-i irşâdınız sâyesinde ehl-i İslâmın dünya ve âhiret nâil-i saâdet olmalarına, pâdişâh-ı a'zam hazretleri ve hânedân-ı âlîsinin sıhhat ve âfiyetlerine bugün milyonlarca müslümanlar ve şol cümleden Orenburg müslümanları ihlâs-ı gönül ile duâ ederler. Husûsan bugün reisi bulunduğunuz mahkeme-i şer'iyyemizin müesisesi bulunan müteveffiye Büyük İmparatoriçe İkinci Katerina'nın haysiyet-i dîniyyemize ri'âyeten bize bahş ettiği bu büyük ihsânı beraberinde onun ismini derûn-ı dilden ikrâm ile yâd ederler.

Şevketli hazretimiz! Bir çeyrek asır müftîlik mansıbında bulunduğunuz vakit ettiğiniz hizmetleriniz büyük ve ictihâdınız çoktur. Bu saatte onları sayıp bitiremeyiz maa-zâlik ol hizmetlerinizin umûm tarafından takdîr ve tahsîn edildiklerini beyân etmeye muktediriz. Sizin müftîlik devrinizde dâhilî Rusya müslümanlarında umûmî bir intibâh başlayıp, maârif ve medeniyete meyilleri arttı. Mescid, mektep ve medreseleri ta'mîr ve ıslâh ettiler. Mescid, mektep ve medrese terbiyesi için ehl-i İslâm arasında vakıflar çoğaldı. Muntazam sûrette idâreleri te'mîn edildi; mahalle işleri tertîbe girdi, muntazam teşkîlât-ı milliye yapıldı, müslümanlarda müskirât teammümünün önü alındı, müslüman askerlerin vezâif-i dîniyyeleri nazar-ı i'tibâra alınarak kendilerine imâmlar ta'yîn olundu; hükûmet ile müslümanlar ve vatandaşımız bulunan Ruslar arasında hüsn-i münâsebet arttı. Bunların müslümanlar için sevinçli hâller olduğunda hiç şübhe yoktur. Bunların vücûda gelmesine siz hazretin ve kol altınızda bulunan terakkīperver mahalle hüddâmın çok dahli bulunduğundan müslümanlar bunları takdîr ederek, bugünkü şerefli bayramınızda cenâbınıza samîmî minnetdârlık beyân ediyorlar. Şunlar cümlesinden umûm Orenburg müslümanları da maa'l-iftihâr bu bayramınıza iştirâk ve din ve millet yolunda bir çeyrek asır hüsn-i hizmete muvaffakıyetinizden dolayı hazretinizi tebrîk ve bunun bir yâdigârı olmak üzere bir müessese-i hayriyyenin vücûda gelmesini temennî ederler.

Hayır duâlarınızdan berekât ümîd eden: (İmzâlar)

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] Nisâ, 4/125.

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

29 Haziran 1911 3 Recebülferd 1329 Perşembe 16 Haziran 327 **Altıncı Cild - Aded: 147**

HASBİHÂL

"Ne gelenden haberim var; ne gidenden haberim;
Serseri kevne gelelden beri sersem gezerim!"

diyen, şu hâle göre yalnız bizim değil, Cenâb-ı Hakk'ın hesâbından bile hâricde kalması lâzım gelen âvâreleri bahse katmayacak olursak memleketimizde iki sınıf halk görürüz:

"Ne varsa Şark'da vardır. Garb'a doğru açılan pencereleri kapamalıyız" diyenler.

"Ne varsa Garb'da vardır. Harîm-i âilemizi bile Garblılara açık bulundurmalıyız" iddiâsına kadar varanlar.

İyi amma bunun ortası yok mu? Diyeceksiniz. Evet var. Lâkin o kadar az ki birbirine neyzen bakışıyla bakan şu iki cemâatin arasında hiçbir mevcûdiyet gösteremeyeceği için bunları da ister istemez, der ceng-i evvel sürünün hâricinde bırakılan bîçârelere ilhâk edeceğiz.

Bana öyle geliyor ki ne varsa Şark'da vardır, diyenler yalnız Garb'ı değil, Şark'ı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Garb'da vardır da'vâsını ileri sürenler yalnız Şark'ı değil, Garb'ı da tanımıyorlar.

Meselâ Garb felsefesiyle uğraşıyor görünen bir adama deseniz ki: Yahu! Azıcık da bizim Şark'a âid felsefemizi tedkîk etseniz..

Emîn olunuz şu cevâbı alacaksınız:

– Aman canım! Hiç Şark'da mebâhis-i felsefiyyeyi hazm edecek adam gelmiş midir?

– Niçin efendim? Kelâma, tasavvufa âid bu kadar âsâr var. Onların hakkında ne buyuracaksınız?

– Kelâm dediğiniz teoloji olacak ki baştan başa safsatadır! Tasavvufa gelince bu da sırf Panteizm'dir, başka bir şey değildir. Halbuki Panteizm bugün butlânı anlaşılmış bir meslek-i felsefîdir.

– Şu meslek-i felsefî hakkında az buçuk îzâhât lutf eder misiniz?

– Hiç efendim, işte ma'lûm olan vahdet-i vücûd!

– Çok şey! Binlerce mütefekkir dimâğı ömürlerce işgāl eden mesâil-i gāmiza böyle "vahdet-i vücûd" terkîbiyle hülâsa edilince işin içinden çıkılmış mı oluyor? Ricâ ederim siz tasavvufa dâir bir eser okudunuz mu?

– Lüzûm görmedim. Çünkü tasavvufun dediğim gibi Panteizm olduğunu işitmiş idim.

– Pekala! Tasavvufun Panteizm'e pek benzediğini, hattâ onun aynı olduğunu kabul edelim. Acaba Panteizm mesleğinin ihtivâ ettiği mesâil içinde hiç hakîkate yaklaşmış olanı yok mudur? Onu tedkîk ettiniz mi?

– Hayır efendim onu da tedkîke lüzûm görmedim.

– İnsâf ediniz tasavvuf saçmadır çünkü Panteizm'in aynıdır demek için her ikisini ayrı ayrı tedkîk etmiş olmanız lâzım gelmez miydi?

– Hâcet mi var? Bu kadar adam tedkîk etmiş, benim dediğimi söylüyor.

– Sakın onlar da sizin gibi tedkîk etmiş olmasınlar! Hem siz başkalarının kafasıyla mı düşünüyorsunuz? Ömründe baklava yüzü görmeyen fakat çeribaşının kızını yerken gören dayısından naklen bu tatlının **[258]** lezzetine îmân eden çingene karısı gibi siz de kendi zâikanızı ta'tîl edecek de ötekinin berikinin zevkine mi dellâl olacaksınız?

* * *

Geçende şuna yakın bir vak'a benim de başımdan geçdi. İki kişi oturmuş konuşurduk. Bahis Mesnevî'ye intikāl etti. Ben Hazret-i Mevlânâ'nın en gāmiz, en mücerred mesâili mahsüsât dâiresine indirmekteki kudretine hayrân olduğumu; o kitâb-ı muazzamın mutlakā baştan başa okunması lâzım geleceğini ileri sürünce arkadaşım dedi ki:

– Hazret-i Mevlânâ Hind felsefesinin nâkılidir.

– *Mesnevî*'yi okudunuz mu?

– Hayır.

– Hind felsefesi nedir, onu biliyor musunuz?

– Hayır.

– O halde böyle bir iddiâya ne cür'etle kıyâm ediyorsunuz?

– Öyle işittim.

* * *

Görüyorsunuz bizdeki hâli ya! Koca bir felsefe, koca bir kitap, koca bir kâinât iki sözle devriliveriyor!

Deminden beri can sıkacak, âtîden bizi büsbütün nevmîd edecek bir çok sözler söyledik. Biraz da iyi tarafını görelim. Allah'a çok şükürler olsun ki hâlâ içimizde ifrâta, tefrîte kapılmayarak hakīkate i'tidâl yolundan varmak için uğraşan kafaları eksik etmiyor. İşte Ferîd'in *Dînî, Felsefî Musâhabeler*'i öyle bir kafa mahsûlüdür. Müellifin dediği gibi "Ka'r-ı nâ-yâbı ebediyetlere müntehî olan gayyâ-yı ilhâdın kenârında dolaşmak isteyen kulûb-ı mütereddideye âkıbetin vehâmetini göstermek maksadıyla" yazılan bu eser bize bir çok hakāik-ı âliyyeyi en belîğ, en vâzıh bir lisân ile anlatmakta olduğu gibi deminki ifrâtlara, tefrîtlere pek güzel bir nihâyet veriyor.

İşte hem Şark'ı, hem Garb'ı tanıyan; hem Hayyâm'ı, hem Şopenhavr'ı okuyan; hem Muhyiddîn'i, hem Spinoza'yı tedkīk eden, Mevlânâ'ya âşık olduğu kadar Hind felsefesindeki hakīkatleri de hırz-ı cân edinen Hazret-i Ferîd imdâdımıza yetişmiş olmasaydı kim bilir biz bu bahs-i elîmi daha ne kadar uzatacaktık!

Ferîd'i *Sırâtımüstakīm* kāri'lerine tanıtmak hâsılı tahsîl olacağı gibi eseri hakkında söz söylemek de benim kudretimin pek fevkindedir. Maamâfih ezelden beri edebiyât âvâresi olduğum için şu parçaları bir daha okumadan geçemeyeceğim:

"Matiyye-i hayâlimi sâha-i lâ-tenâhîye doğru sevk ettim. Menzil almaya, neşveli neşveli tek ü tâz etmeye başladı. Lâkin merhale-i ûlâda dizlerinde kuvvet kalmadı. Aman bu benim cevelân edeceğim sâha değil, döneyim dedi. Biraz daha dedim. Zar zor biraz daha gitti. Fakat biraz daha gidecek olursam helâk muhakkaktır diye feryâd ediyordu. Yalvarmasına dayanamadım. Öyle ise dön; hâlini haddini bil de dâiren dâhilinde cevelân et dedim. Pür-lerze-i haşyet yerine çekildi. Fakat hâlâ tiril tiril titriyor; hâlâ nâsıyesinden dolu dâneleri gibi terler döküyor idi.

Onu orada bıraktım, ufka doğru tevcîh-i nigâh ettim. Kamer dâmen-i ufuktan nâzân ve hırâmân görünmeye başladı. Uçuk ziyâsı sâha-i semâya bir reng-i hüzn-âgîn veriyordu, en yakın olan hem-sâye-i semâvîmizin çehresinde gerd-i küdûret gibi duran kelefler gittikçe nazarımda hutût-ı ibtisâm şeklini aldı. Kamerin bu ibtisâm-ı latîfi gönlüme de sirâyet etti.

Hatîb-i nev-bahâr bedâyi'-i rebîi nağme sûretine temsîl ile sâmialara hisse çıkarmaya, rûhu o noktadan da müteessir etmeye başladı. Rûhum onun söylediği şeyleri anladı. İkisi biribirine âşinâ çıktı. Arada ben bî-gâne kaldım.

Soluma tevcîh-i nigâh ile denize baktım. Tatlı tatlı uyuyur idi. Fakat o sırada esmeye başlayan genç, yaramaz bir rûzgâr, gündüzün ıztırâb-ı ta'b-engîzinden yorgun düşmüş, o yorgunlukla derin bir uykuya dalmış olan o safha-i nûr-ı mevvâc ile oynaşmak için onu uyandırmaya çalışıyordu. Deniz rûzgârın işve-i şebâbı andıran iz'âcât-ı mütevâliyyesine bir fütûr-ı lâkaydî ile mukābele ettikçe o yaramaz çocuk yine râhat durmuyor, yine onun ötesini, berisini gıcıklıyor idi. Nihâyet uyandırdı, uykusunu kaçırdı. Mülâabeye, mülâtafeye başladılar. Yaramaz çocuk onun yanağına hafîfce dokunup kaçar, o da bir tavr-ı rehâvet-nümâ ile elini kaldırıp arkasından sular serper idi. Latîfeler gittikçe şiddet kesb etmeye, sükût ile başlayan bu mülâtafât arasında sesler işidilmeye başladı. Rûzgârın sesi kahkaha-i şebâbı, denizin sadâsı da hafîf bir nevha-i iştikâyı, iktirâbı andırıyordu. Ne ise sesler pek o kadar yükselmedi. Rûzgâr kaldı; deniz de tekrâr hâb-ı nûşîne daldı.

Âfâkta tecellî eden bu hâlâtı gördükçe ben de neşvelenmeye başladım. Kendi kendime dedim ki: Oh ne a'la! Feleğin şu bâd-ı hevâ safâsından biraz müstefîd olayım. Derhâl bir lisân-ı gayb-ı semâvî bana şu sözleri söyledi:

"Bâd-ı hevâ dediğin safâ hangisi? O safânın husûlüne bâdî olan şu levha-i garrâ silsile-i i'dâdında milyonlar vâhid hükmünde kalan edvâr-ı tekallübâtın mahsûl-i mesâîsidir,…."

"…. Evden çıktığım esnâda hiç kabristâna gitmek niyetinde değil idim. Meğer niyetin oraya gitmeye te'sîri yok imiş! Beni oraya götüren gayr-i irâdî hatveler gûyâ bana bu hakīkati ihtâr ediyor idi. Etrâfa baktım hayhûy-i hayat başlamak üzere idi. Fakat mahalle-i emvâtta hüküm-fermâ olan sükûn-ı amîk hâricin dağdağasından kat'â müteessir değil **[259]** idi. Güneş doğdu. Bütün mevcûdât uyandı, lâkin firâş-ı vâpesînde yatanların mîâd-ı istîkāzına kim bilir daha ne kadar zaman var idi! Onların yeldâ-yı sâmitleri güneşin tulûundan bî-haber idi. Her yerde gündüz geceyi ta'kīb ediyor. Fakat onların gecesi gündüze müntehî olmaksızın bir siyâk üzere gidiyor idi. Âh-ı medîd şeklinde âsumâna ser çeken siyah, kesîf serviler hafîf bir rûzgârın temâsıyla başlarını ağır ağır iki tarafa sallamakda, gûyâ a'mâk-ı mekābirden aldıkları peyâm-ı âhireti hüzn ü vahşetle memzûc bir edâ ve sadâ ile gûş-ı ibrete îsâl etmekte idi…."

Musâhabelerde buna benzer bir çok şiirler daha var ki hepsinin altından müellif binlerce hakāik-ı felsefe çıkarıyor. Ben burada onları nakle kalkışmayacağım. Ancak Hazret-i Ferîd'den bize böyle büyük büyük bir çok eserler daha yazmasını niyâz ederek söze nihâyet vereceğim.

Mehmed Âkif

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYE'DEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

–mâba'd–

Hicret-i seniyyenin üçüncü –veyahud, alâ-rivâyetin, beşinci– sene-i devriyyesi idrâk olunmuştu.

Ümmehât-ı mü'minînden Zeyneb bint-i Cahş (radıyallâhu anhâ) vâlidemiz

زَوَّجْنَاكَهَا

–Sûre-i Celîle-i Ahzâb [37]–

Tebşîr-i İlâhîsiyle Cenâb-ı Ecmelü'r-rüsül (aleyhissalâtü vesselâm) Efendimiz hazretlerinin dest-i kudsiyet-peyvest-i izdivâclarını takbîl etmek şeref-i cihân-bahâsıyla bahtiyâr oluyordu.*

Ber-mantûk-ı fermân-ı İlâhî** velîme cem'iyetine mübâşeret ve lâzımü'l-huzûr olan zevât-ı kirâm da'vet buyuruldu. Med'uvvîn; ba'de't-taâm musâhabeye koyuldular; sohbet uzadı. Halbuki artık dağılmak zamanı gelmiş ve belki geçmişti. Zât-ı Hazret-i Risâlet-penâhî (aleyhissalâtü vesselâm) dışarıya çıktılar; biraz sonra müsâfirler de avdet ettiler. Devlethânelerinde kimse kalmadığını hâdim-i bahtiyârları Hazret-i Enes gelip haber verdi. Muâvedet buyurdular. Enes de girmek üzere iken perde çekildi. Hâricde kaldı. İşte o dakīkada

"Âyet-i hicâb"

Şeref-efzâ-yı nüzûl olmuştu.

(وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ)

–Sûre-i Celîle-i Ahzâb [53]–

"Artık Nebiyy-i muhteremimin ezvâc-ı tâhirâtı harîm-i hâssu'l-hâssına duhûlden memnû'sunuz. Fî-mâ-ba'd müşârun-ileyhinne hazerâtından bir şey talebinde bulunduğunuz vakit perde arkasından isteyiniz!"

(ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ)[1]

[260] "Size söylüyorum –ey ashâb-ı Resûl–!*** –Şu ihticâb ve tesettür –Yahud: Perde ardından taleb-i hâcet– gerek sizin ve gerek onların tahâret-i kalbinizi, safvet-i vicdânınızı tekdîrât-ı şeytâniyyeden muhâfaza husûsunda daha müessir bir tedbîr-i selâmet-bahşâdır."

Çünkü göz, kalbin penceresi, nazar; vicdânın muhbiridir. Göz görmedikçe kalb teheyyüc ve tekeddür etmez; nazar, haber vermedikçe vicdân, telâşa, derde düşmez.

هیچ کس را با زنان محرم مدار
که مثال آن جوپنبه است وشرار
آتشی باید نشسته ز آب حق
همجو یوسف معتصم اندر زهق
کز زلیخای لطیف سر وقد
همجو شیر آن خویشتن را واکشد
نفس خود را کی توان کردن زبون
جز بامداد عقول ذوفنون

–Mesnevî-i Şerîf–

Evet; gerçi bazı kalb-i selîm rü'yetten müteessir olmaz; hattâ:

(هیت لك....)

diye sîne-i visâle çağırılsa sû' ve fahşâdan masrûfiyet ve mahfûziyet sâyesinde

"Maâzallâh.....!"

Cevâb-ı haşyet ve takvâ-perestânesiyle redd-i murâd da eder. Fakat

---

* Müşârun-ileyhâ hazretleri amme-i muhtereme-i Resûlullâh cenâb-ı Ümeyme radiyallâhu teâlâ anhâ hazretlerinin kerîmeleri ve nûr-ı dîdeleridir. Hazret-i Ümeyme Cenâb-ı Abdulmuttalib (aleyhisselâm) hazretlerinin üçüncü kerîmeleridir.
Cenâb-ı Zeyneb bint-i Cahş (radiyallâhu anhâ)'nın Zât-ı hümâyûn-ı Risâlet-penâh-ı a'zamîlerine tezvîc buyurulduğunu mübeşşir âyet-i celîle şeref-bahş-ı nüzûl olup da aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretleri müjde-[â]verle teblîğ edince Hazret-i Zeyneb bir ra'şe-i mesârra tutulmuş ve derhâl secde-i şükrân ve mahmidete kapanmış.
Ehl-i beyt-i Resûl-i Kibriyâ olmak gibi bir ni'met-i uzmâya, bir saâdet-i bî-bahâya nâiliyet...! Hem lisân-ı Hak'dan nâiliyet...!
Cenâb-ı Zeyneb, Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretlerine demiş ki, esîriniz Zeyneb, diğer ezvâc-ı tâhirâtınız gibi değildir. Onun mihr-i ikbâl ve iclâli pek âlî, pek müstesnâ bir burc-ı lâ-hûtîden şa'şaa-pâş-ı tulû' oldu. Zeyneb'in sevgili ortaklarını Zât-ı hümâyûnlarına velîleri tezvîc ettiler, fakat işte Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

(زَوَّجْنَاكَهَا)

"Zeyneb'i biz sana tezvîc ettik!" Bu emsâlsiz iltifât-ı İlâhî ile doğrusu ne kadar iftihâr etsem yine azdır. Bahtiyârım Yâ Rasûlallâh! Sâye-i zevciyyetinizle pek bahtiyârım!
Cenâb-ı mâder-i mü'minîn envâr-ı ulviyyetten, mekârim-i ahlâktan mahlûk bir vücûd-ı kudsiyyet idiler. Sahâvetleri o derecede idi ki, mübârek ellerine mâl-ı dünyadan ne geçse derhâl eytâma, erâmile, makāyîde tasadduk buyururlardı. Yetimlerin, dul kadınların eşk-i sefâletlerini dindirmek, onları sevindirmek. Giydirip kuşatmak zevk-i hayâtları, ibtisâm-ı kalbîleri, tezehhür-i vicdânları, gıdâ-yı rûhları idi. Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretlerinin ezvâc-ı tâhirâtlarına hitâben şeref-îrâd buyurdukları:

(اسرعكن لحاقا بی اطولكن یدا)

"Vefâtımdan sonra sizden, bana en evvel kavuşacak en sahînizdir" hadîs-i şerîfin sırrına müşârun-ileyhâ mazhar düşmüşlerdir. (radiyallâhu anhâ).

–el-İsâbetü li'l-Askalânî–

** Aşere-i Mübeşşere'den Abdurrahmân bin Avf (radiyallâhu anh) hazretleri diyor ki: Vaktâ ki Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye hicret ettik. Cenâb-ı Sultânü'l-muhâcirîn (aleyhissalâtü vesselâm) Efendimiz hazretleri benimle Saîd bin er-Rebî' arasında te'sîs-i muâhât buyurdular. İkimiz âhiret kardeşi olduk, biraderim Saîd dedi ki: Ben Ensâr'ın en zenginlerindenim; mâlımın yarısı senin. Mâlın mübârek olsun; sen bana çalışıp alnımın teriyle kazanacak bir iş yeri göster dedim. Bana, Sûk-ı Kaynuka'yı irâe etti. Birkaç gün çalışıp biraz para kazandıktan sonra evlendim. Müteattır olduğum halde huzûr-ı hümâyûn-ı Risâlet-penâhîye geldim. –Evlendin mi yâ Abdurrahmân? –Evet, anam babam yolunuza fedâ olsun, veliyyü'n-ni'met-i kâinât efendimiz! – Kimlerden?... – İhvân-ı Ensâr'dan, efendimiz! – Mehri ne kadar? – Bir çekirdek altun; efendimiz! – (أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ) 1] Yani: Velîme taâmı yap! Velev bir koyunla olsun. – *Buhârî: Kitâbü'l-buyû'* – Şu hadîs-i şerîf mantûk-ı münîfince eimme-i muhaddisînden bazısı velîme taâmının vücûbuna zâhib olmuşlar. (أَوْلِمْ) emr-i âlîsi farzdır, demişler, bazısı da emri nedbe, bir kısmı da istihbâba haml etmişler. Velîme taâmının vaktinde de ihtilâf olunmuş. Kimi nikâhın akdi gününde keşîde olunmalıdır, kimi de zifâf gecesinde verilmelidir ve en azdan bir koyun kesilmelidir demişler. İmâm Hattâbî diyor ki: Koyun kesmekten âciz olana vebâl yoktur. *Umdetü'l-kârî: Şerhü'l-Buhârî-*

[1] Ahzâb, 33/53.

*** Muhâtabîn-i müşârun-ileyhim miyânında Hazret-i Fârûk-ı a'zam'ın mevki'-i müstesnâ-yı mülhemiyyeti unutulmasın! Emr-i Hak; ona "Tebcîle ehaksın! İşte murâdın cilve-sâz-ı husûl oldu" diyor.

(بُرْهَانَ رَبِّه)[1]

kayd-ı celîlinde ne esrârengîz bir ma'nâ-yı imtinân olduğu da teemmüle şâyândır.

Kānûn; umûmîdir. Vâzıı bile ondan müstesnâ olamaz. Belki ahkâmına ri'âyette numûne-i itâat ve inkıyâd olur.

(لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ)[2]

"Ey ma'şûk-ı ezel! Sana ve senden evvel geçen ihvân-ı kirâmına şöyle vahy ettik: Farz-ı muhâl olararak –Hâşâ! Estağfurullâh ve elûzü ileyh –Zeyl-i ridâ'-i nübüvvetin levs-i şirke temâs etse amelin –elbette– mahkûm-ı ihbât ve ibtâl olur." Ne dehşetli bir cilve-i hitâb! Nebî, ma'sûmdur. Ma'sûmdan şirk değil en küçük bir zenbin bile sudûru muhâl ender-muhâldir.* Kānûn-ı İlâhîye karşı en büyük, en gayr-i kābil-i afv bir isyân olan şirk faraziyesine muhâtab olmak –düşünmeli!– ne demektir?

Bu hitâba –hakîkat ve nefsü'l-emrde– muhâtab biz olduğumuzu sakın! –Unutmayalım.

Nebiyy-i ma'sûma farz-ı muhâl sûretiyle tevcîh buyurulan hitâb-ı İlâhîye bizim (farzsız, muhâlsiz!) muhâtab olmamız evlâ ve evlâ bit-tarîktir. Âyet-i celîle-i hicâbın böyle ezvâc-ı tâhirâta hâs olarak şeref-nüzûlü ve bu husûsiyet-i ihticâbın mutlakiyeti âtîdeki hâtırât-ı es'ileyi tevlîd etti:

– Ezvâc-ı tâhirât bundan sonra; zevc-i muhteremlerinden mâadâ– hiç kimseye görünemeyecekler mi?

– Lede'z-zarûre dışarıya çıkamayacaklar mı?

– Sâir nisvân-ı müslimât haklarında hüküm nedir?

İşte:

(لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِى اٰبَائِهِنَّ وَلَا اَبْنَائِهِنَّ وَلَا اِخْوَانِهِنَّ. الآية!)

–Sûre-i Celîle-i Ahzâb [55]–

"Pederlerine, evlâdlarına, kardeşlerine, birader ve hemşîre-zâdelerine ve nisâ-i müslimâta ve mülk-i yemînleri olan câriyelerine görünmekte onlara vebâl yoktur. Allah'dan –Ey ezvâc-ı tâhirât!– korkunuz! Mevki'-i hâss-ı ictimâînize çekilen serâ-perde-i ihticâbı hetk ile nefslerinizi dûçâr-ı ukūbet olmaktan vikāyet ediniz!"

(لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِى اٰبَائِهِنَّ وَلَا اَبْنَائِهِنَّ وَلَا اِخْوَانِهِنَّ. الآية!)[3]

–Kezâ–

"Ey Nebiyy-i muhteremimin ezvâc-ı tâhirâtı! Siz –Resûl-i zî-şânın şeref-i cihân-bahâ-yı zevciyyetine nâiliyetiniz sâyesinde– nisvân-ı sâire cemââtından hiçbiri gibi –eğer Allah'a ve Resûlullâh'ın hükmüne muhâfeletten ittikā ve ictinâb ederseniz– değilsiniz!.. İmdi: Sizden bir şey suâl olunduğu vakit öyle şân-ı iffet ve ismetleri şâibedâr kadınlar gibi mühtezz sadâ ile işvekârâne cevap vermeyiniz ki, kalbi meyyâl-i fücûr olanlar ümîdlere düşerler! Cevâbınız töhmet-i ıtmâ'dan berî, galîz ve haşîn olsun! Yani: Savt-ı tabîinizi ketm ederek mütenekkir bir sadâ-yı ca'lî ile cevap veriniz!" Bâlâdaki âyet-i celîlenin mâba'di:

(وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا)[4]

"Harîr-i ismetinizde ârâm-güzîn-i huzûr ve râhat olunuz! Öyle zamân-ı câhiliyette olduğu gibi açık saçık sokağa çıkıp da zînetlerinizi göstermeyin ve edâ-yı şûhâne ile salınarak, kurularak yürümeyiniz! Tâ ki ağyârın enzâr-ı şehevâtını tehyîc ve üzerinize celb ve cezb etmiş olmayasınız! Beş vakit namazınızı kılınız! Zekâtınızı veriniz! Allah'a ve Resûlullâh'a itâat ediniz! Allah; sizden –Ey ehl-i beyt!– rics-i maâsî ve âsâmı izhâb ve ib'âd ve sizi tathîr-i belîğ ile tathîr etmeyi irâde ve inâyet buyuruyor."

[261] Biz: Ricâl-i mü'minînin sebîlü'r-reşâdda hâdî ve muktezâmız velîyy-i ni'met-i âlem-i vücûd (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri oldukları gibi muhadderâtımızın pîşvâ-yı dîn ve dünyası da ehl-i beyt-i Resûl-i Kibriyâ'dır.

(قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰه فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

–Sûre-i Celîle-i Âl-i İmrân [31]–

"Resûl-i muhteremim! Onlara söyle: Eğer Allah'a kalben îmân etmiş, rûhen aşk ve muhabbet bağlamış iseniz bana ittibâ' ediniz, benim Allah'dan teblîğ ettiğim ahkâm-ı evâmir ve nevâhîye gerdân-dâde-i itâat ve teslîmiyet olunuz ki, o da sizi sevsin: Sizden râzî olsun. Sizin günâhlarınızı afv ü mağfiret buyursun; Allah'ın mağfireti bî-gâye, rahmeti bî-nihâyedir."

Binâenaleyh: Allah ve Resûlullâh'a gerçekten îmânı olan her müslüman kadını ahlâkan, akvâlen ve ef'âlen [e]zvâc-ı tâhirâta ehl-i beyt-i Resûl'e ittibâ' ve iktidâ eder. Lüzûmsuz yere harîm-i ismetinden çıkmaz; evlâdlarını ciğerpârelerini terbiye ve umûr-ı beytiyyesini tesviye ile iştigāl onun ezvâk-ı hayâtı olur. Ehabb-ı zevcât-ı Resûlullâh Hazret-i Âişe (radiyallâhu teâlâ anhâ) vâlidemizden rivâyet olunuyor:

(المرأة عَورةٌ فإذا خَرَجَت مِنْ بَيْتِها إسْتَشْرفها الشّيْطان)

–*Câmi'-i Sağīr* [11636] li's-Suyûtî–

"Kadın; avrettir. Enzâr-ı ağyâra görünmesi ayıb ve binâenaleyh tesettür ve [i]htifâsı vâcibdir. Evinden çıkınca ona insan şeytânı musallat olur."

Hadîs sahîh olmak üzere Ebû Ümâme hazretlerinden rivâyet olunuyor:

(أيُّما امْرَأةٍ اسْتَعْطَرَتْ ثمَّ خَرَجَتْ فَمرَّتْ على قَوْمٍ لِيَجِدُوا رِيحَها فَهِيَ زَانِيَةٌ وكلُّ عَيْنٍ زَانِيَةٌ)

–*Câmi'-i Sağīr* [4466]–

"Hangi kadın ki, lavanta ve emsâli ıtriyyât sürünerek çıkar ve meşâmm-ı ricâli kokularına boğmak için onların yanından geçer; işte o kadın zâniyedir; ona bakan gözler de zâniyedir."

---

[1] Yûsuf, 12/24.

[2] Zümer, 39/65.

* (اعتقادى هذا واشكر الله به. لمعتقده)

[3] Ahzâb, 33/32.

[4] Ahzâb, 33/33.

Zinânın yalnız kendisi değil mukaddemât ve esbâbı da harâmdır.

(وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا)

–Sûre-i Celîle-i İsrâ [32]–

"Sakın –Ey mü'minîn ve mü'minât!– zinâya takarrub etmeyiniz! Çünkü zinâ insâniyetin, akl-ı selîmin kemâl-i nefret ve istikrâh ile i'râz eylediği, yüzünü çevirdiği bir fâhişe-i cinâyet, bir mel'anettir. Zinâ; ne fenâ bir meslek-i dalâl ve hüsrândır!"

(وَلَا تَقْرَبُوا)

Nehy-i hakîmini:

(بالعزم والاتيان بالمقدمات فضلا ان تباشروه)

"Fi'len mübâşeret şöyle dursun mukaddemât ve esbâbını ityâna azm ü kasddan ictinâb ediniz!" cümlesiyle tefsîr ediyorlar ki, pek doğrudur. Ve illâ (وَلَا تَقْرَبُوا) buyurulmaz, doğrudan doğruya:

(وَلَا تزنوا...)

Buyurulurdu. Zinâya takarrub: Mukaddemât ve esbâbını ihzârdan ityâna azm ü kasddan ibârettir.

İmdi: Kadının süslenerek, lavantalara müstağrak olarak mecâmi'-i ricâle dalması –velev azm ü kasd olmasa da– mukaddemât ve esbâbını istihzâr değilse nedir? İntişâr eden o revâyih-i miskiyye o edâ-yı şûhâne ne ile te'vîl olunabilir? Bunun hürmetine şek ve şübhe etmek harâmdır.

Cevher-i ismet ve iffetinin kadr u kıymetini bilen her muhaddere-i İslâm; bundan –ateşten kaçar gibi– sakınır.

Zînet; kadının hakk-ı meşrûudur. Zevc-i meşrûuna karşı ne kadar süslenmek mümkün ise süslensin: Altunlara, elmaslara, mücevherlere gark olsun! Itriyyâta boğulsun! Şerîat; bu ârâyiş ve tecemmülünü teşvîkkârâne istihsân eder, ecr ü mükâfât bile va'd eyler. Fakat yalnız zevc-i meşrûuna olmak şartıyla.....! Yoksa âleme karşı değil ağyâr içine dalmak niçin? Niçin ki, onların arasında bir çok da insan şeytanları var! Aradıkları: Mefsedetten, mel'anetten ibâret. Kadının fıtrî ve cibillî olan bu sevdâ-yı ârâyiş ve tecemmülü erkek için ise o da harîm-i ismetinde zevc-i meşrûuna mahsûs olmak muktezâ-yı akl ü hikmet değil mi?

کز زنای چشم حظی می‌بری
نی کباب از پهلوی خود می‌خوری
این نظر از دور چون تیرست و سم
عشقت افزون می‌شود صبر تو کم

–Mesnevî-i Şerîf–

Evet; kadın; hakk-ı tezeyyün ve tecemmülünü ârâmgâh-ı ismetinde zevcine tahsîsan isti'mâl etmez de hâricde ağyâra karşı isrâf ederse pek büyük bir zulüm olur. Böyle perde-bîrûnâne bir hareket; zevcine hakāret ve belki ihânettir. Meğer zevc buna râzî ola....!?

Gerek ezvâc-ı tâhirâtın ve gerek sâir nisvân-ı müslimâtın bir lüzûm ve ihtiyâc hâlinde dışarıya –tesettür etmek şartıyla– çıkabileceklerine dâir inâyet-bahş-ı nüzûl olan âyet-i celîle:

(يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ)

–Sûre-i Celîle-i Ahzâb–

"Ey Sultân-ı Enbiyâ! Ehl-i beytin olan ezvâc-ı tâhirâtına ve benât-ı mükerremâtına ve bütün nisvân-ı müslimîne –şefkaten ve sıyâneten– söyle: **[262]** Büyût-ı ismetlerinden –lede'z-zarûre arada sırada– çıktıkça yüzlerini ve bütün vücûdlarını örtsünler!" Müfessirîn-i izâm:

(يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ)[1]

(يغطين وجوهن وابدانهن بلا حفهن اذا برزت الحاجة)

"Lede'l-hâce dışarıya çıktıkları vakit yüzlerini vücûdlarını cilbâb-ı ismetleriyle örtsünler!"

Sözleriyle tefsîr ediyorlar.

"Celâbîb" "cilbâb"ın cem'idir. *Rûhu'l-Beyân* sâhibi "cilbâb" Fârisî olarak "çâr" ile tercüme ediyor ki, bizim isti'mâlimize tamâmıyla muvâfık Türkçeleşmiş bir kelimedir.

–mâba'di var–

Mehmed Fahreddin

HUTBE

–22–

الحمد لله سهل عظائم الامور لأهل النجده. الحمدلله الذى نبه العقول ليقوم العقلاء باللازم. استغفره واشهد ان لا اله الا الله وصل من انقطع اليه. واشهدان سيدانا محمدا جرت الحكمة من بين شفتيه. اللهم وصل وسلم وبارك على هذا النبى الذى عز الاسلام ونصر على آله واصحابه الابطال الفاحين وسلم تسليماً كثيرا. "اما بعد فيا عبد الله" الامم تقلبت بتقلب الاحوال من الغفلة الى اليقظة فهم انت فى يقظة ام فى منام. الممالك حتمت بالمستقبل فهل انت فى الحاضر كالماضى ام انت فى انتباه واهتمام. انظر لأى ملة اردت نجدها تزدان فى العمران. تأمل تجد كل قوم فى التئام واتفاق واجتهاد. سرفى البلاد تجد كل دولة تخترع فى الآلات. سح فى الاقطار ترى اساطيل الدول تدور فى سائر البحار. فالبدار ايها الاخوان فلا حياة ولا رقى لنا الا بالمحافظة فى بيضة الاسلام. واعلموا معشر الاخوان ان هذا اليوم لعالم الاسلام يوم سعيد ولكن ان صفت فيا القلوب يكون اهنى واسعد. نعم ان هذا اليوم يوم سعود فاذا وجدت الهمة وتطهرت الذمة ترى الامة كيف ترقى وتصعد. يومنا هذا يوم فرح وسرور والفرح كل الفرح ان نشاهد عزة الاسلام والمسلمين وبذلة النفاق والمفسدين نشهد. يومنا هذا يوم عظيم فاذا اتحدت فيه الكلمة تفرق جمع الفجار وخاب جبار عنيد. ايها الاخوان ان هذا اليوم فيه تذكار لملك عظيم من ملوك بنيى عثمان قد لقى الله شهيدا فى سبيل الاسلام فرحم الله ذاك الروح الطيبة ورحم قوما صدقوا ما عاهدوا الله عليه وقال فيهم من المؤمنين رجال. فاستغفروا ربكم واسألوه التوفيق والهداية للمسلمين شرقا وغربا وصلوا على نبيه الذى علمنا مكارم الاخلاق وقال لأنس رضى

[1] Ahzâb, 33/59.

الله عنه: ان قدرت ان تصبح وتمسى وليس فى قبلك غش لأحد فأفعل وذلك من سنتى ومن احب سنتى فقد احبتى ومن احبنى كا معى فى الجنة. والقائل لايؤمن احدكم حتى يحب لأخيه مايحب لنفسه صدق رسول الله.

* * *

Bu hutbeyi evvelki hafta Bursa'da Hüdâvendigâr-ı cennet-mekân câmi'-i şerîfinde vukū' bulan fevkalâde ictimâ'-ı azîmde minberde nutuk tarzında Arapça olarak îrâd ve tertîlden sonra birkaç bin cemâat-i müslimîne hitâben "Müslümanlar din kardeşler ma'lûmunuzdur ki Cuma hutbesi bir nutk-ı dînîdir. Müslümanlar okunan hutbelerin ma'nâsına vâkıf olmazlar ise saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyye için matlûb olan fâide hâsıl olmaz. İşte size şimdi Arapça olarak okuduğum mev'ıza ile âyât-ı kerîmeleri ve ehâdîs-i şerîfeyi muhtasaran tercüme ediyorum" deyip bâlâdaki yazılan hutbeyi Türkçe olarak cemâat-i muvahhidîne söyledim ve nihâyetinde Cenâb-ı Hak umûm İslâm kardeşlerimizi şarkta ve garbda muvaffak bi'l-hayr buyursun duâsıyla hatm-i kelâm ederek [1](إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ) âyet-i kerîmesini okudum ve namazı edâ ettikten sonra her tarafdan hayırlı duâlara nâil oldum. İşte o pâk ve sâf kalblerden kopan hayırlı duâlar bana mûcib-i iftihâr ve saâdet-i uhreviyyedir. Çünkü İslâmiyet'in nâm-ı âlîsi altında Osmanlı milletinin terakkī ve teâlîsinden başka bir emelim yoktur. Evet şimdi ketm edemeyeceğim bir cihet kaldı. O da şudur ki Bursa'da Câmi'-i Hüdâvendigâr'da minber üzerine hutbeyi tercüme eylediğimden dolayı ba'de's-salât umûm cemâat tarafından âcizlerine hitâben hay Allah râzî olsun işte tam bugün müslümanca bir Cuma namazı kıldık ya demek okunan hutbelerde çok fâideli şeyler vardır biz bilmiyorduk dediler. Bu sözlere tarafımdan şimdilik bir şey ilâvesine lüzûm görmüyorum. (فاليتأمل المتفكرون العاقلون)

Ali Şeyhü'l-Arab

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Üçüncü asr-ı hicrî, târîh-i insâniyyette mümtâz bir devre-i yegânedir. Bu asırda İslâmların gösterdikleri havârik-ı ilmiyye, hiçbir zamanda hiçbir yerde görülememiştir.

Cehl ve bedâvet, teşettüt ve fetret içinde pûyân olan kavimler, nûr-ı mübîn-i Furkân'ı rehber ittihâz eder etmez, bir sür'at-i berkıyye ile iklîm-i ilm ü irfânı kabza-i teshîre aldılar.

İkinci asr-ı hicrînin nihâyetlerinde, müslümanlar arasında yalnız fenn-i tıb ve kimyâ iştihâr eylemişti.

Üçüncü asırda ise fünûn-ı mevcûdenin bil-cümle şuabâtı medâris-i İslâmiyyede tedrîs olunuyordu.

Efkâr-ı fenniyenin tevessü' ve sür'at-i intişârı husûsunda hulefâ-yı Abbâsiyye'nin şâyân-ı tebcîl hidemâtı sebk etmiştir. Bilhassa, el-Mansûr, er-Reşîd ve el-Me'mûn târîh-i ulûmda hürmetle yâd edilen eâzım sırasına geçmişlerdir. Bunların himemât-ı ber-güzîdeleri sâyesinde, Bağdad, cihân-ı medeniyyetin merkez-i irfânı hâlini iktisâb eyledi. Dünyanın **[263]** her tarafından erbâb-ı ilm ü fen, ashâb-ı zekâ, mukāvemet-sûz bir câzibe te'sîriyle Bağdad'a, bu merkez-i şa'şaanisâr-ı irfâna koşuyorlardı.

Abbâsîlerin makām-ı vezâretinde iştihâr eden Bermekîler de hulefânın isrini ta'kīb ediyorlardı.

Yüksekten başlayan bu ibtilâ teammüm ettikçe ediyordu. Bir halde ki, bütün efrâd-ı İslâmiyye, bânû-yı fennin, câzibe-i füsûn-kârı karşısında meshûr ve şeydâ kalmışlardı. Herkes çılgıncasına bir gayret ve ibtilâ ile tahsîl-i fünûna koyulmuştu.

Ekâbir-i İslâmiyyenin dâireleri, konakları erbâb-ı ilm ü kemâl ile mâlî idi. Hülâsa, bu asırda hey'et-i ictimâiyye-i İslâmiyye semâ-yı ilm ü irfânın en yüksek tabakalarına suûd eylemişlerdi.

Hükemâ-yı kadîmenin âsârı kâmilen Arapça'ya nakl ü tercüme edildi. Fakat İslâmlar miyânında yetişen dâhîler, hükemâ-yı kadîmeyi gölgede bırakacak derecelerde hârikalar gösterdiler, eserler meydana getirmeye muvaffak oldular.

Dokuzuncu asr-ı mîlâdîde dünyanın en mütefennin hey'et-şinâslarına, en mütefekkir hakîmlerine tesâdüf edilebilirdi….. Târîh-i medeniyyet, bu hakîkatin bir şâhid-i âdilidir. Havza-i İslâmiyyeden hâric memâlik ve Avrupa ise derin bir cehl, hurâfe-âlûd bir taassub içinde uyuşmuş kalmışlardı.

Sanki o vakitlerde bugünkü hâlin bir levha-i ma'kûsesi tersîm edilmek istenilmişti!..

Âsâr-ı kadîmeyi Arapça'ya tercüme etmek için halîfelerin riyâseti tahtında bir çok hey'et-i ilmiyyeler teşkîl olunmuştu. İslâmlar arasında uyanan nehza-i fikriyye el-Mansûr zamanında bir istikāmet-i muayyene alabilmişti. Hârûn devrinde hutuvât-ı muntazama ile seyrinde devâm ve nihâyet Me'mûn'un sâye-i irfânında inkişâf-ı lâyıkını iktisâb eyledi. El-Me'mûn, tazmînât-ı harbiyye mukābilinde Bizans imparatorundan bir çok kütüb-i kadîme almıştı. "Beytü'l-Hikme" nâmıyla teşkîl edilen akademide, bu eserler tedkīk ve Arapça'ya nakl ü tercüme edildiler.

Beytü'l-Hikme'ye devâm eden eâzım miyânında, Ebû İshak, Sehl bin Hârûn, el-Fazl, el-Hasen gibi büyük sîmâlar görülüyor.

Yunan-ı kadîm maârifini daha yakından tedkīk etmek, âlât-ı rasadiyyeye dâir tetebbuâtta bulunmak üzere, hey'et-şinâs-ı şehîr Muhammed bin Şâkir İstanbul'a kadar bir seyâhat icrâ eylemişti.

Abbâsîler devrinde, fenne karşı uyanan şagaf-ı ibtilâkârâne yalnız hulefâya ve cem'iyetin mevâki'-i âliyyesini işgāl eden ekâbire münhasır değildi. Bütün millet-i İslâmiyye, bir gayret-i hârika-nümâ ile tetebbuât-ı ilmiyyeye koyulmuşlardı. Hulefânın teşkîl ettikleri encümenden mâadâ, ahâli ve efrâd arasında dahi müteaddid hey'et-i ilmiyyeler teşkîl olunmuştu.

Erbâb-ı servet ü sâmânın muâvenetleriyle teşekkül eden bu hey'etler, büyük dâhîler, mümtâz âlimler tarafından idâre olunuyordu.

Meselâ hey'et-şinâs-ı şehîr Muhammed bin Mûsâ, riyâ-

[1] Nahl, 16/90.

ziyât, hey'et ve tıb ile meşgūl bir akademi riyâsetini idâre ediyordu.

Me'mûn'un kurenâsından Ali bin Yahyâ başka bir encümen-i ilmiyye riyâsetinde bulunuyordu. Muhammed bin Mûsâ bin Abdülmelik –ki vüs'at-i ilmiyyesiyle mümtâz idi– bir hey'et-i tıbbiyeyi idâre ediyordu.

Irak'ın şa'şaadâr erbâb-ı irfânından İsa bin Yûnus, Ali, Ahmed bin Muhammed, İbrahim bin Muhammed bin Mûsâ, Abdullah bin İshak muhtelif şuabât-ı fenniyyeye dâir ayrı ayrı birer gurup, birer encümen teşkîl etmişlerdi.

Muhammed bin Abdülmelik tarafından, riyâsetinde bulunduğu hey'et-i ilmiyye için mâhiye iki bin lira sarf edildiği İbni Ebî Usaybia'nın cümle-i rivâyâtındandır. Erbâb-ı te'lîfin bir çoğu, eserlerini Abdülmelik nâmına ithâf eylemişlerdir. Tercüme edilen âsâr, yalnız müellefât-ı kadîme-i Yunaniyyeye hasr edilmemişti. Hind ve İran-ı kadîm âsârı dahi Arapça'ya tercüme edilmiştir. İbnü'l-Mukaffâ Hind'in meşhûr *Kelîle ve Dimne*'sini Arapça'ya tercüme eylemiştir.

"Manka" isminde bir Hindli, zehirlerden bâhis bir eseri *Kitâbü's-Sümûm* ünvânıyla Arapça'ya tercüme eylemiştir.

Esâsen Me'mûn'un sarayı bir akademi hâlinde idi. İlim ve irfânlarıyla iştihâr eden eâzım, çâr-aktâr-ı cihândan, südde-i irfân-nisâr-ı Me'mûn'a koşuyorlardı.

Abbâsîler devrinde zuhûr eden erbâb-ı felsefe miyânında; el-Kindî bir sîmâ-yı mübeccel arz eder:

Ebû Yûsuf Ya'kūb bin İshak el-Kindî – Bu zât şuabât-ı fenne olan vukūf-ı tâmmı ve vüs'at-i irfânıyla mümtâzdır. Fennin her şu'besine dâir âsâr te'lîfine muvaffak olmuştur. Bu derece vüs'at-i ma'lûmât, cidden hayret-bahş bir hârikadır. Hâlid bin Yezîd, Ca'fer-i Sâdık, el-Kindî'nin vüs'at-i irfânı önünde birer tilmîz derecesine inerler.

El-Kindî'nin ufk-ı irfânı, Câbir'i bile unutturacak derecede rengîn ve vâsi'dir. Zamanının erbâb-ı ilmi kendisini üstâd ve "el-Feylesof" ünvânıyla yâd ederlerdi.

El-Kindî'nin pederi Hârûn ve Me'mûn devirlerinde Kûfe vâliliklerinde bulunmuştu. Tahsîlini Bağdad-ı behişt-âbâd'da ikmâl eylemiştir. Târîh-i vilâdeti ma'lûm değilse de, Bağdad'a azîmeti dokuzuncu asr-ı mîlâdînin ilk senelerine müsâdif olduğu zannolunuyor.

El-Kindî bir hârika-i zekâ idi. Arapça'dan mâadâ Süryânî ve Yunanî lisânlarına da vâkıfdı. Her iki lisândan da pek çok âsâr tercümesine muvaffak olmuştur.

861 târîh-i mîlâdîsinde el-Kindî'yi Bağdad Rasadhânesi'nde görüyoruz. Üç ay imtidâd eden bu rasadâtla şevâib-i şemsiyyeyi **[264]** tedkîke koyulmuştu. Bütün derin düşünücüler gibi el-Kindî de rukabânın ithâmâtından vâreste kalamadı. Muârızlarının telkīnât-ı sefîlâneleriyle Halîfe Mütevekkil, koca hakîmin âsârını müsâdere etmek garâbetinde bulundu. Fakat, çok geçmeden, halîfe bu hatâsını tashîh eylemiştir. El-Kindî'nin âsârı bir kütübhâne teşkîl edecek kadar mütenevvi'dir. Felsefe, riyâziyât, tabîiyyât, tıb, ilm-i kelâm, ilm-i ahvâl-i rûh ve ilm-i ahlâka dâir kıymetdâr âsâr te'lîfine muvaffak olmuştur. Bilhassa *Kitâbü'l-Felsefeti'l-Ûlâ* ve *Kitâbü'l-Felsefeti'd-Dâhile* nâmındaki eserleri hikemiyât-ı âliyye ile mâlîdir.

Felsefenin lüzûm-ı tahsîline dâir *Kitâbü'l-Hassi alâ Teallümi'l-Felsefe* ünvânlı bir eser yazmıştır.

El-Kindî, August Comte'dan senelerce evvel, riyâziyâta esâslı bir sûrette vukūf-peydâ edilmeksizin gavâmızât-ı felsefiyyenin anlaşılamayacağını, *Kitâbü fî İnnehû lâ-Tenâlü'l-Felsefe illâ bi'l-Ulûmi'r-Riyâziyye* ismindeki eserinde îzâh eylemiştir.

Biri hakīkī, diğeri izâfî olmak üzere iki kıymeti hâiz olmak ve a'dâd-ı nâ-mütenâhiyyeyi on kadar işârât-ı muayyene ile göstermekten ibâret olan hesâbât-ı Hindiyyenin sûret-i isti'mâline dâir yazdığı *Risâletün fî Keyfiyyeti İsti'mâli'l-Hisâbi'l-Hindî* nâmındaki eseriyle *Risâletün fî Te'lîfi'l-A'dâd* ünvânlı kitabı ilm-i hesâba ne derecelerde vâkıf olduğunu pek güzel gösterebilir. El-Kindî hey'etten, ahvâl-i kevâkib ve safahât-ı kamer hakkında dahi bazı eserler yazmıştır. Şems ve kamerin etrâfında görülen "hâle"leri ayrıca bir risâlede îzâh ediyor.

Risâletü fî İstihrâci Hattı Nısfi'n-Nehâri ve Semti'l-Kıbleti bi'l-Hendese ünvânlı eseri pek makbûldür.

Risâletün fî İlleti İhtilâfi'l-Ezmâni fi's-Seneti ve İntikālihâ bi-Erbaati Fusûl nâmındaki bir broşürüyle *Risâletün fî İhbâri Eb'âdi'l-Ecrâm ve Risâletün fî İstihrâci Bu'di Merkezi'l-Kameri ve mine'l-Arz* eserleri ilm-i hey'ete âid esâslı ma'lûmâtı câmi'dir.

El-Kindî ecrâm-ı semâviyyenin eb'âdını ta'yîne mahsûs bir âlet ihtirâına da muvaffak olmuştu. Yazdığı bir risâlede bu âletin esâs ve sûret-i isti'mâline dâir ma'lûmât-ı lâzıme vermiştir.

Medd ü cezre dâir olan *Risâletün fi'l-Meddi ve'l-Cezr* eseriyle merâyâdan bâhis *Risâletün fî Şiâri'l-Mir'ât* ve ilm-i ahvâl-i cevviyyeye âid *Risâletün fî İlleti'ra'di ve'l-Berkı ve's-Selci ve'l-Berdi ve's-Savâıki ve'l-Matar* ve hayvânâttan *Risâletün fi'l-Haşerât* ünvânlı eserleri meşhûr ve makbûldür.

Risâletü'l-Matar Latince'ye tercüme edilmiştir. El-Kindî'nin te'lîfine muvaffak olduğu âsârın yalnız isimlerini zikr etmek için sahîfeler dolusu yazı yazmak îcâb eder.

El-Kindî etıbbâ-yı İslâmiyye arasında ikinci derecede sayılırsa da bi-hakkın eâzım-ı erbâb-ı felfese miyânına idhâl olunabilir.

El-Kindî, Serahsî gibi büyük şâkirdler yetiştirmeye muvaffak olmuştur.

Müellefâtının en meşhûrları ber-vech-i âtîdir:

Risâletün fî İleli Evzâi'n-Nücûmiyye
Risâletün fi't-Tevhîdi min Ciheti'l-Aded
Risâletün fi'l-Medhali ilâ Sınâati'l-Mûsikī
Muhtasaru'l-Mûsikī fî Te'lîfi'n-Nagam ve San'ati'l-ûd
Risâletün fî İleli Ahdâsi'l-Cevv
Risâletün fî Nevâdiri'l-Felâsife
Risâletün fi'l-Akl
Risâletün ani'l-İlleti'l-Fââileti'l-Karîbeti li'l-Kevni ve'l-Fesâdi fi'l-Kâinâti'l-Fâsidât
Risâletün fi'l-Eseri'llezî Yazherü fi'l-Cevvi ve Yüsemmâ Kevkeben
Risâletün fi'l-Kevkebi zi'z-Zuâbe

Risâletün fî Ma'rifeti Eb'âdi Kuleli'l-Cibâl
Risâletün fî Envâ'i'l-Cevâhiri ve'l-Eşbâh
Risâletün fî Envâ'i'l-Hadîdi ve's-Suyûfi ve Ceyyidihâ ve Mevâzi'i İntisâbihâ
Risâletün fi'l-Esereyni'l-Mahsüseyni mine'l-Mâ'
Risâletün fî İlmi'l-Havâs
Risâletün fi'l-Feleki ve'n-Nücûm
Risâletün fi'l-Mübdi'i'l-Evvel
Risâletün fî Butlâni Da've'l-Müddeiyyîne San'ate'z-Zehebi ve'l-Fızzati ve Hud'aihim
Risâletün fî Ameli Merâye'l-Muharrakati
Risâletün fi'l-Ecrâmi'l-Hâbita
Risâletün fî İlleti İhtilâfi Envâ'i Elsine
Risâletün fî Âsâri'l-Ulviyye
Risâletün Muhtasaratün fî Hudûdi'l-Mevâlîd
Risâletün fî İlleti'n-Nevmi ve'r-Rü'yâ ve mâ Yermüzü bihi'n-Nefs
Risâletün fi'l-Ahlâk
Risâletün fî Siyâseti'l-Âmme
Risâletün fi't-Tenbîhi ale'l-Fezâil
Risâletün fî İktirâni'l-Mileli fi't-Tevhîd
Risâletün fi'l-Bürhân
Risâletün fî Tesbîti'r-Rüsüli Aleyhimü's-Selâm
Risâletün fî Enne'l-Cisme fî Evveli İbdâihî lâ-Sâkinün velâ Müteharrikun Zannun Bâtıl
Risâletün fî Butlâni Enne Cüz'en lâ-Yetecezze'
Risâletün fî Nakzı Mesâili'l-Mülhidîn
Risâletün fi'l-Hayât
Risâletün fi'l-Ferâse
Risâletün fi'l-Gıdâ' ve't-Devâ'
Risâletün fi't-Teşfiyeti's-Sümûm
[265] *Risâletün fi'l-Âlemi'l-Aksâ*
Risâletün fî Menâzıri'l-Felekiyye
Risâletün fî İhtilâfi'l-Menâzır
Risâletün fî San'ati'l-Usturlabı bi'l-Hendese
Risâletün fî İstihrâci's-Sââti alâ Nısfı Küretin bi'l-Hendese
Risâletün fî Şürûkı'l-Kevâkibi ve Gurûbihâ bi'l-Hendese
Risâletün fî Taksîmi'l-Müsellesi ve'l-Murabba'i ve Amelihimâ
Risâletün fi'l-İlleti'lletî Nerâ mine'l-Hâlâti li'ş-Şemsi ve'l-Kameri ve'l-Kevkâkib
Risâletün fî Takrîbi ve Vitri'd-Dâire
Risâletün fî Keyfiyyeti Ameli Dâiretin Müsâviyetin li-Sathi Üstüvânetin Mefrûza
Kitâbün fî Mesâili'l-Mesâhati'l-Enhâri ve Gayrihâ
Risâletün fi'ş-Şuâât
Risâletün fî İleli Ahdâsi'l-Cevv
Risâletün fi'l-Kirbât
Risâletün fî Tastîhi'l-Küre
Risâletün fî Enne Rü'yete'l-Hilâli lâ-Tuzabbata bi'l-Hakîkati ve İnneme'l-Kavlü fîhi't-Takrîb
Risâletün fî İhtilâfi Suveri'l-Mevâlîd
Risâletün fi'l-Kemmiyyeti'l-Muzâfe
Risâletün fî Sür'ati mâ Yürâ min Hareketi'l-Kevâkibi izâ Kânet fi'l-Ufk
Risâletün fî İhtirâsi min Huda'i's-Sofistâiyye ev Betâihâ Küllemâ İllet
Risâletün fi'l-Medhali ile'l-Aritmatikî (ulûm-ı riyâziyyeye âid)
Kitâbü'l-Felsefeti'l-ûlâ fîmâ dûne't-Tabîiyyâti ve't-Tevhîd
Kitâbü'l-Felsefeti'd-Dâhileti ve'l-Mesâili'l-Mantıkiyye

* * *

Yalnız şu isimlerin mütâlaası el-Kindî'nin nasıl bir hârika-i dehâ ne derece mütebahhir bir nâdire-i zekâ olduğunu anlatmaya kâfîdir zannederim.

El-Kindî'nin bunlardan başka, daha pek çok müellefâtı varsa da burada yalnız fünûn ve felsefeye müteallık olanlarının en meşhûrlarının zikriyle iktifâ ediyoruz. Hükemâ-yı kadîmenin âsârını tefsîr ve tenkîd husûsunda yazdığı müellefât da şâyân-ı tedkîk mebâhisi câmi'dir.

Hülâsa, el-Kindî Şark'ın en büyük mütefekkirlerinden, en müdekkık mütebahhirlerinden ma'dûddur.

Sâbit bin Kurra – Sâbiiyyü'l-mezheb olmakla beraber dokuzuncu asr-ı mîlâdîde Irak erbâb-ı fenni miyânında bâriz bir sîmâ-yı irfân arz eden riyâziyyûndan Sâbit bin Kurra'yı zikr etmeden geçemeyeceğiz.

Sâbit'in beş yüz kadar Arapça ve on altı cild de Süryânice âsâr te'lîfine muvaffak olduğu tevâtüren rivâyet ediliyor.

Jeolojiden miyâh-ı bahriyye ve teşekkül-i cibâl hakkındaki müellefâtı pek kıymetdârdır. Mûsikî, hikmet-i nazariyye ve tıbba dâir de hayli âsârı vardır.

Müellefâtının riyâziyyât ve ilm-i hey'ete âid olanları yirmiye bâliğ oluyor.

Sâbit Oklid'in hendesesini Arapça'ya tercüme ettiği gibi küre, üstüvâne ve sutûh-ı küreviyyeden bâhis ayrıca bir kitap daha te'lîf eylemiştir.

Sâbit bu kitabında bilhassa Arşimed nazariyesine istinâd eylemiştir. *Kutû'u Mahrûtiyât* ünvânlı eseri ilm-i hendese erbâbınca pek mu'teberdir.

Hey'etten tulû' ve gurûb-ı kevâkibe âid bir eseri rasadâtla mâlîdir. Coğrafyasıyla küreviyâtı müddet-i medîde eyâdî-i ihtirâmdan düşmemişlerdir.

Cebiri hendeseye tatbîk etmek fikri ilk evvel Sâbit tarafından ortaya atılmıştır. Sâbit'in bazı âsârı Latince'ye tercüme edilmiştir.

Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Tayyib es-Serahsî – El-Kindî'nin bu tilmîz-i zî-irfânı üstâdının şöhretine rekâbet edecek derecede metîn bir tahsîl görmüştü. Târîh-i fünûn, Serahsî'nin nâm-ı bülendini sernâme-i tebcîl etmekle müftehirdir.

Mahâfil-i erbâb-ı fende, Serahsî'yi; hâzık bir tabîb, münekkid bir feylesof, müdekkık bir riyâzî, yılmaz bir hey'etşinâs olarak görüyoruz.

Mecâmi'-i ulemâda ise keskin hâfızasıyla mümtâz bir muhaddis, encümen-i edebiyyelerde nezîh bir sâhib-i kalem iktidârını gösteriyor.

Yazık ki bu hârika-i zekâ 286 târihinde Halîfe Mu'tezid Billâh'ın tîğ-ı gadrine kurbân olarak âlem-i fende nâ-kābil-i imlâ bir boşluk bıraktı. Mu'tezid Billâh Serahsî'nin halka-i irfânında perverişyâb-ı kemâl olmuştur.

Bedbaht Serahsî senelerce bu hilkat-şikene; işgāl edeceği makām-ı ulvî ile mütenâsib bir terbiye vermeye çalışmıştı. Makām-ı Hilâfet'e geçdiği zaman da en emîn nüdemâsı sırasına geçmişti.

Hırs ve istibdâdla kuvve-i müfekkiresi bozulmuş, beyni sulanmış olan Mu'tezid, muhterem muallimini, sevgili nedîmini, daha doğrusu bir cihân-ı ilm ü irfânı mahvetmeden çekinmedi.

Gûyâ Mu'tezid, takdîm edilen hükm-i i'dâmı farkında olmaksızın imzâ eylemiş imiş!.....

Serahsî pek çok âsâr bırakmıştır. Psikoloji ve felsefe-i ahlâkıyyeden *Kitâbü'n-Nefs* ve *Kitâbü Nüzheti'n-Nüfûs* ve *Kitâbün fî Edebi'n-Nefs* ve *Kitâbün fî Ahlâkı'n-Nefs* ve *Sîretü'l-İnsân* ünvânlı eserleri meşhûrdur.

Riyâziyâttan *Kitâbü'l-Cebri ve'l-Mukābele*'siyle mantıktan *İhtisâru Kitâbi İsagoci* ve *İhtisâru Kitâbi Fisagoryas* nâm eserleri hayli zamanlar medâris-i ilmiyyede, eyâdî-i ihtirâmı işgāl eylemişlerdir.

Âsâr-ı meşhûresinden bazıları ber-vech-i âtîdir:

Risâletün fi's-Sâlikîn ve Tarâifi İ'tikādihim

Risâletün fî Vasfi Mezhebi's-Sâbiîn

[266] *Kitâbün fî Enne'l-Mübdeât fî Hâli'l-İbdâ' lâ-Müteharriketün velâ Sâkinetün*

Kitâbü'l-Akl

Kitâbün fî enne'l-Cüz'e Yenkasimü illâ mâ-lâ Nihâyetün Leh

İhtisâru Kitâbi Analutika'l-ûlâ

İhtisâru Kitâbi Analutika's-Sâniye

Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik

Kitâbü's-Siyâseti's-Sağīr

Kitâbü'l-Melâhî

Kitâbün fî Menfaati'l-Cibâl

Kitâbü'l-Mûsikıyyi'l-Kebîr

El-Medhalü ilâ İlmi'l-Mûsikī

Kitâbün fî Mâhiyeti'n-Nevmi ve'r-Rü'yâ

Kitâbün fi'l-Akl

Kitâbü Vahdâniyyeti'llâhi teâlâ

Kitâbün fi'l-aşk

Kitâbün fî berdi eyyâmi'l-acûz

Kitâbün fi'l-kavânîni alâ mezhebi Aristotalis

Serahsî'nin mebâhis-i mütenevviaya âid pek çok âsârı vardır. Felsefe ve riyâziyâtta metânet-i muhâkemesiyle ma'rûfdur.

Ebû Hanîfe ed-Dîneverî – Şark nebâtiyyûnunun sernâme-i mübâhâtı olan Ebû Hanîfe, Ebu'l-Fidâ tarafından "Sâhibü Kitâbi'n-Nebât" lâkabıyla yâd ediliyor.

Dîneverî ilm-i nebâtâta dâir tetebbuât-ı mühimmede bulunmuştu. Tetebbuât ve taharriyâtını câmi' olmak üzere nebâtâta dâir iki mühim eser te'lîf eylemiştir.

Ebû Hanîfe ed-Dîneverî o vakte kadar mechûl olan elli nevi' nebât keşf eylemiş ve bunların evsâfına dâir eserlerinde tafsîlât-ı lâzıme vermiştir.

Dîneverî meşâhîr-i nebâtiyyûndan olmakla beraber aynı zamanda bir riyâzî, bir hey'et-şinâs idi. Burûc-ı semâ hakkında mühim bir eser[i] vardır.

Mantık ve cebire âid *Kitâbün fi'l-cebr* ve *Islâhu'l-Mantık* ve *Kitâbün fi'l-Cebri ve'l-Mukābele* ünvânlı kitabları ma'rûfdur.

Ed-Dîneverî asrı ulemâsı arasında riyâziyâta vukūf-ı tâmmıyla kesb-i imtiyâz ve iştihâr eylemişti. –mâba'dı var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

SIRÂTIMÜSTAKĪM
CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ'NE

Kur'ân-ı azîmüş-şân'ın vücûh ile kırâati pek mühim bir fen olduğu ve bu fennin erbâbı vaktiyle mazhar-ı ihtirâmât-ı ümmet olagelmiş iken bir müddetten beri bu gibi zevât kesb-i nedret edip binâenaleyh vücûh-ı kırâat günden güne zâyi' olmakta bulunduğu îzâhdan müstağnîdir. Bu fenn-i celîlin derece-i ehemmiyetini tebyîn ve erbâbının bu bâbda masrûf olan mesâîsini ta'yîn etmek ve rahmete de vesîle olmak ümniyesiyle meşâhîr-i kurrânın muttali' olduğum derecede terâcim-i ahvâllerini yazmak arzusu diğer arzularıma galebe ettiğinden *Ravzatü'l-Kurrâ'*[1] nâmı altında makāleler yazmak istiyorum. Buna bir mukaddime-i nevîn teşkîl etmek üzere vaktiyle bir zât-ı muhterem tarafından huffâz ve *Kur'ân*'ın teksîrine ve ilm-i celîl-i kırâatin indirâsdan vikāyesi esbâbının istikmâli ve bu bâbda hâtıra gelen bazı tedâbîrin dâire-i âidesince kabul ve icrâsına dâir Makām-ı Âlî-i Fetvâ'ya takdîm edilmek üzere alınan lâyihanın bir sûreti elime geçdiğinden bunu bazı ta'dîlât ve ilâvât icrâsıyla takdîm ediyorum. *Sırâtımüstakīm*'de intişârı mûcib-i intibâh ve teşvîk olacağı ümîdindeyim.

Hoca-zâde Ahmed Hilmi

RAVZATÜ'L-KURRÂ'

Mukaddime

(أُنْزِلَ القُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ)[2], hadîs-i şerîfi lisân-ı hikmet-feşânından sâdır olan Sultân-ı Enbiyâ ve sened-i ehl-i edâ Nebiyy-i zî-şânımız sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine şeref-bahş-ı inzâl buyurulan *Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân* kâffe-i ulûm-ı evvelîn ve âhirîni câmi' ve muhîttir. Pîşvâ-yı müfessirîn İbni Abbâs radiye anhüme'l-Muîn hazretleri "bilcümle ulûm *Kur'ân*-ı hakîm'de mündericdir. Lâkin ulûm-ı mevcûdeyi istinbât etmekte efhâm-ı ricâl âciz ve kāsırdır" meâlinde olan (جميع العلم فى القرآن لكن تقاصر عنه افهام الرجال) kelâm-ı hikmet-nisâbını daima vird-i zebân buyururlardı. Mazmûnât-ı mukaddese-i Furkāniyye'den nice nice ulûm ve fünûn istinbât ve iktibâs edilegeldiği gibi elfâz-ı celîle-i

[1] (روضة القرأن) şeklinde yazılmıştır.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân, 5.

Kur'âniyye dahi bir çok ulûmun ahz u istifâza olunmasına me'haz ve merci' olmuştur. Nazm-ı celîl-i Furkânî'ye müteallık ulûmun yegânesi ilm-i vücûh-ı *Kur'ân*'dır.

İlm-i Vücûh-ı Kırâat

Zât-ı Risâlet-penâh sallalâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinden ahz olunduğu vechile nazm-ı mübîn-i Furkânî'nin suver ve vücûh-ı makbûlesinden keyfiyet-i edâ ve tilâvetiyle kavânîn-i tecvîdiyyesinden bâhis bir ilm-i celîldir. Bu ilm-i celîle vukūf ve intisâb sebebiyle kırâat-ı mütevâtire ve meşhûre ve şâzzeyi tefrîk ve temyîz husûsunda insanda bir meleke-i mümeyyize-i mümtâze hâsıl olur ki **[267]** elfâz-ı celîle-i Furkāniyye'nin sûret-i edâ ve tilâvetinde şâyân-ı ahz ü kabul olmayan vücûh ve ihtimâlâtın za'fiyetini veya külliyen adem-i makbûliyetini anlamakta insan dûçâr-ı müşkilât olmaz; elfâz-ı celîle-i Furkāniyye'nin hedef-i tağyîr ve tahrîf olmaması emr-i mühimmini te'mîn bu ilm-i celîle vukūf ve intisâbla mümkün olur. Cenâb-ı Kibriyâ [1] (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) âyet-i celîlesinde Furkān-ı Hakîm ilel-ebed tağyîr ve tahrîfden mahfûz ve masûn kalacağını Habîb-i Kerîm'ine haber verdi. Müfessirîn-i izâm hazerâtı Sûre-i Hicr'de vâkı' işbu âyet-i celîlenin tefsîrinde Furkān-ı Hakîm'in masûn ve mahfûz kalmasının sebeb-i yegânesi ümmet-i münciye-i İslâmiyyeden bir fırka-i mahsûsa nazm-ı celîl-i Furkānî'nin emr-i ta'lîm ve teallümünü kendilerine mâbihi'l-iştigāl addetmiş olmalarıdır buyurdular.

Nitekim zât-ı Risâlet-penâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri azm-i gülşen-sarây-ı âhiret buyurduklarından sonra ashâb-ı güzîn ve alel-husûs Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının ehemm-i umûru Furkān-ı Hakîm'in emr-i hıfz u sıyânetini te'mîn etmek olmuştur. Ba'dehû tâbiîn ve tebe'-i tâbiîn asrından beri bugüne kadar *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı vücûhât ve edâsıyla huffâz ve hamele-i *Kur'ân* mahfaza-i ihtirâmlarına alarak esbâb-ı tahaffuz ve inzibâtiyyesini tesbît ve te'mîn etmiş oldukları gibi ilâ kıyâmi's-sâa edecekleri dahi âyet-i celîle-i mezkûre ve ehâdîs-i Nebeviyye ve ahvâl-i câriyye ile sâbittir.

Nitekim İmâm Fahreddîn-i Râzî hazretleri dahi bu husûsun bekā ve devamı bi-avnihî teâlâ ümmetin bekā ve devamıyla olacağını âyet-i celîle-i mezkûrenin tefsîr-i şerîfinde buyurur ki:

فان قيل فلم اشتغلت الصّحابة بجمْع الْقرْآن في الْمصحف وقدْ وعد اللّه تعالى بحفْظه وما حفظه اللّه تعالى فلا خوف عليْه. والجواب: أنّ جمْعهم للْقرآن كان من أسباب حفظ اللّه تعالى إيّاه فإنّه تعالى لمّا اراد أنْ حفظه قيّضهمْ لذلك فاختلفوا فى انه تعالى كيف يحفظ القرأن قال بعضهم الى آخرة وقال اخرون اعجز الخلق عن ابطاله وافساده بان قيض جماعة يحفظونه ويدرسونه ويشهرونه فيما بين الخلق الى آخر بقاء التكليف. انتهى.

İmdi bi-lutfihî teâlâ Kitâb-ı Mübîn-i İlâhî'nin neşr u ta'-lîmine ricâl-i ümmet her ân ü zaman sa'y ü himmet etmişler ve etmektedirler.

Ahz-ı kırâat iki tarîkle olup biri arz, diğeri istimâ'dır.

Arz – Tâlib okuyup mukrî' dinlemektir. İstimâ' –Muallim okuyup müteallim dinlemekdir. *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânın ahzında arz ve istimâ'dan başka meslek kabul edilmemiştir. Binâenaleyh silsile-i ahz ve kırâat, muntazaman ve muttasılan zât-ı Risâlet-penâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinde nihâyet bulmakla mu'teberdir. Kurrâ'-i ashâbdan Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh hazretleri Şâm-ı şerîf'in hîn-i fethinde Şâm'a kādî nasb olunmakla bir sabah câmi'-i şerîfde edâ-yı salât ettikten sonra Furkān-ı Hakîm'in emr-i teallüm ve ahzı için etrâf ve bikā'dan toplanan zevâta vazîfe-i mühimme-i ta'lîmi îfâ buyururlardı. Cemâati onar onar halkaya bit-tefrîk her birine arîf-i kırâat olan bir zât ta'yîn eylemişidi. Bir on kişi hall-i müşkilât için kendilerine arîf ve reis ta'yîn olunan zâta mürâcaat eder o da bildiğini ta'rîf bilmediği takdîrde mihrâb önünde kemâl-i intibâh ile nezâret eden cenâb-ı Ebi'd-Derdâ radiyallâhu anh hazretlerinin enzâr-ı müdekkikānesine arz eyler idi. Ecille-i ümmetten bir çok zevât-ı kirâm nefislerini bilhassa *Kur'ân-ı Kerîm*'in elfâz-ı âliyyesini ve sûret-i kırâat ve vücûh ve edâsını zabt ve ta'lîm etmek husûsuna vakf edip bu bâbda muktezâ-yı ümmet olmuşlardır. Eimme-i Seb'a ki Nâfi', İbni Kesîr, Ebû Amr, İbni Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, ve râvîleri, ve Eimme-i Selâse ki Ebû Ca'fer, Ya'kūb, Halef el-Âşir hazerâtı olup bu husûsda en ziyâde iştihâr eden bu on zevât-ı kirâmdır. Beyne'l-kurrâ' cümlesi Eimme-i Aşere nâmıyla ma'rûfdur. Onların rivâyet ve ahzlarıyla sâbit olan kırâat makbûl ve mütedâvildir. Müşârun-ileyhim hazerâtının bazıları sahâbe-i kirâmdan ve bazıları ecille-i kibâr-ı tâbiînden kırâat-i *Kur'ân* ahz eylemişlerdir. Ez-cümle Eimme-i Seb'a'dan İbni Âmir hazretleri bizzat Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh hazretlerinden ahz-ı kırâat etmiş ve arîf ta'yîn olunmuş olan zevâttan olup Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh hazretlerinin vefâtından sonra ta'lîm-i *Kur'ân-ı Kerîm* kendisine intikāl etmişidi; Eimme-i Aşere ve râvîlerinin vukū' bulan cehd ü ikdâmât-ı mütevâliyeleriyle kırâat-i mütevâtire ve meşhûre ve rivâyât-ı şâzze ve ihtimâlât-ı gayr-i me'hûze tebeyyün edip vücûh-ı kırâat sudûrdan sutûra nakl olunmuştur.

Beş yüz târihlerine kadar tarîk-ı infirâd üzere vücûh-ı *Kur'âniyye* ta'lîm ve tedrîs olunarak eimme-i kurrâ'nın her birerlerinin vücûh ve kırâatleri ayrı ayrı kırâat ve hatm olunur idi. Ba'dehû indirâc tarîkı üzere ehl-i edâ hatme-i vâhidede vücûhât-ı *Kur'âniyye*'yi ta'lîm ve tedrîs ve kırâat eylemeleriyle ilel-ân indirâc vechile ahz u ta'lîm ve kırâat olunmaktadır.

İlm-i kırâatta evvelâ te'lîf-i kitâba muvaffak olan Ebû Ubeyd el-Kāsım bin Sellâm ve Ebû Amr ed-Dânî ve İmâm Şâtıbî ve İmâm Sehâvî ve İmâm Ca'berî[2] hazerâtıdır ve

[1] Hicr, 15/9.

[2] Metinde (جبرى) şeklinde yazılmıştır.

ilm-i *Kur'ân*'da âsâr-ı nâfiasıyla en ziyâde kesb-i şöhret eden hâtimetü'l-muhaddisîn İmâm Şemsüddîn Muhammed bin el-Cezerî hazretleridir. Şâm'dan Mısır'a azîmetle bir müddet tedrîs ve neşr-i kırâat ettikten sonra 798 sene-i hicriyyesinde cennet-mekân Gāzî Sultan Bâyezîd Hân aleyhirrahmetü ve'l-gufrân hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında Bursa şehrine azîmetle neşr-i ulûm-ı vücûh-ı kırâat-i *Kur'ân*iyye ta'lîm ve tedrîsiyle meşgūl ve tarîk-ı takrîbden *Neşr-i Kebîr* ve *Sağīr* ve *Tayyibe* kitablarını ve tarîk-ı aşereden *Tahbîr* ve sâir kitablar te'lîfiyle bu ümmet-i merhûmeyi ihyâ eylemiştir.

–mâba'di var–

KIZ SULTÂNÎ MEKTEBİ

Ben zannediyorum ki Şark'ın ictimâî hastalıklarından en münteşir ve en vahîmi, sözle iş arasının birleşmeyecek kadar açılmış olmasıdır. Bizde ahlâk kāideleri, şerîat emirleri, peygamber sözleri, kānûn **[268]** hükümleri, hâsılı hey'et-i ictimâiyyemizi muayyen bir çerçeve içine sokan, efrâdın münâsebetlerini tanzîm eden, ma'lûm bir gāye-i hayâle doğru ilerleten ne kadar emir ve nehiy varsa bunların hepsi, ya ma'nâsına aslâ ehemmiyet verilmeden ezbere ve acele okunan efsûnlar, yahud sırf söz söylemek için cümleler arasına sıkıştırılmış kof düstûrlar, veyahud dîvâr tezyînine mahsûs yaldızlı fakat meâlsiz levhalar derekesine indirilmiştir. Ezberimizde bir çok ehâdîs-i Nebeviyye vardır; sırası geldikçe, hattâ gelmeden bunları okuyarak âlimlik satmayı pek severiz; amma o hadîsin emir ve nehyini sözden işe geçirmek hâtırımıza bile gelmez; hattâ geçirecekler bulunursa mâni' olmak bile isteriz. Farazâ, hepimizin tâ çocukluktan beri işide, işide iyice hıfz ettiğimiz şu: [1](الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ و مسلمَةٍ) hadîs-i şerîfiyle amel etmek isteyenlerin vay hâline!.. Lâkin bunun netîcesi pek vahîm imiş; bugün, memâlik-i İslâmiyyede erkeklerin yüzde yetmiş veya sekseni, okuyup yazmak bilmez, hüner ve ma'rifetten behresiz, gayr-i müslim kavim ve kabîlelerin en süflî hizmetlerde kullanılır kölesi, yük taşır, hayvanı menzilesine iniyormuş; kadınların yüzde doksan beşi, doksan dokuzu, cehl yüzünden, hayata nazarda Orta Afrika zencilerinden pek az farklı bulunuyormuş… Neme lâzım! Selef-i sâlihîn buyurmamışlar mı ki: "Bu dünya kâfire cennet, olubdur mü'mine zindân!.."

Zindan olsa idi, belki ona da alışmak kābil olurdu; fakat bu gidişle dünya bize, zindan değil, bir siyâset meydanı, hepimizin i'dâma mahkûm olduğumuz bir siyâset meydanı olacak…

Hiç olmazsa bizi şu felâketten kurtarmak isteyenlere olsun mâni' olmayalım, elimizden gelirse onlara yardım ve muâvenet edelim. Hükûmet, erkek çocuklarımızı şöyle böyle düşünüyor; yalnız büyük merkezlerimizde, o da az ve noksânlı, ibtidâî, orta ve âlî mekteplerimiz var. Amma kızlarımızı şimdiye kadar, hemen hiç düşünen yoktu. İstanbul'un yüksek tabaka-i ictimâiyyesinden bir dostum, iki üç senedir, baldızlarını okutmak için bir Türk mektebi arıyor, arıyor, bulamıyordu. Nihâyet, istemeye, istemeye, birisini Fransız, diğerini Alman Kız Mektebi'ne verdi… Bir ay kadar evvel, İstanbul'un münevver sınıfından bir dostumun küçük kızları için mektep aramaya beraberce çıkmıştık; yine mecbûren ecnebi mektepleri kapılarına düştük. Bir İngiliz kız mektebinin salonuna girer girmez, benim dostumun beyni attı. Bütün dîvârlar çocukların körpe beyinlerinde en derin izler bırakacak gibi dînî resimler ile kaplanmıştı… Müdîresiyle konuştuk. Muhterem misteres, bizi, biraz fazla dikkatli, her şeyi çokça araştırıp soran adamlardan görünce, çarçabuk, fakat nezâketle kapı dışarı attı. Bu vak'a efendim, Dârü'l-hilâfe'nin tâ göbeğinde, Nûr-ı Osmâniye Câmii'nin, üç, beş yüz metre uzağında olup geçdi!.. Zâten müdîre hanım çocukları kabul edecek gibi davransaydı da, yine dostum, eliyle evlâdını böyle bir Protestanlık ve İngilizlik havuzuna atıp gitmiş olmazdı. Hâtırıma daha bir takım vak'alar geliyor; fakat sözü uzatmamak için, bir hemşehrimin Merkez-i Hilâfet'te okutmak üzere, kendisinin ve akrabâsından bazılarının birkaç kızını alıp geldiği hâlde, İstanbul'da istediği gibi bir mektep bulamayarak, şaşırıp kalmasını zikr ile iktifâ ediyorum.

Memâlik-i İslâmiyyenin hele gözümüz önünde duran merkez-i İslâmiyyet'in kız mekteplerine ihtiyâcı, fevkalâde –tam ma'nâsıyla fevkalâde– şedîddir. Bu ihtiyâc, orta veya ibtidâî birkaç mektep açmakla bitirilemez. Fakat bu yolda atılan her bir hatve, Türk ve İslâm âlemine edilen en büyük hizmetlerdendir. Bir müddetten beri bu âlemin her tarafında, bu büyük hizmeti edenler görünmeye başladı. Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı Reisi Ahmed Rızâ Bey'in bülend sîmâsı, bu muhterem zevât içinde daima yüksek duracak ve uzaktan seçilecektir. Benim i'tikādımca Ahmed Rızâ Bey'in, İstanbul'a geldiğinden beri vatanına ettiği hizmetlerin en mühimmi bir kız mektebi te'sîsine çalışması olmuştur. Bu teşebbüsüyle Rızâ Bey yalnız vatanının değil, bütün Türklüğün bütün âlem-i İslâmın şükrânına kesb-i istihkāk eylemiştir.

Ahmed Rızâ Bey'in kız mektebi yapmak işine yardım edenler arasında, Manastırlı İsmâîl Hakkı, Nasûhî-zâde Mustafa Âsım Efendiler gibi zamanımızın en güzîde ulemâ-yı dîni bulunması, mektebin teşkîlât ve nizâmâtında evâmir ve nevâhî-i şer'iyyenin tamâmıyla tatbîk olunacağına en kavî te'mînâttır.

Birkaç hafta oluyor ki bu büyük teşebbüs, yeni bir devreye girdi: Millet Meclisi'nin reisi, bütün efrâd-ı milleti bu sevâblı işe iştirâk için da'vet ediyor; Osmanlı Bankası vâsıtasıyla iâne biletleri sattırıyor. İâne edenlerden bazıları, sonradan iâneleri mikdârını arttırmaya yarayacak bir mükâfât da kazanabilecekler… Şu satırları karalayan âciz, "Âmentü"ye inanırcasına inanıyorum ki Kandilli İnâs Mekteb-i Sultânîsi fâidesine iâne bileti satın alanlar, cehle karşı açılmış cihâdın, mücâhidleri olacaklar ve binâenaleyh fî sebîlillâh cihâd sevâbını kazanacaklardır…

8 Haziran 1327

A[elif]. Y.

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 17.

BEYRUT'DA AMERİKAN PROTESTAN MEKTEBİ

– 2 –

Gubâr-ı nisyân altında kalan mâzînin medîd, müselsel senelerinden kırk beş sene gibi uzun bir zamanın sûret-i güzârişinden sarf-ı nazar edip mecrâ-yı bahsi; sinîn-i güzeştenin mahsûl-i sa'y ü ikdâmı olarak vücûda gelen bugünkü "Amerikan Protestan Mektebi"nin aksâm-ı dâhiliyyesi, ahvâl-i umûmiyyesi ve Suriye'deki nüfûz ve te'sîrâtına tahvîl ederek netîce-i tedkīkātımı pîş-i enzâr-ı kâriîne vaz' edeceğim.

* * *

[269] Mektebin Taksîmâtı:

Medrese-i Külliyye-i Amerikaniyye'nin tedrîsâtı ber-vech-i âtî sekiz şu'beye münkasemdir:

1- İsti'dâdiye: Bu şu'bede mebâdî-i ulûm tahsîl ve mektebin diğer aksâm-ı âliyyesine devam edebilecek bir iktidârı hâiz olmak için İngilizce lisânı bir dereceye kadar ta'lîm edilir. Müddet-i tahsîl beş senedir.

2- İlmiye: Bu şu'bede İngilizce lisânının edebiyât ve gavâmızı tedrîs ve târih, felsefe, psikoloji, fizyoloji, zeoloji, sosyoloji, jeoloji, mantık, iktisâd, kimyâ, ilm-i hey'et, felsefe-i tabîiyye, felsefe-i akliyye, felsefe-i edebiyye, nebâtât gibi ulûm-ı âliye gösterilir.. Müddet-i tahsîl dört senedir.

3- Ticâriye: Ticârete sülûk etmek isteyen talebelere fenn-i ticâretin bütün nazariyât ve ameliyâtı tedrîs edilir. Müddet-i tahsîl dört senedir.

4- Tıbbiye

5- Saydaliye yani eczâcı şu'besi. Tıbbiye kısmının müddet-i tahsîliyyesi dört sene, eczâcı kısmının üç senedir.

6- Hastabakıcılarına mahsûs şu'be: Hastaya bakmak; yirminci asırda âdetâ bir "fen" şeklini almıştır. Bu şu'beye kibâr-ı nisvân dahi dâhil olmakta ve bunu kendilerine bir şeref addetmektedirler. Bu, cidden takdîre sezâ bir hareket, her türlü sitâyişin fevkinde bir fedâkârlıktır!

7- Âsâr-ı Kadîme-i Mukaddese yahud "Filoloji" şu'besi.

8- Dişçilik şu'besi: Müddet-i tahsîl üç senedir.

Ebniyeler:

1- İlmiye binâsı: 1866 sene-i efrencîsine müsâdif 1283 sene-i rûmîsinde inşâ edilen ve külliyenin en kadîm müessesesini teşkîl eden bu binâ-yı muazzam mektebin kütübhânesini, cem'iyetlerin ictimâ' ve konferans salonlarını, dershâneler ile yatakhâneleri muhtevîdir.

2- Tıbbiye binâsı: Muhteviyâtı, (amfi-teatr) sisteminde iki büyük oda, bakteriyoji laboratuvarı ile maârız-ı teşrîhiyye ve cerrâhiyye. Bu binâ 1284 senesinde inşâ edilmiştir.

3- Rasadhâne: (Tafsîlâtı aşağıda verilmiştir)

4- Reisin ikāmetgâh-ı husûsîsi.

5- Ticâriye binâsı: Bu binâ-yı muhteşem ve âhenîn 1316 senesinde inşâ ve aynı senede tedrîsâta ibtidâr olunmuştur. Muhteviyâtı:

Dershâneler, yatakhâneler, istikbâl salonları, reisin dâire-i resmîsi ile alt katında mutfak ve yemekhânelerden ibârettir.

6- Kilise vazîfesini îfâ eden ictimâât ve ihtifâlât salonu ayrıca büyük bir binâ işgāl etmektedir.

7- Kimyâ laboratuvarı: Dört büyük laboratuvar ile iki büyük dershâneden ibârettir.

8- İsti'dâdiye şu'besinin küçük sinde bulunan talebelerine mahsûs binâsı.

Muhteviyâtı: Dershâneler, yatakhâneler, hammâmlar…

9- Mikrop ve bakteri istinbâtına mahsûs gayr-i kābil-i ihrâk küçük bir binâ.

10- İsti'dâdiye binâsı: Bu binâ-yı mufahham, 1288 senesinde inşâ edilmiştir. Üç tabakadan ibâret bulunan işbu ebniyenin muhteviyâtı ber-vech-i âtîdir:

Gāyet büyük dört dershâne, (ki herbiri yüzer talebe istîâbına müsâ'iddir) otuz beşer talebe alacak kadar vüs'ati hâiz muntazam, son sistem on iki dershâne. Üçüncü kat talebelerin yatakhâneleriyle muallimlerin odalarına tahsîs edilmiştir. Orta katta ictimâât-ı umûmiyyeye mahsûs büyük bir salon mevcûddur.

11- Hıref-i isti'dâdiyye –ve bazı– tıbbiye talebelerinin iskân ve ikāmetlerine mahsûs binâ.

12- Ulûm-ı tabîiyyeye mahsûs binâ. Muhteviyâtı: Kimyâ, felsefe-i tabîiyye, nebâtât, jeoloji, zeoloji, meteoroloji –ve âsâr-ı kadîmeye mahsûs vâsi' odalar ile rontgen şuââtını hâsıl eden âlet için büyük bir oda.

13- Mektep idâresine mahsûs binâ: Bu binâ sandık emîninin iki odası, bir istikbâl salonu ve mütebâkīsi mektep fakültesinin ictimâına mahsûs müteaddid odalardan mürekkebdir.

14- Hastahâne-i Nisâ.

15- Hastahâne-i Etfâl.

16- Hastahâne-i Emrâz-ı ayniyye ve üzniyye..

Kütübhâne:

İlmiye kısmının en büyük, en vâsi' odasını işgāl eden bu kütübhâne (15200) aded müteaddid lisânlarda muharrer kitabı hâvîdir. Bu kitabların –bit-tabi'– ekserîsi İngilizce olup Türkçe, Arapça, Fransızca, İbrânîce, Rûmca, Ermenice, İtalyanca lisânlarda muharrer kitablar da mevcûddur. Sırf Türkçe ve Arapça olarak işbu kütübhânede Suriye ve Filistin kıt'alarına âid bir çok kitablardan teşekkül etmiş mühim bir mecmûa vardır ki bu iki kıt'a hakkında tafsîlât-ı mükemmele ve ma'lûmât-ı mufassalayı muhtevîdir. Talebeler (on beş gün zarfında iâde etmek ve iki kitabdan fazla olmamak şartıyla) kütübhâneden istedikleri kitabı almaya me'zûndurlar. Kütübhânede (456) cild kadar lügat kitabları ile bir çok (ansiklopedi)ler mevcûddur. Dünyanın her tarafından, her nevi' gazete, risale, mecmûa gelmekte ve Türkçe olarak da **[270]** *Sabâh, İkdâm, Servet-i Fünûn; Taârüf-i Müslimîn**, *Sırâtımüstakīm* gazeteleri getirtilmektedir.

Laboratuvarlar:

Rasadhâne: 1290 senesinde inşâ ve 1309 senesinde binâsı tecdîd edilip murâkabât-ı felekiyye ve meteorolojiyye –

* Risâle-i mezkûre bilâhare kapandığından yerine başka bir gazete getirilmektedir.

âid mikyâsât, yirmi dört kadem kutrunda ve isti'mâline muvâfık âlât ile mücehhez büyük hacimde ve on dört bin lira kıymetinde bir teleskop (Telescope) getirtilmiştir…

Rasadhânenin irsâd-ı cevviyeye mahsûs müteaddid âletlerinden bazıları ber-vech-i âtîdir: Mikyâs-ı sekall-i hava, mikyâs-ı harâret ve bürûdet, mikyâs-ı rutûbet-i havâiyye, riyâhın cihet ve sür'at-i hareketine mübeyyin mikyâs, mikyâs-ı derece-i nüzûl-i bârân ilh. Bâlâda mezkûr âletler ile –günde bir defa vukū' bulan– netîce-i tarassud husûsî cedvellere ba'de'l-kayd günde bir defa İstanbul Rasadhânesi'ne telgrafla ma'lûmât verilir. Ay nihâyetlerinde Londra, Washington, Paris, Viyana, Kâhire ve sâir merâkiz-i rasadiyyeye hülâsa olarak i'tâ-yı ma'lûmât edilir.

Mezkûr rasadhanede zelâzil ve irticâcât-ı arziyyeyi fotoğrafiyen kayd etmek için bir de sismoğraf –vardır ki kayd ettiği zelzele ve irticâcâtı İngiltere merâkizi ile Almanya'nın (Strazburg) şehrindeki "sismoloji" merkezine ihbâr ederler. Kimyâ laboratuvarı: Kimyâ dersinin nazariyâtını ameliyât ile tatbîk edebilmek için bir çok âlât ve edevât ile mücehhez husûsi bir binâ, bu fennin tahsîline tahsîs edilmiştir…

Bakteriyoloji laboratuvarı: Bu dahi gayr-i kābil-i ihtirâk husûsî bir binâ işgāl etmektedir.

Patoloji laboratuvarı: Bu laboratuvar bir çok mikroskopları hâvî olup her talabenin kendisine mahsûs bir mikroskopu vardır. Zeoloji ve botani laboratuvarı: Bu dahi mevâdd-ı hayvâniyye ve nebâtiyyenin cem'ine mahsûs bir çok mikroskopları hâvî olup ayrıca bir kısmı hayvânât ve nebâtât müzelerine tahsîs olunmuştur.

Fizyoloji laboratuvarı: Bu laboratuvara birkaç sene evvel Avrupa'dan elektrik bataryaları, lefâif-i mûsıla, kimoğraf –sefiğmoraf, cihâz-ı teneffüsiyyeyi temsîl eder ve gözde deverân-ı demin sûret-i seyrini gösterir. Âlât ile teheyyüc-i a'sâb, ittikās-ı adalât, temeddüd-i şerâyini tecrübe ve tedkīk etmeye mahsûs edevât-ı mükemmele celb edilmiştir.

Felsefe-i tabîiyye laboratuvarı: Bu laboratuvar mebâdî-i felsefe-i tabîiyyenin tavzîhine medâr olmak için bir çok âlât ve edevâtı muhtevîdir.

Rontgen şuââtı laboratuvarı: Bu dahi elektrik istihsâline ve bu şuââtın kâffe-i mezâhirinin tavzîhine ve hastegânın tedâvîsine vâfî âletlerle mücehhezdir.

Sâmi-zâde Süreyyâ

Zât-ı hazret-i Hilâfet-penâhînin avdet-i hümâyûnları esnâsında es-Seyyid Şeyh Sâlih et-Tunûsî hazretleri tarafından îrâd olunan nutk-ı belîğdir:

الحمد لله العلى الفتاح والصلاة والسلام على المرشد الاعظم المبعوث بالهدى والبشر لمن اهتدى بالفلاح اما بعد فياخليفة رسول رب العالمين ان قاطبة رعاياك المخلصين وكافة ابناءك البارين خصوصا منهم عموم المسلمين فى احتفال بر جوعكم الى مقر الخلافة العظمى سالمين غانمين وسرور باهرين ما حكى التاريخ مثلهما منذ عهد بعيد وامد مديد كيف لا وهو سرور واحتفال بحامى حمابيضة المسلمين كيف لا وهو سرور واحتفال بمقام روح الاسلام الذى حياته وقلب الاسلام الذى عليه تلتف ذراته كيف لا وهو سرور واحتفال بمقام من يعتقد كل مسلم ومسلمة ان متممات دينه وجوب بيعته وبذل المهج والاموال فى تأييد سلطنته وهجر الاهل والاوطان للالتفاف حول مركزه وان حياة الاسلام بحياة مقام خلافته وارتفاع شان الاسلام بارتفاع شان دولته فيا امير المؤمنين لقد ادخلتم الامة العثمانية عموما والعالم الاسلامى خصوصا بظهوركم هذا المظهر الذى ورثتموه عن الخلفاء الراشدين واقتفيتم فيه اثر اسلافكم العظماء الاكرمين فى دور من حياة جديدة تعلق عليها كل لامال وتبشر بمستقبل زاهراى استقبال يا امير المؤمنين لقد ظهرتم مع رجالكم الصادقين بهذه السياحة الميمونة التى بلغ صداها اعماق الكرة الارضية وعم بشراها كل امة الاسلامية مظهر الشجاعة والسخاء مظهر الشفقة والصفح وتمام الوفاء مظهر الحكمة والسياسة العميقة وكمال الدهاء مظهر الاب لشفوق مظهر الامين على خلافة الاسلام المقدسة ودينة المبين الحازم الصدوق يا امير المؤمنين لقد انقذتم بسياحتكم هذه المملكة والملة من هوى سحيق وايقظتم العالم الاسلامى حيث ما كانه من تذبذب وحيرة وثبات عميق يا امير المؤمنين ويا رجال الدولة المجاهدون باموالهم وانفسهم فى سبيل رب العالمين لقد رددتم بهذا المظهر الصميمى الطاهر الحكيم كيد الخائنين المرسوسين بيد اجنبية اثيمة فى نحرهم الذين حاولوا ان يخدشوا افكار عموم الاسلام الغافلين ليعوقلوا مساعى الرجال الصادقين الباذلين ارواحهم واوقاتهم فى سبيل توحيد لامة وازالة سوء التفاهم منها وترقيتها حسب اوامر دينها القويم ليرجع لها مجدها المؤثل لقديم حول اريكة خلافة المسلمين ذلك اتهموا دار الخلافة ورجالها بالتهاون بالدين وعدم المبالات بخلافة المسلمين وسعوا فى تقسيم الامة احزابا عنصرية والقاء الشقاق بينها وتو غير صدور بعضها على بعض واغرائها على التنازع السياسى **[271]** بالانتصارات الشخصية والاساليب الثورية وفى آن واحد بهذا التفسير المدسوس والقلب للحقائق والتهم الكاذبة التى الصقوها بدار الخلافة فتنوا الامة من جهات ثلاثة فغواتها اندفعوا الى قلة الدين والعبث بالآداب والاخلال بالراحة وصلحاؤها الغافلون والبعيدون عن دار الخلافة فسرت عقيدتهم فى الدولة ونفروا منها وتقاعدوا عن مساعدتها وربما شوش بعضهم عليها ظنامنه ان يغير المنكر والمقهورون للغير المعلقون كل آمالهم على دار الخلافة كادوا ان ييئسوا وينقطع حبل وصلتهم ويتخذ المدو ذلك وسيلة لتجنيسهم بجنسه وقهرهم على ذينهم يا امير يا امير المؤمنين ويا خليفة رسول رب العالمين لقد اظهرتم الحقائق ومحوتم هذه الترهات من لوحة لوجود بظهور كم هذا المظهر الحكم مظهر تقديس خلافة المسلمين مظهر المحافظة على وحدة دينه المتين الله اكبر قد برح الخفا لله اكبر قد ظهر الحق وزهق الباطل بلا امتراء وما هذه اول حسنة من حسناتكم يا آل عثمان الفهام لقد شهدالله والملائكة وتاريخ البشر اجمع بانكم منذ اجمع من يعتد باجماعه من المسلمين على بيعتكم بالخلافة وتسلسلت فيكم بولاية العهد الصحيحة استلمتم زمامها باليمين واجتمع تحت علمكم المؤبد بالله وبمدد رسول الله صلى الله عليه وسلم باسم الخلافة المقدسة كل ماتفرق من ممالك المسلمين وحافظتم على مبدأ اهل السنة والجماعة واحتر متم العلماء والصلحاء واهل البيت بكل ما فى الاستطاعة ومهدتم البلاد وامنتم بدولتكم العباد وسادبكم السلم وقام بخلافتكم التوازن السياسى بين الامم واشربت محبتكم كل الاسلام عربها والعجم وهابتكم بذلك كل الدول العظام ووضعتم مقرالخلافة التى هى بمثابة قلب الاسلام فى اعظم معقل من ملكه ملك مفتاح البرين والبحرين واصطتموه

بسور من عدد وعدد رجال اهل دين اهل حرب اهل سياسة وتدبير ودراية ورياسة وحافظتم على الشعائر والمعابد والمبرات واعتنيتم بالعلوم النافعة والاستعدادات الكافية بحسب كل زمان من غير تفرقة فى التعليم، يذل الصح بين مذهب ومذهب وعنصرو عنصر فليهنا العالم الاسلامى بكم وليقر عينا يا خلفاء الاسلام ولينهص كله نهضة واحدة لما يعلى شأنه حول هذا المظهر الحكيم الذى ظهرتم به هذا وقت الاتحاد هذا وقت الاستعداد هذا وقت الدين هذا وقت الثبات وحسن اليقين هذا وقت لصفا هذا وقت الصدق والوفا هذا وقت الجد هذا وقت النشاط ولكدا هذا وقت العلم هذا وقت التسامح والحلم اين العلماء العاملون اين المرشدون الواصلون اين ارباب الحمية المخلصون اين ارباب الحكم والآداب والمتفنون فلتظهر كل بضاعته لدى خلافة الاسلام فقدحان وقتها وراجت سوقها وارتفع كسادها وتميز الخالص من الزايف البدار البدار العمل العمل الارشاد الارشاد الاتحاد الاتحاد تحت علم خليفتنا المحبوب وفى ظل مشروطيتنا الصادقة الطاهرة الراسخة البنيان يا امير المؤمنين هذه السياحة الحكيمة مع عظمها تعدسياحة صغرى امام السياحة الكبرى التى يؤملها كل الملة العثمانية والامة الاسلامية الا وهى سياحتكم الى جزيرة لعرب وزيارتكم للنبى الامين عليه من الله افضل صلاة وازكى التسليم السياحة التى لايمكن وصف نتائجها الا بمشاهتها فلنتضرع الى الله تعالى ان يديم شوكته امير المؤمنين رافلا فى حلل العاقبة والسلامة والعناية الربانية والامدادات الصمدانية حتى يبلغ العالم الاسلامى اجمع كل مايؤمله فى ظل خلافته وتحت علم سلطنته.

Es-Seyyid Sâlih eş-Şerîf
et-Tunusî

İMÂMÜ'L-MÜSLİMÎN MEŞHED-İ HÜDÂVENDİGÂR'DA

–mâba'd–

Uzakta Sultan Murad Hüdâvendigâr hazretlerinin bayrakdârları şehîd-i vatan Sinan Baba hazretlerinin türbesi üzerinde Kosova Muhârebesi'ni görmüş bir bayrak eski zamanı yâd ve ihtâr ediyor, o günkü velvele-i muzafferiyetin hâtıra-i mukaddesesiyle bugünkü ictimâ'-ı mübâreki takdîs eyliyordu.

Edâ-yı Salât

Cuma namazını edâ zamanı takarrüb ettiği zaman pâdişâhımız efendimiz hazretleri otağ-ı hümâyûnlarından çıktılar arabalarına râkib oldular, edâ-yı salât için ihzâr olunmuş çadıra gittiler..

Bunun üzerine bütün ahâli ayağa kalktı, üçer defa tekbîr aldı.. Ezân-ı Muhammedî Kosova Sahrâsı içinde tanîn-endâz olmakta idi. Pâdişâh, evlâdlarını mütebessim çehresiyle selâmlıyordu. Arnavudlar da "Aleykümü's-selâm pâdişâhî" diye mukâbelede bulunuyorlar, Mitroviçe'den gelmiş olan Rûfâî dervîşleri kudüm çalıyorlardı. Bu manzaranın ulviyet ve kudsiyetini ta'rîfden âciz olduğumu i'tirâf ederim.

Meşhed-i Hüdâvendigâr bin iki yüz metre yer tutmaktadır. Meşhedin kapısından kıble cihetine doğru dört bin adımlık halı ferş olunmuştu. Halıların bittiği yerde zât-ı şâhânenin edâ-yı farîza-i salât edecekleri çadır bulunuyor idi. Bu çadır Sultan Murad Hüdâvendigâr hazretlerine âid olup harb zamanında aynı mahalle rekz edilmiş imiş.. Yeşil ile tirşe renglerinin imtizâcından mütevellid bir renge mâlik, zemîni al, sarı nakışlarla müzeyyen bir çadır….

Bunun sağ cihetinde takrîben yüz adım ötede minber bulunmakta idi. Minber beyaz zemîn üzerine yaldızlı nakışlara mâlik yüksek, muallâ bir minberdi. İki tarafda âyât-ı celîle-i *Kur'âniyye* muharrer, beyaz sırma ile işlenmiş iki sancak merkûz bulunmakta idi. Bunun takrîben elli hatve cenûbunda yuvarlak, yirmi bir basamakla çıkılır, bir kürsi vardı.

Namaz çadırının yanında zât-ı şâhânenin abdest almasına mahsûs her tarafı kapalı, üzerinin bir kısmı açık bir çadır bulunuyordu.

Zât-ı şâhâne çadırı teşrîf buyurdukları esnâda pâdişâhımız efendimiz hazretleri mübârek yed-i hümâyûnlarıyla halka oturmalarını işâret etti.

Bu sırada imâm-ı evvel-i hazret-i şehriyârî İsmail Efendi hazretleri minbere çıkarak bir elinde kitap, diğer elinde kılınç olduğu halde hutbeyi kırâat etmeye başladı.

Kırâat edilen hutbe Kosova Nâibi Hüseyin Şevket Efendi tarafından ahâliye hitâben meâlen tercüme edilmekle ber-vech-i âtî gönderiyorum:

[272] HUTBENİN TERCÜMESİ

Bu yevm-i meserrete, bu zamân-ı saâdete değin Âl-i Osman'ın hilâfetiyle Dîn-i İslâm'ı te'yîd ve feth-i bilâd ve neşr-i tevhîd-i îmân ile sâir mülûk ve selâtîn üzerine Devlet-i Osmâniyye'yi tafdîl ve te'yîd-i meşrûtiyet ve tevzî'-i adl ü ihsân husûsunda Halîfe-i a'zam Sultan Mehmed Reşâd Hân hazretlerinin kalb-i pâk-i şâhânelerini tenvîr buyuran Cenâb-ı Hak hazretlerini tahmîd ve takdîs ederim.

Te'yîdât-ı gaybiyye-i İlâhiyyesiyle ahkâm-ı şerîat ve *Kur'âniyye*'ye temessük edenlere nusret eden hâlık-ı kâinâtın vahdâniyetine şehâdet ederim ve Cenâb-ı Hakk'ın kudret-i İlâhiyyesine ve ilâ âhiri'd-devrân tarîk-ı hak üzere devam ve ümmet-i Muhammed'in bekā-yı mes'ûdiyyetlerini tebşîr eden Fahr-i âlem efendimizin dahi abd-i zî-şân ve Nebiyy-i âhir-i zamân olduğuna şehâdet ederiz.

Ey ihvân-ı dîn-i mübîn ma'lûmunuz olsun ki Meşhed-i Hüdâvendigâr-ı mübârekte ictimâ' eylediğiniz bu yevm-i Cuma bayram günü ve emîrü'l-mü'minîn ve kurretü'l-uyûni'l-muvahhidîn olan halîfeniz sultân-ı zî-şân Mehmed Reşâd Hân-ı Hâmis hazretleri ile şeref-i mülâkāta nâil olduğunuz bir yevm-i saâdettir.

Ey ümmet-i necîbe! Halîfe-i muazzam size izhâr-ı âsâr-ı muhabbet ve iltifât ve inâyet kıldı ve aranızda devâm-ı ittihâd ve saâdet için sâkin bulunduğunuz bilâda gelip vaz'-ı kademiyle âlem-i İslâm ve Osmâniyânı şereflendirdi.

Teşrîf-i şâhânelerinden maksad efrâd-ı ümmet-i necîbeden sıgār u kibârınızın umumu hakkında nazar-ı şefkat-i pederâneleriyle evlâd-ı ümmeti tezyîn ve efrâd-ı milletin yekdiğerine irtibâtı için mâdâme'l-melevân saâdetlerini te'mîne

mebnîdir. Eslâfınızın mâzîde geçen sa'y ü gayret ve hasbeten lillâh cihâd ü ictihâd-ı mücâhidîne doğru enzâr-ı hakîkatinizi ircâ' ediniz. Eslâf-ı kirâmınız, ecdâd-ı izâmınız i'lân-i Dîn-i Hak ve telkîn-i kelimetullâh için emvâl ve emlâkini fedâ ve nefislerini kurban eylediler. Hattâ fî sebîlillâh canlarını vatan uğurunda ihdâ ettiler.

Vâcib teâlâ ve tekaddes hazretleri Kitâb-ı mübîn'inde buyuruyor ki Allah yolunda, din uğurunda terk-i cân edenleri âlem-i memâtta zann ü kıyâs etmeyiniz. Belki o mücâhidîn-i kirâm nezd-i İlâhî'de hayât-ı ebediyyeye nâil ve mertebe-i a'lâ-yı illiyyîne vâsıl olarak niam-ı İlâhiyye ile merzûk ve mütena'im olacaklardır.

İşte Sultan Murad Hüdâvendigâr hazretlerinin bu meşhed-i mübârekinde bu sahrâ-yı vesîa-i feyz-gâh-ı ittihâdda beş yüz sene mukaddem icrâ buyurdukları cihâd-ı şân ve zafer-âyâtıyla âlemi engüşt ber-dehân-ı hayret bırakan melhame-i kübrâyı enzâr-ı çeşm-i hakîkati millete irâe ediyor.

Müşâhede olunuyor ki bu sahrâ-yı mübârek Anadolu kahramanlarının medfen ve me'vâsı, şimdi de o cesur ecdâdın bahâdır vârisleri olan Rumeli kahramanlarının, arslan Arnavudların yurd ve yuvasıdır.

Ey ihvân! Âgâh olunuz, işidiniz, can kulağıyla dinleyiniz, bu behişt-âsâ olan sahrâ-yı zümridîn içinde bir aks-i sadâdır gidiyor! Babalarınızın ecdâdınızın ervâhı sizin da'vetinize icâbet ediyor! Dört yüz milyon İslâm nâm-ı kudsiyet-ittisâmına kalb-i sâf-ı tâb-nâkınızdan çıkan ve arş-ı a'lâya müteveccih hevâ-yı sâfiyâne ile sahrâdaki âfâk ve bugün vekîl-i Peygamber olan Halîfe-i zî-şâna nûrânî iltifâtta bulunarak o kıymetdâr ve dürr-nisâr olan bahârın latîf bulutlarına doğru urûc eden ma'sûmâne, hâlisâne feryâd ve istimdâd-ı hazîninize sahrâdaki şühedâ iştirâk ve imdâda çıkıyor ve diyor ki Allahu Zü'l-celâl ile Peygamber-i sâhib-kemâle itâate müttefik ve Peygamber-i zî-şânın halîfesi sultân-ı kâm-rânın evâmirine müttehiden imtisâl eden benim evlâd ü ahlâfım sevgili ahfâdım nerededir?

Halîfe-i rûy-i zemîne itâat eden, Peygamber-i zî-şânını hoşnûd; Hudâ-negerde Emîrü'l-mü'minîn'e karşı isyân edenler, Hazret-i Fahr-i Âlem'i nâ-hoşnûd ederler. Ey ihvân-ı dîn! Siz Allah'a ve yevm-i âhirete îmân eder olduğunuz cihetle umûr ve hukûkunuz hakkında i'mâr-ı bilâd ve ıslâh-ı ihvân ve te'mîn-i adâlet teşkîl-i musâvât, sultanınınız da'vetine icâbet, devletinizin [e]vâmrine itâat ediniz ki tahsîl-i kemâl ederek vatanınızda refâh-ı hâl ile müsterîh ve mes'ûdü'l-bâl olasınız.

Ey ihvân! Müctemian habl-i metîn-i ittihâda sarılınız ve cem'-i îmân beyninde müsâvî olan kelime-i vâhidede tefrika etmeyiniz. Tavsiyeden ayrılmayınız, te'lîf-i kulûb ile Allahu teâlânın üzerinizde olan niam-i İlâhiyyesini tezekkür ediniz, aranıza ta'mîm-i uhuvvet ve irtibât-ı muhabbete sa'y ü himmet ediniz. Dünyanın meşârık ve magāribinde dört yüz milyon nüfûsu hâvî ihvân-ı müslimînin dînen ve rûhen irtibât ve tealluk-ı ma'nevîsi olduğuna cem'-i ehl-i îmânın aslâ şekk ü şübhesi yoktur! Binâenaleyh alâka ve münâsebet-i ma'neviyye ki habl-i metîn-i hilâfetin irtibâtından ibârettir. O kürsî-i mukaddes-i Hilâfet'te bulunan Sultan Reşâd hazretlerinin muhabbet ve teveccühünü ve milleti hakkındaki şefkat-i pederânelerini takdîr ile ittihâda hasr-ı vücûd etmeli, vatanın teâlîsine gitmeli.

Peygamberimiz Efendimiz buyuruyor ki nefs-i nefîs-i Muhammediyyem ve zât-ı ecell ü a'lâya kasem ederim ki ibâdullâhdan hiçbir kimse kendi nefsine muhabbet ettiği şeyi mü'min kardeşine muhabbet ve kendi nefsi için kerîh gördüğü şeyi din kardeşi için kerîh görmedikçe mü'min-i kâmil olamaz. Hadîs-i âharda buyurulmuştur ki müslim, müslimin kardeşidir ve müslimin muâvenet ve nusretinde dâim oldukça Cenâb-ı Hakk'ın lutf u âtıfetine mazhar olur. Meâlinde ve burhân ile müeyyed olan hadîs, kavl-i şerîfini sâdıktır.

* * *

Bu ne ulvî, ne mukaddes manzara idi! Yüz binlerce müslimîn halîfe-i rûy-i zemînin yanında edâ-yı farîza-i salât ediyordu.

Edâ-yı salâtı müteâkıb şâyân buyurulan müsâade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîyi müteâkıb Sadr-ı a'zam Hakkı Paşa ile maiyet-i seniyyede bulunan vükelâ kürsîye çıktılar. Evvelki mektûbumda gönderdiğim beyânnâme-i hümâyûnu sadr-ı a'zam paşa kırâat etti. Sadr-ı a'zam beyânnâme-i hümâyûnu okumazdan evvel kıbleye teveccüh ettikten sonra pâdişâhımız efendimiz hazretlerine üç defa i'tâ-yı selâm etti.

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

6 Temmuz 1911 10 Recebülferd 1329 Perşembe 23 Haziran 1327 **Altıncı Cild - Aded: 148**

Fâzıl-ı mükerrem, Muhammed Ferid Vecdi Bey'in *el-İslâmü fî Asri'l-İlm* nâm eserinden:

FESÂD-I İCTİMÂÎ BİZE NEREDEN GELDİ?

Ma'lûmdur ki cism-i insânîde pezîrâ-yı vücûd olan her bir maraz, daima bir veya müteaddid araz-ı hâricî ile müterâfık bulunur.

Emrâz-ı ictimâiyye de öyledir, onlar da ârız oldukları hey'et-i ictimâiyye ebdânında kendi nevi'lerine hâs olan bir takım a'râz vücûda getirirler. Enzâr-ı basîta ashâbı alel-ekser dûçâr-ı hatâ olarak o a'râzı nefs-i maraz, nefs-i illet sûretinde telakkī ederler. Hakīkatte ise a'râz-ı hâriciyyeden başka bir şey değillerdir. Kendilerini tevlîd eden ilel ve emrâzın isti'dâdât-ı zâtiyyelerine tâbi' olarak, onların sûret-i seyr ü terakkīlerine göre rengden renge tahavvül, şekilden şekile intikāl ederler.

* * *

Muhtâc-ı beyân değil: Bugün cümlemizin ıyânen meşhûdumuz olduğu üzere bünyân-ı ictimâîmiz "vahşî medenî" her halde bir nevi' maraz ile musâbdır; tedâvi vâcib!

Bir illeti inzâr, lâ-şekk evvel emirde onu teşhîs ile mümkün olur. Binâenaleyh, iktizâ eder ki recâ-yı âfiyetimiz olan herşeyden evvel zât-ı marazı hatâsız olarak teşhîse sa'y edelim: Zât-ı marazı bir tarafa bırakıp da a'râzdaki tegayyürât-ı etvâr ve tahavvülât-ı eşkâli tedkīk yolunda bezl edeceğimiz her bir i'tinâ, sarf eyleceğimiz her sâniye-i ömr, lâ-cerem hederdir. İbzâr ve telefdir.

Bizim o derecelerde metâib ve meşâk ihtiyâriyle tedkīk-i a'râzda vâsıl olacağımız netîce, o şahs-ı basîtü'l-fikrin hâsıl edeceği netîcenin aynıdır: Ki şemsin, mişrâk-ı kâinât üzerinde vücûda getirdiği "manâzır-ı tulû' ve gurûb" mûcib-i istiğrâbı olur; ufuktaki sehâb-pârelerin o zamanlarda arz eyledikleri elvân-ı zâhiye, zihin ve fikrine veleh verir, ister ki iktinâh-ı hakīkatlerine yol bulsun, esbâb-ı husûliyyeleri ne olduğunu anlasın!

Lâkin hangi vâsıta ile ki, hazâin-i esrâr-ı tabîat kendisine karşı "ejder-i cehl" ile mutalsam, o esrârı idâre eden "kavânîn-i tabîiyye" kendisinin bilmediği lisân üzere muharrer! Bu zâtın o hâldeki mesâî-i dimâğiyyesi nasıl olmak lâzım gelir?

Lâ-şekk, dâire-i tasavvurunda bir takım nazariyât-ı indiyyeye vücûd verir, bir çok esbâb-ı vehmiyye ibtikârıyla da o nazariyâttan birini te'yîd eyler ve bi'n-netîce mutmainnen câzimen hükm eder ki; o elvânı vücûda getiren hakīkat-ı zâtiyye, levh-i zihninde ahîran nigâriş-yâb olan nazariyeden başka bir şey değildir.!

Çok sürmez, telâhuk eden bir hiss-i diğerle vâzıhan müşâhede eyler ki: Hakīkat-ı zâtiyye olmak üzere telakkī ettiği nazariye külliyen fâsiddir; binâenaleyh: Evvelce rasânetine kāil olarak harîm-i hayâlinde inşâ eylediği o nazariyeyi de tâ esâsından hedme mecbûr olur, hedm eder, diğer birini onun yerine ikāme için sarf-ı zihne koyulur.

Onun bu hâl üzere hâsıl edeceği netice ikiden hâlî değildir. Ya odur ki vesvese-şiâr feylesoflar gibi –hiçbir hakīkat üzerinde istikrâr-ı fikre muvaffak olamayarak– ömr-i kıymetdârını ta'kīb-i vehmiyyât ile izâa eder, yahud bir fikr-i nâ-savâbın kāni'-i isâbeti olarak merâhil-i ömrünü râhile-i cehl üzerinde ile'n-nihâye tayy eder gider…

Lâkin bu zât öyle etmeyip de, her bir zâhire-i kevniyyenin bir veya müteaddid **[274]** esbâb-ı tabîiyyesi bulunmak iktizâ edeceğini pîş-i nazara alarak, ömürlerini zevâhir-i tabîiyyeyi tedkīk yolunda ifnâ eden erbâb-ı ilme mürâcaat lüzûmunu derk eylese, o vâsıta ile bilâ-ta'b öğrenir ki: O elvân-ı bâhireyi vücûda getiren sebeb-i aslî "şuâ'-ı şems" ile sehâb-pârelerin ihtilâf-ı kesâfâtıdır.

Yine o vâsıta ile –ziyâ, inkisâr-ı şuâ', elvân-ı şems– nazariyâtına da kesb-i ıttılâ' eyleyerek müşkilini tamâmen halleder. İctihâdındaki fevz ü zaferle mesrûr ve kâm-bîn; husûl-i emeliyle şâd ve ferah-yâb.

Velev bu muvaffakıyet kendisine, mektep çocukları menzilesine inerek senelerce ulûm-ı tabîiyye tahsîl gibi külfetler mukābelesinde te'mîn edilmiş olsun. O külfetleri ihtiyâr etmek kendisi için, her meşhûda karşı bi-gayri irfân hayrân olmaktan, eşyâyı mîzânının gayrıyla ölçerek hüsrân-ı fikrîye uğramaktan elbette evlâdır.

* * *

Berâat-i kalemine i'timâdı olan her münşî pey-â-pey yazıyor, fesâhat-ı beyânından emîn olan her hatîb sayhât-ı müdhişe ile müselselen söylüyor; biz de onlarla beraber feryâd edip diyoruz ki: Bizler, bir veya birkaç ilel-i ictimâiyye ile musâbız. Bu ilel-i ictimâiyye, hey'et-i mecmûamızı zîr-i istîlâsına almış, tarîk-ı temeddünde bir hatve bile takaddüm etmemize mecâl veremiyor, az çok mâl ve menâlimizi ve bil-cümle hayrât ve menâfiimizi metâmi'-i ecnebiyye sihâmına hedef eyliyor.

Daha ne diyoruz? Evet, daha diyoruz ki: Bu ilel-i ictimâiyye avâtıf-ı nefsiyyemize hücûm ediyor, onları serâpâ katl ü itlâf eyliyor; ihtisâsât-ı kalbiyyemize tehâcüm gösteriyor, nefislerimizde şerâif-i hısâlden eser bırakmıyor.

Hamiyetimizi ıhmâd, irâdâtımızı selb ederek bizleri her tarafdan öyle şedîd bir sûrette taht-ı hasra aldılar ki yeis, sıfât-ı zâtiyyemizden bir sıfat-ı asliyye şeklini aldı, levâzım-ı tabîatımızdan bir cüz'-i sâbit hükmüne girdi.

Semerât-ı ma'hûdesi, nefs-i millîmizde ferden ve cem'an husûle başlayarak: Milliyetimizden teberrî, ecânibi taklîd, isrâf ve teref, ihmâl ve tekâsül, münâfese, yekdiğeremize îrâs-ı hazelât gibi vasıflar şiâr-ı hâssımız oldu, ki bu evsâfın netâyic-i ye's olan mesâib-i ahlâk cümlesinden bulundukları mahall-i muâraza değildir!

Daha ne diyoruz? Evet, daha diyoruz ki: Bu hâllere bâis olan esbâb: Adem-i dîn, adem-i fazîlet, adem-i terbiye, adem-i tenâsur, adem-i teâtuf ile adem-i gayrettir. Umûr-ı hayriyye için ağniyânın bezl-i emvâlde imsâki, ulemânın irşâd-ı ümmetten tekāüdü, ümerânın sû'-i siyâseti de o esbâb cümlesindendir.

Daha ne diyoruz? Evet daha diyoruz ki: Uhdelerimizde terettüb eden vecâib: Mütedeyyin, fazîlet-kâr, müterebbî, mütenâsır, müteâtıf ve gayûr olmaktır. Ağniyâmızın ehl-i bezl ü nisâr, ulemâmızın ashâb-ı fazl ü irşâd, ümerâmızın erbâb-ı hüsn-i siyâset olmaları da o vecâib miyânında dâhildir.

Daha? Daha başka bir şey dediğimiz yok! Bed' ettiğimiz sözleri iâde ettiğimiz sözlerle bed' ederek" matviyâtımızı neşr ile sabahlayıp, neşriyâtımızı tayy ile akşam ediyoruz!

Lâkin bu zemîndeki makālât-ı fârigadan kâtibler de kāri'ler de bıktı usandı, o gibi neticesiz hutbelerden hatîbler de muhâtablar da melâl getirdi! Âkıbet, nush ile hezeyân mertebe-i vâhidede istivâ eylediler!..

Lâzım geldi ki, ıslâh-ı şuûnumuz için bir başka vâdî ihtiyâr edelim. O vâdî-i diğeri intihâb etmemiz de suhûletle müyesser oldu!

Nesâyihi şetâime tebdîl ettik. Efrâd-ı ümmeti ulüvv-i himmete, şerâif-i hısâle da'vet için serd-i zemâim, teşhîr-i meâsim tarîklerini iltizâm ederek, bu tarz-ı nevîn üzere de elhak hünerler ibrâz eyledik. O râddelerde ki, şimdi hiçbir kâtibi zî-iktidâr addetmeyiz: Meğer ki tasvîr-i fevâhiş ve rezâilde, her mezhebe sülûk istitâatine bilâ-kusûr sâhib ola! Kezâlik, hiçbir hatîbi de rabbü'l-beyân addetmeyiz: Meğer ki vücûh-ı fazâyih ve meâsîyi takrîrde, sefâhet-beyân erbâbının mecmûuna karşı müsellemü'r-rüchân ola!..

Meyelân-ı halk, bu cereyân-ı fâzıha munsab olunca: Seylü'l-arim-i vakāhat, olanca şiddetiyle tuğyân ederek, riyâz-ı hayâ ve edebde istîlâ etmedik mahal bırakmadı.

Binâenaleyh: Elsine ve aklâm, zikr-i fazâyih ve tahnîk-ı kabâyihde yekdiğeriyle müsâbakaya koyuldular! Sâmialarımız, istimâ'-ı mekāzir ve mesâlib ile peydâ-yı ünsiyyet etti. Kulûbümüz, te'sîrât-ı sebb ü şetme karşı, müsterîhan âminen hâb-ı râhata daldı!

Usûl-i tehzîbin bu nev'ine ma'rûz olan bizler: Min tarafi'llâh lâbis olduğumuz hil'at-i hamiyyetten kendi rızâmızla te'arrî ettik! Neslen ba'de neslin tevârüs ettiğimiz ridâ-yı şehâmeti kendi elimizle çekip çâk eyledik.!

Bu belâyânın müvelledât-ı tabîiyyesinden olarak mâbeynimizde –yevmî ve üsbûî– öyle cerâid intişâra başladı ki: Şerâfet-i insâniyye ne demek olduğunu bilenlere göre, terk-i âr ve hal'-i izâr etmedikçe, mütâlaalarına cür'et aksâ-yı müstahîlât! Şer'-i hayâ-ifette: Değil mütâlaaları, zikr-i nâmları bile a'zam-ı muharremât!

O cerâid, taraf-ı ümmetten az çok rûy-ı i'râz da görmediler! Bilakis, en şedîd ve en medîd rağbetlere yine o cerâid mazhar oldular! Zîrâ kendilerini vücûda getiren isti'dâdât-ı mütekaddime: Tıbkan ve aynen, mazhar oldukları rağbetlerin de esbâb-ı mütekaddimesi idi!

Enhār-ı efkârın, o bihār-ı ikzâra doğru meyl ü inhidârındaki sür'at ve şiddeti görmek isteriseniz, enzâr-ı hâtıranızı etrâfınızda fâsılât-ı mütekāribe ile halkalar teşkîl eden ebnâ-yı vatanınıza atf eyleyiniz! Bakınız nasıl serâpâ sem' kesilmişler! –mâba'di var–

Ankara İstînâf Reisi
Ömer Lütfi

* * *

[275] RAVZATÜ'L-KURRÂ'

–mâba'd–

Beyne'l-kurrâ' Tarîk-ı Seb'a ve Tarîk-ı Aşere nâmıyla iki meşhûr tarîk vardır. İmâm Ebû Amr ed-Devvânî'nin *Kitâbü't-Teysîrî* ile İmâm Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî* nâmıyla tevsîm buyurduğu *Kasîde-i Lâmiyye*'sinin ihtivâ ettiği vücûh-ı kırâatine *Tarîk-ı Seb'a* ve İmâm Şemsüddin Muhammed bin el-Cezerî'nin *Tahbîr*'i[1] ile *ed-Dürre* nâmıyla mevsûm bulunan *Kasîde-i Lâmiyye*'sinin mündericât ve muhteviyâtına Tarîk-ı Aşere nâmı verilmiştir. Bundan başka bir de

[1] (بخير) şeklinde yazılmıştır.

Tarîk-ı Takrîb vardır ki eimme-i aşere kurrâsının ruvât ve ruvât-ı ruvâtı beyninde hâsıl olan mesmû' ihtilâfât-ı cüz'iyye ve fer'iyyeye ri'âyetle mufassalan ahz-ı kırâat eylemektir.

Gerek kırâat-i seb'a ve aşerede ve gerek Tarîk-ı Takrîb'de vücûh-ı kırâatın cem' ve tertîbi i'tibârıyla beyne'l-kurrâ' iki tarîk mütedâvil ve makbûldür. Birincisi Tarîk-ı Teysîrî nâmı verilir ki Ebû Amr ed-Devvânî'nin *Teysîr*'i ile İmâm Cezerî'nin *Tahbîr*'ini asıl i'tibâr edip bunlara *Kasîde-i Şâtıbiyye* ile *Dürre*'yi zam ve ilâve etmekten ibârettir. Muahharan işbu tarîk Tarîk-ı İslâmbol nâmıyla iştihâr etmiştir. Şöyle ki dokuzuncu asır evâsıtında cennet-mekân Kānûnî Sultan Süleyman aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerinin emir ve fermânıyla Sadr-ı a'zam Tavîl Mehmed Paşa Mısır'da ta'lîm ve tedrîs-i *Furkān-ı Hakîm* husûsunda iktisâb-ı şöhret-i fevkalâde eden Şeyh Ahmed el-Mesîrî el-Mısrî hazretlerini Dersaâdet'e celb ile Hazret-i Hâlid Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî radiyallâhu anhü'l-Bârî câmi'-i şerîfine imâm nasb etmiş olmağla Ahmed el-Mesîrî el-Mısrî hazretleri 1006 târihine kadar câmi'-i mezkûrda Tarîk-ı Teysîr'i iltizâm ederek neşr-i kırâat eylemiştir. Üstâd-ı müşârun-ileyhin yetiştirdiği telâmîz memâlik-i Osmâniyyenin her tarafına dağılarak tâlibîn-i ilm-i vücûh-ı kırâati müstefîd etmişlerdir. 1000 târihinden sonra herkes arasında işbu Tarîk-ı Teysîrî, Tarîk-ı İslâmbol nâmıyla iştihâra başlamıştır.

Tarîkayndan ikincisine Tarîk-ı Şâtıbiyye tesmiye olunur. Çünkü bu tarîkte *Şâtıbiyye* ile *Dürre* asıl i'tibâr olunmuş ve *Teysîr* ile *Tahbîr* işbu asla zam ve ilâve edilmiştir. Şeyh Nâsıruddîn Tablâvî'nin telâmîzinden Şeyh Şehâzetü'l-Yemenî Tarîk-ı Şâtıbiyye'yi bil-iltizâm Mısır'da neşr-i kırâat etmiş olduğu cihetle muahharan bu tarîk de Tarîk-ı Mısır nâmını almıştır.

Tarîk-ı İslâmbol mensûbîninden bazı ekâbir-i kurrâ' berây-ı hac cânib-i Hicâz'a azîmetleri esnâsında Mısır'a uğrayarak teberrüken tarîk-ı Mısır'ı da ahz u telakkī etmişlerse de asıl tarîk-ı Mısır'ın memâlik-i Osmâniyye'nin bir tarafında şüyûu 1088 târîh-i hicrîsinde Mısır'dan Şeyh Ali el-Mansûrî'nin Dersaâdet'e celbiyle tarîk-ı Mısrı efrâd-ı tedrîsine vâkı' olan himemât-ı belîgânesi sâyesindedir ve Şeyh Ali el-Mansûrî vücûh ve rivâyât-ı muhtâreyi beyân hakkında kütüb-i nâfia tedvîn etmiştir. 1088 târihinden sonra işbu Tarîk-ı Şâtıbiyye memâlik-i Osmâniyye'de dahi Tarîk-ı Mısır nâmıyla iştihâr etmiştir.

Bu vechile bilumum memâlik-i Osmâniyye'de ve bilhassa Dersaâdet'de hem Tarîk-ı İslâmbol hem de Tarîk-ı Mısır şâyi' olup ilâ yevminâ bu iki tarîkın erbâbı mevcûd bulunmuştur.

كثرهم الله تعالى الى يوم القيامة وافاض الله تعالى علينا وعلى سائر المحبين من بركاتهم وفيوضاتهم وكمالاتهم واحشرنا يا رب ب بهم وبالهم امين.

Tarîk-ı İslâmbol ve tarîk-ı Mısır'da ikişer meslek me'hûz ve mu'teberdir. Tarîk-ı İslâmbol'da meslek-i evvel *İ'tilâf* nâm kitabın müellifi ve *Sahîh-i Buhârî*'nin şârihi Yûsuf Efendi-zâde Şeyh Abdullah Efendi hazretlerinin mesleği olup vücûh-ı edâ-i kırâatin azîmet ciheti ihtiyâr olunmuştur. Meslek-i sânî Kastamonî Şeyh Ahmed es-Sûfî hazretlerinin mesleği olup vücûh-ı kırâatin ruhsat ciheti iltizâm olunmuştur.

Tarîk-ı Mısır'da meslek-i evvel Şeyh Muhammed en-Nuaymî Efendi hazretlerinin mesleği olup te'lîf buyurduğu *Mutkın* nâm kitabında Mısır tarîkının azîmet cihetini iltizâm ve beyân eylemesiyle sâhib-i meslek olmuştur. Meslek-i sânî Şeyh Atâullah Efendi hazretleri mesleğidir ki Mısır tarîkının ruhsat cihetini ta'lîm ve tedrîs eylemesiyle sâhib-i meslek olmuştur ve Atâullah mesleğini mübeyyin muahharan *Mürşidü't-Talebe* nâm kitab te'lîf olunmuştur ve bin seksen iki târihlerinde Şeyh Ahmed bin Muhammed ed-Dimyatî hazretleri *İthâfü'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbaati'l-Aşer* nâm kitabı te'lîf ve bu ilm-i şerîfe hizmet-i fevkalâdede bulunmuştur ve Şeyh Hâmid bin Abdülfettâh Paledî hazretleri tarafından te'lîf olunan *Zübdetü'l-İrfân* nâm kitabı Eyûb Câmi'-i Şerîfi imâmı merhûm Abdullah Efendi-zâde Molla Efendi demekle ma'rûf merhûm Mehmed Emin Efendi bin iki yüz yetmiş târihinde *Umdetü'l-Hullân fî Îzâhi Zübtedi'l-İrfân* nâmıyla mesâlik-i erbaanın edâsını onda beyân buyurup ümmet-i merhûmeye büyük hizmet etmişlerdir.

Mesâlik-i erbaa-i mezkûreden her birerleri tarîk-ı münâsibe yani mâhir tarîkıyla vücûhât-ı *Kur'ân*iyye'nin edâsını ve kırâat-ı seb'a ve aşereden başka eimme-i erbaa-i mu'tebere şevâz rivâyetlerine tarîk-ı Kabâkabî ve nihâyet İbnü'l-Cezerî olmak üzere vücûhât-ı *Kur'ân*iyye'nin edâsını ahz eyledikleri halde el-yevm mâhir ve şevâz tarîkleri üzere vücûhât-ı *Kur'ân*iyye'nin edâsını sened-i muttasıl ile fem-i muhsinden ahz eylemiş icâzetli bulunan yok mesâbesinde pek az kimse kalmıştır ve mesâlik-i erbaa-i mezkûreyi vücûhât-ı takrîb üzere ahz eylemiş olanlar dahi eslâfa nisbetle ekall-i kalîl derecesinde olup bunun esbâbı ise rağbetin azalması ve bu da esbâb-ı maîşetin diğer cihetlerden isticlâbıyla iştigāl olunmasından münbais bulunmuştur.

Selef-i sâlihîn elfâz-ı *Kur'ân-ı Kerîm*'in vücûh ve kırâati edâsının me'hûziyet ve menkūliyetini mübeyyin ve mahfûziyetini ve resm-i hutûtiyyetini müeyyid manzûm ve mensûr nice nice âsâr vücûda getirmiş ve pek çok kitablar te'lîfiyle ümmet-i İslâmiyye'ye büyük büyük hizmet etmişlerdir. Binâenaleyh erkân-ı ahz-ı **[276]** *Kur'ân-ı Kerîm* üç olup birincisi kavâid-i Arabiyye'ye muvâfakat, ikincisi resm-i hatt-ı Osmâniyye'ye mutâbakat, üçüncüsü ittisâl-i seneddir ki bu ittisâl-i sened aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretlerine müteselsilen ve muttasılan fem-i muhsinden *Kur'ân-ı Kerîm*'in elfâz-ı şerîfesinin vücûh ve kırâatinin edâsını ahz ve ta'lîmdir. Zîrâ silsile-i ahz ve edâ-i kırâat muntazaman ve muttasılan zât-ı Risâlet-penâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinde nihâyet bulmağla mu'teberdir. Nitekim sâhib-i *İthâf* buyurdu: (فوضع الأئمة ميزاناً يرجع اليه وهو السند والرسم والعربية الى آخره) ve bu ilim diğer ulûma makīs değildir. Çünkü ulûm-ı sâire kitabdan tahsîl olunabilir. Fakat kırâat ve tilâvet ve vücûh-ı *Kur'ân-ı Kerîm*'in edâsını behemehâl fem-i muhsinden ahz ve telakkī etmek lâzımdır. Nitekim sâhib-i *İthâf* buyurur (والمقرئ من علم بها اداء ورواها مشافهة فلوحفظ كتابا امتنع عليه اقرأوه بما فيه اولم يشافهه من شوقة به مسلسلا لان فى القرأئة شيئا لا يحكم الابالسماع والمشافهة الى آخره) Çünkü

nazm-ı celîl-i *Kur'âniyye*'nin hutût ve tilâvet ve edâsında kavânîn-i mahsûsa ve hey'etinde menkūle ve mesmûa mu'teber olmağla bu ilm-i şerîf ulûma kat'iyyen makīs değildir. Bu husûsda arz ve istimâ' tarîkleri mu'teber tutulmuştur.

İmâmü'l-Haremeyn Şeyh Cüveynî hazretleri buyurdular ki "Kitâb-ı Mübîn-i İlâhî'nin zıyâ' ve tahrîfine mahal kalmamak için her asırda bir silsile-i cemâat bulunmazsa ümmet-i İslâmiyye'nin küllîsi âsim addolunur ve bu ilm-i şerîfin lüzûm ve muhâfazası ve erbâbının tekessürü her asırda nazar-ı dikkat ve i'tinâya alınmış ve esbâbının çârelerine tevessül olunmuştur" ve bu cümle-i cemîleden olarak hâmî-i Dîn-i Mübîn-i Ahmedî ve hâdim-i şer'-i metîn-i Muhammedî olan selâtîn-i Osmâniyye hazerâtı taraflarından ehl-i *Kur'ân* ve kırâati taltîfen ve erbâbının tekessürüne vesîle olmak üzere teşvîkan Dersaâdet'de Sultan Ahmed Câmi'-i Şerîfi'yle sâir müteaddid mahallerde ve taşralarda dâru'l-kurrâlar ve ale'l-husûs cevâmi' ve mesâcid-i şerîfede şeyhü'l-kurrâ'lıklar ve Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'de ehl ü erbâb ve esâtîz-i ma'rûfeden olan kurrâların kıdemlisine tevcîh olunmak üzere birer şeyhü'l-kurrâlık te'sîs ve ihdâs ve bunlara bir çok muhassasât i'tâ buyurulmuş ve fakat çokları metrûk kalmıştır. Ümmet-i merhûmeye bereket olan huffâz ve kurrânın tekessürüne vesîle-i hasene olmak üzere Fâtih, Süleymâniye, Bâyezîd, Ayasofya, Sultan Ahmed, Eyûb, Nûr-ı Osmâniyye, Yeni Câmi', Şehzâde, Sultan Selim, Kılıç Ali Paşa, Sinân Paşa, Üsküdâr'da Vâlide cevâmiinde tâlibine ta'lîm-i *Kur'ân-ı Kerîm* ve vücûha tâlib olanlara vücûhât-ı *Kur'âniyye*'yi ta'lîm ve tedrîs eylemek üzere vücûh-ı *Kur'âniyye*'nin takrîb-i vechîlerinden icâzet almış ve sinni otuzu tecâvüz etmiş meşâhîr-i kurrâdan birer şeyhü'l-kurrâ ta'yîn olunarak bunlara muhtâcîn-i ilmiyye tertîbinden münâsib mikdârda maâş tahsîs ve münhal olan cevâmi' müezzinlik ve imâmet ve hitâbet ve eczâ'-i şerîfe ve devrhânlık ve emsâli cihetlerin tevcîhâtında vücûh-ı *Kur'âniyye*'den icâzete muvaffak olanların alâ merâtibihim sâirlerine tercîh edilmeleri ve selâtîn-i izâm hazerâtının evkāf-ı şerîfelerinden münhal olanların ve evkāf-ı sâirenin vakfiyyesinde bir sarâhat-i mânia bulunmadığı takdîrde onlardan dahi münhal bulunanların vücûhât-ı *Kur'âniyye*'den takrîb hatmini itmâm etmiş olanlara alâ merâtibihim kıdem i'tibârıyla tevcîhi ve cihât-ı mezkûreden nâ-ehline kasr-ı yed olunmaması husûsuna dikkat ve i'tinâ olunması huffâz ve kurrânın teksîrine ve ilm-i celîl-i kırâatin indirâsdan vikāyesine kâfil olacağından husûsât-ı ma'rûzanın nazar-ı dikkate alınmasını zât-ı sâmî-i Meşîhat-penâhî'den ve evkāf nâzırı beyefendi hazretlerinden istirhâm eylerim.

Kûy-i Çengel **Hoca-zâde Ahmed Hilmi**

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Dokuzuncu asr-ı mîlâdî ulûm ve fünûnun beyne'l-İslâm intişârıyla mümtâzdır. Târîh-i ulûm, bu asırda Şark'ı pek parlak bir sûrette tasvîr ediyor. Fil-hakîka dokuzuncu asırda idi ki, bütün cihân-ı insâniyyet kesîf bir kâbûs-ı cehâlet altında ezilirken âlem-i İslâm ulûm ve fünûnun şuâât-ı rengînine müstağrak behiştî bir levha manzarası arz ediyordu. Bu asırda yetişen eâzım-ı İslâmiyye, târîh-i ulûmun bi-hakkın sernâme-i mübâhâtı olmak şerefini ihrâz eylemişlerdir. Kadir-şinâsân-ı ahlâf, bu büyük isimleri ebediyen derin bir hürmetle yâd ve tezkâr edecektir.

Me'mûn zamanında arzın küreviyetini isbât etmek için nısfu'n-nehâr arzın ölçülmesi lüzûmu taht-ı karâra alınmıştı.

Meşâhîr-i riyâziyyûn-ı İslâmiyye'den Muhammed bin Mûsâ, Ahmed bin Mûsâ, Hasan bin Mûsâ nâmında üç birader, taraf-ı halîfeden bu husûsa me'mûr edildiler.

Sincar Sahrâsı'nda vâsi' bir mahal intihâb olundu. Muayyen bir noktadan i'tibâren biri şimâl ve diğeri cenûb cihetine gitmek üzere iki hey'et ayrıldı. Tevakkuf ettikleri nikāta birer filama rekz ettiler. Her iki filama arası mesâha olundu. Filamaların rekz olundukları mahallerde usturlab vâsıtasıyla irtifâ'lar ta'yîn olundu. İrtifâ' derecâtıyla, mesâha olunan makādîr hesâb edilerek bir derecelik kavs-ı arzın iki bin zirâ'-ı Hâşimîye müsâvî olduğu anlaşıldı. Ba'dehû mecmû' nısfu'n-nehârın tûlü hesâb ve ta'yîn olundu. Bulunan netîce sıhhate pek karîbdir. Âlâtın adem-i mükemmeliyyetine rağmen sıhhate bu kadar karîb bir netîce istihrâcı cidden hayret-bahş muvaffakıyetlerdendir. Mûsâ biraderler Kûfe Sahrâsı'nda ikinci bir tercübe daha yapdılar. İşte bu tecrübeler sâyesinde, küreviyet-i arz sûret-i kat'iyyede isbât edilmiş oldu. Ulemâ-yı İslâmiyye'nin bu muvaffakıyeti zerrîn kalemlerle hakkedilecek mazhariyât-ı azîmedendir. İlm-i hey'etin terakkīsi husûsunda İslâmlar tarafından ibrâz edilen hidemât-ı mühimmeyi "Historie de l'astronomie" *Târîh-i İlm-i Hey'et* nâm eser-i ma'rûfunda bir lisân-ı sitâyişle yâd ederken Mösyö "Hoeffer" diyor ki: **[277]** "İskenderiye Mektebi sukūt ettikten sonra bir çok asırlar, ilm-i hey'et her türlü eser-i terakkīden mahrûm kalmıştı. Bu uzun seneler zarfında hey'etle tevaggul eden ancak birkaç zât görüyoruz. Onlar da âsâr-ı kudemâdan bazı bahisleri şerh etmekten fazla bir şeye muvaffak olamamışlardır. Bizans'da, kâinâtın vaz'iyet ve teşekkülâtı hakkında tedkīkāt icrâ edilecek yerde, ervâh-ı tayyibenin cinsiyyetini ta'yîn ile uğraşmak gibi garîb şeylerle vakit geçiriliyordu.

Avrupa'da ise, bir çok asırlar, ilm-i hey'etten kimsenin bir şey bildiği yoktu. Avrupa ve Şarkī Roma İmparatorluğu bu sûretle, tedrîcen cehâlet ve vahşete doğru yuvarlandıkları esnâda; İslâmlar, bütün gayretleriyle âlem-i fenni fethe koyulmuşlardı. İskenderiye ve Yunan-ı kadîm hükemâsının bıraktıkları noktadan başlayarak fennin, tekâmül ve terakkīsine hükemâ-yı kadîmenin hatâlarını ıslâha çalışıyorlardı. İlk halîfeler, terakkiyât-ı fenniyye husûsunda şâyân-ı takdîr himemât-ı âliyye ibrâz etmişler ve bu bâbda birinci hatveyi atmaya muvaffak olmuşlardır."

Mösyö Bertran (Brtrand) ise *İlm-i Hey'et-i Hâzıra Müessisîni* ünvânlı eserinde diyor ki: "İslâm fâtihleri, Hazret-i Muhammed'in (aleyhisselâm) halîfeleri, zîr-i tâbiiyyete aldıkları memâlik ahâlîsine –inkişâfât-ı fikriyye için elzem olan– sükûnet ve âsâyişi te'mîn edebilmişlerdi.

Bilâ-tefrîk, herkesi adâlet ve avâtıfına müstağrak eden hükûmet-i İslâmiyye; zekâ-yı beşerin her şu'be-i fende inkişâfına müsâid bulunuyordu. Hattâ halîfeleri en büyük müşevvikler miyânında sayabiliriz." (الفضل ما شهدت به الاعداء) cümlesi ne güzel, ne doğru bir sözdür; hak ve hakîkat hiçbir sûretle gizlenemez, mahvedilemez. Çünkü nûr zulmetle setr olunamaz.

Muhammed bin Mûsâ, şa'şaa-i irfânıyla Me'mûn devrini i'lâ eylemiş bir nâsiye-i ma'rifettir. *İlm-i Cebr*'i İngilizce'ye tercüme ve metn-i Arabîsi'yle birlikte 1831 târihiyle Londra'da neşr edilmiştir.

el-Mansûr, Bağdad'da biri hukûk ve diğeri tıb tahsîli için iki dârülfünûn te'sîs etmişti. Hârûnü'r-Reşîd ise, her câmi ittisâlinde bir de medrese yapılmasını usûl ittihâz eyledi. Ulûm-ı tabîiyyede (usûl-i tecrübe)yi ilk evvel vaz' ve te'sîs eden ulemâ-yı İslâmiyye'dir. Tevzî'-i miyâh, mihanik ve fenn-i münâzaraya dâir yazdıkları âsârı tecrübe ve müşâhede üzerine istinâd ettirmişlerdir. Âsâr-ı mezkûreden bazıları, ihtirâ' ettikleri âlâtın tavsîf ve sûret-i isti'mâllerinden bâhisdir. Âlât-ı mezkûre miyânında usturlabları, güneş saatlerini, hassâs ve dakîk terâzîleri zikr edebiliriz.

İlk usturlabın el-Fezârî tarafından yapıldığı zannolunuyor. Ulûm-ı riyâziyyeden cebir ve müsellesâtın müessisleri yine İslâmlardır. İkinci derece muâdelâtının usûl-i hallini keşf eden Muhammed bin Mûsâ'dır.

Ömer bin İbrahim de üçüncü derece muâdelâtının halli kavâidini vaz' ve beyân eylemiştir.

İbni Mûsâ'nın cebir ve müsellesât-ı küreviyyeye âid müellefâtı lâ-yemût âsâr miyânında ta'dâd olunabilir.

Riyâziyyûn-ı İslâmiyye, en büyük dehâlarını cebirin hendeseye tatbîkinde göstermişlerdir. Avrupalılar bu şerefi Dekart'a isnâd ederler, halbuki riyâziyyûn-ı İslâmiyye'nin üçüncü derece muâdelâtını bile bi'l-hendese tersîme muvaffak oldukları muhakkakāt-ı târîhiyyedendir.

Ulemâ-yı İslâmiyye müsellesât-ı küreviyye iânesiyle evkāt-ı şer'iyyeyi sahîh bir sûrette ta'yîn etmeye muvaffak olmuşlardır.

Mirkātlar, irtifâ' cedvelleri, zîçler, bunların hepsi mütemâdî bir sa'yin yâdigâr-ı hayret-bahşâsıdır.

el-Bağdâdî'nin topoğrofya ve mesâha-i arâzîye dâir yazmış olduğu kitablar, Avrupalıları bile hayrette bırakıyor.

Kadir-şinâs Montoklav ve Şarles bu hakîkati i'tirâfdan kendilerini alamıyorlar.

İslâmların ilm-i hey'ette gösterdikleri eser-i terakkī cidden hayret-bahştır: Ecrâm-ı semâviyenin herekâtı kānûnları keşf edilmiş, harita-i semâvîleri tanzîm olunmuş, ecrâmın arza olan bu'dları ta'yîn ve kevâkib bir takım burçlara taksîm olunmuştu. Burûc-ı semâviyye, bugün bile ulemâ-yı İslâmiyye tarafından vaz' edilen isimlerle yâd olunmaktadır.

el-Battânî'nin ilm-i hey'ete dâir müellefâtı ma'rûfdur. İbni Yûnus husûf ve küsûf hakkında muntazam bir istatistik cedveli tertîb etmiş ve husûf ve küsûfun devrî olduklarını isbâta muvaffak olmuştu. Fenn-i ispençiyârî sırf İslâmların eser-i îcâdıdır. Etibbâ-yı İslâmiyyedir ki ilk evvel ma'deniyâttan edviye tertîbi usûlünü vaz' eylediler. Riyâziyyûn-ı İslâmiyye, fenn-i mihanikin de esâsını vaz' ederek hareket ve esbâb-ı harekete, hareketle kuvâ arasındaki münâsebâta dâir esâslı kānûnlar keşf eylemişlerdir. Hattâ sükūt-ı ecsâm kānûnlarını bile ta'yîn ettikleri muhakkakāttır. Ulemâ-yı İslâmiyye'nin câzibe-i arziyye hakkında bir fikir edinmiş oldukları eserlerinden anlaşılıyor.

Hikmet-i tabîiyyenin (mâyiât) bahsini hayli terakkī ettirmişlerdir. Tevzî'-i miyâha dâir ve ecsâm-ı mağtûse ve sâbiha hakkında pek doğru fikirler serd eylemişlerdir.

Hükemâ-yı İslâmiyye'nin mebhas-i ziyâya âid bir keşf-i mühimmini zikr etmeden geçemeyeceğiz: Hükemâ-yı Yunâniye, rü'yeti, gözden çıkan şuââtın cism-i mer'îye vusûlü sûretinde îzâh etmişlerdi. Halbuki ulemâ-yı İslâmiyye keyfiyetin ber-aks olduğunu yani fi'l-i rü'yetin, ecsâmdan vürûd eden şuâât-ı ziyâiyyenin tabaka-i şebekeye olan te'sîrâtı netîcesinde vukūa geldiğini iddiâ etmişlerdir. Fünûn-ı hâzır da rü'yeti bu sûretle tasvîr ve îzâh ediyor. İnkisâr, in'ikâs ve tahallül-i ziyâ hâdiseleri hükemâ-yı İslâmiyyece ma'lûm idi.

[278] Merâyâda hayâlin sûret-i teressümüne dâir *Kitâbün fî Şiâri'l-Mir'ât* nâm eserinde el-Kindî –daha pek erken– tafsîlât-ı lâzıme vermişti. İnkisâr-ı nesîmî hâdisesini keşf eden Hâzinî hazretleridir.

Hâzinî diyor ki: "Şuâât-ı şemsiyye muhtelifü'l-kesâfe olan tabakāt-ı hevâiyyeden geçerken inkisâr edeceğinden kānûn-ı umûmî –ki ziyânın bir vâsıta-i mütecânise derûnunda hatt-ı müstakīm üzerinde intişârından ibârettir– hilâfında bir hatt-ı münhanî resm ederek bize vâsıl olur.

Binâenaleyh biz, ufka yakın bulunan ecrâmı daima mevki'-i hakīkīlerinin fevkinde müşâhede ederiz. Yine bu sebebden şems ve kameri tulû'larından akdem ve gurûblarından sonra yani tahte'l-ufk iken dahi müşâhede ederiz"

Tevzî'-i miyâh fenninin tatbîkātı olmak üzere Mezopotamya, el-Cezîre arâzîsi, muntazam cedveller, rasîn bendler, hayret-bahş kanallarla iskā ediliyordu. Bu sâyede zirâat fevkalâde ilerlemişti. Irak'da bilhassa pamuk zer'iyyâtı pek ziyâde terakkī ve teammüm etmişti. İslâmlar taneni dahi keşf etmişlerdi: Deriler gāyet güzel dibâgat ediliyordu. Bu sâyede kitablar için ince ve güzel parşömenler i'mâl edilmekte idi. Bilâhare Endülüs İslâmları kâğıdın da ihtirâına muvaffak oldular.

Hükemâ-yı İslâmiyye hafâyâ-yı tabîatin en gizli gavâmızına kesb-i vukūf etmeye çalışmışlardır: Uzviyât-ı hayvâniyye ve nebâtiyyenin tedrîcî ve batî bir sûrette tekâmül etmiş olduklarına vâkıf idiler. Bugün ulûm-ı tabîiyye ve ulûm-ı ictimâiyyenin üssü'l-esâsı olan (kānûn-ı tekâmül) ilk evvel hükemâ-yı İslâmiyye'nin nazar-ı dikkatini celb eylemiştir. Hattâ; ulemâdan bazıları kānûn-ı tekâmülü cemâdât ve ma'deniyâta bile teşmîle çalışmışlardır. Üçüncü asr-ı hicrî, târîh-i medeniyetin münferid ve mümtâz bir devre-i teâlîsidir. Arabistan'ın hâr ve yâbis bâdiyelerinde bir hayât-ı bedeviyâne geçirmeye mahkûm olan ve o vakte kadar cihân-ı medeniyyetten büsbütün uzak bir halde yaşamış bulunan bir kavim, bu asırda; birden bire hârika-nümâ bir kudretle cihânı, ma'nen ve mâddeten taht-ı istîlâya almaya muvaffak oldu.

Siyâseten iktisâb ettiği şerefi, ulûm ve fünûn ile de tetvîc ederek çok geçmeden, ilmen, siyâseten parlak mâzîleriyle iftihâr eden bir çok kavimlere hâkim olabildi.

Dördüncü asr-ı hicrî ise, İslâmlarda fünûna karşı uyanan

ibtilânın geçici bir heves olmadığını gösterdi. Müslümanlar, halel-nâ-pezîr bir azm, hayret-bahş bir sebât ile tedkîkāt-ı fenniyeye koyulmuşlardı. Bu asırda İslâmlarda görülen harekât-ı dimâğiyye başlıca iki sûretle tecellî etmiştir: Bir taraftan fen tekâmül-i tedrîcîsine devâm etmekle beraber, âlem-i İslâm'ın en uzak, en hücrâ köşelerinde bile şu'le-i ma'rifetler, lem'a-i irfânlar îkād ederek her tarafı müstağrak-ı envâr ediyordu. Diğer tarafdan; şuabât-ı fenniyye bir usûl, bir sistem dâiresinde tertîb ve te'lîf olunarak felsefe-i fünûnun esâsları kuruluyordu.

Üçüncü asırda âsâr-ı kadîme-i ilmiyye tedkīki ile meşgūl olan hey'etler, dördüncü asırda da faâliyetlerine germî vermekle beraber kütüb-i mütercemenin tefsîr ve tenkīdlerine daha vâsi' bir mikyâsda ehemmiyet vermişlerdi.

Asr-ı sâbık, fâdıl-ı yegâne olarak el-Kindî'yi yetiştirmişti. Dördüncü asır ise, Râzîler, Fârâbîler, Ali bin Abbâslar, Ebu'l-Kāsımlar gibi nevâdir-i dühâttan ma'dûd coğrafiyyûn, riyâziyyûn, etibbâ, felâsife ve hey'et-şinâslar yetiştirmiş olmakla mümtâzdır. Üçüncü asırda harekât-ı fikriyye hemen Irak havâlîsine münhasır gibiydi. Dördüncü asırda ise bu hudûd Nil vâdîlerinden Kafkas eteklerine, Mâverâünnehir'den Bahr-i Muhît-i Atlasî kıyılarına kadar tevessü' eylemişti.

Farîza-i hac ne büyük bir hikmet bir hikmet-i ictimâiyye üzerine müessesdir. Bu hikmet-i âliyyenin gavâmızını idrâk ve takdîr edebilmek için üçüncü asır ve onu müteâkıb gelen devirlerin ahvâl-i târîhiyyeleri amîk bir sûrette tedkīk edilmelidir: Îfâ-yı hac maksadıyla aktâr-ı cihândan arz-ı mukaddes-i Hicâz'a koşan muvahhidîn, köylerine, kasabalarına memleketlerine münkeşif bir dimâğ, cezbedâr-ı irfân bir rûh ile mücehhez olarak avdet ediyorlar.

İslâmlarda uyanan fikr-i terakkī, ibtilâ-yı ulûm o derece esâslı, o nisbette samîmî idi ki; âlem-i İslâm siyâseten tefrikaya düştüğü halde bile terekkıyât-ı ilmiyye seyr-i serîinde aslâ dûçâr-ı irticâf olmamıştı. Bilakis, merkez-i teşa'şu'-ı irfânın ikiye ayrılması, sâha-i terakkiyâtın daha parlak, daha nevvâr ve daha rengîn olmasını mûcib olmuştu.

Gerçi, Hârûn ve Me'mûn devirlerine âid haşmet ve nüfûzu gāib etmiş olan hulefâ-yı Abbâsiyye, tenevvürât-ı fikriyye husûsunda evvelkiler derecesinde şahsen icrâ-yı te'sîr edemiyorlardı ise de, fennin terakkīsi mes'elesinde yine mümkün olduğu kadar teşvîkāttan geri kalmamaya gayret ediyorlardı. Halîfe el-Müktefî Billâh'ın mahdûmu Ca'fer, felsefede cidden bir âlim idi. Bizzat ilm-i hey'et tedrîs ediyordu.

Adudü'd-Devle ise ilk halîfeleri tanzîre çalışıyordu. Erbâb-ı ilm ü fenni taht-ı himâyesine almıştı. Her yerde bir çok câmiler, mektepler, medreseler ve hastahâneler te'sîsine muvaffak oldu.

Adudü'd-Devle nâmına nisbetle Bağdad'da te'sîs olunan hastahâneye meşâhîrden hergün yirmi dört tabîb devam ediyordu.

Dördüncü asır ulemâsı âsâr-ı fenniyelerini muayyen bir metoda tevfîkan te'lîf eylemişlerdir. Ali bin el-Abbâs'ın Emîr Adudü'd-Devle nâmına ithâf eylediği *el-Melikî* nâm eser-i tıbbiyyesi, bu yolda te'lîf edilmiş muhalledât-ı fenniyyedendir.

Bu asırda İran taraflarında tıb, er-Râzî ve felsefe el-Fârâbî tarafından temsîl ediliyordu.

Suriye'de, Emîr Seyfüddîn, sarayına toplanan erbâb-ı ilm ile iftihâr ediyordu.

Mısır'da; Benî Tolun, ulemâyı fevkalâde mazhar-ı tevkīr ediyorlardı. **[279]** Ahmed bin Tolun, Kāhire civârında, el-ân nâmıyla yâd olunan câmi'-i şerîfle meşhûr hastahâneyi inşâ ettirmişti.

Câmi ittisâlindeki dârü'l-ilmin resm-i küşâdında Ahmed bin Tolun bizzat hâzır bulunmuştu.

Fâtımîler de aynı isri ta'kīb, aynı an'anâtı muhâfaza eylediler. Hey'et-şinâs-ı şehîr İbni Yûnus hulefâ-yı Fâtımiyye'den el-Azîz ve el-Hâkim taraflarından fevkalâde mazhar-ı iltifât ve muâvenet oluyordu. Fâtımîler devrinde el-Ezher erbâb-ı ilme bir me'men-i irfân hâline gelmişti. Mağribde bile, Berberistân'ın feyâfî-i rîki[1] arasına sığınmış vâhalarda bazı şu'le-i zekâlar parıldıyordu.

İspanya'daki Emevîler, Şark'daki Abbâsîlerle, ilmen ve siyâseten rekābette idiler. Yarım asır kadar evreng-i saltanatı işgāl eden Abdurrahmân-ı Sâlis'e, el-Hakem halef olmuştu. El-Hakem devri, Kurtuba'nın en parlak zamanıdır. Endülüs'ün her tarafında muntazam mektepler, cesîm ve zengin kütübhâneler te'sîs edilmişti.

Halîfenin kütübhânesinde altı yüz bin cildi mütecâviz kitap bulunduğu tevâtüren rivâyet ediliyor. Kitabların yalnız kataloğu kırk dört büyük cild teşkîl ediyordu.

El-Hakem erbâb-ı ilmi himâye etmekle beraber, kendisi de zamanının en meşhûr ulemâsı miyânında zikr olunabilir. El-Hakem, mütâlaa ettiği âsâra mutlakā bir hâşiye yazarak; eserin muhteviyâtı hakkındaki fikrini orada îzâh etmeyi i'tiyâd etmişti.

O zamanlar Endülüs dârü'l-irfânları rengîn şa'şaalarıyla barbar Avrupalıların gözlerini kamaştırıyordu. Avrupa'nın her tarafından fevc fevc bir takım gençler bu dârülfünûnlara koşuyorlardı.

Meşhûr Jerber (Gerbert) de bunların arasında idi. Cerrâhlığın mûcidi sayılan Ebu'l-Kāsım Zehrâvî vüs'at-i irfânıyla bu asırda cidden temâyüz etmiş erbâb-ı dehâdandır.

Ebu'l-Kāsım'ın, *et-Tasrîfü li-men Aceze ani't-Teessüf* ünvânlı eseri hayli zamanlar Avrupa dârülfünûnlarında tedrîs edilmiştir.

Bu kitabın metn-i Arabîsi, bilâhare İngiltere'de Oxford'da neşr edildi.

Endülüs ulemâsı miyânında, ilm-i hey'et ve fünûn-ı riyâziyyede dahi pek çok mütehassıslar yetişmiştir. Coğrafya ve târihi ise bir fenn-i müdevven hâline getirmişlerdir. *Fihrisü'l-Ulûm* sâhibi Muhammed bin İshak gibi eâzım bi-hakkın iştihâr eylemişlerdir.

Fihrisü'l-Ulûm, hükemâ-yı kadîmeye âid vesâik-ı ciddiyye ile mâlîdir, bu eser-i muazzam târîh-i hicretin 377'inci senesinde te'lîf edilmiştir. Hey'et-şinâsândan el-Battânî ve (İbni Yûnus) Avrupa'da büyük bir şöhret kazanmışlardır. İbni Yûnus'un mülûk-ı Fâtımiyye'den Hâkim Bi-Emrillâh

[1] (فيافئ ريكى) şeklinde yazılmıştır.

nâmına ithâf eylediği dört cildden mürekkeb zîç-i meşhûru, vesâik-ı ilm-i hey'etten ma'dûddur.

El-Battânî – Üçüncü asr-ı hicrî nihâyetleriyle dördüncü asır mebâdîsinde ufk-ı âlem-i İslâm, Berencî kadar, Kevâkibî kadar parlak bir dâhînin nûr-ı irfânıyla şa'şaadâr bir manzara-i dil-rubâ arz ediyordu. Vüs'at-i irfân, resânet-i muhâkeme, metânet-i efkâr ile mümtâz olan bu zât-ı meşhûr el-Battânî'dir.

Ebû Abdullah Muhammed bin Câbir bin Sinan el-Battânî. Harran mülhakātından Battan nâm karyede mehdârâ-yı âlem-i şuhûd olmuştur.

Battânî, bir hârika-i zekâ, bir dâhî-i hayret-bahşâ idi. Bütün müddet-i hayâtında ta'b-nâ-pezîr bir sa'y ile mütemâdiyen çalışmış, tedkīkātta bulunmuş, netîce-i tetebbuâtını ahlâfa yâdigâr bıraktığı mücelledât-ı azîmede kayd u sebt etmiştir.

Avrupa'da el-Battânî nâmıyla iştihâr eden bu zât, fart-ı zekâ sür'at-i intikāl, isâbet-i muhâkeme, fikr-i tenkīd, hüsn-i intizâm gibi hasâil-i âliyyeyi temsîl eder. Usanmak, bıkmak, yorulmak gibi şeyler kendisince ahvâl-i mechûleden idiler.

Rakka Rasadhânesi'nde kırk iki sene bilâ-fâsıla rasadâtla iştigāli kendisinde azm ü sebâtın ne derece esâslı olduğunu gösterir. Eserlerinde kat'iyet-i riyâziyyeden başka bir şey görülmez. El-Battânî'nin meslek-i ilmîsi, mecmûa-i müellefâtı, tecrübe, müşâhede ve muhâkeme ile icmâl edilebilir. Battânî, bi-hakkın ilm-i hey'etin nâzımı olmak pâye-i bülendini ihrâz eylemiştir.

Ez-Zîcü's-Sâbî ünvânlı eseri Rakka'da 306 senesine kadar icrâ ettiği rasadâtın netâyicini câmi'dir.

Garb'da Galile ne ise Şark'da da el-Battânî odur. İlm-i hey'ette mühim keşfiyâta mazhar olmuştur. Dâire-i husûfun bir kat'-ı nâkıs olduğunu beyân eylediği gibi hesâbât ve rasadât sâyesinde sene-i kâmilenin üç yüz altmış beş gün[1], kırk altı dakīka ve yirmi dört sâniyeden ibâret bulunduğunu ityân eylemiştir.

El-Battânî'nin en mühim mazhariyeti, i'tidâleyn noktalarının hareket-i ric'iyyelerini keşf ve ta'yîne muvaffak olmasıdır.

Ta'dîlü'l-Kevâkib nâmındaki eser-i meşhûru evvelâ Latince'ye ve bilâhare Avrupa lisânlarından bazılarına tercüme edilmiştir.

Risâletün fî Mikdâri'l-İttisâlât, rasadât-ı medîde netâyiciyle mâlî bir eser-i âlîdir.

İlm-i hey'etten Batlamyus'un bir kitabına yazdığı şerh, zamanında büyük bir hâhişle istikbâl edilmişti. Battânî'nin riyâziyât ve hey'ete âid daha pek çok müellefâtı vardır.

Senelerce Irak ufkunda pertev-bâr-ı maârif olan bu necm-i irfân 317 senesinde ebediyen üfûl eyledi.

[280] Avrupa kadir-şinâsân-ı maârifi, el-Battânî nâmını hürmetle yâd ederler.

Yazık ki bu büyük adamın eserleri Şark'da lâyıkı vechile el-ân tedkīk edilememiştir.

El-Fergānî – Ahmed bin Muhammed bin Kesîr el-Fergānî, Me'mûn ve Mütevekkil devirleri hey'et-şinâsânındandır. *Kitâbü'l-Hükemâ*, Fergānî'yi Me'mûn'un hey'et-şinâsânından ve Sincar'a gönderilen hey'et a'zâsından olmak üzere tasvîr ediyor.

Harekât-ı Semâviyye ünvânlı eseri pek mu'teber olup Latince tercümesi Avrupa'da defeâtla neşr edilmiştir. Meşhûr Delamber Fergānî'nin bu eserini tedkīk etmiş ve şâyân-ı takdîr âsârdan bulunduğunu i'tirâfa mecbûr olmuştur.

Latince tercümesi 1537 senesinde Nürnberg'de ve 1546 târihinde dahi Paris'de tab' ve neşr edilmiştir.

Yahyâ Ebû Mansûr – Mîlâdın 848 târihinde irtihâl-i dâr-ı bekā eylemiştir. İlm-i hey'ete vukūf-ı tâmmı olduğu, *Hey'et-i Hâzıra Müessisleri* nâm eserin müellifi tarafından beyân ve tasdîk edilmektedir. Yahyâ dâire-i husûfun meylini hesâb etmeye muvaffak olmuştu.

Ebû Ca'fer bin Mûsâ el-Hârizmî – Halîfe Me'mûn'un hâfız-ı kütüblerinden idi. Me'mûn'un emriyle *Sind-i Hind* denilen eseri esâs ittihâz ederek bir zîç tertîb eylemiştir. Fakat, Ebû Ca'fer bu eserinde İran ve Batlamyus meseklerini de nazar-ı i'tibâra almış olduğu gibi tedkīkāt ve rasadât-ı zâtiyyesine dâir de hayli tafsîlât verdiğinden kitabın kıymetini büsbütün artırmıştır. Âsârı miyânında iki kıt'a zîç ile *Kitâbü'l-Cebr*'i meşhûrdur. Zîçlerden biri Adelard Döbart tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir ki Mazarin Kütübhânesi'nde mahfûz olan nüshası (1256) numarada mukayyeddir. *Kitâbü'l-Cebr* ise Jerard Vefremon tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir. Fransa Kütübhâne-i Millîsi'nde mevcûd olan nüshası (9335) numarada mukayyeddir.

Bilâhare Mösyö Rozan (Rosen) tercümesiyle birlikte metn-i Arabî'sini Avrupa'da neşr etmeye muvaffak oldu.

Ebu'l-Vefâ – Muhammed bin Bûzcânî, 939 sene-i mîlâdîsinde tevellüd eylemiştir. Ulûm-ı riyâziyye ve ilm-i hey'ette asrının ferîdi idi. *ez-Zîcü'ş-Şâmil* ünvânlı eseri, hey'et-şinâsân nezdinde âsâr-ı mu'tebereden ma'dûddur. İlm-i hesâb ve ilm-i hendeseye dâir de müteaddid kitablar yazmıştır. Oklid hendesesine yazdığı şerh, zamanında pek ziyâde iştihâr eylemişti. Ebu'l-Vefâ'nın harekât-ı kamer hakkında mühim tedkīkāt ve keşfiyâtı vardır.

Ebu'l-Abbâs Fazl bin Hâtim – Üçüncü asr-ı hicrînin nihâyetlerine doğru ilm-i hey'et ve riyâziyâtta kesb-i iştihâr eylemişti. Âsârından bazılarını halîfe nâmına ithâf eylemiştir. Oklid üzerine yazdığı şerh bilâhare Latince'ye tercüme edilmiştir.

Ebû Ma'şer Ca'fer bin Muhammed bin Ömer el-Belhî – Belh'de tevellüd ve 272 senesinde yüz yaşına karîb olduğu halde irtihâl eylemiştir. Ebû Ma'şer, riyâziyyûn-ı İslâmiyye arasında mümtâz bir zâttır. İlm-i hey'et ve nücûma dâir de müteaddid eserler yazmıştır. *Kitâbü'l-hükemâ*'da kırk kadar müellefâtı olduğu beyân ediliyor. Hind ve İran riyâziyâtına da vukūfu olduğu eserlerinden anlaşılıyor. Bizzat icrâ ettiği rasadât netâyicini hâvî olan *el-Medhal* ve *ez-Zîç* ünvânlı eserleri makbûl ve mu'teberdir. Ebû Ma'şer'in ekser-i müellefâtı Latince[ye] tercüme edilmiştir. Fransa Kütübhâne-i Millîsi'nde Latince tercümeleri mevcûddur. –mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

[1] Sehven "saat" yazılmıştır.

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYEDEN BİR SAHİFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

–mâba'd–

Bütün şümûl-i ma'nâsıyla ayn-ı hikmet olan bir kānûn-ı ezelin, bir mürebbî-i insâniyyetin, bir müessis-i medeniyyetin tanzîm-i şuûn ve tashîh-i hâdisât husûsunda ibzâl ettiği füyûz-ı teallukātı da elbette hakîmâne olur.

İşte: Görüyoruz ki, hikmet-i inzâl, evvelâ: [1](وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ) emr-i irşâdîsini ibzâl etti.

O; vicdânı, rûhu nevâziş etti. Onda latîf bir te'sîr husûle getirdi. Kemâl-i aşk-i îmân ile kabul ettiği bu emr-i celîlin tefsîrini istedi. O da cilve-sâz-ı nüzûl oldu. Fakat dahası var.

Şimdi bu tefsîrin daha vâzıh, daha vâsi' mikyâsda bir ikincisini tertîl ve tilâvet etmek üzere Sûre-i Celîle-i Nûr'un sahâyif-i cân-fezâsı üzerine im'ân-ı nazarla karîrü'l-ayn-ı ibtihâc olalım!

İki âyet-i celîle okuyacağız; sebeb-i nüzûlleri ne idi? Bir hâdise: Kibâr-ı ashâb-ı kirâmdan (radiyallâhu anhüm) Hazret-i Câbir bin Abdullah diyor ki: Sahâbiyât-ı muhteremeden Esmâ binti Mersed (radiyallâhu anhâ)* bir gün Medîne-i Münevvere hâricindeki bahçesinde iken nisvân-ı dârü's-selâmdan birkaçı hilâf-ı emr-i İlâhî açık saçık bir hâl-i gayr-i meşrû'da nezdine gelir. Müşârun-ileyhâ hazretleri kemâl-i teessür ve hicâb ile bunları bir güzelce azarlar. **[281]** İşte bu hâdise üzerine [2](قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ...), [3](وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ...) âyât-ı celîlesi vahy ve inzâl buyurulur.

Birinci âyet-i celîle:

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ)

"Resûl-i zî-şânım! Mü'min kullarıma söyle: Gözlerini nâ-mahremden yumsunlar! Zîrâ nazar, sebeb-i fitnedir. Vücûdlarının göbeklerinden dizlerine kadar –keşfi harâm olan– mahallerini hıfz ve tesettür etsinler! Nâ-mahremden gadd-ı basar yani: Göz yummak, setr-i avret etmek tahâret-i kalblerini, safâ-yı vicdânlarını çirkâb-ı şehevâttan muhâfaza için daha müessir, daha emniyet-bahş bir tedbîr-i edeb, bir kāide-i nâmûs-perverîdir. Şübhesizdir ki, Allah, onların gizli, âşikâre her hâl ü kârlarını habîrdir."

Şâyân-ı dikkat değil midir ki, hâdiseyi îkā' eden, muhît-i nisvân iken emr-i celîl-i İlâhî evvelâ erkeklere teveccüh ediyor? İbtidâ irşâda ricâlden başlanıyor.

Tabîî değil mi? Erkekler hitâbda asıl, kadınlar fer'dir. Erkeğin fıtratındaki kemâl kadında yok. Binâenaleyh erkekler; mevki'-i hitâbın saff-ı evvelini teşkîl ediyorlar.

Âyet-i celîle demek istiyor ki: Kadınlar emr-i tesettüre ihtimâmsızlık gösterseler bile yine erkekler başlarını kaldırıp bakmayacaklar, gözlerini yumacaklar, zemîn-i hicâba indirecekler. O nûr-ı nazarı çamurlara serpip bulayacaklar fakat levs-i müstekreh-i hürmet ve şehvetle kirlenmeyecekler! Cenâb-ı *Kur'ân*-ı Hakîm'in bizi –lutfen ve merhameten– irşâd ve ihdâ buyurduğu âdâb-ı ictimâiyyenin ne kadar insâniyyet-perverâne, ne kadar medeniyet-küsterâne olduğu görülüyor ya! İşte insâniyet buna derler! Medeniyet böyle olur! Ânî ve gayr-i ihtiyârî olan ilk nazara gelince: O ma'füvvdür. Mes'ûl olan: İkinci nazar-ı ihtiyârîdir. Muktezâ-yı celîlü'l-kadrimiz: İmâm-ı A'zam (rahimehullâh) hazretleri diyorlar ki: Tekrîr-i nazar câiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak: [4](اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا) Yani: Şübhesiz, sâmia, bâsıra, kalb; bunlardan herbiri ayrı ayrı sâhibinin ef'âlinden mes'ûldür buyuruyorlar. Çünkü Sultân-ı kişver-i iffet ve ismet (aleyhissalâtü vesselâm) efendimiz hazretleri Hazret-i Ali (radiyallâhu anh ve kerremehu vechehu) hazretlerine buyuruyorlar ki [5](يَا عَلِيُّ لَا تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ) Yani: "Ânî ve gayr-i ihtiyârî olan ilk nazarını ikincisi ta'kīb etmesin! Zîrâ birincisinde ma'zûr sayılırsın fakat ikincisinde değil."

İsmâîl Hakkı merhûm *Rûhu'l-Beyân*'ında hadîs-i kudsî olmak üzere lisân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı peygamber-i a'zamîden (aleyhissalâtü vesselâm) şu: (يا ابن آدم! لك النظرة الاولى فما بال الثانية) "Ey Adem oğlu! Birinci nazar senin yani: Ânî ve gayr-i ihtiyârî olduğu için pûşîde-i mağfiretimle mestûr; fakat ya o ikinci bakış ne oluyor?....." hitâb-ı ezelîsini nakl ediyor.

Nazar-ı mü'minin nâ-mahremden sarf ve men'i emrindeki şu inâyet-i İlâhiyyeye bakalım! Bir de [6](أَدَّبَنِي رَبِّي فأَحْسَنَ تَأْدِيبِي) buyuran cenâb-ı ekmel-i beşerin ümmeti, bendesi olduğumuzu vicdânımıza mürâcaat ederek düşünelim! Heyhât.....!

İkinci âyet-i celîle:

(وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ)

"Nisvân-ı mü'minâta da söyle; onlar da gözlerini kendilerine nâ-mahrem erkeklerden yumsunlar! Zemîn-i hayâ, ve hicâba indirsinler! Cevher-i nâmûs ve istmetlerini muhâfaza etsinler! Zînetlerini ağyâra ibdâ ve izhâr etmesinler!"

(اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا)

İllâ bir iş hâlinde elbisenin etek uçları, eldeki yüzük, avuçdaki hınna gibi setrinde cidden suûbet olan müstesnâ.

Bu cümle-i celîle-i istisnâiyye üzerine müfessirîn-i izâm hayli münâkaşa etmişler. Bunları ayrı ayrı nakle sahîfenin tahammülü yok. Hülâsası: Bâlâda geçen:

(يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ)[7]

Âyet-i kerîmesinde müfessirîn-i kirâmın; (yüz)ü de setri farz olan a'zâ miyânına idhâl eylediklerini gördük.

Şunu da unutmayalım ki, Cenâb-ı *Kur'ân*-ı Hakîm'in

---

[1] Ahzâb, 33/53.

* Müşârun-ileyhâ hazretleri bizzat huzûr-ı akdes ve a'lâ-yı cenâb-ı Risâlet-penâh-ı a'zamîye (aleyhissalâtü vesselâm) gelerek cebînsây-ı bîat ve îmân olmak şeref-i âlem-behâsını ihrâz eylemiş, bir defa da gelip (âdet-i nisvân)a dâir mes'ele sormuştur.

–*el-İsâbe:* li'l-Askalânî–

[2] Nûr, 24/30.

[3] Nur, 24/31.

[4] İsrâ, 17/36.

[5] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'n-Nikâh, 44.

[6] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 1262.

[7] Ahzâb, 33/59.

asıl müfessiri sünnet-i seniyye yani: Ehâdîs-i sahîha-i Nebeviyye (aleyhissalâtü vesselâm)'dır. Şimdi:

(اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا)

Cümle-i celîle-i istisnâiyyesindeki (مِنْهَا) zamîr-i mecrûr-ı müennesini mü'mineye ircâ' edenler müstesnâ: (Yüz, avuç ve ayaktır) diyorlar bunun kāilleri zîneti hulkī ve sun'îye teşmîl ediyorlar. Zamîr-i mezkûre cümle-i celîlenin mâ-kablindeki (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ) cümle-i nâhiyesindeki (زينت) lafzından istisnâdır denilir. Zîneti elmas, inci ve emsâli ârâyiş-i tecemmüle hasr ediyorlar. Bunlar diyorlar ki, zâten kadın tepeden tırnağa kadar avrettir. Tesettürü farzdır. Cenâb-ı Hakk'ın setrini emr ü fermân buyurduğu sun'î zînet olunca mehâsini fıtriyye evlâ bit-tarîktir.

Şâfiî olan Kādî merhûm diyor ki: "Ezher olan yüz, avuç ve ayak gibi a'zânın istisnâiyyeti namaza münhasır olmaktır."

Biz: Hanefîlerle bu a'zâ-yı selâsenin cevâz-ı inkişâfı fitneden emîn olmak şartıyladır ve illâ câiz değildir. Evet: Bâhusûs (yüz) ki fitne-i a'zamdır. Kadınlığın bütün ma'nâ-yı câzibedârı o levha üzerinde titrer.

Güzellik denilen sayyâd-ı rûh şikârını kaşla göz arasında avlar. Görücüler elden ayaktan, boydan, herşeyden evvel çehreye bakarlar. Matlûba muvâfık ise oldu bitti. Hattâ bazı inadına güzel sîmâ bulunur ki sıska, çelimsiz bir vücûd onun sâyesinde bahtiyâr olur. **[282]** Aksisi de aksi felâketi gösterir. Artık bu bedâhetle ve husûsiyle zamanın bu fesâd-ı ahlâkıyla beraber nasıl olur da (yüz)ün keşfi tecvîz olunur. Bu ictimâî bir mes'eledir; bunda Hanefîlik'den, Şâfiîlik'den ziyâde hey'et-i ictimâiyye-i İslâmiyye'nin hayatı hükümrândır. Bir muhît-i İslâmiyyet içinde Hanefiyenin yüzü açık, Şâfiiyenin ki kapalı…! Olur mu?

Mezhebimize –hâşâ!– ta'rîz etmiyoruz. İşte o muhterem mezhebimiz:

«واما النظر الى الاجنبيات فنقول يجوز النظر الى مواضع الزينتها الظاهرة منهن وذلك الوجه والكفافى ظاهر الرواية كذا فى الذخيره. وان غلبه على ظنه انه يشتهى فهو حرام كذا فى الينابيع. النظر الى وجه الاجنبية اذا لم يكن عن شهوة ليس بحرام لكنه مكروه. كذا فى السراجية.»

Fetâvâ-yı Hindiyye, cild 5. s. 329.

Nâ-mahrem kadınların mehâsin-i halkıyyesinden: "Yüzüne ve avucuna bakmak câizdir; eğer iştihâ-i nefsden korkarsa harâmdır. Nâ-mahrem kadının yüzüne bakmak eğer hâl-i iffet ve ismetle olursa harâm değil fakat mekrûhdur." diyor. Birinci mes'ele zâhir rivâyetle mukayyed. İkincisi onu takyîd ediyor. Üçüncüsü ise hâl-i ismet kaydıyla beraber nazarın kerâhetine hükm ediyor. Ma'lûmdur ki, kerâhet lafzı mutlak zikr olununca murâd kerâhet-i tahrîmiyyedir. Harâmın küçük biraderi demektir. Müftî-i âlem; fetvâyı zaman ve muhîtin îcâb ve ihtiyâcına göre en muvâfık ve en müfîdini vermeye me'mûrdur.

«فان خاف الشهوة امتنع نظره الى وجهها.»

Dürrü Muhtar

فحل النظر مقيد بعدم الشهوة والانحرام؛ وهذا فى زمانهم واما فى زماننا فمنع من الشابة شهرستانى وغيره.»

İbni Âbidîn

Eğer ziyâ'-ı iffet ve ismetten yani: "Dûçâr-ı girîve-i şehvet olmaktan korkarsa nâ-mahrem yüzüne bakmaktan imtinâ' ve ictinâb eder" *Dürrü Muhtâr*'ın bu sözüne karşı Allâme İbni Âbidîn diyor ki, bu ihtiyâtlar, bu endîşeler mekârim-i ahlâk-ı İslâmiyye'nin kulûb-ı ümmeti birer âyîne-i müşa'şa' ve mücellâ şekline koyduğu zamanlarda idi. Bizim zamân-ı mefsedet-nişânımıza gelince genç kadın keşf-i ruhsârdan kat'an men' olunur. Bugün Cenâb-ı Şerîat-i Ahmediyye'nin mezâhib-i erbaasına mensûb her hangi bir müftü âlemden istiğnâ olunursa olunsun eğer kalbinde zerre kadar mehâfetu'llâh var ise vereceği fetvâ işte budur. Hiç keşf-i nikābın cevâzına müsâade ümîd olunmasın. (هذا هو الحق. فماذا بعد الحق. الا الضلال)

Nasıl tekrar etmeyeyim? *Kur'ân*'ın bir bahr-ı bî-pâyân-ı hikmet ve hakîkat olduğunu nasıl söylemeyeyim?

Bir bâkir veya bir seyyibin tâlibi görmek istese kızın velîsi hayretle memzûc bir hiddetle "Â…! O nasıl söz? Ben bu nâmussuzluğu nasıl kabul ederim. Kızım kırk yıl kocasız kalır fakat nihâhsız kimseye görünmez?!" der ve bunu nâmûssuzlukla vasf eder değil mi?

Şimdi bir de lisân-ı akdes-i şerîfe ve düstûr-ı fıkha bakalım!

«إذا خَطَبَ أَحَدُكُمُ المَرْأة فَلَا جُناحَ عَلَيْهِ أنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إذا كانَ إنَّما يَنْظُرُ إِلَيْهَا لِخِطْبَتِهِ وإنْ كانَتْ لَا تَعْلَمُ.»

–Câmi'-i Sağîr: li's-Suyûtî–

"Sizden her hangi biriniz bir kadına tâlib olduğu vakit o kadını görmekte ona ism ve vebâl yoktur, fakat almak şartıyla. Matlûbenin bu rü'yetten haberi olsa da olur."

«وَبِحَدِيث الْمُغيرَة بن شُعْبَة أَنه أَرَادَ أَن يتَزَوَّج امْرَأَة، فَقَالَ لَهُ النَّبِي صلى الله عَلَيْهِ وَسلم: انْظُر إِلَيْهَا فَإِنَّهُ أَحْرَى أَن يُؤْدم بَيْنكُمَا.»

–Umdetü'l-Kārî Şerhü'l-Buhârî–

"Mugîre Bin Şu'be haber veriyor ki, bir kadınla izdivâc etmek istedim. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz hazretlerine arz ettim. Buyurdular ki: Kadını gör. Zîrâ aranızda meveddet ve muhabbetin istikrârına ahrâdır. Yani te'sîs-i muhabbete ve devâm-ı saâdete pek güzel bir müessir ve âmildir."

«واذا اراد الرجل ان يتزوج امرأة فله ان ينظر الى وجهها مكشوفاً.»

Kādîhân.

«ولو اردا ان يتزوج امرأة فلا بأس بان ينظر اليها وان خاف ان يشتهيها.»

Fetâvâ-yı Hindiyye, Teyîn.

Göstermekte şerîatin müsâade-i hikmet-kârânesi olunca şerîat nâmına imtinâ'ın ma'nâsı kalır mı? Maamâfih mes'elenin nezâket ve ehemmiyeti de hiç söz götürmez. Tâlib; mutlak almak niyyet-i hâlisasını beslemeli. Matlûbenin velîsi de kusûrsuzluğa güvenmeli. Ve illâ kat'an câiz olmaz. Zîrâ ortada bir hayat, bir nâmûs mes'elesi var.

Görmekte bir hikmet, bir fâide olunca şerîat-i mukaddese ona (…nظر) diye bir de teşvîk eder. Anlaşıldı mı? Cenâb-ı *Kur'ân*'ın şu lisân-ı hikmetine bakınız: Kadını görebilecek mahremleri arasında amca ve dayısını zikr etmiyor. Müfessirîn-i kirâmdan bazısı bunun tevcîhinde diyorlar ki:

Kız, amca ve dayı-zâdelerine nâ-mahremdir. Nikâh düşer. Amca, dayı olur ki kızı oğullarına medhederler. Gıyâbdan bir muhabbet, bir sevdâ kapısı açılır. Kız, istemeyiverir câiz ki, isimleri bu sebebden meskûtün-anhümâ kalmış olsun" Evet: Bu bir ihtiyâttır ki, pedere âiddir. Biraderi boş boğaz, ahlâksız; oğlu sarhoş, çapkın, kumarcı, sefîh olunca o hayırsız biraderi –ve kezâ kāim biraderi– hânesine kabul etmezse ne kadar isâbet etmiş olur! Husûsiyle kerîmesi nişanlı veya nikâhlı da olunca…! Binâenaleyh bu müdekkık müfessirlerin mütâlaalarında ne kadar haklı, isâbete ne kadar yakın bulundukları muârızlarınca bile inkâr olunamaz.

İşte mukaddes *Kur'ân* dil-firîb bir îmâ ile "Birader ve kāim biraderini de –nâmûs ve ismetlerinden emîn olmadığın, başka bir belâ getirmelerinden korktuğun hâlde– kerîmeni göstermemek hakkındır" diyor. Hattâ çapkın bir evlâddan hemşîresini saklıyor. Nâmûssuz olduktan sonra kardeşliğin ne hükmü, ne meziyeti, ne fazîleti kalır! –mâba'dı var–

Mehmed Fahreddin

[283] SAFAHÂT HAKKINDA NOTLAR

–Fâtih Câmii, Tevhîd, Mezarlık, Meyhâne–[*]

§ *Fâtih Câmii, Safahât*'ın ilk sahîfesindedir. Mehmed Âkif'in ve edebiyât-ı münâzaun-fîhâmızın "monumental" manzûmesi olan bu eser, *Safahât*'ın yalnız sahîfelerine zannedilmesin, şiirlerine de tekaddüm edecek mâhiyettedir. Kim ne re'y-i edebî der-miyân buyurursa buyursun Âkif'in "Şeh-duver"i (Fr. Chef-d'oeuvres)'i "ecell-i âsârı" bu şiirdir.

Manzûme iki kısımdır:

Yatarken yerde ilhâdıyla haşr olmuş sefîl efkâr

Mısra'-ı müdhişiyle başlayan kısım "tasvîr-i şâirâne"dir.

Bir infilâk-ı safâdır ki yâr-ı cânımdır

Mısraını ta'kīb eden parça "tasvîr-i ressâmâne"dir.

§ "Deskripsiyon" ikiye ayrılır. Biri "tasvîr-i ressâmâne" kısmıdır ki şâir gözünün önündeki manzarayı "hutût-ı fârika"sıyla çizer. Bu mâhiyetteki tasvîrin bir gāye-i muvaffakıyeti vardır ki o manzarayı kāri'e göstermek değil, o manzarada kâri'in göremeyeceği şeyleri göstermektir. Meselâ şâir Fâtih Câmii'ni "tasvîr-i ressâmâne" tarzında yazsaydı, biz kendisinden Fâtih Câmii'nin kubbelerini, sütunlarını, mirkātlarını, minberlerini –fakat nikāt-ı hafiyye ve nikât-ı müstetiresiyle– taleb ederdik, diğeri "tasvîr-i şâirâne" dir ki şâir yazacağı manzarayı musavvirâne değil, mütehassisâne rü'yet eder, ihtisâsını bize söyler. Müşâhede-i mütehassisâne mahsûlu olan bu türlü tasvîrler şekle âid olmaz, mâhiyete tealluk eder.

Fâtih Câmii'ni gören şâire o mâzî-mânde taş yığını mahâlî-i kibriyâyı hitâb edebilmiş ise ve o hitâbiyât-ı âliyyeyi şâir bize ismâ' edebiliyorsa manzûmesinin ilk kısmında Fâtih Câmii'ne âid bir "tasvîr-i şâirâne" yapabilmiş olur. Aksi halde ise bir takım kāfiyelerin kanına girmiş demektir.

§ Demek oluyor ki biz Fâtih Câmii'nin ilk kısmında Fâtih binâsının şekline âid bir tasvîre ve o tasvîre âid bir husûsiyete intizâr etmeyeceğiz. Nitekim asâ-yı a'sâr olan kalemiyle Türbe-i Fâtih'de bir haşr u neşr-i müdhiş halk u tekvîn eden "Abdülhak Hâmid" o türbeyi tasvîr ederken tahassüsâtını tasvîr etmiştir. Türbenin manzar-ı hâssını tersîm eylememiştir. Hâmid'in o şiiri Fâtih'in nâtık-ı mefâhiri olan bir "heykel-i şâhâne"dir ki asırlar mukaddim-i endâmıdır. Mehmed Âkif'in *Fâtih Câmii* de –aynen bu mâhiyettedir ki– o ma'bedin heykel-i maâlîsi olup tasvîr-i husûsîsi değildir.

(Bu nüktenin anlaşılması pek mültezem olduğu için aynı fikri –fakat farkında olarak– tekrar ediyorum.)

Bir câmie girilince, ulûhiyetin hâke nâzil bir arş-ı tecellîsi olan öyle bir binâda, ulviyet-i İlâhiyye hissi insanı en tabiî olarak istîlâ eden hissiyât-ı ibtidâiyyedendir. Binâenaleyh ma'bedde yalnız bir "kibriyâ" görebilmek hüner değildir. Bu âsmânî kibriyâyı husûsî nokta-i nazardan görmelidir. Gördükten sonra da o görülen şeyi bir manzar-ı muazzam-ı ma'nevî şeklinde ve mutlakā bir orijinalite yani bir "garâbet-i mümtâze" altında göstermelidir. *Fâtih Câmi'*inde bu istediğimiz şeyler mevcûd mudur?

§ Tedkīk edelim:

Fâtih Câmii

Yatarken yerde ilhâdıyla haşr olmuş sefîl efkâr
Yarıp edvârı yükselmiş bu müdhiş heykel-i ikrâr

Şu ilk beytiyle, şâir "Fâtih" ma'bedini şahs-ı edebîsine hâs bir nokta-i nazardan görmüştür. Fâtih Câmii'ne sâdece (heykel-i îmân ve ikrâr) deseydi, bu sözüyle mübtezel bir umûmiyetin hufre-i hüsrânına yuvarlanırdı. Çünkü taş bir binâ bir (heykel)e zâten, şeklen, tabîaten benzediği için o vücûd-ı sengîne (heykel) demek, güneşe münevvir, geceye muzlim demektir ki bedâhet-nüvîsliktir.

§ Fakat şâir Fâtih Câmii'ni sâdece "heykel-i ikrâr" olarak tasvîr etmiyor. Onu, "mülhid fikirlerin miyâne-i haşr-ı meş'ûmundan yükselmiş bir âbide-i ikrâr" olarak tasvîr eyliyor ki binâyı husûsî nokta-i nazardan görmek buna derler. Bu beytin ikinci nükte-i temâyüzü de şudur: Fâtih Câmii edvârı yarıp yükseliyor. Fâtih Câmii'nin asırların sîne-i şuûnunu yararak azamet –muhât-ı edvâr olup– yükselmesi bülend bir manzaradır. Fâtih Câmii bize bir hediye-i a'sâr ki onun a'sâr-mânde olduğu ancak bu kadar muhayyir-i ukūl bir tarzda söylenebilir. Şâir burada hem câmiin yâdigâr-ı a'sâr olduğunu söylüyor, hem de a'sâr-ı mâziyye gibi mücerredât-ı muğteribeyi – "yarıp" gelmesini kullanmak sûretiyle– maddî bir şekilde ve Fâtih Câmii'nin çârcûbe-i harâbı olmak üzere irâe ediyor.

"A'sârın ortasından yükselmiş bir heykel" şâirin ulviyet-i muhayyilesinde engüşt-i şehâdet şeklinde i'tilâ ediyor. Mümkünse munsıfâne düşünmeli ki Abdülhak Hâmid bile eserinin en çok yükseldiği yerde ancak şu mısraı söyleyebilmiştir. Yani onun da yapdığı şey "menef" bâdiye-i vah-

[*] *Safahât*'ın bu dört şiiri realizm ile bir dereceye kadar romantizmin enmûcez-i izdivâcı ve "hayâl" ile "hiss"in müteaddid noktalarda telâhuk-gâhı olduğu için bu dört manzûmeyi bir makāle içinde tetebbu' edeceğim.

şetlerinin sînesine yaslanmış olan edvâr-ı ferâine yâdigârı bir takım heyâkil-i hâilenin içinde asırları haps etmiş olmaktır:

Ehrâmın içinde asrı tescîn

Fâtih Câmii'nde ve edebiyât-ı Osmâniyye'de bir de şu beyt vardır:

Der-âgūş etmek ister nâzenîn-i bezm-i lâhûtu

Kol açmış her menârı sanki bir ümmîd-i cür'etkâr

Şimdiye kadar her şâir bir câmiin minâresini hayâlinin sia-i servetine göre ya "amûd-ı seher"e yahud "hüzme-i şems"e teşbîh etmekle mübâhî geçinmiştir. Yahud "*De Jan*şante" müellifi kadar son asrın telkînât-ı edebiyyesinin tezâhürât-perverdesi olanlar bir minâreyi nihâyet "zıll-i memdûd-ı sefîd"e benzetmek hüner-i basîtini ibrâz edebiliyor. Minârenin "beyazlık" **[284]** ve "uzunluk" gibi nigâh-ı muzlim-i avâmdan bile kaçmayan iki aded vasf-ı mümeyyizi göz önünde dururken minâreyi uzunluğundan dolayı "hüzme"-ye yahud "amûd"a yahud "zıll-i memdûd"a ve beyazlığından dolayı da "hüzme-i şemse" yahud "amûd-ı seher"e yahud "zıll-i memdûd-ı sefîd"e benzetmek kolaydır. Bu türlü teşebbühler muhayyile-i şâire –derhâl ve bi-eyyi hâl– gelir. Fakat minâreyi "lâhût bezmlerinin nâzenîni kucaklamak isteyen cür'etkâr bir ümmîd" gibi tasvîr etmek, o sütun-ı sengîn ile "ümmîd" gibi bir şey'-i mücerred arasında felsefenümâ-yı mehâsin bir cihet-i câmia bulmak için, kuvve-i hayâliyyenin anâsır-ı azîmesinden olan "tecrîd" ve "teşmîl" ve sanâyi'-i nefîsenin vicdânı demek istediğim "zevk-ı edeb ve muhâkeme" kuvvetlerine Mehmed Âkif gibi ifrât ile mâlik olmak lâzımdır.

Fâtih Câmii'nin mevcûdiyet-i muhallede-i edebiyyesini te'mîn ve tedârik eden beyitler arasında şu iki dânesi mühimleridir:

O revzenler nazarlardan nihan dîdâra müstağrak
Birer gözdür ki sıyrılmış önünden perde-i esrâr

§

Tabîat perde-pûş-ı zulmet olmuş hâbe dalmışken
O gûyâ kalb-i nûrânîsidir leylin durur bîdâr

Câmiin pencereleri ilk beyitte "göz" ikinci beyitte de câmiin hey'et-i mecmûası "kalb" oluyor. Şâir Fâtih Câmii'nin pencerelerini mahzâ toparlak oldukları için göze benzetmiş olsaydı bu teşbîhini –mikdâr-ı kâfî bedîhî olacağı için– beğenmezdim. Çünkü dâire şeklindeki bir deliği göze benzetmek –mâderzâd a'mâların bile– muvaffakıyetle yapabileceği teşbîhlerdendir. Bu, eşkâl-i eşyâyı umûmî ve âdî nazardan görmek, daha doğrusu, eşkâl-i eşyâya karşı ancak "nazara" mâlik olup "nokta-i nazar" sâhibi olmamaktır. "Deskripsiyon" yapmak isteyen şâirler îcâb eder ki kafalarından ve kalblerinden evvel gözleriyle şâir olsunlar. Yoksa hakāik-ı eşyâyı, a'sâb-ı tehassüsü, kalbe ve dimâğa müntehî olmamakta âdetâ "gözlük"e benzeyen adese-i züccâciyye mâhiyetli câmid ve bârid iki gözle seyretmek edebiyât için "amâ"dır. Eşkâl-i eşyâyı, "âriyet gözler"le değil yed-i fıtratın nâsıye-i hüviyyetine nakş ettiği iki çeşm-i hâss-ı hassâs ile görenler şâirdir. Mehmed Âkif Fâtih Câmii'nin pencerelerini yalnız göze benzetmiyor. "Ulûhiyetin dîdârına müstağrak birer göz" olarak irâe eyliyor ki bir ma'bed penceresi için bu teşbîh, şi'r-i mahzdır. "Dîdâra mazhar" yahud "dîdâra ma'kes" demeyip de "dîdâra müstağrak" demesinde kelimelerin isti'mâline âid bir incelik vardır ki bunun hüsn-i hafîsini anlamak için Türkçe edebiyâtın selîka-şinâsı olmak behemehâl lâzımdır.

"Tabîati uyur" tasvîr ettikten sonra Fâtih Câmii'ni, "gecenin bîdâr bir kalbi" olarak tersîm etmek Mehmed Âkif'e Emil Zola kāri'-i müdâvimliğinin hediye-i magbûtudur. Avrupa edebiyâtını bu kadar hâzımâne ve münferidâne tetebbu' edebildiğinden dolayı Âkif'in şiirlerinde Şark'ın muhît-i milliyyetini rencîde edecek tuhaflıklar, acemilikler zerre kadar yoktur.

(Bu bahsi ileride fasl-ı müstakil şeklinde ta'kīb edeceğim.)

§ *Fâtih Câmii*'nin ilk kısmında şu beyt, husûsiyet-i mümtâzeyi mutazammın olmadığı için gāyet bâriddir:

Bu kudsî ma'bedin üstünde tâbân fevc fevc ervâh
Bu ulvî kubbenin altında cûşân mevc mevc envâr

Bendeniz bu beyti Fâtih Câmii'nin zıdd-ı mükemmeli olan "Tûr-ı Eyfel" için de tahrîf-i hafîf ile îrâd edebilirim:

Bu âlî heykelin üstünde tâbân fevc fevc ervâh
Bu sâmit hey'etin koynunda cûşân mevc mevc envâr

Görülüyor ki Mehmed Âkif'in yukarıdaki beytini Fâtih Câmii'ne ancak "kudsî ma'bed", "ulvî kubbe" terkîbleri rabt edebiliyor. O terkîbler kalkınca beyitten de Fâtih Câmii'ne âid olmak sıfatı kalkıyor ve her hangi bir binâya, her hangi bir âbideye kābil-i ilbâs oluyor. Bu beyt *Safahât*'dan mutlakā tayy ve tard olunmalıdır.

§ İşte Abdülhak Hâmid edebiyâtını şa'şaa-i mâzî-muhâtıyla iâde edecek bir beyt:

Bu bir ma'bed değil, Ma'bûd'a yükselmiş ibâdettir
Bu bir manzar değil, dîdâra vâsıl mevkib-i enzâr.

Birinci mısrâ' fevkalâde yüksek olmakla beraber ikinci mısra'da "manzar değil, kāfile-i enzârdır" bedîasındaki incelik birinci mısrâ'ın hüzme-i i'tilâsını ukde-yâb-ı husûf kılıyor.

§ *Fâtih Câmii*'nin "Bir infilâk-ı safâdır ki yâr-ı cânımdır" mısraıyla başlayan kısmı Mehmed Âkif'in şahsiyet-i edebiyyesini gösterdiği için birinci kısımdan daha yüksek olmamakla beraber daha mühimdir. Bir şâirin şahsiyetini vücûda getiren avâmil-i azîme "üslûb-ı beyân, üslûb-ı tefekkür, üslûb-ı tehayyül, üslûb-ı tahassüsdür. Zâten üslûb-ı beyânda "esâlîb-i selâse-i ma'neviyye" tabîatıyla mündemic olacağı için yalnız üslûb-ı beyândan ve ba'dehu Mehmed Âkif'in mehd-i tulû'-ı şahsiyyeti olan üslûb-ı beyânından bahs etmek isterim. İnsanlar hayvanlardan nâtıka ile temâyüz ederlerse şübhe yok ki sanâyi'-i nefîse ashâbı da insanlardan "üslûb-ı hâs"larıyla ayrılırlar. Üslûbdan maksadım selîka değildir. "Manier"in medlûlü olan "selîka" bir hükûmet kâtib-i

âdîsinde de bulunabileceği için "stil" kelimesinin medlûl-ı muhteremi olan "üslûb" ile karıştırılmaması ehass-ı efkârımdır.

Bir şâirin imzâsını –mükerrer söylenmiş bir hakîkattir ki– nisyânın pençe-i elîm-i tahrîbinden üslûbunun bâzû-yı metîn-i sıyâneti çeker kurtarır. Eserlerini kāri'lerine üslûblarıyla tanıtmaya muvaffak olamayıp da imzâlarıyla hatırlatmaya mecbûr olan şâirler ketm-i ademden dünyaya şâirden başka her şey olmak isti'dâdıyla gelmişlerdir. Şâirin imzâ-yı sahîhi üslûbudur. Bu imzâyı eserinin altına değil her yerine derc eder. Fakat imzâ-yı hüviyet-ihtivâyı esere derc etmek müşkildir. Eğer üslûb muayyen kelimelerin muayyen terkîblerin muayyen şekilde isti'mâli olsaydı o zaman bu kolay **[285]** bir meleke olurdu. Fakat üslûb için bu iddiâ ve telakkī nasıl doğru olabilir ki heykeltraşlıkta âbidenin "üslûb-ı naht"ı, mûsikīde nağmenin "üslûb-ı in'ikâsı", resimde tablonun "üslûb-ı tasvîr"i vardır. Mûsikīde nagamâtın her zerre-i ihtizâzında, resimde elvânın her katre-i tenevvüründe tecellî ve teâlî eden bu mâhiyet, edebiyâtta kelimât ve terâkîbin mâfevkinde ve ancak fikirlerin, hislerin, hayâllerin a'mâk-ı hüviyetinde mevcûd görünür.

İşte *Fâtih Câmii*'ni yazan şâirde her bir şiirinin dâmân-ı hüviyetine imzâ-yı şahsiyyetini vaz' etmeye muvaffak olan bir karîha-i zî-üslûb var. Mehmed Âkif'in en büyük muvaffakiyeti buradadır. Yazılarında Arabdan, Acemden, Frenkten, Türkten hiçbir şâirin üslûbunun te'sîri hattâ gölgesi bile görünmez. Halbuki kendisi Avrupa ve Asya edebiyâtının muannid ve müdâvim kāriidir. Acem şâiri Sa'dî'yi ve Fransız şâir Nejnos'u Alfons Dode'yi tercîhen seven Mehmed Âkif küçük hikâyelerden, hurde fıkralardan netâyic-i azîme-i ictimâiyye çıkarıp irâe eden kalemiyle Sa'dî'nin taht-ı te'sîr ve teshîrinde kalmıştır. Hikâyât-ı manzûmesine tertîb-i mantıkī vermek, şiirlerinin tûl-i tabîîsini ihlâl edecek ıtnâb-ı müz'icden tevakkī eylemek, menâzır ve eşhâsın îcâb eden, evet ancak îcâb eden cihetlerini yazmak husûsunda kendisinin üstâd-ı gıyâbîsi "Alfons Dode"dir. Yalnız ne vardır, Arab, Acem ve Frenk edebiyâtının meshûr-ı mehâsini olmakla iktifâ edip o üç lisânın selîkasını, şîvesini, muhîtini şiirlerine idhâl etmemiştir. Meselâ "bir şebpere-i hufte bir âhû-yı çerende" gibi Acemistân'ı hâtırlatmakta nârgile gürültüsüne benzeyen bir mısrâ'-ı mudhiki söylemekten tenzîh-i nefs-i nâtıka edemeyen şâir-i rengârenk Cenâb Şahâbeddin Bey'e Mehmed Âkif kat'iyyen ve kātıbeten benzememiştir.

Frenklerin selîkasını ise hiçbir manzûmesinde zerre kadar taklîd etmemiştir. Hiçbir şiirinde "ve" ile başlayan tek bir mısra' yoktur. Garb edebiyâtından hissen, fikren, hayâlen istifâde edib de onların selîkasına mağlûb olmamak mahdûd birkaç şâire nasîb olmuş bir lutf-i tâli'dir ki onlardan biri Mehmed Âkif'dir. Bunu ise bir nakīsa şeklinde görmek isteyenler galat-ı rü'yet girîvesine düşerler. Milel-i mütemeddine şâirlerinin ve kendi milletinin eâzım-ı şuarâsının müstefîd-i kırâat-âsârı olmamak hangi şâire müyesserdir? Câhiliye şuarâsından başka kimler vardır ki kitâb-ı tabîattan başka bir eser okumayarak fıtrat-ı san'atkârânelerine güncâyiş-i tâmmını vermiş olsunlar? Âkif'in Garb edebiyâtından istifâdesine ise "*Hasta*" ve "*Seyfi Baba*" ismindeki iki manzûmesi delîl-i nâtıktır. Bunlardan ayrı bir bend-i edebîde bahs edeceğim. Şâirin kendisine hâs meziyetlerinden biri de bir "program" dâhilinde yahud kendi ta'bîri vechile bir "plan" tahtında şiirlerini yazmış olmasıdır. Meselâ isimlerini söylemek istemediğim ve vâdîleri muhtelif iki şâir vardır ki kendilerinin kāriîn-i kesîreleri mevcûddur. Fakat şiirleriyle bize hayâlât-ı âliyye söyleyen, hissiyât-ı rakīka teganni eden bu iki şâir şiirlerine maatteessüf bir tertîb-i mantıkī veremezler. Manzûmelerinin altındaki imzâları meselâ manzûmelerinin ortasına yahud sonnelerinin ilk kıt'asının zîrine de vaz' etmek mümkündür. Halbuki Mehmed Âkif'in imzâsını manzûmesinin bir mısrâ'ının yukarısına koysak, yahud şiirinin ünvânını ilk mısrâının aşağısına indirsek ihtimâl-i evvele göre temelsiz bir binâ, ihtimâl-i diğere göre de binâsız bir temel gibi manzûme bir manzar-ı münkesir alır.

Midhat Cemal

Fî 20 Mayıs Efrencî sene 1911 Cumartesi târih ve 64 numaralı Almanya'nın *Militär-Wochenblatt* nâmındaki cerîde-i askeriyyesinde müsâdif-i nazar-ı mefharetimiz olup ordumuzun terakkiyât ve tekâmülât-ı serî'asından bâhis olan makāle aynen tercüme ve zîre derc edildi:

TÜRKİYE'DE NEŞRİYÂT-I ASKERİYYE

General İmhoff tarafından:

Memâlik-i Osmâniyye'de devr-i cedîdin hulûlüyle matbûât mazhar-ı serbestî olduğu zaman sâha-i matbûâtta mevcûd bulunan âsâr; kābiliyet ve ehliyetlerinden ve tecârib-i adîdelerinden bil-istifâde orduya bir çok âsâr-ı askeriyye bahş edecek ve hizmet-i askeriyyeyi terakkīye ve efrâdın ta'lîm ve terbiyesi için kütüb-i fenniyyenin noksânından dolayı hissedilen ihtiyâcâtı ber-taraf etmeye müstaid zâbitân için gayr-i kâfî idi.

A. Son iki senenin mesâîsi en semeredâr müelliflerinden birisi Pangaltı'da kâin Mekteb-i Harbiye'de Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey'dir. Mûmâ-ileyhin iki sene zarfında vücûda getirdiği müellefât şunlardır.

1- Muhâfaza-i Âsâyişe Me'mûr Zâbitânın Vezâifi

2- Demiryolları ve Usûl-i Muhâfazası

3- Jandarma Hidemâtına Rehber (ikinci tab'ı)

4- Jandarma Vezâif-i Ameliyyesi (ikinci tab'ı)

5, 6- (Osmanlı Efrâdına Ma'neviyât-ı Askeriyye Dersleri)'nin birinci ve ikinci kısımları (ikinci tab'ı)

7- Efrâd ve Küçük Zâbitâna Endaht Rehberi

8- Efrâd ve Küçük Zâbitâna Terbiye ve Seferiye Rehberi

9- Avusturya-Macaristan Endaht Mektebinde Gördüklerim (ikinci cild).

Osmanlı ordusunda efrâda nasıl muvâfık tarzda ve pederâne bir sûrette tedrîsât icrâ olunduğuna dâir bir fikr-i umûmî vermek için bâlâda 5'inci numaradaki *Ma'neviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nin hâvî olduğu mebâhisin müstenid olduğu esâs ve mevzû'ları zîre nakl ile iktifâ ediyorum:

[286]

– Cenâb-ı Allah, şeref ve nâmûs, ve vatan hakkında bir asker yüreğinin ihtisâsâtı.

– Sebât ve cesâretin sûret-i istihsâli.

– Askerin vâlidesi vatan olduğu.

– Askerin âmirleri; babası ve arkadaşları; kardeşi olduğu.

– Hizmet-i askeriyyeye muhabbet ve onun lüzûm ve ehemmiyeti.

– Askerin vatana borcu.

– Osmanlılar nasıl büyüdü – Vatan kıymeti.

– Silahın kadr u kıymeti.

– Muhârebede kimler vurulmaz, nereleri harâb edilmez ve esîrlere muâmele.

– İstibdâlde eve dönerken ve sonraki vezâif.

– Muhârebede fedâ olanların yetîmleri millete evlâd, köye emânet olduğu.

– Sancak ve ehemmiyeti – Sancağa karşı askerin borcu.

– Askerlik hayatı ve mâhiyeti.

– Mâ-fevkler ve nizâm kuvveti.

– Harbde mukadderât.

– Osmanlı ordusunun muzafferiyâtı.

– Vatanın selâmeti –Devletin kuvveti, milletin serveti ve buna karşı vezâif-i münferide.

– Osmanlı pâdişâhları.

– Osmanlı kahramanları ve fedâkârlıkları. (Meselâ: Sultan Yıldırım Bâyezîd. Sinan Paşa, Barbaros Hayreddîn Paşa, Turgut Reis, Gāzî Osman Paşa, Abdullah Çavuş, Nefer Göriceli Âdil ve sâire… ve Kara Fâtıma gibi meşhûr kadınların fedâkârlıklarından bir numûne.)

– Osmanlı vatanının hudûdları ve muhâfazası.

İkinci Kitab

– Askerin muhîti –Askerin duygusu.

– Osmanlı milleti ve askeri coşturan sesler.

– Ordu – Millet ve vatan ve askerin fedâkârlığı.

– İyi bir ordu masrafını öder.

– Ana, baba nasîhatleri – Askere giderken.

– Ana, baba nasîhatleri –Silahın kıymeti ve vezâif-i seferiyyenin kudsiyeti ve istiksâr-ı hayât hissinin fazîleti.

– Babanın nasîhatleri – Silah altına da'vet edilirken ve harbe giderken.

– Vezâif-i harbiyye ve asker kaçağı.

– Pâdişâhımız – Vatanda mukaddes babamız.

– Muzafferiyete alışmış bir ordunun evsâf-ı ma'neviyyesi.

– Hidemât-ı askeriyyenin mevkie nazaran şerefi.

– Askerliğin tedâvi edeceği hastalıklar –Tenbellik, yalancılık.

– Mefâhir-i milliyye kısmı (İskender Paşa, Nefer Botanlı Ömer, Sancakdâr Ali'nin fedâkârlıkları.)

– Hâtime – Ordu ve donanmaya beyânnâme-i hümâyûn (cülûs-ı hümâyûn vesîlesiyle.)

Osmanlı ordusunda zâbitânın uhdesine terettüb eden hidemât ve vezâifin şimdi fevkalâde bir dereceye vâsıl olan mutâlebâtını îfâ ile birlikte âsâr-ı askeriyye tahrîrine de sarf-ı kuvet için vakit bulmaya çalışan işbu âsâr sâhibi efendi ile bir çok rüfekāsının faâliyet ve mesâîsi şâyân-ı takdîr olduğu i'tirâf olunmalıdır. Çünkü hedefini takdîr ve Harbiye Nezâreti tarafından irâe edilen tarîkı ta'kīb ve daima tekemmüle doğru koşan yeni Osmanlı ordusunun te'mîn-i tekemmülâtı husûsunda işbu hidemât-ı kalemiyye şübhesiz daima mütezâyid bir ehemmiyeti hâiz olacaktır.

B. Sûret-i resmiyyede ta'lîm ve terbiyeye nasıl dikkat edildiğini bir sene zarfında neşr edilen ve mütercimce ma'lûm bulunan nizâmnâme ve ta'lîmnâmelerin aded ve esâmîsi isbât edebilir. Onlar da şunlardır:

Piyâde, Süvârî, Sahrâ Topçusu, Cebel Topçusu, Ağır Topçu ta'lîmnâmeleri ve bunların endaht nizamnâmeleri ve ağır topçuya âid *Batarya İnşâsı Nizâmnâmesi*.

Seferiye Nizâmnâmesi (müsvedde hâlinde)

Sunûf-ı selâsenin hizmet-i dâhiliye nizâmnâmeleri.

Elbise Nizâmnâmesi.

Teşkîlât-ı sıhhiyeye ve sıhhiye raporlarının i'tâsına dâir ta'lîmâtnâmeler.

Muâvenet-i Sıhhiyye Ta'lîmâtnâmesi. Seferde Hidemât-ı Sıhhiyye Ta'lîmâtnâmesi.

Etibbâ-yı Askeriyyenin Hizmet ve Vezâifine Dâir Nizâmnâme.

Etibbâ-yı Askeriyyenin Vezâif-i Askeriyye Hâricindeki Sûret-i Hareketine Dâir Ta'lîmâtnâme.

Jimnastik ve Eskrim Ta'lîmnâmesi.

Piyâde ve Süvârî Tüfeklerine Mahsûs Nizâmnâme.

Tüfeklerin Usûl-i Tathîr ve Muhâfazasına Dâir Nizâmnâme.

Ordugâh Nizâmnâmesi.

Telgraf Depolarında Malzemenin ve Nakliye Arabalarının Muhâfazasına Dâir Nizâmnâmeler.

Yâverân Vezâifine Dâir Nizâmnâme.

Piyâde İhtiyât Zâbitân Mektebi Nizâmnâmesi.

Süvârînin Tahrîbât İşlerine Dâir Nizâmnâme.

Zâbitân-ı Harbiyye ve Sıhhiyyenin Kıdem Cedveli.

[287] *Zâbitânın Hâl-i Seferberîde Bulunduracakları Eşyâ-yı Husûsiyye Ta'lîmâtnâmesi*

Levâzım-ı Askeriyye İhâle Nizâmnâmesi.

Me'zûniyet Nizâmnâmesi.

Erkân-ı Harbiyye Vezâifi Muhtırası.

Altıncı Yedinci Ordulara Gidecek Zâbitân Hakkında Nizâmnâme.

Bizâtihi'l-hareke Silahlara Dâir Ta'lîmât

Alaylar Vesâire İçin Sıhhiye Nizâmnâmesi

Erkân-ı Harbiyye Mektebi'nin Hizmet-i Dâhiliyyesine Dâir Nizâmnâme, Erkân-ı Harbiyye Mektebi'nin Tedrîsât Programı, Gayr-i Müslimler Hakkında Mukarrerât, Topçu Tecrübe Komisyonu, Süvârî Komisyonu, İstihkâm Komisyonu Nizâmnâmeleri.

Mekâtib-i Askeriyyede Muallimîn Vesâire İçin Mukarrerât, Flama İle Muhâbere Ta'lîmnâmesi.

Süngü İle Mübâreze Ta'lîmnâmesi, Meb'ûs İntihâb Olunan Zâbitân Hakkında Mukarrerât.

Askerî Tekāüd Kānûnnâmesi.

Jandarma Nizâmnâmesi, Küçük Zâbitân Mektepleri ve Küçük Zâbitân İbtidâî Mektepleri, Piyâde Endaht Mektebi, Sahrâ Topçu Endaht Mektebi Nizâmnâmeleri, İhtiyât Efrâdının Ta'lîmleri İçin Program, Seyyâr İstihkâm Taburları İçin Ta'lîmnâme, İstihkâm Kıtaâtı İçin Techîzât Ta'rîfnâmesi, Çimento ve Beton İşlerine Dâir Ta'lîmât ve Projektör Nizâmnâmesi, Muhârebede Telefon İrtibâtı İçin Nizâmnâme ve Techîzât Nizâmnâmesi.

Sırâtımüstakīm – Muhterem ceneral hazretleri bundan sonraki kısımda *Osmanlı Cerîde-i Askeriyyesi*'nin o haftaki mündericâtını takdîren zikr ediyor ve *Cerîde-i Askeriyye*'nin böyle müteaddid zâbitânın iktidâr-ı kalemiyyesi mahsûlü olan müntahab ve müfîd makālât-ı askeriyye ile kesb-i kıymet etmiş olması da Osmanlı ordusunun terakkiyâtına bir delîl-i diğer olduğunu gösteriyor.

ÂLEM-İ İSLÂMİYET'TE SA'Y U AMEL
YAHUD
TEŞEBBÜS-İ ŞAHSÎ

İnsanlar teşekkülât-ı bünyeviyyelerinin îcâbâtından olarak hilkaten belâ-yı ihtiyâc ile musâb bir mâhiyette yaradılmış olduklarından nâşî bu marazı keşf ve takdîre müsâid bir seviye-i idrâk ve irfâna vâsıl olur olmaz tedâvîsiyle tahfîf-i âlâmı çâresinin taharrîsine kalkışmaları kendilerince bir emr, bir emr-i zarûrîdir. Bu derd-i tabî'anın sa'y ve amelden başka bir dermânı olmadığını da anlamış oldukları cihetle sa'y ve amel âlem-i hayâtın mâ-bihi'l-kavâmı addedilse becâdır.

Feleklerle pençeleşmek iktidârını kendisinde görmek derecesinde yükselmek isteyen tabâyi'-i müstebidde-i beşeriyyeyi emrine mahkûm ve zebûn ve bir nân-pâre-i maîşetin te'mîni için insanları esîr-i meşâkk-ı gûnâ-gûn etmiş olan ihtiyâc: Efrâd-ı beşeri bir hey'et-i ictimâiyye hâlinde yaşamaya mecbûr etmiş ve bu mecbûriyetin netîcesi i'tibârıyla sîne-i arzda medfûn ve müddehar bulunan milyonlarca hazâin-i tabîatın keşfi sâyesinde bugünkü şekl-i dil-firîb-i âlem vücûda gelmiştir.

İhtiyâcın zâde-i tabîati olan sa'y ve amelin fevâidi hakkında eğerçi edyân-ı mütekaddime ahkâmında dahi bazı nesâyihi mutazammın ihtârât mevcûd ise de bu lüzûm-ı aklînin ahkâm-ı kat'iyye-i şer'iyye ve dîniyye şekline ifrâğ ve tahvîli şerefi dahi hamd olsun fezâil-i sâire-i medeniyye gibi yine âlem-i İslâmiyete nasîb olmuştur.

Dünyada her bir şeyin sa'y ve amel netîcesi olmak üzere husûlünün evâmir-i mukaddese-i İlâhiyyeden olduğuna (وَهُزِّى اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا)[1] hitâb-ı Rabbânîsiyle bizi haberdâr eden *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şândır. Semere-i nahlin kendi kendine sükūtu kudret-i İlâhiyyeye nazaran hiç mesâbesinde bulunduğu cihetle bu hitâb-ı izzetten maksad hakāyık-ı mübeccele-i sa'y u ameli ifhâm buyurmaktan başka ne olabilir?

Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hazretleri bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde hurma ağacı dalının tahrîki i'mâl-i fikrin lüzûmuna ve iskāt-ı ratb dahi semerât-ı nâfia-i maârif ve hakāikın ıktitâfına işâret olduğunu beyân buyurmaları bu âyet-i celîlenin zâhiren ve bâtınen tazammun eylediği hükm-i âliyyeyi bir kat daha îzâh eylemiştir.

Ma'lûm olduğu üzere saâdet-i dünyeviyyenin rükn-i mühimmi servettir. Servetin esbâb-ı cem'i ise sa'y ve amelden ibârettir; sa'y ve amelin fevâid-i azîmeyi te'mîn edebilmesi ise küre-i arzın her tarafında icrâ-yı seyâhatle her yerin sanâyi' ve ticâretinden istifâde etmek tarîk ve usûlünün tedkīk ve tetebbuuna vâbeste olup [2](فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ) nazm-ı celîli bu hakīkati bize sûret-i kat'iyyede ifhâm etmiş iken vâ [e]sefâ ki bu hikmet-i mübeccele-i İslâmiyye bugün en ziyâde Avrupalıların düstûr-ı hareketi olmuştur.

[3](فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ) âyet-i kerîmesini Hâzin: (اى إذا فرغ من صلاة الجمعة فانتشروا في الأرض للتجارة والتصرف في حوائجكم) ibâresiyle tefsîr buyurmuştur.

Demek oluyor ki namaz zamanlarının mâadâsını icrâ-yı ticâretle havâic-i zâtiyyesinin tesviyesine hasr etmek irâde-i İlâhî iktizâsındandır.

[4](وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا) âyet-i kerîmesi de zâten bu hakīkati müeyyiddir.

Çi hâcet sa'y ve amelin yücûbunu daha kat'î bir sûrette emr etmiş olan [5](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) âyet-i kerîmesindeki sa'y kelimesi amel ile tefsîr buyurulmuştur. Amel ise makāsıd-ı dünyeviyye ve uhreviyyenin teshîl ve husûlüne hizmet edebilecek her nevi' harekete şâmildir.

[288] [6](اِحْرُثْ لِدُنْيَاكَ كَاَنَّكَ تَعِيشُ اَبَدًا) kānûn-ı hikmet-meşhûnunun vâzıı bulunan Hazret-i Fahr-i âlem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bir sabah bazı ashâb-ı güzîn hazerâtı dahi maiyyet-i Risâlet-penâhîlerinde bulundukları halde gāyet dinc ve kaviyyü'l-bünye bir gencin kemâl-i hırs ve tehâlükle iş ile meşgūl olduklarını müşâhede buyurmuş ve o sırada ashâbdan bir zât: "Eğer bu genç sermâye-i şebâbını böyle umûr-ı dünyeviyyeye bedel Allah'ın yoluna sarf etmiş olsaydı hakkında daha hayırlı olurdu" sözüyle gencin nev'-i meşgūliyyetini takbîh etmiş ise de Hazret-i Peygamber "Zinhâr böyle söylemeyiniz! Bu gencin mesâî-i vâkıası ister nâsdan istignâ maksadına isterse zuafâdan olan ebeveyni ile evlâd ü ıyâlinin te'mîn-i maîşetleri fikrine mebnî bulunsun her iki sûretle hak yoluna masrûfdur" kelâm-ı hikmet-ittisâmıyla o zâtı irşâd buyurmuşlardır.

Efkâr ve âmâl-i umrân-perverânede eser-i celîl-i mes'adet-delîl-i Cenâb-ı Peygamberîye iktidâ etmiş olan Fârûk-ı

[1] Meryem, 19/25.

[2] Mülk, 67/15.

[3] Cuma, 62/10.

[4] Nebe, 78/11.

[5] Necm, 53/39.

[6] Kurtubî, *Tefsîr-i Kurtubî,* Kahire, 1964, c. 4, s. 35.

a'zam hazretleri "İçinde mevtin bana mülâkī olacağı hiçbir vatan kendim için bey' u şirâ ile içinde meşgūl bulunduğum ârâm-gâhdan daha sevimli değildir" ma'nâsında olan ve hülâsası; çarşı ve pazar mahallinde temennî-i mevtte bulunmak sûretiyle sa'y u ameli takdîs buyurmalarından ibâret bulunan (ما من موطن يأتيني الموت فيه احب الى من موطن اتسوق فيه لاهلى وابيع واشترى) sözü mahfûz-ı sahâyif-i tevârîhdir.

Hikemiyât-ı İslâmiyyenin dünyada intişârına hizmet etmekle ikinci asr-ı hicrînin eâzım-ı hülefâ-yı İslâmiyyesinden ma'dûd bulunan Me'mûn-ı Abbâsî ahâliyi hükkâm ve ashâb-ı sanâyi' ve tüccâr ve zürrâ' olmak üzere dört sınıfa taksîm etmiş ve bu dört sınıfın hâricinde bulunan efrâd-ı ahâliyi hayatları sunûf-ı mezkûre efrâdının semâhat ve iâşeleriyle mukayyed ıyâlleri hükmünde addeylemiştir. Hükkâmdan maksad erbâb-ı hall ü akddir. Bu sınıfın da icrâ-yı adâlet ve te'mîn-i âsâyişle tanzîm-i umûr-ı memleket noktalarından sunûf-ı selâsenin devâm ve terakkīsine olan derece-i hizmet ve te'sîri muhtâc-ı arz ve îzâh olmayan hakāyıktandır. Velhâsıl sa'y ve amelin fezâilini birer birer îzâh ve beyâna girişmek şemsin zerrât-ı şuâiyyesini ta'dâda kalkışmak kabîlinden olacağı için bu bâbdaki maksad-ı âcizânemin hülâsasını (ومن طلب العلا من غير كد اضا ع العمر فى طلب محال) beytine hasr ile hatm-i makāl eylerim. (*Tasavvuf*)

Haydarî-zâde İbrahim

***Hikmet* Mecelle-i Muhteremesi Muharrir-i Hakîmi Şehbender-zâde Hilmi Beyefendi Hazretlerine**

Mecelle-i muhteremelerinin son nüshasındaki iltifât-ı âlîi hakîmânelerine bendelerini hüviyetim hakkında tereddüde düşürdü. İstihkākımın hezârân kere fevkinde olan bu teveccüh- i nihrîrânelerinden dolayı arz-ı şükrân-ı azîm eylerim efendim.

Ferid

MÜNÂSEBETSİZ BİR TİYATRO VE WASHİNGTON SEFÎRİMİZİN TEŞEBBÜSÂTI

"*Yeni Asır*" gazetesinde okunmuştur:

Amerika'nın St. Charles şehrinden gazetemize müteaddid imzâlarla ve 4 Haziran târihi ile yazılıyor:

"Amerika'nın St. Charles Missouri şehrinde vukūa gelen münâsebetsiz bir vak'a ile gayûr sefîrimiz Ziya Paşa'nın teşebbüsât-ı insâniyet-kârâne ve vazîfe-şinâsânesini enzâr-ı umûmiyye-i Osmâniyyeye arz eylemeği bir vazîfe-i vicdâniye telakkī ediyoruz:

Bundan birkaç gün mukaddem şehrimize gelip icrâ-yı lu'biyyât eden bir Ermeni tiyatro kumpanyası tiyatroda ezân-ı Muhammedî ve namâz-ı İslâmı pek çirkin bir sûrette taklîd eylemiş ve İslâmiyyet'i tahkīr etmiş olduğundan orada hâzır bulunan on İslâm, Dîn-i Mübîn-i İslâm'a karşı vukū' bulan bu tecâvüzü protesto ettik. Hükmete vukū' bulan mürâcaatımızın te'sîri görülmediğinden derhâl Washington Sefîri Ziya Paşa'ya mes'eleyi telgrafla arz eyledik.

Paşa-yı müşârun-ileyh hemen Amerika Hâriciye Nezâreti'nde teşebbüsât-ı lâzımede bulunmuş ve bize telgrafla Dîn-i Mübîn-i İslâm'a vukū' bulan tecâvüzleri men' eyleyeceğini te'mîn etmiştir.

Ertesi gece polisler tiyatroda İslâmiyyet'in tahkīrine müsâade etmemişlerdir.

Sefîr-i gayûrumuz Ziya Paşa'nın teşebbüsât-ı serîalarının netîcesi olarak vukūa gelen polisin müdâhalesi bize el-yevm Hükûmet-i Osmâniyye'nin hâricde işgāl ettiği mevki'-i muhteremi ibrâz ve isbât edecek en büyük delîldir.

Zamân-ı istibdâdda bu gibi ahvâl-i nâ-lâyıka karşısında bîçâre ehl-i İslâm dâğdâr-ı teessüf olurlar ise de âvâze-i iştikâlarını ref' edemezlerdi. Velev ki ref' edecek olurlarsa ismâ' edecek bir merci' bulamazlardı.

Lehü'l-hamd sâye-i Meşrûtiyet'de İslâmiyet ve Osmanlılığa vukūa gelecek tahkīrlerin men'i kābil olduğunu bugünkü misâl ile pek güzel anlıyoruz.

Türkiye'de Meşrûtiyet-i İdâre'nin teessüsü Amerika'nın en hücrâ köşelerinde imrâr-ı hayât eden Osmanlılara, İslâmlara bile bir ni'met-i uzmâ olmuştur. Sefîr-i müşârun-ileyhe teşebbüsât-ı insâniyyet-kârâne ve vazîfe-şinâsânelerinden dolayı St. Charles şehrinde mukīm İslâmlar nâmına teşekkürât-ı bî-nihâyemizi arz eder ve yaşasın Meşrûtiyet diyerek hatm-i makāl ederiz.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

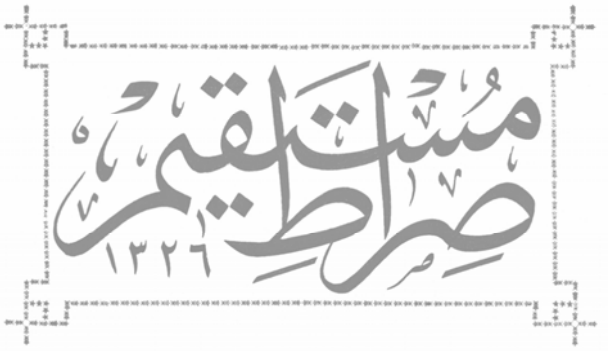

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

13 Temmuz 1911 17 Recebülferd 1329 Perşembe 30 Haziran 1327 **Altıncı Cild - Aded: 149**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

Kitâbü'l-Gusül

Bismillâhirrahmânirrahîm

184- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صلّى الله عليه وسلم ورضى عنها أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الجَنَابَةِ، بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ(1) كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي المَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ شَعَرِ(2) ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاَثَ غُرَفٍ(3) بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ المَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ

1) Bir rivâyette (توضأ). 2) Diğer rivâyette (اصول شعره). 3) Bir rivâyette (غرفات).

184- Tercüme

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin zevce-i tâhiresi Âişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem cenâbetten (çıkmak için) yıkandığı zaman (işe) ellerini yıkamaktan başlardı. Sonra namaz için abdest alır gibi abdest alırdı. Sonra parmaklarını suya daldırıp saçlarının dibini hilâllerdi. Sonra başına üç avuç su döker, ondan sonra da bütün bedeninin üzerinden akıtırdı.

185- Hadîs-i Şerîf

عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رضى الله عنها قَالَتْ: تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُضُوءهُ لِلصَّلاَةِ، غَيْرَ رِجْلَيْهِ، وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الأَذَى، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ المَاءَ، ثُمَّ نَحَّى رِجْلَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا، هَذِا(1) غُسْلُهُ مِنَ الجَنَابَةِ.

1) Bazı nüshalarda (هذه).

185– Tercüme

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin zevce-i tâhiresi Meymûne radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yalnız ayaklarını (yıkamamak üzere) namaza abdest alır gibi abdestini aldı. Fercini ve oralarına isâbet eden yıkanacak şeyleri de yıkadı. Sonra kendi üzerine su döktü. Sonra ayaklarını uzatıp yıkadı. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin) cenâbetten (çıkmak için) guslü işte böyledir.

186- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ **[290]** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الفَرَقُ(1).

1) (فرق) Kavl-i cumhûra göre iki sâ' mikdârı su alır bir kapdır. İbnü'l-Esîr ise rânın fethiyle (فرق). On altı rıtl yani üç sâ' ve rânın sükûnuyla (فرق). Yüz yirmi rıtl yani yirmi iki buçuk sâ' olduğunu beyân ediyor. Bir rıtl da Nevevî'nin tahkîkine göre 128 4/7 dirhemdir.

186- Tercüme

Âyişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem ile ben bir kabdan gusül ederdik; (bu kab da) farak denilen bir kadeh idi.

187- Hadîs-i Şerîf

وعَنْهَا رَضِيَ اللّهُ عَنْهَا انّها سئلت عَنْ غسل رَسُول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوًا(2) مِنْ صَاعٍ، فَاغْتَسَلَتْ، وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا، وَبَيْنَهَا وَ بَيْنَ السائل حِجَابٌ.

1) Bazı rivâyette (عن غسل النبى صلى الله عليه وسلم) 2) Bir rivâyette (نحوا).

187- Tercüme

Yine rivâyet olunuyor ki Âişe radiyallâhu anhâdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin (keyfiyet-i) guslü sorulmuş* (Âyişe radiyallâhu anhâ) bir sâ' mikdârı (su alır) bir kab istedi. Onunla yıkandı ve başının üzerine su akıttı. Şu kadar ki kendisi ile soran arasında (bedeninin üstünden aşağısı görünmemek için) bir perde var idi.

188- Hadîs-i Şerîf

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عَنْهُما انّه سَأَلَه رَجُلٌ عن الغُسْلِ. فقال يَكْفِيكَ صَاعٌ. فقال رَجُلٌ مَا يَكْفِينِي، فَقَالَ جَابِرٌ كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعَرًا، وَخَيْرٌ(1) مِنْكَ ثُمَّ امهم فى ثَوْبٍ.

1) Bir rivâyette (وخيرا).

188- Tercüme

Rivâyet olunuyor ki biri** Câbir bin Abdullah radiyallâhu anhümâdan gusül(ün keyfiyetin)inden sormuş. O da: "Bana bir sâ' (mikdârı su) yeter" cevâbını vermiş. Bir diğeri***: "Bana (bu kadarı) yetmez" demiş. Bunun üzerine Câbir (radiyallâhu anh): "Saçı senden daha gür ve (kendisi) senden hayırlı olan bir zâta (bu kadarı) yetiyordu" cevâbını vermiş. Sonra (Câbir radiyallâhu anh) oradaki cemâate (üstünde yalnız) bir tek gömlek olduğu halde imam olmuş.

189- Hadîs-i Şerîf

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَّا أَنَا فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِ ثَلاثًا، وَأَشَارَ بِيَدَيْهِ كِلْتَيْهِمَا.(1)»

1) Bir rivâyette (كلاهما), diğerinde ise (كلتاهما).

189– Tercüme

Cübeyr bin Mut'im radiyallâhu anhden Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin "Başımın üzerinden üç kere (suyu) akıtırım" buyurup her iki eliyle işâret ettiği rivâyet olunuyor.

190- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صلّى الله عليه وسلم إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الجَنَابَةِ، دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوَ الحِلاَبِ، فَأَخَذَ بِكَفِّيهِ(1) فَبَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الأَيْمَنِ، ثُمَّ الأَيْسَرِ، فَقَالَ بِهِمَا عَلَى وَسَطِ رَأْسِهِ(2).

1) Ekser rivâyâtta (بكفه). 2) Bazı rivâyâtta (على رأسه).

190- Tercüme

Âyişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem cenâbetten (çıkmak için) yıkandığında külek gibi bir şey isterdi. Sonra iki avucuyla (su) alıp başının sağ tarafından başlayarak sol tarafını (da) yıkadıktan sonra (yine) iki avucuyla başının ortasına (su) dökerdi.

191- Hadîs-i Şerîf

وعَنْها رَضِيَ اللّه عَنْها قَالتْ كُنْتُ أُطَيِّبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ، ثُمَّ يُصْبِحُ مُحْرِمًا يَنْضَخُ طِيبًا»

191- Tercüme

Yine Âişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme ıtır sürerdim. (Gece) zevcâtını tavâf ettikten sonra sabahleyin ıtr âsârı (daha) üzerinde iken ihrâma girerdi.

192- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ(1) رضى الله عنه قَالَ: كَانَ رَسُول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) يَدُورُ عَلَى نِسَائِهِ فِي السَّاعَةِ الوَاحِدَةِ، مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، وَهُنَّ إِحْدَى عَشْرَةَ. وفي رِوَاية نسوة. قِيلَ اوكان يطيق ذَلك(3) قَالَ كُنّا نَتَحَدَّثُ أَنَّهُ أُعْطِيَ قُوَّةَ ثَلاَثِينَ. **[291]**

1) Bir rivâyette (انس بن مالك). 2) Eldeki nüshalarda (كان النبى صلى الله عليه وسلم). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında (يطيقه).

192- Tercüme

Rivâyet olunuyor ki Enes (bin Mâlik) radiyallâhu anh Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem "Gecenin veyahud gündüzün bir saatinde (bütün) zevcât-ı (tâhirât)ını devr ederdi. Bunlar da on bir (hâtûn) idi." Bir rivâyette "Bunlar da dokuz hâtûn idi" demiş. "Buna tâkat getirir miydi?" diye sorulmuş. Enes radiyallâhu anh: "Biz (aramızda) ona (yani Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme) otuz erkek kuvveti verilmiştir diye söyleşirdik" cevâbını vermiş.

193- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى وَبِيصِ الطِّيبِ، فِي مَفْرِقِ النَّبِيِّ صلّى الله عليه وسلم(1) وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1) Bir rivâyette (فى مفرق رسول الله صلى الله عليه وسلم).

193– Tercüme

Âyişe radiyallâhu anhânın: "Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem ihrâmda iken başındaki ıtrın parıldısı sanki gözümün önündedir" dediği rivâyet olunuyor.

Ahmed Naim

---

* Soran süd hemşîresi Ümmügülsüm'ün oğlu Ebû Seleme Abdullah bin Abdurrahman bin Avf ile birlikte olan süd biraderi Abdullah bin Yezid el-Basrî'dir.

** Soran Muhammed el-Bâkır bin Ali bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhu anhümdür.

*** Bu da yine o meclisde hâzır olan Hasan bin Muhammed bin el-Hanefiye bin Ali ibni Ebî Talib radiyallâhu anhümdür.

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Ufak Bir İstıtrâd

Müslümanlık'ta Esâret

Diyânet-i İslâmiyye'nin esirler hakkındaki ahkâmına dâir sevgili kāri'lerimize ma'lûmât vermeden şu faslı bitirmek istemiyoruz. Çünkü mes'elenin anlaşılmasından bizim için adâlet-i ilâhiyye ile adâlet-i beşeriyye arasındaki farkı lâyıkıyla ihâta etmiş olmak gibi mühim bir fâide husûle gelecek. O halde söze başlayalım:

Bir müslümanın diğer müslümana karşı hâiz olduğu hukūkun kâffesine bir esir de maliktir. Zîrâ esirler şerîat nazarında sahiplerinin kardeşleridir. [1](إِنَّ إِخْوَانَكُمْ خَوَلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ) "Köleleriniz, câriyeleriniz sizin kardeşlerinizdir, Cenab-ı Hak onları sizin elinize tevdi etmiştir." (Hadîs-i Şerîf)

Şu zemînde istişhâd olunacak vak'alardandır ki ashâbdan Ebû Zerr-i Gıfârî radiyallâhu anh aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz'in huzûrunda bir köle ile münâkaşa ediyormuş. Nihayet hiddetine mağlûb olarak ağzından "Gidi zenciyenin doğurduğu!" sözünü kaçırmış. Daha terkîbi tamamlamadan Hazret-i Peygamber, Ebû Zer'e dönerek [2](طف الصاع طف الصاع لَيْسَ لِابْنِ الْبَيْضَاءِ عَلَى ابْنِ السَّوْدَاءِ فَضْل الا بالعمل) "Hepiniz birsiniz, hepinizin eksiği var, hepiniz birsiniz, hepinizin eksiği var; beyazın doğurduğu zenciyenin doğurduğuna ancak amel-i sâlih sâyesinde tekaddüm edebilir." buyurmuş. Bunun üzerine hemen Ebû Zer yanağını topraklara sererek, köleye: "Kalk da ayaklarınla yüzümü, gözümü çiğne!" demiş.

Abdurrahman bin Avf yürürken kölelerinden seçilmezdi. Çünkü elbisesi, kıyafeti onlarla bir olduğu gibi önlerine de geçmezdi.

Hazret-i Ali bir gün kölesiyle beraber çarşıya giderek iki kat elbise almış ki biri diğerinden daha kıymetli imiş. Ucuzunu kendisi için alıkoyarak, pahalısını köleye vermiş. Bunun üzerine köle: "Efendim, bu libas size lâyıktır.." demiş. Lakin Emirü'l-mü'minîn Ali "Hayır oğlum, hayır! Sana daha lâyıktır. Çünkü gençsin, ben ise ihtiyârladım" cevabını vermiştir.

Hazret-i Ömer dâima "Ebû Bekir hem seyyidimizdir, hem de seyyidimizi âzâd etmiştir" derdi. (Ebû Bekir'in âzâd ettiği seyyidden maksûd Bilâl'dir.)

Allah aşkına bakınız, görünüz ki zamân-ı câhilîde her biri Arabın birer pâdişâhı olan ashâb-ı Resûl'ün vicdânında müsâvât meyli ne derecelere kadar hâkim idi! Ömer gibi bir adam Bilâl'e bakarken hiç renk, asâlet gibi şeyleri hatırına getirmiyor da onun yalnız hasâis-i âliyyesini görüyor.

Kendisine halef ta'yînini üzerine almak istemeyen Ömer hâlet-i ihtizârda iken diyordu ki: "Ebû Huzeyfe'nin âzâdlı kölesi Sâlim sağ olaydı hilâfet mes'elesini şûrâya havâle etmezdim."

Ey kāri'! Sen hiç bir millette müsâvât, uhuvvet, hürriyet inhimâkinin bu derecelere kadar hâkim olduğunu târîh-i insâniyyet lisânından işittin mi? Müsâvâtın bu mertebesi, on dokuzuncu asrın nihayetine gelinceye kadar hiç bir feylesofun hayâlinden bile geçmemiştir. Daha doğrusu asr-ı hâzır hukūkiyyûnundan biri çıkıp da medeniyet, adâlet i'tibâriyle en ileri giden milletlerde bile müsâvâtın bu derecesi için imkân tasavvur edemez.

[292] Şimdi ben kalkar da, müslümanlığın vaz' ettiği bu müsâvât, beşerin kabul edebileceği derecâtın müntehâsıdır, diyecek olursam, yahud akvâm-ı müterakkıyye tarafından şu düstûr-ı azîmin ta'mîmi uğrunda atılan her hatve İslâm'a tekarrubdur, iddiasında bulunursam bana kim levm edebilir? Kezâlik tutar da, bu müsâvât-ı hakīkiyye şimdiye kadar ancak müslüman kitablarında görülmüştür, başka hiç bir eserde görülmemiştir, dersem beni kim tekzîbe cesâret eder.

Burada bir mu'teriz çıkarak şöyle bir suâl sorabilir: Mâdem ki Müslümanlık esirler ile ahrâr arasında bu kadar büyük bir müsâvat kabul ediyor. Mâdem ki Müslümanlık köleye kısas olarak, hürün katlini emrettiği halde, hüre kısas olarak kölenin katlini emretmemek gibi esirlere karşı bütün târîh-i insaniyyette nazîri görülmemiş bir şefkat gösteriyor, acaba niçin esâretin külliyen butlânını teblîğ ederek bunu yeryüzünden kaldırmadı? Yoksa bu âdeti kaldırmak, esnâma ibâdet rezîlesini men' etmekten daha müşkil mi idi?

Biz de şöyle cevap veririz:

Müslümanlık bütün insâniyetin dini olduğu için herkes tarafından metbû' olmak, ta'lîmât-ı âliyyesi muktezâsınca hareket olunmak maksadıyla teşrî' edilmiştir. Bu maksad ise ancak dinin gerek evâmiri, gerek nevâhîsi fıtrat-ı beşeriyyeye mülâyim gelmek, insâniyet için zebûn-ı te'sîri olmamaya imkan bulunmayan sevâik ve temâyülat-ı tabîiyyeye muvâfık olmak; elhâsıl beşeriyetin mâzîdeki hâlet-i behîmiyyesinden kurtulup tedrîcen evc-i medeniyyete yükselmesi için bütün cem'iyet-i insâniyye üzerinde –hatta efrâdının şuûru, ilmi lâhik olmaksızın– hâkim bulunan kavânîn-i tabîatle mütecânis bulunmak sûretiyle olabilir.

Bu kavânîn-i tabîatin vücûdunu August Comte gibi Hegel gibi Spencer gibi ictimâiyyûn hissetmiştir. Zîrâ bu tabakadaki feylesoflar bakmışlar ki insâniyet, terakkiyâtında muntazam bir silsile ta'kîb ediyor; ikide birde uğradığı mesâibe, muhât olduğu ihtilâlâta rağmen o silsileden asla hârice çıkmıyor. Hatta bu feylesoflar diyor ki: Sathî bir nazar için insâniyetin seyrine mâni' gibi görünen bu mesâib, bu inkılâbât insâniyeti istikbâle doğru sevkeden tefrikadan, perişanlıktan kurtarıp vahdete, nizâma kavuşturan bir takım esbâb ve avâmildir. Hükemânın temhîd ettiği hikmetler, nazariyeler bidâyette ne kadar parlak, ne kadar yüksek görünürse görünsün, muhtelif seviyelerde, muhtelif tabakalarda bulunan akvâmın kâffesi tarafından tatbîk edilebilmesi için beşeriyetin tâbi' olduğu kavânîn-i tedrîc de o felsefelerle, o nazariyelerle beraber nazar-ı im'âna alınmış olmak îcâb eder.

Heyhat, ne kadar müdekkik, ne kadar vâkıf olursa olsun hükemâ bu kavânînin seyrini hakkıyle tedkîke kudret-yâb olamazlar!

---

[1] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îman,* Riyad, 2003, c. 11, s. 72.

[2] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn,* Beyrut, c. 3, s. 352.

İnsâniyetin geçirdiği edvârı, fikren, maddeten ihrâz ettiği terakkiyâtı im'ân ile gören bir nazar şu hakîkati mahsüs bir sûrette anlar ki: Her milletin bulunduğu tavra girebilmesi ancak o milleti teşkîl eden kitlenin o tavrı kabule isti'dât göstermiş olduğu bir zamanda kābil olabilir. Hürriyet, müsâvât kānûnlarının, garbın bazı memleketleri âfâkında parlaması öyle bir feylesofun nazariyesine ittiba' yahud bir hakîmin nasîhatine inkıyâd ile zuhûra gelmiş bir hâdise değildir. Hayır hayır, belki bütün hey'et-i ictimâiyyenin bulunduğu şekilden başka bir şekli kabul etmesini îcâb eden bir takım esbâb ve münâsebât evvelce zuhûr etmiştir de inkılâb onu ta'kîb etmiştir.

Maamâfih bu bahis hakkiyle izah edilmek lâzım gelse bir çok söz söylememiz îcâb eder ki mevzûun tahammülü yoktur.

İşte Müslümanlık şu sâbit, şu muhkem kavâid-i esâsiyye üzerine istinâd ederek, insaniyete hâkim olan kavânîn-i tabîiyyenin seyrini tamamiyle nazar-ı ihtimâma alarak nâzil olmuştur. Kavânîn ve kavâid-i mevzû'a-i beşeriyye bir takım cem'iyetlerin geçmiş zamanlarda terakkīsini kâfil olduğu halde görüyoruz ki cem'iyyât-ı hâzıranın ihtiyâcını te'mîn etmiyor. Halbuki kavâid-i İslâmiyye bunun aksine olarak, şebâbını hâlâ muhâfaza etmektedir. Cem'iyyât-ı sâbıkaya mutâbık olan o esaslar cem'iyyât-ı hâzıra için de muvâfık gelmekte, her isti'dâda, her kābiliyete mülâyim görünmektedir. Zîrâ o kavâid insâniyetin bidâyet-i zuhûrundan bu âna kadar gelip geçen ulemâ-yı ictimâiyyûnun arayıp durduğu terakkī kānûnlarının tâ kendisidir.

Bizim şu uzun mukaddimeyi temhîd etmekten maksadımız esâretin el-ân devâmı, îcâb eden kavâid-i İslâmiyye'den biri olduğunu te'yîd eylemektir, zannolunmasın. Ancak biz İslâm'ın bidâyet-i zuhûrunda nasıl olup da bu âdeti iptal etmemiş olmasını berâhîn-i mahsüse ile göstermek istiyoruz. Bu maksada vusûl için de meşhûr Larous'un *Muhîtü'l-Maârif*'inden nakledeceğimiz şu sözlerden daha büyük bir delîl olamaz:

"Muhârebelerin beşeriyete çok fâidesi oldu. Hatta harbin en meş'ûm netâyicinden biri olan esir almak mes'elesi bile büyük bir menfaat te'mîninden hâlî kalmadı. Kāri'lerimiz bu işi istib'âd etmemelidir. Zîrâ beşeriyetin terakkīsi bazen hiç zannolunmayan yollardan husûle gelmiştir. İşte harbin îcâb ettiği esâret sâyesinde karılar kocalarının esâretinden kurtulmuştur. Çünkü evvelce karılar kocalarının nazarında hayvandan farklı değildi. Üserâ-yı harb gelince karıların sırtından bir çok ağır işler kalktığı gibi bir dereceye kadar kocalarının nazarındaki mevki'leri de yükseldi. Zîrâ bir âileye yabancının girmesi, o âile efrâdının birbirlerine karşı hiç olmazsa o yabancı önünde hürmetkâr davranmasını îcâb eder. İşte bunların kâffesi kadınlar hakkında güzel bir te'sîr husûle getirdi. Bu cins-i rakīkin bir derece daha tehzîbini ihzâr eyledi. Kadın terakkī edince beşeriyet de ona tebean felâha doğru yol almaya başladı. Lakin bugün için esârete lüzum kalmamıştır. Zîrâ makineler bir çok ağır işleri insanların dûş-i meşakkatinden almıştır."

Mehmed Âkif

[293] İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Dördüncü Asr-ı Hicrî'de Şark'da Yetişen Eâzım-ı İslâmiyye

Ebûbekir Muhammed bin Zekeriyyâ er-Râzî – Üçüncü asrın en nâmdâr hakîmi el-Kindî olduğu gibi dördüncü asrın en büyük tabîbi de er-Râzî'dir.

El-Kindî vüs'at-i irfânıyla bir hârika-i zekâ olduğunu göstermişti. Râzî ise dehâ-yı ilmîsiyle bir nâdire-i rûzgâr olduğunu isbât eylemiştir. Râzî (Rey) şehrinde mehd-ârâ-yı âlem-i şühûd olmuştur.

Târîh-i vilâdeti sûret-i kat'iyyede ma'lûm değildir. Üçüncü asrın nısf-ı ahîrine müsâdif olduğu zannolunuyor.

Asrının en hâzık bir tabîbi olan Râzî, garîbdir ki hayatının otuzuncu sâline kadar fenn-i tıbba tamamıyla bîgâne idi. Sabâvetinde mûsikīye fart-ı ibtilâ göstermişti. Sonraları bu ibtilâ daha ziyâde bir şiddetle felsefeye teveccüh eylemiştir. Râzî aynı zamanda büyük bir edîb idi. Fil-hakīka rûh-ı Râzî, pek âlî sünûhâta mehbit-i ilhâm olmuştur. Tıbba, felsefe ve edebiyâta, ulûm-ı riyâziyye ve hey'ete dâir musannefât-ı adîde vücûda getirmiştir.

Râzî bütün ma'nâsıyla mütehassıs bir tabîb, vüs'at-ı ma'lûmâtıyla mümtâz bir ansiklopedisttir.

Râzî bir gün Bağdad hastahânesini ziyârete gitmişti. Bu ziyâret kendisinde fenne, tıbba karşı pek derin bir muhabbet, bir ibtilâ uyandırdı. Bu târihden i'tibâren Râzî, hâzık bir tabîb olmaya azmetti. Muttasıl çalıştı ve nihâyet muvaffak oldu.

Râzî'nin târihçe-i hayâtı kısmen sükûn-âmîz Rey hâtırâtıyla, kısmen de Bağdad'ın velveledâr şa'şaalarıyla mâlîdir.

Fihrisü'l-Ulûm sâhibi, Râzî'nin sergüzeşt-i hayâtına dâir ma'lûmât-ı lâzıme alabilmek için Rey kasabasına kadar ihtiyâr-ı seyâhate mecbûr olmuştur. Hâtıra-i seyâhatini şu sûretle kayd ediyor:

"Rey kasabasına, Râzî gibi bir dâhînin maskat-ı re'si olmak şerefini ihrâz eden bu dil-nüvâz şehre takarrüb ettikçe, rûhumda büyük bir şevk-i ihtirâm yükselmeye başlıyordu. Râzî irtihâl etmişti. Fakat kendisinin güzâriş-i hayâtına tamamıyla vâkıf bir pîr-i sâl-dîde ile mülâkāt edebildim. İhtiyâr dedi ki: "Bî-pâyân bir dimâğ-ı irfân, halûk bir rûh, beşûş bir sîmâ, ulvî bir nâsıye, mütevâzı' bir tavr, semîh bir tabîat, lutûfkâr ve mültefit bir seciye, işte bu vasıfları bir şahısda cem' ediniz. O vakit Râzî'yi nazarınızda temessül ettirmiş olursunuz. Râzî, erbâb-ı fakra karşı rikkat hissiyle ma'rûfdu. Esnâ-yı râhda kendisini bir ordu kumandanı zannederdiniz. Bütün tilmîzân vakūr bir terbiye ile Râzî'yi ta'kīb ederlerdi. Bu muhterem zât, hüsn-i ahlâkı, vüs'at-i irfânı, sîmâ-yı beşûşuyla hürmet-i umûmiyeyi kazanmıştı. Her din her mezheb erbâbı, yollarda bile dest-i zî-ihtirâmını takbîl etmekle teberrük ederlerdi….. Fazla söze ne hâcet, Râzî'ye maskat-ı re's olmak şerefiyledir ki bu küçük kasaba, sizi bile tâ Endülüs'den buralara kadar cezb eyledi."

Râzî, tıbbı Taberî'den, felsefeyi de İmâm-ı Belhî'den teallüm eylemiştir. Râzî tıbbın, hem nazariyyâtı ve hem ameliyyâtıyla iştigāl eylemiştir.

Tecârib-i dakīkası, teşhîs-i maraz ve usûl-i tedâvîde gösterdiği hazâkat ve mahâret herkesi hayrette bırakıyordu.

Zamanında yetişen ulemâ, Râzî'ye karşı şâyân-ı tebcîl bir hiss-i hürmet-perverde eylemişlerdir.

Hicret-i Nebevî'nin 320'inci sâlinde idi ki bu cihân-ı irfân ebediyyen üfûl eyledi. Râzî hayatının kısm-ı a'zamını te'lîfâtla imrâr eylemiştir. Ziyâretine gidenler, kendisini behemehâl ya bir eser tesvîdi veya tebyîziyle meşgûl bulurlardı. Âsâr-ı münteşiresi iki yüzü mütecâvizdir.

Otuz cildden mürekkeb *el-Hâvî* nâm eser-i lâ-yemûtu fenn-i tıbbın bil-cümle aksâmını câmi'dir.

Bu eser evvelâ Latince'ye ve bilâhare bütün garb lisânlarına tercüme edilmiştir. Tıbb-ı kadîm, tıbbın kendi zamanındaki terakkıyâtına âid ma'lûmât, bizzat kendi tecrübeleri, bütün bunlar *el-Hâvî*'de derc edilmişlerdir. *el-Hâvî*'nin sâha-i tetebbuu pek vâsi'dir. Râzî bu eserinde âbâ-i tıbbı bile ara sıra tenkīdden çekinmemiştir.

el-Hâvî'de evvelâ emrâz-ı re'siyyeden başlanılarak sırasıyla, her uzva mahsûs hastalıklar, daha sonra emrâz-ı umûmiyye yegân yegân mütâlaa ve tedkīk edilmişlerdir. Bunları müteâkıb "mebhasü's-sümûm" ve tertîb-i edviyeye dâir mebâhis-i mufassala görülüyor.

Râzî, etibbâ-yı İslâmiyyenin ser-tâc-ı iftihârı, ser-nâme-i mübâhâtıdır. Muâsırları kendisine bi-hakkın "Calinosü'l-Arab" unvânını vermişlerdir. Kızamık ve kızıl hastalıklarına dâir *Makāletü'l-Cederî ve'l-Hasîne* nâmında mühim bir risâle yazmıştır ki Avrupa'da iştihâr etmiş âsâr-ı kadîmedendir. *el-Mansûrî* nâmındaki eseri ise ümmehât-ı kütüb-i tıbbiyyeden ma'dûddur. Râzî, *Kitâbün fî Enne li'l-İnsâni Hâlikan Mütkınen Hakîmen* unvânlı eser-i âlîsinde, teşrîh ve fizyolojiden istidlâl ederek, vücûd-ı Bârî'yi isbât etmeye muvaffak olmuştur. Bu eserde âlem-i suğrâ olan insana dâir pek amîk tedkīkāta tesâdüf olunur.

Kitâbün fî Sîreti'l-Hükemâ nâmındaki eser ise bir nevi' târihçe-i felsefe addolunabilir. *Kitâbün Kebîrun fi'l-Heyûlâ'* felsefe-i kadîmeyi âid mütâlaât-ı dakīkayı muhtevîdir.

Kitâbün fi'l-Müddeti ve'l-Halâ' ve'l-Melâ' nâm eserinde, Râzî; zaman ve mekâna dâir amîk fikirler serd eylemiştir.

el-Hâvî ve *el-Mansûrî* her lisâna tercüme edilmiş olduğu gibi metn-i Arabîleri de Avrupa'da neşredilmiştir.

[294] *Kitâbü'l-Cederî ve'l-Hasîne* İngilizce'ye tercümesiyle birlikte Londra'da tab' edildi.

Er-Râzî Avrupa'da "Razes" nâmıyla iştihâr eylemiştir. Doktor Lüsyen (Lucien) Râzî'den bahs ederken diyor ki: Râzî'nin müfredât-ı tıb hakkındaki vukūfu şâyân-ı hayret bir derecedir. Râzî bütün ma'nâsıyla hâzık bir tabîb olduğu gibi aynı zamanda büyük ve derin düşünücü bir hakîm iktidârını da göstermiştir.

Târîh-i fen ve târîh-i felsefe Râzî'yi en büyük eâzım miyânında ta'dâd ediyor.

İbni Ebî Usaybia'nın beyânâtına nazaran, Râzî'nin âsârından meşhûr olanlar ber-vech-i âtîdir:

1- Kitâbün fi't-tıb

2- el-Medhalü ile't-Tıb

3- Makāletün fi'z-Zükâmi ve'n-Nezleti ve İmtilâi'r-re's

4- Makāletün fi's-Sebebi fî Katli Rîhi'l-Umûmi Ekseri'l-Hayvânât

5- Kitâbün fî İleli'l-Mafsal ve'n-Nikris ve Irkı'n-Nisâ

6- Kitâbün fî Mâce'u'l-Mafâsıl

7- Makâletün fi'l-Hus ve'l-Kelî ve'l-Mesâne

8- Kitâbün ilâ men lâ-Yahzaruhü't-Tabîb

9- Kitâbü't-Taksîm ve't-Teşcîr

10- Kitâbü't-Tıbbü'l-Mülûkî

11- Kitâbün fi'l-Fâlic

12- Kitâbün fî Hey'eti'l-Kebed

13- Kitâbün fî Hey'eti'l-Kalb

14- Kitâbün fî Hey'eti'l-Ayn

15- Kitâbün fî Keyfiyeti'l-İğtidâ'

16- Kitâbün fî Et'imeti'l-Merzâ

17- Makāletün fî Enne'l-İlele'l-Yesîrate Ba'zıhâ E'serü Ta'arrufen ve İlâcen

18- Kitâbü'l-İlleti'lletî lehâ Tezümmü'l-Avâmü'l-Etibbâü'l-Huzzâk

19- Risâletün fi'l-İleli'l-Müşkileti ve Özri't-Tabîb

20- Kitâbün fi'l-İleli'l-Kātileti li-Azmihâ ve'l-Kātileti li-Zuhûrihâ Bağteten mimmâ lâ-Yakdirü't-Tabîbü alâ Salâhihâ ve Özrühû fi Zâlik

21- Risâletün fî Mihneti't-Tabîbi ve Keyfe Yenbagī en Yekûne Hâluhû fî Nefsihî ve Bedenihî ve Sîretihî ve Edebihî

22- Kitâbü Menâfi'i'l-Ağdiyeti ve Def'-i Mazârrihâ

23- Kitâbün fi'l-Kulunç

24- Kitâbün fî Tefsîri Kitâbi Calinos li-Fusûli'l-Bukrât

25- Kitâbün fî İstifrâgi'l-Mahmûmîn Kable'n-Nadc

26- Kitâbün fî Menâfi'i'l-A'zâ'

27- El-Kâfî fi't-Tıb

28- Kitâbü'l-Ber'

29- Kitâbü Sıfâti'l-Bîmâristân

30- Makāletün fî Ebdâli'l-Edviyeti

31- Risâletün fi'l-Hammâmi ve Menâfi'ihî ve Mazrârrihî

32- Kitâbün fî Devâi'l-Müshili ve'l-Mukayyi'

33- Cümelü Maânî Katigoryas

34- Cümelü Maânî Barimniyas

35- Cümelü Maânî Analotika

36- Kitâbü Hey'eti'l-Âlem

37- Kitâbü'l-İsbât (İlm-i kimyâya âiddir)

38- Kitâbü'l-Ahcâr

39- Kitâbü'l-Esrâr

40- Kitâbü Sırrı'l-Esrâr

41- Kitâbü't-Tebvîb

42- Kitâbü Risâleti'l-Hâssa

43- Kitâbü'l-Haceri'l-Asfer

44- Kitâbü'r-Reddi ale'l-Kindî fî İdhâlihî Sanâati'l-Kimyâ fi'l-Mümteni'

45- Kitâbün Kebîrun fi'l-Heyûlâ'

46- Kitâbün fî Havâssi'l-Eşyâ'

47- Kitâbün fî Sebebi Vukūfi'l-Arzi Vasate'l-Feleki Alâ İstidâretin

48- Kitâbün fî Enne'l-Âleme lâ-Yümkinü en Yekûne illâ mâ-Nüşâhiduhû

49- Kitâbün fi'l-Hareketi ve İnnehâ Leyset Mer'iyyeten bel Ma'lûmeten

50- Kitâbün fî Enne li'l-Cismi Tahrîken min Zâtihî ve inne'l-Harekete Mebde'ün Tabîiyyün

51- Kasîdetün fi'l-Mantıkiyât

52- Kasîdetün fi'l-İlmi'l-İlâhî

53- Kasîdetün fi'l-Azemeti'l-Yunaniyye

54- Kitâbü'l-Kerâ fî Makādîri Muhtasarihî

55- Kitâbün fî Nakzi Kitâbün Anabuvali[?] Porfiryus[?] fî Şerhi Mezâhibi Aristotalis fi'l-İlmi'l-İlâhî

56- Kitâbün fi'l-İlmi'l-İlâhî

57- Kitâbün fi'l-Heyûlâ el-Mutlakati ve'l-Cüz'iyyeti

58- Kitâbün fi'l-ilmi'l-ilâhî alâ re'yi Eflâtun

59- Kitâbün fî Alâmâti İkbâlü'd-Devleti

60- Risâletün fî Enne'n-Nefse Leyset bi-Cismin

61- Kitâbün fî Feshi Zanni men Yetevehhemü enne'l-Kevâkibe Leyset fi Nihâyeti'l-İstidârati

62- Risâletün Yübhasü fîhâ ani'l-Arzi't-Tabîiyyeti Tînin hiye Ümmü Hacerin

63- Kitâbün fi'l-Kevâkibi's-Seb'ati

64- Kitâbün fi'l-Hikmeti

65- Kitâbün fi'n-Nefsi'l-Kebîrati

66- Kitâbün fi'n-Nefsi's-Sagīrati

[295] *67- Kitâbün fi'l-Münâkasati Beyne Ehli'd-Dehri ve Ehli't-Tevhîdi fî İhdâsi'l-Âlem*

68-Kitâbü'l-İntikād alâ Ehli'l-İ'tizâl

69- Kitâbün fî Tefsîri Kitâbi Eflatorahs[?] li-Kitâbi Taymavis[?] fî İtmâmi Kitâbi Eflatorahs

70- İhtisâru Kitâbi'n-Nabzi'l-Kebîr li-Calinos

71- Risâletün fî enne Kutra'l-Murabba'i lâ-Yüşârikü'd-dıl'u min Gayri Hendeseti

72- Kitâbün fi'l-Eşvâki alâ Ehli't-Tahsîli mine'l-Mütekellimîne bi'l-Felsefeti

73- Kitâbün fî Tesbîti'l-Meâd

74- Kitâbün fî İlleti Cezbi Haceri'l-Mıknatisi li'l-Hadîd

75- Mîzânü'l-Akl

76- Kitâbü Şürûtı'n-Nazar

77- Kitâbü'l-Ârâi't-Tabîiyyeti

78- Risâletün fi't-Terkîb

79- Risâletün fî Keyfiyeti'n-Nahv

80- Kitâbün fi'l-Leben

81- Kitâbü Saydeleti't-Tıb

82- Kitâbün fî Cevâhiri'l-Ecsâm

83- Kitâbü'l-İmâm ve'l-Me'mûni'l-Muhıkkīn

84-Kitâbün fî Şerefi'l-Kasd

85- Kitâbü Havâssı't-Telâmîz

86- Kitâbün fi'l-Eşvâkı alâ Ehli't-Tahsîli'l-Mütekellimîne bi'l-Felsefeti

87- Kitâbün fî Nakzı Kitâbi'l-Belhî li-Kitâbi'l-İlmi'l-İlâhî

88- Kitâbün fi'r-Riyâziyyeti

89- Kitâbün fî Ennehû lâ-Yecûzü en Yekûne'l-İftirâku ve's-Sukûn

90- Kitâbün fi's-Sîreti'l-Fâzıleti ve Sîreti Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıleti

91- Kitâbün fi'ş-Şerâbi'l-Müskir

92- Risâletün fi'l-Atşi ve İzdiyâdi'l-Harârati li-Zâlik

93- Risâletün fî Cümeli'l-Mûsıkī

94- Kitâbün fî Menâfi'i'l-A'zâ'

95- Kitâbün fi'l-Evhâmi ve'l-Harekâti'n-Nefsâniyyeti

96- Kitâbü's-Sırrı fi'l-Hikmeti

97- Kitâbü'l-Mürşid

98- Makāletün fi'l-Mezâkāt

99- Kelâmün fi'l-Farkı Beyne'l-Emrâz

100- Makāletün fi'l-Beheki ve'l-Barasi

101- Makāletün fi'l-Bevâsîri ve'ş-Şikāki fi'l-Mak'adeti

102- Makāletün fi'l-Hurkati'l-Kâineti fi'l-İhlîli ve'l-Mesâneti

103- Makāletün fi'l-İlâci'l-Ayni bi'l-Hadîd

104- Kitâbün fî Fazli'l-Ayni alâ Sâiri'l-Havâs

105- Makāletün fi'l-Âdeti ve İnnehâ Tekûnu Tabîaten

106- Makāletün fi'l-Mütkaati fî Etrâfi'l-Ecfân

107- Makāletün fi'l-İlleti'lletî min Eclihâ Tazîku'n-Nevâzıru fi'n-Nûri ve Tettesi'u fi'z-Zulmeti

108- Makāletün fî mâ İstedrekehû mine'l-Fasli fi'l-Kelâmi fi'l-Kāilîne bi-Hudûsi'l-Ecsâmi ve ale'l-Kāilîne bi-Kademihâ

109- Makāletün fi'l-İlleti'llitî Lehâ Tez'umü'l-Cühhâlü Enne's-Selce Yu'attişu

110- Risâletün fî Mikdâri mâ-Yümkinü en Yüstedrake min Ahkâmi'n-Nücûm

111- Risâletün fî İlleti Halki's-Sibâ' ve'l-Hevâmm

112- Kitâbün fi'n-Nakzi ale'l-Keyyâli fi'l-İmâmeti

113- Kitâbü'l-Edviyeti'l-Mevcûdeti fî Külli Mekânin

114- Kitâbün fi'r-Reddi ale'l-Câhızı fî Nakzı Sanâati't-Tıb

115- Kitâbün fi'l-Kuvveti

116- Kitâbün fî Tenâkuzı Kavli'l-Câhızı fî Kitâbihî fî Fazîleti'l-Kelâmi ve mâ Galaza fîhi Ale'l-Felâsifeti

117- Kitâbün fî Hey'eti's-Sımâh

118- Kitâbün fî Zikri'l-Edviyeti'l-Ma'deniyyeti

119 Kitâbün fî Eskāli'l-Edviyeti'l-Mürekkebeti

120- Kitâbün fî Nakzi't-Tıbbi'r-Rûhânî Ali ibnü'l-Yemân

121- Kitâbün fî İzâhi'l-İlleti'lletî bihâ Tüdfe'u'l-Hevâmmü bi't-tagazzî ve Merrate't-Tedbîr

122- Makāletün fîmâ Yenbagī en Yükaddeme mine'l-Agziyeti ve'l-Fevâkih ve mâ-Yüahharu minhâ

123- Makāletün fi'r-Reddi alâ Ahmed bin et-Tayyibü'r-Ruhsâ fîmâ Reddebihî alâ Calinos fî Emri't-Ta'mi'l-Mürr

124- Kitâbün fi'r-Reddi ale'l-Müsmi'l-Mütekellim fî Reddihî alâ Ashâbi'l-Heyûlâ

125- Kitâbün fî Mihneti'z-Zehebi ve'l-Fızzati ve'l-Mîzâni't-Tabîî

126- Kitâbü Hiyeli'l-Münemmes[?]

127- Kitâbün fi'l-Bâh

128- Kitâbü'z-Ziyâde

129- el-Câmi'

130- el-Mansûrî

131- el-Fâhir

132- Kitâbü'ş-Şukûk ve'l-Münâkazâti'lletî fî Kütübi Calinos

133- Kitâbün fî Keyfiyeti'l-Ebsâr

134- Makāletün fî Enne't-Tîne'l-Müntakıle bihî fîhi Menâfi'u

Râzî fende olduğu kadar edebiyât ve şiirde de iştihâr eylemiştir.

Edebiyâtın bütün inceliklerini câmi' rengîn, rakîk şiirleri vardır. Mantık ve sâir fünûndan bazılarını nazmen te'lîf edecek kadar iktidâr-ı edebî göstermiştir.

Râzî, unfuvân-ı hayâtına âid hâtırâtını Rey ufuklarında gizlemiş olduğu gibi enfâs-ı vâ-pesîni de yine bu ufuklarda sönmüştür.

Leon Afriken (Leon l'Africain) *Târîh-i Hükemâ ve Etibbâ* unvânlı eserinde Râzî'nin Mısır'a ve muahharan Endülüs'e kadar bir seyâhat icrâ eylemiş **[296]** olduğunu rivâyet ediyor. Gûyâ Râzî *el-Mansûrî*'yi Endülüs'de te'lîf ve Hâcib el-Mansûr nâmına ithâf eylemiş, Vostanfield[?] de aynı iddiâda bulunmaktadır. Fakat Râzî'nin bu yolda bir seyahat icrâ eylemiş olduğuna dâir mevsûk bir ma'lûmât yoktur. Vostanfield'in[?] bir çok husûsda olduğu gibi bu mes'elede dahi dûçâr-ı hatâ olması ağleb-i ihtimâldir.

Bâ-husûs ki, *el-Mansûrî*'nin Horasan Emîri El-Mansûr bin İsmâil bin İshak nâmına ithâf edilmiş olduğu muhakkakāt-ı târîhiyyedendir. Şu halde Leon'un rivâyeti bu sûretle de te'yîd edilemez. Râzî, *et-Tıbbü'l-Mülûkî* eserini de Taberistân emîrinin mahdûmu Ali nâmına ithâf eylemiştir.

Medîd bir hayât-ı faâliyeti müteâkib, Râzî'nin bütün kuvâsını za'f-ı pîrî istîlâ eylemişti. Bu tâb-fersâ, faâliyet-i dimâgiye, nihâyet bir amâ-yı basarî ile hâtime-nümâ-yı fecâat oldu. Koca hekîm, ihtiyârlığında nûr-ı basardan mahrûm kaldı.

Berây-ı tedâvî bir kehhâl celb edilmişti. Râzî, bu zâta gözün kaç tabakadan müteşekkil olduğunu suâl edince bîçâre adam pîç ü tâb içine düştü. Meğer bu yâdigârın hiçbir şeyden haberi yokmuş. Râzî, kendi gibi bir dâhî-i tıbbı tedâvîye cür'et-yâb olan cesûr mütetabbibi kapı dışarı attırdıktan sonra kemâl-i ye's ve infiâl ile:

"Şimdiye kadar gördüğüm yetişir. Artık bu sefîl dünyayı görmek istemem" demiş olduğu rivâyet-i târîhiyyedendir.

Bir dâhî-i tıb için ne sûzişli ye's ü nevmîdî!..... Râzî'nin tercüme-i hâlini kayd edenler bir keyfiyet-i garîbeden bahs ediyorlar. Onlarca garîb görünen bu keyfiyet fünûn-ı hâzıra nazarında mühim ve fakat tabiî görülebilir.

Müverrihîn diyor ki: Hayatında Râzî'nin evânî-i beytiyyesi gāyetle mücellâ ve âdetâ müzehheb ve sîmîn oldukları halde vefâtını müteâkib mürûr-ı zamânla bunlar evvelki cilâ ve renglerini gāib eylemişlerdir.

Râzî'nin fenn-i kimyâdaki ihtisâsı meşhûrdur. Hattâ hâmız-ı kibriti keşf eden zâtın Râzî olduğu muhakkakāt-ı kat'iyyedendir.

Şu halde hâtıra gelebilir ki, Râzî, hânesinde bulunan bakır evânîyi kimyâ ve fen sâyesinde, şimdiki galvanoplastiye müşâbih bir san'atla tezhîb ve tafzîz edebilmişti.

Maamâfih bu rivâyet o derece hâiz-i vüsûk addedilemez.

Râzî bütün ma'nâsıyla hâzık bir tabîb idi. Fenn-i tıbbın nazariyât ve tatbîkātında bi-hakkın müşârun bil-benân olmuştu. Bilhassa teşhîs-i maraz hakkındaki melekesi şâyân-ı hayrettir.

Kan kusduğundan dolayı bil-cümle etibbâ tarafından teverrümüne hükm edilmiş olan bir gencin esbâb-ı marazı, durgun bir gölden içdiği su vâsıtasıyla boğazına kaçmış olan sülükten neş'et ettiğini, hastayı görür görmez teşhîse muvaffak olmuştu.

Râzî, vefâtında *el-Hâvî*'yi ikmâl edememişti. Kitabın ikmâli tilmîzânının semere-i gayretidir. Vefâtını müteâkib İbnü'l-Hamîd nâmında bir zât, bir çok meblağ fedâ ederek *el-Hâvî*'yi hemşîresinden iştirâ eylemişti. Ba'dehû kitap ikmâl edildi.

el-Hâvî'nin Bodleian ve Escorial kütübhânelerinde yazma birer nüshası mevcûddur.

Paris kütübhânesinde dahi bir nüsha mevcûd ise de maatteessüf kısm-ı küllîsi noksândır. Yalnız *Kitâbü'l-Hümmeyât* kısmı tamamdır.

On üçüncü asır-ı mîlâdide Farragut isminde bir zât *el-Hâvî*'yi "*Continent*" nâmı altında Latince'ye tercüme eylemişti. Tercüme iki büyük cildden ibâret olup bilâhare defeâtla tab' edilmiştir.

el-Hâvî'den sonra tıbba dâir Râzî'nin en meşhûr eseri *el-Mansûrî*'dir. *el-Mansûrî* on kitabdan mürekkeb olup her birinde sırasıyla mesâil-i âtiyyeden bahs edilmiştir:

1- Teşrîh
2- Emzice
3- Agdiye ve muâlecât
4- Hıfzu's-sıhha
5- Mülattıfât-ı beşere
6- Esnâ-yı seyâhatte tatbîk edilecek usûl-ı sıhhî
7- Fenn-i cerrâhî
8- Zehirler
9- Emrâz-ı umûmiyye
10- Hummâlar

el-Mansûrî Jerar dö Kremon tarafından Latince'ye tercüme ve defeâtla tab' edilmiştir.

Tabîb-i şehîr Ali bin Abbâs *el-Melikî* nâmındaki eser-i ma'rûfunun mukaddimesinde, esbâb-ı te'lîfinden bahs ederken diyor ki: "Gerçi Râzî'nin *el-Mansûrî ve el-Hâvî* nâmında tıbba dâir iki eser-i muazzamı mevcûd ise de *el-Mansûrî* bi'n-nisbe muhtasar ve *el-Hâvî* ise intizâmdan ârî bir metoda tevfîkan mürettebdir. Bundan mâadâ, *el-Hâvî*'de fenn-i cerrâhîye dâir ma'lûmât yoktur.

Ali bin Abbâs, esbâb-ı tenkīd olarak mütâlaât-ı sâbıkayı serd ettikten sonra, *el-Hâvî* ve *el-Mansûrî*'nin kıymet-i ilmiyye ve fenniyelerini bir lisân-ı sitâyişle i'tirâfdan kendini alamıyor.

Râzî'nin *el-Câmi'* ve *el-Fâhir* unvânlı eserleri de muhalledât-ı tıbbiyyeden ma'dûddur.

Râzî'nin kızamık ve çiçek illetleri hakkında yazmış olduğu *Kitâbü'l***[297]***-Cederî ve'l-Hasîne* nâm eseri târîh-i tıbda, en kıymetdâr eserler miyânına idhâl edilmektedir.

Eser-i mezkûr vaktiyle "*Pestilentia*" nâmı altında Latince'ye tercüme edilmişti. Metn-i Arabîsiyle bu Latince tercümesi Şannig tarafından tab' ve neşr edilmiştir. Mösyö Granhil tarafından İngilizce'ye tercüme edildiği gibi "*Traite de la*

variole et de la rougeole" unvânı altında ahîran Fransızca'-ya da tercüme edilmiştir. İspanya'daki Escorial kütübhânesinde Râzî'nin ekser-i âsârına dest-res olunabilir.

"*Makāletün fîmâ yenbagī en yükaddeme mine'l-agdiyeti ve'l-fevâkihi ve mâ yüahharu minhâ*" unvânlı eseri 887 numarada mukayyeddir.

Râzî bu eserde meyveleri sırasıyla ta'dâd ettikten sonra hangilerinin yemekten evvel ve hangilerinin ba'de't-taâm ekl olunabileceğine dâir serd-i mütalaât etmektedir.

Meselâ Râzî bu eserinde, yemekten evvel ayva eklini şiddetle men' ettiği hâlde, usâre-i mi'deviyye ifrâzına hâdim olacağı cihetle ba'de't-taâm ayva yemeği münâsib görüyor ve tavsiye ediyor.

Râzî ilm-i hey'et ve riyâziyâtta da bir dehâ-yı hayret-bahş göstermiştir. *Kitâbün fî hey'eti'l-âlem* nâmındaki eserinde, arzın küreviyyetini beyân ve isbât ettiği gibi, cesâmetine dâir de bir mukāyese yapmıştır. Râzî, şemsin arzdan pek büyük ve kamerin ise bilakis arzdan küçük olduğunu bu eserinde zikr ediyor. Fennin o vakit ki hâline nazaran Râzî'-nin beyânâtındaki ehemmiyet bilhassa şâyân-ı tezkârdır.

–mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri

M. Şemseddin

RAVZATÜ'L-KURRÂ'

–1–

Menba'-ı Feyz Seyyidü's-Sakaleyn İmâmü'l-Haremeyn Ceddü'l-Haseneyn aleyhi ahsenüssalâti vesselâm Efendimiz Hazretleri

Eâzımın hakîkat ve mu'cizât ve sîret-i seniyye-i Nebeviyye'yi mübeyyin kütübhâne-i dehre ber-güzâr eyledikleri bu kadar te'lîfât-ı nefîse hülâsasını böyle küçük bir makāleye sığıştırmak herkesin kârı ve bâ-husûs esrâr ve hakāyıkından bahs etmek bizim gibi âcizlerin muvâfık-ı de'b ü şiârı değildir. Binâ-berîn yalnız bilinmesi vâcib olan hilye-i şerîfelerinin derciyle teşerrüf ve iktifâ evlâdır.

Server-i Enbiyâ, kâşif-i sırr-ı ilmü'l-esmâ, hâdî-i sübül, emlahü'r-rüsül efendimiz hazretleri, uzuna karîb orta boylu, tâmmü'l-a'zâ, endâmı mütenâsib, ecell ü ekmel-i beşer idi. İ'tidâl üzere büyük başlı, hilâl gibi ince kaşlı, çekme burunlu, az değirmi çehreli, cism-i pâki gül gibi kırmızıya mâil beyaz ve tâb-dâr ve mübârek dişleri seyrek ve inci gibi revnak-dâr ve şerîf ve muhterem sakalı tam ve içinde ancak yirmi tel kadar beyaz var idi.

Birdir dedi âşinâ-yı vahdet
Mevc-i ehadiyyet-i Ahmediyyet

– 2 –

Yâr-ı Gār-ı Şefîk Hazret-i Ebâbekri's-Sıddîk radiyallâhu anh.

Mahrem-i ahvâl ü esrâr, serheng-i kavâfil-i Muhâcirîn ü Ensâr, seyyid-i ehl-i tecrîd, efdal-i erbâb-ı tefrîd, hazîne-i ilm ü hilm, Hazret-i Sıddîk-ı a'zam ü ekremin ism-i pâk-i âlîsi "Abdullah bin Osman" olup künyeleri "Ebûbekir"dir. Peder-i âlî-kadrleri "Osman bin Âmir" hazretlerinin künyeleri dahi, "Ebû Kuhâfe"dir. Vâlide-i mâcideleri "Ümmü'l-hayr Selmâ" radiyallâhu anhâdır.

Atîk ve sıddîk ve zü'l-hilâl elkāb-ı celîle-i cümlesinden olup hicret-i seniyyede Resûlullâh'ın refîk-ı hâssı olarak gār-ı şerîfe kendisiyle birlikte teşrîf buyurulduğundan "Yâr-ı gār" unvân-ı mahsûsunu almıştır. Celâlet-i kadrine [1] (إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ) ilh. Âyet-i kerîmesinin nüzûlü ve (اَفْضَلُ الْخَلاَيق بَعْدَ الْاَنْبِياء) ve [2] (مَا صَبَّ اللَّه شَيْئًا فِي صَدْرِي إِلَّا وَصَبَّهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ) ve [3] (وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا) ve (خلقت انا وابوبكر من طينة واحدة) ehâdîs-i şerîfesinin sudûru büyük delîldir.

هر چه در صدرنبی ریخت خداوندز فیض
اوز شفقت همه در سینهء صدیق بر بخت

Cenâb-ı Sıddîk vilâdet-i seniyye-i Nebeviyye'den iki sene ve birkaç ay sonra kadem-nihâde-i âlem-i şühûd olmuş ve bi'set-i seniyyede herkesden evvel İslâm'a gelmiştir.

Hazret-i İbni Abbâs: En evvel müslim olan kimdir? Diye soranlara "Hazret-i Ebûbekir'dir, Hassân bin Sâbit'in söylediği mersiyeyi işitmedin mi?" buyurup Hazret-i Hassân'ın Sıddîk-ı ekber efendimiz hakkındaki mersiyesinden şu beyitleri okurlardı:

اذا تذكرت شجواً اخى ثقة	فاذاكر اخاك ابابكر بما فعلا
خير البرية أتقاها وأعدلها	الا النبى وأوفاها بما حملا
والثانى التالى المحمود مشهده	واول الناس منهم صدق الرسلا

Seyyidünâ İbni Abbâs'ın murâdları ricâl-i ahrâr içinde en evvel müslim olan Hazret-i Sıddîk olduğudur ve illâ ale'l-ıtlâk en evvel İslâm'a gelen Hazret-i Hadice radiyallâhu anhâdır.

Hazret-i Sıddîk radiyallâhu anh efendimiz fenâda ferd-i kâmil idi. [4] (من أراد ان ينظر الى ميت يمشى على وجه الأرض فلينظر الى الصديق) hadîs-i şerîfi bunu müeyyiddir.

Yâr-ı gār-ı peygamber Cenâb-ı Sıddîk-ı ekber radiyallâhu anh mi'râcü'n-Nebî'yi **[298]** herkesden evvel tasdîk edip ol bâbda kendilerine ta'rîz eden îmânsızlara "Bütün gün haber-i semâvîsini tasdîk etmekte olduğum bir zât-ı vâlâ-şânın seyr-i melekût ettiği haberini niçin tasdîk etmem" diye mukābelede bulunmuş ve hicret-i seniyye vukūunda ıyâl ü etfâlini terk ile Hazret-i Sultânü'l-Enbiyâ ile beraber çıkmış ve gār-ı şerîfde ve bütün yolda Sultân-ı Kevneyn'den ayrılmamış ve yevm-i Bedir'de eşca'-ı nâs olup tahte'l-arîş mülâzım-ı bâb-ı Nebî ve hâris-i peygamberî bulunmuş ve yevm-i Hudeybiye'de sâirlerine müştebih olan teehhur-ı duhûl-i Mekke emri ber-vefk-ı fermûde-i Nebî kendilerine münkeşif

[1] Tevbe, 9/40.
[2] Fahreddin Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb,* Beyrut, h. 1420, c. 12, s. 381.
[3] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fezâil, 1.
[4] İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 2, s. 263.

ü celî olmakla mütehayyiren mürâcaat edenlerin şübhelerini hal ve hayretlerini izâle eylemiş ve (اذا جاء) sûresinin nüzûlünde ve Hazret-i Nebiyy-i Ekrem'in "Cenâb-ı Hak bir kulu dünya ile âhiret beyninde tahyîr etti. O kul ise âhireti ihtiyâr eyledi" buyurmalarında bükâ buyurmuş ve vefât-ı seniyye vukūunda sebât edip este'îzü billâh [1](وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ) ilh. Âyet-i kerîmesini tilâvet ederek ve bir nutk-ı belîğ îrâd ile herkesin dehşetini teskîn etmiş; ve maslahat-ı müslimîn için kaziyye-i bey'ate kıyâm ve ceyş-i cenâb-ı Üsâme'yi Şâm cihetine bi'sete ihtimâm eylemiş ve mürtedler zuhûrunda onlarla mukātele emrinde muhâlif re'yde bulunan kibâr-ı ashâbı hücec-i şer'iyye ile ilzâm ederek müslimîni tefrikadan ve azîm bir tehlikeden kurtarmış; ve ondan sonra Şâm fütûhuna müteşebbis ve muvaffak olmuş ve hâtime-i ömr-i azîzinde dahi maslahat-ı müslimîni der-pîş ederek makām-ı hilâfete Hazret-i Ömer gibi bir fârûk-ı a'zamı intihâb buyurmuştur. Menâkıb-ı celîleleri bî-hadd ü ihsâ ve fezâil-i cemîleleri lâ-yüadd ü lâ yuhsâdır.

Hazret-i Sıddîk radiyallâhu anh kâffe-i ulûm-ı dîniyyeyi câmi' ve mezâyâ-yı *Kur'ân*'a hakkıyla vâkıf, kâmilü'l-vücûd bir zât-ı kerîmü's-sıfât idiler. *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı evvelâ cem' eden ol câmi'u'l-kemâlât hazretleridir. Evâhir-i asr-ı saâdette Yemâme'de da'vâ-yı nübüvvetle zuhûr eden Müseylime'nin vücûd-ı mazarrat-endûdu dünyadan kaldırılmak üzere, lede'l-müşâvere halîfe-i Resûlullâh tarafından mikdâr-ı kâfî tertîb edilen müfreze-i askeriyye sahâbe-i kirâm hazerâtının maiyetlerinde Yemâme'ye sevk ve i'zâm olundu. Muhârebe-i vâkıada "Müseylimetü'l-kezzâb" maktûl olarak, kazanılan muzafferiyet-i mühimme ile emsâline ibret gösterildi. Muhârebe-i mezkûrede huffâz-ı kirâmdan bir çoğunun şehîd olmaları üzerine *Kur'ân-ı Kerîm*'in hep bir yere cem'iyle Mushaf-ı şerîf tertîb ve tahrîri lüzûmu Hazret-i Ömer radiyallâhu anh tarafından huzûr-ı halîfeye arz olunmağla hazret-i halîfe fukahâ-yı ashâbdan Ali bin Ebî Tâlib ve Zeyd bin Sâbit ve sâir kurrâ'-i ashâbın ictimâıyla bir Mushaf-ı şerîf yazıldı ve cenâb-ı halîfeye tevdî' olundu ve irtihâl-i dâr-ı cinân edinceye kadar nezd-i âlîlerinde mahfûz kalıp, sonra Ömerü'l-Fârûk hazretlerine ve onun irtihâlinde kendi kerîmeleri olan ve zevcât-ı tâhirât-ı hazret-i Risâletpenâhî'den bulunan Hafsa radiyallâhu anhâya bi'l-intikāl mevki'-i ta'zîmde mahfûz kalmış idi. Muahharan Mushaf-ı şerîf-i mezkûrdan nüshalar istinsâhıyla etrâfa ve memâlik-i sâireye ba's ve neşri hizmet-i âliyesini de Hazret-i Osman radiyallâhu anh îfâ eyledi.

Hazret-i Sıddîk radiyallâhu anh ilm-i *Kur'ân*'da, ensâbda ve ilm-i ta'bîrde a'lemü'l-ashâb idiler. Her husûsda ve siyyemâ mesâil-i şer'iyyede sahâbe-i kirâm Hazret-i Sıddîk'a mürâcaat eylemekte bulunmuş oldukları gibi ve [2](وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ) âyet-i celîlesinin nüzûlünden sonra Risâletpenâh efendimiz hazretleri emr-i dünyaca re'y ve tedbîrde adîmü'l-emsâl olan Cenâb-ı Sıdddîk ile meşveret ve müzâkere buyururlar idi. Ebû Amr ed-Dânî de* hurûf-ı *Kur'ân*'da Hazret-i Ebûbekir'den rivâyet vâride olduğunu beyân etmiştir. Zât-ı sütûde-simâtlarından yüz kırk iki hadîs-i şerîf rivâyet olunmuştur. Devlet-i dîrîne-i Muhammediyye'de en evvel emîrü'l-hac olan sâhib-i tercüme hazretleridir. Cenâb-ı Sıddîk ticâret ile idâre-i maîşet eder ve halkı ticârete ve ilm-i ticâret tahsîline sevk buyururlar idi. Hazret-i Sıddîk kavlen ve fiilen ve aklen ve niyyeten sâdık idi. İbtidâ-yı İslâmında kırk bin dirhem gümüşü olduğu halde bunun kâffesini mahbûb-ı Rabbü'l-âlemîn cenâb-ı ecmelü'l-mürselîn aleyhi ekmelü's-selâm efendimizin uğuruna fedâ ederek zamân-ı irtihâlinde hiçbir dirheme mâlik değil idi.

Hazret-i Sıddîk radiyallâhu anh ilm-i sâbık, fehm-i sâib, kuvvet-i insâf, sıhhat-i tevfîk, sıdk-ı tahkīk ashâbından idi. Pederi ve mâderi ve evlâdı ve evlâd-ı evlâdı umûmen ashâb-ı kirâmdan idi; bu fazîlet sâirlerine nasîb olmamıştır. Hazret-i peygamber efendimizin Ebûbekir ve Ömer hazerâtı haklarında "Zamân-ı müşâverede ikiniz bir şeye ittifâk eder iseniz size muhâlefet etmem" buyurması kemâl-i isâbet-i re'yine delîldir.

Ol sâhibü'l-irfân hazretleri altmış üç yaşlarında oldukları halde on üç senesi Cumâdelâhire'sinden sekiz gün kalarak bir Salı gecesi akşamında zînet-bahş-ı âlem-i diğer, ve cesed-i es'adleri Ravza-i Mutahhara dâhilinde şeref-yâb-ı kurb-ı peygamber olmuştur. Son sözü [3](تَوَفَّنِى مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ) âyet-i kerîmesidir. "Azar[4] 13" târîh-i irtihâlleridir.

Yâr-ı gār-ı şefîk, Hazret-i Ebâbekir es-Sıddîk efendimiz hazretlerinin mübârek vechi melîh, sakalı beyaz ve cebînî vâsi', gözlerinin kâsesi çukurca sakalının iki tarafı seyrek, kendileri zaîfü'l-beden, kāmet-i şerîfleri uzunca ve kalb-i ilhâm-celbleri haşyetullâh ve şiddet-i hubb-i Resûlullâh'dan mütemâdiyen mahzûn idi. Müddet-i hilâfetleri iki sene üç ay eder. Bazılar dört aydan dört gün eksik olmak üzere hesâb etmişlerdir.

Hazret-i Sıddîk'ın ilk hutbeleri ile âhir-i ömrlerindeki a-hidnâmelerinin tercümesi teberrüken derc edilmiştir.

İlk Hutbeleri

(Ba'de ez hamd-i Hudâ) "Ey nâs! Ben sizin efdaliniz olmadığım halde size veliyyü'l-emr oldum. Biz nüzûl-i *Kur'ân* ve sünen-i seniyye-i Cenâb-ı Fahr-i dü-cihân ile ta'lîm olunarak ilim peydâ ettik. Ma'lûmunuz olsun ki kiyâset-i fâdıla vera' u takvâdır. Hamâkat-ı müfrita fısk u fücûrdur. Sizin bence en kavîniz **[299]** zaîf-i vely-i muîninizdir ki onun hakkını kendisine alıveririm ve bence en zaîfiniz sizin en kavî ve muktedirinizdir ki hakk-ı gayrı ondan ahz eylerim.

Ey nâs! Ben ancak müttebiim yani isr-i Resûl'e tâbiim. Metbû' yani bâb-ı dînde yeni bir şey vâzı' değilim. Eğer ben

[1] Âl-i İmrân, 3/144.

[2] Âl-i İmrân, 3/159.

* Ebû Amr ed-Danî (371) târihinde dünyaya gelip (444) târihinde vefât etmiştir. İlm-i kırâ'ata dâir *Teysîr* nâmıyla bir eser-i mu'teberi vardır. Terceme-i hâli ileride inşâallâh yazılacaktır.

[3] Yûsuf, 12/101.

[4] (اذاد) şeklinde yazılmıştır.

istikāmet edersem bana muîn olun ve eğer i'vicâc üzere bulunursam beni doğrultun"

Âhir-i ömrlerinde Hazret-i Ömer el-Fârûk'u istihlâf için imlâ buyurdukları ahidnâmeleri.

"Bu ol ahd ü vasiyyettir ki halîfe-i Resûlullâh olan Ebûbekir onu dünyaca en son ve âhiretce en ön olan zamanındaki evânda kâfir îmâna ve fâcir ittikāya gelir icrâ etmiştir. Ben size kendimden sonra halîfe olmak üzere Ömer bin el-Hattâb'ı intihâb ettim. Eğer iyilik ve adâlet eder ise fe-bihâ. Benim ona zannım ve hakkındaki re'yim de budur ve eğer zulm ü cevr ve tebdîl-i emr eder ise ben onu bilmem ki gaybdır. Sizin ben ancak hayrınızı istemişimdir. Herkesin vebâli kendinedir. Zâlimler kendilerinin hâli neye müncer olacağını yakında bilirler"

Bu ahidnâmeden sonra hazret-i halîfe velîahdı Hazret-i Fârûk'u huzûrlarına alarak "Vallâhi uyuyamadım ki rü'yâ göreyim. Tok olmadım ki evhâma dalayım. Ben yol üzerinde bulundum ve sapmadım. Çalışmakta kusûr etmedim; çünkü her nefis için bir arzu vardır. O arzu nefse verilir ise nefis daima arzuda olur" buyurmuştur.

Hazret-i Sıddîk *radiyallâh*ın kelimât-ı dürer-bârlarındandır:

Sabır ile musîbet kalmaz ve sabırsızlık fâide vermez. Kerîmü'ş-şiyem olan zâtın eşref-i ef'âli bildiği şeylerin bir takımından ibâret[?] edip rûy-ı müsâmaha göstermesidir. Her kim mahabbet-i İlâhiyyeyi tatmış bulunur ise zevk, onu dünyadaki metâlib ve âmâlinden işgāl edip, kendisi cemî'-i benî-beşerden tevahhuş eyler. Mevte harîs ol ki sana hayat verilsin.

Mevtten murâd mevt-i ıztırârî değildir; belki mevt-i ihtiyârîdir ki âlem-i kudse ittisâl ile revâyih-i ünsü istişmâma harîs ol demektir.

Hazret-i Sıddîk radiyallâhu anh hakkında Ömer el-Fârûk hazretleri cânibinden tanzîm buyurulan mersiyedir:

ذهب الذين احبهم	فعليك يادنيا السلام
لاتذكرين العيش لى	فالعيش بعدهم حرام
انى رضيع وصالهم	والطفل يولمه الفطام

Çengelköyü **Hoca-zâde Ahmed Hilmi**

SAFAHÂT HAKKINDA NOTLAR

–Fâtih Câmii, Tevhîd, Meyhâne, Mezarlık–

§ *Fâtih Câmii*'nin hikâye kısmına geçiyorum.

Bu kısımda evvelâ şu beyt "Sabâ"ya "hâb-ı sükûn" isnâd etmek inceliğini, o incelikte nâ-şinîdeliği ihtivâ ettiği için güzel:

"Ridâ-yı leyli henüz açmamışdı dest-i semâ
Sabâ da hâb-ı sükûndan ayılmamışdı daha"

Sâniyen sokakları yere serilip yatmış olarak tasvîr ettiği, hem de lihâfını zulmetten, fırâşını zemîn-i mezelletten intihâb eylediği için şu mısra'-ı nefîs:

"Zalâmı sîneye çekmiş yatan sokaklardan"

Öteki mısra'larla beyitler bu incileri birbirine rabt etmek için isti'mâl edilmiş –fakat ipekten ma'mûl!– ipliklerdir. Bu rişte-i rakîkin sîne-i harîrî-i ensâcındaki imtidâd-ı revân ve sehîli hiçbir "ukde-i ta'kīd"* rahnedâr etmiyor. Bu da nazma âid muvaffakıyettir.

§ Şu beyitleri okuyalım:

Fezâ-yı ma'bedin encüm-nümâ meşâilini
O lem'a lem'a dizilmiş ziyâ kavâfilini
Görünce geldi çocukluk zamanlarım yâda…
Neler düşündüm o saatte bilseniz orada!

Bu beyitlerden anlaşılıyor ki şâir, Fâtih Câmi'ini görünce çocukluğunu ve pederini hatırlamış. Burada –dikkat edersenîz– bâsıra-gürîz bir lâmi'a-i perrân-ı muvaffakıyyet görürsünüz ki in'ikâsâtında safvet ve samîmiyet görünür. Şâir, câmie girdiği zaman maâlî-i ma'bedin mehâsin-i ma'neviyyesine müstağrak görünüp de azîm azîm laflar söylemeye, cesîm cesîm cümleler tela'süm etmeye kıyâm etseydi şiirinin tertîb-i mantıkī ve tedrîc-i tabiî mâhiyetli iki meziyetini te'mîn edemezdi. Hatta bu söylediği şeyler mâhiyetce müteâlî bir takım maâlî-i maânî bile olsaydı bu maânî-i âliyyenin tepeleri cibâl-i mürtefia zirveleri gibi berf ü burûdetle muhât olurdu. Çünkü çocukken imâme-güzîn peder-i münevveriyle Fâtih Câmii'ne her sabah namazı devam etmiş olan bir çocuk aradan zamanlar geçip de otuz sekiz yaşına vâsıl olduğu halde yine birgün bâ-husûs yine bir sabah Fâtih Câmii'ne giderse ma'bedin kapısına girer girmez pederiyle kendisini elele –velev ki hayâl-ı şâirânesinin mazılle-i lutfüne ilticâ etmiş olarak– mutlakā görür.

[300] Bunu görmek i'tibârıyla da "şâir-i san'atkâr" olmak şâhikasından "insân-ı hassâs" olmak vâdîsine sukūt yahud i'tilâ eder. Bu intikāl ve i'tilâ ise mutlakā lâzımdır. Fâtih Câmii'ne girdiği zaman ma'bedin rûhânîliğe hâs olan zulümât-ı mehîbesinin muhât-ı mutlakı olarak kalsaydı da şâir, kendi çocukluğu ile pederini yani daima birbirine refîk olan o tulû' ve gurûbu, o mehd ü lahdi görmeseydi.

Yalnız Fâtih'in kubbe-i muallâsını, yalnız minber-i mehîbini görüp tasvîr etseydi bana "Mehmed Âkif şâir değildir, san'atkârdır" hükmünü –müdellelen– i'tâ etmek hakkını bahş ederdi. Fakat Âkif cümle-i asabiyyesinin müfrit meleke-i hassâsiyyeti ile dem'a-perver bir şâir olduğu ve şâirliği san'atkârlıkta aramak tuhaflığına** tenezzül edemeyeceği

---

* "Ta'kīd" kelimesi zâten "ukde"den me'hûz olduğu için "ukde-i ta'kīd" terkîbinin bir galat olduğunu iddiâ etmek isteyecek olan zevâta derim ki "ukde" lugatdan "ta'kīd" ıstılâhâtdan olduğu için "ukde-i ta'kīd" terkîbi bir yanlış olamaz.

** Âkif, san'atkârlığa münkād ve mültefit olamayacak derecede serâzâd bir fıtrat-ı şâirâneye mâlik olduğunu tevâzu' kadar sevimli, mahviyet kadar sâde ve câzibeli olan şu sözleriyle zâten îmâ ve müdellelen iddiâ ediyor:

için gözlerini Fâtih Câmii'nin der ü dîvâr-ı muhteşemine değil girye-meşhûn olan gözlerini iki berk-ı hâtıra-perver gibi mâzîsinin karanlıklarına tevcîh ederek o gözlerin nûr-ı nazar-ı tedkîk ve eşk-i teessür-i amîk mâhiyetli huzme-i ziyâsıyla yirmi yirmi beş sene evvelki zamanların zulmetleri içinde bir ihtiyâr ile bir çocuğun, çehre-i mensîlerini tenvîr etmiştir.

§ Garbın eâzım-ı akl ü idrâkinden birinin dediği gibi "Şâir o kimsedir ki çocukluğundaki gözlere büyüdükten sonra da mâlik" olur. Bendeniz buradaki "göz" uzvuna bir de uzv-ı diğer ilâve ederek diyeceğim ki dünyada bir takım insanlar vardır ki sinleri terakkī ve [silik] ettikçe uzuvları tegayyür eder. Fakat her uzvunun geçirdiği bu istihâle alâiminden iki dane uzvu müstesnâ kalır. O iki uzvun ismi "kalb" ile "göz" olduğu gibi o kısım insanların da unvân-ı tekrîmi "şâir"dir. İşte Mehmed Âkif gözü ve kalbi çocuk kalabildiği yani ma'nâ-yı ma'lûmuyla şâir olduğu için câmi'e gidince Fâtih ma'bedinde gözünün önüne gelen levha kendi sabâveti ve bir de kendi seyyâre-i sabâvetinin peyk-i sefîdi olan ak sakallı pederi olmuştur.

§ İhtâr ve iddiâ ederim ki bunu görmek için "çocukluğundaki gözler"e mâlik olmak, gördükten sonra da bu zîkıymet rü'yetten mütehassis ve müteessir olmak için yine ihtâr ve iddiâ ederim ki "çocukluğundaki kalbe" mâlik olmak; böyle bir "göz"e ve "kalb"e mâlik olmak için de ihtâr ve iddiâ ederim ki şâir olmak lâzımdır.

§ Edebiyâtta incelik bunlardır. "Kadın" nakarâtıyla bir takım ma'nâsı ma'dûm fakat mûsikī-perver kelimeleri fevvâre-i enfâsının üzerinde âdetâ avâm kahvehânelerinin hıyâz-ı hadâikındeki[1] fıskiyelerin üzerinde sıçrayıp duran "cihânnümâ" camları gibi zıplatıp durmak bir incelik değildir. Bunlar akl-ı avâmdan rikkat ve dikkat tese'ül edebilecek ince şekilli kaba mâhiyetli tuhaflıklardır. Bu manzûmelerin bize tasvîr ettiği kadınlar eğer nuhâ'-i şevkîye hitâb etmek için tasvîr ediliyorsa "*Zenânnâme-i Fâzıl,* bunlara –belki– müreccahdır." Yok, eğer Havva'nın değil de bedenlerindeki nesc-i nermînin rikkati i'tibârıyla âb ü havânın benât-ı bedîası demek istediğim kadın dediğimiz cins-i latîfin elvân-ı rakîka-i hüsnünden demet demet çiçekler toplayıp bunların sibâk-ı müşterekine âh-ı hûnînî kırmızı bir kurdela gibi düğümleyerek o şükûfe desteden de bize rûh-istînâs bir nükhet-i nihân duyurmak için bu manzûmelerin külfet-i tahrîri der-uhde buyuruluyorsa o zaman da arzına mütecâsir olurum ki Samen gibi Verlen gibi Mose gibi Nedim gibi Hâmid gibi nisvân-nüvîs eâzımın yazıları muvâcehesinde bunlar şiir değil, enfâs-ı manzûme izdihâmlarıdır.

§ Evet, yine tekrar edeyim, Fâtih Câmii'nin şu kısmı şâirin tufûliyyetine i'âde-i enzâr ederek yazdığı bir şi'r-i hissîdir ki ötesinde berisinde katre katre göz yaşları seçilmek i'tibârıyla bir çocuk çehresi kadar samîmîdir:

Sekiz yaşında kadardım babam gelir "Bu gece
Sizinle câmi'e gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!"
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Girinci câmi'e hâliyle koyuverir peşimi.
Namaz kılardı. Ben artık kalınca âzâde
Ne âşıkāne koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pîşimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben
Beyaz sarıklı, temiz, yaşca elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem edeb-güzîn-i namaz.
Yanında bir küçücük kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki başda püskül yok
İmâmesinde fesin….ilh.

Burada mezâr-ı mâzîsinin, zâir-i siyâh-ı muzlimi olan Mehmed Âkif bu parçayı yazarken mutlakā ağlamıştır. Âkif'in kāri'leri "Hasta" manzûmesindeki müteverrim çehreye tekābül edince müttefikan ağlıyorlar. Benim **[301]** ise mâzîyi tahatturlardan daima nasîb-i elem alan harâbe ber-dûş gönlüm o müteverrim çehrenin karşısında da ağlamakla beraber *Fâtih Câmii*'nin şu kısmında, yani şâirin şimdiki lihyedâr nâsiyesinin o zamanki çehre-i tufûliyyeti ile levha-i tekābülü önünde ağlarım. Bu giryemin esbâbını yukarıdaki ma'rûzâtımda görmeyecek derecede bu perîşân-müfâd yazıları lâkaydâne okuyanların göz yaşımda bir "Pedantizm" şâibesi görmelerinden sûret-i mahsûsada korkarım.

§ Manzûmeye devam edelim:

Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır
Biraz geçer yine râyet misali dalgalanır!
Koşar koşar duramaz, âkıbet denir âmîn
Namaz biter, ilh.

Şu beyitlerin hafîf ve latîf "ironi"si ile Mehmed Âkif burada Alfons Dode'ye tekrar ve pek benziyor. Zâten *Safahât* şâirinin kitâb-ı şiirini serâpâ tedkīk eden her nazar-ı hayret – eğer musırran teâmî etmek istemiyorsa– görür ki Mehmed Âkif'in fâciât-ı beşer elvâhına karşı gelince her dem giryân olmakta–yetîmlerin samîm-i kalbine –benzeyen bir nazar-ı rahîm, hayatın handân ve mudhik hakāyıkı önünde de bulununca tebessüm ber-leb-i istihzâ olmakta gamze-i nisvâna benzeyen bir dehân-ı rakīk sâhibidir.

§ Mehmed Âkif'le Alfons Dode'nin cihât-ı câmia-i müşâbehetini tafsîlâtını ileriye ta'lîk etmek üzere burada muhtasaran haber vereyim. Dode ile Âkif 3 noktada ittihâd eden muhtelifü'l-muhît mâhiyet-i edebiyyedir.

1- Avâm-perverlik.

2- Fecâyi'-i insâniyyete karşı tatlı tatlı ağlayan bir göz.

3- Rezâil ve nekāyis-i beşeriyyeye karşı acı acı gülen bir dudak.

"Henri Beranje" (*La France Intellectuelle*)'nin Dode'ye inhisâr eden sahâif-i tedkīkinde der ki: Avâmın nekāyıs ve rezâiline karşı gözleri lem'a-dâr-ı nüfûz ve dikkat oluyorken yine o avâmın fezâile karşı kirpiklerine münevver katreler

"Bana sor sevgili kāri', sana ben söyleyeyim,
Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki samîmiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim çünkü ne san'atkârım!"

[1] Metinde (حياض حوائقنده كى) şeklinde yazılmıştır.

asılırdı. Beranje'nin yine o eserinde Dode'ye âid olan şu iki terkîb-i tavsîfîsi pek kıymetdârdır:

Rezâilin handân bir müstehzî-i hayr-kâr ve hayr-hâhı!
Fezâilin giryân bir müştâk-ı şeydâsı

İşte Dode ile Âkif bu iki sıfatın, bu iki girye-i incizâbın, bu iki hande-i haşîn-i istihzânın mev'id-i mülâkātı olan birer cebhe-i san'attırlar.

§ Şâirin ve Dode'nin avâm-perverliğini bahs-i âidine terk ediyorum.

§ *Fâtih Câmii*'ndeki şu beyitler nâsıye-i şebâblarının melâhat-ı müfriteleri dehşet-i mehîb derecesine varan nefâis-i müheykeledendir:

"Sufûf ayakta müselsel cibâl-i velveledâr
Gibiydi. Herbirisinden duyuldu sîne-fikâr
Birer enîn-i tazarru', birer niyâz-ı hazîn,
Ki kalb-i rahmeti sızlattı şübhesiz o enîn!

* * *

İnâyetiyle Hudâ kaldırınca herbirini,
Semâya doğru o dağlar da açdı ellerini.

§ Âkif, şu beyitteki "rûh-ı itmînân" terkîb-i şiir-âmîzini *Kur'ân-ı Kerîm*'in bir âyet-i âliyyesinden mülhem olarak, yazmakla Fâtih Câmii'nin rûhânî mâhiyetine san'atkârâne bir mürâât ibrâz etmiştir:

Evet, hurûşa gelip bahr-i rahmet-i Subbûh,
Kulûba indi semâdan da bir [i]lâhî rûh:
Rûh-ı itmînân.

§ Her manzûmenin bir mevcûdiyet-i mecmûası bir de mevcûdiyet-i müteferrikası vardır. Mevcûdiyet-i müteferrikasındaki güzellikler her beytin yahud her kıt'anın yahud her mısra'ın mâhiyetlerini tetebbu' etmekle kābil-i rü'yettir. Mevcûdiyet-i mecmûanın harîr-i nefâset ve sadâ-yı muvaffakiyeti kelimelerin, terkîblerin cümlelerin yani "eşkâl-i cümle"nin ve mısra'ların beyitlerin, kıt'aların yani "eşkâl-i nazm"-ın arasında mûsikī-i muazzam-ı mütekābilde ve âheng-i metîn-i mütevâzinde mevcûd olan meşîme-i esîrîden tabîî olarak tevellüd eder.

Mûsikīde "diyapazon" ne kadar nisâb-ı ehemmiyeti hâizse şiirde de bir manzûmenin hey'et-i umûmiyesine âid güzellik ve manzûmenin mi'yâr-ı mâhiyyeti olmak husûsunda o mertebe mühimdir. Bir şâir ki manzûmesinin bazı beyitlerinde hârikalar izhâr ve ibrâz edebilmiş, fakat bu hârikaları – miyânegâh-ı ihtilâtına mi'yâr-ı kimyevî konulmuş bir mahlût-ı kimyevînin müteferrik eczâ-yı ecnebiyyesi gibi– gayr-i mültesik bırakmıştır, o manzûme tefessühe yüz tutmuş eczâyı a'zâsı ile inhilâle başlamış bir ölü gibidir ki yaşayamaz. Kalem-i tedkīkimin ucuna gelen şu teşbîh-i kimyevîyi teşrîh etmekle ma'rûzâtımı daha ziyâde tasrîh edeceğimi i'tikād ediyorum.

Ma'lûmdur ki kimyâda da bir "mahlût" bir de "mürekkeb" ta'bîri vardır. İki madde-i kimyeviyye havadaki müvellidü'l-humûza ile azot gibi imtizâc edemeyip de her madde kendisine âid havâss-ı husûsiyye ile kalırsa yani bir hâssa-i müştereke almazsa bu türlü halîta-i kimyeviyyelere "mahlût" ve meselâ bildiğimiz tuzdaki klor ile sodyumun ittihâd-ı kimyevîsi gibi ikisi de hâssasını gāib eder, bir hâssa-i müştereke irâe ederlerse buna da (mürekkeb-i kimyevî) derler. İşte manzûmelerde de hissin, hayâlin, fikrin imtizâcı o mâhiyette bulunmalı ki manzûme bir mürekkeb mâhiyetini almalı. Yoksa his bir tarafda hayâl bir tarafda temevvüc ve teferrüd eder durur, bunlar arasında bir iltisâk-ı **[302]** mütekābil bulunmazsa manzûme san'atkârâne tertîb edilmemiştir. Âdetâ hayâlî ve hissî bir iki beyti teşhîr ve irâe etmek için koca bir manzûmenin külfet-i tesvîd ve tebyîzi ihtiyâr edilmiş olur ki lagv-perverliktir. Şu halde o iki beyti ayrı ayrı ve (müfred) unvân-ı eslâf-mândesi altında yazmak daha muvâfık bir iş görmüş olmak değil midir?

§ *Fâtih Câmii*'nde ilk kısım sırf hayâlîdir. İkinci kısım hem hayâlî hem hissîdir. Fakat hissî olan beyitlerle hayâlî olan beyitler o kadar imtizâc ile tertîb edilmiştir ki bunlar manzûmede bir nâhiye-i umûmiyye teşkîl edip birer "dîdâr-ı münferid" manzarasını irâe etmiyorlar. Bu nokta-i nazardan da *Fâtih Câmii*'nde şâir muvaffak olmuştur.

§ Manzûmenin hikâye kısmını ise artık şâir değil demeyelim, san'atkârın tahrîr değil, âdetâ tekellüm etmesi şekle âid bir muvaffakıyet-i mühimmedir.

§ Fâtih Câmii'nin bir meziyet-i ma'neviyyesi de "loşluğu"dur. Câmiin tersîminde "münîr" ile "muzlim"in imtizâcından husûle gelen bu "zulmet-i rûşen" bu "loşluk" manzûmenin ve ma'bedin hâline muvâfık bir reng-i rûhânîdir. Chateaubriand'ın, *Les Aventures du dernier Abencérage*'ında ma'bedler, *René*'sinde harâbeler tasvîr eden mânend nâpezîr nâsir-i azîmin karîhasındaki zulümât-ı âliyye mahşerinden Fâtih Câmii'nde de renkler, gölgeler, mevce-i zulmetler var. Âkif'in hayât-ı edebiyyesinin bir cihetidir ki Âkif Chateaubriand'ı da muhabbet ve dikkatle ve müdâvemetle okur.

§ *Fâtih Câmii*'nin "dört mefâîlün" vezninde olan ilk kısmında Âkif Hâmid'i hatırlatır. Eğer Hâmid'e benzeseydi bu müşâbehet-i ma'neviyyeyi, şahsiyet-i edebiyyesine halel îrâs edeceği için bendeniz nakīsa olarak göstermekte tereddüd etmezdim.

Fakat Hâmid'i hatırlatmakla kalmaya muvaffak olup nazar-ı tedkīk önünde kurtulmuştur.

Manzûmenin ikinci kısmında şu parça var:

Gelip düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya…
Derken bu hâtırât-ı latîf
Çekildi aslına, artık hakīkatin o kesîf
Likāsı başladı karşımda cilve eylemeye…

Bu mısra'ları okuduktan sonra bir de "*Zilâl-i ilhâm*"daki "*Tâbût*" manzûmesinin şu mısra'larına atf-ı fikr-i nazar buyurulsun:

Bu bir cihân-ı maâlî semâya yükseliyor
Bu bir hayât-ı müebbed Hudâ'ya yükseliyor.
Bu bir…
Garîb tesâdüf aman sükūt-ı hayâl
Hayâl-i şâiri mecrûh eden hakīkat-i hâl

Kemâl-zâde'nin bu mısra'larına Mehmed Âkif'in o mısra'ları şeklen meâlen ve Âkif'in aleyhine olarak benziyor. Şâir burada şahsiyetini tamamıyla yed-i tasarrufundan çıkarmış ve Ekrem Bey'in şahsiyetinin te'sîri altında kalmıştır. Manzûmesinin burası güzeldir. Fakat ne çâre ki kendi malı değildir. İşte Âkif manzûmesinin şu dört mısra'ına imzâ-endâz olmaya muvaffak olamamış. Ben o mısra'ların altında ma'nâdan evvel A. Nâdir'in imzâsını okuyorum. Şu mısra'lardaki şahsiyetsizlik manzûmenin ayb-ı azîmidir. *Fâtih Câmii* hakkındaki tehassüsât ve tefekkürâtım bundan ibâret. *Tevhîd*'e geçiyorum.

Midhat Cemal

MEKTEP TA'TÎLLERİ

Ta'tîlde de çalışmalı mı?

Avrupa'da, Amerika'da, bütün dünyada olduğu gibi, memleketimizde de birkaç gün sonra bütün mektepler ta'tîl günlerine giriyor. Yazın bunaltıcı sıcakları geliyor, iki ay için mektep kapıları kapanıyor; çocuklar, talebeler, gençler sıcak ta'tîl günlerini geçirmek için âileleri nezdine koşuyor, gidiyor. Yollar, şimendüferler, istasyonlar hep temiz giyinmiş ve nâzik mekteplilerle dolu… Hepsi âileleri akrabâları nezdine uçuyor, uçmak istiyor….

Bir sene ebeveyni nevâzişinden, muhîtinden mahrûm kalan mektepliler elbet birkaç vakit, kendisini büyüten, terbiye edenler arasında yaşamak ister; istemeye hak kazanır.

Çok hocalar, çok ebeveyn çocuğun, gencin ta'tîl zamanını boş işsiz geçirmesine râzî olmazlar. Bazı hocalar talebelerine altından çıkılmaz uzun vazîfeler, karalamalar, kopyalar verirler. Bazı ebeveyn ta'tîl zamanında evlâdına husûsî hoca tutar; komşusu fülân mektepten me'zûn beye oğluna ders göstermesi, gelecek sene derslerini hazırlaması, Fransızca okutması için ricâ eder. Sınıfı güzelce geçmiş olan çocuğunu, sevdiği gayûr çocuğunu boş bırakmaz, çalış der…

Ekser eski muallimler çocuk ta'tîlde çalıştı mı takdîr eder, oğlunun ta'tîl esnâsında da elinden kitap bırakmadığını gören ebeveyn "âferin evlâdım, adam olacak" der. Ben çocuk olsam böyle takdîrlere, böyle âferinlere boğulurdum; rûhum bu ma'nâsız teşvîklere isyân eder.

Şöyle mülâhazasızca düşünsek, evet gelecek senenin derslerini hazırlamak, Fransız lisânını ve edebiyâtını öğrenmek, vazîfe yapmak çalışmak ve gayret etmek nokta-i nazarından, faydalıdır, iyidir. Fakat **[303]** mülâhaza ile, derin, bütün dekâyıka nüfûz ederek düşünsek buna faydalı değildir, iyi değildir der işin içinden çıkarız. Bir senenin yorgunluğunu, kafa şişkinliğini, dokuz aylık mezâhim-i fikriyyeyi, imtihân metâibini gidermek; fikri, dimağı, âsûde, râhat bırakarak gelecek senenin daha ciddî ve daha mühim ve daha esaslı olan sene-i tahsîline daha cesûr ve daha zinde hazırlanmak için ta'tîli boş, iştigâlât-ı fikriyyesiz geçirmek lâzım. Bir senelik yorgun kafa dinlenmedi, ta'tîlde de bir çok yorgunluk yüklendi ise, o dimâğ gelecek senenin hamûlesine dayanamaz; göçer, zaîfler, rahatsız olur; cevvâliyet, zindelik mahvolur. Bir sa'y, bir gayret görülür; fakat onun âtîsi istikbâli meskenet, korkaklık, nefsine i'timâdsızlık, musîbettir.

Milletleri yükselten, ticâret, zirâat, sanâyi' vâdîsinde ilerleten teşebbüs-i şahsîdir. Cevvâliyet, zindelik, cesâret, âteşînlik gāib olur yerine miskînâne bir sa'y, korkaklık, i'timâdsızlık, za'fiyet, sünepelik kāim olursa teşebbüs-i şahsî de mahvolmuş, ölmüş, defn edilmiş, çürümüş, kalmamış demektir.

Ta'tîl günleri neş'e günleri, spor…

Memlekete gidilir… Köyün kasabanın sâf havâsı, ciğerlerin en birinci dostu, gıdâsıdır. Tatlı; akarsuların menâzır-ı şâirânesinden istifâde edilir. Bağlarda, bahçelerde ağaçlar, yemiş ağaçları altında eğleniliyor, şarkılar çığırılıyor. Temiz hava, temiz su, temiz yiyecek… Hayat, ömür bu ziyâfet içinde yükseliyor… Bunlar iyi, hepsi iyi; ta'tîl günlerinde biz de böyle günler isteriz; ta'tîlin hayât-ı tahsîle kuvvet katan bu anlarının, eğlencelerinin lâzım olduğunu takdîr ederiz.

Fikir yorulur, dimâğ yorulur; fikir yorgunluğunu def' eden vücûd, beden yorgunluğudur. Vücûdu azıcık riyâziyât-ı bedeniyye ile zindeleştirmek, yormak ve bu yorgunluk sâyesinde büyütmek, feyizlendirmek lâzımdır. Riyâziyât-ı bedeniyye, spor; fikir yorgunluğu, dimâğ rahatsızlığını def' eder, gāib eder.

Şu halde yalnız su başı safâları, bağ bahçe eğlenceleri hayata kâfî değildir. Beygirlere binmeli gezmeli, oynamalı, vücûdu metînleştirecek bütün sporları ta'tîl müddeti için kabûl etmeli.. Köyün kasabanın, mahallenin bütün mektepli gençleri toplanmalı, riyâziyât-ı bedeniyye eğlenceleri bulmalı, hep el birliğiyle yapmalı, eğlenmeli, bulundukları yere de bir neş'eli, yaşatıcı, parlayıcı bir hayat sokmalı!..

Her memlekette talebe kısmı en parlak, en yüksek, en gözü açık bir sınıfdır. Talebeler, teşebbüs-i şahsînin en mühim vâsıta-i husûlü olan riyâziyât-ı bedeniyyeyi, usûl-i terbiyyenin yeniliklerine, hiçbir şeyine vâkıf olmayan halka sevdirmeli, anlatmalı, alkışlatmalı…

Ta'tîlde seyâhatlar ne a'lâdır!

Yirminci asr-ı medenîdeyiz. Bu asrı görmeli, bilmeliyiz. Asır bize neler emrediyor. Neler diyor? Bunları tanımalı; tanımak için çalışmalıyız.

Jules Verne, o büyük mütefekkir, dâhî muharrir "*İki Sene Mektep Ta'tîli*" ismindeki eseri ile keşf etmiş ve bize de öğretmek istemiş idi ki, bir gün talebeler gerek ders ve gerek ta'tîl esnâsında seyâhatler yapacaklar, asrın terakkiyâtını medeniyetini her yerde görecekler tanıyacaklar bilecekler her şeyi gözleri ile görerek, tatbîk ederek öğrenecekler; vücûdları kesb-i kuvvet edecek, spor yapacaklar…

Jules Verne'in diğer yazdıkları, meselâ *Cevv-i Hevâda Seyâhat, Deniz Altında Seyâhat* gibi bu da bugün bir esâs-ı hakîkat oldu; nasıl bugün tayyâreler, sefâin-i hevâiyyeler, semâlarda uçuyor, tahte'l-bahrlar denizin altında geşt ü güzâr ediyor ise mekteplerde ta'tîl günlerinde, müsâid zamanlarda Avrupa'nın ortasından kalkarak Afrika'ya, Mısır'a, Ce-

zâyir'e, Tunus'a, Sudan'a İspanya'ya, Suriye'ye, Anadolu'ya, Amerika'ya seyahat ediyorlar. Ta'tîl seyâhatleri, tenezzühleri memâlik-i baîdeye, târihî mevâki'a hasr edildiği gibi, Alplere, yüksek dağlara çıkmaya, Hindistan dağlarında arslanlar ve kaplanlar avlamaya, komşu memâlik şehirleri ve mektepleri gezilmeye de hasr edilir.

Avrupa'da turist klüpler, seyâhat hey'et ve şirketleri nasıl lâ-yenkatı' ahâliyi gezdiriyor, dolaştırıyor, halka mükemmel dersler veriyor, terbiye ediyorlar ise; mektepleri de kız ve erkek çocukları da ta'tîl günlerini böyle gezdiriyor, terbiye ediyorlar…

….. Bizim talebelerimizi ta'tîl günlerinin bir kısmını seyâhate, dünyanın en sevimli ve feyizli ve târihî kıt'ası olan memleketimizde dolaşmaya teşvîk etmeliyiz. Bu teşvîk hükûmetin, muallimlerin, ebeveynin vazîfesidir. Bu seyâhatler sâyesinde talebelerimiz, gençlerimiz canlanır; memleketlerini, vatanlarını tanırlar; mevâki'-i târihiyye görülür, vekāyi' canlanır; gözler açılır, meskenet teb'îd edilir; vücûd peydâ-yı kuvvet eyler; hissiyât-ı vataniyye tezâ'uf eder. Ta'tîl müddetini böyle geçirerek yeni derse başlayan talebe eski talebe değildir; fikri, ihâtası, dimâğı, vücûdu daha âlî bir talebedir.

Manastır 19 Haziran 321 **Edhem Nejad**

HALİL HÂLİD BEY'İN İSTİ'FÂSI

Londra'da çıkan haftalık *Near East* yani *Şark-ı Karîb* nâm risâlenin fî 5 Temmuz târihli nüshasında görülmüştür:

"1897 târihinden beri Kembric Dârülfünûnu'nda konsolos nâmzedleri **[304]** talebeye muallimlik etmekte bulunan Halil Hâlid Bey'in kendi vatanı umûrunda doğrudan doğruya ibrâz-ı faâliyete muktedir olmak emeliyle me'mûriyetinden isti'fâ eylediği, yakında İstanbul'a avdet niyetinde bulunduğu işidilmiştir.

Hâlid Bey İngiltere'deki bunca şahsî dostlarından mâadâ kendisini âsârıyla tanıyıp tahsîn-hânı bulunan pek çok kimselerin temenniyât-ı hayr-hâhânelerine nâil olarak gideceğinden emîniz. Şarkta ise pek çok vatandaş ve dindaşları tarafından hüsn-i kabûle mazhar olacağı bedîhîdir. Zîrâ Halil Hâlid Bey onların burada çok kere kavî ve cür'etli bir müdâfii bulunagelmiştir. Kezâlik kendisinden tederrüs ile şarktaki muvaffakıyetlerine nâil olan bir nice İngiliz konsolos me'mûrları tarafından hüsn-i kabûl görecektir. Ma'lûmdur ki Hâlid Bey'e 1902 senesinde Kembric Dârülfünûnu'nun (üstâd-ı ulûm) pâye-i şerefinden biri tevcîh olunmuş idi ki o pâyeye ilk nâil olan Osmanlı kendisidir ve bu nâiliyeti, ibrâz eylediği hidemâtın mükâfâtıdır. Kezâlik 1905 senesinde Cezâyir'de in'ikād etmiş olan Müsteşrikīn Kongresi'ne mezkûr dârülfünûn tarafından murahhas gönderilmek sûretiyle dahi bi-hakkın şöhret kazanmıştır. Âsârından "*Bir Türkün Rûznâmesi*" unvânlı kitap Hindistan'da Urdu lisânına tercüme edildiği gibi "Hilâl ve Salîb" hakkında İngilizce olarak yazdığı eser dahi Arapça ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir. "*İngiltere'deki Türk Adâveti Hakkında Bir Tetebbu'*" unvânlı risâlesi dahi Urdu lisânına nakl olunmuştur. Diğer tarafdan dahi müdâfaa-i meşrık-ı İslâm uğurunda İngiliz matbûâtına yazdığı pek çok makālât ve mekâtîb hâvî oldukları mesâilin mâhiyetini anlayanlar tarafından hürmetle tehakkīye şâyândır.

Bir şeyi tenkīd ettiğinde keskin kinâyeler isti'mâl eylediğinden Hâlid Bey'in yazdığı şeyler tenkīd eylediği adamlar için pek de istekle okunamaz.

Bu kinâyeli tenkīdâtından dolayıdır ki bâlâda beyân olunan "*İngiltere'deki Türk Adâveti Hakkında Bir Tetebbu'*" unvânlı risâlesinin zikri sırasında vaktiyle gazetelerden biri şöyle yazmıştı: "Bu Türk muharririnin İngiltere hakkındaki ma'lûmâtı bizim Türk mezâlimi îcâd edenlerimizin Türkiye hakkındaki ma'lûmâtından pek çok ziyâdedir. Türkler aleyhindeki adâveti öyle istihzâlı kinâyelerle reddediyor ki bunlar insana âdetâ Volter'in istihzâlarını hatırlatıyor."

Halil Hâlid Bey ibtidâ ilmiye sınıfına mensûb olmak üzere ta'lîm görmüş ve fakat İstanbul'da Mekteb-i Hukūk'un küşâdından çend sene sonra oraya dâhil olarak hukūktan icâzet almış ise de muâmelât-ı hukūkiyye ile meşgūl olmamıştır. Milad'ın 1894 senelerinde tahsîlini ikmâlden sonra cevâsîs-i istibdâdın tazyîkāt-ı tarassudiyesine pek ma'rûz kaldığını görünce İngiltere'ye gelmişti ki o zamandan beri İngiltere'yi mahall-i ikāmet ittihâz eylemiştir. Kembric'e muallim sûretiyle ta'yîn olunduktan sonra Yıldız'ın teklîf-i lutfüne atf-ı i'tibâr eylememiş ve hatta Abdülhak Hâmid Bey'in Londra Sefâreti Müsteşarlığı zamanında kendisine Yıldız'dan gelen bir sefâret başkâtibliği veya başşehbenderliği gibi tekâlîfe rağbet göstermemiştir. Ondan sonra hâkān-ı sâbıkın tarz-ı hükûmetinin ne kadar şiddetle muârızı olarak kaldığı yazdığı şeylerden anlaşılır.

Halil Hâlid Bey Mısır'da, Sudan'da, Cezâyir'de seyâhat eylemiştir. Sudan'dan avdetinde o zaman Kâhire'de bulunan Lord Cromer'e mürâcaat eylemiş ve Sudan'daki muhârebâtta maktûl dervîşlerin kemiklerinin meydanda kalmasının hissiyât-ı müslimîni cerh eyleyeceğini anlattığından meydân-ı ma'rekedeki bakāyâ-yı izâm toplanıp defn edilmişti. Risâlemizde evvelce yazıldığı üzere Londra Câmii için ilk teşebbüs-i fi'lîde bulunan ve bu câmi' işinin milliyetten ve siyâset mülâhazalarından tamamıyla âzâde kalması uğurunda en çok mücâdele eden Halil Hâlid Bey'dir. Geçenlerde Mısır'a ve İstanbul'a kadar ihtiyâr-ı sefer edip câmi' iânesi hakkında teşvîkātta bulunmuşidi.

Meşrûtiyet-i Osmâniyye'nin i'lânı akībinde Halil Hâlid Bey'e maskat-ı re'si olan Ankara şehri meb'ûsluk teklîfinde bulunmuş idi; lâkin bu teklîf-i âtîyi kabûl kendisince o zaman mümkün olmamıştı. Gelecek intihâbâtta dahi bir tarafdan böyle bir teklîf gelmek ihtimâli vardır. Her halde kendisinin tecârib-i vâsiasından ve tezekkür-i mesâil husûsundaki iktidârından memleketi hükûmetinin müstefîd olabileceği bedîhîdir.

MUHTEREM *SIRÂTIMÜSTAKĪM CERÎDESİ* MÜDÎRİYETİ'NE

Efendim:

Mu'teber cerîdelerinin 144 numaralı nüshasında Çin müslümanlarına âid haysiyet-şikenâne bir mektup münderiç bulunduğunu kemâl-i teessüfle gördük. İfâdesinden bizce ve âlemce ma'lûm olan serserilerden olduğu anlaşılan sâhib-i mektup tarafından Çin Çanto müslümanlarına yani Türkistan-ı Çinî müslümanlarına atf edilen ahlâksızlık ve sâir münâsebetsizlikler iftirâ-yı mahzdan ibârettir. İsnâdât-ı vâkıanın butlânı; biz senâverlerinin Dersaâdet mekâtib-i muhtelifesinde tahsîl ile meşgūl olmamız ve daha nice misâllerle sâbit olduğundan bu ahlâksızlık ve münâsebetsizlikleri, olduğu gibi sâhib-i mektûba redd ü i'âde eder ve şu beyânnâmemizin muhterem mecellelerinin aynı mahalline dercini ricâ ederiz efendim.

Dersaâdet mekâtib-i muhtelifesinde
bulunan Çinli şâkirdân nâmına
İbrahim

Sırâtımüstakīm – Zâten biz de o mektûba pek i'timâd edememiştik; inşâallâh mündericâtı doğru değildir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için 65	35	kuruş
Rusya	" 6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	" 17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

20 Temmuz 1911 23 Recebülferd 1329 Perşembe 7 Temmuz 1327 **Altıncı Cild - Aded: 150**

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanlık'ta Esâret

–mâ-ba'd–

Yukarıda kendi kendimize şöyle bir suâl îrâd etmiş idik: Esirlere karşı bu derecelerde merhametli davranan, onlara bu kadar hukūk te'mîn eden Müslümanlık nasıl oluyor da bu âdeti kökünden kaldırmıyor?

Cevaben deriz ki:

Eğer şerîat-i İslâmiyye on üç asırdan beri istirkākı yani esir almayı lağvetmiş olsaydı kānûn-ı hayâta, nizâm-ı tabîate muhâlif bir harekette bulunmuş, kendi ahkâmına tebaiyet edenleri terakkīden, temeddünden alıkoymuş olurdu. Lâkin Müslümanlık için kavânîn-i medeniyyete muârız gelmek nasıl tasavvur olunabilir? İşte şerîat-i garrâ-yı İslâmiyye vâkıâ esâreti ibkā etti, ancak onu, muhîti hikmet ve adâletten ibâret bir dâire dâhilinde tahdîd ettikten; hem esire hem sahibine birbirlerine karşı da'va-yı rüchân edemeyecek kadar imtiyazlar bahşeyledikten sonra ibkā etti. Akvâm-ı sâire esir almak hususunda insanların şöyle dursun, hayvanların bile tüylerini ürpetecek bir takım vahşiyâne usûllere mürâcaattan çekinmez iken müslümanlar yalnız gayr-ı müslim akvâm-ı vahşiyyeye karşı açtıkları muhârebelerde esir alırlardı. Bundan başka Müslümanlık esâreti yalnız bu kadar mahdûd bir dâire dâhilinde takyîd etmekle kalmadı, belki esirler için öyle bir takım hukūk vaz' etti ki medeniyette en ileri giden milletlerdeki ahrâr bile o kadarına nâil olamamıştır. Evet, eğer akvâm-ı vahşiyye müslümanların esirlerine karşı gösterdikleri merhameti, onlar hakkında izhâr ettikleri inâyet ve himmeti bilselerdi, müslümanların memlûklerini hiç bir husûsda nefislerinden aşağı tutmadıklarını görselerdi kendi ciğerpârelerini müslümanlara köle olmak üzere verirler, hem de evlâdını seven bir baba, günün birinde insân-ı kâmil olmuş görmek istediği oğlunu gider de bir mektep müdürüne kabul ettirmek için nasıl ricâlar, niyâzlar ederse onlar da evlâdlarını müslümanlara yalvara yalvara tevdî' ederlerdi.

Hakîkat müslümanların elindeki kölelerin babaları, kardeşleri çöllerde, bâdiyelerde dolaşıp dururken kendileri cemâat-i İslâmiyye arasında en büyük hürmeti, en büyük ta'zîmi görürler; Bilâl, Sâlim, Selmân gibi birçokları umûr-ı idâre ve harbiyyede en yüksek pâyeleri ihrâz etmiş bulunurlardı.

Müsâvâta, hürriyete yemîn ederim ki, nâmı yâd olunduğu zaman en mütecebbir padişahların serîr-i saltanatı yerinden oynayan Ömer ibni Hattâb'ın kalkıp da meclisinde bulunanlara "Ebû Bekir hem bizim seyyidimizdir; hem de seyyidimizi âzâd etmiştir" (Ebû Bekir'in âzâd ettiği seyyidden maksad Bilâl'dir.) dediğini Sudan'daki melikler duymuş olsaydılar hemen arş-ı hükûmetlerinden inerlerdi de sırf mezâyâ-yı zâtiyyesinden, hasâis-i rûhiyyesinden dolayı kölelere emîr, seyyid nazarıyla bakan bu cem'iyete kendilerini esir olmak üzere takdîm ederlerdi.

Vâkıâ bu kadar söz söyledik, lâkin acaba Müslümanlık esir almayı sûret-i mutlakada vaz' etti de bu âdetin günün birinde hayır te'mîn etmek şöyle dursun, şerr-i mahz olacağını, erbâb-ı ferâsetin anlayacağı bir lisân-ı îmâ ile olsun söylemedi mi? Evet, îmâ ile değil herkesin anlayacağı, kimsenin de **[306]** te'vîl edemeyeceği bir sarâhatle bildirdi. İşte Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz [1](شَرُّ المَالِ فِی آخِرِ الزَّمَانِ المَمَالِیكُ) "Âhir zamanda malın en fenası esirlerdir" buyuruyor.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 7135.

Ey kāri', bu mu'cizât-ı ilmiyyeyi nazar-ı basîretle tedkīk et, diyânet-i İslâmiyye'nin ahkâmına infâz-ı fikr eyle de o dîn-i mübîne bir yığın hurâfât, bir alay vehmiyât isnâd etmek isteyen, hatta Müslümanlık esire hayvan nazariyle bakar, esirciliği pek temiz bir san'at olarak gösterir, diyen erâzîli velev kalbinle tekzîb et. Heyhât! Bu şerîat-i garrâya daha ne kadar bühtanlar azv olunmuştur ki her mahfilde tekrar olunan o gibi erâcîfi dinleye dinleye artık kulaklar meşbu' bir hale gelmiştir. Lâkin ne beis var? Elbette hakīkat yükselecek, elbette bâtıl muhakkar olacak; elbette İslâm mâhiyet-i celîlesiyle meydana çıkacaktır. [1](وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ)

Mehmed Âkif

RAVZATÜ'L-KURRÂ'

– 3 –

Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anhü'l-Vehhâb

İsm-i pâk-i âlîsi Ömer olup künyeleri Ebû Hafs'dır. Hakkı bâtıldan tefrîkte kuvve-i hârikulâdesi ve kemâl-i adâlet ve hakkāniyyeti sebebiyle cânib-i Nebevî'den "Fârûk" lakab-ı şeref-efzâsıyla telkīb buyurulmuştur. Neseb-i şerîfleri Ömer bin el-Hattâb ibni Nüfeyl bin Abdiluzzâ bin Rabah[2] bin Abdullah bin Kurt bin Derâc bin Adiy bin Ka'b'dır. Ka'b Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin dokuzuncu atalarıdır. Vâlideleri Halime binti Hişâm'dır. Ma'rifet-âmûz-ı cihân aleyhi ekmelü's-selâm Efendimiz hazretlerinin vilâdet-i seniyyelerinden on üç sene sonra zînet-bahş-ı ma'mûre-i cihân olmuşlardır. Müşârun-ileyh hazretleri zamân-ı câhiliyyette de eşrâf ve şüce'ân-ı Kureyş'den bir merd-i kerîm olup emr-i safâret[3] uhdesinde olduğundan Fahr-i âlem efendimiz hazretleri taraflarından (اللهم اعز الاسلام باحد عمرين) diye arz-ı münâcât buyurulmuştur. Yani akvâ-yı Kureşy'den ya Ebû Cehil'in ve yahud Ömer bin el-Hattâb'ın kabûl-i İslâm eylemeleri niyâz buyurulmuştur ki iltimâs-ı vâkı' Hazret-i Ömer hakkında karîn-i icâbet olduğundan ibtidâ İslâm ile müşerref olan zevât 39 iken Hazret-i Ömer ile kırka bâliğ olmuş ve o sırada [4](يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh hazretleri cevher-i îmân-ı ezelîsini izhâr etmezden evvel Ka'be-i Muazzama'da alenî olarak hiçbir mü'min alenî olarak edâ-yı salât edememiştir. Fârûk-ı hakk u butlân sâhib-i adl ü ihsân hazretlerinin İslâm'ı fütûhât-ı İslâmiyyenin birincilerinden ma'dûd olup adâleti ve re'yindeki isâbeti ile kesb-i iştihâr etmiştir. Server-i âlem efendimiz hazretleri "Benden sonra nebî gelmesi mümkün olsaydı Ömer gelirdi" buyurduklarını Ukbe bin Âmir radiyallâhu anh rivâyet ediyor. Fezâil-i celîlesi hakkında zamân-ı hilâfeti bir şâhid-i âdil ve maiyyet-i Nebeviyyede muhârebât-ı mukaddesenin umûmunda isbât-ı vücûd ederek üserâ-yı Bedir ve hicâbü'n-nisâ ve tahrîm-i hamr hakkındaki re'y-i âlîlerini müeyyid âyât-ı *Kur'âniyye*'nin nüzûlü ve Fahr-i kevneyn ve Resûlü's-sakaleyn efendimiz hazretlerinin Ebûbekir ve Ömer hazerâtı haklarında "Zamân-ı müşâverede ikiniz bir şeye ittifâk eder iseniz size muhâlefet etmem" buyurması isâbet-i re'yine delîldir. Nüsha-i nefîse-i adâlet olan Ömer el-Fârûk hazretleri aşere-i mübeşşerenin âb-rû-yı mübâhâtı ve Hülefâ-yı Râşidîn'in sânî-i zî-şân ve şerâfetidirler. Zât-ı sütûde-simâtlarından hurûf-ı *Kur'ân*'da rivâyet vâride olmuştur. Ebu'l-âlîne er-Riyâhî (*Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı) Hazret-i Ömer'den dört defa kırâat eylediğini beyân etmiştir. Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk radiyallâhu anh efendimizin zamân-ı hilâfetinde ibtidâ emr-i kazâyı der-uhde buyurmuş olduklarından kudât-ı İslâm'ın dahi birincisi olmuş ve halîfe-i müşârun-ileyhin velîahd-ı hilâfeti olduğundan on üçüncü sene-i hicriyyenin Cemâziyelûlâ'sında Pazartesi günü nâil-i hilâfet olmuştur. Zât-ı mekârim-sıfâtları ibtidâ "Emîrü'l-mü'minîn" unvân-ı hilâfet-nişânıyla mevsûm olmuştur. Bu unvân sahâbe-i kirâmdan "Mugīre bin Şu'be" radiyallâhu anhın "Yâ emîra'l-mü'minîn" diye hitâb etmesi ile tahsîn ve cümlesi tarafından ol vechile tekrîm olunmuştur. Nüsha-i nefîse-i adâlet olan cenâb-ı Fârûk on sene altı ay yedi gün icrâ-yı adâlet ve fütûhât-ı İslâmiyyenin fevkalâde tevessü' ve intişârına himmet etmişler ve altmış üç yaşında oldukları halde yirmi üçüncü sene-i hicriyyenin Zilhicce'sinin evâhirinde şehîden zînet-bahş-ı âlem-i diğer ve cesed-i es'adleri Ravza-i Mutahhara dâhilinde şeref-yâb-ı kurb-ı Peygamber olmuştur. Hazret-i Fârûk radiyallâhu anhin zamân-ı mes'adet-iktirân-ı hilâfet-penâhîlerinde münteşir-i aktâr-ı âlem olan kemâl-i adl ve fart-ı hakkāniyet âsârı olarak, kabâil-i Arab ve Acem ve Rûm ümerâsı hemen kâffeten denecek sûrette dergâh-ı hilâfete arz-ı kemâl-i itâatle Mısır, Şâm, Ummân, Medâyin-i Kisrâ, Horasan, Kirman diyârına ve Ceyhun ve Azerbaycan'a varıncaya kadar bir çok mahaller feth ü teshîr olundu. İ'lâ-yı kelimetullâh için gazâ eden asâkir-i İslâmiyye aslâ inhizâm[5] görmeyip asr-ı adâlet-hasr-ı Fârûkîlerinde dört bine karîb cevâmi'de edâ-yı salât olunmuş ve ehl-i İslâm'a merkez olmak üzere Kûfe ve Basra şehirlerini binâ ettirmiştir. Zamân-ı hilâfetlerinde fethine muvaffak oldukları mahallere gönderdikleri vâlî ve hâkimlerin debdebe ve ihtişâma kalkışmalarına meydan vermeyerek bâb-ı hükûmet ve şerîatin erbâb-ı ihtiyâca daima küşâde bulunması ve umûr-ı ibâdın ahkâm-ı şer'iyyeye tevfîkan mû-şikâfâne rü'yet olunarak hiç kimse hakkında zerre kadar zulm ü teaddî vukūa getirilmemesi husûslarına pek ziyâde dikkat etmiş oldukları gibi ahâli ve fukarâya ne vechile muâmele olunacağına ve emr-i inzibât ve âsâyişe ve tesviye-i umûr-ı raiyyete ne derecelerde **[307]** ikdâm olunmak lâzım geleceğine dâir mir'ât-ı harekât ve muâmelât olmak üzere daima şiddetli ta'lîmât ve evâmir-i mahsûsa i'tâ ve istârından geri durmamış ve bunun hilâfında hareket ve teaddîye cür'et eden olur ise, derhâl

[1] Sad, 38/88.

[2] Metinde (رماح) şeklindedir.

[3] Metinde (سقارت) şeklindedir.

[4] Enfâl, 8/64.

[5] Metinde (استزام) şeklindedir.

dergâh-ı hilâfete bildirilmek esbâb ve vesâilini teshîl ve ikmâl buyurmakta ve bizzat dahi tahkîk ve teftîş-i ahvâlden hâlî kalmayıp hatta her sene her tarafdan Hicâz'a gelip gidenlerden reâyâ ve fukarânın ahvâlini bil-etrâf tahkîk ve istifsâr eylemekte bulunmuştur. Bundan mâadâ umûr-ı dîniyye ve dünyeviyyenin müzâkeresi zımnında, akd-i encümen-i meşveret edilmesini usûl ittihâz ettiler.

Hazret-i Fârûk'un menâkıb-ı celîleleri hadden bîrûn ve fezâil-i cemîleleri cidden efzûndur. Resûl-i ekrem, Nebiyy-i muhterem efendimiz hazretlerinin "Meclislerinizi Ömer bin el-Hattâb'ın zikriyle tezyîn ediniz" buyurduklarını Hazret-i Âişe radiyallâhu anhâ rivâyet ediyor. Sultân-ı enbiyâ efendimiz hazretlerinin "Ömer hayatta iken İslâm'ın nûrudur. Dünyadan gidince cennetin çerâğı olur" buyurduklarını Hazret-i Ali radiyallâhu anh rivâyet ediyor. Hazret-i Ömer Cenâb-ı Ebûbekir es-Sıddîk radiyallâhu anh "Resûlullâh'dan sonra nâsın hayırlısı" demesi üzerine Hazret-i Sıddîk'ın "Yâ Ömren! Resûlullâh hiçbir âdem üzerine gün doğmadı ki Ömer'den hayırlı ola" buyurduğunu işittim dediğini Hazret-i Câbir radiyallâhu anh rivâyet ediyor.

Nüsha-i nefîse-i hikmet olan Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anhü'l-Vehhâb hazretlerinin kelimât-ı âliyâtındandır:

Cenâb-ı Hakk'ı zikr ediniz ki, onun zikri mahz-ı şifâdır. Zikr-i nâs ve mâ-sivâ ile meşgûl olmayınız ki, zikrin o sûreti mahz-ı marazdır. Din ile îfâ-yı resm-i ihsân eylemek ehl-i kerem âdetidir. Vera' ve takvâsı az olanın hayâsı az olur; hayâsı az olanın da kalbi temevvüt etmiştir. Bizim kötülüğümüze dâir gıybet ile hediye ve ibrâz-ı kerem eyleyenlere Hak rahmet eylesin. Cenâb-ı Hakk'ın haşyetinden bir damla göz yaşı dökmek bin dinar tasadduk eylemekten bana daha evlâdır. Bu dört şeyin iâdesi mümkün olmaz:

Söylenmiş kelâm; hükm-i kader; atılmış ok, zâyi' olan ömr.

Bu dört âdet makbûldür:

Gurebâya yardım; a'dâdan ihtirâz; meşveretle amel; nezâfete dikkat.

Bir kimse namaz vakti hülûl etmezden evvel namaza hazırlanmaz ise karîrü'l-ayn olamaz; tevbe edenlerin meclisinde oturunuz; zîrâ tâibînin kalbleri pek incedir. Sadâkat seni öldürecek olsa dahi sen sadâkatten ayrılma, bugünün yükünü yarına ta'lîk eyleme. Ahmak ve câhil ile kardeş ve dost olma. Zîrâ sana menfaat murâdıyla dâî-i mazarrat olur.

– 4 –

Abdullah bin Sâyib radiyallâhu anh

Müşârun-ileyh hazretlerinin ism-i şerîfleri Abdullah olup pederlerinin ismi Sâyib bin Ebi's-Sâyib Hayfî bin İbâd bin Ömer bin el-Mahzûmî'dir. Künyeleri Ebu's-Sâyib yahud Ebû Abdurrahman olup "İbnü's-Sâyib el-Mahzûmî" demekle ma'rûfdurlar. Zât-ı âlî-kadrları ehl-i Mekke'nin ilm-i *Kur'ân*'da ekmeli olup cemâl-i hurşîd-misâl-i cenâb-ı Peygamberî'yi müşâhede şerefine nâil olmuştur. *Kur'ân-ı Kerîm*'i bi-tarîkı'l-arz Ömer bin el-Hattâb ve Übey bin Ka'b gibi kurrâ'-i ashâb-ı Resûlullâh'dan ahz ve telakkî etmiştir. Meşâhîr-i kurrâdan Mücâhid bin Cebr ve Abdullah bin Kesîr sâhib-i tercüme hazretlerinden ahz-ı kırâat etmişlerdir. İmam Mücâhid buyururlardı ki: Biz ehl-i Mekke Kārî'-i Mekke Abdullah bin Sâyib, Fakīh-i Mekke Abdullah bin Abbâs, Kādî-i Mekke Ubeyd bin Umeyr, müezzin-i meşhûr Ebû Mahzûre gibi zevât-ı âliyye ile iftihâr ederiz.

Hicret-i celîle-i Nebeviyye'nin 70'inci senesi şeref-efzâ-yı huld-berîn olmuştur. radiyallâhu anh.

– 5 –

Ebü'l-Âliye[1] er-Riyâhî rahmetullâh

Müşârun-ileyh hazretlerinin ism-i şerîfleri Rufey' pederleri Mihran nâmıyla ma'rûf idi. Benî Riyâh bin Yerbû'[2] kabîlesinden sâliha bir hâtûnun abd-i mu'takı olmakla "er-Riyâhî" şöhretini almıştır. Hâtemü'l-enbiyâ efendimiz hazretlerinin gülşen-sarây-ı bekāya rıhletlerinden iki sene sonra şeref-i İslâm ile müşerref olarak kibâr-ı tâbiînden olmuşlardır. Yâr-ı gār-ı şefîk Ebûbekir es-Sıddîk hazretlerine ittibâ' ve Hazret-i Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh hazretlerinin arkasında edâ-yı salât edenlerdendir. Ömer bin el-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd, Übey bin Ka'b, Abdullah bin Ayyâş radiyallâhu anhüm hazerâtından ahz-ı *Kur'ân* ve rivâyet-i hadîs etmiştir. Zât-ı irfân-simâtları *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı dört defa Hazreti Ömer'den kırâat eylediğini beyân etmiştir. Cenâb-ı Katâde, Âsımü'l-usûl, Davud bin Ebî Hind, Rebî' bin Enes gibi bir çok zevât sâhib-i tercüme hazretlerinden ahz-ı kırâat ve rivâyet-i hadîs etmişlerdir. Zât-ı pür-berekâtlarının mevsûk ve imâm-ı mukrî olduğu mücmeun-aleyhdir. Ashâb-ı kirâmdan sonra *Kur'ân*'a a'lem zât-ı fezâil-simâtlarından başka kimse olmadığı mervîdir. Hicret-i celîle-i Nebeviyye aleyhi ekmetü't-tahiyyenin 91'inci senesinde yüz yaşını mütecâviz oldukları halde âlem-i ukbâyı münevver etmişlerdir. Rahmetullâh.

Çengelköyü **Hoca-zâde Ahmed Hilmi**

FESÂD-I İCTİMÂÎ BİZE NEREDEN GELDİ?

– 2 –

Okunan nedir? Şübhesiz, o cerâidden biri.

Mecmû'-ı mündericâtı: Her türlü telmîh ve tasrîha mukārin, her türlü terzîl ve takbîh. Cerîre-i istimâ'ları da cür'et-i icrâları kadar fâhiş, hakīkatte ise her biri diğerinden efhaş…

[308] Lâkin tedbîr nedir ki –hükm-i i'tiyâd– gālib olmuş; istimâ'-ı fezâyih kendilerine lezzet veriyor. Necâbet-i fıtriyyelerinin o gibi süfliyât-ı kādihaya karşı asam olmalarını iktizâ eylediği hatırlarına gelmiyor.

Bilakis o münkerât-ı fâzıhayı bilâ-kusûr tasvîr eden nâmık-ı makāle hakkında, bakınız nasıl sitâyiş-hân oluyorlar. Maâyib ve mesâlibin vücûh-ı terâdüfünü ne kadar samîmiyetle istihsân ediyorlar, ya kırâat eden zât, bakınız ne derecelerde gark-ı neşât! İçlerinden en ziyâde mühezzeb bil-

[1] Metinde (العالينه) şeklinde yazılmıştır.

[2] Metinde (برء؟يو ع) şeklinde yazılmıştır.

diklerimiz, o muharremât-ı edebiyye ve îmâniyeye karşı, dinleyiniz ne gibi sözlerle senâ-hân oluyorlar.

Evet, diyorlar ki: Kimdir bu muharrir, ne metîn tarz-ı beyânı var; el-hak: Bu tarz-ı beyân, atşânı reyyân eder, alîli şifâ-yâb!

İşte mevâiz ve makālâtımızın –beyne'l-ümme– îfâ eylediği hidemât! İşte, o hidemâtın vücûda getirdiği menâzır-ı dil-nişîn; elvâh-ı rengîn! Diyelim ki sarîr-i aklâmımızla yine kendi hakkımızda i'lân ve işâa eylediğimiz münkerât ve fezâyihi, münâdî-i uyûbumuz olmakta lezzet bulan düşmenân-ı mülk ü canımız da bizlere isnâd etmedi; isnâdı revâ görmedi.

Ne diyelim ki sihr-i beyânımızla ümmetin bünyân-ı muâşeretinde hâsıl ettiğimiz rahneleri, sahare-i Fir'avn: Revâbıt-ı Benî İsrâîl'de vücûda getirmedi, getirmeye yol bulamadı!

Hatta ne diyelim ki "nazm u nesir" hançer-i ser-tîz neşriyâtımızla maâlî-i mevrûse-i ümmetin tâ kalbgâhına açtığımız yaraları, suyûf-ı a'dâ: Rukābımız şöyle dursun, cildlerimiz üzerinde îkā' etmedi, îkāa fırsat-yâb olamadı…

* * *

Millet ve milliyetimizi, vehâmet-i âkıbetle inzâr ve tehdîd eden bu hâl-i hatar-nâke sebeb: Lâ-şekk, vazîfe-i temdîn ve tehzîbin, onu îfâya ehil olmayanlar cânibinden fuzûlen deruhde edilmesidir.

Aled-devâm ve maalesef meşhûdumuz olduğu üzere: İçimizden her kim, lisânımızda sahîhü't-terkîb olarak birkaç satır yazı yazmak iktidârını elde ederse, şüûn-ı ümmeti tanzîm ve efrâdını ıslâh, salâhiyetlerini de beraberce hâsıl addederek, alel-fevr, mansıb-ı irşâd ve tehzîb üzerine ıs'âd-ı nefs ile tasaddurdan çekinmiyor. Eğer kendi lisânında galatsız olarak birkaç satır yazı yazmak melekesini hâiz olan her ferdin bu mansıb-ı hatîre liyâkatini kabûl etmek lâzım gelse: Her bir İngilizin hakîm-i ahlâkî, her bir Fransızın âlem-i ictimâî kürsîleri üzerinde murabba'-nişîn-i irşâd olmaya liyâkatlerini de –kavlen vâhiden– teslîm eylemek iktizâ eder! Zîrâ her iki kavmin ekser-i efrâdı, kendi lisanlarında galatsız olarak sahîfelerle yazı yazmak istitâatına sâhib olduktan başka; durûb-ı kelâmın her kısmıyla ifâde-i merâm iktidârına da mâliktirler.

Lâkin heyhât! Bu o mansıbdır ki feyz-i ezel: Ona hakkıyla isbât-ı liyâkat eyleyecek vücûdları "erhâm-ı ümmehâta" maksûrü'l-aded olarak ilkā eder; mâder-i dehr onları şâz ve nâdir olarak yetiştirir.

Umûr-ı ictimâiyyeyi tanzîm ve ıslâh, lâ-cerem bir emr-i azîmdir.

Bir ümmeti vehde-i izmihlâlden tahlîs ile az bir zaman zarfında, necd-i a'lâ-yı azamete is'âd azminde bulunan ulemâ-yı umrân uhdelerinde müteretteb olan vazîfe: Teşebbüsât-ı umrâniyyelerinde derhâl te'sîs-i nazariyyâta, serd-i taâlîme müsâraat değildir. İbtidâ-yı teşebbüsde zihinleri o nazariyât ile o taâlîmi hüsn-i telakkīye i'dâd ile beraber; kulûb-i halkta onların nüfûz ve istikrârlarına lâyık olacak mahaller ihzâr eylemektir.

Bu vazîfenin iktizâsı üzere îfâsı sûret-i uhrâda pezîrâ-yı imkân olmaz: Ancak efkâr-ı ümmeti, kendilerini ihâta eyleyen müdrikât-ı mütenâkıza ve mebâdî-i müteâkiseden tamamen tahliye ve tenzîh ile mümkün olur. O müdrikât-ı mütenâkıza ve müteâkise ki, meblağ-ı ilm ü irfânlarını evvelce bil-etrâf der-miyân eylediğimiz bir çok muharrirler ile bir çok hutabâ, onları nice senelerden beri ezhân-ı cumhûra nakş ile meşgūldürler.

Biz diğer bir memleket bilmeyiz ki ahâlisi: Hem giriftârı bulundukları maraz-ı ictimâîyi, hem de o maraza nâfi' olacak devâ-yı temdînîyi bizim memleketimiz ahâlisi kadar suhûletle öğrenmiş olsun. Lâkin yine hiçbir memleket bilmeyiz ki sâkinleri: Derdleri ile devâları hakkındaki ilimlerinden bizim memleketimiz sâkinleri kadar mahrûm-ı istifâde bulunsun.

Bu tenâkuz elbette müdhiştir. Onu gözleri önünde müşâhede eden her bir sâhib-i fikr lâ-şekk mütehayyir olur, sıhhat-i meşhûdâtına kat'an inanmak istemez.

Hak yedinde olarak der ki: Maraz teşhîs olundu, devâsı da teayyün etti öyle mi? Lâkin ne için? Hasta tarîhu'l-firâş, muztarib, mevt ile mühedded bulunan devâyı isti'mâl etmiyor mu? Nasıl tasavvur olunur bir marîz ki evcâ'-ı marazına leylen ve nehâran tahammül etsin; subhan ve mesâen şedâid-i illeti altında inlesin dursun da: Gözlerinin önünde ve hatta ellerinin arasında mevcûd bulunan devâ-yı şâfîye iltifât etmesin?

İşte bu, zıdd-ı tabîattir, hilâf-ı mahsüsdür. Kalb nizâm-ı vücûd, hark-ı âdettir. O halde ne maraz teşhîs olundu, ne de devâsı ta'ayyün etti!"

Biz de o zâta deriz ki: Mülâhazanız doğrudur. Evet meşhûdâtınız zıdd-ı tabîattır, hilâf-ı mahsüsdür. Kalb nizâm-ı vücûd, hark-ı ibâdettir. Lâkin maa'l-esef, hâl de gözümüz önünde bu minvâl üzere cârîdir.

Vech-i te'lîf aranırsa deriz ki: Biz nefislerimizde mütehakkim olan zât-ı marazı bilmez değiliz, biliriz. Lâkin ilm-i müşevveş ile… Devâ-yı marazımızdan da gāfil değiliz, onu da biliriz, lâkin ma'rifet-i mağşûşe ile…

Burada bir vâzıh misâl îrâd edelim ki teşhîs-i marazımızda ne **[309]** derecelerde halt-ı azîm, vasf-ı devâmızda ne mertebelerde zabt-ı cesîm içinde olduğumuz o misâl delâletiyle tamamen ittizâh[1] eylesin.

Erbâb-ı kalem, selâik-ı gûnâ-gûn ile durmayıp yazıyorlar; hutabâmız da savt-ı cehûr ile peyâpey i'lân ediyorlar ki: Marazımız adem-i ittihâd, devâmız da ittihâddır.

Biz demeyiz ki adem-i ittihâd ile musâb değiliz. Evet onunla musâbız, ve bizlere ittihâd lâzımdır. Lâkin teslîm etmeyiz: Ki bünyân-ı vücûdumuzda câygîr olarak bekā-yı mevcûdiyyetimizi tehlikeye ilkā eden zât-ı maraz, o zevâtın tevehhüm eyledikleri üzere: Adem-i ittihâd olsun.

Adem-i ittihâd, maraz-ı aslîmizin ancak bir araz-ı zâhirîsidir. Onu bize nakş-ı maraz şeklinde tehayyül ettiren ancak kendi vehmimizdir.

Mes'ele-i basîta, biz o zevâta der isek ki: Marazımız, sizin dediğiniz vechile –adem-i ittihâd– devâmız da yine sizin id-

[1] Metinde (اتضاع) şeklindedir.

diânız üzere –ittihâd– ise: İttihâdımıza mâni' olan nedir, üzerimizde müstevlî olan marazın evcâ' ve âlâmına leyl ü nehâr tahammül etmek bize lezzet mi veriyor? Yoksa ecânibe "lokma-i sâğ" olmak nazarımızda ehvenleşti mi?

Cevâben diyorlar ki; adem-i ittihâdımızın menşei; adem-i ilm ile adem-i terbiyedir. İşte sukūt!

Demek oluyor ki zât-ı maraz –adem-i ittihâd– değil, adem-i ilm ile sû'-i terbiyedir! Adem-i ittihâd da bir araz-ı zâhirîdir..

Biz yine o zevâttan, fikirlerine mücâzâten suâl ederiz ki: Marazımız adem-i ilm ile sû'-i terbiyedir, diyorsunuz! Ne aceb? Bizler ilmen ve terbiye-i ümem-i sâirenin kâffesinden ekall miyiz? O iki meziyete mazhariyette: Teaddiyât-ı demeviyyeleriyle Makedonya'yı taraf taraf gark-ı hûn eden asabât-ı sâire ve hey'et-i vahşiyeden de ednâ mıyız? O gaddârlar beyninde câygîr ve üstüvâr olan şiddet-i ittihâdın menşei ilimleriyle terbiyeleri midir?

İttihâd eğer ilim ile terbiyeye mütevakkıf bulunsaydı: İnsanlar beyninde el-yevm meşhûdumuz olan –hâl-i ictimâî– kat'iyyen vücûda gelmez; nesl-i benî âdem =te'sîr-i mesâib-i infirâd= ile daha mebâdî-i hilkatte münkarız olur giderdi. Hakīkat ise bunun bil-külliye hilâfıdır. Hey'et-i ictimâiyye ilim ile terbiye vürûdundan pek çok zaman evvel teşekkül eylemiştir.

Ne hâcet sath-ı zemîn üzerinde bugün dahi binlerce kabâil ve akvâm gösterilebilir ki ömr-i azîzleri ilel-ân esfel-i derekât-ı cehl içinde güzerân oluyor. Kendileriyle ma'nâ-yı terbiyenin cihet-i ilmiyye ve felsefiyyesi arasındaki mesâfe, küre-i zemîn ile necm-i Şi'râ mâ-beynindeki bu'd-ı mümted kadar vâsi' ve şâsi'!

Maa zâlik hurşîd-i münîr-i ittihâd, evc-i semâ-yı muâşeretlerinde azamet ve ihtişâm ile el-ân tâb-efşân oluyor; neşr eylediği envâr-ı üns, şuâ'-ı terâhüm, medeniyetin en müttehid ensâlini bile gark-ı hayret eyliyor.

İşte Afrika'daki akvâm! İşte o akvâmın sâkin olduğu memâlik! Bir tarafdan Avrupa topları, o memâlikten birini vakt-i zevâlde darb ve ihrâk ile meşgūl iken diğer tarafdan "Ajans Royter, Ajans Havas" yine o memâlikten birkaçının daha sabah olmazdan evvel sukūtunu haber veriyor!

O memâlikte mevcûd olan akvâm ise, evvelce de söylediğimiz üzere ittihâd kelimesinin olanca kuvvetiyle müttehid, cehl ile adem-i terbiyeden başka hiçbir şeyden şikâyetleri yok!..

Kalbleri, aklen mümkinü't-tasavvur olan merâtib-i sabr u sebâtın hey'et-i külliyesine mazhar: Milliyetlerini vatanlarını –müteânikan müterâbıtan– müdâfaaya çalışıyorlar. Güllelere karşı mızraklarıyla, kurşunlara karşı seyf ve hançerlerle –müteâvinen mütenâsıran– harb ediyorlar. Müttehiden müterâhimen– ölüyorlar!..

Kuvve-i ittihâd ile "bünyân-ı mersûs" gibi yek-pâre kıtâlgâha saldıran o dilîrân-ı pür-nâmûs üzerine Avrupa medenîlerinin tevâlî eden hücûmları toplarının makzûfâtına, tüfenklerinin mermiyâtına müstenid olmasaydı kaplanlar, esedler cevelângâhı olan o kavim sahrâları üzerinde, akārib ve hayyât gibi zehirler saçarak hücûm, izhâk-ı ervâh, tahrîb-i me'vâ gibi vahşetler icrâsına cür'etleri şöyle dursun Afrika'yı, mahlûkāt-ı fevka'l-beşerle meskûn, bir kıt'a-i hâricü'd-dünya addederler, semtine takarrübden Hazret-i Allah'a sığınırlar idi!..

Bu cihet böyle! Bundan başka: Eğer mâ-beynimizde ittihâd husûlünü, ilim ile terbiyenin daha evvel husûlüne ta'lîk eyler isek, bu hareketimizle temennî etmiş oluruz ki: Evvel be-evvel şeyh ü şâbb, sabî vü ma'tûh bil-cümle efrâd-ı ümmeti merâtib-i hükemâya ıs'âd edelim! Onlar da ittihâdın menâfii ve esbâb-ı husûliyyesi hakkında lâzım gelen mukaddemât-ı mantıkıyyeyi vaz' etsinler ve o mukaddemâtın netâyic-i felsefiyyesini de bil-etrâf istihrâc ederek vücûb-ı ittihâda kāni' olsunlar, vesâil-i husûliyyesine teşebbüs eylesinler, tâ ki maksûd olan ittihâd da dil-hâh üzere husûle gelsin!..

Lâkin bugün hey'et-i mecmûamız üzerine atf eyleyeceğimiz en basit bir nazarla daha ayân olarak müşâhede eyler isek: Görürüz ki a'sâr-ı sâlifede şimdiki mekâtib ve medârisden eser bile mevcûd değil iken o asırlarda yaşayan âbâ vü ecdâdımız beynlerinde cereyân eden vidâd ve ittihâd "şehâdet-i târîh ile sâbit olduğu üzere" bizim şimdi temennî eylediğimiz vidâd ve ittihâdın kat kat fevkinde idi!

Sürûr u kederde, sırr u alende, sehm-i hayâlimizin vâsıl olamayacağı mertebelerde yekdiğerine muîn ü müzâhir idiler! A'dâya karşı eşiddâ', kendi aralarında cidden ve hakkan ruhamâ' idiler!..

Şimdi gördünüz mü? Emr-i teşhîsde dûçâr-ı hatâ olmak, zât-ı maraz zannıyla a'râz-ı marazı ta'kīb eylemek, bizleri cevher-i mes'eleye **[310]** vusûlden nasıl men' ediyor.? O vâdîdeki mesâî-i zihniyyemiz ilmen ne kadar fâsid netâyice müncer oluyor?

Ömrümüz olsa da "hastalığımız adem-i ittihâddır" diye bin sene feryâd etsek, bir o kadar zaman da her türlü vesâil-i tedâvîye mürâcaat eylesek, bizim için te'mîn-i ittihâda muvaffakıyet yine emr-i muhâldir! Her türlü vesâil-i tedâvî "cinsen ve nev'an" pezîrâ-yı hitâm olur, "adem-i ittihâd" pâyidâr!

Nitekim emrâz-ı cildiyyeyi, mi'dede veyahud eczâ-yı demde müstakırr bulunan ilel-i reîsiyyelerinden gāfil olarak idmân tarîkıyla tedâvîye sa'y eden tabîb için de husûl-i muvaffakıyyet emr-i muhâldir! Eyyâm-ı ömr-i tabîb nihâyet-pezîr olur, tedâvîsine sa'y eylediği "maraz-ı cildî" pâyidâr!

Evet, böyle bir tabîb-i sathî tarafından ittihâz olunacak her şekl-i müdâvât; lâ-cerem iştidâd-ı marazdan, iz'ac-ı marîzdan başka hiçbir şeye hizmet etmez.

Kezâlik emrâz-ı ictimâiyyede hasran a'râz-ı zâhiriyyeyi pîş-i nazara alanların kabûl eylecekleri tarz-ı ıslâh da: Mâbeyne'l-ümmet tezyîd-i fesâddan, revâbıt-ı milliyyede teşdîd-i inhilâlden başka hiçbir şeye hâdim olmaz. Zîrâ nefs-i illete müsâdif olmayan her bir devâ' semm-i zuâfe münkalib olur; zât-ı illeti takviye edecek "hâdimetü'l-aks" bir madde-i mühlike hükmünü iktisâb eyler…

Ma'lûmdur ki kudret-i fâtıra, cism-i insânîyi teşkîl eden a'zânın yekdiğeriyle irtibâtını, hayret-res-i ezhân olacak bir şekl-i intizâm üzere te'sîs eylemiştir. Husûsan o a'zânın îfâ

eyledikleri vezâif aralarındaki alâkāt ve münâsebâtı idâre eden kānûn, öyle bir düstûr-ı hârika-nümûndur, ki râdde-i hayreti mertebe-i dehşete îsâl eder. O derecelerde ki meselâ insan gözlerinde ihtikāndan şikâyet eder. Sebebi ise mi'desinde husûle gelen imtilâdır. Mevziî olarak ne kadar tedâvî edilirse edilsin, imtilâ-yı mi'de bâkī kaldıkça, gözlerdeki ihtikānı inzâr, adîmü'l-imkân olur.

Baş ağrısından şikâyet eder. sudâ'ın cümle-i esbâbından biri de ayaklara isâbet eden bürûdettir. O halde lâzım gelir ki vech-i tedâvî mevziî olarak baş ağrısına değil, umûmiyet üzere soğuk algınlığına karşı ittihâz edilsin!

Kezâlik diş ağrısından şikâyet eder. Bâisi ise umûm cismine isâbet eden bürûdet olur. Mevziî muâlecât kat'an fayda vermez. O bir dişi tedâvî için iktizâ eder ki =sülfat dö kinin= isti'mâl eylesin.

A'zâ-yı beden aralarındaki mütevâsıl olan bu gibi alâkāt-ı baîde, insana ibtidâen dehşet verir; sıhhat-i meşhûdâtına inanmak istemez. Lâkin netâyicin mukeddemâta tamamen mutâbakatını görünce, teslîmden başka çâresi de kalmaz.

Emrâz-ı ictimâiyye dahi aynen böyledir. Hatta emrâz-ı ictimâiyyenin şuabât ve teferruâtı beynlerindeki şiddet-i irtibât ile vüs'at-i tedâhül, emrâz-ı cismâniyye hilâfına olarak, taht-ı hasra girmeyecek derecelerde mütenevvi' ve bî-hesâbdır…

* * *

Burada şu ciheti de haber verelim ki, mizâc-ı ictimâîmizi merkez-i selâmetten münharif eden zât-ı maraza vusûl için tarafımızdan iltizâm olunacak mezheb-i teşhîs, alel-âde şâyi' ve müteâref olan diğer mezâhib-i teşhîsa tevâfuk etmeyebilir. Lâkin bu keyfiyet ile, bizim nefsü'l-emrde izhâr-ı garâbet arzusunda bulunduğumuza, yahud re'y-i şahsîmiz meyli infirâdımıza zâhib olmak iktizâ etmez.

Bilakis âtiyen görüleceği üzere bizim maksûdumuz, ilm ü irfân muktezıyâtına tamamen hâzı' olarak yine o ilm ü irfân tarafından vaz' edilen alâmât-ı sâdıka ile bil-ihtidâ, zât-ı illeti hakīkati üzere teşhîs eylemektir ve illâ faydası nedir, o şâyi' ve müteâref olan sözlerle haşv-i sahâifin, ki nâs onları nice senelerden beri aksen ve tarden tekrar edip duruyorlar. Netâyic-i hâsılaları ise müdrikâtta naks u halel, izhân u efkârda levs ü meleldir.

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

–mâba'd–

Dördüncü Asr-ı Hicrîde Asya-yı Ulyâ'da Yetişen [Eâzım-ı] İslâmiyye

Dördüncü asr-ı hicrîde İran ve Türkistan taraflarında perveriş-yâb-ı kemâl olan mütefekkirîn-i İslâmiyye'den birisi de Sicistânî merhûmdur. Sicistânî, hem edebiyât ve hem felsefe ve fünûn-ı tıbbiyede iştihâr eylemişti. Melekât-ı beşeriyyenin sûret-i tahassul ve tarz-ı nemâsı hakkında tedkīkāt-ı amîkada bulunmuş ve netîce-i tetebbuâtını mühim bir eseriyle enzâr-ı âmmeye vaz' eylemiştir. Sicistânî felsefeye dâir de müteaddid eserler yazmıştır. Müellefâtı, muhalledât-ı felsefiyyeden ma'dûddur.

Eserlerinden birisinde ecrâm-ı semâviyyenin birer mâhiyet ve tabîat-ı husûsiyyeye mâlik olduklarını ve hatta bunların birer rûh-ı müteakkılı bile bulunduğunu iddiâya kadar varmıştır.

Sicistânî'nin bu iddiâsı, fünûn-ı hâzıra nokta-i nazarından şâyân-ı nazar mütâlaâttandır. Yirminci asrın mütefekkirîni miyânında bülend bir nâsiye-i irfân olan Kamil Filamaryon'un eserlerinde dahi bu yolda iddiâlar nâdir değildir.

Meselâ Filamaryon'un *Kevâkib-i sır, Garâib-i semâ* (*Les etoiles, les curiosites du ciel*), *Arzîn-i semâ (Les terres du ciel), Teaddüd-i avâlim-i meskûne (La muetiplicite des mondes habites), Lâ-yetenâhî rivâyetleri (Reeits de l'infini), İstiğrâk-ı fennî (Cotemplation scienti fique)* gibi eserlerinde Sicistânî'nin müddeayâtına karîb pek çok mütâlaâta tesâdüf olunabilir.

[311] Fünûn-ı hâzıranın terakkıyât-ı veleh-bahşâsına istinâden râsıd-ı şehîr Filamaryon'un ancak yirminci asırda istin[t]âc edebildiği fikirleri, Sicistânî daha onuncu asırda düşünebilecek kadar dehâ-yı irfân göstermiştir. Müellefât-ı İslâmiyye tedkīk ve tetebbu' edilirse, kim bilir daha ne kadar maâliyât-ı fikriyye ve fenniyyeye tesâdüf olunacaktır.

Ebu'l-Hasen Ahmed et-Taberî – Âl-i Büveyh'den Emîr Rüknüddevle'nin hizmet-i tabâbetinde iştihâr eylemiştir. Fenn-i tıbbın şuabât ve gavâmızına ihtisâs-ı tâmmıyla ma'rûfdu. Ebu'l-Hasen bu asrın en hâzık etibbâsından sayılır.

İngiltere'de Oxford kütübhânesinde Taberî'nin tıbba dâir pek mühim bir eseri vardır.

Taberî 970 sene-i mîlâdisinde irtihâl eylemiştir. *el-Mu-âlecâtü'l-Bukratiyye* ünvânlı eser-i meşhûrunda teşekkülât ve emrâz-ı ayniyyeye dâir pek mühim ma'lûmât vermiştir. Emrâz-ı ayniyyenin sûret-i tedâvîsine dâir olan beyânâtı da hâiz-i ehemmiyettir.

Yine bu asırda, Râzî'nin hakīkī bir münekkidi sıfatını iktisâb edecek kadar iktidâr-ı tıbbî göstermiş olan Ebu'l-Mansûr el-Hasen bin Nûh el-Kamerî'nin pek ziyâde iştihâr eylemiş olduğu görülüyor. İbni Sînâ'nın tıbbı, bu zâttan teallüm eylediği mervîdir. Ebu'l-Mansûr'un Floransa kütübhânesinde *Kitâbu Gunye ve Munye* unvânlı kıymetdâr bir eser-i tıbbîsi mevcûddur.

Ebu'l-Mansûr bu eserinde, emrâz-ı umûmiyyeden, bunların sûret-i tedâvîsinden uzun uzadıya bahs ettikten sonra, mütekaddimîn-i etibbânın tedâvî-i emrâz hakkındaki mütâlaalarını da icmâlen zikr eylemiştir.

Eser-i mezkûr *Emrâz-ı Dâhiliyye*, *Emrâz-ı Hâriciyye* ve *Hümmeyât-ı İndifâiyye* nâmlarıyla üç kitabdan mürekkebdir.

Ebû Mansûr'un esbâb-ı emrâza dâir *Kitâbü İleli'l-ilel* ünvânlı eseri de müellefât-ı meşhûredendir.

Fârâbî – Dördüncü asr-ı hicrîde Türkistan'ın yüksek, mütebeddil yaylalarında, hârr u yâbis, muhîtinde bir nâdire-i rûzgâr, bir zekâ-yı cevvâl inkişâf ediyordu.

Türkistan'ın Fârâb hıttasında fakīr ve fakat necîb bir

âilenin âgūş-ı şefkatinde perveriş-yâb olan bu nûr-ı zekânın, bu dimâğ-ı bî-pâyânın az bir müddet sonra bütün cihân-ı medeniyyeti şa'şaa-i irfânı karşısında hayrân bırakacağını ihtimâl ki o vakitler hiç kimse tahmîn edememişti.

Ebû Nasr Muhammed bin Tarhan bin Uzluğ el-Fârâbî Türklerin ve bütün âlem-i İslâm'ın ser-tâc-ı iftihârıdır.

Fârâbî'nin Horasanlı ve İrâniyyü'l-asl olduğu hakkındaki rivâyet şâyân-ı i'timâd değildir. Bu rivâyet Fârâbî'nin lisân-ı Fârisî'deki vukūf-ı tâmmına ve Farisîce bazı âsâr yazmış olmasına istinâden ortaya atılmış olmalıdır. Her halde Fârâbi'nin Türk olduğuna şübhe yoktur.

Fârâbî tahsîl-i ibtidâîsini Türkistan'da ikmâl eylemiştir. Fakat, bu andan i'tibâren, fıtratın hârika-nümâ bir mevhibe-i Sübhânîsine mazhar olan bu nâdire-i dehâya Türkistan'ın bî-pâyân yaylaları dar gelmeye başladı.

Fârâbî, iştiyâk-ı irfânla tutuşan dimâğına sükûn-bahş olacak reşahât-ı zülâl-i ma'rifeti Türkistan'da bulamıyordu.

Bu sebebe mebnîdir ki bir müddet sonra Fârâbî'yi İran'da görüyoruz. Burada, bir İranlı kadar lisân-ı Fârisî'de ihtisâs kesb ediyor. Ne çâre ki, dimâğ-ı hârika-nümâsı İran ufuklarında da aradığı lem'a-i maâlîyi bulamıyor. Fârâbî İran'dan hareket ve bazı mahallere uğradıktan sonra Bağdad'a kadar koşuyor.

Bağdad'a girdiği zaman Arapça müşkilâtla ifhâm-ı merâm eden Fârâbî'nin üç dört sene sonra lisân-ı Arab üzere telâsuk eserler te'lîfine muvaffak olduğunu söylersek, ne zengin bir gencîne-i zekâya; ne kadar zinde bir dimâğa mâlik olduğu anlaşılır.

Fârâbî'nin devre-i tahsîli bir silsile-i metâibdir. Genc dâhî, tahsîli esnâsında, fakr u sefâletin merhametsiz pençeleri altında kıvranmış, ezilmiştir.

Fakat –maatteessüf– emsâline pek nâdir tesâdüf olunan Fârâbî gibi dâhîler mesâib-i dehre karşı izhâr-ı acz edecek, dûçâr-ı fütûr olacak kadar za'f-ı kalb eseri göstermezler.

Tevâlî-i mesâib nisbetinde bu hilkatteki eâzımın azm ü sebâtları da tezâuf eder. Bunlar âlâm-ı dehre karşı kemâl-i metânetle:

وتجلدي للشامتين أريهم أني لريب الدهر لا أتضعضع

demekten çekinmezler.

İşte Fârâbî de bu sûretle, herşeye, her türlü yoksulluklara rağmen muttasıl çalışmış, azminde bir an bile eser-i fütûr göstermemiştir. Geceleri, mehtâb zamanlarında kamerin solgun, sönük ziyâ-yı mensûrundan istifâde ederek mütâlaâtına devam etmiş, mehtâbsız zamanlarda kim bilir hangi bahtiyâra hacle-gâh-ı saâdet olan muhteşem bir kâşânenin harîrî perdeleri arasından sözülen huzemât karşısında kitabını okumaya çalışmıştır.

(كم جاهل جاهل تلقاه مرزوقا) mısdâkı vechile ekser-i cühelâya karşı pek semîh olan dehr-i fertût, bu koca dâhîden, bir mum alabilecek kadar küçük bir lutfu dirîğ eylemişti.

Fârâbî çılgıncasına bir azm ü gayretle felsefe, riyâziyât ve hey'et tahsîline koyulmuştur.

Bu sa'y-i medîd, o dehâ-yı hârika-nümâ sâyesindedir ki Fârâbî, âlem-i felsefenin büyük inkılâbcıları miyânına girebildi.

Fârâbî, psikoloji-i akvâm hakkındaki fikrini, tetebbuât ve tecârib-i ciddiyye ile tetvîc edebilmek için bir müddet sonra Bağdad'dan Mısır'a kadar bir seyâhat icra eylemiş, oralarda pek amîk tedkīkātta bulunmuştur.

[312] Bilâhare Mısır'dan Suriye'ye avdet eyledi. Emîr Seyfüddevle bu muhterem hakîmi zamanına lâyık bir sûrette istikbâl ve i'zâz eyledi.

Seyfüddevle'nin sarayı, bir kasr-ı hükümdârî olmaktan ziyâde bir mahfil-i ilmî idi. Bütün Suriye ulemâsı Seyfüddevle huzûrunda bu Türk hakîmini münâzaraya da'vet eylediler. Fakat daha ikinci suâlde Fârâbî'nin dehâ-yı irfânı önünde ancak tilmîz olabileceklerini teferrüs eylediler. Büyük bir kadir-şinâslıkla, münâzarayı bırakarak, hakîm-i zû-fünûnun mütâlaâtını kayda başladılar. O günden i'tibâren, bütün Suriye ulemâsı, Fârâbî'nin tilmîzi olmak unvânını en mübeccel bir şeref addetmişlerdir. Fârâbî, bu nûr-ı zekâ, 339 târîh-i hicrîsinde Dımeşk-ı Şâm'da irtihâl eylemiştir. Emîr Seyfüddevle bu koca hakîme son vazîfe-i ihtirâmını da îfâ eyledi. Emîr de beraber olduğu halde bütün Şâm ahâlisi, eşk-rîz-i telehhüf olarak bu cihân-ı irfânı matmûre-i ebedîsine kadar teşyî' eylediler!...

Fârâbî inzivâyı sever, ihtişâmdan teneffür eder hakīkī bir hakîm idi. Eserlerini ekseriya kırlarda, ya yeşil bir ağaç sâyesinde mehâsin-i tabîati seyr ederek veya bir cûybârın zemzemât-ı hazînini dinleyerek yazardı…

Devre-i tahsîlinde çektiği mihan u meşâkkın acıları, Fârâbî'nin rûhunda pek derin izler bırakmıştır.

İnzivâya fart-ı meyelânı bunun bir netîcesi olduğu gibi beşeriyet-i muztaribe hakkındaki mütâlaât-ı felsefiyyesinde dahi hayât-ı mâziyyesinin derin izleri müşâhede ediliyor.

Fârâbî felsefe-i kadîmeyi pek amîk bir sûrette tedkīk eylemiştir. Aristo'nun *Fizik*'ini elli ve *Rûh* risâlesini de iki yüz defa okumuş olduğunu kendisi bizzat beyân ediyor.

Fârâbî'nin *İhsâ' el-Ulûm*'u bir ansiklopedidir. Bu eserde fünûnun tasnîfi hakkında esaslı bir metod ta'kīb edilmiştir.

İhsâ' el-Ulûm'un Latince'ye tercümesinin yazma bir nüshası Paris kütübhânesinde mahfûzdur. Bu kütübhânede, Fârâbî'nin İbrânîce'ye tercüme edilmiş diğer bir eser-i tıbbîsi daha mevcûddur. Fârâbî bu kitabında tıbbın nazariyât ve tatbîkātına dâir mütâlaât-ı mühimme serd etmiş olduğu gibi âbâ'-i tıbdan Galyen ve er-Râzî hakkında dahi hayli tenkīdât yürütmüştür.

Uzviyyât-ı Hayvâniyyenin Teşekkülât-ı Bünyeviyyesi, Fârâbî, bu kitabda nâfiz bir nazarla teşrîh eylemiştir.

Hakîm-i şehîr, ilm-i ahvâl-i cev ve hikmet-i tabîiyyeye dâir tecârib ve tedkīkāt-ı mühimmede bulunmuş ve bu yolda kıymetdâr eserler yazmıştır.

El-Siyâsetü'l-Medeniyye unvânlı eseri hukūk-ı idârenin gavâmız-ı dakīkasını câmi'dir.

Kitâbün fî İhsâ' el-Ulûm ve't-Ta'rîf nâmındaki ansiklopedisiyle *Kitâbün fi'n-Nevâmîs* unvânlı eseri, Fârâbî'nin; şuabât-ı fünûna kavânîn ve nevâmîs-i kâinâta olan vukūf-ı amîkinin birer mecmûa-i berâhîni sayılır.

Hakîm-i münekkıd, Eflâtun ve Aristo mekteb-i felsefî-

lerini *Kitâbü Ağrâz-ı Felsefe-i Eflâtun ve Aristotalis* nâmındaki eserinde tedkîk ve tenkîd eylemiştir.

Mantıka dâir yazdığı eserler miyanında *Kitâbü't-Tavti'eti fi'l-Mantık* ve *İhsâ' el-Kazâyâ ve'l-Kıyâsât* ve *Kitâbü Şürûti'l-Kıyâs* ve *Kitâbü'l-Burhân* ve *Kitâbü'l-Cedel* unvânlı eserleri müellefât-ı mu'tebereden ma'dûddur.

Fârâbî, ulûm-ı ictimâiyye ve ahlâkıyye hakkında da tedkîkātta bulunmuştur. *Kitâbü'l-Medeniyyeti'l-Fâdıla ve'l-Medeniyyeti'l-Câhile ve'l-Medeniyyeti'l-Fâsıka ve'l-Medeniyyeti'l-Mübeddele ve'l-Medeniyyeti'd-dâlle* ve *Kitâbü Mebâdî-i Ârâ'i'l-Medeniyyeti'l-Fâdıla* unvânlı eserleri bu yolda yazılmış muhalledât-ı mühimmedendir.

Fârâbî bu kitablarıyla, psikoloji-i beşeriyet hakkında derin tetebbuâtta bulunmuş olduğunu isbât ettiği gibi sosyolojinin nevâmîs-i esâsiyyesini vaz' u te'sîse çalışmış olduğunu da göstermiştir.

Kelâmün fî A'zâ'l-Hayvân nâmındaki kitap, Fârâbî'nin teşrîh-i tatbîkîye, târîh-i tabîîye olan vukūf-ı hayret-bahşâsının bir âbide-i pâyidârıdır.

Fârâbî, ilm-i ahvâl-i rûha dâir derin tetebbuâtta bulunmuştur. *Risâletün fî Mâhiyeti'n-Nefs* unvânlı eserinde bu bâbdaki tedkîkātını derc eylemiştir.

Fârâbî, bunlardan başka, hikmet-i tabîiyye, riyâziyât, mantık, felsefe, ilm-i kelâm, ilm-i ahlâk ve ilm-i kimyâya dâir de pek çok kıymetdâr eserler bırakmıştır. –mâba'di var–

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

SAFAHÂT HAKKINDA NOTLAR

–Tevhîd, Mezarlık, Meyhâne–

§ *Safahât*'daki *Tevhîd*'e nakl-i bahs etmeden evvel edebiyât-ı Osmâniyye tevhîdâtının ne mâhiyette şeyler olduğunu bir defa da burada ben söyleyeyim:

Her tevhîdde ulûhiyetin atebesine karşı şu sözler –âdetâ semâya karşı tasa'udât-ı merzagiyye gibi– recfe-nümâ-yı suûd görünür:

1- Nazîrin yok!
2- Her zamanda ve her mekânda sen mevcûdsun!
3- İnsanları dalâle mekr-i muazzamın atmış!
4- Pey-i sevâda meş'al-i irşâdın çekip getirmiş!
5- Sana îmân etmeyenler tebâh olmak muhıkk!
6- Eserden müessire intikāl!
7- Cemâl ve Celâl, cennet ve cehennem nazariye-i mutasavvıfâneleri!
8- **[313]** Cennetten fârig oldum dîdâr-ı ulûhiyyetini mütecellî kıl!

Gibi sathiyât-ı sâde-meâl ki insan bu mükerrerâtı tekrar edecek kadar sersem-fıtrat bir nâzımsa kalemini ulûhiyyetin serâ-perde-i gaybına taslît etmesinde ma'nâ bulunamaz. Bu ağızla dâmân-ı ekâbiri öpecek kasâid-i rezîle söylenir. Bu hükmün Ziyâ ile Hâmid, bir de Fuzûlî üç müstesnâ-yı muhteremidir. Ziyâ Paşa'nın *Harâbât* mukaddimesinde ve Hâmid'in şimdi ismini tahattur edemediğim manzûm bir risâlesinde, Fuzûlî'nin de *Dîvânı*'ndaki üç tevhîd Ziyâ Paşa'nınki Hâmid'inkine müreccah olmak ve Fuzûlî'ninki gibi hepsine mütefevvık bulunmak sûretiyle edebiyâtımızın yegâne üç eseridir. Zâten Ziyâ Paşa'nın hayât-ı edebiyyesindeki icrâātı Âlî Paşa gibi bir mahlûk-ı münevvere hicv-i azîm bir de Hallâk-ı kâinâta medhiye-i tekrîm yazmış olmasıyla ta'dâd edilir.

Ben şimdi *Safahât* kāri'lerine ifhâm etmek isterim ki Mehmed Âkif'in *Tevhîd*'i hey'et-i mecmûasında mütecellî olan münferid bir mâhiyet i'tibârıyla bu üç tevhîdin üçüne de ayrı ayrı müreccahdır. Binâenaleyh yegânedir. Çünkü evvelâ– Yukarıda saydığım bedîhiyât Âkif'in *Tevhîd*'inde –ekser yerlerinde– yoktur. Sâniyen– Mevcûd olduğu yerlerde bu bedîhiyât ya felsefe-i ulûhiyet nikâtının yahud hiss ü hayâl kâinâtının ziyâlarıyla hâle-dâr olarak mevcûddur. Misâl arz edeyim, Mehmed Âkif'de Allah'ın yukarıda bedîhiyât i'dâdında gösterdiğim mekr-i muazzamından bahs etmemiş değildir. Lâkin bakınız ne sûretle:

Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet
Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?
Dünyayı yakıp yıkmaya bir seyf-i teaddî?
Emrinle mi yâ Rab, ediyor böyle tasaddî?
Zâlimlere kahrın o kadar verdi ki meydan:
"Yok âdil-i mutlak" diyecek ye's ile vicdân!
Yerden çıkıyor göklere bin âh-ı şerer-bâr,
Gökler ediyor sâde çıkan nâleyi tekrâr!
Bir yanda yanar lânesi bin hâne-harâbın,
Bir yanda söner lem'ası milyonla şebâbın
Kalmış eli böğründe felâket-zede mâder;
Evlâdını gömmüş kara topraklara, inler!
Ağlar beriden bir sürü âvare-i tâli',
Nân-pâre için eyleyerek ırzını zâyi'.
Bükmüş oradan boynunu binlerce yetîmân,
Me'vâ arıyor âileler lâne perîşân!
Mazlûm şikâyette, nedâmette sitemkâr;
Hûnâbe-i maktûle garîk olmada hûn-hâr!
Bî-mârı, felâketliyi, üryânı, sefîli,
Meflûcu, amel-mândeyi, miskîni, zelîli,
Gaddârı, cefâ-dîdeyi, mahkûmu, esîri,
Heyhât, şu pâyânsız olan cemm-i gafîri
Teşhîr ile şöhret kazanan sahne-i dünya
Gelmez mi İlâhî sana bir kanlı temâşâ?

Sidre-i Gird-gâr'ın müntehâ-hâne-i gaybına kadar vâsıl olan bu feryâd birden semâya düşmüş bir sâikadır ki kazâ ve kaderin dâmân-ı mehîbini parçalar.

§ "*Tevhîd*" en güç şu'be-i şiirdir. Ulûhiyet ki –şukka-i serâirini akd-i a'sâr ile mezc ederek milyonla cebhe-i i'tikādın fevkıne imâme-i münevver, yine milyonla endâm-ı inkıyâdın beline zünnâr-ı muavvec olarak bağlamak, bu ser-i semâ çehrenin huzûr-ı celâilinde şâir o kadar yükselmeli o kadar yükselmeli ki nâsıye-i idrâki sütûn-ı arş ile müsâdeme ederek oradan cezebât-ı vicdân sâikaları yağdırmalı. Yahud ulviyet-i ulûhiyyet önünde o kadar alçalmalı o kadar alçal-

malı ki kalb-i hassâsı kürenin merkez-i âteşîni ile çarpışarak vicdân-ı şâire zelzele-i ta'zîm ârız olmalı da âdetâ hareket-i arz zamanlarında yerin altından çıkan ve kof gürültülere benzeyen sözleri –hani şu ma'nâsı değil mâhiyet-i müdhişesi anlaşılabilen– sözleri şiiriyle söyleyebilmeli:

Ey nûr-ı ulûhiyyetinin zıllı avâlim
Zıllın bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim

İşte bu beyit tasvîr ettiğim zelzele sadâlarına benzer. Söz hüviyetli değildir de ancak ses mâhiyetli mübhemât-ı âliyyedendir. Zâten şi'r-i hakîkînin bazen öyle yerleri olur ki mehîb ve bir ucu nâ-mütenâhîye vâsıl sesler çıkarır. Zâten benim akvâl-i âliyye demek istediğim şeyler bu nâ-mütenâhî nevred seslerdir. Düşünülsün ki yıldırım akisleri, fırtına sadâları bütün bu kelimât-ı pür-velvele-i tabîat sesden yaratılmamış mıdır?

Şu beyti okuyalım ki bir âyetin meâl-i âlîsidir:

Kürsî-i Celâl'in ki semâlarla zemînler
Bir nokta kadar sahn-ı muhîtinde tutar yer!

Tevhîd şâiri manzûmesini yazarken hem ulûhiyet şiiri olan "*Kur'ân-ı Kerîm*"den hem de ulûhiyet şâiri olan La-Martin'den müstefîd olmuştur.

§ Şu dünya-yı denîde bir takım zevât mevcûddur ki şiir için prensip vâzıı geçinirler. Bunlar iddiâ ederler ki hadîs, âyet telmîhâtı şiir ve edebiyâtın binâ-yı nefâisine girse girse bâb-ı kabûlünden değil revzen-i istiskālinden girer. Hele edebiyâtta tasavvuf-perverliği –na'ş-ı idrâklerinin adalî bir seng-i mezârı olan– çınçınlarla karşılarlar. Halbuki bu iddiâları serd etmek bugünkü Avrupa edebiyâtının mâhiyetine kulaktan âşık olup çeşm-âşinâ bile olmamak demektir. "La Martin"i daima lâhût hadîkaları ve ulûhiyet şâhikaları fevkinde ârâm ettiği için bırakalım da meselâ Mose'yi alalım ki şûh ve nisvân-nüvîs bir şâirdir yine meselâ onun "*Jak Rola*" ismindeki manzûmesini okuyalım ki en hissî eseridir. Görürüz ki bu şiir **[314]** bütün esâtîr-i evvelîn telmîhâtıyla dolu. Müteahhir şâirlerin mühimlerinden ve muhteremlerinden olan Pol Herediya ise Yunan mitolojisi ile şiirleri lebrîz-i zulümât olmuş bir şâirdir. Acaba edvâr-ı evvelîn hurâfâtı kadar olsun bizde tasavvuf tagdiye-i rûh-ı şi'r edemez mi? Âkif'in buradaki *Kur'ân* telmîhâtı *Tevhîd*'inde olduğu ve meselâ bir neşîde-i muhabbette olmadığı için pek muvâfıktır.

§ Tevhîdâtın güç yazılabilmesine bir başka sebeb de –ictihâdımın kimseye mütecâsir-i isnâdı değilim, kendi idrâkimce demek istiyorum– şudur:

Ulûhiyet bir "ma'nevî-i muazzam" dır ki künh-i kerîminin önünde şuâ'-ı fikr ve nûr-ı nazar tealluk edecek maddî nokta bulamaz; fezâ içinde, boşluk içinde, nâ-muayyenlik içinde, nâ-mütenâhîlik içinde nâ-mer'îlik içinde, çırpınır durur. Gusn-ı tealluk bulamayan bir kuş kanadının küre-i hevâya mütemâdiyen çarpıp kırılmasından mütehassıl kanlar gibi bu nûr-ı nazarla şuâ'-ı fikr de kibriyâ fezâlarında uçarken ümîd ettiği nokta-i ârâmı bulamayınca çırpınmaya başlar da o ziyâ ile o nûrun şehbâl-ı münkesir gibi kanadığı ve fakat kan katrelerinin ziyâ zerreleri şeklinde şâirin kâğıdına döküldüğü görülür ve bit-tabi' ancak fikrin ziyâ-yı mecrûh ve nazarın nûr-ı münkesirinden akan bu hûn-ı münevver şiirdir. Fakat bir tevhîd tasavvur buyurunuz ki 80 beyitten müteşekkil olsun da hep böyle kan katreleriyle yazılmış olsun, mümteni'dir. İşte bu imtinâ'-ı tabîînin muvâcehe-i müşkilâtında kaldığını re'ye'l-ayn gören şibh-i şuarâ-yı ümmet tevhîd-nüvislik ettikleri zaman işi hep Allah'ın büyüklüğünü söylemek hem de mükerreren söylemek yoluna dökmüşler ve maatteessüf "Yûnus Emre" ve "Mısrî-i Niyâzî" ilâhîlerine yakın bir şey olsun söyleyememişler.

Zâten ulûhiyete karşı mutlakā bir şey söylemiş olmak değil, bir şey söylemiş olmamak da bazen şiirdir. Fakat bu sükûn sadânın pek fevkindedir. Bu tela'süm tekellüme bâlâyı sermediyyetten bakar.

§ Mehmed Âkif'in *Tevhîd*'ini öteki tevhîdlerden derin bir hufre-i esbâb ayırıyor. *Safahât*'daki *Tevhîd*'in bazı yerlerde vicdân-ı muvahhidden çıkan katarât-ı hûn imtidâdlarıyla yazılmakla beraber manzûmede öyle beyitler var ki âdetâ ulûhiyetin fezâ-yı mücerredâtı içinde maddî manzaralar, maddeler, maddiyetler böyle nûr-ı nazarın serseri serseri uçup gittiği boşluklarda "manzara" göstermek muhâlâtın mertebe-i imtinâına vâsıl güçlüklerdir.

Şu beyitler bize mücerredât fezâlarında manzaralar gösteriyor:

Ey rûh-ı fezâ-gerd girân-seyr-i harîmin
Ey nâtıka dembeste-i esrâr-ı azîmin

* * *

Cevelânına yetmez gibi pehnâ-yı avâlim,
Gâhî seni bulmak için âvâre hayâlim
Bir şevk ile lâhûta kadar yükseleyim der,
Lâkin nasıl olsun ki bu mi'râca muzaffer?
Nâsût muhîtinde henüz çalkalanırken,
Bir dest-i tecebbür dayanıp göğsüne birden;
Medhûş ve muhakkar serilir esfel-i hâke!..

Bu beyitlerde evvelâ terkîblerin, kelimelerin hemen hepsi pek çok güzel "nâtıka –dembeste– esrâr-ı azîm– rûh-ı fezâ-gerd–girân-seyr-i harîm" kelimelerinin her biri Âkif'in bir imzâ-yı mütenekkirü'l-kıyâfesidir. Hele "girân-seyr-i harîm"i *Hasta* manzûmesindeki "lemha-i lebrîz-i elem" terkîbi gibi en evvel milletin lehcesinden istihsâl ve edebiyâtında isti'mâl eden Mehmed Âkif'dir.

Şimdi beyitlerin tazammun ettiği levhalara manzaralara gelelim: Birinci mısrâ'ında fezâ-pervâz olan bir rûh-ı mütemevvic var, buraya kadar fikirde mümtâzlık yok. Rûh-ı ulûhiyetin atebe-i harîmine yaklaştıkça yavaşlıyor.

İşte bu bir hârika-i tasvîrdir. Çünkü Âkif rûh gibi mücerredâttan olan bir şeyi o kadar maddî tasvîr edebiliyor ki fezâda kendisine derecât-ı seyr u pervâz bile ta'yîn ediyor. Bu tasvîr yalnız bu şiirin değil şi'r-i mutlakın incelikleridir. Fakat bu kabîl tarz-ı tefekkürâta i'tirâz edecek zevât bulunurlarmış, Âkif'i beğenmezlermiş ne beis var.

A'dâ mermisinden sütûn-ı mefâhir de teşkîl olunur. Seng-i tearruzla bazı nâmlara heykeller de rekz ettiler. "Kolon ve Endom" düşman kelleleriyle binâ ve tezyîn edilen bir âbide-i şeref değil midir?

"Bir dest-i tecebbür dayanıp göğsüne birden"

Mısraı da bir levhadır. Ulûhiyetin galebe-fermâ-yı herem-taharrî olan serâirini fezânın mâverâ-yı gaybına muallak bir pençe-i tecebbür şeklinde tasvîr ve tersîm etmek Âkif'e mahsûs bir hüner-i hâildir.

§ *Tevhîd*, tevhîdât-ı sâireden bir noktada bir kere daha ayrılır, bütün tevhîdlerde mülhidlere âid ta'an ü teşnî' bârân-ı tûfân-nümâsı var. Âkif'in *Tevhîd*'inde ise mülhidlere âid bir merhamet-i muazzama hissi mevcûd ki şâirin Allah'a derece-i irtibâtını gösteren en samîmî kısım –*Tevhîd*'de– budur:

Bir mülhidi lâkin kim eder tesliye heyhât?
Sığmaz onun âfâkına ferdâ-yı mükâfât!
İndinde semâvât ü zemîn bir koca boşluk
Feryâdını gûş eyleyecek gûş-ı kerem yok!
İlcâ-yı tesâdüfle şu "boş!" âleme düşmüş,
Etrâfına binlerce şedâid gelip üşmüş.
Her lahza boğuşmakla geçip devr-i hayâtı
Bir şey olacak gāye-i hüsrânı: Memâtı!
Varlıktan onun inleyerek ölme nasîbi!

Buraya kadar mülhid, kendi kanâat-ı muzlimeleriyle ne güzel ve ne tabîî olarak söyleniyor devam edelim:

Bunlar beşerin işte en âvâre garîbi,
Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle,
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle:
[315] *Gümrâhlarındır ki amâ leyline dalmış,*
Bir rehber olur necm-i emel yok da bunalmış!

Şimdiye kadar hiçbir şâir "mü'minlere merhamet-i İlâhiyyeyi" istirhâm ettikten sonra "mülhidlere de bir hadd-i a'zamî-i merhamet" istemeyi hatırlayacak kadar ulüvv-i cenâb ile müterâfık bir ulüvv-i îmân gösterememiştir.

§ Şu mısrâ' şimdiye kadar başka şekillerde başkaları tarafından da söylendiği için güzel değil:

Her zerrede âheng-i celâlin duyulurken
Nağmede lisânlar intâk[1]

Şu mısra'-ı muazzam okunduğu zaman insan nâ-mütenâhîden akıp gelen bir ummân-ı esvât içinde kalıyor:

Her nağmede binlerce lisan nâtık olurken

§ Şu beyitteki "tay" ve "şey" kāfiyeleri fenâ:

Hükmün ki tahakküm edemez seyrine bir şey;
Bir anda bu pâyânsız olan cevvi eder tayy.

Tevhîd hakkındaki mütâlaât-ı âcizânem de bu kadar. Şimdi "*Mezarlık*" manzûmesine geçiyorum.

Midhat Cemal

Sırâtımüstakîm İdârehânesi vâsıtasıyla
Bursa meb'ûs-ı muhteremi Tâhir Beyefendi'ye

Bir ricâ:

Müştâkān-ı ilm ü ma'rifeti gûnâ-gûn ma'lûmât ile vâyedâr-ı feyz ü mefharet eden terâcim-i ahvâl ve meşâhîr-i İslâma dâir irşâdâtınız miyânında o, tâ mağlûb Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ı ric'at-i kahkarîye uğradan Akkâ Kalesi muhâfızı Saraybosnalı Cezzâr Ahmed Paşa'nın nâm-ı bülendi görülememiş ve mîr-i müşârun-ileyhin tercüme-i hâline dâir *Kāmûsü'l-A'lâm*'daki maksadı te'mîne gayr-i kâfî iki satır yazıdan mâadâ hiçbir yerde ma'lûmâta tesâdüf edilememiş olmağla kadr-nâ-şinâslığımıza hâtime vermek îcâb eden böyle bir devirde kûşe-i nisyâna atılan bu elmas-pâre-i millînin artık ihyâsına delâlet buyurulması mütemennâdır efendim.

Saraybosnalı Feyzi
Dârülfünûn İlâhiyât Şu'besi müdâvimlerinden

Âlem-i İslâm:

ARKADAN ÇEVİRME...

Târihde mücâhedât-ı siyâsiyyenin her hangi sahîfesine atf-ı nazar edilse, orada bir İngiliz sîmâ-yı hükûmetine rast gelmemek mümkünsüzdür. Hürriyet-i beşeriyyenin bu ilk mücâhidi olan gayûr, fakat mu'tedil kavm: Asırlardan beri kendisi için çizilen harîta-i istikbâle kemâl-i sükûnla ve fakat şâhâne bir zaferle ilerlemekten geri durmuyor. Âheste, lâkin metîn ve âhenîn hatveler, dûr-endîş ve bî-fütûr gayretlerdir ki zaferi te'mîn eder. İngiliz kavmi böyle yürür ve böyle çalışır..

Hindistan ma'mûre-i girân-bahâsına gitmek için Ümîd Burnu'nu dolaşmayı zâid gören; satvet-i bahriyyesine, şeref-i millîsine bir şeyn addeden bu millet: Septe Boğazı'nı, Bahr-i Sefîd'i, Süveyş'i Bâbü'l-Mendeb'i zîr-i kabza-i idâresine geçirerek en kısa bir Hind ve servet yolunu te'mîn eyledi. Coğrafyanın hudûdunu, şekl ü şemâilini bozdu da, yine sükûneti bozmadı.. Yürüdü, sükûnet, i'tidâlle, sebât ve metânetle yürüdü. Râh-ı âmâline çıkan ne kadar mâni'alar varsa varlığını satvetini, siyâsetini göstererek hepsini, evet hepsini söktü, attı.

Emeline doğru yürürken elbette, zahmetler, meşakkatler çekti. Fakat sebât ve metânet.. İşte bu iki demir haslettir ki onun çehre-i siyâsetine bir çîn-i fütûr konduramadı.

İngiliz, ne maksadla çalışıyor.. İngiliz siyâsetinin nokta-i teveccühü hedefi nedir?.. Bunu bilmek, Osmanlılarca hayât ve memât mes'elesidir. Çünkü Hindistan'a doğru akan İngiliz enzâr ve âmâli bizim sâhillerimize bizim hudûdumuza, bizim memleketimize uğramadan geçmez. Böyle kol kola bizimle ve bizim memleketimizle münâsebetdâr olan bir reftâr-ı siyâsete, nasıl olur ki, bî-gâne kalabiliriz!

Efkâr-ı umûmiyye ile matbûât-ı Osmâniyye bu mes'ele ile pek çok uğraştı. Fakat mes'ele, yine mes'eledir; bitmiş, sönmüş değil, belki de henüz ve daima şedîd bir feverân-ı hafî ile göklere yükselen bir politika volkanıdır. Bu volkan, Vahdetî'nin volkanı gibi gelip geçici değildir. Bu, öyle dessâs bir volkandır ki az zamanda tükenmez; hükmü İngiliz Devleti ile beraber ebedîdir.

Kim ne derse, desin.. Hüsn-i niyyet ve hüsn-i tefekkür siyâset ve menfaat işine giremez. Beyne'l-milel ve beyne'l-

[1] Bu yarım mısra şiirin aslında yoktur.

matbûât "menâfi'-i düveliyye" terkîb ve ta'bîr-i sarîhi varken hüsn-i niyyet ve ta'mîm-i medeniyet gibi zâhirde rûh ve fikri okşayan, fakat hakîkatte bir zümre-i beşeri iğfâl için kullanılan kuru ve bî-ma'nâ sözlere i'timâd edecek bir devirde değiliz.

Kim çıkıp da efkâr-ı umûmiyeye İngiliz seyâset volkanı kıvılcımlarının meselâ Yemen'de îkā'-ı harîk-i ihtilâl etmediğini te'mîn edebilir? Kimse. Çünkü bu te'mînâtı verecek olan zât-ı muhterem, evvel-emirde, Hindistan'ı: Bahr-i Muhît-i Hindî sâhilinden alarak Fransa'nın garb-ı şimâlîsine nakl etmeye mecbûrdur.!

İngilizler, Ne Yapmak İstiyorlar?..

Evvel-emirde Hind yolunu kavî bir esâsa rabt etmek, sonra Hindistan'ı Mısır'la hem-hudûd ederek orta yere: İngiliz kuvveti, İngiliz hâkimiyeti, İngiliz siyâseti altında bir "Hilâfet-i Arabiye!" te'sîs **[316]** eylemek ki bunun bir ucu Bengale, Aden; öbür ucu Bahr-i Sefîd ve Hartum'dur.

Hindistan'ı, Belucistan'ı tamamıyla zabt etmeleri, Mısır'ı işgāl-i kavî altına almaları, Aden'i elde eylemeleri, taksîm-i ma'lûmda İran'ın cenûblarını benimsemeleri, Basra Körfezi'nde bir hak aramaları, Kuveyt üzerinde bir hakk-ı himâyet ve belkide hâkimiyet istemeleri.. Daha, daha bir çok şeyler bu iddiâmıza sarîh ve kat'î birer delîldir.

Bu emele varmak.. Tedrîcî ve âkılâne bir hatt-ı hareket ta'kîbine menût ise onu İngilizler kemâl-i muvaffakıyetle tatbîk etmektedir.

Fakat yazıklar olsun ki İngilizler, bundan bir asır evvel, Napolyon'un nâmına çizdiği tarîk-ı zaferde böyle âheste, emîn ve bî-fütûr yürürken.. İstikbâlin en ağır "mahkûmiyet ve tâbiiyet boyunduruğu" altına girecek olan bizler, İslâmlar bu girdâb-ı bî-amândan bî-haberiz. Haberdâr olanlarımız varsa bile az ve hatta onların bir çoğu da vicdânını o âmâle hizmet için satmış hamiyetsizlerdir.

Gerek cehlimizle, gerekse vicdânsızlığımızla bin üç yüz bu kadar senelik dinimizi mezâr-ı felâkete götürmekte olduğumuz gibi bu hâlden bî-haber olan bunca ümmet-i İslâmiyeyi de mahkûmiyet ve felâket cehennemlerine atmaktan hazer etmiyoruz, utanmıyoruz!...

Memleketimize enzâr-ı istîlâsını dikmiş düşman milletler, fetih ve istîlâ politikasını "hulûl-i muslihâne" şekline koymuşlardır. Bir memleketi tahrîb ve istîlâ için o memleketten, kendilerine karşı çıkarak harb edecek, kan dökecek ve kan akıdacak olan kuvveti imhâ etmek ve o memleketi kendiliğinden mecbûr-ı sukūt etmek.. İşte hatt-ı hareket! Çünkü bu sûreti hayatın kıymetini takdîr eden beşeriyet-i garbiyye-i hâzıraya daha mülâyim bulmuşlardır.

Memleketlerinde daralıp kalmış, semere-i sa'yini artık topraktan alamamaya başlamış olan o garb, o kesret-i nüfûs: Zelîl, hakīr, sefîl, serseri ve perîşân mı olsun?!.. Onların saraylarını, saâdetlerini, ezvâk-ı bî-nihâyelerini kim ve ne ihzâr edecektir? İşte hedef burada teayyün ediyor. Şehirlere milyon, milyon birikmiş ve günden güne de çoğalmakta bulunmuş olan o halkın saâdeti, o halkın hayatı, o halkın bahtiyârlığı lâzım.. İşte maksad!

Fakat her millet, her millet-i kaviyye tevsî'-i satvet ve te'mîn-i servet ederken bir zaîf hükûmetin, bir bîçâre milletin hayatından ve hudûdundan ma'mûreler, saâdetler, hânümânlar, hâsılı insanlar yıkar, alır..

Biz memleketimizi, bu sevimli diyârı o maksadın pâ-yı istihkār ve tecâvüzü altında mı görmek istiyoruz? Hayır. Öyle ise her Osmanlı bir İngiliz kafasıyla bu memleketi niçin düşünmüyor!..

Yemen... Bu vilâyetimizde meskûn olan vatandaşlarımız ve dindaşlarımız, Arabistan şibh-cezîresinin cenûbunda öyle kanlı bir meş'ale-i ihtilâl yakmışlardır ki onun netîcesinden kendilerinin de felâket ve nedâmeti muhakkak. İngiliz teşvîkātıyla, teşvîkāt-ı hafiyyesiyle ellerine Hilâfet ve Arablık nâmına şekâvet bayrakları alan Yemenli vatandaşlarımız, akıllarını başlarına alsınlar!... İngilizler, hiçbir vakit Yemenlinin kara gözlerine mâil olmazlar ve hiçbir vakit Yemenlinin hak ve saâdetini düşünmezler ve düşünemezler. Onlar, yalnız Hindistan'dan nebeân eden seyl-i servet ü sâmânın Londra sokaklarına sehîl ve emîn olarak akmasından başka hiçbir şey düşünmek istemezler. Bu, bir hakīkat-i riyâziyyedir.

Devlet-i Osmâniyye'nin Hindistan ve Hind yolu ile samîmî ve kavî bir râbıtası vardır. Osmanlıların i'lân-ı hürriyeti, o râbıtadan istikbâlde istifâde etmeye bir çığır, bir alâmet-i mahsûsa demek ise İngilizler elbette onu alkışlamazlar. Bu öyle bir hakīkattir ki iki kere iki dört eder gibi kat'îdir. Binâenaleyh, İngilizler sûret-i zâhirede hürriyet-i Osmâniyyeyi okşayarak, bazen da hatta alkışlayarak dâhil-i mülkümüzde öyle hafî, öyle müdhiş roller oynuyorlar ki yalnız bundan erbâb-ı ferâset ve ricâl-i siyâset haberdâr olabilmektedir. Vatanımızın hangi cânibine baksak bir ihtilâl yangını, bir sadâ-yı silâh, bir berk-i cehl göze çarpıyor. İnsan kendi vücûdunun kalbine şiş sokmak istemez, fakat biz öyle yapıyoruz: Bu, bir cinnet-i müdhişedir.

Emeline muvaffak olmak için milyonlar sarfından kaçmayan İngilizler, bu kendi hükûmetine karşı silâh-ı isyâna sarılmış olan Yemen imamının ihtilâlci sürüleri arasına mühtedî müfsidler göndererek çalışıyorlar. İmâmın vicdânı satılmamış olsa bile vatana, Osmanlılığa, hele ve hele İslâmlığa zehirli bir akreb gibi îrâs-ı mazarrat etmektedir. İmâm hakīkat-i hâli idrâk etse bile yine fikrinde sâbittir. O, daima bize karşı bir ihtilâlcidir. Kendisini San'a'da müdebdeb ve müzehher bir serîr-i hilâfet üzerine ik'âda râzî gibi görünen İngiliz riyâlleri, bir gün gelir ki, ebâbîl kuşlarının ecdâdının tepelerine yağdırdıkları taşlar gibi teng-i bâlâsına inecektir. Fakat teessüf olunur ki bu mazarrat yalnız kendisine değil, bir defa bize dokunacak, bizim için arkadan çevirme olacak ve bu münbit kıt'adaki şimdiki bu cenbiyyeli câhil halkın mahv ü harâb olmasını intâc edecektir.

Binâenaleyh Devlet-i Osmâniyye'nin hayat ve istikbâli Arabistan şibh-cezîresinde ise Yemen'i artık düşünmelidir..

İmâm ve İdris gibi İslâmiyyet'in izmihlâline doğru yürüyen şedîd kuvvetlerin izâlesi lâzım gelir. Yemen'in tahliyesi Devlet-i Osmâniyye'nin iflâsı demekse buradaki hâlet-i sakīmenin daha ziyâde kesb-i ittisâ' ve kuvvet etmesine meydan vermeyerek mahv ü ifnâsı hükûmetimize borcdur. Biz

evvel ve âhir Yemen'de te'sîs-i nüfûz için satvet-i askeriyyeye muhtâcız.

Burada imamlar, İdrisler şerîat isterlermiş. Acâib!.. Şerîati yıkmaya, İslâmiyet'i batırmaya çalışanlar nasıl olur da şerîat **[317]** isterler.! Demek ki bunlar emsâl-i adîdesi gibi, câhil ve gāfil halkı celb için "şerîat" kelimesini âlet ittihâz etmişlerdir. Teessüf, sad-hezâr teessüf: Bu denâete!..

Burada ne yapılabilir? Kuvvet-i hükûmet olduktan sonra her şey.

Burada ne yapmalıdır? Bir dimâğ, bir tecrübe ve bir düstûr olduktan sonra yine her şey.

Evet; her şey yapılabilir!..

A[ayın]**. A**[ayın]**.**

MATBÛÂT

Anadolu'da Salgın Hastalıklar

Biz bir çok defalar söyledik ve yine de söyleyeceğiz, aslâ söylemekten usanmayacağız ki Osmanlı Devleti'nin asıl gövdesi Anadolu'dur; böyle olmakla beraber yetîm gibi en az bakılan da o mübârek kıt'adır. Zavallı Anodolu, vatanı iç ve dış düşmanlara karşı saklamak için gürbüz evlâdlarını, Karadağ, Bulgar hudûdlarına, Malisör kayalıklarına Yemen çöllerine gönderir, ana, ata ocaklarından ayırır; o soğuk dağlar, o ateşli kumlar, bu mutî' bu sâdık kahramanların bir çoğuna kardan, ottan mezar olur; böylece seneden seneye tarlayı sürecek sağlam kollar, nesli arttıracak koç yiğitler eksilir, durur.. Sanki bunlar yetişmemiş gibi, diğer tarafdan salgın hastalıklarla o ana, ata ilini kavurmakta, ısısızlamakda, isyânlar, muhârebelerle yarışa çıkmış gibidir. İşittiklerimiz sahîh ise, şu sıralarda; kolera, Anadolu'nun bazı köylerini zehirli diliyle yalayıp büsbütün yok etmiştir!.. Memleketin her tarafından çok ve iyi havâdis alan *Ranin* geçen nüshalarının birinde şu ma'lûmâtı veriyor ki, ne kadar çok okur, çok düşünülürse o kadar fâidedir.

"Kütahya'da bir müddetten beri hüküm süren kolera kesb-i şiddet etmiştir. İstihsâl ettiğimiz ma'lûmâta nazaran hastalığın indifâını te'mîn için İstanbul'dan gönderilen etibbâ ile mahallince istihdâm edilen doktorlar büyük bir netîce elde edememişlerdir. Hiç kimse hastasını haber vermediğinden hastalık muttasıl terakkī etmektedir. Pek çok musâb varsa da gizli kalmaktadır.

"Kütahya kasabasında vaz'iyet böyle pek elîm, pek fecî' olduğu gibi mülhakātı da bize nîk-bînlik verecek bir mâhiyette değildir, Kütahya köylerinde kolera kıştan beri mevcûd imiş, kışın şiddeti ve ahâli-i mahalliyyenin cehâleti netîcesi olarak hastalık o zaman duyulmamış. Beş on gün mukaddem kolera pek ziyâde tehdîdkâr bir vaz'iyet aldığından köylüler hükûmete mürâcaat etmişler. Nâhiye merkezi olan Tavşanlı'da kolera icrâ-yı tahrîbât etmekte olduğu gibi mezkûr nâhiyeye merbût kurâda musâbîn ve vefeyâtın mikdârı korkunç rakamlara bâliğ olmuştur.

Şöyle bir vaz'iyet-i elîme karşısında her hamiyetli Osmanlının kalbinde derin bir ezâ hissetmemesi mümkün değildir; her yerde teksîr-i nüfûs için akla gelen gelmeyen bin türlü vesâite mürâcaat olunuyor. Bekarlardan vergi almak gibi, üçden ziyâde evlâdı olan pederlere iâne vermek gibi tedbîrler şimdi kalemimizin ucuna gelen vesâit cümlesindendir. Biz bundan ne vakit mütenebbih olacağız? Müzmin, daimî hastalıkların çâre-i indifâını taharrîde ihmâl göstermek bir ma'siyet ise kolera gibi âfâtın imhâsı emrinde ihtiyâr-ı müsâmaha cür'etkârâne bir cinâyet olur.

"Biz hey'et-i ictimâiyyemizin böyle bir cinâyeti kabûl etmeyeceğine kat'iyen emîniz; binâenaleyh ümîd ederiz ki Dâhiliye ve Sıhhiye Nezâretleri ve sâir merci'ler hemen Kütahya'nın imdâdına yetişirler. Kolerayı oradan def' etmek pek kolay: Mâdem ki buradan i'zâm edilen etibbâ her nasılsa ahâlinin i'timâd-ı tâmmını celb edememişlerdir; yerlerine başkaları, evsâf-ı lâzımeyi hâiz olanları i'zâm edilmeli ve bunlar bütün esbâb-ı muvaffakıyetle yani para, âlât ve edevât ve eczâ-yı kimyeviyye gibi vesâitle techîz olunmalıdır.

"Bu gibi ahvâlde bir dakīka teehhür, nâ-kābil-i ta'mîr bir hatâ teşkîl eder. Kütahya, târîh-i millîmizde pek muazzez bir mevkii olan bu sâf ve feyz-kâr Osmanlı yurdunun, bir zamanlar masnûât-ı bedîası dillerde destân olan bir kıt'a-i mehâsin-penâhın kolera gibi bir âfet-i hâileden kurtulması küçük bir himmete mütevakkıfdır, bu himmetin esirgenmesi sîne-i akdes-i vatanda kapanmaz cerîhalar açacaktır."

Anladık: İsyânları, ecnebîler teşvîk ediyor, bir takım şöhret düşkünü, menâfi'-i şahsiyye kölesi müfsidler de onlara âlet oluyor… Bu isyânları bir defa patladıktan sonra, askersiz, silahsız söndürmek de kābil değil… Binâenaleyh birkaç senedir, sonu gelmeyen sevkiyât-ı askeriyye mecbûrîdir, bunları yapmakta hükûmet ma'zûrdur. Peki ama, Anadolu'yu bitirmekte tüketmekte o sevkiyâttan aslâ geri kalmayan bu salgın hastalıklar da mı öyle?.. Bunlara karşı da hükûmetin hiçbir çâresi, tedbîri yok mu?

Muallimîn-i İslâmiyye Kongresi

Filibe'de münteşir *Balkan* refîkimizden:

Osmanlı Rus sefer-i ahîrinde Osmanlı ordularına cevelân-gâh olan Şumnu, bu sene Altıncı Bulgaristan Muallimîn-i İslâmiyye Kongresi'ne bir merkez-i **[318]** ictimâ' olmakla bahtiyâr bulunuyor. İstibdâdın sîne-i millete açdığı cerîhalar içinde Bulgaristan'da yaşayan bir avuç muallim bundan altı sene evvelde ilk kongrelerini tabîatın buraya bahş ettiği güzellikler içinde yirmi üç a'zâ ile küşâd etmişlerdi. O vakit istibdâd yâdigârlarının te'sîr-i nüfûzundan âzâde bulunmak için küçük bir mektebin pinhân bir odasında ictimâ' eden Bulgaristan muallimîn-i İslâmiyyesi, bugün mekteb-i rüşdînin vâsi' salonunda yirmi üç a'zâya bedel yüz yirmi sekiz a'zâ ile müzâkere ediyor, mahfî ictimâ'lar yerine bugün alenî ictimâ'larla efkâr-ı muallimîn ve milleti tenvîr ediyor. Şumnu ise Bulgaristan müslümanlarının muallimîn ordusunu âgūş-ı şefkatte tutmakla, onlara tabîatın kâffe-i hakāyıkını göstermek isteyerek i'lân-ı sürûr u şâdumânî eyliyor. Ne

kadar tezâd! Bakınız şu tenevvu'-ı efkâra ki altı sene evvel ilk kongreye iştirâk eden a'zâlar ile görüşmekte, konuşmakta tevahhuş eden bazı Şumnululer bugün âgūş-ı mihmân-nüvâzîlerinde muallimîn ordusunu görmekle mesrûr oluyorlar.

İstikbâl-i milleti te'mîn, ta'lîm ve terbiye ile meşgūl olan muallimînin ne tahammül-fersâ müşkilât karşısında bulunduklarını takdîr etmiş olduklarındandır ki Şumnululeri vatanın istikbâlini hazırlamakla meşgūl olan muallimîn ordusuna karşı bir kalb-i rakīk ile mütehassis bırakdı. Hâsılı Şumnululer vazîfe-i mihmân-nüvâzîyi bi-hakkın îfâ ile samîmî kalbleri ve rakīk nazarlarıyla daima muallimleri hürmetle tebrîk ediyorlar.

Kongre Haziran'ın ikinci günü yüz yirmi sekiz a'zâ ile küşâd olundu. Küşâdı müteâkib reis, reis muâvini ve kâtiblerin intihâbâtı icrâ edildi. Ba'dehû Maârif Nezâreti'ne kongre ictimâını müş'ir bir telgraf keşîde olunarak rûznâme-i müzâkerâta başlandı. Birinci madde cem'iyet nizâmnâme-i esâsîsinin birinci maddesinin ta'dîlini hâvî olduğundan bu maddenin müzâkeresiyle arîz ve amîk iştigālden bir çok i'tirâzâttan sonra maddenin hâliyle ibkāsına karar verildi. Bunu müteâkib Şumnu Bulgar Muallimîn Cem'iyeti Şu'besi tarafından berây-ı tebrîk i'zâm olunan Balgaranof Bulgar Muallimîn Cem'iyeti'nin tebrîkât-ı samîmânesi kongre hey'etine arz ile yarım saat kadar imtidâd eden beyânât-ı rüfekā-nüvâzânede bulundu. Sözlerinin en mühimleri Bulgar Muallimîn Cem'iyeti'nin on yedi seneden beri devam eden ictimâ'larının hiç birinde nezârete telgraf keşîde olunmadığı hükûmete ricâ değil bilakis mukāvemet ederek her emellerinin icrâ olunduğu ve bu taleb muallimînin hakk-ı sarîhi olduğu, Bulgar ve Türk muallimlerinin el ele vererek çalışmaları haklarının daha fazla mahfûziyet ve istirdâdına delâlet edeceği noktalarını teşkîl ediyordu.

Bunu müteâkib alkışlar içinde tebrîki mutazammın gelen telgraflar okunarak celseye hitâm verildi. İkinci celsede Rusçuk Şu'besi'nin teklîfi üzerine 39'uncu maddenin müzâkeresine geçilerek (kongrelerin şu'belerden gönderilecek murahhaslarla küşâdı) iki saat kadar devam eden münâkaşadan sonra maddenin hâliyle ibkāsına karar verilerek celseye hitâm verildi.

Konya'da Protestanlık

Konya'da münteşir *Babalık* gazetesinden:

Doktor Dad bi'l-vâsıta aldığı arâzînin etrâfına dâire-i âidesinden ruhsat-ı resmiyye almaksızın duvar çevirtmeye başlamış ve mezkûr arâzînin yanıbaşında bir takım tarlaları da peylemiştir. Haftada iki gün bir takım âileleri gençleri başına toplamakda ve halkın ictimâına vâsıta olan piyanonun nagamât-ı latîfesi; sîm ü zerrin te'sîrât-ı dil-firîbi ve güzel sîmâların iltifât-ı câzibedârı sâyesinde efkâr ve hissiyât-ı milliyyeyi ıdlâl ve ifsâda çalışmaktadır.

Doktor Dad, Konya'ya geleli bir iki ay olduğu halde bu küçük müddet zarfında mevzû'-bahs olan sermâyelerle epeyce temâyülât ihrâz eyledi. Bu cümleden olmak üzere dört beş Rum âilesine Protestanlığı kabûl ettirmiş ve teklîf ettiği maâşlarla karîben tebdîl-i mezheb edenlerin çoğalacağı şübhesiz bulunmuştur. Her türlü va'd [ü] vaîdlerden başka âilelere şehrî beş liradan on liraya kadar maâş veriyor. Bekârlara verilen mikdâr ise ayda üç yüz guruştur. Hıristiyân vatandaşlarımızdan bazıları, dolgun maâş verilirse Protestanlığı kabûl edeceklerini alenen söylemektedirler.

Hürriyet-i vicdân ve serbestî-i edyân vardır. Herkes istediğine göre hareket edebilir. Fakat para ile rûh kazanılmaz. Bunun böyle olduğunu Doktor Dad daha a'lâ bilir. Biz kimseye Protestan olmasın, demiyoruz. Elimizde kimsenin hürriyetine karışmak ve hukūkuna tecâvüz etmek hakkı yoktur. Yalnız diyoruz ki: Doktor, din perdesinin arkasına geçerek hâlen ve âtiyen menâfi'-i vataniyyemize el vermeyecek siyâsî entrikalar peşinde koşuyor, bu gibilerin değil Konya muhît-i sâfında, Memâlik-i Osmâniyye'nin hiçbir yerinde cây-ı kabûl görmemeleri lâzım gelir. Doktorun Kayseri'de kırdığı yumurta kırkı değil kırk bini geçdi. Misyonerlerin Suriye'de tuttukları yol cümlenin ma'lûmu, Mister Dad, hekîm ise hekîmliğini yapsın. Misyoner ise hekîmlikten, siyâsî rollerden elini çeksin. Vazîfesi siyâsî roller çevirmekse vaktiyle haber versin iki karpuz bir koltuğa sığmaz derler. Bu adam iki yüzünü birden sığdırıyor. Bizim bildiğimiz bu kadar. Kim bilir, daha akıl erdiremediğimiz, bilemediğimiz ne kadar şeyler vardır. Eğer kapitülasyonlar, fülânlar Memâlik-i Osmâniyye'yi herşeye müsâid bir yemlik hâline vaz' ediyor ve ağzımızı açmaktan söz söylemekten bizi men' ediyorsa mülkümüzün anahtarlarını ellerine teslîm edelim. Geçinecek bir yer göstersinler! İş âdetâ açıktan açığa bu dereceye varıyor. Dün idârehânemize **[319]** fakīr bir kadın geldi. Kucağındaki çocuğu gösterdi. On beş yirmi gün evvel Doktor Dad'ın bir hayli para alarak çocuğunun mesânesine ameliyât yapdığını ve sonra hiç bakmayıp çocuğun üç yerinden tebevvül etmekte olduğunu söyledi. Hekîmliğin, cerrâhlığın ismi nâmına şu muâmeleye teessüf olunur. Cerrâh nâmı altında bu insan kasaplarının hançer-i i'tisâfı ve nişter-i ihtirâsı altına boyunlarımızı uzadıyoruz. Fakat hâlâ ne anlayan, ne soran vardır!?

ŞUÛN

Mısır:

İslâm Cem'iyetlerini Tazyîk – Hiçbir hakka müstenid olmadığı halde Mısır'ın sâhib ve mâliki geçinen İngiltere'nin talebi üzerine Kâhire zâbıtası, yerlilerin "Teşvîk-i Maârif" Cem'iyyeti a'zâsından bazılarını tevkîf ettirmiştir. Bunlardan başka "Himâye-i Eytâm" ve "İttihâd-ı İslâm" Cem'iyetleri a'zâsından da bazılarını tevkîf ile istintâk ettirmektedir.

Esâsen her üç cem'iyet gayr-i siyâsî, sırf medenîdir. Evvelki ikisinin isimleri, maksadlarını îzâha kâfî olup, "İttihâd-ı İslâm" Cem'iyeti de ancak beyne'l-müslimîn mevcûd ihtilâfât-ı mezhebiyyenin izâlesine çalışır bir hey'et-i dîniy-

yeden ibârettir. Fakat Teşvîk-i Maârif Cem'iyeti'nin gāye-i makāsıdı Mısır ehl-i İslâmını Garblıların misyoner mekteplerinden kurtarmak için mekâtib-i husûsiyye-i milliyyeyi teksîr etmek olduğundan, "Himâye-i Eytâm" Cem'iyeti fakīr yetîmleri Nasrânî dâru'l-eytâmlarına düşüp din ve milliyetlerini gāib etmekten kurtarmaya çalıştığından, "İttihâd-ı İslâm" Cem'iyeti ise Avrupa'nın Şark-ı İslâmî'de galebesini te'mîn eden nifâk ve şikākın izâlesine uğraştığından, İngilizlerin gözüne batmış ve fesâd ve iftirâ en kavî vesâit-i siyâsetinden olan bu hıyânetkâr hükûmet mezkûr cem'iyetlere efkâr-ı siyâsiyye-i ihtilâl-kârâne isnâd ederek tazyîklerine muvaffak olmuştur.

İngiliz Me'mûr-ı Siyâsîsinin Değişmesi – Meşhûr Lord Cromer'in Denşevay[?] hâdisesi te'sîriyle çekilmesini müteâkib, Sir Eldon Grost, Mısır'da İngiliz me'mûr-ı siyâsîsi ta'yîn olunmuştu. Cromer Mısır'ı, her husûsda Londra'ya danışmak mecbûriyetinde olmaksızın, yani vâsi' bir me'zûniyet ile ve bizzat idâre etmekte idi. Mısır'da herkes biliyordu ki asıl hâkim Lord Cromer'dir. Mısır efkâr ve harekât-ı milliyesinin kuvvet ve şiddet kesb etmesi, Eldon Grost zamanında, ikinci bir tarz-ı siyâsetin ta'kībini istilzâm ettirdi. İngiltere hükûmeti Sir Grost'a Lord Cromer kadar vâsi' me'zûniyet vermediği gibi, bütün umûru Hükûmet-i Mısriyye nâmına tedvîr etmek usûlünü ta'kīb ettirdi. Grost, Cromer'in yerine geçmeden evvel, tûl müddet Mısır Dâhiliye ve Mâliye Nezâretleri müsteşarlığında bulunmuş ve ricâl-i Mısriyye'ye kendini halîm ve uysal bir adam olarak tanıtmıştı. Re'sen me'mûr olduktan sonra Grost değişmiş gibi göründü; Mısır'ın hürriyet ve muhtâriyetini istihsâle çalışan vatanî ve millî hiziblerin aleyhine Hükûme-i Mısriyye'nin tevessül ettiği tedâbîr-i şedîde, hep Eldon Grost zamân-ı me'mûriyetinde vukūa gelmiştir: Hizb-i Vatanî reisi Ferid Bey altı ay, Şeyh Abdülazîz iki defa birkaç ay hapse mahkûm oldu Verdânî şehîd edildi. Matbûât kānûnu teşdîd olunup müstakıllü'r-re'y ve millet-perest gazetelerden birkaçı kapattırıldı. Bütün bu tazyîkātı zâhiren yapan Hükûmet-i Mısriyye idi, fakat hakīkatte Hükûmet-i Mısriyye'yi bu ef'âle sevk eden ipler Grost vâsıtasıyla Londra'ya merbût idi. İşte bu Grost, birkaç gün evvelisi öldü ve Londra Hükûmeti onun yerine Lord Kitchener'i, Mısır'a me'mûr-ı siyâsî ta'yîn etti.

Lord Kitchener, bir hayli müddet ötede beride serseri dolaştıktan sonra jandarma binbaşılığıyla Mısır Hidîviyeti hizmetine girmiş bir İrlandalı zâbittir. Kitchener'in hiç de şâyân-ı gıbta olmayan ilk âvâze-i şöhreti Sudan'dan işidilmişti: Serdar Kitchener unvânıyla Mısır ve Sudan askerine kumanda ederek Hartum'a dâhil olduğu zaman Mütemehdî ve âilesinin kabrini açdırıp na'şını yaktırmış ve külünü Nil Nehri'ne attırmıştı; Sudan'ın hâkimi olan Bakkara Kabîlesi üserâ ve mecrûhînini katliâm ettikten başka o kabîlenin kanını ale'l-ıtlâk heder i'lân eylemişti… Asrımızın en medenî kavmi iddiâsında bulunan İngilizlerden bir zâbitin kurûn-ı ûlâ firavunlarını andıran bu vahşeti, o zamanlar Mütemehdî'nin evliyâullâhdan olmadığını isbât için irtikâb olunmuştur, diye âlim-i Nasârâ'ca tasvîb olunuyordu! General Kitchener, bu vahşetlerine mükâfaten Hartum Lordu nasb edildi, böylece İngiltere Meclis-i A'yânı'nda bir mevki' kazanmış oldu. Lord Kitchener, Transval harbinin nihâyetlerine doğru, Sudan'dan alınıp seferber ordunun başkumandanlığına ta'yîn edilmişti. Orada, bur[?] âilelerini açlıkla teslîm almak usûl-i harbini tatbîk ederek, bir çok bî-günâh ve gayr-i muhârib kadın ve çocukların açlıktan ölmelerine sebebiyet vermiştir. Kitchener'in Transval'de bu tarz-ı harb ile aldığı şöhret-i fazîhası Sudan'da na'ş yakmakla kazandığı cehennemî hâle-i şerefden aslâ aşağı kalmamıştır. Transval zaferi, Ceneral Kitchener'e elli bin İngiliz lirasıyla müşîrlik kazandırdı, lâkin bir kısım İngilizlerin teveccüh ve muhabbetini tamamen gāib ettirdi.

İngilizler bu kabîl adamları kullanırlar, ama sevmezler hele asıl İngiltere'de hiç oturtmazlar, mutlakā müstemlekâta gönderip, başkalarının başına musallat ederler.. Kitchener, Transval'den Hindistan Başkumandanlığı'na ta'yîn olunmuştu. Şimdi de Mısır'a gönderiliyor. On on iki senelik bir gaybûbetten sonra, Kitchener'in Nil vâdîsine avdeti, ümm-i dünya sâkinlerince pek de sürûr ile telakkī olunacak bir hâdise olmaması gerektir.

Maamâfih, şehrimizde Fransızca çıkan bir cerîde, Kitchener'in Mısır'a **[320]** gelişini Mısır vatanperverleri için fâl-i hayr addediyor: Şiddet, diyor, ale'l-ekser hilm ve tedbîrin teskîne muvaffak olduğu hissiyâtı galeyân ettirir ve nihâyet taşırır… Bakalım bu tefe'ül doğru çıkacak mı?

Rusya:

İttihâd-ı İslâm Efkârının İntişârı – Rusya Harbiye Nezâreti'nin cerîde-i resmiyyesi olan *Russki İnvalid* gazetesi ve ondan alarak muhâfazakâr Rusya gazetelerinin cümlesi şu haberi yazıyorlar: Geçen kış Viyatka, Kazan, Orenburg vilâyetlerinde sâkin imamların ve meşhûr İslâmiyyet hâdimlerinin nezdlerinde edilen taharriyâttan, Rusya dâhilinde ittihâd-ı İslâm fikrini neşr ile meşgūl kimselerin mevcûdiyeti tezâhür etmiş ve mûmâ-ileyhim aleyhinde ta'kībât-ı adliyeye ibtidâr olunmuştur. "İttihâd-ı İslâm" teşkîlâtının bütün Volga havzasıyla Kafkaz kıt'asını ihtivâ ettiği anlaşılır.

Arkanjel (Arhanglaski) Vilâyeti'nde Genç Türkler(!) – Rus muhâfazakâr ve irticâiyyûn fırkaları, memleketlerinin her tarafında Genç Türk hayâli görmek illetine tutulmuşlardır. Onların dediklerine bakılırsa İttihâd-ı İslâm ve Genç Türklük efkârının propagandacıları, Avrupa'nın aksâ-yı şimâlinde, Bahr-i Ebyaz sâhilinde Arkanjel Vilâyeti'ne kadar ilerlemişlerdir. Rus irticâiyyûnunun mürevvic-i efkârlarından "*Rus Sancağı*" şöyle yazıyor:

"Arkanjel'de Genç Türkler'in ihtilâl hazırlayan teşebbüslerine dâir birkaç defa yazıldı. Şimdi yine bir delîlini gösteriyoruz: Arkanjel şehri imamlığına, Kâhire'de Genç Türk Medresesi (böyle bir medresenin pek korkak Rus Sancağı'nın ancak vâhimesinde mevcûd bulunduğunu söylemeye hâcet var mı?) mahsûlâtından Hamzin Efendi intihâb olunmuştur. Bu imam mektebinden Rusça dilini koğuyor. Bundan başka, Arkanjel'in Tatarları, gelecek Duma intihâbâtında Genç Türkler'e tarafdâr "Kade fırkası a'zâsını seçmeye çalışacaklardır." Arkanjel'de Genç Türk ihtilâli hazırlandı-

ğına dair, *Rus Sancağı*'nın irâe ettiği ve ilk hareket olduğu vâkıâ, biraz şübhelidir. Fakat Rusya'da bir kısım halkın ahvâl-i rûhiyyesini gösterdiği cihetle şâyân-ı teemmüldür.

Tazyîkāt – "Ulûğ-ı Meteseke" ilinde birinci mahalle imamı Molla Salih hazretin hânesine polis me'mûrları gelerek hânesinde ve medresesinde taharriyât icrâ etmişler, bazı evrâkını müsâdere ettikleri gibi Molla hazretlerini de tevkīf etmişlerdir.

Simi Vilâyeti'nde Muallim Mîr Ya'kūb Efendi hânesinde taharriyât icrâ edilip, tevkīf olunmuştur.

Kafkasya'nın Gence (İlizavoyosipol) şehrinde oldukça mükemmel bir medrese vardır. Bu medresede ulûm-ı dîniyye ve nakliyye ile beraber ulûm-ı akliyye ve riyâziyye de okutulmakta idi. Gence Medresesi, bundan yedi sene evvel hükûmetin müsâadesiyle, programı hükûmetten tasdîk ettirilerek açılmıştı. Medresenin dersleri ana dilinde yani Türkçe okuduluyordu; maamâfih lisân-ı resmî olan Rusça da ayrıca öğretiliyordu. Gence vâlîsinin emriyle, geçen ay bu medresenin kapattırıldığını istihbâr etmiştik. Biz, resmen musaddak programla ders okudulan bu medrese-i rûhâniyyenin sırf bir sû'-i tefehhüm eseri olarak kapadıldığını zannediyor ve yakın zamanda açılmasına müsâade edilip Kafkasyalı din kardeşlerimizin kendilerine münevverü'l-fikr ulemâ ve eimme hazırlayan böyle bir dâru't-tedrîsden mahrûm bırakılması hükûmetce câiz görülemeyeceğine kāni' bulunuyorduk. Bir ay geçdiği hâlde, bu kanâatimizin tahakkuk etmediğini görmekle müteessir ve müteessifiz. Rusyalı refîklerimizden birinin yazdığına göre Gence valîsi, ulûm-ı dîniyyeden, yani ilâhiyâttan gayri bil-cümle derslerin Rusça okudulması şartıyla medrese-i rûhâniyyenin tekrar açılmasına müsâade edeceğini medrese müdîri efendiye bildirmiş imiş. Eğer bu haber sahîh ise, Kafkasya müslümanlarının dâreynde mürşidi olacak imam ve âlimlerinin ana dillerini öğrenmemeleri, coğrafya, târih, riyâziyât gibi ulûmu sâde Rusça bilmeleri isteniliyor, demektir..

İnsan, bir şu haberleri alıyor, bir de değil rûhâni medreselerinde, cismânî mekteplerinde bile lisân ve edebiyâttan sarf-ı nazar her türlü ulûm ve fünûnu kendi dillerinde ifrât-ı hürriyetle tedrîs ve tederrüs edebildikleri halde bir türlü i'tirâz ve tazallümden hâlî kalmayan gayr-i müslim vatandaşlarımızı gözönüne getiriyor, sonra Avrupalıların, ardını arasını kesmeden Türk şiddet ve tazyîkinden bahs etmesini hatırlıyor da ne diyeceğini büsbütün şaşırıyor.

Japonya:

Mongol İttihâdı – Japonya'nın ma'rûf siyâsiyyûnundan Kont Akuma idâme-i siyâsiyyesinin altında çıkan *Sinnipon* (*Yeni Japonya*) risâle-i mevkūtesinde, düvel-i muazzamanın aksâ-yı şark siyâsetini tedkīk ve muhâkeme ederek, makālesinin nihâyetinde şöyle diyor: "Eğer Çin iktisâb-ı kuvvet eder de, uzak şarkın saydı kolay bir şikâr olmadığını Avrupalılara anlatırsa, muhît-i kebîr havzasına sulh ve âsâyiş tamamen takarrur eder. Şark ile Avrupa arasında bu muvâzenenin husûlü için Japonya Çin'e yardım etmeli ve binâenaleyh Japonya'da "Mongol İttihâdı" fikri neşr ve telakkī de(?) olunmalıdır." Akuma'ınn bu makālesi, efkâr-ı umûmiyede derin bir te'sîr hâsıl eylemiştir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

27 Temmuz 1911 30 Recebülferd 1329 Perşembe 14 Temmuz 1327 **Altıncı Cild - Aded: 151**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDİSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

194– Hadîs-i Şerîf

وعنها رضى الله عنها قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الجَنَابَةِ، غَسَلَ يَدَيْهِ، وَتَوَضَّأَ وُضُوءَهُ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدِهِ(1) شَعَرَهُ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ(2) أَرْوَى بَشَرَتَهُ، أَفَاضَ عَلَيْهِ المَاءَ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (بيده). 2) Bazı rivâyâtta (ان قد)

194– Tercüme

Âişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem cenâbetten (çıkmak için) yıkanacağı vakit ellerini yıkar ve namaz abdesti gibi abdest alırdı. Sonra gusle başlardı. Sonra elleriyle saçlarını hilâllerdi. Nihâyet bedeninin iyice ıslandığına kanâat getirince üzerine üç kerre su akıtır, sonra bakiyye-i cesedini yıkardı.

195– Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ: أُقِيمَتِ الصَّلاَةُ وَعُدِّلَتِ الصُّفُوفُ قِيَامًا، فَخَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا قَامَ فِي مُصَلَّاهُ، ذَكَرَ أَنَّهُ جُنُبٌ، فَقَالَ لَنَا(1): «مَكَانَكُمْ» ثُمَّ رَجَعَ فَاغْتَسَلَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَكَبَّرَ فَصَلَّيْنَا مَعَهُ.

1) Bir rivâyette (فاشاربيده).

195– Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhin şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir defa) namaz ikāme edildi, (herkes) ayakta iken saflar düzüldü. Ondan sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem (hücresinden) yanımıza çıktı. Namazgâhında dururken cünüb olduğunu hatırladı. Bize "Yerinizde durun" buyurdu. Sonra dönüp yıkandı. Ondan sonra başı damlayarak yanımıza çıktı. Tekbîr aldı. Biz de birlikte namaz kıldık.

196– Hadîs-i Şerîf

عَنْه رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاةً، يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَكَانَ **[322]** مُوسَى(1) يَغْتَسِلُ وَحْدَهُ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ آدَرُ، فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ، فَوَضَعَ ثَوْبَهُ عَلَى حَجَرٍ، فَفَرَّ الحَجَرُ بِثَوْبِهِ، فَخَرَجَ(2) مُوسَى فِي إِثْرِهِ، يَقُولُ: ثَوْبِي يَا حَجَرُ(3)، حَتَّى نَظَرَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى مُوسَى، فَقَالُوا(4): وَاللَّهِ مَا بِمُوسَى مِنْ بَأْسٍ، وَأَخَذَ ثَوْبَهُ، فَطَفِقَ(5) بِالحَجَرِ(6) ضَرْبًا» فَقَالَ(7) أَبُو هُرَيْرَةَ: وَاللَّهِ إِنَّهُ لَنَدَبٌ بِالحَجَرِ، سِتَّةٌ أَوْ سَبْعَةٌ(8)، ضَرْبًا بِالحَجَرِ.

1) Bir rivâyette (موسى صلى الله عله وسلم). 2) Bazı rivâyâtta (فجمح). 3) Bazı rivâyâtta (ثوبى حجر). 4) Bazı rivâyâtta (فقالوا). 5) Bazı rivâyetlerde (وطفق). 6) Bir nüshada (تطفق الحجر). 7) Ekser-i rivâyâtta (فقال). 8) Bu şekk râvîdendir.

196– Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhden Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Benî İsrâîl biribirine nazar ederek çıplak yıkanırlardı. Mûsâ (aleyhi's-selâm) ise yalnız yıkanırdı.

Benî İsrâîl: "Vallâhi Mûsâ'yı bizimle beraber yıkanmaktan men' eden şey (mutlakā) debe olmasıdır. (Mûsâ aleyhi's-selâm) bir defa yıkanmaya gidip rubasını bir taşın üzerine koydu. Taş rubasını alıp kaçdı. Mûsâ (aleyhi's-selâm): "Taş! Rubamı (ver). Taş! Rubamı (ver)" diyerek arkasına düştü. Benî İsrâîl onu (bu hâlde) görüp de: "Vallâhi Mûsâ'da bir kusûr yokmuş" deyinceye kadar (ardınca gitti.) (Ondan sonra Mûsâ aleyhi's-selâm) rubasını alıp taşı döğmeye başladı.

– Ebû Hureyre (radiyallâhu anh): "Vallâhi o taşta dayaktan altı yahud yedi iz kalmıştır" demiş.

197– Hadîs-i Şerîf

وَعَنْه رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَحْتَثِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا أَيُّوبُ، أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى؟ قَالَ: بَلَى وَعِزَّتِكَ، وَلَكِنْ لاَ غِنَى لى(1) عَنْ بَرَكَتِكَ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (بى).

197– Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhden Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Eyyûb (sallallâhu aleyhi ve sellem) çıplak yıkandığı sırada üzerine altun çekirge üşdü. Eyyûb (aleyhi's-selâm) avuç avuç alıp rubasının içine (atmağa) başladı. Rabbi: "Ey Eyyûb! Şu gördüğünden seni ganî kılmamış mıydım?" diye nidâ edince: "Evet, senin izzet (ve celâline) kasem olsun ki (beni ganî kılmıştın. Lâkin senin bereketinden müstağnî kalınmaz) cevâbını verdi.

198– Hadîs-i Şerîf

عن أُمِّ هَانِئٍ بِنْت أَبِي طَالِبٍ رضى الله عنها قالتْ ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الفَتْحِ فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ وَفَاطِمَةُ تَسْتُرُهُ فَقَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟» فَقُلْتُ(1): أَنَا أُمُّ هَانِئٍ.

1) Bir rivâyette yalnız (قلت).

198– Tercüme

Ümmühânî-i bint-i Ebî Tâlib radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Fetih (Mekke) senesi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanına gittim. Baktım yıkanıyor. Fâtıma da onu setr ediyor: "Bu (kadın) kimdir?" diye sordu. "Ümmühânî'yim" cevâbını verdim.

199– Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقِيَهُ فِي بَعْضِ طرق(1) المَدِينَةِ وَهُوَ جُنُبٌ. قال فَانْخَنَسْتُ(2) مِنْهُ، فَذَهَبَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ جئت. فَقَالَ: «أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ» قَالَ(3): كُنْتُ جُنُبًا، فَكَرِهْتُ أَنْ أُجَالِسَكَ وَأَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ، فَقَالَ(4): «سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ المؤْمن(5) لاَ يَنْجُسُ.»

1) Ekser-i rivâyâtta (طريق المدينة). 2) Bir rivâyette (فانبجست), diğer rivâyette ise (فانتجست). 3) Ekser nüshalarda (فقال). 4) Ekser nüshalarda (قال). 5) Ekser nüshalarda (المسلم).

199– Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhden rivâyet olunuyor ki cünüb iken Medîne sokaklarından birinde kendisine Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem tesâdüf etmiş.– Ebû Hüreyre der ki: Yanından savuşup gittim ve gusül edip geldim. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem): "Yâ Ebâ Hureyre! Nerede idin?" diye sormuş. O da: "Cünüb idim. Tahâretsiz olarak seninle birlikte oturmak istemedim." demiş. Bunun üzerine (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem): "Sübhânallâh! Mü'min necis olmaz" buyurmuş.

Ahmed Naim

[323]

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET
Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri

İnsanın bidâyet-i zuhûrundan bu ana kadar olan tarihini tetebbu' edenlerin nazarında tahakkuk eder ki: Beşerin dinine karşı beslediği muhabbet kalbindeki diğer muhabbetlerin hepsine galebe çalacak bir şiddettedir. İnsan canını, âilesini, ciğerparesini, mâmelekini dinine nusret uğrunda isteye, isteye fedâ etmeye her zaman hazırdır.

Ancak bu din muhabbetini bir çok milletler kendisinden maksûd olan ma'nâya hasretmedikleri için dehşetli ifrâta düşerek dine nusret, dinsizlere mümânaat nâmiyle cinâyetlerin en şenî'ini, zulümlerin en rezilini irtikâb etmişlerdir. Bu fecîaların hepsi de erbâb-ı edyânın beşeriyet üzerinde hâkim olan kavânîn-i fıtrata, hey'et-i ictimâiyyenin münkād olduğu ahkâm-ı tabîate karşı cehl-i sırf içinde bulunmalarından ileri gelmiştir ki bu gibi milletler tarihde pek kanlı sahifeler bırakmışlardır.

Müslümanlığa gelince, o medeniyet-i hakīkiyyenin dini, saâdet-i beşeriyyenin rükn-i metîni olduğu için kendisine ittibâ' edenlere bu hususta öyle bir dâire çizmiştir ki bütün dünyanın feylesofları bir yere gelseler mensûb oldukları milletlerin efkârı üzerinde öyle bir te'sîr, öyle bir nüfûz husûle getirmeye muvaffak olamazlar.

Acaba Müslümanlık nasıl oldu da müslümanların kalbinden muhabbet-i diniyyelerine hiç halel getirmemek şartiyle husûmet-i diniyye tohumlarını külliyen söküp atabildi? Zîrâ biliyoruz ki dinini sevmek, gayretini gütmek husûsunda en ileri giden milletler başka dinde bulunanlara karşı en ziyâde adâvet besleyenlerdir.

Evet, Müslümanlık bu mazhariyeti şimdiye kadar âlem-i medeniyetin, cihân-ı ilm ü ma'rifetin bilmediği bir usûl sâyesinde ihrâz eylemiştir yani bu usûlü ulûm-ı ictimâiyye rüesâsı ancak ruhun esrârına, medeniyetin ruh üzerindeki âsârına vukūf hâsıl ettikten sonra anlayabilmiştir.

İşte edyân-ı sâire rüesâsı kendi adamlarına karşı: "Cenâb-ı Hak bütün âile-i beşeriyyenin din, ahlâk, âdât itiba-

riyle müttehid bir ümmetten ibâret olmasını emretmiştir. Binâenaleyh şu maksadın husûlüne olanca kuvvetinizle çalışınız. Nev'-i beşerin arasındaki ihtilâf irâde-i ezeliyyesine muhâlif olduğu için Cenâb-ı Hakk'ın gazabını mûcib olur." dedikleri bir sırada Hâlık-ı Hakîm Resûl-i Muhteremine lübb-i hikmeti şu muhkem düstûrlarla teblîğ buyurdu:

(وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ. إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ)[1] ، (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ)[2] ، (إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ)[3] .

Kezâlik edyân-ı sâire rüesâsı insanları cebren kendi dinlerine sokmak için dindaşlarına en şiddetli emirleri verdikleri, hatta bu hareket ma'sûmları öldürmek, hânümânları söndürmek, ma'mûr memleketleri harab etmek, erkân-ı sulh ve saâdeti kökünden devirmek gibi fecî' âkıbetlere bile müeddî olsa ibâha eyledikleri bir sırada Cenâb-ı Hak semâ-yı rahmetinden şu âyât-ı hikmeti indiriyordu:

(وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ)[4] ، (لَا إِكْرَاهَ فِى الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَىِّ)[5] ، (اُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)[6] .

Bu âyât-ı kerîmenin hepsi müslümanların kalbine iki metîn esas dikti ki o esaslar her türlü husûmet-i dîniyyeyi, her türlü taassub-ı mezmûmu kökünden söküp attı:

1 -Müslümanlar şu îrâd ettiğimiz âyât-ı celîleden anladılar ki Allâhü Zü'l-celâl ilm-i sâbık-ı ilâhîsinde âlem-i beşeriyetin mebâdîsi, gâyâtı muhtelif; meşrebleri, akâidi mütebâyin bir takım cem'iyetlere inkısâmını takdîr buyurmuştur. Binâenaleyh asıl bu kazâ-yı ilâhînin hilâfına çalışanlar ikâb-ı Hudâ'ya istihkâk kesbetmiş olurlar.

2- Müslümanlar yukarıdaki âyetlerden bir de şunu öğrendiler ki halkın dîn-i ilâhîden yüz çevirmeleri melekât-ı akliyyelerinin ihtilâf-ı kuvâsından ileri gelmektedir. Bu dinin intişârı ancak ondaki esrâr-ı âliyyeyi ihâta edebilecek, ondan maksûd olan ma'nâ-yı güzîni anlayacak kābiliyette yaratılmış olmak mazhariyetinde bulunanlar arasında mümkün olacaktır. Binâenaleyh müslümanlar hakîkat-i İslâmiyye'yi yoluyla, usûlüyle neşre çalışmayı kendilerine bir vazîfe bilirler ki bu usûl de halkı hikmetle, mev'iza-i hasene ile, âkıbeti iki taraftan biri için vahîm olamayacak münâzara ile hakîkate da'vetten ibârettir. Ellerindeki Kitâb-ı Mübînden istinbâd ettikleri şu iki nazariye sâyesinde müslümanlar gerek edyânın, gerek o edyânla mütedeyyin olanların arasındaki ihtilâfâtı ezelde sebkeden kazâ-yı ilâhî îcâbâtından olarak telakkī ettikten başka bu ihtilâfâtta Cenâb-ı Hakk'ın beşeriyet için takdîr etmiş olduğu gāye-i kemâle doğru vüsûlü hazırlayan bir hikmet-i semâviyye mündemic olduğuna mutmaindirler. Diğer taraftan ebnâ-yı beşer arasındaki bu gibi ihtilâfâtın medeniyetin terakkīsine, devamına, kezâlik insana mev'ûd olan saâdet-i hakīkiyyeye vusûl için zarûrî bulunduğuna dâir devr-i hâzır ictimâiyûnu tarafından serdedilen delâil müslümanları bu akīdelerinde bir kat daha tesbit ettiler.

Müslümanlık bizim ezhânımıza şu muhkem düstûrları yerleştikten sonra şerîatimizden i'râz edenlere karşı olan muâmelatımızda ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluk etmemizi emrediyor. Öyle ya! Cenâb-ı Hak şerîatini tanımayanlara karşı tâkatlarının fevkinde mücâzât tertîbine kādir iken öyle yapmıyor da bu hayât-ı fâniyyede onlara da başkaları gibi muamelede bulunuyor; hatta saâdet-i maddiyye husûsunda çok zamanlar onları daha ileride bulunduruyor:[7] (وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا) Evet, Müslümanlık bize muhâlif dinde bulunanların akāidine karşı kesîf bir lâkaydlık perdesi **[324]** çekmekle, onlarla olan muâmelâtımızda ise rıfk ile, mekârim-i ahlâk ile davranmakla emrediyor:[8] (لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) Sonra onlara ezâ etmeyi, hîle etmeyi kat'iyen nehyediyor:[9] (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ),[10] (مَنْ قَذَفَ ذِمِّيّاً حُدَّ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بسياط من نار) – Bir zimmîye ezâ edenin hasmı benim. Ben ise hasmı olduğum adama yevm-i kıyâmette husûmet gösteririm: Bir zimmîye bühtânda bulunan adam kıyâmette ateşten kamçı yiyecektir."

Bu böyle olmadığı gibi bizim keremkâr dinimiz, edyân-ı sâire ashâbiyle bizi huzûr-ı kānûnda tamamiyle müsâvî tutuyor. Onların hukūkunu pâymâl etmeyi en şedîd emirlerle menediyor. Bu halin ise hiç bir millette nazîri görülmemiştir. Bana bir millet gösteriniz ki ikbâlin, azametin müntehâsına varmış, istediğine istediğini yapmaya kādir bulunmuş olsun da efrâdından birini kendi dîn-i resmîsinden hâric bir adamı öldürdüğünden dolayı cezâen katledecek derecede adâlete riâyetkâr olsun?

Târîh-i İslâm'da yazılıdır ki: Yahûdinin biri Hazret-i Ömer'e gelerek Ali'den şikâyet etmiş. Ali ise, ma'lûmdur ki Peygamber'in hem amcası oğlu, hem damadıdır.

Ömer, Ali'ye: "Kalk ya Ebe'l-Hasen, hasmının yanına otur" demiş. Ali emre imtisâl etmiş, lâkin sîmâsında bir eser-i infiâl görülmüş. Da'vâ fasl olunduktan sonra Ömer, Ali'ye "Yoksa hasmının yanına oturmak sana ağır mı geldi?" diye sormuş. Bunun üzerine Ali "Hayır, ancak müsâvâta riâyet etmeyerek bana ya Ebe'l-Hasen diye hitab ettiğin için canım sıkıldı" demiş. (Arablarda künye ile hitâb etmek ta'zîme delâlet eder.)

Mehmed Âkif

---

[1] Hûd, 11/118-119.
[2] Yûnus, 10/99.
[3] Kasas, 28/56.
[4] Kehf, 18/29.
[5] Bakara, 2/256.
[6] Nahl, 16/125.
[7] Şûrâ, 42/20.
[8] Mümtehine, 60/8.
[9] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12093.
[10] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12530.

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Kable'l-İslâm Arabistan ve Arablar – Arabistan, İslâmiyet'in haclegâh-ı evvelîni olan bu kıt'a-i gabrâ, takrîben Fransa'nın üç misli kadar bir vüs'ati hâizdir. Fakat, ekser-i aksâmına yağmurlar pek nâdir olarak düştüğünden feyâfî-i bî-pâyânı kuvvet-i inbâtiyyeden mahrûm gibidir.

Selâsil-i cibâl ile ayrılmış olan vâsi' kum deryâlarının ötesinde berisinde Bahr-i Muhît adaları gibi latîf vâhalar mevcûddur.

Denizle yaylaların arasında bulunan aksâmdan mâadâ cihetler, hemen gayr-i kābil-i iskândır.

Bahr-i Ahmer boyunca imtidâd eden sevâhil, kırmızı grav porfir kayalarından müteşekkil dağlarla muhâttır. Cibâl-i mezkûre, yalçın kayalar, dik uçurumlarla deniz kıyısına kadar imtidâd eder.

Arka tarafa tesâdüf eden kıtaât, çıplak kayalardan müteşekkil ve tedrîcen yükselen müvâzî sıradağlarla ihâta edilmiştir. Dağların aralarına tesâdüf eden dar vâdîlere de, kış yağmurları bittiği zamanlar, ancak derin kuyular kazmak sûretiyle suya dest-res olunabilir.

Hâr ve kābil-i inbât aksâmı pek mahdûd olan bu kıt'a, kadîmden beri Hicâz nâmıyla yâd olunurdu.

Arabistan eskiden beri Arablarla meskûn idi. Lisân-ı Arab, Fenike ve İbrânî lisânlarıyla bir asıldan müteşa'ib yani elsine-i Sâmiyyedendir.

Bi'set-i Nebevî'den akdem Arablar, bu vâsi' çöllerde kabîle hâlinde yaşarlardı. Kabîleler birbirleriyle daimî sûrette muhârebât ve mücâdelât-ı hûn-rîzâne ile vakit geçirirlerdi. Yalnız Yemen ve Hicâz taraflarında meskûn olan kabâil, buralarda; kābil-i i'mâr gördükleri mahallerde, şehirler, kasabalar te'sîs etmişlerdi. Fakat kabâilin ekserîsi, çöllerde koyun, keçi ve deve sürüleriyle beraber yaşarlardı. Sürülerine gıdâ tedârik edebilmek için bir mahalde münbit bir vâha bulunduğunu haber alır almaz çadırlarını toplayarak oralara giderler idi.

Velhâsıl kum eksibeleri gibi Arabistan ahâlisi de seyyâr bir halde imrâr-ı hayât ederlerdi.

Bedevîler, ihtiyâc-ı hayât içinde kıvrandıkları halde bile, tab'-ı kanâat-perverîlerine asla halel getirmezlerdi. Biraz süt, bir mikdâr hurma ile pek sâde bir hayata katlanırlardı. Libâs olarak, sürülerinin yünlerinden i'mâl ettikleri manto ve izârlarla iktifâ ederlerdi. Az yerler, süt, hurma ve darı gibi şeylerle kanâat ederlerdi; zenginler, sürü sâhibleri; cins atları, serî' develeri güzel ve çevik köleleriyle mağrûr idiler.

Bedevîlerin kâffesi, hârikulâde denilecek derecede muhârib idiler. Silahları, hafîf bir mızrak, bir yay ve yuvarlak küçük bir kalkandan ibâret idi. Yalnız zenginler esb-süvâr olarak harb ederlerdi. Kabîle efrâdından birisi hakkında revâ görülen hakāret, umûm kabîleye şâmil gibi telakkī edildiğinden, kabîleler daima hâl-i seferberîde bulunurlar, yekdiğerleriyle harb ve cidâl ile vakit geçirirlerdi.

Civârdan zengin bir kāfile geçdiğini haber alan kabîle, yolları keser, kāfileyi vurur ve malları yağma ederdi.

Bedevîler yirminci asırda bile, i'tiyâdı bilâ-ta'dîl muhâfaza ve tatbîk etmektedirler. Kavâfil-i hüccâca vukū' bulan hücûmlar, tâ kable'l-İslâm tatbîk edilen i'tiyâdât-ı mütevârise sevkiyle vukūa geldiği şübhesizdir. Yedinci asr-ı miladinin nısf-ı evveli esnâsında Arabistan, bir cihetten henüz Suriye'ye mâlik olan Şarkī Roma İmparatorluğu ile diğer cihetten Bâbil taraflarına doğru Fırat Nehri'yle Bizans Hükûmeti arâzîsinden ayrılmış olan İran İmparatorluğu ile mahdûd bulunduğu gibi Bahr-i **[325]** Ahmer'le Habeşistan'dan ayrılıyordu. Basra Körfezi, Bahr-i Muhît-i Hindî gibi o vakitler gayr-i kābil-i mürûr addedilen muhîtlerle de Hind'den ayrılmıştı.

Çöllerdeki hudûdu ise, ufukları kadar mübhem, eksibeleri nisbetinde mütebeddil idi. Bu hudûd bazen Firavun sahrâlarıyla Mısır'a; Mezopotamya'nın bir samt ü sükûn feyfâlarıyla Şâm'a, Palmira, Baalbek'e kadar imtidâd ederdi. Arabistan başlıca Hicâz, Yemen ve Necid kısımlarına ayrılmıştır. Arz-ı Hicâz, Bahr-i Ahmer'e mütevâziyen imtidâd eden yâbis ve dağlık kısım olup (harre)lerle muhât ve cenûben Yemen'e kadar uzanır.

Yemen ve cenûb kısmı sevâhili, bir tarafdan Bahr-i Ahmer, diğer tarafdan Bahr-i Muhît'in mütemâdî dalgalarıyla muttasıl okşanmakta olup Arabistan'ın en münbit aksâmı sayılır. Yemen, târîh-i mukaddesde dahi kesb-i iştihâr eylemiştir. Fil-hakîka, mahbûbe-i Süleyman olan Belkīs, Yemen'de; Sebe' şehrinde hükümrân idi. Necid ise, bir taraftan Suriye'ye diğer tarafdan denize kadar imtidâd eden aksâm-ı vâsiadan ibâret olup Arabistan'ın mürtefi' cihetlerini teşkîl eder. Nihâyet asıl çöl denilen kısım gelir ki, ötesinde berisinde latîf vâhalarla bezenmiş olan bu kum deryâsı, bir tarafdan İran ve diğer tarafdan Arz-ı Filistin'e kadar imtidâd eder.

Kadîmden beri, kabîleler, kervanlar, kāfileler; dalgalar üzerinde çalkanan gemiler gibi, bu kum deryaları içinde devr eder dururlardı.

Arabistan ahâlisi, âilelerden, hayme-nişîn göçebelerden, kabîlelerden müteşekkil idi. Kabâilin ekserîsi, Mısır'la Bahr-i Muhît-i Hindî arasındaki Bahr-i Ahmer sevâhilinde haymenişîn bir halde imrâr-ı hayât ederlerdi.

Kabâil-i mezkûre, yekdiğeriyle bazen muhârib ve nâdiren müttefik bir halde bulunur ve istiklâl ve hürriyetlerini muhâfaza husûsunda fart-ı gayret gösterirlerdi.

Kabâilden servet ve adedce hâiz-i ehemmiyyet olan ve muhârebelerde kesb-i iştihâr edenler, ara sıra akd-i ittihâd ederek, küçük kabîleleri de taht-ı himâyelerine alırlardı. Bu sûretle teşekkül eden iki hey'et-i müttehide ekseriyâ yekdiğeriyle harbe tutuşurlardı. Tabîî bu muhârebeler kabâilden bir çoklarının felâketleriyle netîcelenirdi.

İlcâât-ı tesâdüfle kabâilden birinin ihrâz ettiği şu nüfûz, hiçbir esâs-ı kadîme müstenid olmadığından bit-tabi' uzun müddet devam edemezdi. Tâli'-i harb müsâid bulunduğu zamanlarda iktisâb edilen nüfûz, çok defa bir hezîmet netîcesinde büsbütün gāib edilirdi.

Kabîlelerin ittihâdından husûle gelen şu ufak cumhûriyetler arasındaki mücâdelât-ı daime, Arabistan'ın kum sahrâlarını al kanlara boyuyor, ortalığı herc ü merc ediyor, kabâilin mevcûdiyetlerini esâsından sarsıyordu. Ne bir reîs-i

dînî, ne bir diktatör, ne bir hükûmet, ne de zî-nüfûz bir meclis-i millî, velhâsıl hiçbir kuvvet, hey'et-i ittihâdiyyeye dâhil olan kabâil efrâdının memleketi anarşiye sevk eden harekât-ı keyfiyyelerini tahdîd edebilecek bir kānûn vaz' etmemişti. Çünkü bu gibi bir kuvvet tekevvün edememişti. Hey'et-i müttehide, reissiz, merkezsiz, sırf kendilerine hâs bir cumhûriyet-i garîbeden ibâret idi.

Bu hey'etleri teşkîl edenler ise, irsen ihrâz-ı riyâset etmiş olan küçük kabîlelerin şeyhleri idi. Asıl büyük cumhûriyetin hâiz olamadığı nüfûz, kabîle şeyhlerinde –âdât ve an'anât sâyesinde– ma'a ziyâdetin mevcûd idi.

Fakat şeyhin sûret-i mutlakada hâiz olduğu şu nüfûz, tatbîkātta az çok dûçâr-ı ta'dîl olur, iştirâke uğrar idi.

Akıllı tanınmış kabîle ihtiyârları, zenginler, gazevâtta kesb-i iştihâr eden kahramanlar, fesâhat ve belâgatleriyle mümtâz şâirler velhâsıl kabîle efrâdından az çok hâiz-i ehemmiyet olan her şahıs, şeyhin çadırında akd-i meclis ederek kabîleye âid umûr-ı mühimmeyi müzâkere ve lâzım gelen mukarrerâtı –ârâ-i umûmiyyeye nazaran– kabûl ve ittihâz ederlerdi.

Ne kitapları, ne de yazılmış bir kānûnları yoktu. Fakat, herkesin hâfıza-i ihtirâmında cây-gîr olan an'anât-ı mukaddese, her türlü taarruzdan masûn bulunan i'tiyâdât-ı kavmiyye, yazılmış kānûnlar, nizâmlar fevkinde hâiz-i ehemmiyet ve nüfûz idi. Her kabîle, ecdâdının ismiyle yâd edilirdi.

Kabîleler siyâseten ne kadar serbest yaşıyorlar idiyse din husûsunda da o derece hürriyetperver idiler. Bazıları sanemlere, bir takımları şems ve kamere ve yıldızlara teabbüd ederlerdi. Bir kısmı insanın vefâtını müteâkib müebbeden fenâ-pezîr olacağını i'tikād ettikleri hâlde; bir takımları da âdetâ tenâsühe kāil idiler.

Efrâd-ı kabâilden birisi vefât edince, en ziyâde sevdiği deve veya atlarından birisini mezarının baş ucuna bağlayarak bîçâre hayvânı açlıktan ölünceye kadar orada tevkîf ederlerdi.

Çünkü bu sûretle, vefât eden şahıs, gittiği âlemde sevdiği matiyyeyi yine rükûbuna müheyyâ bulmuş olacaktı… Arablar, ekser mezarlıklarda bulunan ve hazîn hazîn bağıran bir nevi' sahrâ baykuşlarını ervâh-ı emvât olmak üzere telakkī ederlerdi. Taş veya ağaçtan i'mâl ettikleri sanemlere –ki ma'bûdları temsîl ederlerdi– ibâdet ederlerdi.

Hudûdlarda dolaşan kabâilin dîn-i ibtidâîleri ara sıra temâsda bulundukları akvâm-ı mücâvirenin dinleriyle az çok karışık idi. Meselâ kabîlelerden bazılarının mu'tekadâtı miyânında, İran, Roma, Yunan ve Yahûdî hurâfelerine tesâdüf olunabilirdi.

Her şeyh, kendi kabîlesi efrâdıyla kölelerinin hayatına hâkim-i mutlak **[326]** idi. Bir i'tiyâd-ı hilkat-şikenâne, bir âdet-i vahşiyâne, fakīr âilelere, kız çocuklarını diri diri mezara defn etmek hakkını bahşetmişti.

Harb ve cidâl, kabâil ve efrâd arasında umûr-ı âdiyye sırasına geçmişti. Bir tahkīr, şiddetli bir muâmele, katl ile nihâyetlenirdi. Cezâ-yı katl ise, ya diyet veya yine katl olmak meşrût idi.

Kana kanla mukābele etmek âdet-i vahşiyyesi; büyük bir kānûn gibi muhâfaza ediliyordu. Ahz-ı intikām en mukaddes vezâifden ma'dûd idi.

Kaçırılmış bir kız, çalınmış bir köle, bir câriye, bir at, bir deve, diyeti verilmemiş bir katl, bir kan da'vâsı, iki kabîle arasında senelerce imtidâd eden harb ve cidâle sebeb ve her iki tarafın da bâdî-i mahvı olurdu. İki kabîle arasında zuhûr eden bu nevi' bir cidâle, bazen müttefik kabîleler de karışır ve bu sûretle bütün Arabistan baştan başa kan deryasına dönerdi. Maamâfih kabâil efrâdının bir çok husûsda ibrâz ettikleri vezâif-i insâniyye ve fezâil-i âliyye insanı hayrette bırakacak derecede ulvî idi.

Meselâ, misâfirperverlikte inanılmayacak kadar lutufkâr bulunurlardı. En müdhiş bir düşman bile, bir kerre elini kabîle kadınlarından birinin eteğine temâs ettirir veya kabîleye âid bir çadırın ipini tutmaya muvaffak olursa artık kendisini her türlü tehlikeden masûn görebilirdi. Düşman-ı hayatı, hasm-ı hayatı olan kabîle arasında ferih ve fahûr gezer, dolaşırdı. Çünkü kabîlenin nâmûsuna ilticâ etmişti. Kabîle efrâdından herkes bu düşmanı –kendi yurtlarında bulunduğu müddetce– muhâfaza ve sıyânet etmeye mecbûr idi. Arablar, cesûr, merd, sahî, kahraman ve belâgat ve fesâhatin, şiir ve mûsikīnin meftûn-ı ezelîsi idiler. Bu sebebe mebnîdir ki Arablar edebiyâta pek ziyâde rağbet göstermişlerdir.

Büyük mümtâz şâirlerin âsârını hâfızalarına nakş ederler ve bu sûretle bu kıymetdâr parçalar neslen ba'de neslin ahlâfa intikāl ederlerdi. Kadîm Yunânîlerin olimpiyat oyunları gibi kadîm Arabların da; eyyâm-ı mahsûsada şiir ve fesâhat müsâbakaları vardı.

Fesâhat ve belâğatıyla iştihâr edenler, mecma'-ı şuarâda hâiz-i tefevvuk olanlar, mensûb oldukları kabâil için ilelebed medâr-ı mefharet olurlardı. Sâmiînin en ziyâde nazar-ı takdîr ve istihsânını celb eden manzûmeler, levhalara yazılarak cüdrân-ı Ka'be'ye ta'lîk olunurlardı.

Zamân-ı cehâlette bile, Arablar; Ka'be-i Muazzama'ya karşı derin bir hiss-i hürmet perverde ederler ve eyyâm-ı muayyenede fevc fevc ziyâretine koşarlardı. İşte bu sâyededir ki cüdrân-ı Ka'be'ye ta'lîk edilmek şerefini ihrâz eden âsâr-ı âliyye, züvvâr tarafından zabt olunarak Arabistan'ın en uzak köşelerine kadar götürülür, oralarda neşr edilirdi. Muhalledât-ı mezkûre târihde *Muallekāt-ı Seb'a* nâmıyla meşhûrdur.

Bir kavmin âsâr-ı edebiyyesi, hissiyât, i'tiyâdât, mu'tekadâtının mürtesim bir tablosudur. *Muallekāt*'ta dahi hayât-ı bedeviyânenin en az mahsûs renglerine kadar tersîm edilmiş olduğunu görüyoruz. *Muallekāt*'ta hamâsiyâte, aşk ve ibtilâya, i'tiyâdât-ı kabâile dâir gāyet parlak ve rengîn sahîfeler vardır. Meselâ şâir-i sahrâ-nevred; bir zamanlar ma'şûkasıyla en mes'ûd telâkīlerine hacle-gâh olan çadırı, vaktiyle âbâdan ve meşhûn-ı saâdet olan ikâmetgâh-ı cânânın yıkık harâbelerini ziyâretle oralarda geçirmiş olduğu âvân-ı mes'ûdeyi der-hâtır ederek müteessir oluyor, ıztırâbât-ı rûhiyyesini, âlâm-ı kalbiyyesini hüzn-engîz bir ifâde ile tasvîre çalışıyor, manzûmesine iftâh [iftitâh] ediyor.

Şu tarz hayât-ı bedeviyâne içinde yaşayan bir kavmin rûhunu titretecek, kalbini inletecek bir te'sîr-i hüzn-engîz hâsıl ettirmek için en muvâfık bir üslûb-ı bedî'dir.

Daha sonra, şâir, sevgili devesinin ve rahş-ı nazar-rübâsının, hâl-i sulh ve harbde, uzun seyâhatlerde refîk-i cânı olan bu iki yoldaşın evsâf ve mezâyâ-yı ber-güzîdelerini ta'dâda başlıyor.

İmri'u'l-Kays'ın Muallaka-i meşhûresinde tamamıyla bu usûl ta'kîb edilmiştir. Muallakalar, bir dram sahnesinin son perdesinde huzzâra arz olunan müzeyyen bir tablo gibi, muhteşem, dil-rübâ bir tasvîr ile hitâm-pezîr oluyor. Toprakla pek mûnis olan bedevîler, şiirlerinde daima feyâfî-i bî-pâyânlarına âid menâzır, hayât-ı husûsiye-i aşk-âlûdlarına dâir levhalar görmek isterlerdi. Kendilerini en ziyâde tehyîc eden mevzû', samîmî bir sergüzeşt-i garâm-âlûdu, sâf ve ibtidâî bir levha-i aşkı musavvir şiirler, manzûmeler idi. Büyük şâirlerin târîhçe-i hayâtı, mensûb oldukları kabîlelerin târihi demekti. Kahramanlar, şâirler işte bir kabîlenin târîhçe-i hayâtı!...

İmri'u'l-Kays; zamân-ı câhiliyyetin bu şâir-i âteş-zebânı, aynı zamanda kabîlesinin en meşhûr kahramanı idi. Bıraktığı lâ-yemût Muallaka'sıyla dehâ-yı edebîsini göstermiştir.

Kahraman-ı sahrâ-nevred, şâir-i muhârib, Muallaka'sında aşk ve ibtilâlarını, muhârebelerini bedbahtlıklarını, visâl anlarını, iftirâk demlerini kendisine hâs bir üslûb-ı bedî' ile tasvîr eylemiştir.

İmri'u'l-Kays Muallaka-i meşhûresine takrîben: "Arkadaşlar, burada durunuz, sevgilimin hâtırâtını, bu kum tepeleri arasında bulunan ikâmetgâhının âsâr-ı mütebâkiyyesini yâd ederek ağlayalım.

"Burada telâkī eden şimâl ve cenûb rûzgârlarının kaldırdığı kasırgalar bile bu sevimli menzilin, ikâmetgâh-ı cânânın son izlerini tamamıyla silememiştir. Refîklerim ıztırâbât-ı kalbiyyemden müteessir olarak semend-i sabâ-reftârlarını tevkîf ve bana sabır ve tahammül tavsiye ediyorlar.

"Efsûs, şimdi benim için yegâne çâre-i teselli buraları göz yaşlarımla sulamaktadır. Fakat, göz yaşlarım öte beri dağılmış âsâra hayât-bahş olarak şu ıssız mahalleri acaba şenlendirebilecek mi?

"Heyhât...." meâlini musavvir olan ebyât-ı âtiyye ile başlıyor: **[327]**

«قفانبك من ذكرى حبيب ومنزل بسقط اللوى بين الدخول فحومل
فتوضح فالمقراة لم يعف رسمها لما نسجتها من جنوب وشمأل
وقوفاً بها صحبى على مطيهر يقولون لا تهلك اسى وتجمل
وان شافئى عبرة مهراقة فهل عند رسم دارس من معول
كدأ بك من ام الحويرث قبلها وجارتها ام الرباب بمأسل
اذا قامتا تضوع المسك منهما نسيم الصبا جائت بريا القرنفل
ففاضت دموع العين منى صبابة على النحر حتى بل دمعى محملى
الارب يوم كان منهن صالح ولا سيما يوم بدارة جلجل
ويوم عقرت للعذارى مطيتى فيا عجباً من كورها المتحمل
فظل العذارى يرتمين بلحمها ذوشحم كهداب الدمقس المفتل
ويوم دخلت الخدر خدر عنيزة فقالت لك الويلات انك مرجلى»

.....

Bedevîler, fıtratın bu sahrâ-nevred şâirleri şegaf-âlûd bir hayât-ı râiyânede fevkalâde mütelezziz olurlardı. Kahramanlarının, şâirlerinin sergüzeşt-i hayâtları da, şiirleri kadar hazîn, o nisbette meşhûn-ı garâmdır.

Arabistan'ın nüfûs-ı umûmîsi, hiçbir zaman vüs'atiyle mütenâsib olacak bir dereceye çıkmamıştır. Fil-hakîka bî-pâyân çöller, menâbiin fıkdân veya bu'diyeti, kayalar, lavlardan mükevven sıralar, kumlar, muttasıl toprağı kemiren ve hiçbir şey iâde etmeyen hayât-ı râiyâne, geçdiği yerlerin mahkûm-ı akâmet olmasına bâdî olan hayme-nişînlik, hırmân-ı zirâat ve felâhat, nesli mahv eden, esâsından kurutan muhârebât-ı mütevâliyye, bunların kâffesi Arabistan ahâlisinin adem-i tekessürleri esbâbını ihzâr ediyorlardı.

Arabistan ser-tâ-ser bir herc ü merc-i dâhilî içinde kıvranıyor, inliyordu. Nihâyetsiz, ıssız çöllerde âsâr-ı hayâtiyye pek nâdir görülebiliyordu.

Az bir müddet sonra bütün cihânı istîlâ edebilecek kadar azamet ve şevket izhâr etmiş olan Arabların adedi, o vakitler ancak iki üç milyon kadar tahmîn edilebilir. Arabların en mütemeddini Kureyş Kabîlesi idi. Maamâfih bunlar da hayât-ı bedeviyâneden büsbütün kurtulamamışlardı.

Kuvvet ve nüfûzları, haysiyet ve asâletleri ve bilhassa Mekke-i Mükerreme'de ikâmet etmeleri îcâbâtı olarak akvâm-ı mücâvirenin hürmet ve meveddetine mazhar idiler. Ka'be-i Muazzama'nın muhâfız ve hâdimi olmak o vakitlerde dahi en büyük bir şeref addolunuyorlardı.

Ekser-i kabâil gibi Mekke ahâlisi de bir nevi' zâdegân cumhûriyeti tarzında idâre olunuyorlardı.

Her âile reisi, asâlet, an'anât ve serveti nisbetinde idâre-i umûrda az çok sâhib-i re'y addolunurdu.

Arablar, meftûn-ı hürriyet, taâm ve libâsında sâde, nebîl ve necîb, misâfirferver, şen, zekî, fatîn, titiz, mağrûr bir kavimdi. Arabistan'da hüküm-fermâ olan kānûn ise, aşk ve intikām esâsları üzerine müesses idi. Bunlar ekseriyâ derece-i ifrâta bile vardırılırdı. Kat'-ı tarîk, yağma ve gāret, mağlûbun hakk-ı hürriyetiyle beraber hukūk-ı şahsiyyenin de dest-i gālibe intikāli, harbde mağlûb olan kabîle hakkında her türlü hakāretin cevâzı gibi i'tiyâdât, an'anât-ı kadîmeden ma'dûd idi. Aynı ırka mensûb olan kabîleler, muttasıl yekdiğerleriyle boğuşuyor, birbirlerini boğazlamaktan zevk-yâb oluyorlardı. Bütün Arabistan cehâlet ve anarşi kâbûsları altında eziliyor, boğuluyordu.

Arabların dinine gelince, bunlar umûmiyetle sanem-perest idiler. İçlerinden pek nâdir olarak Dîn-i Mûsâ veya Îsâ (aleyhime's-selâm)a merbût olanlar da vardı.

Putların ekserîsi insan şekil ve kıyâfetinde olarak taştan i'mâl edilmişlerdi. Meselâ (Hübel) akīkten yapılmıştı. Bazı kabîlelerin putları arslan veya sâir hayvân sûretinde de olduğu vardı. Başlıca kabâil, putlarını Ka'be'ye vaz' ederlerdi. Lât, Menât, Nâile, İsâfe... en meşhûr putların isimleridir.

Mekke-i Mükerreme İslâmlar tarafından feth edildiği zaman derûn-ı Ka'be'de üç yüz altmış kadar sanem bulunmuştu. Bunlar, kurşunlarla ayaklarından mevzû' bulundukları taşlara rabt edilmişlerdi. Tabîî o vakit hepsi de hâk-yeksân edildi.

Maamâfih mütefekkirîn-i A'râbdan bazıları sanem-perestliği takbîh ve bir Allah'ın vücûduna kāni' ve mu'tekid idiler. Hazret-i İbrâhîm ve İsmâîl'den menkūl an'anâttan yalnız bu kadarını hıfz edebilmişlerdi.

Bi'set-i Nebevî'den akdem, Kus bin Sâide, Sûku'l-Ukâz'da îrâd ve:

«يا أيّها النّاس واستمعوا وعوا، من عاش مات، ومن مات فات. وكلّ ما هو آتٍ آتٍ، مطر ونابت وارزاق واقوات. وآباء وامهات. وجمع واشتات وآيات بعد آيات. فى السماء لخبرا وان فى الارض لعبرا. مهاد موضوع وسقف مرفوع. ونجوم تمور ولا تهور. وبحور تفور ولاتغور. ومولود يولد وحى يموت. مالى ارى الناس يذهبون ولايرجون. ارضوا بالمقام فاقاموا ام تركوا هنالك فناموا كلا ليبعثن. اقس قس بن ساعده لئن كا الامر رضاً سيكون سخطا. وان ابلغت لقد قصرت ان وراء هذا لعجبا...»

sûretiyle iftitâh ettiği hutbe-i meşhûresinde

«اقسم بالله قسماً. لا حانثاً فيه ولا آثما. ان لله ديناً هوا رضى من ديننا هذا الذى نحن عليه ونبياً قد حان حينه واظلكم زمانه. فطوبى لمن ادركه فاتبعه. وويل لمن خالفه. تباً لارباب الغلفة من الامم الخالية والقرون الماضية...»

cümleleriyle bu hakīkati i'lân ve i'tirâf etmişti.

Kus bin Sâide, bu hutbe-i belîgayı îrâd ederken Cenâb-ı Risâlet-penâh dahi sâmiîn miyânında bulunuyorlardı.

Kuss'un bu hutbesi pür-hikmet ecell-i âsârdandır. Cihân-ı vahşet içinde parıldayan bu gibi nâdir zekâlar, hârika-i irfânları, ismet-i **[328]** vicdânlarıyla pek ulvî sânihalara mehbit-i ilhâm olmuşlardır.

Devr-i cehâletin nâtıka-perdâz-ı şehîri, hikemiyât-ı âliyye ile meşhûn olan hutbe-i belîgasına şu sûretle hâtime vermiştir:

«يا معشر اياد اين الآباء والاجداد واين المريض والعواد. واين الفراعنة الشداد. اين من بنى وشيد. وزحرف ونجد، وغره المال والولد. اين من طغى وتمرد وبغى وجمع فاوعى. فقال انا ربكم الاعلى اين الصعب ذوالقرنين. ملك الخافقين. وازل الثقلين وعمر الضن. ثم كان كلمحة عين. الم يكونوا اكثر منكم اموالاً واطول منكم آجالا. وابعد منكم آمالا لمحنهم التراب بكلكله. ومزقهم بتطاوله. فتلك عظامهم باليه. وبيوتهم خاويه. عمرتها الذئاب العويه.

كلا، بل هوالله الواحد المعبود. ليس بوالد ولا مولود.

فى الذاهبين الاولين	من القرون لنا بصائر
لما رأيت مواردا	للموت ليس بها مصادر
ورأيت قومى نحوها	تسعى الاصاغر والكابر
لايرجع الماضى ولا	يبقى من الباقين غبر
ايقنت انى لامحالة	حيث صار القوم صائر

Altıncı asr-ı miladinin nihâyetlerine doğru Arabistan tasvîr edilen manzarayı arz ediyordu.

Arabistan'la hem-hudûd olan iki büyük hükûmet ise, ümerâ ve hânedân-ı saltanat efrâdının birer silsile-i şenâat teşkîl eden harekât-ı sefîlâneleri ile müdhiş bir uçuruma doğru sürükleniyorlardı.

Her iki hükûmet de, zâhirde pür-ihtişâm ve azamet idiler, hükümdârların sarayları, kâşâneleri zîb ü zînete müstağrak; maiyyetlerinin debdebeleri dâstân-ı âlem olmuştu.

Fakat bu iki hükûmet de, bâtınen çürümüş, teaffün etmişti. Ahâli, cehâlet, ve bâr-ı istibdâd altında ezilmiş, teverrüm etmişti. Gizli mikroplar her iki imparatorluğun da bünyâd-ı esâsîlerini kemirmiş kof bir hâle getirmişti.

Memleketler, erbâb-ı i'tisâfın şenâat ve denâetleri seyyiesi olarak harâbe-zâra dönmüş, ahâli; bâr-ı mezâlim ve ihtiyâc altında ezilmiş, mahv olmuştu..

İşte, Asya, Avrupa ve Afrika zulüm ve cehâletin mesâib-i fâcia-nümâsıyla kıvrandığı bu esnâlarda idi ki o vakte kadar cihân-ı medeniyyete mechûl kalmış olan Arabistan'ın sîne-i sâf ve bâkirinden bir nûr-ı semâvî bir lem'a-i cihân-tâb şerâre-nisâr-ı teâlî olmaya, kâinâtı nûrlara, nûr-ı irfân ve adâlete gark etmeye başladı.

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

FESÂD-I İCTİMÂÎ BİZE NEREDEN GELDİ?

– 3 –

Şimdi ser-levha-i mevzûumuz olan cümle-i suâliyyeyi tekrar edelim!

"Fesâd-ı ictimâî bize nereden vârid oldu?"

Bu bahs âsîdir cidden, eğer tâ neb'a-i ûlâsına kadar sûd etmek ister isek! Bâ-ân ki bu mahal, o derecelerde tahlîlin yeri de değildir!

Lâkin sadedinde bulunduğumuz mevzûun iktizâ eylediği en karîb sebebine vâsıl olmak ister isek, o zaman mes'ele kesb-i suhûlet eder. Cevâbımızı iki kelime ile bil-icmâl diyebiliriz ki:

"Fesâd-ı ictimâîmize sebeb, hâssaten usûl-i ta'lîmdir!"

Ve ileyke'l-beyân!

Ednâ teemmül ile meşhûdumuz olur ki, içimizden ıslâh-ı ümmet vazîfesini nefislerine intihâl[1] edenlerin, bugün en mühim medâr-ı iştigālleri, mâ-beyne'l-müslimîn münteşir olan bid'atler ile, ezhân-ı avâmı hakāik-ı râhineden ib'âd eden hurâfâttır!

Bu zâtlar bütün hübûtumuzu, bütün teehhurâtımızı şeklen muhtelif ve fakat netîce i'tibârıyla yekdiğerinin külliyen aynı olup bin türlü kazâyâ ile döndürüp dolaştırıp, yine o iki sebebe ircâ' ediyorlar. Evvelâ: Biz teslîm etmeyiz ki o bid'atler ile o hurâfât, bünyân-ı ictimâîmizde kâmin olan zevât-ı illeldir; re'sen tedâvîleri îcâb eder. Aslâ! Biz deriz ki: O bid'atler ile o hurâfât, zevât-ı ilel değil, zevât-ı ilel olan emrâz-ı uhrânın a'râz-ı tâliyyesidir. Menşe'leri olan zevât-ı emrâzı öğrenmez isek temenî-i şifâ ile ihtiyâr eyleyeceğimiz ta'b ü meşakketler kâffeten bî-sûd olur; idrâc-ı riyâha peyrev olarak vâdî-i hüsrânda karar eder. Nitekim usûlü terk ile fürû' ile uğraşan her şahsın ihtiyâr eyleyeceği metâib ve meşâk

[1] Metinde (اتحال) şeklinde yazılmıştır.

semerâtı da, aynen metâib ve meşâk olur; hırmân ve nedâmetten başka hiçbir eser bırakmaz…

Sâniyen: Biz kabûl etmeyiz ki bâis-i hübût ve teehurâtımız, o bid'atler ile o hurâfâttır. Kat'â! Zîrâ zarûreten müsellem olan bir hakîkattir ki el-yevm bide'ât-ı dîniyye ile hurâfât-ı mezhebiyye yalnız bizim aramızda değil, diğer ümmetler mâbeynlerinde dahi, bizdeki kuvvet ve şiddetiyle cây-gîr ve mütehakkimdir. Hatta ümem-i âlemin ekseri ki "putperest"dirler, tâbi' oldukları diyânât da –bide'ât ve hurâfât– nâmlarıyla taksîm-i şuabât ve tefrîk-ı mezâhibe mahal de yoktur. Zîrâ "diyânât-ı veseniyye" ma'lûm olduğu üzere aslen ve fer'an butlân-ı mahz üzerine müessesdir. Eğer bide'ât-ı dîniyye ile hurâfât-ı mezhebiyye nev'-i insânî için "âlem-i hayâtta" mâni'-i terakkī olmak lâzım gelseydi, Japonların sâha-i medeniyyette bir karış bile takaddüm etmemeleri iktizâ eyler idi. Hâcet var mıdır ki emrin tamâmen ber-akis olacağını söyleyelim?.

Sâlisen: Biz bu husûsda avâm-ı halka aslâ levm etmeyiz. Belki olanca **[329]** levmimizi havâss-ı ümmet üzerine tevcîh eyleriz. Zîrâ o bid'atler ile o hurâfâtın mâdde-i tekvînî, cürsûme-i inbâtı, hiç şübhe yok ki havâss-ı ümmettir. Avâm-ı nâsı bil-ıdlâl "Kasarya" o vartalara ilkā edenler, yine o havâss-ı ümmettir. Delîl mi lâzım?

Avâm-ı halkın bâis-i dalâletleri olan bide'ât ve hurâfât neden ibâret ise, onları bize yegân yegân serd ü ityân ediniz. Biz de size vâhiden ba'de vâhidin irâe ve isbât edelim ki onların hey'et-i mecmûası, havâss-ı ümmetin, avâm-ı halk üzerine âsâr-ı ifâzâtıdır.

Bize der iseniz ki: Görüyor musun? Ki kulûb-ı avâm, serâpâ müstağrak-ı dalâl! Zihin ve fikirlerinde i'tikād-ı haktan eser yok!

Kendisinde az çok eser-i salâh müşâhede ettikleri her şahsın derhâl velâyetine kāil oluyorlar. Saâdet-i dünya ve ukbâyı, onun husûl-i rızâsına vâbeste bilirler. O kadar da değil, bazı nâ-hudâları tâ mertebe-i ulûhiyete ıs'âd ederek: Cenâb-ı Hak'dan başkasına nisbeti sahîh olmayan havl ve kuvveti, o yenâbî'-i cehle isnâddan çekinmiyorlar.

Hakîkat-i diyâneti mikdâr-ı akıllarına, mertebe-i idrâklerine göre te'vîl ettiler. Nefs-i dînin ne usûlüne, ne de furûuna kat'an münâsebeti olmayan mu'tekadât-ı bâtılayı, havl-i dîne re'y-i zâtîleriyle idhâl eylediler. Ona mukābil nefs-i dînin anâsır-ı kerîmesinden olan ahkâm-ı sahîhadan bir çoğunu da yine kendi re'yleriyle dâire-i dîn hâricine çıkardılar… Bu hâller nedir?

Biz de size deriz ki: Bütün bu ahvâle sebeb başka kimse değil, ancak havâss-ı ümmettir! Zîrâ nefs-i dînin muktezıyât-ı asliyyesinden tebâüdle, makābir-i emvât üzerine "müzeyyen, mutantan" türbeler lahidler inşâsına bed' edenler, lâ-şek avâm-ı halk değil, avâm-ı halkın pîşvâsı olan havâss-ı ümmet idi. O türbeler, o lahidler kubbelerini semt-i semâya doğru "zirâ', zirâ'" ref' ve i'lâ eyleyenler de, lâ-cerem yine o havâss-ı ümmet idi. O havâss-ı ümmet değil mi idi ki cevâmi' ve mesâcidi zehârif-i bî-sûd ile imlâ ettiler; onları ibâdetgâhdan ziyade pâdişahân saraylarına benzettiler?..

O havâss-ı ümmet değil mi idi ki derûn ve bîrûnlarında mâdâme'd-dehr ibkā-yı zehârif ve idâme-i müzeyyenât için, o cevâmi' ve mesâcid nâmlarına emvâl-i tâile ve emlâk-i bînihâye vakf eylediler?..

Din nâmına bir takım merâsim ve ihtifâlât vaz' edenler o havâss-ı ümmet değil midir? Avâm-ı halkı, hatta kendi nefislerini o gibi zevâhir-i bî-meâl arkasına düşürerek, nâsı hakîkat-i dîne irşâd emr-i mühimmini külliyen hecr ve ihmâl eyleyenler yine o havâss-ı ümmet değil midir?

Görürüz ki nâs: Hutabâ-yı cevâmiin, vâizîn-i mesâcidin cehillerinden adem-i liyâkatlerinden mel'-i lisân ile şikâyet ederler; haklarında lisâna getirmedik ta'n u teşnî' bırakmazlar. Lâkin düşünmüyorlar veyahud düşünemiyorlar ki bu hâlin mes'ûliyeti kimlere râci'dir.

Kimlere râci'dir? Lâ-şekk havâss-ı ümmete!

Yine o havâss-ı ümmet değil midir ki, cevâmi' ve mesâcidde müzehheb kubbeler, münakkaş duvarlar vücûda getirmek; havl ü harîmlerini –altın gümüş– kandiller, şam'dânlar ile tezyîn ve tenvîr eylemek uğurunda vâdîler dolusu altınlar sarf ettiler; vâizîn ile hutabâya gelince: Onlara karşı mücessem buhl, müşekkel imsâk kesilerek echel-i halkullâhın, ve hatta gürûh-ı sâilînin bile el-hâletü hâzihî râzi olamayacakları mertebede revâtib-i hasîse tahsîs eylediler?

Hakîkat-i dîni böylece hilâf-ı mevzûuna kalb ederek: Onu, ber-hayât olanların rûh-ı dîne irşâdları için zî-iktidâr mürşidler, sâhib-i kemâl vâizler ta'yînine bedel: Menâhil-i ecsâd-ı müteheddime ve medâfin-i izâm-ı remîmeden başka bir şey olmayan "makābir-i emvât" üzerine kasırlar inşası, kubbeler i'lâsı şeklinde irâe eyleyenler, bu ümmetin havâssı değil de kimler idi?

Kimler idi avâm-ı halka "ihânet-i dîn, ihtikār-ı vatan" ta'lîm eden? Kimler idi onlara "isrâf u teref, meyl-i zevâhir" ta'lîm eden? Kimler idi onlara "taklîd-i a'mâ, te'lîh-i ecânib" ta'lîm eden?

Bin-netîce kimler idi onlara "züll ü istikâne"ye karşı "ruzûh ve istislâm" ta'lîm eden?

Bütün bu mühlikât-ı avâtıfı, bütün bu hasîsât-ı şeâiri, ve bi'l-icmâl bütün bu mudıllât-ı kulûbü avâm-ı halka, bil-fiil ve bi'l-kuvve ta'lîm edenler bu ümmetin havâssı değil de kimler idi?

Allah, Allah: Nedir bu cübn-i edebî? Nedir bu kalb-i nizâm-ı hayât? Fesâd-ı şarkı, havâss-ı ümmeti bırakıp da avâm-ı halka hangi hüccet ile nisbet edelim? Roma saltanatını o kadar haşmeti, o kadar azametiyle dâire-i vücûddan iskāt ve imhâ eden; kudemâ-yı Yunan hükûmetini o kadar şevketi, o kadar dârâtıyla adem-âbâda gönderen; zevât-ı şân, daha nice devletler surûhunu "kişver ve leşker, tâc ü tahtlarıyla" zîr-i hâke geçiren, o ümmetlerin havâssı değil de kimler idi?

Biz şübhesiz, düşman-ı ilm değiliz. Neşr-i maârif ve tenvîr-i ezhân için havâss-ı ümmet beyninde el-yevm meşhûdumuz olan hareket-i umûmiyyeye muâraza meyli de, yevmen mine'l-eyyâm hatırımızdan geçmez. Lâkin levme-i lâimden kat'an tehâşî etmeyerek o ciheti de beyândan geri durmayız ki: Bir veche-i ma'kūle ta'kīb etmeyen, ale'l-husûs hikmet ve reviyetle idâre edilmeyen her bir hareket mahz-ı hatardır! Hîn-i ihtiyârında ne kadar müstahsen görünür ise

görünsün, müstakbel eyyâmda en azîm zararlara müeddî olmak; o hareket için emr-i mukarrerdir.

Tezyîd-i mesâcid, i'mâr-ı makābir, ref'-i kubâb müsâbakalarının beyne'l-havâs hadde'l-gāyeye vâsıl olduğu ve o müsâbakalar uğurunda emvâl-i ağniyâ kanâtîr-i mukantara ile bezl ü telef edildiği zamanlarda kimin haddi idi ki o havâss-ı ümmetin karşısına çıkıp da bu yoldaki harekâtın vech-i ma'kūlü olmadığını söylesin; o makūle tasarrufâtın hikmet ve reviyyetle vechen mine'l-vücûh münâsebeti bulunmadığını ityân eylesin? Kim cesâret edip de: O kadar emvâl teberruuyla o derecelerde müzeyyen, muallâ mescidler, kubbeler vücûda **[330]** getiren, mermer lahidler, mutantan merkadler istihzâr eden o havâss-ı ümmete diyebilir idi ki: "Siz bu mebânî ile bu müzeyyenâtı, leyse illâ avâm-ı halkı işrâk-ı bide'âta düşürmek için vücûda getiriyorsunuz! Emvâlinizi, hakāyık-ı dîniyyeyi ibâdât-ı suveriyyeye tahvîl için sarf eyliyorsunuz!" Nitekim, ümem-i sâlifede dahi bu hâller aynen vâkı' olmuş idi! Onlar da ma'bedlerinin cemâli müzeyyenâtına firîfte olarak cemâl-i akīdeden i'râz ettiler. Envâr-ı heyâkile müncezib olarak nûr-ı îmândan yüz çevirdiler!

Şeâir-i dîn, o ümmetler beyninde ihtifâlât-ı velâim şeklini aldı. Maâbiddeki ictimâ'ları, ziyâfet mahallerindeki tecemmu'larının şebîhi değil, aynı oldu. Gözler: Sücûf-ı menâfiz, nakş-ı dîvâr temâşâsıyla mültehî; fikirler: Rasâyi'-i mihrâb, zînet-i menâbir teemmülâtıyla pür-şath u pür-veleh!.. Lâkin düşünmediler ki o gibi ictimâât-ı dîniyyeden maksûd: Melâhî-i bî-sûd ile, âlâyiş-i serâb-reng ile işgāl-i fikr ü nazar değil:

Aklı, mülhiyât-ı âlem-i maddîden tecrîd, nefsi, temâyülât-ı mazhar-ı tînîden tasfiye ve tahlîs ederek: Rûhu, o ictimâ'-mündemic cenâhları üzerinde bârgâh-ı kudse îsâl eylemektir. Tâ ki dest-i tecerrüd ve ubûdiyet-i hâlisa ile, dâmen-i rahm-ı cihân-âferîne sarılarak: Bunca bedâyiin "celâlen ve cemâlen" mübdii, bunca ekvânın, "ittikânen ve ahkâmen" bârî ve sânii olan Hâlık-ı zî-şânın mazhar-ı teşrîfi olsun da, mehbitin nev'-i beşere avdet ettiği zaman, o nûr-ı Sübhânî ile avdet eylesin ki, hâmilini mücâhedâtında mazhar-ı sebât eder, tarîk-ı azminde muîn ve yâveri olur; fiten-i dünyadan sıyânet, şürûr-ı enfüs ü âfâktan hıfz u hırâset eyler.

Sâdegî-i dîn nasîri, o nûr-ı Sübhânî de zahîri olarak: Bu kısım hayâttaki vezâifini tahâret-i zamîre, rızâ-yı Hak dâirelerinde itmâm eylediği zaman, yine o nûr-ı Feyyâz delâletiyle "mahall-i erfa'"daki âlem-i mahsûsuna kalb-i selîm ile mutmainnen urûc etsin. Kendisi için cânib-i Hak'dan i'dâd edilen mertebe-i âliyye ve sâmiyye ile cinân-ı feyz-i ilâhîye dâhil olsun"

Evet, kim cesâret edip de: Şeref-i dünya ve saâdet-i ukbâyı "tersî'-i menâbir, nakş-ı cidâr" gibi âlâyiş-i nazarfirîbde arayan, öyle bir zehâb-ı bâtıl uğurunda bezl-i nukūd ve israf-ı emvâl için yekdiğeriyle müsâbakaya girişen, o efâhim-i havâssa karşı bu hakīkatleri der-miyân edebilirdi?

Kim diyebilirdi ki bu harekâtınız, temhîd-i mukaddemât-ı ilhâddır, kim diyebilirdi ki bu harekâtınız, rû-yı arzda sa'y bi'l-fesâddır? Kim diyebilirdi ki bu harekâtınız, mesâcid-i ilâhîde uyûn ile ezhânı, zehârif-i bî-sûd ile işgāl eder; ismullâh-ı Zü'l-celâl'in, hulûs-ı kalb ve îmân-ı hâlis ile mâni'-i zikri olur?

Bil-icmâl, kim cür'et edip de, o eâzım-ı havâssa gayben veya mahzaran diyebilirdi ki: Bil-cümle bu harekât ile bu tasarrufât, onları sûret-i sarîhada nehy eden ehâdîs-i Resûlullâh'a karşı tuğyândır; hükm-i *Kur'ân*'a, hakīkat-i îmâna karşı bağy ü isyândır.

Lâ-semehallâh, o mütecâsiri derhâl "zındık ve ilhâd" ile ithâm ederler, rû-yı arzda sâî bil-fesâd olduğunu söylerler:

Mesâcid-i ilâhîde mâni'-i zikrullâh olmak isteyen zâlimîndendir; sözleri ehâdîs-i Resûlullâh'a karşı tuğyân, hükm-i *Kur'ân*'a, hakīkat-i îmâna karşı bağy ü isyândır diyerek: Rişte-i hayâtını ya değnek darbeleriyle kat' ederler, yahud bürîde-ser bünyân-ı vücûdunu hâk-i siyâha sererler. Bu emr-i meşrû' (!) bu minvâl üzere tamam olduktan sonra: Cesedini makābir-i müslimîne defn etmek câiz olup olmayacağında ihtilâf ederler; ondan evvel, üzerine salât-ı cenâze edâsına cevâz-ı şer'î bulunup bulunmadığını istiftâ için yekdiğerinden memlekette "a'lem-i fukahâ" kim olduğunu suâl eylerler idi!...

يا رب جوهر علمٍ لوابوح به لقيل لى انت ممن يعبد الوثا

ولاستحل رجال مسلمون دمى يرون اقبح ما يأتونه حسنا

* * *

İşte bugün biz yine bir hareket-i umûmiyye karşısında bulunuyoruz. Görüyoruz ki havâss-ı ümmet mektepler küşâdı, vatanın ta'lîm-i evlâdı için yekdiğeriyle müsâbakada!

Bu keyfiyet, nefsü'l-emrde şübhesiz bir hareket-i nebîle ve merâm-ı şerîfedir. Erbâb-ı akl ü insâfdan bir ferd tasavvur olunamaz ki efkâr-ı havâss o hareket-i mukaddese ve muhteremeden sarf etmeyi hatırına getirsin; yahud nefs-i hareketi tabîatıyla akîm bırakacak mevânî' ve müşkilât ihdâsına teşebbüs eylesin.

Lâkin; evvelce de söylediğimiz üzere, her bir hareket-i umûmiyyenin bir veche-i ma'kūleye müteveccih olması iktizâ eder! Eğer el-yevm meşhûdumuz olan hareket-i umûmiyyenin de râidi hikmet, kāid ve sâikı reviyyet-i sâkıbe olarak bir veche-i ma'kūleye müteveccih bulunmaz ise, netîce elbette vahîmdir. Bilâd üzerine fitnesi, eşedd-i fiten olur; ibâd üzerine mihneti, enfez-i mihan olur.

Biz bu mütâlaâtı serd ediyoruz. Lâkin zannolunmasın ki evvel ve âhirini düşünmeyerek serd ediyoruz. Bilakis, yakīnen ma'lûmumuzdur bu mütâlaâtımızı garîb bularak bir takım efkâr, bize doğru kemâl-i unf u ruûnetle teveccüh edecek, eşi'a-i enzâr, olanca şiddetiyle üzerimizde terekküz eyleyecek!!

Herkes kendi zamîrinin sevk ettiği cihete zâhib olabilir; onlar nasıl isterlerse öyle düşünebilirler.

Bize gelince: Temhîdât-ı vâkıamız üzerine tekevvün eyleyecek kīl ü kāllerden aslâ tehâşî etmeyiz! Zîrâ emîn ve mutmainiz ki mensûbu bulunduğumuz ümmet-i mükerremeyi bi-hakkın infâ' eyleyecek bir "hakīkat-i kübrâ-yı umrâniyye"yi takrîrden başka hiçbir emele hâdim değiliz.

[331] O hakîkat-ı kübrâ-yı umrâniyyeyi, ki bugün onu cehlen ve inâden bid'at addedenlerin, yarın yine onu selâmet-i ümmet için şir'a-i hâssa ve i'lâ-yı şân-ı memleket için akîde-i hâlisa olarak kabûl eyleyecekleri mahall-i iştibâh değildir.

Binâenaleyh yine ifâdemizi tekrar ile deriz ki: Mektepler küşâdı ve vatanın ta'lîm-i evlâdı zımnında el-yevm meşhûdumuz olan hareket-i müsâbakat-kârâne; dest-i hikmet ve licâm-ı reviyyetle idâre edilmez ise şerr-i şürûra münkalib olur; a'zam-ı mehâliki intâc eyler.!.. Delîl ister iseniz, işte size tafsîl.

Ankara İstînâf Reisi
Ömer Lütfi

RAVZATÜ'L-KURRÂ'
– 6 –

Câmiu'l-*Kur'ân*
Osman bin Affân radiyallâhu anhü'l-*Mennân*

İsm-i pâk-i âlîsi "Osman" künyeleri "Ebû Abdillah" ve "Ebû Amr"dır. Server-i Âlem efendimiz hazretleri kerîme-i muhteremeleri Hazret-i Rukiyye'yi ve bunun irtihâlinden sonra diğer kerîmeleri Hazret-i Ümmügülsüm'ü tezvîc buyurduklarından "Zi'n-nûreyn" lakab-ı şerîfleriyle yâd olunmuşlardır. Neseb-i şerîfleri Osman bin Affân bin Ebi'l-Âs bin Ümeyye bin Abdimenâf el-Kureşî el-Emevî'dir ki Abdimenâf Seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn efendimiz hazretlerinin dördüncü atasıdır. Vâlideleri Ervâ bin Kureyz bin Rebîa bin Habîb bin Abdişems olup büyük vâlidesi Fahr-i kâinât efendimizin ammesi bulunan Beyzâ binti Abdülmuttalib'dir. Âm-ı fîlden altı sene sonra mehd-ârâ-yı âlem-i vücûd olup yâr-ı gār-ı şefîk-ı Hazret-i Ebâbekir es-Sıddîk radiyallâhu anhin delâlet ve irşâdıyla İslâm-ı ezelîsini izhâr etmişlerdir. Zât-ı sütûde-sıfâtları vücûh ve a'yân-ı Kureyş'den âdâb-ı hasene ve ahlâk-ı müstahsene ile mevsûf, mahbûbü'l-kulûb, cûd ve atâ ile ma'rûf olup aşere-i mübeşşerenin üçüncüsü olduğu gibi makām-ı celîl-i hilâfete ehl-i şûrâ tarafından intihâb edilen ashâb-ı kirâmın dahi üçüncüsüdür. Menba'-ı ilm ü hayâ olan Cenâb-ı Osman bin Affân radiyallâhu anh din yolunda dûçâr-ı müşkilât olan ve iki kere felâket-i hicrete uğrayan mihnet-zedegândandır. Ammisi Hakem bin Ebi'l-Âs ile diğerleri tarafından görmüş olduğu renc ü ıztırâbın hadd-i gāyete varması ve inân-ı sabrı artık elden gitmesi üzerine, ba'demâ hakkında her ne sûretle işkence vukū' bulsa beyhûde olacağı ve kendisi serden geçip, Dîn-i Mübîn-i Muhammedî'den vaz' geçmeyeceğini ammisine sûret-i kat'iyyede beyân eylemiş ve en sonra cânib-i Risâlet-penâhî'den istihsâl eyledikleri müsâade üzerine zevce-i muhteremeleri Hazret-i Rukiyye radiyallâhu anhü[hâ!] ile Habeş'e hicret buyurmuşlardır.

Kavm-i Kureyş'den gördükleri ezâ ve cefâya tahammül edemeyerek oraya hicreti ihtiyâr eden ashâb-ı güzîn hazerâtından bir takımıyla muahharan Medîne-i Münevvere'ye gelerek esfâr-ı mukaddese-i Nebeviyye'nin ekserinde hâzır bulunmuşlardır.

Servetlerinin kısm-ı küllîsini fî sebîlillâh bezl ü fedâ etmiş olduklarından bu gibi hidemât-ı mebrûreleri mahzûziyet-i cenâb-ı Risâlet-penâhî'yi mûcib olmuş ve haklarında (انا منك وانت منى) ve (لِكُلِّ نَبِيٍّ رَفِيقٌ فِي الْجَنَّةِ، وَرَفِيقِي فِيهَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ)[1] misillü şerefli hadîs-i şerîfler sâdır olarak kadr u şânları i'lâ buyurulmuştur.

Ol sâhibü'l-irfân hazretleri din ve Resûl-i Kibriyâ yolunda cansiperâne îfâ-yı hizmet ederek gazâda nezd-i Resûllullâh'dan ayrılmamak ve fedâ-yı cân edinceye kadar sebât eylemek üzere daima ashâb-ı kirâm hazerâtı ile akd-i mukāvele eylerler idi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın sâdıklara sıdkıyla ve ahde vefâlarıyla ukbâda mükâfât ihsân buyuracağı âyet-i celîle ile tebşîr buyuruldu. Mecma'-ı fazl [ü] irfân olan Hazret-i Osman bin Affân hânelerine vukū' bulan da'vet üzerine Server-i Enbiyâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri ile Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ radiyallâhu anh hânelerini teşrîf buyurdukları esnâda, Hazret-i Osman arkalarından ta'dâd etmiş oldukları her hatve-i saâdet için, birer köle âzâd buyurmuş oldukları cihetle [2](اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.

Bir aralık etrâfdan Medîne-i Münevvere'ye gelen muvahhidînin çoğalması üzerine Mescid-i Şerîf-i Nebevî cemâati istîâb edemez oldu. Bunun üzerine (من زاد فى مسجدنا هذا ولو بذراع فله الجنة) hadîs-i şerîfi sâdır oldu. Müşârun-ileyh ol zaman dahi ibrâz-ı meâsir-i hamiyyet ve diyânet ederek, mescid-i şerîfi kırk zirâ' kadar tevsî' eylediler ve onun için de [3](اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ) âyet-i celîlesi nüzûl-bahş-ı rahmet olmuş idi.

Hazret-i Osman bin Affân radiyallâhu anh eytâm ve fukarânın ve ashâb-ı ibtilâ ve mihnet-keşânın muîn ve müşfikı olup, her vakit fukarâyı ilbâs ve it'âm etmek ve dehrin her nevi' sitem ü cefâsına tahammül etmek ve kalbinde aslâ buğz, hased ve kîn bulundurmamak gibi bir takım hasâil-i cemîle ve celîleyi câmi' idiler. Gece ibâdete kalktıklarında hademeden kimseyi hizmetlerine kabûl etmez ve sebebini suâl edenlere, hayır, hayır, gece onlarındır istirâhat etsinler derler idi. Leylen sabaha kadar *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı hatm ederler idi.

Ol câmi'u'l-*Kur'ân* hazretleri huffâz-ı kurrâdan olup *Kur'ân-ı Kerîm*'i bi-tarîkı'l-arz Server-i âlem efendimiz hazretlerinden ahz u telakkī etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in cümlesini hıfz edenlere şimdi hâfız denildiği gibi o zamanlar da kurrâ denilir idi. Bazı ashâb-ı kirâm vakt-i saâdette *Kur'ân-ı Kerîm*'i, deriler, tahtalar, kemikler üzerine yazarlar idi. İbni Mes'ûd, **[332]** Ubey bin Ka'b, Zeyd bin Sâbit gibi tamamen *Kur'ân-ı Kerîm*'i yazıp cem' edenler dahi var idi ve zamân-ı saâdette pek çok kurrâ olup sâir nâsa ta'lîm-i *Kur'ân* ederler idi. Fakat içlerinden dördü İbni Mes'ûd, Ebû Huzeyfe'nin âzâdlısı Sâlim, Ubey

[1] İbn Mâce, *Sünen*, İftitâhu'l-Kitâb, 11, Osman (ra).
[2] Bakara, 2/262.
[3] Tevbe, 9/18.

bin Ka'b, Muâz bin Cebel radiyallâhu anhüm hazerâtı sâirlerinden ziyâde şöhret bulmuşlardı. İşte bu vechile *Kur'ân-ı Kerîm* zamân-ı Peygamberîde tamamıyla hıfz edilmiş ve yazılmış idi. Fakat bir yere cem' olunmamış idi. Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk radiyallâhu anhin eyyâm-ı hilâfetinde vukū' bulan Yemâme muhârebesinde huffâz-ı kurrâdan çoğunun şehîd olmaları üzerine *Kur'ân-ı Kerîm*'in hep bir yere cem'i husûsu Hazret-i Ömer radiyallâhu anh tarafından huzûr-ı halîfeye arz olunmakla hazret-i halîfe bu hizmet-i mukaddesenin îfâsını fukahâ-yı ashâbdan Ali bin Ebî Tâlib, Zeyd bin Sâbit hazretlerine emrettiler. Onlar da sâir kurrâ-i ashâbın ictimâıyla *Kur'ân*'ı tamamıyla sahîfe sahîfe yazıp cem' ederek Hazret-i Sıddîk'a tevdî' ettiler. Cenâb-ı Sıddîk radiyallâhu anh irtihâl edinceye kadar nezd-i âlîlerinde mahfûz kalıp sonra Ömer el-Fârûk hazretlerine ve onun irtihâlinde kendi kerîmeleri ve zevcât-ı tâhirât-ı hazret-i Risâlet-penâhî'den bulunan Hafsa radiyallâhu anhâya bi'l-intikāl mevki'-i ta'zîmde mahfûz kalmış idi. Bu suhuf-ı şerîfede sûreler sırasıyla tertîb olunmayıp her sûre yalnız başına bir kitap idi. İbtidâ Huzeyfetü'bnü'l-Yemân radiyallâhu anh hazretleri ma'rifetiyle feth olunan Irak ve Şâm cihetlerinde tamam nüsha olarak *Kur'ân-ı Kerîm* olmadığından *Kur'ân*-ı Azîm'in sûret-i edâsı hakkında ihtilâf ve münâzaât vukūa geliyordu. Keyfiyet Emîrü'l-mü'minîn Osmân-ı Zi'n-nûreyn radiyallâhu anh hazretlerine arz ve ifâde olundukta hazret-i halîfe dahi her yerde merci' ve me'haz olmak üzere bir mushaf tertîbini re'y edip Hazret-i Ali'yi ve sâir ashâb-ı kirâmı cem' ile bu re'yi onlara söyledi onlar da kabûl eyledi. Onun üzerine Hazret-i Osman radiyallâhu anh Hazret-i Hafsa nezdinde mahfûz olan suhuf-ı mutahharayı celb ile onlardan Kureyş kırâatı üzere bir Mushaf-ı Şerîf yazmak üzere Zeyd bin Sâbit el-Ensârî'yi me'mûr buyurdu ve ona Abdullah bin Zübeyr ile Saîd bin el-Âs gibi zevâtı terfîk etti ve her semte gönderilmek üzere müteaddid mushaflar yazılmak lâzım geldiğine mebnî sonra diğer zevât dahi ilhâk olundu ki Enes bin Mâlik ve Abdullah bin Abbâs hazerâtı dahi onlara dâhil idi ve kuvvetü'z-zahr olmak üzere Ubey bin Ka'b hazretleri dahi bu cem'iyyete alınmış ve cümlesinin adedi on ikiye iblâğ olunmuş idi. Bunlardan bazıları okuyup bazıları yazarak îfâ-yı me'mûriyyete sa'y ü ikdâm ile müteaddid mushaflar vücûda getirdiler. Otuz sene-i hicriyyesinde Hazret-i Osman radiyallâhu anh her semte birer Mushaf-ı Şerîf gönderdi ve bir nüshasını da Medîne-i Münevvere'de alıkoydular. Osman bin Affân radiyallâhu anh hazretleri işbu hizmet-i mukaddeselerinden dolayı "Câmiu'l-*Kur'ân*" nâmıyla şöhret-şiâr-ı âfâk oldular.

Ebü'l-Esved ed-Düelî, Ebû Meryem Zirr bin Hubeyş bin Habâşetü'l-Esedî, Ebû Hâşim el-Mugīre bin Şihâb el-Mahzûmî, Ebû Abdurrahman Ubeydullah es-Sülemî, gibi zevât-ı âlî de kırâati sâhib-i tercüme hazretlerinden ahz eylemişlerdir. Radiyallâhu anh*üm ecmaîn*

Osman bin Affân radiyallâhu anhü'l-Mennân hazretleri on bir sene on bir ay yirmi iki gün icrâ-yı hilâfetle otuz beşinci sene-i hicriyesi Zilhicce'sinin yirmi ikinci günü 83 yaşında olduğu ve hâne-i saâdetlerinde *Kur'ân* tilâvetiyle meşgūl bulunduğu halde rütbe-i şehâdete nâil olarak "Cennetü'l-Bakî'"[1] denmekle ma'rûf makbere-i şerîfede defn-i hâk-ı ıtır-nâk edilmiştir. Radiyallâhu anh.

Hazret-i Huzeyfe radiyallâhu anhın rivâyetine göre Hazret-i Osman'ın kanı mushaf okurken [2](فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ) âyet-i kerîmesinin üzerine dökülmekle fitne kapısı açılmış değil belki fîmâ ba'd kapanmayacak sûrette kırılmıştır.

Cenâb-ı Hak ümmet-i Muhammed'i masûn buyursun. Fitne her şeyden fenâdır. İnsanı hayvân hâline getirir yapmadığı şeyleri yaptırır. Fitne bir seyl-i belâdır bir kerre yol alırsa önüne gelenleri götürür. Lâkin ona yol verenleri dahi bırakmayıp nihâyet bir derin batağa yatırır. Fitneyi uyutmaya muktedir olanlar uyandırır ise şübhesiz te'sîri ziyâde olur ve ibtidâ uyandıranları dûçâr-ı felâket eder. Fitne uyumuş yılandır. Uyandırmaya gelmez. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri [3](اَلْفِتْنَةُ نَائِمَةٌ لَعَنَ الله مَنْ أَيْقَظَهَا) buyurmuştur ki fitne uykudadır onu uyandıranlara Allah la'net eylesin demek olur.

Nüsha-i nefîse-i hikmet olan Osman bin Affân radiyallâhu anh*ü'l-Mennân* hazretlerinin kelimât-ı âliyâtındandır:

Allah için icrâ-yı ticâret ediniz ki, temettu' bulasınız. Vakt-i meserretinizde ehl-i hasedde hâsıl olan gam size kâfîdir.

Ubûdiyet: Hudûd-ı ilâhiyyeyi muhâfaza, ahde vefâ, mevcûda rızâ; mefkūda sabr eylemektir. Dünyaya verilen ehemmiyet kalbde bâdî-i zulmet, âhiret için olan ehemmiyet ise kalbe bâis-i ziyâ ve tenvîrât olur. Me'mûr-ı ma'zûlün hediyesi bir me'mûr-ı mansûbun hediyesi gibidir, yani ikisinin de kabûlü emr-i gayr-i câizdir.

Nâsın hayırlısı Kitâbu'llâha mütemessik olup, nefsini muhâfaza edendir. Nâsı necâtta ve kendi nefsini helâkta görmek müttekī şiârındandır. Kalbin havf ü recâ; lisânın hamd ü senâ; gözlerin hayâ ve bükâ üzere olması, âmâl ve irâdâtın terk ve rızâdan ibâret bulunması alâmet-i irfândandır.

Sâhibini râh-ı âhiret zâdına sevk etmeyen ömr-i tavîl en beyhûde şeylerdendir. Dünya kendisine zindân olan kimsenin râhatı kabirdir. Kalbleriniz gıll ü gıştan tâhir olur ise, Kelâmullâh'a aslâ doymazsınız.

– 7 –

Ebu'l-Esved ed-Düelî Rahmetullâh

Müşârun-ileyh hazretleri kibâr-ı tâbiînden olup ism-i şerîfleri (Zâlim bin Amr bin Süfyân)dır. Ed-Düelî bin Bekir bin Abdimenât bin Kinâne kabîlesinden **[333]** olduğu münâsebetle (ed-Düelî) nisbetiyle meşhûr olmuştur. Bazı müverrihîn isminin (Uveylem bin Zuveylem yahud Amr bin Umrân yahud Osman bir Ömer) olduğunu rivâyet etmekteler ise de doğrusu (Zâlim bin Amr)dır.

Ömer bin el-Hattâb, Osman bin Affân, Ali bin Ebî Tâlib,

---

[1] (البقع) şeklinde yazılmıştır.

[2] Bakara, 2/137.

[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 8455.

Muâz bin Cebel, Ebû Zer, Abdullah bin Mes'ûd, Übey bin Ka'b, Abdullah bin Abbâs radiyallâhu anhüm gibi eâzım-ı ashâbdan ahz-ı kırâ'at eylediği ve kendisinden dahi Ebû Harb, Yahya bin Ya'mer, Abdullah bin Büreyde, Saîd bin Abdurrahman, Rugayş[?] gibi meşâhîr-i kurrâ' ahz-ı kırâ'at etmişlerdir. Zât-ı irfân-simâtları kâr-ı fukahâdan meşâhîr-i şuarâdan, eşrâf-ı Arabdan, nahvin vâzı'larından gāyet hâzır cevap âkıl bir zât idiler. *Kur'ân-ı Kerîm*'i noktalayan müşârun-ileyh olduğu mervîdir. Hicret-i celîle-i Nebeviyye'nin 69'uncu senesi 85 yaşında olduğu halde Cârif nâm mahalde irtihâl-i dâr-ı naîm etmiştir.

– 8 –

Abdullah bin Hubeyb rahmetullâh

Müşârun-ileyh hazretlerinin ism-i şerîfleri "Abdullah" künyeleri "Ebû Abdurrahman"dır. Pederleri Hubeyb bin Rebîa'dır. Cemâl-i hurşîd-misâl-i cenâb-ı peygamberîyi müşâhede şerefine nâil olmuştur. Zât-ı sütûde-sıfâtları ecille-i[1] tâbiînden ve eimme-i kurrâdandırlar. Kırâatı Osman bin Affân, Ali bin Ebî Tâlib, Huzeyfetü'l-Yemân, Abdullah bin Mes'ûd, Zeyd bin Sâbit, Ubey bin Ka'b hazerâtından bi-tarîkı'l-arz ahz etmişlerdir. Hasen, Hüseyin, Âsım, Atâ (radiyallâhu anhüm) ve bunların gayri bir hayli zevât da kırâatı sâhib-i tercüme hazretlerinden bi-tarîkı'l-arz ahz eylemişlerdir. Zât-ı pür-berekâtları âlim, [silik], kırâat ve hadîsde imam ve mevsûkü'l-kelim idiler.

Hicret-i celîle-i Nevebiyye aleyhi ekmelü't-tahiyyenin 73 veya 74'üncü senesi azm-i gülşen-sarây-ı âlem-i ukbâ buyurmuşlardır.

– 9 –

Ebû Meryem el-Esedî rahmetullâh

Müşârun-ileyh hazretlerinin ism-i şerîfleri Zırr bin Hubeyş bin Hubâşetü'l-Esedî künyeleri Ebû Meryem'dir. Ömer bin el-Hattâb, Osman bin Affân, Ali bin Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd, Abdurrahman bin Afv, Ubey bin Ka'b, Huzeyfe bin el-Yemân hazerâtından ahz-ı kırâ'at etmişlerdir. Meşâhîr-i kurrâdan İbrahim en-Nehaî, Âsım bin Ebu'n-Necûd, Ali bin Sâbit, İsmâîl bin Ebî Hâlid, Ebû İshak eş-Şeybânî hazerâtı da zât-ı âlî-kadrlerinden ahz-ı kırâ'at eylemişlerdir. Zât-ı sütûde-simâtları Kûfe'den Fahr-i âlem efendimiz hazretlerinin ashâb-ı kirâmını ziyâret kasdıyla Medîne-i Münevvere'ye azîmet eder iken Abdurrahman bin Avf ile Ubey bin Ka'b hazretlerine mülakī olduğunu söylüyor.

Hicret-i celîle-i Nebviyye'nin 80'inci senesi 120 yaşında olduğu halde irtihâl-i dâr-ı cinân buyurmuşlardır.

– 10 –

Ebû Hâşim el-Mahzûmî eş-Şâmî rahmetullâh

Müşârun-ileyh hazretlerinin ism-i şerîfleri Mugīre olup pederlerinin ismi Ebû Şihâb Abdullah bin Amr bin el-Mugīre bin Rebîa bin Amr bin Mahzûm'dur. Bazı müverrihîn pederinin isim ve künyesinde ihtilâf etmişlerdir. Ez-cümle Ebû Ubeyd Kāsım bin Selâm *Kitâbü'l-Kırâât* nâm eserinde (Mugīre bin Şihâb sâhib-i Osman bin Affân fi'l-kırâ'a) diye tahrîr eylemiş ise de İmâm-ı Cezerî bunu vehme nisbet ederek Mugīre bin Ebû Şihâb olduğunu beyân ediyor. Cenâb-ı Mugīre kırâati bi-tarîkı'l-arz Osman bin Affân hazretlerinden ahz etmişlerdir. İmâm Muhammed Cerîr et-Taberî sâhib-i tercüme hazretlerinin cenâb-ı Osman bin Affân radiyallâhu anhden ahz-ı kırâat eylediğini meşkûk gösteriyorsa da bir delîle müstenid olmadığını İmâm Cezerî *Tabakāt-ı Kurrâ*'sında beyânla kırâatı bi-tarîkı'l-arz Hazret-i Osman radiyallâhu anhden ahz eylediğini isbât ediyor. İmâm Zehebî müşârun-ileyhin Hazret-i Muâviye radiyallâhu anhin zamân-ı hilâfetinde Şam'da neşr-i kırâ'at eylediğini ve en ziyâde şöhreti tilmîzi bulunan Abdullah bin Âmir vâsıtasıyla olduğunu rivâyet ediyor. Bazılar Abdullah bin Âmir'in bu zât-ı âlî-kadrden ahz-ı kırâ'at etmediğini iddiâ ediyorlarsa da esah olan kavl-i mu'temede bu zâttan ahz u telakkī eylediğidir.

Ol sâhibü'l-kemâlât hazretleri kırâ'at-ı *Kur'ân*'da ve neşr-i kırâ'atta fevkalâde sabûr ve sâbit-kadem olup *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı bir rek'atte hatm ettiği Şam'da pek çok zevât zât-ı sütûde-simâtlarından ahz-ı kırâ'at etmişlerdir. En meşhûrları (Abdullah bin Âmir ile Rebî' bin Tağlîb)'dir. Hicret-i celîle-i Nebeviyye'nin 91'inci senesi 90 yaşında olduğu halde âlem-i ukbâyı münevver etmiştir.

Çengelköyü **Hoca-zâde Ahmed Hilmi**

[1] Metinde (اجليه) şeklinde yazılmıştır.

SAFAHÂT HAKKINDA NOTLAR

—Mezarlık; Meyhâneler–

§ Mezarlık manzûmesini tetebbu' edeceğim.

Ben bu manzûmeyi *Safahât*'da okumadan evvel Âkif'in dehân-ı inşâdından sâmia-i hayretle dinlemiştim. O vakit kirpiklerimin ucuna haftalarca bir seng ve türâb âlemi, bir mahşer-i mehîb levhası asılı kalmıştı. Evet, o vakit garîb bir aks-ı sadâ samîm-i sımâhıma haftalarca samt-ı makābir tekellüm etmişti.

*Mezarlık*ın inşâdından birkaç sene sonra *Safahât* intişâr etti. Dünyada herkes ve her şey öldüğü gibi bu şiirin hâtıra-i kırâ'ati de **[334]** hâfıza-hâne-i dimâğımda vefât etmişti. Manzûmeyi okudukça mevcûda yetmek, şiirin bir sene evvelki hâtıra-i kırâ'atının na'ş-ı esîrîsi üstüne âdetâ bir kefen-i adalî-i nisyân gibi örtülen mevcûdiyetimin mahv olduğunu, parçalandığını hissettim. Bir hayât-ı uhrevî ile yaşayan bir mezâr-ı ma'nevî oldum. Evet, bir mezâr-ı müteharrik gibi, bir makber-i mahz gibi Âkif'in Mezarlığı'nda hayât-ı sâniyye ile yaşamaya başladım. Gālibâ zulumât söylüyorum. Farkındayım. Hakk-ı sarîhiniz var. Ben *Mezarlığı* tetebbu' edecektim halbuki mütefevvih-i mübhemât oldum…

§ *Mezarlık* manzûmesi bana azamet ve ulviyet hissiyâtı verir. Yunan kavm-i kadîmlerinden "Pelaj"ların yapdıkları binâlar o kadar metîn imiş ki görenler birtakım ifritler, "*Sik-*

lob"lar dağlardan kayalar koparark bu heyâkil-i hâileyi binâ etmişler.. zehâbını hâsıl ederlermiş.

İşte ben *Mezarlık* manzûmnesinde "Pelaj" kavminin binâları kadar mehâbetli parçalar gördüm; bu parçalar Âkif'deki ifrit-i mütehevvir-dehânın üstühân-ı emvât-ı beşer cebellerinden kopardığı seng-i sermedîler, sahra-i müdhişlerdir.

İşte size izâm-ı na'ş-ı beşer cebellerinden koparılmış birkaç dâne kaya:

Ey mezâristan, nihan ka'rında yüz binlerce mâh,
Fışkıran hâk-i remîminden bütün nûr-ı nigâh!
Nâzenînler yâl ü bâlinden nişan her bir kiyâh.…
Serviler Mevlâ'ya yükselmiş birer ber-ceste âh,
Hufreler Mevlâ'dan inmiş en emîn bir hâb-gâh.

Ey şebistân, ey adem, ey perde perde kibriyâ,
Sendedir ümmîdler, senden doğar fecr-i bekā.
Her hacer-pâren okur bir şi'r-i lâhûtî-edâ;
Her neşîden rûhu eyler sermediyyet-âşinâ.
Benden ey hâk-i semâvî bin selâm olsun sana.

§ Mehmed Âkif'de "deskripsiyon"culuğunun mehâret-i müfritesi âdetâ mevcûdiyet-i edebiyyesinin sevk-i tabîîsi yahud tabîat-ı şi'riyyesinin tabîat-ı sâniyyesi şeklini almış. Manzûmelerinin şi'r-i mahz olan yerleri bile deskripsiyon şekl-i kat'îsinde değilse bile ekseriyetle tasvîr-âmîzdir.

Nitekim *Mezarlık* manzûmesinin şiir olan şu kıt'sı resimdir:

Bakma kabristânın ancak sâha-i medhûşuna,
Dur da bir müddet kulak ver nâle-i hâmûşuna!
Kalbi hiç benzer mi bak sîmâ-yı heybet-pûşuna?
Kim kapılmışsa hayatın seyl-i cûşâ-cûşuna,
Can atar bir gün gelir yorgun düşüp âgūşuna!

Bu kıt'ada mezarlık bir şahs-ı müdhiş, bir insân-ı muzlim oluyor; çehresi çirkin ve haşîn. Fakat kalbi gāyet rakīk. Hayat bir seyl-i beşer-i ber-endâz. O seylin cûşiş-i mevecâtına katılıp yorulan binlerle has ü hâşâk-ı uzvîye, binlerle kadîd-i münkesire mezarlık, o müşfik mâder-i muzlim sîne-güşâ-yı sıyânet.

Bu levha bir hârika-i tasvîrdir.

§ Âkif'in ufk-ı edebiyyâta manzûme-i şemsiyye şa'şaalı birer küre-i kamer hediye eden bu manzûmelerinin etrâfında enfâs-ı bâride-i gayz u garaz cereyânları mevcûd. Emîn olsunlar, eşhâs-ı mütehevvire enfâsıyla yed-i beşer masnûâtı olan ziyâlar söner. Enfâs-ı tehevvürlerini son nefeslerine kadar sarf etseler meş'al-i meşiyyeti söndüremezler, o enfâs-ı bâridenin cümûdet-gâhlarını Âkif'in manzûmelerindeki ziyâyı müstesnâ bir istikāmet-i âliyye ile yarıp geçdikçe tıbkı yüksek bulutları teşkîl eden menşûr şeklindeki buz parçalarından ziyâ-yı mâhın hîn-i cereyânında tahallül ederek hâlenin husûle gelmesi gibi o şiirleri de dâiren mâ-dâr bir hâle-i cûşâ-cûş-i şeref der-âgūş eder durur.

Zemîn mezellet-perverdeleri âsumânın meşâil-i iclâline musallat olmamalıdırlar.

Safahât'ın hâfızamla yek-vücûd olan 74'üncü sahîfesindeki şu kıt'ayı okuyalım:

Şanlı bir târîhsin mâzî-i millet sendedir,
Varsa ibret sendedir, hikmet de elbet sendedir;
Devr-i istîlâ durur yâdında, devlet sendedir!
Çünkü hürriyyet, hamâset sende, gayret sendedir,
Zindegî zillettir artık bence izzet sendedir!

Muhtevâsı mâzî-i millet olduğu için Mezarlığı "târîh-i zîşân" olarak şimdiye kadar hiçbir ferd-i mütefekkir tasavvur ve tasvîr etmedi; Âkif'in bu infirâdı lâyık-ı tebrîk.

Varsa ibret sendedir…ilh.

Mısraı fevka't-tahammül ve fevka't-tekellüm denecek kadar fenâ. Mezarlığın mevâiz-hân-ı ibret ve hikmet olması âdiyât-ı edebiyyedendir.

Devr-i îstîla durur yâdında, devlet sendedir

Bu mısra'da yükseklik ve derinlik var. Yükseklik var: Çünkü devr-i istîlâ mezarlığın koynuna girmek sûretiyle mezarlıkta "devlet" tasvîr ediliyor. Mezarlık ise nisyân, harâbî, harâbe, seng ü türâb, zıll ü zalâm, leyl ü mağrib odalarıyla lebrîz bir mahşer-i mahûf olduğu için mezarlığı gören yalnız mezarlığı görür ve hiçbir zaman onda ihtişâm-ı dünyevîsiyle bir devlet-i mâziyye kadîdinin serilip yattığını göremez.

Binâenaleyh mezarlıkta devlet görmek âlî-nazarlıktır. Derinlik de var: Çünkü Âkif mezarlığa hitâb ederken "Devlet sînendedir, hâkindedir" filân gibi bir şey söylemiyor. Devr-i istîlâ-yı devleti mezarlığın yâdına sokuyor. Mezarlık gibi nisyânın hükûmet-fermâ olduğu zevâl-i âlem **[335]** muhîtlerine "hâfıza" isnâd etmek ve binâenaleyh hâfıza-i hâne-i makābirde bir devlet yaşatmak tarz-ı tefekkürde fevkalâdeliktir.

Safahât'ın şu kıt'asındaki bu bedîa şâyeste-i tahrîr olmasaydı şâyân-ı tebrîktir derdim.

§ Bir zekâ-yı afîf *Safahât*'a âid olan bir makāle-i tekrîminde "Mehmed Âkif Bey'de kāfiyeye âid sakatâtın çokluğunu" iddiâ ediyor. Halbuki bendeniz olsaydım Âkif'de kavâfî-i leng çoktur demezdim. Bütün *Safahât*'da mahdûd birkaç kāfiye sakatlığı Âkif için çokdur derdim. Çünkü Âkif kadar kavâfîsini müntehib nâzımımız ya hiç yok, ya pek çok az.

Meselâ "*Mezarlık*"ın hikâye kısmındaki kāfiye lügatlerini tedkīk edelim:

Hayât–emvât
Zindegânînin–sânînin
Pâkinde–hâkinde
Sâmitini–merâretini
İhtâr "T"lerin ikisi de meksûr.
Hayâlimden–ben
Ukde–âsûde
Zemîn ister– âhenîn ister
Çıkmıştım–adım
Cihân–kabristân
İdi–müncemidi
Yerine–birine
Yemîn–zemîn

Deniz–sessiz
Likā-yı muhît–kibriyâ-yı muhît… ilh.

Görülüyor ki Âkif'in âdetâ kendi karîha-ı zâdı olan bir lehce-i kavâfî var ve kāfiyelerinin ekseri mukayyed. Bu kadar muntazam bu kadar mukayyed kāfiyelerin huzûr-ı nagamât ve âhenginde "diyor" ve "yoktur" kāfiyelerinin âheng-i na'kî şekliye âid bir hatâ-yı hâil addedilemez.*

Âtîdeki beyitler de Âkif'in heykel-i hüviyetini teşkîl eden birer seng-i semâvîdir.

O serviler müteheyyic cemâat-i kübrâ
Kesildi.. Her birisinden duyuldu aynı sadâ
Makābir inledi, taşlar birer lisân oldu.
Kitâbeler de o taşlarla hem-zebân oldu.

*

Görünce zinde bütün mahşer-i heyûlâyı,
Mezâra rûh veren nefh-i pâk-i Mevlâ'yı
Hayâle daldım.. O füshat-sarây-ı dûrâ-dûr
Göründü dîde-i medhûşe bir cihân-ı nüşûr!
Kefen be-dûş-i bekā bî-nihâye ecsâdın,
O dehri hîçe sayan, kârvân-ı ecdâdın
Akın akın geçerek pîşgâh-ı izzette,
–Muhît-i havf ü recâdan makām-ı hayrette–
Kıyâm-ı aczini seyr eyledim.. Ne dehşetmiş
Sücûd-ı hilkati görmek huzûr-ı kudrette!

*

Çocuk hayâta, o makber de mevte bir levha.
Tezâd-ı kudreti gör: Bak şu levh-i zî-rûha.

§ *Mezarlık* manzûmesinin *Fâtih Câmii*'nden sonra Âkif'in ikinci bir şi'r-i azîmi olduğu kanâatindeyim. Şimdi *Meyhâne* manzûmesine geçiyorum.

Midhat Cemal

ŞUÛN

Devlet-i Aliyye

Büyük yangınlar – Geçen hafta, Pazar ve Pazartesi günleri İstanbul'da üç pek büyük yangın oldu. Yangınlara dâir ma'lûmât verip mütâlaât beyân etmeden evvel, musâb olan hemşehrilerimizi samîmî ve şedîd teessürlerimizle ta'ziyeye şitâb ederiz. Cenâb-ı Hak bu zavallı kardeşlerimizi, diğer kazâ ve belâlardan esirgesin ve son zamanlarında cidden çok musîbetlere uğramış olan ehl-i İslâmı artık acısın da, cümlesini her türlü âfetlerden masûn buyursun, âmîn!

Büyük yangınların ikisi İstanbul'un tam kalb-gâhında, müslüman mahallelerinde icrâ-yı tahrîbât etti, üçüncüsü ise Yahûdî mahallesi **[336]** olan Balat'dan başlayarak, yine İslâm mahallelerine sirâyet eyledi. İlk yangın Temmuz'un onuncu günü pâyitaht ahâlisinin Mi'râc-ı Nebî bayramını tes'îd etmek ve 10 Temmuz şenliğini seyr eylemek için sokaklara dökülmüş, Hürriyet Tepesi'ne sefer etmiş bir günde saat altı buçuğa doğru Uzunçarşı başından çıkıp, pek şiddetli şimâl rûzgârının te'sîriyle serîan Mercan'a Bâyezîd'e doğru uzadı; saat dokuz râddelerinde Bâyezîd Meydanı'nı sıçrayarak, Şehzâdebaşı'nda bir evi tutuşturdu. Buradan başlayan ikinci yangın, bütün Şehzâdebaşı, Koska ve Aksaray'ı silip süpürerek Langa'ya, deniz sâhiline kadar ilerledi ve tâ Pazartesi günün sabahına kadar, on sekiz, yirmi saat kadar devam etti. İki yangının sâha-i tahrîbi, büyük câmilerden ve onlar sâyesinde kurtulan birkaç hâne ve dükkândan müteşekkil ufak adalar müstesnâ Haliç kenârından Marmara Denizi'ne ve Çarşı'dan Cerrâhpaşa Câmii'ne kadar imtidâd eden ve İstanbul Yarımadası'nın lâ-ekall dörtte bir kısmından ibâret bulunan gāyet geniş bir meydandır. İnsan Koska civârında durup da etrâfına bakındığı zaman, tâ denize kadar imtidâd edip giden yıkık duvarlar, çıplak bacalar, kümelenmiş enkāz arasında, kendisini Pompeyi gibi gökten yağan ateş altında mahv olmuş bir şehir harâbesi içinde zannediyor.

Bu iki büyük yangın sönüp de altı yedi saat mürûr etmeden üçüncü Balat harîkı parladı; bu da karanlık basıncaya kadar, yedi sekiz saat devam etti ve Selimiye, Tekfursarayı cihetlerine doğru tırmandı.

Bu üç büyük yangının Dârü'l-hilâfe'ye dokundurduğu zarar ve ziyânın sahîh bir sûrette hesâbını yapmak, henüz mümkün değilse de takrîbî gösterilebilir: Polis Müdîriyeti'nin resmî tahkīkātına göre birinci harîkte ba'de'l-inkılâb Erkân-ı Harbiye Dâiresi ittihâz edilmiş olan Çiftesaraylar ile 2 câmi'-i şerîf, 140 hâne, 2 fırın, 66 dükkân ve bir han yanmıştır.

İkinci harîk-ı hâilde ise tahmînen 2224 hâne ve 10, 15 fırın olmak üzere 300 den ziyâde dükkân ve bir çok mescidden başka 16 câmi' ve 2 medrese ve 2 dâire-i resmiyye, 2 karakol, 2 hamam ve birkaç tekke ve türbe ile bir ahır muhterik olmuştur.

Balat yangınında, *Ranin*'in istihbârına nazaran 485 hâne, 71 dükkân, 5 mektep ve 4 havra yanmıştır. Şu mikdâr cem' edilecek olursa pek az bir fâsıla ile tam otuz saat sürmüş olan korkunç yangından İstanbul'un zâyiâtı Erkân-ı Harbiye Dâiresi Sarayı, 2850 hâne, 18 câmi'-i şerîf (mesâcidin mikdârı gayr-i muayyendir) 4 Yahûdî ma'bedi, 440 kadar dükkân, 17 fırın ve sâiredir. Lâkin bazı gazeteler, zâyiâtın mikdârını daha ziyâde tahmîn ederek, muhterik olan mebânînin 7000'den az olmadığını yazmaktadırlar. Harîk hasârâtı, ebniye mikdârıyla değil, bâliğ oldukları kıymetleriyle takdîr edilmek istenilirse, şimdilik sigorta kumpanyalarının tahmînlerden gayri ma'lûmât bulunamaz. Mezkûr

---

* Hamdullah Subhi Beyefendi *Servet-i Fünûn*'a birkaç sütûn-ı bî-taraf bahş eden "Safahât" unvânlı makālesinde Âkif'in hüviyet-i edebiyyesini asır-dîde bir necâbetin lisân-ı tezeyyühü ile teşrîh ve tenkīd ederken "Ömer" manzûmesindeki

Var mı Abbâs'ı bilmeyen? Yoktur
O sahâbîyi dinleyin ne diyor

Beytinin "diyor" ve "yoktur" kāfiyelerini tecvîz etmemişti. Makāle Âkif'e hitâben şu cümlelerle hitâm buluyordu: "Benim ellerimin üstünde tutduğum kitabınız sizin daima ayakların[ızın] altında bir kāide-i şerefdir"

kumpanyalar, Mercan ve Koska harîklerinin mûcib olduğu hasârı 2,5 milyon lira kadar tahmîn etmektedirler. Kumpanyaların kendi zararları, ancak 250 bin lira râddesinde hesab edildiğinden, yanmış mebânînin ancak yüzde onu sigortalı demektir.

Yangında nüfûsca telefât; hamd olsun pek azdır. Bizce en belîğ lisân rakamların dili olduğundan zavallı İstanbul'umuzun başına çöken musîbetin ağırlığını anlatmak için; bâlâdaki nâkıs istatistiki derc etmekten daha sâlim bir yol görmedik. Tumturaklı cümlelerle; müessir farz olunan hitâblarla; kāri'lerimize mürâcaatı bî-lüzûm addediyoruz. Dârü'l-hilâfe'nin azîm bedbahtlığı göz önündedir; ekseriyet-i azîmesi müslüman ocağı olan ve ancak yüzde onu kendilerini muhtemel felâketlere karşı taht-ı te'mîne alabilmiş bulunan yedi bin ev yanmış kül olmuş; bunların çatısı altında barınan on binlerce İslâm âilesi yurdsuz, yuvasız, bazıları aç ve çıplak kalmıştır. Bu acı hakîkat huzûrunda bütün müslümanların birinci vazîfeleri bu zavallı kardeşlerine uhuvvet-i dîniyyenin kof bir lafdan ibâret olmadığını bil-fiil isbât etmektir. Bu anda hepimizin yapacağımız ancak bir iş var: Harîk-zede kardeşlerimize mümkün olduğu kadar çok yardım etmek.

Ondan sonra size ikinci bir vazîfe daha yükleniyor ki o da, memleketimizde pek sık vukūa gelen yangınların esbâbını –ama öyle hayâlî ve sathî sebeblerini değil, esbâb-ı ciddiyye ve amîkasını– araştırmak ve bunlara karşı ittihâz olunabilecek çâre ve bunların mevcûd olup olmadığını ve memleketimizin idâresini ellerine tevdî' ettiğimiz me'mûrların bu husûsda teseyyüb ve ihmâlleri görülüp görülmediğini tedkīk eylemektir. Bugün bütün kalb ve fikrimizi münhasıran işgāl edecek mes'ele, dûçâr-ı felâket olmuş kardeşlerimize muâvenet olduğu için, müstakil [müstakbel?] felâketlerden korunmak çârelerinin taharrîsi bahsini bil-mecbûriye ferdâya ta'lîk ediyoruz.

§ Risâlemizi makineye verdiğimiz zaman Sultanhamâmı civârında bir yangının daha zuhûru haberini kemâl-i teessür ve teessüfle haber alıyoruz. Aman yâ Rabbî, acı kullarına!

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

3 Ağustos 1911 8 Şa'bânülmuazzam 1329 Perşembe 21 Temmuz 327 **Altıncı Cild - Aded: 152**

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET
Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri

–mâ-ba'd–

Allah aşkına söyleyiniz ki ismi anıldığı zaman padişahların, kayserlerin serîr-i saltanatı yerinden oynayacak kadar azîm bir milletin güzîde efrâdından biriyle, diyânet-i resmiyyesinden hâric, âdî sınıftan bir adamı kānûn huzûrunda bir tutacak kadar müsâvât târîh-i beşeriyyetin hangi faslında görülmüştür?

İşte bütün akvâmın tarihi meydanda duruyor. Müsâvâtın bu derecesi muhtelif milletler arasında şöyle dursun, aynı ümmetin muhtelif tabakātı arasında bile ancak pek yakın bir zamandan beri teessüs edebilmiştir. Demek: Adâlet-i hakīkiyye ancak millet-i İslâmiyye'de görülmüştür.

Eski akvâm-ı mütemeddinede adâletin ismi var cismi yoktu. Uzviyetler ise pâyelerin, lakâbların ihtilâfiyle tehallüf ederdi. Asıl millet-i hâkime kendilerini idâre eden rüesânın cenâh-ı âtıfetine sığınmış olarak yaşardı. Asr-ı hâzır feylesoflarının te'sîsi ile kurulmakta oldukları bugünkü müsâvâta gelince o, uğrunda bu kadar canlar telef olan, yeryüzü al kanlara boyanan Fransa İnkılâb-ı Kebîri'nin meydana getirdiği bir neticedir. Meşhûr Larous *Muhîtü'l-Maârif*'inde "Roma'da aynı cinayetler cânîlerin hâline, mevkiine, haysiyetine göre daima muhtelif sûretlerle cezalandırılırdı" dedikten sonra bu zulmün müfredâtını söylüyor. Nihayet Roma kānûnundan Fransa'nın inkılâbtan evvelki kānûnlarına geçiyor. Onlarda da adâlete muhâlif bir çok cihetler göstererek nihayet şu sözleri söylüyor: "1789 kıyâmı asâlete yahud verâsete tâbi bütün elkābı mahveden hareket sayesinde bu imtiyazatın kâffesini kaldırıp atmıştır."

Şimdi dünyanın feylesofları tarafından bütün saâdet-i ictimâiyyenin sebeb-i yegânesi olduğu ileri sürülen bu müsâvâtın ilk defa olarak cem'iyet-i İslâmiyye'de teessüs ettiği, hem de yalnız kendi aralarında değil belki en büyük bir müslüman ile en hakīr bir gayr-ı müslim arasında da câri olmak şartiyle teessüs ettiği, tahakkuk eylerse müslümanlar dinleriyle iftihar etmekte haklı görülmez mi?

Ya Rabbi! Biz şu i'tikāddayız ki adâletin bu derecesi mevzûât-ı beşeriyyeden olamaz, on dört asır evvel gelen insanlar böyle bir kānûn-ı âdil vaz' edemez. Bu ancak senin adâlet-i ilâhiyyendir. Ya Rabbî sen bize şerîattaki hârikaları teemmül edecek bir basîret ver.

Müslümanlık bize edyân-ı sâire ashâbına karşı hüsn-i muâmelede bulunmakla emrediyor. Lâkin bu muâmele hiç bir zaman onlardan korkmak yahud bir menfaat ummak sâikasiyle müdâhene, iğfâl mâhiyetinde olmayacaktır. Hayır, hayır, belki sırf niyet-i hâlisa üzerine mübtenî olacaktır. Zaten onlardan birini çekiştirmek yahud hoşuna gitmeyecek sûrette anmak bizim için menhîdir. Hele kendi dinlerinden olmayanlara karşı bir çok milletler tarafından yapılmış hatta bugün yapılmakta olduğu vechile mevhûm bir adâlet nâmı yahud dışı yaldızlı bir kānûn perdesi altında gayrı müslimlerin emvâlini müsâdere etmek biz müslümanlara bir vech ile tahlîl edilmemiştir.

Zaten gerek Aleyhisselatüvesselam Efendimiz, gerek Ashâb-ı Kirâm, sâir dinde bulunanlara karşı göstereceğimiz muâmelât hakkında bize en büyük misalleri irâe eylemişlerdir ki biz onlara imtisâle mecbûruz. Hazret-i Peygamber gayr-ı müslimlerin düğünlerinde bulunur, meclislerinde oturur, cenazelerini teşyî' eder, musâb olanları ta'ziyeden geri durmaz, elhâsıl bir **[338]** kānûnla idare olunan, bir muhitte yaşayan her cem'iyet için riâyeti muktezî muâmelât-ı ictimâiyyenin hiç birini onlardan dirîğ etmezdi.

Aleyhisselatüvesselam Efendimizin kendi mübârek em-

tiasını rehin bırakarak ehl-i kitabtan ödünç para aldığı mervîdir. Peygamberimizin bu hareketi ashâbından istikrâz edemeyeceğini göstermez. Zira Resûl-i Muhteremin uğrunda malını değil canını bile isteye isteye fedâya müştak olan ashâb arasında gâyet zenginler mevcûd idi. Aleyhisselatüvesselam Efendimiz bu hareketleriyle mahzâ ümmete şu hakîkati öğretmek istiyordu ki: Şerîat müslümanlara, aynı muhitte yaşadıkları bir takım halktan mahzâ başka dinde oldukları için kat'-ı münasebette bulunmak emrini verecek derecelerden pek âlîdir. Şu hal sarâhaten gösteriyor ki, bir müslüman kendi dininden olmayan bir memlekette tek başına yaşayabilir. O memleket ahâlisinin başka bir dine tâbi olması ona hiç zarar vermez. Hatta onlardan karı da alabilir. Nev'-i beşere karşı bu derecelerde hürmetkâr davranmayı emreden hiç bir felsefe görülmemiştir.

İşte bütün kitaplar meydanda duruyor. Eski yeni ne kadar akvâm varsa tarihleri mütâlaa olunsun. Nazar, insanların yine insanlara karşı revâ gördüğü o kadar mezâlime ilişir ki efrâd-ı beşer arasında bir hürmet-i mütekâbile kânûnunun aslâ hüküm süremeyeceği derhal zihne tebâdür eder. O zaman Mütenebbî'nin:

والظلم من شيم النفوس فان تجد
ذاعفة فلعلة لا يظلم[1]

tarzındaki iddiâsı bir hakîkat-ı mahza kesilir.

Evet insanların insanlara karşı gösterdikleri mezâlime dâir tarih bize o kadar fecîalar naklediyor ki işidenlerin tüyleri ürperir; şenâatin o derecesi, beşeri değil havyanı bile utandırır. Halbuki bu zulümlerin hepsi dine nusret maksadiyle irtikâb olunuyordu.

Biz hiç bir dîn-i semâvî tasavvur etmeyiz ki kendisine tâbi olanları muhâlif bulunanlara karşı bu kadar şiddetli davranmaya sevketsin. Meydandaki cinayetlerin kâffesini evvela erbâb-ı edyânın dini yanlış anlamalarına, sâniyen de menâfi'-i şahsiyyelerini te'mîn, yahud hevesât-ı behîmiyyelerini teskîn maksadiyle ahkâm-ı dînî tahrif etmelerine atfederiz.

Din nâmına irtikâb olunan vahşetler o dereceye varmıştı ki insanlar benî nev'lerini kızgın ateşlere atıp yakarlar, yahud yırtıcı hayvanlara parçalatırlar, yahud iki ayağını muhtelif istikamete doğru koşan iki azgın atın kuyruğuna bağlarlar, yahud derilerine kaynar katranlar, ziftler dökerler, yahud küllenmiş ateşler üzerine gererek günlerce pişirmek sûretiyle yakarlar, bîçârelerin yağları eriyip, etleri döküldükçe çıkardıkları feryâda karşı zerre kadar merhamet göstermezler idi! Bu şenâatlerin kâffesi halkın gözü önünde irtikâb olunurdu da seyircilerin hiç birinde şefkat denilen his görülmez, daha doğrusu gelip geçenler bu kanlı manzaralardan adetâ bir zevk duyardı.

Allah aşkına söyleyiniz! Müslümanların merhametle, mürüvvetle, hamiyetle dolu olan kalpleri hiç böyle –mahzâ başka dine tâbidir diye– bir sürü ibadullahı işkencelerin en şedidi altında ezip bitiren şu merhametsiz, şu gayz ve kin ile dolu yüreklerle kâbil-i kıyâs mıdır?

Bütün dünyanın mukadderâtına hâkim oldukları, karşılarında rakîb nâmına hiç bir millet, hiç bir hükûmet görmedikleri bir zamanda minârelerinin yanı başında kilise çanlarının gürültüsünü kemâl-i âsûdegî ile işidecek, bundan zerrece hiddetlenmeyecek kadar âlî bir kalb müslümanlardan başka kimde görülebilmiştir?..

Şüphe yoktur ki isteselerdi müslümanlar da hürriyet-i edyâna karşı Romalılar kadar şedîd davranabilirlerdi.

Müslüman ordusu kemâl-i muzafferiyetle diğer bir milletin memleketine girer girmez ilk işi o memleketin ahâlisine dinlerinin, âdetlerinin her türlü tearruzdan masûn kalacağını, ma'bedlerine asla dokunulmayacağını te'mînden ibâret olurdu.

O memleketin himâyesini, müdâfaasını teahhüd ederler; dînî ne kadar âyinleri, millî ne kadar âdetleri varsa kemâl-i hürriyetle tatbîkine müsâadede bulunurlardı. Bu müsâadât ise sırf ahkâm-ı şerîata tevfîk-i hareketten, sünnet-i Resûle mutâbaattan ileri geliyordu.

Mehmed Âkif

[1] "Zulmetmek insanın mayasında vardır. Eğer iffet sahibi biriyle karşılaşırsan, bu sonradan gelen haslet zulme geçit vermez."

İSLÂMDA FEN VE FELSEFE

–mâ ba'd–

Şarkî Roma İmparatorluğu ile kadîm İran Şehinşâhlığı boyundurukları altında ezilen akvâmın hayât-ı ictimâiyyeleri yıpranmış, şahsiyetleri birkaç denî müstebiddin bâzîçe-i ihtirâsı olmuştu.

Teba'anın; malı, canı, ırz ve namusu ve'l-hâsıl her şeyi hükümdârların veya onların kuvve-i icrâiyyeleri makāmında bulunan bir takım eşhâs-ı sefîlenin kanlı pençelerinde birer oyuncak hâlinde idi.

Cehâlet bütün kuvvet ve şiddetiyle dimâğları uyutmuş, kudret-i fikriyyeyi mahv etmiş, halkın ma'neviyâtını esâsından sarsmıştı.

Ahâlî miyânında ne olduğunu ne olacağını nereye gittiğini niçin yaşadığını bilen, bilmek isteyen hemen hiç kimse yok gibiydi, herkes memleketi hükümdârın mâlikânesi kendilerini de her türlü hukūktan mahrûm birer köle gibi biliyorlardı.

Bu hâl, fikirlerde –tevâlî-i sinîn ile– o derece rüsûh peydâ etmiş idi ki halk, gördükleri mezâlim ve istibdâda karşı mütevekkilâne arz-ı teslîmiyyetten başka bir şey düşünemiyorlardı. Çünkü hükümdâr ve hükûmetlerinin bu hakkını tabî'î görüyorlardı.

[339] Bu iki büyük imparatorluk; bu sûretle zulüm ve istibdâd, cehâlet ve sefâlet gibi müdhiş âfetlerin pençe-i tahrîbi altında inlerken yine aynı bâr-ı mesâib altında ezilen ve o vakte kadar târîhen hiçbir ehemmiyeti hâiz olmayan Arabistan, kıblegâh-ı âlem, merkez-i medeniyyet-i ümem olmaya hazırlanıyordu.

Az bir müddet sonra Hicaz'ın ve sürreleri fevkinde yük-

selen şems-i risâlet, beşeriyet-i muztaribeyye; ümîd-i saâdet, nûr-ı ma'rifet, huzemât-ı adâlet saçmaya başlayacaktı.

Arabistan'ın kuvve-i inbâtiyyeden mahrûm ıssız, susuz iklîm-i hâr u yâbisi cihângîrlerin nazar-ı ihtirâsını celb edecek mehâsin ve servet-i tabî'iyyeden mahrûm olduğundan o vakte kadar pâzede-i huyûl-i ecânib olmamış, bekâret ve ismetini muhafaza edebilmişti.

Fi'l-hakika Makedonya'nın hûn-rîz İskenderleri, İran ve Roma'nın pür-gurûr kumandanları, Arabistan'ın hâr u yâbis bâdiyelerine; aç, çıplak bedevîlerine bir nazar-ı merhamet atf etmeyi bile bir zül, bir tenezzül addetmişlerdi.

Kâdisiye muzafferiyetinden akdem, berây-ı müzâkere İran ordusu kumandanı huzûruna giren mücâhidîn, Rüstem'in azamet-fürûşâne tavırlarına, muhakkırâne teklîflerine ma'rûz kalmışlardı.

İran'ın mağrur kumandanı, o vakte kadar nazar-ı hakāretle baktığı Arablarla mükâleme etmeyi bile an'anât-ı mâziyeye büyük şark imparatorluğunun şân ve şerefine mugāyir görüyordu.

Fi'l-hakîka o zamana kadar sefâletten başka hiçbir sûretle iştihâr etmemiş olan bir avuç halkın, Yezd-cürd'ün harîrî ve pür-zîb ü zînet halılarını, Heraklius'un muhteşem saraylarını Vizigotların elmaslı efserlerini muhakkirâne çiğneyecek kadar muzafferiyâta mazhar olacakları hiçbir kimsenin tasavvurundan bile geçemezdi. Fakat Mîlâd'ın 571 târîhinde sengistân-ı Hicaz'ın yüksek bir buk'asından, Mekke'nin ufk-ı rengîninden tulû' eden mihr-i risâlet, otuz üç sene sonra, Arabistan'ın rîgistân-ı bî-pâyânını nûrlara, şa'şaalara gark etmiş, huzemât-ı nevvâresiyle vahşî Arablara bir rûh-ı maâlî! Bir hayât-ı faâliyet îsâr etmişti.

Lema'ât-ı şa'şaa-pâş-ı furkān, Arabistan bedevîlerini tenvîr ve temdîn eylemiş. Kalblerini nûr-ı irfân ve adâletle doldurmuştu. Arablar dehâ-yı hârika-nümâlarını şehâmet-i fıtriyyelerini göstermek için, önlerine bî-pâyân bir sâha-i faâliyet açılmış olduğunu gördüler. Bu târîhden i'tibâren cihân-ı insâniyyeti kaplayan zalâm-ı cehâlet, Hicaz'dan başlayarak; tedrîcen sıyrılmaya, ufukların mâverâsına doğru çekilmeye başladı. Furkān-ı mübînin hikemiyât-ı âliyyesi, ufuksuz bir feyfâ-yı nâ-dânî olan ekālîmi, bir cihân-ı ilm ü irfâna kalb eyledi. Çok geçmeden vahşî Arablar beşeriyetin muallim-i irfânı olmak mertebesine i'tilâ eylediler.

Arz-ı Bathâ'dan şa'şaa-pâş olan neyyir-i furkān bir, bir buçuk asır geçmeden te'sîrât-ı hayât-bahşâsını göstermişti. Çöller, ma'mûrelere; harâbeler kâşânelere; bedâvet medeniyete, cihân-ı vahşet bir gülbün-i ma'rifete inkılâb eylemişti.

Abbâsîler, mevki'-i iktidâra geçdikten pek az bir müddet sonra; merkez-i hilâfetin tantana-i temeddünü dillerde dâstân olmaya başladı. Bağdad dârülfünûnlarından intişâr eden mevcât-ı ma'rifet, esîrî bir sür'atle cihân-ı ma'lûmenin en hücrâ mahallerine kadar vâsıl oluyor ve oralarda zengin dimâğlara rûh-ı faâliyet nefh ediyordu.

Bu mazhariyet-i hârika-nümâ, İslâmiyet'in; bünyâd-ı rasînî akıl ve hikmet üzerine müesses olan dîn-i Muhammedî'nin eser-i feyzi olduğu şübhesizdir.

[1](الحكمة ضالة المؤمن...) emrini ta'kīb etmeği en mukaddes bir vazîfe telakkī eden İslâmlar; medeniyât-ı kadîmeye âid âsârı Arabca'ya nakl ü tercüme eylediler. Hatâ-âlûd olan cihetlerini tashîh, noksân olanlarını ikmâl ve yeniden yeniye bir takım fenler daha ilâve ederek kâinât-ı irfânda hârikalar, bedîalar gösterdiler.

Dîn-i Ahmedî beşeriyetin terakkiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesine âid telkīn buyurduğu büyük prensipleriyle saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyeyi te'mîn edebilecek esâsları irâe eylemişti.

Esâsât-ı mezkûreden istinbât-ı ahkâm ederek, ictihâdât-ı ilmiyye ile; nâfi' gāyelere destres olmak bit-tabi' [2](الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ) olan mütefekkirîn-i ulemânın vazîfeleri idi. Bu büyük adamlar vazîfelerinin ehemmiyet ve müşkilâtını takdîr ederek kemâl-i azm ü metânetle işe başladılar. Her şu'be-i fen için ayrı encümenler teşkîl olundu.

El-Mansûr zamânından i'tibâren husûsî mütercimler, fünûn-ı kadîmeye âid müellefâtı birer birer Arabcaya nakl ü tercüme eylediler. Tercümelerin neşr ü ta'mîminden pek az zaman sonra, İslâmlar miyânında fünûn-ı tabîiyye, riyâziyye ve ilm-i hey'ette pek büyük mütehassıslar yetişti.

Bunların te'lîf ettikleri âsâr, hükemâ-yı kadîmeye âid kitabları gölgede bıraktı. Eyâdî-i i'tibârdan iskāt eyledi.

Yunan-ı Kadîm âsâr-ı felsefiyyesinin intişârı üzerine ilm-i kelâmın lüzûm-ı tedvîni his ve bu sûretle felsefe-i İslâmiyyenin esâsları vaz' edildi.

Felâsife-i İslâmiyye, hakāyık-ı âliyye-i dîniyyeyi şerh ve tefsîr eylediler. Furkān-ı mübîn ve ehâdîs-i nebeviyyede mündemic bulunan hikemiyât-ı âliyyeyi teşrîh ederek hikmet-i ahlâkıyyeye dâir âsâr-ı ceyyide te'lîfine muvaffak oldular. Mebde' ve me'âd, rûh ve haşr u neşr gibi mesâil-i mühimmenin gavâmızâtından bâhis olmak üzere ahlâfa yâdigâr bıraktıkları mü'ellefât; senelerin gird-bâd-ı tahrîbi arasında bile mevcûdiyet ve ehemmiyetlerini gāib etmemişlerdir.

İslâmiyet, en esâslı bir prensip olmak üzere (din ve millet birdir) gibi bir kānûn-ı hikmet-nümûn vaz' eylemişti.

Zîr-i livâ-yı Muhammedî'ye dâhil olan her ferd, Arab, Acem, Türk, Kürt…… ilh. gibi her millet; bu kānûn sâyesinde yek-vücûd, yek-rûh olmuşlar ve [3](اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ) fermân-ı celîli mâ-sadakına bir timsâl-i ulvî göstermişlerdi.

[340] Herkes İslâmiyet'in bahş ettiği feyz-i hürriyet ve faâliyetle medeniyetin terakkīsine beşeriyetin te'âlîsine, insâniyetin izdiyâd-ı refâh ve saâdetine hasr-ı mesâ'î etmeyi en mukaddes bir vazîfe telakkī ediyor ve bu yolda çalışıyorlardı.

Evvelce metrûk ve pür-samt u sükûn bir çöl hâlinde bulunan Irak, zülâl-i hayat-bahşâ-yı İslâmiyetle bir gülzâr-ı ma'rifete münkalib olmuştu.

Arabistan'ın sahrâ-neverd bedevîleri İran ve Bizans'a medeniyet-i an'anedârlarıyla mağrûr olan bu iki muhît ahâ-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sagîr* 9784.
[2] Nisâ, 4/162.
[3] Hucurât, 49/10.

lîsine; muallim-i ma'rifet, bedreka-i medeniyet olmak mertebesine i'tilâ eylediler.

Arablar, eski Arablar idi, fakat nev-zuhûr bir kuvve-i veleh-bahşâ onları dereke-i vahşetten mertebe-i temeddüne irtikā ettirmişti.

Bağdad'da, Kurtuba ve Gırnata'da, Şam'da ve Mısır'da, Buhârâ ve Semerkand'da, Herat'da, Isfahan ve Şiraz'da, Fas ve Kayrevan'da i'tilâ-nümûn olan mebânî-i ilim ü ma'rifet, cihân-ı insâniyyete nûrlar, irfânlar saçıyordu. Buralarda hayât-ı medeniyyenin bil-cümle levâzımâtı îcâd, vesâit-i refâh ve saâdetin her nev'i ihzâr ve ikmâl edilmişti.

Halîfelerin muhteşem sarayları, ümerânın müdebdeb konakları binlerce lira kıymetinde halılarla mefrûş idiler.

Müverrih-i şehîr Sinyobos (Seignobos) medeniyet-i İslâmiyyeden bahs ederken hulefânın sarayları hakkında tasvîrât-ı âtiyyede bulunuyor:

"Sarayın bütün müştemilâtı kıymetdâr halılarla tefrîş edilmişti. Süferâ kabûlüne mahsûs olan salon, müzehheb ve zîb ü zînete müstağrak olup cihet-i vasatiyyesindeki mermer havuzun ortasında i'tilâ-nümûn olan altın ağacın zerrîn dalları üzerinde rengârenk sun'î kuşlar görülüyordu. Bu kuşlar, husûsî makineler vâsıtalarıyla vakit vakit kanadlarını hareket ettirirler ve hoş, nazar-rübâ bir manzara teşkîl ederlerdi."

İslâmlar sâde ve sıhhî bir gıdâ ile iktifâ ediyorlardı. Fakat konaklarında âsâr-ı sınâ'iyyenin hayret-nümâ bedâyi'ine tesâdüf olunabilirdi.

Arabistan'ın çadırları, kulübeleri yerine Irak'ın sarayları, kâşâneleri kāim olmuştu.

Hârûn er-Reşîd tarafından Şarlman'a gönderilen hedâyâ, şark ile garbın seviye-i irfânları arasındaki farkı pek güzel gösterebilir.

Hedâyâ-yı mezkûre bir çalar saatle, fevka'l-âde musanna' bir şatranç takımı ve bedâyi'-i tabîatı musavvir esmâr ve nebât tablolarından ibâret idi.

Tablolar gāyet san'atkârâne tersîm edilmiş olduklarından Şarlman ve ümerâsının fevka'l-âde mûcib-i hayret ve istiğrâbları olmuşlardı. Saat pirinçden ma'mûl idi. Önünde bulunan ve yine pirinçden masnû' olan tasların içine mu'ayyen hesâb ile her saat birer yuvarlak düşürür ve bu vechile sırasıyla on iki saati ta'yîn ederdi.

Müverrih Abdüllatîf, İbni Cübeyr'den naklen bu saatlerden birini ber-vech-i âtî tasvîr ediyor:

İslâmlar tarafından ihtirâ' ve i'mâl olunan saatler, biri nehârî ve diğeri leylî olmak üzere iki aded olup şekilleri müdevver idi. Bunlar bakırdan ma'mûl bir tepsi üzerine mevzû' bulunurlardı. Mesela Bâb-ı Cürûm'dan çıkar çıkmaz karşıya tesâdüf eden avlunun duvarında ve kemer-vârî muka'ar bir mevki'de bu saatlerden bir çift "biri leylî ve diğeri nehârî" mevcûd idi.

Leylî ve nehârî saatlerin her ikisinde de on iki aded küçük kapı bulunur idi.

Saat başı gelir gelmez –nehârî olanda– bakırdan masnû' bir atmaca kuşu boynunu açılan kapıdan uzatarak ağzında tuttuğu yuvarlaklardan birisini önündeki pirinç tasa bırakır idi. Yuvarlak tasa düşünce etrâfda gāyet hoş bir ses tanînendâz olur. Uzaklardan bile saatin çaldığı duyulabilirdi. Yuvarlak tasın ka'rındaki delikten içeri geçerek gāib olur olmaz atmacanın göründüğü kapı dahi kapanır idi.

Gündüz on iki def'a sırasıyla bu kapılar açılır ve atmaca tasa yuvarlak bırakarak saatin kaç olduğunu i'lân eder idi.

Gece saatinin tertîbâtı daha başka idi. Saati hâvî olan tepsinin mevzû' bulunduğu kemer-vârî muka'ar mahalde on iki aded bakır dâire mevcûd olup her birinin hizâsına birer billûr ta'biye edilmişti.

Billûrların arka tarafında su vâsıtasıyla ve saat-i felekî üzere devr ve hareket eder birer lambalı fânûs vaz' edilmiş olduğundan saatin hitâmında –hareket-i muntazaması îcâbınca– fânûsun ziyâsı tamâmıyla hizâsındaki billûra mülâkī olur. Ve bu sûretle karşısındaki bakır dâireler de akse dûçâr olarak iltimâ' eder idi.

Bu hâl ikinci saatte yanındaki dâirede üçüncüde sırasıyla diğerinden aynı sûretle vukū'a gelirdi. Uzaktan ziyânın iltimâ'ını görenler saatin kaç olduğunu anlarlar idi.

Saatlerin idâre ve tanzîmi husûsu, bir me'mûra muhavvel olup bu zât âlât ve edevâtı tertîb ve tesviye ve atmacaların tasa bıraktıkları yuvarlakları tekrâr yerlerine vaz' ve iâde etmekle muvazzaf idi.

Gerek sun'î kuşlar ve gerek bu garîb saatler İslâmların fenn-i mihanikteki derece-i terakkīlerini gösterdikleri gibi insânı hayrette bırakacak kadar da musanna' idiler.

İslâmların bi-zâtihî müteharrik ve otomobil tarzında bir takım arabalar dahi îcâd etmeye muvaffak oldukları müverrihînin ifâdelerinden anlaşılıyor. Yirminci asrın muhtereât-ı hârika-nümâsından olan bi-zâtihî müteharrik sınâ'î matiyyelerin esâsı, mühendisîn-i İslâmiyye tarafından tasavvur edilmiştir.

[341] Müverrihînin beyânâtına nazaran mühendisîn-i meşhûreden el-Hâc İlyâs Yaîş tarafından mülûk-ı muvahhidînden Abdülmü'min için bu gibi bir araba ihtirâ' ve i'mâl edilmişti. Bu araba, emirin câmiye gidip gelmesine mahsûs ve bi-zâtihî müteharrik bir maksûreden ibâret idi.

Abdülmü'min'in müdâvim bulunduğu câmiin minber kapısı dahi gāyet san'atkârâne yapılmış olduğu müverrihînin cümle-i rivâyâtındandır. Kapı o sûretle inşâ olunmuş idi ki, hatîb minbere çıkacağı zamân kapı kendi kendine açılır ve hatîb içeri girdikten sonra yine kendi kendine kapanır idi.

* * *

Silsile-i makālâtımız, mütefekkirîn-i İslâmiyyeden fen ve felsefe ve bilhassa fünûn-ı tabîiyyede kesb-i iştihâr eden zevâtın tercüme-i hâlleri ile eserlerinin ta'dâdına hasr edilmiş ise de; ulûmun şu'abât-ı sâiresinde dahi âsâr-ı dehâ göstermiş olan büyük sîmâların –hiç olmazsa– isimlerini olsun zikr etmek ahlâfa terettüb eden vezâif-i kadr-şinâs ve minnetdârîden olduğu şübhesizdir.

Sırf ulûm-ı İslâmiyyeden olan tefsîr, ilm-i hadîs ve ilm-i fıkıhda tebahhur eden e'âzım ile; ilm-i lisân, târîh ve coğrafya fenlerinde iştihâr eden yüksek nâsiyelerin de tercüme-i hâl ve te'lîf ettikleri âsârdan ber-tafsîl bahsetmek için tabakāt-ı müfessirîn, tabakāt-ı fukahâya.... ilh dâir sahîfeler do-

lusu cildler yazmak îcâb eder ki bu da planımızdan hâricdir. Ulûm-ı İslâmiyyenin üssü'l-esâsı Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i nebeviyyedir. Devr-i risâlette âyât-ı Kur'âniyyenin tefsîrine lüzûm yoktu. Çünkü ashâb-ı kirâm lisân-ı Arabînin gavâmızına ve âyât-ı celîlenin esbâb-ı nüzûlüne vâkıf olduklarından ve ale'l-ekser âyetler bir vak'a, bir hâdise üzerine şerefnüzûl ettiklerinden tefsîrlerine hâcet kalmıyordu.

Anlaşılamayan âyât olursa, ya ulemâ-i ashâba veya doğrudan doğruya Cenâb-ı Risâlet-penâh'a mürâcaat edilerek hall-i müşkil etmek taht-ı imkânda idi.

Vaktâ ki hudûd-ı İslâm tevessu' ve hükûmet-i İslâmiyye teessüs eyledi. Milel-i sâireye mensûb birçok akvâm dîn-i mübîn-i İslâmı kabûl eylediler. Esâsât-ı Furkāniyyeden kavânîn-i ictimâiyyeye dâir istinbât-ı ahkâm etmek lüzûmu sûret-i kat'iyyede hissedilmeye başlandı.

E'âzım-ı ulemâ, tefsîr-i Furkān-ı mübînle iştigāle koyuldular. Âyât-ı celîleden nâsih ve mensûh olanların ta'yîni, bazı âyetlerin tavzîh-i ma'ânîsi için ehâdîs-i şerîfenin de cem' ve tedvînine ihtiyâc görüldü.

Bu lüzûm ve ihtiyâc üzerine birçok kütüb-i tefâsîr ve ehâdîs te'lîf ve neşr edildi.

Kütüb-i tefâsîrin adedi dört yüzü mütecâviz olduğu bibliyografların cümle-i rivâyâtındandır.

Ehâdîs-i nebeviyyenin cem' ve tertîbinde muhaddisîn-i kirâmın vaz' ve ta'kīb ettikleri metod ve bu husûsda katlandıkları metâib cidden hayret-bahş bir derecededir. İbni Ebi'l-Avcâ' gibi dört bin kadar hadîs uydurmuş olan müfsidînin mesâî-i ağlâk-cûyânelerine rağmen ehâdîs-i sahîhanın tefrîk ve cem'ine muvaffak olmak ne kadar müşkil bir keyfiyyet olduğu cüz'î bir teemmül ile anlaşılabilir.

Bilhassa isnâd-ı hadîs husûsunda vaz' ve ta'kīb ettikleri usûl, asr-ı hâzır münekkidlerinden en müşkil-pesendlerinin bile nazar-ı takdîr ve istihsânını celb eylemektedir. Sahîh-i Buhârî'de üç bini mükerrer olmak üzere dokuz bin iki yüz hadîs-i şerîf mevcûddur ki hazret-i imâm, bu mikdârı altı yüz bin hadîsi tedkîk ederek esânîdi muvâfık-ı usûl olanları ahz ve kabûl etmek sûretiyle cem' ve tertîb eylemiştir.

İlk müfessirler miyânında Mücâhid bin Cübeyr, Vâkıdî ve Taberî'yi ta'dâd edebiliriz. İbni Atiyye, Kurtubî, Zemahşerî gibi büyük mütefekkirler ise âyât-ı Kur'âniyyeyi akıl ve nakle tevfîkan tefsîre muvaffak olan ulvî sîmâlardır. Ali bin Ömer el-Hatîbî, Ebubekr-i Nesefî, Hüseyin-i Şîrâzî, Şemseddîn-i Isfahânî, Muhammed-i Cihânî, Ebû Kāsım-ı Belhî gibi derin düşünücüler de tefsîr ve kelâm ile iştigāl eylemişlerdir. Kādî Beydâvî, Fahreddîn-i Râzî, Nahcivânî ve Ebussuûd gibi müfessirîn ise herkesce ma'lûmdur.

Meşâhîr-i muhaddisîn sırasında İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Halîl, İbni Cüreyc, Muhammed bin İsmail-i Buhârî, Müslim bin Haccâc-ı Kuşeyrî, Ebû Dâvûd-ı Sicistânî, Ebû İsa-yı Tirmizî, Abdurrahman-ı Nesâî, Dârekutnî, Yahyâ bin Maîn Murrî gibi e'âzım ta'dâd olunabilir.

* * *

Vakt-i saâdette muâmelât-ı nâsa dâir îcâb eden hükümler bizzât taraf-ı risâletten şeref-sâdır olurlardı.

Hulefâ-i Râşidîn hazerâtı da efkah-ı ashâb-ı kirâmdan bulundukları cihetle doğrudan doğruya kendilerine mürâcaatla hall-i müşkil edilebilirdi.

Maamâfih Hulefâ-i Râşidîn devrinde fukahâ-yı sahâbeden pek çok zevât ber-hayât olup şehâdet-i nâsı izâle ve hükm-i adâleti beyân ederlerdi. Vaktâ ki hudûd-ı İslâm tevessu' ve birçok akvâm dîn-i İslâma dâhil oldu. Muâmelât-ı nâs artmaya başladı. Yeniden yeniye feth olunan memâlik ahâlîsi arasındaki münâsebât Arabların âdât ve ahlâkına mümâsil olmadığından zavâhir-i an'anâta istinâden icrâ-yı ahkâm etmek müşkil bir hâle gelmişti. İşte bu gibi ihtiyâcât ilcââtıyla ilm-i fıkhın tedvîni lüzûmu hissedildi. Fıkh-ı İslâmî bir cihân-ı bî-pâyândır. İslâm hukūk-şinâslarının ilm-i usûl ve ilm-i fıkıhda gösterdikleri vüs'at-i tefekkür, nüfûz-ı nazar, metânet-i muhâkeme, rasânet-i beyân, fart-ı reviyyet ü iktidâr el-hak şâyân-ı tebcîl ve hayrettir. Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i nebeviyyeden istinbât-ı ahkâm ve kıyâs ve ictihâdı bedreka ittihâz ederek vaz' ve te'sîs ettikleri mevâdd-ı kānûniyye bugün Avrupa kānûn-şinâslarını bile veleh ve hayretlere düşürecek derecede ulvî ve şümûllüdür.

Hulefâ-i Râşidîn'den sonra fıkh-ı İslâmîde iştihâr eden ilk büyük **[342]** sîmâların kısm-ı mühimmi ashâb-ı kirâm miyânında ve kısm-ı diğerleri de tâbi'în ve tebe'-i tâbi'în arasında görülüyorlar: Abdurrahman bin Avf, Übey bin Ka'b; Abdullah bin Mes'ûd, Muâz bin Cebel, Ammâr bin Yâsir, Huzeyfe, Zeyd bin Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebûdderdâ, Kāsım, Urve, Hârice, Abdullah ve e'imme-i erba'adan İmâm Mâlik, İmâm-ı A'zam, İmâm Ahmed bin Hanbel, İmâm Şâfiî, İmâm Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, Süfyân-ı Sevrî, Züfer bin Hüzeyl, Hasan bin Ziyâd ibni Semâa, Ebû Mutî, Kādî Âfiye, Hasen-i Basrî, İbrahim-i Halebî, Muhammed bin Şihâb ez-Züheyrî, Burhaneddin gibi zevât ile fukahâ-yı Şâfiiyyeden Ebû İshak-ı Şirâzî, Mâlikiyyeden Yahyâ, Muhammed el-Mevvâz, Muhammed Utbâ, Ebû Mervân es-Süleym, Ebû Abdullah Muhammed bin İbrahim, İbni Yûnus Sakallî[1], Ebû Abdullah Muhammed bin Ali bin Ömer el-Mâzerî[2] gibi zevât bu büyük sîmâlardandır.

Fukahâ-yı izâm hakkında daha ziyade tafsîlâta girişmek programımız hâricinde olduğundan bu kadarla iktifâ ediyoruz.

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYEDEN BİR SAHÎFE YAHUD TESETTÜR-İ NİSVÂN

Nisvânın istitâr ve ihticâbı emr-i ilâhîsindeki hikmetin ulviyetine bir delîl-i diğer olmak üzere şu:

[1] (سقليوى) şeklinde yazılmıştır.

[2] (المزرى) şeklinde yazılmıştır.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ
(يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ

–Sûre-i Celîle-i Nûr [60]–

Âyet-i celîlenin ma'nâ-yı hakîmini teemmül edelim! Bu nazm-ı ezel buyuruyor ki "Kadınlardan zevcelik mevsimini doğurmak çağını tamâmıyla atlamış kadınlığa vedâ' etmiş, sinn-i pîrîye vâsıl olmuşlar için siyâblarını yani; cârlarını atmakta gayr-ı mütesettir olarak sokağa çıkmakta –fakat zînetlerini teberrüc ve izhâr etmemek şartıyla– ism ü vebâl yoktur." Ey… tesettürü kadınlar için bir esâret, bir zillet, bir hakāret addedenler ne derler? Bu âyet-i celîle karşısında zerre kadar yüzleri kızarmaz, dilleri dolaşmaz mı?

İşte işte: Kur'ân-ı Hakîm kadınların "câr"sız da sokağa çıkmalarına müsâade buyuruyor, fakat nev-bahâr-ı şebâbına, tarâvet-i cemâline, ibtisâm-ı hüsn ü ânına vedâ' ettikten; beli büküldükten, yüzü buruştuktan sonra….! Şâb ve kühûl herkesin nazarında vâcibü'l-ihtirâm bir mâder-i vicdân, bir vâlide-i namus! Elleri kadîd ve mürte'iş! Sîmâsı hüzn-engîz bir levha-i herem! Artık böyle bir vücûda sû'-i nazarla bakacak bir insân bir vicdân tasavvur olunur mu?

Bu heftâd ve heştâd-sâle vücûda âkıl vicdânlar –nazar-ı şehvetle değil– çeşm-i ibretle bakarlar!

O tabuta, makbere hazırlanmış olan mevt-i zî-hayatı bu fenâ âlemine son nazar-ı vedâ'ını atfetmek, birkaç güne kadar o fersiz gözlerini büsbütün yummak üzere çıktığını, günün birinde kendisinin de o (لن ينهزم) hükm-i kāhire teslîm-i inâna mahkûm olduğunu düşünür de bütün infiâlât ve ihtirâsât-ı beşeriyyesi –bir ân için olsun!– bir sar'a-i ibret ile çeneleri kitlenir; o kâbûs-ı infiâl ve ihtirâs altında bî-tâb kalan rûh-ı insâniyyeti silkinir; biraz nefes alır! Biraz kendini düşünmeye fırsat bulur!

Sanki hâtif-i ezel bu âhiret yolcusuna (nikābını cilbâbını at! At da açık olarak meydâna çık! Beşeriyetin tûfân-ı şebâbı içinde emvâc-ı şehevâtı arasında uyumakta olan bî-haberler seni görsünler, görsünler de o hâb-ı lâ-kaydînin ne müdhiş bir sabâh-ı intibâhı olduğu gözleri önünde tecessüm etsin!) diyor ve bunun için müsâade ediyor. Öyle ya! Bu müsâade-i ilâhiyye bir hikmettir. Bu hikmet de bize bir ders-i ibrettir.

Cenâb-ı Kur'ân'ın bu âyet-i celîleye:

(وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)[1]

Cümle-i hükmiyyesiyle hitâm vermesi nâmûs-ı insâniyyet üzerine arş-ı a'lâ-yı İslâmiyet'ten titreyen ukūl-i selîme ve kulûb-ı nezîheye ne kadar istirâhat-bahş bir inâyet-i ilâhiyyedir.

"Evet: O nisvân-ı herem-dîdelere gayr-ı mütesettire oldukları halde çıkmalarına izin verdik. Maamâfih onların tesettürü tercîh ile isti'fâf etmeleri kendileri için daha hayırlıdır. Allah: Onların erkekler ile söyleştikleri –gizli âşikâre– sözlerin hepsini işidir ve bütün niyyât ve makāsıd-ı rûhiyye ve nefsiyyelerini bilir."

Tekeşşüfü mâni' olan ehvâl-i şebâbın zevâli cihetiyle memnû'un avdetine müsâade buyuruluyor. Bu fetvâ-yı a-vâmdır. Yani umûma ruhsattır. Fakat bunun fevkinde bir a-zîmet vardır ki o havâss-ı ukūlun şân-ı ulviyetidir. Nitekim hâl-i seferde sıyâmın –hâl-i hazar ve ikāmete avdete kadar muvakkaten– afv buyurulduğu halde

(وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

–Sûre-i Celîle-i Bakara [184]–

"Yolculuğun bütün meşâkk u metâibine rağmen orucu –o vakt-i mübârekinde; o dem-i füyûzât-nisârında– edâ etmeniz sizin için– kazâ-i mâ-fâttan –elbette daha hayırlıdır. Eğer sıyâmın maddî, ma'nevî fezâil-i bî-nihâyesini, mezâyâ-yı lâ-tuhsâsını biliyor ve takdîr ediyorsanız azîmeti ruhsata tercîh, nefsinizin ihtiyârını ihtiyâr-ı hakka fedâ edersiniz.!"

Bî-pâyân bir deryâ-yı hakîkat olan düstûr-ı fukahâmız "Sinn-i hereme vâsıl olmuş acâiz-i nisvânın ricâl ile musâfahası lâ-be'sdir; Fetâvâ-yı Hindiyye: cild 5, s. 329" diyor. Maamâfih inde'l-fetvâ güzelce teemmülü tenbîh ediyor.

[343] Şerîat-i mukaddese-i Ahmediyye ne kadar ulvî bir kānûn-ı hikmettir! Hakāyık-ı eşyâ ve esrâr-ı şuûn-ı hâdisâtı ne kadar nâfiz bir nazar-ı i'câz ile tedkīk eder! Verdiği en küçük bir hüküm ne kadar büyük bir hikmettir!

Hey'et-i ictimâiyye-i İslâmiyyenin; bütün şümûl-i ma'-nâsıyla saâdet-i hayatını zerre kadar ihlâl edecek en âdî, en ehemmiyetsiz bir hâdise-i ictimâiyyenin îcâd ve îkā'ı es-bâbına karşı akl-ı selîmin perestiş edeceği ne hakîmâne ne kerâmet-perverâne tedbîrler gösterir! Muhadderâtımızdan tesettürün –farz-ı muhâl olarak!– ref'i âdetâ İslâmiyet'in bize vedâ'ı demek olur! Ne müdhiş, ne hevl-engîz felâket-i uzmâ!!

Görmez miyiz: Hitân; –ma'nâ-yı şer'îsiyle– sünnet iken bütün âlem-i İslâm nazarında ne kadar büyük ne kadar mukaddes bir nişâne-i İslâmiyet olmak üzere telakkī olunuyor!

İslâmiyet'in muhît-i medeniyyeti içinde sünnetsiz bir müslüman tasavvur olunabilir mi? Bir meydân-ı harbde şühedâ-yı İslâmı maktûlîn-i a'dâdan seçip ayırd eden sünnet değil mi? Şâyed aralarında sünnetsiz bir müslüman bulunursa cezâsını –düşman ölülerinin refâkatine terk olunmak sûretiyle– ne kadar ağır çeker.!

Bir vakit bu kabîlden biri evlenmişti de zevcesi kemâl-i nefretle reddederek bekâretiyle kaçıp gitmişti. Sebebi sorulunca "Allah esirgesin! O müslüman değilmiş ki..! Sünnetsiz?!" cevâbını vermişti. Sünnet hakkındaki i'tikād-ı umûmînin bu derece-i bâlâ-terînine bakılsın! Bî-namazlık, işret –nazar-ı şerîatteki hürmeti inkâr olunmadıkça– küfür sayılmaz da ne farz ne de vâcib olmayan hitânın terki küfür addolunur ve "Müslüman değilmiş ki …!" dedirtir. Hitân, sünnet iken mevki'-i şer'îsini vâcibin hatta farzın fevkinde göstermesindeki hikmet nedir? Îmân ile küfrün beyninde fas-lu'l-hıtâb olmak meziyetini hâiz olmasıdır.

İşte: Bir maktûlün İslâmiyetini –o dakîka-i temyîz ve tef-rîkte– ne vâcib ne de farz gelip isbât edebiliyor. Üzerindeki nişâne-i sünnet "bu müslümandır!" diye şehâdet ediyor. Şehâdeti de kemâl-i emniyet ve itmi'nân ile kabûl olunuyor.

İşte tesettür-i nisvân da bu hüküm ve kuvveti hâizdir.

[1] Nûr, 24/60.

Bâ-husûs bu; sünnet de değil farzdır. Sokakta müslime ile gayr-ı müslimenin beynini tefrîk eden o nikāb-ı ismet o cilbâb-ı iffettir.

Kadınlık vücûd-ı insâniyetin kısm-ı mestûrunu teşkîl etmiştir. Lisân-ı şerîatte kadına "tepeden tırnağa kadar avrettir" hükmü verilmesi de bu hikmet-i halka mebnîdir.

Nazar-ı hakîm; kadının gayr-ı mestûre olarak sokağa çıkmasını aynıyla bir insânın üryân olarak enzâr-ı nâsda görünmesiyle müsâvî tutar.

Akl-ı selîm, buna hükümde hiç de tereddüd etmez.

Selâmet-i akıldan, nazar-ı hikmetten nasîbedâr olmayanlar düştükleri derk-i esfel-i sâfilîn-i maddiyyet ve hayvâniyyetin fevkine: Serîr-i ahsen-i takvîm-i insâniyete çıkamazlar da aşağıdan yukarı seng-endâz-ı ta'rîz olup dururlar! Avrupa medeniyet-i hayvâniyyesi İslâmiyet'te tesettür-i nisvânı vahşetle, zillet ve esâretle telakkī ederse ma'zûrdur. Biz; insanız; hayvan değiliz. İnsan başka... Hayvan başka!

Onun; akūrâne, müfterisâne, sibâ'âne hücûmu esâsen İslâmiyet'edir! Kasdı mihr-i tevhîdi söndürmek, cihân-ı insâniyyeti kesîf bir zalâm-ı medeniyyete (?) boğmaktır.

(يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)

–Sûre-i Celîle-i Saff [8]–

"Onlar mihr-i münîr-i İslâmiyeti söndürmek için bütün kuvvetleriyle çalışıyorlar; püf…! püf….! diye ağızlarını yırtıyorlar! Ciğerlerini paralıyorlar! Halbuki Allah kâfirlerin zefîr-i kerâhetlerine şehîk-ı ta'n u teşnî'lerine rağmen –nûrunu– bütün eb'âd-ı kâinâta neşr u ta'mîm ile –itmâm etmekte!"

کی شود دریا ز پوز سگ نجس
کی شود خورشید از پف منطمس
هر که بر شمع خدا آرد پف او
شمع کی میرد بسوزد پوز او
چون تو خفاشان بسی بینند خواب
کین جهان ماند یتیم از آفتاب

Mesnevî-i Şerîf

Avrupa medeniyeti ta'addüd-i ezvâcı bir çocuğun on babaya mâlik olması hoşuna gider de!?? İslâmiyet'te ta'addüd-i zevcâta, bir pederin on evlâdına dişlerini sırıtır! Çünkü İslâmların hakīkī insânların çoğalmasını, kuvvet ve şevket-i İslâmiyyenin tezâyüd ve te'âlîsini kendi eceli, kendi ölümü gibi telakkī eder de korkusundan ödü kopar!

Ta'addüd-i izdivâca göz yuman bu namuslu(???) medeniyetin kurûn-ı vüstâ üdebâ-yı salîbiyyesinden İslâmiyet'e fart-ı adâvet ve husûmetiyle beyne'l-emsâl ne mümtâz bir mevki'-i şeref(?) ihrâz etmiş olan Perron şu:

et que. X. Femme ait un hons et. X. Marie ait une femme sans nul péché et sans nul blame dont jamais doit êtrereprise

Kont Hanry: "l'Islam" s. 107 Hezeyân-ı vekāhat-güsterânesine ne demeli!?

İslâmiyet ta'addüd-i ezvâca da kâil mi? Ta'addüd-i ezvâcın bu kadar şenî' bu derece menfûr ve müstekreh olduğunu i'tirâf edenlerin onu kendileri irtikâb ederken İslâmiyet'e o mel'ûn yüz karasını fırlatmaları ne kadar iğrenç bir alçaklıktır! İşte Avrupa medeniyetinin vicdânı! Akıl ve iz'ânı!

Ben; Perron'un bu av'ava-i akūrânesini işittiğim vakit ne kadar **[344]** nefret, ne kadar istikrâh ettimse o kadar da tabîî buldum. Bana vicdânım dedi ki: "Perron'a hiç de kızma! Bu; bir fâhişenin; namuslu bir kadına isnâd-ı fuhş ve zinâ etmesi kabîlindendir!"

Zamân-ı câhiliyette Cezîretü'l-Arab'da dört nev' nikâh varmış, ki bunlardan birini makālemin beşinci parçasında söylemiştim. Bir diğeri de: Bir kadın birkaç erkekle görüşür; hangisinden hâmil kaldığını kendisi de bilmezken doğurduğu vakit onların hepsini nezdine da'vet eder; imtinâ' mümkün değil! Hepsi gelir; canı hangisini isterse bed-baht nevzâdı onun kucağına atar; "babası sensin!?" der.

İslâmiyet'in envâr-ı ulviyyetle yoğrulmuş olan hamîr-i mâhiyetinde birkaç damla da ma'nâ-yı gayret vardır. Bu hakīkatin burhân-ı mübîni:

(الغَيْرَةُ مِنَ الإيمَانِ)

–Câmi'-i Sağīr [8379]–

Hadîs-i şerîfidir. "Gayret" insanın hukūk-ı meşrû'ası üzerine titremesi, gayrın tecâvüzüne karşı ser-â-pâ bir âteşpâre-i gazab kesilerek hıfz-ı hukūk uğrunda mevtin üzerine yürümesi demektir. İnsanı bütün hukūk-ı tabîiyye ve medeniyye-i meşrû'asıyla yaşatan işte bu âteşîn gayret; bu rûh-ı hamiyyettir. Bu ma'nâ ile müfesser olan gayretin en şiddetlisi zevceyn beyninde hüküm-fermâdır. Buna Türkçe'de "kıskançlık" denir. Kadının kıskançlığı pek yamandır. Harîm-i izdivâcına sokulmak isteyen rakībesi üzerine bir sâika-i mevt-âferîndir.

(اغير من احمى)

Darb-ı meselini Arablar kadının bu ifrât kıskançlığından kinâyeten irâd ederler.

İmâm-ı Buhârî'nin Kitâbü'n-Nikâh'da nakl ettiği şu "Bir gün huzûr-ı celîl-i Cenâb-ı Risâlet-penâh-ı a'zamîde (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) sâdât-ı ensârdan Sa'd bin Ubâde (radıyallâhu anhü ecma'ihim) sevk-i münâsebetle: Bir nâ-mahremi zevcemle görsem derhal öldürürüm demesine huzzâr-ı ashâb mütehayyir olur; aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz buyururlar ki: Ne o…? Sa'd'ın gayretine teaccüb mü ediyorsunuz? Ben; Sa'd'dan gayretliyim. Allah da benden gayûrdur."

Hadîs gayretin ne demek olduğunu bize vuzûh-ı tâmmıyla anlatır. Cenâb-ı Sultânü'l-enbiyâ'nın huzûr-ı hümâyûnunda "öldürürüm..!" demek –haksız olsa– ne büyük küstahlıktır! Huzzâr-ı ashâbın hayreti tevekkeli mi? Nâ-mahrem kadınla hem-bezm-i halvet olmak cinâyeti ne derece afvı muhâl imiş ki lisân-ı celîl-i şerîat "öldürürüm!"ün kātilini tevbîh değil bilakis teşcî' ediyor. Fevâhişten men' ve zecrde kendilerinin daha gayretli, Cenâb-ı Hakk'ın ise kendilerinden daha gayretli olduğunu haber veriyor.

غیرت حق بر مثل گندم بود
کاه خرمن غیرت مردم بود
اصل غیرتها بدانید از آله
آن خلقان فرع حق بی‌اشتباه

Mesnevî-i Şerîf

Muhadderâtımızın mevki'-i ictimâîlerinden hukūklarından seviye-i irfânlarından yana yakıla bahs edenler ya mütedeyyindir ya değildir. Değil iseler kabûl etmedikleri bir dîne, bir şerîata mu'tekıd ve tâbi' olan nisvân-ı İslâmdan bahse onlar nâmına söz söylemeye hiç de hakları yok! Görüyorlar ki müslümanlar Avrupa âdâb-ı ictimâiyye ve âdât-ı medeniyyesinden son derece müteneffir! Hâtırlarına getirdikçe âdetâ mi'deleri bulanıyor!

Edebleri de, âdetleri de nezâketleri de hepsi de kendilerinin olsun! Onlar gibi insân olmadan hayvan kalmak bin kat ehvendir!

Biz Avrupa'nın yalnız bir şeye ihtiyâcımızı –ma'a'l-hicâb– i'tirâfda muztarrız: Medeniyet-i fenniyye, sınâ'iyye ve iktisâdiyyesine …! İşte bu kadar!

Yok eğer mütedeyyin ve müteşerri' iseler kendilerini der-âgūş ederek cenâb-ı Kur'ân-ı Hakîm'i muhadderâtımızın mevki'-i ictimâîlerini; dâiren mâ-dâr etrâfını ser-â-perde-i iffet ve ismetle kuşatan âyât-ı celîleyi gösteririz. Mâdem ki mütedeyyindirler, elbette Kitâbullâh'dan başka bir sultan bir hâkim, bir faslü'l-hutâb tanımazlar.

Cenâb-ı Hak:

(فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ)

–Sûre-i Celîle-i Nisâ [59]–

"Din ve dünyanıza âid herhangi bir emirde tenâzu' ve ihtilâf ederseniz onu Kitâbullâh'a ve Sünnet-i Resûlullâh'a arz ediniz!" buyuruyor. Kur'ân-ı Hakîmi ve Sünnet-i seniyyeyi bi-hakkın anlayanlar hamd olsun yok değil. Âlem-i İslâmı ihyâ edecek içlerinde ne âteşîn zekâ-yı fazîletler var!

Onlar bir yere toplanıp da kalemi ellerine alsalar bizden bahtiyâr bir millet tasavvur olunamaz.

Muhadderâtımızın mevki'-i ictimâîlerine şu:

فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا
وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا.
وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ

–Sûre-i Celîle-i İsrâ [23-24]–

Gibi âyât-ı celîleden fazla şeref bahşedecek –Avrupa ukalâsı da işte söylesinler!– bir şey gösterebilirler mi?

"Ebeveyninize üf..! demeyiniz! Yüzlerine çenkirmek gibi kadr-ı übüvvetlerini tenkīs edecek terbiyesizlikte bulunmayınız! Onlara tatlı, rûh-fezâ söz söyleyiniz!

Onlara muktezâ-yı bünüvvetiniz olan kemâl-i şefkat ve muhabbetinizden cenâh-ı züll ü tevâzuunuzu yayınız!"

(الجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدامِ الأُمَّهاتِ)

–Câmi'-i Sağīr [6412]–

[345] "Cennet; vâlidelerin ayakları altında" haber-i ulvîsindeki sitâyiş-i Muhammediyye ile analarımız ne kadar fahr etseler yine azdır. Kānûn-ı İslâmiyet'te müslüman kadının mevki'-i ictimâîsi o kadar me'mûn, hukūku o kadar mahfûzdur, ki buna nisvân-ı âlem gıbtalar etse sezâdır.

Seviye-i irfân bahsine gelince buna mâzîdeki hayât-ı dînîmizle kurûn-ı selâse ve onu ta'kīb eden a'sârın her birinde yetişmiş olan yüz binlerce hâfızât, muhaddisât, ârifât, şairât ile istişhâd ederiz.

Dokuzuncu asrın medâr-ı iftihârı ıtlâkına şâyân olan İmâm Celaleddîn-i Suyûtî'nin ilm-i celîl-i hadîsden icâzet aldığı muhaddisâtın adedi otuza bâliğ oluyor. O her asrın edîbeleri, şâireleri sayılmakla bitmez tükenmez (rahimehünna'llâh)

Biz ise şimdi kızlarımıza Fransızca okutuyoruz. Vah..! Vah vah..! Peki bunu öğrenip de ne yapacaklar? Hâriciye me'mûriyetlerini mi deruhde edecekler? Yoksa sefâret hizmetlerine mi gönderilecekler?

Bu; ifrât-perestliğin hem de cinnet derecesi değilse nedir?

Biz; lisân öğrenmeyelim demiyorum. Öğrenelim! Hem de yalnız Fransızca'ya hasr etmeyelim. Mâdem ki uzaktan yakından bütün akvâm-ı medeniyye ile ihtilât ediyoruz, hepsinin lisânını öğrenmeye çalışalım. Fakat bizim yapdığımız gibi değil; Avrupa pâyitahtlarındaki elsine-i şarkıyye mekâtibine mukābil biz de "elsine-i ecnebiyye" mektebi te'sîs edelim en zekî evlâdlarımızdan lüzûmu kadarını gönderelim. Kendi lisânının en basît kavâidini idrâkten âciz olan bî-çâre çocukların bir de hiç anlamadıkları ve anlamak kābiliyetinden pek uzak bulundukları Fransızca zavallıyı daha ikinci sâl-i tedrîsinde kapı dışarı ediyor. Belki mekteb-i rüşdiye tahsîlini bitirecek, ismini yazacak kadar bir şey öğrenecekti. Yazık değil mi? Hele kızlarımıza öğretmek pek garîb..!

Avrupa medeniyeti bizi olanca şiddet ve vahşetiyle tahkīr ediyor biz bundan zerre kadar münfa'il olmak şöyle dursun o hakāretleri iltifât makāmında telakkī ediyoruz! (ولعمرى ان هذا لفى الفعال بديع) Kitâbullâh'a ilticâ edelim Kitâbullâh'a…!

Bizim için necât, hayât, selâmet, saâdet; hepsi hepsi ona ilticâdadır.

Cenâb-ı Kur'ân-ı Hakîm'in: [1](وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)

"Size –ey kavm-i Nûh'u tanzîr eden kalbsizler, ruhsuzlar!– bütün safvet ve samîmiyetle ne kadar nasîhat ettim, ne kadar tarîk-ı hakk u hakīkate idhâle çalıştımsa fâide-bahş olmadı. Meğer Cenâb-ı Hak sizin azgınlığınızın cezâsı olarak tûfân-ı felâketle mahkûm etmiş ise ona ne denebilir. O zât-ı ecell ü a'lâ sizin Rabbinizdir; merci'iniz de o'dur!"

Son hitâb-ı nevmîdine muhâtab olan zümre-i hâlikînden olmayalım.

(فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِى إِلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ)

–hitâm–

Mehmed Fahreddin

ŞEREF-İ İNSÂN

– 1 –

Kudret-i kāhire-i Samedâniyye'nin azametini temsîlde mahlûkāt-ı sâireyi pek geride bırakmış olan nev'-i insânın

[1] Hud, 11/34.

şeref ve mükerremiyeti, edille ve berâhîn ile isbâtına hâcet kalmayan hakāyık-ı zarûriyye sırasına geçmiş ve şimdiye kadar meydâna gelen ve gelmekte olan âsâr-ı mütenevvi'a-i beşer, insânlara min indillâh bahş ü ihsân buyurulan ulüvv-i kadr u menziletin başka mahlûkātta olmadığını mertebe-i vuzûha getirmiştir.

Erbâb-ı fikr u iz'ân, erbâb-ı ilm ü irfân nezdlerinde bedîhiyâttan olan "insân şerîf ve mükerremdir" kaziyyesi umûm efrâd-ı beşer taraflarından dahi kabûl ve tasdîk edilmekte ise de esbâb-ı şeref ve ulviyet ekser-i nâs câniblerinden tedkīk ve mülâhaza edilmemekte ve bunlara dâir ma'lûmât ve onun üzerine lâzım gelen sa'y ve harekât kesb ve ta'kīb olunmamaktadır.

Hele bilhassa ehl-i İslâm bu bâbda ziyâde tehâvün ve terâhî göstermekle maddî ve ma'nevî, dünyevî ve uhrevî zararlar göstermekte ve mazarrât-ı cedîdeyi ahfâd ve ensâl-i âtiyeye terkle sârî ve müte'addî fenâlıklar belki cinâyetler irtikâb eylemektedir.

Düşünmeyerek iltizâm etmekte olduğumuz kabâhatlerin bazılarını diğer makālede zikr ve ta'dâd edeceğiz.

Kavâid-i fıtriyye ve tabîiyyedendir ki herkes her türlü hakāyıkı münferiden tahsîl ile def'-i mazarrat edemez; belki kâffe-i akvâm ve cemââtta rehber ve mürşidler, ârif ve âlimler yetişerek mensûb oldukları milel ve akvâmın ve bil-vâsıta cem'iyet-i beşeriyyenin saâdeti esbâbını irâe ve ihzâr ve halkı o esbâba teşebbüs için teşvîk ve inzâr ederler. Bu sâyede bilmeyenler bilenlerin ilm ü irfânından va'z u irşâdından müstefîd olarak külliyet veya ekseriyetle tarîk-ı nâfi' ve savâba sâlik olurlar.

Ulemâ-yı İslâmiyye, urefâ-yı ahkâm-ı Kur'âniyye âyât-ı celîle ve tefâsîrde görüyorlar ki insan denilen mahlûk-ı mümtâz halîfetullâh fi'l-arz rütbe-i refi'asına nâil ve [1](جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِى الْأَرْضِ) nazm-ı celîli mûcebince hilâfet-i mezkûre hazret-i Âdem aleyhisselâm ile evlâdına şâmildir.

Yerde ve gökte mevcûd cemî' kâinâtın nev'-i mükerrem-i beşere mutî' ve münkād olmaları ve menâfi'-i insâniyyeye hâdim sûrette îfâ-yı vazîfeye devâmları âyât-ı Kur'âniyyeyi te'yîd eden şevâhid-i maddiyyeden ma'dûddur.

[346] Sıfat-ı hilâfet, insanların yeryüzünde emr ü nehye kâdir, mâlik ve mutasarrıf olmaları saltanat ve kudretlerini bil-fi'l göstermeleri lüzûmunu müfîd ve müş'ir ve âşinâyân-ı lügat ve tefsîr bu hâli müdrik ve mukırr iken vazîfe-i insâniyyede kusûr etmekte temâdîmizi ne için bize ihtâr ve neticenin yani vazîfeyi sûistimâlin cezâsı gāyet ağır ve umûmen tahammül-güdâz olduğunu ifâde ile inzâr husûsuna tehâlük ve isti'câl gösterilmiyor?

Hikmet-i hilkatle memzûc vasf-ı aslîmizden anlaşıldığı üzere insan iyi bir fiili âhardan taleb edebilmek sûretiyle emr ve fenâ işi yapmaktan men' etmekle nehy vazîfesini îfâ ve adâlet-i Sübhâniyyeyi temsîl ve îfâ lâzım geldiği ve bunun için birçok esbâb ve vesâite muhtaç bulunduğu halde neden esbâb-ı zâhire ve maddiyyesine teşebbüs lüzûmu (her şahsa anlayabileceği lisânla anlatılmak) ciheti hakkıyla iltizâm edilmiyor?

Ta'rîf ve îzâhdan müstağnîdir ki bir kimsenin diğerine bir işi yapmak için emri onun üzerinde bir rüchân ve tefevvuk sâhibi olmasına ve emrini icrâ etmediği halde muhâtabını ser-fürû ettirecek bir kuvvete mâlik bulunmasına mütevakkıfdır.

Bir şahısda âmiriyet iktidârı nasıl kuvvete muhtaç ise bir kavimde bir millette bir hükûmette dahi diğerine sözünü geçirmek ve dediğini yaptırmak veya muhâtabından korkmamak için kuvvete ve onun levâzım-ı ibtidâiyye ve mevâdd-ı asliyyesine mâlikiyet şarttır.

Zaman, asır değiştikçe kuvvetlerin esbâb ve vesâili dahi tebeddül ve ta'dâdı gayr-ı kābil derecede ve tenevvu' ve tekessür etmiş ve mâziye ircâ'-ı nazar edersek zamanımızdaki esbâb-ı vikāye ve müdâfaa daima inkılâba ma'rûz kalmış ve bundan böyle dahi ale'd-devâm ve belki sâbıkından daha sür'atli bilmeyen kalıblara gireceği şübheden âzâde bulunmuştur.

Hâl böyle iken biz âlem-i İslâm ukalâ ve ulemâsı ne haldeyiz. Ve nasıl düşünmekte ve hatt-ı hareket-i âmmeyi ne yolda çizmekteyiz.

Beşiktaş Bursa Meb'ûsu
Ömer Fevzi

Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak:

NEFER FEHİM

Üç yüz yirmi dört senesi Rumeli'nin bir köyüne hâin bir çete eşkıyâ; sokulmuş idi. Askerler, jandarmalar o köyü sarmaya; koyulmuş idi. Jandarma süvari neferlerinden –Filorinalı Fehim;– doludizgin bu haberi kumandana getirmiş idi. Kumandandan zâbitine emir alan Fehim; yine aynı hızla o köye; dönmüş idi. Fehim zâbitini arıyor, müsta'cel emri teblîğ için acele ediyordu. Fehim köye dalmış idi, yüksek sesle zâbitini soruyor, hayvanını muttasıl sürüyordu. Abluka hattından yükselen bir ses Fehim'e: "Zâbit öteki yüzde arkadan dolaş, buradan ilerleme, vurulursun!" diyordu. Fehim bu teklîfi nefsi için ağır buluyor dolaşmayı îfâ-yı vazîfe için uzun görüyordu. Fehim atının başını çevirmek keyfini kırmak hızını kesmek, istemedi. "Değmez bu kadar ihtiyât; ric'-ate!" dedi. Koca Fehim tavrını bozmadı. Kesdirme yoldan sürdü, gidiyordu. Eşkıyânın mütahassın olduğu binâlar önünden Fehim bu keyifle geçiyordu. Oradan yağan kurşunlar sanki Fehim'in merdliğine hayrân selamlıyordu. Her şeyin kötüsü gibi bu kurşunların da bir kötüsü, kahraman süvariye hürmetsizlik etmiş, Fehim'e ve al atına yaman yerlerinden değmiş idi. Hayvanın yuvarlanması Fehim'in mukaddes silâhını da elinden düşürmüş idi. Fehim bu yaralı arslanı arkadaşları koşup kapmışlar omuzda taşımışlar, zâbitinin kucağına yatırmışlar idi. Zâbit Fehim'in yarasını sardırmak, Fehim'i okşamak istiyordu. Heyhât ki Fehim mümânaat ediyor "silâhım, namusum!" diye çırpınıyordu. Evet,

[1] Yûnus, 10/14; Fâtır, 35/39.

Fehim yarasını sardırmıyor "silâhımı bulmadıkça yaşamam" diyordu. Koşmak, aramak, kırık bacağıyla hücum etmek istiyordu. Zâbiti Fehim'e: "Silâh çok, işte al bir başkasını!" diyordu. Fehim'i teskîne çalışıyor fakat Fehim bu sözden dahi müteessir oluyordu.

Birkaç dakîka sonra idi ki Fehim'in fedakâr, vefâkâr arkadaşları, o aynı hissin ortakları çoşmuşlar yine o kurşun yağmurları altından Fehim'in silâhını da kurtarmışlar; getiriyorlardı. Ne müessir manzara! Ne hoş müjde! Fehim silâhını gördü, gönlü, ruhu ferahlarla doldu: Fehim dayanamadı kıyâma uğraştı. Silâhına karşı koşmaya çalıştı. Fakat bacağı yardım etmedi. Fehim yere düşmüştü, lâkin bu sefer emeline kavuşmuş, silâhına sarılmış yere öyle kapanmıştı. Fehim muttasıl hamd ediyor, silâhının dipçiğine yüreğini dayamış tuğrasını dudaklarına yanaştırmış hâl-i istiğrâka dalmış, gözünü yummuş öpüyor, öpüyür "oh ya Rabbî… silâhım!" diyordu. Çünkü Fehim devletin silâhını milletin muazzez namusu biliyor ve kendi hayâtını onun pek altında görüyordu.

Fehim, asker insan, birkaç gün sonra vakt [ü] saati gelmiş göçdü. Bu yalancı dünyadan bu imtihân yerinden âlem-i ulyâya yükseldi, gitti. Fakat silâhına namusuna sarılı, ber-murâd olarak uçdu, gitti. Yeryüzünde babasına kardeşine, ordusuna, milletine şânlar ibretler saçarak nûrdan eserler, şerefden mîrâslar bırakarak pervâz etti, gitti. Kabına sığmayan Fehim, sakat, muattal kalıbını böylece çabuk silkdi, rûh-ı mübâreki hudûdlarda silâh arkadaşlarına yardıma refâkat ve şefâate sefer etti, gitti. Orada ebedî nöbetcilikler, devriyeler îfâ eden şühedâ rûhlarıyla birleşecek, Fehim artık emellerini daha yükseklerde, daha genişliklerde, hudûdlar başında ordular önünde îfâ edecekti. **[347]** İşte Fehim bu namuskâr milletin böyle bir müsellah ferdi idi. Fâtihalar, neşîdeler rûhuna senin ey vatanın dâimî muhâfızı, istibdâl kabûl etmez askeri, ordugâhlar ışığı, gazâlar rehberi, Koca Fehim!

Ömer Fevzi

BÂB-I MU'ALLÂ-YI MEŞÎHAT-PENÂHÎ'YE

Devletlü semâhatlü efendim hazretleri

Umûr-ı mühimme-i şer'iyye ve husûsât-ı lâzıme-i dîniyyede Halife-i rûy-i zemîn ve hâmî-i dîn-i mübîn efendimiz hazretlerinin vekîl-i bî-adîli ve bi'l-cümle mesâil-i dîniyye ve mehâmm-ı umûr-ı şer'iyyeye müteallik müşkilâtın hall ü faslına mahsûs kâffe-i mü'minîn ve muvahhidînin en büyük ve en ulvî bir merci'-i celîli olan bâb-ı merâhim-meâb-ı Fetvâ-penâhîye mürâcaat-ı âcizînin menâfi'-i umumiyyeyi celb ve mazarrat-ı mahz ve muhikkayı def' gibi bir takım zarûretlerin sevk ve ilcââtından husûle geldiği arz ve beyânıyla hâk-i pây-i me'âlî-iktinâh-ı veliyyü'n-ni'am-ı efhamîlerine berây-ı istiftâ arz ve takdîmine ictisâr olunan mesâilin teşrîh ve beyânına şürû' etmezden evvel mahzâ efendimizin nazar-ı dikkat-i hakāyık-perverânelerini celb etmek maksad-ı hayr-mirsadıyla sebeb-i ta'cîz ve mürâcaat-ı âcizî olan keyfiyetin teşrîh ve beyânına lüzûm görülmüş ve ber-vech-i âtî dahi ibtidâr edilmiştir.

Ma'lûm-ı maâlî-melzûm-ı fekâhet-penâhîleri olduğu üzere bir milletin dû-âlemde saâdet ve selâmetini te'mîn eden ve uhde-i zimmetine müterettib olan vezâifin ehemm ü akdesi dîn-i mübîn-i Muhammedî'nin emr ettiği vechile makāmât-ı mebrûre ve mukaddesenin şân-ı celîl-i İslâmiyyete muvâfık bir sûrette rehber-i necât ve istikbâlleri olacak şübbân-ı vatanın dinî, ahlâkî, medenî terbiyesine i'tinâ ve dikkat etmek gibi husûsat-ı lâzıme ve mühimmeden ibârettir.

Bu vezâif-i diniyye ve milliyenin ahsen-i tarîk üzere cereyânını te'mîn etmek için bunun mâ bihi'l-bekāsı olan vesâitin te'mîn ve istihsâline i'tinâ ve gayrete mütevakkıfdır. Fil-vâki' bugün memleketimizde bulunan bil-cümle cevâmi' ve tekâyâ mekâtib ve medâris-i İslâmiyyenin levâzımât-ı zarûriyyesi evkāf-ı celîle-i İslâmiyye vâridâtından ve umûm vergi üzerine yüzde on nisbetinde icrâ edilen zamâyim ile hükûmet tarafından verilen ve İslâmların mikdâr-ı nüfûsu nisbetinde hisselerine isâbet eden iânâttan te'diye ve tedârik olunmaktadır. Bu bâbdaki muhassasât zemîn ü zamân nazar-ı i'tibâra alındığı takdîrde şu makāmât-ı mukaddese ve âliyenin şân-ı celîl-i İslâmiyyete muvâfık bir sûretteki idâresine kâfî olamayıp evkāf ve maârif merkez-i idâresi için bin türlü müşkilâtı müeddî ve mûcib olmaktan mâadâ şu zamân-ı ahîrden beri lüzûmu derkâr olan mekâtib ve medâris-i İslâmiyyenin ıslâhâtından dahi bizi men' eylemektedir. Bâ-husûs memleketimizi ser-â-pâ istîlâ eden ve bil-cümle dûr-bînân-ı hakāyık-şinâsımızın nazar-ı dikkatini celbe bâdî olan cehâletin izâlesi zımnında mekâtib ve medârisimizden intizâr edilen muhassenât ve fâide derece-i matlûb ve mukteziyyeden pek dûn bir mertebede olduğu tahakkuk eylediği takdîrde her halde biran evvel bunların ıslâhına çalışmak âcizleri için nâ-kābil-i terk ü ihmâl bir vazîfe-i diniyye ve milliye olduğuna kanâat-i kâmilemiz hâsıl olmaktadır.

Halbuki bunların muhassasâtı şimdiki hâl-i esef-iştimâllerine göre idâresi için bile kâfî değildir.

İşte bu bâbdaki esbâb-ı ma'rûza ve muhıkkadan dolayı vâridâtı dûn ve masârıfı efzûn ez-her-cihet câlib-i nazar-ı dikkat olan bir müşkilât-ı azîme içinde bulunuyoruz.

Zîrâ sene be-sene evkāf ve maârif merkez-i idâresinin açığı tezâhür ediyor. Şimdi ise bu açığı kapatmak ve büdcede tevâzün istihsâl etmek için ya evkāf ve maârif idâresinin vâridâtını teksîre çalışmak veyahud ki tenkīs-ı masârıf yolunu istilzâm etmek mecbûrîdir. Aksi takdîrde merkez-i idâreyi iflâs gibi bir vartaya sevk etmekten başka bir şey değildir. Zemîn ü zamân nazar-ı i'tibâra alındığı takdîrde masârifâtın tenkīsı mümkün olamayıp vâridâtın tezyîdine himmet ise bizim için farîza-i zimmettir. İşte bu nokta-i nazardan idâre-i vakfiyyesince tetebbuât ve tedkīkāt-ı lâzıme icrâ edilmiş de ahâlîmizin fakr u zarûreti nazar-ı i'tibâra alındığı takdîrde evkāf ve maârif için yüzde on nisbetindeki zamâyimden fazla bir takım metâlibde bulunmak teklîf-i mâ-lâ yutâk kabîlinden bir şey olacağını ve hâk-i pây-i merâhim-iktinâh-ı veliyyü'n-ni'am-ı efhamîlerine berây-ı istiftâ arz u takdîm

olunan usûlden başka bir vechile evkāf ve maârifin vâridâtını tezyîd etmek mümkün olamadığı evkāf ve maârif meclis-i kebîrince kanâat-i kâmilesi hâsıl olmuştur. Efendimizi ta'cîze bizi sevk ve icbâr eden ma'rûzât-ı kemterânelerinden müstebân buyurulacağı vechile zîrde mes'ele şeklinde gösterilen usûlden istifâdemiz tecvîz buyurulduğu takdîrde evkāf ve maârif-i İslâmiyyeye âid olan makāmât-ı mukaddese ve mebrûrenin şân-ı celîl-i İslâmiyyete muvâfık bir sûrette idâresi te'mîn edilecek ve bizim için her halde lâzım ve muktezî olan mekâtib ve medârisin ıslâhına bir imkân istihsâl edilmiş olacaktır. Bugün mekâtib-i mevcûdemizin mikdârından fazla olarak lâ-ekal yüz elli mektebe eşedd-i ihtiyâcımız vardır. Mekâtib ve medârisimize âid olan muhassasât ise mekâtib ve medâris-i mevcûdemize kâfî gelemediğinden mâadâ bunların içinde istihdâm olunan muallimîn ve müderrisîn fıkdân-ı maâşlarından dolayı terk-i vezâifle bizi tehdîd ediyorlar. Şu hâl-i esef-iştimâlden tahlîs-i girîbân etmek için zîrdeki mesâilde arz u beyân olunan usûlden başka bir muhassasâtın tedârik ve te'mîni mümkün olamadığı takdîrde mekâtib-i mevcûdemizin tenkīsını intâc ve müeddî olacağı bî-iştibâhdır.

Hudâ-nekerde bu hâlin vukū'u bizim için ne kadar tehlikeli olduğu arz u beyândan müstağnîdir. İşte ber-vech-i bâlâ arz u beyân olunan ve hakāyık-ı müsellemeden ma'dûd olan ma'rûzât-ı ubeydânelerini nazar-ı i'tibâra **[348]** alarak zîrdeki mesâilin hak ile bâtılı tefrîk ve menâfi'-i umûmiyyeyi te'mîn ile herkesi mazarrattan vikāye ve sıyânet eden şer'-i şerîfe tatbîkan hallini istirhâma cür'et-yâb oluyoruz. Ol bâbda ve kātıbe-i ahvâlde emr u fermân ve lutf u ihsân hazret-i veliyyü'n-ni'am efendimiz hazretlerinindir.

Fî 6 Safer sene 1329

Bosna ve Hersek
Evkāf ve Maârif Müdürü
Muhammed Şerif

Birinci Mes'ele – Evkāfa aid hemen her bir şehir ve kasabada en güzel ve en şerefli yerlerde pek çok hâlî arsalar vardır. Bütün memlekette böyle bin beş yüz kadar arsamız mevcûd iken evkāf-ı İslâmiyyenin bunlardan istifâdesi hemen lâ-şey hükmündedir. Şimdi bunlardan matlûb ve mutasavver olan istifâdeyi te'mîn etmek için bunların ihyâsı lâzımdır. Bu ise azîm bir meblağa mütevakkıfdır. El-yevm icrâ edilen tetebbuât ve tedkīkātın netîcesi olarak senevî re'sü'l-mâl ile fâizinden yüzde beşini te'diye etmek şartıyla üçüncü mes'elede arz u beyân olunan usûle tevfîkan bir istikrâzın akdi mümkündür. Halbuki hâlî ve boş olan arsalarımız üzerinde bu para ile inşâ edilecek ebniye ve sâirenin yüzde ondan fazla bir vâridât te'mîn edeceği gerek ehl-i hibre ve erbâb-ı vukūfun te'mîn ve beyânâtı ve gerekse mukaddemâ muhtelif vakıflar beyninde mün'akid olan istikrâz keyfiyetiyle icrâ edilen tecârible sâbittir. Bu sûretle def'-i mazarrat ve celb-i menfaat kabîlinden olan bir istikrâzın akdine cevâz var mıdır.

İkinci Mes'ele – Evkāfa âid bazı arsalar var ki vâridları pek dûndur ve bununla beraber günden güne tedennî ederek maktûân alınan mükellefât-ı emîriyyesi ma'kûsen tezâyüd eylediği halde el-yevm bunların vâridâtı yalnız vergiye tekābül edemeyip bunlar alâ hâlihî terk edilecek olursa evkāf idâresi için ayn-ı mazarrat oldukları bedîhîdir. Birinci mes'elede arz u beyân olunan usûle tevfîkan bu mazarratın def'i mümkün ve bu hakāyık nazar-ı i'tibâra alındığı takdîrde üçüncü mes'elede arz olunan şerâite tevfîkan istikrâzın akdine mesâğ var mıdır.

Üçüncü Mes'ele – Mesâil-i sâbıkada arz u beyân olunan mazarratın def'i ve bundan mâadâ zemîn ve zamân nazar-ı i'tibâr alındığı takdîrde bizim için bir ihtiyâc-ı mübremden ibâret olan mekâtib ve medârisin ihyâsı gibi bir menfaat-i umûmiyyenin celbi maksad-ı hayr-mirsadıyla bugün yüzde beş fâizle evkāfın musakkafât ve müstagallâtından hiçbir şey terhîn etmeden ve bunların mülkiyetini tehlikeye koyacak hiçbir te'mînâtta bulunmadan yalnız meclis-i kebîrin kararıyla ve merkez-i idâresinin kefâletiyle bir istikrâzın akdine cevâz var mıdır. Merkez-i idâre yüzde on nisbetinde umûm vergilerden evkāf ve maârif için ahz edilen ve hükûmet tarafından müslümanlara iâne olarak i'tâ olunan mikdârı te'mînât olarak göstermekle bu bâbdaki kefâleti îfâ edecektir.

Dördüncü Mes'ele – Evkāfa âid gāyet ufak yerler vardır. Yerlerin vâridât ve kıymet-i hakīkiyyeleri pek dûn olup o yerlere mücâvir olan adamlardan bazısı li-zarûretin kendi dâiresini tevsi' ve yahud arsasına zam etmek maksadıyla bu sebebden dolayı kıymet-i zâtiyesinden pek efzûn bir fiyat ile iştirâya tâlib olursa alınacak meblağ ile onun bir kaç misl vâridâtını te'mîn edecek bir şeyin tedâriki mümkün olursa o gibi yerlerin fürûhtuna mesâğ var mıdır.

Beşinci Mes'ele – Şerefli bir mevki'de ufacık bir arsa vardır arsa-i mezkûrenin adem-i vüs'atine mebnî inşâât nizâmnâme-i mevzûuna tevfîkan orada bir şey yapılamaz bu sebebden dolayı o yer alâ hâlihî boş kalmaya mahkûmdur. Binâenaleyh bu arsa beyhûde yere mükellefât-ı emîriyyeyi vermek gibi bir mazarrattan başka bir şeye yaramaz li-zarûretin hem-hudûd olanlardan biri kendi mevkiini tevsî' maksadıyla iştirâya tâlib çıkarsa alınacak meblağ ile evkāf için vâridât getirecek bir şey almak şartıyla o evkāf arsanın satılmasına cevâz var mıdır.

Altıncı Mes'ele – Evkāfa âid bir yer olup hâl-i hâzırda kendisinden istifâde olunamadığı gibi hükûmet veya belediye tarafından istimlâki matlûb olup ihtiyâr ile satılacak olursa fazla bir meblağın ahzı muhakkak olduğu takdîrde mahzâ evkāfı zarûretten kurtarmak maksadıyla o yerin satılmasına cevâz var mıdır.

Yedinci Mes'ele – Ebniye-i mukaddeseden câmi', tekye, medrese, mektep gibi mürûr-ı zamânla münhedim olmuş veyahud ki inhidâma mâil bulunmuş ve oradaki müslümanlar li-sebebin mine'l-esbâb diğer mahallâta külliyyen veyahud kısm-ı küllîsi nakl-i mekân etmiş olduklarından dolayı artık o gibi ebniyelerin o yerlerde vücûduna lüzûm kalmamış olursa ber-vech-i bâlâ arz olunan usûle tevfîkan o yerlerin satılmasına veyahud ki evkāf için bir vâridât te'mîn etmek maksadıyla o yerlerde ebniyelerin inşâsına cevâz var mıdır.

Sekizinci Mes'ele – Nizâmât-ı mevzûaya tevfîkan yirmi otuz seneden beri mevtâların oraya defnine ruhsat verilmeyen ve evkāfa âid olan mekābirin fürûhtuna veyahud evkāf ve maârif için bir vâridât te'mîn edecek üzerlerinde ebniyenin inşâsına cevâz var mıdır.

Dokuzuncu Mes'ele – Belediye veyahud hükûmet tarafından zabt edilip (park) yani bahçe-i umumî hâline ifrâğ edilen makābirin yalnız arsaları hâline ifrâğ edilerek üzerlerinde ebniye inşâ etmek şartıyla istirdâdı mümkün olursa bu gibi keyfiyyâta mürâcaatla mevâdd-ı sâirede arz u beyân olunan usûle tevfîkan mezaristan iken bugün park hâlinde bulunan bu gibi yerlerden istifâdeye cevâz var mıdır.

Sırâtımüstakīm – İşbu istiftânâmenin Bâb-ı Meşîhat'e takdîmi altı yedi ay olduğu halde henüz bir cevap alamadıklarından dolayı Bosnalı müslüman kardeşlerimiz Meşîhat'in müsâmahakârlığından şikâyet ediyorlar. Âlem-i İslâm ile te'yîd-i revâbıt ve tezyîd-i münâsebât husûsunda lâ-kayd kalan Merkez-i Hilâfet'in bari bir mürâcaat vukū'unda olsun cevap vermek lüzûmunu takdîr etmesi îcâb etmez mi?.. Dikkat burada sayfa bitiyor.

* * *

[349][1] NÂFİ' VE MÜHİM BİR TEŞEBBÜS

Fâtih'le Sultan Selim arasında kâin ve bu semtlerin mensûbün-ileyhi bulunan iki büyük zâtın müzâheret-i kudsiyyetine müstenid mehîb ve muhteşem bir müessese-i âliyye vardır ki merhamet-i İslâmiyyenin âbide-i ihtişâmı gibi enzâr-ı iftihâra ulviyet-nümâ olur.

Bu âbide-i ihtişâm, bu ilticâgâh-ı eytâm "Daru'ş-Şafakati'l-İslâmiyye"dir ki bükülmüş boyunları bir sadr-ı şefîkin harâretinden, solmuş yüzleri bir dest-i nevâzişin taltîfinden ebediyen mahrûm kalmış vatan kuzularına yarım asırdan beri bir peder himâyeti ve bir vâlide şefkatiyle âgūş-ı sıyânetini küşâde bulundurmaktadır. Bu timsâl-i maâlî, fikrimce "hümâ" lafz-ı esâtîrîsinin mücessem ve hakīkī me'âlidir. Çünkü gölgesinin düştüğü ser-i bahtiyâra tâc-ı hükümdârı giydiren bu kuşun vücûdu mevhûm olduğu halde Daruşşafaka bir Hümâ-yı hakīkattir ki onun cenâh-ı re'fetine sığınıp zıll-ı saâdetinde perverde olan başlar devlet-i ma'rifet efseriyle tetevvüc etmiş ve el-ân etmekte bulunmuştur.

Şu fikri, iddiâ-yı şâirâne! Sayacaklara karşı İsmail Safâ, Mehmed Emin, Salih Zeki, Ahmed Rasim ve sâire gibi zamanımızdaki iklîl-i irfân hâmillerinin bu sakf-ı semâ-pâye sâyesinde yetiştiğini söylemek isbât-ı müddeâya bürhân-ı vâzıh teşkîl eder sanırım.

Maliye nâzır-ı esbakı Yusuf Paşa merhûm ile rüfekâ-yı hamiyyetinin yâdigâr-ı pâydârı bulunan bu yegâne dâruleytâmın mebde'-i te'sîs ve nizâmnâme-i aslîsinde gerek erkek gerek kız yetîm ve bî-kes çocukların ta'lîm ve terbiyesi menvî ve musarrah ve hatta mektep binâsı erkekler ve kızlar diye iki kısma müfrez olduğu halde her nasılsa şimdiye kadar yalnız benîn-i müslimînin tenvîrine çalışılmış, ümmet-i merhûmenin benât-ı ümmehâtı o dânişhâne-i millîninin mehcûr-ı füyûzâtı kalmıştı.

Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin en fa'âl a'zâsından ve Daruşşafakati'l-ulyâ'nın en cevvâl zekâsından bulunan Cemal Bey biraderimizin himmet-i Hudâ-pesendiyle ahîren bu mühimme de nazar-ı dikkate alındı ve kızlara mahsûs bir şu'be küşâdına teşebbüs olundu.

Bir zırhlı iştirâsından ehemm ü elzem olan bu teşebbüsü samîm-i kalbinden alkışlamayacak ve bir ân evvel hayyiz-i husûle çıkmasını istemeyecek bir ferd tasavvur edememekle beraber televvüngâh-ı âlemde garâbet eksik olamayacağından bil-farz ve't-takdîr:

"Bu kadar kız mektebi ale'l-husûs ahîren küşâd edilecek olan inâs-ı sultânî müessese-i mükemmelesi varken mevcûda bir daha ilâve etmek üzere bu şu'be lâzım mıdır?"

İ'tirâzına kalkışacak olanlara derim ki:

-İnsâfın nısf-ı dîn olduğunu bildiren Peygamber-i hak-bînimiz, erkek ve kadın bil-cümle ehl-i dîne taleb-i ilmin vecîbe-i zimmet bulunduğunu haber veriyor.

Demek oluyor ki kadınların da okuyup öğrenmesi ve erkeklerin onları okutup öğretmesi şer'an lâzım geliyor. Şu halde acaba merkez [ve] mülhakāttaki mekâtib-i mevcûdemiz bu lüzûm-ı şer'înin hüsn-i îfâsına kifâyet edebiliyor mu?

Haydi mülhakātı şimdilik bir tarafa bırakalım! Dârulhilâfe ve merkez-i saltanattaki dört buçuk mekteple ümîd-i istikbâlimiz olan çocuklarımızı husûsuyle kendilerinden âtiyen çocuk terbiyesi beklediğimiz kızlarımızı okutup öğretmek imkân dâhilinde midir?

Fil-vâki' yarım yamalak birkaç dâne kız mektebimiz var. Fakat tâlibâtı, ağniyâzâdegân ile vasatü'l-hâl olanların evlâdından ibâret değil midir? Fakat kızları bilhassa anası babası ölmüş, sığınacak bir kucak, ısınacak bir ocak bulamadığı için ya akrabasından birinin kulübesine yahud muhtâc-ı hizmet bir zenginin kâşânesine sokulabilmiş, sabâveti cehâlet ve sefâletle geçdikten sonra dem-i şebâbında bazen o cehâletin kurbân-ı felâketi olmuş bulunanlar, bu mekteplerin müstefîz-i tedrîsi olabiliyor mu? Müteşebbisinin himmeti var olsun. İnâs-ı Sultânî Mektebi memleketimizde bir müessese-i yegâne olacak, Tâcü's-selâtîn Âdile Sultan merhûmenin vefatından beri mahşer-i sükûna benzeyen Kandilli Sarayı yakın zamanda bir ma'kes-i esvât hâlini alacak. Piyano çalacak, opera söyleyecek (!) benât-ı memleketle dolacak. Fakat o müessese-i kemâle senevî elli lira i'tâsına muktedir erbâb-ı yesârın kerîmeleri girebilecek, Darüşşafaka'nın inâs şu'besi ise kibâr kızlarına orta halli çocuklara değil, milletin öksüz ve yetîm yavrularına, etfâl-i memleketin hâlen ve istikbâlen sokaklarda sürünmeye mahkûm kalmış olanlarına âgūşunu açacak, onları sîne-i merhametinde besleyip büyütecek, okutup yazdırmakla beraber Savaroyor'a[2] bedel zihinlerine maâlî-i İslâmiyye ve âdâb-ı Osmâniyye telkîn eyleyecek. O bî-vâyeleri bir kontes bir markiz olmak için değil; bir müslüman kadını, bir Osmanlı hanımı bir ev sâhibesi, bir aile reîsesi olmak üzere yetiştirecek. Dans yerine dikiş dik-

[1] Orijinal sayfalar 349 yerine 341, 350 yerine 349, 351 yerine 350 ve 352 yerine 351 olarak numaralanmış olup sırası da yanlıştır.

[2] (ساووارویور) şeklinde yazılmıştır.

mek, opera yerine yemek pişirmek ta'lîm edecek. Ey meyl-i hasenâtı fâik ve bu husûsda sâbıkîn-i evvelîne lâhık olan ümmet-i necîbe! Siz bu teşebbüsü tebrîk ve nefsinizi müteşebbislerine teşrîk etmez misiniz?

Fârûk-ı A'zam hazretleri birkaç kandil îkādıyla mescid-i nebevîyi aydınlatması üzerine taraf-ı risâletten iltifâta ve "kabrin de mescidim gibi münevver olsun" tarzında da'vâta mazhar olmuş.

Acaba muzlim bir dimâğın envâr-ı ma'rifetle parlatılması –velev ki peygamberin olsun– bir mescidin tenvîrinden indallâh daha makbûl sayılmaz mı? Ey infâk-ı yetâmâ ile me'mûr olan müslümanlar! İşte müslüman yetîmelerinin infâk ve iskânı ve ta'lîm ve terbiyesi için bir şefkathâne açılıyor.

(خير المال ما انفق فى سبيل الله)

Hadîs-i şerîfini düşünerek bunun masârıf-ı te'sîsine muâvenet ve [1](اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ) emr-i Furkānîsine mütâbaattan geri durmayınız. Vereceğiniz iânenin azlığına, çokluğuna bakmayınız ki sebîl-i **[350]** ilâhîdeki aded-i ma'dûd, nezd-i Bârî'de sevâb-ı gayr-ı mahdûd ihzâr eder.

Kemâ kāle celle şânuhû:

(مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ)[2]

Tâhirü'l-Mevlevî

Sırâtımüstakīm – Şu âlî teşebbüse karşı söylenebilecek sözleri sâhib-i makāle kâmilen söylemiş olduğu için biz kendimizden bir şey ilâve etmeyeceğiz. Müteşebbislerin azmi erbâb-ı hamiyyetin muâveneti sâyesinde inşâallâh Dâru'ş-Şafakati'l-İslâmiyye'nin yakında bir de kız şu'besi vücûda gelmiş görmekle karîru'l-ayn oluruz.

HARÎK-I HÂİL

Sükûn-ı müncemid-i leyli yırtarak, nâgâh
Gunûde kalb-i haşîn-i zalâmdan bir âh
Bir âh-ı velvele-perdâz kopdu:-Yangın var!
-Bu ses, bu girye-edâ sayha-i tazallumkâr

Rû'ûd-ı rûh-ı beşerdir, semâlara dökülür
Onun hurûş-meâliyle rûhlar sökülür
Temevvüc etmede bir bir bu sayha-i meş'ûm
Taraf taraf ötüyor sanki bir ketîbe-i bûm.

Azâb içinde zemin, ıztırâb içinde zamân;
Telaş ile dönüyor mahrekinde şimdi cihân!
Semâ bu hâle hezârân nazarla nâzırdır;
Bir irti'âş-ı bükâ gözlerinde zâhirdir…

* * *

Çâk etti bir zebâne-i hûnîn, uzakların
Pîrâhen-i büyût, ridâ-yı zalâmını
Kıvrıldı, âsmâna uzandı… Konakların
Kanlarla sildi manzara-i ihtişâmını.

Bir dûzeh-i zebâne ki ra'şân… Alev, duman,
Zulmet, şerâre püskürüyor şeş cihâtına;
Fevvâre-i cahîmdir: İhrâk için heman
Yükselmek istiyor gibi cevvin kürâtına..

Birden yayıldı bir mütemevvic kanad gibi,
Şehbâller gerildi fürûzân-ı lehîbden;
Bir darbe-i müselsel ile hânmân-şiken,
Yek-ser remâd edip gidiyor hep cevâbını

Güyâ ki bir ukāb-ı ziyâ-bâl ü şu'le-mû
Üstünde damların dönüyor müfteris, akūr;
Her şâhbâl-i nâiri ayrıldı sû be-sû,
Bir sarsar oldu… Sarsar-ı seyyâl-i nâr u nûr!

Bir sarsar-ı devvâr-ı şerer-pâş ü şerer-pûş
Mebnâları etmekte tehevvürle der-âgūş;
Bir cûşiş-i nevvâre-i hûnîn ile yahud
Yerden göğe çağlar gibi şelâle-i yâkūt

Sarsar dönüyor… Savrulup enkāz-ı mesâkin
Sağdan sola, soldan sağa, bir mevkib-i nîrân,
Bir tûde-i pervâne-i sûzân gibi lerzân,
Lerzân ü perîşân iniyor evlere.. Lâkin

Her zerre-i âteş-peri meşbû'-ı cehennem
Bir kudret-i sûziş taşıyormuş gibi çılgın
Pür-cûş döküldükçe yere bir koca yangın
İcâd ediyor… Bir koca gayyâ-yı adem-fem!

Sarsar dönüyor… Geçtiği yer oldu müşâbih
Küllerle, dumanlarla bürünmüş arasâta;
Gözyaşları memzûc süyûl-ı nevehâta;
Âvâze-i vâveyl semâlarla müşâfih!

* * *

Söner mi… Âh ile, seyl-i sirişk ile –eyvâh!-
Söner mi bir yangın
Şu girye bâr-ı sefâlet, şu leb be-âh-ı tebâh,
Şu muhtazar, baygın;
Sokaklara dökülen dulların, yetîmlerin
Söner mi sûziş-i vicdânı??... Girye dâne-i hâr
Lehîb-i rûh ile –şebnem midir– olur mu buhâr?
Bu levh-i nazra-firûzun, bu kütle-i kederin

Huzûr-ı sûz ü güdâzında çehre-i vicdan
Hicâb edip de kızarmaz mı? Söyle ey insân!
Acır mı bunlara? Yer bî-haber, semâ hâmûş!
Geçer sabâ[h] ü mesâ
Geçer sabah ve mesâ lâ-kayd, elem ber-dûş…
Fakat gelince şitâ
Şu çıplak âileler kar, çamur mu örtünsün?
Bu bî-nevâlara toprak mı açsın âgūşu?
Leyâl-i bâridenin zulmet-i cihan-pûşu
Olur mu perde-i ismet… Olur mu, âh, düşün?
Semâ ru'ûd saçar, berk yağdırır, rüzgâr
Soğuk, anîf kanadlarla silleler çarpar;

[1] Bakara, 2/267.
[2] Bakara, 2/261.

[351] *Güneş yakar; gece tedhîş eder… Hemen her şey*
Yazık, zavallıların hasm-ı cânı peyderpey…
Ömür denen iki günlük haşîn yolu geçmek
Pür-ıztırâb, pür-âlâm, pür-figān, gerçek

Cebîn-i hilkate şeyndir, hayatı tescîndir;
Bunun mukābele-i müstahıkkı tel'îndir!
Beşer-karîn isen ey merhamet, hamiyyet sen
Şu kimsesizleri kaldır zemîn-i zilletten!...

F. Sâcid

* * *

YANGINA DÂİR

İstanbul şehrinin beledî âfetlerinden en büyüğü yangınlardır dense asla mübâlağa edilmiş olmaz, sanırım. Bununla beraber –ne garâbet!– dünyada hiçbir büyücek şehir yoktur ki yangınlara karşı İstanbul kadar müdâfaasız bulunsun!...

Evvelki haftanın büyük yangınları münâsebetiyle gündelik gazeteler ihtiyâr İstanbul'un birkaç asırlık târîh-i harîkını, kāri'lerinin nazargâh-ı ibretine serdiler. Hammer'den, Toth'dan Gotye'den alınıp çoğu Mîlâdî senelerle ifâde olunan bu ateşli ve kanlı târîhçeden öğrendik ki İstanbul'da kırk-elli sene fâsılalarla yedi bin on bin, hatta otuz otuz beş bin büyût ve dekâkîn ve sâire yanıp tutuşarak, pâyitahtın geniş geniş sâhalarını harâb şehirler hâline getirmiştir. Câmi' ve medreselerle bazı hân ve hammâmlar müstesnâ tutulacak olursa, Saltanat-ı Osmaniyye pâyitahtının her yüz senede bir defa tamâmen yanıp bittiği iddiâ olunabilir.

Asırda bir defa yanıp biten ve denizden en uzak noktası nihâyet yarım saatlik olan pâyitaht-ı Osmanînin vesâit-i itfâiyyesi pek yakın bir mâziye kadar ma'hûd omuz tulumbalarından ibâretti. Son yangınlar bana tulumbacıların târihçesini öğrenmek merâkını verdi. Ama hiçbir mütehassısını rast getiremedim. Başta pek iyi düşünülmüş olan bu müessesenin Bizans devrinden kalma olduğunu zannederim. Şarkın havasında eşhâsı pek çabuk çürüterek bitirmek müesseseleri ise dondurarak hâl-i ibtidâisinde hıfz etmek hâssası vardır. Şarkın bâ-husûs şark-ı İslâmiyetin birçok müessesât-ı nâfiası mevcûddur ki tekemmül etmemek, hîn-i teessüsündeki şeklini anûdâne saklamak yüzünden bugün zararlı bir hâle gelmişlerdir. Garbın büyük, küçük şehirlerinde gıbta ve hayretle gördüğümüz gāyet muntazam, gāyet nâfi' gönüllü itfâiye hey'etleri, bizim mahalle tulumbacılarının tekemmül etmiş şekl-i hâzırından başka bir şey değildir; uşakları otomobille koşan, sandıkları buharla su fışkırtan bu âhir zamân tulumbaları bizim mahalle itfâiye hey'etlerinden sonra teessüs etmiş ve fakat günden güne mükemmelleştirilerek şimdiki hâllerine getirilmiştir. Mâdem ki bizde de pek eskiden kalma bir tulumbacılık an'anesi var, mâdem ki bir sınıf gençlerimiz kaynayan taşan enerjilerini ateşle güreşmekte hemşehrinin canlarını mallarını semenderin lokması olmaktan kurtarmakta denemek, öylece yiğitlik göstermek istiyorlar, o halde niçin hükûmet belediye filan, hâsılı aklı erenlerimiz bunlara biraz rehberlik edip esasen pek memdûh olan faâliyetlerini ta'zîme himmet buyurmazlar?.. İ'tirâf etmeli ki gönüllü itfâiye hey'etleri teşkîl için İstanbul'dan daha müsâid bir zemîn zor bulunur.

Mahalle tulumbalarımız böyle, ya askerî itfâiye taburlarımız? İstanbul sokağından hazîn hazîn boru öttürüp, tulumba arabalarının her parçası sökülegelmiş gibi ayrı ayrı sallanarak büyük bir gürültü ile geçen itfâiye kolunun gerisinde pek ağır çizmelerini bin belâ ile sürükleyerek güya koşan kan terlere batmış Anadolu'nun zavallı Mehmedciklerini gördüğüm zaman daima kanım başıma fırlar. Belediye midir, Ziçni Paşa mıdır, bunlara bakan kim ise onun yanına koşmak ve –Ayol! Allah aşkına birkaç yüz guruş sarf et de şunlara pek basît pek âdî muhâcir arabası gibi üç dört araba yaptır. Bu yorgunlukla yangına yetişen adamlar nasıl ateşle boğuşsunlar?.. demek isterim. Hakkım yok mu? İtfâiye neferlerini Taksim Kışlası'ndan Samatya'ya kadar yayan koşturmakta ne muhassenât var? Dar sokaklar varsa, itfâiyenin tulumbaları da geçemez, yokuş çıkılacak ise o tulumbalar daha ağırdır.

İki üç sene oluyor, ortalığa bir rivâyet çıktı: İtfâiye neferlerine mahsûs otomobiller getirilecekmiş… İyi amma o otomobiller gelinceye kadar korkarım İstanbulumuz yanıp bitecek de otomobilleri tekrar Avrupa'ya iâde etmek lâzım gelecek! Şimdilik Tophâne, yahud Tersâne marangozhanelerinde yapılmış, iki sıralı nefer oturtulabilir, âdî arabaları pek çabuk yaptırtalım da sonra tâli'imize, otomobiller filan gelirse o arabaları satmak yahud başka bir işde kullanmak güç olmaz.

Herkesin muttasıl yangından bahsettiği geçen hafta işittiğim: İstanbul Belediyesi ma'rûf büyük istikrâzını akd edip eline bir milyon geçirdiği zaman itfâiye hey'etlerine ancak üç bin lira tefrîk edebilmiş imiş. Onlar da bu para ile çatlak taslarını, delik hortumlarını, kırık araba tekerleklerini ta'mîr ettirmişler, para da bitmiş… İstanbul beldesinin âfet-i uzmâ-yı beledîsi harîk-ı hâil olduğundan hürmetlü belediyemizin bu pek be-câ pek dûr-endîşâne kararı cidden cedîr-i tebrîktir!

Ya sular? İstanbul'a tâ Rum kayserleri zamanından beri getirtilmiş **[352]** türlü sulardan ve itfâ-yı harîk için kâfî miktârda su vermeyi müteahhid Terkos Kumpanyası'ndan sarf-ı nazar olunabilse İstanbul'un âdetâ bir ada olduğu herkesin gözüne batmamak kābil midir? Su içinde oturan bir şehrin mesel-i sâir hükmüne giren pisliği ne kadar şâyân-ı hacâlet ise ikide birde yanıp kül olması da o kadar şâyân-ı hayrettir. Çırçır, Çırağan, Aksaray ve Balat yangınlarından sonra deryânın tutuşmasına da ihtimâl verilir…

Şehrimizin hemen yarısı, kurûn-ı ûlâ harâbeleri hâlinde vîrân yatarken hemşehrilerimizin on binlercesi mesken ve me'vâsız ağlayıp sızlarken, körlerin bile göreceği şu münâsebetsizliklerimizi hatırlamak hatırlatmak nâ-be-mevsim olmasa gerektir. Demir tavında döğülür…

(Hilâl)

ŞUÛN

İngiltere:

Bakınız milletler kendilerine nasıl bir istikbâl-i hâkimiyyet hazırlıyorlar?

Bir ay evvel İngiltere Kralı George'un tac giyinmek merâsimi icrâ olundu. Bu merâsim münâsebetiyle mütenevvi' ve müteaddid ziyâfetler, şenlikler, donanmalar; resm-i geçitler yapıldı. Çocuklar mektep çocukları bu merâsimde asla hatırdan uzak tutulmadı. Onlara bu vesîle ile İngiltere'nin azameti ve şevketi ve kudreti gösterilmek vatanlarının müstakbelen de halde olduğu gibi çâr-aktârda hâkim bir devlet olacağı epeyce zihinlerine yerleştirilmek istendi. Bir gazete muhbiri Londra şenliklerinden bahs ederken çocuklara mahsûs bir ziyafet ve eğlenceyi şöyle hikâye ediyor: Bugün kral ve kraliçe Billur Sarayı'na geldiler. Orada yüz bin mektep çocuğu toplanmıştı. Bu çocuklar İngiltere'nin her tarafından 92 husûsî katar ile getirilmişlerdi. Çocuklara mükemmel taâm ettirildi. Çocuklar sarayın bahçesinde altı saat kaldılar. Birkaç tiyatroda onlara İngiliz târîhinin vekāyi'-i mühimmesi, hissiyât-ı vataniyyelerini takviye ve tehyîc edecek sûrette gösterildi. Sonra Billûr Saray'ın bir kısımını işgāl eden müsta'merât sergisi gezdirilip İngiltere'nin hudûdsuz müsta'merâtı hakkında ma'lûmât verildi. Böylece çocuklar, İngiltere'nin hâlindeki vüs'atini, kuvvetini mâzîdeki mefâhirini öğrenerek, duyarak hem de padişahlarını görüp sözünü işiterek, müftehir ve memnûn şehirlerine, köylerine döndüler.

Rusya:

Büyük zırlı gemiler – İnkılâbdan beri hükûmet-i Osmâniyye büyük harb gemileri ısmarlamak fikrindedir. İnkılâbın ferdâsında "Enver" ve "Niyazi" zırhlılarından pek çok bahs edilmişti. Son günlerde İngiltere'ye iki dridnot ısmarlandı. Ismarlanacak dendi, durdu; ve nihâyet yanılmıyorsak, ancak bir "dridnot" ısmarlamak üzere iki üç gün evvel Bahriye Nazırımız Londra'ya sefer etti. Bilmeyiz, kuvveden fiile çıkmayan ve çıkması da biraz baîd olan projeler için çok gürültü etmek fâideli midir, zararlı mıdır? Ancak komşu devletlerin alel-husûs Rusya'nın siyâsî gazetelerinde hemen her gün Türkiye'nin teslîhâtı şiddetlendiğini Kafkasya ve Kırım sevâhiline tearruz için Almanya ve İngiltere destgâhlarına büyük zırhlı gemiler ısmarlandığını bir şâyiayı dört hakîkat gibi göstererek muttasıl yazıp duruyorlar. İş gazetelerin yazmasıyla da kalmıyor; Rusya Meclis-i Meb'ûsân'ı geçen devre-i ictimâiyyesinde Karadeniz filosunun kuvvetlendirilmesine Nikolayef Tersânesi'nin tevsîine medâr olmak üzere birkaç milyon ruble tahsîsât-ı fevka'l-âde verdi. Bu sene Petersburg Tersânesi'nde dört gāyet büyük harb gemisi, Rus dridnotu denize indirildi. "Petrepolsk", "Sivastopol", "Poltava" ve "Gangot" isimli bu dört drednotun kuvvet ve cesâmetleri birbirinin hemen aynıdır. Bu bâbda bir fikir vermiş olmak için "Sivastopol" zırhlısının eb'âd ve techîzâtını yazalım:

Su kesimi yani geminin ağırlığı 23.000 ton, yani 23 milyon yeni okka

Makinesinin kuvveti: 42.000 beygir kuvveti
Sür'ati: 23 mil, yani 42,5 kilometre
Teslîhâtı: Toplar: 4 kulede 12 aded 12 parmaklık;
14 aded, 120 milimetrelik;
4 tahte'l-bahr torpido âleti.

Geminin uzunluğu 180 metre, genişliği 26,5 metre, derinliği 8,3 metre, ihtiyât kömürü 3.000 ton.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

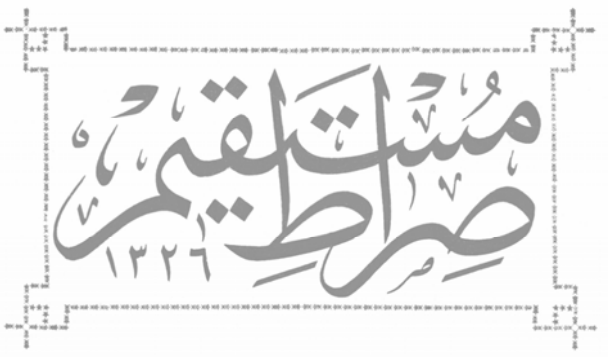

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

10 Ağustos 1911 13 Şa'bânülmuazzam 1329 Perşembe 27 Temmuz 327 **Altıncı Cild - Aded: 153**

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanların Zimmîlere Karşı Vecîbeleri

–mâba'd–

Acaba bu kadar sözden sonra bir mu'teriz çıkıp da müslümanların insâniyete karşı bütün milletlerden ziyâde hürmetkâr olduğunu; yahud Müslümanlığın edyân-ı sâire ashâbı hakkında gûnâ-gûn mezâlimi ibâhada bulunmak gibi rezâile tenezzül etmeyeceğini inkâr edebilir mi? Müslümanlık kendi dâire-i münciyyesinde bulunanları en şedîd düşmanlarına hatta meydân-ı muhârebede bile cevri tecvîz etmez. Cenâb-ı Hak [1](وَقَاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ الَّذِینَ یُقَاتِلُونَکُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ) buyuruyor.

Müslümanlık kimseye başka dinde bulunan akrabâsiyle kat'-ı münâsebette bulunmayı emretmedikten başka onlara karşı hüsn-i muâşeretle, haklarında her türlü vazîfeyi edâ ile emretmiştir. [2](وَوَصَّیْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَیْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلٰی وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِی عَامَیْنِ أَنِ اشْکُرْ لِی وَلِوَالِدَیْکَ إِلَیَّ الْمَصِیرُ. وَإِنْ جَاهَدَاکَ عَلٰی أَنْ تُشْرِکَ بِی مَا لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِی الدُّنْیَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِیلَ مَنْ أَنَابَ إِلَیَّ ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فَأُنَبِّئُکُمْ بِمَا کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) Hazret-i Ebû Bekir kızı Esmâ diyor ki: "Aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz'in zamanında vâlidem yanıma gelmişti. Kendisiyle konuşayım mı diye sordum. Evet, cevabını aldım." İbni Uteybe: [3](لَا یَنْهٰیکُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِینَ لَمْ یُقَاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ) âyeti bunun üzerine vâsıl oldu, diyor. Nitekim Hazret-i Ömer de müşrik olan kardeşine bir kat libâs hediye etmişti.

Beşeriyetin dîn-i umûmîsi olan Müslümanlığın hâtime-i edyân olması, ne âileler, kabîleler, aşîretler arasında, ne bir memleketin evlâdı yahud bütün beşeriyet arasında tefrîka ihdâsı için değildir. Hatta bir adam bütün efrâdı kendisine akîdece, mezhebce muhâlif bulunan bir âile arasında tek başına müslüman olarak yaşayabilir. Hem bu muhâlefet-i diniyye kendisini onların aleyhinde bir harekette bulunmaya sevketmediği gibi haklarında îcâb eden vezâifi îfâya, hukūk-ı âileyi muhâfazaya din kendisini icbâr eder.

Müslümanlık bize mekârim-i ahlâkı yalnız kendi aramızda gözetmekle emretmiyor. Belki dinlerin, akîdelerin ihtilâfına rağmen bütün insanlara karşı mehâsin-i ahlâk ile muâmeleye bizi mecbûr tutuyor. Aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz "Kalbinde insanlara karşı muhabbet beslemeyen kimseler hâib ü hâsir kalacaktır. – Her dinde bulunan fukarâya tasadduk ediniz." buyuruyor.

İşte müslümanlar bu gibi evâmir-i ilâhiyye mûcebince amel etmişler, hem edeceklerdir. Varsın bir takım mudıll adamlar onları aksiyle ithâm etsinler.

Hazret-i Ömer birgün arkadaşlariyle beraber otururken zimmîlerden bir ihtiyar dilenci geçmiş. Halîfe, yanındakilere bakıp demiş ki: "Biz adamcağıza insâf etmiyoruz. Hiç genç iken kendisinden vergi aldığımız bir adamı ihtiyarladığı zaman dilencilikte bırakmamız doğru olur mu? Asla." Bunun üzerine herife beytü'-mâl-i müslimînden bir miktar vazîfe ta'yîn olunmasını emretmiş.

Mehmed Âkif

---

[1] Bakara, 2/190.
[2] Lokman, 31/14-15.
[3] Mümtehine, 60/8.

[354] Harîk-i hâin ü hâil musâblarına 5 bin 5 yüz liradan müteşekkil bir servet i'âne buyuran Bhopal hâkime-i zî-şânı Şahcihan Begüm hazretleri hakkında

Bazen beşer kanıymış evet gerçi maşrıkın
Bazen cerîhalar kurutur berk-ı müşfikın
Ey seyf-i saltanattaki polad-ı muhterem

Yangın ki bir cerîhasıdır hânumânların,
Gökten yağan o karha-i dûzah-nişanların
İtfâ-yı ıztırâbına şâhâne bir kerem,
Şâhâne bir kılıç oluyor işte reh-nümâ,
Seyf-i sehâ ki her yer onun mülkü daima…

Kesmez, cerîha-i beşere iltiyâm verir,
Seyf-i sehâ ki âhen-i pür-nûru giryedir
Bed-bîn olan gözümle bugün görmek isterim:
Her seyf-i saltanatta o rikkatte bir demir

§

Seyf-i sehâyı münferiden işte bağladın
Hind'in vakūr hâkimesi ey büyük kadın…

Yoktur belki de gerçi evet seyf-i satvetin
Seyf-i sehâvetin yetişir feth-i âleme
Yangın harâbesinde de var zıll-ı re'fetin
Ey saltanat şükûfesi, ey şanlı hâkime

Hind'in ki muhteşem gülüsün, bin harâbeye
Saçdın bitip tükenmeyecek bû-yi tesliye

Midhat Cemal

BURSA HÂTIRASI

Mâh-ı cârî-i Rûmî'nin on ikinci Salı günü pâytaht-ı saltanat-ı seniyyenin hay u huy velveledârı henüz başlamış olduğu hengâm-ı subhda, mefâhir-i vekā'i-i Osmâniyyenin nuhustîn-i tecellîgâhı olan Bursa'ya azm-i sefer ile, Galata Rıhtımı'nda Mudanya'ya tahrîk-i çarh-ı azîmet etmek üzere müheyyâ bulunan Girid Vapuru'na hem-râhım bulunan Rüşdü Bey ile birlikte râkib olduk.

Vapurumuz sabahleyin ikiyi on geçerek hareket etti. Karârgâh-ı celâdet-i Osmaniyânda On Temmuz îd-i millîsini temâşâ etmek üzere Bursa ve sâir civâr mahallerden gelmiş olan züvvârın avdetlerine tesâdüf ettiği cihetle sefînemiz iğne atılsa yere düşmez ta'bîrine mâ-sadak olacak derecede hınca hınç dolu idi.

Birinci ve ikinci mevki' nâmına bilet satılıyor idiyse de bu bir şeref-i i'tibârî olup yoksa her iki mevki' ashâbı bir mahalde yan yana oturuyor idiler.

Aradan bir saat müddet geçer geçmez rükkâb miyânında: Karantina var, Tuzla'ya gidiyoruz diye bir gırîv kopdu. Baktık vapur Adalar'ın önünden Tuzla'ya müteveccihen kat'-ı mesâfe edip gidiyor. Müteâkiben kapudân ile erkân-ı sefîneden iki zât karantina ücreti olarak adam başına iki çeyrek toplamaya başladılar. Şayed bu ücret ahz edilmeyecek olursa ashâbına iâde olunmak üzere bu nâma para verenlerin isimleri kayd ediliyor idi. Saat beşe takarrub etti. Biz de Tuzla'da lenger-endâz olduk. Geminin güvertesinde bulunanlar mevki'-nişînlerinden ahvâl-i sıhhiyece farklı olduğundan bahs ile karaya çıkıp karantinahânede tebhîr edilmek husûsu evvelkilerine kasr edildi.

Rükkâbdan kimi karantina muâmelesi evvelce haber verilmediğini ve bazıları da bu muâmeleden mevki'-nişînlerin istisnâsında bir ma'nâ olmadığını dermiyânla bu bâbda bir hayli tereddütlerden ve epeyce güft ü gûlardan sonra nihayet cümlesi iknâ' olunarak güverteciler mavnalara tahmîlen karaya çıkarıldılar ve ba'de't-tebhîr iâde edildiler. Vaktâ ki karantina muâmelesi rehîn-i hadd-i hitâm oldu. Hurşîd-i celî-şa'şaa dahi yavaş yavaş inzivâgâhına çekilerek ortalığı setre-i zalâm-ı leyl bürümeye başladı. İşte bu evân-ı zalâm-âlûdda vapur Mudanya'ya tevcîh-i veche-i azîmet ederek tekrâr yoluna devam eyledi. Ricâl-i ilmiyye ve askerî zâbitânından vapurda bir hayli zevât var idi. Onlar ile tatlı tatlı sohbetlere dalındı. Ve gündüzün bakiye-i nevâlesinden olarak herkesin yanında ne var ise akşam taâmı makāmında kemâl-i lezzet ve iştihâ ile tenâvül edildi.

Gece saat beşi on kadar geçiyor idi ki Girid Mudanya İskelesi'ne yanaştı. Oradan doğruca şimendüfere geçildi ve takrîben yarım saat sonra tren hareketle iki saatte yani gece saat yedi buçuk sekiz râddelerinde bi-mennihi'l-kerîm Bursa'ya âminen muvâsalat kılındı.

Ehibbâyı tasdî' etmemek üzere derûn-ı şehirde en muntazam olduğu haber verilen Nûriye Oteli'ne nâzil olduk. Fi'l-hakīka tarz-ı inşâsı taksîmâtı latîf ve münâsib, odaları vâsi' her tarafı teptemiz bir otel, Nûri Paşa nâmında bir zât tarafından binâ edilmiş olduğundan ismiyle tesmiye edilmiş. Yalnız odabaşının müşterîlere karşı tavr-ı ihtirâmkârânesi pek mebzûldür…! Müşterilerin kāimen sordukları şeye yattığı yerden bâridâne cevap vermek gibi etvârını ta'dîl etmiş olsa o güzelim otel daha ziyâde rağbet bulur zannederim.

Ziyâret-i Câmi'-i Kebîr

Leyle-i muvâsalatın ferdâsı günü hemen Câmi'-i Kebîr'in ziyaretine şitâbân olduk. Câzibe-i rûhâniyye ile letâfet-i maddiyenin terkîb-i mezcîsi bulunan bu ma'bed-i şerîfe bu bedî'a-i nefîseye evvelden beri nakş-bend-i hayâlim olan envâ'-ı neşve-i derûn ile dâhil olur olmaz birden bire bir sıhhat-ı hüzn-engîze tesâdüf ettim, mebhût ve hayrân kaldım. Meğer câmi'-i şerîfin vasatındaki havz-ı kebîrin fevvâresinden dökülerek nagamât-ı âhengdârı, efvâh-ı âbidînden çıkan kelimât-ı tayyibe ile birlikte âsmân-ı izz ü alâya suûd etmekte olan suyu kesilmiş imiş. Bu âb-ı mübârekin ne zamandan beri kesilmiş, sebebi ne imiş, tekrar niye getirilmiyor, buralarını kemâl-i tehâlük ile sorduk. Bir buçuk mâhdan beri münkatı' olduğu ve sebeb-i inkıtâ'ı hakkında cevâb-ı kat'î aldıksa da niçin tekrar icrâ edilmiyora dâir rivâyetler muhtelif olduğuna ve bunların birçoğu avâmkârâne olup hatta belediye dâiresine nâ-kābil-i kabûl ta'rîzi tazammun etmesine mebnî bu bâbda zafer-yâb-ı hakîkat olamadık. Bu nağme-i cân-efzânın tekrar ihyâsı vakıf ile dâire-i belediyyeden hangisine âid ise bir ân-ı akdem îfâ-yı muktezâsına müsâraat edilmesi bütün aktâr-ı cihândaki ehl-i tevhîd ve îmân ile hem-zebân olarak müstercâdır.

Hâtır-ı şûrîde, kalb-i hazîn ile câmi'-i şerîfin bir kûşesine çekilerek iki rek'at "tahiyyetü'l-mescid" namazı kıldık. Ba'dehû fakīr sol cihette vâki' hünkâr mahfilinin altındaki kütübhâneye girip tilâvet olunan Buhârî-i Şerîf ile Şifâ-i Şerîf'i bir müddet müştâkāne istimâ' eyledim. Sonra elime fihristi

alarak kütüb-i tefâsîre göz gezdirdiğim sırada 173 adedinde mukayyed olarak, Şemsüddîn-i Muhammed bin Ebîbekr er-Râzî hazretlerinin "Es'iletü'l-Kur'ân ve Ecvibetühâ" nâmında nesih ile yazılmış **[355]** bir eserini gördüm ki hâmişte bu eserin bin iki yüz suâli muhtevî olduğuna işâret edilmiş idi. Li-ecli'l-mütâlaa hâfız-ı kütüb efendiden istedim, bir hayli müddet taharrî ettiyse de bulamadı, nihâyet âciz kalarak refîkim gelsin de bir de ondan soralım dedi. Vaktim olup da bir daha kütübhâneye gidemedim.

O gün Câmi'-i Kebîr'den çıktıktan sonra öte beri biraz gezindim belediye bahçesinde oturdum, Pınarbaşı mesiresine gittim. Akşama doğru Çelebi Sultan Mehmed'in türbesiyle pek musannâ olan câmi'-i şerîfini ziyâret eyledim. Zemînden kubbeye kadar mihrâb cihetindeki cidârı tezyîn eden kâşîlerin hüsn-âmîzişinden husûle gelen manzara hakîkaten pek dil-rübâdır. Kâşîleri i'mâl eden esâtizeyi firdevs-âşiyân Sultan Selîm-i Evvel hazretlerinin İran seferinden avdetinde bilâd-ı Rûm'a getirdiği müsellemât-ı târihiyyeden olduğu cihetle sultân-ı müşârun-ileyhin vücûdundan bir hayli zaman akdem bu câmi'-i şerîfin kâşîler ile tezyînce zihnimi tahdîş etmekte iken câmi'-i şerîfin ferrâşı olup esnâ-yı ziyârette birlikte bulunan Mehmed Efendi bu kâşîler ol zamanın İran hükümdârı tarafından sandıklar derûnuna mevzû'an ustalarıyla birlikte Çelebi Sultan Mehmed Hân hazretlerine gönderildiğini ve esâtize-i mezkûre onları bu mahalle ilsâk ve terkîb ettikten sonra memleketlerine avdet eylediklerini hikâye etmesiyle müşkilimi halletmiş oldu ve çinilerden birinin üzerinde menkûş "Amel-i üstâdân-ı Tebriz" ibâresini irâe ile sıdk-ı hikâyesine bürhân-ı mücessem ikâme eyledi. Câmi'-i şerîfin pencere kapaklarıyla kapılarında hurde doğrama işleri olduğu gibi pencerelerin hâricî cihetindeki taşlarda mahkûk nakışlarda hakîkaten bedâ'i'-i âsârdandır.

Bu ziyâreti müteâkib câmiin ittisâlinde ovaya nâzır set üzerinde oturup bir müddet o sahrâ-yı vâsi'in câ-be-câ küme küme eşcâr-ı zümürrüd-fâmındaki letâfeti ve bir müddet şemsin oraya mahsûs gurubundaki debdebeyi temâşâ ederek akşamı ettik. Gece dahi Câmi'-i Kebîr'e gidip salât-ı ışâyı orada edâ eyledik. Zâten fâsılalı olarak pek cüz'î kandîl îkâd olunduğu gibi îkâd olunanları da pek kör pek sönük yandığından şu'le ve ziyâları ancak civârlarını tenvîr edebilip fâsıla mahalleri zulmet-âlûd olmağla derûn-ı câmi'-i şerîf, güyâ kamerin gâh sehâb-pâreler arasında müstetir ve gâh sâha-i semâda müncelî olduğu bulutlu geceyi andırıyor idi. Sebebi vâridât-ı vakfiyyesinin adem-i kifâyeti olduğu söyleniyor. Câmi'-i şerîfin caddeye nâzır hâricî cihetleri sokak lüksleri kahvehâneler gazlarıyla pür-nûr ve ziyâ idi.

Câmi'-i Kebîr'den hükûmet dâiresine ve oradan Setbaşı semtine kadar imtidâd eden caddedeki kahvehanelerle şerbetçi ve dondurmacı dükkânları geceleri üç üç buçuğa kadar küşâde olduğu gibi gecenin o vaktine kadar âmed ü şüd dahi eksik değildir. İki refîk-i ins dahi bu tenezzüh-i leylîden nasîbedâr hazz ü şâdî olarak beytûtetgâhımıza avdet ediyor idik.

Üçüncü Perşembe günü merâkıd ve makāmât-ı mübârekenin ziyâretlerini arzu ettik. Çelebi Sultan Mehmed Hân Câmi'-i Şerîfi'nin üst tarafında yüksek bir mevki'de Emir Buhârî hazretlerinin türbesiyle câmi'-i şerîfi ziyâret olundu. Vâlid-i mâcid cenâb-ı pâdişâhî cennet-mekân Sultan Abdülmecid Hân hazretleri tarafından tarz-ı hâzır üzere tecdîden imâr ve inşâ edilmiş bir makām-i dil-güşâ. Bu makām-ı şerîfin daha üst tarafında kâin bir mevki'-i bülend ve muallâda gunûde-i hâk-i rahmet olan fâzıl-ı eşher Hayâlî hazretlerinin kabrini ziyâretle teberrük eyledik. Kabr-ı şerîfin Serkarîn-i sâbık Hacı Ali Paşa tarafından ta'mîr edilmiş olduğu kenâr-ı merkadde mahkûk kitâbeden nümâyân oluyor. Mevlânâ-yı müşârun-ileyhin eydî-i ihtirâmda mütedâvil te'lîf-i ma'rûfunun cilvegâh-ı sânihâtı olan mütâlaahânenin harâbesi zâirîne o civârda hâlâ arz-ı dîdâr-ı fazîlet ediyor. Hayf ki mürûr-ı zamân ile bu hâtıra-i kıymetdârdan hiç eser ve nişân kalmayacak. Buradan biraz daha mürtefi' bir mahalde vâki' medreseye girilince bahçesinde *Dürer Gurer* sâhibi Molla Hüsrev'in kabr-i mübâreki ziyâret olundu.

Oradan kalkıldı, kutbü'l-ârifîn Üftâde hazretlerinin matâf-ı kerrûbiyân olan türbe-i münîfesini ziyâretle gönüllerimiz leb-rîz-i neşve-i lâhûtiyye oldu. Müteâkiben Tophane Meydanı denilen ovaya nâzır bir mevki'-i muhteşem ve nazar-rübâda ve ağaçlar, şükûfeler; fevvâreler ile müzeyyen bahçe ortasında ârâm-güzîn-ı sarây-ı ebediyyet Gāzî Sultan Osman Hân hazretlerinin merkad-ı şerîfleriyle civârında diğer bir türbe-i mahsûsada medfûn ferzend-i ercümendleri Sultan Orhan hazretlerinin kabr-ı şerîfi ziyâret olundu. İki hükümdâr-ı zî-şân ki evvelkisi dünyanın en şanlı devletlerinden birisinin müessisi, ikincisi Bursa gibi birinci pâyitaht-ı saltanat olan bu şehr-i mühimmin fâtihi, ey müessis-i bünyân-ı saltanat! Senin adl ü ihsânın, senin cihângîr olan seyfin, kabrini ziyâret eden ahlâf-ı Osmaniyânın kulûbuna, nâm-ı celîlini ile'l-ebed zinde etmek için bir çok ma'nâ-yı irfân ve hamâset ilhâm ediyor. Hayât ve memâtın efkâr-ı Osmâniyyeyi tarîk-i cehd ü celâdete irşâd eyliyor.

Sonra sırasıyla, Kosova melhame-i kübrâsında şehîden irtihâl-i âlem-i kuds eden Hudâvendigâr Gāzî Sultan Murâd-ı Evvel hazretlerinin Çekirge'deki türbe-i münîfesiyle câmi'ini ve Bursa'da ve Yıldırım Bayezid Hân ile sâir selâtîn ve şehzâdegân merkadlerini ve defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan ekser-i e'izze-i kirâmın makāmât-ı aliyyesini ziyâret ettik. Kabirlerini ziyâret edemediğimiz bakiyye-i ricâlin ruhlarına uzaktan fâtihalar ithâf eyledik.

Yine o gün biraz teneffüs ettikten sonra şehrin çarşı ve pazar mahallerini gezdik. Esnâ-yı cevelânda hüsn-i tâli' bizi Demirkapı Çarşısı'nda Yağlıkçı ve Kumaşçı Ali Sabri Bey'in 19 numaralı mağazasına sevk etti. Kendisi müeddeb ve beşûşü'l-vech olmakla beraber dâd ü sitedce kavl ü muâmelesine i'timâd olunur bir zât olduğu her hâl ve tavrından anlaşılıyor idi. İktisâda, sa'y ü gayrete, şirketlere, kârgâhlara ve sâireye dâir müteessifâne ve gâh ümîdkârâne bir hayli musâhabetler esnâsında yerli mensûcât-ı harîriyye için mühim bir şirketin derdest-i teşekkül olduğunu ve Dersaâdet'de karîben şirketin bir şu'besi küşâd edileceğini bize tebşîr eyledi. Bu mülâkātın gönlümüzde yâdigâr bıraktığı bir lütf-i hâtıra ile oradan ayrıldık.

Yevm-i mezkûrda derûn ve bîrûn-ı şehirde yollar, şoseler, müessesât-ı hayriyye ve nâfi'ya dâir meşhûd olan âsâr-ı îmâr ve zînet miyânında bir vali-i sâhib-rüşd ü sedâdın me'âsir-i cehd vü himmeti diğer vülâtın eserleri üzerine bi'l-vücûh isbât-ı rüchân ve tefevvuk ediyor idi. Nereye bakılsa o âlî-menkıbın celâil-i ef'âli manzûr oluyor. Bunun için o zâtın yâd-ı hayrı hâlâ zîver-i elsine-i enâmdır. [1](اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ)

Dördüncü Cuma günü vakt-i (salâ)da Câmi'-i Kebîr'in dem-â-dem nâm-ı pâk-ı ehadiyeti i'lân eden minârelerinde (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰه...)[2] âyât-ı celîlesi savt-ı bülend ile tertîl olunarak ve dem-i ta'-abbüd ve itâatte terk-i dâd ü sited ile zikrullâha müsâraat etmeye ehl-i tevhîd ve îmân da'vet olunduğu bir zaman câmi'-i şerîfe dâhil olduk. Müezzin mahfilinde devre başlanmış idi. Bit-tesâdüf o aralık Bursa'da bulunan üstâd-ı şehîr Ebu'l-ûlâ-i Sânî Hâfız Osman el-Mevlevî hazretleri tilâvet-i kelâmullâha o sâmi'a-nüvâz elhânıyla âğâz etti. Âyât-ı takrî'i küffâr-ı hâk-sârın güyâ başlarına çarpıyormuş gibi şiddetli bir edâ ve âyât-ı rahmet ve gufrânı hafif sadâ ile tertîl ettikçe gözler coşuyor, yürekler gaşy oluyor idi. Vakit girdi, câmi'-i şerîf pîrân-ı muhâcirîn-i İslâm, esnâf-ı kirâm, civâr-ı şehirden tecemmu' etmiş zürrâ'-ı zevi'l-ihtirâm ile lebâleb doldu. Cemâ'at-i kübrâ ile bâ-kemâl-i huzû' ve neşât salât-ı Cum'a edâ olundu. Her biri mensûb oldukları mahallât câmi'leriyle sâir selâtîn cevâmi'-i şerîfesinde edâ-i salât etmiş olmalıdır ki ulemâ ve meşâyihden, ümerâ-yı askeriyeden, eşrâf-ı beldeden, şübbân-ı feyz ü irfândan pek o kadar zevâta tesâdüf edilmedi. Vali-i vilâyet hazretleri ilk safların birinde idi.

Din, halkı Hâlik-i teâlâ hazretlerine ve biribirlerine bend eder bir silsile-i itâat ve irtibâttır. Râbıta-i derûnîsi olmayan bir kavim felâh bulmaz, bu dünyada izz ü huzûr ile yaşayamaz, musîbet-ender-musîbete giriftâr olarak âkibet muzmahil olur. Bir kavmin nişâne-i felâhı dindir; tasfiye-i derûn, hüsn-i **[356]** ahlâk, hüsn-i muâşeret, sa'y ü himmet, iktisâd ve ticâret, âsâyişte kemâl ki bunlar hep gāye-i temeddündür, din ile husûl bulur, kalblerinde havf-ı Hudâ olmayanlar ibrâz eyledikleri etvâr-ı nezâket bütün celîdir, nazar-ı kānûnun nüfûz etmeyeceği her yerde onlar hukūk-ı âhara tecâvüzden mübâlât etmezler. Din âhirette bâ'is-i necât olduğu gibi dünyada da bâdî-i selâmet ve sebeb-i hayât-ı ümmettir. Bilâd-ı fâzılada dahi ümmetin dine temessükü mikyâs-ı saâdeti ittihâz olunuyor. Ve her temeddün ve terakkînin menba'-ı yegânesi bulunan âdâb ve mekârim-i ahlâkın üss-i esâsı dindir deniyor. İngiltere'de Pazar günü bilâ-ma'zeret kiliseye gelmeyen bir mektep şâkirdinden otuz frank cezâ-i nakdî alındığı ve tekerrürü hâlinde o şâkirdin ahlâksız olarak mektepten tard edildiği haber veriliyor.

Vücûdca kaplıcalarda biraz istihmâma ihtiyâcım olduğuna ve arkadaşım zaten bazı husûsât-ı zâtiyyesinin tesviyesi için Bursa'ya gelmiş olduğu halde mahza hâtırıma riâyeten gündüzleri ara sıra bana refâkat etmekte bulunmasına mebnî Cuma namazından sonra kendisinden ruhsat istihsâl ederek Çekirge'de İsplandid Oteli'ne nakl-i mekân ettim. Rivâyete nazaran bu otel Bursa'nın yerli Ermenilerinden Balabanoğlu nâmında biri tarafından inşâ edilmiş ve fevtiyle veresesine bil-intikāl şimdi yedi hisseye münkasem imiş. Müste'ciri Karabet Papasyan'dır. Bedel-i îcâr-ı senevîsinin altı yüz küsür liradan ibâret olduğunu otelin hizmetçilerinden biri söyledi. Bu otel Hudâvendigâr-ı Gāzî Câmi'-i Şerîfi'nin sağ cihet civârında kâin bir sırtta ovaya nâzır takrîben yedi sekiz dönümlük cesîm bir arsanın dıl'-ı şarkīsi üzerine zemîn katıyla beraber üç kat irtifâ'ında ve karşılıklı iki sıra odalar ile aralarındaki dar bir koridordan müteşekkil bir arzda olarak inşâ edilmiş ahşâb bir binâdır. Arsanın dıl'-ı garbîsi üzerine sıravârî on bir hücre binâ edilip önü bir koridor ile örtülmüştür.. Hücrelere girilince karşıki gelen cihet iki basamak ile inilir banyo mahallidir. Gerek koridorun gerek hücrelerin gerek banyonun tabanları Sakız mermeriyle mefrûşdur. Her banyoda biri soğuk ve öbürü sıcak çelikli ma'-den suyu cârî olur iki büyük musluk vardır. Her ikisi bir olduğu halde birinin soğuk olması evvelce bir depoda tebrîd edildiği içindir.

Arsanın dıl'-ı şarkīsinde sıravârî iki katlı salaşvârî müteaddid apartmanlar vardır.

Arsanın ortasında da şarktan garba doğru biri bütün bütün kadınlara ve diğeri sabahları üçe dörde kadar erkeklere ve bakiyye-i evkātta kadınlara mahsûs çarşı hamamları gibi iki hamam inşâ edilmiş. Otelde ikāmet edenler hücrelerde apartmanlarda mukīm olan hamamlarda istihmâm ederler. Fakat apartmanlarda bulunanlar ayrıca ücret verdikleri halde hücrelerde istihmâm edebildikleri gibi hâricden arzu edenler dahi ücretle her ikisinde istihmâm edebilirler, ücretler mütefâvittir.

Hücreler ile hamamların arasındaki meydan eşcâr ve ezhâr ile müzeyyen bir bahçedir. Hadîkanın vasatında beyziyyü'ş-şekil bir havuz vardır ki ortasındaki fevvâreden gece gündüz derûnuna su dökülür. Burası bir mesîre-i umûmiyye mesâbesinde olduğundan Cuma ve Pazar günleri öteden beriden bir çok züvvâr gelir.

Otel temizdir, taâmı lezizdir, hizmetcileri terbiyelidir. Sabahları süt ve kahve ile bir mikdâr tereyağı verilir. Gündüzleri tatlısıyla dört, geceleri beş kap taâm çıkar. Et'ime her gün tenevvü' eder. Gerek süt ve gerek yağ hâlisdir. Banyo dâhil olduğu halde otelin ma'a taâm ücret-i yevmiyyesi kırk yedi buçuk guruştur. Yalnız ayak yolları tahâretten ârîdir.

Otelde birkaç gün beytûtet ettikten sonra arkadaşımla bil-muhâbere bir gün ales-sabah Acemler İstasyonu'ndan trene râkiben etrâf ü eknâfı temâşâ ederek Mudanya'ya avdet eyledik. İskelede İdâre-i Mahsûsa'nın İnebolu vapuruyla İtalya sancağı çekmiş bir Yunan vapuru var idi. İnebolu: Güverte navlı on, Yunan vapuru beş guruş olduğunu i'lân ettikleri halde baktım kalbleri muhabbet-i vataniyye ile mütehassis bulunanlar hep İnebolu'yı tercîh ediyor idiler. Bu demde gönlümden geçen bazı hâlâttan nâşî bilâ-ihtiyâr dû-çeşmânımdan katarât-ı şâdî dökülüyor idi. Yunan vapuru bizden evvelce hareket edip sol cihete doğru gitti.

[1] Tevbe, 9/120.
[2] Cum'a, 62/9.

Birkaç dakîka sonra İnebolu da tahrîk-i çarh-ı azîmet ederek sağ tarafı tuttu. Biz Armudlu'ya uğradıktan sonra İstanbul yolunu tuttuk. Öteki ise istediği yerde istediği iskeleye uğradıktan ve müteâkiben Armutlu'ya da gittikten sonra Hayırsız Ada hizâsında bizi geçdi. Biz ondan yarım saat kadar sonra mersâ-yı Dersaâdet'e bil-âfiye vâsıl olduk.

21 Temmuz sene 327 An-Makriköy

Bereket-zâde İsmail Hakkı

DÂRÜLFÜNUN İLÂHİYÂT ŞU'BESİ MÜDÂVİMLERİNDEN SARAYBOSNALI FEYZİ EFENDİ'YE

Oğlum

Sırâtımüstakîm'in 150'inci numarasında münderic tezkirenizi okudum. Muhabbet-i vataniyye ve ırkıyye ilcâsıyla suâl ettiğinizde şübhe olmayan Cezzâr Ahmed Paşa'nın tercüme-i hâli hakkında muhtasar bazı ma'lûmât i'tâ edebileceğim.

Neşr ettiğim âsârdan istidlâl etmiş olacağınız vechile birkaç seneden beri garbiyyûnun bibliyografi dedikleri ilm-i ahvâl-i kütüb ile iştigâl etmekteyim ve Cezzâr Ahmed Paşa ise ashâb-ı dânişten olmayıp erbâb-ı seyfden bulunduğundan müşârun-ileyh hakkındaki müstahzar ma'lûmâtım mahdûd olmakla beraber şu birkaç gün zarfında mütâlaa ettiğim kitab ve risâlelerden muktataf satırları ber-vech-i âtî yazdım. Tetebbuâta vaktiniz müsâid ise Târîh-i Cevdet'in ilk yedi cildini ve Yerebatan'da Esad Efendi Kütübhânesi'nde 2393 numarada mukayyed (Şerh-i Kıssa-i Ahmed Paşa el-Cezzâr) nâm Arabiyyü'l-ibâre risâleyi ve Bâyezid Câmi'-i Şerîfi derûnunda Veliyyüddîn Kütübhânesi'ne Cevdet Paşa merhûm tarafından teberru' olunan kütüb miyânında 68 numarada mukayyed eseri ve matbû' Arabiyyü'l-ibâre Cebel-i Lübnan Târihi'ni mütâlaa ediniz. Ve Târîh-i Cevdet'in cild-i sâbıkı me'hazleri miyânında ta'dâd edilmiş olup Yerebatan Kütübhânesi'nde bulunan Mısır târihlerini de gözden geçiriniz.

CEZZÂR AHMED PAŞA

Boşnak'dır. Ne Nişli ne de Vidinlidir. Bosna şehrindendir. On sekiz yaşında İstanbul'a gelmiş ve berberlik etmiş ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın ağalarına intisâb eylemiş olmakla müşârun-ileyh ikinci def'a 1169 senesinde Mısır'a vali olduğunda beraber Mısır'a gitmiştir.

Cevdet Târîhi'nde "Oradan (yani Mısır'dan) hacca gitmek üzere lede'l-istîzân Ali Paşa dahi onu emîru'l-hâcc-ı Mısır olan Salih Bey'e tavsiye etmiş olduğundan Salih Bey dahi onu i'zâz ü ikrâm ile hacca götürmüş idi. Ve Mısır'a avdetinde Ali Paşa munfasıl olup gitmiş idüğünden sâhib-i tercüme Kölemen ziyy ü kıyafetine girerek Mısır'da meşhûr Ali Bey **[357]** memâlîkinden olan Abdullah Bey'e intisâb edip Kölemenlerin usûlü üzere cündîlik teallüm eylemiştir" diye muharrerdir.

Yerebatan'da Esad Efendi Kütübhânesi'ndeki risâlede ise Ali Paşa dâiresinden firârla Salih Bey'e ve ba'dehû Ahmed Kâşif nâmında birinin yanına gitmiş ve bu Kâşif Boşnak Ahmed'e memâlîk elbisesi giydirmiş olduğu mûmâileyh Kâşif vefât edinceye kadar kaldığı ve ba'de vefâtihi Abdullah Bey'e intisâb ettiği rivâyeti vardır.

Ali Bey'in Mısır'da derece-i ehemmiyetini anlatmak için devlet-i metbû'asına hiyânetle Çeşme Vak'ası'nda bulunmuş olan Rus donanmasından istiânesini yazmak lâzım ise de bahsi uzatmış olmamak üzere bil-mecbûriye ihtiyâr-ı ihtisâr olundu. Vaktiniz müsâ'id olduğu zamanlar kütübhânelerde bu bâbda tetebbuâtta bulunmanızı tavsiye eylerim.

Abdullah Bey'in Saîd-i Mısır'da Buhayra'da urbân tarafından katl olunması üzerine Boşnak Ahmed Zülfikār isminde bir kâşifin maiyyetine dâhil olmuş ve bu da Ahmed'i Buhayra cânibinde bir köye me'mûr etmiş idi. Ahmed efendisinin yani Abdullah Bey'in intikamını almakta ifrât ettiğinden kassâb demek olan "cezzâr" unvânını aldı. Rüesâ-yı urbândan dört zâtın başını Mısır'a gönderdiğinden Ali Bey böyle bir gayûrun kendisine elzem olduğuna hükm ederek Mısır'a celb etti ve Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey'le beraber rukabâsının i'dâmına me'mûr etti. Hasan Bey nâmında bir beyi ifnâ etmelerine mükâfaten sancak beyi unvânını verdi. Bugünden i'tibâren Cezzâr Ahmed Cezzâr Ahmed Bey oldu.

Ali Bey müşâviri ve refîkı olan Büyük Salih Bey'in vücûdunu da fazla gördüğünden i'dâmını tasavvur etti. Cezzâr'a teklîf eyledi. Cezzâr Salih Bey'den lütuf görmüş olduğundan i'tizâr etmekle Ali Bey tebdîl-i kelâmla ben seni tecrübe ettim. Hakîkaten sâhib-i vicdân imişsin dedi. Cezzâr, Salih Bey'i vak'adan haberdâr etti. İhtiyâtlı bulunmasını tavsiye ettiyse de Salih Bey Ali Bey'in kendisine sû'-i kasdda bulunmayacağına ahd ü mîsâkı olduğunu beyânla kulak asmadı. Ali Bey ya Cezzâr'ın Salih Bey'e haber verdiğini işitmiş veyahud şübhe etmiş olmakla ikinci günü Salih Bey'in ziyaretine gidip Cezzâr'ı nasıl tecrübe ettiğini hikâye ederek Salih Bey de adamlarını öyle tecrübe etmesini tavsiye etmek sûretiyle iknâ' ve iğfâl eylemiştir. Nihâyet Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey'e Salih Bey'i bir tenezzüh esnâsında katl ettirdiği gibi Cezzâr'ı da mahv ettirmek istedi.

Cezzâr hayatının tehlikede olduğunu anlayarak Mağribî kıyâfetinde Bulak ve oradan İskenderiye'ye ve buradan bir beylik gemi ile İstanbul'a geldi. Sonra Şam taraflarında dolaşmaya başladı. Emr-i maîşette usret çeker idi.

Beyrut'a geldi ve Beyrut'dan 1184 senesinde Deyru'l-Kamer'e gitti. O vakit Cebel-i Dürûz'da Emîr Yûsuf eş-Şehâbî emîr idi. Cezzâr'a ikrâm etti. Cezzâr tekrar Beyrut'a ve buradan Şam'a geldi. Şam'dan Gazze'ye gitti. Ermeni kıyafetine girdi, mütenekkiren Mısır'a girdi. Ermenilerden borç para alarak ticârete başladı. Fırsat kollayarak evine girdi, üç gün hareminin yanında kaldı mâlını alıp Ermeni kıyâfetinde yine Mısır'dan çıktı, Gazze'ye sonra Şam'a geldi.

Bu esnâda diyâr-ı Şam umuru müşevveş idi. Cevdet Târihi'nin birinci cildinde muharrer olduğu vechile Tahir Ömer Akkâ'da teferrüd etmiş idi. Mütevellîler Dürzîler ara-

sında da ihtilâf mevcûd idi. Ali Bey Rusya ile olan harbden istifâde ile diyâr-ı Şâmiyye'yi zabt etmek emelinde idi. Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey'i gönderdi. Muhammed Bey bilâ-mâni' Dımeşku'ş-Şâm'a dâhil oldu. Ancak bazı hayr-hâhân-ı devletin ihtârât-ı sadâkatkârânesiyle Ebu'z-Zeheb avdet etti. Bu sırada Tahir Ömer Sayda'yı almış idi. Ali Bey Mısır'dan bizzât hareket etti. Sayda civârında Sehlü'l-Gâzîye'de harb oldu. Ali Bey gālib geldi, Rus donanması da Ali Bey tarafında olduğundan bir sabah bağteten Beyrut'u zabt etti.

Sayda'yı Tahir Ömer'den istirdâd için gönderilen asâkir miyânında Cezzâr Ahmed Bey de bulunuyor idi. 1185'de Emîr Yûsuf Rus amiraline on beş bin guruş vererek Beyrut'dan def' ettikten sonra vak'ayı Şam Valisi Osman Paşa'ya haber vermiş ve Cezzâr Ahmed Bey'i taleb etmiş idi. Osman Paşa kethüdâsıyla Cezzâr'ı üç yüz Mağribî ile gönderdi. Mağribîlerden biri Beyrut'a girmeden Cezzâr'ı yaraladı. Emîr Yûsuf pek müteellim oldu. Tedâvî ettirdi. Cezzâr şifâ-yâb olduktan sonra Beyrut'u Emir Yusuf ona verdi. Cezzâr Ahmed Bey Beyrut'u tahkîm etti. Tahir Ömer'in isti'fâ-yı kusûr ettiği sırada beylerbeyilik ile taltîf olundu. Ve Tahir Ömer'in 1189'da katl olduğunda Cezzâr'a vezâretle Sayda valiliği tevcîh olundu. Sayda valisi olduğunda Akkâ Kal'ası'na istihkâm verdi. Kendisine kasır ittihâz eylediği Sayda'ya Şam eyâleti de defaâtle ilâve olundu.

1213'de Mısır'a müstevlî olan Napolyon Bonapart diyâr-ı Şâmiyye'yi de zabt emeline düşüp Akkâ'yı muhâsara etti. Cezzâr'ın dilîrâne mukāvemetiyle fekk-i muhâsara ile Mısır'a avdete mecbûr oldu.*

Cezzâr'a Mısır Seraskerliği tevcîh olundu. Halbuki Ziya Paşa serdâr-ı ekremlikle Mısır'a gönderilmekle Cezzâr münfail oldu. Ziya Paşa'ya mu'âvenet etmedi.

Vehhabî Mes'elesi alev-rîz-i işti'âl olmağla Cezzâr'ın harekât-ı serkeşânesine nazar-ı müsâmaha ile bakıldı.

Yine uhdesine Hicaz Seraskerliği ile Şam Eyâleti tevcîh olundu. Ba'dehû Mısır ıslâhâtı da ihâle edildi.

Cezzâr'ın sinni ilerlemiş ve hasta idi. Mısır'a değil kâfile-i hüccâc ile bile çıkamadı, irtihâl etti. Sene 1219.

[358] Cevdet Paşa müşârun-ileyh hakkında şu fikri dermiyân ediyor:

"Cezzâr Paşa gāyet hûn-rîz ve gaddâr olduğu halde pek mütecessis ve hurde-şinâs olduğu cihetle pek çok işlerin keyfiyyetini kable'l-vukū' keşf eder olduğundan bu misillü ahvâline kimi kerâmet ve kimi istidrâc deyip bazılar dahi ilm-i cifrde mahâretine kāil olurlardı.

El-hâsıl müverrihînin tahrîrine nazaran gāyet kıyâk ve encâm-bîn bir vezîr-i vizr-âyîn olup sinni yetmiş ile seksen arasında olduğu halde ecel-i mev'ûduyla vefât…" etti.

Hülâsa Cezzâr Ahmed Paşa hasenâtı seyyi'âtından efzûn bir vezîr-i dilîr idi.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

* Cezzâr'ın târih-i askerî-i Osmanînin parlak sahîfelerini işgāl eden Akkâ Vak'ası'na dâir de ayrıca bir târihçe vardır.

ŞEREF-İ İNSAN VE BİZ

Rûh ile cesedden mürekkeb, hayr u şerri, nef' ve zararı temyîz ve tefrika muktedir, nûr-ı akl u fikr ile müzeyyen olan insân-ı mükerrem kendinin ve kavminin ve bil-umûm efrâd-ı beşerin daima me'âlîye mütemâyil olduğunu bilir ve hasenât ve seyyiâttan her vakit hasenâtı tercîh etmek ister.

Şahsına ve kavmine ve mülk ü milletine fenalık verecek şeylerden, saâdet ve selâmet-i umûmiyyeyi tâlib bulunması i'tibârıyla ictinâb eyler.

Biz ise reviş-i ahvâlimizle bunun aksine bir hareket-i sakīmeyi ta'kīb etmekteyiz. Makāle-i sâbıkamızda "Zaman, asır değiştikçe kuvvetlerin dahi esbâb ve vesâili tebeddül etmiştir" demiş idik. Bu söz, havâdis-i mâziyye ve vukū'ât-ı hâliyye i'tibârıyla bedîhî bir hakīkattir.

Asr-ı saâdette âlât-ı harbiyye meselâ kılınç, ok, süngü, kalkan gibi şeylerden ibâret iken gitgide başka hâllere girmiş, tüfenkler toplar çıkmış sonra bunlar tekemmül etmiş makineli ve fişenkleri hâzır cinsleri ihtirâ' edilmiş ve şu zamanlarda ise akla hayret verir derecede serî' ateşli toplar, tahte'l-bahr sefîneler, torpidolar, balonlar, tayyâreler, elektirikli arabalar ve sâire meydana getirilmiştir.

Gerek âlât-ı harbiyyede ve gerek sâir eşyâda vâki' olan ve her ân ve dakîka tebeddül ve tekemmülden hâlî kalmayan bedâyi'-i hüner ve sanâyi' hep insanların, o mahlûk-ı mükerrem efrâd-ı beşerin Cenâb-ı Hak tarafından ihsân buyuruldukları akl u zekâlarıyla mütemâdiyen ve musırran çalışmalarından hâsıl olmakta [1](وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِى اٰدَمَ) nazm-ı celîlinde tasrîh ve müfessirîn-i kirâm hazerâtı câniblerinden şerh u îzâh buyurulduğu üzere bütün kâinâta hâkimiyet âsârı izhâr edilmektedir.

Kendimizi efrâd-ı beşerin mahsûs ve müstesnâ bir sınıf-ı âlîsi addettiğimiz halde yalnız azamet ve gururdan başka bir hünere mâlik olmadığımızı düşünmemek ve güneş gibi her tarafını tenvîr eden sa'y ü faâliyete karşı amâ-yı ma'nevî perdesini hâlâ çâk edememek zannederim hufre-i helâkimizi kendimiz hazırlamak demek olacaktır. Bütün küre-i arz bir vilâyet hâline girmiş ve her taraf ahâlîsi yek-diğeriyle karışmış ve kâffe-i sunûf-ı ahâlî birbirini ve ihtiyâclarını, kuvvet ve kudretlerini öğrenmiş ve kendilerinde bulunmayan me'âlîyi diğerinden ahz ü iktibâsda tereddüd göstermemiş iken gerek içimizde yaşayan ve gerekse gelip giden anâsır-ı gayr-ı müslimeden zerre kadar bir ders-i ibret almak yiyeceğimizi, giyeceğimizi, içeceğimizi daima kendimiz ihzâr ve i'mâl etmeye çalışmak acaba bize vâcib değil midir?

Asırlardan beri kazandığımızı, kazanacağımızı, elde, avucda, sepette sandıkta bulunan mücevherât, eşyâ ve emlâkimizi ne vakte kadar satıp elden çıkarmakla sefâhet ve atâlet deryasına mağrûk kalacağız.

Zamanımızda bir kimsenin kuvveti cesedinin ve babasının mevcûd mâl-ı mîrâsının ve kesret-i akrabâ ve eviddâsının teşkîl edeceği şeylerden ibâret değildir. Bir devletin bir milletin kuvvet ve saâdeti gözle görünen asker ve toplarına münhasır olamaz.

Belki bir kimseye mes'ûd demek için onun elinde bir

[1] İsrâ, 17/70.

hüneri ve yâr [u] ağyârından kendini muhâfazaya kâfî ma'-rifet ve ticâreti ve milliyetle ittihâdı te'yîd eder metânet-i ahlâkı olmalıdır.

Şimdi kuvvet, îcâbı hâlinde bütün askerini techîz edecek esliha ve âlât-ı cedîde îcâd ve inşâsına ve ecânibe muhtaç olmayarak orduyu sevk ve iâşeye muktedir olmakla hâsıl olur; yoksa topu ecnebîden, güllesi, fişengi, gemisi, vapuru, elbisesi, kundurası taşradan alınmakta olan bir ordunun ahâlîsi müstakil orduya mâlikiyet da'vâsından ferâgat etmelidir. Zamanının hiyel ü hud'asına, fünûn-ı adîdesine âşinâ olmayan kavim kendi hayât-ı siyâsîsine ve mevcûdiyet-i milliyesine hâtime vermeye çalıştığını unutmamalıdır.

Yek-nazarda gayr-ı kābil-i ta'dâd, mûcib-i ibret ve intibâh pek çok şeylere tesâdüf ettiğimiz ve ez-cümle ticâret ve iktisâd cihetiyle ecânibin esîri derekesine düştüğümüz halde hürriyet-i insâniyyeden ve şeref ve mükerremiyet-i beşeriyyeden kimseye hisse çıkarmak husûsuna razı olmayışımız nûr-ı akıldan az nasîbedâr olduğumuzu irâe etmez mi? Milletimize i'tikādât ve ibâdât mesâilini telkînde ulemâ-yı kirâm kusûr etmemişlerse de serbest-i ibâdât-ı dîniyyeyi icrâ etmek millet ve memleketin teâlî ve saâdetine merbût olduğunu ve bunun da aramızda gördüğümüz akvâmın uğraştıkları gibi ağalık etvârını bırakarak ticâret ve sanayi'a ve bunların müteferriâtına herkesin dört eli ile sarılarak çalışması ile olacağını telkīn ve irşâd husûsunda şimdiye kadar gaflet ettiğimiz gibi hâlâ gaflette maatteessüf devam etmekteyiz.

Ağalık, paşalık satarak diğerlerini kendimize hizmetci i'tibâr **[359]** ederek mükeyyifât-ı behîce ile imrâr-ı evkāt edecek zamandan çoktan müfârakat ettik. Küçük büyük belki kadın erkek kendine münâsib ve ahlâk-ı milliyye ve dîniyyesine muvâfık işlerle, san'atlarla çalışmak ve mevcûdiyet-i milliyye ve dîniyyesini muhâfaza etmek farz-ı ayn oluyor; zîrâ farz-ı aynı edâ, devlet ve memleketin bekā ve selâmeti ahâlinin ilm ü irfâna kuvve-i mâliyye ve bedeniyyesi cihetlerine müstenid ve bunların ihyâ ve idâmesi herkesin çalışmasına mütevakkıfdır.

Küçük küçük bazı ticaretler ve bazı sermayelerin birleşmesi ve bazı işlere mübâşeret şimdilik mümkün iken bunu da elden kaçırır isek ileride hamallık, arabacılık, hizmetçilikten başka bir şey görünmüyor. El-iyâzü bi'llâh.

Hidemât-ı mezkûre ise bir milletin saâdetini, istiklâlini, meydân-ı siyâset ve medeniyette şeref-i vücûdunu muhâfazaya kâfî değildir.

Gözümüzü açalım, aklımızı başımıza alalım Hak teâlâ hazretlerinin ihsân buyurduğu birçok ni'metlerin kadrini bilerek şükrünü edâ ve şeref-i insâniyyeti vikāyeye dâir esbâb-ı sa'y ü hüneri tahsîl ile vazîfemizi îfâya çalışalım herkesin her kavmin nâil olduğu ni'met ve saâdet hep sa'y ü amelinin semeresidir. Ve her milletin dûçâr olduğu tedennî yine kendilerinin kesb-i yedleri netâyicidir. Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn zulümden münezzehdir. Haksız bir şey yapmaz elimizi koltuğumuza sokup durmakla boş gezmekle iş bitmez, karın doymaz ihvân-ı dîn. (إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ).

Bursa Meb'ûsu
Ömer Fevzi

Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak:

TOPÇU MEHMED

Bu sene topçular gece endâht ta'lîmi yapıyordu. Ansızın bir halden toparlak beygirleri ürkmüş arabayı; uçuruyordu. Yerde kalan nefer Mehmed bir atın boynuna sarılmış, sıkletiyle tevkîfe çalışıyordu. Halbuki ayağı yerden kesilmiş, asılmış, yalnız gidiyordu. Tâkati kesilince Mehmed'in kolları kendiliğinden çözüldü. Zavallı insan yere düştü. Bu sukût, arzusuyla olmamış, Mehmed rast gele düşmemiş, arabanın ağır tekerleği üzerinden geçmiş idi. Mehmed kendini unutmuş yalnız bir şey aklında yerleşmiş idi o da giden arabasını kaçan doru atlarını! tutmak emeli idi. Mehmed bütün hissiyle bütün ruhuyla arabayı ta'kīb ediyor, fakat ezik bacakları hareketine pek az müsâade ediyordu.. Bir müddet sonra bir yabancı zâbit bu acıklı manzara karşısında bulunuyordu. Çünkü Mehmed durmamış, dinlenmemiş, hekîm istememiş, yalnız hayvanlarının peşi sıra koşmak istemiş, halbuki içini çekip gâh sürünmüş, gâh yuvarlanmış arabanın izlerine bağlanmış idi. Koca Mehmed kana bulanmış, ezik [silik] halde idi. Zâbit "Ne oldu sana evlâd, otur şurada hekim çağırtalım!" dedikçe Koca Mehmed yalnız bir cümleyi tekrar ediyor, o da "Aman efendi beygirlerim ne tarafa gitti?" diyordu. Başka bir iş, başka bir sözle hiç dakīka gayb etmek istemiyor, o muttasıl beygirlerini soruyordu. Zâbit Mehmed'i bu yoldan çevirmek, hekîme göstermek için nüfûzunu isti'mâle mecbûr oldu. Mehmed'i zorla azminden alıkoydu.

Mehmed, asker adam, devlet, milletin malını böyle candan esirger, hele dorularını* eliyle besilemiş pek severdi. Mehmed bir gün devlet düğünü** olur da giderse o doruların sırtından o topların ağzından vatanına nice hizmetler çıkaracak, şerefli bir gāzî, ya şöhretli bir şehîd olacak idi. İşte bu emellerle okşadığı dorularını gāib etmeye Mehmed onun için tahammül edemezdi.

Ömer Fevzi

SAFAHÂT HAKKINDA NOTLAR

–Meyhâne–

§ "Fatih Câmii", "Mezarlık", "Tevhîd" gibi mukaddesât-ı muhteşeme ve muzlimeden sonra "Meyhâne" piyâle-i müte'affinleriyle tezâd teşkîl eder. Fakat "Meyhâne" manzûmesiyle "Fatih Câmii" ve manzûmât-ı mümâseleyi bir birinden ayıran piyâle ile kandîl farkı değildir. Mehmed Âkif bu manzûmesinde bir levha-i hayât çizdiği için bu şiir öteki üç manzûmeden hayâta mahsûs alâim-i fârika ile ayrılır.

§ Fâtih Câmii hikâye kısmındaki tasvîr-i maddîlerle bizim edebiyâtta adetâ "arplastik" ibdâ' etmişti. Meyhâne manzûmesinde de bu sıfat-ı kâşife –bit-tabi' hikâye kısmın-

* Doru rengindeki atlarını.
** Muhârebe.

da– var. Fakat "Meyhâne" ictimâî bir şiir ki ömr-i avâmın büyük bir karha-i müntinni deşiyor. Fatih Câmii'nde, Mezarlık ve Tevhîd'de bu sıfat-ı fârika yok.

Zâten "Mezarlık", "Tevhîd", "Câmi'" unvanlarının zîr-i şümûlündeki şiirlerin mevzû'u böyle bir sıfat-ı kâşifeye muhtemil olamazlar.

§ Meyhâne manzûmesine vukūât-ı zâbıta nazarıyla bakan insanların mevcûdiyetinden haberdâr edildiğim zaman hayret-i gayr-ı mütenâhiyye içinde kalmıştım. Edebiyâtla hayât-ı hâriciyye arasında nikāt-ı temâsın çoğalmasını –vâzıh söyleyeyim– edebiyâtta her mevzûun câ-yi tevkīr ve tahrîr bulabileceğini kabûl etmemek mâzî-i edebin mâ-kabl-i zulümâtına defn-i nefs etmek demektir. Eslâfın "bûse"den "dîde"den ve mülevvesât-ı ma'lûmeden ıttırâd-ı elîm ile bahs ettikleri kifâyet etmemiştir ki biz de hâlâ bu mülevvesâtı ağıza almakta hazm olunmuş yemek yercesine bir hâyîde-hârlık gösterelim. Hani **[360]** yeni edebiyât bünye-i beyânını yalnız yeni kelimelerden değil yeni mevzû'lardan alacaktı?

İşte Meyhâne manzûmesi bu suâlin cevâbıdır.

§ "Meyhâne"nin "dört mefâ'îlün" ile başlayan ilk iki kıt'asının her biri "11" mısrâ'dan ibâret. Ve her mısrâ' ayn-ı kāfiyede, kıt'aların uzunluğuna ve kāfiyelerin tekerrürüne i'tirâz edenler yani bu uzunlukla bu tekerrürdeki nükte-i nühüfteyi anlamaya muktedir olamayanlar –maatteessüf– var. Bir def'a bizde nedendir bilinemez yahud nedendir pek güzel ve pek vâzıh bilinir ki illet-i i'tirâz kıllet-i akl ile li-ebeveyn kardeş bir maraz-ı mevt-i ahlâkīdir. Bu hastalık ekseriyetle "mod-moda" ilcââtına muvâfık gittiği için her mahfil-i şifâhî ve tahrîrî de sadr u sedîr bulmakta güçlük çekmez. Gözler hakāyık-ı celiyye elvâhı önünde daima kapalı, ağızlar i'tirâzât ve şütûm ihtiyâcâtı önünde daima açık. Bu ağızları zulmet-i nisyân bizden evvel kapayacağı gibi bu gözlerin perde-i te'âmîsini de hakīkatin âteş-çehre nûr-ı müdhişi yine bizden evvel elbette yakıp açacak.

§ Kıt'alara gelelim. Kıt'aların uzunluğuna ve kāfiyelerin tekerrürüne i'tirâz edenler bu uzunlukla bu tekerrürün ancak manzûmede "yeknesaklık" tevlîd edeceğini düşünebilerek söz söyleyenlerdir.

Şu halde hakīkaten bu iki kıt'ada bir yeknesaklık var mı tedkīk edelim:

Hûrûşân-ı bâd-ı süfliyyet derûnundan, kenârından;
Girîzân-ı rûh-ı ulviyyet harîminden, civârından.
Çıkar bin nâle-i nevmîd hâk-i ra'şe-dârından,
İner bin zulmet-i makber fezâ-yı şeb-nisârından.
Gelir feryâdlar ebkem duran her seng-i zârından:
Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezârından
Dehân-ı hasret açmış rahnedâr olmuş civârından!
Çöker bir dûd-ı mâtem titreyen kandîl-i târından:
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir güyâ gubârından!
Giren bir kerre nâdimdir hayât-ı müste'ârından;
Çıkan âvâredir artık cihânın kâr u bârından.
Dökülmüş âbrûlar bâde-i pesmânde hâlinde...
Emel bir münkesir peymânedir saff-ı ni'âlinde!
Boğulmuş rûh-ı insânı şarâbın mevc-i âlinde.
Nümâyan mel'anet sâkīsinin çirkin cemâlinde!
Ne mâzî var, ne âtî bak şu ayyâşın hayâlinde...
Tutup bir zehr-i âteş-nâk dest-i bî-mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde!
Merâret intıbâ' etmiş cebîn-i infi'âlinde...
Derin bir iltivânın sîne-i zerd-i melâlinde
Odur ancak hüveydâ ser-nüvişt-i bî-me'âlinde,
Mü'ebbed bir de nisyan nazra-i sengîn-i lâlinde

Ma'lûmdur ki yahud şu bahisde erbâbına bir nebze ma'lûm olmak elzemdir ki resimde hatt-ı müstakīm yeknesaklık tevlîd edeceği, yeknesaklık da göz ve hâfızaya hiçbir "distraksiyon" va'd edemeyeceği için hutût-ı müstakīme makbûl değildir. Meselâ "Çin" pagodları yuvarlak hatların intıbâ'-gâhları oldukları için o binâlar mehâsin-i mi'mâriyyeden addedilmiş. Demek ki tab'-i televvün-perver-i beşer istikāmet-i hutûtu ıttırâd-ı müz'icinden dolayı sevmez.

Âkif'in bu kıt'asında kāfiyelerin tevâlîsi kıt'aların uzunluğu acaba o yeknesaklığı tevlîd eden hutût-ı müstakīme mâhiyetinde midir? Delîlini şimdi irâe etmek üzere iddiâ ederim ki değil. Âkif bu iki kıt'ada yapdığı tasvîrlik boyalarını, renklerini o kadar parlak intihâb etmiştir ki hem bâsıra hem hâfıza bu renklerin fart-ı temevvüc ve ta'ayyününden yoruluyor. İşte o zaman şeklin ve kavâfînin yeknesaklığı bu yekûn-ı rengârenk karşısındaki fikr-i nazar yorgunluğunu ta'dîl ediyor. Âdetâ kehkeşânlar, yıldızlardan burclarından aylardan ibâret avâlim-i âliyyesinin melâhat-ı müşa'şaasıyla nazar-ı temâşâmız hıyrelendiği zaman semânın yeknesaklığı, yorgunluğu ta'dîl eylediği gibi daha doğrusu şeklin yeknesakī-i hutûtu ma'nânın televvün-i iyânı ile i'tidâl-yâb olur da âdetâ "partenon" ma'bedindeki hatların hissolunacak derecede münhanî olduğunu gören İngiliz mi'mârı gibi kāri' de bu kıt'alarda hutûtun fart-ı dikkate iftikār arz edecek sûrette inhinâ-yı hafîf sâhibi olduklarını görür.

§ Kıt'aların ma'nâsına geçelim:

Çıkar bin nâle-i nevmîd hâk-i ra'şe-dârından

Mısrâ'ı güzel. Çünkü bir def'a "hâk"i "ra'şe-dâr" bulmakla meyhânenin zemîn-i müntinni Âkif mest-i müdâmların nazar-ı mahûfuyla görmeye muktedir olmuş. Çünkü bir serhoşun gözüne kendi bacakları değil meyhânenin toprakları mütezelzil görünür.

Topraktan nâle-i nevmîd duymak bahsine gelince bu da pek güzel bir şiirdir. Çünkü topraktan nâle çıkmaktaki istihâleye göre şâir yerlerde devrilmiş yatan serhoşlardan çıkan nâleyi toprağa izâfe ediyor. Ve şu sûretle meyhânenin zemîn-i mülevvesiyle müdâvimlerinin vücûd-ı harâbını tefrîk etmemiş görünüyor ki bu fevka'l-âde güzel.

Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezârından
Dehân-ı hasret açmış rahnedâr olmuş cidârından

Meyhânelerin duvarlarındaki rahnelerde yıkılmış hânümânların mezarlarından çıkarak dehân-ı hasret açması bedâyi'den olmakla beraber şu beyit hâriku'l-âde güzel olmakta yukarıdakine müreccahdır.

Çöker bir dûd-ı mâtem titreyen kandîl-i târından
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir güyâ gubârından

Bu mısrâ'larda da me'ânî-i muazzama mündemiç:

Boğulmuş rûh-ı insânî şarâbın mevc-i âlinde

§

[361] *Merâret intıbâ' etmiş cebîn-i infi'âlinde...*
Derin bir iltivânın sîne-i zerd-i melâlinde
Odur ancak hüveydâ ser-nüvişt-i bî-meâlinde,
Mü'ebbed bir de nisyan nazra-i sengîn-i lâlinde

§ Hikâye kısmının Âkif için sehl-i mu'tâd herkes için sehl-i mümteni' olan selâsetini insan şi'r-i ma'nânın fevkında bir şi'r-i elfâz olarak okuduğu zaman hayretler içinde kalır.

Zannedilir ki bu manzûme hemen oturulup yazılmış. Zâten sühûlet-i beyân-ı edebîden maksad da budur. Okunduğu zaman zannedilebilmelidir ki şiiri yazmak için pek az emek ve zaman sarf edilmiş. Hakîkatte ise bu zamanın ve emeğin çok olması nefs-i sanâyi'-i nefîse i'tibârıyla ehemmiyetli değildir. Flaubert[1] buna iyi bir misâldir. İtalya'nın en büyük ressâmı Leonardo da Vinci, "Jokond" ismindeki kadın resmini 4 senede yapabilmiştir ki ressamın eli vücûdların resmini değil kendisini lâ-ekser bir senede tevlîd edebilen meşîme-i mâder kadar bile faâliyet gösterememiş. Fakat bu batâetten hiçbir san'atkâra hisse-i hicâb çıkmaz.

Âkif ise şiirindeki sühûleti sür'atle te'mîn eden bir şâirdir. Bu da kendisine şebâbında başlayan nazm-nüvislik temrînlerinin mükâfâtıdır.

Midhat Cemal

YANMIŞ MAHALLELERİN İ'MÂRI MES'ELESİ

– 1 –

İstanbul'u seven, İstanbul'un ma'mûriyetini isteyen, harîkzede hemşehrilerini acıyıp düşünen kimselerin bugün en ziyâde zihnini yoracak mes'ele şudur: Evleri, barkları yanmış zavallıları mümkün olduğu kadar sür'at ve sühûletle mesken sâhibi edebilmek ve aynı zamanda pâyitaht-ı Osmânîyi de tanzîm ve i'mâr eylemiş olmak için ne yapılmalıdır?

İş başında bulunanların harîkı müteâkib bu mühim mes'eleyi nazar-ı dikkate almış oldukları sadr-ı a'zam paşanın on bir Temmuz akşamı erkân-ı matbûâtı nezdine kabûl ettiği zaman söylediği sözlerden ve İstanbul Meb'ûsu Ahmed Rıza Bey'in riyâseti altında teşekkül etmiş olan Harîk Komisyonu'nun sırf bu mes'ele ile meşgûl olmak üzere bir şu'be-i mahsûsa ayırmasından anlaşılıyor.

Pâyitaht efkâr-ı umûmiyyesini temsil etmesi lâzım gelen matbûât-ı Osmâniyye ve onlardan daha ziyâde Avrupa menâfi'inin şarkta müdâfi' ve hâmîleri gibi görülen Efrenciyü'l-ibâre Karşı cerâidi dahi muttasıl mes'ele-i mezkûrenin tedkîk ve halliyle uğraşmaktadır.

Matbûâtın bu mes'elede nokta-i hareketi bir müteârefedir; matbûâtca muhakkaktır ki yanan mahallelerin ahâlîsi alel-ekser Müslüman ve fukarâ olup, mebânî-i muhterikanın yüzde seksenden fazlası sigortasız bulunduğundan harîkzedeler, yanan ev ve dükkânlarını tekrar yaptırabilecek iktidâr-ı mâlîye mâlik değildirler. Bu müteârefe kabûl edildikten sonra, mebânî-i muhterikanın yeniden inşâsı sâhiblerinden gayrı kimselerin parasıyla ancak mümkün olabileceğini teslîm zarûrî olur. Lâkin bu para kimlerden ve nasıl tedârik olunabilir?

Matbûât, şimdiye kadar yanmış mebânînin tekrar inşâsına muktezî sermayeyi tedârik edebilmek için üç usûl gösterdi. Her üç usûlün esası müşterektir. O esâsı yangından kurtulan arsaları rehin koyup borç almaktan ibârettir. İşte şu borca alınan akçe ile yanmış ev, dükkân ve sâire yapılacak.

Lâkin bir arsanın terhîn olunabilmesi için hiç olmazsa borçlu borcunu ödeyinceye kadar o arsanın mutasarrıfı olması, borcunu ödeyemezse o arsanın borcu verene geçebilmesi, yani dâyinin arsaya vaz'-ı yed edebilmesi lâzımdır. Yoksa arsanın rehinliği dâyine te'mînât olamaz. Vakıf arâzî ve arsaların bir elden diğer ele geçmesi ise mukayyed ve mahdûddur. İcâreteynli musakkafât ve müstegallât-ı mevkûfede ise rehin değil yalnız ona müşâbih ve bazı husûsî takayyüdâta tâbi' vefâen ferâğ usûlü cârîdir. Şu mütâlaâttan anlaşılır ki mebânî-i muhterikanın istikrâz ile inşâsı için dermiyân edilen her üç usûlün tatbîk olunabilmesi vakıf arsaları terhîninin cevâzına vâbestedir. Bu cihetle yanan ev ve dükkânların sühûlet ve sür'atle inşâsı mes'elesi nihâyet arâzî-i vakfiyyenin şerâit-i tasarrufiyyesi mes'elesine müncer oluyor.

Hâtırlardadır ki iki sene kadar akdem Evkâf Nâzır-ı esbakı Hamâde Paşa merhûm arâzî-i vakfiyenin şerâit-i tasarrufiyyesini ve arâzî-i vakfiyye üzerine ikrâz ve istikrâz muâmelâtını teshîl ve tevsî' eylemek kasdıyla bir lâyiha-i kānûniyye tanzîm etmiş ve berây-ı istiftâ makām-ı muallâ-yı Meşîhat'a takdîm eylemişti. Defter-i Hâkānî Nezâreti'nde teşekkül eden bir komisyonda yine bu esâsı mürevvic (Emvâl-i gayr-ı menkūle kānûnu) lâyihasını vücûda getirmişti. Mes'elenin ehemmiyet-i fevka'l-âdesine mebnî olacak, birinci lâyihanın makām-ı celîl-i Meşîhatce tedkīki henüz hitâm bulmamış. İkinci lâyiha da henüz kuvve-i teşrîiyyede mevzû'-ı bahs edilmemiştir.

Şu her iki lâyihanın iktisâb-ı kānûniyyeti takdîrinde hukūk-ı vakfiyyenin hüsn-i muhâfaza olunup olunmayacağı ve lâyihalar muhteviyatının nazar-ı şer'-i şerîfdeki mevki'i bugünkü mevzû'-ı bahsimizden hâricdir. Burada ancak arâzî-i vakfiyyenin şerâit-i tasarrufiyyesi tağyîr olunup arâzî terhîni teshîl edilmesinin ahâlî-i müslimece nef' ve zararı hakkında muhtasaran bast-ı mütâlaât etmek fikrindeyim.

Muktesidînin hemen cümlesince musaddaktır ki emlâk ve arâzîyi terhîn ile akd-i istikrâz etmek hemen daima o emlâk ve arâzînin elden çıkmasını intâc etmiştir; emlâk ve arâzî üzerine istikrâzın müstakrıza fâide vermiş olduğu enderen görülür. Fransa ma'rûf muktesidlerinden ve Paris Dârülfü-

[1] Metinde (فلوبر) şeklinde yazılmıştır.

nûnu muallimlerinden Şarl Jid "İlm-i İktisâd **[362]** Dersleri" nâm kitabında "Kredi konsiye"den bahs ederken şöyle diyor: "Eğer arâzî terhîni mukābilinde borç alıp yersiz kalan zelîl ve sefîl olan adamlarla kazanan ve zengin olanların bir hesâbı yapılsa, bu nevi' muâmele herkesin nazarında pek ziyâde menfûr görülür, ve terhîn ile ikrâz ve istikrâz usûlünün kaldırılmasına çalışılırdı. Hele ahâlîsi ihtiyâtsız olan yerlerde meselâ Cezâyir'de, Tuna memleketlerinde ve Rusya'da arâzî üzerine istikrâz muâmelâtı ahâlîye hesâb edip bitirilemeyecek kadar zarar ve ziyânlar vermiştir"* Ben emînim ki İstanbul'un kalem efendileri, küçük me'mûrları, hatta büyük me'mûrları ihtiyâtsızlıkta iktisâdca âkibet-endîş olmamakta Cezâyir'in fellâhlarından, Tuna boyu rençberlerinden, kat kat aşağıdır. Jid'in birçok müşâhedât ve tecârib neticesi ve hulâsası olan bâlâdaki mütâlaasına; kendi mesmûât ve meşhûdâtımı da ilâve ederek tavzîh-i merâm edeceğim.

Kırım yarım adasının kısm-ı a'zamı, bir asır evvel Kırım beylerinin (mîrzâlarının) mülkü idi. Kırım'ın Rusya tarafından istîlâsını müteâkib, mülklerini bankaya terhîn edip akçe istikrâzı pek ziyâde kolaylaştığından hânedânca yaşamayı yani yarını düşünmeden avuç avuç para israf etmeyi şeref-i sınıfîleri muktezâtından addeden bu zavallı mîrzâlar yarım asır içinde bütün mülklerini ellerinden kaçırdılar, şimdi bu beyinsiz mîrzâların bahtsız çocukları, birkaç yüz guruş maâşla kançılaryalarında sürünüyorlar; o yüz binlerce dönüm canım topraklardan ise Nemseler, Yahudiler, Ruslar altın çıkarıyorlar… Toprağı rehin verip kolay kolay borç alabilmek yüzünden Kırım arâzîsi müslüman Tatar elinden gitti; Rusların siyâseten zabt etmelerinden ziyâde gayr-ı müslimlerin arâzîyi iktisâden istîlâ eylemeleridir ki Kırım'ı müslüman Tatarlar için gāib ettirmiştir….

Aynı felâket Şarkī Rusya ve Kafkasya müslüman beylerininin başına da gelmiştir. Kırımla Şarkī Rusya'da müslüman elinden çıkan arâzî hep gayr-ı müslimler eline geçdi; ancak Kafkasyaların beyler sınıfı iktisâden mahv olmakta iken, bereket versin müslüman tüccâr ve esnâf tabakası yetişerek beylerin bankaya kapdırdıklarını bunlar alıp toprağın yine müslüman elinde kalmasına himmet ettiler. Böylece Kafkasya'nın ziyânı, Şarkī Rusya ve Kırım'dan az oldu.

Asîlzâde takımı her zaman ve her yerde mâl ve mülkünü satıp yemeye pek heveskârdır; tüccâr ve esnâf ferdâyı daha ziyâde düşünür. Osmanlı müslümanlarının hemen her tabakasında hasâil-i asâlet mevcûddur. Osmanlı müslümanları iktisâdca ihtiyâtı az bilirler, umûr-ı iktisâdiyyede işgüzârlıkla da öğünemezler; hele me'mûr sınıfı büsbütün aristokrat geçinirler. Osmanlı müslümanlarına bu evsâfı birkaç asırlık târihleri vermiş olduğundan çarçabuk bundan kurtulmaları ümîd olunamaz. İş başında bulunanlar kavmin tabâyi' ve hasâilini daima göz önünde tutarak, ona göre tedvîr-i umûra mecbûrdurlar…

Ma'lûmdur ki Rusya'da Yahudiler, memleketin ancak bir kısmında ikāmete me'zûndur! Kezâ Romanya Devleti Yahudi teba'asına kâffe-i hukūku bahş etmemiştir. Rusya ve Romanya hükûmetlerinin bu tedâbîrini adaletsizlik, pek mukaddes müsâvât esâsına adem-i riâyet diyerek, basit bir nazarla muâhaze ve tezyîfe kalkışırsak, vekāyi'-i cihânı pek sâde-dilâne görmüş oluruz. Rusya ve Romanya'da Yahudilerin tahdîd-i hukūku, terbiye-i iktisâdiyyece pek aşağı bir derekede bulunan Rus köylülerinin muhâfaza-i hayâtı içindir. Kurdlar, koyun ağılına başı boş bırakılamaz. Yahudiler, Rusya ve Romanya köylerinde serbest kalırlarsa, zavallı köylülerin yersiz, yurdsuz, aç ve çıplak gebermesi muhakkaktır. Bazen tahdîd-i hukūk, mahz-ı adâlet olur.

Hükûmet-i Osmâniyye devr-i sâbık ve lâhıkta iktisâden zaîf müslüman unsurunu himâyede daima gaflet göstermiş ve hatta bu gaflet-i seyyiesiyle devr-i sâbıkta bizzât meşhûdum olduğu üzere Trablusgarb sâhili vâhalarının bir kısmı müslüman Arablar elinden Yahudi tasarrufuna geçmiştir. Eğer şimdi bu lâyihalar kesb-i kānûniyyet ederse o zaman memâlik-i Osmâniyyenin bir kısm-ı mühimmini işgāl eden arâzî-i mevkūfe üzerine de istikrâz muâmelesi kolaylaşacağından müslüman ve Osmanlıların ecdâddan kalma arâzîyi daha ziyâde elden kaçıracakları şüphesizdir. Kafkasya'da meşhûd olan hâdise-i iktisâdiyyenin yani müslüman beyler taht-ı tasarrufundan çıkan arâzînin müslüman tüccâr ve esnâfa intikāli hâdisesinin memâlik-i Osmâniyyede tecellîsi ümid olunamaz. Zîrâ müslüman Osmanlılar içinde zengin tüccâr ve esnâf takımı yok derecesinde azdır, sâniyen müslüman esnâf ve tüccârlar gayr-ı müslim ve ale'l-husûs ecnebî esnâf ve tüccarlarla kābil değil rekābet edemezler. Bu halde arâzî terhîni kesb-i sühûlet etti mi arâzî ve emlâk üzerine ikrâzâtta bulunan bankalar vâsıtasıyla yerlerimiz yurdlarımız yavaş yavaş değil, pek ziyâde sür'atle ecnebîlere, Yahudilere, Ermenilere, Rumlara, Bulgarlara geçecektir.

Yukarıdan beri yazıp geldiğim mütâlaât alel-ıtlâk arâzî terhîninin teshîl ve tevsî'inden bizim gibi umûr-ı iktisâdiyyede pek aşağı kalmış olan câhil, gayr-ı müteşebbis ve ihtiyâtsız adamlar için fâideden çok ziyâde zarar tevellüd edeceğini izhâr zımnındadır. Muhterik mahallâtın i'mârına müteallik dermiyân olunan üç usûlün her üçü esâs olarak terhînin teshîl ve tevsî'ini ve binâenaleyh arâzî-i vakfiyyedeki şerâit-i tasarrufiyyenin bütün memâlik-i Osmâniyyede tağyîrini, ta'bîr-i diğerle emvâl-i gayr-ı menkūle kānûnu lâyihasının kānûn hâline ircâ'ını taleb etmekte olduğundan ve bazı kimseler tarafından Meclis-i Umûmî'nin in'ikādı beklenmeksizin mezkûr lâyihanın hükûmetçe kabûl olunup kānûn-ı muvakkat sûretiyle neşr u i'lânı bile teklîf edilmiş bulunduğundan mütâlaât-ı ânifenin serdini nâ-be-mevsim zannetmedim. Gelecek makālede arâzî terhîni ile sermâye tedârikinin imkân-ı husûlü takdirinde matbûâtın ve hatta bazı ricâl-i hükûmetin meydana koydukları o üç usûlden hangisi müslüman Osmanlılara daha az zararlı düşeceğini aklımın erdiği kadar beyân ve îzâha çalışırım.

S[sin]**A**[ayın]**FS**[sad].

* * *

* ch. Gide-cours dEconomie politque. P. 402

[363]

İSTANBUL HARÎKI VE LONDRA CÂMİİ

Londra'da bulunan Halil Halid Beyle Londra Câmi'-i Şerîfi Hey'et-i İcrâiyyesi reisi Hindli Seyyid Emir Ali arasında cereyân eden mektupların sûret-i mütercemeleri bervech-i âtî derc olunur:

Halil Halid Bey'den Seyyid Emir Ali'ye

Muhterem Seyyid Emir Ali,

Pâyitaht-ı Saltanat-ı Osmâniyye ahâlîsine yangınlar sebebiyle ârız olan felâketin tafsîlâtını elbette gazetelerde görmüş ve şübhe etmem ki bizim şu felâket-i milliyyemizle müteessir olmuşsunuzdur. Binlerce ahâlîmiz ansızın i'âneye muhtaç kalmıştır. İmdi Londra Câmi'-i Şerîfi için Dersaâdet'de münteşir *Sabah* gazetesi tarafından toplanılmış olan i'ânenin ihtiyâcât-ı âcile ve mübremeden bulunan harîk felâket-zedegânı i'ânesine devri tedbîri vârid-i hâtır-ı âcizânem oldu. Bu i'âneyi vermiş olan ashâb-ı hayrın cümlesinin de bu fikri hasbe'l-insâniyye tasvîb edecekleri hakkında emniyet-i kâmile hisseyliyorum. Ma'lûmdur ki Londra Câmi'-i Şerîfi'nin inşâsı binlerce liralar cem'ine muhtaçtır ki bunun cem'i daha bir hayli zamâna tevakkuf edecektir. Bu paraların kısm-ı a'zamı ise Hindistan'dan ve sâireden gelecektir. Câmi' emr-i ehemminin mürevviclerinden olmak üzere ibtidâ memâlik-i Osmâniyye ahâlîsine mürâcaatım kuvve-i mübeccele-i Hilâfet'i hâiz olan memleketimizin bu işde pîşdâr olduğunu görmek emeliyle idi. El-hamdü li'llâh şeref-i mübâşeretin makām-ı hilâfeti hâiz olan âlem-i Osmâniyyetten vukūunu gördüm. Hatta hey'et-i icrâiyyenizin nakid olarak el-yevm taht-ı idâresinde İngiltere Bankası'nda bulunan i'ânelerinin kısm-ı a'zamını Osmanlı Pâdişâhı ile ahâlî-i Osmâniyyenin verdiği bin iki yüz küsür lira teşkîl ediyor. Osmanlılar inşâallâh ileride dahi bu işe yardım ederler. Maamâfih insâniyet ve İslâmiyet-kârâne bir tedbîr-i âcil-i hayr olmak üzere *Sabah* gazetesi idâresindeki paranın harîk i'ânesine devri hakkında bâlâda serd eylediğim re'yin sizce dahi mazhar-ı tasvîb olacağını ümîd ederim. Gazetelerde görmüş olduğunuz üzere *Sabah*'ın toplayabildiği câmi' i'ânesi beş yüz liraya karîbdir. Bunun iki yüz liralık bir mikdârı mukaddemâ *Sabah* idâresi tarafından Osmanlı Bankası'nın Londra Şu'besi'ne tevdî' edilmiş idi ki şürût-ı hayrât hakkındaki kavâidden dolayı bunun buradan alınıp İstanbul'a i'âdesi müşkil olduğu ma'lûmunuzdur. Lâkin üç yüz liraya yakın olan kısm-ı bâkīsi *Sabah* tarafından harîk i'ânesine devr olunursa parayı veren ashâb-ı hayr misillü İstanbul'da çend mâh mukaddem teşekkül etmiş olan Londra Câmi'-i Şerîfi Osmanlı İ'âne Cem'iyeti'nce ve hatta -ihtiyâc-ı âcil-i harîkzedegâna nazaran– bir hayr-ı mütefevvık görülür zannındayım. Bu bâbdaki fikrinizi beyân ederseniz müteşekkir olurum.

Londra 26 Temmuz sene 1911

Halil Hâlid

Seyyid Emir Ali'den Halil Hâlid Bey'e

Muhterem Hâlid Bey,

Mektûbunuzu aldım. Harîkten dolayı müte'essir olduğumu beyân eyler ve i'âne-i bâkıyyenin devri hakkındaki fikrinizi tamâmıyla takdîr ederim. *Sabah* gazetesince toplanılıp henüz orada bulunan i'âne tabii İstanbul'daki Câmi' İ'âne Cem'iyeti'nin emrine tâbi' bulunmak lâzım gelir. Mademki bu husûsda İstanbul'a yazacaksızın o halde mes'elenin sûret-i icrâsını ta'yîn oraya âid olmak iktizâ eyler.

27 Temmuz sene 1911

Muhlisiniz

Emir Ali

MATBÛÂT

Ne doğru bir ihtâr!

Bursa'da çıkan *Ertuğrul* refîkımızde şu satırları okuyoruz:

Devâir-i resmiyye mühürleri Türkçe olur

Nâfia Ser-mühendisliği'nin resmî mühründe Türkçe yazıların üzerinde Fransızca yazılar bulunduğunu kemâl-i teessüfle gördük. Buna hiçbir ma'nâ veremedik. Evrâkın ibâresi Türkçe olduktan sonra altında Fransızcalı mühre ne hâcet var.

Eminiz ki Düyûn-ı Umûmiyye'nin bile mühründe Fransızca yoktur. Muâmelât-i resmiyye Türkçe cereyân ettiğinden mezkûr mührün de Türkçe olması fikrindeyiz.

Garâbetin bu derecesini ummuyorduk. Ömründe bir def'a Frenklerle görüşmeyecek bazı kimselerin ziyâret varakalarını Fransızca yazdırmalarına benziyor değil mi?

Rusya ve Müslümanlar

Novaya Veremya gazetesi- Rusya'nın ahâlî-i İslâmiyye hakkında son zamanlarda tatbîkıne başlamış olduğu tazyîk siyâsetini tenvîr ve teshîl için – "Yan-Of" imzâsı altında yazdığı bir makālede eskiden beri Rusya'da ahâlî-i İslâmiyyeye emniyet ve i'timâd göstermenin an'anât-ı târîhiyye miyânına dâhil olduğu ve on sekiz yirmi milyonluk ahâlî-i İslâmiyyenin târih ve hayatının tedkīki için hiçbir şey yapılmadığı beyân ediliyor. Andican isyânı üzerine Türkistan Valisi Dohofski âlem-i İslâmın me'mûrîn tarafından tanınmasını teshîl için bazı risâleler neşr ettirmiş ise de vefâtı üzerine bunlar da bir tarafa bırakılmıştır. Makāle ba'dehû şu sûretle devâm ediyor.

"Biz hayât-ı İslâmiyyeyi tedkīk eylemediğimizden dolayı asr-ı ahîrin altmışıncı senesine doğru âlem-i mezkûrun asırlardan beri daldığı uykudan uyandığını gördük ki bu teaccüb edilecek bir şey değildir. Evvelâ bu işe Türkiye'de teşkîlât-ı idâreyi tecdîd eylemek isteyenler başladılar. Bunlar milel-i İslâmiyyeyi uyandırarak dünyada bir medeniyet-i İslâmiyye meydana getirmek **[364]** arzu eyliyorlardı. İttihâda doğru atılan bu hatve dünyadaki milel-i İslâmiyye nezdinde

büyük bir hüsn-i kabûl gördü. Bizde dahi buna, Rusya ahâlî-i İslâmiyyesinin en müterakkī ve en nüfûzlu kısmı olan Kazan Tatarları iştirâk eylediler. Bunlar Paris ve Dersaâdet'de yerleşerek cereyân-ı cedîde birer merkez teşkîl eylediler, Rusya Tatarları zâhiren Rusya'ya karşı olan sadâkatlerini muhâfaza ile beraber diğer cihetten müstakil İslâm devletleriyle birlikte büyük bir âlem-i İslâmın teceddüdüne, Akdeniz'den Bahr-ı Asfar'a kadar pâdişâhın taht-ı idâresinde olarak memâlik-i sâirenin Türkiye ile ittihâdına çalışmak emelini izhâr eylediler. Ve şimdilik bütün Rusya ahâlî-i İslâmiyyesinin rüesâ-yı rûhâniyyenin riyâsetinde olarak muhtâriyetini arzu eylediler.

Rusya Hükûmeti, kendi memleketi dâhilinde bulunan ahâlî-i İslâmiyyenin hayât-ı rûhâniyyesini nazar-ı dikkate almadığından bir çok seneler Volga Tatarları arasında zuhûr eden cereyândan haberdâr bile olmadı. Tatarlar me'mûrîn-i hükûmetin kendilerine karşı olan adem-i dikkatini nazar-ı i'tibâra alarak şiddetli bir sûrette ittihâd-ı İslâm fikrinin neşrine çalıştılar. Tabii fikirlerini en selîm sûrette mevki'-i fi'le koyacak unsûr olmak üzere en ziyâde mektebe hasr-ı dikkat eylediler.

Tatar ittihâd-ı İslâm tarafdârânı bu husûsda muhîti pek müsâid buldular. Zîrâ Rusya İslâmlarına karşı i'timâd eylemek an'ane-i târîhiyyesi sebebiyle onlar çoktan beri çocuklarını mekâtib-i mezhebiyyelerinde serbest serbest okutturmak hakkını elde etmişlerdir. Tatarların mektepleri üzerinde teftîş bulunmadığından iyi bir sûrette istifâde ile maksadlarına çalıştılar. 1890 senesinden i'tibâren Volga Tatarları Rus me'mûrlarından saklı olarak mekteplerindeki rûhânî progamları usûl-i cedîdeye tebdîl eylediler. Yeni mekteplerin programı Türkiye programlarına tevfîkan tanzîm olundu. Tedrîsât-ı dîniyyeden mâadâ bu mekteplerde Osmanlı târihi ile coğrafya-yı Osmânî gösterildiği halde Rusya ve Rus lisânı hakkında hiçbir şey konulmadı. Ahâlî-i İslâmiyye ittihâdını teshîl için Tatarlar bir nev'i espiranto olan Türk lisânını ta'lîm eylediler. Bu mektepler için ilk muallimler Türkiye'de yetiştirildi. Ba'dehû muallim yetiştirmek vazîfesi aynı sûretle maârif idâreleri teftîşi hâricinde bulunmakta olan medreselere tahmîl edildi. Mektepler gittikçe tevessü' eylediğinden Tatarlar Volga etrafındaki milletleri de uyandırmaya çalıştılar. Bu husûsda en ziyâde ibrâz-ı faâliyyet eden Ufa'daki Orenburg Müslüman Cem'iyet-i Rûhâniyyesi'dir. Bu cem'iyet Katerina zamanının Rusya ahâlî-i İslâmiyyesini sıkı bir nizâm altına vaz' ile âlî ve binâenaleyh muhtâriyete mâlik bir idâre-i rûhâniyye tahtına koymak fikrinin semeresidir. Bu idâre de Tatarların elinde bulunmaktadır. İmâmların ta'yîni Orenburg Cem'iyeti'ne âid olup imtihânlar da orada icrâ edilmektedir. Mektep muallimliği için de müsâbaka Ufa'da icrâ olunuyor. Tabiidir ki evvelâ Ufa'ya giderek imtihân vermeye mecbûr olan Kırgız, Kalmuk, Çeremis ve Oytaklar orada Tatar Hey'et-i Rûhâniyyesi tarafından epeyce ta'lîm edilmekte ve memleketlerine avdet ettikleri vakit Kırgız, Kalmuk ilh değil belki Tatar nüfûzunun intişârına ve ittihâd-ı İslâm fikrine hâdim Tatarlar olarak dönmektedirler. Bu Tatar propagandasının yalnız ahâlî-i İslâmiyye arasında değil belki Hıristiyanlar arasında da ne derece şiddetle icrâ edilmekte olduğunu Rusya iyice bilir. Hürriyet-i vicdân hakkındaki emirnâme-i imparatorî neşr olunur olunmaz kırk dokuz bin Hıristiyan Volga civârında Hıristiyanlıktan İslâmiyete avdet etmişlerdir. Bunlardan birçoğu yalnız ismen Hıristiyanlığa merbût idi. Lâkin bu mevzû'-ı bahs eylediğimiz cereyânın ehemmiyetini azaltır mı? Tatarların Dîn-i İslâma da'vet etmek husûsunda gösterdikleri teşebbüsâta Rusya ne yapmıştır?

Tatarların sa'y ü gayreti âlem-i nasrâniyet ile âlem-i İslâmın temâsda bulundukları muhîtte bu kadar te'sîr gösterirse şark cihetlerinde neler yapmaz? Tarafımızdan gösterilen adem-i dikkatten dolayı Dîn-i İslâm orada dehşetli muzafferiyetlere nâil olmaktadır.

El-hâletü hâzihî Kırgızlarla Kalmuklar şiddetli bir sûrette îkāz edilmekte ber-devâmdır. Şimdiye kadar dîne bîgâne olarak yaşayan bu milletler arasında erbâb-ı taassub gittikçe tezâyüd eylemektedir. Tatarların dört milyon kişi ile Asya-yı Vüstâ'daki müslümanları da dâire-i nüfûzlarına almaya çalıştıkları görülmektedir.

Rusya'nın şarkında hazırlanmakta olan tehlikeye karşı bîgâne kalabilmek için pek büyük nîkbînlik sâhibi olmak îcâb eyler. Şunu unutmamalıyız ki Moğolistan'dan Karadeniz'e kadar imtidâd eden Rus hudûd boyu hep müslüman ahâlî tarafından meskûn olmakta ve Rusya'nın dâhilinde de on sekiz milyon müslüman bulunmakdadır. Şimdiye kadar ta'kīb eylediğimiz tecâhül ve müsâade-i i'timâdkârâne siyâseti pek büyük bir sâf-dilliktir.

Tatar propagandasının semerâtı hakkında artık hiçbir şübhede bulunmaya gelmez. 1905 senesinden beri Tatarlar artık sahte sadâkat maskesini yüzlerinden atmışlar ve bütün ahâlî-i İslâmiyyenin yeni Türkiye'nin taht-ı idâresinde olarak ittihâd eylemesi fikrini neşre başlamışlardır. Bunların en faâl anâsırı Gasprenski ile evvelce Orenburg Cem'iyet-i İslâmiyyesi'nden olduğu halde Rusya düşmanlığı efkârını şimdi Dersaâdet'e nakl ederek orda neşriyâtta bulunan "Abdürreşid İbrahim"dir. Bunlar ittihâd-ı İslâm fikrinin tezâhürât-ı cidâl-cûyânesidir. Biz Rusya müslümanlarının asırlarca bizden ayrı olarak yaşamaları fikrini belki kabûl edebiliriz. Hatta ehl-i İslâmın hıristiyanlara karşı gösterdiği taassub ve sabırsızlığa da atf-ı ehemmiyet eylemeyebiliriz. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm ehl-i İslâma hıristiyanlarla sulh ve meveddette bulunmamalarını ve bilâ-tevakkuf onlarla cidâlde olmalarını ve onlara karşı ibrâz-ı şiddet eylemelerini emr ediyor. Eski müslüman taassubu 1898 Andican İhtilâli gibi şeylerden daha ileri gidemez. Lâkin yeni ittihâd-ı İslâm fikri tecâvüzkârâne bir mâhiyet aldığı, Volga civârında Osmanlı İttihad ve Terakkī Cem'iyeti'nin şu'beleri meydana gelerek muhtâriyet-i **[365]** tedrîsât metâlibine başladığı, Rus müfettişleri âdetâ dayakla kovulduğu sırada ittihâd-ı İslâm fikrine biz bir had ta'yîn eylemeye mecbûruz.

Tabii biz Rusya ahâlî-i İslâmiyyesinin kurûn-ı vüstâ halinden çıkarak âlem-i medeniyete dâhil olmasını arzu ederiz. Lâkin bu arzumuzun hudûdu ahlâk-ı hıristiyanî, Avrupa medeniyeti ve Rusya Devleti'nin esâsâtıdır. Ancak Avrupa me-

deniyeti fikrine mugāyir ve milliyet esâsına mübtenî bir medeniyet-i İslâmiye şimdiki hâlimize tevâfuk edemez. Biz Hıristiyan sıfatıyla İsevîlerle cihâd fikrine iştirâk eylemeyeceğimiz gibi, Rus sıfatıyla da Rusya devlet ve medeniyeti esâslarına dokunacak tedrîsâta da müsâade edemeyeceğiz."

ŞÛ'ÛN

BHOPAL HÂKİME-İ ÂLÎ-KADRİ PİYÂ BEGÜM HAZRETLERİ DÂRULHİLÂFETİ'L-ALİYYE'DE

Temmuz'un on altıncı Cumartesi günü zevâlî saat üçde ekspresle Sultân-ı müşârun-ileyhâ hazretleri refâkatinde kâtibi Abdüssamed Hân ile on ikisi nisvândan sekizi zükûrdan olmak üzere yirmi kişi bulunduğu halde şehrimizi teşrîf buyurmuşlardır.

Prens hazretleri istasyonda Mâbeyn-i Hümâyûn Yâver Sa'di Bey ile polis me'mûrîni tarafından istikbâl edilmiştir. Ve saray-ı hümâyûndan gönderilen Istabl-ı Âmire arabalarına râkib olarak doğruca Pera Palas Oteli'ne gitmişlerdir.

§ Temmuz'un 19'ncu Salı günü Sultân-ı müşârun-ileyhâ hazretlerinin birader-i ekremleri Bahâdır Hân hazretleri, maiyyetlerinde Miralay Abdullah Hân ile Abdülyümnî Hân olduğu halde şehrimize gelmişlerdir. İstasyonda Dersaâdet'de bulunan Londra Sefâret Müsteşârı Râgıb Bey ile zevât-ı sâire ve istasyon polis me'mûrları tarafından istikbâl olunmuşlardır. Müşârun-ileyhim Mâbeyn-i Hümâyûn'dan gelen Istabl-ı Âmire arabalarına râkib olarak Pera Palas Oteli'ne gitmişlerdir.

§ Bugün Hâriciye Nâzırı Rıfat Paşa Pera Palas'a giderek Hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretlerine ziyâret etmişlerdir.

§ Yine bugün Hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretleri İngiltere Sefârethânesi'ne giderek İngiltere sefîrine iâde-i ziyârette bulunmuşlar ve oradan Âbide-i Hürriyet'e dahi giderek şühedâ ervâhına Fâtiha ithâf eylemişlerdir.

§ 21 Temmuz Perşembe günü sabahı hâkime-i müşârun-ileyhâ Begüm Sultan hazretleri muhadderâtından birini alarak mihmândârları Râgıb Bey birlikte olduğu halde Istabl-ı Âmire arabalarından iki arabaya râkiben Galata ve Bahçekapı tarîkıyla doğruca Ayasofya Câmi'-i Şerîfi'ni ziyâret ve oradan Sultanahmed Câmi'-i Şerîfi'ne giderek öğle namazını edâ buyurmuşlardır. Ba'dehû Süleymâniye ve Sultan türbesini ziyâret eylemişler ve Unkapanı köprüsü tarîkıyla Pera Palas Oteli'ne muâvedet buyurmuşlardır.

§ Bugün zevâlî saat beş buçuk râddelerinde Sadr-ı a'zam Hakkı Paşa Pera Palas Oteli'ne gelerek Hâkime hazretlerinin biraderleri Bahâdır Hân hazretleriyle mülâkāt etmişlerdir.

§ Yine bugün zevâlî saat dört râddelerinde Hâriciye Nâzırı Rıfat Paşa hazretlerinin zevcesi Pera Palas Oteli'ne gelerek Hâkime Begüm Sultan hazretlerine iâde-i ziyâret eylemişlerdir.

§ 22 Temmuz Cuma günü hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretleri zevâlî saat bir râddelerinde Bahriye Nezâreti'nden tahsîs kılınan istinbota râkiben maiyyeti halkından bazısı ve mihmândârları refâkatlerinde bulundukları halde Kandilli'ye azîmet ve te'sîsine ibtidâr olunan İnâs Mekteb-i Sultânîsi'ni ziyâret eylemiştir.

Müşârun-ileyhâ hazretleri mektebe muvâsalatında müessese-i mezkûrenin vücûda getirilmesine delâlet etmiş olan Meclis-i Meb'ûsân Reisi Ahmed Rıza Beyefendi'nin hemşîreleri hanımefendi tarafından istikbâl edilerek mektebin her tarafını irâe ve tertîbât ve teşkîlât-ı mukarreresi hakkında ma'lûmât i'tâ kılınmıştır.

Hâkime hazretleri bu ma'lûmâttan memnûn olarak beyân-ı takdîrât etmiş ve müessislerine muvaffakıyet temenniyâtında bulunmuştur. Müşârun-ileyhâ Begüm hazretleri bunu müteâkib istimbotla Boğaziçi'nin yukarı taraflarına kadar bir tenezzüh icrâsıyla Beyoğlu'na avdet etmiştir.

§ 23 Temmuz Cumartesi günü zevâlî saat dört buçuk karârlarında hâkime-i müşârun-ileyhâ Piya Begüm hazretleri refâkat-i ismetânelerinde mehâdîmi ile mihmândârları Râgıb Râif Bey olduğu halde Istabl-ı Âmire arabalarıyla Mâbeyn-i Hümâyûn'a azîmet eylemişler ve Mâbeyn-i Hümâyûn erkân-ı kirâmı ve teşrîfâtî hademe-i hâssa efendileri tarafından da resm-i ta'zîm bil-îfâ doğruca huzûr-ı hazret-i Hilâfet-penâhîye îsâl kılınmışlardır.

Müşârun-ileyhâ hazretleriyle mehâdîm-i kirâmı ve mihmândârının huzûr-ı şâhâneye duhûllerinde nezd-i cenâb-ı şehriyârîde bulunmakta olan İngiltere sefîri cenâbları müşârun-ileyhâ Hâkime hazretlerini zât-ı şâhâneye takdîm etmişlerdir.

Şevket-simât efendimiz hazretleri Hâkime hazretleri ile bir müddet lisân-ı Fârisî ile görüştükten sonra zât-ı hilâfetsimât-ı hazret-i pâdişâhî müşârun-ileyhâyı bizzât harem-i hümâyûna îsâl inâyetinde bulunmuşlar ve Kadın Efendi hazretleriyle görüştürmüşlerdir.

Hâkime hazretleri yarım saat kadar Kadın Efendi hazretlerinin nezd-i ismet-penâhîlerinde kalmış; çay, kahve, şerbet ve sâire takdîmiyle i'zâz ü ikrâm kılınmıştır.

Ba'dehû yine nezd-i cenâb-ı hümâyûnda olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'a muâvedet ile haklarında lütfen ibrâz olunan âsâr-ı teveccüh ve iltifât-ı mülûkâneden dolayı zât-ı şâhâneye arz-ı teşekkür eyledikten sonra aynı alay ile saray-ı hümâyûndan müfârakat etmiştir.

§ Hâkime hazretleri harem-i hümâyûnda bulunduğu sırada mehâdîmi **[366]** hazerâtı dahi izhâr eyledikleri arzu üzerine Serkarîn-i cenâb-ı tâcdârî Lütfü Bey ve sâir Mâbeyn-i Hümâyûn erkân-ı kirâmı delâletiyle saray-ı pâdişâhînin bazı aksâmını ve salonları ile muâyede salonunu seyr ü temâşâ eylemişlerdir.

§ Hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretleriyle mehâdîmi ve maiyyetleri erkânı bugün Hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretleri maiyyetinde mahdûmları, gelinleri, mihmândârları olduğu halde tahsîs buyurulan Istabl-ı Âmire arabaları ile Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'na gelmişler ve hazîne-i hümâyûn kethüdâsı rahatsız olduğundan vazîfe-i mihmân-nüvâzîyi bil-vekâle îfâ etmek üzere taraf-ı şâhâneden i'zâm buyuru-

lan Karîn-i Sânî Tevfîk Bey tarafından istikbâl edilerek evvelâ Hırka-i Saâdet-i Hazret-i Nebevî'yi ziyâret ve ba'dehû Hazîne-i Hümâyûn'u seyr u temâşâ etmişler ve Topkapı Sarayı'nın diğer mahallerini de gezmişlerdir. Hâkime hazretleri şerefine saray-ı mezkûrda bir çay ziyâfeti keşîde buyurulmuştur.

Ahîren İstanbul'da ser-zede-i sâhâ-i zuhûr olan harîk-ı hâilde binlerce harîk-zedegânın açıkta kaldığı Hâkime-i müşârun-ileyhânın mesmû'ları olması üzerine mütehallî oldukları âsâr-ı şefkatin bir nümûne-i bâhiresi olarak harîk-zedegân nâmına 5.500 lira ihdâ buyurmuşlardır.

Hâkime-i müşârun-ileyhâ Bi Piya Begüm hazretleri tarafından devletlü ismetlü Kadın Efendi hazretlerine hâtıra-i mülâkāt olmak üzere bir broşla memleketinin masnûât-ı dâhiliyesinden birkaç parça kumaş ve el işlemeleri ve vaktiyle Mekke-i Mükerreme'ye vukū' bulan seyâhatine dâir te'lîf eylediği eser takdîm ve ihdâ kılınmıştır.

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Hâlid Ziyâ Beyefendi'nin zevce-i muhteremeleri ile kerîmeleri hanımefendiler 25 Temmuz Pazartesi günü Bhopal Hâkimesi hazretleri tarafından öğle taâmına da'vet olunmuşlardır.

Ba'de't-taâm Hâkime hazretlerinin hafîdeleri Prenses hazretleri, Hânım-ı müşârun-ileyhâ vedâ'atiyle berây-ı ziyâret harem-i hümâyûn-ı mülûkâneye azîmet etmiş ve ismetmeâb Kadın Efendi hazretlerini ziyâret eylemiştir.

26 Temmuz Salı günü müşârun-ileyhâ Bi Piya Begüm hazretleri maiyyetlerinde mehâdîmi ve gelinleri ve mihmândârları olduğu halde Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'na azîmetle şâyân-ı temâşâ olan mahallerini tamamıyla gezmişlerdir. Müşârun-ileyhâ hazerâtı Yıldız Kasr-ı Hümâyûnu'nda çay ve sâire ikrâmı sûretiyle i'zâz olunmuşlardır.

* * *

Hâkime-i müşârun-ileyhâ Begüm Sâhib hazretleri risâlemiz hey'et-i tahrîriyyesinden Seyyâh-ı şehîr Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinin Dârulhilâfe'de bulunduğunu haber alarak görüşmek arzu etmiş ve müşârun-ileyhi huzûr-ı âlîlerine da'vet buyurmuştur. Abdürreşid Efendi, Hindistan ulemâ-yı kirâmından Muhammed Bereketullah hazretleriyle birlikte giderek bizzât Hâkime-i müşârun-ileyhâ ile mülâkāt şerefine mazhar olmuştur. Müşârun-ileyhânın bir Müslüman kadınına bir Müslüman hâkimesine lâyık vakār ve ciddiyeti her şeyden ziyâde Abdürreşid Efendi'nin nazar-ı dikkatlerini celb etmiştir.

Müşârun-ileyhâ hazretleri henüz kırk yaşlarında bir kadındır; gāyet med[eksik], son derece diyânet-perver, bir sâhibe-i zekâ ve dirâyettir. Bütün Müslümanların terakkī ve teâlîsini düşünür, bu uğurda büyük fedâkârlıklarda bulunur. Hindistan'da Bhopal Emâreti'nin hâkimesidir; fakat tefekkürâtı yalnız zîr-i hâkimiyyetindeki efrâda münhasır değildir, bütün âlem-i İslâmın sürûruyla ferah-nâk, elemiyle müteessirdir. Efkâr-ı aliyyeleri istikbâl-i İslâm ile o derece meşgūldür ki müsâhabâtı hemen bundan ibârettir. Her kavlinde her fiilinde gāye budur: Müslümanlar ilerlesin, şevket-i İslâmiyye teâlî etsin!..

Dârülhilâfe'ye teşrîfleri, metbû'-ı ma'nevîleri bulunan emîru'l-mü'minîn ve halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn efendimiz hazretlerinin atebe-i ulyâlarına yüz sürmek şerefiyle müşerref olmak arzu-yı hâlisânesidir. Ve fil-hakīka huzûr-ı hazret-i Hilâfet-penâhîde büyük bir zevk-i ma'nevî, büyük bir şeref ve saâdet hissetmişlerdir.

Üç yüz milyon müslüman kalbinin müteveccih ve merbût olduğu bu makām-ı celîl-i Hilâfet; yalnız o efrâda değil, ümerâya, rüesâya, hâkimelere sultanlara da zülâl-i şeref ve saâdet bahş edecek kadar azametli ve şevketlidir. Bâ-husûs ki Sultan Mehmed Hân hazretleri gibi ashâb devrindeki adâlet ve şefkatle mütehallî bir hâkān-ı muhterem o makāmda bulunursa biz müslümanların kalblerine min indillâh bahş olunan bu hisler, bu lâ-yetezelzel râbıtalar te'mîn-i saâdet-i beşeriyye için kâfîdir. El verir ki biz bunları hissedelim: Asırlardan beri yek-diğerinden cüdâ kalan müslümanlar arasında teârüfe çalışalım, müslüman hükümdârlarının yek-diğerini ziyâretlerini temennî edelim. Görüşülsün, dertleşilsin, anlaşılsın ki üç yüz milyon kalb ayn-ı his ile mütehassis, ayn-ı ümîd ile meşbu', ayn-ı nagamât ile müterennimdir. Bahr-ı muhîtlerin âgūş-ı azametinde yaşayan bir hâkime, bir İslâm emîresi Avrupa'yı dolaşıyor, bütün o hâriku'l-âde terakkiyâtı görüyor, hayretlere müstağrak oluyor; fakat kalbi yine bu köhne memleketlerde, bu İslâm diyârında zevk ile dolar, buradaki hissettiği zevk ve saâdeti cihân-ı medeniyetin hiçbir tarafında duymadığını i'tirâf ediyor. Var ol İslâmiyet, sen bizim kalblerimizi birleştirdin, senin sâyende beşeriyet kemâle yol aldı. Cihânın bir medeniyet-i kâmileye nâiliyeti yine senin nefhanla olacaktır.

* * *

Hâkime-i müşârun-ileyhâ hazretleriyle Abdürreşid Efendi arasında ber-vech-i âtî muhâvere cereyân etmiştir.

Abdürreşid Efendi- Es-selâmü aleyküm

Hâkime-i müşârun-ileyhâ- Ve aleykümü's-selâm

– (Arapça) Ziyâretinizle müşerref olduğum için ziyâdesiyle memnûn oldum.

– Ben de sizi gördüğümden dolayı fevka'l-had memnûn oldum, ulemâya ayrıca ihtirâmım vardır. Ulemâ nasîhatiyle diyânet kāimdir.

– İnşâallah sizin gibi bir hâkimenin makarr-ı Hilâfet'i ve bilhassa metbû'-ı ma'nevîleri olan Halîfe-i meşrû'u ziyâret etmeleri diğer ümerâ-i İslâm için de bir nümûnedir, şu sûretle İslâmiyet'in istikbâli te'mîn olunur.

[367] – İslâmiyet pek garîb düştü, insan Avrupa makarr-ı saltanatlarını ziyâret ettikten sonra bizim üç yüz milyon ehl-i İslâmın makarr-ı Hilâfet'ine gelirse büsbütün ümîdsiz olurmuş, bilhassa ben bu müdhiş yangına da tesâdüf ettim bu kadar insanların bî-vâye kaldıklarını müşâhede edince pek me'yûs oldum. Maamâfih Dârulhilâfe'de hissettiğim zevki hiçbir yerde duymadım.

– Me'yûs olmayınız, İslâmiyet'in istikbâli emîndir. Zîrâ İslâmiyetin hâmî ve hâfızı Cenâb-ı Allah'dır. Şimdiye kadar siz görüyorsunuz ki ortalıkta İslâmiyet'i muhâfaza edecek bir kuvvet yoktur. Bütün a'dâ daima bu dîn-i mübîn-i İslâm'ın hasm-ı cânıdır. Böyle iken İslâmiyet gittikçe kendi kendine takviye olunuyor.

– Bilmem, bir türlü cesârete gelemiyorum. Fesâd-ı ahlâk bizi mahv etti. Ulûm-ı cedîde ile tenvîr-i efkâr edenlerimiz diyânetten uzaklaşıyorlar. Belki diyânetle hiç münâsebetleri kalmıyor. Ulûm-ı dînîyye ile iştigâl edenlerimiz ise büsbütün gaflet içinde pûyân! Bu ne haldir, bilmiyorum! [1](إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ) Bu sebeble mi acabâ Cenâb-ı Hak bizi bu hâle müstahık etti?

– Milletin hayâtı için düşünmek bit-tabi' sizin ve cümle ümerâ-i İslâmın doğrudan doğruya vazîfeleri olduğu cihetle bu düşünceleriniz çok güzeldir. Fakat me'yûs olmak sizin şânınıza münâsib olamaz. İslâmiyet'in istikbâlini görmek isterseniz Avrupa hükûmetlerinin hâline bakınız, zîrâ onlar dûr-endîş milletlerdir. Her şeyi pek uzaktan görürler. Bugün bütün Avrupa devletleri İslâmiyet'ten korkuyor, bizim istikbâlimizi mahv etmek için her nev'i esbâba teşebbüs etmekten geri durmuyorlar. Demek olur ki bunlar uzaktan bir şey görüyorlar. Bunu güzelce mülâhaza ederseniz bu böyledir.

– Ben kendimizde ümîd olunacak bir hâl göremiyorum. Bizde kahtu'r-ricâl var. Tefekkürâtı bütün memâlik-i İslâmiyyeyi ihâta edecek adam göremiyorum. Böyle gidersek âkibet-i umûrumuz pek ümîdsiz vahîm gibi geliyor. Bilhassa bizim bütün istinâdgâhımız burası iken burasını daha fenâ halde görüyorum. Burada da millet âdetâ bozulmuş bir orduya dönmüş.

– Evet, zâhir-i hâle bakacak olursak, öyle gibi geliyor. Fakat bizim İslâmiyette ma'neviyâta daha ziyâde i'tibâr olunur, daima kuvve-i ma'neviyye kuvve-i maddiyyeye gâlibdir ve bizim istikbâlimizi de bu cihet te'mîn eder, asıl ümîdimiz de bu cihettedir.

Bu ise ancak müslümanların yek-diğerleriyle olan râbıta-i ma'neviyyelerini takviye ile olur. Demek bu cihete gelince vazîfelerin büyüğü sizin gibi hükümdârlara terettüb eder.

– Bu cihete gelince ben de size iştirâk ederim. Fakat gitgide bizim ma'neviyâtımız da kalmayacak gibi geliyor. Ahlâkımız bozuldukça ma'neviyâtımız kırılacaktır. Ma'neviyâtı muhâfaza için lâzım olacak en mühim kuvvet ahlâktır değil mi?...

Bu sırada ezân-ı şerîf okunduğu cihetle muhâvere hitâm bularak, Sâhib Begüm Hazretleri namaza kalkmışlar ve "Daima duânıza muhtâcım" diyerek Abdürreşid Efendi'ye bezl-i iltifâtta bulunmuşlardır.

* * *

Bhopal Hâkimesi'nin şehrimize muvâsalatı üzerine *Yeni İkdâm* Hey'et-i Tahrîriyyesi'nden ikâmetgâhına bir zât gitmiş, Hâkime-i müşârun-ileyhânın kâtib-i husûsîsi Abdüssamed Hân hazretleri tarafından nâzikâne bir sûrette kabûl edilerek kendisine âtîdeki tafsîlât i'tâ olunmuştur:

Bhopal Hind-i Cenûbî mıntıkasından ma'dûd olup Bombay şehr-i şehîrinin 13 saat bu'dunda vâki'dir. Bhopal nîm müstakil bir hükûmet-i İslâmiyyedir. Bhopal Hâkime-i hâzırası Nüvvâb Sultan Cihân Begüm, Nüvvâb Şâhcihân Begüm'ün kerîme-i muhteremeleridir. Hâkime-i müşârun-ileyhânın sülâlesi an-asıl Celalâbâd ümerâsından olup Bhopal Hükûmeti'nin müessisi sayılan Nüvvâb Dost Muhammed Hân'a müntehî olur. Bhopal iki yüz seneden bu ana kadar istiklâliyetini muhâfaza edegelmiş küçük bir ülkedir. Bhopal'ın mesâha-i sathiyyesi 17.500 kilometre murabba'ından ibâret olup, nüfûsunun da mikdârı bir milyon yüz bin kişi kadardır.

Bhopal adâlet ve nasafet üzere idâre olunur bir hükûmet-i mutlakadır, âmir-i yegânesi şehrimizde bulunan melike hazretleridir.

Hâkime Nüvvâb hazretleri ayrıca iki vezire mâliktir. Biri mâliye diğeri adliye nâzırlarından ibârettir. Bhopal Hükûmeti'nin kuvve-i askeriyyesi 1.500 kişilik efrâddan mürekkebdir.

Şimdiki Nüvvâb hazretlerinden evvel Bhopal serîr-i hükümdârîsine kadın olmak üzere diğer üç hâkime cülûs etmiştir. Şimdiki Hâkime Nüvvâb hazretlerinden sonra hâl-i hâzırda velîahd bulunan mahdûm-ı âlîleri Nüvvâb Nasrullah Hân hazretleri kuûd eyleyecektir.

Hâkime hazretleri münevveretü'l-fikr, okur, yazar, hatta arasıra eş'âr bile tanzîm eder, muhadderâttandır. Müşârun-ileyhâ zâhide, âbide, sâliha ve ahkâm-ı dîniyye ve âdât-ı İslâmiyyenin muhâfazasına harîs bir muhaddere-i civânbahttır. Müşârun-ileyhânın peder-i âlîleri Nüvvâb Sıddîk Hasan Hân hazretleri ise müddet-i hayâtında ilm-i fıkıh ve hadîsde kütüb-i mütenevvia-i adîde te'lîf eyleyerek bütün ulemâ ve fukahânın tahsîn ve ihtirâmlarına nâil olmuştur. Hatta kitablarının kısm-ı a'zamı Dersaâdet'de nefîs bir sûrette vaktiyle tab' ve temsîl olunmuştur.

Vâlide-i âliyyesi de kendileri gibi fâzıla, âlime, sâliha idi. Nüvvâb Sultan Cihân Begüm hazretlerinin kendi tercüme-i hâlini nâkıl bir eseriyle sâir âsâr-ı kıymetdârı bile vardır.

Kâtib-i husûsîleri yirmi altı yaşında ve Afgan asîlzâdegânından olan Abdüssamed Hân Dehli ve Kalküta Dârülfünunlarında ikmâl-i tahsîl etmiş, İngilizce, Fârisî, Urdu lisânlarını okur-yazar ve âdâb-ı muâşeret ve hüsn-i ahlâk ve nezâkete mâlik değerli bir zât-ı sütûde-sıfâttır. Müşârun-ileyhânın hüsn-i zan ve i'timâdını kazanmıştır. Nüvvâb hazretlerinin maiyyet-i aliyyelerinde on iki kadar kadın vardır ki bunlar Hindistan asîlzâdegânınd**[368]**andırlar. Mezkûr kadınlar içinde Nüvvâb hazretlerinin tabîbe-i husûsiyyesi vardır. Bu hanım Hâkime-i hükûmet ile sâir ricâl arasında teşrîfâtcılık vazîfesini de îfâ eder.

Müşârun-ileyhâ iki ay evvel İngiltere Kralı hazretlerinin merâsim-i tetevvüciyyesinde bulunmak üzere Kral ve Kraliçe hazerâtı taraflarından sûret-i mahsûsada da'vet olunup, Londra'ya azîmet etmiş ve orada Hindistan'ın sâir müstakil hükümdârlardan daha ziyâde şeref ve ihtirâma nâil olmuştur.

Merâsim-i tetevvüciyyenin hitâmından sonra İngiltere Kraliçesi hazretleri tarafından Nüvvâb hazretlerinin şerefine bir ziyâfet keşîde edilmiştir.

Müşârun-ileyhâ memleketimize muvâsalat buyurup, bir ay kadar Dersaâdet'in havasıyla menâzır-ı latîfesinden lâyı-

[1] Rad, 13/11.

kıyla müstefîd olduktan sonra evvelâ Kudüs-i Şerîf'e ve oradan Kāhire'ye; oradan Medîne-i Münevvere'nin ziyâretine gideceklerdir. Birkaç sene akdem müşârun-ileyhâ yine maiyyetiyle beraber îfâ-yı farîza-i hacc-ı şerîf Hicâz-ı mağfiret-tırâz cânib-i âlîsine azîmet etmiştir.

Kâtib-i husûsîleri Abdurrahman Hân hazretlerinin ifâdesine atfen Hâkime-i müşârun-ileyhâ Osmanlıları sever ve daima onlara karşı bir hiss-i hürmet perverde eyler. Meşrûtiyeti istihsâl için Osmanlıların ibrâz eyledikleri şecâat ve metâneti son derece tahsîn etmektedir.

İran

Şâh-ı mahlû'un avdeti Birkaç haftadan beri gelen İran haberleri, bu bahtsız komşu ve kardeş memleketinde yine kargaşalık arttığını bildiriyor: Avrupa'nın ortasında Marinbad Kaplıcalarının ılık sîne-i zevk ve huzûrunda sâkitâne dem-güzâr zannolunan Muhammed Ali Şâh birden bire İran'ın şimâl-i şarkīsinde zuhûr edivermiş ve onun etrafına topladığı cesur Türkmenlerin sâdık mızrak ve kılınçlarına dayanarak, milletinin kendinden nez' ettiği kuvvet-i hâkimiyeti zorla istirdâda kıyâm eylemiştir. Şâh-ı sâbıkın yerden çıkar gibi nâgehânî peydâ oluverişini müteâkib hudûd kabîlesinden bazıları itâata şitâb etmişler ve Kaçar Sülâlesi'nin mehd-i zuhûru olan Esterâbâd şehri de Muhammed Ali Mirza'ya kapılarını derhal açmıştır.

Muhammed Ali Şâh şimâl-i şarkīden pâyitaht Tahran'a doğru ilerlemeye hazırlanırken küçük biraderi Sâlârü'd-Devle de ağabeyi nâmına garb-ı şimâlîden Kirmanşah ve Isfahan cihetlerinden merkez-i İran'a yürümekte idi. Rivâyete nazaran Muhammed Ali'nin amcası olup servet ü sâmânının kesretiyle şöhret-şi'âr Zıllu's-Saltana da her iki yeğeninin mâliye nâzırlığını etmekte, harekât-ı askeriyyelerine muktezî parayı yetiştirmektedir. Demek oluyor ki Kaçar ailesinin üç uzv-ı mühimmi bir nevi' ittifâk-ı müselles akd etmişler, İran hükûmet-i hâzırası aleyhine hareket eyliyorlar. Tahran'dan Isfahan'dan, Tiflis'den gelen telgrafnâmeler Şâh-ı sâbık ve tarafdârlarını daha kuvvetli göstermeleri ve Hemedân hükûmet-i hâzıranın mağlûb olacağını iş'âr etmektedirler. Bu haberlere göre artık Kirmanşah Sâlârü'd-Devle'nin hükmü altına geçmiş ve mûmâ-ileyh maiyyetine 17 bini mütecâviz silahşör toplanmıştır. Cenûbî İran'da dahi âsâyiş muhtel olmuştur. Hâsılı İran'ın şimâl-i şarkī ve garbîsiyle cihet-i cenûbiyyesinde hükûmet-i hâzıra ve Şâh-ı sâbık tarafdârları beyninde nizâ' ve kıtâl mevcûd demektir kemâl-i esefle söylemeye mecbûruz sağlam ve mutâ' bir hükûmet-i meşrûta te'sîsine tamamen muvaffak olarak memleketlerinde âsâyiş, refâh ve saâdeti te'mîn edemediler. Ahâlî meşrûtacıların hâkimiyetinden memnûn kalmadı, ve hâkimiyet devrinde de senelerden beri aradığı sükût ve saâdeti bulamadı. Binâenaleyh Muhammed Ali Mirza'nın evvelce kendisini kovmuş memleketinde şimdi bir hayli tarafdârlar bulup tekrar kadîm İran tâc ü tahtına mâlik olabilmesi asla müsteb'ad değildir. Ve bâ-husûs Muhammed Ali Mirza'nın İran'a gelirken Rusya dâhilinde pek uzun bir mesâfeyi hiçbir mâni'aya tesâdüf etmeksizin kat' edebilmesi Rusya Hükûmeti'nin İran'a vermiş olduğu söze rağmen Muhammed Ali'nin memleketine avdetini teshîl edip hükûmet-i hâzıra-i İran'a bir çok sebeplerle müşkilât çıkarması Rusya nîm resmî cerâidinin Muhammed Ali'ye mütemâyil bulunması, bütün bu vekāyi' gösteriyor ki İran'ın korkunç şimâl komşusu Muhammed Ali'nin istirdâd-ı tâc ü tahtına kıyâmında bî-taraf kalmaktan pek uzaktır. Maamâfih Rusya Hükûmeti Şâh-ı sâbıkı henüz açıktan açığa himâye etmiyor. Eğer Rusya himâyesini gizlemeye mecbûriyet görmezse artık İran hükûmet-i meşrûtasının devamı zor mümkün olur. İstanbul "Encümen-i Saâdet-i İraniyân"ının şâyân-ı tebcîl bir fedakârlık ve hamiyetle "Medenî" Avrupa'ya çektiği telgrafnâmelerden hiçbir semere istihsâl olunamaz.

Biz, Osmanlılar, Rus mahmîsi bir şâh-ı istibdâd-perverin taht-nişîn-i İran olmasına elimizden geldiği kadar muhâlefet ve mümânaata çalışmalıyız. Çünkü bir Rus lutf-dîdesinin menâkıb-ı şehâmeti, ıttılâât-ı târîhiyyenin mâverâsına kadar ilerleyen ihtiyâr İran'ı bir esîr-i harb gibi zincirlere bağlayıp atebe-i Çârî'ye takdîm ettiği gün, kardeş ve komşu bir müslüman devletinin daha hayât-ı istiklâline hâtime çekilmiş olacağı gibi, hilâfet-i muazzama-i İslâmiyyenin şark hudûdu da kuşatılmış ve Dârulhilâfe ile şarkî memâlik-i İslâmiyye arası kesilmiş bulunacaktır. Bundan başka İran'da irticâın galebesi memâlik-i Osmâniyyede mürteci'lerin kuvvet-i kalblerine hizmet edeceğini de gözden kaçırmamalıyız.

Usûl-i mebsûta karşısında Sâlârü'd-Devle'ye takılan Çaf Aşireti'nin Yesrevin hareketine mâni' olmak gibi küçük tedbîrler kâfî gelmez. Arzu ve ümîd olunur ki hükûmet-i meşrûtamız, imparatorluğun pek unudulmuş şark hudûdu vekāyi'ini yakından ve lüzûmu derecesinde dikkatle ta'kīb ederek oralarda hazırlanan tebeddülât-ı azîmenin ehemmiyet ve azametiyle münâsib tedbîrler arasın ve bulsun… Eğer Asya hudûdumuz da Avrupa'dakine dönerse bed-bîn olmamak sâf-dillik sayılacaktır.

152'nci numaranın son dört forması makineye ters atıldığından ma'a'l-i'tizâr ber-vech-i âtî tashîh olunur.

(Nâfi' ve mühim bir teşebbüs) makālesiyle başlayan sahîfe (349),

(Harîk-ı hâil) serlevhalı şiiri muhtevî olan sahîfe (350),

(Yangına dâir) serlevhalı makāleyi muhtevî olan sahîfe (351),

Ve (Şû'ûn)u muhtevî olan son sahîfe de (352)inci sahîfe olacaktır.

Sahîfe rakamlarının o sûretle tashîhi iktizâ eder.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

17 Ağustos 1911 21 Şa'bânülmuazzam 1329 Perşembe 4 Ağustos 327 **Altıncı Cild - Aded: 154**

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanların Zimmîlere Karşı Olan Vecîbeleri

–mâba'd–

Allah aşkına olsun şu kerîm ruhlara, şu semîh yüreklere bakınız da Müslümanlık Arapların, o bir vakit, cehâletleri emsâl sırasına geçmiş olan haşîn kavmin kalbinde ne büyük bir inkılâb husûle getirmiş; bütün ebnâ-yı beşer arasında bu gibi yüksek hislerin, necîb düşüncelerin asla tanılmadığı bir zamanda nasıl olmuş da nûr-ı İslâm onları böyle sîmâ-yı mekârimin câzibedâr ziyâsı, taassubsuzluğun canlı delîli mertebelerine yükseltmiş, görünüz.

Aralarında bulunan edyân-ı sâire ashâbına karşı müslümanların gösterdikleri hüsn-i muâşerete gelince: Bütün târîh-i insâniyyet bunun nazîrini yâd etmiyor. Evet, bunların kendilerine muhâlif akîde taşıyanlarla olan muâşeretleri o dereceye varmıştı ki aynı sulbden inmiş, aynı âile içinde yetişmiş iki öz kardeş arasında bile güzel geçinmenin bu türlüsü görülemez.

Mücâhid diyor ki: "Abdullah bin Ömer'in evinde idim. Kölesi koyun yüzüyordu. Abdullah, köleye, koyunu yüzünce, et dağıtmaya komşumuz Yahudiden başla dedi; hem bu emrini bir kaç defa tekrar etti. Köle, anladım, kaç defa söyleyeceksin deyince, aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz bize daima komşularımızı vasiyet eder dururdu, hatta vâris edecek diye korkmuştuk, cevabını verdi."

Artık müslümanların şu akılları durduran büyüklükleriyle memâlik-i mütemeddinede hafî, alenî her gün teessüs eden, maksad-ı teessüsleri de Yahudileri ezip bitirmekten başka bir şey olmayan küçüklüklerini yan yana getiriniz!

Bilmem şu makâlede îrâd ettiğimiz delâilden, vesâikten sonra da bir alay mahlûkât-ı sefîle müslümanları taassub-ı dînî töhmetiyle, sâir milletlere karşı gizli adâvet beslemek şenâatiyle ithâma cür'et edebilecek mi? Medenî memleketlerde her gün taassub-ı dînî yüzünden öyle fecîaların vukūunu işitiyoruz ki tüylerimiz ürperiyor. Acaba müslüman memleketlerin birisinde gayr-ı müslim bir cemâat aleyhinde teşekkül etmiş bir cem'iyetin zuhûru işitilmiş midir? Asla!..

Faslı bitirmezden evvel kāri'lerimize şunu bildirmek istiyoruz ki: Müslümanlığın on üç asırdan beri nezâhet-i kat'iyye ile münezzeh olduğunu berâhîn ile isbât ettiğimiz taassub-ı dînî, diğer milletlerin öyle muhkem bir âdeti, öyle müzmin bir illeti idi ki –büsbütün izâlesine diyemeyeceğim– tahfîfine ancak bir asra yakın bir zamandan beri muvaffak olabildiler. İşte hakîm-i şehîr Jül Simon, *Hürriyet-i İ'tikād*'ında şu sözleri söylüyor:

"Hürriyet-i edyân o kadar eski bir şey değildir. Zîrâ bütün târîh-i insâniyyet taassub-ı dînîden ibârettir. Hürriyetten evvel olan bu taassub, bu muhâsemât-ı dîniyye tarihin en eski devirlerine kadar çıkar." Feylesof, kurûn-ı ûlâdan kurûn-ı vüstâya kadar bu yüzden meydana gelen felâketleri saydıktan sonra diyor ki: "Felsefe hürriyet-i edyânı vaz'a 1789 Ağustos'unda muvaffak oldu. Lâkin bu emel-i âdil ancak 1791 senesinde tahakkuk edebildi ki o da Yahudilerin mezâlimden tahlîsidir. Bununla beraber Fransa inkılâbı hüsn-i idâreden mahrûm olduğu için hürriyet-i dîniyye te'sîs edemedi."

Bilmem ki artık göğsümüzü gere gere:

Yaşasın dîn-i medeniyyet olan dîn-i İslâm!
Sadâsını yükseltmekte haklı değil miyiz?

Müellifi **Muhammed Ferid Vecdi**

Mütercimi
Mehmed Âkif

[370] RAVZATÜ'L-KURRÂ'

– 11 –

Ali bin Ebî Tâlib radıyallâhu anh

İsm-i pâk-i âlîsi "Ali" künyeleri "Ebu'l-Hasen"dir. Bir rivâyete göre en evvelki künyeleri "Ebul-Muhsin"dir ki âdet-i kadîme-i Arab üzere daha küçük iken vefât eden "Muhsin" nâmındaki ilk oğlunun ismiyle künyelenmiş ve muahharan Hazret-i Hasan radıyallâhu anhın tevellüdünde "Ebu'l-Hasen" ile yâd olunmuştur. Rivâyet-i sahîhaya nazaran birinci künyeleri "Ebu'l-Muhsin" olmayıp "Ebu'l-Hasen"dir. Çünkü Muhsin, Hazret-i Hasen ve Hüseyin radıyallâhu anhümâdan sonra üçüncü olarak tevellüd etmiştir. Hatta seyyidetü'n-nisâ' Hazret-i Fâtmatü'z-Zehra radıyallâhu anhâ ile cenâb-ı Murtazâ beyninde izdivâc vukū' bulmazdan evvel server-i âlem efendimiz hazretleri kendilerini künye-i şerîfe-i mezbûre yani "Ebu'l-Muhsin" ile mükennâ eylemiştir. Bir künye-i aliyyeleri dahi "Ebû Türâb"dır. Bunun sebebi de bir gün mescid-i şerîf dâhilinde yatmış ve Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri kendilerini türâb-âlûd bir halde görmüş olmalarıyla "Kum yâ Ebâ Türâb" diye bîdâr buyurmuş olmalarıdır ki hazret-i imâm bu künye ile yâd olundukça pek ziyâde mahzûz olurlar idi. Lakab-ı saâdetleri "Murtazâ"dır sebeb-i telekkubları Hazret-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem gazâ-yı Tebûk'e azîmet buyurduklarında kendilerini halîfe sıfatıyla Medîne-i Münevvere'de bırakmalarıdır. Tufûliyetinde meşhûd olan emârât-ı şecîânelerine binâen vâlide-i mâcideleri tarafından "Haydar" ile telkîb olunmuşlardır. İsm-i pâk-i âlîleri yâd olunduğu zaman ma'a't-tarziye "kerremallâhu vechehû" denilmesinin vechi kat'â evsân ve esnâma karşı cebîn-sâ-yi sücûd olmamasıdır.

Cenâb-ı İmâm on yaşında iken Hazret-i Hadice radıyallâhu anhâdan sonra ikinci olarak îmân-ı ezelîsini izhâr eylemişlerdir.

Neseb-i şerîfleri Ali bin Ebû Tâlib bin Abdülmuttalib'dir. Resûl-i Ekrem ve nebiyy-i muhterem efendimiz hazretlerine nisbet cihetinden kendilerinden akrab kimse yoktur. Vâlide-i mâcidelerinin nâmı Üseyb bin Hâşim bin Menâf'ın kerîmesi Fâtıma ve Fâtıma'nın vâlidesi dahi Kureyş'den Herem bin Revâha'nın kızı Huyey'dir. Müşârun-ileyhâ Fâtıma dahi hulle-pûş-i îmân olup Medîne-i Münevvere'ye hicret eyledikten bir zaman sonra hirâmân-ı riyâz-ı can olmuştur radıyallâhu anh.

Hazret-i Ali radıyallâhu anh bi'set-i seniyye târîhinden on sene mukaddem yani hicretten yirmi üç sene akdem ve târîh-i Fîl'den otuz sene sonra şehr-i Receb'in on üçüncü Cuma günü Mekke-i Mükerreme'de vâki' Şa'b-ı Ebî Tâlib'de zîb-efzâ-yı kehvâre-i hestî olmuştur.

Târîh-i Hicret'in otuz beşinci senesi Zilhicce'sinin on dokuzuncu Cuma günü ârâyiş-bahşâ-yı mesned-i hilâfet oldu. Dört sene sekiz ay yirmi üç gün revnak-fezâ-yı câh-ı hilâfet olduktan sonra altmış üç yaşında olduğu halde kırkıncı sene-i Hicriyyesi şehr-i Ramazan'ının on yedinci Cuma günü salât-ı subhu edâ etmek üzere mescid-i şerîfe giderken İbn-i Mülcem tarafından kılıçla vurularak aldığı cerîhaların te'sîriyle iki gün sonra yani mâh-ı mezkûrun on dokuzuncu Pazar gecesi şehîden hirâmân-ı makām-ı illiyyîn oldu, radıyallâhu anhü ve kerremallâhu vechehu.

Sâbıkīn-ı evvelînin Hulefâ-yı Râşidîn'in cennetle mübeşşer olan sahâbe-i güzînin biri ve nebiyy-i muhterem efendimizin dâmâd-ı fezâil-güsteri Seyyidü'l-evliyâ Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ en evvel yirmi bir buçuk yaşlarında iken Seyyide-i nisâ Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radıyallâhu anhâyı tezevvücle sıhriyyet-i nebeviyye şeref-i girân-bahâsına nâil olmuşlardır.

Cümle ashâb-ı zevi'l-fazîlet izn-i şerîf-i nebevî ile cânib-i Medîne'ye hicret edip de Mekke-i Mükerreme'de yalnız Resûl-i muhterem efendimiz hazretleri ile Ebûbekir radıyallâhu anh kalınca Kureyş bil-ictimâ' verdikleri karâr vechile saâdethâne-i Nebî'yi muhâsara ettikleri akşam Peyk-i Rabbü'l-âlemîn Hazret-i Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm fermân-ı hicret ile nâzil-i beyt-i hâtemü'n-nebiyyîn oldu. Der-akab fahr-ı âlem efendimiz hazretleri cenâb-ı Ali'yi da'vet ederek ol bâbdaki fermûde-i ilâhîyi tebşîr ve fakat eşrâr-ı Kureyş'in habîr olamaması için o gece hâbgâh-ı saâdetlerine yatıp zât-ı kudsî-sıfâtlarına âid husûsâtı tesviye ve hukūku te'diye eylemek üzere üç gün kadar Mekke'de kalması ba'dehû ehl-i beytini müstashıben Medîne'ye gelmesi iktizâ-yı hâlden idiğini takrîr buyurdu. Hazret-i İmâm dahi sem'an ve tâaten diyerek ve öyle bir zamân-ı hevl-nâkde[1] nefsini Hazret-i Resûlullâh efendimize fedâ ederek taraf-ı eşref-i risâlet-penâhîden verilen yeşil bir hırkaya bürünüp firâş-ı nebevîye yattı. Ve kendisine sipâriş buyurulan umûru müddet-i mezkûre zarfında tesviye eyleyerek ber-mûceb-i fermân ehl-i beyt-i Resûlü bil-istishâb Medîne-i Münevvere'ye hicret etti. Ve tasallut-ı a'dâdan emîn olmak için gündüzleri münâsib mahallerde ihtifâ ve geceleri kat'-ı mesâfeye ihtimâm ve i'tinâ ederek Medîne-i Münevvere'ye muvâsalat eyledi. Ve şeref-i muvâsalatını müteâkib Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz Ali'yi bana çağırınız diye fermân buyurduklarında Ali'nin ayakları şişmiş tabanlarının derisi yüzülüp yara bere olmuş olduğundan meşye kudret-yâb değil denilmesi üzerine Hazret-i Resûlullâh lutfen bi't-teşrîf haber verildiğinden ziyâde muztarib olduğunu görünce hemen yed-i mübârekleri ile ayaklarını mesh ederek dergâh-ı kādi'l-hâcâta îsâl eyledikleri duâ-yı icâbet-intimânın eseri fi'l-hâl zuhûra gelip ayaklarındaki cerîhalar ile evrâm-pezîr pür-fette-i zevâl ü iltiyâm oldu. Hatta zamân-ı şehâdetine değin bir daha ayak veca'ını ihsâs eylemedi. Tebûk gazâsından mâadâ gazavât-ı seniyyede Hazret-i Resûlullâh ile beraber bulunup hücumât-ı serbâzânesiyle a'dâ-i dîne pek büyük rahneler açdı.

Her gazâya gidilir iken livâ-yı ehl-i İslâmı Sa'd bin Ubâde hazretleri **[371]** götürür idiyse de zamân-ı kıtâlde Nebiyy-i muhterem efendimiz râyet-i zafer-âyeti Sa'd'ın elinden alıp ekseriyâ Hazret-i İmâm'a teslîm ederler idi. Hay-

[1] (حول ناكده) şeklinde yazılmıştır.

ber'in fethi livâ-yı nusret-iltivâ-yı İslâm cenâb-ı Murtazâ'nın dest-i celâdet-peyvestlerinde olduğu günde rû-nümûn-ı âyîne-i husûl oldu.

Zât-ı irfân-simâtları küttâb-ı saâdet-meâb-ı vahyden olduğu gibi Hazret-i Ebûbekir'in dahi kâtib-i hâssı ve Hazret-i Fârûk'un müsteşâr-ı hâssu'l-hâssı idi.

Abdullah bin Mes'ûd radıyallâhu anh hazretlerinden mervîdir ki Hazret-i Ali'den başka bir kimse nâsa bir müşkiliniz var ise bana sorun diyemezdi. Çünkü Hazret-i Ali derler idi ki Kitâbullâh'dan bana sorunuz zîrâ hiçbir âyet nâzil olmamıştır illâ ben o âyet kimin hakkında ve kimin aleyhinde ve gece mi ve gündüz mü yoksa cebelde mi sahrâda mı nâzil olmuştur bilirim. Kendileri huffâz-ı Kur'ân'dan olup Kur'ân-ı Kerîm'i Risâlet-meâb efendimiz hazretlerinden ahz ü telakkî buyurmuşlardır. Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib, Âsım bin Hamza, Abdullah bin el-Hâris el-Hemedanî, Ebu'l-Esve[d] ed-Düelî*, Ebû Abdurrahman Abdullah bin Hubeyb bin Rebîa** Ebû Meryem Zirr bin Hubeyş bin Habbâşetü'l-Esedi*** hazerâtı da cenâb-ı Ali bin Ebî Tâlib radıyallâhu anhdan ahz ve kırâet etmişlerdir.

İbn-i Abbâs radıyallâhu anh buyurmuşlardır ki yalnız Hazret-i Ali'ye ilmin dokuz hissesi verilmiş ve öşr-i âşirde de sâir nâs ile müşâreket eylemiştir. Kazâ ve fasl-ı da'vâda nazîri hiç yok idi. Hatta Resûl-i ekrem efendimiz hazretleri sahâbe-i kirâma hitâben [1](اقضاكم على) yani hüküm ve kazâda cümlenize fâik Ali'dir, buyurmuşlardır.

Ammâr bin Yâsir, fahr-i risâlet efendimiz hazretlerinin Hazret-i Ali'ye yâ Ali Hak celle ve alâ hazretleri kullarını tezyîn etmediği zînetle seni müzeyyen eylemiştir ki o zînet indallâh en ziyâde makbûl olan zîb-i zühd-i dünyadır. İşte bu zühd sende var iken ne sen dünyadan ve ne de dünya senden bir şeye nâil olamıyorsunuz buyurduklarını işittim, diye rivâyet eylemiştir. Hazret-i Ali pek sahî idi. Hatta fukarâ-yı muhtâcîni kendi nefsine ve ehline takdîm eyler idi. Bir gün bir fakîre hâtemini tasadduk etti. Ve çok kere iftâr için tehyi'e ettiği taâmı fukarâya verip kendisi taâmsız kalır idi ki bu husûsda hakk-ı âlîlerinde işbu [2](وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا) âyet-i kerîmesi şeref-nâzil olmuştur.

Hazret-i İmâm'ın fezâili bîrûn-ı dâire-i add ü ihsâdır.

Server-i âlem efendimiz hazretleri bir gün Aliyyü'l-Murtazâ radıyallâhu anhın elinden tutarak [3](مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى آدَمَ فِي عِلْمِهِ، وَإِلَى نُوحٍ فِي تقواه، وَإِلَى إِبْرَاهِيمَ فِي حِلْمِهِ، وَإِلَى مُوسَى فِي هِيْبَتِهِ، وَإِلَى عيسى فى عِبَادَتِه فَلْيَنْظُرْ إِلَى عَلِيّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ) buyurdular. Yani ilim cihetinden Nûh aleyhisselâma ve hilm cihetinden İbrahim aleyhisselâma ve heybet cihetinden Mûsâ aleyhisselâma ve ibâdet cihetinden İsa aleyhisselâma nazar etmek isteyenler Ali bin Ebî Tâlib'e nazar etsin demektir ki bu hadîs Abdullah bin Mes'ûd hazretlerinden mervîdir. [4](عَلِيّ مَعَ ٱلْقُرْآن وَٱلْقُرآن مَعَ عَلِي) ve [5](لَنْ يَفْتَرِقَا حَتّى يَرِدا على الْوَض) ve [6](أَنْتَ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ) ve [7](عَلِيٌّ عَيْبَةُ عِلْمِي) gibi hakk-ı âlîlerinde şerefli hadîs-i nebevîler sâdır olarak kadr u şânları i'lâ buyurulmuştur.

Nüsha-i nefîse-i hikmet olan cenâb-ı Murtazâ radıyallâhu anhın kelimât-ı dürer-bârlarındandır.

Bâtılın müddet-i cevelân ve deverânı az bir zamandır. Amma hakk u savâb kıyâmete kadar pâydâr ve bî-zevâldir.

Hâlik'dan kork ki mahlûktan emîn olasın
Nefsine[8] muhâlefet et ki müsterîh olursun.

Lisânlarınız ve cesedleriniz ile nâsa muhâlatat ve muvâneset ediniz. Amelleriniz ve kalbleriniz ile nâsdan muzz ile müfârakat ediniz, zîrâ insan için hayır ve şerden eylediği nesne vardır, insan yevm-i kıyâmette muhabbet ettiği kimse ile haşr olunur.

Harîs ve bahîl olan kimsenin altını bağ ve bukağıdır.

Ahlâk-ı seyyi'e kendisinden kurtulmuş olmayan vahşet ve hasrettir. Mü'minin gidişi ve reftârı hafâyâ ve serâirinden haber verir. Lisânın sükûtu insanın selâmetidir.

Ma'rifetin azı bilâ-ma'rifet amelin çoğundan hayırlıdır.

Ülfet ve muhabbetin şartı külfet ve zahmeti terk etmektir. Nâsın ziyâde şerîr ve habîsi sâir nâs kendisinden ittikâ' eden kimsedir. Cenâb-ı Mevlâ herkesin rızkına zâmin ve kâfildir. Dost dayağı pek ziyâde acıdır. Lisân darbesi süngü ve mızrak yarasından eşeddir. Zulm ü teaddînin karanlığı îmânı karartır. Eğri nesnenin gölgesi eğridir. Ulüvv-i himmet îmândan gelir.

Her gecenin akîbinde bir gündüz olduğu gibi her müzâyaka ve zulmetin akîbinde de bir vüs'at ve nûrâniyet vardır. Kelâmı çok olur, yani çok söyleyen çok da melâmet ve nedâmet çeker.

En büyük servet akıl ve hikmet; en şedîd zarûret humk u belâhettir. Kendini beğenmek en büyük vahşet: En makbûl olan şey hüsn-i hulktur. Matlûbu tahsîl için ebvâb-ı leîme ederek izhâr-ı acz ü iftikâr etmekten ise tab'-ı selîm ashâbına göre istediğine vâsıl olmamak daha âsândır. Eğer tâliin küşâde ise maâyıbın mestûr olur.

Çengelköyü **Hoca-zâde Ahmed Hilmi**

* * *

[372] İSLÂMDA FEN VE FELSEFE

Ulûm-ı lisâniyye ve edebiyye ulemâsı – Her lisânın kavâidi, o lisânın teammüm ve intişârından sonra vaz' ve tedvîn edilir. Lisânlar kāidelerden değil, bi'l-aks kāideler lisânlardan tevellüd eder.

---

* *Sırâtımüstakīm*, cild 6, numara 151.
** *Sırâtımüstakīm*, cild 6, numara 151.
*** *Sırâtımüstakīm*, cild 6, numara 151.
[1] Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî,* Kahire, 1964. c. 15, s. 162.
[2] İnsan, 76/8.
[3] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'l-Nihâye,* 1997, Dârulhicr, c. 11, s. 89.
[4] Nisâbûrî, *Müstedrek,* Beyrut, 1990, c. 3, s. 134.
[5] Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 11131.
[6] Tirmizî, *Sünen,* 3720.
[7] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'l-Nihâye,* 1997, Dârulhicr, c. 11, s. 97.
[8] (نقشنه) şeklinde yazılmıştır.

Zamân-ı câhiliyette lisân-ı Arab'a dâir kavâid-i müellefe mevcûd değildi. Fıtrî bir selîka, tabîî bir meleke, fesâhat-ı lisâniyyeyi; kavâid-i mevzûadan daha ziyâde bir emniyetle muhâfaza edebilirdi.

Büyük şâirler ve meşhûr hatîblerle bâdiye-nişîn Arabların batından batna nakl ü hıfz edilen eş'âr ve hutbeleri, cümel-i müntehabeleri enmûzec ittihâz edilir ve tabîî bir meleke-i râsiha sâyesinde âsâr-ı edebiyyenin fasîh ve belîğ olanları diğerlerinden temyîz ve tefrîk olunurlardı.

Sûku'l-Ukâzlar, bu esâsa ibtinâen teşekkül etmiş bir nevi' lisân akademilerinden başka bir şey değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'in şeref-nüzûlü büleğâ-yı Arabı beht ü hayretler içinde bırakmıştı. Çünkü Furkān-ı mübînin uslûb ve tarz-ı beyânı, o vakte kadar ma'lûm ve ma'rûf olan an'anâta tevâfuk etmiyordu. Hatta meşhûr Velîd bin Muğîre Kur'ân-ı Kerîm'in şiir olduğunu iddiâ edenlere karşı, âyât-ı Furkāniyyenin evzân ve kavâfî-i şi'riyyeye tevâfuk etmediğini dermiyân ederek bu iddiâyı red ve cerh eylemişti.

Fi'l-hakîka Kur'ân-ı mübîn i'câz-nümâ belâğât ve fesâhatiyle, lafzan ve ma'nen bir mu'cize-i uzmâdır. Bin üç yüz bu kadar sene evvel (وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه...) nazm-ı celîli ile vukū' bulan tahaddînin hükmü bugün de bâkī olduğu gibi ile'l-ebed de pâydâr olacaktır. O vakitteki acz, her zaman için de vâki' ve muhakkaktır.

Hakāyık-ı akliyye ve kānûniyyeyi en belîğ erbâb-ı lisânı zânû-zen-i zemîn-i acz ü tekrîm edecek bir sûrette; tarz-ı beyânın en parlak en rengîn bir uslûbuyla tebyîn etmek kudret ve irfân-ı beşer fevkındedir.

Aynı bir mazmûn defaâtle tekerrür eylediği halde şa'şaa-i fesâhat ve belâğata zerre kadar halel târî olmuyor…

Îcâz-ı beyândaki eblagiyet ise mu'cize-i mahzadır. Birkaç lafz-ı şerîf tahtında mündemic olan cihân-ı maânînin tasvîr ve beyânı en mütebahhir müfessirleri bile i'tirâf-ı acze mecbûr eylemektedir.

Ashâb-ı kirâm hazerâtı âyât-ı Furkāniyyeyi lisân-ı dürerbâr-ı risâletten telakkī ettikleri vechile hıfz u kayd eder ve esâsen selîka-i fıtriyyeleri îcâbâtı olarak kırâet ve i'râbda dûçâr-ı hatâ olmazlardı.

Fakat, İslâmiyet'in tevessüü neslen Arab olmayan veya Arab olup da akvâm-ı mücâvire ile vukūa gelen temâsât-ı mütevâliyye netîcesinde selîka-i asliyyelerini gāib etmiş bulunan efrâdın din-i İslâma dûhullerini müteâkib Kur'ân-ı Kerîm'in i'râbına riâyet edilemediği görülmeye başladı. Esâsen müfessirîn-i kirâm da âyât-ı Furkāniyyeyi tefsîr edebilmek için kavâid-i lisâniyyenin vaz'ı lüzûmunu hissediyorlardı.

Akvâm-ı ecnebiyye ile ihtilât; lisânın bozulmasını tesrî' ve teshîl eylemişti. Birçok kimseler Kur'ân-ı Kerîm'in kırâeti esnâsında i'râb hatâsına dûçâr oluyorlardı. Kavâid-i lisâniyyenin tedvîni lüzûmu mübrem ve ihtiyâc-ı kat'î idi.

Bu lüzûmu ilk evvel hisseden cenâb-ı Haydar-ı kerrârın telkînâtıyla Ebu'l-Esved ed-Düelî hazretleri nahv-i Arabînin esâsını vaz' u te'sîse muvaffak oldu.

Âyât-ı Furkāniyyeden istinbât-ı ahkâma çalışan e'âzım-ı mütebahhirîn, sarf ve nahivden mâ'adâ ilm-i iştikāk, ilm-i ma'ânî, ilm-i bedî' ve beyân gibi fünûna arz-ı ihtiyâc ediyorlardı.

Hakāyık-ı âliyye-i Furkāniyyenin tefsîri, dekāyık-ı hikmet-şümûl-i Furkāniyyenin îzâhı için lisân-ı Arab'ın gavâmızına kesb-i vukūf etmek lüzûmu günden güne daha ziyâde bir şiddetle hissediliyordu.

Kavâid-i lisâniyyenin esnâ-yı tedvîninde Kays, Temîm ve Esed kabîleleri gibi akvâm-ı mücâvire ile ihtilâttan masûn kalmış ve lisânları karışmamış olan kabâilin lehcelerine mürâcaat edildi.

Kabâil-i mezkûre muhîtleri muktezâsı akvâm-ı sâire ile temâsdan âzâde bulundukları gibi mücâvir kabîlelerin te'sîrâtından da masûn kalmış olduklarından bekâret-i lisâniyyelerini muhâfazaya muvaffak olmuşlardı.

İlm-i arûzun esâsını vaz' u te'sîse muvaffak olan İmâm Halil'den sonra ilm-i nahivde iştihâr eden en büyük simâ Sibeveyh'dir. Sibeveyh'in te'lîf ettiği eser kendisinden sonra gelen e'imme-i nuhâtın merci'-i yegânesi olmuştur.

Bu eser o derece iştihâr eylemiş idi ki o vakitler "kitâb" der demez der-akab Sibeveyh'in te'lîf-i muazzamı vârid-i hâtır olurdu.

Sibeveyh'in muâsır ve rakîbi olan Kisâî de meşâhîr-i fudalâ-yı nuhâttandır. Halîfe Hârûnu'r-Reşîd'in mahdûmu Muhammed el-Emin huzûrunda bu iki dâhinin icra ettikleri mübâhasât ve münâkaşât meşhûrdur. Bazıları tarafından İmâm Halil'e isnâd edilen *Kitâbü'l-Ayn* unvânlı eser-i ma'rûf da Sibeveyh'in kitabından sonra en mu'teber müellefâttandır. Mütebahhirîn-i ulemâ, kavâid-i lisâniyye ve edebiyyeyi; Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i Nebeviyye ile câhiliye şuarâsının eserleri ve bâdiye Arablarının lehcelerinden istişhâd etmek üzere vaz' u te'sîse çalışmışlardır.

Bu bâbdaki müellefât-ı kadîme metîn esâslara istinâden tedvîn edilmiş olmakla beraber klasik âsâr miyânına idhâl olunamazlar.

Kütüb-i mezkûrede ta'kīb edilen metod büsbütün başkadır. Bunlar bilhassa erbâb-ı tedkīk için vâsi' ve zengin bir sâha-i tetebbu' olabilir.

Bir şâkird bu kitabların mütâlaasından müstefîd olamaz. Fakat bir **[373]** muallim gavâmız-ı lisâniyyeye âid en dakīk mebâhisi âsâr-ı mezkûrede bulabilir. Ve cidden istifâde eder.

Bilâhare, ulûm-ı lisâniyye ve edebiyyede Sibeveyh ve Kisâî gibi bir çok dâhiler daha yetişmiş ve binlerce âsâr-ı nâfia te'lîfine muvaffak olmuşlardır. Fakat müteahhirîn-i ahîre miyânında ta'dâd olunabilen bazı zevât, zekâ-yı fıtrîlerine bir meşgale-i ciddiyye bulamamalarından veyahud bu sûretle kudret-i ilmiyyelerini göstermek gayretine düşmüş olmalarından nâşî kavâid-i lisâniyye kitabından başka her şeye benzeyen bir takım eserler te'lîfle beyhûde uğraşmış durmuşlardır.

İbni kemâl ve Ebussuûd devirlerinden sonra medârisde tedrîs olunan ulûm-ı âliyyenin matlûb derecede semerebahş olamaması; bu gibi eserlerin tedrîsât-ı lisâniyye programlarına idhâl edilmiş olmasından neş'et ettiği şübhesizdir.

Âsâr-ı mezkûrenin ekserisi ehl-i lisân olmayan veya lisânın edebiyâtına vukūf-ı tâmmı bulunmayan zevât taraflarından yazılmış olmaları da bilhassa câ-yi teemmüldür.

Isâm, Abdülgafûr ve Adalı merhumlar… gibi zevâtın eserleri ile havâşî ve şürûhun bir çokları bu kabîl âsârdan sayılabilirler.

İkinci asr-ı hicrîde ulemâ-i lisâniyyeden Basra taraflarında iştihâr eden e'âzım miyânında İmâm Halil, İmâm Sibeveyh, Ebû Zeyd-i Ensarî ve Asma'î gibi büyük simâlar görüyoruz.

Kûfe cihetlerinde ise Kisâî, Ferrâ, Ebu'l-Hasan el-Ahfeş, Abdullah bin Saîd gibi meşhûr dâhiler yetişmiştir.

İbn-i Haldûn'un rivâyetine nazaran Abbâsîler devrinde ulûm-ı edebiyye ve lisâniyyede iştihâr eden İbni Kuteybe, İbni Müberrid, Câhız ve Kālî gibi zevât, müellifîn-i edebiyye arasında şa'şaa-pâş nâsiyelerden sayılırlar. Fil-hakîka Kālî'nin *Kitâbü'n-Nevâdir*'i, İbni Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib* ve Ebu'l-Ferec Isfahânî'nin *Kitâbü'l-Eğānî*'si edebiyât-ı Arabiyyenin en zengin ve en rakîk gavâmızâtına cilve-gâh-ı teâlî olmuşlardır.

Müberrid'le Cahiz'in *Edebü'l-Kâmil* ve *Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyîn* ünvânlı eserleri de ümmehât-ı kütüb-i lisâniyyeden ma'dûddur.

Bedîu'z-zamân Hemedânî'nin *Makāmât*'ıyla meşhûr Ebû Muhammed Harîrî'nin *Makāmât*'ı Allâme Zemahşeri'nin *Etvâku'z-Zeheb*'i dahi edebiyât-ı Arabiyyede enmûzec ittihâz olunabilecek âsâr-ı ceyyide mecmûlarıdır. İslâmiyetin intişârını müteâkib eş'âr-ı Arabiyyede görülen rikkat-i his, nezâhet-i beyân, asâlet ve celâlet-i ifâde ve bilhassa fikirde incelik tasvîrdeki uslûb, ma'nâdaki ulviyet-i felsefiyye basît bir mukāyese ve tedkīk netîcesinde derhal göze çarpar.

Meselâ bî-pâyân bir kum sahrâsıyla lâ-yetegayyer bir sakf-ı mükevkeb arasında bâdiye-peymâ olan Arab-ı câhile şâiri, bindiği attan, sürdüğü deveden yıkılmış yurddan, muhrik sıcaktan, kesîf zulmetten, koyun ve deve sürülerinden, çıplak harrelerden başka bir şey görmez, bir şey bilmezdi.

Yeknesak ve mahsûr bir hayâtın sânihât-ı fikriyyesi de – samîmî ve garâm-âlûd olmakla beraber– bit-tabi' pek sâde, pek ibtidâî olur. Fil-hakîka eş'âr-ı câhiliyye çıplak ve hayâlât-ı şâirâneden âzâdedir. Elfâzındaki metânet hayret-bahş olduğu gibi ma'nâdaki vahşet ve huşûnette dahi başka bir güzellik, başka bir kudret-i teshîr vardır. Ma'amâfîh nazarpîrâ tezyînât-ı lafziyyeler, dil-nüvâz istiâreler; revnak-dâr mecâzlar, nezîh kinâyelerden ârî olan bu şiirler, mübâlağa ve tekellüfden âzâde ibtidâî, tabîî ve pek sâdedir.

Nâbiğa veya Züheyr'in eş'ârıyla Cerîr veya Ebû Nüvâs'ın sânihaları, Antere veya Alkame'nin mülhemâtıyla Ebu'l-Atâhiye veya Ferazdak'ın şiirleri arasında bir mukāyese yapılacak olursa bu fark ve tefâvüt vehleten nazar-ı dikkati celb eder.

Bir kavmin müellefât-ı edebiyyesi o kavmin seviye-i irfân ve ahlâkının en güzel bir mi'yârıdır.

Üdebâ-yı İslâmiyyenin âsâr-ı edebiyyeleri sırasıyla mütâlaa ve tedkīk edilirse, seviye-i ilmiyyenin tekâmül-i tedrîcîsine dâir rengîn parçalara tesâdüf olunabilir.

Meselâ Cerîr'in *Dîvân*'ıyla Ebu'l-Ûlâ el-Maarrî'nin Ahves'in eş'ârıyla Mütenebbî'nin Feyzî-i Hindî veya İbni Fâriz'in şiirlerinde bu fark bu tekâmül-i fikrî ıyânen görülebilir.

İbni Kulsûm veya Alkame'nin şiirleriyle Hazret-i Hassân veya Cenâb-ı Ka'b bin Züheyr'in kasîdeleri arasındaki derin farklar, tecelliyât-ı Furkāniyye ile ikincilerin rûhunda husûle gelen vecd-i sâniha-bahşânın te'sîrâtından neş'et ettiği şübhesizdir.

Şuarâ-yı İslâmiyye arasında Meddâh-ı Nebî (Hassân bin Sâbit), sâhib-i bürde-i Resûl, (Ka'b bin Züheyr), Ferazdak, Cerîr, Beşşar-ı Ukaylî, Ebu'l-Atâhiye, Ebû Temmâm, Ebû Nüvâz, Bahterî, Ebu'l-Ûlâ el-Maarrî, Mütenebbî, Şerîf Razî, Safiyyüddin Hillî, Müslim bin Velîd, Hammâd, Fazl bin Samed, İbni Hereme, Ebû Firâs-ı Hamdânî, Ebû Abbâs en-Nâmî, Ebu'l-Ferec, İbni Fâriz… gibi zevât pek ziyâde iştihâr etmişlerdir.

Tarih ve coğrafya ulemâsı – İslâmlarda târîh-nüvîslik, siyer kitablarının te'lîfi ile başlamıştır. Furkān-ı mübînin tefsîri, ehâdîs-i Nebeviyyenin cem' u tavzîhi husûsuna başlanıldığı zamanlar, bazı âyât ve ehâdîsin tefsîr ve îzâhı için lisân-ı dürer-bâr-ı risâletten ne vakit ve nerede ne gibi ahvâl ve vukūât münasebetiyle şeref-vürûd eylediklerine dâir tafsîlât-ı târîhiyyeye lüzûm görülmüyordu.

Esâsen ef'âl-ı Nebeviyye sünnet-i risâletten bulundukları cihetle Peyâmber-i zî-şâna dâir olan vukūât-ı târîhiyyenin günü gününe ve mufassalan bilinmesi lâzımeden idi.

Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerîfede siyer-i enbiyâdan bâhis olan kısas, bu bâbda enmûzec ittihâz olunabilirdi. Fi'l-hakîka da öyle oldu. Târîhe dâir İslâmlar tarafından yazılan ilk eserler siyer-i nebeviyye ve kısas-ı enbiyâdan bâhisdir.

Sîretü İbni Hişâm bu yolda yazılmış âsârın en meşhûrlarındandır. Bilâhare **[374]** hudûd-ı İslâmiyye tevessu' ederek birçok beldeler zîr-i livâ-yı hulefâya dâhil olunca bu şehirlerin ahvâl-i târîhiyye ve sûret-i fethlerine dâir eserler yazılmaya başladı.

Meselâ meşhûr Vâkıdî tarafından *Fütûhu'ş-Şâm* ünvânıyla bir kitab te'lîf edilmişti. Vâkıdî ikinci asr-ı Hicrî müverrihlerindendir. Halîfe Mehdi tarafından Bağdad'ın Rasafe cihetî kādîlığına ta'yîn edilmişti. Târîh-i vefâtı Hicret'in iki yüz yedinci senesine müsâdifdir.

Vâkıdî, irtihâl-i nebevîyi müteâkib irtidâd eden kabâil ile Talha ve Müseylime gibi mütenebbîlerin ahvâl-i târîhiyyelerinden bâhis olmak üzere *Kitâbü'r-Ridde* nâmıyla bir eser daha yazmıştır. Ebu'l-Kāsım Abdullah bin Abdülhakem'in *Fütûhu'l-Mısr ve'l-Mağrib* nâmındaki kitabıyla İshak bin Bişr'in *Fütûhu Beyti'l-Makdis* ismindeki eseri bu yolda yazılmış müellefât-ı mu'teberedendir.

Fethu'l-Emsâr unvânlı kitab ise beyne'l-müverrihîn meşhûr ve makbûldür. Târîh-nüvîslik husûsunda müverrihîn-i İslâmiyyenin göstermiş oldukları eser-i gayret ve terakkī ve bilhassa vaz' ve ta'kīb ettikleri usûl, cidden şâyân-ı takdîr ve sitâyiştir.

Müverrihîn-i İslâmiyyenin yalnız isimlerini zikr etmek için sahîfeler doldurmak îcâb eder. Keşfü'z-zünûn sâhibi bin üç yüz kadar müverrihden bahs ediyor.

Fenn-i târîhin te'sîs ve terakkīsi husûsunda müslümanların etmiş oldukları hidemât-ı cihân-pesendânenin kıymet ve ehemmiyetini takdîr edebilmek için, târîhi bir fenn-i müdevven hâline ifrâğ ederek âlem-i medeniyyetin hayret ve takdîrini kazanmış olan İbni Haldûn gibi büyük müverrihlerle İbni Hallikân misâli terâcim-i ahvâl müelliflerinin isimlerini der-hâtır etmek kâfidir.

Ehâdîs-i sahîhayı mevzû' olanlardan tefrîk edebilmek, râvîlerin ahvâl-i husûsiyyelerini tedkīk ve esânîdi tahkīk etmeye mütevakkıfdır. Râvîlerin şâyân-ı i'timâd olup olmadıkları, ancak tercüme-i hâl ve güzâriş-i hayâtlarına dâir peydâ edilecek esâslı ve derin bir vukūf sâyesinde müyesser olur.

Bu hakīkati pek güzel takdîr buyurmuş olan mütefekkirîn-i ulemâ, siyer ve terâcim-i ahvâl-i muhaddisîne dâir müteaddid eserler te'lîf etmişlerdir. Bil-âhare keyfiyet ta'mîm edilerek; *Tabakāt* unvânı tahtında; her şu'be-i ilmiyyede kesb-i ihtisâs etmiş olan zevâtın tercüme-i hâl ve âsâr-ı müellefelerinden bâhis pek çok kitablar yazılmıştır. İbni Kuteybe'nin *Tabakātü'ş-Şuarâ*'sıyla İbni Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ı, İbni Useybia'nın *Tabakātü'l-Etibbâ*'sı bu nevi' müellefât-ı âliyyedendir. Müverrihîn-i İslâmiyye arasında vüs'at-ı irfânlarıyla mümtâz olan şa'şaa-pâş sîmâlar, beşinci asr-ı Hicrîden sonra yetişmişlerdir. İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Fidâ, İbni Haldûn bu büyük dâhîlerden sayılırlar.

İbni Cerîr-i Taberî, Fergânî, Mes'ûdî, İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Fidâ, İbnü'l-Verdî, İbni Haldûn, Hutayb-ı Bağdadî, İbni Asâkir, Makrizi, Ebu'l-Ferec, Bürhâneddin… gibi e'âzımın te'lîf ettikleri eserler, Avrupa müverrihleri için pek zengin birer me'haz teşkîl etmişlerdir.

Müfessirîn-i meşhûre miyânında yüksek bir nâsiye-i irfân arz eden İbni Cerîr-i Taberî, üçüncü asr-ı Hicrî nihâyetine kadar olan vukūât-ı târîhiyyeyi cem' ve te'lîf eylemiştir. Fergânî, Taberî'nin târîhine yazmış olduğu zeyl ile iştihâr etmiştir.

Mes'ûdî *Mürûcü'z-Zeheb* ve *Ahbârü'z-Zamân* nâmında iki büyük târîhi yazmıştır.

İbnü'l-Esîr *Kitâbü'l-Kâmil* unvânı altında on iki cildden mürekkeb büyük bir târîh müellifidir. İbnü'l-Esîr'in bu kıymetdâr eseri evvelâ Leiden şehrinde ba'dehû Mısır'da tab' ve neşr edilmiştir. *Kitâbü'l-Kâmil* yedinci asır mebâdîsine kadar olan vukūâtı câmi'dir.

Ebu'l-Fidâ, Hama şehri emîri idi. İlm ü irfânı kiyâset ü reviyyeti ile meşhûr e'âzımdandır. *El-Muhtasaru fî Târîhi'l-Beşer* nâmındaki eseri *Târîh-i Taberî*'nin bir muhtasarıdır.

Ebu'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân* unvânlı coğrafyası müellefât-ı mu'tebereden ma'dûddur.

İbni Haldûn, âlem-i İslâmın medâr-ı iftihârı olan bu dâhî-i ilm ü hikmet bî-pâyan bir cihân-ı ma'rifettir. Ser-güzeşt-i hayâtı muhâkemât-ı târîhiyyesine esâs olabilecek hâdisât-ı mühimme ile mâl-â-mâldir.

Kerrâtla muhtelif ümerânın makām-ı vezâretini ihrâz eden İbni Haldûn çok def'alar zindan köşelerini melce' ittihâd etmiş, bu loş dershânelerde nekbet ü felâket dersleri okumuş ve nihâyet bütün evlâd ü ıyâlinin; Akdeniz'de kudurmuş dalgaların insâfsız savletleri altında gark ve nâ-bedîd olduklarını görmüş, hayatın bu müdhiş fâcia-i elîmesinin de temâşâ-geri olmuştur.

İbni Haldûn'un en büyük muallim-i hikmeti kendi safahât-ı hayâtiyyesinde cilve-nümâ olan vukūât ve hâdisât olmuştur.

Tevâlî-i sinîn-i ikbâl ve felâket, bu büyük dâhînin dimâğına yanılmaz bir kudret-i muhâkeme bahş eylemişti.

Altıncı, yedinci ve sekizinci asırlarda âlem-i İslâmda zuhûra gelen herc ü mercler, birçok hükûmetlerin mahv u indirâsı; şurada burada her gün yeni yeni hükûmetler zuhûru, çok geçmeden bunların da necm-i ikbâllerinin karîn-i ufûl olması, koca hakîm için pek vâsi' bir sâha-i tetebbu' teşkîl eylemişti.

Kendisi de bizzât bu herc ü merclere karışmış, esbâb-ı inkırâzları, makām-ı vezâretten, nâfiz bir nazar, müdekkık bir fikirle görmüş, muhâkeme etmiş, netîce-i mütâlaâtını kitâb-ı meşhûrunda tersîme çalışmıştır. Hayatın bazen en nûşîn zevklerini ve ekseriya öldürücü zehirlerini tadarak dershâne-i cihânda pek acı tecrübelerle kemâle ermiş olan bu dâhî, evlâd ü ıyâlinin garkı gibi tahammül-sûz acıları da hissettikten sonra kâinâttan büsbütün **[375]** teneffür etmiş, Mısır'a çekilerek tetebbuât ve tedrîsât-ı ilmiyye ile iştigāle hasr-ı hayât eylemiştir. Târîh-i irtihâli 808 sene-i Hicriyyesine müsâdifdir.

İbni Haldûn, nüfûz-ı nazar ve rasânet-i muhâkemesiyle kesb-i iştihâr eylemiştir. Felsefe-i târîhiyyeye dâir eserinin mukaddimesinde serd ettiği mütâlaât ve muhâkemât, en meşhûr feylesofları bile derin derin düşünmeye mecbûr edecek pek çok dekāyık-ı hikemiyyeyi câmi'dir.

Târîh-i Bağdad nâmındaki eseriyle iştihâr eden Hatîb-i Bağdadî, 463 târîhinde irtihâl eylemiştir.

İbni Asâkir ise, seksen bir cildden mürekkeb olmak üzere *Târîh-i Dımaşk* unvânlı gāyet kıymetdâr bir eser te'lîfine muvaffak olmuştur.

Mısır'ın ahvâl-i târîhiyyesinden bâhis te'lîf-i kıymetdârıyla müştehir Süyûtî ile Ebu'l-Mehâsin Bedrî, İbni İyâs, İbni Vâsıl, İbni Ebi's-Sürûr, Nüveyrî gibi zevât da müverrihîn-i meşhûre arasında mümtâz sîmâlar arz ederler.

Mir'âtü'z-Zamân müellifi İbni Cevzî ile el-Fahrî ve Endülüs müverrihlerinden İbni Hatîb, İbnü'l-Kutiyye, Şehâbüddîn, Ahmed el-Fâsî gibi zevât ise te'lîfât-ı ber-güzîdeleriyle iştihâr eylemişlerdir. *Terâcim-i Ahvâl* müelliflerinden *Vefeyâtü'l-A'yân* sâhibi İbni Hallikân, *Fevâtü'l-Vefeyât* mü'ellifi Salâhüddîn-i Kütübî, *Terâcimü'l-Hükemâ'* muharriri İbni Kıftî, *Tabakātü'l-Etibbâ* mü'ellif-i şehîri İbn-i Ebî Useybia, *el-Vâfî fi'l-Vefeyât* sâhibi Salâhüddîn-i Safedî gibi zevât terâcim-i ahvâl ve tabakāt müellifleri arasında en ziyâde şa'şaadâr olan nâsiyelerdir.

Yukarıdan beri ta'dâd olan âsâr-ı ilmiyyenin birçoğu Avrupa lisânlarına nakl ü tercüme edilmişlerdir.

* * *

Sâha-i fütûhâta atılan akvâm, feth ü zabt edecekleri bilâd ve emsârın ahvâl ve mevki'-i coğrafîlerine vâkıf olmalıdır.

Coğrafya ilminin terakkīsini te'mîn eden vesâitten en mühimmi ticârettir. Târîh-i kadîmde ticâretle iştihâr eden Finikeliler, coğrafyaya en ziyâde vâkıf ve en çok hizmet eden bir millettir.

İslâmları târîh-nüvîsliğe sevk eden esbâb, kütüb-i coğrafiyye te'lîfinin de esâslı sâiklerindendir. Ulemâ-yı İslâmiyye, fi'len meşşâiyyûn tarîkı ta'kīb ediyorlardı. Tevsî'-i ilm için icrâ-yı seyâhat, e'âzım-ı ulemâca âdât-ı müstahseneden ma'dûd idi.

Bir tâlib, Bağdad'dan kalkar, Mısır veya Endülüs'de iştihâr eden bir âlimin südde-i irfânına koşardı. Bu gibi medîd ve dâimî seyâhatler, coğrafya fenninin vaz' ve te'sîsine âid esâsları ihzâr ediyordu.

Îfâ-yı farîza-i hac için Türkistan-ı Çinî veya Kayrevân'-dan kalkan kafîle-i hüccâc, birçok şehirlere uğrar, müteaddid memleketleri kat' eder, tayy-i merâhil ede ede nihâyet Mekke-i Mükerreme'ye kadar vâsıl olurlardı. Bu da bir nevi' seyâhat demekti. Gideceği yeri bilmeyen kimsenin hiçbir zaman menzil-i maksûda pâzede-i vusûl olamayacağı muhakkak olduğundan konak mahallerinin uğranılacak memleket ve şehirlerin ahvâline evvelce vâkıf olmak iktizâ ediyordu. İşte bu gibi birçok sebebler, İslâmları coğrafyaya dâir icrâ-yı tetebbuâta, neşr-i te'lîfâta sevk eylemişti.

Hasen bin Ahmed-i Hamedanî Cezîretü'l-Arab'ın ahvâl-i târîhiyyesine dâir yazmış olduğu eseriyle bu yolda ilk hatveyi atabildi.

Bilâhare Belhî ve Kerhî gibi zevât yetişerek, coğrafyayı müdevven bir fen hâlinde tedvîne muvaffak oldular.

Ebû Zeyd-i Belhî, *Suveru'l-Ekālîm* unvânlı eseriyle memâlik-i İslâmiyyenin ahvâl-i coğrafyasına dâir mühim bir eser te'lîf eylemiştir.

Ebû İshak-ı Istaharî-i Kerhî ise *Mesâlikü'l-Memâlik* nâmında kıymetdâr bir kitab müellifidir.

Coğrafiyyûn-ı İslâmiyye miyânında en ziyâde iştihâr eden zât seyyâh-ı şehîr İbni Havkal'dir. Dördüncü asr-ı Hicrîde ber-hayât olan İbni Havkal *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* unvânıyla yazdığı kitaba müteaddid haritalar dahi ilâve eylemişti.

Müverrih-i şehîr Mes'ûdî'nin Hindistan'a âid coğrafyası, müellifîn-i müteahhire nazarında vesika-dâr bir me'haz olarak kabûl edilmiştir.

Yedinci asr-ı Hicrî coğrafya-şinâsânı arasında bi-hakkın kesb-i şöhret eden Yâkūt Hamevî, ticaretle meşgūl, ma'rûf seyyahlardandır.

Mu'cemü'l-Büldân unvânlı eseri coğrafya ve târîhe âid esâmî-i meşhûreyi câmi' bir kāmûs-ı âlîdir. Mu'cemü'l-Büldân'da bir şehirden bahs olunurken, dağları, dereleri, meşhûr binâları, ahvâl-i târîhiyyesi heykelleri, câmi' ve medreseleri, büdhâneleri dahi tasvîr edilmiş olduğu gibi orada perveriş-yâb-ı kemâl olan e'âzımın terâcim-i ahvâline dâir de ma'lûmât verilmiştir. Müverrih-i şehîr Ebu'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân* nâmındaki coğrafya kitabından bil-münâsebe yukarıda bahs edilmişti.

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

SARI ABDULLAH EFENDİ

Osmanlı erbâb-ı kemâl ve maârifi arasında dînî; ahlâkī, edebî, siyâsî âsârıyla bir mevki'-i mümtâz ihrâz eyleyen bir zât-ı sütûde-sıfâttır. Diyâr-ı Mağrib şehzâdelerinden olan peder-i âlîleri Seyyid Muhammed Efendi Dârulhilâfeti'l-İslâmiyye olan İstanbul'a gelerek gördüğü muâmele-i ihtirâmkârâneye binâen ihtiyâr-ı ikāmet ettiği zamanda Sultan Ahmed-i Evvel devri sadr-ı a'zamı Halil Paşa'nın biraderi Mehmed Paşa'nın kerîmesiyle izdivâc ederek sâhib-i tercüme Abdullah Efendi dünyaya geldi. Sinn-i farka vusûlünde Halil Paşa delâletiyle zamanı efâzılından istifâde ettiği gibi yine paşanın delâletiyle pîr-i enver Azîz Mahmûd Hüdâî hazretlerinden de tenevvür etti. Paşanın ikinci sadâretinde ve Şark serdârlığı evânında tezkirecilik vazîfesiyle **[376]** beraberce esnâ-yı azîmetinde reîsü'l-küttâb olan Mehmed Efendi'nin Tokat'da vefâtı cihetiyle terfîan bu vazîfeye ta'yîn olundu. Fakat o sene içinde sadâretin Hüsrev Paşa'ya tevcîhi dolayısıyla Halil Paşa ile beraber Üsküdar'a avdetle Hazret-i Hüdâî Dergâhı'nda inzivâyı ihtiyâr ve paşanın vefâtından sonra da on sene kadar bu vechile evkāt-güzâr olarak (1047) târîhinde rikâb-ı hümâyûn riyâsetiyle ve Fâtih-i Sânî-i Bağdad Sultan Murâd-ı Râbi' ma'iyyetiyle Bağdad'a azîmet eyledi. Esnâ-yı feth ü zaferde kazâen şehîd olan Reîs İsmail Efendi'ye halef ve (47) evâhirinde Diyarbekir'de Bedâyi'u'l-vekāyi' müellifi Hüseyin Efendi'ye selef olup (49) Şa'bân'ında riyâset vekâletine (50) evâsıtında Anadolu ve ba'dehû Cizye Muhâsebesi'ne (60) hudûdunda Piyâde Mukābelesi'ne ve (65) evâilinde mensûh mukātaaya ta'yîn olunarak îfâ-yı hüsn-i hizmet eyledi. Bu târîhden sonra manâsıb-ı dîvâniyyeden cerr-i ezyâl ve ilm ü ibâdetle iştigāl ederek *"Zâir-i adn ola rûhu Sarı Abdullah'ın / Gül-i nesrîn-i adn ola ilâhî Sarı Abdullah"* mısrâ'larının delâleti olan (1071) târîhinde irtihâl eyleyip Topkapı'dan Maltepe Hastahânesi'ne giden câddenin solunda sed üstündeki makbereye defn edildi. Seng-i mezârında: "Merd-i ma'nevî şârih-i Mesnevî Reîsü'l-küttâb Abdullah bin Seyyid Muhammed Efendi rûhu için Fâtiha" ibâresi menkūştur. Ahfâdından La'lîzâde Abdülbâkī Efendi'nin Melâmiye-i Bayrâmiyye ricâlinin ahvâl ve menâkıbından bâhis matbû' risâlesinden anlaşıldığına göre sâhib-i tercümenin min ciheti's-sülûk mürebbi-i ma'nevîleri İdris Muhtefî hazretleridir. Ma'a hâzâ pîr-i ekber Hazret-i Hüdâî'nin terbiye-i ma'neviyyelerinden de istifâza eylemişlerdir. Eş'ârı ekseriyeti i'tibârıyla mutasavvıfâne olup mahlasları Abdî'dir.

Âsâr-ı mütenevviaları ber-vech-i âtîdir:

1) *Şerh-i Mesnevî* – Bâdî-i şöhretleri olup beş cild üzere müretteb ve matbû' olan bu eser el-hak fâzılâne, ârifâne, münşiyânedir. İsmi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'dir.

2) *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Ma'âd* – Beş bâb bir hâtime üzere müretteb olup Türkçe ve matbû'dur.

(Bâb-ı Evvel) Hazret-i Âdem aleyhisselâmın hilâfeti ve etvâr ve menâzil-i hilkat-i Âdem'i ve merâtib-i nev'-i insanî beyânında olup üç faslı müştemildir. (Bâb-ı Sânî) Taleb-i hubb-ı aslî ve celâ-yı kalb ve gavs-i insân-ı kâmil beyânında üç faslı müştemildir. (Bâb-ı Sâlis) Ehl-i sülûkün aksâm ve

revişleri beyânında olup altı faslı müştemildir. (Bâb-ı Râbi') Dünyadan terhîb ve tarîk-ı Hakk'a ve mürşid-i kâmile tergīb ve fukarâya sû'-i zandan i'râz ve erbâb-ı sülûke tavzîhi lâzım bazı erkân ve şerâiti tavsiye beyânındadır. (Bâb-ı Hâmis) Nakşibendiyye, Bayrâmiyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Kübreviyye, Kādiriyye'nin umûmen an'ane-i silsileleri, Ebûbekr es-Sıddîk ve İmâm Ali radıyallâhu anhümâdan fahr-ı kâinâta müntehî olup ol münâsebet ile bazı e'imme, sahâbe, tâbiîn, evliyâ menâkıbı beyânındadır. (Hâtime) Rûh-ı hayvânî ve rûh-ı insânî ve ezâfîden bazı maârif beyânındadır.

3) *Nasîhatü'l-Mülûk Terğīben li-Hüsni's-Sülûk* – Sultan Mehmed Hân-ı Râbi''a takdîm olunan bu eser Türkçe ve gayr-ı matbû' olup muahharan Osman-zâde Ahmed Nâib Efendi tarafından ve *Telhîsü'n-Nesâyih* ismiyle hulâsa edilerek Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis'e takdîm olunmuştur ki matbû'dur. Ve iki bâb üzere mürettebdir. (Bâb-ı Evvel) Derintizâm-ı umûr-ı dünya ve ehlühâ (Fasl-ı Evvel) Hilâfet-i Âdem, Mûsâ; Yûsuf, Dâvûd, Süleyman (Fasl-ı Sânî) Hulefâyı Râşidîn (Bâb-ı Sânî) Ahvâl-i ukbâ (Fasl-ı Evvel) Mevt ve hakīkat-i mevt ve kabz-ı Azrâil ve ahvâl-i berzah (Fasl-ı Sânî) Kıyâm-ı sâa, nefh-i sûr, haşr-i ecsâd ma'a'l-ervâh, ahvâl-i arasât-ı cehennem ve cennet, vüs'at-i rahmet-i Hudâ, hatt-ı destiyle olan nüsha Kütahya'da Reîsü'l-küttâb Mehmed Emîn Vahîd Efendi Kütübhânesi'nde mevcûddur.

4) *Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sıfâti Melâmiyeti'l-Ahfiyâ* – Tâife-i âliyye-i Melâmiyye hakkında *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin muhtelif bâb ve fasıllarında mezkûr olan akvâlin tavzîhiyle Şeyh-i Ekber hazretlerinin fezâil ve menâkıbından bâhis olup Arabca ve gayr-ı matbû'dur. Birer nüshası Bâyezîd Câmii Kütübhânesiyle Beşiktaş'da Yahya Efendi Kütübhânesi'nde vardır. *Mirkâtü'l-Evliyâ* ismindeki tercümesi de Üsküdar'da Atlamataşı'nda Selim Ağa Kütübhânesi'ndedir.

5) *Ricâlü'l-Gayb* – Bu tâife-i aliyyenin ahvâl ve aksâmından bâhis olup gayr-ı matbû'dur.

6) *Tevkī'ât-ı Selâtîn-i Osmâniyye* – Düstûru'l-inşâ - Reîsü'l-küttâb yani Hâriciye nâzırı bulundukları zamanlarda Ferîdûn Bey Münşeâtı tarzında topladıkları ve yazdıkları yüz elli kadar mekâtîbi câmi' olup gayr-ı matbû'dur. (1153)'de muharrer bir nüshası Manisa'da Murâdiye Kütübhânesi'nde vardır.

7) *Meslekü'l-Uşşâk* – Ahvâl-i sülûke dâir Türkçe manzûm bir kasîde olup ahfâdından âti't-tercüme La'lî-zâde Abdülbâkī Efendi tarafından tezyîl ve Türkçe şerh ve tefsîr edilmiştir. Metn-i kasîde ile zeyli Bâkī Efendi'nin âsârından matbû' olan *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye* risâlesinin nihâyetinde muharrerdir.

8) *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* – Sultan Murâd-ı Râbi''in ahvâliyle Bağdad fethinden ve e'imme-i erba'a ile bazı evliyâullâhın menâkıbından bâhis olup gayr-ı matbû'dur.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

[377] ŞEREF-İ İNSAN VE BİZ

Biz dünyayı âhirete vesîle olarak tanımış ve mezra'a-i âhiret olarak bilmişizdir. Ancak (وللوسائل حكم المقاصد) fehvâsınca bazı vesîleler vardır ki maksûda vusûl için sebeb-i yegâne olduğundan asıl matlûb derece ve kuvvetini ihrâz eder. Biz dünya tahsîli için yaradılmadık ancak ibâdet ve âhiret için yaradıldık gece ve gündüz râhat-ı dünya arkasında koşmak ve if[n]â-yı ömr etmek yazık değil midir diye söylenilir mi; hakīkati idrâkten âciz sâf-dil ahâlîmizi iğfâl edenlerimiz hâlâ eksik değildir. Ve [1](وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ) âyet-i kerîmesiyle istidlâlden dahi kendilerini alamazlar.

Evet biz yalnız saâdet-i dünyeviyye için mahlûk değiliz; şübhesiz bu âlemin ilerisinde bir âlem-i âlî daha var ve oradaki maâlî ve derecât; buradaki ahlâk ve a'mâlimize ve izhâr-ı kemâlimize göre bize bahş ü ihsân buyurulacaktır fakat o derecâtı kesb veya ona liyâkat peydâ etmek için şu berzah-ı şuûnda insanlığımızı ve min indillâh meftûr bulunduğumuz kudret-i beşeriyyeyi gıbta-bahş-i melâike olacak derecede âsâr-ı acîbesiyle ibrâz eylemek ve rızâ-yı Bârî'ye kābiliyet göstermek lâzımdır.

Kusvâ-yı merâtibini ta'yîn ve îzâhdan âciz bulunduğumuz merâtib-i beşeriyye bizim mevsûf olduğumuz ahlâk ve âdâttan ve maârif ve kemâlâttan ibâret olmasa gerektir.

Daha nice kemâlât-ı insâniyyenin zuhûru, bedâyi'-i masnûâtın sâha-i sa'y ü amelde isbât-ı vücûd eylemesi mümkün ve âsâr-ı sâbıka delâletiyle belki müteayyindir.

Âhiretini ıslâh ve tezyîn etmek isteyen kimseler, i'tikādât-ı kalbiyye ve ahlâk-ı dîniyye ve ibâdât-ı bedeniyyeleri için zarûriyât-ı beşeriyyelerini ihzârda müstakil ve âhara ihtiyâcdan vâreste ve tasallut-ı a'dâdan masûn ve âzâde olmalıdırlar. Öyle ise şahsımızı, milletimizi, memleketimizi, devletimizi muhâfaza için zamanın îcâb ettiği silahlarla gerek hey'et-i infirâdiyyemiz ve gerek hey'et-i ictimâiyyemiz mücehhez ve müsellah olmadıkça zarûriyât-ı milliyye ve medeniyyemizi elde etmiş olamayız.

Fütûhât-ı ma'neviyyesiyle bizi ve belki bütün dünyayı teshîr ve tedmîr etmekte olan Avrupa'nın kullandığı ve belki her kavmin mevcûdiyet-i kavmiyyelerini muhâfaza için çalıştıkları ve elde etmeye uğraştıkları silah, hüner ve maârif, ticâret ve sanâyi' silâhlarıdır.

Her millet ve devletin siyâsetleri bugün ticâret ve san'atlarıyla kāim ve onun kuvvetiyle dâimdir. İhtilât ettiğimiz akvâm ve anâsır sa'y ü amelden ayrılıp çıkmak ve kendi başımıza bir mevki'-i mümtâz ve müstesnâda yaşamak kābiliyeti olmayınca ve daima san'atları ve hünerleriyle bizi zebûn ve zaîf etmekte bulunan bir kavme karşı mevcûdiyetimizi muhâfazaya mecbûr bulundukça biz onların tevessül ettikleri esbâbı istemeyiz, biz başka türlü bir sûrette onlara mukābele ederiz demek cemî'-i esbâb-ı maddiyyeyi kullarına bezl ve gāyet buyuran Cenâb-ı Hakk'ın niam-i adîdesine karşı küfrân-ı ni'metten ve vesâit-i adîdeyi isti'mâlden izhâr-ı aczle hamâkatten ma'dûd olur.

[1] Zâriyât, 51/56.

Bedeninde sıhhat ve âfiyet olmayan bir hasta tahsîl ve iâde-i âfiyeti için elbette tabîbe ve tedâvîye mürâcaat etmelidir. Hastalığı halk buyuran Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn onun devâsını dahi icâd ve ihsân buyurmuştur. Arayıp bulmak tecârib-i adîde ile her birini temyîz edebilmek hâssasını bize vermiştir.

Zâhiren ve bâtınen add ü ihsâsı kābil olmayan niam-i ilâhiyyeden biz müstefîd olmak istiyor isek her halde o ni'metleri görmeye ve onlardan istiâneye şitâb etmeliyiz. Vücûd sıhhatini kemâle getirmezse nasıl ibâdet edebilir. Tabiat ve hilkat-i beşeriyye i'tibârıyla muhtaç olduğu şeyleri asrına göre tedârik etmeyenler kemâl ve istiklâlini ne yüzle da'vâ eder.

Zaman, zamân-ı gurûr değildir. Düşünecek, hâlimizi, istikbâlimizi fikr ü ta'akkul edecek, evlâd ve ensâlimizin bizden ne gibi şeyler isteyeceklerini ve ne yolda noksan ve kusûrlarla hangi şeydeki rehâvet ve atâletle ithâm edeceklerini mülâhazaya aklen ve hikmeten medyûn olduğumuzu ikrâr ve i'tirâf eyleyecek bir vakittir.

Bu hakîkati i'tirâf ve hâlimizi acı bir sûrette ta'rîfden sonra selâmet-i mülk ü millet ve saâdet-i dîn ü devlet hep biz müslümanların uyanıp çalışmalarına ve el ele vererek menfaat ve mazarratlarını bit-ta'yîn daima celb-i menâfi' ve def'-i mazarrât uğrunda gayret ve faâliyete dökülmelerine muallak olduğunu bilmeliyiz.

Diyânet-i İslâmiyyenin edyân-ı sâire üzerine âlî ve fâik olduğunda şübhemiz yoktur. Böyle bir âlî dîne mütemessik olanlar neden bu asırda ulviyet ve kemâlden bî-behre zillet ü meskenete doğru kadem-nihâde oluyor? Ahlâk-ı dîniyye ve ma'neviyye ile beraber dünyaca da ta'yîn-i vakitlere kadar ulviyet ve saâdetini muhâfaza buyuran babalarımız bize züll ü hakāret tarîkını öğretmediler yaşadıkları muhîte göre her vechile tefevvuku muhâfaza veya tezyîde sâ'î oldular. Şimdi ise biz lisân-ı hâlimizle akvâm-ı sâireye karşı za'f u atâletten başka bizden bir şey gelmez diye indâ etmekteyiz. Acabâ suâl olunsak böyle bir nidâya râzı olur muyuz? Elbette râzı değiliz fakat lisânü'l-hâl-i efsahu min lisâni'l-makāl denilmiş yani hâl ve etvârın ifâde ve beyânı ağızdaki dilin söylemesinden daha ziyâde açık olarak anladır buyurulmuştur. Ve nefsü'l-emrde dahi hâl böyledir.

Umûr-ı dünyada zelîl ve hakîr olmak, alîl ve nâ-tüvân bulunmak âhirete zarar vermez denilecek olursa Kur'ân-ı Kerîm'deki (وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ) âyet-i celîlesi züll ü meskenetin kavm-i Yahûdu ihâtasını ifâde ve ancak makām-ı medh ü senâda olmayıp zulm ü isyânları sebebiyle onlar hakkında bir ni'met olması sûretinde şeref-nâzil olmuştur.

[378] O halde şeref ve haysiyet-i insâniyye ve İslâmiyyemizi muhâfaza ve onun esbâb ve vesâiline kemâliyle teşebbüs lâzımdır.

Yukarıda zikr u beyân olunan [1](وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ...) âyet-i kerîmesinde hilkat-i beşere illet-i zâhire olarak beyân buyurulan ibâdetin tevhîd ile de tefsîr edildiği ve ibâdât-ı fer'iyye-i bedeniyyeye dahi şâmil olsa yine müktesebât-ı zarûriyye arkasında koşmaya mâni' olmadığı bedîhîdir.

Binâenaleyh ahvâl-i akvâm ve anâsıra ve tealliyât-ı asriyyeye cehâletten başka bir şeyle te'vîl edilemeyen atâletimize nihâyet vermek için hangi sûretle olursa olsun telkīn ve irşâd-ı ahâlîye muktedir ulemâ-i kirâm hazerâtının herkesden ziyâde millet ve memleketimizin saâdet ü selâmeti esbâbını tefekkür ve mevâni'i izâleye tevessül eylemeleri elzemdir. (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)

Bursa Meb'ûsu
Ömer Fevzi

Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak:

GĀZÎLER İÇİNDE MECRÛHLAR ÖNÜNDE

Geçenlerde bir gün muannid bir muhârebenin nişanlanmış, yaralanmış kahramanlarını ziyârete, onları okşamaya, sevmeye, birkaç saatimi rûhumca en zevkli bir hayât olan erler, askerler arasına girmeye, âteşîn kumlarda, susuz çöllerde, cehennemî derelerde, yalçın, sarp kayalıklarda, tepesi buzlu, ovası karlı yaylalarda, düşmandan evvel hava ile, iklîm ile çarpışan, düşmanıyla salonlarda düello değil, hemcinsleriyle oralarda uğraşan, muârızını öldürmek zevkiyle değil, te'dîb ve ıslâh hissiyle çalışan muhterem askerler, asker Osmanlılar içinde geçirmeye gitmiş o yaralı arslanlar meşherine girmiş idim. Gönlüm hepsine sarılmak, yarasını değiştirmek, onlarla konuşmak, gāzî yüzü görmek, gāzî sözü işitmek, yaralı tavrı seyr etmek, hayran hayran gaşy olmak istiyordu. İşte bu his ile girdiğim koğuşta: "Merhaba arkadaşlar, gazânız mübârek olsun!" dedikten sonra ayrı ayrı konuşmaya dalmıştım. İlk nazarda ekseriyet yatağında oturuyordu. Yatanlar da hemen davranmaya başladı. Artık herkes oturmuş bulunuyordu. Sanki keyfi yerinde, sıhhati yerinde, serveti yerinde, istikbâl için milyonları emniyette insanlar gibi hepsi birer şekl-i bahtiyârî. Birer vaz'-ı hamâset almış keyifli bakıyordu. O görünüşte sanki hiç hasta yoktu. Hakîkatte yine öyle, ma'nen hepsi yaşıyor, uçmak istiyor, yatağına hastahânesine sığmıyordu. Üç yüze yakın gāzî ile ayrı ayrı görüştüm, ne büyük keyif! Bunlarda üç yüz muhtelif hâl ve efkâr görmedim. Hemen hepsi aynı hâl ve hisde idi, hepsinden ayrı ayrı bahs etsem hem aynı meşhûdâtı tekrâr hem de makāle değil kitab yazmış olacağım. Onun için birer muhâvere ile hissiyât ve efkâr-ı umûmiyyeyi hülâsa etmek istiyorum. Meselâ: "Geçmiş olsun arkadaş yaran nasıl, savdın mı?" suâline karşı: "Yara dediğin ne olacak efendim! İşte şuradan girmiş buradan çıkmış, şükürler olsun sağaldı, geçdi. Yalnız güzel bir yeri kaldı, bir büyük devlet, millet [dü]ğünün nişânı kaldı, hamd olsun bugünlere; Allah nasîb etsin de her vakit devlet, millet düğünleri görelim, böyle ulu işler tutalım, canımızı pâdişâh babamıza fedâ edelim, askerliğimizi ona beğendirelim" diyordu.

Kimse sesini çıkarmıyor, ne sorulsa sâde bir cevap ile

[1] Zâriyât, 51/56.

mukābele ediyor, "Yaran nasıl?" suâline karşı "Bir şeyim kalmadı" cevâbıyla sükût ediyor, sanki bu bahisden utanıyor. Suâller tekrar edilse müteessir oluyor, "koskoca adamım, bir yara için burada yiyip içip yatıyorum, daha doğrusu ziyâretcilerden utanıyorum" diyor ve hemen lakırdıyı kesmek için önüne bakıyor. Diğer bir kısım sorulan suâle cevâben: "Yaranın ne ehemmiyeti var? Sonu ne? Şehîdlik değil mi? Hani o günler! Zâten bu dünyaya gurbetçi geldik yarın gideceğiz, gitmek için ise sermâye lâzım işte onu tedârike çalışıyoruz, tâ ki asıl vatanımız olan âhirette müebbeden zavallı kalmayalım. Şehîdlik bir ganîmet, büyük bir hazinedir. Ele geçse ne mutlu, ne ise efendi bizi buradan bir gün evvel taburumuza salsalar da gene askerliğimizi etsek, gazâlara gitsek" diyor. Kimisi kemâl-i hicâbla cevap veriyor: "Efendim hamd olsun bir şeyimiz yok, hırsımı alamadım, zorum onda" diyor. Bunlardan biri şöyle anlatıyor: "Kal'ada nöbetci idim; gece ansızın üzerime biri hücûm etti; öldürdüm. Tekrar hücûm edeni püskürttüm, bu gürültüde ayağımdan vurulmuşum, mühimsemedim hatta eğilip bakmadım bile. Nöbet saati bittiği zaman koğuşa geldim ayağımı orada arkadaşım sardı. Efendi bendeki yara yalnız bu mu ya? Allah'ın öldürmediğini kul -hâşâ- öldürür mu ya? Bak başıma!" dedi, eğildi, başında parlak bir kurşun çukuru daha gösterdi ve devam etti: "İnsan yapdığını söylemez çünkü ayıbdır, bak karşıda yatan bir sürü yaralı bir şeyi anlattılar mı? Şöyle asdık, böyle kesdik dediler mi? Hayır! Halbuki onlardan şu, düşmanın bayrağını elinden kanı bahâsına zorla almış, fakat öğünmek gibi olmasın, ayıbdır diye zâbitine bile haber vermemiş, çantasına atıvermiştir. Şu aşağıdaki yiğit kendiyle beraber bir binbaşının hayatını kurtarmış, öteki asker ise bir manganın başında bir hücûm kolunu durdurmuş idi. Asker insan, yapdığını hikâye etmez, ne ki yapmıştır vazîfesidir. Asker niçin şereflidir? Çünkü yapdıkları hem iyi, hem güç şeylerdir. Askerim demek hikâyeler söylemekten daha kısa ve ma'nâlı bir sözdür." diyordu. Hemen hepsi bu dört **[379]** ifâdenin mefhûmu dâhilinde beyân-ı hissiyât ediyordu. Bu dört kısımdan mâadâ bu uğurda iki gözünü gāib etmiş iki ve birer gözünü gāib etmiş diğer iki nefer karşısında bulunuyordum. Bunlardan bir gözünü gāib edenlerden birine sordum: Yalnız bir gözün mü görüyor dedim. Cevap verdi: "Doğru görmek, doğru gitmek isteyene bir göz de kâfîdir efendim" dedi. İki gözünü gāib eden ve Trabzonlu olduğunu söyleyen bir arslanla aramızda geçen muhâverenin meâlen netîcesi şu oldu: Bu arslan harbde patlayan bir lağım barutundan iki gözünü gāib etmiş, bu halde düşmanla boğazlaşmış, her tarafına kılınçlar vurulmuş. Bir elinin yarısı bir yanağının yarısı koparılmış başı yarılmış, fakat eceli gelmemiş ölmemiş her tarafı yaralı bu insan nihâyet İstanbul'a gelmiş. Hastahânede idi, kendisine ıztırâbı olup olmadığını sorduğum zaman: "Hamd olsun, yaralarım iyi, hiç ıztırâbım yok. Zâten bana bu can bâd-ı hevâ kaldı. Çünkü ben fî sebîlillâh hizmet için gittim, şehîd olmaya çalıştım. Nasîb değilmiş, gözlerim gitti vücûdum parça parça oldu, yine ölmedim, demek ki yaşamak mukadder imiş." diyordu. Bu muhterem gāzîye söyledim. Sakın me'yûs, acıklı bulunmayasın, köyünde kasabanda istikbâl askerlerinin neşesini kırmayasın, sakın zaman bu hoş, doğru sözleri değiştirmesin. Acıklı sözlerle vatanın genç evlâdlarının şevk-i ma'nevîsini kırmayasın dediğim zaman dedi ki: "Nasıl olur da küfrân-ı ni'met ederim, nasıl olur da beni bu yaraları almaya koşturan mukaddes kuvvetin aslını inkâr, vücûdunu inkâr, zevkini inkâr, lüzûmunu inkâr ederim. Şimdiye kadar gördüklerimi görüyordum, bundan sonra görmediklerimi görüyorum. Eskiden eşyâ görüyordum, şimdi nurlar görüyorum, şimdi rûhumun kalbimde yeni açdığı gözden görüyorum, şimdi ben bu gözlerle ulvî, ma'nevî cihânlar görüyorum, görmekten netîce? Ya sürûr ya keder, şimdi bu yeni gözlerimle her zaman hoş görüyorum. Ben bu hastahâneden memleketime gideceğim, gözüm yok diye düşünmeyeceğim. Çünkü gözümü elimi vatandaşlarım için fedâ ettim, onların bütün gözü bütün eli benimdir, benim muînimdir, beni tutacaklar vapura bindirecekler, evime götürecekler ondan sonra da her vakit elim gözüm olacaklar. Allah pâdişâh babamıza ömürler versin, beni artık hizmetten afv etmiş, tekāüd maâşı bağlamış, herkes alnının teriyle geçinirken ben yaramın çoktan kuruyan kanıyla devlet, millet sâyesinde geçineceğim. Bundan sonra elimle gözümle değil, dilimle hizmet edeceğim diyordu. Dedim kendisine: Evet, kıymetli arkadaş, sen dilinle hizmet edeceksin, bu noksan uzvunla a'zâsı tam insanlardan daha çok askerlere hizmet edeceksin. Köyünün zî-rûh bir âbide-i gazâsı olacaksın. Şekl-i hâricin gençleri ürkütecek değil. Onlara gayrette fedâkârlıkta bir nümûne-i ibret olacak, bilakis onları teşci' edecek çünkü sen onlara diyeceksin ki: "Çocuklar! Allah'ın öldürmediğini kul öldüremiyor, işte ben şâhidim, elim kesik, gözüm çıkık, başım yarık, fakat yüz aklığıyla bayram etmiş mühim günler görmüş bir bahtiyârım. Siz a'zâsı tam fakat vatanınıza borçlarınızı nasıl îfâ edeceğinizden endîş-nâk, lerze-nâk ve muannidsiniz. Siz bu imtihân yeri dünyanın sınıflarına yükselmek için yüreğiniz çarpıyor, fakat bunun ben son sınıfını geçmiş, usûl-i mertebesine çıkmışım. Siz dünyanın yalancı, mahdûd, âkibeti meşkûk manâzırını görüyorsunuz, ben hakîkatin vâsi', vâzıh, âkibetini hakîkat rüyâlarını görüyorum.

"İnsan ne kadar yaşayacağını ve yaşarken nelere uğrayacağını bilmez. Pek kibâr bir çocuk kuş tüyü şiltelerde genç yaşında acılarla can verir. Öte yanda nice yarlardan yuvarlanmış nice tehlikeler atlatmış, felâketlere göğüs açmış insanlar âkibet mes'ûd kalır. Binâenaleyh âferîn o insana ki iyiliğe çalışır, hem-cinsine fedakârlığa çalışır, hem-cinsini yaşatmak için ölmeye çalışır. İşte bu gibilerdir ki ilel-ebed yaşarlar, dünyayı şereflerle geçerler. Sakat, ma'lûl, a'mâ, fakat suâlsiz, cevapsız Sırât'ı geçerler. Gözleri sağlam, a'zâsı tam olanların sendelediği yürüyemediği, emeklediği, süründüğü, inlediği, ateşlere düştüğü yerlerde onlar, gözsüz, değneksiz, kulavuzsuz, azâbsız uçarak geçerler; cennete öyle girerler" diyeceksin dedim.

Ömer Fevzi

CELÂL SÂHİR BEY'E HEM SUÂL HEM CEVAP

Safahât'a münekkıdlik edeceğinizi iki hafta evvel bana şifâhen haber verdiniz, ben de zannettim ki imzânızın üstünde ciddiyetle az çok alâkası olan bir muhâkeme-nâme-i edebî okuyacağım, işte tenkîd-i vâlânız *Servet-i Fünûn* sahîfelerinde çıktı. Hakkınızda hâsıl ettiğim bir fikir var, fakat –ne lüzûmu var– söylemeyeceğim. Bu acı hakîkati söylersem nezâketsizlikle müterâfık nezâhetsizliğimi yine ber-mu'tâd, yine zarâfet-fürûş, yine kahkaha-âlûd fakat yine üstü örtülü bir lisanla bağırırsınız. Taarruzât-ı kalemiyyenin tesettüre riâyet edenleri ise açık saçık sûrette îkā' edilenlerinden ziyâde tahrîb-i haysiyet iktidârı gösteriyor. Haysiyetimi bu muhârebe-i edebiyyenin şühedâ-yı gufrânından görmeye tahammül edemem.

Tenkîdinizin hayrân-ı havârıkı olduğum ciheti de var ki onu da size haber vermeyi bî-taraflığımı isbât etmek ma'razında levâzımdan bilirim: Üç kelime ile telhîs edilebilecek muzâdd-ı mantık birkaç zaîf ve nahîf cümleyi demevî ve levend bir makāle şekline sokmakta ibrâz ettiğiniz kābile-i elfâzlık melekesidir ki habbe-i ma'nâyı dağlar kadar büyük gösteren bu kubbe-i kelimât karşısında el çabukluğunuzun mahâret-i Mûsâ-pesendânesine âferin-hân oldum.

Zât-ı âlînizden bu kadar bahs etmek kâfî ve vâfîdir. Zât-ı mes'eleye nakl-i kelâm edeyim. Hâtırlamayı pek arzu eder misiniz bilmem, bu **[380]** günlerde aleyhdâr-ı irfânı olduğunuz *Safahât* sâhibinin mebde'-i meşrûtiyette meddâh-ı mübâhîsi idiniz. Eğer dimâğım vezâif-i fizyolojisini îfâdan henüz muattal kalmamışsa öyle hâfıza-güzârımdır ki bundan üç sene evveline âid ve arzu ettiğiniz halde sizce de tahatturu kābil yakın bir mâzîde bir gece idi. Müsâdifiniz oldum. Bana o gece Mehmed Âkif'in *"Küfe"* ismindeki manzûmesini hayret ve hürmetle okuduğunuzu –zerrât-ı eseriyyesinde ziyâ-yı ma'sûmiyyetler titreyen– bir sadâ-yı sâf ile i'tirâf ettiniz. Nâmûs-ı edebînize müterettib bir sadâkat-ı sarîha ile sizden cevap istiyorum Sâhir Bey, bu i'tirâf vâki'dir değil mi?

Yine o gece Mehmed Âkif'in *"Demet"*e şiir yazması hakkında bir defadan ziyâde bir arzu-yı müfrit izhâr ettiniz, iki hafta sonra müdîr-i münferid-i edebîsi olduğunuz *"Demet"* risâlesi Âkif'in bir manzûmesine bir sütûn-ı tekrîm takdîm etti. Mehmed Âkif hakkındaki bu teveccühâtınızın üç sene sonra nefret-i edebiyye şeklini iktisâb edeceğini o gece yanılıp da bana söyleseydiniz bunu latîfe telakkī edecek ve şu sûretle ne kadar sâf olduğumu nazarınızda isbât eylemiş olacaktım. Bugün, Sâhir Bey, artık sübût buldu ki üç sene zarfında meslek ve mişvâr-ı edebînizi âdetâ bir "jilefantazi" gibi "300" defa değiştirmek husûsunda "300" rakamının bile havsala-i vüs'ati dar ve mukassî bulmak sizin için mümkinâttan.

Bu kadar sür'atli ve sühûletli tahavvülât sizin gibi hasta-i hassâsiyet olan zevât-ı âliyyenin evsâfından dır ki bundan dolayı size değil fıtratınıza hitâb ve itâb etmek lâzım gelir. Bu ise muhît, tahsîl, terbiye, tevârüs, teşekkülât-ı fizyolojiyye ve piskolojiyye noktalarıyla alâkadâr bir ahlâk bahsidir. Binâenaleyh saded-i edebîden hâricdir.

Makāle-i müstehziyânenizdeki Âkif'e âid da'vâlara gelince; mürûr-ı zamâna çoktan dûçâr olan bu deâvî-i âliyyenizi 3 cümle ile telhîs etmek pek çok mümkün yani o cesîmü'l-cüsse ve yakışıklı makāle ile şu marîz ve alîl birkaç cümleyi söylemiş oluyorsunuz:

1- Mehmed Âkif vekāyi'-i âdiyye nâzımı!..

2- Mehmed Âkif'in yazılarında müstehcenât var! Şark ve garb üdebâsından hiç birinin müstahsen bir manzûmesi yokmuş ki onda müstehcen bir kelime bulunsun!...*

3- Mehmed Âkif şâir değil!

Makālenizin cümle-i asabiyye-i mütefekkire ve mütehassisesi şu laflardan müteşekkil olup diğer tarafları lahm ü şahmdan ibâret şeylerdir.

"Garb üdebâsı" bahsi sinirlerime biraz fazla te'sîr ve tazyîk yapdı. Onun için evvelâ onun hakkında zât-ı âlînizle konuşmak isterim.

Bir defadan ziyâde müşerrefiniz oldum. Hiçbir defasında –gabâvetimin ne sâfil bir cezâsıdır ki– bir edebiyât-ı milel allâmesinin huzûr-ı iclâlinde bulunduğumu anlayamadım. Sözlerinizin sâdegî-i âlimânesinden olsun bu şâmil ve cihândîde ihâtanızı anlayacak kadar bir fetânet-i cüz'iyyenin mübâhî-i mazhariyeti olsaydım bugün sizinle böyle efkâr-ı umûmiyye mahkemelerinin kapılarında dolaşmak gibi, muvâcehenizde bir müddeâ-aleyh-i edebî olmak gibi hüsrânlı zemînlere hatve-i hatar atmış bulunmazdım. Bu bendeleri ber-muktezâ-yı cehl bütün garb edebiyâtını bilmem Sâhir Bey. Ancak Fransa'nın ma'hûd muhît-i edebinin biraz şuûnşinâsıyım. Binâenaleyh arzu ettiğiniz pis kelimeleri meşâmm-ı ma'rifetinize takdîm ve i'lâ etmek üzere ezhâr-ı mantıkiyye şeklinde ancak o muhîtin hadâik-ı nefâsetinden toplamaya mecbûrum. Evet, garb edebiyâtında pis kelimât yoktur diyordunuz, garbı bilmem beyefendimiz, fakat Fransa edebiyât-ı manzûmesinden yalnız bu kulunuzun vâkıf olabildiği kısmında müstehcenât o kadar pek çok ki sâdece bu müteaffin kelimeleri bir araya toplasam *"Beyaz Gölge"*ler ismindeki defter-i nazm-nisâbınıza muâdil bir kitâb-ı cesîm vücûda gelir. Bu şâirlerin isimlerini ve eserlerini "Sırât" risâlesinin si'a-i sahâyifi nisbetinde –müsâade ihsân edin de– size sayayım:

İşte Bruant:

Belki işittiğiniz, kim bilir belki de okuduğunuz bu avâmperver Fransalı şâir bütün şiirlerini argotik kelimelerle doldurdu. Bu hâli ise o şâir için ayb-ı azîm olmayıp milletince sıfat-ı kâşife bilindi.

Kudûmunuzdan mütevellid ra'şa-i tahassüs ve tekrîmi hâlâ s[î]ne-i haşebîsinde vefâ-yı mu'annidle taşıyan hücre-i mesâîme bir gün teşrîf buyurmuştunuz, o gün Mehmed Âkif için yazdığınız makālenin kable't-tab' meâl ve kelimâtını *Servet-i Fünûn*'un sahâyifine hâs bir sadâkat-i kırtâsiyye ile tekellüm ve kırâet etmiştiniz. Bendeniz de doğru söyleyen ahmaklara mahsûs sevimsiz bir kabalıkla o makālede bulu-

* Bütün edebiyât-ı şark ve garb meydanda şâyân-ı takdîr olmuş böyle bir tek müstehcen şiir göstermeye muvaffak olan varsa hemen adını söylesin. *Servet-i Fünûn*-Celâl Sâhir

nup da evvela o gün sizin ağzınızdan işittiğim iddiâlarınızın hüccet-i hüsrânı olmak üzere sizi Jan Rişpen ismindeki şâirin mevcûdiyetinden haberdâr ve *"La Chanson de Gu"* ismindeki mecmûa-i nefîse-i eş'ârının şu beytiyle nihâyet-yâb olduğunu kırık bir ma'nâ vererek birkaç defa sevimli çehrenize tasrîh ve tekrar etmiştim:

Las d'avoir tant marche triste d'avair vecu,
De mes espoirs defunts je chauffrai mon cul
(*La Chanson de Gu,* sahîfe 295)

Bu beyitteki "gu" kelimesinin hem ma'nâsını hem müstehcenliğini o gün size kirâren tefhîm ettiğim zaman bir murâkabe-i âlimâne vakfesi geçirdiniz, ba'dehû hâl-i sahva rücû' ile "mademki öyledir azîzim, bu zemînde bir mübâhese yazarsanız, ben de cevâbını o zaman veririm" diyerek, hükmü mâ-ba'de'l-hâle muzâf olmakta vasiyete benzeyen oldukça letâfetli bir cevapla mukābelede bulundunuz. Muârız ilzâmı için zaman iktisâbı **[381]** lüzûmuna kāil olan politikiyye me'mûrları gibi ittihâz ettiğiniz bu tedbîr-i şerh ve zarîf, arzu eylediğiniz birkaç hafta-i tedkīk ve tetebbuu size kazandırdı. Binâenaleyh iki hafta evvelki i'tirâzımın iki haftadan ve küsûr saatten beri meşgūl-i teyessür ve tedâriki olduğunuz cevâbına artık bugün muntazırım. "Gu" kelimesini ihtivâ eden bu şiir Rişpen'in manzûmât-ı âdiyyesindendir gibi muhâtaralı bir da'vâya kıyâm etmemenizi ricâ ederim. Bu istirhâmım mutmain olun ki sâikı hakkınızdaki merhamet-i âliye hiss-i mübârekidir.

Çünkü bu manzûme o mecmûanın Şedovider[1] Beyefendi. Şu bahsin iki noktası daha var ki husûsiyet-i mühimmesine binâen onları sarâhatle bilmeniz emelimdir.

Evvelâ: Rişpen bu "gu" kelimesini şiirindeki şahs-ı vak'a olan ihtiyara söyletmekle beraber en sonra bizzât kendisi de söylüyor ki yukarıdaki beyit o sözlerden ibâret; birincisi bu.

Sâniyen: Rişpen "gu" kelimesini hissiyât-ı âliyye ile yazılmış bir manzûmesinde kullanıyor, ikincisi de bu.

Halbuki mahalle kahvesindeki "balgam" kelimesi Mehmed Âkif'in sâha-i sânihâtına düşmeyip mahalle kahvesinin türâb-ı râtıbına nüzûl ediyor. Rişpen'in şu nazmının hissiyât-ı âliyye ile yazılmış bir nefîse-i tahassüs olmasına ise şu kabîl beyitler ihtivâ etmesi kâfî bir delildir:

Ainsi sur un cadavre uu trou saignouant de plaie
Sur une tomele en Pierre ce feu luisait

Musırran teâmî etmek isteyemeyen ve alîl olmayan her bâsıra görür ki Rişpen "gu" kelimesini ruhâm-ı kabirlerin meş'alini, naaşların yarasına benzettiği bir manzûmede istimâl etmiş. Mehmed Âkif'in *"Kahve"* unvânlı şiiri ise muhâverât-ı müstehcene-i avâma daha müsâid ve müstaid olmakta bu manzûmeye tefevvuk ederken "gu" kadar şenî' bir kelimeyi Safahât Şâiri yazmadı.

Yine Rişpen'in o mecmûasında *"Küçük Çocuklar"* unvânlı bir şiir var okumanızı hayr-hâhâne nasîhat ederim. Orada "Şanson" şâiri Paris'in küçük çocuklarını birer "kârîz köpüğüne" benzettikten sonra "Paris ismindeki zî-hayât ekmeğin bu kârîz köpükleri olduğundandır ki bir gün Paris bütün dünyanın francalası olacak" tarzında bir müfâdı ihtivâ eder.

Mehmed Âkif gibi Jan Rişpen'in o akademisyen şâirin de şâir olmadığını âdî bir nazm-nüvîs olduğunu isbât etmek kaleminizin mahsûsât-ı zarâfetinden olduğu için nazar-ı tenezzülünüzden başka bir sîmâ-yı edebîye emâre-i in'itâf niyâz edeceğim:

"Edmond Rostand"!

L'Aiglon mü'ellifi "Otriş" ismini "Juman fiş" fiiline kafiye yapdı. "Juman fiş" o kadar uryân-ten ta'bîrlerden ki kadınlardan müteşekkil cem'iyette tefevvühâttan bilinir. Hatta hâzırûnu kāide-i tekellüfe riâyet eden erkekler mahfil-i ülfetinde bile isti'mâl edilmesi cinâyet-i cem'iyet-şikenâne telakkī bi'l-kabûlünü görür. Halbuki azîzim Sâhir Bey, *L'Aiglon* kadar hatta Edmond Rostand kadar, "Juman fiş" kelimesi şöhret hissine kazandı! Bu neden? Mahall-i mûcebinde isti'mâl edildi de ondan.

Rostand'ı da "Rîm riş" sâhibi ve nazımcı, lafızcı bir veresfikatör addedip şâir unvânını kendisine ihsân edemeyeceğinizi irfân-ı âlînizden pek umduğum için yine bir başka sîmâ-yı edebîye nazar-ı tenezzülünüzden emâre-i in'ıtâf niyâz edeceğim:

"Victor Hugo"!

Belâhetten midir nedir, milletine "firâş-ı fuhş muânakāt ve serâirini şûh ve zî-rûh bir lisân-ı nisvân-firîb" ile yazmak varken maatteessüf vatanperverlik, maatteessüf hamiyet-nüvîslik, maatteessüf beşeriyet-perestlik yolunda kaba kaba nazımlar vücûda getiren Mösyö Victor Hugo *Châtiments* unvânlı kitabının "Aplodisman" nâmındaki manzûmesinde imparatorluktan şu kelimelerle bahs etti:

De cet empire abject, bourbier, cloaque, egout
Tu sortiras splandide et ton aile profonde
En secouent la fange eblouiru le monde

Ma'lûm-ı ihsânınızdır ki bu manzûmede imparatorluğu "girdâb"a bulaşık lağımına, kârîze Hugo benzetti. Mehmed Âkif ise bu kabîl mülevvesâtı mîzâb-ı maâlî olan kaleminin sukbe-i sânihâtından değil seviyeleri maatteessüf yerle yekvücûd olan avâmın ağzından ısdâr etti. Hugo kelimât-ı mülevveseyi manzûmesinde kendisi söylemekle beraber bu "ego" "burbye" "klavak" kelimeleri mahall-i mûcebinde yazıldığı için şiirinin zerrât-ı hüsnündenden oldu. Hugo'nun "Aplodisman"ı ayıblık kelimeler var diyerek ve dudağınızda bir iltivâ-yı münfail izhâr ederek benân-ı nezâhetinizin temâs-ı müctenibiyle Fransız kavminin şâhika-i efkârından istikbâl karanlıklarının hufre-i nisyânına da vermemenizi inâyet-güsterliğinizden istirhâm ederim. Çünkü bendeniz Hugo'nun şâir olduğuna kāil olacak derecede –size söylüyorum kimse işitmesin– sâde-dilim Sâhir Bey.. Ricâ ederim etmeyin.

Hugo'yu benân-ı tenkīdinizin ufak bir hareketiyle mensiyet ve meçhûliyet uçurumlarına attığınız gün perestişkâr bir kāri'i olduğum için kederimden kahr olurum.

Yine Hugo yine *Châtiments*'ında 253'üncü sahîfede "Luna" ismindeki manzûmesinde "kin"i "taassub"u "köpek"e benzetti. Yine o kitabda 254'ncü sahîfede "Ovafam =

[1] (شه دوویدر) şeklinde yazılmıştır.

Kadınlara" unvânlı manzûmesinde yine Hugo "edebsiz" kelimesini kullandı. Yine "Hugo Şanda Kara Püskül" ismindeki mecmûa-i müdhişe-i eş'ârında ikinci Napolyon'a hitâb ettiği şiirinde Fransız milletini bir süvari atına teşbih etti. "Çiçek" "kadın" "şafak" kelimelerini ihtivâ eden enfâs-ı manzûmenin şi'ir-i garrâ addedileceği zamanlar muzlim bir mâzî olduğunu artık bilmeniz îcâb **[382]** eder. Şiiri gürültülü kelimeler ve cicili bicili ve fakat köpük unsurlu zarâfetlerden ibâret zannederek kendinizi bir Muallim Nâci istitâle-i elîmesi olmak derekesine –eğer nüzûl etmemişseniz– tenzîl etmeyiniz. Husûsuyle revzen-i haysiyet taşlamaktan artık ferâgat-ı tâibâne izhâr ederek tahsîl-i âlîsini bitirmiş, mebâdî-i ulûma vukūf peydâ eyleyerek şuabâtından birinde ihtisâsa hasr-ı hayât etmiş, doğru düşünür, doğru söyler bir genç gibi olunuz. Kendinize cebinize doldurduğunuz ta'rîz ve tearruz taşlarıyla değil başınıza doldurduğunuzu görmek istediğim cevâhir-i irfân ve ulviyyât ile bir âbide-i infirâd rekz etmeye meyl-i ibrâz eyleyiniz. Dâmân-ı haysiyyete fırlatılmış çamurlar ve taşlarla nâmınıza yapmak istediğiniz heykel nefsinizi meşhûr kılmaz, teşhîr eder.

Size Naci Efendi bu mebhasdan ders-i hazîn-ibret değil midir ki Hâmid'in Ekrem'in mazılla-i vakarına bârân-ı şütûm yağdırınca o rezâil yağmuru içinde "fantasmagorie" çehreli birkaç istihzâ bârikası gösterince kendisini semâ-yı sehhâr-ı edeb olmuş kıyâs etti. Fakat kemikleri intikām yıldırımlarından, etleri nisyân zulmetlerinden yaratılan istikbâl o bî-çârenin eserlerini na'şından daha evvel ve daha çok metrûk ve gubâr-âlûd kıldı.

Safahât'ın yüzüne tükürmekle orada husûle gelecek çamur lekeyi her nazar-ı nezîh size âid bir hüviyet-i muzlimenin kara kalem bir tasvîri telakkī eder. *Safahât*'ı haysiyetli, vukūflu, vakarlı bir lisân ile tenkīd etmenizi, hatta Âkif'in lehine çıkacağı için beğenmemenizi edebiyât-perverliğimin sabır-ber-endâz ilcââtı önünde istirhâm bile ederim. Fakat *Safahât*'ı ve sâhibini tehzîl ve tezyîf ederken yüzünüzün inhinâât ve i'vicâcât-ı müstehziyânesi dikkat ediniz ki nâsiyenizi mudhik bir şekle ifrâğ edip de sizi rîş-hand temeshürlerin âmâc-ı elîmi yapmasın. –mâba'di var–

Midhat Cemal

Elvâh-ı ictimâiyyeden:

VA'D-İ İZDİVÂC

(Mehtâblı bir gece… Sâhilde koruluk hâline girmiş intizâmsız, büyük bir bahçenin denize yakın bir seddi üzerinde oturmuşlar.. Peyker karşı sâhillerdeki tepenin arkasından yükselen kamere nasb-ı enzâr-ı tefekkür etmiş görünür…)

– Niçin sükût ediyorsun niçin kuzum Peyker?
Düşünme… Bak ne kadar hoş; gülümsüyor her yer!
– Gülümsüyor mu? Evet. Sizce belki… Lâkin ben
Ne anlarım o müessir, hazîn gülümsemeden
Beyim, benim gibi hizmetci bir kızın…
– Yetişir
Bırak kuzum, beni kahr etme bak da hâlime bir
Şu boş sitemleri terk et…
– Ne söylesem bilmem
Bütün sitem geliyor!.. Maksadım benim ne sitem
Ne serzeniş… diyecektim bıraksanızdı eğer
Benim gibi yalnız, kimsesiz kalan -ekser-
Uzak düşer nazarından saâdetin heyhât!
Fakīre bir kıza gülmez beyim likā-yı hayât
"Peyker'e temâyül ile"
– Güler, güler güzelim sen şu boş inâdı biraz
Bıraksan, eylemiş olsan eğer kabûl-i niyâz
Koşup gelir, bizi takdîs eder saâdet-i hâl
"Âşıkāne bir nazar atf ederek"
Biraz, biraz acısan etmesen diriğ-i visâl
Yakın zamanda o, bir izdivâca müncer olur
Evet… yemîn ederim…
– Boş ..
– Niçin bu Peyker olur
Olur bu … Söyle niçin sanki bunda olmayacak
Ne var?...
– Güzel beyim amma, bu bir hayâl ancak;
Sanırsınız olacak şey bu fikri belki de siz,
Muvâfakat mı eder hiç o hâle vâlideniz?!..
-Peki… Muvâfakat etmez -eder ya- farz edelim
Olur mu men'e da kādir?
– Fakat…
– Hayır, güzelim
Hayır, bütün beni üzmek, üzüp de eğlenmek
"Peyker"
Merâmın anlıyorum, bak nasıl gülümseyerek
Benimle eğleniyorsun… Biraz da merhametin
Olaydı Peyker olaydı, bu mültehib bu derin
Cerîhayı
"Peyker'in elini tutup öpmek isteyerek"
Şu güzel, nâzik ellerinle bütün
Bütün açıp kanatır mıydın öyle… Söyle bugün
Niçin uzak kalalım gonca-zâr-ı sevdâdan
Niçin donatmayalım nev-şikefte, hande-figen
Şükûfelerle, muattar harîm-i aşkımızı?...
"Peyker mütegāfilâne"
– Bakın şu mâderlilik

[383] "Müstehzî bir tebessümle, yaprakların
Arasında kıpırdayan kameri
Göstererek…"
Zavallı hasta kızı
Bizimle eğleniyor sanki
"Birden tebdîl-i tavr ile"
İşte bî-çâre
Benim gibi o da bî-kes, kederli, âvâre
– Hayır hayır… Güzelim biz de bahtiyâr oluruz.
Bu aşk-ı sâfın içinde ne neş'eler buluruz

Ne neş'eler… Ne diyordum? Sen arzû etsen
Harîm-i aşkımızı nev-şikefte, hande-figen
Şükûfeler kuşatırdı değil mi?... İşte inan
İnan ki zevk-i hayât-ı garâmı biz o zaman
Nedir? Görüp duyarız… Pek sevimli, rûh-efzâ
Bizim de bir ufacık lânemiz olur… Meselâ
"Elleriyle îzâh ederek"
Kenâr-ı bahre uzanmış ağaçlı, meyli hafîf
Küçükçe bir tepe üstünde şâirâne zarîf
Bir inzivâ-geh-i sevdâ, bir âşiyân-ı safâ
Önünde bir müteazzim sanavber-i bâlâ
Ki zîr-i bâl ü perinde –nişîmen-i ezhâr–
Yeşil safîhalı bir sâyegâh-ı gāliye-bâr
Açar ufuklara âgūş-ı iştiyâk-ı visâl
Düşün düşün hele bir kerre! Müstezıll-ı hayâl
"Peyker'e sokularak"
Seninle ben o çemen-suffe-i temâşâda
Rübâb-ı aşkı çalarken, riyâz-ı deryâda
Tenezzüh eyleyen envâra imrenip güyâ
Güneş, o meş'al-i âlem-fürûz, dîde-gezâ
Parıltılarla inip alçalınca, hüzn-âver
Bir ihtizâz ile emvâc-ı bahr içinde söner
Yavaş yavaş süzülüp çehre-i ufuk sararır
Deniz uyur gibi baygınlaşır, solar kararır
Önünde bâd-ı hamûşun, sükûn içinde hazîn
Günûde mevceler -âvâre tıfl-ı zevkimizin
Birer enîs-i tarab-kâr nâzik elhânı
Birer nedîme-i hâtır-nüvâz seyrânı
Gibi -verip mütemâdî rahîk-ı neş'e bize
Gelir öper… Sürünür dâmen-i sedîrimize
Üfûl-i mihr-i cihân-tâb ile
"Eliyle işâret ederek"
Likā-yı kamer
Ağır ağır, çıkıp ettikçe kesb-i revnak u fer,
Öpüp ridâ-yı şeb altında -pür-hayâl ü hüzün-
Duran cebîn-i melâl-irtisâm-ı eşyâdan
Koşar semâ-yı mükevkebde… ba'zı şûhâne
Güzergehinde gezen bir sehâb-ı üryâne
Hafîce bûse verir; sonra rû-yı deryâya
Gülümseyip yine ol şûh-ı âsmân-sâye
O nâzenîn, o perî-i leyâl-i şu'le-nikāb
Döker hamûşî-i ahzân içinde lü'lü'-i-nâb
"Biraz daha sokularak"
O neş'e-zâr-ı serâir-nümûnda kalbimizin
Tahassüsâtına bir safvet-i necîbe, derin
Bir incelik gelir… Âh işte sevgilim o zaman
Hayâl ü rûhumuzu gaşy eden -garîb ü nihân-
Telezzüzât-ı esîrî içinde şevkıle biz
Bir âsmân-ı maâlîye doğru yükseliriz
- Güzel tehayyülünüz pek…
– Fakat bütün bunlar
Birer hakīkat olur isteyince sen…
– Ne kadar
Tuhafsınız a beyim…
– Âh merhametsiz âh
Yeter yeter!... Bu kadar üzme Peyker üzme… günâh
"Sarılmaya çalışarak"
Ne taş yüreklisin…
(Peyker kendini kurtarmaya uğraşarak)
– Üf… etmeyin…aman
– Ne zarar…
– Aman beyim geliyorlar
"Kurtulup fırlarken"
Bakın ayak sesi var.

* * *

Bıraktı mîr-i acûlü zebûn-ı hırs ü fütûr
Savuşdu gitti o verd-i perîde-reng-i sürûr
Uzaklaşırken ümîd ü hirâs ile -koşarak-
Diyor gibiydi peyinden feşâfeş-i evrâk:
İnanma, ettiği va'de, yemîne, aldatacak
Zavallıcık!... Seni bir def'a koklayıp atacak.

Tepedelenli-zâde Kâmil

[384] ## MEKÂTÎB

GÛŞ-I DİYÂNET VE HAMİYYETE

Mezheb-i meşrûumız mezheb-i Hanefî'deki cebr u ikrâhla icrâ edilen talâk ve şürûtun sirkatten bil-istifâde her tarafda husûsan Ereğli kazâsında zuhûr ve tekessür etmekte olan son sistemde bir takım sâriklerin en namuslu dindârları canavarcasına ta'kîb ederek yakalayabildiğinin tenhâ yerlerde soyup üzerinde nesi var ise aldıktan, yok ise müddet-i muayyene zarfında te'diye edeceğine dâir borçlandıktan sonra her ne sûretle olur ise olsun kimseye söylemeyeceği ve da'vâ etmeyeceği husûslarında talâk-ı selâse üzerine işkenceler icrâsıyla yemîn vererek mezheb-i mukaddesi ellerinde âlet-i sirkat ittihâz eyledikleri maatteessüf işidilmektedir.

Muhbirler tarafından vukū' bulan ihbârât üzerine tahakkuk eden bu gibi cerâim de cünha nev'inden bir cürm-i âdî bulunduğuna dâir hey'et-i ithâmiyyece karâr verildiği yine işidilmektedir. Nikâh ve diyânet üzerine verilen yemînin îrâs eylediği hasârât, yemîn verilen dindârın ümîd-i istikbâl-i ma'neviyâtını külliyen tahrîb etmek ve irtibât-ı ma'nevî-i nikâhı tağyîr ve izâle etmek ve mezheb-i mukaddesce bir cinâyet-i ma'neviyye ile mahkûm etmek gibi daha nâ-kābil-i ta'dâd bir takım maddî ve ma'nevî azîm zararlardan ibârettir. Cünha cezâsı ise bu gibi hasârât-ı azîmenin önünü almaya kâfî olamayacağından bu bâbda mezheb-i mukaddesin ulviyet ve kudsiyeti ve mezheb-i mukaddes üzerine verilen yemînin îkā' eylediği tahrîbât-ı müdhişe ile mütenâsib bir kānûn kaleme alarak Meclis-i Millî-i Âlîmize arzını ve bu kānûnun mevki'-i tatbîka konuluncaya kadar nâfi' ve şedîd bir karâr-ı muvakkat ittihâzını veyahud mes'ele-i ma'rûza hakkında tercîh ve telfîk-ı mezhebe dâir bâb-ı ictihâd açılmasını ve bu cihetler şâyân-ı kabûl görülmediği sûrette -mezheb-i meşrûumuz böyle her zaman bâzîçe-i şenâat ve ihtirâsât edilip durmaktan ise- teşeffi' edeceğimizden Şâfiî

bir müftî gönderilmesini küre-i arzda mevcûd bütün millet-i necîbe-i İslâmiyyenin selâmet ve diyâneti nâmına hükûmet-i âdile ve meşrûtamızdan kemâl-i feryâdla taleb ve istirhâm eyleriz.

Ereğli müderrisîninden	Ulemâdan	Konya ulemâ ve
Süllü-zâde	**Mustafa**	müderrisîninden
Mehmed Sıdkı		**Şükrü**

* * *

Geçen gün Lord Cromer hakkında yazdığımız bir bendin noksânını tashîh eyleyen azîz bir aldık, sâhibesine minnetdâr olarak aynen derc ediyoruz:

Muhterem *Sırâtımüstakîm* cerîde-i mu'teberenizde kemâl-i mahzûziyyet ile enzârıma tesâdüf eden şuûn bahsinde Mısır mes'elesine dâir eser-i teattüfâtınızdan bütün akvâm-ı Mısır ve husûsan Hizbü'l-Vatan hanımları arz-ı şükrânı vecîbeden bilirler. Lord Kitchener'in Sudan ve Mısır'daki tezallümlarından biri de elbet hatırlanamamıştır. Sudan muhârebesinde ehl-i İslâm câmi'lerde yatsı namazını kılmakta iken bütün askerin emir ve kumandası altında bulunduğundan o bî-çârelerin hûn-ı şehâdetini yine din kardeşleri olan müslüman askerlerine icrâ ettirmiştir. Bu ise hakîkati müsbet olmakla beraber o zamân-ı muhârebede bulunan bi'l-cümle müslüman zâbitleri taraflarından dahi mükerreren işidilmiştir. Muhterem gazetenize bu vak'a-i elîmeyi hatırlatmayı umûm din kardeşlerimiz nâmlarına vazîfe bilir ve derc olunmayan ma'rûzât dâhiline idhâl olunmasını mu'teber gazetenizin hey'et-i kirâmından istirhâm eylerim.

İskenderiye	Hizbü'l-Vatan hanımlarından
7 Şa'bân sene 329	bir hanım tarafından

ŞUÛN

Rusya

Tazyîkāt – Kırım'da Bahçesaray'da polis ve jandarma me'mûrları Fetih Sala İmâmı Hüseyin Efendi ile biraderi Kitabcı Ali Tarpi Efendi'yi tevkîf etmişler ve Ali Efendi'nin dükkânını kapatarak mühür altına almışlardır. Ali Efendi'nin kitâbhânesi husûsî me'mûrlar tarafından teftîş olunacaktır. Ali Efendi her sene İstanbul'a gelip Kelâm-ı Kadîm, hadîs ve tefsîr-i şerîf alır ve bunları götürüp memleketinde ihvân-ı dînine satar, müttekī bir zât idi. Bilmeyiz, artık İslâmların kütüb-i mukaddesesi de Rusya'da evrâk-ı muzırradan mı addolunmaya başlanıyor?...

Kahtlık – Bu sene Rusya'nın ekserîsi ehl-i İslâm ile meskûn şark vilâyetlerinde kahtlık var. Muhtelif şehirlerde istiskā namazına çıkılıyor, Kazan'da hubûbât fiyâtı yüzde kırk nisbetinde fırlamıştır.

Yangınlar – Yağmursuz ve harâretli yaz günlerinde daima vâki' olduğu üzere, bu yaz Rusya'nın köyleri çok yanıyor. Rusya köyleri kâmilen ahşâbdır. *Vakit* refîkımızda okunduğuna göre bir kazâda 150 müslüman hânesiyle bir mescid ve diğer bir kazâda ise 100 kadar müslüman hânesiyle bir mescid muhterik olmuştur. Bükülme Kazâsı'nda Abdurrahman isimli müslüman köyünün 400'ü mütecâviz ebniyesi tamamen yanmıştır ki hâsıl olan zarar ve ziyân mikdârı yüz bin ruble tahmîn edilmektedir.

Japonya

Asya İttifâkı-Geçen ay, Tokyo şehrinde Asya milletlerini ticâret vâsıtasıyla tevhîd etmek maksadına müstenid "Asya İttifâkı" Cem'iyeti te'sîs olunmuştur. Cem'iyetin Mançurya, Çin, Hind, Siyam memleketlerinde ve Filipin ve Sunda Adalarında şu'beleri açılacaktır.

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

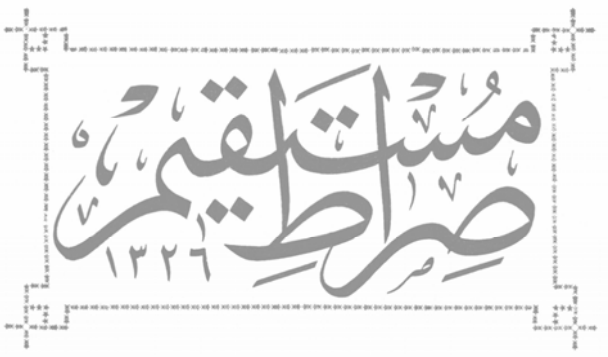

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

24 Ağustos 1911 28 Şa'bânülmuazzam 1329 Perşembe 10 Ağustos 327 **Altıncı Cild - Aded: 155**

VAHDET-İ VÜCÛD*

– 4 –

O yalnız insanda değil hattâ Cenâbı Hak'da bile irâdenin vücûduna kāil olmuyor. Cenâbı Hakk'ın fa'âlün limâ yürîd olduğunu kabûl etmiyor. Onun nazarında irâde lafzı hiçbir ma'nâyı müfîd olmayan elfâz-ı mühmeledendir. Zâten bu meslek erbâbı Cenâb-ı Hakk'a irâde ta'bîriyle ifâde edilebilen, fakat lede't-tedkīk irâdeden başka bir şey olması lâzım gelen bir sıfat isbât ediyorlar. Onların irâde-i İlâhiyye nâmını verdikleri zuhûrât-ı ezeliyye-i İlâhiyyenin iktizâ-yı mübremidir; hâlbuki buna irâde denemez.

"Spinoza"nın i'tikādına göre tamâmıyla mâ-fevka't-tabî'a olan, insanlarda vücûdu mutasavver irâdeye külliyyen mugāyir bulunan bu irâde ancak Cenâb-ı Hak'da bulunur. "Spinoza" diyor ki, Cenâbı Hak, hakīkat-i İlâhiyyesinin lâzım-ı gayr-i müfârıkı olan iktizâ-yı ekmele göre icrâ-yı ef'âl eder. İnsanlara gelince onlar da Cenâb-ı Hakk'ın hakīkat-i İlâhiyyesinde müteayyen olan iktizâ-yı ekmel üzerine müesses olmakla beraber pek o kadar mükemmel olmayan diğer bir iktizâya göre hareket ederler. Şu hâle nazaran irâdeye, ister "Spinoza", ister âmme-i nâs tarafından verilen ma'nâ verilsin netîcesi insanlarla mahlûkāt-ı sâirede aslâ sıfat-ı irâde yok demek olur.

"Spinoza" silsile-i eşyâdan vech-i imkânı nefy ile her mevcûdun zarûriyyü'l-vücûd olduğuna kāil olarak diyor ki: Mahlûkāttan hiç biri Cenâb-ı Hak tarafından bir fiilin icrâsına nâmzed kılınmadıkça o fiili tasmîm ve icrâ edemez.

Kezâ mahlûkāttan birinin vücûda gelmesi, yahud bir fiili işlemesi takdîr edildiği sûrette o mahlûkun vücûda gelmesi, o fiili işlememesi mümkün olamaz. Zîrâ mahlûkātın herhangi birinden sâdır olacak bir fiilin menşei o mahlûkun kendi vücûdudur. Kendi vücûdunun mebdei de vücûd-ı haktır. Bir kimsenin kendisinden sâdır olacak bir fiilin esâsını başka yerde araması esâs-ı vücûdunu vücûd-i hakkın gayride araması gibi bir butlânı, bir tenâkuz-ı sarîhî tazammun eder.

Mümkün demek, olup olmaması, yahud bulunduğu hâlin gayri bir hâl üzere bulunması imkân dâhilinde olan bir şey demek değil midir?

Böyle bir da'vâ yalnız eseri görüp, müessirden gāfil olan vehmin bir tasarruf-ı bâtılıdır. Akıl için, âlemde mevcûd olan her şey zarûriyyü'l-vücûd olduğu gibi herhangi bir şekil ve sûrette mevcûd olan bir şeyin de o şekil ve sûret tahtında mevcûd olması öylece zarûrîdir. Filan vakitte zuhûr edecek bir hâdise vakt-i muayyeninden ne bir dakīka evvel zuhûr eder, ne de bir dakīka sonra! Eğer böyle olmasa silsile-i eşyâda meşhûd olan intizâmdan eser kalmaz, tecelliyât-ı İlâhiyye hükm-i tesâdüfe tâbi' kalır. Cenâbı Hakk'dan vücûb müntefî olur idi. Hâlbuki Cenâb-ı Hakk ezelî, mutlak ve tegayyürden berî olan vücûb-ı zâtiyyesiyle vâcibdir. Eşyâ-yı mahdûdenin menşe-i teayyünâtı hakīkat-i İlâhiyye olduğu halde onların kendileri gibi bekāları da mahdûddur.

Bunların kâffesi kendileri için ezelde takdîr edilmiş olan vakitte gelirler, bir müddet sonra yerlerini başkalarına terk ederek giderler.

Herşeyi bu sûretle îcâd ve ifnâ eden harekette ise keyfî, intizâmdan ârî hiçbirşey yoktur. Akıl ile imtidâdın (sûretle ma'nânın) mâhiyeti üzerine mübtenî bir kānûn mûcebince ve bir nisbet-i mütekābile-i tâmme dâiresinde olmak üzere hareket hareketi, fikir fikri tevlîd ve ihdâs eyler. Bu nisbet-i mütekābilenin esâsı da akıl ile imtidâdın zât-ı ulûhiyyette müteayyin hakīkatten ibârettir.

[386] Binâberîn bu iki şeyin birlikte tekâmülünü yani silsile-i eşyâ beynindeki irtibât-ı tâmmı hey'et-i mecmûa-i

* Üçüncü makāle 144'üncü nüshadadır.

gayr-i mütenâhiyyesiyle muhît ve müdrik olan bir nazar, o silsilede ne imkân, irâde, ne tesâdüfden eser göremeyip, birtakım hadlerin bir kānûn-ı zarûrî iktizâsınca ve bir intizâm-ı hendesî üzere tevâlî-i zuhûrunu görür. Fakat bizim gibi vücûdu fânî, hayatı ânî olan zerrât-ı müdrike silsile-i gayr-i mütenâhiyye-i eşyâya kadar yükselemez. Biz ne zaman illetini göremediğimiz bir ma'lûl görecek olur isek, onu mümkün sıfatıyla tavsîf ederiz. Eşyâda vücûduna kāil olduğumuz imkân, irâde, adem-i intizâm, tesâdüf gibi şeylerin menşe-i tasavvuru bizim cehlimizden başka şey değildir.

Esâsı düşünülecek olursa herşeyin vücûda gelmesinde vücûb tahakkuk eder. Bu vücûb Cenâb-ı Hakk'da doğrudan doğruya tahakkuk edip bizim irâde-i İlâhiyye nâmını verdiğimiz şeyin esâsının teşkîl eder. İnsana gelince onda dolayısıyla tahakkuk ederek irâde-i cüz'iyye denilen emr-i vehmînin külliyyen intifâsına müeddî olur.

"Spinoza"nın fikrine göre rûh-ı insânîde tecellî eden hâlât bir silsile-i gayr-i mütenâhiyye ile yekdiğerine merbûttur. Yani hâlât-ı rûhiyyemiz kendisinden evvelki hâlâta nazaran ma'lûl, sonraki hâlâta nazaran illettir. Bu silsile-i ilel ve ma'lûlât da hem ezele, hem de ebede doğru nâ-mütenâhîdir. Ummân-ı bî-kerândaki bir dalga önündeki dalgayı nasıl ileri sürerse bir fiil de diğer bir fiili, bir hareket de diğer bir hareketi öylece ileri sürer, vücûda getirir. Ruhûmuzda zuhûr eden hâlât son dereceye kadar karışıktır. Ancak bu hâlâtın bazısı vicdânımıza karşı vuzûh ile bazısı da az çok ridâ-yı mübhemiyete bürünmüş olduğu halde mütecellîdir. Meselâ insan gezmeye gitmeye niyet etse fikrinin, vücûdunun hâli, havanın sıcaklığı soğukluğu, iyiliği fenâlığı, gibi niyetinin hayyiz-i fi'le îsâle mâni' olacak, yahud olmayacak birtakım esbâbın tezâhümüne ma'rûz kalır. Bir dereceye kadar kendisince ma'lûm olan esbâbdan bazılarını fiilin icrâya veya adem-i icrâsında müessir gibi görür. Hâlbuki diğer bir takım sebepler daha vardır ki bunların te'sîri mahsüs değildir. Çünkü bizim hıtta-i idrâkimizden hâricdir. İnsandan sâdır olacak ef'âl öteki sebepler gibi bunların da te'sîrinden âzâde kalamaz. İşte insan ef'âline gizli gizli icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmayan bu esbâbı bilemediği kendisince ma'lûm olan sebepleri de tasmîm ve icrâ-yı esbâb-ı kâfiyeden olmak üzere telakkī edemediğinden meyyâl ve kendi iktidâr ve istiklâlinde de biraz mübâlağa olduğundan kendisinden sâdır olacak fiilin tasmîm ve icrâsında o sebeplerin te'sîri olmadığına kāni' olur ve o fiili icrâ eylediği zaman ona hâkim olan esbâbın te'sîrinden gāfil olarak o fiili sırf kendi ihtiyârıyla icrâ ettiğine zâhib olur, hayâlhâne-i hâtırında vücûd bulan bu fikr-i mevhûma da irâde nâmını verir.

Buraya kadar Fransızca bir eserden meâlen naklettiğimiz sözlere burada nihâyet vereceğiz. Mâ-ba'dine devam olunsa tekrîr-i mükerrereden ibâret olacak. Bu bahsi yazan muharrir eserinin ekser mevâzıında bir fikri suver-i muhtelife tahtında tekrar ediyor. Eserinin alt tarafını da okudum. Hep üst tarafında söylediği sözler. Maksad Panteizm hakkında bir fikr-i mücmel vermek idi. Bundan evvel yazılan üç makāle ile onların dördüncüsü olan bu makāle husûl-i maksada kâfîdir zannederim. Yazdığım bu bahsi mütâlaaya tenezzül edenler varsa canlarını sıkmamak için ıtnâbdan ihtirâz ve asıl tahrîri sadedinde olduğum bahse rücû' edeceğim.

Fakat şurası hâtırda tutulmak lazımdır ki Panteistlere i'tirâz edenler daima iki netîceyi nazar-ı i'tibâra alarak: Panteistler ya Cenâb-ı Hakk'ı tabîatte yahud tabîatı Cenâb-ı Hakk'da indimâc ettiriyorlar. Bunun birincisi meslek-i Tabiiyyûnda, ikincisi de Tasavvufda karar kılıyor. Mesleklerini bu iki mesleğin te'sîrinden kurtarıp, bir meslek-i müstakil hâline koyamıyorlar.

Mu'terizler Panteizmin esâsına bu yolda i'tirâz ettikleri gibi fürûundan da birçok netâyic-i muzırra çıkarıyorlar. Esâsa i'tirâzları muhiktir. İstedikleri gibi i'tirâz edebilirler.

İ'tirâzlarıyla aslını çürüdürlerse o asıldan teferru' eden netâyic kendi kendine kelimden sâkıt olur. Yok, aslını çürüdemeyip de netâyicindeki mazarratı aslının fesâdına hüccet etmeye kalkışırlarsa bu i'tirâz değil tahakküm ve istibdâd olur.

Şimdi gelelim mutasavvifîn ve ulemâ-yı İslâmiyye'nin vahdet-i vücûd hakkındaki fikirlerine.

Ferid

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanların Muâhidlerine Karşı Olan Vecîbeleri

Ahde vefâ, ferâiz-i İslâmiyye'nin en büyüklerinden olan bir farzdır. Müslümanlık hangi sebeble olursa olsun nakz-ı ahde mesâğ göstermez, meğer ki onu doğrudan doğruya karşı taraftakiler nakz etmiş olsun. Kezâlik sıyânet-i ahd husûsunda muâhidlerin ehl-i kitabdan olmasiyle müşrik bulunması arasında da asla fark yoktur. Cenâb-ı Hak [1](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ) buyurduğu gibi mü'minin sıfatını saydıktan sonra [2](وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ) diyor.

Zaten İslâm'ın zuhûrundan zamanımıza kadar olan târihi mütâlaa edilecek olursa iyice anlaşılır ki: Müslümanlar ahdinde sebât, azminde ihlâs göstermek husûsunda hareketleri emsâl sırasına geçmiş adamlardır. Aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz hazretlerinin siyer-i nebeviyyelerinde öyle büyük misaller vardır ki ahdin her türlü şâibeden nezâheti, himmetin hayâle sığmayacak kadar azameti i'tibâriyle pîşvâyân-ı ümemin daima gözleri **[387]** önünde bulunmaya şâyândır. Kur'ân-ı Kerîm'i kemâl-i im'ân ile okuyanlar ahdi sıyânetle emreden, nakz-ı ahdden men' eden o kadar âyât-ı semâviyye görür ki bunlar şerîat-i Muhammediyyenin kavâid-i adâlete tamamiyle mutâbakatı, hudûd-ı adli tecâvüz ettirmemek husûsunda iltizâm eylediği basîreti haysiyetiyle o dîn-i mübîne hiç bir şerîatın nazîr olamayacağını bir kat daha te'yîd eder. Görüyor musunuz? Din, o zamanlar pek zayıf olan cemâat-i İslâmiyye'ye o kadar müdhiş bir hücûm ile savlet eden düşmanları önünde sebât ile emredip dururken –böyle müşkil zamanlarda, korkunç mevki'lerde bile– kendilerine muâhidlerini ihtâr etmekten, onlara en ufak bir ezâ bile revâ görülmemesini tenbîh eylemekten geri durma-

[1] Mâide, 5/1.

[2] Mü'minûn, 23/8.

mıştır: [1](وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ. اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ)

Müslümanların kendileriyle muâhede akd etmiş oldukları milletlerin efrâdına karşı olan muâmelelerine gelince bu ehl-i kitab ile olan muâmelelerinden asla farklı değildir ki onu da evvelki faslımızda söylemiştik. Aleyhisselatü vesselâm Efendimiz onları bize tavsiyede bulunmuşlardır: [2](امرنی - (مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الجَنَّةِ)[3] - (رَبِّي أَنْ أَظْلِمَ مُعَاهَداً وَلاَ غَيْرَهُ مَنْ أَمَّنَ رَجُلاً عَلَى دَمِهِ فَقَتَلَهُ فَأَنَا بَرِيءٌ مِنَ الْقَاتِلِ وَإِنْ كانَ المَقْتُولُ كَافِراً)[4].

Halbuki a'sâr-ı mâziyyedeki akvâm-ı mütemeddinenin tarihini okuyanlar için âciz milletlere karşı revâ görülen mezâlimden ürpermemek, dehşet içinde kalmamak kābil olamaz. Evet onlar halk için kuvvetten başka kānûn, fazîlet için yine kuvvetten başka esas tanımaz idiler. Artık sevk-i tâli' ile zaîf düşenler esâretin, devletin en elîm mahkûmiyeti altında inler, zencirlerle, lâlelerle bağlanarak en ağır hizmetlerde kullanılırlar idi.

Mehmed Âkif

İSLAMDA FEN VE FELSEFE

Dördüncü Asr-ı Hicrîde Irak – Dârü'l-hilâfe-i Bağdad; üçüncü asr-ı hicrîde; Hârûnların Me'mûnların mesâî-i cihânpesendâneleriyle maârif-i cihâna merkez-i intişâr olmuşidi. Fakat dördüncü asırda şa'şa-i sâbıkasını hissedilecek derecede gāib eylemiştir.

Hıtta-i vesî'a-i İslâmiyye'nin her tarafında husûle gelen intibâh-ı fikrî sâyesinde, ötede beride, nev-be-nev merâkiz-i ma'rifet i'tilâ-nümâ olmaya başladı. Bu yeni merkezler şa'şa-i irfânlarıyla Bağdad'a rekābet ediyorlardı. Aktâr-ı baîde-de perverişyâb-ı kemâl olan e'âzım-ı ulemâ, artık Bağdad'a kadar şedd-i rahle lüzûm görmüyorlar, yeni teessüs eden merâkiz-i ilmiyyede toplanıyorlardı. Maamâfih Bağdad, son bir gayretle, yine ihtişâm ve debdebe-i an'ane-dârını[5] muhâfazaya çalışıyordu.

Fakat âfâk-ı baîde-i İslâmiyye'de tulû' eden nücûm-ı irfânı, artık kendi sistemi dâhilinde bulunduracak kadar câzibedâr görünmüyordu. Siyâsî inkısâmlar, faâliyet ve intibâh-ı fikrîye riyâset eden hulefâda, evvelki kadar nüfûz ve te'sîr bırakmamıştı.

Dördüncü asrın son zamanları, Emîr Adududdevle sâyesinde, Hârûn ve Me'mûn devirlerini der-hâtır ettirecek derecede şa'şaa-nümâdır. Âl-i Büveyh'in en necîb evlâdı olan Adududdevle, ilm ü maârifin münevver bir hâmî-i zî-haşmeti vazîfesini îfâ ediyordu. Sarayı âdetâ bir mecma'-i ulemâ, mahfel-i üdebâ hâlini almıştı.

Devre-i hükûmetinde Bağdad, velev bir müddet-i muvakkate için olsun, yine bir merkez-i gulgule-nümâ-yı ilm ü irfân manzarasını iktisâb eylemişti. Adududdevle fünûn ve sanâyi' meclûbu idi. Bil-cümle erbâb-ı kemâl en uzak, en hücrâ mahallerden, dergâh-ı irfân-nisâr-ı emîre şitâbân oluyorlardı.

Adududdevle zamanında Bağdad'da yeniden yeniye birçok mektepler, câmi'ler, medreseler, hastahâneler inşâ edildi.

"Mâristân-ı Adûdî" nâmıyla Adudiyye Hastahânesi ihtişâm ve intizâmıyla o vaktin bir âbide-i azamet-nümûnu oldu.

Ser-âmedân-ı huzzâk-ı etibbâdan yevmiye yirmi dört zât, bu hastahâneye müdâvemet ve hastaları tedâvî ediyorlar idi.

Her hekim, fenn-i tıbbın ayrı bir şu'besinde sâhib-i ihtisâs idi. Meşhûr Ali bin Abbâs, *el-Melikî* ünvânlı kitâb-ı lâyemûtunu Adududdevle nâmına ithâf eylemişti.

el-Melikî Adududdevle zamanının şa'şa-i kemâlini, ulûm ve fünûnun bu devirdeki derece-i terakkīsini, ahlâfa nakl ü tasvîr eden bir şâhid-i pâyidârdır. Irak dördüncü asr-ı hicrîde müessesât-ı âliyyesi ve yetiştirdiği dâhîleri ile şa'şa-i evveliyyesini mümkün mertebe muhâfaza eylemiştir.

Asr-ı sâbıkta iştihâr etmiş olan Sâbit bin Kurrazâdeler, dördüncü asrın en meşhûr etibbâsı miyânında ta'dâd olunabilirler: Bunlardan Ebû Saîd Sinan bin Sâbit, 331 târihinde irtihâl etmiş ma'rûf bir hekîmdir. Mahdûmu Ebul-Hasen Sâbit'den Sinan dahi hazâkatıyla iştihâr eylemişti.

Bu âile efrâdı, halîfelerin tabâbet-i husûsiyyelerinde müstahdem idiler. Halîfe Muktedir Billâh zamanında, icrâ-yı tabâbete me'zûniyet ruûsu istihsâl etmek üzere sekiz yüz altmış kadar hekîm, imtihana dâhil olmuşlardı. Yalnız Bağdad'da bulunan etibbânın adedi bini mütecâviz bulunuyordu.

Reîsü'l-etibbâ olan zâtın huzûrunda imtihân vermeye muvaffak olanlar icrâ-yı tabâbete me'zûn olurlardı.

Sinan bin Kurra ile Eminüddevle ibnü't-Tilmîz, Bağdad'da Reîsü'l-etibbâlık mertebe-i âliyyesini ihrâz etmişlerdi.

Sâbit bin Sinan'ın beyânına nazaran Vezîr-i Şehîr Ali bin İsa, 302 sene-i hicriyyesinde Bağdad'da mükemmel bir hastahâne inşâ ettirerek sertabâbete Ebû Osman Saîd bin Yakub'u ta'yîn eylemişti.

[388] Ebû Osman mütebahhirîn-i erbâb-ı ulûmdan sayılır. Fenn-i tıb ve ulûm-i tabîiyye'den başka ulûm-i riyâziyyeye de vukūf-ı tâmmı var idi. Ulemā-yı İslâmiyye'den fenn-i tıbda iştihâr eden zevâtın ekserîsi Felsefe'de dahi temeyyüz eylemiştir. Ebû Osman'ın Hendese'ye dâir yazdığı bir eser-i mu'teberin Latince tercümesi Paris Kütüphânesi'nde mevcut ve 7266 ve 9335 numaralarda mukayyeddir.

381-448 senelerinde ber-hayât olan Ebû Ali İsa bin Zür'a dahi ırak'da yetişen meşâhir-i erbâb-ı fendendir. Fenn-i tıbdaki iktidâr ve hazâkati, zamanı erbâb-ı kemâlinin taht-ı tasdîk ve i'tirâfında idi. İbni Zür'a, felsefe ve ilm-i hayvanâta dâir pek çok âsâr te'lîf eylemiştir.

İbn Zür'a, kanâ'atkâr, münzevî ihtişâm ve âlâyişten müteneffir, fa'âl, mütâlaa meftûnu bir zât idi. Gece gündüz sırf mütâlaa ve te'lîf ile iştigāl ederdi. Hayatının son zamanların-

[1] Tevbe, 9/3-4.
[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12663.
[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cizye, 5.
[4] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 11048.
[5] (ردایتی) şeklinde yazılmıştır.

da ebediyet-i rûh hakkında mühim bir eser te'lîfine teşebbüs eylemişti.

Yine bu asırda Bağdad uleması miyânında Ebû Yahya nâmında bir zâtın iştihâr eylemiş olduğu görülüyor: Ebû Yahya'nın tıb ve felsefeye dâir tedrîsâtı esnâsında halka-i irfânına devâm eden tâlibînin adedi binlere bâliğ olurdu.

Selâset-i beyân, kudret-i nutkiyye ve iknâiyye ve bilhassa felsefedeki tetebbuât-ı amîkasıyla meşhûrdur.

359 târihinde Musul'da irtihâl eden Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed birden bire kesb-i iştihâr etmiş etibbâ-yı hâzıkadandır. Nâsıruddevle'nin mahdûmu hasta olmuştu. Etibbâ tedâvîsinden ızhâr-ı acz ettiler. O vakte kadar hâiz-i şöhret olmayan Ebû Ca'fer, çocuğu tedâvî eyledi. Az müddet zarfında Nâsıruddevle-zâde iktisâb-ı bür' ü âfiyet eyledi. Bu andan i'tibâren Ebû Ca'fer nâmı meşhûr-ı âfâk olmaya başladı.

Ebû Ca'fer İrâniyyü'l-asl olup, felsefe ve fünûnda mütebahhir, hüsn-i ahlâk ve fezâil-i âliyyesiyle müştehir e'âzım-ı mümtâzedendir. Halka-i feyzinde pek çok ekâbir yetişmiştir. Mahdûmu Muhammed fenn-i tıbda zamanının ferîdi idi. Tıb ve Felsefe'ye dâir pekçok kıymetdâr kitablar te'lîf eylemiştir. Târîh-i tabîîden İlm-i Hayvânât ünvanlı eseri Oxford Dârülfünûn'u kütüphânelerinde mevcûd ve mahfûzdur.

Ali bin Abbâs – Ehvaz'ın sîne-i sâf ve bâkirinde perverişyâb olan bu dâhî-i ilm ü irfân, Irak'ın en hâzık etibbâsından, en mütebahhir ulemâsındandır.

Şâyân-ı teessüfdür ki, müellefât-ı azîmesiyle ahlâfı hayrette bırakan böyle bir dâhînin târîhçe-i hayâtı zalâm-ı mechûliyyet altında mestûr kalmıştır. İlm-i tıbbı "Ebû Mâhir" nâmında hâzık bir tabibden teallüm eylediği mervîdir. *el-Melikî ve'l-Kâmil* ünvânlı eser-i meşhûru ümmühât-ı kütüb-i tıbbıyyedendir. Ali bin Abbâs kendi zamanına kadar gayr-i muntazam bir sûrette tedvîn edilmekte olan fenn-i tıbbı *el-Melikî* nâm eseriyle ihyâ ve bir fenn-i müdevven hâline ifrâğa muvaffak olmuştur.

Kendisinden sonra gelmiş olan İbni Sînâ'nın *Kānûn*'u, nazariyât-ı fenniyyece ne kadar mükemmel ise, Ali bin Abbâs'ın *el-Melikî*'si de pratik nokta-i nazardan o kadar mükemmel ve o derece makbûl ve mu'teberdir.

el-Melikî'de ta'kîb edilen metod, birçok husûsda *Kānûn*'a bile fâiktir. Bu kitabda tıbbın bil-cümle şu'abâtına dâir tafsîlât-ı lâzimeye destres olunabilir. Her bahis muayyen bir metoda tevfîkan tahrîr ve tertîb edilmiştir. *el-Melikî* 1127 târihinde Latince'ye tercüme edilmişti. Bilâhare tashîh ve defe'atle tab' edilmiştir.

Bu eser-i muazzamın dîbâcesi, târîh-i tıbbın en kıymetdâr sahâifinden ma'dûddur.

el-Melikî'nin nasıl bir tetebbu', ne kadar müt'ib bir sa'y, ne derece derin vukūf ile te'lîf edilmiş olduğunu anlamak için kitabın yalnız dîbâcesini gözden geçirmek kâfîdir.

Ali bin Abbâs, etibbâ-yı kadîme ile kendi mu'âsırlarının âsâr-ı tıbbiyyelerini yegân yegân mütâlaa ve tedkīk ederek, gördüğü nekāyısı eserinin mukaddimesinde icmâlen ta'dâd eylemiştir.

Hipokrat (Bokrat)'ın âsârını i'câz ve Galen (Calinus)'un kitaplarını da itnâb ile ithâm ediyor.

Oribas, Poldejin, Haron, Jan gibi etibbâ-yı kadîme-i meşhûrenin âsârından nazara çarpan boşlukları, noksanları birer birer vâzıhan gösteriyor. Muâsırlarından bilhâssa Râzî'yi amîk bir sûrette tedkīk ve tenkīdden çekinmiyor. Râzî'nin *el-Hâvî*'sini "revâbıttan âzâde mecmûa-i mültekatât" cümlesiyle tavsîf ediyor.

el-Mansûrî'nin bil-cümle mebâhis-i tıbbiyyeyi câmi' olduğunu i'tirâf ediyor. Ve fakat ekser mebâhisin anlaşılamayacak derecelerde icmâl edilmiş bulunduğunu tezkâr etmeyi de unutmuyor.

el-Hâvî'yi tenkīd sadedinde diyor ki: "Bu kitab sıhhatin muhâfazası, emrâz-ı muhtelifenin tağdiye ve muâlece vâsıtasıyla tedâvîsi için îcâb eden tafsîlâtı câmi'dir. Alâim-i emrâza dâir olan mebâhis arasında teşhîs-i emrâza âid kıymetdâr ma'lûmâta tesâdüf olunabilir.

"Fakat emzice ve tabâyi' hakkında kâfî derecede îzâhâtı muhtevî olmadığı gibi a'zânın bünyesine ve fenn-i cerrâhîye âid mebâhisin de tamâmen sükût ile geçiştirilmiş olduğu görülüyor. *el-Hâvî*'nin münderecâtı bir usûl ve bir kā'ideye tevfîkan tertîb edilmemiştir. Bu meşhûr kitab Râzî'nin kudret-i ilmiyye ve kuvve-i kalemiyyesinden muntazar olan seciyye-i fenniyyeden âzâde görünüyor. Maamâfih Râzî'nin tıbdaki vukūf ve ihtisâsı müellif olmak i'tibârıyla hâiz bulunduğu iktidâr ve meziyet hiçbir vakit inkâr olunamaz..."

Mukaddimede Râzî'ye dâir bu sûretle hayli tenkīdâtta bulunduktan sonra kendi eseri *el-Melikî* hakkında diyor ki: "Bana gelince, muhâfaza-i sıhhat ve teşfiye-i emrâz için îcâb eden mesâil ve mebâhisin **[389]** kâffesini, bir usûl-i muayyen tahtında eserimde derc edeceğim, bu kitab tıbbın bilcümle şu'abâtını câmi' olacağından, âsâr-ı sâire mütâlaasından istiğnâ-bahş olabilir."

Filhâkīka müellifin bu sözü -kendi zamanı için- pek doğru idi. Çünkü *el-Melikî* o vakitki tıbbın en dakīk mesâ'ilini câmi' bir âbide-i zî-ihtişâmdır. *el-Melikî*'nin mukaddimesi Daremberg tarafından ayrıca tercüme edilmiştir.

Ali bin Abbâs büyük bir münakkiddir. Âsâr-ı kadîme-i tıbbıyyeyi tenkīd husûsunda gösterdiği mahâret ve iktidâr, ta'kīb ettiği metod fikr-i fen ve fikr-i intikāda mâlik her sâhib-i iktidârı hayretlere bırakır.

Dördüncü asr-ı hicrîde Irak'da yetişen e'âzımdan birisi de Ahmed bin Muhammed bin Saîd et-Temîmî nâm zâttır. Temîmi, hayatının kısm-ı a'zamını Kudüs'de geçirmişti. Müteaddid te'lîfâtı vardır. *Maddetü'l-Bakā fî Islâhı Fesâdi'l-Hevâ* ünvânlı eseriyle *Mürşid* nâmındaki kitabı meşhûr ve ma'rûfdur. Büyük bir kıymet-i ilmiyyeyi hâiz olan *Mürşid*'in bir nüshası Paris Kütüphânesi'nde mevcud ve 1088 numarada mukayyed ise de maatteessüf bir kısmı noksandır.

Mürşid on dört bâbdan ibâret olduğu halde Paris Kütüphânesi'nde mevcûd olan nüshada birinci bâbdan onuncu bâba kadar olan kısımlar zâyi' olmuştur.

Aksâm-ı mevcûdeden on birinci bâb, bitümlerle "men"lerden ve mevâdd-ı sekriyyeden bâhisdir. Bitümlere dâir *Mürşid*'de görülen tafsîlât cidden hâiz-i ehemmiyyettir. Bu eser gösteriyor ki Temîmî Kudüs'de bulunduğu müddet zarfında Bahr-i Lût'da pek esaslı taharriyât ve tedkīkāt-ı fenniyyede bulunmuş, gölde bulunan anâsırdan birçoklarını keşf ü ta'yîne muvaffak olabilmişti.

Mürşid'de on ikinci bâb milhlere, on üçüncü bâb maâdine on dördüncü bâb da suhûra tahsîs edilmiştir.

Temîmî'nin bu eserindende arz-ı Filistin'in teşkîlât-ı jeolojiyyesine dâir mühim ma'lûmât mündericdir. Bitümlere âid görülen îzâhât, kimyayı hâzırın verebildiği ma'lûmâttan noksan değildir.

Temîmî'nin muzâdd-ı semlere dâir tetebbuât ve tecârib-i amîkayı hâvî diğer eserleri daha vardır.

Temîmî Mısır'a seyâhati esnâsında orada zuhûr eden vebâ illet-i müdhişesine karşı, antiseptik bir nevi' terkîb ihzâr ederek hastalığın önünü almaya muvaffak olabilmişti. *Maddetü'l-Bakā fî Islâhi Fesâdi'l-Hevâ* ünvanlı eserini o vakit Mısır'da yazmış ve bilhâssa terkîbe dâir îzâhât-ı lâzime vermiştir.

Mes'ûdî – Ebu'l-Hüseyin Ali bin el-Hüseyin bin Ali, şarkın bu müverrih-i şehîri el-Mes'ûdî lakabıyla ma'rûfdur. Târîh-i tevellüdü hicretin üçüncü asrı evâhırına tesâdüf eder. Mes'ûdî, 300 târihinden i'tibâren seyâhate başlamış, İran, Hind, Madagaskar, Arabistan, Mısır ve Suriye'yi dâiren mâ-dâr dolaşmıştır.

Târîh-i vefâtı hicretin 346'ncı senesine musâdifdir. Mes'ûdî, cesûr, yorulmak bilmez, gözü yılmaz bir seyyâh, nüfûz-ı nazar, isâbet-i muhâkeme ile mümtâz bir müverrih, vüs'at-i irfânıyla ma'rûf bir coğrafya-şinâsdır. Mes'ûdî aynı zamanda tabakātü'l-etibbâda dahi bir mevki'-i muhterem işgāl eder. Seyâhati bir silsile-i tetebbuât, bir devre-i tedkīkāttır. Esnâ-yı seyâhatte uğradığı memâlik ahâlîsinin hayât-ı medeniyye ve ictimâiyyelerine dâir pek derin tetebbuâtta bulunmuş olduğu gibi psikoloji-i akvâm mukāyesâtına âid de ciddî fikirler edinmiş olduğu eserlerinden istidlâl olunuyor.

Ahlâfa bıraktığı mücelledât-ı adîde, medîd bir sa'y ü tetebbuun, şâyân-ı hürmet ve tebcîl birer yâdigârıdır.

Mes'ûdî'nin beheri yirmi otuz cildden mürekkeb olmak üzere yirmiyi mütecâviz müellefâtı bulunduğu mervîdir. Âsâr-ı mezkûre miyânında târîh-i tabîiyyeye âid kıymetdâr vesîkalar mevcûddur.

Mes'ûdî'nin âsârı hakkında tedkīkāt-ı amîkada bulunmuş olan Mösyö Sasi müellifin iktidâr ve irfânını tebcîlden kendini alamıyor. *Mürûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinü'l-Cevher* ünvânlı eseri Avrupa'da pek ziyâde iştihâr eylemiştir. Mösyö Pavet ve Mösyö Barbiye'nin gayret ve himmetleriyle Mes'ûdî'nin yedi cildden mürekkeb olan bu eser-i muazzamı, tercüme ve metn-i Arabîsiyle birlikte Avrupa'da tab' ve neşr edilmiştir. Mürûcu'z-Zeheb'de vukūât-ı târîhiyyeden mâadâ, hikmet-i tabîiyye ve târih-i tabîî'ye dâir de pekçok ma'lûmât mündericdir.

Mürûcu'z-Zeheb, kavimler ve devletler i'tibârıyla müte'addid bâblara taksîm olunmuştur. Eserin mukaddimesinde Mes'ûdî kendi zamanında eydî-i tedâvülde bulunan birçok kitaplardan bahis ve bunlardan iktibâs-ı ma'lûmâtta bulunduğunu zikr ü beyân eylemektedir.

Mes'ûdî'de münakkid bir târihnüvîs meziyeti görülüyor. *Ahbârü'z-Zamân* nâmındaki târihi pek kıymetdâr olduğu *Mürûcu'z-Zeheb*'de verilen ma'lûmâttan anlaşılmaktadır. Şâyân-ı teessüfdür ki bu kıymetdâr eser gird-bâd-ı zamân arasında zâyi' olup, gitmiş olmalı ki şimdiye kadar hiçbir kütüphânede bulunamamıştır.

Mes'ûdî'nin *Kitâbü't-Tenbîh* nâmındaki eseri de pek kıymetlidir. *Dehâyirü'l-Ulûm ve Mâ-kâne fî Sâlifi'd-Dühûr* ünvânlı kitâb-ı meşhûru küçürek mikyâsda bir muhîtu'l-maârif sayılır.

Kitâbü't-Târîh fî Ahbâri'l-Ümem mine'l-Arab ve'l-Acem ünvânlı eseri mevsûk bir târih kitabıdır.

Edyân-ı mevcûdenin usûllerini tenkīd ve yekdiğerleriyle mukāyesesinden olan *Kitâbü'l-Makālât fî Usûli'd-Diyânât* nâmındaki eser-i muazzamı, mütâlaât-ı ciddiyye ile mâlîdir. Mes'ûdî, asîl bir âilenin necl-i necîbî olmakla da mümtâzdır. Cedd-i muhteremleri İbni Mes'ûd hazretleri ashâb-ı kirâm arasında vüs'at-i irfânıyla mümtâz bir sîmâ-yı nebîl idi.

Midilli İ'dâdîsi Müdîri
M. Şemseddin

* * *

[390] NEDEN MUALLİME YETİŞTİRİLMİYOR?

Meşrûtiyet'in i'lânı günlerinden beri en büyük ehemmiyetle düşünülen, vakf-ı zihn edilen bir mes'ele varsa o da, maârif, tahsîl, terbiye mes'elesi idi. Bunun için idi ki Maârif-i Umûmiyye Nezâreti mektepleri ıslâh ve tezyîd etmek için bir çok iyi ve fenâ projeler yapdı. Tatbîk etmek istedi veyahud tatbîk etti. Millet bütçesine maârif için binlerce lira zam eyledi.

Bu kadar hâhiş ve gayretin kısm-ı mühimmi mekâtib-i ibtidâiyyenin tezyîd ve ıslâhına âid idi. Mekâtib-i ibtidâiyyeye muallim lâzımdı. Çünkü muallim yoktu. Memâlik-i Osmâniyye'nin ötesinde berisinde muallim fabrikaları, dârülmuallimînler vücûda getirildi. Bu fabrikalar köy mekteblerine hoca yetiştirmek için vira çalışıyorlar. Milletin maârif-i ibtidâiyyenin teâlîsi husûsundaki emeli bu vechile diyebilirim ki vücûda gelmek için çalışıyor, ileri gidiyor. Dârülmuallimînlerin bir kısm-ı a'zamı vazîfesini tanıyarak çalışıyor.

Fakat ben bu memleketin bir ferdi sıfatıyla hiçbir vakit dârül-muallimînlerin sa'yini ve onların yetiştirecekleri mahsûlleri terakkıyât ve ensâl-i âtiyye için kat'iyyen kâfî göremiyorum. Kâfî görmek için kendimde cüz'î bir cesâret bile hissedemiyorum..

Ben iddiâ ediyorum ki, terakkıyât-ı âtiyye için kurulan terbiye programı istikbâl için fâideli ve tamam değildir. Bunu fâidedâr ve tamam yapmak lâzımdır.

Kuvvetli ve metîn terakkıyât isteyen milletler evvelâ kadınlarını düşünmüşlerdir. Muhakkak bir hakîkattir ki milletlerin terakkīsi kadınlarından başlar. Yalnız erkekler tarafından ilerleyen terbiye ve terakkī dipsiz ve boştur ve kofdur. Kadınları mazhar-ı terbiye olmamış bir milletin, bir ırkın, bir unsurun çocukları, kadınları güzel terbiye olmuş bir milletin, bir ırkın bir unsurun çocukları kadar kolay ve iyi terbiye edilemez. Vâlide terbiyesi terbiyenin temeli ve en esaslısıdır. "Beşiği sallayan el cihâna hükmeder" diyen hakîm bu sözü hiçbir vakit boşuna söylememiştir.

Çocuklarımızın gerek mektebe girdikten ve gerek mektepten evvel terbiyesi ile alâkadâr olacak vâlidelerdir. Peder meşgûldür. Te'mîn-i maîşet ve mübâreze-i hayât ile meşgûldür. O evinde ancak rahat etmek, müsterîh olmak ister, ço-

cuğu, kızı ile meşgûl olamaz. Çocuğun terbiye-i dâimesi, mektepteki vaz'iyyeti derslerine devâmı, ahlâkı, fikrinin inşâsı, hepsi hepsi vâlideye âid birer mes'eledir.

İngiltere'de çocukların ibtidâî tahsîlinin kısm-ı a'zamını vâlideler verir. Mektebe giden çocuğun gerek dimâğı ve gerek vücûdu çelik gibidir, az zamanda ilerler, terakkî eder, mektepten çıkınca cem'iyet-i beşeriyye içerisinde kendine güzel iş bulur. Mübâreze-i dâime-i hayâtiyyeye dâhil olur. Sonra deriz ki Anglo-sakson terbiyesi cem'iyet-i beşeriyyeye çalışkan ve mukdim, vatanperver uzuvlar yetiştiriyor. Elbet böyledir. Yalnız Anglo-saksonlar değil, bu vechile çalışan her millet böyle çalışkan uzuvlar yetiştiriyor. Bunu bugünkü Almanlarda İsviçrelilerde görüyoruz.

Bizim kadınlarımız bin teessüfler ki ne çocuğun vücûdunu ve ne dimâğını terbiye etmekten çelik gibi yapmaktan haberdâr değildirler. Buna sebep bizim onlara verilecek terbiyede ihmâl edişimizdir. Ben bunlara kalın ve âdî bir cehâlettir der işin içinden çıkarım...

Şimdiye kadar böyle kadınların terbiyesi fikirlerini ortaya süren adamları birçoklarımız din zaafı ile ithâm etmek cür'etinde bulunmuşlardı. Ben böyle adamlara aşırı derecede muteassıb demekten kendimi alamam, bize târîh-i İslâm gösteriyor ki, vaktiyle nice İslâm kadınlarından âlimler edîbler yetişmiş, birçok İslâm kadınları büyük medreselerde okumuşlar, meşhûr hocalardan ders almışlar, daha şâyân-ı dikkati şu ki bazı âlim Arab ve İslâm kadınları yüzlerce erkeğe ders vermişler, onların terbiye-i fikriyyelerini ikmâl eylemişler...

Bu hakîkat bizce gün gibi ma'lûm iken bir kısım halkımızın kızlarımızın okuması hakkındaki gösterdiği taassubu kara cehâlet olarak telakkî etmekten başka bir şey yapamam.

Büyük mütefekkir bir edîbimiz "Bir milletin nisvânı derece-i terakkîsinin mîzânıdır" diyor, bu büyük söz bizim söylediklerimiz ve söyleyeceklerimizi pek güzel îzâh eder.

* * *

Kızlarımıza güzel terbiye verebilmek, iyi vâlide olmak üzere hazırlayabilmek için behemehâl kendilerine mahsûs mekteplerimizin adedini çoğaltmalıyız. Biliyoruz kızlarımıza âid ibtidâî mekteplerin adedi o kadar az ki bu adedi zikretmek hicâbına katlanmaktan yoktur demek daha a'lâ!..

Taşrada kızlar erkeklerin mektebinde erkek hocalardan okumaya mecbûrdurlar. Kızlar bir parça büyüdükleri gibi pederleri, vâlideleri bit-tabi' mektebe göndermemeye mecbûr oluyorlar. Bilmeliyiz ki taşrada sekiz yaşındaki bir kız çocuğuna büyük derler. Bilmiyor isek köylülere sorarız, anlarız, erkekler kaç yaşında, kızlar kaç yaşında teehhül ediyor. Taşrada on sekiz yaşında bir genç erkek çoluk çocuk sâhibidir.

Kız mektebe gitmiyor. Tahsîl öylece kalıyor. İlerlemiyor. Her köyde kızlara mahsûs ibtidâî mektepleri açmak kābil olmasa bile büyük köylerde –ki adedi pek çoktur– kasabalarda sırf vâlide **[391]** yetiştirecek ibtidâî mektepleri açmalıdır. Bu mecbûriyet yüzde yüz muhakkaktır.

Bakınız Şark'da Protestanlığı neşretmek için çalışan Amerikalılar gittikleri yerlerde her mektepten evvel kız mektepleri küşâd ediyorlar. Üsküdar'daki Büyük Amerikan Kız Kolleji buna şâhiddir. Anadolu ve Rumeli'de açılan kız mekteplerinin adedi pek çoktur. Meselâ Manastır'da bu misyonerler erkeklere mahsûs mektep açmaya lüzum görmemişler de koca bir kız mektebi açmışlar! Neden böyle yapıyorlar? Çünkü bir iğfâl edilen vâlide, bir fikri alan vâlide, fikrini, emelini yetiştirdiği terbiye ettiği çocukların ruhuna nakş ve kaydeder. O çocuk mükemmel bir protestan olur.

Bize böyle dûr-endîşâne sa'yler misâl olmalıdır. Yoksa el'ân kuru taassub ve cehâletle yaşarsak istikbâl bize la'netler etmekten başka birşey için hazırlanmayacaktır.

Şu halde nasıl bir ehemmiyetle ibtidâî muallimleri yetiştirmek için çalışıyor isek aynı ve belki daha azîm bir ehemmiyetle ibtidâî muallimeleri yetiştirecek dârül-muallimâtlar küşâd edelim.

Dârül-muallimâtlar küşâdı nidâsı yalnız benim, birkaç şahsın nidâsı, talebi, ehass-ı emeli değil, milletindir. Fakat milletin bir kısmı nidâsını duymaktan, emelini, talebini bilmekten âcizdir. Memleketimizde yirmiden fazla dârül-muallimîn olduğu halde kemâl-i hicâbla söylerim ki bunlara mukābil ancak bir, o da köhne, âdî bir dârül-muallimâtımız var. Makedonya'nın Kürdistan'ın, Anadolu'nun ortasından bir kız kalkıp İstanbul'a gelecek de sonra hoca hanım, ibtidâî muallimesi yetiştireceğiz. Bunu dünya yıkılsa yapamaz. Müteaddid dârül-muallimâtlar açmalı her vilâyet merkezinde, bu mümkün olamaz ise büyük vilâyât merkezlerinde dârül-muallimâtlar te'sîs olunmalıdır. Bunu Maârif Nezâreti'nin dikkat gözüne arz etmelidir.

İnâs mekâtib-i rüşdiyyeleri her vilâyet merkezinde tabîîdir ki var. Bunlara merbût olmak üzere leylî ve rüşdiye tahsîlinden iki sene fazla olmak üzere dârül-muallimâtlar vücûda getirilmek büyük bir masrafa mütevakkıf olmaz. Yalnız talebe hanımların leylî masrafları ile fazla ilâve edilecek birkaç muallime hanımın maâşının verilmesi lâzım gelecek. Bu bir fedâkârlık değildir. Fedâkârlık addeden müşkil-pesendler bile bulunsa bunlara, millet istikbâli için bu kadar fedâkârlığı kabûl etmelidir demelidir.

Muhterem İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti ve Siroz, Drama, Kavala gibi terakkî eden yerler husûsî dârül-muallimînler açıyorlar. Ne olur bunlar için çalışan muhterem eller yukarıda arz eylediğim gibi rüşdiyelere merbut inâs dârül-muallimât ibtidâîleri ve bunlara mahsûs pansiyonlar te'sîs etseler!..

Rumeli'de, Türk ve İslâm olduğu halde evlerinde Rumca, Bulgarca konuşulan ne kadar kasabalar, köyler var. İşte Grebene, Naslic kasaba ve kurâsı baştan aşağı Rumca, Kırçova, Vodine, Pirlepe ve sâire gibi yerler baştan aşağı Bulgarca konuşuyorlar. Öyle köyler var ki Türkçe söz bile bilmiyorlar. Bu köylerin ekserîsinde senelerden beri mektep ve Türkçe okutur hoca var, öyle olduğu halde yine Türkçe bilinmiyor. Buna sebep evlerde hep Rumca, Bulgarca konuşulmasıdır, mektepte birkaç saat körü körüne Türkçe okuyan çocuk eve avdet edince vâlidesinden, hemşîresinden, bütün akrabasından güzel bir Türkçe yerine güzel bir Rumca işitiyor...

Bu gibi yerlerde kızları mükemmel terbiye etmek lâzım geldiği gibi rüşdî ve ibtidâî tahsîli de dâhil olduğu halde her havâlîye mahsûs cesîm leylî mektepler küşâd etmeli ve bu-

raya böyle köylerden birçok çocuk getirmelidir. Şunu muhakkak olarak söylerim ki bu nevi' köyler mutlakā güzel teşkîl edilmiş kız mekâtib-i ibtidâiyyesine muhtaçtır.

Köy mekâtib-i ibtidâiyesinde erkek çocuklara da muallimelerin ders okutması kābildir. Zaten fenn-i terbiye ulemâsı küçükleri kadınların daha dikkatle terbiye ettiklerini nazar-ı dikkate alarak ana mekteplerine, ibtidâî mekteplere kadın muallimler ta'yîn etmişlerdir.

Memleketimizde muallimeler hayât-ı mesâiyyelerine maatteessüf çabuk nihâyet veriyorlar. Dârül-muallimâtlarda nâmzed hoca hanımları san'atlarına muhabbet ve hissi-i fedâkârî vermelidir. Bundan başka hükûmet de dâru'l-muallimâtlar leylî olarak meccânen tahsîl eden muallimeler için bir kānûn-ı mahsûs yapmalı ve onları bir müddet-i muayyene zarfında inâs mektebinde çalıştırmaya icbâr eylemelidir. Muallimelerin terakkīsi esbâbını düşünmek, onlara fazla maâşlar tahsîs etmek de îcâb ediyor. Eğer Avrupa'da muallimelere muallimlerden az maâş veriyorlar diye, muallimelerimize az maâş tahsîs eder isek ahmaklık etmiş oluruz. Çünkü Avrupa'da bir genç muallime, nerede olsa yalnız yaşayabilir, lâkin bir Türk, bir İslâm muallimesi ta'yîn olunduğu yere vâlidesini, âilesini veya akrabâsını götürmeye ve onlara bakmaya mecbûrdur. Âtîsini, istikbâlini müreffeh gören ve bir hiss-i fedâkârîye ve vatanın ihtiyaclarını takdîr edebilecek bir fikre mâlik olan bir muallime hanım teehhül eyledikten sonra da mesleğinden ayrılmamaya karar verir. Yalnız hergün, her sene terakkī diye bilmem ne diye değiştirilir ise o muallime de, o kadın da bir göçebe hayatından bıkar. Bir muallimenin bulunduğu mektepte terakkīsi ve maâşının tezyîdi çâresi düşünülmeli vasfına[1], ikdâmına, kıdemine göre fazla ma'âş tahsîs edilmelidir.

Üsküdar **Edhem Nejad**

[392] **Ma'neviyât-ı Askeriyye Derslerinden Bir Yaprak:**

HARBİYELİ: İSMAİL VE REFİK

Geçen senenin sonbaharında, alayımız silahlanmış, çanta takmış, kazma kürek asmış, matarasını doldurmuş, peksimedini yerleştirmiş, dolaklarını sarmış, postallarını bağlamış, fesi basdırmış, manevraya hazırlanmış; "ictimâ'" nizâmında bulunuyor, sinir, yürek, kan ve silahdan mürekkeb bir kitle olmuş, demirden bir kal'a olmuş duruyordu.

Alay kumandanının bir yürüyüş emri safları açdı, yola düzdü. Alay gidiyor, akıyordu. Dimâğlar, cünbüşler* hayâliyle meşgūl, yürekler sevinçlerle, emellerle memlû, gözler ileride, aşmak için dağlar, tepeler arıyor.

Sinirler sanki şimşekler çakıyor, aylarca meşâkka mukāvemet edecek bir hayat gösteriyor. Bacaklar gergin, ayaklar yüksek, sanki ezecek, devirecek bir mâni' arıyor, muzika sadâsına karışan rap...! rap...! sesleri etrafda mehîb akisler yapıyor. İşte bu gidişten sanki yerler inliyordu. Sağdan soldan kulaklara gelen fısıltılar, "Mekteb-i Harbiye...! Genç arslanlar, gālibâ manevraya..! Allah selâmet versin." diyor. Analıklar, babalıklar, nineler, amcalar hiss-i iftihârla selâmlıyor, medîd nazarlarla okşuyor. Bazı ihtiyarların dudaklarında ra'şe, sakallarında birkaç damla dümû'-ı iftihâr beliriyor, bazı nineler kendini tutamıyor, ıçkırıyor, çömeliyor, tozlar üstüne gözyaşları akıdıyor, herkes selâmet duâları ediyordu.

Yürüyüş koluna takılan bir ihtiyar, muhterem bir peder, oğlu İsmail'i gözden ayıramıyor. Ondan ayrılamıyor, cebr-i nefs edip adımlarını uzatıyor, sanki koşuyor, titrek bir yürek, titrek bir sesle bir şeyler söylüyor: "Aman oğlum vazîfene dikkat et, amma sıhhatine de dikkat et!" diyor. Bir hiss-i kable'l-vukū' bu ihtiyarı korkutuyor, titretiyordu.

Surlar geçildi, Maltepe sırtlarına gelindi, silahlar çatıldı, çantalar indirildi. "Bu civarda kolera var, kuyulardan su içmeyin!" denildi. Mola edildi. İhtiyar da orada, hâlâ beraber, yalnız oğluna bakıyor ve ara sıra aynı nasîhatleri kısaca tekrar ediyor, İsmail'in pederine arkadaşları; "Peder efendi çok yoruldunuz, artık dönseniz?" diyordu. Halbuki yüreği ateş almış bu peder, "Aman evlâdlar, yüreğime birşeyler doğuyor, İsmail sanki dönmeyecek gibi bana geliyor, mukadderât ne gösterecek bilmiyorum, işte onun için İsmail'den ayrılamıyorum, birkaç dakika daha göreyim diye dönemiyorum" diyordu.

Alay silah başına etti, hareket etti, nihâyet ihtiyar da kadere râzî oldu. İsmail'in yüzbaşısına: "Evvel Allah İsmail size emânet!" dedi. Boynunu büktü, gözlerini oğluna dikti kaldı.

Birkaç Gün Sonra

İsmail'den pederine şu mektup gelmiş idi**.

"Sevgili babacığım, şefkatli anneciğim,

Baba, o gün Maltepe sırtlarında benden ayrıldın, mahzûn mahzûn arkamdan bakıp kaldın. Ben de epey bir müddet, yani seni gözden gāib edinceye kadar arkaya dönüp baktım. Hakīkaten o zaman benim için çok kederli bir zaman idi.

Anne, o sabah evde senden ve bütün kardeşlerimden, ablamdan, âile halkından ayrıldığım zaman hepiniz ve bâhusûs sen çok ağlıyordun. Her ne kadar kendini zabta çalışıyor isen de muvaffak olamıyordun.

Ben de o zaman kendimi zorla zabt ediyordum. Buna sebep yekdiğerimize olan son derece muhabbet ve bir de ilk ayrılıştır. Biliyorum ki, el-ân siz teessürünüzde, ağlayışınızda devam ediyorsunuz. Bana gelince son derece şen, şâtır, ömrümde sürdüğüm en tatlı hayatı geçiriyorum. Ne hayat, ne lezzet! Ki her gün düşmanımızı bulmak üzere yolumuza devam ediyoruz. Geceleri çadır kurup yatıyoruz. Gece hava pek soğuk oluyor. Dişlerimiz birbirine çarpıyor. Lâkin çadır arkadaşları birbirimize sokularak bu soğuğa mukāvemet ediyoruz. Yüzlerimiz simsiyah oldu. Güneşten, rüzgârdan

[1] Metinde (وسفيه) şeklinde yazılmıştır.

* Askerler manevraya "cünbüş", harbe "düğün" derler.

** Mektupların yalnız bazı aksâmı derc edildi. Asılları pederi nezdinde mahfûzdur.

kavruldu. Fakat vücûdlarımız demir gibi!. Sapsağlam, yol yürümek, meşakkat çekmek hiç geliyor. Hepsinden ayrı ayrı lezzet duyuyoruz. Hergün manevralar yaparak gidiyoruz. Birçok manevra cebehânesi yakıyoruz. Velhâsıl çok tatlı bir hayat geçiriyoruz. Sizi ancak şöyle birkaç dakîka düşünebiliyorum.

Bu mektûbumu Çatalca sırtlarında çadır içinde yazıyorum. İleriden geçen şimendüferlerle size selâmlar gönderiyorum. İstanbul'da iken kolera var diye bana üzüm yedirmiyordunuz. Burada kolera olmadığı için bugün üzüm aldık, bol bol yedik.

Abla: Getirmiş olduğun tavuğu evden ayrılırken bana yedirmek istiyordun. Ben de yiyememiştim. Bilsen şimdi ne kadar peşîmân oluyorum. Ne ise yine bir tavuk al da besle, ben gelince hazırla, yerim.

Anne, sen de bana börek, pide hazırla, şimdi hep bunları istiyorum.

Asker oğlunuz
İsmail Hakkı

[393] **Birkaç Gün Sonra:**

– İkinci Mektup –

Baba, Anne,

Bu gece sabaha karşı rüya gördüm. Babam elinde bir silahla nöbet bekliyordu. Beni görür görmez silahı elinden alıp boynuma sarıldı. Ben o neş'e ile idi ki soğuğun te'sîriyle uyandım. Saati, 8-10 nöbetini bekleyen nöbetçiden anladım. O bana mektubum olduğunu da haber verdi. Rüyamdaki meserret uyanıklıkta da devam etti. Hemen başçavuşun çadırına gittim, uyuyorlardı, baktım başının ucunda mektuplar var, hemen mektubumu bulup aldım. Artık bir daha uyuyamadım, tarla içine doğru gittim. Bir iki arkadaş mısır saplarını toplayarak ateş yakmış, ısınıyorlardı. Ben de yanlarında kalk borusuna kadar kaldım. (...) günü Ermişeli Köyü'ne vâsıl olduk. Orada diğer taburların emîn ve rahat uyuması için bizim tabur ileriye giderek çifte nöbetçilerle zincir gibi etrafı kuşattı. Ben de bu nöbetçilerden biri idim. Ne büyük şeref, sabaha kadar açıkta bekledik. Ne tatlı hayat, soğuk dehşetli idi, bir tarafdan da düşman korkusu vardı. Geceleyin karınlarımız acıkmış, elimize pek su da geçmemiş olduğu hâlde, o gece bize en ziyâde lezzet veren gecelerden biri idi.

Sabaha karşı saat onda toplanmamız için emir verildi. Toplanıp düşman üzerine hareket ettik. Saat on bire doğru düşmanın birinci hat ordugâhını basarak çarpışmaya başladık.

Zavallılar çadırlarını bırakıp savuşmuşlar idi. O gün saat dörde kadar muhârebe devam etti. Dörtte ateş kesildi. Altıda yine başladı. Dokuzda muhârebeye hitâm verildi. Fırkamızla o geceyi geçirmek için "Öksüzce" Köyü'ne gelindi. İki gecedir uykusuzluk ve yorgunluktan dolayı ömrümüzde ilk tatlı ve rahat uyku uyuduğumuz gece bu gece oldu desek yalan söylememiş oluruz.

Sabahleyin kalk boruları bizi bu tatlı uykularımızdan uyandırıyordu. Kalktık hazırlandık. Saat üç idi. Çorlu civârında bulunan düşman üzerine tekrar yürüdük. Saat sekiz idi süngüleri taktık. Allah Allah nidâsıyla düşman üzerine dehşetli bir hücûm yapdık. Meğer ki düşman bizim redîf babalar imiş! Bu hücûmda bir kumandanın muhârebede maiyyeti üzerinde cesâretiyle ne te'sîr icrâ ettiğini bizzat görerek anladım.

Geçdiğimiz köylerden bir Türk köyündeki gördüklerimi anlatayım, ne kadar şefkatli, misâfirperver köylüsü vardı!.. Bu köyde köylüler kendiliklerinden birçok bakraçlarla yolumuza su çıkarıp dizmişler. Kadınlar başlarına ferâcelerini almışlar. Bahçelere toplanmışlar, bizi seyrediyorlar, gâlibâ zavallılar çoktan asker görmemişler. Bu köy kadar samîmiyeti ve suyu bol bir köy yok.

Kendimi soğuktan muhâfaza etmemi tavsiye ediyorsunuz. Ne kadar çamaşırım varsa hepsi üzerimde. Bol bol çay, günde sekiz on bardak, sıhhatimiz yerinde. Hasta kimse yok. Kolera yok. Dün gece Hüsnü ile ikimiz gâyet güzel üzüm bulduk. Bir okka yedik. Evde yemiyordum. Burada kolera bizden korkuyor. Tarlalarda tavşanları görmeyin, askerden korkup oraya buraya kaçışıp duruyorlar. Tutmaya kalktık. Mümkün değil. Dünkü manevrada elli kadar fişenk yaktım. Doğrusu ya birini de tavşana attım. Fakat mermi uzağa gitmediği için vuramadım. Şimdi yüzbaşıdan izin aldım. Çerkesköyü'ne bayramda misâfir gelen kadının oğluna gidiyorum.

Ağabey! Tatlı mektubunu okudum. Güçlük çektiğimizi, belki de gücümüze gideceğini söylüyorsunuz. Emîn olun kat'iyyen gücümüze gitmiyor. Bilakis memnûniyetimizi mûcib oluyor. Hakîkî bir muhârebenin zahmetini, meşakkatini, açlığını, uykusuzluğunu, susuzluğunu, harbde ne kadar meşakkat çekmek lâzımsa çekmeli ve alışmalıyız ki harbe hazırlanabilelim, binâenaleyh bu gibi ahvâl ye'simizi değil meserretimizi mûcib oluyor.

8 Teşrînievvel sene 327

Asker oğlunuz
İsmail Hakkı

Birkaç Gün Sonra:

– Son Mektup –

Babacığım, Anneciğim!

Günlerimizi muhârebelerle geçiriyoruz. Evvelki gün fırkamız geriye çekilip düşmanı başka tarafdan taarruz etmek istemişti. Bizi de düşmana karşı bırakıp en tehlikeli bir vazîfeye me'mûr etmişti. Bu vazîfenin ismi "dümdâr"dır. Alayımız vazîfesini îfâ etti. Karşısında bulunan iki taburu daha gündüzden mahvetti. Çekilmek sırası alayımıza gelmişti. Çekiliyorduk. Önümüze geçilmesi güç bir dere çıktı. Biz geçmeye uğraşırken âh, düşman bu fırsattan istifâde etti hemen arkamızdan yetişti. İşte orada bizi kırdı geçirdi. Artık o andan i'tibâren cümlemiz şehîd olmuş sayılırdık. İnşâallah hakîkî şehâdet harb meydanında nasîb olur. O akşam Hacılar Köyü'nde çadır kurduk, yattık. Sabahleyin kalktık. Bir emir! Birinci manga palaskalarını bağlasın! Hemen silahlandık, ikimize süngü taktırdılar. Kordon nöbetçisi yaptılar. Hiç kimseyi alayımız ordugâhına sokmuyorduk. Çünkü

fırkamızın diğer iki alayında kolera vukūâtı zuhûr etmişti. İşte bizi de bulaştırmasınlar diye saat üçde çadır yıktık ve hemen oradan uzaklaştık. "Seyidler" istasyonuna geldik. Orada çadır kurarak geceyi geçirdik.

Bugün istirahatteyiz. Deminden bir Alman doktor geldi. Bizi muâyene etti. Etrâfımıza nöbetçiler diktik. Kimseyi içerimize sokmuyoruz. **[394]** Böyle yapmaktan maksat da koleraya bulaşmayalım, hiçbir yerde karantina beklemeyelim. İstanbul'a çabuk gidelim diyedir. İnşâallâh yarın resm-i geçid yapacağız. Cuma günü trene binip İstanbul'a geleceğiz. Şimdi râhat râhat Seyidler istasyonu ovasında yatıyoruz. Çünkü manevra bitti. Pâdişâh babamız buraya gelecek. İstasyon donanmış önünde resm-i geçid yapılacak. Param var. maaş aldık. Sağ para, tam elli üç kuruş. Para göndermeyin, üç gün sonra inşâallah İstanbul'da görüşürüz.

13 Teşrînievvel sene 327 Asker oğlunuz
İsmail Hakkı

Bir gün Sonra ....

Alayımız Seyidler'de bu sabah çadır yıkıyor, diğer alaylar sancak almış, süngü takmış sevinerek, muzikalar döverek pâdişâh babamızın huzûrunda resm-i geçide gidiyor. Onlar cünbüşler sonunu etmeye, şevketli pâdişâhımızın mübârek yüzünü görmeye gidiyor. Bizim alay, zavallı alay koleraya bulaşmış, Muradlı'da karantina beklemeye gidiyor. Evet, birlikte günlerce yuvarlandığı, çarpıştığı diğer alaylardan ayrılmış başka yere gidiyor. Tâli' ona bu vazîfeyi vermiş, bu alay için en mukaddes vazîfe diğerlerinden ayrılmak olmuş, onun için gidiyor.

Muradlı'nın açığında ıssız, karanlık bir korunun kasvetli dibinde kara bir derenin hemen kenarında alay çadır kurmaya başlamış idi, alay gözle görülmez, el ile tutulmaz, top, tüfenk te'sîr etmez, kılınç, süngü işlemez, kara, heyûlâ bir düşman karşısında mütevekkilen ordugâh kuruyordu. Düşmanın bu göze görünmez avcıları Seyidler'den beri içimize dağılmış, bizimle yürümüş, bizimle durmuş, teker teker çocuklarımızı avlamaya başlamış boğuyordu. Bütün alayı tehdîd eden bu felâket karşısında evlâdlar pederleri demek olan zâbitlere, zâbitler de evlâdlarına sarılmış sabır ve tevekkülden mâadâ hiçbir silahı olmayarak kalacaktı. Herkes bu alaydan, alay da herkesden uzaklaşıyordu. Bir iki garip köylünün samîmi nazarlarından mâadâ bizi tesellî edecek hiç bir şey yok idi. Alayımızın kumandanı hastaların başında dönüyor, zâbitler sanki kanad açmış yavrularını korumak için çâre arıyordu. İşte Muradlı'ya gelinmiş daha çadırlar bile tamam kurulmamış idi ki bir Harbiyeli bir çalı üstüne düşmüş eceliyle pençeleşiyordu. Arkadaşları koşup baktılar, o çalı üstünde İsmail'i gördüler. Alıp çadıra koymak istediler, fakat İsmail bağırıyor: "Yanaşmayın, ben koleraya tutuldum. Siz bulaşmayın!" diyor. İsmail son nefesinde de arkadaşlarını koruyor, kendi râhatını arkadaşlarının selâmeti için fedâ ediyordu.

Birkaç Gün Sonra

Karantina mahalli tebdîl edilecekti. Muradlı'dan Râmi Kışlası'na gidilecekti. Alay binmiş, Makrıköyü'ne gelmiş idi. Orada Refik nâmındaki Harbiyeli de kolera a'râzını göstermeye başlamıştı. Hayât-ı askeriyyedeki samîmiyet şâyân-ı ibrettir. Askerlik, kardeşlik, babalık, evlâdlık ocağıdır. İnsanlar burada fazîlet imtihânları geçirir. Vefâkârlık, fedâkârlık sözleri burada birer sâha-i tatbîk bulur, birer şekl-i hakîkat alır. İşte bu hasta çocuğun kolera a'râzı gösterdiği kompartımandaki arkadaşları hastadan uzaklaşmıyor, kaçmıyor, telaş etmiyor. Bilakis muâvenet için yanaşmak, sarılmak istiyor. Halbuki zâbitleri onları muhâfaza ediyor, koruyor da kendisi duramıyor, sokuluyor. Kirlenmiş eşyâları başkasına dokundurmuyor da kendisi topluyor ve nihâyet hastanın koluna girmiş indiriyordu. Hastanın arkadaşları hafifçe zâbitlerine işittiriyor: "Arkadaşımızı hekîm ayırmasa, hasta me'yûs olmasa?" diyor.

Bu esnâda hekîm ve zâbitin karşısında bulunan hasta bütün kuvvetini tam bir asker vaz'ıyla durmuş, bir sağlam insan gibi temennâsını etmiş: "Efendim arkadaşlarımın selâmeti neyi îcâb ettiriyorsa onu emr etmenizi ricâ ederim" diyor. İstirâhat vagonuna gitmesi lüzûmu hekîm tarafından söylenince Refik der-akab selâm-ı itâati tekrâr etmiş gidiyor ve koluna giren zâbitine: "Ricâ ederim beni tutmayınız birkaç adımlık yer için kuvvetim var" diyor. Halbuki o anda Refik'de ne kuvvet vardı, ne dermân kalmıştı. Yalnız yüreğinde askerlik cevheri iliklerinde askerlik gayreti kalmış onunla duruyor, onunla yürüyordu. Zâbit Refik'i istirâhât kompartımanına götürdüğü zaman Refik'in diğer kardeşleri, o kompartıman arkadaşları, kimi kendi kaputunu, kimisi beyliğini almış, Refik'e vermek, üstüne örtmek için arkadan, getiriyor. O geceyi sabaha kadar titreyerek geçirmeye razı olmuş, yalnız Refik'i ısıtmak istiyorlardı. Bu çocuklar koleranın sirâyet eder olduğunu, göze gözükmez, silah çekilmez düşman olduğunu bildikleri halde terbiye-i askeriyyenin insanlarda vücûda getirdiği havâssın te'sîriyle hareket ediyor, bile bile tehlikeden uzaklaşmıyor. Tehlikedeki bir arkadaşından kaçmayı nefsine yediremiyor, kaçmak tavrı onlara ağır geliyor. Harbde el ele, yürek yüreğe ölmek için, birlikte gömülmek için sözler etmiş bu çocuklar, zaten ölüm için zaman ve mekân olmadığını, ölümün ise askerlikte son rütbe olduğunu bilen bu insanlar, arkadaşlarını yalnız ve me'yûs bırakmamak için yanaşıyor, arkadaşlarını bu tehlikeden kurtarama[ya]caklarını bildikleri hâlde, izzet-i nefs için, arkadaşlık için geliyorlar. İhtimâl buna cinnet diyen de bulunur. Hâtır için ölüm olur mu diyenler de olur. **[395]** Fakat bu hakîkatde bir fazîlettir. İşte böyle askerlerdir ki harbde cebânet gösteremez, düşmandan kaçamaz. Sancak, bayrak, toprak veremez. Arkadaşını kurtarmadan geçemez. Belki kendi ölür, arkadaşı kurtulur. Çünkü o bilir ki ecel gelmedikçe ölüm yoktur. Ecel geldikten sonra da? Yara da [baskı hatası] da, hastalık da, baş ağrısı da hatta hiç yoktan bir füc'e de vesîleden ibârettir. Hepsi birdir. Evet, askeri öldüren, tabîbi öldüren, vazîfe değil ölümün mukadder oluşudur. Mesleğin burada bilakis fâidesi var, çünkü esnâ-yı vazîfede ölen mesleğin şerefini de tetevvüc ederek şehîd o-

lur. Eğer insanı yalnız meslek öldüre idi dünyada ne bir sivil gençlikte ölür, ne de harbe girişmiş bir asker veya sârî hastalıklar muhîtinde yaşayan etibbâ sağ kalırdı. Mesleğinde cesûr, fazîlet uğrunda heran ölmeye hazır ve Allah'ına mütevekkil bir insan daima çok yaşar. Ve öldükten sonra da milletin insâniyetin kalbinde ebediyyen yaşar. İşte bu vefâkâr çocukları vazîfe nâmına ancak zâbitleri geri çevirebilmişti.

Geceleyin hâtırını soran zâbitine asker Refik ağırlaşmış hâliyle yine kıyâma, selâma çabalıyor. Teessür göstermiyor, kemâl-i metânetle "bir şeyim yok" diyordu.

Âh ne garîb bir hâtıradır ki sabahleyin ortalık açılırken Refik'in çavuşu zavallı Vefâ, Refik'e uğramış ahvâl-i sıhhiyyesine dâir haber getirmiş söylüyor, nihâyetinde de "Siz sağ olun ben de tutuldum!" diyordu. Evet, zavallı Vefâ da koleraya tutulmuş, fakat hâlâ ayakta kalmak, vazîfe görmek istiyordu. Refik'in zâbiti Refik'in ilâcından Vefâ'ya da verdi. Onu tesellîye başladı.

Birkaç Gün Sonra

Birkaç gün sonra Vefâ hastahâneden çıktı. Silah arkadaşlarına iltihâk etti. Vefâ hasatalığın ilk gecesini alayın sancağının dibinde geçirmiş idi. Sancağın rûhâniyeti Vefâ'yı çabuk geri getirmiş silaha sancağına kavuşturmuş idi. Fakat İsmail ile Refik, zavallı çocuklar, onlar dönmediler, onlar için sefere vesîle bu yol olacakmış artık gelmediler, gittiler, uçdular, şühedâ alaylarına karıştılar.

İsmail, Refik, şehîd askerler, askerce gelmişler, askerce düşmüşler, askerce gitmişler idi. Bunlar vatana hizmet için yola çıkmış, askerlik yolunda düşmüş, askerlik emelleriyle şehîd olmuşlar idi.

Siz, asker evladlar, evvelce aramızda çalışıyordunuz, şimdi yüreklerimizde yaşıyor, üstümüzde dolaşıyorsunuz, sizler Harbiye Alayı mukaddes sancağının ebedî muhâfızları kalacaksınız, ordulara dağılan kendilerine şerefli hizmetler, gazâlar, şehâdetler arayan arkadaşlarınızın muîni olacaksınız. Dört yüz milyon müslümanın Fâtiha'larında hisseniz olacak, otuz milyon Osmanlının lisân-ı tekrîminde yâdınız kalacak. Neşîdelerinde satırlarınız olacak, bu vatanın âfâkında hoş sadâlarınız kalacak, rahmetler size, hasretler bize şehîd askerler.

Ömer Fevzi

İbrahim Alaaddin Bey'in:

ÇOCUK ŞİİRLERİ

Münâsebetiyle

Ne bir tulû', ne bir gurûb levhası bile seyredemeyen mahallelerimizin köşelerine sığınıp ufuklar, âsümânlar tehayyül etmek: Avrupa'nın füshat-geh-i tefekkürâtı karşısında, hakîkaten, pek büyük bir iktidâr-ı fıtrîye vâbestedir.

Biz, bütün harekât ve idrâkâtımızın dâire-i şümûlünü hep bu mikyâs dâhilinde çevirecek olursak, asırlarca alkışlanan büyük sîmâlardan, yüksek dehâlardan niçin mahrûm kalmakta olduğumuzu hemen anlarız. Vâsi' ufuklar.. İşte eksiğimiz! Fakat, ufuktan vüs'at-i arâzî hâtıra gelmesin.. Asıl dar olan ufk-ı fikrîmiz, ufk-ı vicdânîmizdir. Dimâğımız sanki bir demir çembere geçmiş gibi düşünemiyor, yoruluyor, kalbimiz süflî heyecanlardan ayrılamıyor, memleketin en zengini, en acı felâketler önünde bî-his... En zekîsi, mühim bir mes'elede i'tirâf-ı gabâvet etmekte!.. Niçin? Şüphe yok ki kendi kendini yetiştirmediği için: Başkalarına ser-fürû ettikçe, her hayrı başkalarından bekledikçe hiçbir fenâlıktan kurtulamayız.

Bu birkaç satır mukaddime, "Çocuk Şiirleri"nin bizde, daha bugün bulunmuş bir mevzûa geçmekte gösterdiği kudret-i ser-endâzâneden hisse-mend olunan bir iftihâr-ı gıyâbî te'sîriyle yazılıyor. Zavallı şâirler, hele son zamanda, aynı yerde döne döne gözleri kararmış gibi artık ne söylediklerinden bî-haber, etrâfı da kendi deverânlarıyla hem-hâl zannediyorlar.. Hayır, rûh-i millete, bâ-husûs, yavruların ruhuna nüfûz ediniz: Onların daima ulviyete tevcîh-i bâl etmek isteyen emellerini görecek, onlarla mütehassis ve müteessir olacak, sonra kaleminizi sâha-i mazîk-i hayâlinizden taşıracaksınız ..

İşte, "Çocuk Şiirleri" bu duygunun üzerinde atılmış ilk muhteriz hatvedir. O diğerleri gibi ne müdhîş bir hodperestî, ne de gülünç bir şemâtet-i edebiyye arz ediyor: Bütün gönlü samîmiyete rikkate, şefkat ve hayra meclûb olduğu için, istiyor ki, hiç olmazsa "yarın" iyiliklerle beslensin, hiç olmazsa ihtiyarlığımız, bizi tesellî eden pâk ve mübârek hürmetlerle çerçevelensin....

Memleketin ihtiyaçlarını düşünerek te'lîf-i âsâr edenler arasında, **[396]** çocukluk âlemine hitâbeden kaç edîbimiz, çocukluk âlemini terennüm eden kaç şâirimiz var! Pejmurde kütüphâneleri dolaşan vâlidelerin, pederlerin nihâyet me'yûs-ı nazarlarında: "Acaba yazı yazanların zevcesi, çocukları yok mu?" suâli okunuyor. "Evlâdımı cismen büyütmek için tâze süt, sâf hava buluyorum, fakat genç fikrine ceyyid, nûrânî sahîfeler açamıyorum." Sözleri her âkıbet-endîş kalbden dökülüyor.. Şu akāmet-i edebiyyenin sebebi nedir? Ben zannediyorum ki, -adem-i tenezzül- bir zamanlar çocuk olanlar, büyüyünce çocukluğa eğilemiyorlar!... Kitapçılar tarafından menfaat mukābilinde âdetâ cebren yazdırılan kuru, i'tinâdan ârî, renksiz mektep kitaplarında ise hiçbir kıymet-i husûsiyye bulunamaz. Bunların hiç biri devr-i tufûliyyetin refîk ve seyyâl fikir ve emeline nüfûz edemez. Çocuklara yazarken, maksad: Küçülmek, sukūt etmek değil, bilakis yavrunun tertemiz rûhuna kadar yükselmek îcâb edeceği tamamıyla anlaşılsın, onun hayatını kendi hayâtımıza çivilemek bir ma'rifet-i i'tikād olunmasın.*

Burada, nekāyis-i hükûmetten birini de arza mecbûruz: Müfîd eserlerin mükâfâtlandırılmaması.. Gerçi taleb, biraz sâfiyâne görünür, lâkin genç kalemleri teşcî', iyi düşünenleri takdîr nokta-i nazarından, elzemdir. Bizde akademi daha teşekkül etmese bile, Maârif Nezâreti tedkīk-ı âsâr vazîfesini der'uhde etmeli, memleketin husûsî inkişâfât-ı fikriyyesiyle de alâkadâr olmalı, nâfi' kitapların hükûmetce hakk-ı imtiyâzı bulunmalıdır.

* Lui Ratisbon'un *Mudhike-i Tıflâne* nâmındaki eserinin mukaddimesi.

"Çocuk Şiirleri"nin kıymet-i edebiyyesini, kıymet-i ahlâkıyyesini, mini mini güğercin hayatlarla karâbet-i rûhiyyede izhâr ettiği samîmiyeti takdîr için, elinizden düşürmeyeceğiniz eserin, yalnız ser-levhalarına bile göz gezdirmek kifâyet eder. Açınız, "Din manzûmesini, acaba hangi yavru kalb onu ezberlerken: "-Ben müslümanım!" diye haykırmayacak.. Hangi baba onu dinlerken minnetdâr olmayacak ..

Mâî gökler, yeşil yerler, şehirler;
Bize şeref fısıldayan nehirler,
Uyan diye uğuldayan korular
Düşün, yavrum, bu yerlerde neler var?
İşte senin: Bu mübârek memleket,
Anan gibi onu sev de hizmet et...
Sana selâm ey Osmanlı bayrağı!

Kim bilir; bunları cıvıldayan penbe dudaklar ne derin bir şehka-i hüzn ve teessürle titreyecek, gönüllerde ne kadar âsûde hislerle fedâkarlıklar [bul]unmayacak.. Anne gibi ayrılmaz bir râbıtayı teslîm eden çocuk artık vatanına göz yumacak mı? Baş çevirecek mi?

Tabîatın güzelliklerini nakşa, bazen resim, şiirden ziyâde muvaffak olur, fakat resmin –mümkün değil– muvaffak olamayacağı bir hârika-i beyân varsa, işte o da: "Kelebek".

Beyaz, yeşil, siyah, sarı
O incecik kanadları:
Çemende bir menekşeye
Açar ipekli şemsiye...
Nakışlı, süslü, mor, sarı
O incecik kanadları,
Dokunsanız erir, söner,
Kalır avuçda gölgeler...

Tasvîr-i esîrîsini çizen başka rikkat-i hayâle tesâdüf ettiniz mi?

"Çiftciler", "Koru"nun, "Mille"nin sahrâî tablolarını andırıyor:

Rüzgâr gelir, gökyüzünü kucaklayan tepeden,
Yelpâzeler ekinleri uzaktaki değirmen...

Hazîn hazîn kaval sesi ovalara yayılır,
Çiftçilerin şenliğine doğan ay da bayılır...

* * *

"Yıldızlar", "denizler" de birer eser-i nefîs.

Hâsılı, pek zarîf ve rengîn incilerle donanmış bu küçücük tâc-ı tufûliyyeti, Avrupa'nın, kâinâta yayılan giysû-yı hulyâsına arz ederek:

– Bizde de eserlerini pırlantalarla hakkeden genç san'atkârlar var...

Diyebiliriz.

Osman Fahri

YANMIŞ MAHALLELERİN İ'MÂRI MES'ELESİ

– 2 –

Yanmış İstanbul mahallelerinin i'mârı mes'elesi, bazı taraflardan arâzî-i vakfiyye üzerine ikrâz muâmelâtının teshîl ve tevsî'i esâsına müstenid levâyih-i kānûniyyenin tesrî'-i kānûniyyetini taleb ettirmiş olduğundan geçen haftaki makālemde, alel-ıtlâk arzı terhîn edip, borca akçe almayı memleketimizde kolaylaştıracak kānûnların, hâlâ Osmanlı İmparatorluğu arâzîsinin en çok kısmına mâlik ve mutasarrıf olan **[397]** müslüman ve Türk unsur hakkında aslâ hayırlı olmayacağını izhâr ve isbâta çalışmıştım. Bu sefer, mes'ele-i mezkûreyi halledilmiş, yani arâzî-i vakfiyye ve emvâl-i gayr-i menkūleye dâir merhûm Hammâde Paşa ve Mahmud Esad Efendi'nin lâyihaları iktisâb-ı kānûniyyet eylemiş farz ederek, sırf mahallât-ı muhterikanın i'mârı mes'elesinin tedkīkiyle uğraşacağım.

Yanmış mahallelerin i'mâr edilebilmesi için, İstanbul matbûâtı şimdiye kadar, üç usûl gösterdi. Resmî menâbi'den teraşşuh etmişe benzer ma'lûmât ve ifâdât da o üç usûlden hâriç bir şey öğretmedi. Usûl-i selâse şöyle hülâsa olunabiliyor:

1- Yanmış mahallelerin arsalarını kâmilen bir şirkete satmak. Şirket, iştirâ ettiği arsalar üstüne Avrupa'da olduğu gibi mükemmel ve yeni tarzda mebânî inşâ edecek, sonra bedeli yavaş yavaş mukassatan ödenmek şartıyla o arsa ve binâları isteyenlere satacaktır.

2- Yanmış mahallelerin arsalarını terhîn ederek bir şirketten sermâye tedârik eylemek ve bu sermâye ile aynı veya gayrı şirkete emâkini -yine tabiî Avrupakârî, mükemmel bir tarz-ı nevînde!- inşâ ettirmek. Ba'dehu bu emâkini, ya her arsa üzerindeki binâ o arsanın sâhibine olmak şartıyla, yahud bu şarta riâyet edilmemek üzere harîk-zedelere vermek. Böylece yeni eve sâhib olanlar, hânelerinin binâsı için sarf olunan paranın, ta'bîr-i diğerle arsa ve hânelerini terhîn ederek borç aldıkları sermâyenin fâiz ve re'sü'l-mâlini muayyen bir usûl dâiresinde, ceste ceste te'diyeye mecbûr tutulacaklardır.

3- Harîk-zede âileler birleşip, **bir ittihâd ve teâvün bankası te'sîs** eyleyerek, sermâye-i esâsiyyesi yanmış evlerin arsalarından müteşekkil o banka vâsıtasıyla, emâkin-i muhterikayı tekrar inşâ ettirip, mesârıf-ı inşâiyye yine taksît taksît, ittihâd ve teâvün bankasına ödenmek üzere, o yapılmış a'lâ, yeni evlere girip yerleşmek. İttihâd ve teâvün bankasının sermâyedârları bizzât harîk-zedeler olacağından, bu usûlün tatbîki hâlinde, bankanın kâr ve zararı da bit-tabi' onlara âid bulunacaktır.

Yanmış mahallelerin i'mârı için bugüne kadar benim işittiğim bildiğim tasavvurâtın zübdesi bunlardan ibârettir. Şimdi bu üç usûlü birer birer nazar-ı tedkīkten geçirerek yanmış âilelere nef' ve zararları derecesinin takdîrine sarf-ı zihn edelim.

Birinci usûl benim hâtırıma, derhâl şu suâlleri getiriyor: Mahallât-ı muhterikanın planı tanzîm olunup, sokak, cadde, meydan ve sâire açıldıktan sonra kalan arâzi bir şirkete satılacak, a'lâ, fakat bu şirketin sermâyesi nereden gelecek, Osmanlılar arasında mı toplanacak, yoksa Avrupa'dan mı getirilecek? Yani ism-i resmîsinden sarf-ı nazar, hakīkatte şirket bir ecnebî şirketi mi olacak, bir Osmanlı şirketi mi?

Sâniyen arsalarını şirkete satan harîk-zedeler, o arsalarını şirketin üzerlerine inşâ ettiği mebânî-i cedîde ile bera-

ber, velev bedeli ceste ceste te'diye olunsun, iştirâ edip, ana babadan kalma yer ve yurdlarına tekrar sâhib olabilecekler mi?

Sâlisen, şirketin aldığı arsalar ve şirketin onlar üstüne yaptığı binâlar eski sâhiblerine intikāl etmezse, kimlerin eline geçecek?

Birinci suâlin cevâbını vermek için, zannederim ki bir dakîka bile düşünmeye lüzûm yoktur. Sırf memâlik-i Osmâniyyede bir sermâye toplanamaz. Yangının ertesi günü, yanan emâkinin az müddet zarfında inşâsı için, îcâb eden tedâbirden bahsetmiş olan Sadrazam hazretleri aynen şöyle buyurmuşlardı: "Bedeli, bir müddet-i muayyene zarfında mukassatan te'diye edilmek şartıyla muhterik emâkin inşâsı için Avrupa'dan sermâye tedâriki esbâbına tevessül olunacaktır." Demek oluyor ki şirketin nâm ve ünvânı ne olursa olsun, sermâye Avvrupa'dan geleceği için mâhiyeti Avrupalı, ecnebî olacak ve binâenaleyh İstanbul'un en ziyâde İslâm yatağı olan Mercan, Koska, Aksaray... ve ilh. mahallelerinin arsaları, İstanbul ve en ziyâde müslüman mülkü olan arâzîsi Avrupalı ve ecnebî taht-ı temellük ve tasarrufuna geçecek...

Vâkıâ, harîk-zedeler eski arsalarını, üstlerindeki evleriyle birlikte şirketten istirdâd ve tahlîs edebilirlerse, bu tehlike muvakkat bir tehlike olmuş olur, lâkin acaba istirdâd edebilirler mi?

İşbu ikinci suâlin gāyet vâzıh ve müdellel cevâbını, *Tanin* gazetesinde (17 Temmuz 1327) "Parvus" nâm müsteârıyla cidden derin ve müfîd makāleler yazan zât-ı muhterem veriyor:

"Harîkten musâb olanlar bu takdîrde sadece para ile ırzâ edilmiş olacak herbiri az çok bir meblağ elde edecek ve bunu müteâkib sahneden kendini çekecek. Bu para ile daha uzak herhangi bir mahallede bir ev yaptıracak, yahud parasını her nasıl isterse sarf ve isti'mâl edecek, buna artık kimse karışamaz ve kendisi için de bundan sonra kimse vazîfe edinmez.

"Böyle muâmele netîcesinde musâbîn pek ziyâde zarardîde olmuş olurlar. Zîrâ bugün İstanbul zemîninin hâiz olduğu kıymet ile birkaç sene sonra iktisâb edeceği kıymet iki muhtelif kemiyyettir, eğer hâneleri muhterik olmasa idi, sâhibleri birkaç sene mürûrunda arsalarını daha pahalıya satabilirlerdi. Şâyed bu felâket-zedelere bugün arsalarının kıymet-i hâzıraları tesviye edilecek olursa ellerine çok çok âhar bir mahalde ev yaptırtacak kadar bir para geçer. İstanbul'un göbeğinden bir arsaya mâlik olmak gibi iyi bir fırsat onlar için ilelebed gāib olur. Ateş-i hânümân-sûz saâdet-i hâllerini mahv ü harâb ettikten sonra muâmele-i ma'rûza da medâr-ı istikbâllerini gasbetmiş olur.

"Vârid-i hâtır olan bir misâli berây-ı mukāyese îrâd edelim: Bu misâl, Bulgaristan'ın pâyitahtı olan Sofya'dır. Bu şehir İstanbulof zamân-ı idâresinde tarz-ı cedîd bir plana tevfîkan müceddeden inşâ olundu. Eski hânelerin ashâbı para ile tatmîn ve tazmîn edildi. Bunlara arsalarının ve hedm edilen hânelerinin bedel-i tâmmı tesviye edildi. Fakat bu adamlara sonra ne oldu? Bunlar ortadan gāib oldular, bunlardan dâhil-i şehirde hâlâ hâne sâhibi olarak yalnız bir kaçına tesâdüf kābil olabilir.

[398] "Yeni inşâat planı mevki''-i tatbîk ve icrâya vaz' olunmaya başlanır başlanmaz Sofya'da arsa fiatları kuvvetle teraffu'a başladı.

"Bu ahvâl ve şerâit karşısında eski hâne sâhiblerinin tazmînât olarak aldıkları ellerindeki sermâyeler eski yerlerinde arsa almalarına artık kifâyet etmiyordu. Ve ebniye inşaâtı nizâmnâme-i cedîdi hâne inşâsı için oldukça ağır külfetler, vazîfeler tahmîl eyliyordu. Onun için ashâb-ı sâbıka mahallât-ı hâriciyyede yurd edinmek mecbûriyetinde kaldılar.

"İşte İstanbul'da da musâbîne yalnız arsa bedelinin nakden i'tâsıyla iktifâ edilecek olursa aynı hâl vâki' olacaktır. Yeni şehri şirketler te'sîs ve inşâ edecek, ahâlî-i atîkanın yerine sükkân-ı cedîde kāim olacak, mahallât-ı mezkûrenin bütün mâhiyet ve tabîat-i ictimâiyyesi tamâmen değişecek."

Parvus Efendi, daha muahhar bir makālesinde, yine aynı mevzûa intikāl ile diyor ki:

"Sermayedârânın kendi muâmelât-ı mâliyyeleri hesâbına nokta-i nazarları fil-hakîka başkadır. Bunlar sâdece bütün mevcûdu yalnızca yutmak, başkasına bir şey bırakmamak isterler. Muhterik hânelerin enkāzı ile beraber harîk-zedelerin hukūk-ı tasarrufiyyesi de silip süpürülecek, yer kendilerine satılacak, işte bu kadar! Hattâ sâhiblerine arsalarının yangından evvelki bedellerini tesviye etmek bile lâzım gelse, bunu da bir muâvenet-i mahsûsa-i hayr-hâhâne, bir lutf-ı ihsân-ı âlü'l-âl farz ve kıyâs edecekler, zîrâ şimdi harâbe hâlinde ve satılık bunca arâzi karşısında arsaların kıymeti pek azdır! Deniliyor. İşte bu zengin adamlar dûçâr-ı fakr [u] zarûret olan zavallı felâketzedelere bu tarzda istihzâlar ediyorlar, hor nazarla bakıyorlar. Bu âdetâ "que je, ôte toi, m'yetet" demekten başka bir şey değildir. Hükûmet bunca ahâlînin hukūk ve menâfiini fedâ edemez.

"Sofya'da İstanbulof fil-hakîka bu yolda muâmelede bulundu. Birkaçı siyâsî dostları olmak üzere bazı arâzi alaverecilerini sâhib-i servet etti. Çünkü şehrin ta'dîlen inşâsından mukaddem metre murabba'ı 20-30 franka olan yerlerin fiatı ameliyyât-ı ta'dîliyyeden sonra 400-500 franka çıktı. Mahallât-ı baîdede metre murabbaı 1-5 franka olan yerlerin fiatı da 20-30 frankı buldu. Bu adedlere sûret-i kat'iyyede i'timâd olunabilir: Sofya'da en belli başlı arsa muâmelecilerinden bizzât tahkīk ettim. Bu muâmele yüzünden eski arsa sâhiplerinin istifâdeden mahrûm edildikleri mebâliğ-i cesîm müdhiş bir sermâye teşkîl ediyor.

"İstanbul'da arsa fiatlarının terfî'i, tarz-ı cedîd inşaât planının tatbîkinden sonra, şüphesiz Sofya'dan dûn olmayacak, bilakis daha ileri gidecektir. Şimdi 100 lira kıymet takdîr olunacak bir arsası bulunan kimse ileride bu arsanın mutlakā 2000 hattâ daha ziyâde lira kıymeti hâiz olacağını nazar-ı i'tibâra almalıdır.

"Bu söz aslâ mübâlağaya haml olunmamalıdır. Makām-ı istişhâdda misâl olarak zikretmekte olduğum Sofya bugün bile ancak 100.000 nüfûslu bir şehirdir. Halbuki Dersaâdet

milyonluk bir şehirdir ve pek parlak bir istikbâl-i ticârîsi olan mühim bir limandır.

"İhtimâl ki Türk ahâlînin akılsızlığı, terakkīden mahrûmiyeti gibi sözlerle tahkīrât ve tezyîfâtta bulunacaklar olur. Bunların ehemmiyeti yoktur. Lâkin harîk-zedeler bunca fevâid ve muhassenât-ı câmiasıyla beraber yerlerini bilâ-kayd ü şart para mukābili elden çıkaracak olurlarsa işte o vakit hâlis mecnûn lakabına lâyık olurlar. Böyle bir harekette niçin bulunsunlar? Şehrin bir tarz-ı cedîde kalb ve tahvîli için mi? Sermâyedârân bu yüzden milyonlar kazanacakları için elbette şehrin bir şekl-i cedîde kalbi taraftarlığını ederler."

Parvus'un dediklerine, tamamen iştirâk ettiğimi beyândan başka bir söz ilâvesini fazla buluyorum. Bu muhterem muktesidin, vekāyi' ve erkāma ve iktisâdın lâ-yetegayyer kavânîn-i bî-rahmânesine müstenid sarîh ve kat'î ifâdâtı mükemmelen gösteriyor ki arsalarını bir def'a ellerinden kaçıran Koska ve Aksaray sükkânı, o zavallı Haffâf Ahmed efendiler, Yağlıkçı Fâik beyler, Hâcce Hadîce hanımlar, bir daha mahallelerinin yüzünü göremeyecekler, ana, babadan kalma ev barklarına tekrar sâhib olamayacaklar, Edirnekapu, Topkapususu, Eyüb semtlerine doğru muhâcerete mecbûr kalacaklardır. Zâten azıcık dikkatle etrafa bakılacak olursa on on beş seneden beri ve hele iki üç senedir, İstanbul arâzîsinin sâhillerden ve ale'l-husûs limandan tepelere doğru gayr-i müslim ve ecnebî unsuru tarafından feth ve istîlâ olunup, müslim unsurun, muttasıl hücrâ ve hayatsız mahallelere ric'at ve ilticâ eylemekte bulunduğu kolaylıkla müşâhede edilebilir. Bu istîlâ-yı iktisâdînin en bâriz safhaları, bugün Hocapaşa, Cağaloğlu ve Mahmud Paşa semtlerinde göze çarpar. Dâhilinde mazanna-i kirâm mekābiri bulunan arsaların gayr-i müslimlere fürûhtu kānûn veyâ âdetle memnû' olduğunudan nâşî, buralarda evlerinin altındaki türbeleri geceleri tâ be-sabah uğraşarak söküp, kaldıran müslim ev sâhiblerinin bulunduğunu kendi kulaklarımla işittim! Üç beş kuruş kazanacağım diye bu derece âdîliklere tenezzül eyleyen ecdâdının ocağını yabancı ellere bırakıp, âtıl ve miskin cebânetini barındırmak için sâkin mahaller arayan mübârek hemşehrilerimiz böyle göz önünde durup dururken, arsaları ecnebî kumpanyasına satılmış bî-çâre harîk-zedelerin fiatı on def'a, belki yirmi def'a fırlamış eski süknâlarına bir daha avdet edebilmeleri, ölmüşlerin tekrar dirilip dünyaya gelmeleri kadar müstahîldir.

Bu halde o arsaları ve üzerlerine şirketin "bir tarz-ı şîrîn ve nevînde" yaptığı emâkini kimler mi satın alacak? –Ecnebîler, gayr-i müslim Osmanlılar, hülâsa dünyada yaşamak isteyen ve yaşamayı bilen adamlar satın alacak.

Parvus efendinin tahlîlâtına müstenid temhîdât-ı âcizânemin hülâsası **[399]** şudur: *Eğer yanmış mahallelerin arsaları bir şirkete satılacak olursa İstanbul'un kalb-gâhı ecnebîlere teslîm edilmiş olur.*

* * *

Arsaları terhîn ile sermâye tedârik etmek sûretiyle veyahud harîk-zedegânın bizzât te'sîs eyleyecekleri ittihâd ve teâvün bankası vesâtetiyle, yanmış mahallelerin i'mârı usûllerinin tedkīk ve muhâkemesini bu makālenin uzamasından dolayı haftaya ta'lîk mecbûriyetindeyim.

S[sin]**A**[ayın]**FS**[sad]**.**

ŞUÛN

On iki bin *İncil*!
Müslüman Arnavudların nazar-ı dikkatine:

On iki bin *İncil* Arnavud lisânına tercüme olunarak şehrimizdeki beyne'l-milel ticâret matbaasında tab' olunmuştur. İşbu *İncil*'in dîn-i İseviyyeti ta'mîm için basıldığına şüphe yoktur. Müslümanlık nâşirleri gözlerini açsınlar. Hele şehrimizde Cem'iyet-i İlmiyye gözlerini kapayıp uykuya yatmasın. Köylere varıncaya kadar her tarafa vâizler gönderilmeli, İseviyyet'in men'-i intişârına çalışılmalıdır.

(*Neyyir-i Hakīkat*)

Rusya:

Sıcaklık. Kuraklık ve Yangınlar – Bu sene Rusya'nın müslümanlarla meskûn şark vilâyetlerinde fevkalâde sıcaklar hüküm sürüyor. Meselâ bazı yerlerde derece-i harâret güneş altında 46'ya çıkıyor. Hattâ Buhârâ'da bir gün derece-i harâret +63'ü bulmuş ki yazı yâbis ve hâr olmakla müştehir Buhârâ için bile bu sıcaklık pek nâdir vekāyi'dendir. Harâret böyle arttıkça artıyor, yağmur ise hiç yağmıyor. Bunun netîce-i tabîiyyesi kuraklık oluyor ve yangın çıkıyor. Anlaşılan yangın bu sene yalnız İstanbul'a mahsûs bir âfet değil, Türkistan ve Rusya şarkî köy ve şehirleri de muttasıl yanıp, kül oluyorlar ve birçok müslüman kardeşlerimiz oralarda da ev ve barksız kalıyorlar. Rusya müslüman gazetelerinin mütemâdiyen haber verdikleri yangınlar içinde, İstanbul'da olduğu gibi gününe ikişer parlayanları da var. Gerek kuraklıktan, gerek yangınlardan hâsıl olan zarar ve ziyân mikdârı gittikçe artıyor ve milyonlara bâliğ oluyor. Hemen Cenâb-ı Hak, her cihetle bî-baht olan müslümanların hâline acısın!

Tazyîkāt – Bir taraftan Rusya müslümanları üzerine kuraklık ve yangın âfetleri saldırıp dururken, diğer taraftan da Rus Hükûmeti müslüman arasına harekât-ı siyâsiyye vücûdu bahânesiyle aslâ aman vermeksizin musallat oluyor: Prem vilâyetinde "Navjava" i'mâlâthânesinde imam olan Şâkircan Efendi Hamîdî ile Muallim Sâdık Efendi Hamîdî, tüccârdan Mîr Haydar Habîbullâh, Hamîdullâh Gaffâr, Nizâmüddîn İbrahim ve Polis me'mûru Gılman Şehîdullâh efendilerin hânelerinde taharriyât icrâ olunup, bil-cümle kütüb ve evrakları müsâdere edilmiştir.

§ Kazan vilâyetinde Kaçmir Karyesi İmâmı Abdullah Efendi'nin ve Paçak Karyesi'nin İmâmı Hanefî Efendi'nin hânelerinde dahi taharriyât icrâ edilmiş ve imam efendiler tevkîf olunmuşlardır.

§ Kazakistan'ın "Simi" şehrinde Kazak efkâr-ı münevveresi ashâbının meşhûrlarından muallim mîr Yakub Efendi Toluât'ın hücresi de aranıp, kendisi tevkîf edilmiştir. Taharriyâtta birçok polis ve jandarma me'mûrları bulu[n]muşlar ve taharriyât sabahdan tâ gece yarısına kadar devam et-

miştir. Mîr Yakub Efendi'nin kütüb ve evrakı arasında me'mûrîn-i zâbıtânın en çok nazar-ı dikkatini celbeden kendi eseri olan *Uyan Kazak* risâlesiyle *Kazakistan* gazetesinin nüshaları ve Kazakça *Örnek, Kırk Masal, Tomaç* kitapları olmuştur. Bu kitap ve risâlelerin cümlesi sansürün müsâadesiyle tab' olunmuş âsârdandır. Mîr Yakub Efendi'nin Kazak çocukları için hazırlamakta olduğu üçüncü cüz' kırâet kitabının müsveddeleri de müsâdere olunmuştur.

§ Bubi'de 7 Temmuz akşamı zevâli saat onda altı jandarma ile dört me'mûr gelip, birâderân-ı Bubi mahdumlarının dükkânlarını, bodrumlarını, kütüphâne ve medreselerini mühürlemişler ve ferdâsı yine gelerek ertesi günü saat 12'ye kadar teftîşâtta bulunmuşlardır.

Me'mûrîn her ne kadar evvelce olduğu gibi şiddet göstermedilerse de gāyet dikkatli teftîş edip, *Nûru'l-Hidâye, Servet-i Fünûn, Hat, el-Menâr, Târîh-i Arab, Târîh-i Kavm-i Türkî, Bulgar Tarihi, Tokayef Şiiri, Azîz Feyzî Şiiri, Ma'lûmât, Tanîn, Rûhu'l-Beyân Türkî, Beyân-ı Hakīkat, Necm-i Hürriyet, el-Müeyyed, Sırâtımüstakīm, Mecîd-i Gafûrî Şiiri, Müslümânın Gazetesi*'nin beşinci numarası ve daha sâir bazı kitapları almışlardır. Bunlardan başka birçok kitaplar daha sormuşlardır. Teftîş Cuma günü olmak münâsebetiyle ahâlî imamsız kaldıklarından maatteessüf Cuma namazını da kılamamışlardır.

Kazaklar Artıyor – Rusyada'ki müslüman kardeşlerimize dâir yukarıda mûcib-i tessür ve teellüm haberleri yazdıktan sonra gönlümüze ferah verecek bir havâdisi de derc edelim: Ma'lûmdur ki Rusya tebe'ası müslümanların kısm-ı küllîsi Asya-yı Vüstâ bozkırlarında henüz bedevi bir hayat süren **[400]** ve Türk büyük âilesinin en sâf ve sağlam bir uzvu olan Kazak kardeşlerimizdir. Kâffesi Dîn-i İslâm ile mütedeyyin bu Kazak Türkleri'nin mikdâr-ı hakīkīsi tamâmen muayyen olmamakla beraber 8 ilâ 10 milyon tahmîn olunabilirler. Aralarında diğer ırk ve mezhebe mensûb hemen hiç kimse yoktur. Rusya bunlardan daha asker alamıyor, umûr-ı dâhiliyyelerini şerîat ve eski Türk âdetince kendileri idâre ediyorlar. Bazı kâşif ve müdekkıkler Kazakların, medeniyet-i Garbiyye ile temasdan mutazarrır olup, seneden seneye eksildiklerini iddiâ ediyorlar ve Amerika'nın yerli ahâlîsi gibi garb ahâlî-i hristiyâniyyesi te'sîri altında yiteceklerini söylüyorlardı. Rusya muhâceret idâresinin neşr ettiği resmî istatistikten kara haber müjdecilerin iddiâları vâhî olduğu tebeyyün ediyor. Kazak kardeşlerimiz, hamden lillâh artıyorlar. Ve mikdâr-ı tezâyüdleri de akvâm-ı garbiyyenin bazılarından fazladır. Kazakların erkekleri her sene 10.000 nüfûsa 154 kadınları ise 10.000 nüfûsa 120 nüfûs artmaktadır. Garb akvâmı içinde çok artanlardan ma'dûd Rusya'nın mikdâr-ı tezâyüdü, vasatî olarak 100.000'e 200 olduğuna göre, Kazakların, çocuk yetiştirmek, hasta tedâvî etmek gibi te'mîn-i hayât edecek mübrem vesâitten mahrûm bulundukları halde, bu kadar artmaları, umum Türkler ve müslümanlar için sevinilecek bir haberdir.

Kafkasya:

Şimâlî Kafkasya'da Arapça Gazete – Şimâlî Kafkasya'nın Grozni şehrinde Rusça münteşir *Triski Kuray* gazetesi 15 Temmuz'dan i'tibâren bir kısmını Arapça neşr etmeye başlamıştır. Sebebi, Şimâlî Kafkasya'da sâkin müslümanların ulemâ lisânı Arapça'dır. Okuyup yazmak bilenler aralarında Arapça tekellüm ve muhâbere ederler, hattâ imamlar hükûmete göstermek mecbûriyetinde oldukları kuyûdâtı bile Arapça tutarlar. Rus Gazete işte bu sınıf halk okuyup anlasın diye Arapça bir kısım ilâvesine lüzûm görmüşdür. Lâkin Mâverâ-yı Kafkasya'da münteşir müslüman cerâidi bu kısmın Arapça olmaktansa Türkçe olmasını tasvîb ediyorlar ve Türkçe olduğu takdîrde daha çok kimseler tarafından anlaşılacağını yazıyorlar.

Türkistan:

Türkistan'da Bir Misyoner – Türkistan vilâyetlerinin Rus Hükûmeti'nin en büyük reîs-i rûhânîsi olan piskopos Türkistan için husûsî bir medrese-i dîniyye açılmasını Sen Sinod Meclisi'nden taleb ve ricâ etmiştir. Bu medresede, diğer hristiyan rûhânî medreselerinde olduğu gibi Fransız, Alman, Yunan ve Latin lisanları okutulmayıp, onlara bedel Arapça, Türkçe ve Farsça ile ulûm-ı dîniyye-i İslâmiyye öğretilecek ve bu sûretle Türkistan müslümanlarını tansîre sâî vâizler yetiştirilecektir.

Buhârâ

Buhârâ'dan Afgan-Lisân Me'mûr-i Siyâsîsinin İhrâcı – Bir hayli senelerden beri Buhârâ'da Afgan emîri hazretlerinin bir me'mûr-ı siyâsîsi bulunuyor ve Afgan tebe'asının umûruna nezâretle beraber, Buhârâ ve Rusya ahvâlini hükûmet-i metbûasına îsâlden geri durmuyordu. Yakın zamana kadar bu me'mûrun vücûdundan haberdâr olmayan Rusya Hükûmeti bu sefer haber aldığından, Buhârâ hükûmet-i müstakıllesine (!) me'mûr-ı mûmâ-ileyhin tardını emretmiş ve Buhârâ Hükûmeti de bit-tabi' emre itâatten gayri çâre bulamamıştır.

Bosna ve Hersek

Sosyalistler İctimâı – Bosna-saray'da sosyalist Boşnakların kongresi in'ikād etti. Kongre mukarrerâtından en mühimmi, bu büyük arâzî sâhibi beylerin arâzîsini kuvve-i cebriyye-i hükûmetle istimlâk ettirerek arâzîsiz fukarâ-yı ahâlîye tevzî' kıldırmak talebini muhtevîdir. Büyük arâzî sâhibi beylerin hemen cümlesi müslüman, arâzîsiz ahâlînin ise hepsi Ortodoks hristiyanı olduklarından kongre mukarrerâtı hükûmet tarafndan nazar-ı i'tibâra alınacak olursa, müslüman ahâlînin Bosna ve Hersek'deki kuvvetlerinin temeli gevşemiş olacaktır. Kongre mukarrerâtından diğer bir mühim madde de Bosna ve Hersek Meclis-i Meb'usânı intihâbâtında elyevm sâî olan usûlün tağyîrini istemektir. Usûl-i hâzır mûcebince Boşnakların mezâhib-i muhtelife mensûbları, kendi içlerinden ma'lûmu'l-mikdâr meb'ûs seçmektedirler. Meselâ bütün Bosna ve Hersek ahâlîsinin sülüsünü teşkîl eden müslüman Boşnaklar, Meclis-i Meb'ûsâna 24 meb'ûs gönderiyorlar. Kongrenin tavsiye ettiği usûl, mezheb farkı gözedilmeksizin karışık bir sûrette intihâb icrâsıdır. Bu takdîrde büyük arâzî sâhibi olan müslümanların gönderecekleri meb'ûs adedi eksilecek ve sosyalistlerce matlûb kavânîn daha sühûletle meclis tarafından ihzâr olunabilecektir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Matbaa ve Mahall-i İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersaâdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

31 Ağustos 1911 7 Ramazan 1329 Perşembe 18 Ağustos 1327 **Altıncı Cild - Aded: 156**

اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا[1]

.....

Ramazan geldi zamanında bu yıl, hamd olsun,
O biraz belki azaltır çekilen âlâmı.
Hastalık, zelzele, yangın, karışıklık, kıtlık,
Daha binlerce felâket eziyor İslâm'ı.
"Halk çok azdı da ondan bu belâlar..." deniyor;
Azmayan yok mu, bütün ehl-i sıyâm azgın mı?
Kimse, yâ Rab, süfehâ onları imhâl etme;
Yoksa bir millet-i ma'sûmeyi pâmâl etme.

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Müslümanların Muhâriblerine Karşı Olan Vecîbeleri

Târih ile müeyyed hakāyık-ı sâbitedendir ki: Aleyhisselatü vesselâm Efendimiz Mekke-i Mükerreme'de tek başına olmak üzere, halkı İslâm'a da'vete başladı, evvelâ kendilerine ufak bir cemâat tâbi' oldu ki bunlar da kadınlarla çocuklardan, bir de ihtiyarlardan ibâret idi. Bu zavallılar ise o kadar ağır işkencelerle ta'zîb edildi ki ölümü irtidâddan daha kolay görmeyenlerden başkası için tahammül etmek kābil değildi. Meselâ Hubeyb radiyallâhu anh esir edildiği zaman ateş ile işkence edildi. Nihayet öldürecekleri zaman iki rek'at namaz kılmak için müsâade istedi. Namazı bitirince "Eğer ölümden korkuyor zannedecek olmasaydınız bu namazı daha uzatacaktım" dedikten, müşriklerin bir dâne kalmayıncaya kadar kahrolmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz eyledikten sonra;

ولست ابالى حين اقتل مسلمًا
على اى جنب كان لله مصرعى
وذلك فى ذات الا له وان يشأ
يبارك على او صال شلو ممزع.

neşîde-i hamâsetini okuyarak âsumân-ı şehâdete yükseldi.

Bu vak'a ashâbdan ancak birinin başına gelmiş olanıdır. Diğerlerinin girifdâr olduğu mezâlim ise bundan çok ağırdır ki târihte mufassalan zikrolunmuştur. İşte müslümanlar bu gibi fecî', tahammül-sûz mesâibi on üç sene çektiler. Nihayet Habeşistan'a, daha sonra Medîne'ye hicret etmelerine müsâade olundu. Bunlar orada kuvvetlenmeye başlayınca bütün Araplar telâşa düşerek kendilerini bir kat daha tazyîk eder oldu. Onun için müslümanlar korkunun, heyecanın en dehşetlisini Medîne'de geçirdiler. Cenâb-ı Hak bunları tatmîn için [2](وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْئًا) âyet-i kerîmesini gönderdi.

Daha sonra kabâil-i Arap toplanıp müslümanların büsbütün mahvına yürümek istedikleri zaman Cenâb-ı Hak bunlara nefislerini müdâfaa etmelerine müsâade ettiği gibi sebât gösterdikleri takdîrde kendilerini nusretle, feth-i mübîne mazhariyetle kâm-yâb edeceğini vaad buyurdu: [3](أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ. اَلَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ)

[1] A'râf, 7/155.

[2] Nûr, 24/55.

[3] Hac, 22/39-40.

[402] Artık gerek aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz, gerek maiyyet-i risâletlerindeki hizb-i kalîl, alaylar, ordular teşkîl eden hasmın hücûmunu kemâl-i sekînetle karşılıyor, zaferin âkıbet kendilerine döneceğinden mutmain bulunuyordu. Zîrâ bu husûsdaki va'd-i İlâhînin tahakkuku şüpheden âzâde idi:

(وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ)[1]، (وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَاىءِ الْمُرْسَلِينَ)[2]، (وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ)[3]، (كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى اِنَّ اللّٰهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ)[4]

Bunun üzerine gerek efrâdı, gerek mühimmâtı pek az olan müslümanlarla -bütün kabâil-i Arab arasında çok zaman süren bir muhârebe alevlendi ki devâmı müddetince Cenâb-ı Hak tarafından mü'minlerin şedâide karşı tahammüllerini, evâmir-i İlâhiyye huzûrundaki mutâvaatlarını imtihân etti. Diğer taraftan da onları tasavvur olunabilecek mesâibin kâffesine musâb etmek sûretiyle tehzîb eyledi. Artık müslümanların sînelerinde nûr-ı iman her türlü şâibeden müteâlî olarak parlamaya başladı.

Nihayet Cenâb-ı Hak bunlara şevket ve kudret verdi. Kendilerini azîz, düşmanlarını zelîl etti. Artık muhâliflerini, hiç biri kurtulmamak şartiyle, mahvedecek bir hale geldiler. Lâkin böyle bir hareketin dîn-i medeniyet, dîn-i sulh u müsâlemet olan müslümanlıktan sudûru tasavvur olunabilir mi? Asla! Bilâkis Hâlik-ı Hakîm müslümanlara düşmanları hakkında son dereceye kadar âdil davranmalarını emrediyor idi. [5](لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)

Cenâb-ı Hak mü'minlere o kadar şevket ve kudret verdikten; vaktiyle kendilerine gûnâ-gûn mezâlimi revâ gören, felâketin her nev'ini tattıran hasımlarına artık galebe çalmalarını murâd buyurduktan sonra dâire-i adl ü hikmetten çıkmış olmamak için asla intikām sevdâsına kapılmamalarını emretmiş, böyle bir hareketin zulüm ve adâvet addolunacağını sarâhaten teblîğ buyurmuştur: [6](وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)

Hem bu kabîlden olan evâmir-i İlâhiyye yalnız mağlûblar hakkında değildi, belki âteş-i harbin henüz sönmediği, gālibin, mağlûbun ayrılmadığı bir zamanda bile i'tidâle, merhamete riâyet olunması mecbûrî idi. [7](وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)

Düşmanlarına sövmek, tel'în etmek de müslümanlarca i'tidâ nev'indendir. Müşrikler aleyhisselâtü vesselâm Efendimizin amcası Hamza'yı öldürüp ciğerini çıkardıkları, na'ş-ı mübârekini teşhîr ettikleri zaman peygamberimiz tasavvurların fevkinde mahzûn olmuş, hüngür hüngür ağlayarak onlara bedduâ etmişlerdi. Bunun üzerine (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَىْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ) âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Cenâb-ı Peygamber bedduâdan ferâgat buyurmakla beraber "Eğer zafer-yâb olursam ben de onlardan tamâm kırkına aynı cezayı tatbîk edeceğim" dediler. İşte [8](وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) âyet-i celîlesi bunun üzerine nâzil oldu. Aleyhisselatü vesselâm Efendimiz de [9](أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ) buyurdu.

Üserâ-yı harbe gelince Cenâb-ı Peygamber müslümanlara, bunlara karşı riâyetle, hürmetle muâmele etmeyi emir buyururlardı: [10](اسْتَوْصُوا بِالْأُسَارَى خَيْرًا) hadîs. Ashâb-ı kirâm bu hadîs-i Nebeviyye'ye imtisâlen esirlerine o derecelerde ikrâm ederlerdi ki ekmeklerini onlara verip kendilerinin hurma ile yaşadıkları olurdu.

Ey kāri', şu makālede temhîd ettiğimiz tafsîlâtı nazar-ı im'âna alacak olursan, kendilerini âlem-i insâniyetin mühlik vebâsı derekesine indirerek katil, tahrîb-i bilâd, gasb-ı hürriyet gibi vahşetlerde alabildiğine ileri giden Romalılarla diğer akvâmın harekâtıyla adâlet-i İlâhiyye arasındaki farkı görürsün. Asr-ı hâzırdaki muhârebâtta iltizâm edilmeye başlanan adâletkârâne muâmelâta gelince, bunlar nev'-i beşer için vusûlü mümkün olan gāyeti temsîl eden adâlet-i İslâmiyye'ye takarrubden başka bir şey değildir.

Harbin külliyen kaldırılması, bütün âlem-i insâniyyette müebbed bir sulh te'sîs edilmesi için teşekkül eden cem'iyetler bu azîm teşebbüsün hayyiz-i husûle gelmesine çalışsınlar. Müslümanlık onların bu mesâîsine karşı nazar-ı istihfâf ile bakmak şöyle dursun, bilakis teşci' eder, nihâyet kayserin, imparatorların muâvenetiyle –fakat hüsn-i niyyet esâsına müstenid olmak şartiyle– bu emel tahakkuk edecek olursa her müslüman [11](وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) âyet-i kerîmesini tilâvet ederek dest-i musâfâtını uzatmakta asla tereddüd etmez.

Mehmed Âkif

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

İhvânu's-Safâ Cem'iyeti – Yine dördüncü asr-ı hicrîde idi ki Irak'ın muhît-i feyyâz ve sâfında parlayan bir hey'et-i ilmiyye, El-Cezîre ufuklarına rengârenk nurlar, nûr-ı ma'rifetler saçıyorlardı.

Merkez-i teşa'şu' bu def'a Bağdad değil, Basra idi. Bir halde ki, merkezden tebâud ettikçe, huzemât-ı münteşirenin berîk u lemeânı tenâkus edeceğine bilakis daha ziyâde artı-

[1] Nûr, 24/55.
[2] En'âm, 6/34.
[3] Rûm, 30/47.
[4] Mücâdile, 58/20.
[5] Mümtehine, 60/8.
[6] Mâide, 5/2.
[7] Bakara, 2/190.
[8] Nahl, 16/126.
[9] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Megâzî, 9.
[10] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, 1994, c. 22, s. 393.
[11] Enfâl, 8/61.

yor. En az hassas merâkiz-i dimâgiyyelerde bile insafsız muâraza ihtizâzları, şiddetli intikād girdibâdları tevlîd ediyordu.

Çok geçmeden, Basra'dan Semerkand'a, Şiraz'dan Bağdad'a, Şam'dan Kāhire'ye, Kayravan'dan Tuleytula'ya kadar imtidâd eden hıtta-i vesî' baştan başa bir sâhâ-i cidâl ve mübâhase hâlini aldı.

[403] Gürültülü münâkaşalar, heyecanlı muârazalardan sonra nihâyet felsefe-i İslâmiyye'nin metîn esasları atıldı.

Benî İsrâîl, Hind, Yunan ve İran esâtîrine âit hurâfât-ı menkūle hakāyık-ı İslâmiyye'nin şu'âât-ı nevvârı karşısında nazar-firîb manzarlarını gāib ederek, reng-i aslîleri ile görünmeye başladılar.

Akvâm-ı muhtelifeye âit an'anât-ı hurâfe-âmîz, hudûd-i âlem-i İslâm mâverâsına çekilerek sîne-i zalâm-engîz-i nisyâna gömüldüler.

İhvânü's-Safâ Cem'iyeti, münevver fikirli erbâb-ı ilm ü kemâlden müteşekkil bir encümen-i dâniş idi. bütün mesâîsini hakāyik-ı İslâmiyye ile kavânîn-i akliyye ve tabîiyye arasında ayrılık, gayrılık bulunmadığını, bulunamayacağını isbâta hasr eylemişti. Neşredilen âsâr, ilmî, fennî ve felsefî olmak üzere büyük bir ansiklopedi teşkîl ediyor.

Üçüncü ve dördüncü asr-ı hicrîde ulûm ve fünûnun İslâmlar arasındaki derece-i terakkīsini anlamak, ulemâ-yı İslâmiyye'yi takdîr ve tebcîl edebilmek için bu eser-i azîm tedkīk ve tetebbu' edilmelidir.

Büyük ve muğlak mevzû'lar hakkındaki derin ve esaslı teşrîhâtı mütâlaa ettikçe insan, mebhûtâne saatlerce vakfegîr-i tefekkür olmaktan kendini alamaz.

Müelliflerinin irfân-ı hârika-nümâları karşısında, bilâ ihtiyâr, veleh ü hayretle memzûc takdirler, tahsînler îsârına mecbûr kalır.

Bilhâssa Fünûn-i Tabîiyye'ye âit olan kısımlar –lüzumsuz bazı tafsîlâttan sarf-ı nazar– esâs itibârıyla fevkalâde mühim ve kıymetdârdır.

İhvânü's-Safâ hey'et-i ilmiyyesi, büyük ansiklopedisini *Tuhfetü İhvâni's-Safâ* nâmıyla anonim bir ünvân tahtında neşr eylemiştir.

Ta'kîb ettiği meslek ise, İslâmiyyet'in fünûn ile muârız olmadığını ve olamayacağını isbât ve irâeden ibâret bulunmuştur.

Cem'iyet-i mezkûreye mensûb zevâtın erbâb-ı i'tizâle mütemâyil bulundukları beyân edilmekte ise de, İslâmiyet hakkındaki kanâat-i vicdâniyyelerinin lâ-yetezelzel bulunduğu eserlerinden anlaşılmakta olduğu cihetle bu rivâyet o kadar şâyân-ı ehemmiyyet olmasa gerektir.

İhvânü's-Safâ hey'etini teşkîl eden zevât, Ebû Süleyman Muhammed bin Ma'şer-i Bustî, Ebu'l-Hasen Ali bin Hârûn-ı Zencânî, Ebû Ahmed Mihricânî, Avkī ve Zey d bin Rifâa nâmlarında beş âlimden ibâret idi. Felsefe ve fünûn ile iştigâl, hakāyık-ı âliyye-i İslâmiyye ve fenniyyeden bî-haber bazı kûteh-bîn nazarında suver-i muhtelife ile vesîle-i ithâm addedildiği öteden beri görülüp, işitilmekte olduğundan, bu zâtlar hakkındaki rivâyet de o derece bâdî-i istiğrâb olamaz.

Hâlbuki, İslâmiyyet'in hakīkat-ı mahza olduğunu yâr u ağyâr nazarında isbât edebilmek için [1](فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ...) emr-i celîline imtisâlen fünûn ve felsefe hakkında tetebbuâtta bulunmak, bu yolda sarf-ı mesâî etmek, şüphesiz ki erbâb-ı ilmin en mukaddes vezâifindendir. Aksi hâlin tevlîd edeceği netâyicinin vehâmeti, erbâb-ı basîreti bi-hakkın titretecek kadar dehşetlidir.

Tuhfetü İhvâni's-Safâ nâmı altındaki resâil, Doktor Dotrişi tarafından hüâsa edilerek Leibzig'de tab' ve neşr edilmiştir.

Tuhfetü İhvâni's-Safâ'nın bir nüshası Paris Kütüphânesi'nde mevcûd ve Suplemanın 1845'inci numarasında mukayyeddir. Eser-i mezkûr elli bir risâleden mürekkeb olup, başlıca dört kısma ayrılmış ve her kısma âid mebâhis bervech-i âtî risâlede derc edilmiştir.

1'inci kısım, ulûm-ı Riyâziyye'yi câmi' ve 13 risâleden mürekkepdir.

2'inci kısım, Psikoloji (İlm-i Ahvâl-i Rûh) ve fizyoloji (İlm-i Vezâifü'l-a'zâ) da dâhil olmak üzere ulûm-i tabîiyyeye âit mebâhisi muhtevî ve 17 risâleden mürekkepdir.

3'inci kısım, Hikmet-i nazariyye (Metafizik)den bâhis ve 10 risâleden müteşekkildir.

4'üncü kısım, İlm-i Kelâm (Teoloji) şu'besidir ki 11 risâleye münkasemdir.

Birinci yani ulûm-i Riyâziyye kısmında, Hesâb, Hendese, Hey'et, Musikī, Coğrafya, Mantık fenleriyle Aristo felsefesinin tahlîl ve tefsîrinden bahs edilmiştir.

İkinci kısmı teşkîl eden on yedi risâle ise mebâhis-i âtiyyeyi muhtevîdir:

1'inci risâle: Heyûlâ' (madde), sûret, zaman, mesâfe,
2'nci risâle: Semâ ve âlem,
3'üncü risâle: Kevn ü fesâd,
4'üncü risâle: Hâdisât-ı cevviyye ve ilm-i cevv-i hevâ,
5'inci risâle: Ma'deniyyât,
6'ncı risâle: Tabîat, anâsır ve anâsırın te'sîrâtı,
7'nci risâle: Nebâtât,
8'inci risâle: Hayvânât,
9'unci risâle: Vücûd-ı beşerin teşekkülâtı (İlm-i Teşrîh),
10'uncu risâle: İlm-i Vezâ'ifü'l-a'zâ (Fizyoloji), havâs, ihtisâsât, mahsüsât,
11'inci risâle: Tenâsül-i uzviyyât,
12'nci risâle: Âlem-i suğrâ (İnsan=Mikrokozm),
13'üncü risâle: Rûh-ı şahs,
14'üncü risâle: Melekât-ı idrâkiyye ve hudûdu,
15'inci kısım: Hayat ve memât,
16'ncı kısım: Ezvâk ve âlâm,
17'nci kısım: İhtilâf-ı elsine,

[404] İlm-i cevv-i hevâ nâmı altında zikrettiğimiz dördüncü risâle "Âsâr-ı Ulviyye" unvânını hâiz olup, hâdisât-ı cevviyyenin menşe' ve esbâbından, ziyâ ve zulmet te'sîriyle vukūa gelen tebeddülât-ı cevviyyeden, harâret ve bürûdetten, rüzgârlardan, deniz ve nehirlerde husûle gelen tasa'udât ve tebahhurât-ı dâimeden bâhisdir.

[1] Bakara, 2/194.

Ma'deniyât kitabında maâdin başlıca üç sınıfa ayrılmıştır. Şu taksîmin, maâdinin derece-i zevebanları nazar-ı i'tibâra alınarak yapılmış olduğu zannolunur. Hayvânât ve nebâtâta âit olan risâlelerde en ziyâde nazar-ı dikkati celb eden şey mevâlîd-i selâse arasındaki revâbıt-ı esâsiyyenin tamamıyla gösterilmiş olmasıdır.

Nebâtât Risâlesi'nde, ıstılâhât-ı felsefiyyede kuvâ (forces) veya avâmil-i tabîiyye (agentsnaturels) denilen şeylere, mustalahât-ı dîniyyede "melâike" nâmı verilmekte olduğu bil-münâsebe tasrîh edilmiştir. Yine aynı kitaplarda kānûn-ı tekâmüle tevfîkan nebâtâtın hayvânâttan evvel ve insanın en sonra halk edilmiş olduklarına dâir de mütâlaât-ı mühimme serd edilmektedir. Hayvânât kitabı Mösyö Garsin dö Tassi (Garcin de Tassy) tarafından Fransızca'ya tercüme ve neşr edilmiştir.

"Fizyoloji-i Beşer Risâlesi"nde, âlem-i suğrâ addolunan insanla âlem-i kübrâ arasında münâsebât ve müşâbehâtın hutût-ı esâsiyyeleri çizilmiştir. "Ruh Risâlesi", hakīkī bir psikoloji kitabıdır. Vücûd-i beşerin, me'kûlât ve meşrûbât sâyesinde tenemmüv ve tekâmül ettiği gibi rûh-ı insâniyyetin de fen ve hikmet sâyesinde teâlî edeceği nezîh bir üslûb ile bu risâlede tasvîr edilmiştir. Mütehassıs dimağların mahsûl-i mesâîsi olan bu kitabın ezvâk ve ıztırâbât-ı rûhiyyeye emrâz-ı ma'neviyyenin tarz-ı tedâvîsine âid bulunan sahîfeleri derin derin düşünerek okunmaya lâyık mebâhisle mâlîdir.

Hikmet-i Nazariyye unvânı altında cem' edilen on risâlede ise mebâhîs-i âtiyyeden bahs edilmiştir:

1'inci risâlede: Hilkat-i ervâh (Fisagores Nazariyyesi'ne göre),

2'nci risâlede: Hilkat-i ervâh (İhvânü's-Safâ'ya nazaran),

3'üncü risâlede: Âlem-i kübrâ (Kâinât=Makrokozm),

4'üncü risâlede: Akıl ve ma'kūlât,

5'inci risâlede: Tekvîn-i Kâinât (La cosmogonie),

6'ncı risâlede: Mâhiyet-i aşk ve muhabbet,

7'nci risâlede: Ba's ve nüşûr (La resurrection),

8'inci risâlede: Envâ'-ı harekât,

9'uncu risâlede: İlel ve ma'lûlât,

10'uncu risâlede: Ta'rîfât ve tavsîfât,

Dördüncü kısmı teşkîl eden ve dîniyyâta (thologie) âid bulunan risâleler mebâhis-i âtiyyeyi muhtevîdir:

1'inci risâlede: İ'tikādât ve mezâhib-i dîniyye,

2'nci risâlede: Vüsûl ilallâh tarîkı,

3'üncü risâlede: İhvânü's-Safâ hey'etinin mesleği ve ebediyet-i rûh,

4'üncü risâlede: İhvânü's-Safânın keyfiyyet-i mu'âşeretleri,

5'inci risâlede: İmân,

6'ncı risâlede: Kānûn-i İlâhî ve risâlet,

7'nci risâlede: İbâdât ve tâât,

8'inci risâlede: Melâike (kuvâ veya ervâh-ı ma'neviyye, mahlûkāt-ı gayr-i cismâniyye),

9'uncu risâlede: Kazâ ve kader,

10'uncu risâlede: Teşekkül-i kâinât, teselsül-i mevcûdât,

11'inci risâlede: Sihir ve kehânet, tâli'.

Bu büyük eserin ne kadar medîd bir sa'y, ne derece esaslı bir tetebbu'un mahsûl-i mesâîsi olduğunu anlamak için muhteviyâtına âid ber-vech-i bâlâ unvânları bir def'a okumak kâfîdir.

İhvânü's-Safâ keyfiyet-i muâşeretlerinden bâhis dördüncü kitapta, cem'iyete dâhil olan ihvânın tarz-ı musâhabet ve muâşeretleri, yek-diğere karşı perverde ettikleri hiss-i şefkat ve sadâkat, fart-ı muhabbet ve muâvenet-i mütekābileleri tasvîr ve beyân edildikten sonra teşkîl-i cem'iyyetten maksad dîn-i mübîn-i İslâm'a te'âdud ve te'âvünden ibâret bulunduğu tasrîh ve cem'iyete dâhil olmak isteyen zevâtın ne gibi evsâf ve mezâyâtı hâiz olmaları îcâb ettiği ve ne gibi vezâifle mükellef bulunacakları yegân yegân ta'dâd edilmiştir.

* * *

Semâ-yı bülend-i medeniyyete i'tilâ emelinde bulunan milletler, muttasıl âtîye, istikbâlin şa'şaadâr manâzır-ı dilfirîbine teveccüh-i nazar ederler. Yalnız mâzîleriyle müftehir olan kavimler, kendileri mahkûm-i cehl ü nâdânî oldukları halde pederlerinin ilm ü irfânlarıyla i'lân-ı mübâhât gayretinde bulunan humakāya benzerler. Fakat mâzîden büsbütün kat'-ı nazar etmek de an'anât-ı milliyye ve hayâtiyyeden tecerrüd demek olur ki bu hâle gelen milletler de ebeveynlerini tanımayan lakītalar gibi hükm-i zamân ve tesâdüfün bâzîçesi olurlar.

Mâzîye âid şehâmet-i milliyye ve mefâhir-i kavmiyye gibi maâliyâttır ki hissiyât-ı necîbe-i vatanperverîyi esâslı bir sûrette tenmiye eder.

İstikbâlin rûh-nüvâz hayâl-i saâdeti mâzînin hâtırât-ı haşmet-nümâsıyla tetvîc edilirse temâdî-i ümîdden ibâret olan hayat, mâzîden istikbâle emniyetli hatvelerle intikāl edebilir.

Mâzî, şuûnât-ı gûnâ-gûn ile mâlî bir meşher-i iber, sâmit bir hatîb-i belîğdir. Her millet her kavim kendi târihinde ibret alınacak pek çok dersler, şâyân-ı taklîd ulvî misâller nümûneler bulabilir.

İşte İhvânü's-Safâ Cem'iyeti, Târîh-i İslâm'da, ahlâfa şâyân-ı imtisâl bir nümûne-i âlü'l-âl göstermişlerdir.

[405] Cem'iyet-i mezkûre a'zâsı; ihtiyâc-ı zamânı bihakkın takdîr etmiş münevver fikirli e'âzımdan müteşekkil idi.

Bu gayûr zâtlar sırf bir hiss-i hamiyyet, bir gayret-i dînî ile sâhâ-i faâliyete atılmışlardı. Maksadları, gāye-i emelleri, fen ve felsefenin ahkâm-ı esâsiyye-i İslâmiyye ile teâruz etmediğini, edemeyeceğini isbât ederek ilm-i fenne atılan genç dimâğlarda şevâib-i şübühât ve tereddüd husûlüne mâni' olmak, İslâmiyet'e hücûm eden Dehriyyûn'a fennî mantıkī cevaplar, bürhânlar ihzâr ederek efkâr-ı fâsidelerinin intişârına sed çekmek, kendilerine yine kendi silahlarıyla mukābele ve müdâfaa etmekten ibâret idi.

Felâsife-i kadîmeye aid âsârın Arapça'ya nakl ü tercümesi bazı müfsidlere sermâye-i tezvîrât oluyordu.

Birtakım gençler de, felâsife-i mülhidenin zâhiren pek parlak görünen mütâlaât-ı safsata-âlûdlarını bir teslimiyet-i mutlaka ile âdetâ bir hakīkat-i kat'iyye gibi kabûl ve telakkī ediyorlar idi.

Bazı kimselerde salâbet-i dîniyyenin bu sûretle sarsılması ihtimâl-i müdhişi, mütefekkirîn-i ulemânın zihinlerinde bir ukde-i âlâm-bahş teşkîl etmeye başladı. Bu hâlin devamı takdîrinde ahkâm-ı İslâmiyye'nin tehâcümât-ı fenniyyeye tâb-âver-i mukāvemet olamayacağı zu'munda bulunan kûteh-nazarân, millet-i İslâmiyye için müdhiş bir sâha-i felâket ihzâr etmiş olacaklardı. Dehriyyûn'un neşriyyât-ı ilhâdkârîlerine bundan müsâid bir zemîn olamazdı. Mütebahhirîn-i ulemâdan bir hey'et-i âliyye, bu tehlike-i melhûzaya karşı vakt ü zamânıyla çâre-sâz olmak lüzûm-i kat'îsini hissettiler. Anonim bir unvân altında İhvânü's-Safâ Cem'iyeti'ni teşkîl ve neşr-i âsâra mübâderet eylediler. Semere-i gayretleri pek çabuk derece-i nadce vâsıl oldu. İlâhiyât, Felsefe, Hikmet, Riyâziyât, Târîh-i Tabîî, Dîniyât .... gibi mütenevvi' şu'abâta dâir müteaddid eserlerden mürekkeb meşhûr ansiklopediyi neşre muvaffak oldular.

Cem'iyetin maksadı ki, –Dîn-i İslâm'la fünûn-i müsbete arasında bir tezâd bir münâferet bulunmadığını kat'î ve mantıkī bir sûrette isbât etmekten ibâret idi– parlak bir sûrette netîce-pezîr olmuştur.

Ansiklopediyi teşkîl eden resâil –bazı noksanlarıyla beraber– her halde şâyân-ı takdîr ve hayrettir.

Acaba bu lüzûm bugün hissedilmiyor mu? Fünûn-ı müsbete-i hâzıraya karşı âlem-i İslâm, bu gibi âsâr-ı âliyeye arz-ı ihtiyâc etmiyor mu?

Zannımıza, anladığımıza göre bu ihtiyâc el-yevm daha ziyâde bir şiddetle göze çarpmakta, hissedilmektedir.

Materyalistlerle, Monistlerin Fiziko-Şimik tarafdârânının Pozitivist ve Transformistlerin efkâr ve nazariyâtını müşerrih olan kitapların mütâlaası, ahkâm-ı esâsiyye-i İslâmiyye'den bî-haber dimağlarda ne müdhiş bir buhranlar tevlîd edeceği, akîde-i kalbiyyelerini ne nisbette sarsacağı muhtâc-ı tafsîl olmasa gerektir.

Ahkâm-ı mübeccelle-i İslâmiyye, fünûn-ı hâzıraya muvâfık bir lisânla enzâr-ı umûmiyyeye vaz' ve felsefe-i İslâmiyye'ye dâir ciddî eserler neşredilirse fen ve felsefe-i müsbete ile İslâmiyet arasında hiçbir sûretle tehâlüf ve tearuz bulunmadığı anlaşılır. Anlaşılır da âsâr-ı fenniyye ve felsefiyye mütâlaası genç ve münevver dimağlarda tereddüd ve şüphe tûfânları koparacağına dîn-i İslâm'a karşı bir merbûtiyyet ve meczûbiyyet-i kat'iyye, kanâat-i kâmile ile müterâfık bir muhabbet-i samîmiyye tevlîd eder.

Şu ihtiyâc-ı mübremin çâre-i tesviyyesi ahkâm-ı âliye-i dîniyyemizde mütebahhir mütefekkirîn-i ızâma teveccüh eden en mukaddes bir vazîfe-i dîniyye, bir farîza-i kat'iyyedir. [1](فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ...) fermân-ı celîli yalnız maddiyâta değil, ma'neviyyâta da şâmildir.

Yirminci asrın cihâdı ilmî ve fikrîdir. Mu'cizât-ı peyamberînin en büyüğü bir gencîne-i hikmet ve me'âlî olan Furkān-ı mübîn değil midir?

Fen ve hikmetin esâsât-ı asliyyesini câmi' olan bu kitâb-ı celîlin ahkâm-ı münîfesi e'âzım-ı erbâb-ı fen ü ilimden müteşekkil bir hey'et-i ilmiyye tarfından şerh u beyân edilir ve usûl ve prensipleri ahkâm-ı Furkāniyye olmak üzere felsefe-i İslâmiyye'ye âid birtakım âsâr-ı âliyye neşr ü te'lîf olunursa şüphe yok ki âlem-i İslâm'a pek büyük, pek mukaddes bir hizmet edilmiş olur. Şurasını da i'tirâf etmelidir ki, bu yolda âsâr neşrini yalnız bir kişinin iktidârından beklemek abes ve beyhûdedir. Bir insan ne kadar muktedir olursa olsun -ulûm ve fünûnun terakkıyât-ı hâzırasına nazaran- mümkün değil bu emr-i azîmin uhdesinden gelemez.

Bu husûs ancak ahkâm-ı İslâmiyye ve şu'abât-ı fünûna bi-hakkın vâkıf râsihûn-ı ilm ve erbâb-ı ihtisâsdan müteşekkil bir cem'iyet-i ilmiyye, bir ihvânü's-safâ hey'eti tarafından deruhde edilmelidir.

Bu yolda hey'etler teşkîli ile bu gibi âsâr-ı âliyye-i dîniyye neşr u ta'mîmine tavassut buyurmak, makām-ı âlî-i Meşîhat'in vezâif-i mübeccelesinden bulunduğu şüphesizdir. Maamâfih Maârif Nezâreti'nin de bu mes'ele-i mühimmede alâkadâr bulunmadığı kabul olunamaz.

Yaşadığımız asr-ı medeniyyette, ulûm ve fünûn devâsâ hatvelerle evc-i tekâmüle doğru muttasıl ilerlemektedir. Şüphe yok ki, biz de terakkıyât-ı ilmiyye ve medeniyyeye karşı ile'l-ebed bîgâne kalamayız. Kalmak istemek yaşamaktan nasîbedâr olmadığımızı i'lân ve i'tirâf etmek demek olur ki bu hâlin bizi ne müdhiş uçurumlarına sürükleyeceği ednâ teemmül ile anlaşılabilir. Tabîidir ki biz de her millet gibi mâlikâne-i fennin bir kasrını, bir kâşânesini i'lâya ve bu yolda muttasıl çalışmaya mecbûruz.

Cem'iyet-i medeniyyeye mensûb insan olmak i'tibârıyla bu yolda ibzâl-i mesâî herkes için vezâif-i esâsiyye-i beşeriyyeden olmağla beraber, intisâbıyla müftehir bulunduğumuz dîn-i mübîn-i İslâm'ın ahkâm-ı münîfesi de bu bâbda tecvîz-i terâhî edilmemesini muvahhidîne sûret-i kat'iyyede emrediyor.

Te'lîf ve neşirleri temennî olunan âsâr-ı âliyye-i dîniyye, efkâr-ı umûmiyye-i **[406]** İslâmiyye'yi tenvîr ederek akîdeleri şevâib-i tereddüdden sıyânet dimâğları cezm ve azm ü sebât gibi evsâf-ı mübeccele ile techîz edeceği cihetle hakāyık-ı ilmiyyeden herhangi bir bahis, şuabât-ı fenne âid herhangi bir sahîfe mütâlaa edilirse edilsin, tezelzül-i akîde şöyle dursun, bilakis râbıta-i dîniyye kesb-i kuvvet edecek, kalblerde ilm ü fenne karşı bir şevk-i ibtilâ-kârâne uyanacaktır.

Bu sâyede hakāyık-ı dîniyye ve fenniyyenin yekdiğerlerinin lâzım ve melzûmu oldukları tezâhür ve tahakkuk eder, bunların birbirlerinden ayrılamayacaklarına, birinin tekâmülü behemehâl diğerinin vücûduna mütevakkıf bulunduğuna cezmen kanâat hâsıl edilir.

Fezâil-i dîniyye ve ahlâkıyye, fevâzıl-ı ilmiyye ve fenniyye sâyesinde, âlem-i İslâm'da meşhûd olan tezebzüb-i esef-engîz yerine bir intizâm, bir tekâmül-i ictimâî kāim ve bugün birer harâbe manzara-i fecîası arz eden bilâd-ı İslâmiyye yarın birer ma'mûre-i behişt-âsâya münkalib olurlar.

İşte ancak bunlarla yani biri din ve ahlâk, diğeri ilm [ü] fenden ibâret olan bu iki şeh-bâl yardımıyladır ki semâ-yı bülend-i saâdet ve terakkīye i'tilâ edebilir.

Midilli İ'dâdîsi Müdîrî
M. Şemseddin

[1] Bakara, 2/194.

ŞEREF-İ İNSAN VE BİZ

Sebeb-i zâhirî olmaksızın hiçbir şeyin meydana gelmediği ve o yolda âdet-i İlâhiyye cereyân etmediği ve esbâba teşebbüs edenlerin cidd ü ihtimâmları semeresi olarak maksûdlarına vâsıl olageldikleri gözlerimizle görülen ve bir vechile inkâr kabul etmeyen mevâddandır.

Âhiretimizi, diyânetimizi, ibâdetimizi muhâfaza, makāle-i sâbıkada beyân olunduğu gibi esliha-i zamâne ile müsellah ve mücehhez olmaya mütevakkıf idiği ve millet ve devletin muhâfazası da efrâdın, ahâlînin kuvvetiyle olabileceği anlaşılmış idi.

Şu asrımızda akvâm ve anâsır-ı sâirenin kullandıkları silah çalışmak, hünerleriyle san'atlarıyla ticâreti, parayı elde etmektir. Sonra para ile diğer işleri ve zâhirî, maddî silahları yapmak ve kullanmaktır. Biz dünya için yaradılmadık diyenlere karşı sorarız, çorabımızı, kunduramızı, gömleğimizi, entârimizi, fesimizi, sarığımızı düşmanlarımız yapsın bize satsın paramızı alsın bizi daima kendine muhtaç etsin, medyûn yapsun onlara karşı sıfru'l-yed olalım, ihtiyâcâtımızı def'e muktedir olmayalım. Sonra biz âlî, şerîf, siz denî ve sefîlsiniz mi diyelim? Böyle dersek bu sözü kimse kabûl eder mi?? Bu sözle kendimize güldürmüş olmaz mıyız?

Kendini kavmini yani milletini ve devletini i'tilâ ettirmek değil, olduğu halde tutmak bile çok şeylere, kemâlât ve maârife muhtaçtır.

Biz bunlara -i'tirâf edelim ki- câhiliz. Câhiliz deyince darılmamalı hakîkati görmeli bî-taraf bulunmalı vâkıa mutâbık sözü kabul etmeli, bizim kulaklarımız câhil sözünü işittimi dininin ibâdât ve âhiretine müteallık muâmelâtı bilmeyene zâhib oluruz. Hayır, öyle değil ma'lûm ya ilim ve cehl umûri nisbiyyedendir, bir kimse bir şeye âlim olur diğerine veya birçok şeye câhil kalır. Biz para kazanmayı bilemiyoruz. Halkın muhtaç olduğu şeyleri meydana getiremiyoruz, Meydanda olanları ıslâh ve tezyîn edemiyoruz. Düşmandan gelenleri almamak da elimizden gelmiyor.

Şu halde tefâhur ve gurûra nereden hak kazanıyoruz? Mükerremiyet-i benî Âdem'in bize inhisârını nasıl söyleyebiliriz?

Efrâd-ı beşerin mükerremiyetini i'lân buyuran Vâcib Teâlâ hazretleri bazılarını tasrîh buyurduğu gibi ol bâbdaki âyet-i celîlenin tefsîrinde müfessirîn-i izâm hazerâtı hak ile bâtıl, iyi ile fenâ beynini akl ü idrâkiyle temyîz ve nutk u işâret ve kitâbet ile mâ-fi'z-zamîri ifâde husûslarını dahi esbâb-ı mükerremiyetten addetmişlerdir.

İnsâf üzere söyleyecek olursak hangi fenâyı fenâ ve hangi iyiyi iyi olarak biliyoruz. Tevhîd ve îmânımıza diyecek yok, fakat asıl tevhîd ve îmânın şeref ve devletini vikāye edecek vesâit-i zâhireden ne gibi cihetlere mâlikiz, mülkümüzde çıkan ma'denler Avrupa'ya gider orada işlenir bize gelir, on misli kıymeti bizden gider, makineler yapılır gelir, kullanmayı bilmeyiz, kullanacak adamları öğretmeyiz, onu da Avrupa'dan celb ederiz. Ne yolda yapılacak ve nasıl kullanılacak öğrenmeye tenezzül etmeyiz, sonra her ticâreti birer birer elimizden alırlar, nasıl gidiyor, ne sebeple biz boş kalıyoruz? Bunu da düşünemeyiz. Binâenaleyh iyi kötüyü akl ü idrâkimizle, fikr u iz'ânımızla tefrîk ve temyîz hâssası bizde vardır demek delîlsiz da'vâ olmaz mı?

Nutuk ve işâret ve kitâbet cihetine gelince, karışıp yaşadığımız her kavim ikişer, üçer lisân biliyor. Ve bunlar sâyesinde ticâretine, san'atına kuvvet ve muâvenet buluyor. Sonra da yüzde sekseni yazmak ve mutlaka evlâdını okutup yazdırmak husûsunda var kuvvetiyle fedâkârlık ediyor. Biz kendi lisânımızı söyleyebiliriz, çünkü vâlide ve pederle ve âile hayatıyla öğrendiğimiz bir lisândır. Fakat başka bir lisânı daha öğrenmeyi kendimize günah sayarız zannederim. Bilmemek günahtır, bilmek günah değildir. Gerek zararımıza ve gerek menfaatimize komşularımızın ve karışıp gezdiklerimizin söyledikleri sözleri anlamayız. Ticârethânelere gider onlardan ahz ü i'tâ ederiz -çünkü muhtâcız mecbûruz- ne defterlerini ne senetlerini ne poliçelerini bilmeyerek imzâ ederiz ve alıp koynumuza koyarız. Cehâletimizle i'timâdımızla yaşarız, acaba tüccârdan birisiyle veya Avrupa fabrikatörleri, ticârethâneleriyle yaptığımız işlerde **[407]** veyahud bir mahallede yaşadığımız gayr-i müslim anâsırla muhâverede onların da lisânlarını bilsek öğrensek diyânetimiz bizi tevbîh mi eder? Yoksa zarardan kendini vikāye için lâzım olan her şeyi öğrenmek ve esbâbına yapışmak sûretiyle sa'y ve hareketimizi tahsîn mi eder? Fâidesi yolunda iktizâ eden şeyleri bilenleri hiçbir şey takbîh edemez.

İlm ü irfân İslâmiyet'in esâsı ve bu da okuyup yazmakla olacağı bedîhî iken ne için anâsır-ı sâire gibi biz ve çocuklarımız okuyup yazmıyor? Okuyan ve yazanlarımız neden ekall-i kalîldir? Hükûmet mektep açmıyor, muallim göndermiyor desek mektep ve muallimi oldukça mevcûd olan İstanbul'da bile fukarâ ve zengin hayli çocuklar başıboş geziyor. Ve mektebe gidenlerin i'tinâ ile okuyanı azdır.

Buna ne diyelim ve bir de akvâm-ı sâirenin mekteblerini hükûmet mi yaptı? Muallimlerini hükûmet mi tutuverdi? Erkek ve kadınlarının her birinin münâsib bir işle iştigâlini ve çobanlara varıncaya kadar okumaya yazmaya şevk ve arzuyu hükûmet mi uyandırdı? Ebette değil! Onların ukālâsı, ulemâsı düşündüler, taşındılar zamanındaki refâh ve saâdetin ve belki maîşet ve selâmetin çaresini arayarak hüner ve maârifi san'at ve ticâreti elde etmeyince hayât-ı kavmiyyeleri bekā bulamayacağını derk ettiler. Çoktan bedeviyeti terk eden beşerin medeniyet asrı[n]daki vezâifini takdîr ederek o cihete döküldüler. Birçok şeylerde bizi geçtiler. Biz hâlâ uykuda bakalım vezâif-i medeniyyemizi ve esbâb-ı bekā ve mevcûdiyyetimizi, ne vakit anlar öğreniriz. Ehl-i İslâm'a hakkıyla vezâif-i zamâniyyesini kimler öğretmeye muvaffak olacaktır? [1](خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاس)

Bursa Meb'ûsu
Ömer Fevzi

ŞEYH İBRAHİM HAKKI-İ ERZURUMÎ

Tasavvuf ve ahlâk ile fünûn-ı mütenevviadan bâhis meşhûr ve matbû' *Ma'rifetnâme* ismindeki eser-i kıymetdâ-

[1](خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ) şekliyle, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 5600.

rın müellif-i şehîri olup, Erzurumludur. Sâhib-i tercümenin Erzurum'a nisbeti peder-i âlîleri Şeyh Osman Efendi'nin Hasankale'den Erzurum'a nakl ü hicretinden nâşîdir. Ulûm-i âliyye ve 'âliyyeyi Erzurum fuzelâsından ahz ü tahsîl ettiği gibi zebân-ı Fârisî kavâid ve dekāyıkını da müftî-i belde meşâhîr-i ulemâdan Hâzık Muhammed Efendi'den teallüm eyledi. İkmâl-i tahsîlden sonra mahzâ istikmâl-i feyz-i ulûm sâikasıyla ihtiyâr-ı seyâhat ettiği esnâda Siird kurâsından Tillo'da neşr-i envâr-ı ma'rifet eyleyen kibâr-ı meşâyih-ı Kādiriyye ve Nakşiyye'den ârif billâh Şeyh İsmail Fakîrullâh'a teslîm-i inân-ı irâdet ve usûl-i tarîkat dâiresinde ve peygamber-pesendâne bir sûrette cehd ü himmet ve sarf-ı nakdîne-i gayretle mazhar-ı mertebe-i hilâfet olduğu gibi nâil-i sıhriyyet de oldu. Mürşid ve kāyınpederlerinin irtihâlinden sonra da bir tarafdan te'lîf-i âsâr bir tarafdan da müsterşidîne ta'lîm-i ezkâr ile dem-güzâr olup, 1186 târihinde âzim-i dârü'l-karâr oldu. (Kaddesa'llâhu sırrahu'l-azîz) Âsâr-ı ârifâne ve fâzılânelerinden yalnız *Ma'rifetnâme* ile *Dîvân-ı İlâhiyyât*'ı matbû'dur.

Âsâr-ı mütenevvialarının kısm-ı a'zamı Türkçe mütebâkîsi Arapça ve Farsça olup, ber-vech-i âtîdir:

1- *Ma'rifetnâme*
2- *Dîvân-ı İlâhiyyât*
3- *Tezkiretü'l-Ahbâb*
4- *Hısnu'l-Ârifîn*
5- *Kelimât-ı Fakīrullâh*

} Hatt-ı dest-i âlîleriyle muharrer olan bu üç eser-i ârifâne mahfûz-ı kütüphâne-i ahkarânemdir.

6- *İrfâniyye*: [1](مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّه) Hadîs-i şerîfinin muhtevî olduğu mezâmîne dâir elsine-i selâse üzere manzûm ve mensûr âsâr-ı müntahabeyi câmi'dir.

7- *İnsâniyye*: Esrâr-ı Tevhîd'e dâir elsine-i selâsedeki en müntehab âsâr-ı manzûmeyi câmi'dir.

8- *Lübbü'l-İrfân*: Tasavvufa dâir olmak üzere ricâlullâhın dekāyık-ı akvâlini câmi' mensûr bir eserdir.

9- *Mürşidü'l-Müteehhilîn*: Mensûr bir eser olup, matbû' ve mütedâvel olandan başkadır.

10- *Tecvîd*: Meşhûr Karabaş Tecvîdi vâdîsinde ve fakat daha müfîd ve daha vâzıhdır.

11- *Müntehabât-ı Manzûme*: Kısm-ı a'zamı Fârisî olmak üzere elsine-i selâsedeki tasavvufî manzûmâtı câmi'dir.

12- *Kuvvet-i Cân*: Mürşid-i ekremleri Şeyh İsmail Fakīrullâh'ın menâkıbını mübeyyindir.

13- *Cilâ'ü'l-Kulûb li-Tecelli'l-Matlûb*: Bir mukaddime ile on fasıl bir hâtime üzere müretteb Türkçe mensûr bir eser olup, isminin delâleti olan 1180 târihinde te'lîf olunmuştur.

14- *İnsân-ı Kâmil*: Bir mukaddime on yedi fasıl üzere müretteb Türkçe tasavvufî bir eserdir.

15- *Sefînetü'n-Nûh min Vâridâti'l-Fütûh*: Te'lîfi 1186 olan bu manzûm eser kırk vâride üzere mürettebdir.

16- *Mecmûa-i Mekâtîb*: Kısm-ı a'zamı Arabî olmak üzere muhibbânına gönderdiği mekâtîb-i ârifânedir.

17- *Nûşî-i Cân*: Mahdûmu Fehim Efendi'ye hitâben yazdığı manzûme-i tasavvufiyyedir.

18- Râznâme: Bazı ihvânına gönderdiği ahlâk ve tasavvufdan bâhis Türkçe bir risâledir.

[408] 19- Kitâb-ı Âlem: Tasavvufî risâle-i Arabiyyedir.

20- *Kenzü'l-Fütûh*: Tasavvuf ve ahlâka dâir bir manzûmedir.

21- *Urvetü'l-İslâm*: Bir mukaddime on beş bâb bir hâtime üzere müretteb Arabiyyü'l-ibâre bir eserdir.

22- *Tertîbü'l-Ulûm*: İlm-i delâlet, icmâl-i âlet, Kur'ân ve Hat, Fıkıh ve Lügat, Ta'rîf, Nahiv, Nazım, Âdâb, Me'ânî, Beyân gibi ulûmdan bâhis manzûm bir eserdir.

23- *Vuslatnâme*: On esasdan bâhis Türkçe manzûm bir eserdir.

24- *Şükürnâme*: Türkçe bir manzûmedir.

25- *İkbâlnâme*: Türkçe manzûm risâle-i ahlâkıyyedir.

26- *İlâhînâme*: Türkçe manzûm risâle-i ahlâkıyyedir.

27- *Manzûme-i Avâmil*

28- *A'mâl-i Felekiyye bi'r-Rub'il-Mücîb*: Bir mukaddime yirmi bâbdır.

29- *İstihrâc-ı A'mâl-i Felekiyye*: Oğluna hitâben yazılmış bir manzûme-i fenniyyedir.

30- *Lügatce*: Elsine-i selâse lügâtini mübeyyindir.

31- *Kavâ'id-i Fürsiyye*: Bir mukaddime dört bâb bir hâtimedir.

32- *Risâle-i Mir'ât-ı Kevneyn*: Meşâyihden Mustafa Fânî Efendi'ye hitâben yazılmış bir manzûme-i Arabiyye olup, ehl-i bâtın ile ehl-i zâhirin ahvâlini muarrifdir.

33- Ed'iye-i Me'sûre
34- Sülûk-i Nakşibendî
35- Tuhfetü'l-Kirâm
36- Nuhbetü'l-Kirâm
37- Ülfetü'l-Enâm
38- Hey'etü'l-İslâm

} Bu eserler manzûr-ı âcizî olmamıştır. Fakat kendi tercüme-i hâllerini mübeyyin eserlerinde mezkûrdur.

Mürşid-i âlî-tebârlarının esâsen Üveysî oldukları *Tezkiretü'l-Ahbâb*'da mündericdir.

Mahdûm-i âlîleri İsmail Fehim Efendi de erbâb-ı maârifden bir zâttır. Bir mukaddime on beş fasıl, bir hâtime üzere müretteb *Mi'yâru'l-Evkāt* ismindeki eserlerinin bir nüshası Kütüphâne-i Hidîvî defterinde mukayyeddir.

İlâhiyât-ı Ârifânelerinden:

Hak şerleri hayr eyler
Ârif anı seyr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Parçasının bâ-husûs (Mevlâ görelim neyler.....) nakarât-ı ma'nîdârî vird-i zebân-ı ehl-i irfân ve hasbihâl-i sitemdîdegândır.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

* * *

[1] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddin,* Beyrut, c. 4, s. 338.

Terbiye ve Mektep Bahisleri

KIZ MEKTEPLERİ

Geçen hafta Dârü'l-muallimâtlar derece-i lüzûm ve tekessüründen bahsetmiş idim. Bu hafta muhtaç olduğumuz kız mekteplerine dâir yazacağım. Nasıl kız mekteplerine ihtiyâcımız olduğu tezâhür edince Dârü'l-muallimâtlar'da tutacağımız tarz-ı terbiye kendiliğinden tebeyyün eder.

Milletler çalışkan, daima dinç, daima genç, müteşebbis, cesûr adamlara mâlik olmak için iyi vâlidelere, vâlidelik bilir, terbiye görmüş vâlidelere muhtaçtır. Terakkîye ilk adımını atan memleketlerde te'âlî ve ıslahât için tanzîm edilen programın birinci maddesi, mutlaka kadınlar ve kadınların terbiye ve tahsîli olmalıdır.

Kadınlar düşünülmeksizin başlanan bir ıslâhât ve terakkî programı temeli çürük bir binanın temelini hâliyle bırakıp da cihât-ı sâiresini tarsîn ve termîne benzer.

Bize çalışmakta örnek olması lazım gelen Japonya kadınlarına fevkalâde ehemmiyet vermiştir. Ehemmiyet verdiği şununla sâbit ve muhakkak ki bugün Japonya'da yalnız, kız muallime yetiştirmek için on yedi büyük dârü'l-muallimât vardır.

Bizde kazâ merkezlerine varıncaya kadar birçok inâs rüşdiyeleri açıldı. Bu rüşdiyelerden biliyoruz ki hiç kabîlinden istifâde edilebildi. Buna sebep bir kere muallime hanımların yetiştirilememesi ve kız mektepleri programlarının yanlış tanzîm edilmesidir.

Kız mektebi için tanzîm edilecek program başka, erkek mektebi için tanzîm edilecek program yine başkadır. Halbuki bizde bu fark çok gözetilmedi, ehemmiyet verilmedi. Kız mektepleri erkek mekteplerinden pek az farkla vücûda getirildi.

Bugün kız çocuklarımız belki herşeyi okuyor, anlıyor, biliyor, tanıyor, fakat bu kâfî değil, o hanım sonra ev sâhibesi müdîresi olamıyor. Evini idare etmek bilmiyor, çocuğunu büyütemiyor; fenâ, câhil kadınların, göreneğin tavsiyesine göre büyütüyor. Bize memlekete cılız, âdî nesiller hazırlıyor. Zevcini memnûn edemiyor, müsrif oluyor, âileyi bir gün sefâlete sokuyor... Çok kere yeni gelin güveyler ilk saâdet izdivâcları aylarında bedbaht oluyorlar, dargın oluyorlar, nihâyet ayrılık vâki' oluyor.

Hayât-ı âilemizde tesâdüf edilen bu haller âtîmiz için bir cerîhadır. Fransa'da âile hayatından müteneffir ve bunun netîcesi olan tenâkus-ı nüfûs ve ahlâksızlık bu vechile zuhûr etmiştir.

Fransa'da bir kadının hâne idâresini bilmemesi ve sefâhate meclûb **[409]** olması bütün kız mekteplerinde verilen ve kız mektepleri için kabul edilen fenâ terbiyeden ileri gelmişidi.

Rüşdiye kız mekteplerimizde el'ân kabul edilmiş olan program Fransız programlarının bi-tamâmihâ aynıdır. Bu programlar mes'elesi ehemmiyetsiz, âdî bir şey gibi görünüyor ise de milletin mukadderâtına, hayât-ı müstakbelesine âid olduğundan Maârif Nezâreti vicdânını önüne koyarak bu mes'ele ile iştigāl eylemelidir.

Bir kız Amerika'yı Avusturya'yı pekiyi tanımasın, mesâil-i riyâziyye halledemesin, şiirler inşâd edemesin, Fransızca Almanca konuşamasın. Güzel bir tablo resm edemesin, uşşâk peşrevinden dem vuramasın, Mozar[t]'ın Handel'in Tartini'nin, Şuma'nın bir parçasını çalamasın, fakat çocuğunu giydirmesini, besilemesini, büyütmesini bilsin, evinin masrafını vâridâtını tanıyarak ona göre umûr-ı idâreyi eline alabilsin, akşam yorgun gelen zevcini memnûn ve onun âlâmını teskîn, düşüncesine iştirâk edebilsin, memleketine çalışkan müteşebbis uzuvlar, evlâdlar yetiştirebilsin...

Kızlarımızı iyi yetiştirmek için mekteplerimize, bâ-husus inâs rüşdiyelerine terbiye-i beytiyye dersleri koymalıdır. Kızların terbiyesi ana mekteplerinden, ihtiyât sınıflarından, ibtidâî mekteplerinden başlar. Kızlara buralardan i'tibâren oyunlarında bile terbiye-i beytiyyeye şümûlü olan münâsebeti bulunan mevâd gösterilmelidir.

Bizde en büyük kız mektepleri hâl-i hâzırda rüşdiyelerdir. Bu sebeple kız rüşdiyelerinin programını terbiye-i beytiyye dersleriyle karışık tanzîm etmeliyiz. Bence şöyle bir program yapılmalıdır:

Ulûm ve terbiye-i dîniyye, Osmanlı lisânı, terbiye-i etfâl, hıfzıssıhha, çocuk büyütmek, idâre-i beytiyye, yemek pişirmek terbiye-i bedeniyye (jimnastik), hesâb, târih, coğrafya, mebâdî-i ulûm-i tabîiyye yahud durûs-ı eşyâ, resim, dikiş dikmek ve biçmek, ta'mîr etmek ve yamamak ve nakış işlemek ve kola ve ütü yapmak gibi el işleri, taşra kızları ve belki İstanbul kızları için amelî bahçıvanlık ve zirâat işleridir...

Bahçıvanlık ve zirâat işleri dersini lüzumsuz görenler olur, farzıyla derim ki, bir köylü ve kasabalı bizde mutlaka çiftçidir bu çiftçinin hânesi etrâfında metrûk mutlaka bir bahçesi vardır. Eğer evin hanımı çalışkan ve iş bilen olsa elbet o bahçe öyle metruk halde kalmaz. O bahçeden maddeten istifâde olunur. Hâneye güzel ve temiz bir manzara bahşeder. İyi ve sâf bir hava hazırlar. Kezâlik bu sâyede kadının vücûdu hareket ederek mecbûrî ve tabîî bir jimnastik spor da yapmış olur.

Tabîî ki sayılan bu dersler gāyet amelî, eğlenceli, şetâretli ve vesâit-i ta'lîm mebzûl olarak verilmelidir. Eski tarzda verilen dersler genç kızları mektepte iken daha maraz-ı dimâğî ve atâlete mahkûm eder. Fâide yerine evlâda ve ahfâdına böyle fenâ bir terbiye sirâyet ettirirler.

Kızları ev kadını yapmak, mes'ûd âileler teşkîl etmek için terbiye edecek mekteplerin çoğalması şâyân-ı takdîr ve teşekkürdür. Biz yakında bu yolda ve belki daha şümûllü düşünülmüş kız rüşdiyeleri ve yeni teşekkül etmiş kız i'dâdîleri ve terbiye-i beytiyye mektepleri görmek isteriz.

Edhem Nejad

HANIMLARIN DİKKATİNE

Umûmen sergiden maksat milletlerin terakkıyâtını ve sanâyi'-i nefiselerini göstermektir.

Avrupa'da sergiler iki türlü oluyor: Biri umûmî sergi buna her taraftan iştirâk ediyorlar ve bundan da iki türlü menfaat bekliyorlar: Evvelâ bu sergiler sâyesinde milel-i muhtelife bir yere toplanıyorlar. Sâniyen birbirlerinin sanâyi'-i nefiselerine ve terakkıyâtlarına vâkıf oluyorlar.

İkincisi ise husûsî sergi olup, yalnız bir memleketin yahud bir şehrin dâhilinde olanlar iştirâk ediyorlar. İşte bu yaz Süleymâniye Kız Rüşdiyesi Mektebi Hey'eti tarafından küşâd olunmuş sergi de o cümledendir. Türkiye'de sergiler yapmak zannederim pek de âdet olmadığından sergilere ehemmiyet verenler de oldukça azdır diyeceğim geliyor. Çünkü sergiye iki def'a gittim ise de sürü sürü sokaklarda gezen kadınlarımızdan hiç birine tesâdüf etmedim.

Elbette bu halleri düşünmek ve bunları teşvîk etmek matbûâtımızın vazîfesi ise de her gün sütunlarını ufak tefek ehemmiyetsiz havâdisler ile dolduran gazetelerimizden gerek bu sergi ve gerek bundan evvelki sanâyi' sergisi hakkında birkaç parlak da'vetnâmelerden başka maatteessüf bir şey görülemiyordu.

Değil Avrupa'da diğer medenî milletlerde hatta bizim Rusya'da bile her şehirde senede birkaç sergi oluyor ve gazete muhbirleri derhal o sergileri ziyâret ediyorlar. Bazılarını tenkīd, bazılarını medh ederek makāleler yazıyorlar ve hergün sergilere girip çıkanlar hakkında da ayrıca ma'lûmât veriyorlar. İşte bu güne kadar matbûâtımızda bizim sergimiz hakkında bir şey göremediğimden böyle sergiler te'sîs ederek milletimizin terakkıyât-ı sanâyi'ini meydana koyan müdîr bey, müdîre ve muallime hanımlara ve hediyeleri ile iştirâk eden ashâb-ı himmete kemâl-i ihtirâmla teşekkürâtımı arz ettikten sonra bazı âcizâne ihtârâtımı da şuraya kaydetmek isterim.

Serginin her yeri muntazam, eşyâlar da pek güzel yerleştirilmiş, husûsan bazı levhalar, yorgan yastıkları, başörtüleri ve bazı beyaz işler herkesin dikkatini celbedecek derecede güzel ve nefîs idi.

[410] Sonra nakış işleri de güzeldi. Yalnız bazıları tabîî çiçeklere benzemiyordu, renkler uydurulamamıştı.

Ben bunları sergide olan nâzıra hanımlara söyledim. Onlar çocuk işi diye o kabâhatleri çocuklara yüklediler.

Bana kalırsa her bir çocuğa işlediği nakışların ne çiçeği ve ne yaprağı olduğunu ve renkleri nasıl olmak lazım geleceğini göstermek nakış muallimelerinin vazîfesi olmalıydı. Bir ressam yapdığı resmin ne kadar tabîî olmasına çalışıyorsa bir nakış muallimesi de tabîate muvâfık olmaya o kadar çalışmalı. Nakış ressamlıkla bir derecede olup, biri boya diğeri de iğne sâyesinde meydana çıkar bir san'attır. Ve asıl sanâyi' de buna denilir. Bir de güzel biçimli gömleklerin dikişlerine daha i'tinâ etmek îcâb eder. Ben bu kadar bir şeyi tenkīd yahud muâhaze niyetiyle yazmıyorum. Yalnız ileride yapılacak sergilerde daha ziyâde i'tinâlı ve daha mükemmel olmasını arzu ettiğimden bunları matbûât sütununda arz ve beyâna cesâret ettim. Bununla beraber tekrar demek isterim ki, serginin hey'et-i umûmiyyesi i'tibârıyla nazar olundukta müdîr bey hazretlerinin fevkalâde gayrette bulundukları müdîre ve muallime hanımların da kemâl-i ihtimâm ile çalışmakta oldukları inkâr olunamaz. Ümîd ederiz inşâallâh gelecekte yapacakları sergiler daha mükemmel ve daha muntazam olur.

Fevziye Reşid

RUSYA'DA TERAKKİ!

Pek çok adamlar Rusya'yı uzaktan bakarak vahşî bir ayı der geçerler. Sonra yine pek hayli adamlar var ki Rusya'ya gidip de birkaç şehir ve beldeleri görecek olurlarsa fikirleri birden tebeddül eder. Şehirlerde olan âsâr-ı umrân ve hayât-ı umûmiyye nazar-ı dikkatlerini celbederek onları ta'mîka sevkeder.

Hâricden gelip de yekten bir nazar edenler için bu böyledir, bilhassa Türkiye ve şark âleminden gelenler için Rusya Devleti pek büyük terakkīye mâlik görünebilir. Filhakīka gösteriş dahi böyledir. Ve bu gösteriştir ki, mahâfil-i siyâsiyyede dahi Rusya'nın mevkiini muhâfaza etmiş ve etmektedir.

Acaba nefsü'l-emirde dahi böyle mi? Bu ma'lûmât karîn-i hakīkat mi? Buraları elbette cây-i mülâhazadır.

Rusya'ya umûmen hâricden sathî bir nazar olunursa hiç şüphe olunamaz ki Rusya Devleti gāyet müdhiş, cesîm bir devlettir ki, düvel-i muazzamadan birini düşündürdüğü gibi İngilizlerin de hayliden hayli yıldırmıştır.

Bilhâssa Kont "Vitti"nin Mâliye Nezâreti'nde bulunduğu son senelerde Rusya'nın bütçe rakamları milyarları gösterince iş büsbütün başkalaştı. Bütün devletler Rusya'nın satvetinden âdetâ korkarcasına siyâset ta'kībine mecbûr kaldılar. Bilhassa şark mesâilinde Makedonya mes'elesinde hemen hemen Ruslar'ın sözleri söz, dedikleri karâr-ı kat'î derecesini bulacaktı. Bereket versin o arada ara yere bir Japon-Rus muhârebesi girdi. Dâhilî bazı hareketler oldu da biraz Rusya Devleti'nin satvetini tahdîd etti. Herkes için Rusya Devleti hakkında bir dereceye kadar serbest serbest beyân-ı efkâr edecek kadar cesâret geldi. Maamâfih ben demek isterim ki yine Rusya Devleti'nin hakīkatini, mâhiyet ve hüviyetini lâyıkıyla bilenler pek az bulunurlar.

Rusya Devleti'ni Afrika çöllerinde bulunan "nebek" ta'bîr ettikleri ağaca benzetmek isterim. Uzaktan bakar isek gāyet güzel ve gāyet kalın. Gölgesi de olacak, odunu da olacak gibi görünür pek cesîm bir ağaçdır. Yanına gelir de bakarsanız içi kâmilen çürümüş intifâ' olunacak hiçbir şeyi kalmamış, yalnız kabuktan ibâret tepesinde de birkaç dal var. İstifâde olunacak gölgesi olmadıktan mâ'adâ yanına varılmak için de tereddüd olunur ki üzerine çökmesin. Zannederim kāriîn-i kirâm birden bire Rusya Devleti için böyle bir misâli pek baîd görecekler, belki de inanacakları gelmez. Şu sebepten biraz îzâhât i'tâsını münâsib gördüm:

Devletlerin terakkī ve te'âlîleri için ekseriyâ maârif, sanâyi', mâliye ve askeriye cihetleri nazar-ı i'tibâra alınır. Ben de bu cihetlere biraz atf-ı nazar edeceğim. Evvela Rusya'da milletler Ruslar nazarında ikiye taksîm olunur: Birincisi büyük Rus kavmi. İkincisi de "İnarodis" ta'bîr olunan gayr-i Ruslardır. Bizim için Rusya'da ibtidâiye maârifinden bahs olunduğu sırada yalnız Rusların maârifine bakmak îcâbeder. İnarodisleri tefrîk etmeli, zîrâ onlarda olan maârif Ruslar'ın ziyânına hizmet edecek maârifdendir.

Ruslar'da okuyup yazmak büyük Rus kavmine nisbet

olunduğu takdîrde yüzde üçtür. Zannederim bu cihet lâyıkıyla mülâhaza olunursa Rusya Devleti ahvâli ve istikbâli bir derece keşf olunabilir.

Okuyup yazmak inarodislerde yüzde altmış sekizdir. İnarodislerin mecmûu umum Rusya'da Rus kavmine nisbeten elli dörttür. İşte bu rakamlar nazar-ı i'tibâra alınmaya şâyân ve hatırı sayılır rakamlardandır.

Rusya'da on iki dârülfünûn olup, mecmûunda takrîben otuz beş bin talebe bulunur. (Burada inarodisler de beraberdir) fakat bu bî-çâre talebe o kadar fesâd-ı ahlâk ile mübtelâdır ki, herhangi dârülfünûna bakacak olursanız yüzde ellisi kü'ûl ve frengi kurbanlarıdır. Bu elli **[411]** mutlaka mektebi ikmâl edemez. Bâkī on yedi bin talebeden tabîatıyla mektebi ikmâl edemeyecekleri dahi ihrâc edelim. Bakiyyesinin nısfı inarodis oldukları cihetle hükûmet bunlardan istifâde edemez.

Ve zaten bir kısmını da hükûmet kendi istihdâm etmez. İşte yüz kırk milyon koca Rusya memleketi idâre-i umûru için yetişecek adamları bu sûretle bakmalı… Zannederim maârifin derecesini ta'yîn bu kadarcık bir nümûne kâfîdir.

Sanâyi'e gelince ben sanâyi'i ta'dâd etmek istemiyorum. Belki sanâyi'e mikyâs olmak üzere bunun aksini belki tamâmen zıddı olan hapishâneleri göstereceğim:

Bugün Rusya'da hapishânelerin ve mahbûsînin adedi dârü's-sınâ'a değil umum mekteplerin adedine mukābildir. Rusya'da en müterakkī bir âile var ise o da hapishâne âilesidir.

Rusya'da hiçbir belde ve kasaba yoktur ki onun geçen sene bina olunmuş hapishânesi bu senenin mahbûslarıyla iktifâ etsin, yahud daha muhtasar diyecek olursak, bütün Rusya'da hiçbir hapishâne yoktur ki her sene binâsı tevsî' olunmasın. Mahbûsların adedi her sene yüzde yirmi tezâyüd eder.

Türkistan ve Sibirya hapishâneleri ise şâyân-ı hayrettir. Asıl dünyanın en büyük hapishâneleri Sibirya'dadır. Sibirya'nın bazı mahbeslerinde on beş yirmi bin, bazılarında kırk elli bin mücrim bulunur. Bunların da rakamları her sene terakkī ettikçe Rusya Devleti'nin mâhiyetini zannederim bir derece gösterebilir!

Rusya'nın mâliyesine gelince bugün bu devlet-i muazzamanın on dört milyar ruble borcu var. Sekiz milyarı mütecâviz yalnız Fransızlara medyûndur. Bu meblağın fâizini te'diye etmek için her sene dört yüz milyon rubleye karîb bir akçe yine Fransızlar'dan istikrâz ederler.

İşte Fransızlar da bu yüzden Rusları pek ziyâde severler. Bil-mukābele Ruslar'ın da sevecekleri tabîîdir.

Fi'lhakîka Rusya'nın gāyet büyük ihrâcâtı vardır. Fakat o nisbette de idhâlâtı var. En büyük ticâreti de müskirât ticâretidir. Bu yüzdendir ki Rusya'da gittikçe millet fakr ü zarûrete doğru yuvarlanıyor. O hapishânelerde gördüğümüz erkāmın başlıca sermâyesi de bu yüzdendir.

Yüzlerce tüccârın her sene milyonlarla top atması yine bu yüzdendir. Dâhilen ticâretin kısm-ı a'zamı ecnebîler eline geçmesi dahi bu yüzdendir. Rusya'da büyük ticâretler daneliler elinde olup, şirketlerin de ekserîsi onlarındır. Burada hatırıma geldi, Araplarda bir darb-ı mesel vardır: [1](تجارة الاحمق مع اهل بيته) derler. Bu da Ruslara ticârette mısdâk olabilir zannederim.

Gelelim cihet-i askeriyyesine: Askerin ruhu zâbitândır. Zâbitânın da kaymağı Petersburg'dadır. Binâenaleyh Petersburg beldesinde Rusya'nın merkez-i medeniyyetinde bulunan zâbitân ahvâline atf-ı nazar edeceğim. Petersburg'da hiçbir zâbitin maâşı sefâhetini te'mîn edemez, Petersburg'da ne kadar sefâhethâne var ise bunların kâffesinde kalabalığın kısm-ı a'zamını zâbitân-ı askeriyye teşkîl eder. Bilhâssa gece yarısından sonra bir istatistik tutulacak olursa, mevcûd süfehâya nisbetle yüzde otuz zâbitân-ı askeriyye, yirmi beş dârü'lfünûn talebesi, yirmi beş me'mûrîn-i sâire, üç tüccâr, altı zâdegân, mütebâkī milel-i muhtelife olacağı birçok def'alar tahmîn olunarak âlem-i matbûâtta mirâren gösterilmiştir.

Şunu dahi ilâve edelim: Bundan altı sene mukaddem Rusya'da yüz seksen bin kadar mahbûs, siyâsî müttehemleri bulunuyordu. Şimdi ne dereceye varmıştır bilemiyorum!

İşte insan böyle muhtasar bir ma'lûmâta mürâcaattan sonra Rusya Devleti'ne ciddi bir nazar ile bakacak olursa: Tamam Afrika sahrâsında bulunan nebek ağacını gözönüne getireceğinde şüphe kalmaz zannındayım. Benim bu bâbda daha pek çok şevâhidim var, îcâb-ı hâle göre daha pek mufassal makâleler de yazar ve *Novoye Vremya* gazetesi sâhibi Cenâb Sovorin Ağa'nın hayâl makinelerine yağ süre-biliriz.

Esâsen Sovorin cenâbları milliyyet ne olduğunu takdîs etse idi, Ruslar'a Tatar adâveti tohumunu ekmezdi. Belki Rusları hüsn-i ahlâka da'vet ederdi. Yahudiler'e "Bağrum" katl-i âm tavsiye edeceği yerde Ruslar'a insâf tavsiye ederek Zaskan Bankası'nın Rusya Devleti'ne her sene yükletmekte olduğu milyonların mahall-i sarflarını suâl ederdi.

Sovorin cenâbları filhakîka Rus milleti içinde asırların yetiştirdiği bir dâhî olmagla beraber, esâsen gençliğinde karye mahsûlü olduğu cihetle siyâseti inarodislere (gayr-i Ruslara) adâvetten ibâret zannetmesinde ma'zûrdur. Şu sebepdendir ki bizim hakkımızda mirâren garazkârâne makāleler neşr ettiği hâlde, biz de kendilerine mukābeleye lüzûm görmedik. Hiç şüphesizdir: *Novoye Vremya* gazetesi Rusya hükûmet-i hâzırasının mürevvic-i efkârı olan nîm resmî bir gazete olduğu inkâr olunamaz. Böyle bir mühim gazetenin sahibi "köy mahsûlüdür.." denilemez. *Novoye Vremya* yalnız Rusya hükûmetinin mürevvic-i efkârı değildir. Belki Islav Komitesi'nin dahi yegâne vâsıta-i efkârıdır.

Demek olur ki böyle bir gazetenin mevki'-i siyâsiyyesi oldukça hâiz-i ehemmiyyettir.

Köylerde bakla yetiştiği gibi yapılırsa baklava da olur.

Abdürreşid İbrahim

* * *

[1] "Ahmağın ticareti ailesiyledir."

[412] RUSYA'DA TAZYÎK-I İSLÂM'A LÜZUM GÖSTERENLER

Novoye Vremya gazetesinden naklen *Sabah Gazetesi*'nin fî 23 Temmuz 327 tarihli nüshasında hikâye olunan makāle sırf bir taassub-ı fikrî eseri olduğu kāriince bi'l-bedâhe meşhûd olacağı cihetle tamamını değil ancak bazı cihetlerini arz edeceğim.

Evvelen- Ruslar'ın şimdiye kadar hayât-ı İslâmiyye'yi tedkīk etmemiş oldukları cihetle kendilerine prenslik verilmiş olduğunu beyân ediyor ki: Bu söz İslâmlardan ziyâde Rusya Devleti'nin hazâkat-i siyâsiyyesine ve maamâfih hakāyık-ı târîhiyyeye muhâlifdir. Ruslar İslâmlarla bir memlekette oturdukları, temasda bulundukları zamandan beri müslümanların ahvâl-i rûhiyye ve hayât-ı ictimâiyyelerini pekiyi bilmişlerdir. Ve bu bilmek sâyesindeki kurdukları dolap, kullandıkları planlar vâsıtasıyla müslümanlarla meskûn birçok kıta'âtı yed-i istîlâlarına almışlardır.

Bu hakîkatin en büyük ve en son şâhidi alel-husûs Kırım şibh cezîresinin Rusya tarafından ne sûretle elde edilmiş olduğu hakkındaki sahâif-i târîhiyyedir. Sahâif-i târîhiyyeye bile hâcet olmaksızın o zamanlara yetişmiş olan babalarımız dimâğlarında menkūş olan hâtıralarını bize okumuşlar idi.

Sâhib-i makāle İslâmlar'ın hayât-ı rûhâniyelerine mâhiyeti arz olunan işte o adem-i vukūf eseri olmak üzere kendilerine serbestî-i tâm verilmiş ve kendi mekâtib ve medâris-i mezhebiyyelerinde tahsîl etmelerine müsâade kılınmış olduğunu beyân ediyor. Asr-ı ahîr sonlarına kadar Rusya içinde İslâmlar nâmına yeniden bir mektep, bir medrese yapılmamış ve mekâtib ve medâris-i atîka bakāyâ-yı nâdiresinin yetiştirebildiği okur-yazar adamlar aklen ve âdeten îcâb eden mikdârın yüzde birini geçmemiş ahâlînin bu yüzde birden mâ'adâsı kâmilen câhil kalmış olduğu Rusya memâlikinde yalnız müslümanlar hakkında ne derecelere kadar serbestî-i maârif cereyân etmiş olduğunu delîl-i bâhirdir.

Hele Rusya'da hürriyyet-i vicdân i'lânını müteâkib yalnız Volga civârında (kırk dokuz bin) mutanassırın İslâmiyyet'e avdet etmiş olmasına dâir olan beyânâtı Rusya'daki İslâmlar'ın hatta vicdanlarının ne gibi tazyîklere ma'rûz kalmış ve o tazyîklerin eseri olarak İslâmiyet'i senelerce ve belki asırlarca vicdanlarının en mahfî köşelerinde saklamaya, zâhiren hıristiyan isim ve hüviyeti göstermeye mecbûr kalmış, ne kadar yüz binlerce bî-çâreler bulunmuş olduğuna Rusya'da pek resmî olan i'lân-ı hürriyeti müteâkib yalnız bir mahalde (kırk dokuz bin) mikdârının vicdanlarının iç yüzünü gösterebilmiş yine İslâm olduklarını izhâr edebilmiş olmalarına pek vâzıh bir i'tirâf ve pek celî burhândır.

Asr-ı ahîrin altmışıncı senesine doğru âlem-i İslâm'ın asırlardan beri daldığı uykudan uyandığını gördüklerini ve bu işte evvelâ Türkiye'de teşkîlât-ı idâreyi tecdîd etmek isteyenlerin başladığını yazıyor ki, muharririn ne kadar yanıldığını ve ta'bîr-i sahîhle ne yanlış bir sûret göstermek istediğini îzâh ediyor.

Çünkü: Türkiye'de teşkîlât-ı idâreyi tecdîd etmek isteyenler yalnız Türkiye'de, yalnız teşkîlât-ı idâreyi tecdîd etmek ve bilâ-tefrîk-i cins ü mezheb bütün Osmanlılar'ın refâh ve saâdetlerini te'mîn eylemek istemişler ve memâlik-i Osmâniyye'nin hâricindeki müslümanların ittihâd ve terakkīlerine veya İslâmiyet'in te'âlîsine dâir teşebbüs değil tefekkür bile edememişler ve sırf Osmanlılara mahsûs olmak üzere tecdîd-i usûl-i idâreye asr-ı ahîrin altmışıncı senesinde değil ancak üç dört sene evvel muvaffak olabilmişlerdir.

İşbu İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin Volga civârında şu'besi bulunmuş ise cem'iyetin esâs-ı teşekkülüne, nizâmât ve programına muhâlif ve hakīkate münâfî kulplu, kulaklı bir yalandır.

Orenburg Cem'iyyet-i Rûhâniyyesi dediği o havâlînin mahkeme-i şer'iyyesi olup, altı milyon nüfûs-i İslâmiyye'nin umûr-i rûhâniyyelerinin merci'idir.

Altı milyon nüfus için mahkeme bile çok görülürse artık hissiyât-ı insâniyyenin derecesini mîzân etmeli. Bu mahkeme İkinci Katerina tarafından İslâmları Rusya Devleti ve milletine ısındırmak fikriyle te'sîs olunmuş ve o fikir ve maksada da çok yardımı olmuştur.

Zâten muharrir müslümanlara emniyet edilmek an'anât-ı târihiyyesini -şimdi i'timâd edilmemek îcâb edeceğine dâir olan fikr-i taassub-kârânesinin te'yîdi sadedinde- i'tirâf ediyor ki bu i'tirâfın içinde müslümanlardaki efkârın her vakit sâlim, her vakit mutâvaat-perver olduğu mündemicdir.

Muharrir "Kur'ân-ı Kerîm"in ehl-i İslâm'a hıristiyanlarla sulh ve meveddette bulunmamalarını ve bilâ-tevakkuf onlarla cidâlde olmalarını ve onlara karşı ibrâz-ı şiddet eylemelerini emrettiğini ale'l-ıtlâk söylemesi bilmeyerek değil bilerek bir bühtân-ı azîme cür'ettir.

Muharrir müslümanlarla temasda bulunmuş ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i veya tercümesini görmüş olması îcâb eden bir Rus ise müslümanlara veya dinlerine ta'arruz ve tecâvüz etmeyenler ile sulh ve müsâlemeti tavsiye eden ve bilâ-tefrîk-i cins ü mezheb umûm insanlara ibrâz-ı âsâr-ı nîkî ve şefkatle emr eyleyen yüzlerce "âyât-ı şerîfe"yi görmüş ve hiç olmazsa işitmiş olması iktizâ ederdi.

Ne kadar insafsızlık ki: Şu isnâdâtta iki nihâyet üç asır evvel tâbiiyyetlerine aldıkları müslümanların ekserinde ne din, ne dil bırakmamış olan bu Ruslar bulunsun hem de Rusya müslümanlarıyla Osmanlılar'a karşı bulunsun. Rusya'nın öyle müslümanlarına karşı ki: Asırlardan beri kendilerine koyun gibi mutâvaatta bulunmuş ve mutâvaat uğrunda her türlü varlıklarını fedâ etmişlerdir.

Öyle Osmanlılar'a karşı ki, gayr-i müslim vatandaşlarına ettikleri hüsn-i muâmele âsârı olarak altı yedi asırdır içlerinde her türlü hukūk-ı dîniyye **[413]** ve ictimâiyyelerine tamamen mâlik olarak idâme-i mevcûdiyyet ettirmişler ve mülk-i Osmânî'den hâricdeki dindaşlarının uğradıkları hiçbir felâkete karşı yalnız acımaktan başka bir şey yapamamışlardır.

Muharrir cenâbları insâfa şu kadar yaklaşıyor da "tabî biz Rusya ahâlî-i İslâmiyye'sinin kurûn-ı vüstâ hâlinden çıkarak âlem-i medeniyyete dâhil olmalarını arzu ederiz" diyor.

Amma müteâkıben şu şartları ileri sürüyor ki: Ahlâk-ı hıristiyânî, Avrupa medeniyeti ve Rusya Devleti'nin esâsâtı. Bu şartlardan ikisine hele bir şey diyemeyiz.

Birincisi yani ahlâk-ı hıristiyânîyi müslümanlara kabul ettirmek acaba müslümanların müslümanlıklarına da pek sarîh bir müdâhaleden başka nedir bilemem?

İşte insâfın en yücesi bu !!!

Sivas'dan – Selim Efendi-zâde
Mustafa Naki

TESETTÜR MES'ELESİNE CEVAP

Mütercimi bulunduğu Hollandalı Dozi'nin *Târîh-i İslâmiyyet* eser-i ma'hûduna i'lân-ı cihâd eylediği günden beri *Sırâtımüstakîm*'e seng-endâz-ı ta'rîz olmak hissini bir türlü yenemeyen Doktor Abdullah Cevdet Bey geçen hafta çıkan *Mehtâb* gazetesinde imzasız fakat kendisine hâs imlâ ile mutarraz "Tesettür Mes'elesi" ünvânlı bir bend neşretmiş ve bu makālesinde risâlemize arasıra ithâf-ı âsâr eyleyen bir zât-ı muhterem cânibinden mersûl ve nüsah-ı sâbıkamızın birinde münderic "Medeniyet-i İslâmiyye" bendinin ma'rûz-ı tecâvüz bırakılan noktalarından intihâz-ı fırsatla risâleye karşı beslediği hissiyât-ı kîn ve garazı izhâr eylemiştir. Muhterem doktorun ahz-ı sâr yolunda bu derekelere sukūtuna müteessir olmakla beraber tabâbetle iştigāl eden bir zâtın mesleği hâricindeki mevzû'lara dâir yazmaya rağbet edeceği eserlerin derin bir tetebbu' mahsûlü olacağında şüphe etmediğimizden büyük bir dikkat ve i'tinâ ile makāleyi tedkīk ettik. Fakat zât-ı mes'ele nâmına şimdiye kadar bid-defeât söylenen sözleri tekrardan ve hâric ez-saded yekdiğerini nâkız efkâr ve mütâlaât-ı şahsiyye halîtasından başka bir şey bulamadık. Garîbdir ki muharrir-i makāle "Bu memleketi yakacak, yıkacak, çürütecek bir illet var: Bu illet âhâd-i nâsın hoşuna gitmek merâk-ı sefîlidir. Söylenen söz akla, mantığa ister uysun ister uymasın, ortaya atılan da'vâ ister halkı idlâl etsin ister iğvâ etsin, elverir ki hevâm-ı avâmın zevk ve idrâkine uygun söz söylensin" diye şikâyet ve teşhîs ettiği marazın ser-âmedân-ı musâbînînden bulunduğunu gösterir sûrette nazarımızda hevâm-ı avâmdan farkı melez bir terbiye-i Frengâne ile perverişyâb olarak hissiyât-ı necîbe-i milliyyeden bî-nasîb kalmaktan ibâret bulunan bazı müteferriclere hoş görünmek maksadının da makālesinde mündemic bulunduğunu gördük. İşte bu maksaddır ki, muharrir-i makāleyi adem-i îzâhdan müstedel olduğu vechile mâhiyet-i şer'iyye ve vaz'iyet-i hukūkiyyesinden tamâmıyla bî-haber bulunduğu bir mes'eleyi, tesettür mes'elesini kurcalamaya sevk etmiş ve ratb ü yâbis müddeiyât ile bî-ser ü bün mütâlaalara sekāmeti bi'l-bedâhe anlaşılır mugālatalara vüs'at-i cereyân verdirerek netîcede ahz-ı sâr ihtirâsâtıyla meşbû âlûde-i garaz u riyâ makāle-i ma'hûde vücûda gelmiştir.

Hüviyetini saklayarak pâk ve nezîh kalemlerin ibâ ve istihyâ edeceği sûrette ma'şer-i İslâm'ı tezyîfe koyulan şu mutearrızın bendini tahlîl, İslâm'ın muhâfaza-i haysiyyetini cân ü gönülden arzu eder olduklarını lisânlarından eksik etmeyen bu kabîl zevâtın takmak istedikleri maskeleri yüzlerinden düşüreceği cihetle fâideden hâlî kalamaz.

Tesettür mes'elesi ser-nâmesiyle *Mehtâb*'ın dördüncü nüshasının ser-sütununu teşkîl eden makāle âtîde birer münâsebetle aynen nakl olunan bazı parçalarından istidlâl olunacağı vechile altı esâsa ircâ' olunabilir:

1- Avâm-firîbâne neşriyât ve hitâbelerden şikâyet zemîninde bir hasbihâl. Bâlâda aynen münderic şu hasbihâl fıkrası bendin fâtihasını teşkîl ediyor ve *Sırâtımüstakîm*'e medeniyet-i İslâmiyye makālesini yazan muharrir bu vesîle ile birçok şütûm ve tahkīre ve hattâ sinîn-i ahîrede istiklâl-i efkârını muhâfaza eden ashâb-ı nâmûsa mebzûlen isnâd olunagelen töhmet-i irticâ' ile ithâma lâyık görülüyor. Çünkü bu fıkrayı velyen birer münâsebetle şu cümlelere müsâdif oluyoruz:

"Bu illetle ma'lûl olan bir efendi" ve "biz böylelerle münâkaşaya girişmek arzu edecek tabîatte değiliz" ve "fakat bu adam bilerek yahud bilmeyerek hakīkati tahkīr ediyor. Ve bizim ictihâdımıza göre sefîl ve mülevves bir irticâ' oyuncağıyla oynuyor ve medeniyet-i İslâmiyye nâmına söylediğine delîl olmak üzere âyât-ı Kur'âniyye'yi münâsebetli münâsebetsiz yekdiğeri arkası sıra diziyor" ve "hangi asırda yaşadığını küre-i arzın neresinde bulunduğunu metbûu olan devletin nasıl bir devlet olduğunu düşünmeyen veya düşünemeyen muharrir-i dînî efendi" ve "kuzum hoca efendi başındaki o beyaz sarığın ipliğini yapan, tülbendini dokuyan Avrupa medeniyet-i hayvâniyyesidir Avrupa medeniyet-i hayvâniyyesi olmasa çakşırını dikmek için çuvaldız kullanmaya mecbur olursun belki elindeki kalem her halde üzerine dalâlet döktüğün medeniyet-i hayvâniyye dediğin Avrupa medeniyyetinin sâyesinde vücûd bulmuştur."

Şahsiyât karıştırılmaksızın muhâtaba birçok tahkīrler ve tezyîfler fırlatmaksızın memleketimizde tenkīd makāleleri yazılamıyor diyenler ve hattâ Târîh-i İslâmiyyet'e karşı yazılan reddiyeyi bu noktadan muayyeb görenler feylesoflarının, mütefenninlerinin vücûdlarıyla iftihâr eyledikleri güzîde münevverü'l-fikr büyüklerinin selîka-i tenkīdini gelip görsünler tesettür mes'elesini tedkīk edecek *Sırâtımüstakîm*'de muhâlif-i hakk u hakīkat diye telakkī ettiği makāleyi tenkīd eyleyecek kalemin zât-ı mes'eleye temâs etmeksizin muharririnin çakşırına varıncaya kadar şahsıyla uğraşıldığını nihâyet birkaç müteazzimâne mütehekkimâne cümlelerle gûyâ hall-i mes'ele olunmuş gibi makāle-i tenkīdiyyeye nihâyet **[414]** verdiğini anlasınlar da [1](والبادی اظلم) kāidesine tevfîk-i hareket eyleyenlere nâfile yere ta'rîz edip durmasınlar. İşte memlekete ders-i irfân verecek usûl-i tenkīd ve münâzarayı öğretecek efkâr-ı münevvere ashâbından olmak üzere tanıtılmak istenilen zevâtın vatana takdîm eyledikleri tuhfeler... Ümîd-i istikbâl olan gençler için doğrusu ser-meşk olacak güzel nümûneler!..

2- Fırsattan bil-istifâde *Sırâtımüstakîm* cerîdesine yerleştirilen ta'rîzât. Müsevvikun-leh olmak için ahz-ı sârdan başka bir maksad mutasavver olmayan şu ta'rîzleri bendin her tarafına serpilmiş bir halde görüyoruz. Hevâm-ı avâmın zevk u idrâkine uygun söz söylemek illetiyle ma'lûl olan bir

[1] "Başlatan zalimdir."

efendi "inkişâfına muvâfık zemîn olan bir mecmua-i üsbûiyyede *Sırâtımüstakīm*'de tesettür-i nisvândan dem uruyor" deniyor sonra bir münâsebetle "Müslümanlığın bize çoktan vedâ' etmiş olduğuna en fâci' delîl *Sırâtımüstakīm*'de o yazılara yer bulunması" fıkrası terdîf olunuyor ve kemâl-i istihfâf ile gâh "*Sırâtımüstakīm* muharririnin makālesinden bir iki satır daha alıyorum" ve gâh "Müslümanlar akıllarını başlarına serîan ve âcilen toplamaz ve *Sırâtımüstakīm* muharriri efendinin medeniyet-i hayvâniyye diye tavsîf ettiği medeniyet ile mütemeddin olmazlarsa çıldırmaklar nâ-mütenâhî devam ve tevessü' edecek.." zemîninde idâre-i kelâm ile muharrir-i makāle hakkında revâ görülen tahkīrât Sırât'ın şahsiyet-i ma'neviyyesine de teşmîl ediliyor. Mütefekkirînimizin ve bâ-husus tabâbet gibi ciddî bir meslek müntesibinin berây-ı irşâd lüzum gördükleri neşriyâtta müte'âlî bulunmaları iktizâ eden ağrâza ihtirâsât-ı âdiyye-i beşeriyyeye kapıldıklarını görmek hakīkaten pek ye's-âverdir. Üç senelik neşriyâtıyla vatanın vüs'u derecesinde nâçîz fakat nâfi' bir hâdimi olduğunu yâr u ağyâra tasdîk ettiren bir İslâm gazetesinin şahsiyet-i ma'neviyyesini tezlîl edecek ta'bîrâta cevâz göstermek derekesine sukūtları ise istikbâl-i memleket nâmına iyi bir berâat-i istihlâl olmasa gerektir.

3- Hafiyeliği işrâb eden si'âyetler. Yani Abdullah Cevdet Bey'in daima teberrî edegeldiği ve devr-i istibdâdda Viyana Sefâreti'ndeki me'mûriyetten tebâüde bile sebep gösterdiği husûsâta bu makālelerinde fi'len müsâid bulunmalarıdır ki, şöhret-i şâyi'alarıyla gayr-i kābil-i te'lîf bir tezâd teşkîl eden şu hâle karşı hayretten kendimizi alamayız. Bakınız koca doktor ef'âl-i beşer için ahkâm ve takayyüdât-ı kānûniyyenin mer'î bulunduğu bir muhîtte, müddeî-i umûmîlik teşkîlâtı mevcûd olan bir mahalde, vazîfe-i kānûniyyesini îfâ için kimseden ders almaya ihtiyâcı bulunmayan Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin her gün âsârı birer sûretle meşhûd olan tedkīkātı karşısında "fesâd-âmiz olan bu neşriyâta Harbiye nâzırı ve Adliye ve matbûât-ı münevvere nasıl susar" diye bizi Harbiye nâzırına ve Adliye ve matbûât-ı münevvereye jurnal ediyor. Sırâtımüstakīm hey'et-i tahrîriyyesi cânibinden fesâd-âmiz neşriyâtta bulunmak cürmünün irtikâb edildiğine kanâat getirerek bu yüzden kendisini şahsen mutazarrır gören zâtın ale'l-usûl resmî bir ihbâr veya şikâyetnâme ile merci'-i âidine mürâcaat etmesi lâzım gelirken, ta'yîn-i mâdde etmeksizin neşriyât-ı vâkıanın fesâd-âmiz olan cihâtını göstermeksizin gerek Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin ve gerek müddeî-i umûmînin re'sen ta'kībine sâlih bulunduğu bir cürmü kānûnen muayyen usûl hâricinde ihbâr etmenin ne nâm ile telakkīsi îcâb edeceğini kāriîn-i muhteremeye bırakırız.

4- Müslümanları istihfâfen yürütülen mütâlaalar.

Makāledeki sütûr-ı âtiyyenin mevzû'-ı mes'ele ile hiçbir münâsebeti görülemediğinden maksad-ı istihfâfı te'mînen îrâd edildiğini kabûl zarûrîdir:

"Müslümanlığın bize çoktan vedâ' etmiş olduğuna en fâci' delîl *Sırâtımüstakīm*'de o yazılara yer bulunması bu memlekette o sözleri dinleyenlerin pekçok olmasıdır." Ve "Görünüyor ki müslümanlık gâh kadınların cârı altına bir mürg-i vahşî gibi saklanmış bulunuyor gâh da âlet-i tenâsül üzerinde gulfe denilen cild-i müstatîlin maktû'iyyet veya mahfûziyeti ile teayyün-pezîr-i vücûd oluyor" ve "Bugün gelen bir telgraf Alman'ın, Fransız'ın, İngiliz'in, İspanyol'un pençelerinde bir kurbağa yavrusu gibi kalan Fas Sultanı Mulay Hafîz'ın çıldırdığını haber veriyor. Müslümanlar akıllarını başlarına serîan ve âcilen toplamaz ve *Sırâtımüstakīm* muharriri efendinin medeniyet-i hayvâniyye diye tavsîf ettiği medeniyet ile mütemeddin olmazlarsa çıldırmaklar nâmütenâhî devam ve tevessü' edecek ve o medeniyet-i hayvâniyye dediğiniz medeniyetin tarsîni için kullanan hayvânât olduğumuz iş işten geçdikten sonra anlaşılacaktır."

Tesettür mes'elesi nedir? Şer'an mâhiyet-i tesettür neden ibârettir? Emr-i tesettürde zamanın ne gibi te'sîrâtı görülmüştür? Şekl-i meşrûuna nasıl ircâ' olunabilir! Nisvân-ı İslâm için adem-i tesettür mümkün müdür? De'âim-i fısk u sefâhatin memleketimizde kadınların emr-i tesettüründe husûle getirdiği şekl-i acîbin îrâs eylediği mazarrât-ı ahlâkıyye vatanı hufre-i izmihlâle sevk ettiği şu sıralarda elbirliğiyle ne gibi çârelere tevessül edersek bu dâ'-i udâlin önü alınabilir. İşte muhterem doktorun "tesettür mes'elesi" ser-nâmesiyle tahrîrine hâme-rân olduğu makāleden buralarını öğrenmek isteyen hubb-i milliyyetle teşne-i irfân olanlara karşı makālenin mevzûu olması iktizâ eden nikātı tamamıyla meskûtün-anh bırakarak gâh milyonlarca İslâm'ın muhterem tanıdığı bir hükümdarı kurbağa yavrusu teşbîh-i beşî'iyle yâd ve gâh medeniyet-i hayvâniyye denilen medeniyetin tarsîni için kullanan hayvânât olduğumuzu îrâd ederek kavl-i leyyin ile te'mîni kābil bir netîceyi unf ü şiddet-i tahkīr ve istihfâf ile elde etmeye çalışmak bilmeyiz ki muktezıyât-ı akl ü irşâd ile ne derecelerde kābil-i tevfîktir.

Bir fen müntesibinin mesleğine hizmet emeliyle ihtisâsı bulunan mevzû'da yazı yazmasını o fenne hâhişi olanlara ifâza-i ilm ü irfân etmesini anlarız veya bu mes'elede olduğu gibi ictimâî bir mevzû' telakkīsiyle kendini mes'elede alâkadâr addeden zâtın müktesebâtından vatandaşlarını müstefîd etmeye çalışmasını takdîr ederiz fakat ta'yîn ettiği mevzû' hakkında ilmî hiçbir tedkīkātta bulunmaksızın ve müktesebât-ı mefrûzasını aslâ isti'mâl eylemeksizin rûz-merre sahâifi imlâ mecbûriyetinde kalan bazı yevmî gazete **[415]** muharrirlerinin şöylece masa başında mâ-hazardan vücûda getirdikleri makāleler kabîlinden yazıları doğrusu doktorun sît-i ilm ü fazîletine yakıştıramayız. Amma maksad bu dâ'-i udâle çâre-i yegâne olmak üzere ref'-i mestûriyyeti tavsiye ise bunu temennî ettikleri vecih üzere açıktan açığa söylemeleri lazım gelirdi ki, o zaman bizim için şimdiki şekl-i acîbi değil esâs-ı mestûriyyeti inkâr kābil olamayacağı yani muhadderâtımızla cem'iyet âlemlerine dâhil olacağız diye siyâsî ve iktisâdî bütün menâbi'-i hayâtiyyemizi tevdî' ettiğimiz gibi zevce, hemşîre kızlarımızı kendi ellerimizle âgūş-ı ecânibe teslîm bizim için kātıbeten müstahîl bulunduğu cihetle muvâfık, muhâlif vaz'iyetlerimiz daha iyi teayyün etmiş olurdu. Hâlbuki makālede bu husûsa dâir sarâhate tesâdüf olunmuyor. Muhterem doktor Türkiye'nin bekāsını İslâm'ın muhâfaza-i haysiyyetini cân ü gönülden

arzu edenlerin yapacağı bir şey varsa o da hoşa gidip gitmeyeceğini düşünmeyerek ve kāilin tel'în veya takdîr edileceğini hâtıra bile getirmeyerek: "Hakîkat kadar bence yoktur güzel hakîkattir ancak dilâvîz olan, diyerek hakîkati i'lâ, hakîkati zafer-yâb etmeleri zamanı gelmiştir" dediği halde hakîkatin ne olduğunu bir türlü söylemiyor yok bu hakîkati "Hakîkî müslümanlığın murâd ettiği mestûriyet başka, müslümanlığı mâ-lâ ya'niyâtta ve mâ-lâ yukālâtta arayan ham ervâhların zu'm ettiği mestûriyet yine başkadır" ibâresiyle ifhâm ettiklerine kāil oluyorlarsa o halde hakîkî müslümanlığın murâd ettiği mestûriyeti îzâh eylemeleri lâzım gelirdi. Hâlbuki evvel ve âhir sızlandığımız vechile "Tesettür Mes'elesi" bendi maatteessüf bu kabîl mevzûât-ı ilmiyyeden acınacak derecede üryân bulunuyor.

5- Tesettür fikrinden siyâseten görülen zararlar. Tesettürle siyâsiyât arasındaki revâbıtı kıllet-i ihâtamızdan olsa gerek ki bir türlü kavrayamıyoruz. Tesettürün vücûd ve ademi Fas'ın, İran'ın Devlet-i Osmâniyye'nin mesâlih-i siyâsiyyesinde ne sûretle alâkadâr bulunuyor, burasını muhtâc-ı îzâh görüyoruz. Bendin bu esâsa tealluk eden cihâtı aynen ber-vech-i âtîdir:

"Müslümanların başka bir derdi kalmamış mıdır ki, çarşaf ile gulfe ile uğraşılıyor. Kör müdür müslümanların gözleri ki Marakeş'in, İran-ı vîrânın hüsrânını görmüyor. Görmedi mi yumruk kadar Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerine galebe-i ma'neviyyesini evet neden korkmalı ve niçin hakîkati ketm etmek günah-ı kebâirini irtikâb etmeli, Malisör mes'elesinde Karadağ'a bizim hükûmetimiz ma'nen mağlûb vaz'iyetinde kaldı. Bir halde ki harb i'lân etseydi İşkodra'yı Karadağlılar işgāl ve zabt etselerdi bizim mağlûbiyetimiz ve zıyâ'ımız belki bu kadar büyük bir hasâr bu kadar çirkin bir şinâver olmazdı. Mağlûb olduk ve bu kafada ısrâr edersek yevm-i kıyâmete kadar mağlûb olacağız."

Müslümanların başka dertlerini efkâr-ı basîta erbâbından bulunan *Sırâtımüstakîm* muharrirlerinin mevzû'-bahs etmeye muktedir olamayacakları derkârdır. Fakat acaba Abdullah Cevdet Bey gibi efkâr-ı münevvere ashâbı siyâsiyât ve ictimâiyâtta icâle-i kaleme kendilerini sâlih buldukları halde niçin üç senedir müslümanların terakkîsine ve tekâmülüne mâni' esbâbı tedkîk ve îzâh etmediler. Mütefekkirîn-i İslâmiyye'den bulunmak haysiyetiyle vicdânen uhdelerine müterettib olan irşâd-ı ümmet vazîfesini îfâ ederek müslümanların mevki'-i siyâsî ve ictimâî ve iktisâdîlerini i'lâ edecek vesâit ve vesâili ihzâr ve tehyi'e veya hiç olmaz ise neşriyât-ı mütevâliyye ile efkâr-ı ümmeti îkāz ve tenmiye buyurmadılar. Metbû'u olan devletin nasıl bir devlet olduğunu düşünen muharrir-i ictimâî efendi memâlik-i Osmâniyye'deki İslâmların teşkîlât-ı milliyeden mahrûm bulunduğunu niçin nazara almıyor. Anâsır-ı gayr-i müslimenin muntazam teşkîlât-ı milliyyelerine karşı aynı silahı, selâhiyeti hâiz olmayan zavallı müslümanların âlem-i sa'y ü cidâlde onlarla nasıl müsâbakaya girişebileceğini niçin takdîr etmiyor. İşte büyük dertlerden biri. Doktor bunu tedâvîye neden şitâb etmiyor. İctihâdı birçok kusûr ve zühûlleriyle beraber bugün memleketin yegâne nâzımı bulunan ve bi-inâyetillâhi teâlâ azîz vatanı hiç olmazsa İran ve Fas vartalarına düşmekten vikāye eyleyen kuvvete karşı muhâlif gazetelerin ser-sütûnlarında neşriyâttan hâlî kalmayan Abdullah Cevdet Bey niçin bu mevzû'a yanaşmıyor. Doktor söyleyiniz. Mâdem ki İslâmların muhâfaza-i haysiyyetini cân ü gönülden arzu ediyorsunuz, mâdem ki ümmeti irşâd için kendinizde bir selâhiyet buluyorsunuz, mâdem ki bu maksada çalışması iktizâ edenleri te'mîn-i gāye husûsunda pek râcil görüyorsunuz, o halde hasbe'l-hamiyye mücâhedâtta bulunmak vazîfesi sizin için teayyün etmiyor mu? Mücelledât vücûda getiren fâzıl kaleminiz için bu yolda yazılar yazmak kābil olmuyor mu? Binâenaleyh size sorarız bu vazîfeyi ne zaman îfâ ettiniz? Kuvve-i iftâyı ele geçirecek tarafın memleketin hayat ve istikbâliyle alâkadâr olan meb'ûs intihâbı mesâilinde te'mîn-i muvaffakıyyet edeceğini sizin gibi efkâr-ı münevvere ashâbının pekiyi idrâk etmesi lâzım gelirken, başta fetvâ emîni olduğu halde müftîler silsilesini kuvve-i icrâiyye erkânından olan şeyhülislâma tâbi' ve koca fetvâ emînini iki satır inhâ ile azl tehlikesine ma'rûz bulundurmaktan kurtararak silsile-i iftânın istiklâlini te'mîn ve esbâb-ı şer'iyyeden dolayı mâ-fevk cânibinden hacr olunmadıkça lâ-yen'azillikleri esâsını vikāye için ne zaman bir iki makāle yazmak külfetine katlandınız? Menâfi' ve hukûk ve maârif-i milliyyeye tealluk eden husûsâtta anâsır-ı sâirenin iddiâ edegeldiği hukûk ve imtiyâzâttan hükûmetce şâyân-ı kabûl görülenlerinin İslâmlara da teşmîl olunmasını müslüman şahsiyet-i ma'neviyyesinin de bunlardan müstefîd olmasını te'mînen ne gibi mücâhedâtta bulundunuz? İslâmların muhâfaza-i haysiyyetini cân ü gönülden arzu ettiğinizin alâim-i zâhiresi yalnız müslümanların izzet-i nefsini kesr edecek ta'bîrât ve isnâdâtın makālelerinizde câ-be-câ yer bulmasından ibâret midir? İslâmların muhâfaza-i haysiyyetine sâ'î münevverü'l-fikr ricâlinden olmak üzere telakkī olunduğunuz halde mehd-i meşrûtiyyet olan İngiltere'de hükûmetin mütedeyyin bulunduğu dinin yirmi sekiz kişiye bâliğ olan rüesâsı Lordlar Kamarası'nın a'zâ-yı tabîiyyesinden addolunurken bizde de Hükûmet-i Osmâniyye dîn-i resmîsinin İslâm olduğunu meclis-i umûmîsinde de tecellî ettirmek için hiç olmazsa fetvâ emîninin hey'et-i a'yânın uzv-ı tabîîsi addolunmak sûretiyle kanıyla canıyla bütün mâl ü menâliyle bu devleti vücûda getiren **[416]** ekseriyetin haysiyet ve hubb-i nefsini tatyîb ve tatmîn edecek netâic için i'mâl-i fikr ettiğinize delâlet eder ne gibi âsâr gösterdiniz? Millî mektepler, millî müesseseler, millî hastahâneler vücûda getirmek için ne gibi delâletlerde bulundunuz?

Ezân'ken bu sesler uyan ki korkarım
Vatan bir tanîn-gâh-ı nâkūs olur

Diye hissiyât-ı dîniyyeyi gıcıklayacak nazımlar tertîl ve îrâd ettiğiniz halde vatana avdetinizde istediğiniz intibâhın vâsıta-i husûlü olan ıslâh-ı medâris emr-i mühimmine karşı nasıl bir vaz'iyyet aldınız? Ümmet-i muazzama-i İslâmiyye'nin menâfii nâmına çalışacak şimdilik yegâne merci' olan makām-ı celîl-i Meşîhat'in atâlet ve betâetinden ne zaman bess-i şekvâya lüzum gördünüz? Kemâl-i ihtişâm ile açılan

Tabhâne Medresesi'ndeki fünûn tedrîsâtının gülünç fakat o nisbette hazîn netâicinden tesettüre karşı yaptığınız gibi bir nevha-i tazallum ve teessür izhâr ettiniz mi? Tefrîk-i vezâif kānûnu lâyihasının mehâkim-i şer'iyyeye hazırlamakta olduğu istikbâli hukūk ve menâfi'-i İslâmiyye nâmına acaba hiç nazar-ı tefekkür ve teemmüle aldınız mı? Emvâl-i gayr-i menkūle kānûnu lâyihasının tasdîki hâlinde bu memlekette en çok toprak sâhibi olan İslâmlara îrâs eyleyeceği gayr-i kābil-i telâfî mazarratları bir lahzacık olsun düşünmek külfetine katlandınız mı? Kesret-i tetebbuât ile istihrâc ve tatbîk-i mesâilde rüsûh ve melekelerini yâr ü ağyâra tasdîk ettiren zevât-ı fâzıla ma'nâsız tahdîd-i sin bahâneleriyle tekāüde sevk edilerek birçok mes'elelerde Avrupa hukūk-şinâslarına bile merci'lik etmiş olan fetvâhâne-i âlî en mühim anâsırını gāib ettiği sıralarda kuvve-i icrâiyyenin şu hareket-i nâhemvârını tenkīde lüzûm gördünüz mü? Zannediyoruz ki İslâmlara acıyan "İslâm'ın muhâfaza-i haysiyetini cân ü gönülden arzu eden" bu mesâilin kâffesinde kendini alâkadâr görür, amma bunlara karşı şakk-ı şefe etmeyip de münhasıran kadınların çarşafıyla uğraşmaya kalkışır ise (İslâmlara yalnız tesettür mes'elesinde mi acıyorsunuz) itâb-ı musîbine de hedef olur. Fakat ben doktorum böyle şeyler meslekten hâricdir diyecekseniz o halde tesettür mes'elesi'nde, Karadağ'a karşı hükûmetin vaz'iyetini tenkīd husûsunda kendinizi nasıl selâhiyetdâr buluyorsunuz. Herşeyden ziyâde sükûna muhtaç olan zavallı vatanı tağyîr-i hakāyıkla nâfile yere niçin dağdağalara veriyorsunuz. Avrupa'daki, Mısır'daki mücâhedâtınızı birçok tehlikeler ve muhâtaralar göze alarak ta'kīb ederken, bu yolda yazılan âsârınızı hayat bahâsına mütâlaa eyler iken yevmen mine'l-eyyâm Cenâb-ı Hak muvaffak eder de meşrûtiyetin i'lânıyla vatana avdet ettiğiniz zaman el birliğiyle çalışarak evvel ve âhir her türlü himâye ve sahâbetten mahrûm kalan zavallı İslâmlar'ın hâl-i pür-melâline çâre-sâz olacağınızı tahmîn ederdik. Halbuki Kānûn-ı Esâsî'nin ahz ü istirdâdına çalışan Rumeli'deki kuvve-i askeriyye ile kable'l-inkılâb peydâ-yı irtibât edemeyenleriniz vatana döner dönmez ittihâd yerine ihtilâf bayrağı açtı. Meşrûtiyeti bile hazımda müşkilât çeken halkımızın efkârını adem-i merkeziyyet, muhtâriyyet nazarıyla büsbütün teşvîş eyledi. Câ-be-câ [1](خالف تعرف) nazariyyesine revâc verilerek ve ma'nâsız mükâbere ve inâdlarla hissiyât-ı milliyye her fırsatta rencîde edilerek zavallı memleketin başına Otuz Bir Mart hâilesi getirildi. Maamâfih bu felâketlere rağmen yine inâddan vaz geçmediniz. Vatanın haysiyetine te'alluk eden nikātta da alâim-i tefrika göstererek hükûmetin vaz'iyet-i hâriciyyesini makālenizde ağız dolusu şikâyet ettiğiniz hâle kadar getirdiniz. Bütün bu yanlış hareketler kâfî gelmiyormuş gibi şimdi de tesettür mes'elesini kurcalayarak âile hayatımıza sû'-i kasdda bulunuyorsunuz. Vicdanınızdan olsun sıkılmadan bî-muhâbâ "müslümanların başka bir derdi kalmamış mıdır ki çarşaf ile gulfe ile uğraşılıyor" diye istihzâlar ediyorsunuz. Böyle tafra-fürûşâne sözler söylemek kolaydır. Elinizden geliyorsa kalbiniz hakīkaten iddiâ ettiğiniz gibi müslümanların muhâfaza-i haysiyyeti arzusunu taşıyorsanız tarafınızdan mücmelen söylenip şu makālecikte tafsîl ve teşrîh olunan derdlere devâ-sâz olmanın çâresine bakınız. İşte o zaman vatanın bî-taraf evlâdına ciddiyetiniz hakkında kanâat verilebilirsiniz. Yoksa sizi de sûret-i haktan görünerek de'âim-i İslâmiyyet'i mahva çalışan menâfi'-i İslâmiyye bedhâhı diye müslümanların tanıyacaklarına şüphe etmeyiniz.

6- Unvân-ı makālenin delâlet ettiği mevzû'a âid beyânât ki asıl zemîn-i bahsi teşkîl ederken doktorun pek az mazhar-ı lütfu oluyor. Koca makālede zât-ı mes'ele nâmına ancak şu satırlar görülebiliyor:

"Mestûriyetin sûret-i meşrûasıyla Avrupa nisvânı, nisvân-ı İslâm'dan daha ziyâde mestûrdur. Mestûriyetten murâd vâlidemizi, hemşîremizi, kızımızı, zevcemizi bir çuvala koyup, ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir. Muallim Zihni Efendi hazretlerinin Meşâhîrü'n-Nisâ'sını okuyunuz. Ulemâya icâzet vermiş, muhâribîn-i İslâm'a îrâd-ı nutuk etmiş, cenge gitmiş mecrûhîni tedâvî etmiş müslüman hanımları göreceksiniz, anlayacaksınız. Hakīkī müslümanlığın murâd ettiği mestûriyet başka, müslümanlığı mâ-lâ ya'niyâtta ve mâ-lâ yukālâtta arayan ham ervâhların zu'm ettiği mestûriyet yine başkadır."

İşte tesettür mes'elesi hakkında doktorun îzâhâtı bilmeyiz ki, kāri' ser-nâme-i makāle ittihâz olunan mes'eleyi berây-ı tetebbu' mürâcaat eyleyeceği şu bendin mütâlaası netîcesinde bildiğinden fazla ne öğreniyor. Mestûriyet çuvala koyup ağız bağlayarak hayvanlaştırmak değilmiş, bunun aksini kim iddiâ ediyor. Kitaplar meydanda, hukūk-ı nisvânın temâmî-i muhâfazasını te'mînen ulemâmızın ne derecelerde mûşikâfâne tedkīkāt icrâ eyledikleri gözönünde. Kadınların nübüvveti bile kabul edilmiş. Yalnız mebnâ-yı halleri setr olduğu cihete iştihârı müeddî olan risâletlerine ihtimâl verilememiştir. Hudûd ve kısasdan mâadâ husûsâtta kazâlarının mer'iyyetine zehâb sûretiyle henüz Avrupalıların bile vâsıl olamadığı derecede hukūk-ı beşeriyyelerine riâyet olunmuştur.

Husûsiyet-i halleri de nazardan dûr tutulmayarak erkeklerden fazla **[417]** mazhar-ı hukūk ve imtiyâzât oldukları da görülüyor. Meselâ beş vakit cemâate iştirâk mecbûriyeti tahmîl olunmuyor. Zevc ve mahremi bulunmadıkça farîza-i hac ile mükellef tutulmuyor. Cenâzeyi taşımak, kasâmeye girmek, garâmât-ı sultâniyyeyi vermek gibi erkeklerin mükellef bulunduğu vezâif kendilerine teşmîl olunmuyor. Siyâseten nefylerinin, muhadderelerini mahkemeye cebren ihzârın tecvîzi cihetine gidilmiyor. Vücûdları kâffeten mestûr olmak lâzım gelir iken, yüzler, el ve ayakları istisnâ ediliyor. Hızânede, veled-i sagīri infâkta erkeklere takdîm ve tercîh olunuyor. Bunlar şöylece hâtıra gelen ahkâm-ı fıkhıyyedir. Sahâif-i risâle müsâid olsaydı hukūk-ı nisvânın nazar-ı şer'deki ehemmiyet ve ihtirâmını binlerce mes'elelerde akla hayret veren tedkīkāt-ı amîkalarıyla isbât ve izhâr eden ulemâmızın tetebbu'ları netâyiciyle makālemizi tetvîc fırsatını kaçırmazdık. Muallim Zihni Efendi hazretlerinin *Meşâhîrü'n-Nisâ*

[1] "Muhalefet et, meşhur ol!"

eserleri diğer âsâr-ı muhalledeleri gibi hâfıza-pîrâ-yı ümmettir. Sâhib-i bendin bu kabîl âsâr-ı âliyeye incizâbını işrâb eden tavsiyesini yalnız bu noktadan cedîr-i tezkâr görüyoruz. Binâberîn incizâb-ı vâkıın semeredâr olması ümniyesiyle sâhib-i makāleye deriz ki, Muallim Zihni Efendi hazretlerinin *Meşâhîrü'n-Nisâ*'sını okuduğunuz gibi yine müşârun ileyhin, *Münâkehât ve Mufârakāt* nâmındaki kıymetdâr eserlerini de gözden geçiriniz. Kadınlarımızı sevk etmek istediğiniz dereke-i ibtizâle sukūttan vikāye için müşârun-ileyhin izhâr eylediği feryâd ve şikâyetlere ihâle-i sem'-i i'tibâr ediniz. Ümîd ederiz ki o zaman hâm ervâhlar kulûb-i kāsiye gibi ta'bîrlerin muhadderâtı alâik-ı tesettürden bi't-tecrîd mecâmi'-i ricâle idhâl etmek isteyenlerle memleketlerinden fesâd-ı ahlâkları dolayısıyla tard ve teb'îd edilmiş koket mürebbiyelerin yetiştirdiği birtakım açık saçık sefîl kadınların mazarratlarını bi-kaderi'l-imkân def' ve izâleye çalışan hamiyyet-[me]ndân-ı ümmetten hangisine ıtlâk olunmak lâzım geleceğini iyice öğrenmiş olursunuz. (والسلام على من التبع الهدا)

İKİ İSLÂM HÜKÛMETİ ARASINDA

Ağustosun on beşinci Pazartesi günü İran sefîr-i cedîdi cenâb-ı müstetâb-ı ecell Mirzâ Mahmud Hân Mâbeyn-i Hümâyûn'a azîmetle huzûr-ı Pâdişâhîye kabûl buyurulmuş ve hâmil olduğu i'timâd-nâmeyi zât-ı hazret-i Pâdişâhîye takdîm eylemişlerdir.

1329 târihiyle cânib-i seniyyü'l-cevâb-ı hazret-i Pâdişâhîye 27 Rebiulevvel 1329 şehâmetlü İran Şâhı hazretleri nâmına nâibü's-saltana Ebulkāsım hazretleri tarafından irsâl olunan nâmenin sûreti:

"Ba'de'l-elkāb,

Şûrâ-yı Millî Meclis Kānûn-ı Esâsî'nin 38'inci maddesine tevfîkan yeni nâibü's-saltana intihâb etmek üzere 24 Ramazan 328 târihinde ictimâ' etmiş ve işbu makām-ı refî'a Nâsırü'l-mülk Ebulkāsım Hân hazretleri ekseriyet-i ârâ ile intihâb olunduğu ve ba'dehû 2 Rebî-i evvel 1329 târihinde dahi bu bâbda îcâb eden muâmelât-ı kānûniyye îfâ olunarak nâib-i müşârun-ileyhin zimâm-ı umûr-ı memleketi yed-i temşiyyetine aldığını zât-ı şevket-simât-ı hazret-i tâcdârîlerine iş'âr eder ve müşârun-ileyhin gayret ve mesâîsi memleketeyn beyninde teyemmünen mevcûd olan revâbıt-ı hasenenin tahkîm ve teşyîdi ile meveddet-i yek-cihetînin takviyesine masrûf olacağından mutmain bulunduğumu beyân eylerim. Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i Şehriyârîlerinin hemîşe mazhar-ı saâdet olmaları temenniyâtıyla ihtirâmât-ı fâika ve meveddet-i gayr-i mütegayyiremi zât-ı akdes-i hümâyûnlarına arz eder ve zât-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinin savn-ı Samedânî'de masûn ve mahfûz buyurmalarını Cenâb-ı Rabb-i Müte'âl hazretlerinden niyâz eylerim."

Cevâb-ı Hümâyûn

"Metbû'-ı müfahhamınız şehâmetlü Şâh-ı İran hazretleri tarafından nezdimize sefîr-i kebîr unvânıyla ta'yîn buyurulduğunuzu mübeyyin nâme-i Şâhî'yi kemâl-i memnûniyyet ile aldım. Mecbûl olduğunuz dirâyet ve reviyyet, uhde-i istîhâlinize tevdî' edilen me'mûriyeti hükûmeteyn-i İslâmiyyeteynin hukūk ve menâfi'-i mütekābile ve müşterekesine muvâfık bir sûrette hüsn-i îfâ edeceğinizin delîlidir. Bu bâbda masrûf olacak gayret ve himmet-i sefîrânelerinin karîn-i muvaffakıyyet olması zımnında gerek tarafımızdan ve gerek hükûmet-i seniyyemiz cânibinden her gûne teshîlât ibrâzı mukarrer olduğunu beyân eylerim."

Cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hazret-i Pâdişâhîye gurre-i Rebiulahir 932 târihiyle şehâmetlü İran Şâhı hazretleri nâmına nâibü's-saltana Ebulkāsım hazretleri tarafından irsâl olunan nâmenin sûreti:

"Ba'de'l-elkāb,

Sinîn-i vefîreden beri İran ve Osmanlı devletleri beyninde teyemmünen mevcûd olan musâfât-ı fevkalâde mülâbesesiyle Devlet-i Aliyye-i İraniyye'nin Hükûmet-i Seniyye-i Osmâniyye nezdindeki sefîr-i kebîrinin infisâlinden sonra makāsıd-ı âliyyemizin icrâsı ve devleteyn beynindeki münâsebât-ı hasenenin tezyîdi emrinde mücerreb ve sâhib-i ahlâk-ı pesendîde bir zâtı der-i bâr-ı şevket-karâr-ı hümâyûnlarına sefîr ta'yîn etmek azminde bulunduğumuzdan reviyyet ve kifâyeti derkâr olan me'mûrînimizden olup, fart-ı sadâkat ve hayrhâhlığı tamamıyla meczûmumuz bulunan ihtişâmu's-saltana cenâb-ı müstetâb-ı ecel Mirza Mahmud Hân'ı tarafımızdan verilen ta'lîmâta tevfîkan teveccühât-ı seniyye-i mülûkânelerini isticlâb etmek ve devleteyn beyninde mevcûd revâbıt-ı vedâdiyyeyi tahkîm ve teşyîde sarf-ı gayret eylemek üzere nezd-i hümâyûn-ı tâc-dârîlerine sefîr-i kebîr sıfatıyla ta'yîn eyledik. Müşârun-ileyhin devleteyn beynindeki münâsebât-ı ittihâdiyyenin takviyesine masrûf olacak olan teşebbüsâtının taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden mazhar-ı müsâade buyurulacağını ümîd eder ve bu vesîleden bil-istifâde hakk-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinde derkâr olan ta'zîmât-ı fâika ve müvâlât-ı samîmiyyemi tecdîd eylerim."

–Altıncı Cild'in Sonu–

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

YAZAR İNDEKSİ[1]

[A]ayın. [A]ayın: 294
[A]elif. Y.: bk. Yusuf Akçuraoğlu
Abdürreşid İbrahim: 383
Abdüsselâm Ragıb: 13
Ahmed Hilmi Hoca-zâde, Çengelköyü'nden: 248, 248, 277, 286, 309, 347, 256
Ahmed Naim, Baban-zâde, Meclis-i Maârif A'zâsından: 1, 17, 33, 47, 62, 79, 95, 108, 123, 139, 270, 300
Ahmed Şerif: 126
Ahmed Vasfi Zekeriya: 98
Ali Rıza, Pekin'de Ulûm-ı Dîniyye Muallimi: 86
Ali Şeyhü'l-Arab, Arpacılar Camii Hatib Vekili: 34, 244
Ankara: 177
Babalık: 297
Balkan: 296
Behcet, Kolağası, Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne muallimlerinden: 66
Bir Âciz, iffet-i İslâm nâmına: 130
Bir Hacı, Kazanlı: 37
Bir Hanım, İskenderiye: Hizbü'l-Vatan hanımlarından: 360
Dâhiliye Nezâreti Matbûât İdâresi: 178
Daito-Meşrık-ı A'zam (Tokyo): 207
Edhem Nejad, Manastır, Alasonya İ'dâdîsi Müdürü: 100, 115, 174, 382, 145, 20, 82, 282, 365
Emel Yolunda yolcularından biri: 192
Emin Yümni, Tensîkāt-ı Cedîde Alay 129, Tabur İmamı: 102
Emir Ali Radavî, Londra Câmi'-i Şerîfi İ'âne Cem'iyeti Reisi: 55, 340
F. Sâcid: 327
Ferid, Hâriciye Tercüme Şu'besi Mümeyyizi: 165, 183, 197, 269, 361
Fevziye Reşid: 382
Feyzi, Saraybosnalı, Dârülfünûn İlâhiyât Şu'besi müdâvimlerinden: 294
General İmhoff, *Militär-Wochenblatt*'den: 266
Hacı Âdil, İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti Kâtib-i Umûmîsi: 222
el-Hâc Mehmed, Semiz-zâde, Saraybosnalı, İnegölü'nden: 147, 224
Halil Hâlid: 125, 156, 158, 340
Hamid Nâci: 67
Hasan Fehmi, Tokyo'da Osmanlı talebesi: 117, 192
Hasan Ruhi, Samsun İ'dâdîsi muallimlerinden: 35
Hâşim Veli, Roma Sefâret-i Seniyyesi İmamı: 85, 110, 148, 128, 156
Haydarî-zâde İbrahim: 268
Hibetüddin Şehristânî, es-Seyyid: 205
Hidâyet, Bosnalı, Dârülfünûn-ı Osmânî Dîniyye Şu'besi Müdâvimi: 162
Hilâl: 328
Hüseyin Vassâf, Me'mûrîn-i Rüsûmiyyeden: 35, 220
Ispartalı Hakkı Efendi: 142, 154
İbrahim, Beylerbeyli, Sâbık Etfâl Hastahânesi Sertabîbi Bahriye etibbâsından mütekāid: 218
İbrahim: 284
İsamura Hanım, *The Hochi Shimbon*: 40
İshak Re'fet: 36, 64
İsmail Hakkı, Bereket-zâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 14, 30, 45, 60, 76, 91, 106, 121, 136, 150, 180, 195, 210, 225, 331
İsmail Hakkı, Kafkasyalı: 13
İsmail Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 80
İttihâd: 176
Kâmil, Tepedelenli-zâde: 64, 218, 358
M. Muhyiddin: 129
M. R.: bk. Mehmed Râgıb
M. Şemseddin, Midilli İ'dâdîsi Müdürü: 124, 140, 163, 172, 201, 214, 228, 245, 258, 273, 290, 303, 316, 348, 363, 376
Mahmud Nedim: 13
Mecelle-i Âlem-i İslâm: 159
Mehmed Âkif: 3, 14, 19, 49, 63, 81, 97, 109, 152, 169, 187, 199, 227, 240, 272, 285, 301, 315, 330, 346, 362, 375, 375
Mehmed Fahreddin: 111, 153, 170, 188, 200, 212, 241, 262, 319
Mehmed Râgıb: 9, 23

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca adı geçen gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

Mehmed Sıdkı, Süllü-zâde, Ereğli müderrisîninden: 359
Mehmed Tâhir, Bursa Meb'ûsu: 5, 50, 58, 70, 84, 97, 146, 155, 217, 334, 351, 380
Mehmed Tuğrul: 159
Midhat Cemal: 264, 279, 292, 311, 330, 336, 356
Muhammed Ekrem, Trablusgarblı, Mühendis Mektebi talebesi: 74
Muhammed Ferid Vecdi: 1, 19, 49, 63, 81, 97, 109, 152, 169, 187, 199, 227, 255, 272, 285, 287, 301, 306, 315, 330, 346, 362, 375
Muhammed Şerif, Bosna ve Hersek Evkāf ve Maârif Müdürü: 324
Mustafa Naki, Selimefendi-zâde, Sivas'dan: 220, 385
Mustafa Râgıb, Konyalı, Londra'dan: 131
Mustafa, Ulemâdan: 359
Muzaffer Sulhi, Kavala'dan: 189
Near East: 283
Nefer Ali, Novgorod'dan: 86
Neyyir-i Hakīkat: 373
Nezihe Muhlis, Büyükada'dan: 232
Novoye Vremya: 11, 12
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü: 54, 73
Osman Fahri: 370
Ömer Fevzi, Bursa Meb'ûsu: 231, 322, 323, 336, 354, 367, 380
Ömer Fevzi [Bursa Meb'ûsu?]: 335, 353
Ömer Lütfi, Ankara İstînâf Reisi: 255, 287, 306
Ömer Lütfi, Mümtaz Yüzbaşı: 65
Ömer, Dârülfünûn me'zûnu: 103
Rus Bayrağı: 161
S[sin]A[ayın]FS[sad]: 338, 371
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî, es-Seyyid, Tunus Ulemâsından: 4, 89, 103, 114, 129, 252, 253
Sâmi-zâde Süreyyâ: 203, 251
Seyyid Tâhir el-Hüseynî: 130
Sırâtımüstakīm: 1, 6, 12, 13, 13, 22, 26, 27, 28, 36, 37, 38, 38, 40, 42, 52, 57, 70, 75, 90, 90, 105, 135, 148, 194, 209, 224, 253, 326, 233, 386, 390
Silâh: 221
Sinîn: 221, 223
Şeyh Bilal Ubeyd el-Yemenî: 6
Şükrü, Konya ulemâ ve müderrisîninden: 359
Taha el-Müdevver (Beyrut'da münteşir *er-Re'yü'l-Âm* gazetesi sâhib ve ser-muharriri): 8
Tâhirü'l-Mevlevî: 51, 115, 326
Tanin: 11, 25, 27, 207
Tercüman: 132, 175
Tercümân-ı Hakīkat: 222
Ubeydullâh: 223
Uhuvvet-i İslâmiyye: 133
Yeni Asır: 269
Yusuf Akçuraoğlu: 250
Zebîdî: 1, 17, 33, 47, 62, 79, 95, 108, 123, 136, 270, 300

Kendini **"Dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyye"**
olarak tanıtan ***Sırâtımüstakîm***,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sırâtımüstakîm, Eşref Edib, Ebü'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkif beylerin idaresinde sürdürdüğü yarım asırlık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz ***Sırâtımüstakîm***'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlattığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacağını, bu arada
araştırmacılara ve konuyla ilgili geniş kitlelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

BAĞCILAR BELEDİYESİ